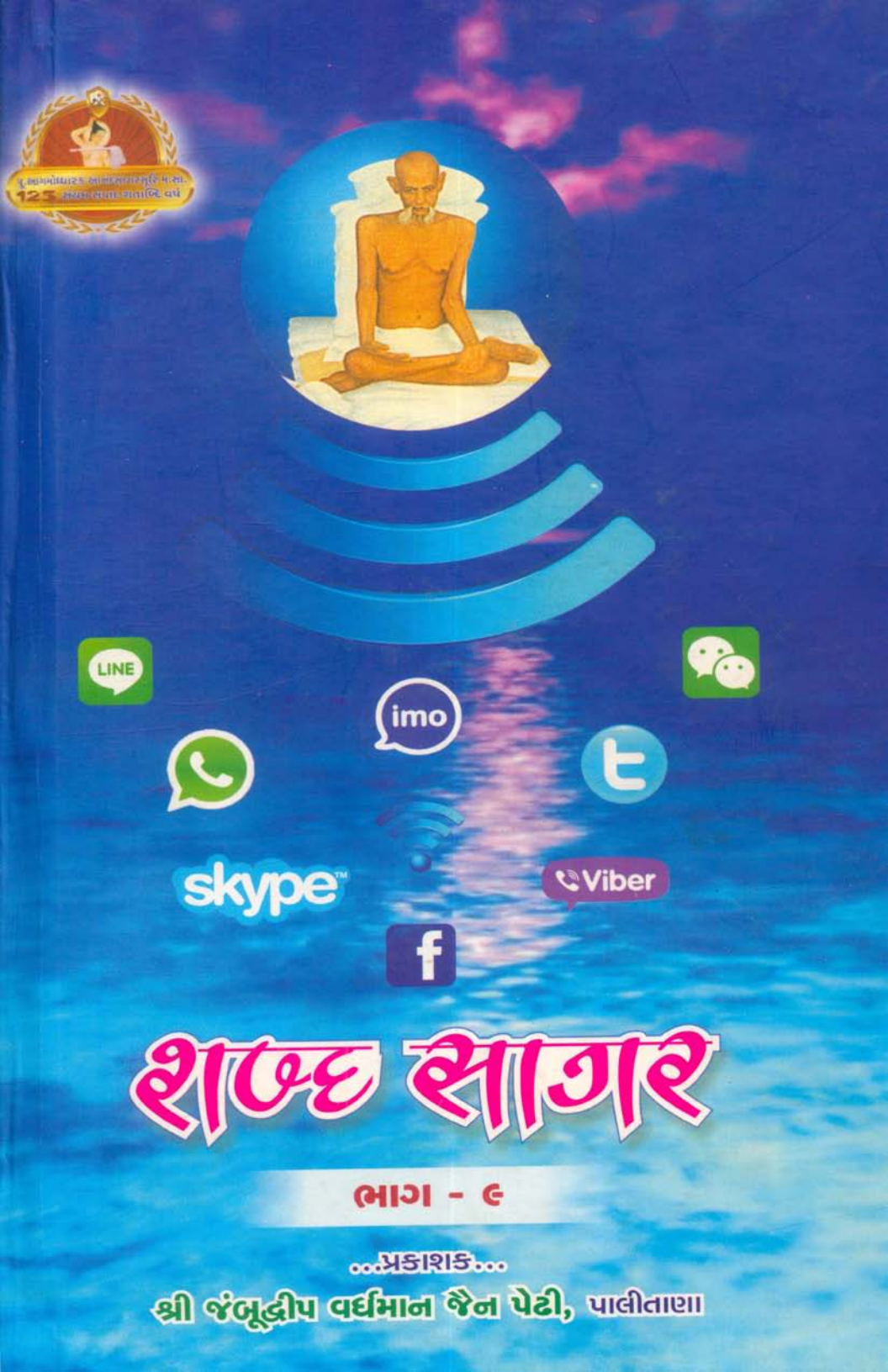

શબ્દ સાગર

ભાગ - ૯

...પ્રકાશક...
શ્રી જંબૂદ્વીપ વર્ધમાન જૈન પેઢી, પાલીતાણા

પૂ.આગમોદ્ધારક
શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ.સા.

પુસ્તક નામ :
"શબ્દ સાગર"

પ્રવચનકાર :
પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ.સા.

દિવ્યકૃપા :
માલવોદ્ધારક પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાય
શ્રી ધર્મસાગરજી મ.સાહેબ
આગમવિશારદ પૂજ્યપાદ પં.ગુરુદેવ
શ્રી અભયસાગરજી મ.સાહેબ

પુનઃ સંપાદક :
પૂ.આ.શ્રી અશોકસાગરસૂરિજી મ.સા.

પ્રકાશક/પ્રાપ્તિસ્થાન :
શ્રી વર્ધમાન જૈન પેઢી - જંબૂદ્વીપ
પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)-૩૬૪૨૭૦
ફોન : ૦૨૮૪૮-૨૫૨૩૦૭

પ્રતિ/નકલ : ૩૦૦

પ્રાઈઝ / કિંમત : ૧,૨૫૦/-

પ્રકાશન દિન :
સં.૨૦૭૩ વસંત પંચમી

મુદ્રક :
શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રિન્ટ વિઝન
એ-૩૧૦, બી.જી. ટાવર,
દિલ્હી દરવાજા, અમદાવાદ.
મો.: ૯૮૭૯૮૯૬૧૭૦, ૯૦૧૬૨૪૫૦૨૬

પ્રકાશકીય

પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારક આચાર્યશ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજા સંબંધી કોઈપણ કાર્ય કરવા અમને મળવું તે અમે અમારું સૌભાગ્ય માનીએ છીએ. પૂ.આ.ભ. ગુરુદેવ શ્રી અશોકસાગરસૂરિજી મ.સા.ના પરિશ્રમથી પૂર્વે અમે પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રી દ્વારા લિખિત સિદ્ધચક્ર પાક્ષિક પરિપત્રની ફાઈલોનું પુનઃ પ્રકાશન કર્યું અને હવે આગમોદ્ધારકશ્રીના દીક્ષા વર્ષના સવાસોમા વર્ષના સ્વાગત તરીકે જન જન ઉપયોગી પૂજ્યશ્રીના પ્રવચનો પ્રકાશન કરવાનું અમારા ભાગ્યમાં આવ્યું છે તે અમારું પરમસૌભાગ્ય માનીએ છીએ, પૂજ્યપાદ આ.ભ.શ્રી લક્ષ્મીસૂરિ મહારાજશ્રીએ ઉપદેશપ્રાસાદ નામના ગ્રન્થમાં ૩૬૦ દિવસના ૩૬૦ વ્યાખ્યાનો મૂકેલા છે. એ જ પ્રમાણે પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રીના સવાસોમા વર્ષને આવકારવા પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રીના પૂર્વમુદ્રિત પ્રવચનો – વ્યાખ્યાનો પૈકી ૩૬૦ વ્યાખ્યાનોનું એટલે **"શબ્દસાગર"** નામ આપી પુનર્મુદ્રણ આ ૧૨ પુસ્તકોમાં પ્રકાશિત છે.

સવાસોમા વર્ષને આશ્રયી પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રીના સવાસો પુસ્તકનું પુનર્મુદ્રણ કરવાની મનોકામના પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત ગુરૂદેવશ્રી અશોકસાગરસૂરિજી મ.સા.ની હતી, પરંતુ છેલ્લા ૮–૧૦ મહિનાથી નાદુરસ્ત સ્વાસ્થ્યને કારણે મનોકામના પૂર્ણ ન થઈ, હાલ સ્વાસ્થ્ય કાંઈક ઠીક છે તેથી શિષ્યો – પ્રશિષ્યોને સૂચના કરીને ૩૬૦ પ્રવચનાત્મક ૧૨ પુસ્તક તૈયાર કરાવ્યા અને અમે પ્રકાશન કર્યાં.

આ પ્રવચનમાં મહદંશે તે તે પર્વના દિવસોને અનુલક્ષી તે તે પ્રવચનો ગોઠવવા પુરતો પ્રયત્ન કર્યો છે. બાકી, પૂજ્યશ્રીના પ્રવચનો વિધ–વિધ વિષયોને સ્પર્શતા હોય છે, એ અનુભૂતિ આ પ્રવચનો વાંચતા વાંચતા અવશ્ય થશે જ.

અંતે; આ પુસ્તક સહુને લાભદાયી બને તે શુભકામના.

સં.: ૨૦૭૩
મહા સુદ-૫ (વસંતપંચમી)
(પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રી
સવાસોમું વર્ષ)

જંબૂદ્વીપ વર્ધમાન જૈન પેઢી ટ્રસ્ટીગણ
પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

...સમર્પણ...

આપનું આપને સમર્પણ

પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રી

આપશ્રીના દીક્ષાના

(૧૨૫) સવાસોમા વર્ષે આપના

આ ૩૬૦

પ્રવચનો એટલે

"શબ્દ સાગર" સમર્પણ

પ્રભુ મહાવીર દેવનું શાસન ૨૧ હજાર વર્ષ ચાલનારું છે. ભગવાન મહાવીરપ્રભુની ૨૭ ભવમાં ઘણીવાર ચડતી-પડતી આવી છે. તેવી રીતે આ ૨૧ હજાર વર્ષના ગાળામાં પણ આ શાસનની ચડતી – પડતી રહેવાની જ છે. કાર્ડિયોગ્રામનો ગ્રાફ કે શેરબજારના ભાવની જેમ સમજી લ્યો. હુંડા અવસર્પિણીકાળનો આ પ્રભાવ છે. પડતીમાં દસ વસ્તુનો વિચ્છેદથી માંડી ૧૨મું અંગ, ૧૪ પૂર્વ, ૧૦ પૂર્વ, ૧ પૂર્વ, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અનેક લબ્ધિ વગેરે કશું જ આજે દેખાતું નથી. કેટલુક વિચ્છેદ પામેલ છે, તો કેટલુક ઉપલબ્ધ નથી અને ચડતીમાં પ્રભુ નિર્વાણથી આજ સુધી અવાર નવાર જિનશાસન ચલાવનાર સૂરિપુંગવો થયા કરે છે ને શાસન અવિચ્છિન્નપણે સતત ચાલું જ રહ્યું છે.

બહુશ્રુત પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારકશ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ.સા. પર્યન્ત ૭૧ ગુરુપાટપરંપરા કે અવાન્તર ગુરુભગવંતો થયા જ કર્યા છે. પૂજ્યપાદ ભદ્રબાહુસૂરિજી કહો કે પૂજ્યપાદ દેવર્દ્ધિક્ષમાશ્રમણગણિ ભગવંત કહો. પૂજ્યપાદ હેમચન્દ્રાચાર્યજી કહો કે પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિજી ભગવંત કહો. વધુમાં કહું તો છેલ્લા છેલ્લા જિનશાસનના શિરતાજ પૂર્ણસામ્રાજ્યવંત દેવસુર તપાગચ્છ સામાચારી સંરક્ષક પૂજ્યપાદ સાગરાનંદસૂરિજી મ.સા. થઈ ગયા. જેમણે ભારતભરના ખુણે ખુણે વિચરી જિનશાસનની પતાકા ચોમેર ફેલાવી છે. સેંકડો વર્ષોથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઉપેક્ષાઓ વર્તાતી હતી. પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મ.સા.એ તે અંગે અથાગ પ્રયત્ન કર્યો હતો. ત્યારબાદ પૂજ્યપાદ સાગરજી મ.સા.એ અથાગ પ્રયત્ન કરી જૈન જનતાને જ્ઞાનની ભૂખ જગાડી. ૪૫ આગમો સહિત અન્ય ગ્રંથો પાલીતાણા આગમમંદિર ખાતે આરસપર કોતરાવ્યા. સુરત આગમમંદિર ખાતે તામ્રપ્લેટ પર ઉપસાવ્યા, લેઝર પેપર પર છપાવ્યા, આગમ આધારિત અઢીસો ગ્રંથોની નવિનતમ રચના કરી. કોમ્પ્યુટર વિનાના એ કાળમાં અલ્પપરિચિત સૈદ્ધાંતિક શબ્દકોષની પાંચ ભાગમાં રચના કરી. દરેક આગમગ્રંથો બાવન ભાગમાં વિભાજીત કર્યા. ૮૩ ગ્રંથોની ગહનતમ પ્રસ્તાવના લખી. પરાપૂર્વથી ચાલ્યા આવતા નવાપંથો સામે સફળ પુરુષાર્થ કરી સિદ્ધાન્તને મજબૂત કર્યા. અંજનશલાકા, પ્રતિષ્ઠા, સંઘ, ઉપધાન વગેરે સાધના કરાવવા સાથે તાત્ત્વિક – સાત્ત્વિક – માર્મિક વ્યાખ્યાન – પ્રવચન પૂર્વક શ્રોતાગણને મંત્રમુગ્ધ કરતા. આજ સુધીમાં પૂજ્યશ્રીના પ્રવચનના શતાધિક ગુજરાતી પુસ્તકો પ્રગટ થયા છે. તેમાં ઘણા તો દળદાર પુસ્તકોનો સમાવેશ થાય છે.

આશ્ચર્યની વાત તો એ કે પૂજ્યશ્રીના ગુજરાતી પુસ્તકો પ્રાયઃ કરીને કોઈ પણ પુસ્તક પોતે લખ્યા નથી, કે પોતે છપાવ્યા નથી. પ્રુફ સુદ્ધા પણ પોતે જોયા નથી. જે સમયે પૂજ્ય સાગરજી મ.શ્રી પ્રવચન (વ્યાખ્યાન) આપતા હોય તે સમયે શિષ્યવર્ગ તે પ્રવચન લખતા હોય. એ જ લખેલ લખાણ પુસ્તકરૂપે તૈયાર થાય ને છપાય. આવું હોવા છતાં પૂ.સાગરજી મ.સા.ના ગુજરાતી પ્રવચન પુસ્તકમાં શાસ્ત્રીય કોઈ જ ક્ષતિ નથી જણાતી.

પ્રસ્તુત 'શબ્દ સાગર' પુસ્તકમાં પૂજ્ય સાગરજી મ.સા.ના વિસ્તૃત જ્ઞાનની સ્પષ્ટ ઝાંખી થાય છે.

આ પુસ્તકના પ્રત્યેક પ્રવચનના પ્રત્યેક પૃષ્ઠ ઉપર પૂ.સાગરજી મ.સા.ના આગમિક દ્રવ્યાનુયોગ વગેરે જ્ઞાનની પણ ઝાંખી થાય છે. પ્રવચન વાંચતા વાંચતા પૂ.સાગરજી મ.સા.ની તર્કશૈલીની વિશિષ્ટતા પણ સ્પષ્ટ ઉપસી આવે છે. આવી સૈદ્ધાંતિક તર્કશૈલી જવલ્લેજ ક્યાંક જોવા મળે, શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાન્તો, તત્કાલીન દ્રષ્ટાન્તો, કહેવતો, પારિવારિક, કૌટુંબિક, આર્થિક, લૌકિક, આધ્યાત્મિક વગેરે તમામ બાબતોથી વૈરાગ્ય સભર, જ્ઞાનસભર આ પ્રવચનો રોચક દ્રષ્ટિગોચર બને છે.

પૂ.સાગરજી મ.સા.ને કાળધર્મ પામે છાસઠ વર્ષ થયા છતાં આજે પણ અનેક સમુદાયના પૂજ્ય ગુરુભગવંતો પૂ.સાગરજી મ.સા.ના ગુજરાતી પ્રવચનોને અચૂક વાંચે છે, ચાહે છે, પ્રવચન દેવામાં ઉપયોગ કરે છે.

પૂજ્યપાદ સાગરજી મ.સા.ને દીક્ષાવર્ષ તરીકે આજે ૧૨૫મું વર્ષ છે અને વર્ષના ૩૬૦ દિવસના ૩૬૦ પ્રવચનનું પુનઃમુંદ્રણ કરાવવા સ્વરૂપ ૧૨૫મા વર્ષનું સ્વાગત કરીએ છીએ.

વિશેષ : આ.અક્ષયચન્દ્રસાગરસૂરિ, આ.સૌમ્યચન્દ્રસાગરસૂરિ, આ.વિવેકચન્દ્રસાગરસૂરિ તથા શ્રી ધૈર્યચન્દ્રસાગરજીના સહયોગથી પુનઃ સંપાદિત આ પુસ્તક આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ સહુજનને ઉપકારી બને એ મંગળકામના

જંબૂદ્વીપ
પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

શાસનશિરતાજ...
તપાગચ્છશિરતાજ...
બહુશ્રુત... પૂજ્યપાદ
આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી
આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજાનું

સંક્ષિપ્ત જીવન-ક્રમ

- આર્યત્વથી ઓપતી ભારતની ભવ્યભૂમિ છે. તેમાં ધર્મથી ધમધમતી ગુજરાતની ધરતી છે. તેમાં પણ કણ કણમાં ચારિત્રના બીજ છે તેવી કપડવંજની ધરતી છે. આ ધરતી પર જન્મધારણ કરનાર અનેક પુન્યાત્માએ ચારિત્ર જીવનમાં પગરણ માંડ્યા છે. સાથે સાથે વિશ્વ વિખ્યાત પણ બન્યા છે. જેમાં વર્તમાનકાળે કોઈનું પણ નામ તરત જ સ્મૃતિપટ પર તરવરતું હોય તો એક માત્રઃ પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારકશ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજાનું નામ....
- કપડવંજની ધરતી પર શ્રી મગનલાલના ધર્મપત્ની યમુનામાતાની કુખે વિ.સં. ૧૯૩૧ અષાઢ વદ અમાસની રાત્રે જન્મ ધારણ કરી બાલ્યકાળમાં દિવ્યકાંતિવંત હેમચંદ્ર નામ ધારણ કર્યું.
- પોલીસ સિપાઈ સામે નાનપણમાં વીરતા પૂર્વક ફાનસ ન ફોડવાનો પડકાર કર્યો. માતાની થપાટથી મોટા ઘીંગ ગુમડુ ફૂટ્યાનો ત્રાસ પણ હસતે મુખે સહન કર્યો.
- યુવાનીની ઉંમરે પગ મુકતા શ્રી હેમચંદે લીમડી મુકામે વાદી વિજેતા પૂજ્યશ્રી ઝવેરસાગરજી મ.સા. પાસે વિ.સં. ૧૯૪૭ના વસંતપંચમીએ ચારિત્ર જીવનનો સ્વીકાર કર્યો. ને તેઓશ્રીના શિષ્ય તરીકે શ્રી આનંદસાગરજી મ.સા. નામ સ્થાપન થયું. ગુરુદેવશ્રી પાસે સેવા અને અધ્યયનમાં સતત રત રહેતા ૮ મહિનાના ચારિત્રપર્યાયમાં ગુરુદેવશ્રી

કાળધર્મ પામ્યા. ગુરુદેવનું શિરચ્છત્ર ગુમાવ્યું. છતાં ગુરુદેવશ્રી ઝવેરસાગરજી મ.સા.ના અંતિમશબ્દો: "બેટા ! આગમો કા ખયાલ રખના" આ અંતરના ઉદ્‌ગારે ગજબની કમાલ કરી. કહી શકીએ કે આ શબ્દોએ જ આગમમય જીવન બનાવી, આગમોદ્ધારક સુધી પહોંચાડ્યા.

- ૪-૫ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયમાં આગમિક તીવ્ર મેધા સમ્પન્ન બન્યા. વિ.સં.૧૯૫૨ના પેટલાદ ચોમાસામાં સંવત્સરિની સુવિશુદ્ધ આરાધના પોતે કરી ને ધર્મનિષ્ઠ સમજુ શ્રેષ્ઠિઓને કરાવી.
- આગળ વધી મારવાડ, બંગાળ જેવા પ્રાંતોમાં ચોમાસા કરી ચોદમું ચોમાસુ અમદાવાદ કર્યું. પ્રવચન શક્તિ, તર્કશૈલી અને આગમિકભાષા યુક્ત પ્રવચનમાં વિશાળ સંખ્યામાં શ્રોતાગણ પધારતા. ચોમાસા બાદ જેઠ સુદ-૧૩ના દિવસે ગણી-પંન્યાસપદ અર્પણ થયું.
- સં.૧૯૬૧માં પેથાપુરમાં "પેથાપુર પ્રાંતિક પરિષદ"માં વિરાટ મેદની સમક્ષ ધારદાર પ્રવચન આપી સેવાના ભાવ જગાવી સંઘમાં પ્રવર્તેલા કલેશને શાંત કરી નવી રોશની અર્પણ કરી. ત્યાંથી કપડવંજમાં ભવ્ય સ્વાગત સાથે પધાર્યા.
- આગળ વધતા સં.૧૯૬૪માં અવર્ણનીય સ્વાગત સામૈયા સાથે સુરત પધાર્યા. સુરતમાં ગ્રંથોદ્ધારનો ઉપદેશ દેતા શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ પરિવારે એ જમાનામાં રૂા.૧ લાખની માતબર રકમ જાહેર કરી. તે વખતે "શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર" ફંડ નામની સંસ્થાની સ્થાપના થઈ. આજે પણ એ સંસ્થા કાર્યરત છે. આગમગ્રંથ સંપાદન-પ્રકાશન-વિતરણ વગેરે માટે કુલ ૧૪ સંસ્થા પૈકી આ સ્થાપના સર્વપ્રથમ હતી. આવા જ કારણે સૌ પૂજ્યશ્રીને 'આગમોદ્ધારકશ્રી' કહેતા. ત્યાંથી પૂ.સાગરજી મ. મુંબઈ પધાર્યા. તે સમયે સમેતશિખર તીર્થપર યુરોપીયનો બંગલા બાંધવાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા. પૂજ્યશ્રીએ આ દુષ્ટ વિચારની પ્રવચનોમાં સપ્ત શબ્દમાં ઝાટકણી કરી, અંતે સરકાર સામે પડીને વિજય પ્રાપ્ત કર્યો. અને બંગલા બંધાતા અટકાવ્યા.
- મુંબઈથી પૂજ્યશ્રીની નિશ્રામાં અંતરિક્ષજીનો છ'રી પાલક સંઘ કાઢવામાં આવ્યો. ઠેરઠેર ભવ્ય સ્વાગત પામતો સંઘ અંતરિક્ષજી પહોંચ્યો. સંઘના પ્રતિમાજી જિનાલયમાં મુકવા બાબત દિગંબરો સાથે મોટુ તોફાન થયું. કેશ કોર્ટમાં ગયો અને પૂજ્ય સાગરજી મ.ની સમત્વ સાધનાથી વિજેતા બન્યા.

- પુનઃ પૂ.સાગરજી મ. સુરત પધાર્યા. સંઘની તીવ્ર ભાવનાથી સુરતમાં બાલબ્રહ્મચારી પૂ.આ.શ્રી કમલસૂરિ મ.ના વરદ હસ્તે પૂ.સાગરજી મ.ને જબ્બર ઠાઠ-માઠ સાથે આચાર્ય પદ અર્પણ થયું.

- ત્યાંથી પૂ.આગમોદ્ધારકસૂરિ મુંબઈ પધારી દુષ્કાળ રાહત માટે, અનાથોના ઉદ્ધાર માટે ફંડ ભેગું કર્યું, આગળ વધી ૨૯મું ચાતુર્માસ સુરત કર્યું. સુરતમાં જૈન-અજૈન ગ્રંથોસભર શ્રી જૈન આનંદ પુસ્તકાલયની સ્થાપના થઈ. આજે પણ અલભ્ય પુસ્તકો આ સ્થળે મળે છે.

- ક્રમશઃ દેવદ્રવ્યના સુધારકો સામે તર્ક - દલીલ શાસ્ત્ર પરંપરા સાપેક્ષ પડકાર ફેંકી દેવદ્રવ્યને સુરક્ષિત રાખ્યું.

- સં.૧૯૭૭માં મધ્યપ્રદેશમાં શૈલાના, સેમલિયા અને પંચેડ આ ત્રણ ગામના રાજાને પ્રતિબોધ કરી, અકબર રાજા પાસેથી પૂ.હીરસૂરિ.મ.શ્રીએ અમારિ પહડ લીધો તે રીતે પૂ.સાગરજી મ.શ્રીએ આ ત્રણ રાજા પાસેથી અમારિ પહડ લીધો અને પૂજ્યશ્રીને સહુએ નૃપ પ્રતિબોધક બિરુદ્ અર્પણ કર્યું.

- સં.૧૯૮૦માં પૂજ્યશ્રીએ કલકત્તા, બંગાળ તરફ વિહાર કર્યો. બંગાળની સ્થિતિ ઘણી વિકટ હતી. સાધુ ભગવંતના અભાવે મહદંશે સર્વ ધર્મવિહુણા થઈ ગયા હતા. રાજારામ મોહનરાયે સ્થાપેલ બ્રહ્મસમાજ કે મુસ્લિમ, ક્રિશ્ચન વગેરેમાં જોડાયા હતા. જૈનત્વના સંસ્કાર અને રીત રીવાજોમાં મોટા ગાબડા પડ્યા હતા. જિનાલયો, પુસ્તકાલયો અને તીર્થોની કફોડી હાલત હતી. સહુને પૂ.સાગરજી મ.ની પ્રતિભાના સમાચાર મળતા મારવાડ-મેવાડ વગેરે સ્થળેથી આવેલા બંગાળવાસીઓ ખુબ ખુશ થઈ ગયા. ખુબ કષ્ટ સહન કરી પૂ.સાગરજી મ.સા. કલકત્તા પહોંચ્યા. કલકત્તા ભારતનું માનચેષ્ટર ગણાય. અગણિત જૈનોનો વસવાટ પણ ત્યાં ખરો જ. ધનાઢ્ય પુન્યાત્મા પણ ત્યાં વસે છતાં વ્યવસ્થિત જિનાલય અને ઉપાશ્રયની ઉણપ વર્તાતી હતી. ચિક્કાર મેદની સમક્ષ પૂજ્યશ્રીના પ્રવચન થયા. અવસર જોઈ ઉપાશ્રયનો ઉપદેશ આપ્યો અગ્રણીઓએ પણ અવસર જોઈ તુરત ફંડની શરુઆત કરી. ક્ષણવારમા તો એક લાખની ટીપ થઈ. (૯૦ વર્ષ પહેલાના ૧ લાખ રૂા.). ઉપાશ્રયનું કાર્ય પૂર્ણ થયું. ફરી અવસર જોઈ હિન્દી સાહિત્ય પ્રચાર માટે માતબર રકમ એકઠી થઈ ઉપાશ્રયમાં જ જ્ઞાન માટે "શ્રી મણિવિજય ગ્રંથ ભંડાર" ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો.

સંઘના આગ્રહથી ચોત્રીશમું ચોમાસુ કલકત્તા જ કર્યું. બંગાળમાં અનેક તીર્થોદ્ધાર પણ કરાવ્યા. બાદ ચોમાસાના અંતે કારતક વદ-૫ના ત્રણ હજાર મેદની પૂજ્યશ્રીને વળાવવા પધારી.

- ત્યાં રતલામનો સંઘ આવ્યો. સંઘની જરૂરીયાત પ્રમાણે છાત્રો માટે "જૈન બોર્ડિંગ"ની સ્થાપનાનો નિર્ણય થયો.
- ત્યાંથી પૂ.સાગરજી મ. મુર્શીદાબાદમાં આવેલ અજીમગંજ પધાર્યા. ત્યાં શ્રીસંઘે હાથી, ઘોડા, પાયદળની પલટનો સહિત રાજાશાહી ઠાઠથી સામૈયું કર્યું. અહીં સુરતી બે યુવકોની ભવ્ય દીક્ષા થઈ. પાંત્રીશમું ચોમાસુ મુર્શીદાબાદ અજીમગંજ કર્યું. અજીમગંજના મહારાજા વિજયસિંહ પૂજ્યશ્રીથી પ્રભાવિત થઈ તેઓના ભક્ત બન્યા.
- ત્યાંથી વિહાર સાદડી, કેશરીયાજી પધાર્યા. કેશરીયાજીમાં શ્વેતાંબર - દિગંબરના સંઘર્ષમાં ઉતરી બહાદુરી પૂર્વક કેશરીયાજીમાં શ્વેતાંબર ધજાદંડ લહેરાવ્યો.
- ક્રમશ: સં.૧૯૮૫માં ભોંયણી પધાર્યા. આગળ વધતા આ વર્ષે સુધારક "જૈન કોમ્ફરન્સની" સામે 'દેશવિરતિ ધર્મારાધક સમાજ'ની સ્થાપના કરી. જૈન કોન્ફરન્સના શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ઠરાવો અને ભારે તોફાનો સામે લડત આપી શાંત કર્યા.
- પંદર વર્ષે પૂ.સાગરજી મ.સા. પાછા સુરત પધારતા ભવ્યાતિભવ્ય અવર્ણનીય સ્વાગત સાથે સામૈયું થયું. પૂજ્યશ્રી નેમુભાઈની વાડીના ઉપાશ્રયે પધાર્યા. સુરત ખાતે ત્રણ અધિવેશન (૧) દેશવિરતિ ધર્મારાધક સમાજ (૨) નવપદ આરાધક સમાજ (૩) શ્રીયંગ મેન્સ જૈન સોસાયટી એ ત્રણ સંસ્થાના પ્રસંગે સુંદર પ્રવચન આપી જબ્બર જાગૃતિ લાવી ત્યાંથી પૂજ્યશ્રી ખંભાત પધાર્યા.
- સં.૧૯૮૮માં મુંબઈ પધાર્યા. જૈન કોન્ફરન્સે સાધુ સંસ્થાને ખત્મ કરવા દીક્ષા પ્રતિબંધ કાયદો પસાર કરવા પુરતા પ્રયત્ન કર્યા હતા. મુસદ્દો પણ તૈયાર થઈ ગયો હતો. પૂજ્યશ્રીએ સખ્ત વિરોધ કરી કાયદો રદ કરાવ્યો.
- સં.૧૯૮૮માં જૈન સમાજના આગ્રહથી તાત્ત્વિક સાત્ત્વિક આગમિક વાણીની માંગને પોષવા "શ્રી સિદ્ધચક્ર" પાક્ષિક પત્રની શરૂઆત કરી.
- સુધારકો "અયોગ્ય દીક્ષા" આ શિર્ષક હેઠળ તરકટ કરી "નવયુગ નાટક સમાજ"નામની ખીચડી ખાઉ કંપની ઉભી કરી. એના માધ્યમે

જૂઠા નાટક કરી દીક્ષા અટકાવવા ધરખમ પ્રયત્ન કર્યા પરંતુ પૂજ્યશ્રીએ માર્મિક સમજણ સાથે સખ્ત પ્રતિકાર કરી એ નાટક સમાજને ફાવવા ન દીધું.

- આગળ વધી વિરોધક જૈન કોન્ફરન્સે વડોદરા ગાયકવાડ સરકારને સમજાવી કાયદો ઘડવા કાબુમાં લીધા પૂ.સાગરજી મ. જે ગાયકવાડ સરકાર પાસે પહોંચવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ જૈન કોન્ફરન્સે બનાવટ કરી ન મળી શકે તેવા પ્રબંધ કર્યા. છેવટે તારના માધ્યમે સમય લઈ પૂજ્યશ્રીએ મળવા પ્રયત્ન કર્યો. તેમાં પણ સંજોગો ન મળતા ગાયકવાડના દિવાનને સાધુ જીવનની વિગતો સમજાવી.
- બાળદીક્ષા અટકાવતા કાયદાને અટકાવવામાં પણ પૂજ્યશ્રીને પૂરેપૂરી સફળતા મળી.
- વડોદરા ગાયકવાડ સરકારે બાળદીક્ષા અટકાવવાનો કાયદો કર્યો ત્યારે પૂ.સાગરજી મ.એ એક મુમુક્ષુને રેલ્વેના પાટા પર દીક્ષા આપી. ગાયકવાડે જ્યારે કાયદાભંગનો આરોપ મૂક્યો ત્યારે પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું. રેલ્વેના પાટા કેન્દ્ર સરકારની માલિકીમાં આવે, વડોદરા સરકારની નહિ એમ કહી પૂજ્યશ્રી વિજેતા બન્યા.
- સં.૧૯૯૨માં આરંભાયેલ નવિન બે તિથિપંથ સામે જબ્બર જેહાદ પોકાર્યો. આગળ વધતા વકરેલા વિવાદને ન્યાય આપવા શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈના માધ્યમે નિર્ણાયક પુનાના પી.એલ. વૈદ્યને નિમ્યા. આ વૈદ્ય પણ કેવી રીતે ફુટ્યા. તેની તમામ માહિતીઓ દર્શાવીને બધી પોલ પ્રકટ કરી.
- સં.૨૦૦૦માં પાલીતાણા બારેમાસ સેવા થાય તે આશયે તલેટી પાસે આગમમંદિર નિર્માણ કર્યું. તેમાં ૪૫ આગમ તથા અન્ય ગ્રંથો આરસ પર કોતરાવ્યા. અંજન પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવમાં એક રાત્રે ૨૨૦૦ પ્રતિમાજીના અંજનવિધિ થયા. ૧૮ દિવસના મહોત્સવમાં સ્મશાન પણ બંધ રહ્યું. (અર્થાત્ ૧૮ દિવસમાં આખા ગામમાં કોઈનું મૃત્યું પણ ન થયું.)
- ભારત આઝાદ બન્યું તે પહેલા ભાવનગર સ્ટેટ શત્રુંજય તીર્થ પર દસ વર્ષનો ટેક્ષ નાંખેલો એટલો ટેક્ષ આ.ક. પેઢી ભરે તો પેઢી નબળી પડી જાય. તેથી પૂ.સાગરજી મ.શ્રીએ એટલી મૂડી એકઠી કરાવી કે તેનું વ્યાજ એ ટેક્ષ તરીકે પેઢી ભરી શકે.

- સં. ૨૦૦૫માં પૂજ્યશ્રીની પ્રેરણાથી સુરત તામ્રપત્ર પર આગમ ઉપસાવી આગમમંદિર નિર્માણ થયું.
- સં.૨૦૦૬ને વૈ.સુ.૬ થી સુરત-લીંમડાના ઉપાશ્રયે પંદર દિવસના સાગારિક અણસન સાથે, ૧૫ દિવસ સતત અર્ધપદ્માસનસ્થ મુદ્રામાં ઉપસ્થિત રહી વૈ.વ.-૫ના બપોરે ૪.૩૩ કલાકે સમાધિમય કાળધર્મ પામ્યા. જીવન પ્રવૃત્તિમય, મરણ નિવૃત્તિમય જીવી આદર્શ પાત્ર બન્યા.
- જીવનમાં ઉપધાન, સંઘ, શિષ્યશિક્ષા (અભ્યાસ), શિષ્ય સંપદા, ભારતભરમાં વિહાર, શ્રુતજ્ઞાનમાં અઢીસો ગ્રંથની રચના, ૮ લાખ શ્લોક પ્રમાણ, આગમ ગ્રંથ સંપાદન, ૮૩ ગ્રંથોની વિદ્વદ્યોગ્ય પ્રસ્તાવના, સ્તવનાદિ ગુજરાતી રચના, ૬-૬ મહિના ચાલનાર ૭-૭ આગમવાંચના, નવા નવા પંથો સામે પડકાર, બાળદીક્ષા પ્રતિકાર, દેવદ્રવ્યનું સરક્ષણ, દેવસુર તપાગચ્છ સામાચારિનું સંરક્ષણ વગેરે કાર્યો દ્વારા જિનશાસનની પ્રભાવના કરી છે,
- જિનશાસનના આવા મહત્ત્વના કાર્યો કરવા છતાં સદા માટે ફાનસ કે લાઈટ આદિની તેઉકાયની વિરાધનાથી વિમુક્ત રહ્યા છે. વિજાતીયતત્ત્વથી પણ તેરગાઉ દૂર રહ્યા છે. ચમત્કારિક પ્રસંગો તથા રમૂજ પ્રસંગો પણ પૂજ્યશ્રીના જીવનમાં અગણિત સંખ્યામાં છે.

આગમોદ્ધારકસૂરિ - રચિત કૃતિસંદોહઃ

૧ અચિત્તાહારદ્વાત્રિંશિકા
૨ અધિગમ-સમ્યક્ત્વૈકાદશી
૩ અધ્યક્ષોપયોગિતા-ષોડશિકા
૪ અનંતાર્થાષ્ટક
૫ અનાનુગામિકાવધિવિચાર
૬ અનુકરણ સંચય યાને સદનુકરણ
૭ અનુક્રમ-પંચદશિકા
૮ અનેકાંતવાદવિચાર
૯ અપૂર્વચતુર્વિંશિકા યાને જિનવરસ્તુતિ
૧૦ અભવ્યનવક યાને ભવ્યાભવ્યપ્રશ્ન
૧૧ અમૃતસાગર-ચરિત્ર
૧૨ અમૃતસાગર-તીર્થયાત્રા
૧૩ અમૃતસાગર-સ્તવ
૧૪ અમૃતસાગર-સ્તુતિ
૧૫ અર્હચ્છતક
૧૬ અષ્ટકબિંદુ
૧૭ અંગપુરૂષ-પંચવિંશતિકા
૧૮ આગમમંદિર-ચતુર્વિંશતિકા
૧૯ આગમમહિમા
૨૦ આગમમહિમાસ્તવ
૨૧ આગમસમિતિસ્થાપનાસ્તવ
૨૨ આગમસુગમતાસ્તવ
૨૩ આગમાધિકાર ષટ્ત્રિંશિકા
૨૪ આગમાર્થ પ્રાધાન્યસ્તવ
૨૫ આચેલક્ય
૨૬ અભિગ્રહિકાનાભોગ-મિથ્યાત્વ યાને મિથ્યાત્વવિચાર
૨૭ આપ્તસ્તુતિવૃત્તિ (અપૂર્ણ)
૨૮ આરાધનામાર્ગ
૨૯ આર્યત્રિભેદીવિચાર યાને આર્યાનાર્યવિચાર
૩૦ આર્યરક્ષિત યાને અનુયોગ પૃથક્ત્વ
૩૧ ઇડરનગ-શાન્તિનાથસ્તવ
૩૨ ઇર્યા-દ્વાપંચાશિકા
૩૩ ઇર્યાપથપરિશિષ્ટ
૩૪ ઇર્યાપથિકાનિર્ણય
૩૫ ઉત્સર્પણાર્થવિચાર
૩૬ ઉત્સૂત્રભાષણફલ યાને ઉત્સૂત્રભાષણવિમર્શ
૩૭ ઉદ્યમ-પંચદશિકા
૩૮ ઉદ્યાપનવિચાર
૩૯ ઉપદેશ
૪૦ ઉપકાર-દ્વાદશિકા યાને ઉપકારવિચાર
૪૧ ઉપદેશ-નવશતિ યાને યતિધર્મોપદેશ
૪૨ કર્મગ્રંથસૂત્રાણિ
૪૩ કર્મફળ વિચાર
૪૪ કલ્પસૂત્રવિવેચન (સામાનિક સુધી)
૪૫ કેવલીભુક્તિ (અપૂર્ણ)
૪૬ કેશરીયાજીવર્ણન
૪૭ (ધૂલેવામંડન) કેશરીયાજીવર્ણન
૪૮ કેશરીયાજીસ્તુતિ-પંચદશિકા
૪૯ ક્રિયાદ્વાત્રિંશિકા
૫૦ ક્રિયાસ્થાનવર્ણન
૫૧ ક્ષમા-વિંશતિકા
૫૨ ક્ષાયિકભવ-સંખ્યાવિચાર
૫૩ ક્ષાયોપશમિકભાવવિચાર યાને ક્ષાયોપશમિકભાવ
૫૪ ગણધરસાર્ધશતકદર્પણ
૫૫ ગર્ભાપહારસિદ્ધિષોડશિકા
૫૬ ગર્હ્ય કૃત્યવિચાર
૫૭ ગુણગ્રહણશતક

૫૮ ગુરૂમાહાત્મ્ય
૫૯ ચાન્દનિકી ષોડશિકા
૬૦ ચૈત્યદ્રવ્યોત્સર્પણા (અપૂર્ણ)
૬૧ જમાલિમત ખંડન
૬૨ જયસોમ સિક્ખા (અપૂર્ણ)
૬૩ જિનમહિમા
૬૪ જિનસ્તુતિ
૬૫ જિનસ્તુતિ
૬૬ જિનસ્તુતિ
૬૭ જીવસિદ્ધિ યાને પાપભીતિ
૬૮ જૈન-ગીતા
૬૯ જૈનપુસ્તકભાંડાગારસ્તવ
૭૦ જૈનપૂર્ણત્વાષ્ટાદશિકા
૭૧ જૈનેન્દ્રસ્તુતિ
૭૨ જ્ઞાતપર્યુષણા
૭૩ જ્ઞાનપદ્યાવલી
૭૪ જ્ઞાન પંચવિંશતિકા
૭૫ જ્ઞાનભેદ-ષોડશિકા
૭૬ તત્વાર્થ પરિશિષ્ટ
૭૭ તાત્ત્વિક-પ્રશ્નોત્તરાણિ
૭૮ તારંગાજિતનાથસ્તવ
૭૯ તિથિદર્પણ
૮૦ તિથિપટ્ટક
૮૧ તીર્થમાળા (અપૂર્ણ)
૮૨ ત્રયીતત્ત્વદ્વાદશિકા
૮૩ ત્રિપદી-પંચષષ્ટિકા
૮૪ દયાવિમર્શ
૮૫ દાનાદિધર્મવિચાર યાને દાનધર્મ
૮૬ દિગંબર-મતનિરાશ
૮૬ દુષ્પ્રતિકારવિચાર
૮૮ દુઃખવર્જન-ષોડશિકા યાને ભિક્ષા-ષોડશિકા
૮૯ દ્રષ્ટાંતતત્ત્વ ચતુર્વિંશતિકા યાને સમ્યક્ત્વજ્ઞાતાનિ
૯૦ દેવદ્રવ્યવિચાર યાને દેવદ્રવ્યદ્વાત્રિંશિકા
૯૧ દેવસ્તુતિનિર્ણય યાને દેવતાસ્તુતિનિર્ણય
૯૨ દ્રવ્યબોધ-ત્રયોદશી
૯૩ દ્રષ્ટિસંમોહવિચાર
૯૪ દ્વેષજયદ્વાદશિકા
૯૫ ધનાર્જન-ષોડશિકા
૯૬ ધર્મતત્ત્વવિચાર
૯૭ ધર્મદેશના (અપૂર્ણ)
૯૮ ધર્માસ્તિકાયાદિવિચાર
૯૯ ધર્મોપદેશ
૧૦૦ નક્ષત્રભોગાદિ
૧૦૧ નગ્નાટશિક્ષા-શતક
૧૦૨ નયવિચાર
૧૦૩ નયવિચાર-દ્વાત્રિંશિકા
૧૦૪ નય-ષોડશિકા
૧૦૫ નયાનુયોગાષ્ટક
૧૦૬ નરતત્ત્વ વ્યાખ્યાન (અપૂર્ણ)
૧૦૭ નિક્ષેપશતક
૧૦૮ નિર્જરાદિ
૧૦૯ નિર્યાણ યાને નિર્યાણવિચાર
૧૧૦ નિષદ્યૈકાદશિકા યાને નિષદ્યાવિચાર
૧૧૧ નિસર્ગદશી
૧૧૨ ન્યાયપદ્ધતિ
૧૧૩ ન્યાયાવતારદીપિકા
૧૧૪ પદ્મનાભસ્તવ
૧૧૫ પરમાણુ-પંચવિંશતિકા

૧૧૬ પર્યુષણા-ચત્વારિંશિકા યાને પર્યુષણારૂપમ્
૧૧૭ પર્યુષણા-પરાવૃત્તિ
૧૧૮ પર્યુષણા-પ્રભા (અપૂર્ણ)
૧૧૯ પર્વતિથિ-પ્રકરણ
૧૨૦ પર્વતિથિ-સૂત્રાણિ
૧૨૧ પર્વતિથિ-સૂત્રાણિ
૧૨૨ પર્વવિધાન
૧૨૩ પર્ષદિકલ્પવાંચન યાને પર્ષત્કલ્પવાંચન
૧૨૪ પંચસૂત્રતર્કાવતાર
૧૨૫ પંચસૂત્રવાર્તિક
૧૨૬ પંચસૂત્રી
૧૨૭ પંચાસરાપાર્શ્વનાથસ્તવ
૧૨૮ પુરૂષાર્થ-જિજ્ઞાસા
૧૨૯ પોસીનાપાર્શ્વનાથસ્તવ
૧૩૦ પૌષધકર્તવ્યતાનિર્ણય યાને પૌષધપરામર્શ
૧૩૧ પ્રકીર્ણક-પદ્યાવલી
૧૩૨ પ્રજ્ઞાપ્તપદ-દ્વાત્રિંશિકા
૧૩૩ પ્રતિદિવસ-પ્રતિનિયતાર્થ વિચારણાદિ યાને પૌષધવિમર્શ
૧૩૪ પ્રતિમાપૂજા-દ્વાત્રિંશિકા
૧૩૫ પ્રતિમા-શતક ટિપ્પણ (અપૂર્ણ)
૧૩૬ પ્રમાણપ્રમેયવિચાર
૧૩૭ ફલપ્રાપ્તિરીતિ
૧૩૮ બુદ્ધિગુણસમુચ્ચઓ
૧૩૯ મધ્યમસિદ્ધપ્રભાવ્યાકરણ
૧૪૦ મહાનિશીથ લઘુ અવચૂરિ (અપૂર્ણ)
૧૪૧ મહાવ્રતવિચાર
૧૪૨ મંગળ-પ્રકરણ
૧૪૩ મંગળ-વિચાર
૧૪૪ મંગળાદિવિચાર
૧૪૫ માસકલ્પસિદ્ધિ
૧૪૬ મૂર્તિમીમાંસા
૧૪૭ મૂર્તિસ્થાપના
૧૪૮ મોક્ષ-પંચવિંશતિકા
૧૪૯ મૌનષટ્ત્રિંશિકા
૧૫૦ યજ્ઞે હિંસાવિચાર
૧૫૧ યથાભદ્રક-ધર્મસિદ્ધિ
૧૫૨ રાત્રિભોજનપરિહાર
૧૫૩ રાત્રૌ ચૈત્યગમન
૧૫૪ લઘુતમ નામકોષ
૧૫૫ લઘુસિદ્ધ પ્રભાવ્યાકરણ
૧૫૬ લુંપક કૌટિલ્ય
૧૫૭ લોકવાર્તા સમુચ્ચય
૧૫૮ લોકાચાર
૧૫૯ લોકોત્તરતત્ત્વ-દ્વાત્રિંશિકા
૧૬૦ લોપકપાટિશિક્ષા
૧૬૧ વર્તમાનતીર્થસ્તવ
૧૬૨ વર્ધાપનિકા
૧૬૩ વિધિવિચાર
૧૬૪ વિવાહચર્ચા યાને વિવાહવિચાર
૧૬૫ વિંશવિંશિકા દીપિકા ભા. ૧ (પ્રસ્તાવનાવિંશિકા)
૧૬૬ વિંશવિંશિકા દીપિકા ભા. ૨
૧૬૭ વિંશવિંશિકા દીપિકા ભા. ૩
૧૬૮ વીતરાગત્વવિરોધ-સમાધાન
૧૬૯ વીરદેશના
૧૭૦ વીરવિવાહવિચાર
૧૭૧ વેસમાહપ્પ
૧૭૨ વ્યવહારપંચક
૧૭૩ વ્યવહારસિદ્ધિ-ષટ્ત્રિંશિકા

આગમોદ્ધારકસૂરિ - રચિત કૃતિસંદોહઃ

૧૭૪ વ્યવહારાવ્યવહારરાશિ યાને વ્યવહારરાશિ
૧૭૫ શમસ્વરૂપ-પંચાશિકા યાને શમનિર્ણય
૧૭૬ શરણ-ચતુષ્ક
૧૭૭ શાસ્ત્રવાર્તાપરિશિષ્ટ
૧૭૮ શિક્ષાક્રમ
૧૭૯ શિષ્ટક્રિયા યાને શિષ્ટ વિચાર
૧૮૦ શિષ્યનિષ્ફેટિકાસ્વરૂપ યાને શિષ્યનિષ્ફેટિકા
૧૮૧ શિષ્ય-શતકાદિ યાને શ્રુતસ્તુતિ
૧૮૨ શ્રમણધર્મસહસ્રી
૧૮૩ શ્રમણ-શ્રાદ્ધદિનચર્યા (અપૂર્ણ)
૧૮૪ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ
૧૮૫ શ્રાવક-ષટ્કૃત્યવર્ણન
૧૮૬ શ્રુતશીલ-ચતુર્ભંગી
૧૮૭ ષોડશકાલોક (બે ષોડશક સુધી)
૧૮૮ સચૂલ ધર્માષ્ટક યાને ચારિત્રધર્માષ્ટક
૧૮૯ સત્સંગવર્ણન
૧૯૦ સદ્ધર્માષ્ટક
૧૯૧ સમવસરણ યંત્રક
૧૯૨ સમીના પાર્શ્વનાથસ્તવ
૧૯૩ સમ્યક્ત્વભેદ તત્ત્વાષ્ટત્રિંશિકા યાને સમ્યક્ત્વભેદવિચાર
૧૯૪ સમ્યક્ત્વભેદ નિર્ણય યાને સમ્યક્ત્વભેદ।
૧૯૫ સમ્યક્ત્વ-ષોડશિકા
૧૯૬ સલ્લક્ષણાનિ
૧૯૭ સંઘાચાર
૧૯૮ સંહનનાનિ
૧૯૯ સામયિકેર્યાસ્થાનનિર્ણય
૨૦૦ સાંવત્સરિકનિર્ણય
૨૦૧ સિદ્ધગિરિમહિમા
૨૦૨ સિદ્ધગિરિરાજાષ્ટક
૨૦૩ સિદ્ધગિરિસ્તવ
૨૦૪ સિદ્ધપ્રભાવ્યાકરણ
૨૦૫ સિદ્ધપ્રાભૃતવ્યાખ્યા (અપૂર્ણ)
૨૦૬ સિદ્ધષટ્ત્રિંશિકા
૨૦૭ સિયવાઓ (અપૂર્ણ)
૨૦૮ સુખદુઃખવેદન
૨૦૯ સૂતકનિર્ણય-પંચવિંશતિકા
૨૧૦ સૂર્યોદય સિદ્ધાંત યાને સૂર્યોદયવિચાર
૨૧૧ સૌખ્ય-ષોડશિકા
૨૧૨ સ્તવનાદિ ગુર્જરાદિ પદ્ય સાહિત્ય
૨૧૩ સ્ત્રીપૂજાનિર્ણય
૨૧૪ સ્થાપનાર્ચાદ્વાત્રિંશિકા યાને પ્રતિમાપૂજા
૨૧૫ સ્થાપનાવિચાર યાને પ્રતિમાષ્ટક
૨૧૬ સ્થાપનાસિદ્ધિ યાને ગુરૂસ્થાપનાસિદ્ધિ
૨૧૭ સ્થાપનાસિદ્ધિ -ષષ્ટિકા યાને પ્રતિમા પૂજાસિદ્ધિ
૨૧૮ સ્થાપનાસિદ્ધિ-ષોડશિકા
૨૧૯ સ્યાદ્વાદ્દ્વાત્રિંશિકા
૨૨૦ હરિભદ્રસૂરિ સમયદીપિકા
૨૨૧ હિંસકત્વાહિંસકત્વે યાને અહિંસાવિચાર

૧ તાત્ત્વિક-વિમર્શઃ ।
૨ પર્યંત્કલ્પ-વાચનમ્ ।
૩ અધિગમ-સમ્યક્ત્વમ્ ।
૪ પર્યુષણાપરાવૃત્તિઃ ।
૫ અવ્યવહારરાશિ : ।
૬ સંહનનમ્ ।
૭ ક્ષાયોપશમિકભાવઃ ।
૮ અર્હચ્છતકમ્ ।
૯ ઉદ્યમ-પંચદશિકા ।
૧૦ ક્રિયા-દ્વાત્રિંશિકા ।
૧૧ અનુક્રમ-પંચદશિકા ।
૧૨ ક્ષમા-વિંશતિકા ।
૧૩ અહિંસાવિચારઃ ।
૧૪ આચેલક્યમ્ ।
૧૫ ઉપકારવિચારઃ ।
૧૬ મિથ્યાત્વવિચારઃ ।
૧૭ ઉત્સૂત્રભાષણાવિમર્શઃ ।
૧૮ જ્ઞાન-પંચવિંશતિકા ।
૧૯ ઇર્યાપથિકા-નિર્ણય ।
૨૦ સામાયિકેર્યાસ્થાન-નિર્ણય ।
૨૧ ઇર્યાપથપરિશિષ્ટમ્ ।
૨૨ શ્રુતશીલ-ચતુર્ભંગી ।
૨૩ ચૈત્યદ્રવ્યોત્સર્પણમ્ ।
૨૪ દેવાયભંજકશિક્ષા ।
૨૫ ઉત્સર્પશબ્દાર્થવિચારઃ ।
૨૬ દેવનિર્યાણમાર્ગ ।
૨૭ અચિત્તાહારદ્વાત્રિંશિકા ।
૨૮ પૌષધપરામર્શઃ ।
૨૯ પૌષધપરામર્શઃ ।
૩૦ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ ।
૩૧ શ્રીવીરવિવાહવિચારઃ ।
૩૨ સલ્લક્ષણાનિ ।
૩૩ પર્યષણાપ્રભા ।
૩૪ ઇર્યા-દ્વાપંચાશિકા ।
૩૫ જયસોમ-સિક્ખા ।
૩૬ દુષ્ષતિકારવિચારઃ ।
૩૭ શ્રમણધર્મસહસ્રી ।
૩૮ સિદ્ધગિરિસ્તવઃ ।
૩૯ મંગલાદિવિચારઃ ।
૪૦ નયવિચારઃ ।
૪૧ નય-ષોડશિકા ।
૪૨ નિક્ષેપ-શતકમ્ ।
૪૩ લોકોત્તરતત્ત્વદ્વાત્રિંશિકા
૪૪ વ્યવહારસિદ્ધિષટ્ત્રિંશિકા ।
૪૫ કર્મફલ-વિચારઃ ।
૪૬ પરમાણુ-પંચવિંશતિકા ।
૪૭ ભવ્યાભવ્યપ્રશ્નઃ ।
૪૮ અષ્ટક-બિંદુઃ ।
૪૯ સ્યાદ્વાદ-દ્વાત્રિંશિકા
૫૦ અનંતાર્થાષ્ટકમ્ ।
૫૧ પર્વવિધાનમ્ ।
૫૨ સૂર્યોદયસિદ્ધાન્તઃ ।
૫૩ સાંવત્સરિકનિર્ણયઃ ।
૫૪ પર્યુષણારૂપમ્ ।
૫૫ જ્ઞાતપર્યુષણા ।
૫૬ શ્રુતસ્તુતિઃ ।
૫૭ જ્ઞાનભેદ-ષોડશિકા ।
૫૮ અનાનુગામુકાવધિઃ ।
૫૯ પ્રજ્ઞપ્તપદ-દ્વાત્રિંશિકા ।
૬૦ અનુયોગપૃથક્ત્વમ્ ।
૬૧ નિષદ્યાવિચારઃ ।
૬૨ સમ્યક્ત્વ-ષોડશિકા ।
૬૩ સમ્યક્ત્વભેદવિચારઃ ।
૬૪ સમ્યક્ત્વભેદાઃ ।
૬૫ સમ્યક્ત્વજ્ઞાતાનિ ।
૬૬ ક્ષાયિકભવસંખ્યાવિચારઃ ।
૬૭ શમનિર્ણયઃ ।
૬૮ પ્રતિમાપૂજા-દ્વાત્રિંશિકા ।

૬૯ પ્રતિમાપૂજા ।
૭૦ પ્રતિમાપૂજાસિદ્ધિ ।
૭૧ પ્રતિમાષ્ટકમ્ ।
૭૨ જિનવરનુતિઃ ।
૭૩ દેવદ્રવ્ય-દ્વાત્રિંશિકા ।
૭૪ રાત્રિચૈત્યગમનમ્ ।
૭૫ દેવતાસ્તુતિનિર્ણયઃ ।
૭૬ ગુરુસ્થાપનાસિદ્ધિઃ ।
૭૭ દાનધર્મઃ ।
૭૮ યથાભદ્રકધર્મસિદ્ધિઃ ।
૭૯ ધર્મોપદેશઃ ।
૮૦ સમૂલચારિત્રધર્માષ્ટકમ્ ।
૮૧ મૌન-ષટ્ત્રિંશિકા ।
૮૨ ભિક્ષા-ષોડશકમ્ ।
૮૩ માસકલ્પસિદ્ધિઃ ।
૮૪ વેસમાહપ્પં ।
૮૫ શિષ્યનિષ્ફેટિકા ।
૮૬ ક્રિયાસ્થાનવર્ણનમ્ ।
૮૭ સદનુકરણમ્ ।
૮૮ શરણ-ચતુષ્કમ્ ।
૮૯ મોક્ષ-પંચવિંશતિકા ।
૯૦ આર્યાનાર્યવિચારઃ ।
૯૧ વ્યવહાર-પંચકમ્ ।
૯૨ લોકાચારઃ ।
૯૩ ગુણગ્રહણ-શતકમ્ ।
૯૪ ગર્હ્યકૃત્યમ્ ।
૯૫ ધનાર્જનષોડશિકા ।
૯૬ સૂતકનિર્ણય-પંચવિંશતિક ।
૯૭ વર્ધાપનાનિ ।
૯૮ સત્સંગવર્ણનમ્ ।
૯૯ શિષ્ટવિચારઃ ।
૧૦૦ વિવાદવિચારઃ ।
૧૦૧ પાપભીતિઃ ।
૧૦૨ રાત્રિભોજનપરિહારઃ ।
૧૦૩ પંચાસર-પાર્શ્વનાથસ્તવઃ ।
૧૦૪ જિનસ્તુતિઃ ।
૧૦૫ જિનસ્તુતિઃ ।
૧૦૬ ઇડરનગ-શાન્તિનાથસ્તવઃ ।
૧૦૭ પંચસૂત્રવાર્તિકમ્ ।
૧૦૮ જૈન-ગીતા ।
૧૦૯ આગમ-મહિમા ।
૧૧૦ મુનિવસનસિદ્ધિઃ ।
૧૧૧ શ્રમણદિનચર્યા ।
૧૧૨ જિનમહિમા ।
૧૧૩ કર્મસામ્રાજ્યમ્ ।
૧૧૪ ગર્ભાપહારસિદ્ધિ-ષોડશિકા ।
૧૧૫ નગ્નાટશિક્ષા-શતકમ્ ।
૧૧૬ ત્રિપદી-પંચસપ્તતિકા ।
૧૧૭ ગણધરસાર્ધશતક-સમાલોચના ।
૧૧૮ તીર્થપંચાશિકા ।
૧૧૯ સિદ્ધ-ષટ્ત્રિંશિકા ।
૧૨૦ સિદ્ધગિરિ-પંચવિંશતિકા ।
૧૨૧ ગિરનાર-ચતુર્વિંશતિકા ।
૧૨૨ ગણધરપટ્ટ-દ્વાત્રિંશિકા ।
૧૨૩ અનેકાન્તવાદવિચારઃ ।
૧૨૪ અમૃતસાગર-ગુણવર્ણનમ્ ।
૧૨૫ અમૃતસાગર-કૃતતીર્થ-યાત્રા ।
૧૨૬ અમૃતસાગર-સ્તુત્યાષ્ટકમ્ ।
૧૨૭ અમૃતસાગર-સ્તવઃ ।
૧૨૮ પંચસૂત્રતર્કાવતારઃ ।
૧૨૯ પંચસૂત્રી ।
૧૩૦ પુરુષાર્થ-જિજ્ઞાસા
૧૩૧ કર્માર્થ : (કર્મગ્રન્થસૂત્રાણિ)
૧૩૨ પર્વવિધ્યાનુષ્ઠાનમ્ ।
૧૩૩ તિથ્યુપનિષદ્ ।
૧૩૪ વાદ-વિવરણમ્ ।
૧૩૫ તિથિદર્પણમ્ ।
૧૩૬ યુગમાસતિથ્યાદિવિચારઃ ।

આગમોદ્ધારકસૂરિ - કૃતિસન્દોહઃ (મુદ્રિત)

૧૩૭ પર્વતિથિઃ ।
૧૩૮ તાત્ત્વિક-પ્રશ્નોત્તરાણિ ।
૧૩૯ ન્યાયાવતાર-ટીકા ।
૧૪૦ લોક-વિંશિકા ખંડ ૧-૨ ।
૧૪૧ અધિકાર-વિંશિકાની ટીકા ।
૧૪૨ આગમાધિકાર-ષટ્ત્રિંશિકા ।
૧૪૩ આગમસ્તવઃ ।
૧૪૪ આગમમંદિર-ચતુર્વિંશતિકા ।
૧૪૫ અંગપુરૂષ-પંચવિંશતિકા ।
૧૪૬ દ્વેષજય-દ્વાદશિકા ।
૧૪૭ આગમમહિમસ્તવઃ ।
૧૪૮ આગમસુગમાતાસ્તવઃ ।
૧૪૯ આગમસમિતિ સ્થાપના સ્તવઃ ।
૧૫૦ આગમાર્થ પ્રાધાન્યસ્તવઃ ।
૧૫૧ જૈનપૂર્ણત્વાષ્ટાદશિકા ।
૧૫૨ દ્રવ્યબોધત્રયોદશી ।
૧૫૩ સૌખ્ય-ષોડશિકા ।
૧૫૪ ધર્માસ્તિકાયાદિવિચારઃ ।
૧૫૫ જમાલિમતખંડનમ્ ।
૧૫૬ ધર્મતત્ત્વવિચારઃ ।
૧૫૭ સિદ્ધચક્રમંદિર-દ્વાત્રિંશિકા ।
૧૫૮ શ્રીજૈનપુસ્તકભાણ્ડાગારસ્તવઃ ।
૧૫૯ દૃષ્ટિસંમોહવિચારઃ ।
૧૬૦ વિધિવિચારઃ ।
૧૬૧ લોપકપાટીશિક્ષા ।
૧૬૨ નયાનુયોગાષ્ટકમ્ ।
૧૬૩ ચાન્દનિકી-ષોડશિકા ।
૧૬૪ આરાધનામાર્ગ ।
૧૬૫ સ્થાપનાસિદ્ધિ ।
૧૬૬ મૂર્તિસ્થાપનમ્ ।

આગમોદ્ધારકસૂરિ - શ્રી-સંપાદિત ગ્રંથો (પ્રતાકારે)

૧ આચારાંગ ચૂર્ણિ
૨ આચારાંગ સૂત્ર ભા-૧
૩ આચારાંગ સૂત્ર ભા-૨
૪ આચારાંગ સૂત્ર ભા-૧ નવી આવૃત્તિ
૫ આચારાંગ સૂત્ર ભા-૨ નવી આવૃત્તિ
૬ સૂત્રકૃતાંગ ચૂર્ણિ
૭ સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર
૮ સ્થાનાંગ સૂત્ર ભા-૧
૯ સ્થાનાંગ સૂત્ર ભા-૨
૧૦ સમવાયાંગ સૂત્ર
૧૧ ભગવતી સૂત્ર ભા-૧
૧૨ ભગવતી સૂત્ર ભા-૨
૧૩ ભગવતી સૂત્ર ભા-૩
૧૪ ભગવતી સૂત્ર ભા-૧ નવી આવૃત્તિ દ્વિ.-આ.
૧૫ ભગવતી સૂત્ર ભા-૧ નવી આવૃત્તિ દ્વિ.-આ.
૧૬ ભગવતી સૂત્ર ભા-૩ નવી આવૃત્તિ દ્વિ.-આ.
૧૭ ભગવતી સૂત્ર દાનશેખરસૂરિ
૧૮ જ્ઞાતાધર્મકથા
૧૯ ઉપાસકદશાંગ
૨૦ અંતકૃત્દશા-નુત્તરોપપાતિક-દશાંગ વિપાક
૨૧ પ્રશ્નવ્યાકરણ
૨૨ અંગાકારાદિ વિષયાનુક્રમ
૨૩ ઉપાંગ-પ્રકીર્ણક વિષયાનુક્રમ
૨૪ ઔપપાતિક સૂત્ર
૨૫ રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર
૨૬ જીવાભિગમોપાંગ સૂત્ર
૨૭ પ્રજ્ઞાપનોપાંગ સૂત્ર ભા-૧
૨૮ પ્રજ્ઞાપનોપાંગ સૂત્ર ભા-૨

આગમોદ્ધારકસૂરિ - શ્રી-સંપાદિત ગ્રંથો (પ્રતાકારે)

૨૯ પ્રજ્ઞાપનોપાંગ સૂત્ર
૩૦ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ
૩૧ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ ભા-૧
૩૨ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ ભા-૨
૩૩ તંદુલવૈચાલિક ચતુઃશરણ
૩૪ ચતુશરણાદિ પ્રકીર્ણક દશાંક
૩૫ ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણક
૩૬ કલ્પસૂત્ર બારસા
૩૭ કલ્પસૂત્ર વૃત્તિ
૩૮ કલ્પસૂત્ર વૃત્તિ
૩૯ કલ્પસૂત્ર વૃત્તિ
૪૦ કલ્પકૌમુદી
૪૧ કલ્પ સમર્થન
૪૨ આવશ્યક ચૂર્ણિ ભા-૧
૪૩ આવશ્યક ચૂર્ણિ ભા-૨
૪૪ આવશ્યક સૂત્ર ભા-૧
૪૫ આવશ્યક સૂત્ર ભા-૨
૪૬ આવશ્યક સૂત્ર ભા-૩
૪૭ આવશ્યક સૂત્ર ભા-૪
૪૮ આવશ્યક સૂત્ર ભા-૧ મલયગિરિજી
૪૯ આવશ્યક સૂત્ર ભા-૨ મલયગિરિજી
૫૦ આવશ્યક સૂત્ર ભા-૩ મલયગિરિજી
૫૧ ષડાવશ્યક સૂત્રાણિ
૫૨ પાક્ષિક સૂત્ર
૫૩ વિશેષાવશ્યક ભા-૧
૫૪ વિશેષાવશ્યક ભા-૨
૫૫ વિશેષાવશ્યક ગાથા નામકારાદિ
૫૬ ઓઘનિર્યુક્તિ
૫૭ દશવૈકાલિક ચૂર્ણિ
૫૮ દશવૈકાલિક સૂત્ર
૫૯ પિંડ નિર્યુક્તિ
૬૦ ઉત્તરાધ્યયનાનિ ચૂર્ણિ
૬૧ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ભા-૧ શાંતિસૂરિ
૬૨ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ભા-૨ શાંતિસૂરિ
૬૩ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ભા-૩ શાંતિસૂરિ
૬૪ નંદીસૂત્ર ચૂર્ણિ ટીકા, વિ ગા.
૬૫ નંદીસૂત્ર
૬૬ નંધાદિગાથાધકારાદિ
૬૭ અનુયોગદ્વારાણિ ચૂર્ણિ ટીકા
૬૮ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ભા-૧
૬૯ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ભા-૨
૭૦ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર
૭૧ આગમિય સુક્તાવલ્યાદિ
૭૨ અધ્યાત્મમત પરીક્ષા
૭૩ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ
૭૪ આચાર પ્રદીપ
૭૫ ઇર્યાપથિકી આદિ
૭૬ ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ
૭૭ ઉપદેશમાલા
૭૮ ઉપદેશમાલા
૭૯ ઉપમિતિભવ પ્રપંચ કથા ભા-૧
૮૦ ઉપમિતિભવ પ્રપંચ કથા ભા-૨
૮૧ ઋષિભાષિતસૂત્રાણિ
૮૨ કથાકોષ
૮૩ કર્મગ્રંથ ભા-૧
૮૪ કર્મગ્રંથ ભા-૨
૮૫ કર્મપ્રકૃતિ
૮૬ કૃષ્ણ ચરિત્ર
૮૭ ગુણસ્થાનક્રકમારોહ
૮૮ છંદોનુશાસન
૮૯ જલ્પકલ્પલતા
૯૦ જીવસમાસ પ્રકરણ
૯૧ જ્યોતિષ્કરંડક પ્રકીર્ણક
૯૨ તત્ત્વ તરંગિણી
૯૩ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર
૯૪ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર
૯૫ તિથિહાનિવૃદ્ધિવિચાર
૯૬ ત્રિષષ્ટીયદેશનાદિસંગ્રહ

આગમોદ્ધારકસૂરિ - શ્રી-સંપાદિત ગ્રંથો (પ્રતાકારે)

૯૭ ત્રૈવિદ્યગોષ્ઠી
૯૮ દેવવંદનભાષ્ય
૯૯ ધર્મકલ્પદ્રુમ
૧૦૦ ધર્મબિન્દુ
૧૦૧ ધર્મ પરીક્ષા કથા
૧૦૨ ધર્મ સંગ્રહ ભા-૧
૧૦૩ ધર્મ સંગ્રહ ભા-૨
૧૦૪ નવપદ પ્રકરણ
૧૦૫ નવપદ પ્રકરણ
૧૦૬ નમસ્કાર માહાત્મ્ય
૧૦૭ નવસ્મરણાનિ ગૌતમરાસ ક્ષામણાકુલકમ્
૧૦૮ પંચવસ્તુકગ્રંથ
૧૦૯ પંચસંગ્રહ
૧૧૦ પંચાશકાકારાદિકમ
૧૧૧ પંચાશકાકારાદિકમ મૂલ
૧૧૨ પંચાશક
૧૧૩ પંચાશક
૧૧૪ પયરણસંદોહ
૧૧૫ પરિણામમાલા
૧૧૬ પરિણામમાલા
૧૧૭ પર્યુષણાદશશતક
૧૧૮ પર્યુષણાષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાન
૧૧૯ પ્રકરણ સમુચ્ચય
૧૨૦ પ્રત્યાખ્યાનાદિ
૧૨૧ પ્રવચન પરીક્ષા ભા-૧
૧૨૨ પ્રવચન પરીક્ષા ભા-૨
૧૨૩ પ્રવચનસારોદ્ધાર ભા-૧
૧૨૪ પ્રવચનસારોદ્ધાર ભા-૨
૧૨૫ પ્રવ્રજ્યાવિધાનકુલક
૧૨૬ પ્રશમરતિ પ્રકરણ
૧૨૭ સેનપ્રશ્ન
૧૨૮ બુદ્ધિસાગર
૧૨૯ ભવભાવના ભા-૧
૧૩૦ ભવભાવના ભા-૨
૧૩૧ ભવભાવના છાયા
૧૩૨ મધ્યમસિદ્ધપ્રભા વ્યાકરણ
૧૩૩ મલયાસુંદરી ચરિત્ર
૧૩૪ મહાવીરચરિયમ્
૧૩૫ યતિદિનચર્યા
૧૩૬ યશોવિજયજીકૃતગ્રંથમાલા
૧૩૭ યુક્તિપ્રબોધ
૧૩૮ લલિતવિસ્તરા
૧૩૯ લલિતવિસ્તરા
૧૪૦ લોકપ્રકાશ ભા-૧
૧૪૧ લોકપ્રકાશ ભા-૨
૧૪૨ લોકપ્રકાશ ભા-૩
૧૪૩ લોકપ્રકાશ ભા-૪
૧૪૪ વંદારુવૃત્તિ
૧૪૫ વંદારુવૃત્તિ
૧૪૬ વિચારામૃતસાર સંગ્રહ
૧૪૭ વિચારામૃતસાર સંગ્રહ
૧૪૮ વીતરાગ સ્ત્રોત
૧૪૯ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય
૧૫૦ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ભા-૧
૧૫૧ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ભા-૨
૧૫૨ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય સૂત્ર
૧૫૩ શ્રીપાલચરિત્ર પ્રાકૃત
૧૫૪ શ્રીપાલચરિત્ર સંસ્કૃત
૧૫૫ શ્રાવકધર્મદેશના
૧૫૬ શ્રેણિકચરિત્ર
૧૫૭ ષટ્પુરૂષચરિત્ર
૧૫૮ ષોડશકપ્રકરણ
૧૫૯ સંસર્ગગુણદોષપ્રકાશ
૧૬૦ સંસ્કૃત પ્રાચીન પ્રકરણાદિ
૧૬૧ સમ્યક્ત્વપરીક્ષા ઉપદેશશતક
૧૬૨ સવાસો આદિ સ્તવનો

આગમોદ્ધારકસૂરિ - શ્રી-સંપાદિત ગ્રંથો (પ્રતાકારે)

૧૬૩ સાધર્મિકવાત્સલ્યપ્રકાશ
૧૬૪ સામાચારી પ્રકરણ
૧૬૫ સિદ્ધપ્રભાવ્યાકરણ
૧૬૬ સિદ્ધસેનદિવાકરકૃતગ્રંથમાલા
૧૬૭ સુક્તમુક્તાવલી
૧૬૮ સુબોધા સમાચારી
૧૬૯ સ્તોત્ર રત્નાકર ભા-૧
૧૭૦ સ્થૂલભદ્ર ચરિત્ર
૧૭૧ સ્યાદ્વાદભાષા
૧૭૨ સ્યાદ્વાદ
૧૭૩ હિંસાષ્ટકાદિ

પૂ.આગમોદ્ધારકસૂરિ દ્વારા વર્ગીકૃત આગમિક ૫૩ વિષયો

આગમોની મહત્તા જોયા જાણ્યા પછી એનો વિશિષ્ટ અભ્યાસ કરવા આજે કેટલાયે વિદ્વાનો લલચાય છે. જેમને મન આગમો અને એના આધારે રચાયેલી પ્રૌઢકૃતિ એ સર્વસ્વ છે. તેઓ આગમોનું અન્યાન્યદૃષ્ટિકોણથી અવલોકન કરે એ સ્વભાવિક છે. પૂ.શ્રીએ આગમિક સાહિત્યને અંગે નીચે મુજબ ૫૩ બાબતો વિચારી છે, તારવી છે, એટલું જ નહિ પણ તેને અંગે રીતસર લખાણ તૈયાર કર્યું છે. આ ૫૩ બાબતો નીચે મુજબ છે.

૧ વિષયોનો વિસ્તારથી અનુક્રમ
૨ અધિકારોનો (વિષયોનો) સંક્ષેપથી અનુક્રમ
૩ વિશેષ ઉપયોગી
૪ વિશિષ્ટતાઓ
૫ સાક્ષીભૂત અવતરણોનો અકારાદિક્રમ
૬ વાદો
૭ લક્ષણ અને દૂષણ
૮ વિશેષ નામ
૯ ઇતિહાસ
૧૦ ભૂગોળ
૧૧ જ્યોતિષ
૧૨ તે તે ગ્રન્થકારના સમયના પ્રચલિત મતો
૧૩ વ્યાકરણ
૧૪ છંદો વિચાર
૧૫ અલંકાર
૧૬ ન્યાયો
૧૭ સાક્ષીભૂત ગ્રન્થો
૧૮ ઉપોદ્‌ઘાત અને પ્રશસ્તિઓ
૧૯ આચાર્યોનાં નામો
૨૦ પ્રાચીન મતો
૨૧ મતોનું સમાધાન
૨૨ સૂક્તાવલી (પદ્યાત્મક)
૨૩ રાજકીય
૨૪ પ્રજ્ઞાપ્ય
૨૫ લોકોક્તિ
૨૬ વ્યાખ્યાંતર (અન્ય વ્યાખ્યાઓ)
૨૭ ખંડન પક્ષ
૨૮ પાઠાંતર
૨૯ પ્રસ્તાવના (અતિદેશ)
૩૦ સૂત્રાદિનો અકારાદિક્રમ
૩૧ શંકાઓ અને તેનું સમાધાન (પ્રશ્નો અને ઉત્તરો)
૩૨ કઠિન ધર્મ (શબ્દાદિના)
૩૩ સુભાષિત વાક્યો (ગદ્યાત્મક)
૩૪ નિક્ષેપોનો સંગ્રહ
૩૫ વાયુ અને વૃષ્ટિ
૩૬ સમાન (અર્થવાચક) શબ્દોના (અર્થાત્ પર્યાયોના) અર્થ
૩૭ ગચ્છો અને પટ્ટાવલી

આગમોદ્ધારકસૂરિ દ્વારા વર્ગીકૃત આગમિક ૫૩ વિષયો

૩૮ દૃષ્ટાંત
૩૯ સંપ્રદાય
૪૦ વૈધક
૪૧ નય
૪૨ સ્થાપના (સંસ્થાનાદિની)
૪૩ વિધિ
૪૪ એકાર્થિક શબ્દો
૪૫ અલ્પબહુત્વ
૪૬ અનુમાન
૪૭ સંકલના
૪૮ પ્રત્યેક બુદ્ધોના નામ
૪૯ વિસંવાદ
૫૦ સંગ્રહ શ્લોક
૫૧ સ્થલનિર્દેશ
૫૨ સામુદ્રિક
૫૩ નિસીહના ભાસની ગાથાઓનો આદ્યપદ તેમજ એના અધિકારોનો અનુક્રમ

આ ઉપરાંત વ્યાખ્યાએ આગમકોશની રચના કરી છે. આગમોમાં વપરાયેલા શબ્દો અને ટીકાકારોએ એનાં કરેલા અર્થો અહીં અપાયા છે. આ વિષયને લગતા 'અલ્પપરિચિત સિદ્ધાંતિક શબ્દોકોશ' ગ્રંથના પાંચ ભાગ છપાઈ ગયા છે.

સાત આગમ વાચનાઓ સ્થળ ને ગ્રંથના નામ

પ્રથમ વાચના : વિ.સં. ૧૯૭૧
પાટણ – દશવૈકાલિક ષટ્ત્રિંશિકાઓ.

બીજી વાચના : વિ.સં. ૧૯૭૨
કપડવંજ –લલિતવિસ્તરા, યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય,
અનુયોગદ્વાર આવશ્યક, ઉત્તરાધ્યયન.

ત્રીજી વાચના : વિ.સં. ૧૯૭૨
અમદાવાદ. વિશેષાવશ્યક, સ્થાનાંગસૂત્ર

ચોથી વાચના : વિ.સં. ૧૯૭૩
સુરત – વિશેષાવશ્યક, સ્થાનાંગ, ઔપપાતિક.

પાંચમી વાચના : વિ.સં. ૧૯૭૩
સુરત – આવશ્યક–આચારાંગ, અનુયોગદ્વાર, નંદીસૂત્ર.

છઠ્ઠી વાચના : વિ.સં. ૧૯૭૬
પાલીતાણા – ઓઘનિર્યુક્તિ, પિંડનિર્યુક્તિ, ભગવતીજી,
પ્રજ્ઞાપના, સમાચારી ગ્રંથ.

સાતમી વાચના : વિ.સં. ૧૯૭૭
રતલામ – ભગવતી, પ્રજ્ઞાપના, સમવાયાંગ
આ સાત વાચનાઓમાં ૨,૩૨,૨૦૦ શ્લોકની વાચના થઈ હતી.

આગમોદ્ધારકસૂરિ મુદ્રિત ગુજરાતી સાહિત્ય

નં.	નામ	પ્રકાશક	સંવત	સંપાદક	રીંજ
૧	આગમોદ્ધારક દેશના સંગ્રહ	શ્રી આત્માનંદ જૈન ગ્રન્થાલય, પૂના	૨૦૦૮	કંચનવિજય તથા ક્ષેમંકરસાગર	શ્રી આગમોદ્ધારક સંગ્રહ ભા.૧૫
૨.	આગમોદ્ધારક દેશના સંગ્રહ ભા. ૧	રતીલાલ પાનાચંદ ગાંધી, વેજલપુર	૨૦૦૯	શાસન કંટકોદ્ધારક મુનિ હંસસાગરજી	શ્રી આનંદહૈમજૈન ગ્રંથમાળા ગ્રંથ–૧
૩.	આગમોદ્ધારક દેશના સમુચ્ચય ભા.–૧ (અ.જ સમ્યક્ત્વ) (ભગવતી સૂત્ર પરના 33 વ્યા,)	શ્રી આનંદસાહિત્ય ગ્રંથમાળા, અમદાવાદ	૨૦૧૨	આ.મ.શ્રી હેમસાગર સૂરીશ્વરજી	શ્રીઆનંદસાહિત્ય ગ્રંથમાળા ગ્રંથ–૧
૪.	આચારાંગ ભા.–૧ (વ્યા)	શ્રી જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા, સુરત	૨૦૦૬	કંચનવિજય તથા ક્ષેમંકરસાગરજી	શ્રી આગમોદ્ધારક સંગ્રહ ભા. ૧૪
૫.	આનંદચંદ્રસુધાસિન્ધુ ભા.૧	શ્રી સિદ્ધચક્રસાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ	૨૦૦૬	પં. ચંદ્રસાગરજી ગણિ	
૬	,, ,, ,, ભા.૨ (વ્યાખ્યાન)	,, ,, સુરત	૨૦૦૭	,,	
૭.	,, ,, ,, ભા.૩	,, ,, ,,	૨૦૦૯	આ.મ.શ્રીચંદ્ર સાગરસૂરિજી	શ્રી આનંદચંદ્રગ્રંથાવ્લી ગ્રં.૧૭
૮.	,, ,, ,, ભા.૪ (નવપદવ્યા.)	શ્રી ઋષભદેવજી છગ–નરામજી પેઢી, ઉજ્જૈન	૨૦૧૦	,,	શ્રી આનંદચંદ્રગ્રન્થાવ્લી ગ્રં. ૨૧

નં.	નામ	પ્રકાશક	સંવત	સંપાદક	રીંજ
૯.	આનંદ ઝરણા ભા.૧ (વ્ય.)	બાબુભાઈ સાંકળચંદ	૨૦૦૭	પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ	,,
૧૦.	,, ,, ભા.૨ (વ્યા. ૨૦)	પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ, અમદાવાદ	૨૦૦૯	,, ,, ,,	,,
૧૧.	આનંદસુધાસિન્ધુ ભા.૧ (વ્યા.)	શેઠ નગીનભાઈ મંછુભાઈ જૈ.સા.ફં. સુરત	૧૯૯૪	મુનિ શ્રી ચંદ્રસાગરજી મ. તથા શ્રી હેમસાગરજી મ.	શ્રી ન.મ.જૈ.સા.પ્ર.-૭
૧૨.	,, (વ્યા.)	,, ,, ,,	૨૦૦૬	કંચન વિજય તથા	,, ,, ,,
૧૩.	આરાધનામાર્ગ (સભાયાંતર)	શેઠ ઋષભદેવજી કેશરીમલ પેઢી, રતલામ	૨૦૦૬	ક્ષેમંકરસાગરજી	શ્રી આગમોદ્ધારકસંગ્રહ ભા. ૧૩
૧૪.	જ્ઞાન ઝરણા (પચ્ચક્ખાણ વ્યા. ૧૦)	શેઠ મીઠાભાઈ કલ્યાણચંદ જૈન પેઢી. કપડવંજ	૨૦૧૪	મુનિશ્રી અભય સાગરજી	શ્રી અગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા ગ્રં. ૫
૧૫.	ઢંઢેરો અથવા ગુરુ મંત્ર (આચારાંગ વ્યા. ૨૧ થી ૫૧ ષોડશક વ્યા.૧૦)	રતનચંદ શંકરલાલ શાહ, પુના	ઈ.સ.૧૯૫૧		,,
૧૬.	તત્ત્વાર્થકર્તુતન્મતનિર્ણય	શેઠ ઋષભદેવ કેશરીમલજી પેઢી, રતલામ	૧૧૯૩	આગમોદ્ધારક	,,
૧૭.	તપ અને ઉદ્યાપન	શ્રી સિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ, મુંબઈ	૧૯૯૨	,,	,,

નં.	નામ	પ્રકાશક	સંવત	સંપાદક	રીંજ
૧૮.	તાત્ત્વિકપ્રશ્નોત્તર ભા.૧ (અવતરણસહ)	શ્રી જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા, સુરત	૨૦૦૫	કંચનવિજય તથા ક્ષેમંકરસાગરજી	આગમોદ્ધારસંગ્રહ ભા.૧
૧૯.	તિથિક્ષયવૃદ્ધિવિચાર	શેઠ ઋષભદેવજી કેશરી-મલજી પેઢી, રતલામ		આગમોદ્ધારક	
૨૦.	તિથિક્ષયવૃદ્ધિપ્રદીપ (ચાર પ્રકાશ)	શ્રી સિદ્ધિચક્રસાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ, મુંબઈ	૧૯૯૪	,,	
૨૧.	દીક્ષાની જઘન્યવય	શા. વસંતલાલ પાનાચંદ મું.			
૨૨.	દીક્ષાનું સુંદર સ્વરુપ	શા. પોપટલાલ લલ્લુભાઈ અમદાવાદ	૧૯૮૯		શ્રી હર્ષ પુષ્પામૃત ગ્રંથમાળા પ્રથમરત્ન
૨૩.	દેશનાસુધાસિન્ધુ ભા.૧ (ભગવતી સૂ.વ્યા.૧૦૫)	શ્રી ઋષભદેવજી છગની-રામજીની પેઢી, ઉજ્જૈન	૨૦૦૭	આ.ભ.શ્રી ચંદ્રસાગરસૂરિજી	
૨૪.	નવપદમાહાત્મ્ય (વ્યા.)	શ્રી જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા, સુરત	૨૦૦૫	કંચનવિજય તથા ક્ષેમંકરસાગરજી	આગમોદ્ધારસંગ્રહ ભા.૧૧
૨૫.	પર્વદેશના	શ્રી જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા, સુરત	૨૦૦૪	કંચનવિજય તથા ક્ષેમંકરસાગરજી	આગમોદ્ધારસંગ્રહ ભા.૩
૨૬.	પર્વવ્યાખ્યાન સંગ્રહ	ધનજીભાઈ દેવચંદ ઝવેરી, મુંબઈ	૨૦૧૩	મુનિશ્રી અમરેન્દ્ર સાગરજી	આનંદહેમજૈન ગ્રંથમાળા ગ્રંથ-૩
૨૭.	પંચવસ્તુભાષાંતર	શેઠ ઋષભદેવજી કેશ-રીમલજી પેઢી, રતલામ	૧૯૯૩	આગમોદ્ધારક	,,

નં.	નામ	પ્રકાશક	સંવત	સંપાદક	રીંજ
૨૮.	પ્રવચન પરીક્ષાની મહત્તા	,, ,, ,,	૧૧૯૩	,,	,,
૨૯.	પ્રશમરતિ અને સંબંધકારિકા (વ્યા.)	શ્રી જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા, સુરત	૨૦૦૫	કંચનવિજય તથા ક્ષેમંકરસાગરજી	શ્રી આગમોદ્ધારસંગ્રહ ભા.૫
૩૦.	શ્રી ભગવતી સૂત્રની દેશનાઓ (શ.૮) અને ધર્મરત્ન પ્રકરણ દેશનાઓ	શ્રી સિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ, સુરત	૨૦૦૫	પં. ચંદ્રસાગર ગણિ	
૩૧*	મહાવ્રતો (સ્થાનાંગસૂત્ર તથા ભા.૨ સ્થા. પ.ઉ. ૧)	રતનચંદ શંકરલાલ શા. પૂના	ઈ.સ.૧૯૫૨ ઈ.સ.૧૯૫૨	પં. મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધી	
૩૨[૧].	વ્યાખ્યાનસાર	શા. ચુનીલાલજી મનરુપજી, પૂના	ઈ.સ.૧૯૫૧	મુનિ શ્રી કેવલવિજયજી	
૩૩.	શાસ્ત્રીયપુરાવા (પર્વતિથિના)	શેઠ ઋષભદેવજી કેસરીમલજી પેઢી, રતલામ	૧૯૯૩	આગમોદ્ધારક	
૩૪.	ષોડશક ભા.૧ (વ્યા.૨૩)	શ્રી જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા, સુરત	૨૦૦૫	કંચનવિજય તથા ક્ષેમંકરસાગરજી	શ્રી આગમોદ્ધારસંગ્રહ ભા.૭
૩૫.	,, ભા.૨ (વ્યા. ૨૪ થી ૫૮)	,, ,, ,,	૨૦૧૩	ગણિચંદન સાગરજી	શ્રી આગમોદ્ધારસંગ્રહ ભા. ૧૪
૩૬.	સાગર સમાધાન યાને આનંદ તત્ત્વવાટીકા ભા.૧	શ્રી સિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ, મુંબઈ	૨૦૦૧	કંચન વિજય તથા ક્ષેમકરસાગરજી	

નં.	નામ	પ્રકાશક	સંવત	સંપાદક	રીંજ
૩૭.	,, ભા.૨	ઝવેરચંદ રામચંદ ઝવેરી નવસારી	૨૦૦૪	,, ,,	
૩૮.	સિદ્ધચક્ર (પેપર) (પાક્ષિક માસિક)	શ્રી સિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ, મુંબઈ,સુરત	૧૯૮૮	આગમોદ્ધારક તથા આ. ચંદ્રસાગરસૂ.	
૩૯.	સિદ્ધચક્ર મહાત્મ્ય	,, મુંબઈ	૧૯૯૧		
૪૦.	સુધા સાગર ભા.૧	,, ,,	૨૦૦૦	મુનિ શ્રીચંદનસાગરજી	
૪૧.	,, ,, ભા.૨	,, ,,	૨૦૦૦	ભીખાભાઈ છગનલાલ શાહ	
૪૨.	શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર (વ્યા.) પુંડરીક અધ્યયન)	શેઠ ઋષભદેવજી કેશરીમલજીની પેઢી, રતલામ	૨૦૦૩	કંચન વિજય તથા ક્ષેમંકરસાગરજી	
૪૩.	શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્ર (વ્યા.) સ્થાન પ.ઉ.૧) ભા.૧	શ્રી જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા, સુરત	૨૦૦૫	,,	શ્રી આગમોદ્ધારસંગ્રહ ભા.૪

* મહાવ્રતોવાળાં શ્રીસ્થાનાંગ સૂત્રનાં વ્યાખ્યાનો આગમોદ્ધારકશ્રીનાં છે, બાકીનો ભાગ બીજાનો છે.

૧. વ્યાખ્યાનસાર આદિનો મોટો ભાગ શ્રી આગમોદ્ધારકશ્રીનો છે. બાકીનો ભાગ બીજાનો છે.

પૂ.આગમોદ્ધારક અમુદ્રિત ગુજરાતી સાહિત્ય

નં.	નામ	વ્યા.	સ્થળ	સંવત
૧.	અનુયોગદ્વાર	૩૮	પાલીતાણા	૧૯૯૬
૩.	ધર્મબિન્દુપ્રકરણ	૨૨	મુંબઈ	૨૦૦૦
૪.	પંચાશકપ્રકરણ	૫૨	સુરત	૨૦૦૧
૫.	ભગવતીજી	૩૪ થી ૫૯	પાલીતાણા	૧૯૯૮
૭	વિજયચંદ કેવલિચરિત્ર	૪૨	,,	૧૯૯૭
૮.	વિંશતિસ્થાનપ્રકરણ	૭૧	જામનગર	૧૯૯૩
	વિંશતિસ્થાનપ્રકરણ	૩૩	પાલીતાણા	૧૯૯૬
૧૧.	ષોડશકપ્રકરણ	૧૦	પાલીતાણા	૧૯૯૭
	ષોડશકપ્રકરણ	૫	સુરત	૨૦૦૨
	ષોડશકપ્રકરણ	૧૨	,,	૨૦૦૩
૧૩.	સિરિસિરિવાલકહા	૧૦	પાલીતાણા	૧૯૯૧
	સિરિસિરિવાલકહા	૧૦	,,	૧૯૯૬
	સિરિસિરિવાલકહા	૧૦	કપડવંજ	૧૯૯૯
	સિરિસિરિવાલકહા	૧૦	મુંબઈ	૨૦૦૧
	સિરિસિરિવાલકહા	૫	સુરત	૨૦૦૧
	સિરિસિરિવાલકહા	૧૦	બહુધાન	૨૦૦૧
	સિરિસિરિવાલકહા	૧૦	સુરત	૨૦૦૩
	સિરિસિરિવાલકહા	૮	–	–
	સિરિસિરિવાલકહા	૮	–	–

નં.	નામ	વ્યા.	સ્થળ	સંવત
૨.	અષ્ટપ્રકરણ (હારિ)	૮	શિહોર	૧૯૯૨
	અષ્ટપ્રકરણ (હારિ)	૨૬	અમદાવાદ	૧૯૯૫
	અષ્ટપ્રકરણ (હારિ)	૧૧	સુરત	૨૦૦૨
૬.	યોગશાસ્ત્ર	૧૧	પાલીતાણા	૧૯૯૩
૯.	શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય	૧૯	સુરત	૨૦૦૨
૧૦.	શાંતિનાથચરિત્ર	૧૧	મુંબઈ	૨૦૦૧
૧૨.	સંબોધસપ્તતિ	૧૦	સુરત	૨૦૦૧
૧૪.	સ્થુલભદ્રચરિત્ર	૩૧	સુરત	૨૦૦૨
	જિનોદેવો– શ્લોક–	૮	સુરત	૨૦૦૧
	છૂટાં વ્યાખ્યાનો	૧૪૩	–	–

૧. મારા સંપાદિત આનંદસુધાસિન્ધુ ભા.૨ના પરિશિષ્ટજમાં જે અમુદ્રિત વ્યાખ્યાનોની નોંધ આપી છે તેમાંથી મારી ધારણામાં જેટલાં છપાયાં તેની યાદી છે તેટલાં બાદ કરતાં ઉપરનો સ્ટોક મુનિ ગુણસાગરજી મ. તથા મુનિ સૌભાગ્યસાગરજી પાસે છે.

બં.નં.	પાનાં	સંવત	વ્યાખ્યાનનો ગ્રંથ	સ્થળ
૩	૧-૨૨૩	૧૯૯૮	ધર્મરત્નપ્રકરણ	–
	૧૮-૩૪	૧૯૮૯		–
૪	૧-૮૬૮	૧૯૮૮ અ.સુ.૧૧ થી કા.સુ.-૪	–	મુંબઈ
	૮૬૯-૯૩૮	૧૯૯૧	–	અમદાવાદ, ઘેટી, લીંચ
૫.	૧-૩૭૬	૧૯૮૯ શ્રા.સુ.-૧૨ થી	ધર્મરત્નપ્રકરણ	સુરત
	૭૫૭-૭૮૪			
૬.	૧-૫૧૮	૧૯૯૦	,,	મહેસાણા
		૧૯૯૪	,,	પાલીતાણા
		૧૯૯૫	–	કપડવંજ
		૨૦૦૦	–	મુંબઈ
૭.	૧ થી ૪૪૩	૧૯૯૧	–	મહેસાણા, કીઓલ
		૧૯૯૨	–	રાજકોટ
		–	પરચુરણ વ્યા.	જામનગર
૮.	૩૫ થી ૩૬૫	૧૯૮૮	,,	છાણી આદિનાં

૧. પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી હેમસાગરસૂરિજી મહારાજની પાસેથી ઉપરથી નોંધ મેળવી શક્યો છું. તે સિવાયનાં પણ તેમની પાસે બીજાં વ્યાખ્યાનો હશે. વળી ગુરુદેવશ્રીના વ્યાખ્યાનોનો યત્કિંચિત ઉતારો હશે પણ હું તે મેળવી શક્યો નથી.

* સિદ્ધચક્ર પેપરમાં છપાઈ ગયાં છે.

પૂ. આગમોદ્ધારકની જ્ઞાન પરબો

આજથી લગભગ બે વીસી પહેલાં સાધુ-સાધ્વીઓને વાંચવા વિચારવા જોઈતાં પુસ્તકો સહેલાઈથી મળી શકે તે માટે યોજના કરવાનો વિચાર આગમોદ્ધારકશ્રીને સ્ફૂરાયમાન થયો. એ ઉપરથી એમને સં. ૧૯૭૫માં સુરતમાં શ્રી જૈનાનંદ પુસ્તકાલયની સ્થાપન કરી. ત્યારબાદ તેઓશ્રી પાસે જે જે નગર કે ગામતરફથી પુસ્તકોના ભંડારોની માગણી કરાઈ તે તે સ્થળમાં શ્રી જૈનાનંદ પુસ્તકાલય દ્વારા ભંડારો મોકલવાનો પ્રબંધ કરાયો. તેનાં નામો નીચે પ્રમાણે છે.

(+૧) અજીમગંજ (બંગાલ) (૨) અમદાવાદ (નાગજી ભુદરની પોળ) (૩) અમદાવાદ (શાહપુર) (૪) ઉજ્જૈન (માલવા) (૫) ઉદયપુર (મેવાડ) (૬) ખંભાત (*૭) ગોધરા (૮) ચાણસ્મા (૯) છાણી (૧૦) જામનગર (સૌરાષ્ટ્ર) (૧૧) ઝગડીયા (૧૨) ઝીઝુડીયા (૧૩) ડુંગરપુર (૧૪) પરાંસલી (માલવા) (૧૫) પાટણ (૧૬) પાલીતાણા (૧૭) બારડોલી (સુરત) (૧૮) બૌધાન (સુરત) (૧૯) મુંબઈ (૨૦) રતલામ(માલવા) (૨૧) રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) (૨૨) રાણપુર (સૌરાષ્ટ્ર) (૨૩) રાધનપુર (૨૪) લુણાવાડા (૨૫) વઢવાણ (૨૬) સુરત (હરીપુરા) (૨૭) સોલંકી (મારવાડ)

આ ઉપરાંત પણ સં. ૧૯૯૨માં જામનગરમાં શ્રી જૈનાનંદ જ્ઞાનમંદિરની અને શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર (પાલીતાણા(માં સં.૧૯૯૫માં શ્રી શ્રમણસંઘ પુસ્તક સંગ્રહની સ્થાપના થઈ છે.

* આ ભંડાર ૨૦૦૪ની ત્યાંની હોનારતમાં નાશ પામ્યો છે.

પૂ.આ. શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ કરેલ આગમિક સંપાદિત કૃતિઓ

અંગાનિ	સંવત્
આચારાંગ ચૂર્ણિ	૧૯૯૮
આચારાંગ સટીક	૧૯૭૨
સૂત્રકૃતાંગ ચૂર્ણિ	૧૯૯૮
સૂત્રકૃતાંગ સટીક	૧૯૭૩
સ્થાનાંગ સટીક	૧૯૭૫
સમવાયાંગ સટીક	૧૯૭૪
ભગવતી સટીક (અભય.)	૧૯૭૪
ભગવતી ટીકા (દાનશેખર)	૧૯૯૨

અંગાનિ	સંવત્
જ્ઞાતાધર્મ કથા	૧૯૭૫
ઉપાસક સટીક	૧૯૭૬
અંતગડ-અનુત્તર-વિપાક-સટીક	૧૯૭૬
પ્રશ્નવ્યાકરણ સટીક	૧૯૭૫
અંગ અકારાદિ	૧૯૯૩
પ્રજ્ઞાપના સટીક (મલય.)	૧૯૭૪
પ્રજ્ઞાપના સટીક (હારિ.)	૨૦૦૩
સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ સટીક	૧૯૭૬

અંગાનિ	સંવત્
જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સટીક	૧૯૭૬
ઉપાંગપ્રકીર્ણક	૨૦૦૫
વિષયાનુક્રમાદિ છેદ	
કલ્પસૂત્ર (બારસા)	૧૯૭૦
કલ્પસૂત્ર સુખબોધિકા	૧૯૬૭
કલ્પકૌમુદી	૧૯૯૨
કલ્પસૂત્ર સુખબોધિકા	૧૯૯૫
કલ્પસમર્થન	૧૯૯૪

ઉપાંગાનિ	સંવત્
ઔપપાતિક સટીક	૧૯૭૨
રાજપ્રશ્નીય સટીક	૧૯૮૧
જીવાજીવાભિગમસટીક	૧૯૭૫

પયન્ના	સંવત્
તંદુલવૈચારિક સટીક	૧૯૭૮
ચતુઃશરણ સાવચૂરિક	
ચતુઃશરણાદિ મરણ	
સમાધ્યન્ત પ્રકીર્ણદશક	૧૯૮૩
ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણ સટીક	૧૯૮૦

મૂલસૂત્રાણિ	સંવત્
આવશ્યક સટીક (હારિ)	૧૯૭૨
આવશ્યક સટીક (મલય.)	૧૯૮૪
આવશ્યક ચૂર્ણિ	૧૯૮૪
ષડાશ્યક સૂત્રાણિ	૧૯૯૨
પાક્ષિક સૂત્ર	૧૯૬૭
વિશેષાવશ્યક (કે.આ)	૧૯૯૩
ઓઘનિર્યુક્તિ સટીક	૧૯૭૫
દશવૈકાલિક ચૂર્ણિ	૧૯૮૯
દશવૈકાલિક સટીક	૧૯૭૪
પિંડનિર્યુક્તિ સટીક	૧૯૭૪
ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિ	૧૯૮૯
ઉત્તરાધ્યયન સટીક	૧૯૭૨

મૂલસૂત્રાણિ	સંવત્
નંદીસૂત્ર ચૂર્ણિ	૧૯૮૪
નંદીસૂત્ર વૃત્તિ (હારિ)	
નંદીસૂત્ર સટીક	૧૯૮૦
અનુયોગદ્વાર ચૂર્ણિ	૧૯૮૪
અનુયોગદ્વારવૃત્તિ (હારિ.)	
અનુયોગદ્વાર સટીક	૧૯૭૨
નંદ્યાદ્યકારાદિ	૧૯૮૪
આગમીય સુક્તાવલ્યાદિ	૨૦૦૫
આગમરત્ન મંજૂષા (૪૫) આગમો મૂળનિર્યુક્તિ સાથે)	૧૯૯૯

પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રીના
વ્યાખ્યાન પુસ્તક પ્રકાશન

શ્રી વર્ધમાન જૈન આગમ મંદિર સંસ્થા

તલેટી પાસે, પાલીતાણા.

પૂ.મુનિ શ્રી ધૈર્યચંદ્રસાગરજી મ.સા.ની
પ્રેરણાથી

શ્રી અઠવાલાઈન જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ

તથા

શ્રી ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ

અઠવાલાઈન, સુરત

પૂ.સા.શ્રી અમીતગુણાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી અમીપૂર્ણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી

ગુરૂભક્તો તરફથી

ચેન્નાઇ

પૂ.સા.શ્રી સુલસાશ્રીજી મ.ના આત્મશ્રેયાર્થે શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી દેવયશાશ્રીજી મ.,
પૂ.સા.શ્રી આત્મનંદીતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી

શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામી સામાયિક મંડળની બહેનો તરફથી

વિલેપાર્લા (વે.), મુંબઇ

દેવસૂર
તપાગચ્છ સંઘ

રતલામ

પૂ.મુનિ શ્રી વિવેકચંદ્રસાગરજી મ.સા.ની
પ્રેરણાથી

શ્રી ઘોડદોડ રોડ જૈન
શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ

સરેલાવાડી, સુરત

પૂ.મુનિ શ્રી ધૈર્યચંદ્રસાગરજી મ.સા.ની
પ્રેરણાથી

મહાવીરસ્વામિ જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ

પારસમણી સોસાયટી,
સાબરમતી, અમદાવાદ.

પૂ.સા.શ્રી મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યશિશુ-કલ્પપ્રજ્ઞા-કૈરવપ્રજ્ઞા-ક્રિયાનિધીશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી લબ્ધિનિધિશ્રીજી મ., પૂ.સા.શ્રી ભવ્યજ્ઞાશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી
પૂ.સા.શ્રી સંવેગવર્ષાશ્રીજી મ.ની સ્મૃતિમાં

બરોડા દિશા પાયલ આરાધના ભવન
સુભાનપુરા સંઘની બહેનો તરફથી

શ્રી લક્ષ્મીવર્ધક આરાધના ભવન સંઘની બહેનો તરફથી
જ્ઞાનખાતામાંથી

શ્રીમતી ભાગવતીબેન અશ્વિનભાઈના નવ્વાણું નિમિત્તે
શ્રી અશ્વિનભાઈ માંગીલાલ ઘોડા પરિવાર, સાદડી

સ્વ. મીનાબેન જગદીશભાઈના આત્મશ્રેયાર્થે
તારીકા - દેવાંન, ચૈતાલી - વિરલ પરિવાર તરફથી, બોરીવલી.

પૂ.આગમોદ્ધારકશ્રીના
વ્યાખ્યાન પુસ્તક પ્રકાશન

૧. પૂ.સા.શ્રી સિદ્ધિદ્રુમાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી મહાવીરસ્વામી જૈન શ્વે. મંદિર, બેગ્લોર – ૧૮

૨. પૂ.સા.શ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી શ્વેતલ ફ્લેટની બહેનો તરફથી
બ્હાઈ સેન્ટર, અમદાવાદ.

૩. પૂ.સા.શ્રી સૌમ્યયશાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ
મહેશનગર, ઈન્દૌર (એમ.પી.).

૪. **શ્રી ધરણીધર પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ**
તાડવાડી, સુરત

૫. **શ્રી સૌભાગ્યલક્ષ્મી વૃદ્ધિ જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ**
વાઘોડીયા રોડ, વડોદરા

૬. **શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન પેઢી**
મધુમતી, નવસારી

૭. **શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ**
પાલઘર (વે.), જિ.: ઠાણા

૮. **અભયસાગર આરાધના ભવન**
સાબરમતી

૯. માલવ દિપિકા પૂ.સા.શ્રી મનોહર-ફલ્ગુશ્રીજી મ.કી શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી આત્મયશાશ્રીજી મ. કી પ્રેરણા સે
વહી શ્રીસંઘ કી બહેનો કી તરફસે

૧. પૂ.સા.શ્રી મલયાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મ.ની પુણ્યતિથિ નિમિત્તે
શ્રી જૈન આરાધના મંડળની બહેનો તરફથી

૨. પૂ.સા.શ્રી આત્મનંદાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી અંબિકાનગર પાલનપુર સંઘની બહેનો તરફથી

૩. પૂ.સા.શ્રી મૃગેન્દ્ર-સુયશશ્રીજી મ., પૂ.સા.શ્રી વિપુલયશાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા,
પૂ.સા.શ્રી વ્રતધરાશ્રીજી મ. પ્રેરણાથી
શ્રી ઘાટકોપર જૈન શ્વે. તપા. સંઘ - ઘાટકોપર (વે.), મુંબઈ.

૪. પૂ.સા.શ્રી સુલસાશ્રીજી મ.ની સ્મૃતિમાં
પૂ.સા.શ્રી આત્મનંદીતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી અજીત-શાંતિ તીર્થધામ - બ્રાહ્મવાડા, સિદ્ધપુર

૫. પૂ.સા.શ્રી દેવયશાશ્રીજી મ., પૂ.સા.શ્રી આત્મનંદીતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રાવિકા આરાધના ભવન - નાનપુરા, સુરત

૬. પૂ.સા.શ્રી શીલરેખાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી સુવર્ષાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી આદિનાથ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ - વિજયનગર સંઘ, ઈન્દૌર

૭. તીર્થરંજનની બહેનો તરફથી
શ્રી માકુભાઈ શેઠનો બંગલો - ખાનપુર, અમદાવાદ

૮. પૂ.મુનિ શ્રી નિર્મળસાગર મ.સા.ની પ્રેરણાથી
શ્રી વર્ધમાન જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. જૈન સંઘ - નારણપુરા, અમદાવાદ

૯. પૂ.સા.શ્રી વિશ્વપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ. જામનગરની પ્રેરણાથી
શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિના મોટા ઉપાશ્રયની બહેનો તરફથી

૧૦. પૂ.સા.શ્રી વિશ્વપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી મોરારબાગ જૈન ઉપાશ્રયની બહેનો તરફથી

૧૧. પૂ.સા.શ્રી નિરંજનાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી પ્રમુદિતાશ્રીજી મ.ની
પ્રેરણાથી ભૂતીબાઈ રાજમલ જૈન ઉપાશ્રય

૧૨. પૂ.સા.શ્રી કલ્પપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
લલિતા-વનિતા-હીરા આરાધના ભવન બહેનો તરફથી – સાબરમતી

૧૩. પૂ.સા.શ્રી પૂ. પ્રશમ-નિર્વેદશ્રીજી મ.ના શિ. પૂ.સા.શ્રી પ્રશાંતશ્રીજી મ. તથા
પૂ.સા.શ્રી યશશ્વિતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી **આરાધક બહેનો તરફથી**

૧૪. પૂ.સા.શ્રી વિશ્વોદયાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા.શ્રી વિશ્વવંદીતાશ્રીજી મ.

૧૫. પ.પૂ.સાગરજી મ.સા.ના સમુદાયના પૂ.સા.શ્રી સુલસાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી સુરક્ષાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી શીતલનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર અને ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ - વાવ

૧૬. પૂ.સા.શ્રી ચારૂવ્રતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
વસંત જૈન ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ - પાટણ વાવ

૧૭. પૂ.સા.શ્રી સૌમ્યતાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી વરેણ્યતાશ્રીજી મ.ની પ્રે.થી
શ્રી ધર્મશાંતિ ધામ- કાંદીવલી (ઈ.)ની આરાધક બહેનોના જ્ઞાનખાતામાંથી

૧૮. પૂ.સા.શ્રી અમિતાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી અપરાજીતાશ્રીજી મ.ની પ્રે.થી
શ્રી ધર્મશાંતિ ધામકાંદીવલી (ઈ)ની આરાધક બહેનોના જ્ઞાનખાતામાંથી

૧૯. પ.પૂ.સાગરજી મ.સા.ના સમુદાયના પૂ.સા.શ્રી રેવતીશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી શમગુણાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી પ્રશાંતગુણાશ્રીજી મ. અને તેમના શિષ્યા
ભદ્રિક પરિણામી માતૃહૃદયા સહનશીલતાની મૂર્તિ સમાન
રાંદેર નિવાસી પૂ.સા.શ્રી પૂર્ણભદ્રાશ્રીજી મ. (પૂ.બા.મ.સા.)ના સ્મરણાર્થે...
ત્રીજી વાર્ષિક પુણ્યતિથિની સ્મૃતિ નિમિત્તે
પૂ.સા.શ્રી વિદિતપૂર્ણાશ્રીજી મ., પૂ.સા.શ્રી પ્રીતિવર્ષાશ્રીજી મ. માગસર સુદ-૩
બંને દિક્ષિત દીકરી મ.સા.ની શુભ પ્રેરણાથી
પૌષધશાળાની આરાધક બહેનો તરફથી - નાનપુરા, સુરત.

૨૦. પૂ.સા.શ્રી દેવયશાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
કુ. હેતલની દીક્ષાની ઉપજમાંથી મુ.: જશાલી (બનાસકાંઠા)

૨૧. પૂ.સા.શ્રી હિતોદયાશ્રીજી મ.ની સ્મૃતિ નિમિત્તે
પૂ.સા.શ્રી વિશ્વોદયાશ્રીજી મ., પૂ.સા.શ્રી વિશ્વવંદીતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી

૨૨. પૂ.સા.શ્રી મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યશિશુ-કલ્પ-કૈરવપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
ગુરુભક્તો તરફથી

૨૩. પૂ.સા.શ્રી આત્મનંદીતાશ્રીજી મ.ના જન્મ દિવસ નિમિત્તે
અ.સૌ. ભગવતીબેન તથા કૈલાસબેન અરવિંદભાઈ શાહ પરિવાર
ચાણસ્મા હાલ : મુંબઈ

૨૪. પૂ.સા.શ્રી કલ્પવંદિતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
પૌષધશાળાની આરાધક બહેનો તરફથી – અઠવાગેટ, સુરત.

૨૫. **શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ**
પાલઘર (વે.) જિ.: થાણા

૨૬. પૂ.વરધર્માશ્રીજી મ.સા.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી પ્રીતીધર્માશ્રીજી મ.સા.ની પ્રે.થી
આકોલા સંઘ

૨૭. **શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર**
ભાવનગર

૨૮. પૂ.સા.શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પ્રવચન શિરોમણી, ક્રાંતિકારી, તપસ્વી રત્ના પૂ.સા.શ્રી ગીરાંશુશ્રીજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી
ગુરૂભક્તો તરફથી

૨૯. પૂ.સા.શ્રી સુયશાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી વરધર્માશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી જિનધર્માશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
શ્રી જવાહરનગર જૈન શ્વે.મૂ. સંઘ, ગોરેગાંવ, મુંબઈ.

૩૦. પૂ.મુનિશ્રી વિવેકચંદ્રસાગરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી
શ્રી આણંદજી કલ્યાણજી જૈન શ્વે. મંદિર ટ્રસ્ટ, ઓરંગાબાદ

૩૧. પૂ.સા.શ્રી વિપુલયશાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા
પૂ.સા.શ્રી રમ્યા–ભવ્યા–પર્વયશાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
કિન્નરી નિલેશ જીવણલાલ ટોડીયા, રાજકોટ

૩૨. **શ્રી ગૌતમચંદજી પૂનમચંદજી ઘીંગ**
ઉજ્જૈન (ડગવાડા)

આનંદ-હેમ-ગ્રંથમાળા પુષ્પ ૧૫ મું

શ્રી આગમોદ્ધારક પ્રવચન શ્રેણી

વિભાગ - ૯

卐

પ્રવચનકાર :—

આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી આનન્દસાગર સૂરીશ્વરજી મ.

અવતરણકાર તથા સંપાદક

આ. શ્રી હેમસાગર સૂરિજી મહારાજ

卐

પ્રકાશક :

આનંદ-હેમગ્રન્થમાળા વતી
ધનજીભાઇ દેવચંદ ઝવેરી
૫૦-૫૪બીરઝા સ્ટ્રીટ, મુંબઇ, ૩
ચન્દ્રકાંત સાકેરભાઇ ઝવેરી
૩૧-૩૩, ખારાકુવા, ત્રીજે માળે,
મુંબઇ, ૨

પ્રથમ આવૃત્તિ : નકલ ૧૦૦૧

વીર સં. ૨૪૯૫, વિ. સં. ૨૦૨૫ ઈ. સ. ૧૯૬૯

પ્રાપ્તિ સ્થાન—

શેઠ મોતીશા જૈન ટેમ્પલ એન્ડ રીલીજીયસ
ચેરીટી ટ્રસ્ટ, મોતીશાલેન, ભાયખાલા
મુંબઇ ૨૪, ડી. ડી.

તથા પ્રકાશકો—

મુદ્રક :

આશા પ્રિન્ટર્સ
ધૈર્યકુમાર સી. શાહ
૧૦૮, કેશવજી નાયક રોડ,
મુંબઇ ૯

પ્રકાશકીય નિવેદન

અમોને જણાવતાં અતિહર્ષ થાય છે કે—અમારી આનંદ-હેમ ગ્રન્થમાલાએ સર્વજનપ્રિય પ્રાકૃત કુવલયમાલા મહાકથા, સમરાદિત્ય મહાકથા, સંસ્કૃત સટ્ટિસરણ યોગશાસ્ત્રના ગૂર્જરાનુવાદના મહાગ્રન્થો સંપાદન કર્યા. અત્યારે શીલાંકાચાર્ય રચિત પ્રા. ચઉપન્ન મહાપુરિસચરિયનો ગૂર્જરાનુવાદ છપાઈ રહેલ છે, જે ટૂંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે. વચમાં મહેસાણામાં સં. ૧૯૯૦ ના ચાતુર્માસમાં પ. પૂ. આગમોદ્ધારક આ. શ્રીઆનંદસાગર સૂરીશ્વરજીએ આપેલા ૫૪ પ્રવચનોની શ્રેણી ૩૫ ૧લો વિભાગ ૧૫ મા ગ્રન્થરત્ન તરીકે પ્રગટ કરતાં અમો અત્યંત હર્ષ અનુભવીએ છીએ.

મુંબઈ ભાયખાલા શેઠ મોતીશા જૈન દેરાસર અને ધાર્મિક ચેરિટેબલટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી અને કાર્યવાહક સુરતના પ્રસિદ્ધ ઝવેરી કુટુંબના શ્રાદ્ધવર્ય જ્ઞાનોપાસક દેવ-ગુરુ ભક્તિકારક પ્રવીણભાઈ અમરચંદ ઝવેરી વખતો વખત વંદન અને જ્ઞાનચર્ચા માટે આવતા હતા. કેટલાક વર્ષો પહેલાનાં આગમોદ્ધારકશ્રીજીના મારા અવતરણ કરેલા અને તેના આધારે પ્રેસ કોપીઓ કરાવેલા પ્રવચનો પોતે સ્વાધ્યાય વાંચન મનન કરવા લઈ ગયા અને મોટી સંખ્યાના પ્રવચનોના પાના હોવા છતાં નિરંતર કલાકોના કલાકો સુધી તાત્ત્વિક વિષયના વાંચન-સ્વાધ્યાયમાં રસિક હોવાથી સમગ્ર લખેલા પ્રવચનના અવતરણો તેઓ ટૂંક સમયમાં વાંચી ગયા અને વાંચીને ઘણા પ્રભાવિત થયા. એટલું જ નહિં પણ આવા તાત્ત્વિક આગમ શાસ્ત્રોના ભાવગર્ભિત પ્રવચનો મુદ્રિત કરાવી ભાવિજીવોને તેમના જ્ઞાનનો લાભ મળે તેવા શુભાશયથી અવતરણો સંશોધન કરી પેરા પાડી વાચવા લાયક તૈયાર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થાય તો અમારા દેરાસરજીના ટ્રસ્ટના જ્ઞાનખાતા તરફથી પણ તેમાં સહકાર આપીશું. તેમના પ્રયત્નથી તેમની કમિટીમાં પણ આ કાર્ય માટે નિર્ણય લેવામાં આવ્યો અને કાર્યારંભ કર્યો. અને આજે કાર્ય પૂર્ણ પણ થયું.

આગમોદ્ધારક પ્રવન શ્રેણી પ્રથમ વિભાગ તૈયાર કર્યો, તેમાં પ્રવચનો બે વિભાગ રૂપે યોજાએલા છે. પ્રથમના ૧૧ પ્રવચનો ત્રિષષ્ઠીના એક શ્લોક ઉપર આપેલા છે, ૧૨-૫૪ સુધીના બીજા વિભાગમાં ધર્મરત્ન પ્રકરણ ગ્રંથના આધારે આપેલા છે. ૧૧ પ્રવચનો છપાયા પછી તેના ટાઈપો વાંચતા બહુ નાના જણાવાથી ૧૨ મા પ્રવચનથી ટાઈપો બદલાવી નંખાવ્યા છે, જે વાચક-વૃન્દ સહેલાઈથી

વાંચી શકે. પ્રવચનકાર આગમોદ્ધારક માટે આ જ પહેલા તેમના અપાયેલા અનેક પ્રવચનોના પુસ્તકો-સામયિકો છપાયા છે, તેથી અહીં વિશેષ વિવેચન ન કરતાં તેમના પ્રવચનો વાંચીને વાચકગણ તેમની આગમ-શાસ્ત્ર ગર્ભિત પ્રવચન શક્તિ, પદાર્થનિરૂપણ પટુતા, યથોચિત દૃષ્ટાંત આપવા પૂર્વક પદાર્થનું હાર્દ સમજાવવાની શક્તિ અપ્રતિમ છે, એવી પ્રતીતિ શાસ્ત્ર અને મધ્યસ્થ દૃષ્ટિવાળા દરેકને જરૂર થવાની જ.

આ પ્રવચન શ્રેણીના પ્રકાશન અને સંપાદન કાર્યમાં સંપૂર્ણ કે આંશિક સહકાર આપનાર, અવતરણકાર-સંપાદક આગમોદ્ધારકશ્રીજીના શિષ્ય પ. પૂ. આ. મ. **શ્રી હેમસાગર સૂરિજી** મહારાજ, પ્રુફ રીડીંગ કરી આપનાર પ. પૂ. મુનિરાજ **શ્રી મનોજ્ઞસાગરજી** મ. આર્થિક સહકાર આપનાર અને તેનાં પ્રેરક મોતીશા શેઠ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ, શુદ્ધિપત્રક તૈયાર કરી આપનાર સુશ્રાદ્ધવર્ય હીરજીભાઈ ગાલા અને પરોક્ષપણે પણ જે કોઈએ તન મન ધનથી સહકાર આપ્યો હોય તે સર્વેનો હાર્દિક ઉપકાર માની નિવેદન પૂર્ણ કરીએ છીએ.

લી. **આનંદ-હેમ-ગ્રન્થમાળા વતી**

પ્રકાશકો.

સંપાદકીય કિંચિત્

अणुयोगधारक-ज्ञानवृद्धेभ्यो नमः

અનંત દુઃખસ્વરૂપ, દુઃખફલ, દુઃખપરંપરાવાળા આ અનાદિ અનંત સંસાર અટવીમાં અટવાતા અનેકાનેક યોનિ ભોગવતાં ભોગવતાં આ જીવને અપરિમિત કાળ પસાર થયો. છતાં હજુ આ જીવને સંસારસમુદ્રનો પાર ન દેખાયો. કોઈક તેવી અનુકૂળ ભવિતવ્યા યોગે પંચેન્દ્રિય મનુષ્યત્વાદિક ધર્મસામગ્રી મેળવવા ભાગ્યશાળી બન્યો. ઉત્તમ સામગ્રી મેળવવા ભાગ્યશાળી બન્યો છતાં વાસ્તવિક કલ્યાણમાર્ગની પ્રાપ્તિ જિનવચન શ્રવણ થયા વગર થઈ શકતી નથી. ગણધર ગૌતમસ્વામીના પદે વિરાજમાન નય, નિક્ષેપા, ઉત્સર્ગ, અપવાદ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને યથાસ્થાને યોજવા પૂર્વક મોક્ષમાર્ગને અનુસરતી પ્રભુવાણીને પરંપરાથી ટકાવનાર હોય તો આચાર્ય ભગવંતો છે. આ નિર્ગ્રન્થ પ્રભુશાસનમાં આવા અનેક પ્રભાવિક મહાઆચાર્ય ભગવંતો અને મહાપુરુષો થઈ ગયા છે, જેના સમાગમ અને જેની આગમાદિ શાસ્ત્રગર્ભિત મોક્ષમાર્ગને સમજાવનારી વાણી શ્રવણ કરવા દ્વારા અનેક આત્માઓએ ભવ નિસ્તાર કરાવનાર સર્વવિરતિ, દેશવિરતિ, સમ્યક્ત્વ, માર્ગાનુસારીપણું, બોધિબીજાદિક પ્રાપ્ત કર્યા. ચાલુ વર્તમાન કાળમાં પણ આગમના અજોડ અભ્યાસી તેના જ્ઞાનનો પ્રચાર–ટકાવ–વધારો કરનાર, આગમોદ્ધારક બહુશ્રુતધર, આગમોને આરસની શિલાઓ અને તામ્રપત્રમાં પ્રથમ વખત કોતરાવનાર, આગમ સાહિત્યનો સર્વાંગી વિકાસ કરનાર આચાર્યશ્રી **આનંદસાગર સૂરીશ્વરજી**નું સ્થાન જૈન જૈનેતર જગતમાં જાણીતું અને પરં વિશ્વસનીય મનાયું છે.

સં. ૧૯૯૦ ની સાલમાં મૂર્તિપૂજક શ્રમણસંઘનું મહાસંમેલન રાજનગરમાં મળ્યું હતું જેમાં અનેક વિવાદોનું સર્વમાન્ય શાસ્ત્રાનુસારી નિરાકરણ કરી ઠરાવો પસાર કરાવી સંમેલન પાર ઉતારવામાં જેમનું અગ્રસ્થાન હતું. તે સંમેલન પૂર્ણ થયા પછી ઘણા વર્ષોની મહેસાણાના સંઘોના આગેવાનોની વિનંતિથી ત્યાં ચતુર્માસ કર્યું, ત્યારે તેમના પ્રવચન શ્રવણ સમયે તેના અવતરણો કર્યા હતા. તે સમયે કલ્પના પણ ન હતી કે આ અવતરણો પુસ્તકનો આકાર લેશે. અવતરણોની ફરી શાહીથી નકલ કરાવી હતી પણ ૩૫ વરસથી તે નકલો અનામત પડી રહી હતી.

સં. ૨૦૨૩ની સાલનું મારું ચતુર્માસ મુંબઈ ભાયખાલા મોતીશા શેઠના ઉદ્યાનમાં થયું. ત્યારે ત્યાંના કાર્યશીલ મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓએ મને સામેથી પ્રવચનો પ્રસિદ્ધ કરાવવાનો અનુરોધ કરી પોતે સક્રિયપણે સારો સહકાર આપ્યો. જેના યોગે મારા અનુવાદના કાર્યો ગૌણ કરી આ કાર્ય હસ્તગત કર્યું. પ્રવચનોના અવતરણો કરવા, તેના કરતાં પણ વાંચનયોગ્ય વિભાગો પાડવા, હેડીંગો કરવા પ્રવચનકારના અને શાસ્ત્રના આશય વિરુદ્ધ કંઈ ક્ષતિ ન રહે તેની તકેદારી રાખવી, અવતરણ કરતાં કોઈ સંબંધો તૂટી ગયા હોય તે વક્તાના આશયાનુકૂલ જોડી દેવા, તે કાળને અનુલક્ષીને કહેલ વર્તમાનકાળમાં અસંગત હકીકત-ચર્ચા સ્થાનોમાં વપરાએલ શબ્દોનું સંશોધન, કઠિન સ્થાનોની સુગમતા આણવી ઇત્યાદિક કપરી જવાબદારી સંપાદકની હોય છે. મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર ત્રણ ત્રણ વખત વાંચી સુધારી પ્રેસમાં મોકલાવેલ અને પ્રુફો પણ ત્રણ ત્રણ વખત વાંચી સુધાર્યા છે. છપાવતા કાના રેફ માત્ર હ્રસ્વ ઈકારનો ઉપલો ભાગ વગેરે ઉડી ગયા હોય તે વાચકે સ્વયં સુધારી લેવા. તે સિવાયનું શુદ્ધિપત્રક આપેલ છે, તો તે પ્રમાણે પ્રથમ શુદ્ધ કરી વાંચવા ભલામણ છે.

ગોડીજી પાર્શ્વનાથ જૈન દહેરાસર
પાયધુની, મુંબઈ-૩.
સં. ૨૦૨૫. વૈ. સુ. ૧૧.

લી.
આ. હેમસાગરસૂરિ

અનુક્રમણિકા

વિષય કંડિકા

૪ શ્રી આચાર્યપદ ૭૯—૧૦૮

કારણ વિના કાર્યની શક્યતા નથી	૭૯
ગમે તે દૃષ્ટિએ આરાધના થાઓ તો પણ તે કર્તવ્ય છે	૮૦
દ્રવ્ય આરાધના અને ભાવ આરાધના	૮૧
આરાધના હોઈ શકે જ નહિ	૮૨
શાસ્ત્રોની આજ્ઞા સ્પષ્ટ છે	૮૩
વસ્તુ તેના યોગ્ય સ્થાને જ શોભે	૮૫
કર્મ માન્યા વિના છુટકો જ નથી	૮૭
ધર્મને પંથે આગળ શી રીતે વધાશે ?	૮૮
તત્ત્વવેત્તા કર્મવાદ કેમ કબુલ રાખે છે ?	૮૯
દ્રવ્યક્રિયાનો નાશ ઈચ્છવા યોગ્ય નથી.	૯૧
સિદ્ધચક્ર એટલે સર્વસ્વ.	૯૩
આચાર્યાદિકની જરૂર જ નથી કે શું ?	૯૪
ગુરૂતત્ત્વમાં આચાર્યનું સ્થાન પહેલું કેમ ?	૯૫
આચાર્યોના ઉપકારો પર દૃષ્ટિ ફેરવો.	૯૭
કામ ૩૦ વર્ષ, ફળ એકવીશહજાર વર્ષ !	૯૯
ભગવાનનો પોતાનો નિર્ણય સાંભળો.	૯૯
શાસનની માલિકી કોની ગણવી ?	૧૦૧
ઐતિહાસિક ઉદાહરણ જુઓ	૧૦૨
એક રીતે તીર્થંકરથી પણ વધારે	૧૦૩
પંચાચાર પાળે તે આચાર્ય	૧૦૪
કેવળીઓનું સ્થાન કયાં છે ? તેમજ પર્ષદામાં ગણધરનું સ્થાન કેવળી ફરતાં આગળ કેમ ?	૧૦૫
આચાર્યની અમર વ્યાખ્યા	૧૦૭

૫ શ્રીઉપાધ્યાયપદ ૧૦૯–૧૩૫

સંસ્કારો કાયમ શી રીતે થાય ?	૧૧૧
સૂત્રોનો બેવડો પ્રતાપ	૧૧૨
સૂત્ર રચનાનો લાભ જુઓ	૧૧૩
એ અમર મહાદુર્ગ !	૧૧૬
લાખ રૂપીયા ઉધારી મૂકો, તો એ વાંધો નથી	૧૧૭
સજ્જની પાત્રતા ક્યારે સંભવે ?	૧૧૯
ચારિત્રને કોણ ટકાવી રાખે છે ?	૧૨૧
" ઘર કુટે ' ઘર ' જાય છે ! "	૧૨૨
સૂત્રો એ સંરક્ષાની ઢાલ છે	૧૨૩
સૂત્ર માન્ય છે તેને બધું માન્ય છે	૧૨૪
આગમ એટલે આરિસો.	૧૨૭
ઉપાધ્યાયનું મહાન કાર્ય	૧૨૮
સાધુઓ પણ ગૃહસ્થ જેવાજ છે	૧૨૯
વીંછુડાનો વિજય !	૧૩૧
દુર્જનો એ વીંછીના જાતભાઈ છે	૧૩૩

૬ શ્રીસાધુપદ ૧૩૬–૧૬૨

" ઓ બાપરે ! " એ શાથી બોલાય છે ?	૧૩૮
ક્રિયા ને સંસ્કારરહિતનું વ્યાજબી સ્થાન	૧૪૦
વ્યાખ્યાન સારૂં કેવખાણ ?	૧૪૨
સંસ્કારોને નામે—" ૦ "	૧૪૪
નમો અરિહંતાણં ॥	૧૪૬
દવા દેખાય છે પણ ધર્મ ખાવા જાય છે	૧૪૮
વ્રત અને ઉપવાસની આવશ્યકતા	૧૫૦
સાધુપદની મહત્તા કેટલી ભારે છે ?	૧૫૧
" પાધડીબંધાનો સંઘ "	૧૫૨
" શ્રીસંઘ " એટલે કોણ ?	૧૫૩

લિંગભેદનો શાસ્ત્રીય અર્થ વિચારો. ૧૫૪
અન્યલિંગસિદ્ધમાં પણ ઇચ્છાથી સાધુપણું તો છેજ ૧૫૬
સઘળા સાધુ સમાન ૧૫૮
સાધુની સમાનતાને શાસ્ત્રોનો ટેકો ૧૫૯

૭ દર્શનપદ ૧૬૩-૧૯૦

તત્ત્વ શુશ્રુષા અને રસ શુશ્રુષા ૧૬૪
બીજો પ્રયત્નજ કર્યા છે ૧૬૬
આરાધના એ નવરાનું કામ નથી ૧૬૭
ધર્મકાર્યો એટલે ફરજ ૧૬૯
ક્ષયરોગ પણ મટે શી રીતે ? ૧૭૦
પાંચ પદોનું સ્વરૂપ સમજો ૧૭૧
મોક્ષરૂપી કાર્યનું કારણ શું ? ૧૭૩
સમ્યક્ત્વની અપાર મહત્તા ૧૭૪
સમ્યક્ત્વ એ ભૂમિકા છે ૧૭૬
શાસનમાં અંધડ વફાદારી જોઇએ ? ૧૭૮
એક માત્ર આગમની પરવા ? ૧૮૦
આચાર્યદેવ કમલપ્રભુસૂરિજી ૧૮૧
તીર્થંકરનામકર્મ પળમાં ખલાસ ! ૧૮૪
નિગોદમાં પણ સમ્યક્ત્વની મહત્તા ૧૮૬
સમ્યગ્-દર્શનની સરળ વ્યાખ્યા ૧૮૭
સમ્યગ્દર્શન એટલે રત્નદીપ ૧૮૫

૮ શ્રીજ્ઞાનપદ ૧૯૧-૨૧૬

જડમાંથી ચેતનમાં ૧૯૨
જૈનશાસનનો મુદ્રાલેખ શું ? ૧૯૩
ઉદ્દેશ શું હોવો જોઇએ તે વિચારો ૧૯૬
માંગણીમાં પણ "ત્યાગ" ૧૯૭

માંગણીમાં પણ " ત્યાગ " ૧૯૭
સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પછીની અપૂર્વ સ્થિતિ ૧૯૯
એ ભવ્ય આત્મપરિણતિ ૨૦૨
સ્વપ્નમાં પરણ્યો તો એ ખુશખુશાલ ! ૨૦૪
" બૈરાં છોકરાં અને પૈસાટકાથી છુટાં પડજો ! " ૨૦૪
પરિગ્રહ સારો કે ખરાબ ? ૨૦૭
મહારાજા શ્રેણિક અને અભયકુમાર ૨૦૯
" મોક્ષ એજ સાધ્ય " ૨૧૦
ધક્કો મારીને મોક્ષે લઈ જવાતા નથી. ૨૧૨
જ્ઞાનની આરાધના શી રીતે થાય ? ૨૧૪

૯ શ્રીચારિત્રપદ ૨૧૭-૨૪૭

સિદ્ધ, સાધક અને સાધન ૨૧૮
સાધન વિના સાધ્યની પ્રાપ્તિ નથી ૨૨૦
આપણે હીરો પારખ્યો નથી. ૨૨૧
' પણ ' અને ' જ ' નો તફાવત ૨૨૩
ખરેખરો આનંદ ક્યારે ? ૨૨૫
લાખ રૂપિયાની લોટરી ૨૨૭
એક કલાકમાં " મારૂં ઘર પલટાય છે " ૨૨૯
ચારિત્ર સમ્યક્ત્વ સાથે ૨૩૦
" કરશે તે ભરશે " એટલું જ બસ નથી ૨૩૧
કર્મબંધનનું કારણ શોધો ૨૩૩
જૈનશાસન અને પચ્ચક્ખાણ ૨૩૪
" ભજ્યા એટલા રામ અને નાહ્યા એટલું પુણ્ય " ૨૩૫
ચારિત્ર વિના મોક્ષ નથી ૨૩૬
ચારિત્ર એટલે શું તે વિચારો ૨૩૭
જૈનશાસન એ વૈજ્ઞાનિક દર્શન છે ૨૪૩
" સાધુત્વની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય ? ૨૪૫

૧૦ શ્રીતપપદ ૨૪૮–૨૬૫

તપ નથી તો સિદ્ધિ નથી	૨૪૮
ત્રણ દલાલો	૨૪૯
"મન" સર્વથી મોટો દલાલ છે	૨૫૨
મનને મારવાનો ઉપાય શોધો	૨૫૩
આરાધવા લાયક તો સાધુઓ જ છે	૨૫૭
વ્યાજ ભર્યું પણ મુદ્દલ બાકી છે ?	૨૬૦
કર્મનો નાશ કેવી રીતે થાય ?	૨૬૨
'તપ' એ તો સૂર્યથીએ સુંદર છે	૨૬૩
તપની આરાધના શી રીતે થાય ?	૨૬૪
ઉપસંહાર	૨૬૬–૨૭૨

વિષયામૃત

૪–આચાર્યપદની મહત્તા અને આચાર્યોને હાથે થયેલી ભવ્ય શાસનસેવા. જો આચાર્યો ન હોત તો શાસન ઉપરના હલ્લાઓનો નાશ કરવાનું અશક્ય હતું. ભગવાને કહેલા અનુપમ જ્ઞાનને સાચવનારા આચાર્યો જ છે. શાસનના માલિક આચાર્ય છે. કેવળીઓ કરતાં અમુક સંયોગોમાં આચાર્યોનું સ્થાન આગળ છે. પંચાચાર અને આચાર્યોનો સંબંધ. એક ઐતિહાસિક ઉદાહરણ:—કાઠિયાવાડના

શ્રાવકોએ દર્શાવેલી અપૂર્વ આચાર્યભક્તિ. એક રીતિએ આચાર્ય તીર્થંકરથી પણ વધારે છે. આચાર્યની વિરાધના તે અરિહંતાદિકની જ વિરાધના છે.

૫–ઉપાધ્યયપદની શ્રેષ્ઠતાનો વિચાર. આખા ગચ્છની અને તેના અનુયાયીઓના ધર્મપ્રવર્તની સંભાળ રાખવાનું કાર્ય ઉપાધ્યાય મહારાજનું છે. ઉપાધ્યાય એ શાસનસૈન્યના નાયક છે. ઉપાધ્યયનો અને સૂત્રોનો નિકટ સંબંધ. પ્રાચીનકાળમાં ગુરૂપદમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન. પાંચે પ્રકારના સ્વાધ્યાયથી તન્મયતા મેળવવાનું ઉપાધ્યાયનું કાર્ય છે. ચારિત્રને ટકાવી રાખવાનું કામ ઉપાધ્યયનું છે. નવ દિક્ષિતો ઇત્યાદિની ચારિત્રરક્ષા અને સઘળા ગચ્છની ધાર્મિક પ્રગતિ એને માટેની અખંડ અને અભંગ જવાબદારી ઉપાધ્યાયજીને શીરે છે.

૬–સાધુત્વ એ સઘળા બીજા ઉત્તમ પદોનું મૂળ છે. સાધુ કોને કહેવા ? સાધુત્વના નિંદકો તે શાસનના ઘોર શત્રુઓ છે. સાધુઓના અનેક પ્રકાર છતાં સઘળા સાધુઓની શાસને સ્વીકારેલી સમાનતા. સાધુત્વના સ્વીકાર વિના કોઈ મોક્ષે જઈ શકતું નથી. જેઓ એમ કહે છે કે અન્ય લિંગે મોક્ષ શકય છે; તેઓ અન્ય લિંગનો અર્થ જાણતા નથી. સાધુતા નહિ તો સિદ્ધતા નહિ. સાધુ એ શાસનમહારાજના સિપાઈઓ છે. સાધુની સેવા એ શ્રાવકશ્રાવિકાઓને સોંપાએલું કર્તવ્ય છે.

૭–સમ્યગ્દર્શન એ એક જૈનશાસને જગતને આપેલો સુવર્ણસંદેશ છે. જે સમ્યગ્દર્શનનો ત્યાગ કરે છે તેવો આત્મા જીતેલી બાજી હારી જાય છે. કોઇ પણ મહાપદની પ્રાપ્તિ સમ્યગ્દર્શન વિના થઈ શકતી નથી. માત્ર સત્ય અસાયને જુદા જુદા કરીને દેખાડનારી અદ્‌ભૂત આંખો એટલે-સમ્યદગ્દર્શન. કોઈ પણ જાતના તેલની જરૂર વિના સતત બળતો રહેનારો સમ્યગ્દીપ એ જૈનહૃદયનો શણગાર છે. સમ્યગ્દર્શન વિના અરિહંતપદની પ્રાપ્તિ પણ તદ્દન અશકય છે.

૮–જ્ઞાનની અપૂર્વ મહત્તા. જ્ઞાન એટલે શું ? જ્ઞાન જ્ઞાનીની આરાધના કેવી રીતે કરી શકાય ? જ્ઞાનગુણ એકલો જ પૂજવા યોગ્ય છે કે જ્ઞાની પણ પૂજવા યોગ્ય છે ? જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન વચ્ચે રહેલો તફાવત. જ્ઞાનપ્રાપ્તિના બે માર્ગો છે. બે માર્ગ માંથી કયે માર્ગે મેળવેલું જ્ઞાન ઉત્તમ છે ? જીવાદિકતત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવા માટે જોઈતી સુયોગ્યતા. જ્ઞાન એ મોક્ષનું કારણ ક્યારે બને છે ?

૯–એ મહામહિમાવંત ચારિત્રપદ. ચારિત્ર એટલે સાધુનો વેષ જ છે એમ ન સમજો. ચારિત્ર નથી તો કાંઈ નથી. ચારિત્ર વિના સિદ્ધિ નથી. વગર ચારિત્ર લીધે જ મોક્ષ મેળવવાની જેઓ આશા બતાવે છે તેઓ મહાધૂર્ત છે. અઢાર પાપસ્થાનકોને વોસરાવવાથીજ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ નથી. ચારિત્રપદમાં અશુભનો ત્યાગ અને શુભની પ્રવૃત્તિ એ બેની આવશ્યકતા. જ્ઞાનગુણ પૂજનીય છે; પરંતુ માત્ર એકલા જ્ઞાનગુણનો ધણી પૂજવા યોગ્ય નથી. જ્યારે ચારત્રિ અને તેનો ધારક બન્ને પૂજવા લાયક છે. એ ચારિત્રની વિશેષતા છે.

૧૦–સાચું તપ કોને કહેશો ? તપ વિના કોઈપણ પદની સિદ્ધિ નથી. આત્મધ્યાન કરવાથી તપની આવશ્યકતા ટળી શકે છે ખરી કે ? કદી જ નહિ ! આત્મજ્ઞાન તપથીજ જન્મે છે. અરિહંતાદિ સઘળા જ તપનો આશ્રય લેતા હતા. તપના બાર ભેદ તપની સૂર્ય સાથે સરખામણી. જ્યાં તપનો પરમ પ્રકાશ પ્રકટે છે, ત્યાં કર્મના સઘળાં અંધકાર-પડલો તુટી પડે છે. સંચિત કર્મોનો નાશ કરવા માટે મોક્ષહેતુ હોય એવું તપ સિદ્ધ રસાયણ છે. તપ નથી તો સિદ્ધિ નથી.

પ્રમાર્જન

પૃ૦	પં૦	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૬	જે	જો
	૭	તે	તો
૫૧	૫	કિંવા	કિંવા સ્પર્શમય
૫૬	૧૬	ત્રણ	ચાર
૫૭	૧૫	પણ અર્થની	પણ
૬૩	૧૪	અર્થાત્	અર્થાત્ સિદ્ધોને
૬૬	૧	પણ જેમને	પણ જેની તેમને
૬૯	૧૩	અરિહંતો	અરિહંત
૮૩	૬	સ્વાદેન્દ્રિયનો	રસનેન્દ્રિયનો
૮૯	૧૦	જીવનદશા	જીવનીદશા
૮૯	૨૦	પણ નિકાચિતકર્મતો તોડી શકાય છે.	નિકાચિત કર્મશું તોડી શકાય છે ?
૯૧	૧૫	કર્મથી	કાયાથી
૯૮	૨૨	તિત્થગર તિત્થં	તિત્થગરે તિત્થં ?
૧૦૩	૨૪	શાસ્ન	શાસન
૧૦૭	૨૦	રીતે તે અને	રીતે
૧૧૯	૨૪	સમ્યગ્જ્ઞાનમાં	સમ્યગ્જ્ઞાન
૧૨૧	૧૦	હોય	હેય
	૨૪	અને તેમની	અને તીર્થંકરોની
૧૨૨	૧૭	સાથેના શંકા	સાથેના
૧૨૩	૧૬	ચાટીને	ચાટવાથી
	૧૬	સૂત્રને ચાટો	સૂત્રનો ચાટવો
૧૨૪	૨	તીર્થંકર	ગણધર
૧૨૬	૨૩	ભવકલા	ભવફલા

પૃ૦	૫૦	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૮	૭	સ્પર્શદ્વારા	સ્પર્શ આદિ દ્વારા
૧૪૫	૨૪	ત્યાં સુધી	ત્યાં સુધી તેમને હસવાનો હક નથી.
૧૪૬	૨૨–૨૩	અજગર	મગર
૧૫૧	૧૮	તીથ્થસ્સ	તિત્થસ્સ
૧૫૫	૧૮	અવત્સર્પિણી	અવસર્પિણી
૧૬૦	૧૮	કર્મથી	કાયાથી
૧૬૬	૧	અને	એ
	૧૨	વગેરે ગમે તેથી	વગેરેથી ગમે તે
૧૭૩	૨૧	કાર્યનું	કાર્યનું તે
૧૮૦	૧૦	જે સમયે	જ્યારે
૧૮૧	૩	ગોરજીને	ગુરૂજીને
૧૮૩	૮	(જાતની સ્ત્રી)	જતિણી સ્ત્રી
૧૮૬	૩	પાળેલું છે	વમેલું નથી
૧૯૦	૮	જ્ઞાન, અર્ચન	અર્ચન
૧૯૧	૩	વિજયેણં	વિનયેણં
૧૯૩	૧	બાહ્ય	બાહ્ય
૧૯૬	૧૦	કે એ	કે આ
	૧૧	એસ	એસો
	૧૧	“ હે ”	એએ
૨૦૫	૭	વખત	વખત દ્રવ્ય
૨૧૦	૫	માન્યતાને	માન્યતાનો
૨૧૪	૧૭	સુદ્ધાં	શુદ્ધ
૨૧૭	૩	ત્તં	તં

પૃ૦	પં	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૧૮	૧૬	અતીથૌ	અતીર્થં સિદ્ધો
૨૨૬	૮	આત્માએ	મોક્ષનો
૨૨૭	૨	થાય છે	હોય છે
	૮	સમ્યક્ત્વથી જ્ઞાન	સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનથી
૨૩૧	૧૮	હોતિસમતં	હોઇ સમત્તં
૨૪૫	૧૬	સાથે	સાથે તીર્થંકરોને
૨૪૮	૨	....૦તમોમર૦	....૦તમોમર૦
૨૫૨	૨૪	કરે	સ્વીકારે
૨૫૫	૨૨	ધરિજ્જ૦સંતોષિય	ધરિજ્જ૦સંતેવિય
૨૫૬	૨૧	જે	વળી જે
૨૫૯	૯	ગુણની	દર્શન ગુણની
૨૬૦	૧૮	સમ્યક્ત્વ	ધ્યાન
૨૬૧	૧૨	આત્મપ્રાપ્તિ	આત્મદશા પ્રાપ્ત
૨૬૪	૧૭	નાખવાનું	રાખવાનું
૨૬૫	૩	બોલવાથીજ	બોલવાથીજ
૨૬૫	૧૪	લેશો	લેજો
૨૬૬	૧૦	શઈ	થઇ
૨૭૦	૧૧	ભિક્ષા	લક્ષ્મી
૨૭૨	૮	શિષ્યે	શિષ્યે
૨૫૬	૧૬–૧૭ પદ્ય	જે દુર્ગુણથી વટાવી જાય છે તે કારૂણ્યભાવની પાત્રતા પામે છે. ના બદલે એટલે કારૂણ્યભાવની પાત્રતા પામે છે.	

નોંધ:—અરિહંતાણામ્=અરિહંતાણં

સિદ્ધાણમ્=સિદ્ધાણં

સાહૂણમ્=સાહૂણં એમ વાંચવું.

પર્વ મહિમા દર્શન

સંયુક્ત સંસ્કરણ પ્રથમ

નકલ ૧૦૦૦
અષાઢ, ૨૦૩૭
જૂલાઈ ૧૯૮૧

કિંમત : રૂ. ૨૫-૦૦

સંકલન અને વ્યવસ્થા
લાલચંદ ખેતશીભાઈ શાહ (વણોદવાળા)
બી. એ. (ઓનર્સ), બી. ટી., એલ.ટી. સી.
૧૬, શત્રુંજય સોસાયટી
શાંતિવન બસ સ્ટેન્ડ પાસે, નારાયણનગર રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

પર્વ મહિમા દર્શન

પ્રવચનકાર

પ. પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્ય દેવેશ
શ્રી આનન્દસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશન પ્રેરણાદાતા

પ. પૂ. પ્રશાન્ત તપોમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રી દર્શનસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજ

સંપાદક

પ. પૂ. સંગ્રહન પ્રેમી ગણિવર્ય
શ્રી નિત્યોદય સાગરજી મહારાજ

પ્રકાશક

શ્રી આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિ
C/o શ્રી અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરી
૭૭/એ, વાલકેશ્વર રોડ, મુંબઈ-૬

પ્રાપ્તિ સ્થાન

૧. શેઠ શ્રી અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરી
૭૭/એ, વાલકેશ્વર–મુંબઈ–૬

૨. શ્રી આગમોદ્ધારક સંસ્થા
ગોપીપુરા, આગમમંદિર રોડ સૂરત

૩ શ્રી સોમચંદ ડી. શાહ
જીવન નિવાસ સામે
પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

૪. શ્રી સેવંતીલાલ જૈન
મહાજનગરી, ઝવેરી બજાર મુંબઈ–૨

૫. સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
હાથીખાના – રતનપોળ, અમદાવાદ–૧

૬. શ્રી પાર્શ્વ પ્રકાશન
નાંદાપોળ – બીજે માળ
ઝવેરીવાડ, રીલીફરોડ અમદાવાદ–૧

મુદ્રક

રાજુભાઈ સી. શાહ
કેનિમેક પ્રિન્ટર્સ
આશુતોષની પોળ, ગાંધીરોડ.
અમદાવાદ–૧

શ્રી જગદીશભાઈ શાહ
પલક ટાઈપ સેન્ટર
નગરશેઠના પંડામાં
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ–૧

પર્વ મહિમા દર્શન

પર્વ પ્રકાશ પંથ

		પૃષ્ઠ
પ્રકાશકીય નિવેદન		૮
સંપાદકીય નિવેદન		૧૦
સમસ્ત જૈન સંઘને વિનંતી		૧૨
સહાયક મહાનુભાવોનાં નામ		૧૬
પર્વનો પવિત્ર અને પ્રેરક પ્રકાશ		૧૭

વિભાગ–૧

ઉપક્રમ		૧
પ્રવચનકાર મહર્ષિનો ટૂંક પરિચય	.....	૪
અષાઢ ચાતુર્માસિક વ્યાખ્યાન	.....	૧
શ્રી અષાઢ ચાતુર્માસિક વ્યાખ્યાન	.....	૨૨
અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાન—૧	.....	૪૩
અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાન—૨	.....	૬૫
અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાન—૩	.....	૮૩
અષ્ટાહ્નિકા માહાત્મ્ય—૧	.....	૯૮
અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાન—૨	.....	૧૩૫
અષ્ટાહ્નિકા પ્રવચન—૩	.....	૧૫૩

		પૃષ્ઠ
દિવાળી પર્વ વ્યાખ્યાન—૧	.....	૧૭૪
દિવાળી પર્વ વ્યાખ્યાન—૨	.....	૧૮૮
દિવાળી પર્વ વ્યાખ્યાન—૩	.....	૧૯૬
અંતિમ દેશના—૧	.....	૨૦૪
અંતિમ દેશના—૨	.....	૨૧૨
દિવાળી માહાત્મ્ય અને સ્વપ્નોનો ફળાદેશ	.....	૨૨૨
દિપાવલિકા પર્વનો દિવ્ય મહિમા	.....	૨૫૯
ભગવાન ગૌતમસ્વામીજીનું કેવલજ્ઞાન	.....	૨૬૨

વિભાગ—૨

		પૃષ્ઠ
જ્ઞાન પંચમી વ્યાખ્યાન—૧	.....	૩
જ્ઞાન પંચમી વ્યાખ્યાન—૨	.....	૧૭
જ્ઞાન પંચમી વ્યાખ્યાન—૩	.....	૩૦
જ્ઞાન પંચમી દેશના	.....	૪૦
ભાદરવા શુદી પાંચમનું પર્વતિથિપણું	.....	૮૫
ચાતુર્માસ પરિવર્તન વ્યાખ્યાન	.....	૧૦૯
શ્રી સિદ્ધગિરિનો મહિમા અને કાર્તિકી પૂર્ણિમા	.....	૧૧૫

પ્રકાશકીય નિવેદન

"સુરતના સાગરજી" આવા હુલામણા નામથી જૈન જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ થયેલ જીવન પર્યંત એકલે હાથે આગમોને મુદ્રિત કરાવી શીલા અને તામ્રપત્ર ઉપર આગમો ઉત્કીર્ણ કરાવી આગમોને સુરક્ષિતતા આપનાર આગમોદ્ધારક પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી આનંદસાગર સૂરીશ્વરજી મ.ના તાત્ત્વિક, માર્મિક અને મહત્ત્વપૂર્ણ વ્યાખ્યાનોની તેમના વિદ્વાન શિષ્ય-પ્રશિષ્યોએ નોંધ કરી અનેક પુસ્તકો તથા સિદ્ધચક્ર પત્ર દ્વારા તત્ત્વજ્ઞોની તૃષાને દૂર કરી હતી.

પરંતુ તેમનાં ઘણાં પુસ્તકો અત્યારે અપ્રાપ્ય હોવાથી અનેક સંઘો, સદ્‌ગૃહસ્થો ને શ્રમણભગવંતો અવારનવાર પત્ર દ્વારા અમોને પ્રેરણા આપતા.

સોનામાં સુગંધની જેમ ચાલુ વર્ષે અમારા પ્રબલ પુણ્યોદયે શેઠ શ્રી ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ ઉપાશ્રયમાં પ્રશાન્ત તપોમૂર્તિ પરમ પૂ. આચાર્ય દેવેશ શ્રી દર્શન સાગરસૂરીશ્વરજી મ. તથા તેઓશ્રીના શિષ્ય સંગઠનપ્રેમી ગણિવર્ય શ્રી નિત્યોદયસાગરજી મહારાજનું અમારે ત્યાં ચાતુર્માસ થયું અને બાલમુમુક્ષુ દિપકકુમારની દિક્ષા પણ થઇ.

ત્યાર બાદ આગમ મંદિરના ટ્રસ્ટી ગણ તથા પૂ. ગુરુદેવ શ્રીના ભક્તવર્ગને જણાયું કે પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીના પ્રવચનના પુસ્તકોની જૈનસમાજમાં અત્યંત માંગ છે.

તો તેને પરિપૂર્ણ કરવા યોગ્ય નિર્ણય લેવાની વાત કરી. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીની પ્રેરણાથી અને શાસનપક્ષના અનેક આચાર્ય ભગવંતશ્રીઓના શુભ આશીર્વાદથી "શુભસ્ય શીઘ્રમ્" ન્યાયે તાત્કાલિક નિર્ણય લઇને "આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિ"ની સ્થાપના

કરી અને તે માટે પ્રભાવતીબેન છગનલાલ સરકારનો સુંદર સહકાર પ્રાપ્ત થયો ને તેમણે સંસ્થાના સ્થંભ બનવાનું સ્વીકાર્યું. અનેક સંઘો, સંસ્થાઓ તેમજ ભાવિકો તરફથી આર્થિક સહકાર પ્રાપ્ત થયો.

શ્રી પુષ્પસેન પાનાચંદ ઝવેરી તથા શ્રી નિરંજનભાઈ ચોકસીના સતત પ્રયત્નથી અમો આ કાર્ય કરવા ઉત્સાહિત થયા. અને પ્રતિકૂળતા હોવા છતાં શ્રી લાલચંદભાઇ કે. શાહે મુદ્રણ અંગેની સંપૂર્ણ જવાબદારી ઉઠાવી લીધી.

પ્રસ્તુત પ્રકાશન તથા મુદ્રણમાં પૂ. શ્રી આચાર્ય ભગવંત તથા તેઓના શિષ્યોનો તથા આર્થિક રીતે સહાય આપનાર સંઘોનો તથા આ ગ્રન્થના કાર્યમાં જે કોઇપણરૂપે સહયોગ આપનાર મહાનુભાવો પ્રત્યે જેટલી કૃતજ્ઞતા વ્યકત કરીએ તેટલી ઓછી છે. અત્યંત કાળજી રાખવા છતાં મુદ્રણદોષ કે દ્રષ્ટિ દોષ રહી ગયેલ અશુદ્ધિનું સંશોધન કરી સુધારી વાંચવા વિનવું છું.

લી. સંઘસેવક
અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરી.
૭૭એ, વાલકેશ્વર રોડ મુંબઈ ૬
ફોન નં. ૨૭૦૭૧૨ ઓફીસ નં. ૮૧૬૮૬૮ ઘર

સંપાદકીય નિવેદન

સંસ્કૃતિના વિકાસમાં સાહિત્યનું અનોખું સ્થાન છે. સાહિત્ય દ્વારા વિચારોનો પ્રવાહ જગતમાં ફેલાય છે. મારી તથા મારા પૂ. ગુરુદેવશ્રીની એવી ભાવના હતી કે જે મહાપુરુષે સંપૂર્ણ જીવન આગમ સાહિત્યની સેવામાં સમર્પિત કર્યું અને આગમોની ચાવીઓ સમાન તત્ત્વથી યુક્ત પ્રવચનો દ્વારા સમાજ ઉપર અનેકાનેક ઉપકારો કર્યા, તે મહાપુરુષોના પ્રવચનોના પુસ્તકો તેઓશ્રીના વિદ્વાન, શિષ્ય-પ્રશિષ્યોએ અનેક સંસ્થાઓ ને સંઘો દ્વારા બહાર પડાવી સમાજ ઉપર અનેક ઉપકાર કરેલ છે. પરંતુ તેમાંના ઘણાખરા અત્યારે અલભ્ય છે અને કેટલાક અમુદ્રિત પણ છે તેથી તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ નિરાશા અનુભવી રહ્યા છે.

તે નિરાશા દૂર કરી એક સંસ્થાની સ્થાપના કરી, ક્રમસર મુદ્રિત-અમુદ્રિત તમામ પ્રવચનોને પુનઃ મુદ્રણ કરાવવાના વિચારો હતા.

"यादृशी भावना सिद्धिर्भवति तादृशी"

માનસશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ એ આંદોલને જ જાણે અસર ન કરી હોય તેમ આગમમંદિરના કાર્ય અંગે પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીના ભક્તવર્ગ ને ટ્રસ્ટીગણની વાલકેશ્વર શ્રી અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરીને ત્યાં મીટીંગ થઈ. તે મીટીંગમાં આગમોદ્ધારક શ્રીનાં પ્રવચન પ્રકાશન કરવા માટે મેં પ્રેરણા કરી અનેત્યાં "આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિ" સ્થાપન કરવાનો નિર્ણય થયો.

વર્તમાન ગચ્છાધિપતિ પૂ. આ. શ્રી હેમસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા., પૂ. આચાર્યદેવશ્રી દેવેન્દ્ર સાગર સૂરીશ્વરજી મ. સા. અને પૂ. આચાર્ય કૈલાસસાગર સૂરીશ્વરજી મ. સા.ના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થયા અને પૂ. આ. શ્રી. કંચનસાગર સૂરીશ્વરજી મ. સા. નું માર્ગદર્શન પણ પ્રાપ્ત

થયું. ધાર્મિક અને સામાજિક ક્ષેત્રે પ્રસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલ શાસનની અનેકવિધ સેવાઓ કરવાપૂર્વક અનેક સંસ્થાઓનું સુચારૂ સંચાલન કરનાર, વર્ષો સુધી આગમોદ્ધારકશ્રીની વાણીનું પાન કરનાર અને આગમોદ્ધારકશ્રીની અનેક સંસ્થાઓમાં અગ્રગણ્ય સેવા આપનાર શ્રી અનુભાઈ ચીમનલાલ, શ્રી અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરી, શ્રી શાન્તિચંદ છગનભાઈ ઝવેરી, શ્રી પુષ્પસેન પાનાચંદ ઝવેરી, શ્રી નિરંજન ગુલાબચંદ ઓકસી, શ્રી મફતલાલ ઝવેરચંદ પંડિત, શ્રી કુલચંદ જે. વખારીયા જેવા સુવિખ્યાત ઉત્સાહી કર્મઠ કાર્યકર્તાઓ પણ આ સંસ્થાને પ્રાપ્ત થયા.

એટલું જ નહિ પણ અનેક સંઘો, સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓ તરફથી પણ આર્થિક સહકાર પ્રાપ્ત થયો. આ રીતે અમારી ધારણાને તાત્કાલિક ન્યાય મળ્યો જેથી આ કાર્ય આગળ વધ્યું.

"પર્વવ્યાખ્યાન", "પર્વદેશના", પર્વમાહાત્મ્ય આ ત્રણે પુસ્તકોનું આ નવું સંસ્કરણ "પર્વ મહિમા દર્શન" છે.

બીજાં પર્વ સંબંધી વ્યાખ્યાનો જે સિદ્ધચક્ર માસિકમાં છપાયેલ તેમાંથી પણ આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થયો છે.

અનેકવિધ પ્રતિકૂળતાઓ હોવા છતાં મુદ્રણ અંગેની સંપૂર્ણ જવાબદારી શ્રી લાલચંદભાઈ કે. શાહે સંભાળી લીધી છે, જેથી આ કાર્યને સારો વેગ મળેલ છે.

મારા દરેક કાર્યોમાં સંપૂર્ણ સહાયક બનનાર ગણિશ્રી નરદેવ સાગરજી મ. સા, ગણિશ્રી અશોક સાગરજી મ. સા., મુનિરાજશ્રી ચંદ્રાનન સાગરજી મ. સા., મુનિરાજશ્રી કલ્પવર્ધન સાગરજી મ. સા. તેમ જ બાલમુનિરાજશ્રી દિવ્યાનંદ સાગરજીનો પૂર્ણ સહકાર પણ નોંધપાત્ર છે.

વાલકેશ્વર મુંબઇ

લી.

નિત્યોદય સાગર ગણિ.

—: પ. પૂ. આ. :—

: શ્રી આનન્દસાગરસૂરીશ્વરેભ્યો નમ :

શ્રી આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિ

: ની સમસ્ત જૈન સંઘને નમ્ર વિનંતી :

આગમશાસ્ત્ર જૈનસાહિત્યનો મૂળભૂત ખજાનો છે. સર્વ પ્રમાણોમાં "આગમપ્રમાણ" પણ મહત્ત્વનું પ્રમાણ છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માએ અર્થથી આપેલી દેશનાને ગણધર ભગવંતોએ સૂત્રબદ્ધ કરીને ગૂંથી છે. સચરાચર જગતના સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયોથી સભર જ્ઞાનના ખજાના સમા આગમો વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દિમાં વલ્લભીપુરમાં શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમા શ્રમણની નિશ્રામાં પુસ્તકારૂઢ થયા. અનેક બહુશ્રુતજ્ઞાની ગીતાર્થોએ ચૂર્ણી, ટીકાઓ વગેરે લખીને આગમિક અભ્યાસમાં વૃદ્ધિ કરી.

આ આગમિક મહાપુરુષોની પરંપરામાં વીસમી સદીમાં આગમોદ્ધારક પરમશ્રદ્ધેય પૂ. આનન્દસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજનું નામ ખૂબજ મહત્ત્વનું રહ્યું છે. પૂજ્યશ્રીએ જીવનભર સતત સખત પરિશ્રમ લઈને આગમોનું સંશોધન કરીને પુનર્મુદ્રણ કરાવ્યું. એટલું જ નહીં, કિંતુ પોતાના અગાધ ઊંડા અભ્યાસથી આગમો ઉપર પ્રવચનો આપીને અનેક આત્માઓને તાર્યા છે. આવા આગમિક તાત્ત્વિક પૂજ્યશ્રીનાં પ્રવચનો તેઓશ્રીના શિષ્યો-પ્રશિષ્યોએ લખીને, સંકલન કરીને સંઘના લાભાર્થે પુસ્તકોરુપે પ્રકાશિત પણ કર્યાં હતાં. પરંતુ આજે તેમાંના ઘણા મળતાં નથી. તેથી નિરાશા અનુભવીને આગમિક, તાત્ત્વિક બોધથી સમાજ વંચિત રહે છે.

તત્ત્વગવેષણા માટે આગમિક અભ્યાસ તથા સાહિત્ય સામગ્રી પણ એટલી જ જ જરૂરી છે.

પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીના પ્રવચનોએ સંઘ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે, અનેક જિજ્ઞાસુઓની જિજ્ઞાસા સંતોષી છે. પરંતુ આજે પૂજ્યશ્રીનું આગમિક પ્રવચન સાહિત્ય ઉપલબ્ધ ન હોવાથી અને સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓમાં આગમોદ્ધારકશ્રીના પ્રવચનની માંગ અધિક હોવાથી પ. પૂ. પ્રશાન્ત તપોમૂર્તિ આ. શ્રી દર્શનસાગરસૂરિ મ. તથા તેઓના શિષ્ય સંગઠનપ્રેમી નિત્યોદયસાગરજી ગણિએ અમારું ધ્યાન દોર્યું અને તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી પૂજ્યશ્રીના પ્રગટ-અપ્રગટ સર્વ પ્રવચન-સાહિત્યને પુનર્મુદ્રણ કરીને ક્રમસર પ્રકાશમાં લાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને પ્રવચન સાહિત્યને પુનર્મુદ્રણ કરાવવા માટે આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી છે અને સર્વ શ્રેયસ્કારી આવી આગમિક સેવાનો લાભ લેવા માટે નીચેની યોજનાઓ મુકવામાં આવે છે.

રૂ. ૫૦૦૧) પાંચ હજાર એક આપનાર શ્રુતસમુદ્ધારક કહેવાશે ને તેમનો ફોટો પુસ્તકોમાં છાપવામાં આવશે. સંસ્થાનાં સર્વ તેમને પ્રકાશનો મળશે.

રૂ. ૧૦૦૧) એક હજાર એક આપનાર સંસ્થાના આજીવન સભ્ય કહેવાશે અને સંસ્થા તરફથી બહાર પાડેલ પુસ્તકો ભેટ મળશે.

રૂ. ૫૦૧) પાંચસો એક આપનાર દાતાનું નામ, પુસ્તકમાં છાપવામાં આવશે અને સંસ્થા તરફથી બહાર પડેલ પુસ્તક ભેટ મળશે.

આ મહાન કાર્ય શ્રી સંઘો તથા દાનવીરોની સહાયથી જ થઈ શકે, તેથી આપના, તથા શ્રી સંઘના જ્ઞાનખાતામાંથી બને તેટલી વધુમાં વધુ રકમ મોકલી લાભ લેવા નમ્ર વિનંતી છે.

શ્રી. આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિ ટ્રસ્ટી ગણ

(ડ્રાફ્ટ અથવા ચેકથી નીચેના સ્થળે રકમ મોકલી શકાશે)

(૧) શ્રી અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરી
૭૦૭, સ્ટોક એક્ષચેંજ, ટાવર શેરબજાર,
દલાલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૩.
ફોન : ૨૭૦૭૧૨

(૨) શ્રી પુષ્પસેન પાનાચંદ ઝવેરી
C/O ભાવના ફેબ્રીક્ષ, ૩૩૬, કાલબાદેવી રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.
ફોન : ૩૧૯૭૨૯

(૩) શ્રી શાન્તિચંદ છગનભાઈ ઝવેરી
C/o. આગમોદ્ધારક સંસ્થા
ગોપીપુરા, આગમ મંદિર રોડ, સુરત-૨
ફોન : ૨૮૧૪૯

(૪) શ્રી અનુભાઈ ચીમનલાલ એન્ડ બ્રધર્સ
ઠે. ૫૦૩/૩, પાંચકુવા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૨.
ફોન : ૩૮૮૦૯૫

ટ્રસ્ટી ગણ

૧ શ્રી અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરી – મુંબઈ
૨ શ્રી પુષ્પસેન પાનાચંદ ઝવેરી – મુંબઈ
૩ શ્રી નિરંજન ગુલાબચંદ ચોકસી – મુંબઈ
૪ શ્રી શાન્તિચંદ છગનભાઈ ઝવેરી – સુરત
૫ શ્રી કુલચંદ જે. વખારીઆ – સુરત
૬ શ્રી અનુભાઈ ચીમનલાલ શાહ – અમદાવાદ
૭ શ્રી મફતલાલ ઝવેરચંદ પંડિત – અમદાવાદ

શ્રી આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિ

સહાયક મહાનુભાવોનાં નામ

શ્રુતસમુદ્ધારક

- શ્રી. પ્રભાવતીબેન છગનલાલ સરકાર — મુંબઈ-૬
- શેઠશ્રી મોતીશાહ શ્રી આદીશ્વરજી જૈન ટેમ્પલ — ભાયખલા
- શેઠશ્રી મોતીશાહ અમીચંદ સાકેરચંદ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ-પાલીતાણા
- શ્રી વિજયદેવસૂર સંઘનીપેઢી-ગોડીજી મહારાજ જૈન દેરાસર ધર્માદાખાતાઓ — મુંબઈ
- વાલકેશ્વર સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ ઉપાશ્રય — મુંબઈ
- શેઠ ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ ઉપાશ્રય — મુંબઈ-વાલકેશ્વર
- શ્રી મોતી ધરમકાંટા ઝવેરીભાઈઓ — મુંબઈ
- શ્રી ભવાનીપુર જૈન શ્વે૦ મૂ. સંઘ — કલકત્તા
- શેઠશ્રી રતનચંદ ગુલાબચંદ જૈન ધર્મશાળા નાગજી ભૂદરની પોળ — અમદાવાદ
- શેઠશ્રી ફૂલચંદ જે. વખારીયા. — સુરત

શ્રુતરક્ષક

- શ્રી કલ્યાણ પાર્શ્વનાથ જૈનસંઘ ચોપાટી- — મુંબઈ
- શ્રી સાંતાક્રુઝ જૈન સંઘ એન્ડ્રુઝ રોડ- — મુંબઈ
- શ્રી મુલુન્ડ જૈન સંઘની પેઢી. — મુલુન્ડ
- શ્રી પાટણમંડલ જૈન સંઘ મરીનડ્રાઇવ- — મુંબઈ
- શ્રી શામળાની પોળ જૈન સંઘ- — અમદાવાદ

શ્રુતસહાયક

- શ્રી પરમ આનંદ જનસંઘ (પ-પૂ. આ. શ્રી કંચનસાગર સૂરિની પ્રેરણાથી) — અમદાવાદ.
- શ્રી મીઠાભાઈ કલ્યાણચંદ ધર્મફંડ (ગણિ શ્રી નરદેવસાગરજીની પ્રેરણાથી) — કપડવંજ

- શ્રી આદરીયાણા વીશાશ્રીમાલી જૈનસંઘ–આદરીયાણા.
- શ્રી ખાનપુર જૈનસંઘ અમદાવાદ. (ગણિશ્રી મહાયશસાગરજીની પ્રેરણાથી)
- શ્રી તીર્થરંજનવિહાર. ખાનપુર–અમદાવાદ (સાધ્વીજી મ. શ્રી ગુણોદયાશ્રીજીની પ્રેરણાથી
- શ્રી ઓમ્બે મેટલ એન્ડ એન્જી-ટ્રેડર્સ કંપની મુંબઈ
- શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ લુહારચાલ જૈનસંઘ– મુંબઈ
- શ્રી ભાન્ડુપ જૈનસંઘ (ગણિશ્રી જીતેન્દ્રસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી)
- શ્રી રાજસ્થાન જૈનસંઘ–ડુંગરી– મુંબઇ
- શ્રી તપાગચ્છ જૈનસંઘની પેઢી– જયપુર (રાજસ્થાન)
- શ્રી કાન્તિલાલ કાલીદાસ–શામળાની પોળ– અમદાવાદ
- શ્રી બીજોવા જૈનસંઘ (પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઇન્દ્રદિન્ન સૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી)
- શ્રી સોજત જૈનસંઘ–(શ્રી રત્નત્રયાશ્રીની પ્રેરણાથી)
- શ્રી નવરંગપુરા જૈનસંઘ અમદાવાદ (શ્રી પ્રવિણાશ્રીની પ્રેરણાથી)
- શ્રી લીંબડી જૈનસંઘ (મુનિશ્રી ન્યાયવર્ધનસાગરની પ્રેરણાથી)
- શ્રી જૈન શ્વે. મૂ. તપગચ્છસંઘ (ગણિ શ્રી નરદેવસાગરજીની પ્રેરણાથી.)

જે મહાન પુરુષો છે તે મોટા દાનોને દેવાવાળા હોય છે, જ્યારે હે પ્રભુ ! તમે મોટા છો તેથી તમારી પાસે મારે બીજું કંઈ માગવાની ઈચ્છા નથી માટે હે શ્રેષ્ઠ કૃપાનિધિ ! તેમ એવું કરો કે હું મહામોહને જીતવા માટે સમર્થ થાઉં.

પર્વનો પવિત્ર ને પ્રેરક પ્રકાશ

દરેક ધર્મમાં પર્વો ને તહેવારો હોય છે. રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રીય તહેવારો, સમાજ માટે સામાજિક ને ધર્મ માટે ધાર્મિક તહેવારો હોય છે.

જૈન ધર્મના પર્વો લોકોત્તર છે, જ્યારે અન્ય ધર્મના પર્વો લૌકિક છે. જૈન ધર્મના પર્વનું મુખ્ય લક્ષ્ય ત્યાગ, તપ અને સંયમ ને મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે. અન્ય ધર્મનું મુખ્ય લક્ષ્ય ભોગ ને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિનું હોય છે. જૈન ધર્મના પર્વોમાં દેહદમન, આત્મ શુદ્ધિ, વિચાર શુદ્ધિ પર ભાર મૂકાયેલ છે. અન્ય ધર્મના પર્વોમાં દેહના લાલનપાલન પર ભાર મૂકાયેલો છે.

જૈન ધર્મના પર્વોમાં પ્રતિકૂળતાને સુખ માનેલ છે, જ્યારે અન્ય ધર્મોમાં પ્રતિકૂળતાને દુઃખ માને છે.

જૈન ધર્મમાં દુઃખનો પ્રતિકાર નથી કરવામાં આવતો, તેનો સહર્ષ સ્વીકાર-સન્માન થાય છે તે નિર્જરા રૂપે સ્વીકારાય છે. દુઃખમાં સહનશીલતા તે સિદ્ધિનું સોપાન છે. સહનશીલતા-સમતા-શાંતિએ અનેક આત્માઓને સિદ્ધિપદ અપાવેલ છે.

દરેક પર્વનું, તહેવારનું, અનુષ્ઠાનનું, ક્રિયાનું એક જ લક્ષ્ય બિંદુ સિદ્ધપદ-અનાહારી પદ-પરમ ઉચ્ચ પદ હોય છે. અન્ય ધર્મમાં આવી આગવી ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક ભૂમિકા ભાગ્યે જ પ્રાપ્ત કરાયેલ હોય છે.

આવાં પર્વો જૈન શાસનની પ્રભાવના અર્થે છે. તેનું વિશદ, વિસ્તૃત ને વિમલ દિગ્દર્શન પ. પૂ આગમોદ્ધારક આચાર્ય ભગવંતે સમયોચિત વ્યાખ્યાન દ્વારા કરાવેલ છે તે ભૂતકાળમાં છપાયેલ છે. તેવાં ત્રણ પુસ્તકોનાં વ્યાખ્યાનોનું સંકલન અહીં આ પર્વ મહિમા દર્શન" માં કરવામાં આવ્યું છે.

આના પ્રેરણાદાતા છે પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી દર્શન સાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ. આના સંપાદક છે પ. પૂ. સંગઠન પ્રેમી ગણિવર્ય શ્રી નિત્યોદય સાગરજી મહારાજ તથા તેમના સદુપદેશ-પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન અને પુરુષાર્થથી શ્રી આગમોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિનું સર્જન થયું. તેમાં પ્રમુખશ્રી તથા અન્ય સભ્યોએ અંગત ને આત્મીય રસ દર્શાવ્યો છે.

ત્રણ પુસ્તકોમાં રહેલ વ્યાખ્યાનોનું સંકલન કરવાનો પવિત્ર કાર્યનો લાભ પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંતની અસીમ કૃપાથી મને મળ્યો. તેને યથાર્થ સ્વરૂપે નિરૂપવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

એક પર્વ પર બે બે-ત્રણ ત્રણ વ્યાખ્યાનો છે. જરૂર કયાંક પુનરાવર્તન થશે. તે પુનરાવર્તન શેરડીના ચૂસવા જેવું મિષ્ટ ને મધુર બનશે. પુનરાવર્તન વિચારને પુષ્ટ કરે છે, પ્રસંગો પર વિવિધ પ્રકાશ પાથરે છે. દૃષ્ટાંતો વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી જોવા-જાણવા મળે છે.

પ. પૂ. આગમોદ્ધારકની વિવેચન-પ્રવચન શૈલી અનેરી મેઘ-ધનુષની જેવી ભાત પાડે છે. સામાન્ય જીવનને સ્પર્શી જાય તેવાં ઉદાહરણો વચનો, કહેવતો વાચનને સમૃદ્ધ બનાવે છે.

આ "પર્વ મહિમા દર્શન"નું મુખપૃષ્ઠ પ. પૂ. આગમોદ્ધારકના વિચારનું પ્રત્યક્ષ સર્જન છે. આગમોદ્ધારકે જ્ઞાન-દીપકો પ્રગટાવ્યા નિત્યદર્શન માટે-નિત્ય જીવન પ્રકાશિત કરવા માટે.

જ્ઞાન એ પ્રકાશ છે, તે પ્રકાશ જીવનમાં અનેરા માર્ગદર્શન તરીકે બની રહે છે.

જરૂર મુદ્રણ દોષને સંભવ છે. પણ છતાંય સુજ્ઞ શ્રદ્ધાળુ તેને ક્ષંતવ્ય ગણી છાશમાંથી નવનીત પ્રાપ્ત કરશે ને જીવનને નવજીવન બનાવશે.

આ 'પર્વ મહિમા દર્શન' જોયા-જાણ્યા-અનુભવ્યા બાદ વાંચકના આત્માને અનેરો આંતરિક આનંદ પ્રાપ્ત થશે. જીવનને ઉર્ધ્વગામી બનાવવા માટે પર્વ છે. પર્વની મહત્તા ને મિષ્ટતા જીવનને મોક્ષ પંથે જરૂર વાળશે, અનેકના આત્માને સર્વ વિરતિના પંથે લઈ જશે, જીવનને ધન્ય બનાવવાનો સોનેરી રાજ માર્ગ દર્શાવશે.

આમાં જે કાંઈ ક્ષતિ હશે તે મારા છદ્મસ્થપણાને કારણે છે. તો તે માટે સર્વ સહૃદયી સમક્ષ મિચ્છામિ દુક્કડં પ્રાર્થું છું.

જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કાંઈ પણ લખાયું હોય તે માટે ક્ષમા યાચું છું.

૧૬, શત્રુંજય સોસાયટી
પાલડી, અમદાવાદ-૭

લાલચંદ કે. શાહ (વણોદવાળા)
બી. એ. (ઓનર્સ), બી. ટી., એસ. ટી. સી.
૧-૭-૮૧

સહાયકો-ગ્રાહકોની નામાવલિ

શ્રી વિશ્વનંદીકર જૈન સંઘ અમદાવાદ

શ્રી શાંતાકુઝ જૈન શ્વે. મૂ. સંઘ શાંતાકુઝ મુંબઈ

શ્રી ગોડીજી જૈન શ્વે. મૂ. દેવસૂર તપાગચ્છ જૈન સંઘ મુંબઈ

શ્રી ચોપાટી જૈન શ્વે. મૂ. સંઘ ચોપાટી મુંબઈ

શ્રી રાજકોટ તપાગચ્છ જૈન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ રાજકોટ

શ્રી ઝવેરીવાડ આંબલીપોળ જૈન ઉપાશ્રય તરફથી. હ. ફરજીઓ

પ્રૌઢપ્રતિભાશાળી સ્વ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી લબ્ધિસાગરજી મ. ના શિષ્ય પૂ. પંન્યાસજી શ્રી યશોભદ્રસાગરજી મ. તથા પૂ મુનિ શ્રી ચંદ્રશેખર સાગરજીની પ્રેરણાથી શ્રી કૃષ્ણનગર જૈન સંઘ અમદાવાદ તરફથી.

પૂ. ગણિવર્ય શ્રી મહાયશ સાગરજીમ. ની પ્રેરણાથી શ્રી ખાનપુર જૈન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ અમદાવાદ.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી જૈન સંઘની પેઢી સુરેન્દ્રનગર.

શ્રી જૈન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ સાયન મુંબઈ

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન શ્વે. મૂર્તિ સંઘ વાલકેશ્વર મુંબઈ

શ્રી ઋષભદેવ જૈન સંઘ ન્યૂ કલોથ માર્કેટ અમદાવાદ હ. ભભૂતમલજી

શ્રી શેઠ મીઠાભાઈ કલ્યાણચંદ જૈન ધર્માદાખાતાની પેઢી કપડવંજ

સમેતશિખર.તીર્થોદ્ધારિકા સ્વ. પૂ. રંજનશ્રીજી મ ના શિષ્યા પૂ. સા શ્રી ગુણોદયા શ્રીજીની પ્રેરણાથી સ્વ. કાંતિલાલ અમૃતલાલ ના સ્મરણાર્થે થયેલ મહોત્સવના જ્ઞાનપૂજનમાંથી.

પૂ. સા શ્રી રત્નત્રયા શ્રીજીની પ્રેરણાથી શ્રી સૌજન્ય જૈન સંઘતરફથી.

પૂ. સા. શ્રી જયન્તિશ્રીજીની પ્રેરણાથી શ્રી અરણ્યસોસાયટીની બ્હેનો તરફથી

પૂ. સા. શ્રી અમિતગુણાશ્રીજીની પ્રેરણાથી શ્રી કેકડી જૈન સંઘ તરફથી

પૂ. સા. શ્રી ધૈર્યતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી. શ્રી ધર્મોત્તોજક જૈન મહિલા મંડલ ઈન્દોર

પૂ. સા. શ્રી ગુણજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી શ્રી ધાર જૈન સંઘ તરફથી

પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અશોક સાગરજી મ ની પ્રેરણાથી નેમુભાઈની વાડી સુરત તરફથી.

શ્રી શશિકાન્તભાઈ કે. મહેતા રાજકોટ તરફથી.

પૂ. સા. શ્રી સુરેન્દ્રશ્રીજીની પ્રેરણાથી સાબરમતી રામનગર ગજીબેન મણિલાલ જ્ઞાનમંદિરની બહેનો તરફથી.

શ્રી સાબરમતી જૈન શ્વે. મૂ. સંઘ સાબરમતી અમદાવાદ.

પૂ. સા. શ્રી મહોદયશ્રીજી તથા પૂ. સા. શ્રી મનોજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી પાંજરાપોળ અમદાવાદ

પૂ. ગણિવર્ય શ્રી નરદેવસાગરજીની પ્રેરણાથી, સિરપુર

પૂ. સા. શ્રી પ્રવિણા શ્રીજીની પ્રેરણાથી નવરંગપુરા, અમદાવાદ

મહેતા લક્ષ્મીચંદ પન્નાલાલજી માંડવલા તરફથી.

સ્વ. પૂ. સા. શ્રી પ્રીયંકરા શ્રીજીના શિષ્યા પૂ સા. શ્રી નિત્યાનંદ શ્રીજી, પૂ.સા. શ્રી નિરંજના શ્રીજીની પ્રેરણાથી હ. હરગોવિંદ દાસ મણિયાર–રાધનપુર

પૂ. સા. શ્રી રાજેન્દ્રશ્રીજીના પ્રશિષ્યા સા. શ્રી સોમ યશા શ્રીજીની પ્રેરણાથી નગીનદાસ ચુનીલાલ મહેતા જામનગર.

અનુવાદક–સંપાદિત–સંપાદનો, શ્લોકપ્રમાણ

૧	ઉપદેશમાલા સટીક દોઘટ્ટી ટીકા (મૂળ ગ્રંથ પાકૃત)	૧૧૧૫૦
૨	કુવલયમાલા મહાકથા પ્રા. નો ગુર્જરાનુવાદ	૧૩૦૦૦
૩	સમરાઇચ્ચિ કહા. પ્રા. નો ગુર્જરાનુવાદ	૧૦૦૦૦
૪	યોગ શાસ્ત્ર સટીક (સં) નો ,,	૧૨૦૦૦
૫	ચઉપન્ન મહાપુરિસ ચરિય (પ્રા.) નો ગુર્જરાનુવાદ	૧૧૮૦૦
૬	પઉમચરિયં પ્રા. જૈન મહા રામાયણ ગુર્જરાનુવાદ	૧૨૦૦૦
૭	ઉપદેશપદ સટીક પ્રા. નો ગુર્જરાનુવાદ	૧૪૫૦૦
૮	ઉપદેશમાળા દોઘટ્ટી ટીકા (પ્રા.) નો ગુર્જરાનુવાદ	૧૧૧૫૦૦
૯	મહાનિશીથ. શ્રુતસ્કંધનો ગુર્જરાનુવાદ (અમુદ્રિત)	૫૦૦૦
૧૦	સુસઢ ચરિત્ર (પ્રા.) નો ,,	૧૦૦૦
૧૧	અંતિમ સાધના (ત્રણ આવૃત્તિ)	
૧૨	આનંદ સુધા સિંધુ (આગમોદ્ધારકશ્રીનાં પ્રવચનો	
૧૩	દેશના સંગ્રહ (,,)	
૧૪	પર્વ વ્યાખ્યાન સંગ્રહ (,,)	

૧૫ સિદ્ધ ચક્ર માહાત્મ્ય આગમોદ્ધારક શ્રીનાં પ્રવચનો
૧૬ ભગવતી દેશના સમુચ્ચય ભાગ. ૧ (,,)
૧૭ ,, ,, ,, ભાગ ૨ (,,)
૧૮ ભગવતી સૂત્રના જામનગરનાં વ્યાખ્યાનો (,,)
૧૯ ,, ,, ૮ મા શતકનાં વ્યાખ્યાનો.(,,) (,,)
૨૦ આગમોદ્ધારક પ્રવચન શ્રેષ્ઠિ વિભાગ ૧
૨૧ ,, ,, ,, ૨
૨૨ ,, ,, ,, ૩
૨૩ ,, ,, ,, ૪–૫
૨૪ ,, ,, ,, ૬
૨૫ સજ્જન સન્મિત્ર બીજી આવૃત્તિ
૨૬ યોગશાસ્ત્ર સટીક અનુવાદ ,, ,,
૨૭ કુવલય માલા મહા કથા ,, ,,
૨૮ સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકમાં આવેલાં વ્યાખ્યાનો

શ્રી આગમોદ્ધારક પ્રવચન શ્રેણી વિભાગ ૨-૩ના સહાયકો અને ગ્રાહકોની બાકી રહેલી

—: શુભ નામાવલી :—

અશોકકુમાર નાનાભાઈ ભારતર
સા. શ્રીમૃગેન્દ્રશ્રીજીની પ્રેરણાથી

કુલકોરબેન કપૂરચંદ નેમચંદ ટ્રસ્ટ
જ્ઞાનખાતા તરફથી સુરત

શા. ધીરજલાલ મોહનલાલ

અ. સૌ. પદ્માબેન ચુનીલાલની વીશ-
સ્થાનક તપની પૂર્ણાહૂતી નિમિત્તે

ઝવેરી પ્રવીણભાઈ રતનચંદ તથા
અ. સૌ. સુલોચનાબેને સન્જોડે કરેલા
વરસી તપ નિમિત્તે

શા. હકમચંદ ગુલાબચંદ માદુંગા

ઝવેરી નવીનચંદ્ર ભગુભાઈ

શ્રી પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ જૈન સંઘ

શા. ચીમનલાલ વીરચંદદાસ ઊંઝા

અ. સૌ. કેસરબેન પનાલાલ કોઠારી

શા. રમણલાલ ધરમચંદ મહેસાણા

શા. સુંદરલાલ મૂળચંદ કાપડિયાની
સુપુત્રી નીતાબેનની દીક્ષા સ્મૃતિ નિમિત્તે

જૈન સુધારા ખાતાની પેઢી મહેસાણા

રશ્મિકાંત નવીનચંદ્ર ઝવેરી

શેઠ માણેકલાલ મોહનલાલ ટ્રસ્ટ મુંબઈ

શા. સાકુભાઈ હરીસીંગ

કુમુદબેન બચુભાઈ હ. કીર્તિકુમાર

અનુપચંદ હેમચંદ ઝવેરી જામનગર

શા. નેમચંદ જીવણજી મઢી

કાંતિલાલ મોહનલાલ કપાસી સન્જોડે
કરેલા વરસી તપ નિમિત્તે

શા. જાદવજીભાઈ લલ્લુભાઈ

રજનીકાંત મોહનલાલ ઝવેરી સુરત

ગુરુકુળવાસ સેવન લાભ

સર્વ પ્રકારે કુશીલ સંસર્ગનો ત્યાગ કરીને ઉન્માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા સમુદાય કે જે વેષથી આજીવિકા કરનાર હોય, તેવા ગચ્છમાં વાસ કરતા હોય તેમને નિર્વિઘ્નપણે કલેશવગર શ્રમણપણું સંયમ તપ અને સુંદર ભાવની પ્રાપ્તિ ન થાય, એટલું જ નહિં પરંતુ મોક્ષ પણ તેનાથી દૂર રહેલો છે. હે ગૌતમ! એવા પણ પ્રાણીઓ છે કે જેઓ ઉન્માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ગચ્છમાં વાસ કરીને ભવની પરંપરામાં ભ્રમણ કરે છે. અર્ધ પહોર, એક પહોર, એક દિવસ, એક પક્ષ, એક માસ કે એક વર્ષ સુધી પણ સન્માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ગચ્છમાં ગુરુકુળવાસમાં રહેનાર સાધુ હે ગૌતમ! લીલા-લહેર કરતો, આળસ કરતો, નિરુત્સાહવાળી બુદ્ધિ કે ઉત્સાહવાળી બુદ્ધિ કે મનથી રહેતો હોય, પરંતુ મહાનુભાગ એવા ઉત્તમ સાધુના પક્ષને દેખીને મંદઉત્સાહવાળા સાધુઓ પણ સર્વ પરાક્રમ પૂર્વક ઉદ્યમ કરીને ઘોર-વીર એવા તપ-સંયમ-સ્વાધ્યાય કરવા ઉત્સાહિત થાય છે. વળી સાક્ષી-શંકા-ભય-લજ્જાથી તેનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે. હે ગૌતમ! જીવના ઉછળેલા વીર્યથી જન્માન્તરમાં કરેલા પાપો હૃદયના ભાવથી બાળી નાખે છે. માટે નિપુણતાથી સન્માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ગચ્છને તપાસીને તેમાં સંયતમુનિએ જીવનપર્યંત નિવાસ કરવો.

મુનિઓ કેવા ગુણવાળા હોય?

શત્રુ અને મિત્ર પક્ષમાં સમાનભાવ વર્તતો હોય, આશાતના કરવામાં ભય રાખનારા હોય, પોતાના અને બીજાના આત્માનો ઉપકાર કરવામાં ઉદ્યમી હોય, અત્યંત સુનિર્મલ-વિશુદ્ધ-અંતઃકરણવાળા હોય, છજીવનિકાય ઉપર અત્યંત વાત્સલ્ય કરનારા હોય, અત્યંત અપ્રમાદી, વિશેષ પ્રકારે જાણેલા શાસ્ત્રના સદ્ભાવવાળા મુનિ હોય, રૌદ્ર અને આર્તધ્યાનથી રહિત, સર્વત્ર બલ વીર્ય પુરુષકાર પરાક્રમને ન ગોપવનાર, એકાંતે સાધ્વીના વહોરેલા પાત્રા કપડા વગેરેનો ભોગ ન કરનાર, ધર્મનો અંતરાય કરવામાં ભય રાખનાર, તત્ત્વ તરફ રુચિ કરનાર, એકાંત સ્ત્રી-ભોજન-ચોર-રાજ-દેશની કથા તથા આચારથી ભ્રષ્ટ થએલાની કથા ન કરનાર, સર્વ પ્રકારની વિકથા કરવાથી વિપ્રમુક્ત, ૧૮ હજાર શીલાંગનો આરાધક, સમગ્ર રાતદિવસ દરેક સમયે

કંટાળ્યા વગર શાસ્ત્રમાં કહેલા મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા કરનાર, ઘણા ગુણોથી યુક્ત, અસ્ખલિત અખંડિત, શીલગુણને ધારણ કરનાર હોવાથી મહાયશવાળા, મહાસત્ત્વવાળા, મહાનુભાવ, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-ગુણયુક્ત, એવા ગણી એટલે ગણુને ધારણ કરનાર આચાર્ય હોય છે. તેવા ગુણવાળા આચાર્યની નિશ્રામાં જ્ઞાનાદિક મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરનાર ગચ્છ કહેવાય. તેમાં રહી મુનિવર ગુરુકુળવાસ સેવન કરે.

વિરાધક આત્માની વિવિધ વેદનાઓ :

હે ગૌતમ ! કેટલાક મુનિવરો ગુરુકુળવાસમાં રહી ગુરુકુળવાસ સેવન કરે અને કેટલાક ન પણ સેવે. ગુરુકુળવાસ સેવન કરનાર આત્મા પ્રભુ આજ્ઞાનો આરાધક અને બીજો આજ્ઞાનો વિરાધક છે. ગુરુની આજ્ઞામાં-નિશ્રામાં રહેલો આત્મા સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનો આરાધક છે. જે તેવો આરાધક છે તે હે ગૌતમ ! અત્યંત જાણકાર, અતિશય ઉત્તમ પ્રકારના મોક્ષ માર્ગમાં ઉદ્યમ કરનારો છે. જે વળી ગુરુની આજ્ઞાને-નિશ્રાને અનુસરનારો નથી, આજ્ઞાની વિરાધના કરનારો છે, તે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-વાળો છે, તે સાથે વળી સજ્જડ રાગ-દ્વેષ-મોહ અને મિથ્યાત્વના પુંજ-ઢગલાવાળો હોય છે. જે તેવા ગાઢ રાગાદિકના પુંજવાળા હોય છે, તે ઉપમા ન આપી શકાય તેવા ઘોર સંસાર સમુદ્રમાં આમ-તેમ-અરહો-પરહો અથડાય છે. તેવાને ફરી ફરી જન્મ, જરા, મૃત્યુના દુઃખો ભોગવવા પડે છે. વળી ફરી જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા મૃત્યુ, વળી પાછા ઘણા જન્મોનું પરાવર્તન કરવું પડે છે. વળી ૮૪ લાખ યોનિઓમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થવું પડે છે. વળી વારંવાર ઘોર દુસ્સહ અતિગાઢ કાળા અંધકારવાળા રુધિરથી ખદબદતા, ચરબી, પરુ, ઉલટી, પિત્ત, કફના કાદવવાળા, દુર્ગંધયુક્ત અશુચિ વહેતા ગર્ભની ચારે બાજુ વીંટળાએલા ઓર, ફેફસા, વિષ્ઠા, પિશાબ, વગેરે અશુચિથી ભરપૂર, અનિષ્ટ, ઉદ્વેગ કરાવનાર, અતિઘોર, ચંડ, રૌદ્ર, દુઃખોથી ભયંકર એવા ગર્ભની પરંપરામાં પ્રવેશ કરવો તે ખરેખર દુઃખ છે. કલેશ છે, તે રોગ અને આતંક છે, તે શોક અને સંતાપ કરાવનાર છે, તે અશાંતિ કરાવનાર છે, ઇષ્ટ મનોરથોની અપ્રાપ્તિ કરાવનાર છે. તે કારણે પાંચે પ્રકારના અંતરાય કર્મનો ઉદય થાય છે. તેમાં સર્વ દુઃખના અગ્રભૂત એવું પ્રથમ દારિદ્ર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં અપયશ, ખોટાં આળ પ્રાપ્ત થવા, અપકીર્તિ, કલંક વગેરે અનેક દુઃખોનો

ઢગલો એકઠો થાય છે. તેવા પ્રકારના દુઃખોનો યોગ થાય ત્યારે સકલ લોકોથી લજ્જા પમાડનાર, નિંદનીય, ગર્હણીય, ખિસા કરાવનાર દુગુંછા કરાવનાર, સર્વથી પરાભવ–અપમાન પમાય તેવા દુઃખી જીવિતવાળો થાય છે. તેવા સમયે સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાદિ ગુણોથી દૂર થાય થાય છે, રહિત થાય છે અનેક મુશ્કેલીઓથી મેળવેલો ચિંતામણી રત્ન અને કલ્પવૃક્ષથી અધિક કિંમતી મનુષ્યભવ હારી જાય છે, અથવા ધર્મથી સર્વથા હારી જાય છે.

વિરાધક આત્માની ઉત્તરોત્તર અવસ્થાઓ

જેઓ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાદિ ગુણોથી અતિશય વિપ્રમુક્ત થાય છે, એટલે તેઓ આશ્રવદ્વારને રોકી શકતા નથી. તે કારણે મોટા પાપ કર્મના નિવાસભૂત બને છે. તે કર્મનો બંધક બને છે એટલે કેદખાનાના કેદી સરખો તે પરાધીન બને છે. તેથી સર્વ અકલ્યાણ–અમંગલની જાળમાં ફસાય છે. ત્યાંથી છૂટવું અતિશય મુશ્કેલ બને છે. કારણ કે ઘણાં કર્કશ ગાઢ બદ્ધ સ્પૃષ્ટ નિકાચિત એવી કર્મની ગ્રન્થી–ગાંઠ એકદમ તોડી શકાતી નથી. તે કર્મ–ગ્રન્થીના કારણે એક બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય, પાંચ ઈન્દ્રિય–પણે, નારકી, તિર્યંચ, કુમનુષ્યપણામાં વગેરે અનેક પ્રકારના શારીરિક માનસિક દુઃખ અનુભવવાં પડે છે, અશાતાવેદનીય ભોગવવાં પડે છે. હે ગૌતમ! આ કારણે એમ કહેવાય છે કે એવા કેટલાક આત્માઓ હોય છે કે જે તેવા ગીતાર્થના ગચ્છમાં રહી ગુરુકુળવાસ સેવે છે અને કેટલાક સંસાર–રસિક આત્માઓ ગુરુકુળ વાસ સેવતા નથી.

ગુરુમહારાજનો ગુણાતિશય

ગુરુઓ તો સર્વ જગતના જીવો–પ્રાણીઓ–ભૂતો–સત્ત્વોના ઉપર વાત્સલ્યભાવ રાખનાર માતા–પિતા સમાન હોય છે, પછી ગચ્છના વાત્સલ્યની વાત કયાં બાકી રહી? વળી શિષ્યો અને સમુદાયના એકાંત હિત કરનારા, પ્રમાણોપેત પથ્ય, આ લોક અને પરલોકના સુખને આપનાર એવા આગમાનુસારી હિતોપદેશને આપનાર હોય છે. દેવેન્દ્રની સમૃદ્ધિપ્રાપ્તિ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ અને અનુપમ ગુરુમહારાજનો ઉપદેશ હોય છે. ગુરુમહારાજ સંસારના દુઃખી આત્માઓને ભાવ-અનુકંપાથી જન્મ જરા મરણાદિક દુઃખથી આ ભવ્યજીવો અતિશય

કલેશ ભોગવી રહેલા છે, તેઓ કયારે શાશ્વતું સુખ પામે, એવી કરુણા પૂર્વક ગુરુમહારાજ ઉપદેશ આપે, પરંતુ વ્યસન કે સંકટથી પરાભવિત બનીને નહીં. જેમ કે ગ્રહનો-ભૂતનો-પિશાચનો વળગાડ વળગેલો હોય, ઉન્મત્ત થયો હોય, કોઈ પ્રકારની બદલાની આશાથી જેમકે-આને હિતોપદેશ આપવાથી મને અમુક પ્રકારનો લાભ થશે. એમ લોભ-લાલસા ઉત્પન્ન થાય તો હે ગૌતમ! ગુરુ શિષ્યોની નિશ્રાએ સંસારનો પાર પામતા નથી. તેમજ બીજાએ કરેલા શુભાશુભ કર્મનો સંબંધ કોઈને હોતો નથી. આમ હોવાથી દૃઢચારિત્રવાળા ગીતાર્થ મોટા ગુણોથી યુક્ત ગુરુ મહારાજ હોય. તેઓ વારંવાર આ પ્રમાણે કહે કે-આ સર્પના મુખમાં આંગળી નાખીને તેનું માપ કર, અથવા તેના ચોકઠામાં દાંત કેટલા છે તે ગણીને કહે, તો તે પ્રમાણે શ્રદ્ધાથી કાર્ય કરનારો થાય. તેઓ જ કાર્યને-પરમાર્થને જાણે છે. આગમના જાણકાર કદાપિ શ્વેત કાગડો કહે તો પણ આચાર્યો જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે શ્રદ્ધા કરવી-'એમ કહેવામાં કારણ હશે.' જે કોઈ પ્રસન્ન વદનવાળો ભાવથી ગુરુએ કહેલા વચન ગ્રહણ કરે છે, તે પિવાતા ઔષધની જેમ સુખાકારી અને ગુણ કરનાર થાય છે. પૂર્વે કહેલા પુણ્યના ઉદયવાળા ભવ્યસત્ત્વો જ્ઞાનાદિક-લક્ષ્મીના ભાજન બને છે. ભાવીમાં જેનું કલ્યાણ થવાનું છે તેવા આત્માઓ દેવતાની જેમ ગુરુઓની પર્યુપાસના-સેવા-ઉપાસના-આરાધના કરે છે. અનેક લાખ પ્રમાણ સુખોને આપનાર, સેંકડો દુઃખોથી મુક્ત કરાવનાર ગુરુ-આચાર્ય ભગવંતો હોય છે. તેના પ્રગટ દૃષ્ટાન્તરૂપ કેશી ગણધર અને પ્રદેશી રાજા છે. પ્રદેશી રાજાએ નરકગમનની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી હતી, પરંતુ આચાર્યના પ્રભાવે દેવવિમાન પ્રાપ્ત કર્યું. આચાર્ય ભગવંતો ધર્મમતિવાળા અતિશય સુંદર, મધુર, કારણ-કાર્ય-ઉપમા સહિત એવા પ્રકારના વચનો વડે શિષ્યના હૃદયને પ્રસન્ન કરતા કરતા પ્રેરણા આપનાર હોય છે.

મહાનિશીથ મહાશ્રુતસ્કંધના અનુવાદના આધારે.

શ્રી આચાર્યપદ.

पंचायारपवित्ते, विसुद्धसिद्धंतदेसणुज्जुत्ते ।
परउवयारिक्कपरे, निच्चं झाएह सूरिवरे ॥२६॥

આચાર્યપદની મહત્તા અને આચાર્યોને હાથે થએલી ભવ્ય શાસનસેવા-જો આચાર્યો ન હોત તો શાસન ઉપરના હલ્લાઓનો નાશ કરવાનું અશક્ય હતું. ભગવાને કથેલા અનુપમ જ્ઞાનને સાચવનારા આચાર્યોજ છે. શાસનના માલિક આચાર્ય છે. કેવળીઓ કરતાં અમુક સંયોગોમાં આચાર્યોનું સ્થાન આગળ છે. પંચાચાર અને આચાર્યોનો સંબંધ. એક ઐતિહાસિક ઉદાહરણ: કાઠિયાવાડના શ્રાવકોએ દર્શાવેલી અપૂર્વ આચાર્ય-ભક્તિ. એક રીતિએ આચાર્ય તીર્થંકરથી પણ વધારે છે. આચાર્યની વિરાધના તે અરિહંતાદિકનીજ વિરાધના છે.

કારણ વિના કાર્યની શક્યતાજ નથી.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીરત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

ભવ્યજીવોના ઉપકાર માટે શ્રીપાળ મહારાજાના જીવન-ચરિત્રની રચના કરીને શ્રીપાળ મહારાજાની સત્તા, સાહ્યબી, સાધન, સમૃદ્ધિ આદિ વર્ણવે છે, પરંતુ એ વર્ણનમાં કારણ અથવા હેતુ શો સમાએલો છે તે તરફ આપણું ધ્યાન ન ખેંચાય ત્યાં સુધી આપણે સાંભળેલા શ્રીપાલ મહારાજાના ચરિત્રનો આપણે જેવો જોઈએ તેવો લાભ લીધો નથી એમજ ગણાય. ખેડુત કારતક મહિને ગાડું લઇને ખેતરમાં જાય છે, પણ તેનું ગાડું લઇને ગએલું સાર્થક ત્યારે છે કે, જો તેણે આગલા ચોમાસામાં પરિશ્રમ લીધો હોય તોજ: નહિ તો નહિ! કાર્યની ઈચ્છા રાખનારે કારણ ઉપર ધ્યાન આપવાની પહેલી જરૂર છે. જો તેઓ કાર્યની ઈચ્છા રાખે, તો તેમણે કારણ પણ મેળવવાનું જ રહ્યું; કારણ કે કાર્ય કારણથીજ મળે છે. કારણ વગર કાર્ય થતું નથી. શ્રીપાળ મહારાજાના ચરિત્રમાં વર્ણવેલી સત્તા, સમૃદ્ધિ, એ કાર્ય છે; પરંતુ એ કાર્યનું કારણ શું છે તે ધ્યાનમાં લેવાની પહેલી જરૂર છે. આરાધના એ ઉપલી સઘળી ઋદ્ધિસિદ્ધિનું કારણ છે; ત્યારે એ ઋદ્ધિ તરફ દૃષ્ટિ રાખતાં પહેલાં આરાધના તરફ દૃષ્ટિ રહેવીજ જોઈએ.

ગમે તે દૃષ્ટિએ આરાધના થાઓ, તો પણ તે કર્ત્તવ્ય છે.

આરાધનાને પરિણામે માત્ર ઋદ્ધિ તરફજ લક્ષ હોય એ જરૂરી નથી; આત્માની મહત્તા શું, આત્માનું સાચું સ્થાન કયું, તે રોકનાર કોણ છે, ઇત્યાદિ બાબતોનું જેને જ્ઞાન નથી તેવા જ આત્માઓની દૃષ્ટિ આરાધનાને પરિણામે ઋદ્ધિસિદ્ધિ તરફ રહે છે, પરંતુ ઋદ્ધિસિદ્ધિની ઈચ્છા રાખો, છતાં તેને

સારૂ પણ આરાધના તો કરવી જ પડે છે. જે આત્મા નવપદની આરાધના આદરતો નથી અને માત્ર શુષ્ક રીતે ઋદ્ધિસિદ્ધિ તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે તેની ઋદ્ધિસિદ્ધ મેળવવાની ઈચ્છા પણ વ્યર્થ થાય છે. ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે સિદ્ધત્વના લક્ષ્યપૂર્વક જે આરાધના થાય છે તે તો જાણે કે કર્ત્તવ્ય જ છે; પરંતુ ઋદ્ધિસિદ્ધિની આશાપૂર્વકની આરાધના હોય તો તે આરાધના માનવી કર્ત્તવ્ય ખરૂં કે નહિ ? પ્રશ્નનો ઉત્તર તદ્દન સરળ છે. દરદી આરોગ્ય મેળવવાની આશાપૂર્વક ઔષધ ખાય કે બળ મેળવવાની ઈચ્છાપૂર્વક ઔષધ ખાય; પરંતુ દરદીને દવા ખાવી એ કોઇ પણ સ્થિતિમાં કર્ત્તવ્ય જ છે. તેજ પ્રમાણે કોઈ પણ દૃષ્ટિએ આરાધના થાય, છતાં તે આરાધના જરૂર કર્ત્તવ્ય રૂપે જ છે. આરાધના કોઇ પણ દૃષ્ટિએ થાઓ, કોઈ પણ વિચારે થાઓ યા કોઈ પણ આશાએ થાઓ ! પરંતુ એ સઘળી આરાધનાઓ કર્ત્તવ્યરૂપ તો છેજ, પરંતુ સિદ્ધત્વની અભિલાષાપૂર્વકની આરાધના અને ઋદ્ધિસિદ્ધિની આશાપૂર્વકની આરાધના, એ બેમાં અમુક તફાવત છે; એ તફાવત તરફ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

દ્રવ્યઆરાધના અને ભાવઆરાધના.

ઋદ્ધિસિદ્ધિની આશાપૂર્વકની જે આરાધના થાય છે તે સઘળી આરાધના દ્રવ્યઆરાધના અર્થાત્ દ્રવ્યક્રિયામાં ગણાય છે અને સિદ્ધત્વની ભાવનાપૂર્વકની જે આરાધના થાય છે તે આરાધના ભાવઆરાધના અથવા ભાવક્રિયા કહેવાય છે. આ બંને પ્રકારની આરાધનામાં શ્રેષ્ઠ ક્રિયા કઈ

છે ? એનો જવાબ તો ચોકખોજ છે કે ભાવક્રિયા એજ સર્વોત્તમ વસ્તુ છે. ભાવક્રિયા જેવી આ જગતમાં બીજી કોઈ વસ્તુ નથી, અને તેથી ભાવક્રિયાજ આદરવા યોગ્ય છે; પરંતુ ભાવક્રિયા ન થતી હોય અને દ્રવ્યક્રિયા થતી હોય તો એ દ્રવ્યક્રિયા ચાલુ રહેવા દેવી કે તે છોડાવી દેવી એ વિચારવાનો પ્રશ્ન છે. ક્રિયાના પરિણામરૂપે દ્રવ્ય મળો, સંતતિ મળો, સત્તા મળો, ઈત્યાદિ ઈચ્છા થાય છે તે ઇચ્છા શાને અંગે થાય છે તેનો વિચાર કરો; એ ઇચ્છા પૌદ્ગલિક વસ્તુની આશા અંગે થાય છે. હવે ફરજ તો એ છે કે એ આશા-ઈચ્છા તેને સુધારવાનો અથવા તો તેને પલટાવવાનો યત્ન થવો ઘટિત છે. તેવો યત્ન ન કરતાં, જો આરાધનાજ છોડાવી દઇશું તો આત્માને માટે દુર્ગતિનો રસ્તો ખુલ્લો થશે. દવાથી વ્યાધિ એકજ દિવસમાં પૂરો નથી મટતો, પણ થોડો ફેર પડે છે. આ સ્થિતિમાં દવા ચાલુ રાખશો કે છોડી દેશો ? એજ વસ્તુ અહીં પણ ખ્યાલમાં રાખજો. ભાવક્રિયા સર્વોત્તમ છે. પરંતુ તેની ગેરહાજરીમાં દ્રવ્યક્રિયા થતી હોય તો તે પણ ચાલુ રહેવા દઈ ધીમેધીમે ઇચ્છાને સુધારવાના ઉપાય કરવા એજ કર્ત્તવ્ય છે.

આરાધના હોઇ શકેજ નહિ.

ત્યારે ફરી યાદ રાખજો કે કર્મનો ક્ષય, મોક્ષની પ્રાપ્તિ, યા સિદ્ધત્વની આશાએ જે આરાધના થાય છે તે પહેલી કક્ષાની આરાધના છે અને દ્રવ્યઆરાધનાનો નંબર તો તેથી ઉતરતોજ છે; છતાં તે દૃષ્ટિએ પણ જે આરાધના

થાય તે બંધ તો નજ કરી શકાય ! આરાધનાજ જો બંધ કરી દેશો તો પરિણામ એ આવશે કે દુર્ગતિનીજ આરાધના થશે અને આત્માની પ્રવૃત્તિ વિષયકષાયને અંગે જ ઉતરી પડશે. એક સાદું ઉદાહરણ લો. ધારો કે એક માણસને ઉધરસ થઈ છે. તેને ડાક્તરે તેલ, મરચું ખાવાની ના પાડી છે, પરંતુ આ માણસ સ્વાદેન્દ્રિયનો એવો દાસ છે કે તે પરજી પાળી શકતો નથી. છેવટે કંટાળીને તે સાધુ પાસે આવે છે અને તેલ, મરચાંના પચ્ચક્ખાણ માંગે છે ! તો આવા સંયોગોમાં સાધુએ તેને પચ્ચક્ખાણ આપવા કે તે ન આપવા ? એક જુઠું બોલનારો છે, બીજો મદ્યપી (દારૂડીયો) છે, ત્રીજો વેશ્યાવિહારી છે, આ સઘળા અનુક્રમે એમ ઈચ્છતા સાધુ પાસે આવે છે કે હું સાચા બોલો થઈશ તો મને વધારે કામ મળશે અને પૈસા મળશે, દારૂનો ત્યાગ કરીશ તો દ્રવ્ય બચશે અને બ્રહ્મચર્ય પાળીશ તો આરોગ્ય વધશે ! હવે વિચાર કરો કે આ ત્રણે માણસો પૌદ્ગલિક ધ્યેય રાખે છે અને તેઓ સાધુ પાસે આવીને જુઠું ન બોલવાના, મદ્યના અને વેશ્યાવિહારના પચ્ચક્ખાણ માંગે છે; તો સાધુએ શું તેને પચ્ચક્ખાણ ન આપવા ?

શાસ્ત્રોની આજ્ઞા સ્પષ્ટ છે.

શાસ્ત્રોની ખુલ્લેખુલ્લી આજ્ઞા છે કે આવા સંયોગોમાં પણ પચ્ચક્ખાણ તો જરૂરજ આપી શકાય; પરંતુ અલબત્ત તેની સાથે એટલી ફરજ ખરી કે પચ્ચક્ખાણ લેનારાનો જે પૌદ્ગલિક અભિલાષ છે તે સુધારવાનો અને તેને સિદ્ધ-

ત્વને માર્ગે દોરી જવાનો સાધુએ યત્ન કરવો જોઇએ. આવા સંયોગોમાં અભિલાષા–આશા–ઇચ્છા સુધારવાનો યત્ન જરૂર થાય, પણ પચ્ચક્ખાણ તો આપવાજ રહ્યા ! આ વસ્તુ જેઓ બરાબર ધ્યાનમાં લેશે તેઓ મયણાસુંદરીના જીવનના એક મહત્વના પ્રસંગની ગંભીરતાને જરૂર સમજી શકશે. મયણાસુંદરીની જૈનધર્મ પરત્વે સોળેસોળ આના શ્રદ્ધા હતી. તેની જૈનત્વ ઉપર પુરેપુરી આસ્થા હતી. રાજા મયણાસુંદરીને પ્રશ્ન કરે છે કે કર્મવાદ મોટો કે મારો પ્રતાપ ? આ વખતે જો મયણાદેવીની જૈનત્વ ઉપરની શ્રદ્ધામાં જરા પણ કચાશ હોત તો પરિણામ શું થાત ? એજ પરિણામ થાત કે મયણાદેવી મનમાં કર્મવાદને કાયમ રાખીને મોઢેથી રાજાનો પ્રતાપ–રાજાની મહત્તા કબુલ રાખી લેત! મયણાદેવી પોતાના પિતાની પ્રકૃતિને પણ સારી રીતે જાણતી હતી; તે છતાં કર્મવાદની ગૌણતા કરીને રાજ–વાદની–ઉદ્યમવાદની સ્તુતિ કરવી એ મયણાસુંદરીને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. મયણાસુંદરી જે વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં મૂકા–યેલી હતી તે પરિસ્થિતિમાં તેણે મનમાં કર્મવાદ કાયમ રાખ્યો હોત અને માત્ર શબ્દોથીજ રાજવાદ–ઉદ્યમવાદ પ્રધાનપદે છે અને કર્મવાદ ગૌણ છે એમ તેણે કહ્યું હોત તો ? પણ તેને એમ કહેવું પણ યોગ્ય લાગતું નથી; તેની જૈનત્વ ઉપરની કેવી શ્રદ્ધા હશે, તેનો વિચાર કરો. મુખ્ય વસ્તુને ગૌણ કરવી અને ગૌણ વસ્તુને મુખ્ય કરવી એટલું પણ મયણાસુંદરીને રૂચ્યું નહિ ! જૈનશાસનનો કર્મવાદ કેવા પ્રકારનો છે તેનો વિચાર કરજો. જૈનશાસનનો કર્મવાદ ફક્ત એકલા કર્મનેજ માનનારો નથી. ફળ

આપવામાં જૈનશાસને પાંચ કારણો માનેલા છે. કર્મ, સ્વભાવ, ઉદ્યમ, આત્મા અને ક્ષેત્ર; આ બધા જ્યારે એકઠા થાય છે, ત્યારે કાર્ય નિપજે છે. જૈનશાસનનો કર્મ-વાદ આટલો બધો વિશુદ્ધ અને સર્વથા વૈજ્ઞાનિક છે. હવે જો ઉદ્યમવાદને અંગે રાજાનો પ્રતાપ કબુલ રાખવામાં આવ્યો હોત તો તેમાં કાંઇપણ ખોટું ન હતું. કર્મનો ઉદય એ કાર્ય છે, પરંતુ એ કાર્યના ઉદયમાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદિ સઘળાને કારણ માનવામાં આવ્યા છે. રાજાને પણ સહકારી કારણ ગણી શકીએ, તેમાં જરાયે વાંધો નથી. ઉદ્યમ જેમ મુખ્ય કારણ છે તેજ પ્રમાણે રાજા એ પણ સહકારી કારણ છે. આથી રાજવાદને કબુલ રાખ્યો હોત તો પણ મયણાદેવી પોતાના સિદ્ધાંતને સર્વથા નહિ, તો ઘણે અંશે તો જરૂર સાચવી શકત ! પરંતુ એટલું કરવું તે પણ મયણાદેવીને વાસ્તવિક ન લાગ્યું ! ત્યારે હવે વિચાર કરો કે મયણાદેવીએ આટલું કરવું પણ શા માટે યોગ્ય નહિ માન્યું હશે વારૂ ? જોડા અને પાવડી બંને પુરુષનો પોષક છે અને બંને પુરુષે પહેરવા જોઇએ એ પણ સાચું છે; પરંતુ કોઇ જોડા માથે પહેરીને પાવડી ચીરીને તેના પાટા બનાવીને પગે બાંધશે, તો તે માણસને તમે કેવો કહેશો વારૂ ?

વસ્તુ તેના યોગ્ય સ્થાનેજ શોભે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે જે વસ્તુ યોગ્ય હોય તે વસ્તુને ત્યાંજ રાખવી યોગ્ય છે. એ વાત મયણાના હૈયામાં દૃઢ-પણે વસી ગએલી હતી, તેથીજ કર્મવાદ મુખ્ય હોઇ રાજવાદ

ગૌણપદે હોવાથી તેણે રાજવાદને મુખ્ય બનાવી કર્મવાદને ગૌણ બનાવવાનું યોગ્ય માન્યું ન હતું. જો અયણાદેવીએ કર્મવાદ મુખ્ય છે તેને ગૌણ બનાવ્યો હોત, અને રાજવાદ ગૌણ છે તેને મુખ્ય બનાવ્યો હોત તો અર્થ પાવડી પગે બાંધીને જોડા માથે મૂકવા જેવોજ થાત ! કર્મના ફળમાં રાજા પણ કારણ છેજ, પરંતુ રાજા એ સહકારી કારણ છે, તે કાંઇ મુખ્ય કારણ નથી. એટલે રાજાના પ્રતાપનું અથવા ઉદ્યમવાદનું સીધું પરિણામ તે ફળ છે એમ આપણે કહી શકતા નથી. ફળ હંમેશાં સહકારી કારણો દ્વારા ઓળખાતું નથી. જમીનમાં તમે ઘઉંના દાણો નાંખો. આ દાણો સ્વયં પોતાની એકલાનીજ શક્તિએ એકલાનાજ આધારે નવપલ્લવિત થઈ અંકુર રૂપ બનતો નથી. જમીન, પાણી, હવા, પ્રકાશ અને બીજ આ પાંચેનો જ્યારે સહયોગ થાય છે ત્યારે એ પાંચેના સહકારપૂર્વકજ અંકુર થાય છે; છતાં એ અંકુરને આપણે પાણીનો અંકુર, પૃથ્વીનો અંકુર, હવાનો અંકુર કિંવા પ્રકાશનો અંકુર કહેતા નથી; પરંતુ એ અંકુર ઘઉંના અંકુરને નામેજ ઓળખાય છે. ઘઉંનો અંકુર એ કાર્ય છે. ઘઉનું બીજ એ મુખ્ય કારણ છે અને પૃથ્વી આદિ તેના સહકારી કારણ છે, પરંતુ અંકુરને સહકારી કારણનું નામ ન મળતાં મુખ્ય કારણનુંજ નામ મળે છે. તેજ પ્રમાણે કર્મ, આત્મા, ઉદ્યમ, સ્વભાવ અને ક્ષેત્ર એ પાંચે કારણ જ્યારે ભેગા થાય છે ત્યારે કાર્ય સંભવિત છે; પરંતુ, ઉદ્યમ, ક્ષેત્રાદિ ગૌણ અથવા સહકારી કારણ હોવાથી કાર્ય એ ઉદ્યમવાદનું જ સીધું પરિણામ છે એમ ગણી શકાતું નથી. અંકુર એ બીજ-

નુંજ બીજું રૂપ છે, એની કોઈ ના નથી કહેતું. એ અંકુર થવામાં બીજાં જે સહકારી કારણો હતાં તે છેવટ સુધી ટકી શકયાં નથી. અરધે રસ્તે આવ્યા પછી એ બધાં સહકારી કારણો પોતપોતાને રસ્તે પડયાં છે અને બીજ-રૂપ મુખ્ય કારણ તે જ કાર્ય સુધી ટકી રહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે કર્મ, આત્મા, સ્વભાવ, ઉદ્યમ અને ક્ષેત્ર એ સઘળા કારણોમાં પણ મુખ્ય કારણ કર્મ છે; બીજા બધાં કારણો સહકારી હોઈ કર્મ એ મુખ્ય કારણની છાયામાં રહીનેજ પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ પાંચેના સંયોગદ્વારા કાર્ય પરિણમે છે; પરંતુ એ કાર્ય પરિણમે છે ત્યાં સુધી કર્મના બીજાં સહકારી કારણો સાથે રહી શકતાં નથી. માત્ર કર્મ-રૂપી કારણ જ કાર્ય સુધી બાકી રહે છે. તેટલા જ માટે કાર્યનું બીજ તે કર્મ ગણાય છે. અહીં કર્મની પ્રત્યક્ષતાને આપણે સાફસાફ અને ખુલ્લેખુલ્લી જોઈ શકીએ છીએ.

કર્મ માન્યા વિના છુટકોજ નથી.

શેરબજાર તરફ તમારી નજર ફેરવો. શેરબજારમાં જે ભેગા થાય છે તે બધા શિખાઉ ગુમાસ્તાઓ નથી હોતા ! વર્ષો સુધી અનુભવ લઇ સારી રીતે ઘડાઇને પછી વેપારીઓ ત્યાં સોદો કરવા આવે છે; પરંતુ એક વેચી દેવાનું વ્યાજબી માને છે અને બીજો ખરીદી કરવાનું જ ઠીક ધારે છે. એનું કારણ શું તેનો વિચાર કરો. એ જ સ્થિતિ બધી જગાએ છે. દવાખાનામાં જાઓ. ત્યાં પણ દવાના પચાસ બાટલા ભરેલા હોય છે. એક રોગના એક દરદીને એક બાટલીમાંથી દવા આપી જુએ છે, તો

બીજાને બીજીજ બાટલીમાંથી દવા આપે છે ! પાંચ દિવસ એકજ દવા આપવાથી રોગ નથી મટતો ત્યારે છઠ્ઠા દિવસે બીજીજ દવા આપે છે અને તેથી આરામ થાય છે ! ત્યારે હવે વિચાર કરો કે દાક્તરે જે દવા છઠ્ઠે દિવસે આપી તેજ દવા આપવાનું તેને પહેલેજ દિવસે મન કેમ ન થયું વારૂ ? આવા સંયોગોમાં તમારે કર્મની હસ્તી માનવી જ પડશે ! એકજ મહોલ્લામાં રહેનાર એકજ જાતના બે ગૃહસ્થોને છોકરો છોકરી હોય, બંને રૂપગુણમાં સમાન હોય અને લગ્નને યોગ્ય હોય છતાં તેમના લગ્ન નથી થતાં અને અમદાવાદનો છોકરો સુરત પરણે છે અને ભરૂચની છોકરી વડોદરે વળે છે; એનું શું કારણ ? બે માણસો સાથે બહાર જાય છે, રસ્તામાં વિજળી પડે છે, એકને બાળી નાખે છે અને બીજો સહિસલામત રહે છે ! આવા સંયોગોમાં તમે વિચારી જુઓ કે કર્મ ન માનશો તો શું માનશો ? આ સઘળાની વિચારણા કરી જોતાં આપણને એજ વાત કબુલ રાખવી પડે છે કે પરમ પ્રકૃષ્ટ દશાનું ફળ મેળવીએ છીએ તેનું કારણ કર્મ છે, અને તેથી જ આપણે એ કર્મની સાથે સંગ્રામ માંડવો એજ મોટી આવશ્યક વસ્તુ બને છે. આત્મકલ્યાણની દિશામાં આ કર્મનોજ સામનો કરવાનો છે. કર્મનો સામનો કરવો એનુંજ બરોબરનું નામ ધર્મ છે. ધર્મની આ સાચી અને સુંદરમાં સુંદર વ્યાખ્યા છે.

ધર્મને પંથે આગળ શી રીતે વધાશે ?

કર્મની સામે વિગ્રહ કરવાની તમારી ઉત્કંઠા જેટલી

તીવ્ર તેટલી તમારી ધર્મમાં પ્રગતિ પણ તીવ્ર છે. કર્મનો નાશ કરવાને પંથે તમે જેટલા આગળ વધો છો તેટલા તમે ધર્મને પંથે આગળ વધેલા છો. આત્માને નિર્મળ બનાવવાનો આ સારો અને સહેલો માર્ગ છે. કર્મનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, કે ક્ષય તમે જેટલો વધારે કરશો, તેટલો તમારો આત્મા વધારે નિર્મળ થશે અને તમારી ગતિ ધર્મને પંથે એટલી વિશેષ થએલીજ ગણાશે. કર્મ કાંઈ પોતાની મેળે ખસી જાય અથવા તેનો વિનાશ થઈ જાય એવી ચીજ નથી; ઉદ્યમ કરીને કર્મને પણ ખસેડવા તો પડે છેજ. એ રીતે જીવનદશાના બે ભાગ પાડી શકાય. એક ભાગ તે આત્મકલ્યાણની દશા અને બીજો ભાગ તે આત્માના ગુણોને પ્રગટ કરવાની દશા. આ બંને દશામાંથી એક પણ દશાની પ્રાપ્તિ ઉદ્યમ વિના અથવા સ્વતંત્રપણે થતી નથી. બંને દશા એક બીજા ઉપર અવલંબેલી છે. અગ્નિ ઉપરની રાખ કાઢો છો એટલે અગ્નિ પ્રકાશ આપે છે. રાખ કાઢવી અને અગ્નિનો પ્રકાશ પ્રગટવો એ બંને જુદી વસ્તુ છે; પરંતુ તે છતાં તે બંને દશા એક બીજા ઉપર અવલંબેલી છે. આથી આ બંને દશા માટે ઉદ્યમ કરવો પડે તે તો આપણું કર્ત્તવ્યજ ગણી શકાય. જો ઉદ્યમ પડતો મેલ્યો તો અધોગતિને માર્ગેજ આગળ વધાય છે ! ઉદ્યમને પંથે આગળ જતાં ઉદ્યમ અધૂરો હોય–અપૂર્ણ હોય; તો પણ નિકાચિત કર્મ તો તોડી શકાય છે. શ્રીનંદીષેણજી માર્ગમાં અટકી પડયા, તેનું કારણ પણ એજ હતું કે તેઓ ઉદ્યમમાં ઢીલા પડયા હતા ! તેમણે ઉદ્યમની પરીક્ષામાં ઓછી માર્કસ મેળવી જ માનવી પડશે. વેશ્યાના વચને

મુંઝાયા ન હોત અને તે વખતે પણ સંયમ તરફનું જ લક્ષ્ય રાખવાનો ઉદ્યમ કર્યો હોત તો એ પતિત થવાની દશા ન આવત.

તત્ત્વવેત્તા કર્મવાદ કેમ કબુલ રાખે છે ?

દુનિયાદારીની સ્થિતિ શાને અંગે છે તેનો વિચાર કરો. ઉપશમની દશા કે ક્ષયોપશમની સ્થિતિ, એવાજ બીજા કશાને અંગે દુનિયાદારીની સ્થિતિ હોઇ શકતી નથી; પરંતુ તે ઔદયિકનેજ આભારી છે અને આમ હોવાથીજ કર્મવાદ તત્ત્વજ્ઞોને કબુલ રાખવો પડે છે. ઘઉંના બીજને અંકુરરૂપે પ્રવર્ત્તાવવામાં પાણી, પૃથ્વી, હવા, તેજ બધા કારણ છે; પરંતુ એ બધા ગૌણ કારણ હોવાથી જેમ અંકુર ગૌણ કારણને નામે ઓળખી શકાતું નથી, તેજ પ્રમાણે પ્રધાન કારણને ગૌણ બનાવી ગૌણ કારણને પ્રધાનત્વ આપી શકાતું નથી. રાજપ્રતાપ એ કારણ ખરૂં, પણ તે ગૌણ કારણ છે અને કર્મ એજ મુખ્ય કારણ છે. આથીજ મયણાદેવી ગૌણ કારણને મુખ્યરૂપ આપવાની ના પાડે છે. હવે અહીં મયણા-સુંદરીની સ્થિતિ વિચારો. તે જાણે છે કે આટલો સાધારણ અસત્યવાદ પણ ન કરવાને પરિણામે આપત્તિઓ આવવાની છે;છતાં તે એને વળગી રહે છે, આ આચરણ કરનારની સ્થિતિ કેવી હશે ? કર્મવાદ ઉપર તેની કેવી અવિચળ શ્રદ્ધા હશે ! એનું નામ તે મનુષ્યત્વ છે. સત્ય અને સત્તા એ બેની જગતમાં નિરંતર હરિફાઈ ચાલ્યાજ કરે છે. સત્યનો ભોગ આપીએ, તોજ સત્તાધીશ ખુશ થાય છે. ગામમાં, ન્યાતમાં, અરે ! છેવટે ઘરમાં પણ જે સત્તાધીશ હોય

તેનું કામ કદાચ સારૂં ન હોય તો પણ બધા માણસોને તેની આગળ માથું ઝુકાવવું પડે છે! આ વસ્તુ સમજ્યા છતાં-પોતાનું ઈષ્ટ ઉંધું વળે છે એ જોવા છતાં અયણાસુંદરી ડગતી નથી. અયણાસુંદરી રાજાના દરબારમાં આવી છે. તેનો હેતુ શો? અયણાસુંદરી અહીં ધર્મોપદેશ આપવાને માટે આવી ન હતી, તે આવી હતી વરને અંગે. સત્તા અને વૈભવ મેળવવાના તો તેના મનોરથો હતા, પરંતુ એ મનોરથો સત્ય છોડીને મેળવવા તે તૈયાર ન હતી. અયણાએ અને તેની માતાએ રાજવાદ કબુલ ન રાખ્યો અને કર્મવાદને આગળ કર્યો. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે રાજા ઉશ્કેરાય છે. તે પોતાની સત્તા દર્શાવવા તૈયાર થાય છે અને અયણાને જંગલમાં રખડતા કોઢિયા એવા માણસને પરણાવવા તત્પર થાય છે. અયણાસુંદરીને હજી સમય છે, તે જો રાજવાદને મુખ્ય કહી કર્મવાદને ગૌણ કહે, તો તે આપત્તિમાંથી બચી જાય એવો પુરતો સંભવ છે; પરંતુ મન, વચન કે કર્મથી પણ સત્યનો ભોગ આપવો, તે તેને પાલવતું નથી. ગોર નથી જોઇતો, બીજું કાંઇ નથી જોઇતું, પોતેજ આગળ જાય છે અને સુંદર પતિને વરવાની આશાવાળી અયણાસુંદરી એ રખડતા કોઢિયાનો હાથ પકડે છે! કોઢિયા પતિનો હાથ પકડતી વખતે અયણાસુંદરીની શી દશા હશે તેનો વિચાર કરો. તેની દશા એજ હતી કે ગમે તે થાય; પરંતુ મુખેથી મૃષાવાદ તો કદી નહિજ થાય! સત્યનો લોપ નહિ થાય અને સોનાની થાળીમાં લોઢાનો ખીલો નહિ મરાય! ઠીક!!

દ્રવ્યક્રિયાનો નાશ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

અયણાસુંદરીની તો આવી દશા હતી. વળી પેલા

કોઢિયાની દશા વિચારો. મયણાસુંદરી એ કોઢિયા-શ્રીપાલ મહારાજાને પરણે છે. તે પહેલાં શ્રીપાલ મહારાજા તો ધર્મ સંબંધી કશુંજ જાણતા નથી. ધર્મ સંબંધી તેમનામાં શું છે? તો જવાબ મળશે કે મોટું શૂન્ય ! ! શૂન્ય શિવાય બીજું કાંઇ નથી. શ્રીપાળ મહારાજાની આવી દશા છતાં ધર્મવીર મુનિસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રીપાળ મહારાજાને નવપદનું આરાધન સમજાવે છે. હવે દ્રવ્યક્રિયા અને ભાવ-ક્રિયાની ફિલ્સુફીનો અહીં વિચાર કરો. દ્રવ્યક્રિયાનો એકડોજ કાઢી નાંખવાને માટે જેઓ તૈયાર થયા છે તેઓ તો જરૂર એમજ કહેશે કે શ્રીપાળ જેવા ધર્મથી સર્વથા અજ્ઞાત માણસને 'નવપદ' આરાધનનું કાર્ય સમજાવવું એ મહા મિથ્યાત્વનું કાર્ય છે. મયણાસુંદરીમાં ધર્મના સંસ્કારો પડેલા છે, તેણે ધર્મના ક્ષયોપશમના એ રીતે સાધનો મેળવવા માંડયાં છે; પરંતુ શ્રીપાળ મહારાજામાં તો હજી ધર્મની રેખા પણ નથી, છતાં તેને અનુષ્ઠાન સોંપાય છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે કોઇપણ દશામાં ધર્મક્રિયા હંમેશાં આવ-કારદાયકજ છે. પછી ભલે તે દ્રવ્યક્રિયા હોય કે ભાવક્રિયા હોય! હિંસાદિક દુર્ગુણોને છોડનારાને સંવરની સંપત્તિ આપોઆપ મળે છે. પાણીની વરાળ કૃત્રિમ સાધનોને હાથ ન લગાડો તોપણ આપોઆપ થવાનીજ થવાની ! તેજ પ્રમાણે દ્રવ્યક્રિયાવાળાને પણ એ રીતે સુધારવા જોઈએ કે: "આત્મ-કલ્યાણની ભાવના જો અંતરમાં હોય તો તે દ્વારાએ થતા ધર્માનુષ્ઠાનોથી તમે સાંસારિક સંપત્તિનું ધ્યેય રાખો કે ન રાખો તો પણ સાંસારિક અનુકૂળતા તો એની મેળેજ મળી રહે છે." આમ કહીને દ્રવ્યક્રિયાવાળાઓને આત્મલક્ષી

બનાવવા એ કર્ત્તવ્ય છે; પરંતુ દ્રવ્યક્રિયાજ તોડી પાડવી એ વાસ્તવિક નથી. આ ઉપરથી એકજ નિશ્ચય તરી આવે છે કે નવપદ આરાધના તથા બીજી બધીજ ધાર્મિક કરણી એ કરણીય તો જરૂર છે જ; પરંતુ તે રોકવા લાયક તો નથીજ નથી !

સિદ્ધચક્ર એટલે સર્વસ્વ.

હવે સિદ્ધચક્ર એટલે શું તેનો વિચાર કરો. સિદ્ધ-ચક્ર એટલે નવપદોનો સમુદાય અને નવપદો તે તમામ પદાર્થોનો સમુદાય છે; એટલે ભૂમિતિની દૃષ્ટિએ કહીએ તો એમજ બોલાય કે સિદ્ધચક્ર એટલે સર્વસ્વ ! હવે એ નવપદોનો જરા વિસ્તારથી વિચાર કરો. નવે પદોનું એકેક પદ શું છે તે જુઓ. એ દરેક પદમાં સર્વકાળની તેવા પ્રકારની સઘળી આરાધ્ય વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે. અરિહંત એટલે કોણ ? આપણે અરિહંતોને આરાધીએ છીએ, તીર્થંકરોને આરાધીએ છીએ, પરંતુ અરિહંત કે તીર્થંકર નામની કોઇ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છે ? નહિજ ! જેમ પોરવાડ, ઓસવાળ એવી જ્ઞાતો છે, તેજ પ્રમાણે તીર્થંકર કિંવા અરિહંત એ પણ એક સમષ્ટિ છે. અર્થાત્ નવપદોમાંનું અરિહંતપદ એટલે જગતના થએલા, થતા અને થનારા બધા જ અરિહંતો તેમાં આવી જાય છે. એજ પ્રમાણે સિદ્ધપદને માટે પણ સમજી લેવાનું છે. કર્મોને ખપાવીને જે સિદ્ધા થયા છે તે અનંતા સિદ્ધો બધાજ સિદ્ધપદમાં આવી જાય છે. અરિ-હંત અને સિદ્ધોના પદો મૂકયા પછી ગુરુતત્ત્વ આવે છે.

હવે આપણે એ વાત તપાસીશું કે ગુરુતત્ત્વની આવશ્યકતા શી છે ?

આચાર્યાદિકની જરૂરજ નથી કે શું ?

આપણે ઉપર એ વાત પુરેપુરી કાળજીથી છણી છે કે અરિહંત મહારાજ એ તો જાણે માલ બનાવનારી પેઢી છે, માલ બનાવનારૂં કારખાનું છે. અને સિદ્ધત્વ એ અરિહંતનો માલ સાચવનારી અભંગ બેંક છે ! પરંતુ હવે એ માલનો નિકાસ શી રીતે થાય છે તે વાત ઉપર ધ્યાન આપવાનું છે. ધારો કે અરિહંત અને સિદ્ધો એ બેનીજ હસ્તી હોય તો તેનું પરિણામ શું આવે ? અરિહંત ભગવાનના કારખાનામાં માલ તૈયાર થતો જાય અને સિદ્ધ ભગવાનના કારખાનામાં માલ સંગ્રહિત થતો રહે, પરંતુ જો તેની નિકાસજ ન થાય તો એ માલ તૈયાર થાય છે તેનો ઉપયોગ કશો જ નહિ ! એટલાજ માટે ગુરુતત્ત્વની જરૂર રહે છે. અરિહંત ભગવાનોના ઉપદેશ અને સિદ્ધભગવાનની મહત્તા એના પ્રચારક ગુરુઓ છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ત્રણે સિદ્ધત્વના અને અરિહંતપણાના એજંટો છે અને સિદ્ધત્વ અને અરિહંતપણાની મહત્તાને તેઓ સમાજમાં પ્રવર્ત્તાવે છે. હવે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરશે કે અરિહંત અને સિદ્ધોના ગુણોના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ પ્રજ્ઞાપક છે અને જો તેમને સિદ્ધચક્રમાં સ્થાન મળે છે તો પછી શ્રાવકો સિદ્ધચક્રની મહત્તાના ગ્રાહક છે, તો શા માટે તેમને પણ સિદ્ધચક્રમાંથી દૂર કર્યા છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે શ્રાવકોને સિદ્ધચક્રમાં

દાખલ નથી કર્યા એટલે પછી તેમને દૂર કરવાનો પ્રસંગજ ક્યાં છે ? શ્રાવકોની શી સ્થિતિ છે તેનો વિચાર કરો. શ્રાવક દુનિયાને અનુકૂળ છે. જે જગતને અનુકૂળ છે તેવાઓને જગતના પ્રતિકૂળ એવા સિદ્ધચક્રમાં સ્થાન હોય જ ક્યાંથી ? શ્રાવકો એ પરચુરણ વેપારી છે, ત્યારે પંચ પરમેષ્ઠીના પાંચ પાત્રો મોનોપોલી (ઇજારો) ધરાવનારા છે. પરચુરણ વેપારી કારખાનામાં જેવો અને જેટલો માલ તૈયાર થાય છે, તે બધો ખરીદતા નથી; પરંતુ પોતાને અનુકૂળ એવો જોઇતોજ માલ તેઓ ખરીદી લે છે. મોનોપોલી ધરાવનારાથી એમ નથી કહી શકાતું કે "ભાઈ, સંસાર છે શું કરીએ, હમણાં માલ નથી લઇ શકાતો !" તેને તો બધોજ માલ લેવો પડે છે. એજ રીતે શ્રી અરિહંતદેવોના કારખાનામાં જે માલ તૈયાર થાય છે–ત્યાગની જે માત્રા તૈયાર થાય છે તે સઘળીજ કાંઈ પણ જાતની તકરાર કે દલીલ વિના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ખરીદી લે છે; ત્યારે શ્રાવકોની સ્થિતિ ભિન્ન છે. અરિહંતો કહે છે કે સર્વવિરતિપણું તૈયાર થયું છે એ ગ્રહણ કરો ! પણ શ્રાવક તો કહી શકે છે કે મારે માટે એ શક્ય નથી, હું માત્ર પૌષધજ લેવાનો; બાકીનું પછી. શ્રાવકો અને ગુરુતત્ત્વ વચ્ચે એટલો તફાવત છે; તેથીજ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને નવપદમાં સ્થાન છે, પરંતુ શ્રાવકોને નથી !

ગુરુતત્ત્વમાં આચાર્યનું સ્થાન પહેલું કેમ ?

અરિહંતાદિક પાંચ પરમેષ્ઠીઓ એ પાંચેપાંચ એક

એક કક્ષા ઉપર છે એનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે સિદ્ધ અને સાધુ સમાન છે અથવા સાધુ અને તીર્થંકર પણ સમાન છે. આ કથનનો અર્થ એ છે કે સિદ્ધત્વના પદાર્થ સંગ્રહાલય (ગોડાઉન) વિષે જે માલ ભરેલો છે તે સઘળો સાધુ, ઉપાધ્યાય અને આચાર્ય ખપાવે છે અર્થાત્ તેમની બધી આજ્ઞાઓ સમુદાયને માન્ય છે. તેથી જ પંચ પરમેષ્ટીને સિદ્ધચક્રમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. દેશ-વિરતિ ધર્મના પાળનારા કે જે સર્વવિરતિની નજીકમાં નજીક છે; અગિયારમી પ્રતિમાએ આવેલા શ્રમણભૂત આચાર પણ એવોજ છે, આટલું છતાં પણ પંચ પરમેષ્ઠીમાં તેમને બાદ રાખવામાં આવેલા છે. જિનેશ્વરના કાર્યને કારખાના સાથે સરખાવીએ છીએ અને શ્રી સિદ્ધત્વને આપણે સંગ્રહાલય તરીકે માન્યું છે; પરંતુ એ ઉપમાઓનો સાચો અર્થ ધ્યાનમાં લેજો. એનો સાચો અર્થ શું ? શ્રી જિનેશ્વરના કારખાનામાં શું તૈયાર થાય છે ? સિદ્ધાંતો, આજ્ઞા ઇત્યાદિ. જગત્ મોહરાજાની સત્તામાં ફસાએલું છે, માટે તે મોહનો સામનો કરો, કર્મક્ષય કરો; પરિણામે સિદ્ધત્વ છે. આ સિદ્ધાંત-આજ્ઞા-જે કહો તે અરિહંતના કારખાનાનો માલ છે. એ આજ્ઞાઓ પ્રવર્ત્તાવનાર ગુરુતત્ત્વને આપણે જિનેશ્વરના કારખાનામાં તૈયાર થએલો માલ વેચવાનું બજાર કહી શકીએ, તો તે ઉપમા જરાય ખોટી નથી. હવે ગુરુતત્ત્વના ત્રણ તત્ત્વો આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ત્રણેમાં પણ આચાર્યનું સ્થાન પહેલાં શા માટે રાખવામાં આવ્યું છે તેનો વિચાર કરવો જરૂરી છે.

આચાર્યોના ઉપકારો પર દૃષ્ટિ ઠેરવો.

આચાર્ય એ શ્રીજિનેશ્વરોના કારખાનાના સૌથી મોટામાં મોટા અને પહેલા ઘરાક છે, તે પહેલાજ ઘરાક છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે શ્રીજિનેશ્વર દેવોની આજ્ઞાના મૂળ ગ્રાહક છે. આચાર્ય મહારાજાઓએ શું કાર્ય કરેલું છે તે ધ્યાનમાં રાખો. તીર્થંકર મહારાજાઓએ જે દેશનાઓ આપી છે તે સઘળાનો રિપોર્ટ લેવાનું કાર્ય આચાર્યોના હાથમાં છે. તીર્થંકર મહારાજાએ જે અમૂલ્ય દેશનાઓ આપી હતી તે દેશનાઓનો સંપૂર્ણ રિપોર્ટ તેજ બાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વની રચના સમજી લ્યો. તીર્થંકર મહારાજાઓએ તો સમોવસણમાં દેશના દીધી હતી, તે દેશનાને સૂત્ર તરીકે રચનાર, તેને ગોઠવનાર અને તેને પ્રવર્ત્તાવનાર આચાર્યો છે અને એટલાજ માટે આચાર્યોનો ઉપકાર એ ન વર્ણવી શકાય એવી ચીજ બની છે. આચાર્ય ભગવાનોએ જો સૂત્ર-રચના ન કરી હોત તો વિચાર કરો કે જગતની શી દશા થાત ? પ્રકાશ જાય છે ત્યારે સાધારણ અંધારા કરતાં પણ વધારે ગાઢ અંધારૂં થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે જો આચાર્યો ન હોત તો તીર્થંકર ભગવાનોના ગયા પછી આ જગતમાં ઘોર અંધારૂંજ પ્રવર્ત્તી ગએલું હોત ! સમોવસરણમાં તીર્થંકરોએ પ્રવચનો તો કર્યા; પણ તે પ્રવચનોમાં જે લોકો આવ્યા ન હતા તેમનું શું ? બીજા દેશવાળાઓને એ અમૂલ્ય લાભ કેવી રીતે મળ્યો હોત ? આ સઘળો લાભ મેળવી આપનારા આચાર્યો છે.

કામ ૩૦ વર્ષ, ફળ ૨૧ હજાર વર્ષ !

હવે સમજો. તીર્થંકર મહારાજાઓએ દેશના આપી તે દેશના આચાર્યોએ સંગ્રહી અને તેનો સંગ્રહ થયો માટે વિદેશવાસીઓ અને સમોવસરણમાં નહિ આવેલાઓ તેનો લાભ પામી શકયા ! આ સઘળો પ્રતાપ આચાર્યોનોજ છે, તીર્થંકર મહારાજાઓનો પ્રભાવ ૮૪ લાખ પૂર્વથી વધારે નથી. કોઇ પણ તીર્થંકરો ૮૪ લાખ પૂર્વથી વધારે ચોક પૂરનાર નથી. ત્યારે આચાર્યો અસંખ્યાત લાખપૂર્વ સુધી ચોક પૂરનારા છે. **શ્રીપુંડરીકસ્વામીજીએ** રચના કરી તે રચના ૫૦ લાખ કોડાકોડ સાગરોપમ સુધી પ્રવર્ત્તી હતી. અંતિમ તીર્થંકર ભગવાન **શ્રીમહાવીરદેવ** થયા હતા. **મહાવીરભગવાને** ત્રીસ વર્ષ પર્યન્ત મહેનત કરી હતી, તીર્થંકર મહારાજની કારકિર્દી ૩૦ વર્ષ જેટલી હતી; પરંતુ એ કારકિર્દીનો પ્રભાવ ૨૧ હજાર વર્ષ જેટલો બની શકયો છે, એ સઘળો કોનો પ્રભાવ છે ? આ પ્રભાવ આચાર્ય ભગવાનોનો છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનોના સંદેશાને સર્વ ક્ષેત્રોને વિષે પ્રવર્ત્તાવનાર, તેને શાસન ચાલે ત્યાં સુધી પ્રકટાવનાર આચાર્ય ભગવાનોજ છે. ખુદ ભગવાન્ તીર્થંકરોની એ આજ્ઞા છે કે ભવસાગર તરવાનું મહાન્ સાધન તે બીજું કાંઈ નહિ, પણ માત્ર **"આચાર્ય ભગવાનોજ !"** છે. **શ્રી ભગવતીસૂત્ર** માં એક પ્રસંગે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે: "तित्थं भन्ते तित्थं तित्थगरे तित्थं अरिहा ताव नियमा तित्थगरे, तित्थं पुण चाउवण्णो समणसंघो पढमगणहरो वा," અર્થાત્ પ્રથમ ગણધર ભગવાનો અને ચૌદ પૂર્વ

પ્રવચનો એ તરવાનું સાધન છે કે તીર્થંકર ભગવાનો એ તરવાનું સાધન છે ? તીર્થશબ્દ રુઢિથી લઇએ તો તેમાં કઇ કઇ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે તેનો વિચાર કરો. તીર્થ-શબ્દ રુઢિથી લેતાં તેમાં ગણધર અને પ્રવચન એ બંનેનો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ જો તીર્થ શબ્દનો યૌગિક અર્થ લઇએ તો તેનો અર્થ એ છે કે તીર્થ એટલે તરવાનું સાધન ! ત્યારે હવે પાછો બીજો પ્રશ્ન તરતજ ઉભો થાય છે કે તીર્થ તરવાનું સાધન છે કે તીર્થંકર મહારાજા એ તરવાનું સાધન છે ? કહ્યું છે કેઃ "अरिहा ताव नियमा तित्थगरे"

અરિહંત મહારાજાઓ તીર્થ આરંભે છે. તીર્થની ઉત્પત્તિ જો કોઇને આભારી હોય તો તે તીર્થંકર મહા-રાજાઓનેજ આભારી છે; પરંતુ તે છતાં તરવાનું સાધન તો તીર્થ છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. તીર્થ એટલે પ્રવચન આદિ છે એટલે પ્રવચન આદિ તરવાનું સાધન છે એમ નક્કી થાય છે. પરંતુ જ્યાં આ વાતનો નિર્ણય થાય છે કે તેના ઉત્તરમાંથી જ બીજો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે પ્રવચનનો આધાર તો ચતુર્વિધ સંઘ છે; ત્યારે પ્રથમ શું ચતુર્વિધ સંઘ કે પ્રથમ ગણધર ભગવાનો ? આ શંકાનું સમાધાન ભગવાન્ શ્રી તીર્થંકર મહારાજા સ્વમુખે જ આપે છે.

ભગવાનનો પોતાનો નિર્ણય સાંભળો.

ચતુર્વિધ સંઘ પહેલો કે ગણધર મહારાજા પહેલાં આ ગૂઢ પ્રશ્નનો ઉત્તર અરિહંત ભગવાન સ્વમુખે જ આપતા જણાવે છે કેઃ પ્રવચન અને ગણધર ભગવાન્ એ તો

પહેલા જ છે. હવે આપણે વિચાર કરીએ કે જ્યાં તીર્થંકરોએ પોતે ગણધર ભગવાનોએ રચેલા શાસ્ત્રોનેજ તીર્થ માન્યા છે અને તેનેજ તરવાના સાધન છે એમ દર્શાવ્યું છે; ત્યારે પ્રવચનોને પ્રવર્ત્તાવનારનું મૂલ્ય તે કેટલું હોવું જોઈએ? જ્યારે શ્રીતીર્થંકર ભગવાનોની હસ્તી હતી, તે સમયે પણ તીર્થંકર મહારાજાનો સંદેશો જગતને પહોંચાડનારા આચાર્યો તો હતાજ અને એ રીતે શ્રી તીર્થંકર ભગવાનોએજ તેમનું મૂલ્ય દર્શાવ્યું છે. એ ઉપરથી આચાર્ય મહારાજાનો ઉપકાર કેટલો મહાન્ છે તે સિદ્ધ થાય છે. હવે આ સંબંધમાં શ્રીમાન્ ધર્મદાસગણિજી શું લખે છે તે તપાસીએ. શ્રીધર્મદાસગણિજી લખે છે કેઃ ભગવાન્ શ્રી-**મહાવીરદેવ, શ્રીઋષભદેવજી** એ સઘળા આજે દ્રવ્ય તીર્થંકરની કોટિમાં છે. જ્યાં સુધી તેઓશ્રી વિદ્યમાન્ હતા, ત્યાં સુધી તેઓ સઘળા ભાવતીર્થંકર હતા; પરંતુ જ્યા તેઓ મોક્ષે જાય છે કે દ્રવ્યતીર્થંકરની કોટિમાં આવે છે, અને જ્યાં તીર્થંકર ભગવાનો મોક્ષે જાય છે તેનો અર્થ એ છે કે તેઓ શાસનધુરાના સંચાલનભારનું રાજીનામું આપી દે છે. રાજા રાજ્યનો માલિક છે પરંતુ તે રાજીનામું આપે છે પછી તે રાજ્યનો માલિક રાજા ગણાતો નથી. એજ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનો પણ જ્યાં મોક્ષ જાય છે એટલે તેઓ શાસનનું રાજીનામું આપે છે અને એ સ્થિતિમાં આચાર્ય ભગવાનો એજ શાસનના માલિક થાય છે. તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી તીર્થંકર ભગવાનો જીવે છે પરંતુ જ્યાં એ કાર્યનો ઉદય ક્ષય પામે છે કે તેઓ મોક્ષે

જાય છે. ત્યાર પછી તેમની શાસનરૂપી રાજ્ય ઉપર બિલકુલ માલિકી રહેતી જ નથી !

શાસનની માલિકી કોની જાણવી ?

" कइयावि जिणवरिंदा पत्ता अयरामरं पहं हाउं आयरिएहिं पवयणं संपइ धारिज्जइ सयलं " અર્થાત્ શ્રી જિનેશ્વરદેવો જગતને મોક્ષપ્રાપ્તિનો મહામાર્ગ સમજાવી પોતે મોક્ષે જાય છે તે પછી શાસન આચાર્યોથી જ ધારણ કરાય છે અર્થાત્ પ્રવર્ત્તાય છે. " એટલે પ્રવચન અને શાસનના માલિક તો આચાર્ય મહારાજાઓજ બને છે. એનો અર્થ એવો ન હોઇ શકે કે આચાર્યોના હાથમાં શાસનની માલિકી આવે છે એટલે આચાર્ય બીજેજ દિવસથી " અમારિ ઉદ્ઘોષણા બંધ કરાવીને હિંસાની રજા પણ આપી શકે ! આચાર્ય શાસનના માલિક બને છે, પરંતુ તે છતાં તેમને હુકમો તો માજી રાજાના એટલે તીર્થંકર ભગવાનના જ પાળવાના છે. જુના રાજાના જ સઘળા કાયદાનો તેમણે અમલ કરવાનો છે; પરંતુ આટલું છતાં શાસન ઉપર માલિકી તો શ્રી તીર્થંકર ભગવાનોની નહિ પણ આચાર્ય ભગવાનની જ થાય છે એ ખાસ નોંધી રાખવું જોઇએ. આ વસ્તુ કોણે અને ક્યારે જાહેર કરી છે તે વિચારી જુઓ એટલે તેમાં રહેલી મહત્તાનો તમોને પુરેપુરો ખ્યાલ આવી શકશે. તીર્થંકર ભગવાનોની ગેરહાજરીમાં આચાર્ય ભગવાનો તીર્થ ચલાવે છે, શાસન ચલાવે છે માટે શાસન ઉપર સ્વામિત્વ આચાર્ય ભગવાનોનું જ થાય છે એ સત્ય શ્રી તીર્થંકર ભગવાને જ જાહેર કર્યું છે અને તે

પણ કેવળજ્ઞાન થયા પછી જાહેર કર્યું છે. શ્રીમાન્ ગૌતમાદિક ભગવાનો જ્યારે પ્રતિબોધ પામ્યા હતા તે સમયે ભગવાન **શ્રીમહાવીર**સ્વામીએ " अणुजाणामि " દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી વિચારીને એ વસ્તુ જાહેર કરી છે કે તીર્થની ઉત્પત્તિ તીર્થંકર ભગવાનની ઉત્પત્તિ સાથેજ છે; પરંતુ તેમના મોક્ષ પછી શાસન આચાર્યોનેજ સોંપાય છે અને આચાર્યોજ તેના સ્વામી–તેના માલિક છે.

ઐતિહાસિક ઉદાહરણ જુઓ.

આ સંબંધીનું એક થોડાજ સમય ઉપરનું ઉદાહરણ વિચારો. કાઠિયાવાડમાં જે સમયે વલ્લભીપુર એ એક અતિ-વિશાળ અને મોટામાં મોટું શહેર હતું તે સમયે ત્યાં શિલાદિત્ય નામના મહારાજા રાજ્ય કરતા હતા. એ સમયે ત્યાં જૈનો અને બૌદ્ધો વચ્ચે બહુ કાતિલ ધર્મવિગ્રહ ચાલતો હતો. આચાર્યદેવ **શ્રીમલ્લવાદી**સૂરીશ્વરજીના ગુરુદેવ એ સમયે એક બૌદ્ધપંડિત સામે વાદમાં ઉતર્યા હતા અને તેમાં શ્રીમલ્લવાદીજીના ગુરુદેવનો પરાજય થયો હતો; આ પ્રસંગને લીધે શ્રીમલ્લવાદીસૂરિજીના ગુરુદેવ કાઠિયાવાડનો ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા હતા. જ્યારે ગુરુદેવ ચાલી નીકળ્યા ત્યારે વલ્લભીપુરના સઘળા જૈનો આચાર્યદેવ સાથે ચાલી નીકળ્યા અને તેમણે સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિનો ત્યાગ કરી દીધો ! વિચાર કરો કે સૌરાષ્ટ્રને એ પ્રસંગે ત્યાગી દેનારા એ જૈનો પણ તમારા જેવા જ ગૃહસ્થો હતા; છતાં તે પ્રસંગે પૈસોટકો, માલમિલકત, કાંઇ પણ ગળે ન વળગ્યું અને બધુંજ મૂકીને ચાલી નીકળ્યા,

એનું શું કારણ વારૂ ? એ ત્યાગનું કારણ એજ હતું કે શ્રીમલ્લવાદીસૂરીશ્વરજીના ગુરુદેવની વિરાધના કરવી–અવજ્ઞા કરવી એ એકલી સૂરિજીની અવજ્ઞા ન હતી; પરંતુ તે તીર્થંકર મહારાજોની પણ અવજ્ઞા જ હતી, કારણ કે તીર્થંકર મહારાજાઓ દ્વારાજ એ કામ આચાર્યોને સોંપાયેલું હતું. અર્થાત્ આચાર્ય મહારાજોની વિરાધના એ પણ તીર્થંકર મહારાજોની વિરાધના કર્યા બરાબર જ છે. ત્યારે હવે વિચાર કરો કે નવપદના ત્રીજા પદે 'આચાર્ય' નું મહત્ત્વ કેટલું હોવું જોઇએ ?

એક રીતે તીર્થંકરથી પણ વધારે !

આચાર્ય ભગવાનની અવજ્ઞા એ તીર્થંકર મહારાજની અવજ્ઞા છે એટલું જ નહિ પણ તીર્થંકર અને આચાર્ય એ બેની અવજ્ઞા છે અને આચાર્યની આરાધનાદ્વારા પણ તીર્થંકરપદ પામી શકાય છે. આટલા જ માટે પંચપરમેષ્ઠીમાં શ્રી અરિહંત ભગવાનોના સમોવડિયા તરીકે શ્રી-આચાર્ય ભગવાનોને મૂક્યા છે. વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો આચાર્ય ભગવાનનો ઉપકાર તીર્થંકર દેવોથી પણ એક રીતે વધારે છે. હાલિક અને દેવશર્માના ઉદાહરણો ધ્યાનમાં રાખો. એ બંને આત્માઓને ભગવાન શ્રી **મહાવીરસ્વામીથી** ફાયદો થયો ન હતો; પણ ભગવાન શ્રી **ગૌતમસ્વામીથી** તેમને ફાયદો થયો હતો. આચાર્ય ગણધર ભગવાનોએ જે શાસ્ત્રો ગુથ્યાં છે તે આજે જગતને કામ લાગે છે અને ઉપયોગમાં આવે છે અને તેથી જ આજે પણ શાસ્ત્ર ચાલુ હોઇ તે મહિમાવંતુ રહી શક્યું છે.

અર્થાત્ તેથી પણ એજ સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસનને ચલાવનાર એ શાસનનું સંરક્ષણ કરનાર તે બીજા કોઇ જ નહિ, પણ આચાર્ય ભગવાનો જ છે. હવે એક વાત બીજી સમજો. આચાર્ય ભગવાનો એટલે જૈનશાસન ચલાવનાર, જૈનશાસન શોભાવનાર અને જૈનશાસનના માલિક છે, એ વાત સો ટકા સાચી છે; પરંતુ એ માલિક એટલે દિલ્હીનો ઔરંગઝેબ માનશો નહિ. બીજા પર હુકમ ચલાવવો, આજ્ઞા કરવી, વાતો કરવી, વિચારો કરવા એ બધાનું નામ નથી કે જૈનશાસનની માલિકી ! જૈનશાસન તો આચાર પર પહેલું ધ્યાન આપે છે. આચાર-કર્તવ્ય એ તો જનશાસનની જડ છે. ત્યારે હવે આચાર્યો એટલે શું તેનો વિચાર કરવો જોઇએ આચાર્યની સ્થિતિ કેવી હોવી જોઈએ. "પંચાચાર પવિત્તે" અર્થાત્ પાંચ આચારમાં જેની વિશુદ્ધ માન્યતા તેજ આચાર્ય છે, બીજા દર્શનના આચાર્યોને અને ધર્મોપદેશકોને અહીં જરા સરખાવી જુઓ. એટલે જૈનશાસનનું આચાર્યપદ એ કેવું મહા ભયાનકજગતની દૃષ્ટિએ અસિધારા વ્રત છે તે માલમ પડશે.

પંચાચાર પાળે તે આચાર્ય.

જે પાંચ આચારો પાળે તથા પળાવે છે તે આચાર્ય છે. હવે આ પાંચ આચારો કયા કયા તે તપાસો. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યોલ્લાસ એ પાંચેપાંચમાં પોતાની પવિત્રતા વિદ્યમાન્ છે એવું જે માને છે અને તે પ્રમાણે જે વર્ત્તે છે તે આચાર્ય છે. આ પાંચે વસ્તુઓમાં જે પવિ-

ત્રતા કહેલી છે, તે પવિત્રતા માત્ર વાણી કિંવા માન્યતાનીજ સમજવાની નથી; પરંતુ આચાર્યે આ પાંચે માન્યતા આચરમાં પણ ઉતારવાની છે. ત્યારે આચાર્યો માટે આ બે કાર્યો નક્કી થયાં છે કે ઉપરની પાંચે વસ્તુમાં તે પોતાની પવિત્રતા માને, અને એ પવિત્રતા માનીને તેને આચારમાં ઉતારે; પરંતુ હવે તે સિવાય આચાર્યને માટે બીજું પણ એક મહત્ત્વનું કાર્ય રહેલું છે. તે કાર્ય શું છે તેનો વિચાર કરો. તીર્થંકર ભગવાનો સિવાયના બીજા જે કેવળજ્ઞાનીઓ છે તે બધા "મૂકકેવળી" છે; એ મૂકકેવળી કરતાં આચાર્યોની કિંમત વધારે ગણવામાં આવી છે અને તેમને આગળ કર્યા છે. તીર્થંકર ભગવાન જ્યારે કાળધર્મ પામે છે ત્યારે કેવળીઓ હોય છે, પરંતુ તે છતાં તીર્થંકર ભગવાન શાસનના સંચાલનની જવાબદારી–શાસનનો ભાર કેવળીઓને અર્પી દેતા નથી; પરંતુ તે કાર્ય આચાર્યોનેજ સોંપવામાં આવે છે.

કેવળીઓનું સ્થાન ક્યાં છે? તેમજ પર્ષદામાં ગણધરનું સ્થાન કેવળી કરતાં આગળ કેમ?

તીર્થંકર ભગવાનોની પર્ષદામાં કેવળીઓના સ્થાનને વિષે વિચાર કરો. તીર્થંકર ભગવાનોની પર્ષદા વેળાએ ગણધરો આગળ બેસે છે અને કેવળીઓ તેમની પાછળજ બેસે છે. તીર્થંકર ભગવાનોના વિદ્યમાનપણામાં પણ આ રીતે આચાર્ય ભગવાનોનો દરજ્જો મોટો ગણવામાં આવ્યો છે. ભગવાને તીર્થંકર મહારાજાની પાટે ગણધરોને સ્થાન આપ્યું છે. કેવળીઓને તીર્થંકરની પાસે બેસાડ્યા નથી, પણ આચાર્યોનેજ પાટે બેસાડવાની અનુજ્ઞા કરવામાં આવી છે. આ

બધાજ ઉપરથી આચાર્યોની મહત્તા કેટલી છે તેનો ખ્યાલ સારી પેઠે આવી શકશે. શ્રીધર્મદાસગણિજી આ વિષય પરત્વે જણાવે છે કે આચાર્યોજ પ્રવચન-શાસનને ધારણ કરનારા છે; અર્થાત્ આચાર્યોનું સ્થાન કેવળીથી આગળ એટલા માટે છે કે તેઓ પંચાચારની પવિત્રતા માન્ય રાખે, માન્ય રાખીને તે આચરણમાં ઉતારે અને જિજ્ઞાસા પ્રમાણે અન્યોને તેનો ઉપદેશ પણ કરે ! એકલી પવિત્રતાને ખ્યાલમાં રાખીને કેવલી મહારાજા અને આચાર્ય મહારાજની સરખામણી કરવાની નથી. જો એકલી પવિત્રતાજ લક્ષમાં રાખવાની હોય તો તો કેવળીજ આચાર્યની અગ્રે આવી શકે છે; કારણકે કેવળી મહારાજની પવિત્રતા આચાર્ય ભગવાનોની પવિત્રતા કરતાં અનેક ગણી, અરે અંનત ગણી વધારે છે. પવિત્રતાને નાની વસ્તુ માની નથી, તેને મૂળ સ્થંભ તરીકે રાખી છે; પરંતુ એકલી પવિત્રતાનેજ જોવાની નથી. એટલાજ માટે એ વચન છે કે,

" विसुद्धसिद्धंतदेसणुज्जुत्ते. " અર્થાત્ જગતના જીવોને જિનેશ્વર મહારાજના નિર્મળ સિદ્ધાંતો જણાવવામા હંમેશા તત્પર હોય. એકલી દેશના ન હોતાં જે પહેલા પંચાચારની પવિત્રતા લીધી છે તે જો ન લીધી હોત તો નાટકીયા અને ફોનોગ્રાફ પણ આચાર્ય થઈ જાત.

જૈનસિદ્ધાંતની અધિક વિશુદ્ધતા શામાં રહેલી છે તે જુઓ. જૈનસિદ્ધાંતોનો ઉપદેશ (૧) હિત સિવાય સ્વાર્થનો ઉપદેશ જેમાં ન હોય એવો હોવો જોઇએ, (૨) વળી તે ઉપદેશ સર્વજ્ઞ ભગવાનથીજ નિરૂપણ થયેલો એવો હોવો

જોઈએ અને (૩) મોક્ષની ઇચ્છાવાળા સર્વ સાવધાન ત્યાગીઓ તેજ એ સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરનારા હોવા જોઈએ. આ ત્રણ પ્રકારે પોષાયેલો એવો જે સિદ્ધાંત અને તેનો ઉપદેશ છે તેજ સાચો જૈનસિદ્ધાંત હોઈ આચાર્યોએ સ્વહિતદૃષ્ટિ વિના એટલે કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વિના તે ઉપદેશ આપવામાં તત્પર રહેવું જોઈએ. હવે પંચાચારની જ પવિત્રતાને માને, તેને પુરેપુરી રીતે આચરે અને ઉપરના ત્રણે તત્ત્વોથી પોષાએલો તેવો ઉપદેશ પણ આપી જાય; તેટલાથી કામ સરતું નથી, પણ હજી એક બાબત વધારે રહી છે. ભગવાને જે ઉપદેશ આપ્યો છે અને જે ઉપદેશ ગણધર ભગવાનોએ ગુંફિત કર્યો છે તે સઘળા ઉપદેશની ફોનોગ્રાફની રેકર્ડ બનાવી હોય અને એ રેકર્ડવાળા ફોનોગ્રાફ સ્થળે સ્થળે મૂકયા હોય તો તમે એ ફોનોગ્રાફને આચાર્ય કહી શકો? નહિ જ. ત્યારે આચાર્યમાં અધિકતા એ છે કે તેઓ માત્ર ભગવાનનો ઉપદેશ વકીલો જેમ કાયદો રજુ કરે છે તેમ રજુ જ કરી દેતા નથી; પરંતુ એ ઉપદેશ પ્રભુસંમિત વાકયોથી સમજનારાને એ રીતે, મિત્રસંમિત વાકયોથી સમજનારાઓને હેતુ યુક્તિપૂર્વક અને કાંતાસંમિત વાકયોથી સમજનારાને તે રીતે સમજાવી તેમના હૃદયમાં ઠસાવે, અન્ય જીવોને તારવાને તત્પર રહે છે એ રીતે તે અને તેને જ પોતાનું જીવનલક્ષ્ય માની લે છે.

આચાર્યની અમર વ્યાખ્યા.

આચાર્યોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ હવે તમે કલ્પનામાં આણી શકશો, કે આચાર્યો તેને કહે છે કે જે પંચાચારોને

પવિત્ર માને છે અને તે પવિત્ર માનીને તેને જીવનમાં ઉતારે છે, ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રિવિધ રીતે પુનિત એવો જિનોપદેશ જગતમાં પ્રવર્ત્તાવે છે અને તેની સાથે જીવોને તારવાની-તેમના આત્મિક કલ્યાણની જ જે સદા સર્વદા કાળજી રાખે છે તે આચાર્ય છે. નવપદોમાં રહેલા આચાર્યનું સ્થાન આવું પવિત્ર અને ગંભીર છે, તેથી ઓળીને ત્રીજે દિવસે-આચાર્યોનું ધ્યાન ધરવું જોઇએ અને તેમની આરાધના કરવી જોઇએ. આચાર્યનું મહાન્ અને ગૌરવવંતુ સ્થાન છોડીને આગળ વધીએ છીએ તો ઉપાધ્યાયપદ આવે છે. ઉપાધ્યાય-પદ ગુરુતત્ત્વમાં બીજું છે અને આખા સિદ્ધચક્રમાં ચોથું છે, એ પદની મહત્તા, પવિત્રતા અને ઉપયોગિતા વિષે હવે વિચાર કરીએ.

શ્રી ઉપાધ્યાયપદ

गणतित्तीसु निउत्ते, सुत्तत्थज्झावणंमि उज्जुत्ते ।
सज्झाए लीणमणे, सम्मं झाएह उज्झाए ॥२७॥

ઉપાધ્યાયપદની શ્રેષ્ઠતાનો વિચાર. આખા ગચ્છની અને તેના અનુયાયીઓના ધર્મવર્ત્તનની સંભાળ રાખવાનું કાર્ય ઉપાધ્યાય મહારાજનું છે. ઉપાધ્યાય એ શાસનસૈન્યના સેનાનાયક છે. ઉપાધ્યાયનો અને સૂત્રોનો નિકટ સંબંધ. પ્રાચીન કાળમાં ગુરુપદમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન. પાંચે પ્રકારના સ્વાધ્યાયથી શાસનમાં તન્મયતા મેળવવાનું ઉપાધ્યાયનું કાર્ય છે. ચારિત્રને ટકાવી રાખવાનું કામ ઉપાધ્યાયજીનું છે. નવ દીક્ષિતો ઇત્યાદિની ચારિત્રરક્ષા અને સઘળા ગચ્છની ધાર્મિક પ્રગતિ એને માટેની અખંડ અને અભંગ જવાબદારી ઉપાધ્યાયજીને શિરે છે.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરીશ્વરજીએ ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે શ્રીપાળમહારાજાના ચરિત્રની

રચના કરી છે તે દ્વારા આપણે જોયું છે કે નવપદ એ કેવી અમૂલ્ય ચીજ છે, તેનું મહત્વ કેટલું છે અને તે ચીજ કેવી કલ્યાણકારી છે. હવે આપણે એ વસ્તુ પણ જોઇ લીધી છે કે સિદ્ધમહારાજા અરિહંત મહારાજથી વધારે કક્ષાના હોઈ, સર્વ ગુણોથી સંપન્ન છે, તે છતાં તેમને બીજો નંબર આપીને અરિહંત ભગવાનને પહેલે પદે શા માટે ગોઠવ્યા છે? હવે આજે આપણે તેથી પણ આગળ વધવાનું છે. અરિહંત ભગવાનો જે પ્રયત્નો કરે છે, જે ઉપદેશ આપે છે, તે સઘળાનો આખું જગત્ લાભ મેળવી શકે એવા સંયોગો હોતા નથી. તીર્થંકર મહારાજાના જે કોઈ સમાગમમાં આવ્યા છે તે લોકો કલ્યાણ કરી શકયા છે અને પોતે લાભ મેળવી શકયા છે; પરંતુ જેઓ અરિહંત ભગવાનોના સમાગમમાં નથી આવ્યા, તેવા આત્માઓનું શું? તીર્થંકર મહારાજ દેશના આપે છે, એ દેશનાથી મિથ્યાત્વ દૂર થાય છે અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે; પરંતુ એ સમ્યક્ત્વ પણ હંમેશ ટકી જ રહે એવો કોઇ રસ્તો હોવો જ જોઇએ. તીર્થંકર મહારાજોના સમાગમમાં ન આવ્યા હોય તેમને પણ ધર્મપ્રાપ્તિ થાય અને ઉપજેલું સમ્યક્ત્વ ટકી રહે એ કરવાનું કાર્ય આચાર્ય મહારાજાઓને સોંપવામાં આવેલું છે. તીર્થંકર ભગવાનના વચનો ગણધર ભગવાનોએ આગમગ્રંથોમાં ગુંફિત કરેલા છે. એ વચનોને ટકાવવા અર્થાત્ કે એ વચનો દ્વારા ઉત્પન્ન થએલી ધર્મભાવનાને અને સમ્યક્ત્વને ટકાવવું એજ અત્યંત મહત્ત્વનું અને મુશ્કેલ કાર્ય છે. ઉત્પન્ન થએલા

સમ્યક્ત્વને ટકાવવાના જો પ્રયત્નો નહિજ થાય તો આંધળો વણતો જાય અને વાછરડો ચાવતો જાય એવીજ સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય! ત્યારે ખરી મુશ્કેલી એ છે કે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી તે ટકાવી રાખવાના યત્નો આદરવા ઘટે. સમ્યક્ત્વ ટકાવી રાખવાના એ યત્નો શું હોઇ શકે તેનો વિચાર કરો. શાસ્ત્રો કહે છે કે સમ્યક્ત્વ ટકાવવાનો માર્ગ એ છે કે 'परमार्थसंस्तवः' જીવાદિક પરમાર્થો છે અને તેથી જો સમ્યક્ત્વ ટકાવવું હોય તો એ જીવાદિક પરમાર્થોનો અત્યંત પરિચય કરવો જોઇએ. અત્યંત પરિચય કરવો એટલે લૌકિક અર્થમાં કહીએ તો રગડવું! પણ રગડે શાને? વણનારાએ વણીને વસ્ત્ર તૈયાર કરેલું હોય તોજ તેને રગડીને મજબુત બનાવી શકાય! પણ જો વસ્ત્રજ ન વણાયું હોય તો કોને રગડી શકાય?

સંસ્કારો કાયમ શી રીતે થાય?

જેમ વસ્ત્રના ઉત્પાદન વિના રગડવાની સ્થિતિને અવકાશ નથી, તેજ પ્રમાણે જીવાદિક પરમાર્થોના ઉત્પાદન વિના તેનો પરિચય કરવાની વસ્તુને પણ અવકાશ નથી. તીર્થંકર ભગવાનોના ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે ખરૂં; પરંતુ તે ટકી રહે છે તે ગણધર ભગવાનો અર્થાત્ આચાર્યોને લીધે! તમારામાં ધર્મસંસ્કારો અને ધર્મભાવનાના થોડા કે ઘણા જે અંશો છે અથવા જાગૃત રહે છે તે વ્યાખ્યાનશ્રવણને અંગે છે. તમે દરરોજ વ્યાખ્યાન સાંભળો છો; પરંતુ જ્યાં ઉઠી ગયા કે તેમાંનું કાંઈ રહેતું નથી. સાધુ અને શ્રાવકોની આ સ્થિતિ આજેજ છે એમ

માની લેવાની જરૂર નથી. જે કાળે ભગવાન અને ગણધર મહારાજોની હસ્તી હતી, તે કાળે પણ કેટલાક સાધુશ્રાવકોની આવી દશા હતી. એકલું સાંભળવાથી જ કાંઈ મળતું નથી, જો સાંભળવાથી જ પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોત, તો તો વ્યાખ્યાનમાં જેટલા શ્રાવકો આવે છે એ સઘળા જ વ્યાખ્યાન સાંભળીને ઊઠે કે કેવળી બની જાત! પણ વ્યાખ્યાન સાંભળવું એ એક વાત છે અને વ્યાખ્યાન સાંભળીને તૈયારી કરવી એ બીજી વાત છે. અભ્યાસ કરનારો આત્મા એક મહિનામાં અભ્યાસ કરીને જે તૈયારી કરી શકે છે, તેવી તૈયારી વરસો વરસ વ્યાખ્યાન સાંભળનારાથી થઈ શકતી નથી; પરંતુ એથી એટલું થાય છે કે વ્યાખ્યાન સાંભળવાથી અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ જાગૃત થાય છે. વ્યાખ્યાન જરૂરી છે, પરંતુ વ્યાખ્યાન વસ્તુને આપી શકે છે, વ્યાખ્યાનથી વસ્તુને પામી શકાય છે; પરંતુ એ વસ્તુને સંરક્ષિત રાખવાને માટે તો શ્રવણ અને મનનની જ જરૂર પડે છે.

સૂત્રોનો બેવડો પ્રતાપ.

તીર્થંકર ભગવાનો પાસે જેમણે દેશના શ્રવણ કરી છે તેઓ તીર્થંકર ભગવાનોદ્વારા જ્ઞાન પામી શકયા છે એ વાત સાચી છે; પરંતુ એ જ્ઞાનને ટકાવી રાખવાનું કામ ગણધર ભગવાનોએ કર્યું છે. જિનેશ્વર મહારાજે તો ઉપદેશ એક વાર આપ્યો. આ ઉપદેશ તો શ્રવણ કરનારાઓ એક વાર શ્રવણ કર્યો. હવે જો એ ઉપદેશનું પરિશીલન ન થયું હોત તો એ ઉપદેશ ટકી રહે તેવો ન હતો. ઉપદેશ ટકી રહેવાને તેનું પરિશીલન થવું જ જોઇએ. એ પરિશીલન થવામાં

કારણભૂત ગણધર મહારાજાઓ છે; બીજું કોઇ નહિ. ગણધર મહારાજાઓએ ભગવાનના ઉપદેશના સૂત્રો રચ્યાં હતાં ત્યારેજ તેનું પરિશીલન શક્ય થયું અને સમ્યક્ત્વ ટકવાનો માર્ગ ખુલ્લો થયો. અર્થાત્ તીર્થંકર ભગવાને જગતમાં પ્રવર્ત્તાવેલા અદ્વિતીય એવા જ્ઞાનને ટકાવી રાખનારા તે ગણધર ભગવાનો છે; એ જ્ઞાનને ટકાવી રાખવામાં ગણધર ભગવાનોની કૃતિઓએ દ્વિવિધિ ભાગ ભજવેલો છે. એક તો જ્ઞાનને ટકાવી રાખવાનો માર્ગ શોધ્યો છે અને બીજું શંકાઓના સમાધાનની વ્યવસ્થા કરી છે.

સૂત્રરચનાનો લાભ તો જુઓ.

શ્રીમહાવીર ભગવાને તો જે જુની શંકાઓ હતી તેનું નિરાકરણ કર્યું અને શ્રી જિનપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો; પરંતુ તે પછી જે નવી શંકાઓની પરંપરા ચાલી હતી, તેનું સમાધાન શ્રી ગણધરોએ રચેલા સૂત્રદ્વારાએ જ થયું હતું. જો એ સૂત્ર ન હોત તો એ સ્થિતિ જરૂર આવી હોત કે ભગવાને ખડી કરેલી જ્ઞાનની ઇમારત પડી ભાંગી હોત. ભગવાન શ્રીજિનેશ્વરદેવો એ જ્ઞાનની ઇમારત પ્રકટ કરનારા છે એ ખરૂં છે, પરંતુ એ જ્ઞાનની ઇમારતનું જે ટકી રહેવાપણું છે તે શાના વડે છે એનો વિચાર કરો. એ ટકી રહેવું એ જ્ઞાનના રક્ષકરૂપ સૂત્રો વડે છે કે જે સૂત્રરચના ભગવાન શ્રીગણધર મહારાજાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી છે. હવે એથી પણ આગળ વધીને વિચાર કરી જોઇએ તો પણ માનવું પડે છે કે મિથ્યાત્વ દરેક કાળમાં કાંઇ એકસરખું જ રહેતું નથી. આરોગ્ય હંમેશાં

એકજ સ્વરૂપનું છે, તેમાંથી બીજા કોઈ ફાંટા ફૂટતા નથી; પરંતુ રોગમાંથી અનેક શાખાઓ ઉદ્ભવે છે; એવોજ ખેલ અહીં પણ છે. મિથ્યાત્વની શાખાઓ સૈકે સૈકે બદલાતી જ જાય છે. અરે! એથી એ ઓછા કાળમાં પણ નવી શાખાઓ નિષ્પન્ન થાય છે. એ બધી મિથ્યાત્વની લીલાને-તેના હલ્લાને તીર્થંકર મહારાજા રોકી શકતા નથી; એનો અર્થ એવો નથી થતો કે તીર્થંકર મહારાજા અશક્ત છે કિંવા હું તેમની મહત્તા ઓછી કરી રહ્યો છું; પરંતુ તીર્થંકર મહારાજો પોતાના જીવન દરમિયાન જે હલ્લા આવે તે સઘળાને તે હઠાવે છે, પરંતુ સમોવસરણની બહાર જે હલ્લાઓ આવે છે, તેને તીર્થંકર મહારાજા પહોંચી વળી શકતા નથી. આ સઘળા હલ્લાને પહોંચી વળવાનું કામ સૂત્રોનું છે. મિથ્યાત્વીઓના ફણગા તો નવા નવા ફૂટતાજ રહે છે. ભાષણકાર ભાષણ તો આપી જાય છે, પરંતુ એ ભાષણનો અર્થ ખોટો કરવામાં આવતો હોય તો તેનો બચાવ શું છે? ભાષણકારના આશયથી કોઈ ભાષણનો શબ્દો ટાંકીને વિપરીત વાત સમજાવવા તૈયાર થાય, ત્યારે ભાષણકારનો બચાવ શો? આવે પ્રસંગે ભાષણનો રિપોર્ટ તેજ ભાષણકારનો બચાવ છે. ભાષણના રિપોર્ટ વિના ભાષણકારની પાસે તેનો બીજો કશો બચાવ નથી. આ સ્થિતિ લક્ષમાં લેશો ત્યારે સૂત્રરચના કેટલી મહત્ત્વની છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. ભગવાને યોજનગામિની વાણી વડે બે પહોર સુધી દેશના આપી શાસનની ભવ્ય ઈમારત ચણી લીધી છે; પરંતુ એ ઈમારત ઉપર મિથ્યાત્વીના થતા આક્રમણોના પ્રતિકાર કરનારી શક્તિ તે સૂત્રરચના છે. તીર્થંકરની વાણીમાં કાંઇ-

પણ ન્યૂનતા ન હતી; તેઓની વાણી પરિપૂર્ણ હતી, તેમજ અરિહંત ભગવાનોએ પ્રદાર્થનું જે નિરૂપણ કર્યું હતું તેમાં પણ ન્યૂનતા નહતી. તો પછી સઘળું પૂર્ણતાએ પહોંચેલું હતું ત્યારે ગણધર ભગવાનોએ સૂત્રરચના શા ઉદ્દેશથી કરી ? ગણધર ભગવાનોએ કરેલી સૂત્રરચના ભગવાનથી વિશેષ નૈપુણ્યયુક્ત છે એવું નથી. આ સૂત્રરચના એ ભગવાનની દેશનાનો ખામીરહિત રિપોર્ટ છે. રિપોર્ટ ન હોય તો વ્યાખ્યાનની કાંઇ સ્થિતિ નથી ! રિપોર્ટ વિનાનું વ્યાખ્યાન માત્ર ચાર દિવાલો સાંભળી રહે છે; ત્યારે રિપોર્ટદ્વારા પ્રવર્ત્તાવાએલું વ્યાખ્યાન આખા જગતમાં ફેલાય છે. સૂત્રરચના વિના ભગવાનના વ્યાખ્યાનોનો સ્થાયી લાભ ન મળત ! ભગવાનનું ભાષણ સાંભળ્યું ત્યારે સાંભળ્યું, પછી કાંઇ નહિ એવી દશા થાત; પરંતુ સૂત્રરચનારૂપ રિપોર્ટથી સ્થિતિ એ થઈ છે કે ભગવાનના વ્યાખ્યાનનો લાભ સ્થાયી બની શકયો છે. મિથ્યાત્વના જુદે જુદે સમયે સમ્યક્ત્વ ઉપર આત્માના સમ્યગ્જ્ઞાન ઉપર જે હલ્લા થાય છે, થયા છે અને થશે; તે પણ બધા ગણધર ભગવાનોની સૂત્રરચનાને પ્રતાપે રોકાયા છે અને રોકાશે. જૈનધર્મમાં ઉત્પન્ન થએલા 'ઢુંઢિયા' સંપ્રદાયને તમે જાણો છો. આપણે ધર્મતત્ત્વોના જે અર્થો કરીએ છોએ તેથી તેમના અર્થો જુદા છે, તેમણે અર્થો જુદા કર્યા, આગળ વધીને એમ પણ કહી શકાય કે તેમણે અર્થો ઉલટાવ્યા હતા. પરંતુ અર્થ ઉલટાવવા છતાં તેમને સૂત્રો કાયમ રાખવા પડયાં હતા ! આ ઉપરથી જણાય છે કે સૂત્ર એ તીર્થંકર મહારાજે ઉભા કરેલા શાસનમહાલયની કિલ્લેબંધી છે. એ કિલ્લેબંધી જો જરા

પણ ઢીલી થઈ તો માની લેજો કે મોત ચિવાય બીજું કાંઇ આપણે જોઈ શકવાના નથી !

એ અમર મહાદુર્ગ !

ઈ. સ. ૧૯૧૪ ની ચોથી ઓગસ્ટે જે મહાન્ સંગ્રામ આરંભાયો હતો તે સંગ્રામ સમયે બલ્ગેરિયાની સરહદ ઉપર આવેલા "ગેલીપોલી" ખાતે જબ્બર કિલ્લેબંધી કરવામાં આવી હતી. એ કિલ્લેબંધીનો નાશ કરવા તો બીજા રાજાઓએ પોતાના લશ્કરોની ધૂળધાણી કરી નાખી હતી; પરંતુ એ કિલ્લેબંધીનો એક કાંકરો પણ ખર્યો ન હતો. જો એ કિલ્લેબંધી ઢીલી થઇ હોત તો ચૌદની એ લડાઇનું પરિણામ ફરી જાત ! વસ્તુતઃ કિલ્લેબંધી કેટલી ઉપયોગી છે તે આ પરથી માલમ પડે છે. તીર્થંકર મહારાજાઓએ જ્ઞાનનો મહાલય ઉભો કર્યો છે અને ગણધર ભગવાનોએ સૂત્રરચના કરી તે ફરતે કિલ્લેબંધી કરી છે. એ કિલ્લેબંધી એવી મજબુત છે એવી વજ્રલેપ છે કે મિથ્યાત્વના ગમે તેટલા હલ્લા આવે તો પણ એ મહાદુર્ગની કાંકરી પણ ખરી શકે એમ નથી ! સૂત્રરચનાનો ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે. એથી સમ્યક્ત્વને સ્થિર કરી શકાય છે અને જ્ઞાન ટકાવી શકાય છે, સમ્યક્ત્વને સ્થિર કરવું, ક્ષેત્રાંતરોમાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવું; ત્યાં પણ તેને સ્થિર કરવું એ બધાને સારૂ તથા મિથ્યાત્વના આવતા હલ્લાઓ રોકવાને સારૂ સૂત્રરચના એ ઘણી ઉપયોગી છે. જો સૂત્રો ન હોત તો તે સિવાય સમ્યક્ત્વ ટકવું, ટકાવવું, સ્થિર કરવું, વધારવું, અથવા ક્ષેત્રાંતરે, કાળાંતરે સમ્યક્ત્વ પામવું એ અશક્ય બની ગયું હોત;

બીજી બાજુએ સૂત્ર વિના જ્ઞાનનું ટકવું, તે પણ અશક્ય અની જાત ! આપણે બધા કાંઈ શ્રીમતી યક્ષાના અવતાર નથી. સ્થુલિભદ્રની બ્હેન એક વખત હજાર શ્લોકો બીજાને બોલતો સાંભળતી હતી એટલે તેને તેનો મૂળપાઠ થઇ જતો હતો. આપણી સ્થિતિ એવી છે કે હજાર વાર ગોખીએ તો પણ મોઢે ન થઇ શકે, આવી સ્થિતિમાં એટલે જ્ઞાનને સારી રીતે શીખવું, તેને ટકાવી રાખવું; તેને પાછું લાવવું એ સઘળું કોના ઉપર અવલંબે છે ? ગણધર મહારાજાઓના ઉપર અર્થાત્ કે તેઓએ રચેલા સૂત્રો ઉપરજ. વસ્તુનું વિસ્મરણ થાય તો તેના સ્મરણ માટે સૂત્રો તૈયાર ! વસ્તુમાં શંકા થાય તો તે માટે પણ સૂત્રો શંકાસમાધાન સારૂ તૈયારજ ! આ બધો ઉપકાર સૂત્રોને આભારી છે અને એ સૂત્રો તે ગણધર ભગવાનોને આભારી છે.

લાખ રૂપિયા ઉધારી મૂકો, તો એ વાંધો નથી ?

જ્ઞાન અને દર્શન એ અભ્યાસી બાળકોના હિસાબની ચોપડી જેવા છે. છોકરાની ચોપડીમાં કોઈને નામે ગમે તેટલી રકમ ઉધારો તેનું મૂલ્ય નથી. લાખ જમા કરો કે લાખ ઉધારો તો પણ તે બધુ સરખું જ ! માત્ર છોકરો ધ્યાન ક્યાં આપે છે સરવાળા ઉપર ! એના બંને બાજુના સરવાળા સરખા થાય તો તેને બીજી પંચાત નથી. જેને નામે તે રકમો જમા કરે કે ઉધારે તે માણસની સાથે એને જરાય લેવાદેવા નથી. તેજ પ્રમાણે અહીં પણ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન એ બંને બાળકના નામાના

ચોપડા જેવા છે. સમ્યગ્દર્શનની દૃષ્ટિએ એટલું જરૂરી છે કે જે વસ્તુ આદરવા લાયક છે તેને આદરવા લાયક માનવી જોઇએ અને જે વસ્તુ છોડવા લાયક છે તેને છોડવા લાયક માનવી જોઇએ. છોડવા લાયક વસ્તુને આદરવા લાયક માનો તો તે સમ્યગ્દર્શન ચલાવી લેતું નથી; પરંતુ આદરવા લાયક વસ્તુને આદરવા લાયક અને છાંડવા લાયક વસ્તુને છાંડવા લાયક માનીને તેને પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં ન મૂકો તો પણ તેથી સમ્યગ્દર્શનને વાંધો આવતો નથી. એનો વાંધો ત્યાં છે કે એક વર્ગમાંની ચીજ તમે બીજા વર્ગમાં દાખલ કરો. પાપસ્થાનક ૧૮ છે તેમાંથી મિથ્યાદર્શન કાઢી નાખો તો બાકી રહ્યા ૧૭ ! આ સત્તર પાપસ્થાનકો તજવા યોગ્ય છે એમ માની લો અને તળે એક પણ નહિ, તેજ પ્રમાણે ચારિત્રને અંગે સંપૂર્ણ વીતરાગદશા આદરણીય છે એમ માની લો અને આદરો કાંઇ નહિ, તો પણ તેથી સમ્યગ્દર્શનને વાંધો નથી. છોકરો મગનભાઇને નામે લાખ જમા કરે અને છગનભાઇને ખાતે લાખ ઉધારે ! તેમાં મગનભાઈ કે છગનભાઇનો કશોજ વાંધો નથી. તેમ છોકરાને પણ કાંઈ વાંધો નથી. છોકરાનું ધ્યાન સરવાળા ઉપર હોય છે; તેજ પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શન પણ એજ જુએ છે કે ત્યાગવા લાયક વસ્તુને ત્યાગવા લાયક માનો અને આદરવા લાયકને આદરવા યોગ્ય માનો ! આ રીતે સરવાળો સરખો કર્યો એટલે બસ પછી તે આદરનાર અને ત્યાગનારને કોઈ છે કે નહિ તે જોવાની સમ્યગ્દર્શનને કાંઇ જરૂર નથી. સમ્યગ્દર્શન એટલું ચાહે છે કે તમે હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય ન બનાવો !

પછી તમે તે પ્રમાણે આચરણ કરો છો કે નહિ તે જોવાનું કામ સમ્યગ્દર્શનનું નથી. આંગળીએ ફોલ્લો થયો હોય તો એ આંગળીએ દવા કરાવો કે તેને કાપી નાખો, પરંતુ તે સાથે એટલું યાદ રાખવાની જરુર છે કે આ આંગળી એ પુદ્ગલોનો સંચય છે અને તે આત્માથી પર છે; એવી માન્યતા રાખવી એ પણ કંઈ ખાવાની ચીજ તો નથી. મનરૂપી માંકડું એવું વિચિત્ર છે કે તે આવી માન્યતા કરવાજ દેતું નથી. જ્યાં માન્યતાની વાત આવે છે કે ત્યાં આ મનરૂપી માંકડું દોડાદોડ કરીને ધમાચકડી મચાવી મૂકે છે. જો આ મનરુપી માંકડું વશ થાય; ઠરીને ઠેકાણે બેસી જાય તો પછી શરીર એ તો બિચારૂં ગુલામ છે એટલે માન્યતા રાખવી એ પણ સરળ વાત તો નથીજ. માન્યતા રાખવી આટલી બધી મુશ્કેલ છે એ વસ્તુ શાસ્ત્રકારો જાણતાજ હતા અને તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ ચારિત્ર કરતાં સમ્યક્ત્વની દુર્લભતા વિશેષ છે એમ કહ્યું છે. સમકિત વિનાનું ચારિત્ર એ વારંવાર આવે છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વ એ વારંવાર આવતું નથી; સમ્યક્ત્વ એ બહુ મુશ્કેલ વસ્તુ છે અને તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ તેને ચારિત્રથી પણ વધારે દુર્લભ વસ્તુ ગણી છે.

સજ્ઝની પાત્રતા ક્યારે સંભવે ?

સમ્યક્ત્વ આટલું મુશ્કેલ છે છતાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છેવટે તો છોકરાના નામાના ચોપડા જેવું છે. સમ્યગ્જ્ઞાન અને દર્શન એ હિસાબે સાચા જોઈએ. અર્થાત્ જે સમ્યગ્જ્ઞાનમાં અને સમ્યગ્દર્શનના સિદ્ધાંતો

હોય તેમાં વધઘટ કે ફેરફાર નહિ જ થવો જોઇએ; પરંતુ એ તમે આચરો કે ન આચરો તેની સાથે તેને સંબંધ નથી. છોકરો નામું લખતાં બારસો રૂપિયા બેચરભાઇને ખાતે ઉધારી દે છે; તે સંજોગમાં બેચરદાસ તેની સામે લડવા આવતો નથી અથવા છોકરો બેચરભાઇને શોધવા જતો નથી; તેને માત્ર પંચાત પોતાના નામાનો સરવાળો મળે છે કે નહિ તેની છે. તે જ પ્રમાણે સમ્યગ્જ્ઞાન અને દર્શનને પણ એટલી જ દરકાર છે કે તેમના હાથમાં રાખેલી વસ્તુઓ યથાસ્થિત છે કે તેમાં હેરફેર કરવામાં આવ્યો છે! જો એ વસ્તુઓમાં હેરફેર કરવામાં આવ્યો હોય તો જ તેમને વાંધો છે; બીજો તેમને કશો વાંધો નથી. બાળકનો કારભાર આ રીતે ચાલે છે કે પ્રધાનતા હિસાબની; આસામીની પ્રધાનતા નહિ, પણ વ્યવહાર એ રીતે ચાલી શકતો નથી. તમે કોઇને નામે પંદરસો ઉધારી મૂકો અને તમારો ચોપડો પંદરસો રૂપિયા કોઇને નામે બોલતો હોય તેથી કાંઇ તે માણસ તમારો દેવાદાર બનતો નથી. કોર્ટ તપાસે છે કે તમે જે માણસને નામે પૈસા ઉધાર્યા છે તે માણસે ખરેખર તમારી પાસેથી પૈસા લીધા છે કે નહિ? વ્યવહાર હિસાબની સત્યતાને જ માન્ય રાખી શકતો નથી; પણ તે વ્યક્તિની સત્યતાને જ માગે છે. તમે હિસાબમાં ભૂલ કરો, સરવાળામાં પાંચહજારને સ્થાને પાંચસો ગણો ને ભૂલ આવે, તે માટે તમારો ચોપડો ખોટો ઠરતો નથી અથવા તમે સજ્જનપાત્ર ગણાતા નથી, પરંતુ જો કોઇને નામે પંદરસો ખોટા ઉધારી મૂક્યા હોય તો તમારો ચોપડો ખોટો ઠરે છે અને તે માટે તમે સજ્જનને પાત્ર ગણાઓ છો.

ચારિત્રને કોણ ટકાવી રાખે છે?

તમે સરવૈયામાં ભૂલ કરો તો વાંધો નથી. સરવાળો કરવામાં દોષ કરો તેથી તમે દંડપાત્ર ઠરતા નથી; પરંતુ કોઈને નામે પંદરસો ઉધારશો તો તમારે તેનો જવાબ આપવાનો છે. મતલબ કે હિસાબ કરતાં વ્યક્તિની પ્રમાણિકતા પર વધારે ધ્યાન રહે છે, તેજ પ્રમાણે જૈનશાસનમાં સમ્યક્ ચારિત્રની જગ્યાએ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન છે અને તે દ્વારાએ થતી સાચી માન્યતાની પણ જરૂર છે; પણ તે સાથે અહીં વર્ત્તન ઉપર પણ મુખ્ય આધાર રાખવામાં આવ્યો છે. હોય એટલે જૈનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જે ત્યાગવા લાયક છે તેનો ત્યાગ કરે અને ઉપાદેય એટલે જૈનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જે સ્વીકારવા યોગ્ય છે તેનો સ્વીકાર કરે, એ સ્થિતિનું નામ તે ચારિત્ર છે. આવા ચારિત્રની પણ તીર્થંકર મહારાજા તો માત્ર તૈયારી કરીને ખસી જાય છે. પ્રભુની દેશનાથી ભૂતકાળમાં પણ અનેકને ચારિત્રની પરિણતિ થઇ છે, પરંતુ તે સઘળાની રક્ષાનું કાર્ય સ્થવીરો અને ગણધર ભગવાનોએજ કર્યું છે. જૈનસાહિત્ય ભૂતકાળનો ઈતિહાસ દર્શાવતાં કહે છે કે મેઘકુમારને દીક્ષા આપવામાં આવી હતી, પરંતુ દીક્ષા આપ્યા પછી તેમને સ્થવીરોને સોંપવામાં આવ્યા હતા. ઋષભદત્ત, જમાલિને દીક્ષા આપી હતી; તે પછી પાલન કરવા માટે તેમને પણ સ્થવીરોને આધીન કરવામાં આવ્યા હતા. અર્થાત્ ચારિત્રની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવી એ તીર્થંકર ભગવાનોનું કામ છે; પરંતુ તેને ટકાવી રાખવાનો ભાર આચાર્યો અને તેમની ગેરહાજરીમાં ભગ-

વાનના કથેલા સિદ્ધાંતોની થએલી સૂત્રરચના ઉપર છે. "ઘર કુટે 'ઘર' જાય છે!"

સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાનની સરખામણી પાડોશીના ઘર તરીકે કરી શકાય, પડોશીના ઘેર મૃત્યુ થાય તો તેની અસર આપણને થાય છે ખરી; પરંતુ એ અસર માત્ર લાગણી ઉપર છે, માત્ર માન્યતા ઉપર જ તેની અસર પરિણામ પામે છે. તેમ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન એ માન્યતાની વસ્તુઓ છે; પરંતુ સમ્યક્ચારિત્ર એ તો બાપવું ઘર છે. ચારિત્ર ઉપર આફત એટલે તો ઘેર આવેલી મ્હોકાણ જેવોજ પ્રસંગ સમજો. ચારિત્રની સઘળી અસરો શરીર ઉપરજ પરિણામ પામે છે અને એથીજ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન ઉપર થતાં આક્રમણો કરતાં સમ્યક્ચારિત્ર ઉપર થતાં આક્રમણો સંખ્યામાં પણ વધારે; અને તે વધારે ભયંકર પણ હોય છે. ચારિત્ર ઉપર આવતા હલ્લા, થતા આક્રમણો બે પ્રકારના છે; ઘરના આક્રમણો અને બહારના આક્રમણો. બહારના આક્રમણો તે કયા એ વિચારો. અન્યદર્શનીઓના આક્રમણો એ બહારથી થતા હલ્લા છે; પરંતુ ચારિત્રધારી તેમની સાથેના અન્ય દર્શનીઓ સાથેના શંકા, પરિચય, પ્રસંશા વગેરેનો ત્યાગ કરે તો એ બહારના હલ્લાથી બચી જઈ શકે છે; પરંતુ અંદરના હલ્લા હંમેશાં વધારે ભયંકર હોય છે. ધાડપાડુઓના કરતાં ઘરનો કોળ વિશેષ દુઃખદાયી નીવડે છે એ તો તમે જાણો છો! આત્મા શરીરમાં રહે છે, શરીર એ આત્માએ કર્મવશાત્ ભાડે લીધેલું ઘર છે. હવે એ શરીરજ જો ઉત્પાત મચાવે તો વિચારો કે આત્માની શી દશા થાય?

સૂત્રો એ સંરક્ષાની ઢાલ છે.

મનઃપર્યાપ્તિ,યોગ વગેરે જિંદગી માટે લીધા હોય તે છતાં શરીર પળેપળે તોફાન મચાવે છે. લવણસમુદ્રમાં નાગકુમારના દેવતાને પાણીની શિખા રોકવી સરળ છે; પરંતુ આ શરીરની ધમાધમીને રોકવી એ ભારે મુશ્કેલ છે. મન એવું મસ્તીખોર છે કે તે ક્ષણ પણ નવરું બેસતું નથી. ગુજરાતના ઈતિહાસમાં બાબરા ભૂતની વાત આવે છે. આ ભૂત નવરો પડે કે નિસરણી મૂકીને ચઢે અને ઉતરે! આ ચઢઉતરમાં ફળ કાંઈ નહિ!! આવીજ મનની સ્થિતિ છે. મહાસાગર કોઈવાર ઉછળે છે, ધરતીકંપ કોઇવાર થાય છે, પરંતુ મન ક્યારે કંપવા લાગશે એનો તો જરાય ભરોસો નહિ. મન રોકવું એ નાગકુમાર કરતાં મુશ્કેલ કામ છે, છતાં તેનાથી ગણધર મહારાજાઓએ કરેલી સૂત્રરચનાને આધારે બચી જઈ શકીએ છીએ. મિથ્યાત્વીના અને શરીરના હલ્લા એ તલવારના ઘા છે. સૂત્રરચના એ ઢાલ છે! નાગકુમાર ચાટીને પાણીને રોકી શકતા હતા, તેમ અહીં સૂત્રને ચાટો અર્થાત્ સૂત્રનું અધ્યયન અને પરિશીલન કરો એટલે બહારના આક્રમણો અને મનના હલ્લા રોકાઇ શકે છે. ચારિત્રની ઉત્પત્તિ તીર્થંકર મહારાજથી થાય છે, પરંતુ તીર્થંકર ભગવાન્ તેનું રક્ષણ કરવા બેસી શકતા નથી. તે તો ગણધર-ભગવાનોની સૂત્રરચના દ્વારાજ થાય! ચારિત્ર એને અશ્વશાળા કહેો! આ અશ્વશાળામાં મન એવો તોફાની ઘોડો છે કે તે એકજ લાતે આખી અશ્વશાળાને ઉંધી મારે છે. પણ આ તોફાની ઘોડાને પણ ગણધરમહારાજની સૂત્રરચનારૂપ

લગામો કાબુમાં રાખે છે અર્થાત્ એક કિંવા બીજા સંયોગોમાં મન જે ખોટી ખોટી શંકા ઉભી કરે છે તે સર્વનું તીર્થંકર મહારાજાઓની સૂત્રરચના સમાધાન કરે છે. સૂત્રરચના એ લગામ તો ખરી, પરંતુ માની લ્યો કે લગામ પકડવામાં દોષ થયો, પરિણામ એ આવ્યું કે ઘોડાએ લાત મારી અને તેનો ઘા છ ઇંચ જેટલો ઉંડો પડ્યો! આનો ઉપાય કરાવશો કે નહિ? જો એનો ઉપાય નહિ થાય તો પરિણામ એ આવશે કે છ ઇંચના પ્રભાવથી આખું ૨૫ ઘન ફુટનું શરીર પણ સડીને નાશ પામશે! આત્મા ચારિત્ર પામે છે પરંતુ ચારિત્રમાં જે અસંખ્ય સંયમસ્થાનો છે તેમાં કેટલાએ એવા છે કે જ્યાં લાત વાગી અર્થાત્ કે કુતર્ક થયો અને જો નીચે ગબડ્યા તો છેક ખાઈમાં; ઉગરવાનો આરોજ ન રહે! આવી અનેક આપત્તિમાંથી ચારિત્રને સલામત રાખવાનું કામ ગણધરમહારાજના સૂત્રો કરે છે. સંયમસ્થાનનો ખુરદો થાય, નાશ થતો જાય, શંકાથી હૃદય પતિત થાય કિંવા શરીરના વિકારોથી ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થાય એવા સઘળા આગામી પ્રસંગોમાંથી સૂત્રરચના એટલે શાસ્ત્રો બચાવે છે.

સૂત્ર માન્ય છે તેને બધું માન્ય છે.

ભગવાન્ તીર્થંકરમહારાજાઓ તો ઉપદેશ આપીને ચાલતા થયા, હવે તેમની શરીરહસ્તી છે નહિ, તેઓ આજે રાજગૃહીમાં જઈને ઉપદેશ આપી શકશે નહિ! ત્યારે હવે વિચારો કે શાસનસામ્રાજ્યને જીવતું રાખ્યું છે એ શાનાથી બન્યું છે? એ બનવાનું કારણ ગણધરભગવાનોએ કરેલી સૂત્રરચનાનો પ્રભાવ અને પ્રતાપ છે! એક વધારે

ઉદાહરણ સાંભળો. એક સ્થળે દહેરૂં ન હોય તો તેથી ચાલી શકે એમ વિચારી શકાય કે ભાઇ! ચાલો આ ગામમાં દહેરૂં નથી, તો બીજે ગામ જઇ દહેરૂં હશે; ત્યાં જિનદર્શન કરાશે; ગુરુનું અસ્તિત્વ ન હોય તેથી પણ કદાચ ચલાવી લઈ શકાય. સાધર્મિક વ્યક્તિનો અભાવ હોય, મુસલમાનોથી યા ખ્રીસ્તિઓથી ભરેલા એક ગામમાં એક જ જૈન હોય, તો પણ તે ચલાવી શકે; પરંતુ ન ચાલે સૂત્રો વિના! સૂત્રરચના જરૂર જોઇએ. આચાર્યભગવાનોએ સૂત્રો રચ્યાં છે તો તેમાંથી જ્ઞાનદર્શનાદિને પરિણામની શુદ્ધિના સાધનો વગેરે બધું મેળવી શકાય છે; પરંતુ બીજા બધામાંથી સૂત્ર જે વસ્તુ આપે છે તે મેળવી શકાતી નથી. એટલાજ માટે ગ્રંથકારોએ જણાવ્યું છે કે: "कत्थ अम्हारिसा पाणी, दुसमादोसदूसिया, हा अणाहा कहं हुंता न हुंतो जो जिणागमो." એનો અર્થ એ છે કે "દુષ્ષમા કાળના ભયંકર અનેક દોષોથી દૂષિત થએલા અમારા સરખા વક્રજડ પ્રાણીઓ ક્યાં? અરે જો જિનાગમ ન હોત તો આ વક્રજડ અને અનાથની શી વલે થાત?" આજની આપણી દશા તો ભરવાડ વગરના ઘેટાં જેવી છે! અરે તેથી પણ ખરાબ છે ભરવાડ ન હોય તો પણ એક ઘેટાએ માર્ગ શોધી કાઢયો તો બીજું ઘેટું તેની પાછળ જ જશે, પરંતુ આપણને તો દરેકે દરેકને સ્વતંત્ર સ્વતંત્ર માર્ગ શોધી લેવો છે. અને બધાનો જવાબ અમારી પાસે (સાધુઓ પાસે) લેવો છે. વિચાર કરો કે અમારી જવાબદારી કેટલી છે? જે આધીન થયા છે, જેણે શંકા વિના માર્ગ કબુલ્યો છે, તેની જવાબદારી અમારા ઉપર છે; પરંતુ જે આધીન જ

થયા નથી, તેના સંબંધમાં અમારી જવાબદારી કોઇ રીતે નથી! નિશાળ ફરજીયાત સ્વીકારી લો અને પછી નહિ કેળવાવો, તો તેની જવાબદારી તમો શાળાને માથે નાખી તેનો જવાબ લઇ શકો છો; પરંતુ તમે જ્યાં જવાબદારીજ નહિ સોંપી હોય, ત્યાં તમે બોલી શકો નહિ. જવાબદારી સોંપ્યા વિના-સ્વાધીન થયા વિના જવાબદારીનો હિસાબ લેવા નીકળવું એ ચોકખી ધોખાબાજી છે! જો તમારે અમારી જવાબદારી કબુલવી છે-અમારી પાસે હિસાબ લેવો છે તો તમારે શાસનની આધીનતા પણ સ્વીકારવી જ રહી! પણ તે વખતે સ્વતંત્રતા આડે આવે છે. શાસનની આધીનતા સ્વીકારતાં પણ સ્વતંત્રતા જાય છે ને એના પ્રશ્ન ઉઠાવાય છે, ત્યારે ખાત્રીથી માની લેજો કે બે ચીજ નહિ બને કે જવાબદારી નહિ સોંપવી અને છતાં જવાબ માંગવો! આવા તોફાની જમાનામાં સૂત્રરચનારૂપ લગામ ન હોત તો તો શાસનના ચૂરેચૂરા થઇ જાત. આ કાળમાં શાસનરક્ષા માટે સૂત્રરચના અમૃતની ધારા છે તેટલાજ માટે તે પરોપકારી છે. એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કેઃ "आगमं आयरंतेणं अत्तणो हियकंखिणा तित्थनाहो गुरु धम्मो सव्वे ते अणुमण्णिया." અર્થાત્ માત્ર દેખાવથી નહિ પણ કલ્યાણની બુદ્ધિથી જેણે સૂત્રો સ્વીકાર્યાં છે; તેણે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ બધું માન્ય રાખ્યું છે. ઉપદેશપદાદિ શાસ્ત્રકાર ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ આ વાક્યને વિશેષરૂપે પરિણમાવતા કહે છે કેઃ "समइपविति सव्वा आणाबज्झात्ति भवकला चेव પોતાની બુદ્ધિએ જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તે સઘળી પ્રવૃત્તિ સંસારવૃદ્ધિ કરવા રૂપ હોવાથી પાપરૂપ

છે, જે પ્રવૃત્તિ શાસનને શરણે રહીને ચાલે છે તેજ કલ્યાણ દેનારી અથવા પરમ હિતાવહ છે. સૂત્રોની આવશ્યકતા અને તેમણે બજાવેલી અપૂર્વ સેવા જ્યારે ખ્યાલમાં લઇએ છીએ ત્યારે હૃદય આશ્ચર્ય પામ્યા વિના રહી શકતું નથી. જૈન-શાસનની મહત્તા, જૈનશાસનની વિશેષતા સર્વ કાંઈ સૂત્ર-ગ્રંથોને આભારી છે અને સૂત્રગ્રંથરચના આચાર્યોને આભારી છે.

આગમ એટલે આરિસો.

આગમને આધારે જે પ્રવૃત્તિ થાય છે, થઈ છે અને થશે તેજ પ્રવૃત્તિ માત્ર નિર્જરા અને સંવર કરનારી છે; અન્ય પ્રવૃત્તિ નહિ. આ રીતે સૂત્રો અને સૂત્રના રચનારાઓ અને આ શાસને સર્વોપરી–શાસનના આધારસ્થંભ જેવા ગણ્યા છે, અને આ રીતે આધારરૂપ ગણ્યા તેનું કારણ છે. શાસનરૂપી રથ જે ઘોડાઓ ખેંચે છે તે ઘોડાઓને ભગવાનની સૂત્રરચના રૂપી લગામ અંકુશમાં રાખે છે. જો એ અંકુશ ન હોત તો શાસનનો રથ ગમે ત્યાં જઇને ઉંધોજ પડ્યો હોત ! સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર ટકી રહે છે, વધે છે, શુદ્ધ થાય છે એ સઘળું આગમને આધારે બને છે. સાધારણ ખ્યાલ કરો. ઘઉંનો દાણો બહુ કિંમતી છે, પરંતુ જો એ દાણાને ભરવાને માટે કોથળો ન હોય તો જરૂર એ દાણો ભોંય ભેગો થવાનોજ થવાનો ! એજ ઉદાહરણ અહીં પણ લાગુ પડે છે. આગમાર્થ એ ઘઉંનો દાણો છે, પરંતુ જો તે છૂટા રહ્યા હોત તો બધા વિખરાઇ જાત અને ધૂળ ભેગા થઈ ગયા હોત ! પરંતુ સૂત્રરચના એ આ દાણાનો સંગ્રહ કરી રાખનારી

ગુણ-કોથળો છે, સૂત્રરચનારૂપી કોથળાથી દાણાનું રક્ષણ થાય છે. આ બધી માથાફોડ શા માટે થઈ છે; તે બિંદુ ઉપર હવે આવી જઈએ. આ સૂત્રો તે આવા કિંમતી છે આટલા મહાન્ છે અને આટલા ગૌરવશાળી છે એ સૂત્રો ભણાવવા માટે જે વર્ગ કાઢ્યો છે. તે વર્ગ તેજ "ઉપાધ્યાય."

હવે એક બીજો ગંભીર પ્રશ્ન વિચારવાનો છે. તે પ્રશ્ન એ છે કે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય એ બેના વર્ગો જુદા શા માટે રાખ્યા છે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે એક વર્ગ અર્થની રક્ષા કરે છે અને બીજો વર્ગ સૂત્રો ભણાવે છે. અર્થો અને સૂત્રોને માટે બે વર્ગ જુદા શા માટે રાખવામાં આવ્યા છે એ વસ્તુ તમારા ખ્યાલમાં આવવી મુશ્કેલ છે, પરંતુ તમે જ્યારે એ બાબતમાં ઉંડા ઉતરશો, શિક્ષણની અને જ્ઞાનપ્રચારની સંસ્થાઓ કેમ ચાલે છે એ જોશો ત્યારે તમે પણ કબુલ રાખશો કે અર્થ અને સૂત્રોના બે ભિન્ન વર્ગો છે એજ વાસ્તવિક છે.

ઉપાધ્યાયનું મહાન કાર્ય.

નાના બાળકોને શિખવવાને માટે શાળા હોય છે અને તેમને ઉછેરવાને માટે ધાવ રાખે છે. ઉપાધ્યાયને આ બંને સ્થિતિ સાચવનારની ઉપમા આપી શકાય ! શાસનના માલીક આચાર્ય છે, પરંતુ શાસનની રક્ષા માટે, ગચ્છની રક્ષા માટે સઘળી જવાબદારી ઉપાધ્યાયને ઉપાડવાની છે. આચાર્યોની આજ્ઞાથી તેમણે ગચ્છની ચિંતા રાતદિવસ રાખવાની છે અને ગચ્છરૂપી રથ અરિહંત ભગવાનોની આજ્ઞા પ્રમાણે ચલાવવાનું કાર્ય તેમણે કરવાનું છે. રાજા રાજ્યનો માલિક છે, સ્વામી

છે; પરંતુ તે છતાં રાજ્યનો સઘળો ભાર જાળવવાની ચિંતા રાજાના પ્રાઈમ મિનિસ્ટરને શિરે હોય છે. જે પ્રધાન મંત્રી હોય છે તેને સમગ્ર રાજ્યનો ભાર સંભાળવાનો હોય છે તેજ સ્થિતિ અહીં પણ છે. આખા ગચ્છને અંગે જે તપાસ રાખવાની છે; બાળદીક્ષિત, ચીરદીક્ષિત, નવદીક્ષિત, તપસ્યા-વાળા, જ્ઞાન એ સઘળાને સંભાળવાની ચિંતા ઉપાધ્યાયને રાખવાની છે. સૈન્યમાં કમાન્ડર-ઈન-ચીફની જે ફરજ છે તે ફરજ ગચ્છમાં ઉપાધ્યાયની છે. ટૂંકમાં કહીએ તો ગચ્છનો સાધુસમુદાય અને અનુયાયી અને શ્રાવકશ્રાવિકાઓનો સમૂહ ધર્માચારે કાલ નિષ્ક્રમણ કરે એ વસ્તુ ઉપાધ્યાયે તપાસવાની છે. પરિવારના વડા તરીકેનું કાર્ય તેણે કરવાનું છે. હવે તમે એમ કહેશો કે જે ઉપાધ્યાયને સાધુરૂપ પરિવારના વડા તરીકેનું કાર્ય કરવાનું છે એટલે સાધુસંસ્થા એ પણ એક પરિવારરૂપ છે તો પછી ગૃહસ્થો પણ પરિવાર ધારણ કરે એમાં શું ખોટું છે ? ગૃહસ્થનો પરિવાર એ પણ એક સંસ્થા છે, અને ઘરધણી તેનો મુખી છે, અને સાધુપરિવાર એ પણ એક સંસ્થા હોઈ ઉપાધ્યાય તે પરિવારના મુખી છે, તો પછી સાધુપરિવાર ઉપાદેય અને સંતતિપરિવાર હેય છે એ શા આધારે કહી શકાય છે ? ઠીક !

સાધુઓ પણ ગૃહસ્થો જેવાજ છે.

હવે તમારી શંકાનો વિચાર કરો "વેશ્યા એવી દલીલ કરશે કે સતી મારા કરતાં વધારે સારી છે એમ તમે શા માટે કહો છો ? જેમ સતી પુરુષ રાખે છે તેજ પ્રમાણે હું પણ પુરુષ રાખું છું. તો પછી જેવી સતી

તેવી જ મને માની લ્યો ! !" વિચાર કરો કે વેશ્યાનો આ અર્થવાદ કોણ મંજુર રાખશે ? ગૃહસ્થનું પરિવારપણું અને સાધુનું પરિવારપણું એ બેમાં શો તફાવત છે તે સમજી લ્યો. સાધુનું પરિવારપણું એ સમ્યક્ત્વની રક્ષા માટે છે, આત્મહિત સાધવા માટે છે, ચારિત્રના સંરક્ષણ માટે છે અર્થાત્ સાધુપરિવાર એ ઉપાદેયની રક્ષા માટે છે; ત્યારે ગૃહસ્થપરિવાર એ હેયની રક્ષા માટે છે. આથીજ સાધુપરિવારની મહત્તા છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે ઉપાધ્યાય અને આચાર્ય ત્રીજેજ ભવે મોક્ષ પામે છે. તેમને ત્રીજેજ ભવે મોક્ષની પ્રાપ્તિ શાથી થાય છે ? એજ કારણથી કે તેઓ ધર્મપૂર્વક ગચ્છનું પાલન કરે છે તેથી ! ઉપાધ્યાયને માનવાની આવશ્યકતા એટલીજ છે કે મોક્ષમાર્ગના પ્રયાણ અર્થે જે સમુદાય સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રને આરાધી રહ્યો છે તે સંઘને ઉપાધ્યાય મદદ કરે છે. આજ કારણથી ઉપાધ્યાય ભગવાન નમસ્કરણીય છે. દુર્જનો સાધુપરિવાર ને ગૃહસ્થપરિવાર સાથે સરખાવે તેથી આપણે ડરી જવાની જરૂર નથી. જગતમાં એક સદ્ગુણ એવો નથી કે જેને દુર્જનોએ દુષિત ન કર્યો હોય ! ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની વીતરાગતા જેવી બીજી મહાપવિત્ર સ્થિતિ નથી; પરંતુ છતાં દુર્જનો તો કહે છે કે વીતરાગતા ધારણ કરી સેવા કરી પરંતુ તેનું ફળ તો મેળવવાનું છે નહિ, તો પછી એવા વીતરાગપણાની જરૂરજ શી છે ? દુર્જનોએ વીતરાગતા જેવી પરમ સ્થિતિને દુષિત કરી છે; તો પછી તેઓ બીજા સદ્ગુણોને દુષિત કરે એમાં તો આશ્ચર્ય

શું હોઇ શકે ? ગચ્છનું પાલન કરે કે જે શાસ્ત્રકારોએ કહેલો ધર્મ છે, તે છતાં દુર્જનો એ ગચ્છના પાલનને દોષપાત્ર ગણીને એને સંકુચિતવૃત્તિ માનીને નિંદે છે; પરંતુ આવી નિંદાથી સત્યનો માર્ગ કાંઈ બંધ થવા પામતો નથી. ઘુવડનો તિરસ્કાર છતાં સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ તેજવાળો રહી શકે છે તેજ પ્રમાણે દુર્જનોની ટીકા છતાં ગચ્છાચાર પ્રકાશવાન રહી શકે છે અને તે રહેવો જોઇએ.

વીંછુડાનો વિજય !

ગચ્છાધિપતિની ગચ્છપાલનની ચિંતાને મિથ્યાવાદીઓ અને દુર્જનો દુનિયાદારીનું સ્વરૂપ આપે છે. શિષ્ય-સમૂહને તેઓ પુત્રસમુદાય સાથે સરખાવે છે. ધાર્મિક વાદવિવાદ એ સત્યસંશોધનનું સારામાં સારૂં સાધન છે તેને ઝઘડો કહે છે, અને ઉપાશ્રયને મફતીયું ઘર કહીને સાધુસંસ્થાને, આચાર્યને અને ઉપાધ્યાયને નિંદે છે; પરંતુ તેથી સત્પુરૂષો કદી ગચ્છનું પાલન અથવા પોતાનું સાધુ-ધર્મનું આરાધન રોકતા નથી, તે રોકી શકાતુંજ નથી. દુર્જનો તેમના લાયક તેમનું કામ ભલે કર્યે જાય, પણ સજ્જનોએ તો પોતાના શાસને દર્શાવેલા માર્ગેજ ગતિ કરવાની છે. આટલું છતાં પિત્તલની લગડી સોનાના ભંડારમાં "હું સોનું છું" કહીને ન ઘુસી જાય તે ખાસ જોવાનું છે. દુર્જનો જીતી ન જાય એની તો ઉપાધ્યાય અને અને આચાર્યે પુરેપુરી સંભાળ રાખવાની છે. દુર્જનો જીત કેવી રીતે મેળવે છે તેનો વિચાર કરો. ઉપાધ્યાય, આચાર્યો કે સદ્ધર્મના અનુયાયીઓ શાંત રહે છે, ચૂપ રહે છે, સત્યનો

સાક્ષાત્કાર કરાવતા અંચાય છે અથવા બેદરકાર રહે છે ત્યારેજ દુર્જન જીતી જાય છે; તે સિવાય દુર્જન જીતી શકતો નથી ! અહીં પેલા વીંછી અને સંન્યાસીના ઉદાહરણને યાદ કરો. એક સંન્યાસી હતો. નદી ઉતરીને સામે પાર જતો હતો. એટલામાં વીંછી નદીના પાણીમાં તણાતો દીઠો. સંન્યાસીને દયા આવી. સંન્યાસીએ તેને પાણીમાંથી બહાર કાઢવાને માટે પકડયો. જેવો સંન્યાસી એને પકડે છે, તેવોજ વીંછીએ ડંખ માર્યો ! હવે સંન્યાસી ગભરાયો અને તેણે વીંછીને પાછો પાણીમાં નાખી દીધો ! વીંછી પાછો પાણીમાં તણાવા લાગ્યો ! ત્યાં સંન્યાસીને પાછી દયા આવી તેણે વિચાર કર્યો કે " વીંછી મને કરડયો છે એ વાત ખરી; પરંતુ એ વીંછીનું કરડવું ત્રણ દિવસમાં મટી જશે; ત્યારે એ બિચારો માર્યો જશે તો જિંદગીનો જશે ! " આ વિચારે સંન્યાસીએ તે વીંછીને પાછો પકડયો ! જ્યાં વીંછી પકડાયો ત્યાં ફરી ડંખ્યો. હવે સંન્યાસીને એકદમ ક્રોધ આવ્યો. તેણે વીંછીને કહ્યું, " અરે મૂર્ખ, તને એકવાર ક્ષમા કરી, ત્યારે હવે બીજી વાર કરડે છે ને ! બસ હવે તું ક્ષમાનો અધિકારી નથી. હવે તો તને મોતજ આપું છું. " એમ કરીને સંન્યાસીએ વીંછીને નદીમાં નાખી દીધો ! જ્યાં સંન્યાસી વીંછીને નદીમાં નાંખે છે કે તરતજ વીંછી હસે છે ! સંન્યાસી કહે છે, " અરે મૂર્ખ ! જમના ઝપાટામાં સપડાયો છે તો પણ હસે છે; કેવો મૂર્ખ ! " વીંછી કહે; " મહારાજ ! ભલેને મોત તો મોત ! પણ હસવું શા માટે નહિ ? રાગદ્વેષ એ જગતના

વિજેતા છે, સંન્યાસી એટલે ત્યાગી અર્થાત્ તમે એ રાગ-દ્વેષના વિજેતા હતા; પરંતુ તમારા રાગદ્વેષના વિજેતાપણાનો પણ મેં નાશ કર્યો એટલે તમારો પણ હું વિજેતા બન્યો ! આ રીતે હું સંસારનો મહાવિજેતા બન્યો છું; પછી શા માટે મારે હસવું નહિ વારૂ ? તમારા પર વિજય મેળવીને મેં મોત સ્વીકારી લીધું છે, પરંતુ મેં મારો સ્વ-ભાવ છોડયો નથી. મોતના ડરથી પણ મેં તો મારો સ્વ ભાવનો ત્યાગ કર્યો નહિ; પરંતુ તમે તો માત્ર વેદનાના ડરેજ તમારા સ્વભાવનો ત્યાગ કરી દીધો ! મારા જીવના ભોગે મારા સ્વભાવનું સંરક્ષણ થયું; પરંતુ તમે તો તમારા સ્વભાવના પલટાવનાર થયા ! ”

દુર્જનો એ વીંછીના જાતભાઈ છે.

વીંછી જેમ પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી તેમ દુર્જનો પણ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરતા નથી. દુર્ગતિમાં જવાનો તેમનો સ્વભાવ છે અને જો એ સ્વભાવ તેઓ છોડતા નથી; તો પછી સદ્ગતિમાં જવાનો સ્વભાવ આપણે પણ શા માટે છોડવો જોઈએ ? ચાલુ વાત પર આવીએ. પ્રાચીનકાળમાં સાધ્વીઓને વસ્ત્રો જોઈતા હોય તો તે પોતાની ગુરુણીને કહેતી હતી. ગુરુણી ઉપાધ્યાય ભગવાનને કહેતી હતી અને ઉપાધ્યાય ભગવાનો આચાર્ય ભગવાનોને કહેતા હતા. આચાર્ય ગણાવચ્છેદકને (ગણને માટે જોઇતી ઉપાધિ વિગેરે લાવનારા હોય તેને) કહે. તે વસ્ત્રો લાવીને આચાર્ય ભગવાનને આપતો, આચાર્ય ભગવાન તે ઉપાધ્યાયને આપતા અને ત્યાંથી ગુરુણીદ્વારા તે સાધ્વીને પહોંચતા હતા.

ક્ષુલ્લકનું દૃષ્ટાંત આ પ્રસંગે યાદ કરો. તે ક્ષુલ્લક ચારિત્રભગ્ન પરિણામવાળો માના વચનથી બાર વર્ષ રહ્યો, પછી માતા પાસે જ્યારે ચારિત્ર છોડવાની રજા માગે છે ત્યારે તે માતા કહે છે કે હું 'પરાધીન' છું અને તેથી તે ક્ષુલ્લક બાર વર્ષ ગુરુણીના, બાર વર્ષ ઉપાધ્યાયના, તથા બાર વર્ષ આચાર્યના એ રીતે ચારિત્રમાં રહ્યો. આ દૃષ્ટાંતદ્વારા પણ તમે ગુરુણી અને આચાર્યનો ક્રમ સમજી શકશો. બીજી અહીં એક વાત યાદ રાખો કે અહીં જવાબદારી છે, તે ધર્મપાલન ઉપર અવલંબેલી છે. એ જવાબદારી ગુણને અંગે છે. ગચ્છના પાલનમાં પણ ઉપાધ્યાય મહારાજે જવાબદારી અને ગુણ બંને સાચવવાના છે. પાલનની એકલી જવાબદારી હોય તો એ જવાબદારી તો સાધારણ નર્સ પણ પાર પાડી શકે; પરંતુ અહીં તો પાલન સાથે ધર્મવૃદ્ધિની મોટી જવાબદારી પણ ઉપાધ્યાયે ઉપાડવાની છે. ઉપાધ્યાયે ગુણપાલન માટે સૂત્રાર્થ ભણાવવામાં હંમેશાં લીન રહેવાનું છે, અને એ કાર્યમાંજ ઉદ્યમવાળા રહેવાનું છે. કોલેજો કિંવા પાઠશાળામાં જે અધ્યાપકો માત્ર જુના જ્ઞાન ઉપરજ આધાર રાખીને નવું જોયા વિના જાય છે અને અષ્ટંપષ્ટં પોપટપંચી કરી પાછા આવે છે તેઓ વિદ્યાર્થીઓમાં હાસ્યાસ્પદ થાય છે ! પરંતુ જે પ્રોફેસર જગતના વાતાવરણની માહિતી રાખે છે, નવી નવી શોધખોળોથી માહિતગાર થઈ શીખવવા માટે તૈયાર થાય છે, અને તે સઘળાનો પોતાના શિક્ષણમાં ઉપયોગ કરે છે તે પ્રોફેસર છાત્રોનું માન પામે છે. એજ પ્રમાણે ઉપાધ્યાયે પણ રાત્રિદિવસ પોતાના કાર્યમાં તલ્લીન રહેવું જોઇએ. ઉપાધ્યાય માત્ર શીખવીનેજ છૂટા

થઈ જઈ શકતા નથી, પણ તેમણે સ્વાધ્યાયમાં લીન બનવાનું છે. પાંચ સ્વાધ્યાય જે જૈનશાસ્ત્રને કહ્યા છે તે પાંચે સ્વાધ્યાયમાં તેણે તન્મયતા પ્રાપ્ત કરવાની છે. વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્ત્તના, આમ્નાય અને ધર્મોપદેશ તેણે ચાલુ રાખવાના છે; અર્થાત્ સજ્ઝાયમાં પાંચે પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં જેણે તન્મયતા મેળવી છે તે ઉપાધ્યાય શાસનની શોભારૂપ હોઈ વિધિપૂર્વક તથા હૃદયપૂર્વક તેનું ધ્યાન કરવું એ જૈન-શાસનની નવપદ આરાધનાને અંગે આજ્ઞા છે.

શ્રી સાધુપદ

सव्वासु कम्मभूमिसुं विहरंते गुणगुणेहि संजुत्ते ।
गुत्तं मुत्ते झायह मुणिराए निट्ठियकसाए ॥२८॥

સાધુત્વ એ સઘળા બીજા ઉત્તમ પદોનું મૂળ છે. સાધુ કોને કહેવા ? સાધુત્વના નિંદકો તે શાસનના ઘોર શત્રુઓ છે. સાધુઓના, અનેક પ્રકાર, છતાં સઘળા સાધુઓની શાસને સ્વીકારેલી સમાનતા. સાધુત્વના સ્વીકાર વિના કોઇ મોક્ષે જઇ શકતુંજ નથી. જેઓ એમ કહે છે કે અન્ય લિંગે મોક્ષ શકય છે; તેઓ અન્ય લિંગનો અર્થ જાણતા નથી. સાધુતા નહિ તો સિદ્ધતા નહિ. સાધુ એ શાસનમહારાજ્યના સિપાઇઓ છે. સાધુની સેવા એ શ્રાવકશ્રાવિકાઓને સોંપાએલું કર્ત્તવ્ય છે.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજા શ્રી શ્રીપાળ મહારાજાના ચરિત્રની રચના કરતા એ

વાત જણાવી ગયા છે કે શ્રીપાળ મહારાજાની રિદ્ધસિદ્ધિ સત્તાસમૃદ્ધિ એજ સઘળું ચરિત્રશ્રવણને પરિણામે કોના લક્ષમાં રહે છે તે વિચારો. જે આત્માનું લક્ષ્ય આત્મપદની પ્રાપ્તિપર ગયું નથી, તેનું જ લક્ષ આ સઘળી પૌદ્ગલિક વૈભવશીલતા પરત્વે રહે છે. આરાધના–નવપદની આરાધના એ પણ પરમાર્થના (પરમગતિ–મોક્ષ) કાર્યના કારણરૂપ છે, એ વસ્તુ પણ આપણી નજર સામે અસ્ખલિતપણે ને બરોબર આવતી નથી એ બધું કારણ સંસારની પુદ્ગલરસિકતાજ છે. નવપદ આરાધનાને અંતે મહારાજા શ્રીપાળને અતુલ સમૃદ્ધિ મળી છે, એ વાત સાચી છે; પરંતુ શ્રીપાળ મહારાજાની નવપદ પરત્વે ભક્તિ કેટલી હશે ? તેનો કોઇએ વિચાર કર્યો છે ? કોઇનું અંતર પારખવું એ મહામુશ્કેલ કાર્ય છે, તો પછી જે શ્રીપાળ મહારાજા વર્ષો પહેલાં થઈ ગએલા હતા તેના અંતરની વૃત્તિ, તેના હૃદયની સાચી તન્મયતા તે શી રીતે જાણી શકાય વારૂ ? પરાયાનું હૃદય પારખવું એ ગહન છે તેથીજ નીતિકાર મહાશય કહે છે કે : लक्ष्यते अंतर्गतं मनः ॥ આંખો અને અને મુખની દશા મનુષ્યનું મન અથવા હૃદય કેવું છે તે દર્શાવે છે. ખુશી કે આનંદ હોય ત્યારે ચહેરો પ્રફુલ્લિત હોય છે અને દીલગીરી પ્રસંગે તેના ચહેરા ઉપર શ્યામતા આવે છે; એટલે એ ઉપરથી મનની સ્થિતિ જાણી શકાય છે. તેથી જ એમ કહ્યું છે કે ઇંગિત અને આકારને જાણે છે તે આચાર્યના મનને ઓળખી શકે છે. મન એ જો ખ્યાલમાં આવીજ ન શકે એવું હોત તો ઇંગિત અને આકારને જાણવાની જરૂરજ શી હતી ? કાંઈજ નહિ. પરંતુ એ બે જાણવાનું

કહ્યું છે તે ઉપરથી મનની વૃત્તિઓ અમુક અંશે જાણી શકાય છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે; અર્થાત્ ચિત્તની વૃત્તિઓ સર્વથાજ જાણી શકાતી નથી એવું નથી.

"ઓ બાપરે !" એ શાથી બોલાય છે ?

બીજાના મનની વૃત્તિઓ પારખી શકાય છે એ તો ખરૂં, પરંતુ એ સંબંધમાં એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ ઇત્યાદિ વિષયોનું પ્રત્યક્ષ સ્પર્શદ્વારા જેવું જ્ઞાન થાય છે તેવું જ્ઞાન બીજાની ચિત્તવૃત્તિનું થવા પામતું નથી. સ્પર્શ વગેરે દ્વારા વસ્તુનું જેવું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, તેવું બીજાની ચિત્તવૃત્તિનું થઈ શકતું નથી; પરંતુ જેમ ધુમાડો હોય તો ત્યાં અગ્નિ હોવો જોઇએ એવી અનુમાનથી માહિતી મળે છે તેજ પ્રમાણે બીજાની ચિત્તવૃત્તિનું જ્ઞાન પણ અનુમાનથી મેળવવાનું છે. એજ પ્રમાણે અનુમાનથી શ્રીપાળમહારાજાની આરાધના નવપદને વિષે કેવા ગુણોથી યુક્ત હતી અર્થાત્ શ્રીપાળમહારાજા નવપદની આરાધના કરતા હતા તેમાં નવપદ પરત્વે તેમને કેવો ભાવ હતો તે જાણી શકાય છે. આપણે શ્રીપાળમહારાજાની ચિત્તવૃત્તિ પારખવી છે. આજે શ્રીપાળમહારાજા પણ આપણી પાસે પ્રત્યક્ષ નથી તો પછી તેમના ચિત્તની વૃત્તિ તો આપણી પાસે પ્રત્યક્ષ હોઇજ કેવી રીતે શકે ? પરંતુ તેની હરકત નથી. શ્રીપાળમહારાજાને આપણે કઇ રીતે જાણ્યા છે તે વિચારો. આપણે શ્રીપાળમહારાજાને શાસ્ત્રદ્વારાએ જાણ્યા છે, તો એજ શાસ્ત્રદ્વારાએ શ્રીપાળમહારાજાનું વર્ત્તન તપાસવું રહ્યું. તેમનું એ વર્ત્તન એ બતાવી આપશે કે નવપદઆરાધનને વિષે

તેમની વૃત્તિ કેવા પ્રકારની હતી. કલ્પના કરો કે એક માણસ સરોવરમાં કપડાં ધોવા જાય છે. કપડાં ધોતાં તે લપસી પડે છે. આ માણસ સાઠ વર્ષનો ડોસો છે. માબાપ કોઇ નથી. આટલું છતાં જ્યાં એ ડોસાનો પગ પાણીમાં પડે છે કે તરતજ તે બૂમ મારી ઉઠશે કે: "ઓ બાપરે! મરી ગયો!" હવે વિચાર કરો. આ ડોસો જાણે છે કે તેને માબાપ કોઇ નથી, બધાં મરી પરવાર્યા છે; કદાચ તે દસ જ વર્ષ બાપના સંયોગમાં રહ્યો હશે, તે છતાં જ્યારે અકસ્માત રીતે તે તળાવમાં પડે છે, ત્યારે તેના મુખમાંથી "ઓ બાપરે!" એવા શબ્દો નીકળે છે. હવે તેના મુખમાંથી અચાનક આવા શબ્દો નીકળવાનું કારણ વિચારો. કારણ એ છે કે સંસારીપણાના આપણને સંસ્કારો જ એવા પડયા છે કે અચાનકપણે પણ મુખમાંથી એજ સંસારરસિકતાના શબ્દો નીકળી પડે છે. માબાપ મરી ગયા છે તે બચાવ કરવા પાછા આવી શકવાના નથી એ સઘળું આત્મા જાણે છે; પરંતુ તે છતાંએ તેના મુખમાંથી આવા શબ્દો નીકળે છે, તેનું કારણ એ છે કે તેના આત્મામાં માયામમતા ભરેલા છે અને તેથી તેને અનુકૂળ જ ઉચ્ચાર અકસ્માત સમયે નીકળ્યો છે. આપણા મુખમાંથી અકસ્માત સમયે નીકળ્યો છે ખરો કે "नमो अरिहंताणम्॥" નહિજ! ત્યારે હવે બીજે પરીક્ષા કરવા જવાનું કારણ નથી. આપણા સંસ્કાર કેવા છે અને શ્રીપાળમહારાજાના સંસ્કાર કેવા છે તેની અહીંજ પરીક્ષા થઈ જાય છે. શ્રીપાળમહારાજાએજ શ્રીનવપદજીની ઓળી કરી હતી એમ નથી. આપણામાંથી પણ પણ ઘણા એવા છે કે જેણે વારંવાર શ્રીનવપદજીની

ઓળી કરી છે; છતાં આફ્રત સમયે આપણા મોઢામાંથી જ્યારે "ઓ મારે," "ઓ બાપરે." એવા શબ્દો નીકળે છે, ત્યારે આપણી સંસારરસિકતા સાબિત થાય છે. નવપદની ઓળી કરવા છતાં સંસ્કાર નથી પડતા; એથી એમ ન સમજી લેશો કે ઓળી વગેરે કરવાવાળા કુટિલ માણસો છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે નવપદની ઓળી કરવા છતાં એ સંસ્કાર નથી આવતા, તો પછી જેણે એવા ધર્મારાધન કીધાં જ નથી તેને તો કહેવું જ શું ? આથી એમ પણ ન સમજી લેશો કે ધર્મારાધન નહિ કરવાવાળા પ્રશંસાપાત્ર છે. તેઓ તો કાળા કલેઢા જેવા છે. કાળું કલેઢું, મસોતાને નિહાળીને જો હસવા માંડે તો તેમાં કલેઢાનીજ મૂર્ખાઈ સમજજો ! મસોતા ધોવાશે, ધોવાયા પછી તો તે આપ-મેળે જરૂર ચોકખા થશે, પરંતુ કલેઢા સ્વભાવેજ કાળા છે તે ક્યારે ચોકખા થવાના હતા વારૂ ? જેનામાં સંસ્કાર નથી તેને તો ચલાવી લઈ શકાય છે. ગુરુ પાઠ ગોખવાનો આપે છે, તે મોઢે કરવા માટે છે; છતાં જો એ પાઠ ગોખ્યા છતાં મોઢે ન થાય તો તેમાં છાત્રનો દોષ નથી; પરંતુ જો છાત્ર પાઠ ન ગોખે તો એ છાત્રનો દોષ છે. તે જ પ્રમાણે જે ક્રિયાજ ન કરે તે દોષપાત્ર છે, પરંતુ ક્રિયા કર્યા છતાં સંસ્કાર ન પડે તો તેથી ક્રિયા કરનાર દોષપાત્ર નથી. સંસ્કાર અને ક્રિયા બંને જ નથી સેવતા તે કલેઢા છે. પરંતુ જ્યાં સંસ્કાર નથી પરંતુ ક્રિયા છે તે મસોતા છે.

ક્રિયા ને સંસ્કારરહિતનું વ્યાજબી સ્થાન.

જેને સંસ્કાર નથી, જે ક્રિયાઓ પણ નથી કરતા તેવા

બંને રીતે શૂન્ય એવા માણસો જ્યારે ક્રિયા કરનારને હસે છે કે "ઓહ! ક્રિયા ભલેને કર્યા કરે પણ સંસ્કાર ક્યાં છે?" ત્યારે એમાં મૂર્ખાઇ સિવાય બીજા કશાનો ભાસ થતો નથી. વિષ્ઠા એ સર્વથા દુર્ગંધીથી ભરેલી છે, છતાં એ વિષ્ઠા છાણને હસે તો એ વ્યવહારને કેવો કહેવો તેનો વિચાર કરી લેજો. **જે ક્રિયા રહિત છે અને સંસ્કાર રહિત છે તેઓ દુર્ગંધીથી ભરેલી વિષ્ઠાને સ્થાને છે, પરંતુ સંસ્કાર નથી અને ક્રિયા છે તેવા માણસો છાણના જેવા છે. ચંદનને છાણને હસવાનો અધિકાર છે, પણ વિષ્ઠાને છાણને હસવાનો અધિકારજ નથી.** તેજ પ્રમાણે જેનામાં સંસ્કાર અને ક્રિયા બન્ને નથી, તેને તો મૂળ ઉંચું આવવાનું પણ સ્થાન નથી. ત્યારે હવે વિચાર કરો કે શિખામણ કોણ દઇ શકે. જેનામાં ક્રિયા અને સંસ્કાર બંને છે તેજ બીજાને એમ શિખામણ દઈ શકે છે કે "મહાનુભાવ! આમ ન કરો, આ પ્રમાણે કરો!" પરંતુ તે માણસ પણ શિખામણજ આપી શકે છે. પોતાની પાસે ક્રિયા અને સંસ્કાર બે રત્નો છે અને બીજા એક રત્નવાળા અથવા રત્ન વિનાના છે એમ ધારીને તે ટાણો મારી શકે નહિ. ટાણો અને શિખામણ એ બેની વચ્ચે રહેલો તફાવત જેઓ સમજી શકતા નથી; તેમને શિખામણ આપવાનો પણ અધિકાર નથી, તો પછી તેમને ટાણો મારવાનો અધિકાર તો હોયજ કયાંથી? આટલાજ માટે શાસ્ત્રકારોએ ત્યાગીનેજ ઉપદેશ આપવાનું કાર્ય સોંપ્યું છે; બીજાને ઉપદેશ આપવાનું કાર્ય સોંપ્યું નથી. સ્વયંપરિહાર એ જૈનશાસનની મોટામાં મોટી ખૂબી છે. શાસન કહે છે

કે ભંડાણ પોતાને આંગણેથી કરો; બાલી ઉપદેશ ન કરો. ઉપદેશ પહેલાં પોતાના જીવનમાં ઉતારો અને પછી જ તેનો ઉપદેશ કરો, પોતે ત્યાગ કરીને પછીજ બીજાને ત્યાગ કરવાનું કહો. તમે સોળેસોળ આના ત્યાગ કર્યો હશે અને પછી બીજાને ત્યાગનો ઉપદેશ કરશો, તો ઉપદેશ સાંભળનારો આઠ આના જેટલો ત્યાગ તો જરૂર કરશે, તેટલું પણ નહિ બની શકે તો તે ચાર આના-બે આના જેટલો ત્યાગ કરશે અને છેવટે કાંઇજ ન બને તો તે ત્યાગની અનુમોદના તો જરૂર કરશે. પરંતુ તમેજ જો ત્યાગને પગથીએ પણ ન ચઢયા હો તો તમારા ઉપદેશનું મૂલ્ય શૂન્ય જેટલું છે." ધાર્મિક ટીપ કરો યા બીજા કાંઇ ફંડો કરો, પરંતુ ફંડ કરનાર પોતે પાંચ રૂપીયા ભરી પછી બીજાને રૂપીઆ ભરવાનો આગ્રહ કરશે, તો તે પચ્ચીસ રૂપીઆ જરૂર ભરશે; પરંતુ પોતે પૈસો પણ ભર્યા વિના ફંડ કરવા નીકળી પડનારો જગતને ગમે તેટલું સમજાવશે તો પણ તેનો કશો અર્થ નથી. આથીજ જૈનશાસન પહેલું એ ફરમાવે છે કે તમે પોતે ત્યાગ સ્વીકારો અને પછી ત્યાગનો ઉપદેશ કરો. જેનું વર્ત્તન એ પ્રમાણે નથી તેને ઉપદેશનો અધિકાર આપવાની જૈનશાસન સાફ ના પાડે છે.

વ્યાખ્યાન સારૂં કે વખાણ ?

જૈનશાસન ઉપદેશનો અધિકાર કયારે આપે છે ? મનુષ્ય આરાધના કરે અને સંસ્કારવાળો થાય તોજ તેને જૈનશાસન ઉપદેશનો અધિકાર આપે છે. બીજા આરાના આત્માઓની સ્વભાવિક ગતિ એ હતી કે તેઓ પોતાનું કરીને પછી પારકાનું કરતા હતા. ભગવાન્ જિનેશ્વર મહારાજો,

" બીજાને ક્યારે વીતરાગ બનાવું " તેની ફીકરમાં ન હતા; પહેલાં તેમણે પોતાનું ઘર વ્યવસ્થિત કર્યું, પોતે વીતરાગપણું મેળવ્યું પછીજ તેઓ બીજાના કલ્યાણને માટે બહાર પડયા હતા ! પાંચમા આરાના જીવોનું માનસજ એથી વિપરીત છે. પાંચમા આરાના આત્માઓનું માનસ " હું મરૂં તો મરૂં; પણ તને રાંડ કરૂં ! " એવા પ્રકારનું છે. એક વ્યક્તિ પૌષધ. પ્રતિક્રમણ, પૂજા, પ્રભાવના આદિ સઘળું કરે છે, પરિગ્રહ કરવામાં પણ તેવીજ વૃત્તિ છે, તેમાંએ જરા સંકોચ થતો નથી. હવે બીજી વ્યક્તિ એવી છે કે જે સદાસર્વદા પરિગ્રહમાં સંકોચ રાખે છે ! પૂજાદિક કરતા નથી, તો પછી પ્રભાવનાની તો વાતજ ક્યાંથી હોય ? આટલું છતાં ઉપાશ્રયમાં બંને જણા આવ્યા હોય અને વ્યાખ્યાનમાં પરિગ્રહની વાત નીકળે તો તરત જ બીજો માણસ પહેલા માણસને ઉપદેશ આપવા મંડી જશેઃ " જુઓ સાંભળો ! લેતા જાઓ ! લેતા જાઓ, કંઇક તો વ્યાખ્યાનમાંથી લેતા જાઓ ! જરા તો પરિગ્રહત્યાગની ભાવના ગ્રહણ કરો ! " મોઢે આ શબ્દો હશે, પરંતુ મનમાં તો એમ થતું હશે કે હવે આ વાત ક્યારે પડતી મૂકાશે યા ક્યારે પૂરી થશે ! પરિગ્રહના દૂષણની વાત નીકળી કે તરત જ બીજાને ઉપદેશ આપવા મંડી પડશે કે " જોયું ભાઇ ! સાધુ થયા છતાં પણ પરિગ્રહથી આ દશા આવી છે હોં ! માટે તમે કલાણા કલાણાના પચ્ચક્ખાણ કરો ! " પોતે જે ચીજ નથી કરતા તે ચીજનું વ્યાખ્યાન થતું હોય તે ચીજની પ્રસંશા ચાલતી હોય ત્યારે હૃદયમાં કદી આનંદ થાય છે કે ? નહિ જ ! ! પરંતુ પોતે જે વસ્તુ આદરતા હોય તેના જ જો વખાણ

થાય તો એ વખાણ પોતાના જ છે એમ માનીને મન મલકાવા માંડે છે. ત્યારે હવે તમારા આત્માને પૂછી જુઓ કે તમે ઉપાશ્રયમાં સાંભળવા આવો છો કે વખાણ સાંભળવા ?

સંસ્કારને નામે-" ૦ "

વ્યાખ્યાનમાં જો કદાચ આપણને ન ફાવતી વાત આવી ગઇ તો તરત જ તેને કટાક્ષ થયો એમ માની લેવાય છે! અરે આગળ વધીને એવું પણ કહેનારા મહાત્માઓ પડ્યા છે કે શું મહારાજ સાહેબને પણ બીજો વિષય જ નથી જડતો ? આજે તો મહારાજ સાહેબે મને ઉદ્દેશીને મારા ઉપરજ વ્યાખ્યાન વાંચી કાઢયું! જ્યારે તત્ત્વ પામવાનો સમય છે ત્યારે " મહારાજ સાહેબ કટાક્ષ કરે છે! " એમ એમ કહીને આત્મા અવળો ફરે છે! મેળવેલા સદ્‌ગુણો વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરીને દૃઢ કરવાના, ત્યાં આ રીતે આપણા હાથે જ અગ્નિ મૂકી દઇએ છીએ. પાંચમા આરાના જીવોનું આ આવું માનસ છે ! ચોથા આરાના મનુષ્યનું માનસ જ એ હતું કે પહેલાં પોતાની વાત ! જ્યાં સુધી પહેલું પોતાનું પુરૂં ન થાય ત્યાં સુધી બીજાની તો ચિંતા જ નહિ. મણિભાઇનો છોકરો સોમચંદભાઈ પૌષધ ન કરે, તો મણિભાઈ એવો જ પ્રશ્ન કરે કે " કેમ ભાઈ ? આજે શું હતું જે સોમચંદભાઇએ પોષધવ્રત ના લીધું ?" આ સ્થિતિ ચોથા આરાના જીવોની હતી. હવે એ સ્થિતિ સાથે આપણી પાંચમા આરાના મનુષ્યની સ્થિતિ સરખાવો અને પછી જુઓ કે આપણે કઈ સ્થિતિએ આવી પહોંચ્યા છીએ ? ધર્મના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવાની તૈયારી જ નથી. આપણી તૈયારી

નથી, પરંતુ જેઓ એ દિશામાં તૈયાર છે તેમની ટીકા કરવી હોય તો ત્યાં આપણે પાછા સૌથી પહેલા ખરા જ ! એનો સીધો સાદો અર્થ એટલોજ છે કે આપણને સંસ્કાર જ નથી ! સંસ્કારને નામે શૂન્ય છે અને છતાં સામાની ટીકા કરવાની હોય કે તરત આપણે તૈયાર બની જઇએ છીએ. ઓળીની આરાધના કરવી હોય તો તેમ કરતાં આપણું માથું દુઃખે છે; પરંતુ ઓળી કરનારે આમ ભૂલો કરી છે એમ બતાવીને આપણે તેની ભૂલો કાઢવી છે ! આજની દુનિયાએ પ્રગતિ કરી હોય તો શી બાબતમાં ? પારકાના દૂષણો શોધી કાઢવાની બાબતમાં ! આખું શરીર સારૂં હોય તેની આપણને દરકાર નથી, પણ શરીરમાં એકાદ ચાંદુ હોય તો તે શોધી કાઢવાની આપણે પહેલાં તૈયારી કરીએ છીએ. સામા માણસે ઓળી કરી, પણ ફલાણું તો કર્યું નહિ; એવું બોલતાં પહેલાં મહાનુભાવો ! એટલો તો ખ્યાલ કરો કે એ માણસે ક્રિયામાં કેટલી પ્રગતિ કરી છે, અને તમે કેટલા પાછળ રહી ગયા છો ? પારકાના શરીરમાં ચાંદું કયાં છે, પારકાનીજ ખામી શી છે તે જાતની દરકાર રાખનારાઓને હું તેમનાજ આત્મકલ્યાણ માટે પૂછું છું કે હે મહાનુભાવો ! તમે તમારો રોજમેળ કદી તપાસ્યો છે ? ન તપાસ્યો હોય તો પહેલાં તમારો રોજમેળ તો તપાસો ! તમે કોઇ દિવસ એવી વૃત્તિ કરી છે કે " ભાઈ ! હું મારૂં પોતાનું તો સંભાળી શકયો નથી તો વળી પારકાનું મારે શા માટે જોવા જવું ? " જ્યાં સુધી તમે ક્રિયા કરી નથી અને સંસ્કાર પાડયા નથી ત્યાં સુધી એવા ભાઇઓ

જો ક્રિયા કરનારાઓની ટીકા કરે, તો તેનો અર્થ ચાળણી કરંડિયાને હસે એવોજ થાય છે.

નમો અરિહંતાણમ્ ॥

આરાધના કરનારાઓએ, ક્રિયા કરનારાઓએ હવે આગળ વધવાનું છે. આગળ વધીને તેમણે સમજવાનું છે કે આપણે સંસારની જંજાળ છોડી દઈએ છીએ, દેહનું દમન કરીએ છીએ, શરીરને ક્ષીણ કરીએ છીએ, તો પછી આપણે સંસ્કાર પાડવા પગુશા માટે પ્રયત્નશીલ ન થવું જોઇએ ! શ્રીપાળ મહારાજે પોતાના આત્માને કેવી રીતે સંસ્કારિત કર્યો હતો તેનું એક દૃષ્ટાંત વિચારો તો બસ છે. એક વસ્તુ ધારી હોય અને તે આવી જાય તે વાત જુદી છે; પરંતુ જે વાત ન ધારી હોય તેજ વાત જો હૃદયમાં આવી જાય, આકૃત ટાંકણે અચાનક રીતે કોઇ વિચાર મનમાં ધસી આવે; તો સમજી લેજો કે એ સંસ્કારનુંજ પરિણામ છે. શ્રીપાળમહારાજા સમુદ્રમાં પ્રવાસ કરતા હતા. મહારાજા વહાણમાં બેઠા છે. પાસે દહેરૂં નથી. ઉપાશ્રય નથી. મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ પણ ત્યાં નથી. સાથે મયણાદેવી પણ નથી. પ્રતિક્રમણ કે સામાયિક કરવાને પણ તેઓ બેઠા નથી. વહાણમાં બેઠા બેઠા નાટક જોઇ રહ્યા છે, પરંતુ નાટક જોતાં જોતાં ધવલ મહારાજાને કહે છે " અહો શ્રીપાળ ! આમ આવો, કાંઇક આશ્ચર્ય દેખાડું. " તરતજ શ્રીપાળ મહારાજા ઉઠીને આશ્ચર્ય જોવા જાય છે; ત્યાં ધવલ તેને સાત મોઢાવાળો અજગર બતાવે છે. મહારાજા જ્યારે અજગર જોવા જાય છે, ત્યારે ધર્મની દિશા પણ નથી; તેમ ધર્મ જાગૃત થાય એવી દશા

પણ નથી; તેવી સ્થિતિમાં વહાણ પરનું આધારભૂત દોરડું કપાય છે અને દોરડું કપાતાં શ્રીપાળમહારાજા દરિયામાં પડે છે. દરિયામાં પડે છે, સામે અજગર છે, મૃત્યુ મુખ ઉંચું કરીને શ્રીપાળની સામે જોઇ રહ્યું છે, ત્યાં દરિયામાં પડતાં શ્રીપાળના મોઢામાંથી કયો શબ્દ બહાર પડે છે ? નમો અરિહંતાણમ્ ॥ હવે વિચાર કરો કે એ સમયે શ્રીપાળમહારાજાને કોઇ નમો અરિહંતાણમ્, બોલવાની યાદ દેવાડવા ગયું હતું વારૂ ? શું તે વખતે ભણાવ્યો તેનો ધર્મસંસ્કાર જાગૃત કર્યો હતો ? શું તે સમયે તેના ગુરુદેવ તેની સાથે હતા ? નહિજ ! ! માથે ભય ગાજતો હતો છતાં જ્યારે નમો અરિહંતાણમ્ એ શબ્દ નીકળ્યો છે ત્યારે એ શબ્દ શાથી નીકળ્યો હશે ? એ માત્ર સંસ્કારનુંજ પરિણામ છે. તમે તમારા માતાપિતાને સર્વથી વિશેષ અને હિતકારી માની લીધા છે; તેથીજ આકૃત પ્રસંગે તમારા મોંઢામાંથી "ઓ બાપ" શબ્દ નીકળી જાય છે. પણ અહીં દૃઢ સંસ્કાર ચડેલો છે તેથી શ્રીપાળના મુખમાંથી એજ શબ્દ તરત બહાર નીકળે છે કે નમો અરિહંતાણમ્. બબ્બે હજાર વાર જાપ કરીએ છીએ છતાં એ જાપ આપણા હૃદયપલટા ઉપર એવી રીતે કોતરાતો નથી કે ત્યાં બીજા કોઇ પણ પ્રસંગનો ધબકારો થાય કે સામો એજ ધ્વનિ ઉઠે કે નમો અરિહંતાણમ્. ત્યારે શ્રીપાળની સ્થિતિ કેવી હશે ? આપણને સહજ ભય લાગતાં, તાવ ભરાતાં, માથું દુખતાં, ઓ બાપરે એમ બોલાઈ જવાય છે; પણ શ્રીપાળ તો ખુદ મોતના મોંમાં ઝલાયા હતા, નાટકમાંથી ઉઠ્યા હતા, ધર્મનો પ્રસંગ પણ તે વખતે ન હતો છતાં, તેમના હૃદયમાંથી અચાનક તેવા શબ્દ બહાર

પડે છે કે નમો અરિહંતાણમ્; એનો અર્થ એ છે કે ધર્મ-નાજ સંસ્કારથી શ્રીપાળમહારાજના અણુએ અણુ ભરપુર છે.

દવા દેખાય છે પણ ધર્મ આવા જાય છે.

રોગ થાય, તાવ આવે તેવે પ્રસંગે કોઈ દવા, ડાક્તર કે વૈદની વાત કરે છે તો તરત રસ પડે છે; પરંતુ જો કોઇએ ધર્મની વાત કરી કે જોઇ લ્યો કેવો કંટાળો આવે છે તે ! શ્રીપાળમહારાજની રિદ્ધિસિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ સાંભળીએ છીએ ત્યારે આપણે આશ્ચર્યથી આભા બની જઇએ છીએ અને એ અફાટ સંપત્તિમાં આપણું મન ભરાઇ જાય છે. પરંતુ શ્રીપાળમહારાજાએ પાડેલા આ સંસ્કાર જોઇને સંસ્કાર પાડવાનું માનસ આપણા મનમાં ઉભરાઈ આવે છે ખરૂં કે ? શ્રીપાળમહારાજાએ પાડેલો આ સંસ્કાર કેવો દૃઢ હશે અને તે કેવો મહત્ત્વનો હશે એ વિચારો. તમારે શિરે કોઈ ભય નથી, જોખમ નથી, ત્યારે એવો દૃઢ નિશ્ચય કરો કે છ મહિના સુધી મોંઢેથી નમો અરિહંતાણમ્ સિવાય બીજો શબ્દ બોલવો નથી. ભલે મન બીજી બાજુએ જાય, તેની પરવા નથી, મનને જ્યાં ફાવે ત્યાં જવા દો; પરંતુ વચનને તો સ્થિર રાખો ! પરંતુ એટલું એ બનતું નથી ! ધારેલું છતાં પણ આટલું બનતું નથી ત્યારે વગર ધાર્યે શ્રીપાળ-મહારાજાના મુખમાંથી નમો અરિહંતાણં શબ્દ નીકળે છે; ત્યારે એ સંસ્કાર કેટલો જબરો હશે તે સમજી લ્યો. વૈદ્ય ડાક્તર આપણને ચેતવણી આપે કે " હવા, દવાદારૂથી આરામ થવો અશક્ય છે, મોતના તેડાં આવી લાગ્યાં છે ! " પણ તે છતાં આપણી ઉંઘ નથી ઉડતી ! આપણે સળવળતા નથી

કે ધર્મમાં તન્મય બનવાની વાત કરતા નથી. ત્યારે શ્રીપાળ-મહારાજાને તો અચાનક મોત સામું મળે છે, ઘેરે અપાર સંપત્તિ છે; મયણાસુંદરી જેવી રૂપ અને ગુણના ભંડાર જેવી દિવ્ય પત્ની છે, છતાં તે બધું ભૂલી જવાય છે અને મોઢું એકજ ઉચ્ચાર કરે છે કે નમો અરિહંતાણમ્. આ કેવો વજ્રલેપ સંસ્કાર છે ! આપણે શ્રીપાળમહારાજાની રિદ્ધિસિદ્ધિને નીહાળીએ છીએ પણ એ રિદ્ધિસિદ્ધિ એ તો ગૌણ ફળ છે. ગૌણ ફળ આપણી આંખોં સામે રહે છે, પરંતુ તેમની નવપદ વિષેની તન્મયતા તે આપણા ખ્યાલમાં નથી બેસતી ! રિદ્ધિસિદ્ધિ એ ફળ છે, એ સઘળું કાર્ય છે. તે કાર્ય આપણે વારંવાર નિહાળીએ છીએ; પરંતુ એ કાર્યનું કારણ જે આરાધનામાં તન્મયતા તે આપણી આંખે ચઢતું નથી ! શેરહોલ્ડર વ્યાજનો વાયદો ત્યારે કરી શકે કે જ્યારે તેણે શેરની ખરીદી કરી હોય તો ! શેર લીધા વગર તમે અમુક દહાડે મારા શેરનું વ્યાજ આવવાનું છે, ત્યારે તું પૈસા લેવાને આવજે; એવો તમારા માગનારાને વાયદો કરો તો એ વાયદો ચાલી શકવાનો નથી. તમારી પાસે શેરજ ન હોય તો પછી વ્યાજ ક્યાંથી આવવાનું હતું ? શું કોરે કાગળીએ વ્યાજ આવવાનું હતું ? કદી નહિ ! એટલાજ માટે શાસ્ત્રકાર મહા-રાજા રત્નશેખરસૂરિજી સંસ્કારના શેર લેવાની બધાને આજ્ઞા કરે છે. સંસ્કારના શેરો લીધા હોય તો પછી આરાધના રૂપી વ્યાજનો વાયદો તમે ગમે ત્યારે કરો તેનો વાંધો નથી ! હવે તમારી પાસે એ સંસ્કારની મુડી શી રીતે ઉભી થાય તેનો વિચાર કરો. સંસ્કારની થાપણ મેળવવાનો માર્ગ એ

છે કે હજારો ને લાખો વાર ગુણનું સ્મરણ કરો અને કરાવો. તેમ કરીને જ્યારે તમે નવપદની આરાધનામાં જોડાશો ત્યારે ધીમે ધીમે સંસ્કાર તમારા આત્મામાં જામશે. તમે મીઠાનું અને રેતીનું ઉદાહરણ લો. મીઠું અને રેતી એ તો તદ્દન ભુખરી ચીજો છે, પરંતુ એ ચીજોને પણ તમે ખુબ લસોટશો તો તેમાં ચીકાશ ઉત્પન્ન થશે તેજ પ્રમાણે આત્માને પણ સંસ્કારથી લસોટવાની જરૂર છે.

વ્રત અને ઉપાસનાની આવશ્યકતા.

ત્યારે હવે વિચારો કે આત્માને શી રીતે લસોટી શકાય? વ્રત, ઉપવાસદ્વારા. ક્રિયા એ આત્માને લસોટવાનું સારામાં સારૂં સાધન છે, એથી જ્યારે આત્માને ખૂબ લસોટશો ત્યારે આત્મામાં સંસ્કાર ઉત્પન્ન થશે. આત્માને લસોટવાની તક મળી શકે એટલા માટે જ ઓળી વર્ષમાં બે વાર રાખવામાં આવી છે. એક ચૈત્ર મહિનામાં અને બીજી આસો મહિનામાં. આ રીતે તપાસતાં માલમ પડે છે કે જૈનશાસનમાં શ્રીઅરિહંતો મહાસમ્રાટ તરીકે છે, સિદ્ધ મહારાજાઓ શાસનની પતાકાસમા છે, આચાર્ય ભગવાનો જનરલ (સેનાનાયકો) તરીકે છે અને ઉપાધ્યાય કર્નલ (નાયક) તરીકે છે. હવે એ બધું છે, પરંતુ લશ્કર કયાં છે? લશ્કર ન હોય, સૈન્ય ન હોય તો સેનાપતિ, નાયક, મહાસમ્રાટ કે રાષ્ટ્રપતાકા કોઇનો પણ હિસાબ ન લાગે, બધાએ રગદોળાઈ જાય એ સ્થિતિ છે. તેટલા માટે શાસનના વાસ્તવિક સૂત્રસંચાલન માટે સૈન્યની જરૂર છે. તીર્થંકર ભગવાન્ તીર્થંકર કેવી રીતે થઈ શક્યા, તેનો વિચાર કરો. એને માટે તીર્થંકર

ભગવાનોના પૂર્વ ભવ જોવા પડશે. તેના વિના આ પ્રશ્નનો નિકાલ થાય એવું નથી. ત્રીજા ભવમાં તીર્થંકર ભગવાનના આત્માએ વીસસ્થાનકની આરાધના કરી હતી; એ આરાધનાદ્વારા તેઓશ્રીએ સમ્યક્ત્વાદિકની આરાધના કરતાં તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું હતું. એ સઘળું શાથી થયું હશે તેનો વિચાર કરો.

સાધુપદની મહત્તા કેટલી બધારે છે ?

આ સઘળો પ્રભાવ સાધુ ધર્મનોજ છે. તીર્થંકર ભગવાનને પણ જ્યારે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; ત્યારે કેવલીદશામાં અરિહંતોને નમસ્કાર કરતા નથી. કેવળજ્ઞાન થયા પછી તીર્થંકર ન હોય તેવા સામાન્ય કેવળીમહારાજાઓ પણ તીર્થંકરોને નમસ્કાર કે વંદના કરતા નથી, અને જો તીર્થંકર ભગવાનો કે કેવલી મહારાજાઓને નમસ્કાર કરવાનું કહેવામાં આવે છે તો તે કેવળજ્ઞાનની અશાતના થએલી માનવામાં આવે છે. જે દશા પામ્યા પછી અરિહંત ભગવાનોને પણ નમસ્કાર કરવાનો નથી તે દશામાં નમસ્કાર કોને કરવામાં આવે છે તેનો વિચાર કરો. આવી દશામાં "નમો તીર્થ્થસ્સ" એમ કહીને તીર્થને નમસ્કાર અને વંદના કરવામાં આવે છે. આ તીર્થને નમસ્કાર કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? કયા કારણથી તીર્થને નમસ્કાર–વાંદવામાં આવે છે વારૂ ! આ સઘળાનું કારણ એકજ છે કે કેવલીદશા, તીર્થંકર દશા, સિદ્ધદશા ઇત્યાદિ જે બધી ઉંચામાં ઉંચી દશાઓ મળી છે એ બધો તીર્થનો પ્રભાવ છે. સાધુપદનોજ એ પ્રભાવ છે કે તેથી આવી સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ

સ્થિતિ મળી શકી છે, એટલા માટેજ નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે એ તીર્થંકરપણું અથવા અરિહંતપણું એ તીર્થનો પ્રભાવ છે. આ મહાપદની પ્રાપ્તિ તીર્થપૂર્વક છે. હવે વિચાર કરો કે તીર્થ કોને કહેવામાં આવે છે. આપણે તીર્થને માટે તીર્થ, સંઘ એવો શબ્દ વાપરીએ છીએ; પરંતુ આજ કાલ તો નવો જમાનો આવ્યો છે અને હવે તો

"પાઘડીબંધાનો સંઘ"

તે પણ પોતાને તીર્થ કહેવા તૈયાર થઈ ગયો છે! પૈસામાં, લક્ષ્મીમાં જેને માયામોહ છે, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, પતિપત્નિના સંબંધોથી જેમનો આત્મા બંધાએલો છે એવા આત્માઓ, એવાઓને તીર્થ કહીએ તો પછી તીર્થની મહત્તાજ રહેતી નથી. એ વાત તો તમે જાણો છો અને નહિ જાણતા હો તો જાણી લ્યો કે જૈનધર્મ ત્યાગપ્રધાન ધર્મ છે. જૈનધર્મની ભૂમિકા ત્યાગથીજ શરૂ છે, ત્યાગ વિના જૈનધર્મનો બીજો શ્વાસ નથી, ઉચ્છવાસ નથી. આ ધર્મમાં સ્ત્રીપુત્રધનના લોભમાં બંધાએલા અને પાઈ પાઈ પર પણ પ્રેમ રાખનારા દુન્યવી મનુષ્યોને પણ તીર્થ કહી પૂજવાયોગ્ય માનવામાં આવ્યા હોય એ કદી બનવા જોગ છે? ત્યારે શું શ્રાવકશ્રાવિકાઓને સંઘમાંથી બહાર ધકેલી કાઢવામાં આવે છે એમ? નહિ, તેમ પણ નહિ. જે શ્રાવકશ્રાવિકા ધર્માનુકૂળ વર્ત્તનવાળા છે તેમને સંઘમાં જરૂર સ્થાન છે; પરંતુ શ્રાવકશ્રાવિકાઓ આરાધવા યોગ્ય નથી, પરંતુ આરાધના કરવા યોગ્ય છે અને તેથીજ શાસનસામ્રાજ્યમાં તેમને શાસનસેવા-સામ્રાજ્યસેવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું છે. જેઓ

એ સેવા ઉપાડી લેવા માગતા નથી, એ સેવા કરવાને જેઓ તૈયાર નથી અને જેમને પોતાનેજ આરાધવા યોગ્યને પાટલે ચઢી બેસવું છે તેવા આત્માઓ સત્ય, ન્યાય અને શાસનમાર્ગના પરમાર્થને સમજ્યા નથી.

"શ્રી સંઘ" એટલે કોણ ?

ત્યારે હવે એ વાતનો નિકાલ લાવવો પડશે કે શ્રાવક-શ્રાવિકા ચતુર્વિધસંઘમાં ખરા કે નહિ ? અહીં શાસ્ત્રનો નિર્ણય તપાસો. ધારો કે ખાટકીઓનું પંચ કાલે ઉઠીને જિનમંદિર બંધાવે, આગમો સાંભળે, પોતાને જૈન તરીકે જાહેર કરે અને ઢોરો કાપીને વેચવાનો ધંધો ચાલુ રાખે, તો તમે તેમને શ્રાવક કહેશો કે નહિ વારૂ ? જૈનધર્મના દરેકે દરેક આચારવિચાર પાળવા છતાં તે લોકો જૈનત્વની કોટીએ ગએલા ગણી શકાતા નથી, અર્થાત્ સ્થાન ગુણને આધારે જ નક્કી થાય છે, બીજી રીતે નહિ. તેજ પ્રમાણે જે શ્રાવકશ્રાવિકા શ્રમણોપાસક અને શ્રમણોપાસિકા તરીકે જાહેર થયા છે તેમને જ શ્રીસંઘમાં સ્થાન છે; અન્યોને નહિ. જે શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ સાધુસાધ્વીઓના સેવક-સેવિકા બનવા તૈયાર હોય તેવા શ્રાવકશ્રાવિકાઓનેજ જૈનશાસનમાં કહેલા શ્રીસંઘમાં સ્થાન છે, બીજાને નથી. વળી સાધુસંઘના સેવક તરીકે પણ શ્રાવકશ્રાવિકાઓને સ્થાન છે, પરંતુ તે અમુક શરતે છે. ધારાસભાઓમાં પ્રજા જેને ચુંટીને મોકલે તે જઈ શકે છે એ વાત ખરી, પણ ધારાસભામાં પ્રવેશતાંજ પહેલાં વફાદારીના સોગન લેવા પડશે. વફાદારીના સોગન લીધા વિના બીજી વાત નથી. જો તે

સોગન ન લે અને સોગનને વફાદાર ન રહ્યા તો ખેલ ખલાસ. તેજ પ્રમાણે અહીં ચતુર્વિધ સંઘમાં દાખલ થયા પછી પણ અહીં સંઘને એટલે શાસને ઠરાવેલી મર્યાદાઓને વફાદાર રહેવાનું છે. જો સંઘમાં દાખલ થયા પછી સંઘ-બંધારણને, સાધુસંસ્થાને જ તોડવાનો યત્ન કરે તો તેને સંઘમાં સ્થાન નથી !

લિંગભેદનો શાસ્ત્રીય અર્થ વિચારો.

મુનિમ શેઠનું કામ કરવાને હકદાર છે; પરંતુ તે શેઠને નામેજ કામ કરવાને હકદાર છે, શેઠને ખસેડીને પોતાને નામે સોદો કરવાનો તેને હક નથી ! જે પ્રમાણે શેઠ વડે મુનિમ છે તેજ પ્રમાણે જૈનશાસનમાં સાધુસાધ્વીઓ વડે શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ છે અને એવાજ શ્રાવકશ્રાવિકાઓને તીર્થ-સંઘમાં સ્થાન છે. તીર્થંકર મહારાજા અરિહંતપદને, બીજા સિદ્ધોને અથવા બીજા કોઇ તત્ત્વને નમસ્કાર કરતા નથી; પરંતુ તેઓ પણ તીર્થને વંદના કરે છે. આનું કારણ એટલુંજ છે કે એ તીર્થને પ્રતાપે પોતે પરમપદને પામી શક્યા છે. સાધુ થયા સિવાય, ત્યાગરૂપ ચારિત્રને અમલમાં મૂક્યા સિવાય કોઈ પણ મહાપદની પ્રાપ્તિ આ જગતમાં છેજ નહિ. સાધુપદથીજ ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે ચઢતાં ચઢતાં તીર્થંકરની મહાપદવી મળે છે એનો ખ્યાલ રાખજો ! જેણે સાધુપદ નથી લીધું કે નથી લેવા લાયક માન્યું તે નથી તીર્થ-કર કે અરિહંત થવાનો યા નથી સિદ્ધ થવાનો; એ શાસ્ત્રનો નિર્ધાર છે. ત્યારે કોઇ એવી શંકા કરશે કે એમ માનવાથી તો સિદ્ધો માત્ર સ્વલિંગેજ માનવા જોઇએ; પરંતુ તેમ ન

કરતાં અન્યલિંગ અને ગૃહલિંગ દ્વારા પણ સિદ્ધો માન્યા છે એટલે એ ઉપરથી માલમ પડે છે કે સાધુપદ ન મેળવે તો પણ સિદ્ધ થઇ શકાય છે ! શાસ્ત્રોના પૂર્વાપર સંબંધ સાથે તપાસશો, તો આ શંકાનું પણ તમારી મેળેજ નિરાકરણ કરી શકશો. શાસ્ત્રોમાં " સ્વલિંગે સિદ્ધ " અને " અન્યલિંગે સિદ્ધ " એવા શબ્દો વાપરેલા છે એ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે સ્વલિંગેસિદ્ધ એજ સિદ્ધપુરીનો ધોરીમાર્ગ છે. જે સાધુપદ પામીને સિદ્ધ થયા છે તે સ્વલિંગેસિદ્ધ છે. અન્યલિંગસિદ્ધના ભેદમાં " અન્ય " શબ્દ વાપર્યો છે અને એ માર્ગને સ્વલિંગે સિદ્ધ થએલાથી જુદો પાડયો તે ઉપરથીજ માલમ પડે છે કે અન્યલિંગ માર્ગ એ મોક્ષપુરીનો ધોરીમાર્ગ નથી. ધોરીમાર્ગ–રાજમાર્ગ તો સાધુ થઇને પછીજ સિદ્ધપણું માનવામાં રહેલો છે. હવે અન્યલિંગે સિદ્ધ થએલા એવા કેટલા છે તે શોધી કાઢો અને સ્વલિંગે સિદ્ધ થએલા કેટલા છે તે શોધી કાઢો. સ્વલિંગે સિદ્ધ થયા હોય એવો હજારો, લાખો, અસંખ્ય છે, પણ અન્યલિંગે સિદ્ધ થયા હોય તેવા તો અત્યંત અલ્પ માત્ર નામનાજ છે ! ! અવત્સર્પિણીમાં ઉદાહરણ પણ મુશ્કેલીથી મળે તેમ છે. આટલું છતાં જેઓ સ્વલિંગની મહત્તા ઘટાડવાને સ્વલિંગસિદ્ધપણાના ધોરીમાર્ગની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેવાની ના પાડે છે અને અન્યલિંગથી સિદ્ધત્વ પામેલાનેજ સાધુતાની મહત્તા ઘટાડવા ધ્યાનમાં લે છે, અને તેમ બોલી દે છે, તેમના એ વચનમાં રહેલો વિચાર–બુરો હેતુ સિદ્ધ થાય છે ! તેમને આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ

સ્વલિંગસિદ્ધ એટલે સાધુ થઇનેજ સિદ્ધતા મેળવાય છે એ વસ્તુને ગૌણ કરીને તેઓ ગૃહસ્થપણે પણ સિદ્ધતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એવું પ્રતિપાદન કરી સાધુધર્મને ઉડાવી દેવા કે સાધારણ ગણાવવા માંગે છે. શાસ્ત્રકારોએ " અન્યલિંગ–ગૃહલિંગ–અને સ્વલિંગ અર્થાત્ સાધુપદ એવા ભાગો પાડયા છે એ ઉપરથી માલમ પડે છે કે સિદ્ધપણાની અને અરિહંતપણાની જડ–તેનું બીજ તે સાધુપણું છે.

અન્યલિંગસિદ્ધમાં પણ ઇચ્છાથી સાધુપણું તો છેજ.

હવે અન્યલિંગવાળા કેવી રીતે સિદ્ધપદે ગયા છે એ વિચારો. એ રીતે પણ સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરનારાઓ સાધુપણું ગ્રહણ કરૂં એ ભાવનાથીજ મોક્ષે ગયા છે. એ ભાવના વગર કોઈ મોક્ષે જતા નથી, જેઓ સાધુપણું લીધા વિના મોક્ષે ગયા છે, તેમની હાર્દિક ધારણા તો એજ હતી કે ક્યારે એવી શુભ પળો આવે કે આપણે સાધુધર્મને અંગીકાર કરીએ. સાધુપણું સ્વયં તો ઉત્તમ ચીજ છે; પરંતુ સાધુપણાનો વિચાર પણ એટલો ઉત્તમ છે કે તે અન્યલિંગ છતાં પણ આત્માને ભવમુક્ત કરી નિર્વાણ તરફ દોરી જાય છે અને સિદ્ધપદ અપાવે છે. સ્વલિંગમાં સાક્ષાત્ સાધુપણું રહેલું છે ત્યારે અન્યલિંગમાં સાધુપણાનો વિચાર છે. આ બધા ઉપરથી માલમ પડે છે કે સાધુપણું એ બીજ છે અને અરિહંતપણું સિદ્ધપણું એ તેનું પરિણામ છે. અર્થાત્ સિદ્ધ, અરિહંત, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય એ બધાની જડ–બધાનું બીજ સાધુપણામાં રહેલું છે. હવે કદાચિત્ કોઇ એવો પણ પ્રશ્ન કરશે કે સાધુપણું એ ચાર પદ (સિદ્ધ, અરિહંત, આચાર્ય

અને ઉપાધ્યય)ની જડ તો છેજ; પરંતુ પાંચે પદ–અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ સઘળા ગૃહસ્થો દ્વારાજ થાય છે તો પછી પાંચે પદોનું બીજ ગૃહસ્થપણું જ છે એમ માનીને ગૃહસ્થપણાનીજ આરાધના કર્યા કરો તો તે શું ખોટું છે? ઠીક. હવે દૂધ અને ઘાસનો વિચાર કરો. ગાયનો આધાર ઘાસ પણ છે અને ખીલો પણ છે, ગાયની રક્ષા ઘાસ ઉપર પણ છે અને ખીલા ઉપર પણ છે; ત્યારે દૂધની જડ ઘાસ માનશો કે ખીલો માનશો? દૂધની જડ ખીલો માની શકાયજ નહિ, ગાયના રક્ષણને માટે ખીલો આવશ્યક છે એ ખરૂં; પરંતુ ઘાસજ દૂધરૂપે પરિણામ પામતું હોવાથી ઘાસ એજ દૂધની જડ ગણવામાં આવે છે. ખીલો એ ઘાસની જડ ગણી શકાતી નથી. ગાય ખીલે બાંધેલી હોય તો દૂધનું રક્ષણ થાય, રખડતી હોય તો કોઈ દૂધ દોહી લે, માટે ખીલાની જરૂર; પણ આટલા માત્રથી ખીલો એ દૂધનું મુખ્ય કારણ ન ગણાય. જેમ ઘાસ દૂધરૂપે પરિણામ પામે છે તેજ પ્રમાણે સાધુપણું એ અરિહંતપણું, સિદ્ધપણું, આચાર્યપણું અને ઉપાધ્યાયપણું એ રીતે પરિણામ પામે છે; પરંતુ ગૃહસ્થપણું એ પાંચ પદોમાંથી કોઈપણ રૂપમાં પરિણામ પામતું નથી. ગૃહસ્થપણું એ છકાયના કચરાકૂટાવાળું છે, વિષયવાસનામાં તલ્લીન છે, ધર્માચરણમાં હીન છે, લોભ, લાલચમાં લીન છે અને સાધારણ રીતે ત્યાગ, તપશ્ચર્યામાં દીન છે; આવું ગૃહસ્થપણું એ સાધુ કે અરિહંતપદમાં પરિણમી શકતું ન હોવાથી સાધુપણાની જડ ગૃહસ્થપણું છે એમ માન્ય રાખવામાં આવ્યું નથી!

સઘળા સાધુ સમાન.

સાધુના બે પ્રકાર છે. સ્થવીરકલ્પી અને જિનકલ્પી; પરંતુ એ બંને પ્રકારના સાધુઓને પરસ્પર વિરોધ કરવાપણું નથી. જિનકલ્પી સાધુની સ્થિતિ ઉંચી છે. જિનકલ્પીસાધુ-સમુદાય વસ્ત્રપાત્ર રાખે કે નહિ પણ રાખે, તેઓ વસ્ત્રાદિ ધારણ ન કરે તો વાંધો નથી, તેઓ વસતિમાં રહેતા નથી. તેમને ગોચરી મેળવવાની છે, પરંતુ તેને પણ અમુક નિયમોના આધારેજ, અન્ય રીતે નહિ. દિવસનો ચોથો પ્રહર શરૂ થાય ત્યારે કાયોત્સર્ગ કરે છે તે બીજા દિવસના મધ્યાહ્ન કાળ સુધી ચાલુ રહે છે, ઠંડિલ યોગ્ય ભૂમિ ન મળે તો લાગલાગટ છ મહીના સુધી હંમેશની હાજત એવો ઠંડિલ પણ રોકવો પડે છે. તેમજ તેમના બીજા કલ્પો પણ કઠણ છે. આવો કઠિન આચાર પાળનારા જિનકલ્પી સાધુઓ કહેવાય છે; પરંતુ જિનકલ્પી સાધુઓને પણ સ્થવીરકલ્પી પોતાનાથી નીચા છે એમ કહી તેમને હસવાનો અધિકાર નથી. બંને પ્રકારનું સાધુત્વ જિનાજ્ઞા-મંડિત છે અર્થાત્ બંને પ્રકારનું સાધુત્વ જિનાજ્ઞાથી અસ્તિત્વમાં આવેલું છે. શાસનનો હેતુ શો છે તે વિચારો. શાસનસામ્રાજ્ય એ પારકાનો મુલક પચાવી પાડનારૂં સામ્રાજ્ય નથી; આ સામ્રાજ્યનો હેતુ એ છે કે સઘળા જીવોને મોક્ષમાર્ગને પંથે વાળવા અને એ પંથમાં અંતરાય ઉત્પન્ન કરનારા મિથ્યાવાદીઓના મિથ્યાવાદની અયોગ્યતા દર્શાવી આપવી. આ મહાસામ્રાજ્યના સાધુઓ એ તો શૂરા સિપાઇઓ છે; તો પછી તેમનામાંજ કલહ હોય

એ કેવી રીતે પાલવે વારૂ ? આટલાજ માટે જિનકલ્પી અને સ્થવીરકલ્પી એ બંને જિનાજ્ઞા પ્રમાણે અસ્તિત્વમાં આવેલા હોઈ આચારભેદ સિવાય તેઓ સમાન છે, તેમનું સમાન-પદ દર્શાવવા માટેજ નવકાર મંત્રમાં **નમો લોએ સવ્વસાહૂણમ્.** એવો શબ્દ મૂકયો છે. સાધુની આગળ સર્વ શબ્દ કેમ મૂકવામાં આવ્યો છે, તેનો વિચાર કરો. સાધુઓમાં બે ભેદ છે; તે છતાં એવો શબ્દપ્રયોગ વાપરવામાં આવ્યો છે. અરિહંતાણું એવા પદથી જાતિથી યા બહુવચનથી સઘળા અરિહંતોનો સમાવેશ થાય છે; ત્યારે તેજ પદ્ધતિએ " **નમો સાહૂણમ્** " એવો પ્રયોગ કેમ ન વાપર્યો ? અથવા સર્વની આવશ્યકતાજ હતી તો " **નમો લોએ સવ્વ અરિહંતાણમ્** એવો પ્રયોગ કેમ ન વાપર્યો ? " **સવ્વ** " સર્વ શબ્દ માત્ર સાધુઓની આગળ વાપરવામાં આવ્યો છે; એ ઉપરથી સહજ માલમ પડે છે કે એ શબ્દ બધા સાધુઓ સરખા છે એમ બતાવવાનેજ વાપરવામાં આવ્યો છે ! " **સાહુણમ્** " પદથી બધા સાધુઓ આવી જાય છે; ત્યારે સર્વ શબ્દનો પ્રયોગ શા માટે ? એટલાજ માટે કે સ્થવીરકલ્પી અને જિનકલ્પી બંને સાધુઓને સમાન ગણવાનોજ તેમાં આદેશ છે.

સાધુની સમાનતાને શાસ્ત્રોનો ટેકો.

બંને સાધુઓ જિનાજ્ઞા પ્રમાણે છે, સાધુઓ તે રીતે સમાન છે, છતાં સાધુઓમાં ગુણની અધિકતા ન્યૂનતા રહેલી છે. બીજા સઘળા પદોમાં ગુણોની સમાનતા છે. અરિહંતપદ કહ્યું એટલે બાર ગુણોથી યુક્ત-જે બાર ગુણોથી

યુક્ત છે તે અરિહંત છે. એક પણ અરિહંત એવો નથી કે જે ૧૨।।। ગુણવાળા હોય ! તેજ પ્રમાણે સિદ્ધ કહ્યા એટલે બધાજ સિદ્ધો સમાન ! દરેક સિદ્ધો આઠ કર્મથી રહિત છે. જે આઠ કર્મથી રહિત છે તેજ સિદ્ધ છે. કોઇ એકાદ કર્મથી રહિત હોય તો તેને સિદ્ધપુરીમાં ઘુસી જવાનો અધિકાર નથી. આચાર્ય કહ્યા એટલે પંચાચારથી યુક્ત અને પંચાચાર પ્રવર્ત્તાવનાર, તેમાં એક પણ આચાર અપવાદ તરીકે ચલાવી લેવાનો નથી. શાસનનો દોરનાર, શાસનનો ધણી તે આચાર્ય. ઉપાધ્યાય એટલે શાસ્ત્રો ભણાવનાર. શાસ્ત્રમાં અને સજઝાયમાં તલ્લીન ! આ ચારે પદો એવા છે કે તેમાં ગુણભેદ ન ચાલે ! પણ સાધુઓમાં ભેદ હોઈ શકે છે. પ્રમાદીસાધુ, અપ્રમાદીસાધુ, પ્રતિમાકલ્પીસાધુ, અપ્રતિમા-કલ્પી સાધુ, ૧૪ પૂર્વી કે આઠ પ્રવચન માતા માત્રના જ્ઞાનવાળો એ સઘળા એક કક્ષાએ છે અને બધા સરખા ગણવામાં આવ્યા છે. જિનકલ્પી, સ્થવીરકલ્પી, પ્રતિમાકલ્પી, પ્રમાદી, અપ્રમાદી બધા સાધુઓ સમાન છે. સાધુતાનું મુખ્ય લક્ષણ એટલુંજ કે અંતઃકરણપૂર્વક અને આચારવિચારપૂર્વક મન, વાણી અને કર્મથી હિંસા, જુઠ, ચોરી, અબ્રહ્મ, પરિગ્રહનો ત્યાગ અને વ્યવહારથી " કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ " હોવોજ જોઈએ. જેમનામાં એ ત્યાગ છે તે સઘળા સાધુ છે અને તે સઘળાને સાધુના સરખા પદે આરાધવા એ શાસનની આજ્ઞા છે. હવે કોઇ એવી શંકા કરશે કે ચોથા આરાના સાધુઓ તો આજના સાધુઓ કરતાં પહેલા જન્મેલા હતા અર્થાત્ ભગવાન્ તીર્થંકર આદિ થઈ ગયા હતા અને તે પછી સાધુઓ થયા હતા, ત્યારે એ ચોથા આરાના સાધુઓ

આજના સાધુ કે ઐરવતના છેલ્લા વિભાગના સાધુ છે તેમને નમસ્કાર કેવી રીતે કરી શકે ? પહેલા તીર્થંકર-ભગવાનના ગણધરો " **नमो लोए सव्व साहूणम्** " એ શી રીતે બોલી શકે, કે જે કાળે આજના સાધુઓની તો ઉત્પત્તિને પણ અવકાશ ન હતો ? અહીં શાસનનો સંબંધ દર્શાવવા અને શાસ્ત્ર એક અને અવિભક્ત છે એવું બતાવવા આ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે. એક બાળક માંદું હોય અશક્ત હોય, રોગી હોય, છતાં તે બાળકના જ્ઞાતિલાઓ તો એમજ કહેશે કે અમારી જ્ઞાતિનો બાળક છે. આ વચનો શા માટે ઉચ્ચારવામાં આવે છે ? એટલાજ પુરતા કે એથી દુનિયાદારીનો સંબંધ દર્શાવાય છે. એજ રીત અહીં પણ માની લેવાની છે. શાસનના સંબંધને આગળ કરી અહીં બધા સાધુઓને નમસ્કાર કરવાનું વિધાન છે. સાધુપણું એટલે શું છે તેનો વિચાર કરો. જે મન વચન અને કાયાનું ગોપન કરે છે, દુનિયાદારીના સાવદ્ય વિચારોનો ત્યાગ કરે છે, સ્વપનમાં પણ જેને એવા વિચારો ઉદ્ભવતા નથી. વિચારો ઉદ્ભવે તો પણ તે એવાજ અને સ્વપ્ના આવે તો પણ તે એવાજ કે વિહાર કર્યો, ગોચરી લાવ્યો, ભણ્યો ! સ્ત્રી પુત્રાદિકનો વિચાર પણ ન આવે, મન તે તરફથી ખસી જ જાય અને સાધુતા એજ ઉન્નતિનો પાયો છે એવી જ્યાં માન્યતા હોય તે સાધુ છે. બીજા ભેદો ભલે હોય, પણ આટલા ગુણો તો સાધુઓમાં જરૂર જ હોવા જોઈએ. જો સાધુઓમાં આટલા ગુણો હોય તો તે

સઘળા સાધુઓને એક સપાટીએ આરાધવા યોગ્ય કહ્યા છે. આમ સિદ્ધપણું એ સઘળા પદથી શ્રેષ્ઠ છે. એ સિદ્ધપદના પ્રકાશક અરિહંત દેવ. તેમના માર્ગના પ્રકાશક આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય છે અને સાધુ તે સર્વદા બીજરૂપ છે. ત્યારે હવે સાધુપણું શી રીતે પ્રાપ્ત થાય એમ છે તે જોઇએ. ગુપ્તિની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય તે વિચારો. મુક્ત અને નિર્લોભત્વની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે ગુપ્તિની પ્રાપ્તિ કહી છે. સાધુત્વને માટે એ ગુપ્તિ આવશ્યક છે. આવા સાધુને પાંચમા પદે આરાધવા યોગ્ય ગણેલા છે. પાંચ ગુણવાળા પુરુષોને પાંચપદે આરાધીએ છીએ; પણ તેમને આરાધ્ય શા માટે ગણ્યા છે વારૂ ? તેમનામાં રહેલા ધર્મતત્ત્વને લીધેજ ! ત્યારે હવે એ ધર્મતત્ત્વ એટલે શું છે તેનો વિચાર કરવો જરૂરી છે !

દર્શનપદ

सव्वन्नुपणीयागमपयडियतत्तात्थसद्दहणरूवं ।
दंसणरयणपईवं निच्चं धारेह मणभवणे ॥२७॥

સમ્યગ્દર્શન એ એક જૈનશાસને જગતને આપેલો સુવર્ણસંદેશ છે. જે સમ્યગ્દર્શનનો ત્યાગ કરે છે, તેવા આત્મા જીતેલી બાજી હારી જાય છે. કોઇપણ મહાપદની પ્રાપ્તિ સમ્યગ્દર્શન વિના થઈ શકતી નથી. માત્ર સત્ય અસત્યને જુદા જુદા કરીને દેખાડનારી અદ્ભુત આંખો એટલે સમ્યગ્-દર્શન. કોઇપણ જાતના તેલની જરૂર વિના સતત બળતો રહેનારો સમ્યગ્દીપ એ જૈનહૃદયનો શણ-ગાર છે. સમ્યગ્દર્શન વિના અરિહંતપદની પ્રાપ્તિ પણ તદ્દન અશક્ય છે.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન રત્નશેખસૂરીશ્વર મહારાજા ભવ્યજીવોના કલ્યાણાર્થે શ્રીપાલચરિત્રની રચના કરી ગયા

છે. તેમણે જણાવ્યું છે કે શ્રવણશુશ્રૂષાના બે પ્રકાર છે. એક તત્ત્વશુશ્રૂષા અને બીજી રસશુશ્રૂષા.. હવે તત્ત્વશ્રૂષા કોને કહેવી તેનો વિચાર કરો. ધારો કે એક માણસ પોતાના પૂર્વજોનો ઇતિહાસ સાંભળે છે. એ ઇતિહાસ સાંભળતી વખતે તેમાંના સુંદર પ્રસંગો સાંભળીને તેને ઉત્સાહ આવે છે, તેમાં તેને યશ લેવાની જિજ્ઞાસા પ્રકટ થાય છે. આ વખતે સાંભળનારો વર્ણનની શૈલી, ઇતિહાસ જો કાવ્યમાં લખાએલા હોય તો તેના છંદો વગેરે ઉપર ધ્યાન નથી આપતો. એજ પ્રકારે ધર્મકથા શ્રવણ કરતાં પણ હેય વસ્તુઓમાં નુકશાન કેટલું છે, ઉપાદેય વસ્તુઓથી લાભ કેટલો છે એ વસ્તુઓ ઉપરજ ધ્યાન આપે અને તેજ દૃષ્ટિએ ધર્મકથા શ્રવણ પણ કરે છે ત્યારે તે તત્ત્વશુશ્રૂષા કહેવાય છે. હવે રશશુશ્રૂષા એટલે શું તે વિચારો. રાજમહારાજાઓની રાજખટપટનો ખ્યાલ કરો. રાજમહારાજાઓ વચ્ચે જ્યારે રાજદ્વારી ખટપટો થાય છે, ત્યારે એ તકરારથી માથાં પાકી આવે છે; મગજ બહેરાં બની જાય છે. એ પ્રસંગે રાજાઓ પોતાની પાસે કથકો રાખે છે. આ કથકો રાજાને ખરી ખોટી વાર્તાઓ કહે છે. આ વાર્તાઓ રાજા રસપૂર્વક સાંભળે છે; પરંતુ આ કથાઓ શ્રવણ થાય છે તે ક્યા મુદ્દાથી થાય થાય છે તેનો વિચાર કરો. એજ રીતે એવાજ મુદ્દાથી ધર્મકથા પણ શ્રવણ કરવામાં આવે છે, તે શુશ્રૂષા રસશુશ્રૂષા કહેવાય છે.

તત્ત્વશુશ્રૂષા અને રસશુશ્રૂષા.

શ્રીપાળમહારાજાનું ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવામાં આવે

છે, પરંતુ એ સાંભળવાથી કેવો અને કેટલો લાભ થાય છે તેનું માપ કાઢવું હોય તો એ શ્રવણનો પ્રકાર સાંભળવો જોઈએ. શ્રીપાળનું ચરિત્ર વારંવાર સાંભળ્યા છતાં શ્રીપાળને રાજકુમારી મળી, દેવતા પ્રસન્ન થયા, અખૂટ રિદ્ધિસિદ્ધિ મળી એજ વાત ખ્યાલમાં આવે છે; એનું કારણ એ છે કે શ્રીપાળ મહારાજાનું ચરિત્ર મન ઉપર રસકથા તરીકે પરિણામ પામ્યું છે. જેના મન ઉપર એ ચરિત્ર તત્ત્વકથા તરીકે પરિણામ પામ્યું હોય તેની સ્થિતિ એથી જુદીજ હોય છે. એ તો એવોજ વિચાર કરે છે કે શ્રીપાળ મહારાજાને આ રિદ્ધિસિદ્ધિ મળી હતી ખરી, પરંતુ શ્રીપાળ મહારાજાએ નવ આરાધ્ય તત્ત્વોનું—નવપદોનું આરાધન કેવા હેતપૂર્વક કર્યું હતું; એ હેતુને લક્ષમાં રાખતાં જેને શ્રીપાળનું ચરિત્ર તત્ત્વકથા તરીકે પરિણમ્યું છે તે તો નવપદારાધનમાંજ તન્મય બની જાય છે ! આ બધું ત્યારે થાય કે જ્યારે શ્રીપાળમહારાજાનું ચરિત્ર તત્ત્વકથા તરીકે પરિણમ્યું હોય તોજ, નહિ તો નહિ. શ્રીપાળમહારાજે અરિહંતભગવાનના કયા ગુણોનું ધ્યાન કર્યું, આત્માને તેજ કામમાં કેવી રીતે લીન કર્યો અને એ સમયે તેમના આત્માની સ્થિતિ કેવી હશે, તેનો ખ્યાલ જેને આવ્યો નથી; તેને શ્રીપાળચરિત્ર તત્ત્વકથા તરીકે પરિણમ્યું જ નથી. શ્રીપાળચરિત્ર તત્ત્વકથા તરીકે સાંભળવાને બદલે જો રસકથા તરીકેજ સાંળળીએ તો એમાંથી કાંઈ આપણે મેળવ્યું નથી. દિવસના ચોવીસ કલાકમાં તેવીસ તેવીસ કલાક આપણે શું ધંધો છે ? " કલાલો બહુ પૈસાવાળો છે, મગનભાઇ શેઠનો

વેપાર હમણાં તેજ છે, અને આ દુનિયાનો ત્રેવીસ કલાકનો ધંધો છે. હવે ચોવીસમા કલાકમાં શ્રીપાળચરિત્રનો રાસ સાંભળ્યો, પરંતુ તેમાંએ નવું શું ? " શ્રીપાળ મહારાજાની સમૃદ્ધિ તો ખૂબ ભારી હો ! અને વહુ કેવી મળી ? રૂપ-રૂપનો ભંડાર, રાજકુમારી ! મહારાજા નસીબવંતો તો ખરો " હવે વિચાર કરો કે શ્રીપાળચરિત્ર સાંભળવા છતાં દુનિયાની વૃત્તિમાં ફેર પડયો કહી શકાય કે ?

બીજો પ્રયત્નજ કયાં છે ?

રોજની ત્રેવીસ કલાકની શી વૃત્તિ હતી ? પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં રાચવું ! હવે ચોવીસમા કલાકે શી વૃત્તિ થઇ ? એની એજ ! ! ફેર પડયો હોય તો એટલોજ કે ત્રેવીસ કલાક પાપપુણ્ય, ધર્મઅધર્મ વગેરે ગમે તેથી પૌદ્ગલિક સંપત્તિ મળે છે તેમાં રાચતા હતા; ત્યારે ચોવીસમા કલાકમાં ધર્મારાધન કરનારાને નામે જમા થએલી પૌદ્ગલિક સમૃદ્ધિને જોઇને રાચીએ છીએ. આ રીતે શ્રીપાળમહારાજાનો રાસ શ્રવણ કર્યા છતાં સાંભળનારની વૃત્તિ હજી પૌદ્ગલિક ચમત્કારમાંજ ગઇ છે, કારણ કે તેણે રસકથા તરીકેજ ધર્મકથાને પણ શ્રવણ કરી છે. આનો અર્થ એ છે કે ચાલીસ પચાસ વર્ષ સુધીની આપણે આરાધના કરી છે; વારંવાર શ્રીપાળ મહારાજાનું ચરિત્ર શ્રવણ કર્યું છે, તે છતાં આપણે હજી આત્મકલ્યાણનો સ્પર્શ પણ પામી શક્યા નથી. પ્રાચીન કાળનું એક ઉદાહરણ સાંભળો. પદ્મોતર રાજાને વૈરાગ્ય આવે છે, વૈરાગ્યથી વાસિત થએલા તેના ત્યાગી હૃદયે તે દીક્ષા લેવાને પ્રસ્થાન કરે છે; રાજાએ હજી દીક્ષા લીધી

નથી, વ્રત લીધાં નથી, પરંતુ તે પહેલાં એક વિચિત્ર બનાવ બને છે. દેવતાઓ રાજાની પરીક્ષા લેવા માટે તૈયાર થાય છે અને તેઓ રાજાના વૈરાગ્યની પરીક્ષા માટે માર્ગમાં એક બાજુએ ઝીણી દેડકીઓ વિકૂર્વે છે. એક બાજુનો રસ્તો ઝીણી દેડકીઓથી ભરાએલો છે અને બીજી બાજુએ કાંટાઓ છે. હજી તો રાજાએ દીક્ષા કે વ્રત લીધાં નથી તે છતાં રાજા દેડકીઓની સંરક્ષા માટે કાંટાવાળે રસ્તેથી પસાર થાય છે. કાંટા વડે પગ વિંધાય છે, પગમાંથી લોહીની ધારાઓ વહે છે, તે છતાં રાજા એજ રસ્તે પોતાનું પ્રયાણ ચાલુ રાખે છે ! બીજી તરફ આપણી સ્થિતિ જુઓ. આપણે સાઠ વર્ષ સુધી કથાઓ સાંભળીએ છીએ, છતાં આપણે ક્યાં ? ત્યાંના ત્યાંજ ! ત્યારે હવે વિચારો, કે એ સ્થિતિ શાને આભારી છે–શા માટે છે ? જવાબ એ છે કે આપણે આત્માને લસોટયો નથી ! આત્માને યાદ કર્યો નથી, આત્મામાં વૃત્તિઓ વાળીજ નથી અને આત્મપદ પામવાનો પ્રયત્ન કર્યોજ નથી. જે કાંઇ પ્રયત્ન થયો હોય તે પુદ્ગલને લસોટવાનોજ છે ! પુદ્ગલોને યાદ કરવાનો છે ! અને પુદ્ગલોથીજ રાજી થવાનો છે !

આરાધના એ નવરાનું કામ નથી.

ધર્મશ્રવણ કરવામાં ધર્મકથા તત્ત્વરૂપે સાંભળવામાં એક વાર સાંભળવામાં પણ જે જિંદગીને ભોગે તન્મય બન્યા છે, તેવાજ આત્માઓ આત્મસ્વરૂપને અડકી શક્યા છે. ચરિત્ર સાંભળવા છતાં તમે એ યાદ રાખ્યું છે કે તેમણે સમૃદ્ધિ મેળવી, તેમના ઉપર દેવતા પ્રસન્ન થયા અને તેઓ

નવખંડના નરદેવ થયા ! બીજી કાંઇ વાત આપણે યાદ રાખીજ નથી. આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે આપણે શ્રીપાળ મહારાજાના આત્માની દશાને હજી અડકી શકયાજ નથી ! ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ થશે કે શ્રીપાળમહારાજાનો કુટુંબ-પરિવાર, પૈસોટકો એ બધું ધ્યાનમાં લેવા યોગ્યજ નથી; તો પછી શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ એ બધું વર્ણવ્યું શા માટે હશે ? શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ એ એટલા માટે નથી વર્ણવ્યું કે એ સમૃદ્ધિ જોઇ તમે ખુશ થાઓ. જે ધર્મકથા શ્રવણ કરનાર આત્મિયદશાનો સ્પર્શ કરે છે તેવા ભવ્ય આત્માને તેની ઇચ્છા વિના પણ આરાધનાનો પ્રભાવ કેટલો છે તે બતાવવા માટે એ સઘળું કહેવું પડયું છે. શાસ્ત્રકારોએ જોકે પૌદ્ગલિક પ્રાપ્તિની વસ્તુ પ્રભાવ દર્શાવવાને માટે કહી છે; પરંતુ તે હકીકત અહીં મનમાં પેસી ગઇ છે અને આત્મપદની પ્રાપ્તિ એ વાત ઉડી ગઈ છે ! અર્થાત શાસ્ત્રકારોએ જે આશયથી સઘળી પ્રભુતા દર્શાવી છે તે આશય વિસ્મરણમાં ગયો છે અને જે ગૌણ વાત સત્તા સમૃદ્ધિ વગેરે શ્રીપાળ મહારાજાને મળી ગયાં તે માત્ર યાદ રહી ગયું છે. વિચાર કરો કે શ્રીપાળ મહારાજે નવપદની આરાધના કેવે પ્રકારે કરી છે. શ્રીપાળ મહારાજે દુઃખમાં પણ નવપદની આરાધના કરી છે; તેવીજ સુખમાં પણ કરી છે. સંપત્તિ વખતે જેવી આરાધના કરી છે તેવીજ આરાધના આપત્તિ સમયે પણ કરી છે. જે પ્રસંગે આખું ઉજ્જયિની શહેર એક બાજુએ છે અને રોગી દશામાં આવી પડેલા શ્રીપાળમહારાજા એક બાજુએ છે તે પ્રસંગે પણ આરાધ-

નામાંથી તેઓ એક તલપુર ખસતા નથી. વળી જ્યારે વિદ્યાધરો, ચારણો, શ્રમણો વગેરેને પણ માન્ય થએલા છે એવી મહારાજાની સ્થિતિ છે, ત્યારે પણ આરાધના એ તેમની સામે ને સામે રહે છે. હવે વિદ્યમાન જગતની સ્થિતિ વિચારો. આજે સમય કેવો છે ? સુખ અને શાંતિ હોય ત્યારે તો આરાધના થાય છે; પરંતુ જ્યારે સંકટ આવી પડે ત્યારે આરાધના ઉંચે મૂકી દેવામાં આવે છે. તમે શું કરો છો તે વિચારો. ઓળીનો પ્રસંગ હોય, તો કહે કુરસદ નથી, આવતે વરસે કરીશું! ત્યારે વિચાર કરો કે તમોને બહુ બહુ તો વરસે પાંચ પંદર લાખનો વેપાર કરનારને કુરસદ નથી મળતી; ત્યારે રાજમહારાજાઓને કુરસદ કેવી રીતે મળી હશે ? આખા રાજ્યનું સંચાલન કરતાં **શ્રી**પાળમહારાજાને અવકાશ કેવી રીતે મળ્યો હશે ? શું આ બધા નવરા હતા કે તેમને આરાધનાને માટે સમય મળ્યો હતો ? અહીં વસ્તુ શું છે તેનો વિચાર કરો.

ધર્મકાર્યો એટલે ફરજ.

શ્રીપાળમહારાજાએ અને બીજા રાજમહારાજાઓએ ધર્મકાર્યોને કુરસદના કામો ગણ્યાં ન હતાં; તેમણે ધર્મકાર્યોને ફરજ માની હતી, અને કર્ત્તવ્ય માન્યું હતું અને તેથી તેઓ તમારા કરતાં લાખગણો વધારે ધંધો કરનારા હતા, તે છતાં ધર્મકર્ત્તવ્યમાંથી રતિભર પણ પાછા હઠયા ન હતા. **શ્રી**પાળમહારાજાનું જીવન આપણે એજ રીતે સાંભળવું રહ્યું ! જો રસકથા તરીકે–નવલકથા તરીકે **શ્રી**પાળમહારાજાનું જીવન સાંભળ્યા કરીશું તો બીજી પચાસ જિંદગીઓ જશે તો

પણ એ સાંભળવામાંથીજ આપણો છેડો આવવાનો નથી ! અને આપણે તત્ત્વને પામી શકવાના નથી ! જો કથાશ્રવણને સફળ બનાવવું હોય તો તો એ ઇચ્છા રાખનારાનો ધર્મ એ છે કે તેણે કથામાનું પૌદ્ગલિક તત્ત્વ છોડીને ધર્મતત્ત્વ ગ્રહણ કરવું જોઇએ અર્થાત્ આત્માને સ્પર્શ કરવોજ જોઇએ. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે શ્રીપાળ મહારાજાની કથા સાંભળી તેમાંથી હેયને ન વળગવું જોઇએ, ઉપાદેયનેજ વળગવું જોઇએ અને તેજ પ્રમાણે આત્માને ઘડવાનો યત્ન કરવો જોઇએ. એ પ્રમાણે થાય તોજ શ્રીપાળમહારાજાનો રાસ સાંભળ્યો પ્રમાણ છે. આજે એ દશા છે કે શાસ્ત્રકાર જેને "હેય" કહે છે તેને હેય માનવું નથી; શાસ્ત્રકાર જેને 'उपादेय' કહે છે તેને ઉપાદેય માનવું નથી ! હવે વિચાર કરો કે આવા આત્માની શી દશા થાય ? રોગીને વૈદ્ય કરી પાળવા કહે છે તે પણ પળાતી નથી, દવા લેવા કહે છે પણ લેવાતી નથી, પછી વિચાર કરો કે આવા રોગીની દશા શું થાય ? પરિણામ એ આવે કે મરણ ! ત્યાં પરિણામમાં મરણ છે તો અહીં પરિણામમાં મરણથી એ વધારે દુર્ગતિ છે ! !

ક્ષયરોગ પણ મટે શી રીતે ?

રોગીને વૈદ્ય દવા આપે છે અને કરી પાળવા કહે છે. રોગી કરી નથી પાળતો ત્યારે વૈદ્ય જો નિઃસ્પૃહી હોય તો તે દરદીને કહી દે છે કેઃ ભાઈ ! કરી પાળતો નથી ત્યારે નાહકનો મારી દવા લઇને પૈસા શા માટે બગાડે છે ? વિચાર કરો કે અહીં રોગીને વૈદ્ય જે સલાહ આપે છે તેમાં ભાવ

શો છે ? શું વૈદ્ય રોગીને ઠપકો આપે છે, તેમાં તેનો દવા છોડાવી દેવાનો આશય છે ? ના ! ! એ રીતે વૈદ્ય દરદી પાસે કરી (ચરી) પળાવવા માગે છે. તેજ સ્થિતિ અહીં છે એમ વિચારી લો ! શાસ્ત્રો તેના શ્રવણદ્વારા જે ઔષધ આપે છે, તે કેવું છે ? અંતર્મુહૂર્ત્તમાં-ક્ષણવારમાં રોગ મટાડે એવું છે, દવા લીધી કે બીજીજ પળે ગુણ ! પણ દવા લીધા છતાં પૂર્વ (અક જાતનું કાળમાપ) સુધી બેસી રહ્યા તો પણ દવાએ ગુણ ન કર્યો ! ત્યારે વિચારો કે એનું કારણ શું છે ? કારણ એ છે કે દવાની સાથે કરી પાળવાની જે શરત છે તે આપણે પાળી નથી. ભવરોગરૂપી રાજ્યક્ષમાનો રોગ થયો છે તે ટાળવાને માટે ધર્મકથાશ્રવણ એ રામબાણ ઉપાય છે; પરંતુ એજ ઉપાય સાથે કરી એ છે કે આત્મ-તત્ત્વ પર ધ્યાન આપો અને આરાધના કરો ! ભવરોગ ઉપર મહારસાયન તરીકે નવપદનું આરાધન છે. એ નવપદમાં પાંચ પદનું સ્વરૂપ આપણે જોઇ ગયા છીએ. એ સ્વરૂપ ટૂંકમાં નીચે પ્રમાણે ઉપમારૂપે દર્શાવી શકાય.

પાંચપદોનું સ્વરૂપ સમજો.

અરિહંત ભગવાન્ એ જૈનશાસનના મહાસમ્રાટ છે, સિદ્ધભગવાન્ એ રાષ્ટ્રધ્વજ છે, આચાર્ય એ મહાસેનાનાયક છે, ઉપાધ્યાય એ નાયક છે અને સાધુઓ સૈન્ય છે. આ બધી તો રાજ્યની બાહ્યસૃષ્ટિ થઈ. આ સઘળું રાજ્યનું બાહ્યાંગ થયું ! પરંતુ આ મહાસામ્રાજ્યનું ધ્યેય શું ? આ રાજ્યનું સાધ્ય શું ? એ પ્રશ્ન વિચારવાનો હજી બાકીજ રહ્યો છે. ઠીક. હવે જરા દુનિયાદારી તરફ નજર કરો.

જગતના મહારાજ્યો તરફ નજર નાખશો તો જણાશે કે દુનિયાના રાજ્યો રાજાસત્તાક હોય કે પ્રજાસત્તાક હોય, ગમે તેવું રાજતંત્ર હોય તો પણ રાજાને અથવા પ્રેસિડેંટને તથા મોટા અધિકારીઓને પોતાના અધિકાર પર બેસતી વેળાએ સોગન લેવા પડે છે. એ સોગનની એટલી બધી મહત્તા છે કે જો તેઓ સોગન ન લે તો તેમને ગાદી ઉપર ચઢવાને બદલે નીચે ઉતરવું પડે છે ! ત્યારે વિચાર કરો એ સોગનનું આટલું બધું મહત્ત્વ કેમ હશે ? સોગનને અપૂર્વ મહત્તા આપવાનું કારણ એ છે કે એ સોગન લેવાની ક્રિયામાં એક પ્રકારની રાજનીતિ રહેલી છે; તેમાં દેશ પ્રત્યે, રાજા પ્રત્યે, કિંવા પ્રજા પ્રત્યે વફાદારીની ભાવના હોય છે. રાજા ગાદી ઉપર બેસે છે ત્યારે ધર્મગુરુ તેને સૌથી પહેલાં સોગન આપે છે. રાજા પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે હું મારા દેશને, મારી પ્રજાને, મારા ઈશ્વરને અને મારા ધર્મને વફાદાર રહીશ ! આવી પ્રતિજ્ઞા થાય છે ત્યારે રાજાનો પગ ગાદી ઉપર મૂકાય છે. પ્રતિજ્ઞા તે પ્રતિજ્ઞા છે. એ પ્રતિજ્ઞાની ભાષામાં સહેજ પણ ફેરફાર ન થાય, બે શબ્દો સાથે હોય તેને છૂટા ન પડાય, અવારનવાર ન થાય અરે ! અલ્પવિરામ પણ નવો ન ઘુસાડી દેવાય ! કે કાનો ન અમેડાય ! ! " ગોડ " શબ્દને બદલે અંગ્રેજબાદશાહ ઈશ્વર-શબ્દ પ્રતિજ્ઞા વખતે ન વાપરી શકે યા મહમદનો ધર્મ પાળનાર તુર્કીનો પ્રેસિડેન્ટ કમાલપાશા " ખુદાઇ પયગામ " ને બદલે " ઈશ્વરી પયગામ " કે ઈશ્વરી સંકેત ન કહી શકે !

મોક્ષરૂપી કાર્યનું કારણ શું ?

સંસારના સઘળાં રાજ્યો દુનિયાના વ્યવહારમાં કેવી રીતે વર્તે છે; તેનો આ નમુનો છે ! જેમ ત્યાં પ્રતિજ્ઞાને મહત્ત્વ છે તેવુંજ મહત્ત્વ અહીં સમ્યક્ત્વને રહેલું છે. શ્રીજિનેશ્વર બને, તીર્થંકર થાય તો પણ સમ્યક્ત્વરૂપ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન તેમને પણ કરવાનું જ છે. તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે પણ સમ્યક્ત્વ તો હોવું જ જોઇએ અને પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકી હોય તે અવસ્થામાં પણ સમ્યક્ત્વ તો રહેવું જ જોઈએ. જો સમ્યક્ત્વ જાય તો જિનેશ્વરપણું ખલાસ ! જિનેશ્વરપણું એ પહેલું નથી. શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન્ એ પહેલા ખરા, પણ જિનેશ્વરપણા કરતાં તો સમ્યક્ત્વ પહેલું છે. ભગવાન્ જન્મ્યા, જન્મ્યા તેજ પળે તે તીર્થંકર હતા ? પછી મોટા થાય છે, સમ્યક્ત્વ પામેલા છે, આથીજ તીર્થંકરપણા રૂપી કાર્યનું સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર, અને સમ્યક્તપ–એ કારણ માનવું પડયું છે. જે વસ્તુ ન હોય ત્યાં સુધી જે કાંઇ બને તે તેનું જ કારણ છે. અર્થાત્ ધારો કે એક ઓરડામાં ૧૦૦માણસ છે. સો માણસો પરસ્પર એક બીજાને જોઇ શકતા નથી, એટલામાં ત્યાં કોઈ દીવો લઈ આવ્યું ! અત્યાર સુધી કોઇ કોઇને દેખતું ન હતું. હવે દીવો આવતાંજ બધા એક બીજાને જોઇ શક્યા છે, માટે જોઈ શકવારૂપ કાર્યનું કારણ બને છે. માણસોનું અસ્તિત્વ તો હોય છેજ પરંતુ માણસો પરસ્પર દેખે છે તે દીવાના કારણથી. એજ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન થયું હોય, કેવળજ્ઞાન થયા પછી દેશોનકોડ

પૂર્વના કાળ જાય તો પણ જેમ ૧૦૦ માણસો હોવા છતાં તે વગર દીવાએ પરસ્પર દેખી શકતા નથી તેજ પ્રમાણે કેવળપણું હોવા છતાં મોક્ષ થતો નથી. હવે જેમ દીવો આવતાં માણસો દેખાય છે તેજ પ્રમાણે સર્વ સંવરચારિત્ર આવે છે ત્યારેજ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ સંવરચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય કે તરતજ મોક્ષ; પછી મોક્ષને વાર લાગતી નથી. કેવળપણાની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તે છતાં સર્વ સંવરચારિત્ર ન આવ્યું હોય તો કેવળજ્ઞાની પણ મોક્ષે જઈ શકતોજ નથી. અર્થાત્ માણસો પરસ્પર દેખાવાનું કારણ જેમ દીવો બને છે તેજ પ્રમાણે સર્વ સંવરચારિત્ર એ મોક્ષનું કારણ બને છે. સર્વ સંવરચારિત્ર એ મોક્ષનું કારણ છે, એનો અર્થ એ નથી કે સમ્યગ્જ્ઞાન ને સમ્યગ્દર્શન મોક્ષનું કારણ નથી. એ પણ મોક્ષનું કારણ તો છેજ, પરંતુ તે દીવો અને આંખ એ પ્રમાણે છે. દીવો આવ્યો ત્યારે બધા માણસો એક બીજાને દેખી શક્યા છે એ વાત સાચી છે, પરંતુ એ માણસોને આંખો હતી તો દેખી શક્યા હશે કે દીવો આવ્યો એટલે આંધળા પણ દેખી શક્યા હશે ? જવાબ એજ મળશે કે દીવો આવ્યાથી દેખી શક્યા એ વાત પણ ખરી છે અને આંખો હતી માટે દેખી શક્યા હતા એ વાત પણ ખરી; ત્યારે જેમ દીવો અને આંખ બંને દેખવામાં કારણ છે તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સર્વ સંવરચારિત્ર એ ત્રણ સમૂહિત મોક્ષનું કારણ બને છે.

સમ્યક્ત્વની અપાર મહત્તા.

હવે મોક્ષ મળ્યા પછીની સ્થિતિને વિચારી જુઓ ! મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ કે અન્ય સઘળું તો એની મેળેજ દૂર

થઇ જાય છે પરંતુ સમ્યગ્દર્શન તો ત્યાં પણ ઉભુંજ રહે છે. સિદ્ધપણામાં બધું સડીને ચાલ્યું જાય છે. સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત થયું કે ત્યાં પછી કાંઇ રહેતું નથી, પરંતુ વીતરાગપણામાં સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, અને વીતરાગપણું એ ત્રણ વસ્તુ કાયમ રહે છે. " ઉપશમ આદિ ભાવના જે પાંચ ભેદો છે તે સિદ્ધપણામાં નષ્ટતા પામે છે પરંતુ ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, અને વીતરાગપણું એટલી વાત તો ટકીજ રહે છે. વીતરાગ અને સિદ્ધ સર્વ સત્તાધીશ છે, તેમને સર્વ કાંઈ છે; પરંતુ એટલું યાદ રાખવાની જરૂર છે કે તે બધાએ પ્રતિજ્ઞા લઇને પછી પોતપોતાના પદ ઉપર ચઢેલા છે! રાજાએ પ્રજા પરત્વે વફાદારીના સોગન લીધા હોય અને તે રાજા પોતાના દેશના એકાદ ભાગને બીજા દેશને ત્યાં વેચી દેવાની વાતો કરે તો લોકો દંડો લઇને સામે થાય છે અને રાજાને પણ સિંહાસન ઉપરથી ખેંચી પાડે છે. તેજ પ્રકાર અહીં કલ્પી લો. અરિહંત ભગવાનો કે સિધ્ધો જો સમ્યક્ત્વથી પદભ્રષ્ટ થાય તો તરતજ તે તીર્થંકરપદ ઉપરથી ઉતરી જાય છે; પછી તેમને તીર્થંકર માનવાપણું રહેતુંજ નથી. ત્યારે હવે કહો, એવા કેટલાક તીર્થંકરો તીર્થંકરપદ ઉપરથી ભ્રષ્ટ થયા છે? જવાબ મળશે કે એક નહિ! એટલાજ માટે સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થાય તો તીર્થંકરોનું શું થાય એવો પ્રશ્ન કરતાંજ "કલ્પના કરો," એવો શબ્દ મેં વાપર્યો છે. તીર્થંકર કદી સમ્યક્ત્વ ભ્રષ્ટ થાય અને તે તીર્થંકરના સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી પડે એવું કદી બનતુંજ નથી; પરંતુ અહીં એ કલ્પના કરાવી છે તેનું કારણ એટલા પુરતું છે કે સમ્યક્ત્વના ગુણની મહત્તા શી છે તેની આપણે વાત કરીએ છીએ.

સમ્યક્ત્વ એ ભૂમિકા છે.

પદાર્થ પદાર્થ ક્યાં સુધી છે કે જ્યાં સુધી એનામાં એના ગુણ ધર્મ છે. સોમલ એ પદાર્થ છે; પરંતુ જો તેનામાંથી વિજળી યંત્રદ્વારા પ્રાણસંહારક તત્ત્વ ખેંચી લીધું, તો પછી એ સોમલ તે માટીનો લોચો છે, સોમલ નથી! તેજ પ્રમાણે સિદ્ધત્વ તથા અરિહંતત્વ કે જેની જડ સમ્યક્ત્વાદિ છે તેજ જો ચાલ્યા જાય તો અરિહંત "અરિહંત" નથી અને સમ્યક્ત્વાદિ વિનાના સિદ્ધ "સિદ્ધ" નથી! બધાજ સિદ્ધો અને અરિહંતોની ભૂમિકા કઈ? એકજ સમ્યક્ત્વ! એટલાજ માટે ભૂતકાળમાં, અતીત કાળમાં કે ભવિષ્યમાં જેટલા તીર્થંકરો થશે તે સઘળાના સિદ્ધાંતો એક સરખાજ હોય છે. સમ્યક્ત્વ એજ જો ન હોય તો શું થાય તેનો વિચાર કરો. કહેવત છે કે સો શાણાનો એક વિચાર પણ બાર મૂર્ખના તેર વિચાર! એજ પ્રમાણે થાય. સમ્યક્ત્વ વિનાનાજ જો અરિહંતો હોત, તો દરેક અરિહંત કાંઈ નવું નવુંજ તૂત ઉભું કરત! અને પરિણામે કમબખ્તી આવત ઇન્દ્ર રાજાઓની! ઇંદ્રોને તો એક જિંદગીમાં અસંખ્યાત તીર્થંકરોને સેવવાના હોય છે. એક પલ્યોપમમાં અસંખ્યાત તીર્થંકરો થાય, તો સાગરોપમમાં કેટલા તીર્થંકરો થાય? વળી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઇંદ્રો કંઈ સાંભળી આવે, ભરતક્ષેત્રમાં ઇંદ્રો કંઇ સાંભળી આવે તો પછી તેમની દશા શું થાય? મહાવિદેહમાં જનારા પણ એના એજ ઇન્દ્ર અને ભરતક્ષેત્રમાં પણ જનારા એના એજ ઇન્દ્રો. હવે જો બધેજ ઉપદેશ જુદો જુદો હોત તો ઇન્દ્રો સાંભળત કોનું અને વિચારત

શું ? ક્રોડ પૂર્વ એ પલ્યોપમનો નાનો ભાગ છે. પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગ કરતાં ૮૪ લાખ પૂર્વ ઓછા છે. અસંખ્યાત તીર્થંકર એમની જિંદગીમાં થાય અને સંખ્યાત અસંખ્યાત વર્ષે હંમેશાં જુદા જુદા અને ૧૭૦ અભિપ્રાયો આવે તો ઇન્દ્રોએ માનવું શું ? સિદ્ધાંતમાં લગાર પણ તફાવત પડે તો પછી ઇન્દ્રોની દશા કેવી થાય ? સમ્યક્ત્વમાં જો જરા પણ તફાવત હોય તો તેનાથી કેવી અંધાધુંધી પ્રવર્તે તેનો આ ચિતાર છે. પરંતુ આ સઘળું કાલ્પનિક છે, તેવું કદી બનેજ નહિ એની ખાતરી રાખજો; કારણ એ કે સમ્યક્ત્વ વિના વીતરાગપણું છેજ નહિ ! સિદ્ધત્વ એ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વથી યુક્ત છે, તેમાં કાંઈ પણ અપવાદ ભેદ કે વિશેષતાને સ્થાનજ નથી ! આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ત્રણ તો અરિહંત ભગવાને આપેલી લગામ ધરનારા છે એટલે એમના શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વમાં તો ફેરફાર કે ભેદભાવને સ્થાનજ નથી ! અરિહંત ભગવાન્ એ આ શાસનના મહાસમ્રાટ છે અને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓ તો તેમની આપેલી લગામ ગ્રહણ કરનારા સૈનિકો છે. સૈન્યનો નિયમ છે કે સૈન્ય હલ્લો લઈ જનારૂં હોય કિંવા બેસીને મઝા કરનારૂં હોય; પરંતુ તેને આકરી ડિસિપ્લિન તો પાળવાનીજ પાળવાની ! હલ્લો લઈ જતાં સૈનિક પાછો હઠે તો તેની પાછળ રહેલો સૈનિક તેને જ– પાછા હઠનારને જ– ગોળીએ ઠાર કરે ! સૈનિક બેવફા થાય, રાજદ્રોહી થાય તો તેને સજા કરવા માટે રાજની અદાલતો–કોર્ટો, વકીલો, કાયદાકાનુન કશું જ ઉપયોગમાં નથી આવતું ! કમાન્ડર-ઈન-ચીફ (મહાસેનાનાયક) એમનો

હુકમ તેજ ત્યાં ઇન્સાફ છે. રાજ્યનો દ્રોહી હોય તેવો કદી સૈન્યમાં પોષાય છે ? નહિ જ ! તો પછી શાસ્ત્રને બેવફા એ માણસ શાસ્ત્રને પોષાય ખરો ! નહિજ ! સૈન્યમાં રાજદ્રોહ કરનાર સૈનકને ગોળીબાર થાય છે ત્યારે શાસનસેનામાં દ્રોહ કરનારની એ સ્થિતિ છે કે તેને શાસ્ત્ર બહાર મૂકાય છે. જમાલિ અને મહાવીર ભગવાનનું જ ઉદાહરણ તમે ધ્યાનમાં લો. જમાલિ અને ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દેવ વચ્ચે માત્ર એક અક્ષરનોજ ફરક હતો. જમાલિ કડે કડે એવો ઉચ્ચાર કરતા હતા, ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દેવ કડેમાને કડે એવું બોલતા હતા. જમાલિ ભગવાન મહાવીરના પરિવારનો, મહાવીરનો આત્મીય આત્મા હતો. ભગવાન સાથે યશોદાએ દીક્ષા લીધી ન હતી. યશોદા ઉપર ભગવાન પોતાનો પ્રભાવ પાડી શક્યા ન હતા. ભગવાનની દીક્ષા થઈ ત્યારે બીજા કોઈ પણ તેમની સાથે દીક્ષા લેનારા ન હતા. હવે જમાલિનો પ્રસંગ જુઓ. જમાલિ દીક્ષા લે છે ત્યારે તેની પત્ની પ્રિયદર્શના એક હજાર બીજી રાજકુમારીઓ સાથે દીક્ષા લે છે. જમાલિ સાથે પણ પાંચસો રાજકુમારો દીક્ષા લે છે; આ આત્માની ત્યાગપ્રિયતાને તમે ઓછી ધારશો નહિ, છતાં તેમને કડે માને કડે એમ ન ઉચ્ચાર્યું; તેના પ્રતાપે શાસન તેમને શાસનસામ્રાજ્યની બહાર કાઢી મૂકે છે !

શાસનમાં અખંડ વફાદારી જોઇએ !

શાસનને જે વફાદાર નથી તેને શાસનમાં રહેવાનો કોઈ જ અધિકાર નથી. શાસન અખંડ છે, અભંગ છે તે

શાસનની આ સખત આકરી વ્યવસ્થાને લઈને છે. શાસનની અખંડિતતા સમ્યગ્દર્શનના પ્રતાપથી જ વિદ્યમાન છે. જેનામાં સમ્યક્ત્વ નથી તેને સંઘપ્રસાદને પગથીએ ચઢવાનો પણ હક નથી. શ્રાવકના વ્રતોને અંગે લગભગ તેરસેં ક્રોડ ઉપર ભાંગા પાડવામાં આવેલા છે; પરંતુ એક પણ ભાંગો એવો નથી કે જેમાં સમ્યક્ત્વ નહિ હોય ! જેનામાં સમ્યક્ત્વ નથીજ તેવાને તો સીડીને પગથીએ પગ મૂકવાનો પણ અધિકાર નથી. સમ્યક્ત્વ સિવાય સંઘમાં ટકી શકવું જ મુશ્કેલ છે, ત્યાં સડો કેવી રીતે રહી શકે ? જૈનશાસન અવ્યાહત રીતે ટકી રહ્યું છે, ટકે છે અને ટકશે, તે સઘળાનો આધાર સમ્યગ્દર્શનના ઉપર છે. તીર્થંકર ભગવાનોને એક રીતે આચાર્યોની સાથે ગણ્યા છે; પરંતુ આચાર્યોને એટલું માન કયારે મળે છે તે વસ્તુ સમજી રાખો. જે આચાર્ય જૈનશાસન પ્રમાણે માર્ગ ચોકખો રાખે છે તેજ આચાર્ય તીર્થંકરની સમાન છે. હવે આચાર્ય અને તીર્થંકર બંનેને સમાન ગણ્યા છે એટલે આચાર્યની જેના હાથે અવજ્ઞા થઈ છે તેના હાથે તીર્થંકર ભગવાનોનીજ અવજ્ઞા થઇ છે એમ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ મનાય છે. શાસનમાર્ગનું સમ્યક્ પ્રકારે જે આચાર્ય નિરૂપણ કરે છે તે આચાર્યની જે કોઇ અવજ્ઞા કરે છે તે " **કાપુરૂષ** " ગણાય છે; પરંતુ આચાર્યજ જો માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરે તો તે આચાર્ય એ " **અધમ કાપુરુષ** " છે. એક બાજુએ આચાર્યને તીર્થંકરની સાથે સરખાવ્યા છે; પરંતુ તેજ આચાર્યને બીજી વખત પુરુષમાં વધારે અધમપંક્તિએ ધકેલી મૂક્યા છે !

એક માત્ર આગમની પરવા ?

હવે વિચાર કરો કે આચાર્યની સારી દશા ક્યારે, અને એની માઠી દશા ક્યારે ? આચાર્યમાં સમ્યક્ત્વ હોય છે અને તેજ આચાર્ય સમ્યક્ત્વપૂર્વક માર્ગ નિરૂપણ કરે છે તો એ આચાર્ય તીર્થંકરની સરખામણીમાં બેસવા યોગ્ય છે. પરંતુ આચાર્ય સમ્યક્ત્વ ચૂકીને વાત કરે તો એનું સ્થાન કાપુરુષ તરીકે છે. આચાર્યોના હાથમાં શાસનની લગામ આપવામાં આવી છે; પરંતુ આચાર્યોથી એ લગામ વડે ઘોડાને શાસને ઠરાવી આપ્યો છે તે સિવાય બીજે માર્ગે નહિજ ચલાવી શકાય. આ વાત લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. જે સમયે આ વાત ધ્યાનમાં આવશે ત્યારે કમલપ્રભ આચાર્યના જીવનના એક પ્રસંગની સત્યતાનો સાચો ખ્યાલ આવી શકશે. કમલઆચાર્ય એંસીમી ચોવીસી પર થયા હતા. તે સમયે ચૈત્યવાસી ગોરજી હતા, કેટલાક ગોરજીઓએ કહ્યું કે, "આપણે સેવા, પૂજા કરવી જોઇએ, જિનપૂજા કરવી જોઇએ અને મંદિરોની સંભાળ લેવી જોઇએ." બીજાઓએ કહ્યું " ગોરજી એ તો દુણાએલી દાળ જેવા છે. દુણાએલી દાળ નથી કોઠાની, નથી કોઠારની ? તેમ આપણે ગોરજી નથી શ્રાવક, નથી સાધુ; એટલે આપણને પણ જિનમંદિર કે પ્રતિમાપૂજાની જરૂર નથી. તેવો આપણો અધિકાર નથી." હવે વાત આગળ વધી, આ વાતનો નિર્ણય લાવવા આચાર્ય શ્રીકમલપ્રભસૂરિજીને તેડાવ્યા. કમલપ્રભસૂરિજીએ નિર્ણય આપી દીધો કે સાધુ, સાધુપણામાં હો કિંવા શિથિલપણામાં હો; પરંતુ સાધુપણામાં પૂજા કરવી એ કલ્પે નહિ. સાધુના

વેશ સાથે પૂજનનો પ્રતિબંધ છે. આ પ્રકારની તકરાર ચાલી રહી છે, એટલામાં વર્ષાકાળ આવી રહ્યો ! કેટલાક લોકોએ ગોરજીને કહ્યું કે. " વર્ષાકાળ છે, હવે આપ કયાં જશો વારૂ ? હવે અહીંજ રહો. અમે આપને માટે એક દહેરૂં બંધાવી આપીએ છીએ. " આચાર્યશ્રી કમલપ્રભસૂરિજીની દશા આ વખતે બહુ વિકટ થએલી હતી. આખા ગામના સાધુઓનો વિચાર દહેરૂં બંધાય તેની તરફેણમાં હતો. ગામના સઘળા શ્રાવકો પણ દહેરૂં બંધાય એ ઈચ્છાવાળાજ હતા. આટલી મોટી બહુમતિ પોતાની સામે હોવા છતાં, " બહુમતિને માન આપીને હું મારા વિચારો પાછા ખેંચી લઉં છું ! " એવા દાંભિક વચનો તેઓ ઉચ્ચર્યા ન હતા, તેમણે સાફ સાફ જણાવી દીધું હતું કે " ભલે સઘળા શ્રાવકો મારો વિરોધ કરો ! બધા સાધુઓ પણ મારા વિરોધી થાઓ એ બધી વાતની મને લેશમાત્ર પણ પરવા નથી. મને માત્ર એટલી વસ્તુની પરવા છે કે મારૂં આગમ સંરક્ષિત રહે ! શાસન તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એમ જાહેર કરે છે કે ભલે જિનમંદિર નામ આપો, પરંતુ જે મંદિર સાધુઓને રહેવાને માટે બાંધવામાં આવે છે તે મંદિર પાપના સ્થાનરૂપ છે. " તે દિવસ સૂરિજીના આ વચનની કિંમત ભલે માન્ય થઈ હોય કે નહિ થઇ હોય, આજે તેમના આ વિચારો સઘળા સ્વીકારે છે અને તેમની આજ્ઞાને બધાએ માન્ય રાખી છે.

આચાર્યદેવ કમલપ્રભસૂરિજી.

હવે શબ્દોનો અને વાકયોનો કેવો વિચિત્ર અર્થ થઈ શકે છે તે પણ સાથે સમજી લો. જો કે એ

જિનમંદિર છે; છતાં તે પાપના સ્થાનરૂપ છે એ વાક્યને ઢુંઢીયા (જૈનશાસનમાંથી બહાર થએલો એક સંપ્રદાય. આ સંપ્રદાયના જૈનો પ્રતિમાને પૂજતા નથી, એ શાખા અમદાવાદ ખાતેથી લોંકાશાહ નામના લહીઆએ પ્રવર્ત્તાવી હતી) હંમેશાં આગળ કરે છે પરંતુ " જિનમંદિર છતાં એ પાપનું સ્થાન છે " એ શબ્દો કેવા અર્થમાં, કેવા સંયોગોમાં, કેવા પ્રસંગને અનુસરીને ઉચ્ચારાયા છે તે જોવાનું જોઇએ. સાધુને રહેવા માટે સાધુના નિવાસસ્થાન તરીકે વાપરવા માટે યા સાધુની આજીવિકા ચલાવવા માટે જે જિનમંદિર બાંધવામાં આવે છે તે મંદિર ભલે જિનબિંબાંકિત હોય, તો પણ તે પાપનું સ્થાન છે. શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે બંધાવેલા જિનમંદિરો તે પાપના સ્થાનરૂપ નથી; પરંતુ એ તો પુણ્યના મહાધામરૂપ છે. હવે શ્રીકમલપ્રભસૂરીશ્વરજીનો સમય ખ્યાલમાં લેવો પડશે. એ પ્રસંગ ખ્યાલમાં લીધા વિના એ પ્રસંગની મહત્તા ને ઉપરના વાક્યોનો સાચો અર્થ ખ્યાલમાં આવે તેમ નથી. ભગવાન કમલપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ જ્યાં એવો નિકાલ આપ્યો કે " × × × આ રીતિએ હસ્તીમાં આવેલું જિનમંદિર એ પાપના સ્થાનરૂપ છે " એટલે તો સઘળા શ્રાવકો તેમની સામે થયા હતા, જતિઓ પણ તેમની સામે થઈ ગયા હતા, વિરોધ એટલો બધો થવા પામ્યો હતો કે કંઈ પૂછવાની વાતજ નહિ ! આ ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં સઘળાએ આચાર્યશ્રીનું નામ " સાવદ્યાચાર્ય " પાડી દીધું. ચૈત્યવાસીઓએ આટલો સખ્ત વિરોધ કર્યો, લોકોએ આટલો

બધો વિરોધ કર્યો; પણ આચાર્યશ્રી સાચી પ્રરૂપણાથી ડગ્યા નહિ. આનું નામ તે સમ્યગ્દર્શન ને શાસનની ભક્તિ, માર્ગની ભક્તિ, સાચો શાસનપ્રેમ ! ! ! આ પ્રકારે આચાર્યશ્રીએ સાચી તત્ત્વપ્રરૂપણા કરી, ધર્માનુકૂળ કથન કર્યું ત્યારેજ તીર્થંકરનામગોત્ર ઉપાર્જન કરી શકાયું હતું. હવે આગળ આ પ્રસંગ કરતાંએ વધારે વિકટ પ્રસંગ આવે છે. આચાર્યદેવને સામૈયા પ્રસંગે એક જતણી (એક (જાતની સ્ત્રી) ભક્તિથી હર્ષમાં આવી પગે પડી ગઈ ! સાધુ પુરુષને દેખીને બાઇને એકદમ આનંદ થયો. શરીર પવિત્રતાના સંસ્કારોથી યુક્ત થયું અને તેથીજ બાઇએ ભક્તિ ભાવપૂર્વકજ મહારાજને પગે સ્પર્શ કરીને વંદના કરી લીધી ! આચાર્ય ભગવાનને તો આ સમયે ખ્યાલ પણ ન હતો; પણ ખ્યાલ આવતાં તેઓ સ્ત્રીસ્પર્શથી દૂર રહેવા ખસી પણ ગયા. હવે એક સમયે એવો વખત આવી પહોંચ્યો કે તત્ત્વપ્રરૂપણા કરતાં આચાર્યદેવે એમ કહ્યું કે " અરિહંત ભગવાન્ પણ જો સ્ત્રીના સંઘટ્ટવાળા (અડકેલા) હોય તો તેઓ અરિહંતપદથી પણ હેઠા પડે છે, તેમને અરિહંત ન કહેવા જોઇએ ! આ પ્રસંગે જે સાવદ્યાચાર્ય કહી આચાર્યશ્રીની ટીકા કરનારા હતા તેમણે પોતાની હૃદયગત ઈર્ષારાક્ષસીને તૃપ્ત કરવા તરતજ આચાર્યશ્રીને પ્રશ્ન કર્યો: " મહારાજ ! આપ જ્યારે તીર્થંકર ભગવાનને વિષે પણ આમ કહો છો ત્યારે આપને ફલાણી વેળાએ સ્ત્રી સ્પર્શ કરી ગઈ હતી તેનું શું ? " વિરોધીઓના આ પ્રશ્નનો સીધો સાદો ઉત્તર એ હતો કે : " મહાનુભાવો ! એ વાતનો મને ખ્યાલ ન હતો

કે સ્ત્રી મને સ્પર્શ કરવા આવે છે !" આચાર્યશ્રીને એમ લાગ્યું કે જો ખ્યાલ ન હતો એમ કહીશ તો કદાચ વિરોધીઓ એમ પણ કહેશે કે જેમ તમોને એ વખતે ખ્યાલ રહ્યો ન હતો; તેમ તમોને શાસ્ત્રોના નિર્ણય આપવામાં પણ ખ્યાલ રહેતો નથી અને તમે જિનમંદિર સંબંધી આપેલો નિર્ણય પણ એજ રીતે ખ્યાલ વગરનો છે !

તીર્થંકરનામકર્મ પળમાં ખલાસ !

આવા ભયથી આચાર્યશ્રીએ પ્રમાદને–પોતાનાથી થયેલા પ્રમાદને પ્રમાદ ન કહ્યો એટલે તો વિરોધીઓએ બીજો પ્રશ્ન કર્યો " તમે જૈનદર્શનને સ્યાદ્વાદદર્શન માનો છો કે એકાંત માનો છો ?" આચાર્યશ્રી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ગુંચવાડામાં પડી ગયા ! જો આચાર્યશ્રી સ્યાદ્વાદ કહી દે છે તો તેનું પરિણામ એ આવે છે કે આચાર્યશ્રીના વિરોધીઓની જીભ બંધ થઇ જાય છે અને જો આચાર્યશ્રી પ્રમાદને " પ્રમાદ " કહે છે તો પ્રશ્નપરંપરા ચાલુજ રહે છે. જૈનધર્મમાં સત્યનું સ્થાન કેટલું મહાન છે, તેનો ખ્યાલ કરો. બીજા દર્શનમાં તો નરો વા કુંજરો વા ॥ કરવાની પણ છૂટ છે; પરંતુ અહીં તો તેટલી પણ છૂટ નથી. સત્ય તે સત્યજ, તેમાં જરા પણ સ્ખલન થાય તો એ સ્ખલનને આ શાસન નિભાવી લેતું નથી. ભક્તોને માટે આ શાસનના ભગવાન્ જુઠું બોલતા નથી. અહીં તો સોએ સો ટકા એવી અપવાદ રહિત સત્યનીજ કિંમત માન્ય છે. આચાર્યશ્રીએ આ રીતે પ્રમાદને પ્રમાદ ન કહ્યો અને સ્યાદ્વાદ શબ્દથી તેનો બચાવ કર્યો ત્યાં તો તીર્થંકરનામકર્મ

બંધાયું હતું તે વિખેરાઈ ગયું અને સંસાર વધી પડ્યો. સમ્યગ્દર્શનનો જૈનશાસનમાં કેટલો મહિમા ગાયો છે તે આ ઉપરથી તમે સમજી શકશો. આચાર્યોને પણ મનમાન્યા ઘોડા દોડાવવાના નથીજ, ફાવે તેવી ગમ્મત કરવાની નથી; પણ હંમેશાં સમ્યગ્દર્શનનેજ અનુસરતું રહેવાનું છે! આ ઉપરથી સાબીત થાય છે કે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ બધા "સમ્યક્ત્વ" એ રાષ્ટ્રપતિનાજ અનુયાયીઓ છે અને તે બધાને એ સમ્યક્ત્વનેજ અનુસરીને ચાલવાનું છે. રાજ્યમાં વફાદારી એજ કિંમતી ચીજ ગણાઈ છે તેજ પ્રમાણે શાસનસામ્રાજ્યમાં સમ્યગ્દર્શનની કિંમત છે. કોઇ માણસે મહારાજાની ગમે તેવી ભક્તિ કરી હોય પરંતુ જ્યાં તે દેશદ્રોહી થાય છે કે પછી તેને માટે દયા નહિ! તેની આગલી બધી સેવા રદ થાય છે અને વધારામાં ફાંસીની સજા તો ખરીજ ખરી!! એજ રીતે કોઇ આત્મા ક્રોડપૂર્વથી ચારિત્ર પાળતો હોય તે આત્મા પણ જો સમ્યગ્દર્શન વિનાનો હોય તો તેને સમજી લેવો કે એ શાસનસામ્રાજ્યમાં ઘુસી ગએલો જાસુસ છે. સમ્યક્ત્વ હોય અને સાધુપણું ન સ્વીકાર્યું હોય તો તેવો શ્રાવક પણ શાસનનો સાચો વફાદાર છે; પરંતુ સમ્યક્ત્વ વિનાનો સાધુ શાસનનો શત્રુ છે. ત્યારે હવે આવી વફાદારીનો પ્રભાવ શું? કાંઈપણ કાર્ય, કારણ વિના બનતું નથી. જ્યાં કારણ હોય છે, ત્યાં કાર્ય પણ હોવું જોઇએ એ સૃષ્ટિનો અચલ નિયમ છે. ત્યારે વફાદારીરૂપ કારણ થયું છે તો તેનું કાર્ય શું હોવું જોઇએ તે શોધી કાઢો.

સમ્યક્ત્વરૂપ અડગ વફાદારી જેણે જાળવી રાખી છે; તેવી વફાદારીનું ઇનામ તે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તમાં મોક્ષ એ છે. જેણે સમ્યક્ત્વ પાળેલું છે તેવો આત્મા અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તમાં મોક્ષે જવાનોજ જવાનો એ સત્ય છે. જગતમાંજ આ વફાદારીનો પ્રભાવ છે એવું માનશો નહિ. નિગોદમાં જાઓ તો ત્યાં પણ વફાદારીનો એ પ્રભાવ કાયમનાં કાયમજ છે. કદાચિત્ આત્મા સમ્યક્ત્વ છોડી દે અને તેને પ્રતાપે નિગોદમાં જાય તોપણ સમ્યક્ત્વવાળો આત્મા નિગોદમાં ગયા પછી પણ યથાકાળે મોક્ષને પામેજ છે. હવે તમે એમ પૂછશો કે આત્મા નિગોદમાં ગયો છે; તો પછી એને સમ્યક્ત્વ નથી એ સમ્યક્ત્વ છોડીને ગયો છે; તો પછી એને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ જશે ?

નિગોદમાં પણ સમ્યક્ત્વની મહત્તા.

હવે એ શંકાનો જવાબ વિચારો. જે એકવાર સમ્યક્ત્વ પામેલો છે અને તત્પશ્ચાત્ નિગોદમાં ગએલો છે તે આત્મા ગાંડા થએલા પંડિત જેવો છે. એક પંડિત હોય અને બીજો મૂર્ખ હોય; તો પણ ઉન્માદની દશામાં બંને સરખા થાય છે. પંડિતને ઉન્માદ થયો હોય તો તે પણ અર્થહીન લવારો કરે છે અને મૂર્ખને ઉન્માદ થયો હોય તો તે પણ અર્થહીન લવારો કરે છે; પરંતુ પંડિતને થએલો ઉન્માદ મટી જાય છે એટલે પછી તેઓ બંને સરખા હોય એ સ્થિતિ રહેવા પામતી નથી. પંડિત તે પંડિત તરીકે પોતાના અસલ રૂપમાં પ્રકાશી નીકળે છે અને મૂર્ખ તે મૂર્ખરૂપે પ્રકાશી નીકળે છે. પંડિતને ઉન્માદ થાય છે, તેથી કાંઈ તેની પંડિ-

તાઈનો નાશ થતો નથી; કારણ કે તેણે એ પંડિતાઈ ઉન્માદની દશામાં મેળવેલી નથી ! તેણે એ પંડિતાઈ ઉન્માદની દશા પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં મેળવી છે એટલે જ્યાં ઉન્માદની દશા દૂર થાય કે પંડિતત્વ પ્રકાશે છે. તેજ પ્રમાણે નિગોદની પ્રાપ્તિ થાય એટલે નિગોદમાં બંને સરખા એ વાત સાચી છે, પરંતુ પેલા આત્માએ મેળવેલું સમ્યક્ત્વ એ નિગોદની સ્થિતિની પહેલાનું છે એટલે તે નિગોદમાં ઉતરે છે ખરો, પરંતુ પાછો આવે ત્યારે જેવો હતો તેવોને તેવોજ ! તેમાં જરાપણ ફેરફાર નહિ. આચાર્યાદિકની જે મહત્તા જૈનશાસન ગાય છે અને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તમાંજ મોક્ષની જે ખાતરી આપવામાં આવે છે, તે સઘળાની ભૂમિકા સમ્યગ્-દર્શનનેજ માનવામાં આવે છે એ વસ્તુ સ્મૃતિમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે. તેથીજ સમ્યગ્દર્શન એ ચીજ કેટલી મહાન્ છે તે જણાઈ આવે છે.

સમ્યગ્દર્શનની સરળ વ્યાખ્યા.

સમ્યક્ત્વવાળાને આ રીતે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્ત કાલમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે જ, એથી માલમ પડે છે કે સિદ્ધપણાની અથવા આચાર્યાદિકની શાસને જે મહત્તા અને શ્રેષ્ઠતા દર્શાવી છે તે સઘળું સમ્યગ્દર્શન ઉપરજ અવલંબેલું છે. અર્થાત્ રાજ્યસંસ્થાઓમાં જેમ ઉદ્દેશ મહત્ત્વનો અને સર્વવ્યાપક હોય છે, વ્યાપારધંધામાં મુદ્રાલેખ જેમ મહત્ત્વનો અને સર્વવ્યાપી હોય છે તેજ પ્રમાણે જૈન-શાસનમાં સમ્યક્ત્વ એ મહત્ત્વનું અને સર્વવ્યાપી છે. અર્થાત્ અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ

સઘળામાં સમ્યક્ત્વને આવશ્યક અને જરૂરી માન્યું છે. સમ્યક્ત્વ છે ત્યાં સર્વ કાંઈ છે; જ્યાં સમ્યક્ત્વ નથી ત્યાં કાંઈ પણ નથી. હીરા અને મોતીની કિંમત તેમની સ્થૂલતા ઉપરથી જ અંકાતી નથી; તેજ અને પાણી એ ઉપરથી હિરાની કિંમત અંકાય છે. તેજ પ્રમાણે જૈનશાસનમાં અરિહંત ભગવાનાદિકનું મૂલ્ય પણ તેમના તેજ અને પાણી ઉપર અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ ઉપરજ છે. સમ્યક્ત્વ એજ અરિહંત આદિ હીરા અને મોતીનું તેજ અને પાણી છે. અરિહંતાદિકને આરાધના યોગ્ય માનવામાં આવે છે તે શા કારણથી માનવામાં આવે છે તે વિચારો. એજ કારણથી કે તેમનામાં સમ્યક્ત્વ રહેલું છે. હીરો અને કોલસો બંને એક ખાણમાંથી નીકળનારા પાર્થિવ પદાર્થ છે; પદાર્થમાં તફાવત નથી. છતાં હીરા અને કોલસાને જુદા શાથી ગણવામાં આવે છે વારુ? એકજ કારણથી! હીરામાં તેજ છે અને કોલસામાં તેજ નથી. એજ પ્રકાર અહીં પણ છે. જેનામાં સમ્યક્ત્વ છે તે અન્ય તીર્થંકરના ગુણો સહિત હોય તો તે તીર્થંકર છે, પરંતુ જો સમ્યક્ત્વ ન હોય તો કાંઈ નથી!! ત્યારે આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે સમ્યગ્દર્શન એ ગુણ હોઈ તે શાસનની જડ છે, અને આરાધનાના મૂળ તરીકે પણ સમ્યગ્દર્શનની જ જરૂર છે. ત્યારે હવે બીજા એ પ્રશ્ન ઉકેલી જુઓ કે સમ્યગ્દર્શન એટલે શું? સર્વજ્ઞ ભગવાને જે આગમો નિરૂપણ કર્યા છે, તેમણે જે જે તત્ત્વ પ્રગટ કર્યું છે, જીવાદિકના જે જે વિભાગો પ્રકટ કર્યા છે તે સઘળાનું શ્રદ્ધાપૂર્વકનું દર્શન તે સમ્યગ્દર્શન છે.

સમ્યગ્દર્શન એટલે રત્નદીપ.

જે સમ્યગ્દર્શનની આટલી બધી મહત્તા જૈનશાસનમાં ગાવામાં આવી છે; તે સમ્યગ્દર્શનવિષે હવે વધારે વિચાર કરવો જોઇએ. જેમ તીર્થંકરપણું, આચાર્યપણું, ઉપાધ્યાયપણું એ સઘળાની જડ સમ્યક્ત્વ છે, તો સમ્યગ્દર્શનની જડ બીજી કઈ ચીજ છે. સમ્યગ્દર્શનની બીજી કોઈ જડ નથી અથવા તે કોઇ કારણનું કાર્ય નથી; તે તો પોતેજ પોતાના બળ ઉપર પ્રકાશિત છે. સમ્યગ્દર્શનને તમે રત્નદીપજ સમજી લેજો! જગતના બીજા સઘળા દીવાઓ દીવેટ અને દીવેલ વગર બળતા નથી! ઇલેકટ્રીકના દીવા લેશો તો તેમાં પણ વિદ્યુતનો પ્રવાહ જોઇશેજ; પરંતુ સમ્યગ્દર્શન એ તો રત્નદીપ છે, રત્નદીપને સળગતા રહેવાને બીજા કશાની પણ જરૂર પડતી નથી. દીવેટ, દીવેલ કોઈ પણ ચીજ રત્નદીપને જોઇતી નથી; તેજ પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શન રૂપ દીવાને પણ બીજા કોઈ સંયોગો રૂપ દીવેલ કે દીવેટ જોઇતી નથી યા તે બીજા કોઈના ઉપર આધાર રાખતું નથી. ક્રિયા સંયોગો ઉપર આધાર રાખે છે. સિદ્ધક્ષેત્ર પાલીતાણાને વિષેજ જઇને ઓળીની આરાધના કરવાનો વિચાર હોય, પરંતુ આગગાડીના ડબ્બામાં બેસતાંજ પગ ભાંગી જાય તો તીર્થાધિરાજ વિષે જવાનો વિચાર ભાંગી પડે છે. એજ રીતે સંયોગો ન હોય તો ક્રિયા બની શકતી નથી. સમ્યગ્ચારિત્ર એ સંયોગોને આધીન છે; પરંતુ સમ્યગ્દર્શન એ સંયોગોને આધીન નથી. સંયોગરૂપી દીવા દીવેટ વગર સમ્યગ્દર્શન સ્વતંત્રપણે જાગ્રત રહી શકે એવું મહાન્ છે. સમ્યગ્દર્શન

એ રત્નનો દીવો છે એ વાત સર્વથા સત્ય, પરંતુ એ દીવો કોણે ધારણ કરવો જોઇએ ? જે કોઈ પોતાના મનરુપી મંદિરમાં (ગૃહમાં) પ્રકાશ પાથરવા માગતું હોય તેણે જ એ રત્નદીપને હાથમાં ધારણ કરવો જોઇએ. જ્યાં સમ્યગ્દર્શનરૂપી રત્નદીપ તમે ધારણ કરો છો ત્યાં મનમંદિરમાંનો અંધકાર નષ્ટ થાય છે અને ત્યાં અલક્ષ્ય એવો પ્રકાશ લાભે છે. આપણે જે પાંચ રત્નોની આરાધના કરીએ છીએ તે પાંચ ગુણી મહાપુરુષો દ્રવ્યરૂપે-વસ્તુરૂપે હતા અને તેથી તેમને જ્ઞાન, અર્ચન, પૂજન દ્વારા આરાધતા હતા. સમ્યગ્દર્શન એ જુદું અથવા સ્વતંત્ર દ્રવ્યરુપે નથી, તે વસ્તુરુપે છે તેથી તેનું પૂજન એજ રીતે સુલભ છે કે તેને મનમંદિરમાં ધારણ કરો. હવે એ રત્નદીપરૂપ સમ્યગ્દર્શન છે એ વાત સ્પષ્ટ છે; પરંતુ એ દીવો જો ઢાંકડીમાં હોય અથવા દીવાની ફરતે કોઈ જાતના એવા તત્વો ફરી વળ્યા હોય કે જેણે દીવાના તેજને ઢાંકી દીધું હોય તો તેવે પ્રસંગે એ આવરણને દૂર કરવાના યત્નો થવા જોઇએ. તેજ પ્રમાણે છઠ્ઠા પદની આરાધનામાં સમ્યગ્દર્શન કહેલ છે તે રત્નદીપ રૂપ સમ્યગ્દર્શન કોના ઉપર આધાર રાખે છે તે જુઓ. રત્નદીપ ચોખ્ખો છતાં ઢાંકડીમાં હોય તો તેના નિવારણપણામાં મદદગાર જોઇએ છે. તેમ અહીં પણ સમ્યગ્દર્શન રૂપ રત્નદીપને પ્રકાશમાન બનાવવા માટે રત્નદીપને પણ સહાયકની જરુર છે. હવે એ સમ્યગ્દર્શન રૂપ રત્નદીપનો સહાયક કોણ છે તેનો વિચાર કરો.

★

શ્રી જ્ઞાનપદ.

जीवाजीवाइपयत्थसत्थतत्तावबोहरुवं च ।
नाणं सव्वगुणाणं मूलं सिक्खेह विघएणं ॥३०॥

જ્ઞાનની અપૂર્વ મહત્તા, જ્ઞાન એટલે શું ? જ્ઞાન, જ્ઞાનીની આરાધના કેવી રીતે કરી શકાય ? જ્ઞાનગુણ એકલોજ પૂજવા યોગ્ય છે કે જ્ઞાની પણ પૂજવા યોગ્ય છે ? જ્ઞાન અને સમ્યગૂજ્ઞાન વચ્ચે રહેલો તફાવત. જ્ઞાનપ્રાપ્તિના બે માર્ગો છે. બે માર્ગમાંથી કયે માર્ગે મેળવેલું જ્ઞાન ઉત્તમ છે ? જીવાદિક તત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવા માટે જોઇતી સુયોગ્યતા. જ્ઞાન એ મોક્ષનું કારણ કયારે બને છે ?

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ભવ્ય જીવોના કલ્યાણ માટે શ્રીપાળચરિત્રની રચના કરી છે. આ રચના કરતાં આચાર્યશ્રી જણાવે છે કે શ્રીપાળચરિત્રના પહેલા ત્રણ ખંડો એ રસકથા રૂપ છે;

પરંતુ તેનો ચોથો ખંડ એ તત્ત્વકથારૂપ છે. આપણે જીવનના પહેલા ૨૩ કલાક શી વસ્તુના ચિંતવનમાં ગાળીએ છીએ, તેનો ખ્યાલ તો તમોને આપવાની જરૂરત નથી. ૨૩ કલાક તો આપણે પુદ્ગલરસિકતામાંજ મચેલાં રહીએ છીએ, પરંતુ ૨૪મો કલાક પણ આપણે એજ રીતે પસાર કરી દીધો, તો આપણે **શ્રીપાળચરિત્ર** શ્રવણ કર્યા છતાં પણ બચ્યા-સંકટથી બચી ગયા એમ કહેવાશે કે ? નહિજ કહેવાય ! ! આત્મચરિત્ર શ્રવણદ્વારા દેવતા વશ થાય અને ચોવીસે કલાક એ દેવતા વશપણામાંજ પુરા કરે તો તેણે કરેલા વેપારના સરવૈયામાં બાદબાકીમાં 'શૂન્ય' રહે છે ! પૌદ્ગલિકસુખમાં રાચવાનો જે માર્ગ ગ્રહણ થયો છે તે તો આત્માએ છોડયો નથી; તો પછી **શ્રીપાળચરિત્ર**ના શ્રવણથી લાભ શું થયો છે તે તો વિચારો. તમે કહેશો કે **શ્રીપાળ** મહારાજાને થએલી સત્તાસમૃદ્ધિની સંપ્રાપ્તિ એ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર ન હતી, તો પછી **શાસ્ત્રકારોએ** એ વસ્તુઓનું વર્ણન શા માટે કર્યું છે ? જો **શાસ્ત્રકારોએ** આ વસ્તુનું વર્ણન કર્યું છે; તો પછી તેને દૃષ્ટિમાં રાખવામાં પણ કશો ગેરલાભ ન હોવો જોઈએ.

જડમાંથી ચેતનમાં

આ પ્રશ્ન સમજવા માટે આપણે જડચેતનનો વિભાગ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. **શાસ્ત્રકારોનો** ઉદ્દેશ રસકથા કહીને તમને એ રસકથામાં લીન બનાવવાનો નથી; પરંતુ તમે ચોવીસ કલાકમાંથી ૨૩ કલાક જડ માટે ગાળો છો, તેમાંથી તમોને છોડાવીને એક કલાક માટે પણ ચેતના-

વસ્થામાં લાવવાનો છે. બાહ્ય સાહ્યબીઓ, બાહ્ય વૈભવના સાધનો એ સઘળું વગર ઇચ્છાએ આવનારી વસ્તુઓ છે; એની આરાધના ધર્મી આત્માને કરવાની હોયજ નહિ. ધર્મી આત્માઓ તો આત્માના કલ્યાણની ભાવનાથી મોક્ષ-પ્રાપ્તિને માર્ગેજ આગળ વધે છે; પરંતુ એ માર્ગે આગળ વધતાં વગર માંગે તેમને પુણ્યફળરૂપ પૌદ્ગલિક સામગ્રીઓ આવી મળે છે. **શ્રી**પાળ મહારાજાની અંખડ ભક્તિ શું પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ પરત્વે હતી ? નહિ ! ! તેઓ તલ્લીન બની ગયા હતા, તે ફક્ત નવપદની આરાધનામાંજ ! પણ એ નવપદની આત્મકલ્યાણ અર્થે થતી આરાધનાથી તેમને વગર ઇચ્છે પૌદ્ગલિક વૈભવ મળી ગયો હતો. જે કોઇ એ પૌદ્ગલિક વૈભવ મેળવવાનીજ દૃષ્ટિ રાખે છે, તેને માટે તો આ ભવસાગરમાં રખડવા સિવાય બીજો છૂટકો નથી ! એજ રીતે તમારે સમજવાનું છે કે શાસ્ત્રકારે જે રસકથા કહી છે તે આદરવા માટે નથીજ કહી; પરંતુ આરાધનાની ભવ્યતા કેટલી વિશાળ છે તે દર્શાવી આપવા માટેજ રસકથા કહી છે. ત્યારે હવે વિચાર કરો કે **શ્રી**પાળચરિત્રમાં પૌદ્ગલિક સામગ્રીને માટે કેટલે અંશે સ્થાન છે ? જવાબ એ છે કે **શ્રી**પાળચરિત્રમાં પૌદ્ગલિક વૈભવને સ્થાન એક અંશે પણ નથી ! !

જૈનશાસનનો મુદ્રાલેખ શું ?

ગામમાં ન્યાત જમે છે ત્યારે તેમાં ગોલૈયા (વગર આમંત્રણે જમવા ગએલા, ગુજરાતમાં ' ગોદોયા ' ને બદલે કેટલેક સ્થળે ' ઘોલ્લા ' શબ્દ પણ વાપરે છે) વગર તેડે જમવા આવીને ઘુસી જાય છે ! ઘરધણી પોતાના ઔદાર્યથી

આવા ગોલૈયાઓને કાઢી નથી મૂકતો; તેમને પણ જમવા તો આપે છે. પણ ઘરધણી સરભરા તો તેનીજ કરે છે કે જે સરભરા કરવા યોગ્ય છે અને આમંત્રણ કરીને જેમને બોલાવેલા છે. શ્રીપાળચરિત્રમાં આવેલા પૌદ્ગલિક અંશને ગોલૈયા તરીકે સ્થાન છે; ચરિત્રના ત્રણે ખંડો ગોઢૌયા તરીકે છે, પરંતુ આમંત્રિત તરીકેનું સ્થાન તો માત્ર ચોથા ખંડનેજ છે. જેમાં તત્ત્વનિરૂપણ છે; પૌદ્ગલિક રિદ્ધિસિદ્ધિને નોતરૂં દેવામાં આવતુંજ નથી. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, વિરતિપણું પામે છે એટલે તેને તો પૌદ્ગલિક સંપતિને નોતરૂં દેવાનું બંધજ થાય છે; પરંતુ આત્માની તન્મયતા એ એટલી ઉતમ છે કે પૌદ્ગલિકતા એ એમાં ગોઢૌયા તરીકે આવીને અણઇચ્છે પણ ઘુસીજ જાય છે. આજ કારણથી શ્રીપાળચરિત્રના ત્રણ ખંડની સ્થિતિ ગોઢૌયા જેવી કહી છે અને માત્ર ચોથો ખંડ તેનેજ આરાધવા યોગ્ય માન્યો છે શાસ્ત્રનો મુદ્રાલેખ–જૈનશાસનનો મુદ્રાલેખ પૌદ્ગલિક સંપત્તિને ઇચ્છવાનો છેજ નહિ; અર્થાત્ શ્રીપાળમહારાજાના ચરિત્રમાં પહેલા ત્રણ ખંડમાં જે વસ્તુ છે, તેનેજ જો શાસ્ત્રકાર આરાધ્ય યા ઈષ્ટ તરીકે જણાવે તો પરિણામે શાસ્ત્રકારનું શાસ્ત્રકારપણું જ ઉડી જાય છે. "સર્વ સાવદ્યથી વિરકત રહો અને જગતના સર્વ જીવોને એ પંથે લાવો" એ જૈનશાસનનો મુદ્રાલેખ છે. શાસનનો એ મુદ્રાલેખ સાધુઓજ બધે પ્રવર્ત્તાવે છે. અરિહંત ભગવાન, આચાર્યો, સિદ્ધો એ સઘળાનો મુદ્રાલેખ એજ છે કે મોક્ષનું પ્રયાણ. તેમના આ મુદ્રાલેખને પ્રવર્ત્તાવનાર–તેમાં સહાય કરનાર તે સાધુ મહારાજાઓજ છે. જે સ્થળે અર્થ

અને કામની ઇચ્છાને વધારવામાં આવે છે ત્યાંથી સાધુપણું વગર કહેજ નાસી છૂટે છે. જે સાધુ અર્થકામની અભિવૃદ્ધિને ઉપદેશે છે અથવા જેના સીધા અથવા આડકતરા યત્ને અથવા મૌનરૂપી મુંગા ટેકાથી અર્થકામની આરાધનાને પ્રબળ થવામાં મદદ મળે છે તે સાધુ સાધુના પોષાકને પહેરનારો હોવા છતાં સાધુ નથી; પરંતુ તે મોહમહારાજાનો ગુપ્તદૂત છે–મોહનો છુપો જાસુસ છે. એવો સાધુ તે ધર્મસામ્રાજ્યનો એક ઘટક છે અથવા ધર્મરાજાનો સેવક છે એમ કહી શકાતું નથી. સાધુત્વ નહિ ટકી શકે એવી રીતિ નીતિ સાધુ ગ્રહણ પણ કરી શકતાજ નથી. એટલાજ માટે શ્રીપાળચરિત્રના પહેલા ત્રણ ખંડોનું સ્થાન ગોલૈયા તરીકે કાયમ રાખ્યું છે; ચોથા ખંડમાં કહેલી તત્વકથા એજ ધ્યાનમાં લેવાની છે. નવપદની આરાધનામાં કેમ કટિબદ્ધ થાઉં, કર્મનો નાશ કેવી રીતે થાય છે અને આત્માના ગુણો કેવી રીતે પ્રકાશ પામે છે એ તત્વો ચોથા ખંડમાંથી સમજવા યોગ્ય અને ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે. આરાધના લાંબા સમયની છે; પરંતુ નવકારમાં આરાધનાનો સમય કેટલો છે? ફક્ત પાંચ મિનિટનોજ! એ નવકારમંત્ર કયા ફળને ઉદ્દેશીને છે; તેનો વિચાર કરો, 'એસો પંચ નમુક્કારો' એનો અર્થ શું થાય છે તે તપાસો. સાધારણ રીતે તો એમ લાગે છે કે "એસો પંચ નમુક્કારો." એનો અર્થ આ પાંચ નમસ્કાર એવો છે. પરંતુ આખા મંત્રને એક સાથે વિચારશો અને ધ્યાનમાં લેશો ત્યારે માલુમ પડશે કે એનો અર્થ સાધારણ રીતે જે

નિષ્પન્ન થાય છે તેનાથી જુદોજ છે. " નમો અરિહંતાણં થી નમો લોએ સવ્વ સાહૂણમ્ " સુધી કહેલો મંત્ર "શ્રુતસ્કંધ" છે. એ **" પંચ નમસ્કારરૂપી શ્રુતસ્કંધ તે સઘળા પાપનો નાશ કરનારો થાએ. "** એજ તેનો સાચો અર્થ છે. વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ આ મંત્રને તપાસી જોશો, તોજ એનો અર્થ તમારા ધ્યાનમાં આવશે. જ્ઞાન એ કાંઇ વ્યક્ત વસ્તુ નથી; જ્ઞાન અવ્યક્ત છે. સૂત્રો આગમો ઇત્યાદિ એ જ્ઞાનને સંગ્રહી રાખનારી તિજોરીઓ છે અને વ્યાકરણ એ તિજોરીઓના તાળાને ઉઘાડનારી ચાવીઓ છે. જો આખા મંત્રનો અર્થ એ ન હોત; કે એ પાંચે નમસ્કારો પાપનું નાશ કરનારા છે તો "એસ" શબ્દને બદલે "હુ" શબ્દ નવકારમંત્રમાં વાપરવામાં આવ્યો હોત પરંતુ તેમ થયું નથી, અને બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે એ ઉપરથીજ માલુમ પડે છે કે **"પાંચને નમસ્કાર કહ્યા છે જેમાં એવો શ્રુતસ્કંધ તે મહામહિમાવાળો હોઈ સર્વ પ્રકારના પાપનું નાશ કરનારો છે!"**

ઉદ્દેશ શું હોવો જોઇએ તે વિચારો.

આરાધનાની લાંબી ક્રિયાઓ વગેરેનું પરિણામ જોશો તો તેમાં પણ એજ હેતુ છે કે પાપનો નાશ! અને આ શ્રુતસ્કંધ ભણવાની પાંચ મિનિટની ક્રિયાનું ફળ જોશો તો તે પણ એજ છે કે પાપનો નાશ! શ્રુતસ્કંધની આરાધના પાંચ મિનિટ છે; પરંતુ તેનો પણ ઉદ્દેશ જોશો તો એટલોજ છે કે પાપનો નાશ! અને તત્પશ્ચાત્ દિવસોના દિવસો, મહિનાઓના મહિનાઓ અને વરસોના વરસો સુધી ચાલ્યા

જાય એવી ઉગ્ર તપસ્યાઓ અને આરાધના, પરંતુ તેનું ફળ પણ એજ છે કે પાપનો—સઘળા પાપોનો વિનાશ ! આ બધાથી પણ એજ વસ્તુ નિષ્પન્ન થાય છે કે નવપદની આરાધનામાં આત્માને સર્વ કર્મથી રહિત બનાવી મોક્ષ-પ્રાપ્તિ કરાવવી એજ નવપદારાધનાનો મુખ્ય અને મહાન્ હેતુ છે; બીજો કોઈ પણ હેતુ આ આરાધનાને અંગે રહેલો નથીજ. મુંબઇ જવું હોય તો મુંબઇની ટિકિટ લઈનેજ ગાડીમાં બેસવું પડે છે. હવે ગાડીમાં બેઠા પછી વચ્ચે પાલઘર આવી જાય, એ જુદી વાત છે, પરંતુ પાલઘર જવાનો ઉદ્દેશ તો છેજ નહિ. ઉદ્દેશ તો માત્ર મુંબાઇ જવાનોજ છે. એ રીતે નવપદારાધનાથી પૌદ્ગલિક સમ્પતિ મળી જતી હોય તો તે જુદી વાત છે; પરંતુ આરાધનાનો હેતુ તો આત્મકલ્યાણ એ છે. આત્મકલ્યાણ એને મુંબાઈ સમજો, અને પાલઘર એને પૌદ્ગલિક સંપત્તિ સમજો. આત્મકલ્યાણરૂપ મુંબાઈ બંદરે જતાં પાલઘર રૂપ પૌદ્ગલિક સંપત્તિ આવી જાય એ એક વસ્તુ છે; પરંતુ ઉદ્દેશ પાલઘરરૂપ પૌદ્ગલિક સંપત્તિનો નહિ, પરંતુ મુંબઈ જવાનો અર્થાત્ આત્મપદપ્રાપ્તિનો જ છે એ વાત ખૂબ ખૂબ ધ્યાનમાં રહેવી જોઈએ.

આંગણીમાં પણ "ત્યાગ" !

સર્વ કર્મથી રહિત થવું અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો એજ ઉદ્દેશ નવપદની આરાધનામાં હોવો જોઇએ એ વાત સ્પષ્ટ કર્યા પછી હવે આપણે આગળ વધવાનું છે. નવપદના રહેલા પાંચ પદોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિકાસનો આપણે વિચાર કર્યો છે તે પછી સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ જણાવ્યું

રૂ તે પુરેપુરૂં જાણવાની જરૂર છે. સમ્યગ્દર્શન એ શું ચીજ છે, શું વસ્તુ છે તેનો વિચાર કરો. સમ્યગ્દર્શન એટલે ધ્યેયનો નિશ્ચય કરવો. સાધ્ય શું છે, આપણે શું મેળવવા માગીએ છીએ તેનો નિશ્ચય કરવો. એ સમ્યગ્દર્શન ! તમે પાંચે પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધરો, જાપ કરો, સ્મરણ કરો અથવા આચાર્યાદિકનો ઉપદેશ સાંભળો પરંતુ એ બધું કરો તે પહેલાં તમારો નિશ્ચય તો હોવોજ જોઇએ. એક વરનો બાપ છે. બહુ વ્હાલસોયો, સાંભેલા તૈયાર કર્યા, વાજાની હારની હાર બોલાવી, મહાજન તેડાવ્યું, વરને ઘોડે બેસાડયો, વરઘોડો કાઢયો અને વાજતે ગાજતે ઘેરથી પ્રયાણ શરૂ કર્યું ! પણ ક્યાં જવું છે, કોને બારણે જઈને ઘોડો ઉભો રાખવો છે, કઈ કન્યા પરણાવવી છે તે નક્કીજ નથી કર્યું. હવે વિચારો કે આ વરઘોડાની સ્થિતિ કેવી થાય ? તેજ પ્રમાણે તમે જે કાંઇ કરો તે પહેલાં તમારો ઉદ્દેશ, તમારૂં લક્ષ્ય, તમારૂં સાધ્ય એ તો તમે નક્કી કરી રાખેલું હોવુંજ જોઇએ. આ રીતે નવપદારાધનામાં મોક્ષ પ્રાપ્તિનો હેતુ તો રહેલો હોવોજ જોઇએ અને તે હેતુ એજ હોવો જોઈએ કે મોક્ષ ! બીજું કાંઈ નહિ ! ! પ્રાચીન કાળમાં દેવતાઓ પ્રસન્ન થતા હતા. હાજર થઇ ઉપાસકોને કહેતા હતા કે માંગ માંગ જે માંગે તે આપી દેવાને તૈયાર છું. માંગ શું જોઇએ છે, છતાં સાચા ઉપાસક તો દેવતાઓની એ માગણી સામે નજર સરખી પણ નાખતા ન હતા. એવોજ એક પ્રસંગ અહીં આપણે વિચારી લઇએ. એક શેઠીઓ હતો. તેના ઉપર દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા અને તેની પાસે આવીને ઉભા

રહ્યા. દેવતાઓએ કહ્યું, " માંગ ! માંગ ! શું માંગે છે, તું જે માગતો હોય તે આપવાને તૈયાર થયો છું ! " શેઠીયા ઉપર કોઈ વાસુદેવ કે કોઈ ચક્રવર્તી પ્રસન્ન થયો ન હતો; પરંતુ સર્વશક્તિમાન્ એવા દેવતા પ્રસન્ન થયા હતા, અને તેમણે તે શેઠીયાને જે જોઇએ તે માંગી લેવાની આજ્ઞા કરી હતી. આ વખતે જો આજનો કોઈ શેઠીયો હોત તો જરૂર માગત કે, " મારા સાત માળના બંગલાની બારીએથી મારા છોકરાના છોકરાની વહુને સોનાની ગોળીમાં માખણ વલોવતી મને બતાવો ! " પણ તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ શેઠીયાએ દેવને શું જવાબ આપ્યો તે વિચારો. એ જવાબ સાંભળીનેજ માત્ર સંતોષ ન માનશો. એ સાંભળીને જ્યારે તે ઉત્તરના હાર્દને સમજવાનો યત્ન કરશો, ત્યારેજ તેની સાચી ખૂબી તમારા લક્ષમાં આવી જશે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જેને પ્રાપ્ત થએલી છે એવો શેઠીયો દેવતાને કહે છેઃ " તારી પાસે મારે કાંઈ માગવાપણુંજ નથી, કારણ હું માગું તે આપવાની તારી શક્તિ નથી. "

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પછીની અપૂર્વ સ્થિતિ.

હવે આ ઉત્તરનું હાર્દ સમજો. ખાલી શબ્દ કાને પડે એટલે " જો કેવો શેઠીયો ! " એમ કહી બહારની વાત બહાર ઉડાડી દેશો નહિ. પણ એનો વિચાર કરો કે જ્યારે પેલો શેઠીયો પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ આપી શકે એવા દેવતાને આવો ઉત્તર આપે છે, ત્યારે તે આત્મા કેટલો વળેલો–કેવો લીન થએલો હશે ! આ શેઠીયો સામાયિકમાં, પૌષધમાં કે દહેરામાં બેઠેલો નથી; ત્યાં બેઠેલો હોત તો જુદી વાત હતી.

ત્યાં બેઠા પછી બીજું કાંઈ ન માંગી શકાય એ ખરૂં, પણ આ તો ઘેર બેઠેલો હતો. જે ધારે તે માંગી શકાતું હતું; છતાં આ શેઠીયો દેવતાને કહે છે કે " હું જે માંગું છું તે તું આપી શકે એમ નથી. " વિચાર કરો કે હવે આ આત્મામાં વસ્તુ કેટલે અંશે વસી રહેલી છે. તેણે ત્યાગનો મંત્ર કેવી દિવ્ય રીતે જીવનમાં વણી લીધો હશે ? હવે બીજી તરફ દેવતાની સ્થિતિ વિચારો. દેવતાને પણ પેલો શેઠીયો જે વખતે એમ કહી દે છે કે " હું માંગું છું તે તું આપી શકે એવું નથી. " તે વખતે બીજો કોઇ હોત તો તે ઠેકાણે ધમાધમી પણ થઇ જાત ! પણ દેવતા એ સમ્યક્ત્વધારક છે, વરદાન માંગનારો પણ સમ્યક્ત્વવાળો છે અને તેથી તે વરદાન માંગવાને બદલે ના પાડે છે. બીજી બાજુએ દેવતા પણ સમ્યક્ત્વથી પૂર્ણ છે, તેથી તે પણ એ શેઠીયાના વચનોથી ન ઉશ્કેરાતાં તે સહન કરી લે છે. હવે એ દેવતાની પણ પરિણતિ કેવી ભવ્ય હશે તેનો વિચાર કરો. જીવની વર્ત્તમાન દશા જુઓ. જરા જેટલી સંપત્તિ મળે છે કે આંખ ઉંચે ચઢે છે ! જમીન પર પગ પણ ઠરતો નથી ! હવે અહીં સ્થિતિ કેવી છે તે જુઓ. દેવતાપણું મળેલું છે; છતાં પોતાના અપમાનથી ક્રોધ થતો નથી. જૈનશાસનની આ રિદ્ધિસિદ્ધિ છે, આ મહત્તા છે. કાગળની કોથળી જેમ પૈસા ભરવાને માટે નકામી છે; તેજ પ્રમાણે આજના જીવોની દશા પણ આવા ભવ્ય જ્ઞાન માટે નકામા જેવી લાગે છે. શ્રાવકો ઉપર અંગત ટીકા આવે છે, ત્યારે કેટલાક આત્માઓને દુઃખ થાય છે; પરંતુ

દેવ, ગુરુ કે ધર્મ પર ટીકા થાય છે ત્યારે તેનો જવાબ વાળી દેવા કેટલા માણસો તૈયાર થાય છે ? જ્યારે દેવતાનું પોતાનું અપમાન થાય છે છતાં સમ્યક્ત્વ પામેલો આત્મા તેને જરાય પોતાનું અપમાન ગણતો નથી. મંત્રતંત્રનો ઉપયોગ પણ શાસન માટે કરાય નહિ, પણ જો તેવા કોઇ મંત્રની કોઇને પ્રાપ્તિ થઇ હોય તો તે માણસો એ મંત્રાદિનો ઉપયોગ પોતાના સ્વાર્થ માંટે તો જરૂર જરૂર કરતજ એમાં શંકા નથી. આથી સામાન્ય માણસોને–સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિનાના માણસોને એવી મંત્રાદિકની જો પ્રાપ્તિ થાય તો તે પણ તેમને બેશક ભયરૂપ છે. નાના બાળકોનો દાખલો લો. બાળકને ઘરેણાં મળે છે. તેને ઘરેણાં પહેરાવીએ છીએ, તો એનું પરિણામ એ આવે છે કે ગુંડાઓને હાથે તેમનું મોત નીપજે છે ! અર્થાત્ બાળકોને જેમ સોનું મળે છે. તે તેમના નાશનું કારણ બને છે; તે જ પ્રમાણે આજના માણસોને પણ જો મંત્રાદિની પ્રાપ્તિ થઈ હોત તો તેથી પણ તેમનું અનિષ્ટ જ થાત એ વાત નક્કી છે. આજના આત્માઓમાં નિઃસ્વાર્થતા અને સ્વાર્થવૃત્તિ કેટલે અંશે ભરેલાં છે તેનો ખ્યાલ રાખો. મંત્રતંત્રાદિકની બાબતને પણ ખ્યાલમાં રાખીએ તો પણ એટલું તો જરૂર જ કહી શકાય કે શ્રાવકો એ બાબતમાં સ્વાર્થી હોય અર્થાત્ મંત્રતંત્રનો તેઓ પોતાના અંગત હિતમાં ઉપયોગ કરે એ કદાચ શક્ય હોય, પરંતુ આચાર્યો તો એ બાબતમાં તદ્દન નિઃસ્પૃહી છે છતાં એવું બોલનારા શ્રાવકો મળી આવે છે કે આચાર્યોને પણ ઓઘા

અને વસ્ત્રો, પાત્રા, પુસ્તક, શિષ્યો એના પર તો મમતા છે જ ને એ મમતા તેમણે પણ ક્યાં છોડી છે ?

એ ભવ્ય આત્મપરિણતિ !

દશાના બે પ્રકાર છેઃ (૧) પ્રમત્ત દશા અને (૨) અપ્રમત્ત દશા. પ્રમત્ત દશા છે તે લાંબા કાળની છે; પરંતુ અપ્રમત્ત દશા તો વિજળીના ઝબકારા જેવી છે. અપ્રમત્ત દશાનો વધારે ખ્યાલ આપું છું તે સમજો. ક્રોડ પૂર્વનું આયુષ્ય હોય, એવા આયુષ્યવાળાએ આઠમે વરસે દીક્ષા લીધી હોય, ક્રોડ ઉણ પૂર્વ દીક્ષા લઇને ચારિત્ર પાળ્યું હોય એટલા બધા લાંબા કાળમાં પણ અપ્રમત્ત દશા બધી એકઠી કરીએ તો ફક્ત અંતર્મુહૂર્ત. (૪૮ મિનિટના અંદરના ભાગ જેટલી હોય છે.) અપ્રમત્ત દશા ક્રોડ પૂર્વનું આયુષ્ય હોય છતાં તેને પણ જો વધારેમાં વધારે ૪૮ મિનિટની અંદરની જ છે તો પછી આપણે માટે એવી દશાનો કાળ કેટલો હોય તેનો વિચાર કરો. વર્ણન કરવાનું હોય ત્યારે તે હંમેશાં સારી દશાનું જ કરવું પડે. સઘળાઓએ આમ કરવું જોઇએ એ વર્ણન કર્યું, પછી તેમાંથી બને કેટલું એ જુદી વાત છે; પરંતુ બતાવવું હોય ત્યાં તો સારી અર્થાત્ આચરણમાં મૂકવા યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ દશાની વાત જ પહેલા બતાવવી પડે છે. અપ્રમત્ત દશાનો કાળ અંતમૂહૂર્ત્તનો છે. સાધુ, ઉપાધ્યાય કે આચાર્ય પ્રમત્ત દશામાં લાંબો કાળ રહે છે; પરંતુ અપ્રમત્ત દશામાં તો બહુજ થોડો કાળ રહે છે, છતાં તેમની સહન-શક્તિ કેવી છે તે વિચારી જુઓ. ૭૦૦ રોગ થાય એટલે તો મનુષ્યની હેરાનગતિની અંતિમ સીમા ! એના

કરતાં રોગી દશાની બીજી ભયંકર દશા કોઇને કોઈ પણ રીતે કલ્પી શકાતી નથી અને તે કલ્પનામાં આવવી પણ મુશ્કેલ પડે એવું છે. હવે સનત્ કુમારની દશાનો વિચાર કરો. સનત્કુમારને ૭૦૦ રોગ થયા હતા, આખું અંગ સડી ગયું હતું, અંગે અંગે કીડા બદબદતા હતા ! આંગળીઓ સડી ગઇ હતી, આ સ્થિતિમાં દેવતાઓ વૈદ્યનું રૂપ કરી તેની પાસે આવે છે ને કહે છે કે તારો રોગ મટાડું છું. સનત્કુમાર જવાબ આપે છે, મારા શરીરના રોગની વાત તો પછી થાય છે પહેલાં મારા આત્માના રોગની દવા કર; આત્માનો રોગ મટાડ. જ્યાં આવી પરિસ્થિતિ હોય, આત્મકલ્યાણ માટેની આવી હૃદય કલ્પી પણ ન શકે એવી જ્યાં સ્થિતિ પ્રવર્ત્તતી હોય તેવા માણસોને મંત્રતંત્રાદિની પ્રાપ્તિ થાય તો તે મંત્રતંત્રાદિનો પરોપકારના કામમાં ઉપયોગ થઇ શકે, પરંતુ જ્યાં એ સ્થિતિજ નથી ત્યાં જો મંત્રતંત્રાદિ મળી જાય તો સત્યાનાશ વળે ! પેલા શેઠીયાને દેવતા પ્રસન્ન થાય છે તે દેવતા જે જોઈએ તે માંગવાનું કહે છે તે છતાં જે આત્મા એમ કહે છે કે તારી પાસે શું માંગું ? હું જે માંગું છું તે આપવાની તારી તાકાત જ કયાં છે ? ત્યારે હવે વિચાર કરો કે એ આત્માની આત્મપરિણતિ આત્માભિમુખતા કેટલી દિવ્ય હશે, અને તે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ઉપરના મોહથી કેટલો દૂર હઠેલો હશે ? હવે સુલસાનું દૃષ્ટાંત લો. સુલસા ઉપર દેવતા તુષ્ટ થાય છે. વરદાન માગવાનું કહે છે. સુલસાએ કહ્યું કે મારે જે જોઈએ તે આપવાની તારી તાકાત નથી. પછી દેવનું દર્શન નિષ્ફળ ન જાય ત્યારે પછી સુલસાએ પતિની

ઇચ્છા મુજબ પુત્રની માગણી કરી છે. જો કે સુલસાએ પોતાના પતિને પુત્ર માટે બીજી સ્ત્રી પરણવાની અનુમતિ આપી છે, પણ તે બીજી સ્ત્રી પરણતો નથી. તેથી સુલસાએ દેવતા પાસે પતિના સંતોષ ખાતર પુત્રની માગણી કરી છે. ત્યારે હવે સુલસા જેવી અને પેલા શેઠીયાના જેવી સ્થિતિ શાથી મળે છે; કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તેનો વિચાર કરો. આવી સ્થિતિ એનું જ નામ સમ્યગ્દર્શન છે.

સ્વપ્નામાં પરણ્યા તોએ ખુશખુશાલ !

હવે આજે તમારા હૃદય તપાસો. સ્વપ્નામાં પણ એક દિવસ એવો વિચાર આવે કે બે છોકરાના લગ્ન કર્યા તો આનંદ આનંદ ! પણ બીજેજ દિવસે એવું સ્વપ્ન આવે કે બે છોકરાએ દીક્ષા લીધી તો તે સમયે હૃદયની છબી લો કે શી સ્થિતિ છે તેની ખબર પડે. સ્હવારે બ્રાહ્મણ ઘેરે આવે છે એવી આશિષ આપે છે કે છોકરાને ઘેર છોકરા થાઓ ! તો બસ આનંદ આનંદ ! બ્રાહ્મણમાં છોકરાને ઘેર છોકરા કરવાની કે છોકરા લઈ લેવાની કશીજ શક્તિ નથી છતાં તેથી આનંદ થાય છે; પરંતુ સવારના પહોરમાં બારણે દાતણ કરવા બેઠા હો ત્યાં આવીને કોઇ એવો આશીર્વાદ આપે કેઃ

"બૈરા છોકરા અને પૈસાટકાથી છુટા પડજો !"

તો સ્હવારે ચહા પીવાને બદલે ધારીયાં ઉછળે અથવા તો ડાચું રડવા જેવું થઇ જાય ! ધર્મલાભ એ શબ્દ તો મોઘમ રાખ્યો છે. ધર્મલાભનો સ્પષ્ટ અર્થ કરીને તેજ તમોને કહેવામાં આવે તો ધર્મલાભથી તમોને

કેટલો આનંદ થાય છે તે જણાઈ આવે ! મંદિરે જાઓ છો તો તે વખતે ભગવાન્ આગળ શું કહો છો તેનો જરા ખ્યાલ કરો. ભગવાન્ આગળ કહો છો કે "भवनिव्वेओ" ભગવાન્ આગળ 'ભવનિર્વેદ થાઓ' એવું કહેવું છે; પરંતુ જ્યાં ભવનિર્વેદ (ભવથી કંટાળા) ની વાત આવે છે, ત્યાં તો સરવાળામાં શૂન્ય લાવી મૂકો છો !! આ ઉપરથી તમે સહજ પણ સમજી શકશો કે અનંત વખતે ચારિત્ર આવે એ સહેલું છે; પરંતુ સમ્યક્ત્વ મહાદુર્લભ છે. ચારિત્ર વારંવાર આવે છે; પરંતુ સમ્યક્ત્વ વારંવાર આવી શકતું નથી. એમ સમજો કે શરીરમાં ઘા પડયો અને લોહી નીકળ્યું, લોહી નીકળી વહી જાય છે, એથી દુઃખ થાય છે; પરંતુ એવો વિચાર આવે છે કે શરીરરૂપ કેદખાનામાં ગોંધી રાખેલા પુદ્ગલોને તમે છૂટા કરો છો. વચનમાં, વાર્ણીમાં સમ્યક્ત્વ રાખવું જોઈએ એમ સહુ કોઈ બોલે છે; પરંતુ તેને વર્ત્તનમાં ઉતારવાની વાત નથી. એ પ્રસંગે એવો વિચાર આવે કે શરીર રૂપ કેદખાનામાં કેદ કરી રાખેલા અસંખ્ય પુદ્ગલોથી જે મારો આત્મા પરાધીન હતો તે આજે તેટલા પુદ્ગલો વિખૂટા પડવાથી સ્વતંત્ર થયો છે, ત્યારે માનવું કે તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. આત્માને જાણ્યો નથી, આત્માના ગુણો શું છે તેનો ખ્યાલ રાખ્યો નથી, પૌદ્ગલિકતાના વિપાક કેવા છે, પૌદ્ગલિકતાના શું અવગુણો છે તેનો કશો વિચાર કર્યો નથી, આ સ્થિતિમાં એકલા શુદ્ધ દેવાદિકને ભજો છો, તેથી જ સમ્યક્ત્વ આવી જવાનું નથી.

ત્યારે તમે એવો પ્રશ્ન કરશો કે જો શુદ્ધ દેવાદિકને માનવાથીજ સમ્યક્ત્વ આવી જતું નથી, તો પછી અશુદ્ધ દેવાદિકને જ માનવામાં વાંધો શું હતો ? શુદ્ધ દેવાદિક માનવામાં ફાયદો એ છે કે તેમાં પૌદ્ગલિક પદાર્થોને હેય રૂપ માન્યાં છે અને તમે પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ભલે મેળવો છો પરંતુ તેને હેય રૂપ માનો છો, ઉપાદેય રૂપ માનતા નથી. ત્યારે અશુદ્ધ દેવાદિકમાં પૌદ્ગલિકતામાં રમણ કરવાની જ વાત છે, આ દૃષ્ટિએ શુદ્ધ દેવાદિકને માનવા જરૂરી છે; પરંતુ જ્યાં સુધી અંદરની પરિણતિ નથી સુધરી ત્યાં સુધી તો શુદ્ધ દેવાદિકને માનવા એ સિંહનું ચામડું ઓઢીને ફરતા શિયાળ જેવી દશા છે. છતાં એટલું કહેવાની જરૂર છે કે જે શિયાળ "સિંહ" થવાને ઈચ્છતું જ નથી, તેના કરતાં સિંહ થવાની ઇચ્છા રાખનાર અને તે માટે સિંહનું ચામડું પહેરી લેનાર પહેલાની અપેક્ષાએ વધારે સારો છે. શુદ્ધ દેવાદિક એ શાના અંગે છે તે વિચારો. અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, સ્ત્રીત્યાગ, અજ્ઞાનાદિક ૧૮ દોષ અને એ દોષો પ્રત્યે અરૂચિ એ સઘળાને અંગે શુદ્ધ દેવાદિક છે; પરંતુ આજે તો શુદ્ધ દેવાદિકને માનીએ છીએ એમ કહેવું છે અને બાયડીને તો સાથેની સાથે રાખવી છે; ત્યાગનું તો નામ પણ નથી લેવું ! પછી દીક્ષાની તો વાત જ કયાંથી ? તમારા આત્માને પૂછી જુઓ કે આશ્રવો ખરાબ છે, એમ તેને લાગે છે ખરૂં કે ? સો રૂપીઆના શેરનો ભાવ વધીને સવાસો થાય, તો " પૌદ્ગલિક બંધનોમાં ડૂબી ગયો રે ! " એવી બૂમ કદી તમે પાડી છે ? પચ્ચીસ રૂપીયા જેટલું

પૌદ્ગલિક પાપ–પૌદ્ગલિક રસિકતા વધે છે, છતાં આનંદ થાય છે. હવે જો આત્માની ખાતરી છે કે આશ્રવ એ ખરાબ છે, તો આ વધારાને અંગે દીલગીરી ન થતાં આનંદ શા માટે થાય છે વારૂ ? પાંચના પચ્ચીસ મળે દીલગીરી નથી, આનંદ થાય છે; છોકરો થાય છે તો સંસારબંધન–મોહનું કારણ વધ્યું એમ લાગતું નથી, આનંદ થાય છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ લાગે છે કે પરિગ્રહ એ પાપરૂપ છે એવું માત્ર ગુરુ પાસે ભણવા માટે જ રાખ્યું છે; પરંતુ તે વસ્તુ આત્માએ કબુલ રાખી નથી. જો આશ્રવ એ પાપ છે, પરિગ્રહ એ પાપ છે એ વાત આત્માએ માન્ય રાખી હોત તો તે આત્મા સંતાન કે દ્રવ્યપ્રાપ્તિ વખતે કદી પણ આનંદ દાખવી શકે જ નહિ !

પરિગ્રહ સારો કે ખરાબ ?

ત્યારે હવે એ વાત વિચારો કે આશ્રવ, બંધ કરવા લાયક છે, ત્યાગ કરવા લાયક છે એવું આત્મા ક્યારે માનશે ? સમ્યક્ત્વની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારેજ; તે સિવાય નહિ. સમજી લ્યો કે હાથે ખસ થઇ છે. ખસ થઈ છે એ સારૂં છે એમ કોઇ માનતું નથી, તેને ત્યાગવા યોગ્ય જ છે એમ બધા માને છે. પરંતુ ખસ મટાડવી (એકદમ મટાડી દેવી) એ આપણા હાથમાં નથી, છતાં ખસના ફોલ્લા વધે તો તે દુઃખકર્ત્તા છે અને ખરાબ છે એમ માનીએ છીએ. હવે અહીં એક વિચારવાની બારીક વસ્તુ કહું છું તે બરાબર ધ્યાન દઈને વિચારજો ! ખસ ખરાબ છે એમ તો અંતરથી સૌ કોઈ માને છે, જો કાંઈ જાદુમંતર હોય અને એ ખસને ઉડાવી

દેવાતી હોય તો તે માટે પણ વાંધો નથી. ખસ હેય છે એમ માને છે; પરંતુ તેને ત્યાગવાની શક્તિ નથી. એજ પ્રમાણે આશ્રવો ભલે છોડવાની શક્તિ ન હોય; પરંતુ આશ્રવો હેય છે એમ જે માને છે અને તેવી આત્માની પરિણતિ રહે છે તે આત્મા આશ્રવો સેવતો હોવા છતાં અંતઃકોડાકોડીથી વધારે સમય માટેના કર્મો બાંધતો નથી એટલો તેનો પ્રભાવ છે. તમારે પરિગ્રહ ખરાબ છે, અથવા તો સાધુ-ઓએ પરિગ્રહ તજ્યો છે માટે સાધુઓ પ્યારા છે. એ બેમાંથી ગમે તે એક વાત તો માનવીજ પડશે. પરિગ્રહ ખરાબ છે એમ માનીને પરિગ્રહના ત્યાગમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય એ જુદી વાત છે; પરંતુ પરિગ્રહ ખરાબ છે એવી આત્માની પરિણતિ તો જરૂરજ થવાની જરૂર છે. ચક્ર-વર્તીના રાજ્યમાં ચક્રવર્તીઓ પોતાના બાળકોને દીક્ષા અપાવતા હતા અને ઉલટા પોતે આવીને એ નવ દીક્ષિ-તોને વંદના કરતા હતા. ચક્રવર્તી ભરત મહારાજાએ પોતાના પુત્ર મરીચિને દીક્ષા આપી હતી. ભગવાન્ શ્રી-કૃષ્ણચંદ્ર મહારાજે સ્ત્રીઓ માટે સંગ્રામ અને લૂંટફાટો કરી હતી; પરંતુ એજ પત્ની જો દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય તો પોતે ઉત્સવ કરતા હતા, પોતાના હાથે પોતાની પુત્રીઓને દીક્ષા અપાવી હતી. અર્થાત્ તેઓ દીક્ષા લઇ શકયા ન હતા; છતાં તેમણે દીક્ષા ઉપાદેય છે એમ તો સતત માન્યું હતું. વસ્તુને હેય માનવામાં આવે છે. આત્મા અમુક વસ્તુને હેય માને છે, છતાં તે હેય માનેલી વસ્તુને પણ છોડી શકતો નથી; એનું કારણ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યા-

ખ્યાની કર્મોનો ઉદય એ છે. દર્શન મોહ (સમ્યગ્દર્શન) પ્રતીતિને રોકે છે અને અનંતાનુબંધી કર્મ બસે છે, ત્યારેજ તત્ત્વપ્રાપ્તિ થાય છે.

મહારાજા શ્રેણિક અને અભયકુમાર.

જેઓ અસંજ્ઞી એટલે એકેન્દ્રિયાદિ છે તેમને સજ્જડ રાગદ્વેષ નથી, તેથી તેમનામાં હેયત્વ બુદ્ધિ અને અહેયત્વ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય નહિ. જેનામાં ઉપાદેય બુદ્ધિ આવેલી નથી, જેણે ગ્રંથિભેદ કર્યો નથી તેવા આત્મા જો શુદ્ધ દેવાદિકને માનનારો હોય તો તે સિંહનું ચામડું ઓઢેલા શિયાળ જેવો જ છે. અભયકુમારની દીક્ષાનો પ્રશ્ન ખ્યાલમાં રાખો. એક અભયકુમારે દીક્ષા લીધી, પણ તેના પરિણામે ધમાધમીનો પાર નથી રહ્યો. મહારાજા શ્રેણીકને સતામણીનો પાર ન રહ્યો, કલ્પના વિનાની સતામણી થઇ, તેમનું રાજ્ય ગયું, કારાગૃહવાસ મળ્યો અને છેવટે ઝેર ખાઈને મરવું પડયું; છતાં શ્રેણિક મહારાજને એવો વિચાર ન આવ્યો કે અભયકુમારે વગર વિચારે કામ કરી નાખ્યું, કાચું કપાઈ ગયું, અથવા ભગવાન્ મહાવીરે આગળ પાછળનો વિચાર ન કરતાં દીક્ષા આપી દીધી ! અભયકુમાર પણ એ વાત સારી રીતે સમજતો હતો કે કોણિકની મનોવૃત્તિ તો સર્વથા સડેલી છે જ અને પોતાની દીક્ષાને પરિણામે તે મહારાજા શ્રેણિકને પણ પારાવાર દુઃખ આપશે ! આટલું જાણવા છતાં અભયકુમારે દીક્ષા લેવા જવું કે ન જવું એવો વિચાર કર્યો ન હતો. એક વાર સંસારને હેય માન્યો એટલે ઘલાસ; તરતજ અભયકુમાર સ્વકર્તવ્યાર્થે રવાના થઈ ગયો. શ્રેણિકની સ્થિતિનો

પણ ખ્યાલ રાખો, તેમણે રાજ ગુમાવ્યું, કારાવાસ વેઠયો, ચાબકાના ફટકા ખાધા, છેવટે હીરો ચૂસીને મોતને ઘેર કરવું પડયું તે છતાં તેમણે સત્યનો આગ્રહ તજી દીધો ન હતો; કિંવા મહાવીર ભગવાનને તેઓ પૂજ્ય માનતા અટકી પડયા ન હતા; અથવા તેમને આરાધ્ય માનતા હતા તે માન્યતાને એક પણ અંશ તેમણે ઓછો કર્યો ન હતો ! ભગવાન મહાવીરદેવના ચૌદ હજાર શિષ્યો હતા, એ ચૌદ હજારમાં અભયકુમાર દાખલ ન થયા હોત તો તેથી શું ભગવાનને મોક્ષ મળવાનો અટકી જવાનો હતો ? જરાય નહિ ! ! એક અભયકુમારની દીક્ષા થાય છે, પરંતુ તેને અંગે કરોડો મનુષ્યો અને અઢાર ગણ રાજ્યનો સંહાર થાય છે. આવા પ્રસંગે મહારાજા શ્રેણિકની તત્ત્વપ્રતીતિમાં જરાસરખી ઊણપ હોત તો શું થાત વારૂ ? શાસનનું ઉજ્જવળ પાનું શ્રેણિકમહારાજના સુપાત્ર ઇતિહાસથી શોભી નીકળે છે તે ન બની શકયું હોત ! !

" मोक्ष एज साध्य. "

હવે આજના જીવોની સ્થિતિનો વિચાર કરો. આજના જીવોની સ્થિતિ એ છે કે જો છોકરો મંદિરે જતાં પડી ગયો હોય તો છોકરાને મંદિરે જતો જ બંધ કરવામાં આવે છે. શ્રેણિક મહારાજાની દશા સાથે આજના જીવોની દશા સરખાવો અને પછી વિચાર કરો કે આપણે ચઢયા છીએ કે પડયા છીએ, આપણે પ્રગતિ કરી છે કે અવનતિ સાધી છે અને આપણે સુધર્યા છીએ કે બગડવા પામ્યા છીએ ! હવે એ ઉપરથી આપણે આજના વિષયને અંગે શું નક્કી

કરવાનું છે તેનો વિચાર કરો. પેલા શેઠીયાની વાત ધ્યાનમાં લો કે સુલસાના જીવનચરિત્રનો વિચાર કરો. શ્રેણિક મહારાજાની વાત ખ્યાલમાં લો અથવા શ્રીકૃષ્ણ, અભયકુમાર કે ભરત ચક્રવર્તીના વર્ત્તનનો વિચાર કરો. બધામાંથી સૂર શું નીકળે છે તે તપાસો. બધામાંથી સૂર એટલો જ નીકળે છે કે આ બધા મહાનુભાવોનું સાધ્ય અથવા લક્ષ્ય નક્કી થએલું હતું અને ગમે તેવા આકરા પ્રસંગો આવેલા હોવા છતાં તેઓ એ સાધ્ય અથવા લક્ષ્યમાંથી એક તસુ જેટલા પણ પાછા ખસ્યા ન હતા ! સમ્યગ્દર્શનની આ ખૂબી છે. સમ્યગ્દર્શનમાં એકજ વસ્તુ નક્કી કરવાની છે અને તે એ કે આપણું સાધ્ય શું ? લક્ષ્ય શું ? સાધ્ય એજ કે મોક્ષ; તે સિવાય બીજું કાંઇ જ નથી. શ્રી અરિહંતભગવાનનો ઉપકાર માનીએ છીએ, તેમને પરોપકારી લેખીએ છીએ તેનું પણ શું કારણ છે તેનો અહીં ખુલાસો થાય છે. " મોક્ષ એજ સાધ્ય " એ વાત જ્યાં માની લીધી કે પછી આગળ બીજું કાંઇ રહેતુંજ નથી; જો મોક્ષ એજ સાધ્ય છે તો પછી એ મોક્ષનો માર્ગ દર્શાવનાર તેજ મારો તારક-મારો ઉપકારકર્ત્તા છે એમ માનવું જ પડે છે. અને ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવ આદિ તીર્થંકરો મોક્ષમાર્ગના દર્શક છે અને આચાર્યાદિ તેના સહાયક છે એ વાત નક્કી થાય છે ત્યાં તેઓ આપણા નેતારૂપ છે એ વસ્તુ પોતાની મેળેજ સિદ્ધ થઇ જાય છે. કરોડો દેવતાઓ પૂજો તેથી આપણને કશો પણ ફાયદો નથીજ ! ત્રણ જગતમાં બીજા બધા ગમે તે માર્ગો દેખાડનારા હતા; પરંતુ ભગવાન્ મહાવીર તો એકલો મોક્ષમાર્ગ જ

દર્શાવનારા હતા; એજ તેમની મહત્તા અને પૂજવાયોગ્યતા હતી. ભગવાનની આ મહત્તા, પૂજનીયતા ખરી છે; પરંતુ તે કોને માટે છે વારૂ ? જે મોક્ષમાર્ગનો ઉમેદવાર હોય તેમને માટેજ, બીજાને માટે નહિ. જે મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાસી નથી, જેને મોક્ષમાર્ગે જવું નથી, તેને ભગવાનની મહત્તાનું કાંઈ મૂલ્ય નથી; પરંતુ જેને મોક્ષમાર્ગે જવું છે તેને તીર્થંકર ભગવાનોની મહત્તાની કિંમત છે. અરિહંત ભગવાનોની આ કિંમત તદ્દન સાચી છે; પરંતુ હવે એ કિંમત શાને અંગે છે તે વિચારો. ભગવાન્ મહાવીરને આપણે 'મહાવીર' નામ હતું માટેજ પૂજતા નથી એમ તો મહાવીર નામના કેટલાએ માણસોએ ચોરીઓ કરી હશે, ધાડો પાડી હશે કે લૂંટો પણ ચલાવી હશે! પરંતુ આપણે ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવને એટલા માટે માનીએ છીએ કે તેમણે મોક્ષનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે માટે. મહાવીર ભગવાન, સિદ્ધમહારાજા, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ એ સઘળા આરાધ્ય છે–આરાધન કરવા યોગ્ય છે. આટલું છતાં ખુબ યાદ રાખજો કે બાવાજી "પ્રસાદ" વહેંચે છે, તે રીતે તીર્થંકર ભગવાનો પોતાના કમંડળમાંથી મોક્ષરૂપી પ્રસાદ કાઢીને વહેંચતા નથી. તીર્થંકર મહારાજો તો માત્ર માર્ગને દર્શાવે છે; પછી એ માર્ગે પ્રયાણ કરીને મોક્ષ મેળવવો એ સૌ સૌના પોતાના હાથની વાત છે; અર્થાત્ તીર્થંકર ભગવાન એ મોક્ષમાર્ગના આંગળી ચીંધનારા છે એમજ આપણે કહી શકીએ છીએ.

ધક્કો મારીને મોક્ષે લઇ જવાતા નથી.

ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવની અને બીજા તીર્થંકર ભગવાનોની આપણે આરાધના કરીએ છીએ તે શા માટે કરીએ

છીએ વારૂ ? તેમણે મોક્ષમાર્ગને બતાવી દીધો છે તે માટે જ ! હવે જો મોક્ષમાર્ગને બતાવવા માટેજ તીર્થંકર ભગવાનોનું આટલું મૂલ્ય છે તો પછી વિચાર કરો કે એ મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગની તો કેટલી મહાન્ કિંમત હોવી જોઈએ ? ભગવાન્ શ્રી અરિહંત દેવોની અરાધના થાય છે તે પણ એટલા જ કારણથી થાય છે કે તેઓ મોક્ષમાર્ગના દર્શક છે; પરંતુ જેમને એ મોક્ષનું જ મૂલ્ય નથી, તેને એ મોક્ષ-માર્ગના દર્શકનું પણ કાંઈ મૂલ્ય નજ હોય એ વસ્તુ સમજી શકાય તેવી છે. જેની ઇચ્છા અમુક કોઈ ગામે જવાની છે, તેવા માણસની નજરે તે ગામનું પાટીયું-ગામનું નામ લખેલું પાટીયું-માલમ પડે છે તો તે માણસને હર્ષ આવે છે; કારણ કે જે ગામ તેને જવાનું હતું તે ગામ હવે આવી પહોંચ્યું છે. તીર્થંકર ભગવાનો કાંઈ કોઇને ધક્કો મારીને મોક્ષે લઈ જતા નથી ! ભગવાને તો મોક્ષપુરી ઉપર મોક્ષ-પુરીનું પાટીયું મારી દીધું છે. હવે જેને મોક્ષની કિંમત હોય તે તો જરૂર એ પાટીયું નિહાળીને આનંદ પામશે જ; પરંતુ જેને મોક્ષની કિંમત નથી, તેને તો મોક્ષપુરીનું પાટીયું શોધી કાઢીને ત્યાં જવું એ પણ ટાંટીયા તોડવા જેવું છે ! શહેરમાં જવું નથી, શહેરમાં પેસવું નથી, છતાં શહેરના નામનું પાટીયું વાંચવાને ઈરાદેજ જે એ પાટીયું શોધતો આવે છે તેનો એ પરિશ્રમ અર્થ વિનાનો છે; તેજ પ્રમાણે જેમને મોક્ષની ઈચ્છાજ નથી, મોક્ષને જે ઈચ્છતોજ નથી તેને માટે અરિહંત ભગવાનોની આરાધના એ પણ ટાંટીયા તોડવા જેવોજ મિથ્યા પરિશ્રમ છે. જેમ જેને

શહેરમાં પ્રવેશવાની ઇચ્છા નથી તેનું શહેરના પાટીયા સુધી જવું એ મિથ્યા છે, તેમ જેને મોક્ષનું લક્ષ્ય નથી તેને મોક્ષ-પુરીનું પાટીયું શોધવા જવું એ પણ મિથ્યા તો છેજ; પરંતુ જે રીતે શહેરના પાટીયાની પાસે જનારો શહેરમાં પ્રવેશ ન કરે છતાં બહારથી શહેરનો વૈભવ જોઈ શકે છે; તેજ પ્રમાણે મોક્ષમાં પ્રવેશવાની ઇચ્છા ન હોય એવો પણ જો ભગવંતની આરાધનામાં જોડાએલો રહે અને મોક્ષનું ધ્યેય ન હોય તો તે દેવલોકાદિકને પામે છે.

જ્ઞાનની આરાધના શી રીતે થાય ?

આ ઉપરથી સાબીત થાય છે કે સમ્યગ્દર્શનમાં એકજ મુખ્ય વાત છે અને તે વાત એ છે કે સાધ્ય શી વસ્તુ છે તે નક્કી કરી દેવું. જ્યાં તમે સમ્યગ્દર્શનમાં ધ્યેયને દાખલ કરો છો કે ત્યાં વફાદારીની વસ્તુ દાખલ થાય છે, અને વફાદારીની ખાતરી થાય છે એટલે તમારે માટે જૈનશા-સનના સઘળા દ્વાર ખુલ્લા થાય છે. ભયંકર લડાઈ ચાલતી હોય, ચારે બાજુથી આગ વરસાવતી ગોળીઓ વરસતી હોય, હજારો માણસો મરતા હોય, પરંતુ તે વખતે સુદ્ધાં લોર્ડની બનેલી વોરકાઉન્સિલમાં એક સાધારણ જાસુસ પણ ઘુસી જઇ શકે છે! આવા કટોકટીને સમયે પણ તે જાસુસને અંદર દાખલ કરી દેવામાં આવ્યો છે તેનું કાંઈ પણ કારણ હોવુંજ જોઈએ. એનું કારણ એટલુંજ છે કે એ જાસુસની વફાદારી સાબીત થએલી છે. જૈનશાસનમાં પણ વફાદારીની એજ કિંમત છે. જૈનશાસનનું ધ્યેય શું ? મોક્ષ ! તમે સમ્યગ્દર્શન તરીકે મોક્ષને તમારૂં લક્ષ્યબિંદુ જાહેર

કરો છો એટલે તમારે માટે જીવાદિકનું જ્ઞાન મેળવવાનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. ચોરને ચતુરાઇ આપીએ તેનો કશોજ અર્થ નથી; કારણ કે ચોરને ચતુરાઇ આપવામાં આવશે તો ચોર એ ચતુરાઇનો ઉપયોગ પણ ચોરી કરવામાંજ કરશે ! તેજ પ્રમાણે નાસ્તિકને, કે શાસનદ્રોહીને જો મોક્ષમાર્ગનું જ્ઞાન મળશે તો એ જ્ઞાનનો ખોટો ઉપયોગ કરીને પણ તે જગતને આડે રસ્તે દોરવાનેજ તૈયાર થશે ! એટલા માટે મોક્ષનું ધ્યેય એને જરૂરી ચીજ માની છે અને જેણે એ ધ્યેયને કબુલ રાખ્યું છે, તેની જીવાદિક તત્વનું જ્ઞાન મેળવવાની યોગ્યતા સ્વીકારવામાં આવી છે. જ્ઞાન એ સઘળા ગુણોમાં પ્રધાન ગુણ છે. અવગુણોનું મૂળ અજ્ઞાનમાં રહેલું છે. દર્શન એ રત્નદીપ છે, તે મનોભવનમાં ધારણ કરવાની ચીજ છે. દર્શન એ રૂચિ રૂપ છે; જ્ઞાન એ રત્નદીપને શોભાવનારી શણગારનારી ચીજ છે. હવે જ્ઞાન એ પવિત્ર છે અને તે શીખવા યોગ્ય છે એ જાણ્યા પછી તેની આરાધના શી રીતિએ કરવી તે વિચારી જોવું જરૂરનું છે. જ્ઞાન બે પ્રકારે શીખી શકાય છે. વિનયથી પણ જ્ઞાન શીખી શકાય છે અને અવિનયથી પણ જ્ઞાન શીખી શકાય છે. માતા અને પુત્રોનો દાખલો લઇ એ વસ્તુને વધારે ચોકસાઇથી તપાસી જોવાથી વિનયથી મેળવેલું જ્ઞાન કેવું શીતલ છે અને અવિનયથી મેળવેલું જ્ઞાન કેવા પ્રકારનું છે તે તમારા લક્ષ્યમાં આવશે. એક માતાને બે છોકરા હોય, માતા બંને છોકરાનું સારી રીતે લાલનપાલન કરે, તે છતાં બે છોકરામાંથી એક છોકરો માતૃભક્ત નીકળે છે અને બીજો તેનો દ્રોહ કરનારો નીવડે છે. એ પ્રકારે જે વિનયથી જ્ઞાન

શીખે તે આત્મા માતૃભક્ત પુત્રની માફક મોક્ષ એ સાધ્યને સિદ્ધ કરે છે, કર્મક્ષયની બુદ્ધિએ જે વિનયથી જ્ઞાન મેળવે છે તેને જ્ઞાન અને વર્ત્તન એ મોક્ષનું કારણ બને છે; એવા જ્ઞાન અને તદનુકૂળ વર્ત્તનથી કર્મનિર્જરા થાય છે અને પરિણામે મોક્ષને પામે છે. આચાર્ય વૈયાવચ્ચ કરવાનું કહે તો વિનયથી જ્ઞાન લેવા ચાહતો આત્મા વૈયાવચ્ચ કરે, આચાર્ય સ્વાધ્યાય કરવાનો કહે તો જરા પણ ગ્લાનિ વિના સ્વાધ્યાય કરે. બંને રીતિનું આચરણ તે મોક્ષનું સાધન છે. જ્ઞાન અને વૈયાવચ્ચ બંને મોક્ષપ્રાપ્તિના સરખા રસ્તા છે અને તે બંને રસ્તા વિનયથી જ્ઞાન લેવા માગનારો એક સરખી રીતે ધારણ કરી શકે છે. વિનયથી જે જ્ઞાન શીખે છે તે આત્મા જ્ઞાનની આરાધનાદ્વારા છેવટે મોક્ષને પામે છે. જ્ઞાન એ વસ્તુ અવ્યક્ત છે; તે વ્યક્ત ચીજ નથી. મનમાં મોતીના ચોક પૂરો તો તે પ્રસંગે તમારી પાસે મોતી હોતાં નથી, પરંતુ મોતીની માત્ર માન્યતા હોય છે. એ પ્રમાણેની દશા જ્ઞાનની છે. જેમ મોતીઓ અવ્યક્ત છે–મનમાં માની લીધેલાં મોતીઓ અવ્યક્ત છે તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન પણ અવ્યક્ત છે અને તેની આરાધના સાતમે પદે રાખી છે. સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન પછી ચારિત્ર આવે છે તેની મહત્તા કેટલી છે અને તેને જ્ઞાન સાથે કેવો સંબંધ છે તે વિચારવાનો પ્રશ્ન હવે બાકી રહે છે.

ચારિત્રપદ

असुहकिरियाण चाओ, सुहासु किरियासु जो य अपमाओ ।
त्तं चारित्तं उत्तमगुणजुत्तं, पालह निरुत्तं ॥२९॥

એ મહા મહિમાવંત ચારિત્રપદ. ચારિત્ર એટલે સાધુનો વેષ જ છે એમ ન સમજો ! ચારિત્ર નથી તો કાંઇ નથી. ચારિત્ર વિના સિદ્ધિ નથી. વગર ચારિત્ર લીધે જ મોક્ષ મેળવવાની જેઓ આશા બતાવે છે તેઓ મહાધૂર્ત્ત છે. અઢાર પાપસ્થાનકોને વોસરાવવાથીજ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ નથી; ચારિત્રપદમાં અશુભનો ત્યાગ અને શુભની પ્રવૃત્તિ એની આવશ્યકતા. જ્ઞાનગુણ પૂજનીય છે; પરંતુ માત્ર એકલા જ્ઞાનગુણનો ધણી પૂજવા યોગ્ય નથી. જ્યારે ચારિત્ર અને તેનો ધારક બંને પૂજવા લાયક છે, એ ચારિત્રની વિશેષતા છે.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીરત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજા સાહેબે ભવ્યજીવોના કલ્યાણને માટે શ્રીપાળચરિત્રની

રચના કરી છે. આ ગ્રંથમાં તેઓશ્રી જણાવે છે કે આ જગતમાં નવપદના આરાધન વિના મુક્તિ થઇ શકતી નથી. જગતમાંથી અતીતકાળે અનંતા આત્માઓ મોક્ષે ગયા છે, વર્ત્તમાનકાળમાં જેઓ મોક્ષે જાય છે અને અનાગતકાળમાં જેઓ મોક્ષે જશે તે બધામાંથી નવપદની આરાધના વિના એક પણ આત્મા મોક્ષે ગયો નથી, જઇ રહ્યો નથી અથવા જશે પણ નહિ. ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે નવપદ એટલે શું ? નવપદ એટલે શું એ વાત હવે તમારાથી ભાગ્યેજ અજ્ઞાત રહી છે. નવપદમાં પહેલાં બે પદો દેવતત્ત્વના છે, બીજા ત્રણ પદો ગુરુતત્ત્વના અને ચાર પદો ધર્મતત્ત્વના છે. એ સમગ્ર દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વના ભંડાર રૂપ નવપદનું જ્યાં અવલંબન નથી; ત્યાં મોક્ષ પણ નથીજ. હવે એવી શંકા કોઈને થાય એ સ્વાભાવિક છે કે અતીર્થ એવા જે સિધ્ધો થયા છે તે કાળે તેમણે નવપદનું આરાધન ક્યાં કર્યું હતું ? તે સમયે તો તીર્થની ઉત્પત્તિ પણ ન હતી અને તીર્થનું પ્રવર્ત્તન પણ ન હતું; તે છતાં અતીર્થો પણ મોક્ષે ગયા હતા. હવે જે સમયે તીર્થનું પ્રવર્ત્તન અને સ્થિતિજ ન હતી તે વેળાએ નવપદની આરાધના તો હોયજ ક્યાંથી વારૂ ? અને એની આરાધના વિના પણ અતીર્થસિદ્ધો મોક્ષે ગયા છે તો પછી એ નિયમ કેવી રીતે ટકી શકે કે નવપદોનું આલંબન નહિ તો મોક્ષ નહિ ! !

સિદ્ધ, સાધક અને સાધન.

આ પ્રશ્નનો ખુલાસો બહુ ધ્યાનપૂર્વક તપાસવાની જરૂર છે. નવપદના આરાધન વિના મોક્ષ નથી અને અતીર્થો

પણ મોક્ષે ગયા છે; એ બંને નિયમો પ્રવર્ત્તાવનાર તમે કે અમે નથી. બંને નિયમો પ્રવર્ત્તાવનાર શાસ્ત્રકાર મહારાજાઓજ છે. શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દીધું કે નવપદના અવલંબન વિના મોક્ષ શક્યજ નથી. મોક્ષ મેળવવો હોય તો નવપદનું આરાધન કરવું જ જોઇએ; પરંતુ નવપદનું આલંબન લેવાનો જે વખતે પ્રસંગજ ન હતો, તે વખતે જાતિસ્મરણથી મોક્ષપ્રાપ્તિ શક્ય બનતી હતી. આ બંને નિયમો શાસ્ત્રકારોએ કહ્યા છે. પરંતુ તે શાસ્ત્રકારોએજ કહ્યા છે; તે જેવાને તેવા અમે તમોને કહીએ છીએ એમ કહીને અમે છૂટા થઈ જઈ શકતા નથી. શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે છતાં તે હેતુ, યુક્તિપૂર્વક તમારા હૃદયમાં ઠસાવી દેવું એ અમારી ફરજ છે. આગળ તમોને ખોડી ગાયનું ઉદાહરણ આપ્યું છે. "મેં તો બેઠેલી જોયા વિના લીધી છે. માટે તું પણ બેઠેલી જોયા વિના લઇ જા!" એવું કહેનારો જે સ્થિતિમાં છે તેજ સ્થિતિમાં એવું કહેનારો પણ છે કે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે તે અમે તમોને કહીએ છીએ, એથી વધારે અમો તમોને કાંઇ કહેવા માગતા નથી! આથીજ તમોને આગળ વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે કે એવું કહેનારા પાસે સાંભળવા કરતાં ન સાંભળવું એ વધારે સારૂં છે. શાસ્ત્રો કહે છે કે સમ્યગ્‌દર્શન પામ્યા વગર મોક્ષ મળી શકતો નથી. જે આત્મા સમ્યગ્‌દર્શન પામે છે; તે સંપૂર્ણ ગુણવાળો બની સિદ્ધપદને વરે છે. આ રીતે સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ કહી છે. હવે સિદ્ધપદને એક દશા તરીકે અથવા અવ્યક્ત વસ્તુ તરીકે વિચારો અને સાધ્ય માનો. એ દશાને તમે સાધ્ય માન્યું છે તો

હવે સાધ્ય, સાધક વગર સંભવતુંજ નથી એ તત્ત્વવિધાના નિયમ પ્રમાણે તમારે સાધકનું અસ્તિત્વ માનવાની જરૂર ઉભી થઇ; અર્થાત્ સિદ્ધ અને સાધક એ વસ્તુ આપણે માની લીધી છે. હવે ત્રીજી વસ્તુ માનવાની જરૂર કેમ ઉભી થાય છે તે જુઓ. સાધક છે એ વાત આપણે કબુલ રાખી છે પરંતુ સાધક છે તો સાધન પણ હોવાંજ જોઈએ. એટલે છેવટે ત્રણ વસ્તુ નક્કી થાય છે કે (૧) સિદ્ધ, (૨) સાધક (૩) સાધન.

સાધન વિના સાધ્યની પ્રાપ્તિ નથી.

સિદ્ધ, સાધક અને સાધન ત્રણના અસ્તિત્વમાંથી એકનું પણ અસ્તિત્વ આપણે છોડી દઇ શકતા નથી. જો સિદ્ધત્વ છોડી દઈએ તો સાધક અને સાધનોનો કશો અર્થ રહેતો નથી. સિદ્ધત્વ એ જો ઉદ્દેશજ ન હોય તો સાધક અને સાધન હોય તે કામનાજ શું ? તમે બિસ્તરો તૈયાર કરો, જમવાનું ભાથું બાંધી લો, સાથે એક મજુર લો, ઘોડાગાડી મંગાવો, પણ કયાં જવું છે એ તો તમે નક્કીજ નથી કર્યું; તો પછી તમે કરેલી બધી માથાફોડ વ્યર્થ છે. તે પ્રમાણે જો સિદ્ધદશા એ ઉદ્દેશજ ન હોય તો સાધક અને સાધનની કાંઇ કિંમતજ નથી. સાધકનું પણ એમજ છે. સાધન અને સાધ્ય છે પણ સાધક ન હોય તો અંધારૂંજ સમજી લેવું. દીવેટ છે, દીવાસળી છે, પરંતુ સળગાવનારજ ન હોય તો પછી એ દીવેટ અને દીવાસળીનો અર્થ જ નથી ! તેમ સિદ્ધ અને સાધન બંને હોય પણ એ સાધન વાપરનારોજ નહોય તો સાધનની પણ કિંમત નથી અને સિદ્ધ

અને સાધક બંને હોય તો પણ સાધન વિના તે બંને પણ નકામા છે. ઉદાહરણ તરીકે તમે કલ્પના કરો કે સાત માળનો એક બંગલો છે. બંગલાને સાતમે માળે ગોખમાં એક ધાવણું બાળક છે, નીચે તેની માતા ઉભી છે; માતા ઉપર જઇ બાળકને સ્તનપાન માટે હાથમાં લેવા માગે છે, પણ માળે ચઢવાનો દાદરજ નથી, તો પછી માતા અને બાળકનો મનોભાવ શી રીતે ફળવાનો હતો ? વસ્તુતઃ સિદ્ધ, સાધક અને સાધન એ ત્રણ વસ્તુ હોય, તોજ માણસ એ ત્રણેમાંથી એક બીજાના અવલંબને ઈષ્ટ દશાને મેળવી શકે છે; એટલે જેમણે સિદ્ધ દશા મેળવી છે, તેમણે સાધક અને સાધન દ્વારાજ તે મેળવી છે; પછી મોક્ષે જનારા ભલે અતીત કાળના હો, ભલે વર્ત્તમાન કાળના હો કે ભલે અનાગત કાળના હો.

આપણે હીરો પારખ્યો નથી.

ત્યારે હવે નવપદની આરાધના કેવી રીતે એ પ્રકારે થાય છે તે જુઓ. કોટિધ્વજ શાહુકારના છોકરાને માબાપ હીરાની વીંટી પહેરાવે છે. બાળક તે વીંટી પહેરીને બહાર નીકળશે, એટલે લોકો કહેશે કે ભાઇ, એ તો હીરાવાળો છે. લોકોએ હીરાવાળો કહ્યો, પરંતુ હીરો પહેનારને હીરાનું મૂલ્ય નથી. તેને તો હીરો અને કાચ બંને સરખા છે. હીરાની જો કોઇ કિંમત હોય તો તે હીરા પહેનારને નથી, પરંતુ તેના માતાપિતાને છે. આપણી નવપદની આરાધના પણ ઘણે ભાગે એ હીરાના જેવી છે. સિદ્ધચક્રની ઉપાસના એ જૈનોમાં બહુ વ્યાપક ચીજ છે. ગામે ગામે, શહેરે શહેરે નવપદજીની આરાધના દરવર્ષે થાય છે. એવાં દહેરાં ભાગ્યે જ

હશે કે જેમાં નવપદજીનો ગટ્ટો (ધાતુનો બનાવેલ કે ચિત્રેલ) ન હોય ! નવપદજીના ગટ્ટાનું આ બહુવ્યાપીપણું એમ જણાવે છે કે સિદ્ધચક્રની ઉપાસના આપણામાં સર્વવ્યાપી છે. દહેરાની વાત દૂર રાખીએ તો પણ જ્યાં જ્યાં જૈન લોકો વસે છે ત્યાં ત્યાં ચૈત્ર અને આશ્વિન મહિનાની ઓળીઓ પણ ધ્યાન બહાર રહેતી નથી. જેનાથી બની શકશે તે એ પ્રસંગે ૯ દિવસ આંબેલ કરશે, તે અશક્ય હોય તો ઉઠતાં બેસતાં આંબેલ કરશે અને તે પણ શક્ય ન હોય તો આઠમ, ચૌદશ આંબેલ કરશે ! એ સઘળા ઉપરથી માલુમ પડે છે કે નવપદની આરાધના આપણામાં બહુ વ્યાપક છે. પણ આ નવપદની આરાધનાની વ્યાપકતા કેવી છે તે તપાસો. નવપદના ગુણોને અંગે જો એની વ્યાપકતા હોત, તો તેની ગેરહાજરીમાં આપણા અવગુણો પણ આપણને સ્પષ્ટ રીતે દેખાત; પરંતુ તે આપણને દેખાતા નથી તે ઉપરથી માલુમ પડે છે કે નવપદજીના ગુણો આપણે જાણ્યા નથી. શાસન " નવપદારાધન " ને હીરો માને છે, હીરો માનીને શાસને એ આરાધના આપણને ભળાવી–સોંપી છે, પણ આપણે એ હીરાને પારખી શકતા નથી !

નવપદની આરાધનાના ગુણો જાણીને જો એ આરાધના થતી હોત, તો શું થાત તેનો વિચાર કરો. તો તો આપણી એવી ખાતરી અને માન્યતા થઈ જાત કે નવપદ સિવાયની બીજી કોઇપણ ચીજ તે ચીજજ નથી ! આરાધ્ય એવું જે કાંઈ છે તે બધું નવપદમાંજ સમાઈ જાય છે; નવપદમાં જે કાંઇ નથી તે આરાધ્યજ નથી. તેવું બીજું અન્યત્ર

કોઈ પણ સ્થળે નથી. નવપદ સિવાય જે કાંઇ હોય તે સઘળું ડુબાડનાર છે, તારનાર નથી. " પણ " અને " જ " ની ફિલ્સુફીનો વિચાર કરો. " ભાઇ કાલથી આરાધનામહોત્સવ શરૂ થવાનો છે હોં; તમારી તબીયત નબળી છે. વ્રત, ઉપવાસાદિકમાં ન જોડાવો તો ભલે; પરંતુ એટલું કરજો કે આ વાડી કોઇના જાણમાં ન હોય તેવા ધર્મી ભાઇઓ આવે તો ઓટલે બેસીને આજનો દહાડો તેમને આ વાડી બતાવતા રહેજો ! " તો તરત જવાબ મળશે કે " વાત તો ખરી છે પણ "બચુની માતાના ટાંટીયા તૂટે છે, તેની દવા લાવવાની છે, એટલે આજ તો નહિ બને ! " આપણી બધી આરાધના આ પ્રકારે પણમાં રહેલી છે. " આરાધના સારી છે માટે તેનો આરંભ કરો ! " તો જવાબ મળશે કે આરાધના સારી ખરી " પણ " બૈરીછોકરાં, ધનમાલ પણ સંભાળવા જોઇએ ! આમ છે, તેમ છે ! " અનેક બહાના થશે. જો આ દશા ન હોત તો આપણે " જ " માં હોત. " બાયડીછોકરાં, પૈસાટકા ભલે સારા હોય, પરંતુ ભાઇ ! એ બધું શ્વાસ છે ત્યાં લગી છે. સાચી વસ્તુ હોય, આત્મકલ્યાણકારી ચીજ હોય, તો તો તે એક " નવપદજ " છે. આરાધના–નવપદની આરાધના આપણે કરીએ છીએ; પરંતુ તે સઘળી " પણ " માં રહેલી છે. તેની સાથે " જ " કાર જોડાએલો નથી, માટેજ નવપદની આરાધના આપણામાં ગુણરૂપે પરિણમી નથી એમ આ ઉપરથી જણાઇ આવે છે.

' પણ ' અને 'જ' નો તફાવત.

' પણ ' ની પ્રભુતા સાથે રહેલી નવપદની આરાધના એ મીણીયું મોતી છે અને ' જ ' સાથે જોડાએલી આરાધના એ

સાચું મોતી છે. સાચા અને ખીણીયા મોતીને જે ભેળસેળ કરી નાખે, બંનેને એક બીજાની સાથે જોડી દે, ખીણીયા મોતી આપતાં સાચા પણ આપી દે કે સાચા આપતાં ખીણીયા મૂકી દે તેને વ્યવહાર ઝવેરી કહી શકતો નથી. એજ રીતે જે નવપદની આરાધનાને પણ સાથે જોડી રાખે છે તે પણ નવપદની વાસ્તવિક આરાધનાને જાણી શકયો નથી એમ કહેવું પડે છે. નવપદની આરાધના જો "પણ" સાથે જોડાએલી રહેશે, તો પછી નવપદના ગુણોને ન જાણનારા માનનારામાં અને તમારી વચ્ચે કશોજ ફરક રહેવા પામશે નહિ. માટે તમારે જો ખરેખર તત્ત્વ પામવું હોય તો "પણ" પડવા દો, અને "જ" ને ઝાલી રાખો; એવું કરવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. તમે સાચા ઝવેરીના હાથમાં ખીણીયું મોતી અને સાચું મોતી મૂકો, તે ખીણીયાને મોતી નહિ કહે તેમ સાચા મોતીને માટે "આ પણ મોતી છે!" એમ ન કહે. તેમ સાચા મોતીને હવે ખીણીયા અને સાચા મોતીને ઓળખાવવા માટે સાચા મોતીનું ગુણકથન જરૂરી છે; તેજ પ્રમાણે "પણ મંડિત નવપદારાધન" અને "જકારાત્મક નવપદારાધન' એ બેનો ખ્યાલ ધ્યાનમાં લાવવા જકારાત્મક નવપદારાધનના ગુણો જાણવા–જણાવવાની જરૂર ઉભી થાય છે. દરેક સંસ્થામાં તે સંસ્થા સ્થપાય કે તેની સાથે તેનો મુદ્રાલેખ નક્કી થાય છે. જૈનશાસનનો આવો મુદ્રાલેખ તે સમ્યગ્દર્શન છે. જૈનમાત્રે એટલી વાત તો સાત સાત વાર ગોખી રાખવાની જરૂર છે કે જૈનશાસનમાં સમ્યગ્દર્શન એ તો શાસનનો મુદ્રાલેખ છે; જે માણસ એ મુદ્રાલેખનેજ ન

જાણતો હોય તે સમય આવે મિત્રને બદલે શત્રુની ગરજ સારે છે. અલબત્ત તે જાણી જોઈને શત્રુત્વ અંગીકારતો નથી. તે મિત્રત્વને અંગીકારવાનોજ દાવો કરે છે; પરંતુ "ભણ્યો કણબી કટંબ બોળે" તે પ્રમાણે મૂર્ખ મિત્ર શત્રુત્વની ગરજ સારે છે! વાનરેણ હતો રાજા. એક વફાદાર વાંદરો હતો. વાંદરો એટલો બધો વફાદાર હતો કે ન પૂછો વાત. રાજાએ વાંદરાને અંતઃપુરમાં ચોકી કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું. એક દિવસ રાજા સુતો હતો, વાંદરો પહેરો ભરતો હતો, એટલામાં સાપ નીકળ્યો. જેવો સાપ નીકળ્યો કે તેજ ક્ષણે રાજાના શરીર પર સાપનો પડછાયો પડયો! સાપનો પડછાયો પડતાંજ વાંદરાએ સાપને મારવાની ભાવનાથી રાજા પર એવી સખત તરવાર મારી કે રાજાના બે ટૂકડા. વાંદરાએ જે કામ કર્યું હતું, તેમાં દ્વેષબુદ્ધિ ન હતી, વાંદરાએ તો હિતબુદ્ધિએ તરવાર મારી હતી; પરંતુ પરિણામ એ આવ્યું હતું કે રાજા માર્યો ગયો હતો. આ ઉપરથી તમારે શી વસ્તુ ખ્યાલમાં રાખવાની છે તે વિચારો. જ્ઞાનની જરૂર છે, એ તમારે સમજવાનું છે. સમ્યગ્દર્શનના પ્રતાપે મોક્ષની આશા ઉઘડે છે, પરંતુ જો જ્ઞાન ન હોય તો મોક્ષ મેળવવો તો બાજુએ રહે; પરંતુ કાશીએ જઈ કરવત મૂકાવવા જાય અથવા અગ્નિ સળગાવીને તેમાં બળી મરે! મોક્ષને નામે આ બધી મૂર્ખતા ચાલી જાય છે, એ સઘળું અટકાવવાને માટેજ જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

અરેબરો આનંદ કયારે?

જૈનશાસન મોક્ષનું સ્વરૂપ કેવું માને છે? જન્મ, જરા, મરણ આદિ કાંઇ પણ સ્થિતિ જ્યાં નથી, જ્યાં એક

સ્થિતિનો અંત નથી અને બીજી સ્થિતિનો ઉદય નથી એવી પરમાર્થ દશાને જૈનશાસન મોક્ષ માને છે. બીજા દર્શનકારો પણ એજ સ્થિતિને મોક્ષ કહે છે; છતાં તેમના આચરણોં તપાસીએ તો માલુમ પડે છે કે મોક્ષના ખ્યાલથી કોઇ કાશીએ જઇ કરવત મૂકાવશે તો કોઈ "ભગવતી ગંગાજી" કહીને નદીમાં ડુબી મરશે. આવી સ્થિતિ ટાળવાની જરૂર છે અને તે જરૂરિયાત જ્ઞાનથી પૂરી પડે છે. સમ્યગ્દર્શનવાળા આત્માએ સ્વીકાર કરી લીધો છે, તેને અંગે સાધ્ય તરીકે મોક્ષ છે એ વાત જરૂરી ઠરી ચૂકી છે; છતાં જીવના સ્વ-રૂપનો અને જીવના ગુણોનો ખ્યાલ ન હોય તો ઉપર કહ્યું તેવા અનેક અનર્થો થવાનાજ ! જૈનશાસન ઉપરાંત એકલા આર્યાવર્ત્તમાંજ અનેક સંપ્રદાયો નીકળેલા છે. આ બધા સંપ્રદાયોનું મૂળ તપાસો તો માલુમ પડશે કે તેમાં એક પણ સંપ્રદાય એવો નથી કે જેણે મોક્ષ ન માન્યો હોય. નાસ્તિકમતવાદી જૈમિનિને બાદ કરીએ તો બીજા સઘળા દર્શનપ્રવર્ત્તકોએ મોક્ષ માન્યો છે. નૈયાયિકો, વૈશેષિકો, બૌદ્ધો, સાંખ્યો, બધાજ મોક્ષને માને છે અને મોક્ષ એજ પરમાર્થરૂપ[1] છે એમ સ્વીકારે છે. છતાં તેઓ બધા સમ્યગ્જ્ઞાનને અભાવે મોક્ષનો ખુલ્લો અસ્વીકાર નથી કરતા; તો પણ મોક્ષને દૂર હડસેલી દે છે અને મોક્ષને નામે વિવિધ પ્રકારના પાપવર્ધક કાર્યો કરીને કર્મબંધનોમાં ફસતા જાય

૧ પરમાર્થશબ્દ સાધારણ ભાષામાં પરોપકારના અર્થમાં વપરાય છે; પરંતુ પરમાર્થશબ્દનો પૌદ્ગિક અને તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ પરમાર્થ એટલે મોક્ષ (પરમ + અર્થ = પરમાર્થ) એવો પણ અર્થ થાય છે.

છે. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ચાર જ્ઞાન સાથે થાય છે; પરંતુ એ ચારે જ્ઞાન સાથે ઉપયોગમાં આવી શકતાં નથી. તેજ પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન સાથે થાય છે; પરંતુ તે સાથે ઉપયોગમાં આવી શકતાં નથી. નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન થાય, તો પછી અધિગમ સમ્યગ્દર્શન કોના પ્રભાવે થવાનું ? ઉત્તર એ છે કે જ્ઞાનનાજ પ્રભાવે ! નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન એ મોંઘમ રહેનારી ચીજ છે; પરંતુ અધિગમ સમ્યક્ત્વથી જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. હવે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરશે કે અધિગમરૂપ જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય ખરૂં કે નહિ ? એનો જવાબ એ છે કે સમ્યક્ત્વ, નિસર્ગ પૂર્વેનું હોય તો અધિગમજ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહી શકાય; નહિ તો નહિજ ! ત્યારે જીવાદિક તત્ત્વોનું જ્યારે જ્ઞાન થાય છે ત્યારેજ ખરેખરો આનંદ આવે છે. જીવાદિક પદાર્થોનું સમ્યગ્જ્ઞાન થતું નથી, ત્યાં સુધી રસની સાચી જમાવટ થઈ શકતી નથી. આટલાજ માટે ઉપાધ્યાયજી શ્રીમાન્ યશોવિજયજી મહારાજ લખે છે કે સમ્યક્ત્વ પામતી વખતે જે આનંદ થાય છે, તે આનંદ અનિર્વચનીય છે, તે માત્ર ભવ્ય જીવની કલ્પનામાંજ કદાચ આવી શકે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો આ આનંદ જે અનુભવે છે તેજ આત્મા એ આનંદનો સાચો અને પરિપૂર્ણ ખ્યાલ કરી શકે છે.

લાખ રૂપીયાની લોટરી.

આ આનંદ અવાચ્ય છે તેથીજ શાસ્ત્રકાર મહારાજાઓ કહે છે કે સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક વ્રત પચ્ચક્ખાણ કરનારો અને સાધુપણામાં જનારો આત્મા જે આનંદ નથી પામતો તે

આનંદ સમ્યગ્જ્ઞાનને રોકનારા જે અનંતાનુબંધી કર્મ છે તેને તોડનારો પામે છે. તમે સોરટીમાં સો રૂપીયા ભર્યા છે. સોરટીનું પરિણામ જાહેર થવાનું હોય તે દિવસે તમે આતુર હૈયે છાપાની રાહ જોઈ રહો છો. હવે જો તમારા સદ્ભાગ્યે તમોને લાખ રૂપીયાનું ઈનામ લાગે અને તેની જાહેરાતની લીટી તમે છાપામાં વાંચો તે વખતે એ લીટી ઉપર તમારી નજર પડતાંજ તમોને કેવો આનંદ થાય છે તેનો વિચાર કરો. હજી લાખ રૂપીયા તમે જોયા નથી, તમારા ટેબલ પાસે પૈસા આવીને પડયા નથી; પરંતુ એ વખતે તમોને જેવો આનંદ થશે તેવો આનંદ પૈસા લઈને ઘેર આવશો અને તિજોરીમાં મૂકશો, તે સમયે પણ તમોને થવાનો નથી. આજના યુવાનોને બીજો એક દાખલો આપું છું. નોકરીની આશાએ મેટ્રીક સુધી ભણ્યો, પરીક્ષામાં બેસો, પરીક્ષા પૂરી થાય; પછી રિઝલ્ટશીટ વાંચતાં તેમાં જ્યારે પહેલવહેલું તમારૂં નામ વાંચો છો, ત્યારે કેવો આનંદ થાય છે તે વિચારો! હજી તો સર્ટીફિકેટ હાથમાં આવ્યું નથી, નોકરી મળવાની-વાત તો હજી દૂર છે. પણ "પાસ થયો!" એટલું સાંભળતાંજ જાણે સ્વર્ગનું વિમાન મળી ગયું એમ લાગે છે!! એજ સ્થિતિ આત્મા અને જ્ઞાનના સંબંધમાં પણ છે. કેવળજ્ઞાન શું છે તે જાણતા ન હતા, આત્માને કેવળજ્ઞાન દર્શન મળશે તેની ખબર ન હતી, સમ્યક્ત્વની જે સમયે પ્રાપ્તિ થાય છે તે વખતે આત્મા પોતાને લાખની લોટરી લાગ્યાની-જ્ઞાન મળ્યાની જાહેરાત પહેલ વહેલીજ વાંચે છે. હવે એ સંજોગોમાં તેને અત્યાનંદ થાય, તેમાં નવાઈ પણ શી છે વારૂ ? સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ

વખતે એ વાતની પહેલવહેલી જાહેરાત થાય છે કે આત્મા કેવળજ્ઞાનવાળો છે, કેવળદર્શનવાળો છે; કેવળજ્ઞાન, દર્શન આત્માને મળવાનાં છે. આત્માના સ્વરૂપનો ખ્યાલ અને તેની પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય એજ સમયે થાય છે. જો તે ન થાય તો સમજી લેવું કે સમકિતની પ્રાપ્તિ હજી થવા પામી નથી.

એક કલાકમાં "મારૂં ઘર પલટાય છે."

જે વખતે કેવળજ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે, દર્શન આત્માનું સ્વરૂપ છે, એ સત્ય ખ્યાલમાં આવે છે ત્યારે જીભથી ન વર્ણવી શકાય તેવો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે; એ આનંદની મઝા કાંઈ ઓરજ છે!! આત્માનું સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન, દર્શન રૂપે જાણ્યું જ જોઈએ; જો આત્માનું સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન, દર્શન રૂપે ન જણાય તો પછી સાધ્ય તરીકે આત્મકલ્યાણ તો ખ્યાલમાં આવીજ શકવાનું નથી! અનાદિકાળથી જીવનું સ્વરૂપ ક્યાં રાખ્યું હતું તેનો હવે વિચાર કરો. અનાદિકાળથી જીવનું સ્વરૂપ શરીરાસક્તિમાં હતું. બૈરી, છોકરાં, પૈસામાં આત્માની સાચી મધુરતા માની હતી. "નિરાંત થઇ!" કે "ઓ, બાપરે, મરી ગયો!" એવા શબ્દો પણ શરીરને અંગે નીકળતા હતા; આત્માને અંગે નહિજ. આત્માની અનાદિ કાળની આ દશા હવે પલટાય છે; એ શાના જોરથી પલટાય છે તેનો વિચાર કરો. આત્માની આ દશા પલટાય છે એ બીજા કશાના જોરે નહિ, પણ માત્ર સમ્યક્ત્વના જોરેજ પલટાય છે. તમો કહેશો કે આ રીતે જીવનપલટો કરવો એ કાંઈ સહેલી વાત છે? જે પોતાને મોઢે એવી વાત કરે છે તેણે પોતાના આત્માને

અઢાર વર્ષની એક છોકરી જોડે સરખાવી જોવો જોઇએ. છોકરી બાપને ઘેર અઢાર વર્ષ કહાડે છે. અઢાર વર્ષ સુધી બાપના ઘરને "મારૂં મારૂં" કરે છે, મારૂં ઘર, મારૂં ઘર કરીને બાપને ત્યાં રહે છે; પરંતુ જ્યાં અઢામે વર્ષે હસ્તમેળાપ થયો કે બીજેજ દિવસથી "મારૂં ઘર" કયું ? પછી બાપને ત્યાં જવું હોય તો કહેશે કે મારે પીયેર જાઉં છું ! હવે વિચાર કરો કે અઢાર વર્ષની એક છોકરી એક કલાકમાં જો પોતાનું સાધ્ય ફેરવી નાંખે છે, તો પછી તમે તમારો જીવનપલટો નજ કરી શકો એમ કાંઈ નથી. જો પૌદ્ગલિકમાંથી આત્મિકતામાં તમે તમારા સાધ્યને નજ ફેરવી શકો તો ખ્યાલ રાખજો કે તમે એક નાદાન છોકરી કરતાં પણ નીચે ઉતરો છો ! પરણ્યા પછી છોકરી નામ લખાવશે તો પોતાના નામની સાથે પિતાનું નામ નહિ લખાવશે, પતિનું નામ લખાવશે ! નાદાન છોકરી દુનિયાના વ્યવહાર ખાતર વર્ષોના સંસ્કારને પલટી શકે છે; તો શું તમે આત્માના કલ્યાણને ખાતર તમારા વર્ષોના વ્યવહારને ન પલટી શકો ? ધારો તો જરૂર તમારે હાથે આ વસ્તુ પણ બની શકે એમ છે. આ સ્થિતિને વિચારશો તો માલુમ પડી આવશે કે સમ્યક્ત્વ સાથેજ મહાપુરુષો એકદમ ઝબકી ઉઠતા હતા; તે કેવળ વ્યાજબી છે. એમાં અતિશયોક્તિ જેવું કાંઈજ નથી ! !

ચારિત્ર સમ્યક્ત્વ સાથે.

આ વસ્તુ વધારે સારી રીતે સમજવા માટે બીજું એક ઉદાહરણ લો. એક વેપારી પાસે પાંચ પચ્ચીસ હજા-

રની માલમિલ્કત છે, તેનો કોઈ દેણદાર નાસી ગયો છે. શેઠ પૈસેટકે સારી સ્થિતિમાં હોવાથી ચિંતા વગર ફરે છે; પરંતુ નાસી ગએલો માણસ આવી પહોંચ્યો છે એવી જ્યાં માહિતી મળે છે કે તરતજ ભાઇ તેને પકડવાને આમથી તેમ દોડાદોડ કરી મૂકે છે. એજ દૃષ્ટાંત આત્માની ગતિને પણ લાગુ પાડો. જેમ આસામીની માહિતી મળ્યા પછી શેઠ મુંગો બેસી શકતો નથી, તેજ રીતે આત્માને પણ એવી ખાતરી થાય કે અત્યાર સુધી પૌદ્ગલિક પરિણતિમાં હતો એ પરપરિણતિ હતી અને આત્મપરિણતિ એજ સાચી પરિણતિ છે; તો પછી આત્મા પણ શાંત બેસી શકે નહિ. સમ્યગ્જ્ઞાનથી સંવરાદિનો ખ્યાલ આવી જાય અને તે પછી પણ આત્મા દુનિયામાં દબાએલો રહે, તો પછી ધૂળ ! ! વસ્તુનું જ્ઞાનજ ન હોય ત્યાં સુધી તો દુનિયામાં દબાએલો રહે તે પાલવે; પરંતુ જ્ઞાન થયા પછી પણ ઉંધીજ રહે, એ ન પાલવે ! ! કેટલાક આત્માઓ એવા મહા ભાગ્યશાળી હોય છે કે જે સમ્યક્ત્વ પામે છે તેની સાથે ચારિત્ર–સર્વવિરતિ પણ પામી જાય છે. " ઉત્તરાધ્યનસૂત્રમાં કહ્યું છે કે જુગવં પુવ્વં વ હોતિસમ્મતં ' આત્મા ચારિત્ર સાથેજ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી લે છે. કોઇ ભવ્ય આત્માને સમ્યક્ત્વ પહેલાં મળે છે; ચારિત્ર પછી મળે છે તો કેટલાકને ચારિત્ર અને સમ્યક્ત્વ સાથે મળી જાય છે.

" કરશે તે ભરશે " એટલુંજ બસ નથી.

કેટલાક ભવ્ય જીવો એવા પણ છે કે સમ્યક્ત્વની માન્યતા થાય છે કે તરતજ ચારિત્ર પણ ગ્રહણ કરે છે. ગણધર

ભગવાનોએ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઇ હતી અને પછી ચારિત્ર લીધું હતું; પણ તેમના દર્શન અને ચારિત્ર વચ્ચે માત્ર નહિ જેવુંજ અંતર હતું. હવે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરશે કે ત્યારે દીક્ષિત થએલો હોય, તેમાં કોઇ ગણધરપણાને પામે ખરો કે નહિ ? આ શંકાનું નિરસન એ છે કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો નિયમ તો તીર્થંકરને અંગે પણ નથી, તો પછી એવો નિયમ ગણધર ભગવાનોને માટે તો કેવી રીતે હોઇ શકે ? આપણને જ્યાં સુધી ઉંડો ધરો માલમ ન હોય ત્યાંસુધી માર્ગે જતાં આપણો પગ એ ઉંડા ધરામાં પડી જાય એ તદ્દન સંભવિત છે; પરંતુ એવો ઉંડો ધરો છે એવી ખબર પડે છે પછી તો આપણો પગ ત્યાં પડે જ શાનો ? એજ રીતે આત્મા જ્યારે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન પામે છે, ત્યારે કઇ પ્રવૃત્તિઓ ઉપાદેય છે અને કઇ પ્રવૃત્તિઓ પાપરૂપ છે–હેય છે તે તેને માલુમ પડી આવે છે. જૈનદર્શનમાં અને બીજા દર્શનમાં જે ફરક છે તે પણ અહીંજ નજર આગળ આવે છે. બીજા દર્શનો સ્પષ્ટ રીતે એવું કહે છે કે " કરશે તે ભરશે ! " આ માન્યતા જૈનશાસનને કબુલ નથી; જૈનદર્શનતો બૂમ મારી મારીને કહે છે કે ચોર ગુન્હેગાર છે; પણ ચોરને તમે જાહેર ન કરો, તો તમે પોતે ગુન્હેગાર છો. બીજા સંપ્રદાયો કહે છે કે જે કરશે તે ભોગવશે ત્યારે જૈનશાસન કહે છે કે અવિરતિ એટલે જવાબદારીજ. જે અવિરતિવાળો છે તે જવાબદાર છે. જે હેયવસ્તુઓના પચ્ચ-ક્ખાણ ન લે તેને પણ જગતમાં થતી હિંસામાં જવાબદારી છે. આ વાત તમોને સાધારણ સમજ પ્રમાણે પણ કબુલ

રાખવી પડશે. ક્રાંતિકારીઓને રાજસત્તા ગુન્હેગાર લેખે છે; પરંતુ જે ક્રાંતિકારી ન હોય તે પણ જો વફાદારીના સોગન લેવા ના પાડે તો તે ગુન્હેગાર છે. વફાદારીના સોગન એટલેજ બિનવફાદારીના પચ્ચક્ખાણ છે.

કર્મબંધનનું કારણ શોધો.

વફાદારીના સોગન ન લેવા એ પર્યાયે બિનવફાદારી છે, તેજ પ્રમાણે અવિરતિપણું એજ કર્મબંધનનું કારણ છે. કર્મબંધનના ચાર કારણો છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ. મન, વચન અને કાયા વડે કર્મબંધનના કામોમાં તમે પ્રવૃત્તિ ન કરો તો ભલે; પરંતુ જો તમે પચ્ચક્ખાણ ન લીધા હોય તો તો થતા કર્મવ્યવહારના તમે પણ ભાગીદાર છો, અને ભાગીદારીને લીધે તમારે પણ કર્મબંધનનો ભાર સોગવવાનોજ છે. વધારે સમજવાને માટે એક મોટરવાળાનું ઉદાહરણ લો. મોટર ચલાવનાર મોટર ડ્રાઈવર ગાડી હાંકતી વખતે હોર્ન (મોટરનું ભુંગળું વગાડવામાં આવે છે તે) ન વગાડે, રાઉન્ડ આગળ જોરથી હાંકે, વળતી વખતે દિશા ન બતાવે તો પણ તે ગુન્હેગાર ઠરે છે. અલબત્ત તેના આ સઘળા કામોથી પ્રત્યક્ષ ગુન્હો ન થયો હોય તો પણ તે ગુન્હેગાર તો ગણાયજ; તેજ પ્રમાણે પચ્ચક્ખાણની પણ મહત્તા છે. મોટરવાળો રાઉન્ડ આગળ ગોળ ન વાળે અને સીધી જ મોટર હાંકી અકસ્માત કર્યા વિના પસાર થાય તો પણ તે મોટરવાળો દોષપાત્ર છે. આવા સંયોગોમાં તેનો દોષ કેમ ગણાય છે વારૂ ? એકજ કારણથી ! કે તેણે ગુન્હો ન

કર્યો, પરંતુ બચાવનાં સાધનો ન વાપર્યા, આજ સ્થિતિ અહીં પણ સમજો. પચ્ચક્ખાણ ન લીધાં એટલે જ તમે બચાવના સાધન વાપરતા નથી એ તેનો અર્થ છે; અને બચાવના સાધન ન વાપરો એજ તમારો ગુન્હો છે. જગતમાં હિંસા, પરિગ્રહ, મૃષાવાદ, ઇત્યાદિ મહાપાપો પળે પળે વધતાં જાય છે. તમે પ્રત્યક્ષ રીતે મન, વચન અને કાયાએ એ પાપમાં ભાગ ન લો, તે તો બહુજ સારૂં છે; પરંતુ પાપમાં ભાગ ન લેવાનો બંદોબસ્ત ન કરો એ પણ પાપમાં ભાગીદારી કર્યા જેવુંજ છે.

જૈનશાસન અને પચ્ચક્ખાણ.

જે આત્માઓ સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયમાંથી હજુ નીકળેલા નથી, તેમાંજ ભટકે છે તેઓ હિંસાદિ કશો પણ ગુન્હો કરતા નથી, તે છતાં તેઓ શા માટે તેને તેજ યોનિમાં પડી રહ્યા છે વારૂ ? તેમને તેજ સ્થિતિમાં પડી રહેવાનું કારણ એટલુંજ છે કે તેમણે પાપથી બચવાના પચ્ચક્ખાણ લીધા ન હોવાથી પાપની અંદરની તેમની ભાગીદારી ચાલુ રહે છે. પાપથી બચવાના જેટલા પચ્ચક્ખાણ ન થાય તે બધામાં પાપ અથવા પાપની ભાગીદારી છે એમ માનવું; અને તે માન્યતાને વફાદાર રહેવું એનું જ નામ જૈનશાસન છે. જૈનશાસનની આ શરત સરળ નથી; તે કઠણ છે, આકરી છે; પરંતુ તે શરત પાળેજ તમારો છૂટકો છે. જૈનશાસનને એજ મોટામાં મોટી શરત માન્ય છે; એ શરત જ્યાં નથી ત્યાં જૈનત્વજ નથી. જૈનશાસન તો એવું પુકારી પુકારીને કહે છે કે આત્માને

હાથે પાપ થાય તેમાંજ આત્મા ભારેકર્મી થાય છે એ વાત સાચી છે; પરંતુ પાપ ન કરવામાં અનુમતિ જાહેર ન કરે, પાપના પચ્ચક્ખાણ ન કરે, તો પણ તેથી આત્મા ભારેકર્મી થાય છે. સરકારી કાયદા પ્રમાણે જે ખુન કરે છે તેને ગુન્હેગાર તો લેખવામાં આવેજ છે; પરંતુ ખુનની ખબર હોય અને તે ખબર તે પોલીસને ન આપે અથવા ખબર આપવામાં ઇરાદાપૂર્વક વિલંબ કરે, તે પણ ગુન્હેગાર છે. આજ હિસાબે જૈનશાસનમાં પણ પાપ કરનારોજ એકલો પાપમાં ભાગીદાર નથી; પરંતુ પાપના પરિહાર માટે કટિબદ્ધ ન થાય, તે પણ પાપનો ભાગીદાર થાય છે. આ તત્ત્વ આત્મા કબુલ રાખશે અને તેના હાર્દ ને હૈયું સમજશે ત્યારેજ તમે જૈનશાસન પામ્યા છો એવું ગણી શકાશે; અન્યથા નહિજ !

"ભજ્યા એટલા રામ અને નાહ્યા એટલું પુણ્ય."

"ભજ્યા એટલા રામ" અર્થાત્ જેટલી ભક્તિ કરી તેટલુંજ પુણ્ય, નાહ્યા તેટલું પુણ્ય, વાવે તે લણે આ સઘળી દૃષ્ટિમાં અને જૈનશાસનમાં ફેર છે તે હવે તમારે ધ્યાનમાં લેવો જોઇએ. જૈનશાસન તેને પણ પાપનો ભાગીદારી માને છે કે જેણે પાપમાંથી બચવાના પચ્ચક્ખાણ ન લીધા. હવે બીજું ઉદાહરણ લો. ધારો કે નદીને કાંઠે એક માણસ ઉભો છે. તેણે નદીમાં ડૂબતી કાંઈક ચીજ જોઈ. તે પાસે આવતાં તેને પકડી લીધી અને જોયું, તો તે છોકરાની ચોટલી હતી. ચોટલીની ખબર પડી–ચોટલી નીચે છોકરો છે એની પણ માહિતી થઈ, હવે છોકરો છે

એમ જાણ્યા પછી છોકરાને બહાર કાઢવામાં ઢીલ કરે તો એનું પરિણામ શું આવે ? પરિણામે છોકરો મોતને શરણે થાય. પાપ ન કરવું એટલુંજ નહિ પણ પાપના પચ્ચક્ખાણ લેવા જરૂરી છે; એ વાત સમ્યગ્જ્ઞાનમાં આવી જાય, તે સમજવામાં આવી જાય અને આત્મા એ વસ્તુને ઈષ્ટ માને છે, તો હવે આત્માની ફરજ છે કે તેણે એ ઇષ્ટ માનેલી વસ્તુનું પાલન કરવું જ રહ્યું. જો ઇષ્ટ માન્યા છતાં આત્મા તે વસ્તુને મેળવવાનો આગ્રહ ન કરે અને તે વસ્તુ ન મેળવે તો તે આત્મા પણ પેલા ડૂબતા છોકરાની માફકજ દુર્ગતિમાં રખડે છે. આત્મા ચારિત્રને ઈષ્ટ ગણે છે, ચારિત્રને મોક્ષનો આધાર માને છે, ચારિત્ર ન પામે તે ડૂબે છે એવું કબુલ રાખે છે; છતાં સમય આવે ત્યારે આત્મા જો ચારિત્ર ગ્રહણ ન કરે તો તે આત્માનો પેલા ડૂબતા છોકરાની માફક નાશ થાય છે—અર્થાત્ એ આત્મા દુર્ગતિ પામે છે. ઈષ્ટ સંયોગો હોય, ભાવના હોય, સમય હોય છતાં જે બુદ્ધિ આત્માને ચારિત્ર અંગીકારવા નથી દેતી તે બુદ્ધિને મહા નીચ અને પાપી જ માની લેવી જોઇએ.

ચારિત્ર વિના મોક્ષ નથી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માએ સૌથી પહેલો તો એ નિશ્ચય કરી લેવાનો છે કે ચારિત્ર વિના મોક્ષ નથી. મોક્ષે જવું છે, એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માનો નિર્ણય છે. હવે મોક્ષે જવુંજ છે એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને આત્માએ બીજી કક્ષામાં પ્રવેશ કરવો જોઇએ. મોક્ષ મેળવવાનો એજ માર્ગ છે,

ચારિત્ર વિના મોક્ષ પણ નથી જ એ નક્કી છે, ત્યારે તો હવે આત્માની સીધી ફરજ એ છે કે તેણે આ વાત કબુલ કરી કે ચારિત્ર વિના મોક્ષ નથી. તે મોક્ષનોજ ઉમેદવાર છે તો તો તેણે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના દીક્ષાને સ્વીકારવીજ જોઇએ. મોક્ષપ્રાપ્તિનો આ સીધો માર્ગ છે, આ ધોરી રસ્તો છે અને આ ધોરી રસ્તો ખાડા-ખાબોચિયાથી મુક્ત પણ છે. જેઓ આ ધોરી માર્ગ અંગીકાર કરતા નથી અને આ ભવમાં પાપ આદિ કર્મો ચાલુ રાખી દુર્ગતિમાં જઈ ત્યાંથી પાછા આવી ચારિત્ર લઈ મોક્ષે જવાનો વિચાર રાખે છે તેવા મોક્ષનો ધોરી રસ્તો છોડીને આગળ જણાવ્યો તેવો ખાડાટેકરાવાળોજ રસ્તો પસંદ કરે છે એમ સમજી લેવાનું છે. જો મોક્ષ મેળવવોજ છે અને મોક્ષ મેળવવાનો આજ માત્ર માર્ગ છે એ વાત પણ નક્કી છે; તો પછી કોઈ સમજદાર માણસ એવો નહિ હોય કે તે સીધો રસ્તો છોડીને–ખાસડાં ખાવાનો આડાટેકરાવાળો રસ્તોજ પસંદ કરે !

ચારિત્ર એટલે શું તે વિચારો.

જે ભવ્ય આત્મા છે અને ચારિત્રને મોક્ષનું કારણ માને છે તેણે હવે ચારિત્ર એટલે શું તેનો વિચાર કરવાનો છે. પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરવો એ ચારિત્રની મૂળ જડ છે; પરંતુ તેથી એમ સમજવાનું નથીજ કે અઢારે પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરી દીધો એટલે બસ ખલાસ, ચારિત્ર મળી ગયું છે ! અઢાર પાપસ્થાનકનો ત્યાગ એને જ જો ચારિત્ર માનશો તો તો સાધુતા લીધા વિનાજ ચારિત્રચુડામણિ

થવાના સાધનો તમારા હાથમાં છેજ. તમે નિદ્રા લો છો ત્યારે અઢારે પાપસ્થાનકના પ્રતિકાર કરીને પછીજ નિદ્રા લો છો. પૌષધવ્રત ગ્રહણ થાય છે ત્યારે એ વ્રત ગ્રહણ કરનારો પણ સંથારાપોરસીમાં ૧૮ પાપસ્થાનક વોસરાવે છે, પૌષધ સામાયકમાં તથા કેટલાક જાનવરો મરણ પામે છે ત્યારે અઢારે પાપસ્થાનકના પચ્ચકૂખાણ લે છે; જેઓ જાતિસ્મરણવાળા હોય છે તેઓ પણ અઢારે પાપસ્થાનક વોસરાવે છે, છતાં તેને ચારિત્ર નથી કહેતા. અંનત જ્ઞાનીઓએ તિર્યંચના આત્માઓને છઠું ગુણઠાણું માન્યું નથી. જો પાપ વોસરાવવાથીજ ચારિત્ર છે એમ માન્યું હોત તો તો તિર્યંચને પણ છઠું ગુણઠાણું માનવું જ પડત. ત્યારે હવે ચારિત્ર કોને કહે છે તે વિચારો. **અશુભનો ત્યાગ અને શુભમાં પ્રવૃત્તિ તેનું નામજ ચારિત્ર છે.** તેથીજ શાસ્ત્રકારોએ ચારિત્રની વ્યાખ્યા આપતાં જણાવ્યું છે કે, ઇચ્છામિચ્છાદિક દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારી, પડિલેહણાદિક પ્રતિદિન સામાચારી એ બેનું પાલન કરે અને અઢારે પાપસ્થાનકનો ત્યાગ કરે તે ચારિત્ર છે. આત્મા નિદ્રાધીનપણામાં હોય છે ત્યારે પણ તે પાપસ્થાનકોનો તો પરિત્યાગ કરેજ છે; પરંતુ તે સમયે પાપસ્થાનકોના પ્રતિકાર સાથે સામાચારી નથી માટે એ સ્થિતિ તે ચારિત્ર નથી. તિર્યંચોએ પણ ચક્રવાલ સામાચારી કિંવા પ્રતિદિન સામાચારી આદરેલી ન હોવાથી તેમની સ્થિતિ એ પણ ચારિત્ર નથી. પાપનો જ્યાં સંપૂર્ણ ત્યાગ છે અને સામાચારીની પ્રવૃત્તિ છે તો એ બેસંયુક્તરીતની એ બે ભેગી સ્થિતિનું નામ ચારિત્ર છે. તમે કહેશો કે પડિલેહણ પ્રતિક્રમણ ન કરવામાં આવે તો

તેથી પંચમહાવ્રતમાં વાંધો નથી આવતો તો પછી ત્યાં ચારિત્રની ખામી કેવી રીતિએ રહે છે? આ શંકાનો ઉત્તર એ છે કે જ્યાં સામાચારીનું અસ્તિત્વ નથી, ત્યાં ચારિત્રનું અસ્તિત્વ નથી; આ વાત તમારે બરાબર ખ્યાલમાં લેવાની છે. જ્યારે આ વાત પૂર્ણ સ્વરૂપે તમારા ખ્યાલમાં આવશે ત્યારે તમે સારી રીતે સમજી જશો કે ચારિત્ર એ કાંઇ અન્યદર્શનીઓની માફકની નિવૃત્તિજ નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ બંનેનો ભેગો મેળાપ ચારિત્રમાં થએલો છે. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ બંને સંયુક્ત રીતે ચારિત્રને આશ્રયે રહેલી હોવાથી પાંચજ પાપસ્થાનકનો ત્યાગ કરે, તો પણ તેમાં ચારિત્રની પ્રાપ્તિ છે. ઇચ્છામિચ્છા આદિ ચક્રવાલ સામાચારીને આચરનારો પાંચ વસ્તુઓનો પરિત્યાગ કરે છે. ક્રોધાદિકનો વિવેક કરે છે, પાંચ વસ્તુનું વિરમણ કરે છે એમ પચ્ચક્ખાણ તો તે પણ પાંચ વસ્તુઓનાજ કરે છે. દરેક વૃત્તિનાજ પચ્ચક્ખાણ લેવાના હોય એવી સ્થિતિ તો તેને માટે પણ નથીજ. અન્યનો વિવેક અને (૧) હિંસા (૨) જુઠ (૩) ચોરી (૪) અબ્રહ્મ (૫) પરિગ્રહ એના પચ્ચક્ખાણ તે લે છે. બાકીના પાપસ્થાનકોનો તે વિવેક કરે છે; પરંતુ પચ્ચક્ખાણ તો માત્ર હિંસાદિક પાંચ વસ્તુઓનાજ લે છે. જો ઉપર કહેલી સઘળીજ ચીજોના પચ્ચક્ખાણ લે તો સ્થિતિ એ થાય કે એ પચ્ચક્ખાણનો પળે પળે ભાંગવા-નો જ ભય ઉભો થાય અને તે પચ્ચક્ખાણ જરૂર ભાંગે પણ ખરાજ! આ રીતે જે ઉપરના બાર ગુણોનો વિવેક કરે છે અને હિંસાદિકના પચ્ચક્ખાણ લે છે, તે પણ

(ગાડાના પૈડાની માફક હરઘડી ફરતી આચરવાની હોવાથી) ચક્રવાલ સમાચારી અને પ્રતિદિન સામાચારી કરનારો ચારિત્રધારી છે. બારે બાર વસ્તુના પચ્ચક્ખાણ કરે છતાં તે વ્યક્તિ સામાચારીનું પ્રતિદિન સેવન ન કરતો હોય તો તેને ત્યાં ચારિત્રનું સ્થાન જ નથી! બીજી બાજુએ એવું કહેનારો વર્ગ પણ છે કે ઘેર બેઠાં સામાયિક વગેરે ધર્માનુષ્ઠાનો કરવાથી પણ મોક્ષ તો મળે જ છે; તો પછી ચારિત્ર લેવાની માથાફોડ કરવામાં ફાયદો પણ શું છે? આવો પ્રશ્ન કરવો એ બુદ્ધિની ન્યૂનતા દર્શાવવા સિવાય બીજું કાંઇ પણ ઠરતું નથી. આવા તર્કોથી આપણે તીર્થંકર ભગવાનોને પણ મૂર્ખ બનાવીએ છીએ. જો ઘેરે જ તીર્થંકર બની શકાતું હોત, માત્ર સામાયક અને પૌષધાદિથીજ મોક્ષ મળતો હોત તો તીર્થંકર મહારાજાઓ શું મૂર્ખ હતા કે તેમને એ વસ્તુ ન સૂઝી હોત! સંસ્કૃતભાષામાં એક લોકોક્તિ છે કે,

अङ्के चेत् मधु विंदेत किमर्थं पर्वतं व्रजेत्।
इष्टस्यार्थस्य संसिद्धौ को विद्वान् यत्नमाचरेत्॥

અર્થાત્ ઘરને આંગણે જ જો મધ મળતું હોય તો તે બહાર જંગલમાં શોધવા શા માટે જાય? જો ઘેરેજ સર્વ કાંઈ સિદ્ધ થતું હોય તો તેનો ત્યાગ કરનારો મૂર્ખજ કહેવાય. ઘેરજ આત્મપ્રાપ્તિ સાધ્ય થતી હોય એમ આપણે માનતા હોઈએ તો તેનો અર્થ એટલોજ છે કે આપણે તીર્થંકર ભગવાનોને મૂર્ખ બનાવીએ છીએ અને જો તીર્થંકર સર્વજ્ઞ મહારાજ હોઈ તે જ્ઞાની હતા એમ માનીએ તો, " ઘેર બેઠાંજ સામાયિકાદિકથી

મુક્તિ મળી શકે છે, તો પછી ચારિત્ર લેવાની માથાફોડ કરવી શા માટે ? એવું કહેનારા આપણે મૂર્ખા છીએ. હવે જો આપણે મૂર્ખા ન રહેવું હોય તો આપની મૂર્ખાઈ છોડી દેવી જોઇએ અને ચારિત્ર નથી તો મોક્ષ નથી એ વાત આપણે માન્ય રાખી લેવી જોઇએ. બીજી સામાયિક, પૌષધ આદિ જે વ્રતો કરવાની જૈનશાસને આજ્ઞા કરી છે; તે બધાનો સાચો અર્થ પણ સમજવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી એ સાચો અર્થ તમે નથી સમજી શક્યા ત્યાં સુધી તમે ખોટા તર્કવિતર્કમાં ઘેરાએલા રહો છે. સામાયિકની જે વિધિ છે, તે સઘળી વિધિ કરે અને સામાયિક પ્રસંગે બોલવાની ગાથાઓ આદિ પણ પોતાને મોંઢે બોલે એવો તમે કોઈ યાંત્રિક માણસ વિજ્ઞાનની મદદથી તૈયાર કરો છો. આ માણસ તમે ઠરાવી આપી છે તે પ્રમાણેની સઘળી વિધિ કરે છે તથા ગાથાઓ આદિ પણ ભણે છે, તો તમે શું એમ કહી શકશો ખરા કે યાંત્રિક માણસે સામાયિક કર્યું છે ? નહિજ ! ! જો વિધિ અને ગાથાનું ઉચ્ચારણ એનેજ તમે સામાયિક કહેતા હો, તો તે યાંત્રિક માણસે પણ સામાયિક કર્યું છે એજ એનો અર્થ થાય ! પણ આપણે તેવો અર્થ કરતા નથી. ત્યારે હવે એનો વિચાર કરો કે શા માટે એવો અર્થ થતો નથી વારૂ ? ફોનોગ્રાફમાં ભારોભાર બિભત્સ શબ્દ આવે તો પણ તેને કોઇ દોષપાત્ર માનતું નથી; પરંતુ બિભત્સ ભાષા બોલનારને સરકાર ધારે તે સજા કરી શકે છે; અર્થાત્ દરેક કાર્યની પાછળ તેનો હેતુ રહેલો હોય છે. સામાયિકની વિધિ અને ગાથોચ્ચારણ એજ માત્ર સામાયિક નથી, પરંતુ જે સામાયિક ક્રિયા પાછળ ભાવ

કે હેતુ રહેલો છે તેજ સામાયિક એ સામાયિક છે. હવે એ ભાવ કેવો હોવો જોઇએ અને શું ભાવ હોવો જોઇએ તેનો વિચાર કરો. સામાયિકાદિની ક્રિયા પાછળ એજ ભાવ હોવો જોઇએ કે સર્વવિરતિને ધ્યેય તરીકે રાખીનેજ તે ગ્રહણ કરવાના પગથિયાં રૂપે હું આ કાર્ય કરૂં છું. જે સામાયિકાદિની પાછળ આવો ભાવ રહેલો નથી, તે સામાયિકની ક્રિયા તે સામાયિકજ નથી એટલે ઘેર બેઠાં સામાયિક થાય છે એ દલીલજ બંધબેસતી નથી. જેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને તો એકજ ધારણા હોય છે કે ચારિત્ર વગર કલ્યાણ છેજ નહિ. બીજી કોઈ પણ વાત તે સમજી શકતો નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે સમજવા માગતો પણ નથી. કલિકાલસર્વજ્ઞ મહારાજશ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કહે છે કેઃ "यतिधर्मानुरक्तानां, देशतः स्यादगारिणाम्" અર્થાત્ દેશવિરતિ પણ તેનું નામ છે કે સાધુધર્મને-સર્વવિરતિને લક્ષમાં રાખીનેજ સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિને માટેજ પ્રયત્ન કરવા. સાંસારિક લાભાર્થે જે પાપબંધનની ક્રિયા થાય છે તે દેશવિરતિપણાની ક્રિયાઓ છે. બે ભાગીદારો વ્યાપાર કરતા હોય અને નફાનો ભાગ વહેંચતી વખતે એક ભાગીદાર બધોજ માલ લૂંટી લેવા તૈયાર થઈ જાય તો તમે એમ કહેશો કે તે ભાગીદાર બેઇમાન છે; તે સ્થિતિજ સર્વવિરતિને સ્થાને દેશવિરતિને મહત્ત્વ આપવામાં સમાએલી છે. જેને સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે માણસ તો ચારિત્રમાં ચકચૂર હોય છે; એટલુંજ નહિ પણ ચારિત્ર એજ તેનું ધ્યેય બની રહે છે. હવે ચારિત્ર એ શી ચીજ છે તેનો

સાંગોપાંગ વિચાર કરો. બેરીસ્ટર જ્યારે બેરીસ્ટર તરીકે ન્યાયમંદિરમાં કામ કરવાને જઈને ઉભો રહે છે; ત્યારે તેને માટે ઠરાવેલો ચોક્કસ પ્રકારનો વેષ પહેરે છે. અહીં ડ્રેસનું-વસ્ત્રોનું મહત્વ છે એ વાત સાચી છે; પરંતુ એ માણસ બેરીસ્ટર તરીકે શોભી ક્યારે શકે છે કે જ્યારે તે બારીસ્ટરી કરવા માંડે છે ત્યારે. બારીસ્ટરી કર્યા વિના એકલો ગબ્બો પહેરી લીધો તેથી તે ધારાશાસ્ત્રી કાંઈ શોભી નીકળતો નથી.

જૈનશાસન એ વૈજ્ઞાનિક દર્શન છે,

આ દર્શનમાં એકલા ગુણની તેમજ એકલા ચારિત્રના વેષની કિંમત હોઈ શકતી નથી. બીજી તરફ એ વાત પણ તેટલીજ વિચારવાની છે કે એકલી ભાવનાની પણ જૈન-શાસનમાં કિંમત નથી. એક કસાઇ અરેખરા હૃદયથી જૈન-તત્વજ્ઞાનને પુરેપુરૂં વ્યાજબી માનતો હોય, ભાવનાથી તેને પુરેપુરૂં સ્વીકારતો હોય, પરંતુ આચારમાં ન મૂકે અને વ્યાપારધંધાને નિમિત્તે બકરાં કાપતો રહે, તો જૈનશાસનમાં તો શું પરંતુ વિશ્વના વ્યવહારમાં પણ માન્યતાવાળાનું મૂલ્ય નથીજ ! જૈનશાસને ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દેવનો દીક્ષાપર્યાય ૪૨ વર્ષનો ગણ્યો છે અને ગૃહસ્થપર્યાય ૩૦ વર્ષનો ગણ્યો છે. હવે જો કે ભગવાનના છેલ્લા બે વરસો તો સાધુના જેવાંજ ગયાં છે; પરંતુ યાદ રાખો કે એ બે વરસો " સાધુ તરીકે " ગયાં નથીજ, પરંતુ " સાધુના જેવાં " ગયાં છે અને તેથીજ જૈનશાસને ગૃહસ્થપર્યાયને ૨૮ નો ન ગણતાં ત્રીશનો ગણ્યો છે. ભગવાન્ મહાવીર દેવનો

ગૃહસ્થપર્યાય ૩૦ નો છે. હવે એ ત્રીશ વર્ષમાં છેલ્લા બે વર્ષની ભગવાનની સ્થિતિ કેવી હતી, તેનો વિચાર કરો. છેલ્લા બે વર્ષમાં ભગવાન્ પોતાના નિમિત્તે રાંધેલો ખોરાક ખાતા ન હતા, ઉકાળેલા કે અચિત જળથી સ્નાન કરતા ન હતા, તેમના જીવનની સઘળી કાર્યવાહી સાધુના જેવીજ હતી; છતાં જૈનશાસને એ બે વર્ષ ત્રીશ વર્ષના ગૃહસ્થપણામાંથી ઓછા કરી ગૃહસ્થપણું અઠ્ઠાવીશ વર્ષનું માની લીધું નથી, તેજ પ્રમાણે એ બે વર્ષ સાધુપણામાં ઉમેરીને સાધુપર્યાય ૪૪ વર્ષનો ગણ્યો નથી. છેલ્લા બે વર્ષ દરમિયાન ભગવાનનો ત્યાગ ગમે તેવો જીવંત હતો, ત્યાગની પરિણતિ જોઇએ તેવી જવલંત હતી, છતાં એ સઘળી પ્રવૃત્તિ ત્યાગમાં ગણવામાં આવી નથી. હવે ધ્યાનમાં રાખજો કે ત્યાગની આવી પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ નથી. પૌષધ ન કરનારા કરતાં પૌષધ કરનારો શાસનદૃષ્ટિએ આદરણીય છેજ; પરંતુ તેની એ પ્રવૃત્તિ તેના આત્માને લાભદાયી નીવડે છે, તેથી તેના ઉપર શાસ્ત્રકારો ધર્મમુદ્રા મારી આપતા નથી. શાસ્ત્રકારો તો સાધુપણાની ધર્મમુદ્રા ત્યારે મારી આપે છે કે જ્યારે સાધુપણાનો છેલ્લો અંશ પણ કંપલીટ થાય છે ત્યારે. આપણે શાસ્ત્રોને આધારે એ વાત જાણીએ છીએ કે તીર્થંકર ભગવાનો જ્યારે ચારિત્રના સંજોગોમાં આવે છે ત્યારે તેમને મનઃપર્યવજ્ઞાન થાય છે. હવે વિચાર કરો કે ભગવાન મહાવીર દેવને મનઃપર્યવજ્ઞાન થયું હતું; તે દીક્ષાના વેશમાં ચારિત્ર લીધા પછી થયું હતું, કે ચારિત્ર લીધા પહેલાં તેમને ત્યાગપરિણતિ થવા પામી ત્યારે થયું હતું ? આ પ્રશ્નનો સીધો સાદો અને

એકજ જવાબ છે કે ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દેવને મનઃપર્યવજ્ઞાન દીક્ષા લીધા પછીજ થયું હતું. માત્ર ભાવનાની કિંમત જૈનશાસને ગણી નથી અથવા પ્રકૃતિએ પણ એકલી ભાવનાની કિંમત ગણી નથી; આગળ વધીને કહું તો વ્યવહારે પણ નરી ભાવનાની કિંમત કરી નથી. મનમાં ભાવના કર્યા કરે કે "હું રાજા છું, હું રાજા છું," પરંતુ રાજપ્રાપ્તિ ન કરે ત્યાં સુધી જનતા તેને રાજા માનતી નથી. તેજ પ્રમાણે જૈનશાસન, કુદરત અને વ્યવહાર ત્રણે એકલી ત્યાગપરણતિ એનેજ સાધુત્વ માનતા નથી; સાધુત્વ ત્યારે મનાય છે કે જ્યારે ચારિત્રગ્રહણની નિશાની હોય ! જેને અવધિજ્ઞાન થયું હોય તે આત્મા જો કાંઈ પણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય માને છે તો સર્વવિરતિજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય માને છે; બીજું કાંઈ નહિ. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે મનઃપર્યવજ્ઞાન ગૃહસ્થને થતું નથી, તે જ્ઞાન તો ચારિત્ર લીધાં પછી જ થાય છે. કેવળજ્ઞાન ગૃહસ્થાપણામાં થાય છે; પરંતુ મનઃપર્યવજ્ઞાન ચારિત્ર લીધા વિના થતું નથી. ચારિત્ર સાથે મનઃપર્યવજ્ઞાન થાયજ થાય એ રજિસ્ટર છે; પરંતુ તેજ પ્રમાણે ચારિત્ર વગર મનઃપર્યવ ન થાય એ પણ રજિસ્ટરજ છે. ગૃહસ્થપણામાં કેવળ ભાવપરિણતિ થાય, ત્યાગીના બધા આચારવિચારો પાળે અને સંપૂર્ણ રીતે સંસારથી વિરક્ત રહે તો પણ તેને મનઃપર્યાય થવાનું જ નહિ એ શાસ્ત્રકારોનું વિધાન છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનને માટે ચારિત્ર ખરૂં જ ખરૂં.

"સાધુત્વની પ્રાપ્તિ કયારે થાય ?"

ચારિત્રની આટલી આવશ્યકતા વિચાર્યા પછી હવે ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજવાની જરૂર છે. વડી ધારાસભાના પ્રમુખની

ખુરસી પર બેસનારો કેવો હોવો જોઇએ તે જાણો છો કે ? જેણે વિગ અને ઝબ્બો પણ પહેર્યા છે અને જે સભા દ્વારા ચુંટાયેલો પણ છે, તેજ માણસ વડી ધારાસભાની ખુરસી પર બેસી શકે છે. વડીસભાદ્વારા ચુંટાએલો હોય છતાં જો તે પ્રમુખના પોષાકમાં ન હોય તો તેને માટે ખુરસી તૈયાર નથી; તેજ રીતે ભળતોજ માણસ પ્રમુખના કપડાં પહેરી લે અને ધારાસભાહોલમાં ઘુસી જઇને પ્રમુખની ખુરસી પર ન બેસી શકે ! જો તેમ થાય તો સિપાઇઓ તેને ધક્કો મારીને દૂર હડસેલી મૂકે ! બેરિસ્ટરનો ઝબ્બો પહેરનારો અભણ બેરીસ્ટરી નથી કરી શકતો પણ બીજી બાજુએ બેરીસ્ટર થયેલો પણ પોષાક વિના કોર્ટમાં નથી દાખલ થઈ શકતો ! કલદાર રૂપીઓ એટલે શું ? ધારો કે રૂપિયામાં સોળે સોળ આના ચાંદી હોય અને ઉપર રાજાની છાપ ન હોય તો તે રૂપીઓ નથી, તેજ રીતે ઉપર છાપ હોય પણ ઠરાવ કરતાં અંદર ચાંદી ઓછી હોય તો તે પણ રૂપીઓ નથી. આ બધા ઉદાહરણો ઉપરથી એવું સાબિત થાય છે કે એકલો ગુણ અથવા એકલા ગુણની નિશાની એ કાંઈ પણ કામ કરી શકતી નથી. ગુણ પણ હોવો જોઇએ, અને તેની દૃશ્યમાન સંજ્ઞા પણ હોવી જોઇએ. તેજ પ્રમાણે ત્યાગપરિણતિ એ ગુણ પણ હોવો જોઇએ અને ચારિત્રરૂપ સાધુતાનો દૃશ્યમાન વેષ એ સાધુતાનું દૃશ્યમાન લક્ષણ પણ હોવું જોઇએ. એ બંને વસ્તુઓ હોય–બંને વસ્તુઓ સાથે હોય, ત્યારે તેનું નિર્મળ એકીકરણ તે ચારિત્ર છે. ચારિત્ર એ આત્માનો ગુણ છે; પરંતુ એટલા માત્રથી તેની આરાધના કરવામાં આવતી

નથી. સઘળી અશુભ ક્રિયાઓનો ત્યાગ તો ખરોજ; પરંતુ તેની સાથે શુભ ક્રિયાઓ એટલે મોક્ષને મેળવી આપનારી અને કર્મનિર્જરા કરનારી ક્રિયાઓમાં અપ્રમાદપણે થતું વર્ત્તન એજ ચારિત્ર છે. ચારિત્ર આવું મહાન્ છે, છતાં તેનો સાચો સ્વાદ તો તેને અનુભવનારાનેજ મળે છે. માત્ર ચારિત્રની વાતો કરવાથી ચારિત્ર મળી જતું નથી, એનો ખ્યાલ રાખજો. સારાં સારાં પકવાન્ન બનાવો, પરંતુ જો તે કાચની સુંદર પેટીમાં મૂકીને બહાર જોયા કરશો, તો તેથી કાંઇ ભૂખ ભાંગવાની નથી. એ ભૂખ તો ક્યારે ભાંગે કે જ્યારે એમાંથી કોળીયો લઇને તે તમે મોંમાં મૂકી દો છો ત્યારે. તેજ પ્રમાણે ચારિત્રની વાતો અને ચારિત્રની મહત્તા–ગુણકથનથી પણ ચારિત્રનો મીઠો આસ્વાદ નહિજ મળી શકે. ચારિત્રના કોડ રાખવા એનેજ જો તમે ચારિત્રની આરાધના માનતા હો તો તો એનો અર્થ એ થાય છે કે દૂરથી પેટીમાં મૂકેલી રસોઇ તમે જોયા કરો છો, તેથી તમારી ભૂખ ભાંગે છે. ચારિત્ર એટલે અશુભ ક્રિયાનો ત્યાગ અને શુભ ક્રિયાઓના આદરમાં પ્રવૃત્તિ, એ બંને સ્વીકારી લો છો ત્યારે તેનું નામ ચારિત્ર છે. ચારિત્ર હંમેશાં બે કાર્ય કરે છે. સંવર એટલે આવતાં કર્મોથી તે બચાવે છે અને નિર્જરા એટલે સંચિત કર્મનો નાશ કરે છે; આઠ કર્મના સંચયનો તે નાશ કરે છે. સંવર અને નિર્જરાના સમૂહરૂપ એ ચારિત્રને આરાધવાનું શાસ્ત્રો કહે છે અને તેનું સ્થાન નવપદજીમાં આઠમું રાખ્યું છે. હવે મોક્ષ મેળવવા માટેના સાધન રૂપ તપ, તેની મહત્તાનો વિચાર કરવો જરુરી છે.

☆

તપપદ

घणकम्मतमोमरहरणभाणुभूयं दुवालसंगधरं ।
नवरमकसायतावं, चरेह सम्मं तवोकम्मं ॥

સાચું તપ કોને કહેશો ? તપ વિના કોઇપણ પદની સિદ્ધિ નથી. આત્મધ્યાન કરવાથી તપની આવશ્યકતા ટળી શકે છે ખરી કે ? કદીજ નહિ ! આત્મજ્ઞાન તપથીજ જન્મે છે. અરિહંતાદિ સઘળાજ તપનો આશ્રય લેતા હતા. તપના બાર ભેદ. તપની સૂર્ય સાથે સરખામણી. જ્યાં તપનો પરમ પ્રકાશ પ્રકટે છે, ત્યાં કર્મનાં સઘળાં અંધકારપડલો તુટી પડે છે. સંચિત કર્મોનો નાશ કરવા માટે મોક્ષહેતુ હોય એવું તપ સિદ્ધ રસાયણ છે. તપ નથી તો સિદ્ધિ નથી.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજા શ્રીપાળચરિત્રની ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે રચના કરી

ગયા છે. એ ચરિત્રની રચના કરતાં તેઓશ્રી નવપદની અકથનીય મહત્તાને વર્ણવે છે. શ્રીપાળચરિત્રમાં શ્રીપાળની આપણે જે મહત્તા જોઈ છે તે મહત્તા તેને શાથી મળે છે તેનો વિચાર કરો. શ્રીપાળ કોણ ? એક રસ્તાનો ભિખારી ! કોઢીયો, સડી ગએલો, જેને દેખીને લોકોને ઘૃણા આવતી હતી; જેના શરીરમાંથી દુર્ગંધી પ્રસરતી હતી, જેને અડકવાને પણ લોકો તયાર ન હતા ! આપણને અડકશે તો રોગ થશે માટે એ પીડાને કાઢો અહીંથીજ, એમ માનીનેજ લોકો જેની પીડાને કાઢતા હતા; તેજ શ્રીપાળ રાજા થાય છે–મહારાજા થાય છે અને અપૂર્વ લોકાદરને પામે છે. એ સઘળું શાને આભારી છે તેનો ખ્યાલ કરો. માટીનું સ્થાન ક્યાં છે તે વિચારો. માટી એ માટી છે. તે પગ નીચે છુંદાવાને સરજાએલી છે. પગ નીચે છુંદાય છે–છુંદાય છે. લોકો તેના ઉપર થૂંકે છે, મળમૂત્ર ત્યાગ કરે છે. એ બધું માટીના ઉપરજ થાય છે, પરંતુ તેજ માટી માથે ક્યારે ચઢે છે ? એજ માટી નીભાડામાં પેસે છે, તપે છે અને ઘડારૂપે થાય છે ત્યારે એજ માટી ઘડા રૂપે થઇને માથે ચઢે છે ! જુઓ માટી એની એજ ! પહેલાં કોઇએ એમ કહ્યું હોત કે, "મૂકને માટી તારા માથા પર !" તો બિચારી બૈરીઓએ તેને ગાળ માની કહેનારની ખબર લઈ નાખી હોત; પરંતુ એજ માટી જ્યારે તપે છે ત્યારે સ્ત્રીઓ એજ માટીને માથે રાખી ફરવામાં આનંદ માને છે !

ત્રણ દલાલો.

જેમ માટી પગ નીચે છુંદવા લાયક હતી તેવી દશા પહેલાં શ્રીપાળ મહારાજાની હતી ! અરે ! માટીથી પણ

ખરાબ! માટી ઉપર તો તમે પગ પણ મૂકી શકો છો; પરંતુ મહારાજા શ્રીપાળને શરીરે તો કોઇ પગ લગાડવા પણ તૈયાર ન હતું. તેમની તે અવસ્થા ફરી ગઈ તે નવપદના આરાધનાને પ્રતાપે! પરંતુ તેમણે કરેલી નવપદની આરાધનાનેજ માત્ર લક્ષમાં રાખવાથી દહાડો વળવાનો નથી. એ આરાધના કયા હેતુપૂર્વક થઇ છે, તે વિચારી જોવાની જરૂર છે. શ્રીપાળ મહારાજે મેળવેલી રિદ્ધિસિદ્ધિજ જો આપણને યાદ રહે અને તેમણે એ આરાધના કરવામાં રાખેલો હેતુ આપણે ભૂલી જઇએ તો આપણે પીજયું, કાત્યું, તે કપાસ જેવું થએલું છે એમજ માની લેજો. શ્રીપાળ મહારાજે પૌદ્ગલિક રિદ્ધિસિદ્ધિ મેળવી હતી, તે ખરૂં છે; પરંતુ તેમણે કરેલી નવપદની આરાધનાનો હેતુ તો પરમ ફળ મોક્ષ મેળવવાનો હતો અને તેથીજ નવમે ભવે તેઓ મોક્ષ પામશે. તેમણે મોક્ષના ધ્યેયથીજ આરાધના કરી હતી એ વાત જો આપણા ધ્યાનમાં હોય અને તેવા લક્ષપૂર્વકજ જો આરાધના થાય, તોજ તે સાચી આરાધના હોઈ ત્યાં ભવ્યપણાની છાપ છે, નહિ તો નહિ. ભવ્યપણાની છાપ નથી, એટલે ક્રિયા કરવાની ના કહું છું એમ ન માનશો. ક્રિયા કરવાની તો જરૂર જરૂર! પરંતુ છાપ કયારે મરાય છે–શાસ્ત્રકાર ધર્મીપણું કબુલ કયારે રાખે છે તેનો જવાબ તો એટલોજ છે કે જ્યારે મોક્ષના હેતુપૂર્વકજ આરાધના થાય છે ત્યારેજ. હવે નવપદની આરાધનાથીજ મોક્ષ થાય છે તેનું કારણ શું છે તે વિચારો. જગતના વ્યવહારમાં તમે સોનારૂપાના દાગીના ખરીદવા જાઓ છો, ત્યારે તમે પહેલો દાગીનો લઇ લેતા નથી; પરંતુ દાગીનો લઈ લેતાં પહેલાં દાગીનાનું સ્વરૂપ તમારે

ધ્યાનમાં લેવાનું હોય છે. એ સ્વરૂપ જ્યારે તમે ધ્યાનમાં લો છો ત્યાર પછીજ તમે દાગીનાની કિંમત કરો છો અને પછી તેને ખરીદો છો. જેમ દાગીનો ખરીદતાં પહેલાં દાગીનાનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં લેવાવું જોઇએ, તેજ પ્રમાણે નવપદની આરાધના કરતાં પહેલાં નવપદનું સ્વરૂપ પણ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. જો નવપદજીમાં મોક્ષ દેવાની, પુણ્ય બંધાવવાની અને પાપ રોકવાની શક્તિજ ન હોય તો પછી મોક્ષાભિલાષી આત્મા તેનું આરાધન કરી શકેજ નહિ એ સીધી, સાદી અને સ્પષ્ટ વાત છે. હવે એવો પ્રશ્ન થશે કે પુણ્ય બંધાવી આપે અને પાપને આવતું રોકી રાખે એવા બેજ ગુણો હોય, તો નવપદની આરાધના થાય કે ન થાય? ઉત્તર સ્પષ્ટ છે કે આ બેજ ગુણો હોય, તોપણ મોક્ષાભિલાષી જીવથી તો નવપદજીને નહિજ આરાધી શકાય! મોક્ષની તાકાત એજ મહત્વની ચીજ છે. નવે પદો સાથે રહ્યાં છે, તે બધાં એક સાથે સંબંધમાં આવ્યાં છે અને એક સૂત્રમાં તેઓ રહ્યાં છે; એનું કારણ મોક્ષબંધન છે, અર્થાત મોક્ષના દોરા-એજ તેઓ પરસ્પર બંધાએલાં રહ્યાં છે. હવે એ નવપદનો મોક્ષ સાથેજ કેમ સંબંધ છે તે વિચારી જુઓ. અરિહંત ભગવાનોએ મોક્ષમાર્ગને પ્રકટ કર્યો છે. જો અરિહંત ભગવાન્ ન હોત તો એમના સિવાય જગતમાં બીજો કોઇ મોક્ષમાર્ગનો પ્રતિપાદક કે પ્રકાશકજ ન હત. હવે સિદ્ધનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં લો. સિદ્ધ મહારાજનું સ્વરૂપ એટલે સર્વ કર્મરહિતપણું એટલે પોતેજ ખુદ મોક્ષ સ્વરૂપ. શ્રી અરિહંત ભગવાન્ એ જગતના વ્યવહારની ભાષામાં બોલીએ તો સિદ્ધ ભગવાનના અથવા મોક્ષના દલાલ છે. જેમ મોક્ષના દલાલો છે તેજ

પ્રમાણે પાપના અને પુણ્યના પણ દલાલો છે. મોક્ષ, પાપ અને પુણ્ય એ ત્રણના ત્રણ દલાલ છે તે મન, વચન અને કાયા. જેમ દલાલ સિવાય શેરબજારમાં દાખલ થઈ શકાતું નથી, તેજ પ્રમાણે આત્મા પણ આ ત્રણ જણાને દલાલ તરીકે રોકયા વિના મોક્ષધામને મેળવી શકતો નથી.

"મન" સર્વથી મોટો દલાલ છે.

મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ દલાલોમાં પણ મોટો દલાલ કોણ ? "મન". મન એ સૌથી મોટો દલાલ છે અને વચન અને કાયા એ તેના સહકારી દલાલો છે. વચન અને કાયા પરાધીન છે. તમોને કોઇ માણસે પ્રશ્ન કર્યો, તમોને પ્રશ્નના જવાબની ખબર છે, જવાબ તમારી જીભ પર છે, પરંતુ તમારૂં મન જો તૈયાર ન હોય, તો તમો વાણી ઉચ્ચારી શકતા નથી. તેજ પ્રમાણે કાયાનું છે. કાયા એટલે શરીર. તમારો હાથ ઉંચો કયારે થાય છે ? તમારા મનની મરજી હોય તો. એકલા હાથની મરજી થાય કે હું ઉંચો થાઉં, તો તેથી હાથ ઉંચો થઈ શકતો નથી; પરંતુ જ્યારે મન તેમાં ટેકો આપે છે, મન હાથને ઉંચો થવાનું કહે છે ત્યારેજ હાથ ઉંચો થાય છે. આ ઉપરથી તમોને માલુમ પડશે કે તમારૂં શરીર અને વાણી બંનેને સ્વાધીન મન નથી, પરંતુ વાણી અને શરીર મનને સ્વાધીન છે. શબ્દ વિચારવો કે ઉચ્ચારવો હોય તો તે પણ મનથી સ્વતંત્રપણે બોલી શકાય એમ નથી. મન શરીરના અમુક સ્થાનોને અમુક પ્રકારની ક્રિયા કરવાની આજ્ઞા કરે છે, ત્યારેજ શરીર તેવી આજ્ઞા કરે છે અને એથી વાણી નીકળે છે. હવે તમારે મન, વચન અને કાયા પાસે પૌદ્ગલિક જગતની દલાલી કરાવવી કે

આત્મપદ–મોક્ષની દલાલી કરાવવી એ તમારા હાથથી વાત છે. તમારે આ ત્રણે દલાલોને કાબુમાં લેતા પહેલાં તેમના સરદાર મનને કાબુમાં લેવો પડશે. મન જો કાબુમાં આવ્યું, મનરૂપી દલાલ જો કાબુમાં આવ્યો પછી વાણી અને દેહને લાવતાં મુશ્કેલી નહિ પડે. ત્યારે હવે મનને કાબુમાં લાવવું શી રીતે તેનોજ વિચાર કરો. અગ્નિને તમે શી રીતે, કાબુમાં લાવી શકો છો, તેનો વિચાર કરો. અગ્નિ સળગ્યો હોય અને તે બંધ પાડવો હોય તો મુખ્યત્વે બે કામો કરવાની જરૂર પડે છે. એક તો સૌથી પહેલું અગ્નિને મળતી નવી વસ્તુઓ બંધ કરી દેવી પડશે અને તેમ થાય તે પશ્ચાત્ સળગેલો અગ્નિ બૂઝાવી નાખવો પડશે. હવે તમે આગ બૂઝાવી નાખવાના યત્નો નહિ કરશો તો પણ જો અગ્નિને મળતાં નવાં સાધનો તમે બંધ કર્યાં, તો એ આગ આપોઆપ બંધ થાય છે. મનની દશા પણ આવીજ છે. વાઘ પણ માણસનું લોહી ચાખે છે, તોજ તે માણસની પાછળ દોડે છે, ત્યારે હવે મનને મારવાનો ઉપાય શું છે તે શોધો.

મનને મારવાનો ઉપાય શોધો.

મનને મારવાનો ઉપાય એ છે કે તેને મળતો ખોરાક બંધ કરવો. **મનને બહેકી જવા દેવા માટે તેને પૂરાં પડાતાં સાધનો જ જવાબદાર છે.** વાયુ થયેલો માણસ હોય અથવા હડકાએલું કુતરૂં હોય તો તેને જેમ તેમ છૂટા રાખશો તેમ તે વધારે દોડાદોડી કરશે; પરંતુ જ્યાં તમે એને બંધનમાં રાખ્યું કે તરતજ એની મસ્તી ઓછી થઈ જશે. એજ સ્થિતિ મનની છે. તમે મનને બહેકાવનારાં સાધનો તેને

આપતાં બંધ થાએા એટલે મનરૂપી ભડભડતેા અગ્નિ શાંત બની જશે. મન અગ્નિને પ્રજ્વળતેા બંધ કરવાનેા સીધેા-સાદેા ઉપાય એ થયેા કે તેને અપાતેા ખેારાક-તેને અપાતાં સાધનેા બંધ રાખવાં. ત્યારે હવે વિચારેા કે મનને સળગતું રહેવાને માટે કઈ કઈ ચીજની જરૂર છે ? મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય એ ત્રણ, જગતના પેટ્રોલથી પણ વધારે ભયંકર જ્વાલાગ્રાહી પદાર્થો છે. એ પદાર્થો મનરૂપી અગ્નિમાં પડે છે કે તરતજ ભડભડાટ મનરુપી અગ્નિ સળગી ઉઠે છે; માટે જો મનને ભડકાના સ્વરૂપમાં પરિવર્ત્તન પામતું બચાવી લેવું હેાય તેા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય એ ત્રણ જ્વાલાગ્રાહી તેલેા તેમાં નાખતાં બંધ થાએા. મિથ્યાત્વાદિક યેાગ આપણે કહીએ છીએ; પરંતુ યાદ રાખેા કે યેાગ તેા પાંગળેા છે. યેાગ ત્યારે પરિણામ લાવે છે કે જ્યારે એમાં મિથ્યાત્વ આદિ ભળે; તે સિવાય નહિ. જો મિથ્યાત્વાદિ ન હેાય તેા ચાહે તેવાં ભયંકર કર્મો આવેલાં હેાય, તેા પણ તે બીજે સમયે નાશ પામે છે. તેથીજ કર્મબંધનનું ખરૂં કારણ રાગ અને દ્વેષ કહેવાય છે. રાગદ્વેષાદિનેા નાશ કરીએ, તેને ટાળીએ તેાજ મનનેા સળગતેા દાવાનળ બંધ પડે છે; અર્થાત્ નવપદનેા ઉદ્દેશ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય આદિને ટાળવાનેાજ છે. અગ્નિમાં તેલ નંખાતું બંધ કરેા એટલે અગ્નિ સળગતેા બંધ થાય છે; તેજ પ્રમાણે નવાં આવતાં કર્મ બંધ કરવાં જોઈએ. નવાં આવતાં કર્મો બંધ થાય છે કે જુનાં જે કર્મો લેાગાં થએલાં હેાય તેનેા રસ્તેા કરવેા સહેલેા થઈ પડે છે. આથીજ નવે પદ મિથ્યાત્વ,

અવિરતિ અને કષાય વગરનાજ આરાધવાને માટે યોગ્ય ગણેલાં છે. જે પાંચ પરમેષ્ઠીઓનું કથન છે; તેમાં પણ એકે વ્યક્તિ એવી નથી કે જેનામાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અથવા કષાય સંભવિત હોય! હવે તમે એવી શંકા કરી શકો છો કે અરિહંત અને સિદ્ધ એ બે પદ તો કષાયરહિત છે એ વાત સાચી છે; પરંતુ આચાર્યાદિક જે ત્રણ પદો કહ્યાં છે, તે તો કષાયરહિત છેજ નહિ, ત્યારે તેનું શું ?" આ શંકાનો જવાબ એ છે કે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ત્રણે પદ કષાયવાળાં છે ખરાં; પરંતુ તેઓ પણ કષાયનું પ્રતિબંધન (નિવારણ) કરનારા હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ તેમને પણ કષાયરહિતની કક્ષામાંજ મૂક્યાં છે. શરીરશાસ્ત્રીઓ, વૈદો, ડાક્તરો હવાના કે દવાના અખતરા કરે છે; ત્યારે તેઓ માણસોને ઝેરી દવા આપે છે, પરંતુ તરતજ તેને વળી પાછું પ્રતિઔષધ આપીને સારા પણ કરે છે. એજ ન્યાયે આચાર્યાદિક કષાયવાળા છે એ વસ્તુ સત્ય છે; પરંતુ તેમણે એ કષાયનું પ્રતિઔષધ પણ પોતાની સાથેજ રાખ્યું છે અને તેથીજ તેમને શાસ્ત્રોએ કષાયરહિતની કક્ષામાં ગોઠવી દીધા છે. હવે એ કષાયના મારણનો ઉપચાર શું ? આગમ. આગમ એ કષાયરૂપી ઝેરનો ઉતાર છે. આ રીતે આ ઉતાર જેની પાસે છે, તે કષાયવાળા છતાં કષાય વિનાનાજ ગણાયા છે. કહ્યું છે કેઃ-

किं सक्का वोत्तुं जे सरागधम्मंमि कोइ अकसाओ ।
जो गुण धरिञ्ज धणियं संतेविय सोऽवि तत्तुल्लो ॥

કષાયનો નાશ કરનારાં મુખ્યત્વે બે પદો છે. દેવ અને ગુરુ. દેવે કષાયનો સર્વથા વિનાશ કર્યો છે, અને તેઓ કષા

વિનાના બની ગયા છે. પરંતુ ગુરુઓથી સર્વથા કષાયરહિત નથી બની શકાયું, એટલે તેઓએ કષાયનું પારિભાજંક ઔષધ આગમો પોતાની સાથેજ રાખ્યા છે. આથી સાબિત થાય છે કે પરમેષ્ઠીઓ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય વિનાનાજ છે. દર્શન એ ગુણ છે, તે ગુણ આરાધવા લાયક છે ખરો, પરંતુ ગુણી–એ ગુણને ધારણ કરવાવાળો આરાધ્ય નથી. ગુણ અને ગુણી બંને આરાધ્ય ત્યારે માનવામાં આવે છે કે જ્યારે ગુણ ધ્યાનમાં લઇએ છીએ ! ગુણની અપેક્ષાએ ગુણ અને ગુણી બંને આરાધવા લાયક છે. ગુણને લગતી આ બાબત અગુણી–દુર્ગુણીને લાગુ પડી શકતી નથી. દુર્ગુણ તિરસ્કારવા લાયક છે; પરંતુ દુર્ગુણી તિરસ્કારવા લાયક નથીજ, દુર્ગુણી દયાને પાત્ર છે. દુર્ગુણી જો દયા મેળવવાની અવસ્થાને પણ વટાવી જાય છે, ત્યારે તેના પ્રત્યે ઉદાસીનતા ધારણ કરવી જોઈએ એવી દશાને તે પામે છે; આ દશા માધ્યસ્થ ભાવના કહેવાય છે. આ સ્થિતિને પણ જે દુર્ગુણી વટાવી જાય છે તે કારૂણ્ય ભાવની પાત્રતા પામે છે. એનાથી ભયંકર અને અધમ દશાને જે ધારણ કરે છે તે દશા તે મધ્યસ્થ ભાવનાને માટે યોગ્ય છે.

क्रूरकर्मसु निःशंकं देवतागुरुनिन्दिषु ।
आत्मशंसिषु योपेक्षा तन्माध्यस्थ्यमुदीरितम् ॥

એવું શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે. જે વ્યક્તિ ભયંકર કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરનારી છે; દેવતા, ગુરુ અને ધર્મની નિન્દા કરનારી છે અને એવા પાપી કાર્યોમાં નિર્ભય અને શંકા રહિત છે, તેવા માણસો પણ ઠેકાણે આવવા પામે છે; પરંતુ એવા

માણસ કયારે ઠેકાણે આવે છે ? કે જો તેનામાં સ્વમહત્ત્વ અથવા અહંભાવના ન હોય ત્યારે. પરદેશી રાજા ભયંકર ક્રૂર કર્મોને આચરવાવાળો હતો; દેવતા ગુરુની નિંદા કરનારો હતો, છતાં તેનામાં સ્વમહત્ત્વ ન હતું, તેનામાં વસ્તુત્વ ખોળવાની દૃષ્ટિ હતી, આથી તે છેવટે વસ્તુત્વને પામી શક્યો હતો. જેનામાં અહંભાવ હોય, પોતાનીજ પ્રશંસા કરવાની વૃત્તિ હોય તેવાનું ગાડું કોઇ પણ પળે ઠેકાણે નજ આવે.

આરાધવા લાયક તો સાધુઓજ છે.

હવે માધ્યસ્થ ભાવના એટલે શું છે તેનો વિચાર તમારે કરવાનો છે. વિષ્ટા હોય તો આપણે કહીએ છીએ કે વિષ્ટાથી દૂર રહો. આ રીતે દુર્ગુણીને માટે એમ કહીએ છીએ કે, દુર્ગુણીથી દૂર રહો. આ વચનો કાંઇ દુર્ગુણીને હલકા પાડવા માટે કહેવામાં આવતા નથી, પરંતુ પોતાની જાતના બચાવ માટે કહેવામાં આવે છે. તે છતાં દુર્ગુણી હોય, તે તો બેવડો કલેશજ કરે ! આવા સંયોગોમાં દુર્ગુણીને દુર્ગુણી તરીકે જાહેર કરવો ખરો કે નહિ ? દુર્ગુણ ધોઇ શકાય છે, માટે દુર્ગુણી તરફ દ્વેષભાવ ન રાખવો એ વાત સાચી છે; પરંતુ બીજાને બચાવી લેવા માટે દુર્ગુણીને દુર્ગુણી તરીકે જાહેર કરી દેવો અને પછી તેનાથી દૂર રહેવું; એવું કાર્ય જે ભાવનાથી બને છે તેજ માધ્યસ્થ ભાવના છે. અવગુણ છે, અવગુણ ટળે એવો નથી એમ પણ માની લીધું અને અવગુણનો દ્વેષ પણ રાખ્યો હતો; છતાં તેના આદરનારા સાથે દ્વેષ ન હતો, એ માધ્યસ્થ ભાવના હતી.

પરંતુ ગુણ અને ગુણી એ બંને ઉપર રાગ રાખવાનો તો ખરોજ. અહીં ગુણ અને અવગુણ એ બેનો તફાવત ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. દુર્ગુણ પર દ્વેષ પરંતુ દુર્ગુણી ઉપર દ્વેષ કરવાનો નથી; તેજ પ્રમાણે સદ્‌ગુણ ઉપર રાગ પરંતુ તે સાથેજ સદ્‌ગુણી ઉપર તો રાગ રાખવાનો ખરોજ. તેને માટે શાસ્ત્રની ના નથી. હવે ગુણ અને ગુણી ઉપર રાગ રાખવો એ ખરૂં છે; પરંતુ ગુણીની આરાધના કરવાની છે એ શાને અંગે તે વિચારો. સદ્‌ગુણીની પણ આરાધના કરવાની છે તે દર્શનને અને ગુણોને અંગેજ; બીજાને અંગે નહિ. તીર્થંકર મહારાજનો ભાઇ તીર્થંકરને એમ સમજીને નહિ આરાધે કે તીર્થંકર મારો ભાઈ છે, તે ભાઇને એમજ સમજીને આરાધે કે, "ભાઈ તીર્થંકર છે, માટેજ તે આરાધવા લાયક છે." દર્શનવાળી વ્યક્તિ એ આરાધવા લાયક નથીજ; પરંતુ દર્શન અને તેવા બીજા ગુણ એ બેજ આરાધવા લાયક છે. એજ પ્રમાણે જ્ઞાન એ ગુણ આરાધવા લાયક છે; પરંતુ ઇતર ગુણ વગરનો જ્ઞાની આરાધવા લાયક નથી. જ્ઞાન હોય પણ દર્શન, ચારિત્ર ન હોય તો તેવા જ્ઞાનીને આરાધવા એ દુર્ગતિને તેડવા જવા જેવુંજ થાય છે ! દર્શન અને જ્ઞાનના સંબંધમાં આ સ્થિતિ છે, પરંતુ ચારિત્રના સંબંધમાં એ સ્થિતિ નથી. ચારિત્ર એ તો ગુણ આરાધવા લાયક છે અને એનો તો ગુણી પણ આરાધવા લાયકજ છે. દર્શન ગુણવાળો આત્મા આરાધન કરવા યોગ્ય ત્યારે બને છે કે જ્યારે તે ચારિત્ર ગ્રહણ કરે છે. જ્ઞાન ગુણવાળો પણ આરાધ્ય ત્યારે બને છે કે જ્યારે તે ચારિત્ર ગ્રહણ કરે છે. આ

સંબંધમાં તમે શ્રેણિક મહારાજાનું દૃષ્ટાંત લેા, એટલે તમારા લક્ષમાં આખી વાત આવી જશે. શ્રેણિક મહારાજા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના ધણી હતા અને તેમની બીજી બાજુએ ક્ષાયેાપશમિક સમ્યક્ત્વના ધણી એવા સાધુએા હતા. આ પ્રસંગમાં સાધુમહારાજાએ શ્રેણિકમહારાજને વંદન કર્યાં ન હતા; પરંતુ શ્રેણિક મહારાજાએ મહારાજાઓને વંદન કર્યાં હતા. શ્રેણિક મહારાજા અને સાધુઓની હવે ગુણને લક્ષમાં રાખીને તુલના કરેા. આ રીતે તુલના કરતાં માલુમ પડી આવે છે કે ગુણની અપેક્ષાએ શ્રેણિક મહારાજા ઉત્કૃષ્ટ છે. જ્ઞાનને અંગે ચેાથે ગુણઠાણે રહેલા છે, અષ્ટપ્રવચનમાતા જેટલું તેા તેમનું જ્ઞાન છે. દેવતા નિયમિત ત્રણ જ્ઞાનવાળા હેાઇ શાસનનું કાર્ય "કરનારા છે," ચતુર્વિધ સંઘનું વૈયાવચ્ચ કરવાનું કાર્ય એમનું છે, શાંતિ સમાધિની કરનારા છે, ત્રણ જ્ઞાનના ધણી છે, આટલું છતાં જ્યાં વંદના કરવાની વાત આવે છે, ત્યાં વંદના તેમને નહિ; પરંતુ તે તેા તેમના કરતા ઓછા ગુણવાળા છતાં સાધુનેજ કરવાની હેાય છે. જ્ઞાનગુણ આરાધવા લાયક છે, પરંતુ જ્ઞાનગુણવાળેા આરાધવા યેાગ્ય નથીજ. ક્ષાયિકદર્શનવાળેા, ક્ષાયેાપશમિકવાળાને વંદના કરે છે, તેા તેમાં સાધુએ નિષેધ કરવાનેા નથી. ક્ષાયિકસમકિતી દેવતાઓ પણ સાધુને વંદન કરે છે, ચારિત્રગુણની પ્રાપ્તિ ન થઇ હેાય ત્યાં સુધી ઉપાસવા લાયક ગણાય છે; પરંતુ તે ગુણનેા ધારક ગુણી તરીકે ઉપાસવા લાયક તેા નથીજ ગણી શકાતેા. એજ રીતે દર્શનગુણવાળા પણ ચારિત્રગુણ ન હેાય તેા આરાધવાલાયક માન્યા નથી. પરંતુ ચારિત્રગુણ અને એનેા ધારક ગુણી એ બેને તેા આરાધવા લાયકજ

માનેલા છે. એટલાજ માટે ચારિત્રગુણના ગ્રહણની મહત્તા માનેલી છે. એ રીતે તે મોક્ષના અભિલાષીઓ માટે દેવપદોને અને ગુરુપદોને આરાધવા લાયક ગણ્યા છે, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ત્રણ ગુણને ગ્રહણ કરવા લાયક માન્યા છે; પરંતુ હજી એક વસ્તુ બાકી છે, હવે એ બાકી રહેલી વસ્તુ શી છે તે અને તેનો શો પ્રભાવ છે તે વિચારો.

વ્યાજ ભર્યું, મુદ્દલ બાકી છે !

લશ્કર હંમેશાં ગઢની બહાર રહીને લડે છે; પરંતુ એ લશ્કરની પાછળ ગઢમાં પણ લશ્કર ભરેલું હોય છે. તેજ પ્રમાણે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર પામ્યાં એટલે કર્મોને આવતાં બંધ કર્યા તેથી મોક્ષ મળવાનો નથી. શાહુકારનું વ્યાજ પતાવી દો છો, તેથી કાંઇ શાહુકાર ખાતુ બંધ કરી દેતો નથી. ખાતું તો ત્યારેજ બંધ થાય છે કે જ્યારે તમે તેની મુદ્દલ રકમ પણ ચુકવી આપો છો. એજ રીતે તમે આવતાં કર્મોને તો બંધ કર્યા, પરંતુ ભવભવાંતરના જે કર્મોનો અંદર સંચય થયો છે તેનું શું ? જો એ કર્મોને દૂર ન કરો તો સમજી લેજો કે બંગલાની બહાર સંખ્યાબંધ લાઇટો કરી છે, પરંતુ બંગલામાં સદંતર અંધારૂં છે ! એ સંચિત થએલાં કર્મોના વિનાશને માટે સમ્યક્ત્વ એ સિદ્ધ-રસાયન છે. ધ્યાન એ તપનોજ પ્રકાર છે, પરંતુ તપ જે તડાકાથી કર્મબંધોને વિખેરી શકે છે, તે તડાકાથી ધ્યાન-કર્મબંધનો નાશ કરી શકતું નથી, ધ્યાનથી જો તપની સઘળી જરૂરિઆતો પુરી કરી શકાતી હોત; તો તો તીર્થંકર મહારાજાને શું એ વાતની માહિતી ન હતી કે તીર્થંકર મહારાજાઓએ પણ ધ્યાન કરતાં તપ કરવાનુંજ યોગ્ય માન્યું

હતું. તીર્થંકર મહારાજાઓએ પણ તપ કર્યાં છે. આત્મ-ધ્યાનની જેઓ મહત્તા ગાય છે અને આત્મધ્યાનેનેજ આગળ કરી તપને પાછળ નાખે છે, તેઓ એક રીતે તપના ઘોર દ્વેષીઓ છે એમજ. માની લેજો ! આત્મધ્યાન ખરાબ છે એમ આ કહેવાનો હેતુ નથી; પરંતુ એટલી વાત ચોક્કસ છે કે આત્મધ્યાન પ્રકટાવનાર તે તપ છે. હવે આત્મધ્યાન એ શી વસ્તુ છે તે સમજી લેવાનો જરા વિચાર કરો. જેને આત્મજ્ઞાન થવા પામ્યું છે તે તો એવી ઉંચી ભૂમિકા ઉપર બેસી જાય છે કે પછી તેના સ્વાદાસ્વાદનો લોપ થાય છે. જેને આત્મદશા પ્રાપ્ત નથી થઇ તેઓ એમ કહેશે કે બરફી મીઠી છે અને કરિયાતુ કડવું છે; કારણ કે સ્વાદના રસ તેને છે, પરંતુ જેને આત્મપ્રાપ્તિ થઇ છે તેને તો માત્ર મોઢે બોલવામાંજ નહિ, પણ આચરણમાં સુદ્ધાં કેરી, લીબું, કરિ-યાતુ કે મીઠું બધા સ્વાદે પણ સમાન છે. હવે તપ કર-વાવાળાની સ્થિતિ વિચારી જોઓ. તપ કરવાવાળાં પર્યુષણમાં તપ કરે છે; પરંતુ પર્યુષણ પુરાં થયાં કે પછી શરીરને પોષવાની પણ વાતો કરે છે; જેને આત્મપદપ્રાપ્તિ થઈ હોય તેને તો ઉપવાસ શું અને પારણાં શું ? તેને પાર-ણાની પણ આવશ્યકતાજ નથી. આત્મજ્ઞાનની સ્થિતિ આવી વિકટ છે અને તેથી તપને ગ્રહણ કર્યા વિના આત્મધ્યાનની કિંવા આત્મપદની પ્રાપ્તિની આશા રાખવી એ માત્ર મૂર્ખાઈ છે. તીર્થંકર મહારાજો ચાર જ્ઞાનના ધણી હતા; છતાં તેમણે તપનો ત્યાગ કરીને આત્મધ્યાનને અપનાવી લેવાનો માર્ગ લીધો ન હતો. એટલાજ માટે નિર્યુક્તિકારે, પંચવસ્તુકારે સ્પષ્ટ રીતે લખી દીધું છે કે દેવતાએ પૂજેલા એવા તીર્થં-

કરીને તપસ્યાની જરૂર પડી હતી, તો પછી સામાન્ય વ્યક્તિની વાતજ શી હોઈ શકે ? કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ એક ઝપાટે મોક્ષ નથી મળી શકતો. જેને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ છે એવાને પણ જ્યારે શુકલધ્યાનનો ત્રીજો ચોથો પાયો આવે તોજ મોક્ષે જવાનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે; ત્રીજો ચોથો પાયો જો નહિ આવી શકે તો તે પણ મોક્ષે નહિ જઈ શકે. શુકલજ્ઞાનનો ત્રીજો, ચોથો પાયો એ જ્ઞાનના ઘરનો નથી, દર્શનના ઘરનો નથી, ચારિત્રના ઘરનો પણ નથીજ; પરંતુ તે તપના ઘરનોજ છે. એકલા દર્શન કરતાં જ્ઞાન અને દર્શન એ બેની કિંમત વધારે; દર્શન અને જ્ઞાનવાળા કરતાં દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રવાળા ચઢિઆતા છે; અને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રવાળા કરતાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તથા તપવાળો ચઢિઆતો છે. હવે જેમ એક ગુણ કરતાં બીજા બે ગુણવાળો ચઢિઆતો કહ્યો છે, તેજ પ્રમાણે એ ક્રમ પણ જાળવી રાખવાનો છે. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રવાળાને સ્થાને દર્શન, જ્ઞાન અને તપવાળાને મૂકીએ તો તે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રવાળાં કરતાં ચઢિઆતો નથી !

કર્મનો નાશ કેવી રીતે થાય ?

આ સઘળા ગુણો પરસ્પરાવલંબી એવા ચઢતા ક્રમમાં હોવાથી તેનો ક્રમ એજ પ્રમાણે સાધવો જોઇએ. આજ્ઞાધારકતાનો ગુણ વખાણવા લાયક છે; પરંતુ આજ્ઞાધારકતા પછી બીજો ગુણ નીતિશીલતા હોવોજ જોઇએ. એમ માનો કે શેઠે નોકર રાખ્યો. નોકરે આજ્ઞાધારક ગુણ કેળવેલોછે; પરંતુ શેઠે તેને ઘેર આવેલ વછીઆતને રાતોરાત ઠાર કરી દેવાનું કામ સોંપી દીધું હોય તો નોકરે શું કરવું જોઇએ ? નોકર

આજ્ઞાધારક તો ખરો, તોપણ તેણે નીતિશીલતા તો પાળવીજ રહી! દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ આ પ્રમાણે પરસ્પરાવલંબી હોવાથી તેને આ ક્રમમાંજ રાખવાના છે. જો તે ક્રમ ન હોય તો તેથી ઉલટો અનર્થ થાય છે. તપેલો કોયલો હોય તે બીજાને બાળશે નહિ, પણ ઉના રાખશે, કોયલાની માફકજ લોખંડ; લોખંડ ઉનું કરી તેને ઠંડુ પાડો અને પછી તેને હાથમાં પકડી લો, પરિણામ એ આવશે કે તપેલું લોખંડ ઉનું લાગશે, પરંતુ તે બાળી નાખશે નહિ. તેજ પ્રમાણે સંવર વિનાનું તપ છે. આવું તપ કર્મોને ઉના રાખશે, પરંતુ તેને બાળશે નહિ. માત્ર સંવરવાળું તપ તેજ એક એવી ચીજ છે કે જે કર્મને બાળી નાખે છે.

'તપ' એ તો સૂર્યથીએ સુંદર છે.

આત્મપદ એ જેવું અનાદિ છે તેજ પ્રમાણે કર્મ એ પણ અનાદિજ છે. અનાદિકાળની કર્મની જડ ઉખેડવી એ માત્ર તપનાજ હાથમાં છે; બીજા કોઈપણ ગુણના હાથમાં નથી. ઘણી વાર અન્ય વસ્તુઓ બહુ બળવાન હોય છે; પરંતુ જ્યાં તેનો શત્રુ આવી સામો ઉભો રહ્યો કે ખલાસ! વાદળાનું ઝુંડ આકાશમાં ગમે તેવું જબરૂં હોય, ઘટા ગમે એવી ભયંકર હોય; પરંતુ જો એટલામાંજ તેનો શત્રુ-પવન આવ્યો તો માની લેજો કે વાદળાં ખલાસ. અંધારૂં ગમે એટલું ઘોર હોય, અંધારૂં સઘળે ફેલાએલું હોયઃ પરંતુ જ્યાં સૂર્યોદય થાય છે કે ત્યાં અંધારૂં ખલાસ. તેવીજ રીતે કર્મબંધનનું પણ છે; તપસ્યાથી માત્ર અંતર્મુહૂર્તમાં પણ બધા કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે. તપને એટલાજ

માટે શાસ્ત્રકારોએ સૂર્યની ઉપમા આપી છે. જેમ અંધારાના થર ઉપર થર ચઢેલા હોય તે છતાં જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ આવે છે કે એ થર નાશ પામે છે; તેજ પ્રમાણે કર્મોના પણ થરના થર બાઝેલા છે. એ થર તપરૂપી સૂર્યના રશ્મિઓ (કિરણો) પડવા માંડે છે કે ત્યાં વિલય પામે છે. સૂર્ય અને તપ બંનેની સરખામણીનું બીજું એક મહત્ત્વનું કારણ એ છે કે સૂર્યને જેમ બાર સંક્રાંતિઓ હોય છે તેજ પ્રમાણે તપના પણ બાર ભેદો હોય છે. એ બારે ભેદોથી યુક્ત એવું જે તપ, તેજ સાચું તપ છે. સૂર્યની એક પણ સંક્રાંતિ ખંડિત હોઇ શકતી નથી. જો સૂર્યની એક પણ સંક્રાંતિ ખંડિત હોય, તો તેથી સૂર્યની પ્રતિભામાં એટલી ખામી છે; તેજ પ્રમાણે તપના પણ બારે બાર ભેદો પરત્વે રૂચિ હોય તોજ તે તપ એ તપ છે ! એવું તપ એ પૂર્ણપ્રકાશવાન છે. જ્યાં સૂર્યના કિરણ પડે છે ત્યાં અંધકાર ઉભો રહી શકતો નથી; તેજ પ્રમાણે તપરૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ પડે છે, ત્યાં અનાદિના કર્મો પણ ઉભા રહી શકતા નથી. સૂર્ય અને તપ એ બંને સરખાવીએ છીએ, પરંતુ તે છતાં એટલું યાદ નાખવાનું છે કે તપ એ તો સૂર્યથીએ વધારે સુંદર છે. સૂર્યનો પ્રકાશ વધે છે-તાપ વધે છે તો આખું જગત ત્રાહિ ત્રાહિ થઈ રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ અનેક એકિન્દ્રીય અને પંચેન્દ્રિય એવા જીવોનો પણ તેથી અંત આવે છે, ત્યારે તપ ગમે એટલું વધે; તો પણ શાંતિ !

તપની આરાધના શી રીતે થાય ?

તપ એ આવું મહત્ત્વવાળું સ્થાન છે, અતિ મહત્ત્વશાળી

વસ્તુ છે. હવે તેનું આરાધન શી રીતે કરવાનું છે તેનો વિચાર કરો. " ઔષધ ! ઔષધ ! આરોગ્ય ! આરોગ્ય ! " એવું બોલવાથીજ માત્ર દવાનો પ્રતાપ લાગતો નથી અને રોગ જતો નથી. તેજ પ્રમાણે તપ પણ માત્ર તપ, તપ એમ કરવાથી તપ થઈ શકતું નથી. મોઢેથી એકજ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા કરીએ, હાથજ ઉંચો કરી રાખીએ. ફરતો અગ્નિ સળગાવીને વચ્ચે બેસીજ રહીએ અથવા એવાજ બીજા ખેલ કરીએ; તેથી તપ થયું એમ નથી કહી શકાતું. બાર ભેદવાળા તપને આચરવાનો માર્ગ એ છે કે તેના બાર ભેદમાં રૂચિ રાખવી અને તેનું સેવન કરવું એ તપનું આરાધન છે; પરંતુ એ તપ પણ "તપ" ત્યારેજ છે કે જ્યારે એમા ખટાશ નથી હોતી ! દૂધના ભરેલાં તપેલાંનાં તપેલાં હોય પરંતુ તેમાં જો એક રજ જેટલી પણ ખટાશ પડી જાય તો સમજી લેશો કે તે દૂધ તો દૂધ તરીકે રહેતું નથી. તેજ સ્થિતિ તપની પણ સમજી લ્યો. તપ કરવું ખરૂં, પણ તે શા માટે વારૂ ? મોક્ષપદ પામવા માટે, ત્યારે મોક્ષના ધ્યેયપૂર્વક બારે ભેદોમાં રૂચિ રાખીને જે તપ થાય છે તેજ તપ છે અને એ તપને નવમે પદે એ રીતે આરાધવાનું છે.

પરંપરાએ આરાધાતું, શાસને અને પૂર્વાચાર્યોએ ઉપદેશેલા અને શ્રીપાળ જેવા ભદ્ર પુરૂષે આદરેલા નવપદનો આ મહિમા છે. આ મહિમા જેઓ સાંભળશે, સાંભળીને તેને જેઓ આદરમાં મૂકશે; તેઓ આ ભવ, પરભવનું સાચું સુખ મેળવી આત્મકલ્યાણના મહાગૌરવવન્તા સ્થાને પહોંચી શકશે. ★

ઉપસંહાર

" શ્રી સિદ્ધચક્ર " એ શબ્દજ બોલતાં કેવો આનંદ થાય છે ! જૈનહૃદયને સાચો આનંદ આપનારૂં જો કોઈ પણ સ્થાન હોય તો તે સિદ્ધચક્ર છે. સિદ્ધચક્રમાં નવપદ છે. એ નવપદ કયા કયા છે તેનો આપણે સાદ્યંત વિચાર કરી લીધો છે. નવપદમાં પહેલા બે પદો દેવતત્ત્વના છે, બીજા ત્રણ પદો ગુરુતત્ત્વના છે અને છેલ્લા ચાર પદો ધર્મતત્ત્વના છે. આ સઘળા નવે પદો એવા આનંદપૂર્ણ અને મધુર છે કે તેના એક એક પદની ભક્તિ કરનારો પણ આત્મકલ્યાણની રૂચિવાળો થઈ શકે, તો પછી જે માણસ એ નવે પદોની આરાધના કરતો હોય તેને માટે તો પૂછવું જ શું વારૂ ?

પણ નવપદોમાંથી ગમે તે એક પદે પદની સ્વતંત્રપણે આરાધના થઇ શકે એ શક્યજ નથી. આ નવે પદો એવા પરસ્પરાવલંબી છે કે જાણે સૂર્યના કિરણોનો બનેલો પ્રકાશ ! સૂર્યના કિરણોનો રંગ સફેદ છે; પરંતુ એ સફેદાઇની અંદર સાત રંગો રહેલા છે. રાતો, નારંગી, પીળો, લીલો, વાદળી, નીલ અને જાંબુડો; એ સાત રંગોનો મળીને સફેદ પ્રકાશ થાય છે. સૂર્યકિરણોનું પૃથક્કરણ કરતાં પણ એ સાતે રંગની સીમા એવી રીતે નક્કી કરી શકાતી

નથી કે જ્યાં સોયની અણી મૂકીને પણ તમે એમ કહી શકો કે ભાઇ, ફલાણો રંગ અહીં પુરો થાય છે અને અહીંથી ફલાણો રંગ આરંભાય છે. સૂર્યકિરણોમાં સાતે રંગ અવિભક્તપણે ભેગા થએલા દૃષ્ટિએ દેખાય છે. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધચક્રજીના નવપદો એક સાથેજ અવિભાજ્યપણે જોડાયેલા છે.

કોઈ એમ કહેશે કે એ નવપદોમાં એક પદની મહત્તા વધારે છે અને બીજા પદની મહત્તા ઓછી છે; તો તેનું તે કથન યુક્તિયુક્ત લેખાશે નહિ, કારણ કે નવપદો પરસ્પર ગુંથાએલા છે. સિદ્ધત્વને આપણે સંપૂર્ણ સત્ય માનીએ છીએ, પણ સંપૂર્ણ સત્યની એકલાનીજ કિંમત આંકો, તો તે વાસ્તવિક નથી. સંપૂર્ણ સત્યના શોધક તે અરિહંત ભગવાનો છે અને તેથીજ સિદ્ધત્વની સાથે અરિહંત જોડાય છે. હવે અરિહંતત્વ અને સિદ્ધત્વને ધ્યાનમાં લેતી વેળાએ તરતજ એવો વિચાર કરવોજ પડે છે કે એ અરિહંત આદિ તો હતા ત્યારે હતા, પરંતુ તત્પશ્ચાત્ આજે આપણે માટે એ ધોરી માર્ગને સલામત રાખનાર કોણ છે ? આ પ્રશ્નનું પરિશીલન કરતાં આપણી નજર તરતજ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુપદ ઉપર વળે છે. પરંતુ આ પાંચ પદનો સ્વીકાર કરીને પણ આપણી ગાડી ત્યાંજ અટકી જઈ શકતી નથી; આગળ તરતજ એવો વિચાર ઉભો થાય છે કે ભાઈ ! એ પાંચ પદો ઉપાસવા લાયક તો ખરાજ, પણ શું એ પાંચે પદો સ્વયંભૂ હતા ? જવાબ મળશે કે ના ! નહિજ ! પાંચે પદો સ્વયંભૂ ન હતા. અરિહંત અરિહંત બનીનેજ જન્મ્યા ન હતા. સિદ્ધ સિદ્ધ બનીને જન્મ્યા ન હતા અને

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ તે તે પદો સાથે લઇને જન્મ્યા ન હતા. પરંતુ એ બધાએ આ સઘળા પદો અહીંજ પ્રાપ્ત કર્યા હતા. ત્યારે સ્વાભાવિક રીતેજ એવી પ્રેરણા થાય છે કે જો એ ઉત્તમપદોની પ્રાપ્તિનો માર્ગ પણ જગતમાંજ છે, તો પછી શા માટે એ માર્ગને જાણીને તેનીજ સેવના નહિ કરવી ? હવે એ માર્ગે આગળ વધીએ.

એ માર્ગનું શોધન કરતાં આગળ વધીએ છીએ, ત્યારે ધર્મતત્વના ચાર પદો આપણને જડે છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ. આ ચારે તત્વોથી યુક્ત એવો મોક્ષમંદિરે જવાનો રસ્તો છે, પણ એ રસ્તો ચારે તત્વથી યુક્ત છે. એમાંનું એક તત્વ બીજા તત્વ ઉપર અવલંબેલું છે એટલે પરિણામે ચારે તત્વો સમગ્રરૂપે હિતાવહ છે; તેમાંથી કોઈ પણ તત્વ એકલું લઇ લેવાય, તો તેથી લાભ ન થતાં હાનિ થાય છે. દર્શન ખરૂં, પરંતુ તે સમ્યગ્દર્શન હોવું જોઈએ અને જ્ઞાનથી યુક્ત જોઇએ. જ્ઞાન સાચું પણ તે સમ્યગ્જ્ઞાન જોઇએ. દર્શન અને જ્ઞાન બંને લીધાં; પણ તે બાટલીમાં ભરી રાખેલું અમૃત છે, તેનો આસ્વાદ ત્યારેજ આવી શકે છે કે જ્યારે એ અમૃત મોંમાં પડે છે. દર્શન અને જ્ઞાનને અમલમાં મૂકવાનું-તેને સમજી શકાય એવી રીતે વ્યક્ત કરવાનું સ્થાન તે ચારિત્ર છે અને એજ પ્રમાણે ત્રિગુણથી યુક્ત બની આદરેલું એજ તપ અદ્ભુત સામર્થ્યથી કર્મબંધનનો વિનાશ કરે છે. હવે આ ચાર પદમાનું એક પદ પણ અર્થ વિનાનું હોય તો કેવો ઉત્પાત મચાવી શકે છે તે જુઓ. ધારો કે એક માણસ દર્શન એને ગણે કે પશુવધ કરીને

દેવોને સંતોષવા. હવે આ માણસ જ્ઞાન મેળવે, ચારિત્ર લે અને તપ પણ કરે છે તો તેનું બધું કરેલું અર્થશૂન્ય છે! અર્થાત્ આ ચારે પદોમાંથી એક પણ પદને છોડી દઈ શકાતું નથી; ચારે પદોને સમગ્ર રીતે લેવાના છે. આ રીતે એ નવ પરસ્પરાવલંબી પદોનો વિચાર કરશો તો માલુમ પડશે કે આ નવપદોમાં એકે પદની ગૌણતા નથી કિંવા કોઈ પણ બીજા એકની અપેક્ષાએ બીજા કોઈપણ પદની વિશેષતા નથી અર્થાત્ નવે નવપદો સમગ્ર રૂપે સરખાજ મહત્ત્વના છે, નવે નવની એક સરખી મહત્તા છે. આ નવપદોને સમગ્ર રૂપે સરખું મહત્ત્વ આપીનેજ માનવાના છે; આરાધવામાં ન્યૂનાધિકતા હોય, પણ માન્યતા સમાન હોય.

હવે છેલ્લી એક વાત બાકી રહે છે. આપણે એ વાત તો સારી રીતે જોઈ લીધી છે કે નવપદના નવે પદો મહાન્ છે, સરખા મહત્ત્વના છે અને તેથી તેમને આરાધવા જોઇએ. સમગ્રરૂપે એ ચક્રને ધ્યાનમાં રાખી દરેક પદની આરાધના માટે એકેક દિવસ રાખ્યો છે તે એટલાજ માટે કે દરેક પદના ગુણો પૂર્ણ રીતે ખ્યાલમાં આવી શકે અને તેની આરાધના કરી શકાય. હવે મુખ્ય વાત વિચારવાની છે તે એ વાત છે કે આ નવે પદોનું આરાધન શા માટે, શા હેતુથી કરવાનું છે? સિદ્ધચક્રના સઘળાં પદોની ફરીથી તપાસ કરો. પહેલું પદ મોક્ષતત્ત્વનું શોધક, બીજું પદ સ્વયં મોક્ષરૂપ, ત્રીજું, ચોથું અને પાંચમું પદ મોક્ષમાર્ગના ઉપાસક અને ઉપદેશક અને છટ્ઠું, સાતમું, આઠમું અને નવમું પદ એ મોક્ષનો માર્ગ જાતેજ! હવે વિચાર કરો કે બ્રહ્મચર્ય-મંદિરમાં લગ્ન કે ઉપભોગની વાત હોઇ શકે? કિંવા

વેશ્યાના ધામમાં પતિભક્તિ સંભવી શકે ? કદી નહિ ! ત્યારે મોક્ષનાજ શોધક, મોક્ષનાજ સ્વરૂપરૂપ, મોક્ષનાજ પ્રતિપાદક અને મોક્ષનાજ દાયક એવા તત્ત્વો પાસે મોક્ષ સિવાય બીજું કાંઇ હોઈ પણ શકે ખરૂં ? હવે મોક્ષ સિવાય તેમની પાસે કંઈ ચીજ છેજ નહિ અને છતાં આપણે તેની પાસે તેવીજ ચીજ માંગીએ, તો એ આપણી મૂર્ખાઇ જ ગણાય કે બીજું કાંઈ વારૂ ?

ધારો કે એક રાજા છે, પણ તેણે રાજપાટનો પરિત્યાગ કરી દીધો છે અને તે જંગલમાં જઇને રહ્યો છે. તેણે જાહેર કર્યું છે કે પોતે લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી ગયો છે. હવે એવા માણસની પાસે આપણે જઇને ભિક્ષા માંગીએ, કરગરીએ, અરે લાકડી લઇને મારવા ઉભા થઈએ છતાં તે અર્થ ક્યાંથી આપી શકે ? એજ ન્યાયે નવે પદો મોક્ષ-સ્વરૂપજ છે તો પણ પૌદ્ગલિક સંપત્તિ પણ આપીજ ક્યાંથી શકે ? આથી નવપદોને આરાધનારાની એ સૌથી પહેલી અને મોટામાં મોટી ફરજ છે કે તેણે મોક્ષને ધ્યાનમાં રાખીને મોક્ષના હેતુપૂર્વક નવે પદોને આરાધવા જોઇએ. એવા હેતુ વિના જે આરાધના થાય છે એ સાચી આરાધના નથીજ ! પણ તે સાથેજ બીજી એક વાત નોંધી લેવાની છે ! દ્રાક્ષના ખેતરોમાં જ્યારે મજુરો દ્રાક્ષ તોડવા જાય છે ત્યારે મજુરોને રોટલા ખાવા ઘેર જવું નથી પડતું, ત્યાંજ ખેડુતોને ભૂખ લાગી હોય તેટલી દ્રાક્ષ ખાવાની છૂટ હોય છે તેજ પ્રમાણે નવપદારાધનથી કિંવા બીજા સઘળાએ ધર્માચરણથી જે પુણ્ય બંધાય છે તેથી પૌદ્ગલિક સુખસંપત્તિ પણ વણમાગ્યે મળતી જાય છે.

હવે એક છેલ્લા પ્રશ્ન ઉપર આવીશું. નવપદની આરાધના કરવામાં આવે મોક્ષનો હેતુ ન હોય તો એવી આરાધના ચાલવા દેવી કે નહિ ? આ પ્રશ્ન કરવોજ વિચિત્ર છે. એક દહાડામાં મુંબઇ ન જઇ શકનાર, થોડે થોડે ચાલીને પણ મુંબઇ જાય છે, પરંતુ તે સદંતર ચાલવાનું જ બંધ કરી દેતો નથી; તેજ પ્રમાણે મોક્ષની ધારણા વિના જ જો આરાધના થતી હોય, તો તો ક્રિયાને બંધ ન પાડતાં "ગમે તેમ હો પણ ધર્મક્રિયા તો છેજને !" એમ ધારીને તેને ઉત્તેજન તો આપવુંજ જોઇએ અને ઉત્તેજન આપી આત્માને ક્રિયામાં રસ લેતો બનાવી, પછી તેને તેની ભૂલ બતાવી ધીમે ધીમે એને મોક્ષને માર્ગે વાળી જવો જોઇએ. નવપદની આરાધના આ રીતે પૌદ્ગલિક હેતુ દૃષ્ટિમાં ન રાખીને-મોક્ષને હેતુરૂપ બનાવીને કરવાથી કર્મની કુટિલતા એની મેળેજ ઓછી થાય છે અને તેનો ગમે તેવો અંધકાર હોય તો પણ તે વેરાઈ જઈને ત્યાં મોક્ષાભિલાષારૂપ પ્રકાશ પ્રકટ થાય છે. મનુષ્યસ્વભાવ એવો વિકટ છે કે તેને વશ કરવો કઠણ છે, છતાં તે અભ્યાસથી બની શકે છે. અહીં બીજા દર્શનોના ઉદાહરણો આપીને પણ આ વાત અન્યદર્શનીઓ પાસે પણ કબુલ રખાવી શકાય એવી છે. આવું વિચિત્ર મન, તે કાંઈ દરેક સંયોગોમાં એક ઝપાટે વશ ન થાય ! એને તો અભ્યાસ પાડવોજ જોઇએ. અને એ અભ્યાસ તેજ ક્રિયાઓ છે. ક્રિયાનું બળ ઓછું સમજતા નહિ. સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં એક ઉદાહરણ છે કે એક ગુરુએ મન કેવું છે તે ચેલાકોને બતાવવા માટે જુદા જુદા

પ્રયોગો કર્યા. એક શિષ્યને તેણે એવી ગુફામાં રાખ્યો કે ત્યાંથી જેનું નાનું સરખું માથું હોય એવાજ આકારના માથાવાળો મનુષ્ય કે પશુ તેમાંથી બહાર નીકળી શકે. આ શિષ્યને ગુરુએ ફરમાન કર્યું કે તારે મનમાં અહોનિશ એવીજ ભાવના કર્યા કરવી કે હું જાણે ભેંસ છું અને મારાં શીંગડાને લીધે મારાથી બહાર આવી શકાતું નથી; પરંતુ હું જ્યારે બહાર આવીને બૂમ મારૂં ત્યારે તારે તરત બહાર આવવું. શિષ્યે આ પ્રમાણે ૨૫ વર્ષ કર્યું. છવ્વીસમાં વર્ષને પહેલે દિવસે ગુરુ આવીને શિષ્યને બૂમ મારે છે. તો શિષ્ય કહે છે કે "આચાર્ય ! બહાર શી રીતે અવાશે ? માથા પરના શીંગડાં ઝાડીમાં ભેરવાઈ જશે !" અર્થાત્ એકજ ચિત્તે વરસો સુધી કામ કરવાનો આ પ્રભાવ છે. સામાન્ય ક્રિયાઓનો જો આવો પ્રભાવ છે, તો પછી ધાર્મિક ક્રિયાઓનું તો પૂછવુંજ શુ ? આત્મકલ્યાણનો રસ્તો નવપદઆરાધન છે, અને તેમાં રૂચિ રાખી મોક્ષની અભિલાષાપૂર્વક તે બધાને સંપૂર્ણ મહત્તા આપી તેમને હૃદયસ્થાનમાં આપવા સાથે આરાધવા એ દરેકની ફરજ છે. જગત એ માર્ગે વળો અને આત્મકલ્યાણનું એ અપૂર્વ, અજોડ સાધન છે તેને મેળવો અને મોક્ષનો માર્ગ નિર્વિઘ્ન કરો, દુખદર્દ ટળી જાઓ, આત્મા પૌદ્ગલિકરસિકતાથી રહિત બનો અને આત્મપદ અને નવપદને આત્મમય કરો એ જૈનશાસનનો આ દુઃખી સંસારને સંદેશો છે.

પર્વ મહિમા દર્શન

વિભાગ–૧

પ્રવચનકાર

પ. પૂ. આચાર્ય દેવેશ

શ્રી આનંદ સાગરસૂરીશ્વરજી

મહારાજ

પ્રકાશન પ્રેરણાદાતા

પ. પૂ. શાંતિમૂર્તિ તપોનિધિ

આચાર્ય દેવેશ શ્રી દર્શન સાગરસૂરીશ્વરજી

મહારાજ

સંપાદક

પૂ. સંગ્રહન પ્રેમી ગણિવર્ય

શ્રી નિત્યોદય સાગરજી મહારાજ

પર્વ મહિમા દર્શન

પર્વોનો પ્રકાશ

- આષાઢી ચાતુર્માસી
- અષ્ટાહ્નિકા (પર્યુષણ પર્વ)
- દિપાવલી પર્વ

પ્રકાશક :-
શ્રી આત્મોદ્ધારક પ્રવચન પ્રકાશન સમિતિ-મુંબઈ
૭૭/એ, વાલકેશ્વર
મુંબઈ-૬

ઉપક્રમ

(પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

અર્થ—સંસ્કૃતમાં 'પર્વન્' શબ્દ છે. એને ગુજરાતીમાં 'પર્વ' કહે છે. આના પાંચ અર્થ છે: (૧) ગ્રન્થનો ભાગ, (૨) આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ અને અમાસ એ પૈકી એક તિથિ, (૩) પવિત્ર દિવસ, (૪) તહેવાર અને (૫) સાંઠાનો એક ગાંઠાથી બીજા ગાંઠા સુધીનો ભાગ. આ પાંચ અર્થોમાંથી ત્રીજો અને ચોથો અર્થ અને ખાસ કરીને ચોથો અર્થ અને અમુક અપેક્ષાએ બીજો અર્થ આ પુસ્તકના 'પર્વ-મહિમા દર્શન' નામમાં રહેલા 'પર્વ'નું દ્યોતન કરે છે.

અહીં હું જૈન પર્વોની એક કામચલાઉ સૂચિ રજૂ કરું છું:—

કાર્તિક સુદ પડવો, જ્ઞાનપંચમી, કાર્તિક સુદ ચૌદશ (ચોમાસી ચૌદશ), કાર્તિકી પૂનમ, મૌન-એકાદશી, પોષદશમી, મેરુત્રયોદશી, ફાગણ સુદ ચૌદશ (ચોમાસી ચૌદશ), ચૈત્રી ઓળી, ચૈત્ર સુદ તેરશ, ચૈત્રી પૂનમ, અખાત્રીજ, અષાડ સુદ ચૌદશ (ચોમાસી ચૌદશ), પર્યુષણ, આસોની ઓળી અને દીવાળી.

વર્ગીકરણ—જૈનોનાં કેટલાંક પર્વો વાર્ષિક છે તો કેટલાક માસિક છે. ઉપર ગણાવાયેલાં તમામ પર્વો એ વાર્ષિક પર્વ છે. આઠમ, ચૌદશ વગેરે તિથિઓ માસિક પર્વ છે.

જૈન ગણના—જૈન શાસ્ત્રકારે કાળનો વ્યવહાર-એની યોજના શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસું એમ ત્રણ ચોમાસી દ્વારા કરેલ છે.

આર્ય પર્વોનો મોટો-મહત્વનો ભાગ વર્ષાઋતુમાં આવે છે. પ્રસ્તુત ગ્રન્થની યોજનામાં પર્વોનો ક્રમ આષાઢી ચતુર્દશીથી શરૂ કરાયો છે અને ધીરે ધીરે અખાત્રીજ સુધી લંબાવાયો છે.

તહેવાર અને પર્વમાં તફાવત—આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજીએ પર્વ અને તહેવારનાં લક્ષણો આપી એ બે વચ્ચે તફાવત દર્શાવ્યો છે. એમનું કહેવું એ છે કે કોઈ એક વસ્તુનું મહત્ત્વ સૂચવવા જે ઉત્સવ જોડાય તે 'તહેવાર' દા. ત. મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણના દિવસરૂપ દીવાળી. જે દર મહિને કે વર્ષે નિયમિતપણે સમુદાયની અપેક્ષાએ આરાધાય તે 'પર્વ'. જેમકે જ્ઞાનપંચમી.

જૈન પર્વનો ઉદ્દેશ—જૈન ધર્મ એ નિવૃત્તિને પ્રાધાન્ય અર્પે છે. ત્યાગ એ એનો પ્રાણવાયુ છે. જૈનોનાં પર્વ એટલે ત્યાગ કેળવવાના

અમૂલ્ય અવસરો. એમાં માલમલિદા ઉડાવવાની, ધીંગામસ્તી કરવાની, રંગરાગને પોષવાની, વિષયોને બહેલાવવાની વાત નથી અને હોઈ પણ ન શકે. પૌદ્ગલિક સુખની જેમને લત લાગી હોય તેમને તેનાથી વિરકત કરવાં એ જ ગીતાર્થના ઉપદેશનો ઉદ્દેશ છે. આત્મિક-સાચા, સ્વતંત્ર અને સનાતન સુખના ભોક્તા બનવાનો માર્ગ બતાવવો અને પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોની લોલુપતાનો આત્યંતિક નાશ કરાવવો એ જ સાચા ઉપદેશનું ધ્યેય છે. આ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે જેટલો પ્રયાસ કરાય તેટલી પર્વની આરાધના કરેલી ગણાય. જનોનાં અને અજૈનોનાં પર્વોમાં ભિન્નતા છે: એકમાં ખાનપાન, રંગરાગ વગેરેનો ત્યાગ છે તો બીજામાં એને પોષવાની-અમનચમન કરવાની-મોજમજા કરવાની ભાવના છે.

પંચમી-માહુપ્પમાં જ્યેષ્ઠ-પંચમી અને લઘુપંચમી એમ બે તિથિઓ-રીતિઓ જ્ઞાનપંચમીની આરાધના તરીકે દર્શાવાઈ છે. આ આરાધનાનો સમય, પંચમીનું વ્રત ગ્રહણ કરવાની વિધિ, વ્રત પૂર્ણ થયા પછી કરવાનું ઉદ્યાપન અને જ્ઞાનપંચમી આરાધવાથી જયસેનથી માંડીને ભવિષ્યદત્ત એમ દસ વ્યકિતઓને સૌભાગ્ય ઈત્યાદિ દસ પ્રકારનાં ફળ પ્રાપ્ત થયાં એને અંગે દસ કથાઓ એમ વિવિધ બાબતો બપાઈ છે.

દેવવંદન-ત્રણે ચોમાસી, દીવાળી, જ્ઞાનપંચમી, મૌનએકાદશી અને ચૈત્રી પૂનમ એ પર્વને અંગે સંઘ સમક્ષ દેવવંદન કરાય છે.

ગુણણાં* ઈત્યાદિ-પર્વની આરાધના કેમ કરવી તે જાણવું જરૂરી છે. જૈન સમાજને એ કહેવું પડે તેમ નથી કે આરાધના એટલે જપ અને તપ. વિસ્તારથી કહું તો કાઉસ્સગ્ગ (કાયોત્સર્ગ), ખમાસમણાં (ક્ષમા-શ્રમણ), પ્રદક્ષિણા, સાથિયા, ગુણણાં (ગણણાં) ઈત્યાદિ પર્વ સાથે સંકળાયેલાં છે.

કેટલાંક પર્વને અંગે ગણણાં ગણવાની પ્રથા જોવાય છે. આ પર્વો પૈકી અહીં દીવાળી, જ્ઞાન-પંચમી, મૌન-એકાદશી, પોષ-દશમી અને ચૈત્ર શુકલ ત્રયોદશી એ પાંચનો જ વિચાર કરાય છે.

દરેક ગણણાં માટે વીસ નવકારવાળી ગણવાની હોય છે એટલે કે સામાન્ય રીતે જોતાં એકનું એક પદ બે હજાર વાર ગણવાનું હોય છે.

દીવાળી-સાંજ પછી અને મધ્યરાત્રિ પહેલાં श्रीमहावीरस्वामिसर्वज्ञाय नमः,

---

* મૂલ સંસ્કૃત શબ્દ 'ગુણન' છે. गुणनकम् गुणणउं गुणणुं गणणुं 'ગણણું'ને બદલે કેટલાક ગયણું તેમજ ગરણું પણ બોલે છે

દીવાળી–મધ્યરાત્રિની પછી ને સવારના ચારેક વાગ્યા પહેલાં શ્રીમહાવીરસ્વામિપારગતાય નમઃ, અને કાર્તિક સુદ એકમને સવારે (પ્હો ફાટતાં પહેલાં–સૂર્યોદય પહેલાં)

શ્રી ગૌતમસ્વામિસર્વજ્ઞાય નમઃ એમ ત્રણ પ્રકારે ગણણાં ગણાય છે.

જ્ઞાન–પંચમી–ઓં હ્રીં નમો નાણસ્સ આ પદ બે હજાર વાર ગણવાનું હોવાથી એ પદની વીસ નવકારવાળી ગણાય છે.

મૌન–એકાદશી–મનુષ્યલોકમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છોડીને કર્મભૂમિરૂપ પાંચ ભરત ક્ષેત્રમાં અને પાંચ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળમાં જે ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થયા તે પૈકી નેવું તીર્થંકરનાં બધાં મળીને દોઢસો કલ્યાણકો મૌનએકાદશીને દિવસે થયાં છે. આ ચોવીસીમાં આપણાં ભરત ક્ષેત્રમાં ત્રણ તીર્થંકરનાં પાંચ કલ્યાણક થયાં છે: જેમકે અરનાથની દીક્ષા, મલ્લિનાથનાં જન્મ, દીક્ષા ને કેવલજ્ઞાન, અને નમિનાથનું કેવલજ્ઞાન.

પોષ–દશમી–ઓં હ્રીં પાર્શ્વનાથાર્હતે નમઃ એમ ગણણું ગણાય છે.

ચૈત્ર શુક્લ ત્રયોદશી–ઓં હ્રીં મહાવીરસ્વામી અર્હતે નમઃ પદની વીસ નોકારવાળી ગણવી એ આ પર્વને અંગેનું ગણણું છે.

જ્ઞાનાદિની તિથિઓ–અજવાળિયા અને અંધારિયા એ બંને પખવાડિયાની બીજ, પાંચમ અને અગિયારસ એ છ તિથિઓ જ્ઞાન–તિથિ ગણાય છે. એવી રીતે બે આઠમ, બે ચૌદશ, પૂનમ અને અમાસ એ છ ચારિત્ર–તિથિ ગણાય છે. બાકીની બધી તિથિઓ 'દર્શન તિથિ' કહેવાય છે.

શ્રીઆનંદસાગરસૂરિજીને જૈન દર્શનનાં તત્ત્વો એટલા બધા સ્પષ્ટ પણે અને યથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજ્યાં છે કે એઓ એનાં તારેતાર છૂટા પાડીને એ સમજાવી શકે છે અને વળી તેમ કરતી વેળા પરિભાષાની જટિલ ગૂંથણીનો આશ્રય ન લેતાં એઓ સાદી અને સીધી, પરંતુ સાથે સાથે સચોટ ભાષામાં એ રજૂ કરે છે.

પ્રવચનકાર મહર્ષિનો ટુંક પરિચય

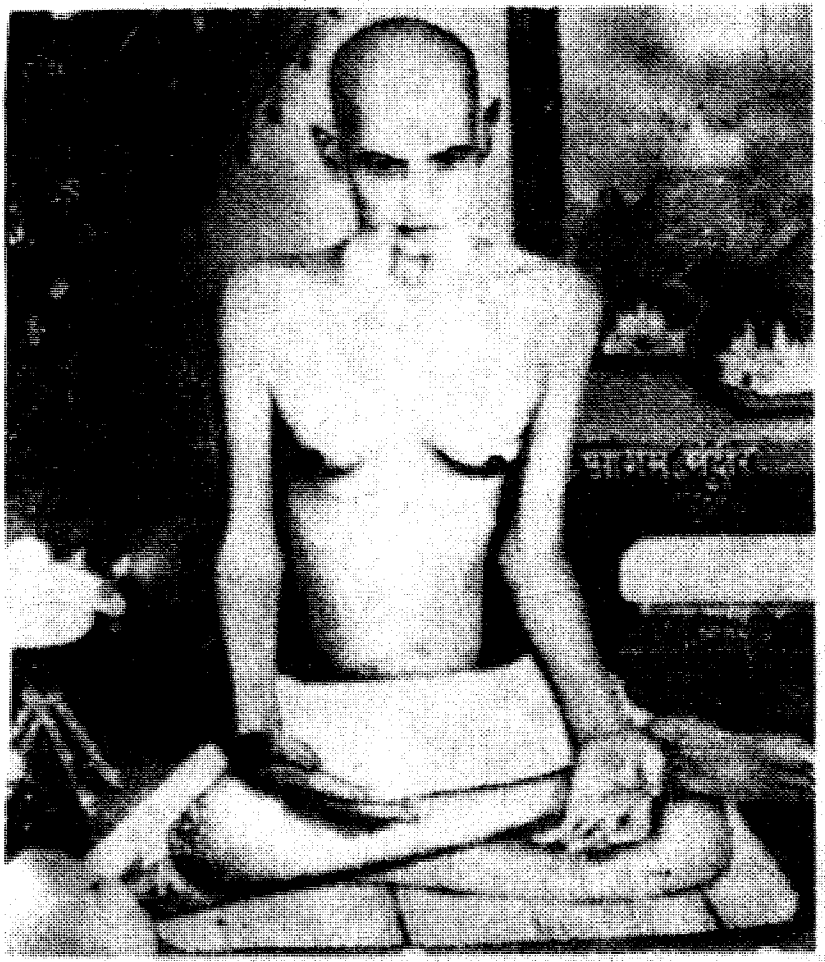
ભગવાન શ્રી મહાવીરની વિમળ, પ્રેરક અને બોધક વાણી જેમાં શબ્દસ્થ થઈ છે તેવા આગમોના ઈતિહાસ સાથે દિવંગત પૂજ્ય આચાર્ય-શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજનું નામ અવિભાજ્ય રીતે સંકળાયેલું છે. વર્તમાનમાં મુદ્રિત પુસ્તક આકારે આપણને જે આગમો ઉપલબ્ધ છે, તે ઉપલબ્ધિ પૂજ્યશ્રીની જીવનભરની અથાક અને અખંડ સાધનાની મઘમઘતી સુગંધ છે.

સ્મૃતિમાંથી વિસરાઈ જતાં આગમોને તાડપત્રો પર અંકિત કરા-વવાનું સર્વપ્રથમ શકવર્તી કાર્ય મહર્ષિ શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે કર્યું. તાડપત્રો પર ગ્રંથસ્થ થયેલ આગમોને, જિર્ણતા અને ઉધઈ વગેરેથી નષ્ટ થતું બચાવી લેવાનું સર્વ પ્રથમ કાર્ય પૂજ્યપાદ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી મહારાજે કર્યું. મહર્ષિ ક્ષમાશ્રમણે અધિકારી વિદ્વાનો અને શ્રમણ ભગવંતોને યોગ્ય આગમો ઉપલબ્ધ કરાવ્યા. પૂજ્યશ્રીએ એ જ આગમોને ઘરમાં વસાવી શકાય તેવાં સુલભ બનાવ્યાં. એટલું જ નહિ પણ આગમોને (ભગવાનની અમૃતવાણીને) પવિત્ર મંદિરની મેરુટોચે, બિરાજિત કર્યાં. કાગળો પર તો આગમોને મુદ્રિત કરાવ્યા જ, સાથે સાથ તે બધાંને તાંબાના પતરાં અને આરસના પથ્થર પર પણ કંડા-રાવ્યા. આમ પૂજ્યશ્રીએ આગમોને નવજીવન અને અજરામરત્વ બંને અર્પ્યાં. આવું ભગીરથ કાર્ય તેઓશ્રીએ માત્ર સાડા પાંચ દાયકાની અવધિ માત્રમાં જ કર્યું!

આજથી એક સદી પહેલાં તેવા મહાપુરુષે આ ધરતી પર પોતાની આંખ ખોલી. જન્મ સ્થળ: કપડવંજ (જિ. ખેડા. ગુજરાત) પિતાનું નામ: શ્રી મગનભાઈ, માતાનું નામ: યમુનાબેન, સંવત ૧૯૩૨ ના દ્વિવાસાના (અષાઢ વદ અમાસ) મંગળ દિવસે તેમનો જન્મ થયો. તેમનું નામ: હેમુ-હેમચન્દ્ર.

તે જમાનો બાળલગ્નની બોલબાલાનો હતો. માતાપિતાએ હેમુને બાર વરસની વયે માણેક નામની સુશીલ કન્યા સાથે પરણાવી દીધો. પોતાના લગ્ન માટે માતાપિતા દોડધામ કરી રહ્યા છે તે જાણીને હેમુનું હૈયું ખિન્ન અને બારૂં થઈ ગયું. વિનયથી પણ પૂરી મક્કમતાથી તેણે વડીલોને કહ્યું: 'તમે બધાં મને લગ્નના બંધનમાં બાંધશો નહિ. મારે તો દીક્ષા જ લેવી છે.'

પરમ પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્ય
ભગવંત શ્રી સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

જેઓશ્રી આ રીતે ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં પંદર દિવસ રહી સંવત
૨૦૦૬ના વૈશાખ વદ પાંચમના રોજ બપોરે ૪-૩૨ કલાકે
સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા.

સ્થળ : લીમડાનો ઉપાશ્રય, ગોપીપુરા સૂરત

આચાર્ય ભગવંત

શ્રી દર્શનસાગર સૂરીશ્વરજી

મહારાજ સાહેબ

પણ હેમનું કહ્યું કોઈએ કાને ધર્યું નહિ. કોડભરી માણેક પરણીને સાસરે આવી. તેણે જોયું કે જેને પોતે પરણી છે તે આ લોકનો માણસ નથી. તેની આંખોમાં ભોગની જ્વાલા નહિ, પણ વૈરાગ્યની શીતળ દીપશિખા ઝળહળે છે. તેના રોમેરોમમાં અને જીવનના દરેક વ્યવહારમાં આત્માની અનુગૂંજ ગૂંજે છે, આનો જન્મ વાસનાપૂર્તિ માટે નહિ, પણ આત્માની ઉપાસના માટે થયો છે.

હેમુ સંસારી હતો, પતિ હતો, છતાંય તે ન સંસારી હતો, ન પતિ હતો. સ્ત્રીસંગમાં ય નિઃસંગ હતો. સંસારમાં ય તે સાધુ-સાધક હતો. અને એક દિવસ પોતાના મોટાભાઈ સાથે હેમુ અમદાવાદ પહોંચ્યો. બંને બાંધવ બેલડીએ ગુરુદેવને વંદન કરી, પોતાને દીક્ષા આપવાની પ્રાર્થના કરી, અગમપારખુ, ગુરુદેવ પૂજ્ય શ્રી ઝવેરસાગરજી મહારાજે મણીલાલને દીક્ષા આપી. હેમુને ઘરે જવા કહ્યું. ગયો ઘેર કપડવંજ.

થોડા સમય બાદ અંધારી રાતે હેમુએ ફરી ઘર છોડ્યું. ગુરુદેવ પાસે પહોંચી જઈને દીક્ષા લીધી. સ્વજનોને જાણ થઈ. સાસરા પક્ષે અદાલતનાં બારણાં ખટખટાવ્યાં. કાયદાએ કાયદાનું કામ કર્યું. હેમુને પાછા સંસારમાં આવવું પડ્યું. આવ્યો, પણ રહ્યો સાધુના વેષમાં જ!

ત્યારબાદ પિતા-પુત્ર બંનેને અમદાવાદ જવાનું થયું. ત્યાં હેમુ ગુરુદેવને ફરી મળ્યો. દીક્ષા આપવા અતિ આગ્રહ કર્યો અને ૧૬-૧૭ વરસની વયે હેમુ, સંવત ૧૯૪૭ ના મહા સુદ પાંચમના દિવસે વંદનીય મુનિ આનંદસાગર બન્યો. આ સમયે પણ ધમાલ તો થઈ જ. પણ હેમુની જિત થઈ. પછી તો પિતાએ પણ પુત્રના પગલે દીક્ષા લીધી.

એક સદી પહેલાંનું જૈનશાસન એટલે જ્ઞાનાભ્યાસ માટેની અપૂરતી સગવડો. યતિઓનું એકચક્રી સામ્રાજ્ય, સંવેગી સાધુઓની સંખ્યા ગણીગાંઠી જ. પૂજ્યશ્રીએ 'સિદ્ધાંત રત્નિકા વ્યાકરણ' ભણવા માટેની શોધખોળ કરી. એક ભંડારમાંથી તેની ફાટેલી-તૂટેલી જેવી એક પ્રત મળી. ગુરુદેવ પાસે માત્ર ત્રણ જ માસમાં એ વ્યાકરણને કંઠસ્થ કરી લીધું!

ગુરુદેવની બસ આટલી જ મહત્ત્વની યાદ રહી. એક વરસમાં જ સં. ૧૯૪૮ માગસર વદ ૧૧ ના રોજ તેમનો ચિરવિયોગ થયો. માત્ર ૧૦॥ માસ જ ગુરુવાસ રહ્યો.

હવે કોણ ભણાવે? કોની પાસે ભણવું? મુનિ આનંદસાગરના હૃદયે આ ચિંતા કોરી ખાવા લાગી. આ ચિંતાની એક રાતે તેમણે સ્વપ્ન

જોયું. સ્વપ્નમાં હતા એક પ્રતાપીપ્રભાવી જ્ઞાની ગુરુ તેમણે પૂછયું: 'બાલમુનિ! શેની ચિંતા કરો છો?'

'મારે આગમ ભણવા છે. તે મને કોણ ભણાવે? તેની ચિંતા કરું છું.'

'ચિંતા ન કરો. પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી તારા હૈયે શ્રુતજ્ઞાન વસેલું છે. પ્રયત્ન કર. તારે જે આગમ ભણવું હોય, તેની ઉપાસના કરીને ભણવાનું શરૂ કર. જે ભણવું હોય તેને ઊંચે આસને સ્થાપી ગુરુવત, વંદનવિધિ કરવો અને વાચનાનો આદેશ લઈને ભણવું. એમ કરીશ, તો તું અજોડ જ્ઞાની બની શકીશ...'

આ દિવ્ય સ્વપ્ન બીજા દિવસથી જ સત્ય બન્યું, પૂજયશ્રીએ સર્વ પ્રથમ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજની વૃત્તિવાળી શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની પ્રતનું વિધિપૂર્વક વાચન શરૂ કર્યું.

પૂજયશ્રીની જ્ઞાનપિપાસા સહરાના રણ જેવી તીવ્ર અને અખૂટ હતી. રોજના લગભગ પાંચસો શ્લોક વાંચતા. આરામના સમયે બપોરના ચર્ચાત્મક ગ્રન્થો વાંચતા. છાણીમાં એક શાસ્ત્રી પાસે ન્યાયશાસ્ત્રોનું ગહન અધ્યયન કર્યું.

એકથી વધુ વાર તેઓશ્રીએ સ્થાનકવાસી તેમજ અન્ય દર્શનીઓ સાથે સફળ શાસ્ત્રાર્થ કર્યો હતો. પ્રખર પ્રજ્ઞા સાથે તેઓશ્રી મધુર વકતા પણ હતા. લેખક, સંશોધક અને પત્રકાર ત્રણેયનો તેમના વ્યકિતત્વમાં સમન્વય થયો હતો. ૨૦ વર્ષ સુધી 'સિદ્ધચક્ર' નામનું પત્ર તેઓશ્રીએ ચલાવ્યું. અઢી લાખથી વધુ ગંભીર-ગહન શ્લોકોનું સર્જન કર્યું છે.

પૂજયશ્રીના હૈયે એક જ ચિંતા અને લગન હતી કે આગમોનો ઉદ્ધાર થાય. ટ્રસ્ટીઓની બેદરકારીથી મૂલ્યવાન તાડપત્રો બળાતાં હતાં, ચોરાતાં હતાં. વેચાઈ જતાં હતાં. તાડપત્રો પરના આગમો ટકી ટકીને કેટલો કાળ ટકે? તે બધાંને તો સુલભ થાય જ નહિ ને? આવી આગમ-ચિંતાથી તે સતત એક જ પ્રાર્થના કરતા:

'હે શાસનદેવ! વીતરાગ પ્રભુનો સિદ્ધાંત છિન્નભિન્ન થાય છે. આગમ વિના ધર્મ કેમ જળવાશે? આગમના ઉદ્ધાર માટે મને સહાય કરો.'

અને આ ગુપ્ત પ્રાર્થના એક સખી ગૃહસ્થે સાંભળી. આજથી

સાત દાયકા ઉપર શ્રી ગુલાબચંદભાઈ ઝવેરીએ પોતાની વડીલોની સ્મૃતિમાં રૂપિયા એક લાખની જંગી રકમનું સહર્ષ દાન કર્યું. પરિણામે જૈનશાસનને, આગમો પ્રકાશન કરનાર સર્વ પ્રથમ 'શેઠ દેવચંદ્ર લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ' નામની સંસ્થાની મૂલ્યવાન ભેટ મળી.

આગમોને મુદ્રિત કરવાનું કાર્ય સામા, તોફાની ઘોડાપૂર પ્રવાહમાં તરવા જેવું હતું. આગમો છપાય જ નહિ, એવી ત્યારે દૃઢ અને કંઈક અંશે ઝનૂની માન્યતા હતી. પૂજ્યશ્રીએ એ વિરોધવંટોળ વચ્ચે પોતાનું જીવન કાર્ય (મિશન) શરૂ કર્યું. ગામોગામથી જ્યાંથી મળે ત્યાંથી શાસ્ત્રોની પ્રતિઓ મંગાવી. મળેલી પ્રતોને અન્યોન્ય મેળવી જોઈ. શુદ્ધિઓ, પાઠભેદ વગેરે તપાસ્યા અને એકલા હાથે, એક પૈસાના પણ અર્થ વિના પૂજ્યશ્રીએ અઢીસો પ્રતોનું હજારો શ્લોક પ્રમાણે લખાણ પુનરુદ્ધાર માટે જાતે લખીને પ્રેસ કોપી તૈયાર કરી! પ્રૂફો પણ લગભગ જાતે જ વાંચતા. તેમના આ જ્ઞાનયજ્ઞનું સુપરિણામ એ આવ્યું કે માત્ર ભંડારોમાં જ જોવા મળતાં આગમ ગ્રંથો ઘરના પુસ્તકાલયમાં પ્રાપ્ત થવા લાગ્યા.

મુદ્રિત આગમોનું જ તેમનું લક્ષ્ય ન હતું. આગમો અજરામર અને તે જ તેમની આત્મતમન્ના હતી. આથી તેઓશ્રીએ આગમોને સંગેમરમરમાં કંડારવાનું બીજું ભવ્ય વિરાટ કાર્ય આરંભ્યું. જાણીને આશ્ચર્ય થાય છે કે આ કાર્ય તેઓશ્રીએ માત્ર પાંચેક વરસના અલ્પ સમયમાં જ પૂરું કર્યું! સં. ૧૯૯૪માં તેનો શુભારંભ કર્યો અને સં. ૧૯૯૯માં મંગળ પૂર્ણાહુતિ કરી. આરસની શિલાઓ પર શુદ્ધપણે કોતરાયેલ આગમોનું એક નયનરમ્ય આગમ મંદિર પણ તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી નિર્માણ થયું.

જિનમંદિર તો ભરત ચક્રવર્તીથી માંડીને આજ સુધીના ભાવિકોએ અનેક બંધાવ્યાં છે. પરંતુ જૈન દર્શનના ઈતિહાસમાં આગમ મંદિર નિર્માણ કરાવવાનું સર્વ પ્રથમ શ્રેય પૂજ્યશ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના ફાળે જ જાય છે. તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયની શીતળ છાયામાં હાલ ઊભેલું 'શ્રી વર્ધમાન જૈન આગમ મંદિર' એ પૂજ્યશ્રીની જીવનભરની ખંત, ધીરજ, સાધના અને તપની નિરંતર ગૌરવ ગાથા ગાય છે. પાલિતાણા જાય અને 'આગમ મંદિર'ના દર્શન ન કરે તેનો ફેરો એળે ગયો સમજવો. એવું એ બેનમૂન મંદિર છે. તે ઉપરાંત તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી સુરતમાં પણ આવું એક આગમ મંદિર ઊભું થયું. ત્યાં તામ્રપત્ર પર આગમો કંડારાયેલાં છે.

આગમઉદ્ધારની સાથોસાથ પૂજ્યશ્રીએ વિવિધ સમુદાય અને ગચ્છના સાધુઓને પણ મોકળા મને આગમોની વાચના પણ આપી હતી.

આગમસેવા ઉપરાંત તીર્થસેવા પણ તેઓશ્રીની એટલી જ રોમહર્ષક છે. અંતરિક્ષજી તીર્થયાત્રા સંઘ સમયે દિગમ્બરોએ કાયદો હાથમાં લીધો હતો. 'આ તીર્થ અમારું છે. તમારું નથી' એમ કહીને લોહિયાળ મારામારી કરી હતી. પૂજ્યશ્રીને પણ માર પડયો હતો. કોર્ટમાં કેસ ગયો. ન્યાયાધીશે ચુકાદો આપ્યો કે:

"શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સાધુ મુનિરાજ શ્રી આનંદસાગરજીએ ધર્મની રક્ષા કરવા યોગ્ય કર્યું છે. ન્યાય અને કાનુનની દૃષ્ટિએ કાર્ય અયોગ્ય નથી. દિગમ્બર સંપ્રદાયે કરેલ કાર્ય અયોગ્ય છે. મહાત્માશ્રીએ સત્ય હકીકત જણાવી છે. મહાત્માશ્રી પરિપૂર્ણપણે નિર્દોષ છે. તેમની જ સત્યનિર્ભર જુબાની પર કેસનો નિર્ણય આપું છું.'

અંતરિક્ષજી તીર્થની જેમ શ્રી કેશરિયાજી તીર્થમાં પણ પૂજ્યશ્રીએ ધ્વજા દંડ ચડાવવામાં ભવ્ય સફળતા મેળવી હતી. ત્યારે શ્રી શત્રુંજય તીર્થની સ્થિતિ કંઈક જુદી હતી. પાલિતાણાનરેશ બ્રિટિશ રાજાના ખંડિયા હતા. તેણે યાત્રિકો પર કર નાંખ્યો! જીજીયા વેરા નામે આ કાળો કર ઈતિહાસમાં કાળા અક્ષરે નોંધાયો. શ્રી સંઘે કાયદાનો આશરો લીધો. ચૂકાદો ન આવે ત્યાં સુધી સ્વેચ્છાએ તીર્થયાત્રા બંધ જાહેર થઈ. ન્યાયનો માંગણી થતાં દર વર્ષે રૂા. ૬૦ હજાર તીર્થરક્ષણ તરીકે આપવાનું નક્કી થયું.

પૂજ્યશ્રીએ આ વાર્ષિક વેરા માટે રૂા. ૧૧ લાખની રકમ નાંખી જેથી તેના વ્યાજમાંથી વેરો ચૂકવી શકાય. અને તેઓશ્રીના ઉપદેશથી એ જંગી રકમ પણ સ્થાયી ભંડોળ તરીકે થઈ ગઈ. અને પુનઃ યાત્રિકો ભાવ વિભોર હૈયે દાદાને ભેટયા!

શ્રી સમેતશિખરજી તીર્થના ઈતિહાસમાં પણ પૂજ્યશ્રીનાં સોનેરી હસ્તાક્ષર થયાં છે, ત્યારે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી પેઢી હસ્તક શત્રુંજય અને ગિરનાર તીર્થના વહીવટ હતા. બ્રિટિશરો સમેતશિખરને પોતાને તાબે કરવા ખટપટ કરતા હતા. મોતને મૂઠીમાં લઈને પૂજ્યશ્રીએ હાકલ કરી: 'સમેતશિખરજી પહાડ જૈનોનો છે! તેઓશ્રીએ આ સાથે જ ગામોગામના શ્રી સંઘો પાસે સમેતશિખરનો પહાડ વેચાતો લઈ લેવાનો અનુરોધ કરતાં તારો પેઢી પર કરાવ્યા. પેઢીએ એ પહાડ વેચાતો લઈ લીધો!

श्री शङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः
अनन्तलब्धिनिधानाय श्रीगौतमगणधराय नमः

પર્વ મહિમા દર્શન

પ્રવચનકાર

આગમોદ્ધારક. પૂ.આ. ભ. શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજીમહારાજ

અષાઢ ચાતુર્માસિક વ્યાખ્યાન

सामायिकावश्यकपौषधानि, देवार्चनस्नात्रविलेपनानि ।
ब्रह्मक्रियादानतपोमुखानि, भव्याश्चतुर्मासिकमण्डनानि ॥१॥

ચોમાસાની વિશિષ્ટતા

ધર્માદિવર્ગોની સ્પષ્ટતા

શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્ય ભગવાન શ્રીમાન્ વિજયલક્ષ્મી-સૂરીશ્વરજી મહારાજા ભવ્યજીવોના ઉપકારાર્થે **ઉપદેશપ્રાસાદ** નામના ગ્રન્થની રચના કરતાં શ્રાવકધર્મને જણાવી ગયા છે. તેમાં આપણે એ મહાત્માનું તે સૂચન જોઈ ગયા કે આ જગતમાં જીવો અનેક પ્રકારની ઈચ્છા-ધારણા-રુચિ કે મનોરથોવાળા છે. યદ્યપિ જગતમાં દરેક જીવની ઈચ્છા ભિન્નભિન્ન હોવાથી તમામ જીવોની ઇચ્છા, ધારણા, રૂચિ, મનોરથો જુદા જુદા હોય છે. તથાપિ જેમ રંગના દેખાવને અંગે અનેક પ્રકારના રંગો છતાં, તેનું વર્ગીકરણ કરીને જગતે કહ્યું કે રંગો પાંચ પ્રકારના છે, તેમ આ ભિન્નભિન્ન ઈચ્છાઓદિના પણ વર્ગીકરણથી ચાર વર્ગ બને છે. ચાર વર્ગમાં તમામ પ્રકારની ઇચ્છા, ધારણા વગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એ ચાર-વર્ગનાં નામ-ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. ઇચ્છાઓ ગમે તેટલા પ્રકારે ભિન્ન હોય છતાં તે તમામ ઇચ્છાઓ આ ચાર વર્ગમાં સમાઈ જાય છે. કેટલીક ઇચ્છાઓ ધર્મવર્ગમાં, કેટલીક ઇચ્છાઓ અર્થ વર્ગમાં, કેટલીક ઇચ્છાઓ કામવર્ગમાં, અને કેટલીક ઇચ્છાઓ મોક્ષવર્ગમાં સમાઈ જાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થશે કે પુરુષથી કરાતા છતાં આ ચારને પુરુષાર્થ નહિ કહેતાં શાસ્ત્રકારો, વર્ગ શબ્દથી કેમ ઓળખાવ્યા? કલિકાલસર્વજ્ઞ,

ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા યોગશાસ્ત્રમાં 'चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो (योग० प्रकाश० १५)' કહી, આ ચારને પુરુષાર્થ તરીકે નહિ પણ વર્ગ તરીકે ગણાવે છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા આચાર્ય ભગવાન શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ધર્માદિ ચારને તે ચાર પ્રયત્નથી થનારા છે. એટલા પૂરતા જ પુરુષાર્થ તરીકે માને છે, છતાં અહીં વર્ગમાં ગણાવે છે, કારણ તેમાં એ છે કે તે ચારેને સાધ્ય તરીકે તેઓ માનતા નથી.

જ્યાં સુધી વિવેકની ખામી હોય, માયાજાળનું બંધન હોય, આત્મતત્ત્વ ઓળખ્યું ન હોય, કર્મની કે મોહની પ્રબલતા હોય ત્યાં સુધી અર્થ તથા કામ સાધ્ય લાગે છે, પરન્તુ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ ધરનાર આત્મા માટે તો તે હંમેશ માટે ઇચ્છવા લાયક નથી, છોડવા લાયક છે, તેથી તો શાસ્ત્રકાર મહારાજાઓ એ 'सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं' (द. अ. ४) એવા શબ્દો જણાવી યોજનાપૂર્વક મહાવ્રતો રાખ્યા છે.

પરિગ્રહ અને મૈથુનથી વિરમવાનું હોય.

અર્થ, કામ વર્તમાનમાં ભલે ઇષ્ટ લાગે છે તોપણ તેનું પરિણામ અનિષ્ટ હોવાથી વિરમવાનું કહ્યું છે. વિવેકીઓ માટે અર્થ કામ સંસર્ગ કરવા લાયક જ નથી. અમુક કર્મોદયે કે પુણ્યોદયે અર્થકામની પ્રાપ્તિ થાય, ભોગવવો પડે અને ઇષ્ટ લાગે, કિન્તુ વિવેકી આત્મા માટે તો તે ઉપાદેય નથી. કારણકે તેનું પરિણામ અતિકટુ છે. પરિગ્રહ વિરમણથી અર્થને તથા 'मेहुणाओ विरमणं' એટલે પરિગ્રહ અને મૈથુનથી વિરમવાનું કહ્યું છે. પરિગ્રહ અને કામને અનર્થકર કહ્યો. જેનાથી વિરમવું તે આત્માથી પર છે, અને તેવાથી વિરમવું તે આત્માનો સ્વભાવ છે.

કષાયની ચોકડીના પરાક્રમ—

અનન્તાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય તથા સંજ્વલન એ રીતે ચાર કષાયની ચોકડીઓ માનવામાં આવી છે. શાસ્ત્રકારે શું આ ચોકડી મનસ્વીપણે કરી? નહિ! ખ્યાલ કરવામાં આવે તો સ્વરૂપ સમજાય તેમ છે.

માન્યતાને શુદ્ધ કરે તેવા આત્માના પરિણામ આવવા દે, જેને જૈનોની પારિભાષિક ભાષામાં સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે, અનંતાનુબંધી નામની કષાયની પહેલી ચોકડી સમ્યક્ત્વને આવવા નથી દેતી, આ પહેલી ચોકડીનું પરાક્રમ છે.

જ્યારે જીવાજીવાદિ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થાય, શુદ્ધ મન્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે માનવું કે અનંતાનુબંધી ચોકડી તમે ઓળંગી. એ ચોકડીનું ઉલ્લંઘન થાય એટલે આ આત્મા અપ્રત્યાખ્યાનીય બીજી ચોકડીમાં પ્રવેશ્યો, અહીં જિનમાર્ગની શુદ્ધ માન્યતા સાંપડે, અહીં એક વાત ખ્યાલમાં રાખજો કે આ વાત વકીલ તરીકેની નથી. જિનેશ્વરદેવે આ રીતે જીવાજીવાદિ તત્ત્વો કહ્યાં છે, શાસ્ત્રકારના વકીલ તરીકે આ કથન નથી, પણ જોખમદારી અને જવાબદારીના સ્વીકાર-પૂર્વકનું આ કથન છે.

દુનિયાદારીની કોર્ટમાં કેસને અંગે જોખમદાર કે જવાબદાર વકીલ કે અસીલ?, કહો કે અસીલ. હુકમનામાનો માલિક પણ અસીલ, અને દંડ કે સજાનો ભોકતા પણ અસીલ, વકીલને કાંઇએ લેવા દેવા નથી. અહીં પણ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, અને મોક્ષ તેના પ્રકારો સાથે બોલી જવામાં આવે, પણ આત્માને તેની અસર ન થાય, તો તે બોલવું વકીલ તરીકે છે, પણ કર્મને આવવાનાં કારણો સમજાય, તેની ભયંકરતાનો ખ્યાલ આવે ત્યારે માનવું કે એ માન્યતા અસીલ તરીકેની છે. બોલનારની આથી હું કિંમત ઘટાડું છું એમ ન માનતા. પણ આત્માને આશ્રવના ભયંકરપણાનો ખ્યાલ આવવો જોઈએ, એ તમને કહેવા ઇચ્છું છું. મિથ્યાત્વ-ઇંદ્રિયો-વિષયો-કષાયો-અવ્રત તથા યોગદ્વારા કર્મનું વળગણ વળગે છે. એ સમજાય, એની ભયંકર સ્થિતિ ખ્યાલમાં આવે, ત્યારે શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ બનાય.

કથન, નિરૂપણ અને શ્રદ્ધા વચ્ચે ફરક.

કથન, નિરૂપણ અને શ્રદ્ધા આ ત્રણમાં શું ફરક છે તે ખ્યાલમાં લેવા જેવો છે. કથન-નિરૂપણ તો અભવ્ય પણ કરે. પરંતુ પૂજવાની ઇચ્છાએ, મનાવાના મનોરથે કીર્તિની કામનાએ, દેવલોક કે રાજા

મહારાજપણું કે ચક્રવર્ત્તીપણું પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાએ અભવ્ય પણ શાસ્ત્રાનુસારી ઉપદેશ આપે. જેવું કથન તથા નિરૂપણ ભવ્ય કરે, તેવું જ અભવ્ય પણ કરે. ભવ્ય કે અભવ્યના મોક્ષમાર્ગ કથન-નિરૂપણમાં ફરક હોય નહિ. ધર્મનું જેવું ભવ્ય નિરૂપણ કરે તેવું અભવ્ય પણ નિરૂપણ કરે.

પ્રભુશાસન એક અક્ષરની પણ ફેરફારી સહન કરે તેમ નથી.

તમને પ્રશ્ન થશે કે અભવ્ય છેલ્લા એક જ મોક્ષતત્ત્વને માનતો નથી. છતાં મોક્ષની પ્રરૂપણા શા માટે કરે?

ઉ૦ કર્મક્ષય માટે પ્રબલ એવું આ જૈનશાસન એવું કોમળ છે, કે તે ઘટાડા વધારાના અંગે, ફેરફારીના અંગે, અભિપ્રાય ઉલટાવવાના અંગે, તેમજ એક અક્ષરની પણ ફેરફારી સહન કરવા તૈયાર નથી.

જમાલિનું દૃષ્ટાંત વિચારશો તો આ મુદ્દો તમને બરાબર સમજાશે. એક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો જમાલિ ભગવાન મહાવીર મહારાજાથી ચઢિયાતા ગણાય.

તમે પૂછી શકો છો કે તે શી રીતે?

ભગવાને તો એકાકીપણે દીક્ષા લીધી હતી, ત્યારે જમાલિએ તો પાંચસેં રાજકુમારો સાથે દીક્ષા લીધી હતી. જમાલિ કોણ? ભગવાનનો ભાણેજ અને પાછો જમાઈ. જમાલિની સ્ત્રીએ (ભગવાનની પુત્રીએ) હજાર સ્ત્રીઓ સાથે દીક્ષા લીધી હતી. વિચારો કે આ રીતિએ દીક્ષિત થનારની છાયા કેવી પડે? પણ એક જ અભિપ્રાયમાં જુદો પડતાં જૈનશાસને તેને ખસેડી દીધા.

'કડેમાણે કડે' (कज्जमाणे कडे भग० सू० ३८६) તથા 'કડે કડે' ફકત આટલા ફરકમાં શાસન બહાર. ભગવાનનું મન્તવ્ય 'કડેમાણે કડે' અર્થાત્ જે કરવા માંડયું તે થઇ ગયું, જમાલિએ તે નહિ માનતાં નવું નિરૂપણ કર્યું કે 'કડે કડે' કહ્યું, અર્થાત્ કરાયા બાદ જ કર્યું કહેવાય. દુનિયાદારીની દૃષ્ટિએ કે ઉપલક દૃષ્ટિએ જોશો તો જમાલિનો નિર્ણય સાચો લાગશે, કેમકે કરવા માંડેલું તે વખતે ખંખલના પણ પામે, ન પણ થાય, છતાં જરા ઊંડા ઉતરશો તો

તમને ભગવાનના મન્તવ્ય 'कडेमाणे कडे' સૂત્રની વાસ્તવિકતા સમજાશે, અને જમાલિનું માનવું મિથ્યા મનાશે

જે સમયમાં કેવળજ્ઞાનવરણીય કર્મોનો ક્ષય થાય તે જ સમયે કેવળજ્ઞાન માનો છો ને ? શી રીતે ? કયા સૂત્રે ? સમયના કાળમાં ક્રિયાકાળ તથા નિષ્ઠાકાળ જુદા શી રીતે પડે ?

વ્યવહારની અપેક્ષાએ શુભ પરિણામ થાય ત્યારે સંવર, નિર્જરા અને પુણ્યની પ્રાપ્તિ, તથા અશુભ પરિણામ થાય ત્યારે પાપબંધની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરિણામની સાથે ક્રિયા પહેલાં જ પુણ્ય તથા પાપનો બંધ થાય છે ને ?

ક્રિયાકાળ તથા નિષ્ઠાકાળ સમયની અપેક્ષાએ સાથે માનીએ તો જ તે ઘટી શકે. તેથી તો શ્રી ધર્મદાસગણિએ ઉપદેશમાળામાં કહ્યું છે કે.

'जं जं समयं जीवो, आविसइ जेण जेण भावेण ।
सो तंमि तंमि समये, सुहासुहं बंधए कम्मं ' ॥ गा० २४॥

જે સમયે જીવ શુભ કે અશુભ પરિણામમાં પ્રવેશ કરે તે જ સમયે તે પુણ્ય, પાપનો બંધ કરે છે. અર્થાત્ શુભ, અશુભ કર્મ બાંધે છે. જો ક્રિયાકાળ તથા નિષ્ઠાકાળ સાથે ન મનાય તો બંધ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ વગેરેની વ્યવસ્થા પડી ભાંગશે. આથી સિદ્ધ છે કે જે સમયમાં કારણ તે જ સમયમાં કાર્ય. ભગવાને તેથી જ 'कडेमाणे कडे' કહ્યું.

જમાલિએ જરાક ફેરફાર કરી કહ્યું 'कडे कडे' બસ, આટલા જ ફરક માટે ભગવાનનો ભાણેજ અને જમાઈ છતાં, પાંચસે રાજપુત્રો સાથે દીક્ષિત થવા છતાં, જેની સ્ત્રી હજાર સ્ત્રીઓ સાથે દીક્ષિત થઈ હોવા છતાં પણ તેવાને ય આ શાસને બહાર ધકેલી દીધો. એક વચન પલટાવનારને પણ આ શાસનમાં સ્થાન નથી. તમે તો કહો છો ને કે 'એમાં શું ?' પણ આ શાસનમાં 'એવું એમાં શું થઈ ગયું ?' એ ચાલતું નથી.

અભવ્ય પ્રરૂપણા સાચી શાથી કરે છે ? ભવ્યના જેવી પ્રરૂપણા શાથી કરે છે ? તે તમને સમજાશે. અવળી પ્રરૂપણા કરનારને આ શાસન સંઘરતું નથી. શાસનની એવી જબ્બર નીતિ છે માટે. અભવ્ય

ભલે અંતરથી સંયમને, મોક્ષને ન માને, છતાંય તેને પ્રરૂપણા તો માર્ગની જ કરવી પડે. પ્રરૂપણામાં ભેદ પાડવાથી તેને જૈનશાસનમાં સ્થાન ન રહે, તેને સ્થાનભ્રષ્ટ થવું પડતું હોવાથી, અભવ્યને પણ પ્રરૂપણા પોતે ન માને છતાંયે નવે તત્ત્વોની કરવી પડે. ભવ્યની જેમ અક્ષરશઃ નિરૂપણ કરે છે.

અલબત્ત, અભવ્ય નિરૂપણ વકીલ તરીકે કરે છે, શાસ્ત્રકાર 'આ રીતે મોક્ષ વગેરે કહે છે' એમ અભવ્ય કહે છે ખરો, પણ એના પોતાના આત્માને એમાં લેવા દેવા લેશ પણ નથી.

મોક્ષ એટલે શું ?

આત્માની ઊંચામાં ઊંચી સ્થિતિ, આત્માની શાશ્વત્ સ્થિતિ, આત્માનો છેલ્લો વિસામો, જ્યાં હંમેશની સ્વતંત્રતા છે તેવું સ્થાન, કર્મની ડખલગિરિ તથા પુદ્ગલની દરમ્યાનગિરિ આપણને જે અત્યારે છે તે કદી જ્યાં ન હોય તેવું સ્થાન એક મોક્ષ જ છે.

કેટલાકો કહે છે કે મોક્ષમાં છે શું ? નહિ ખાવું, નહિ પીવું, નહિ પહેરવું ઓઢવું, ત્યાં સુખ કયું ? ભલા આદમી ! જરા વિચાર કે ખાવું પીવું વગેરે તો કર્મ તથા પુદ્ગલના કારાગારમાં જ છે. મોક્ષ એટલે તો ન તો કર્મની ડખલગિરિ કે ન તો પુદ્ગલની દરમ્યાનગિરિ.

આ જીવની હાલત કઈ છે ?

છ ખંડ, નવનિધાન, ચૌદરત્નના માલિક ચક્રવર્ત્તીને ભાજી લાવવા માટે, પાઈ માટે કોઇની પળશી કરવી પડે એ દશા કેવી ગણાય ? તે જ રીતે આ આત્મા કેવો છે ? લોકાલોકના, સર્વકાળના, સર્વક્ષેત્રના, સર્વદ્રવ્યોના સર્વભાવને જાણવાનું સામર્થ્ય ધરાવનારો છે, પણ હાલ કઇ દશામાં છે ?

જીવ સંબંધી વિચારો તો જીવને કોણ નથી માનતું ? માત્ર જૈનો જ માને છે, અને બીજા નથી માનતા ? શૈવો, વૈષ્ણવો, મુસ્લિમો, ક્રીશ્ચિયનો જીવને માને છે. છતાં જૈનો શ્રદ્ધાવાળા, અને બીજાઓ શ્રદ્ધાવાળા નહિ તેનું કારણ ?

જૈનોની જેમ જીવને કેવલજ્ઞાનસ્વરૂપ કોઇ પણ ઇતરો માનતા નથી. કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોથી પોતાનું જ્ઞાન દબાયેલું છે, અને તેની

નિર્જરાથી કેવલજ્ઞાનમય આ જીવ થાય છે. તે રૂપે જૈનો વિના કોઈ પણ ઇતર દર્શનકારો માનતા નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જીવને કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ માને છે, કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ એવો જીવ આજે કઇ દશામાં છે, તે જરા તપાસો. ઇંદ્રિયવિષયક જ્ઞાન તો કેવલજ્ઞાનના હિસાબે કેટલામા ભાગે ? અનંતમાભાગે છે. તેટલું જ્ઞાન પણ સીધું છે ? નહિ. સ્પર્શનું જ્ઞાન સ્પર્શનેંદ્રિય દ્વારા થાય છે, ગંધનું જ્ઞાન નાસિકા દ્વારા થાય છે, શબ્દનું જ્ઞાન કાન દ્વારા થાય છે, રસનું જ્ઞાન જીભ દ્વારા થાય છે, અને વર્ણનું જ્ઞાન નેત્ર દ્વારા થાય છે. કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ એવો આ જીવ આટલા જ્ઞાનનો કંઇ સીધો માલિક છે ? કહો ત્યારે તો જેમ ચક્રવર્ત્તીને ભાજી સારૂ જોઇતી પાઈ માટે બીજાની પળાશી કરવી પડે, એવું નહિ તો બીજું શું ? અહીં જ્ઞાનનો માલિક જીવ, ભોગવવાનો હક્ક પોતાનો છતાં ઇંદ્રિયો અને પુદ્ગલ મેનેજર અને રીસીવર છે. એ અનુકૂળ હોય તો જ આ જીવ ભોગવટો કરી શકે છે. આવું મોક્ષમાં નથી. ત્યાં કેવલજ્ઞાનનો ભોગવટો સીધો છે. ત્યાં કેવલજ્ઞાન કાયમ એક સરખું છે, ફેરફાર વગરનું, ન્યૂનતા વગરનું અને ન પલટાય તેવું છે. તેવુ જ ત્યાં કેવલદર્શન, વીતરાગપણું તથા અવ્યાબાધસુખ છે. મોક્ષમાં શું છે ? મોક્ષમાં અનંતજ્ઞાન-દર્શન અવ્યાબાધ સુખ છે. મોક્ષનું સ્વરૂપ આ છે.

અભવ્ય પોતે મોક્ષ માનતો નથી, છતાં પ્રરૂપણા તો મોક્ષ માર્ગની-મોક્ષના સ્વરૂપની કરે છે માન્યતા ને પ્રરૂપણામાં ફરક છે તે સમજો. માન્યતા પોતાના જોખમે છે, જ્યારે પ્રરૂપણા તો શાસ્ત્રકારના નામે હોય છે.

શ્રદ્ધાની નિશાની

આશ્રવ ભયંકર છે અને સંવર સુંદર છે; બંધ દુઃખદ છે અને નિર્જરા સુખદ છે; પુણ્ય સુખ આપે છે, સદ્ગતિમાં લઈ જાય છે, પાપ દુઃખ આપે છે દુર્ગતિમાં લઇ જાય છે, અને નિર્જરા-કર્મરહિત કરે છે. મોક્ષમાં શાશ્વતું સુખ છે, મોક્ષ જ આત્માનું સ્થિર સ્થાન છે. આ તમામ જ્યારે આ આત્મામાં પરિણમે ત્યારે શ્રદ્ધા થઈ-સમ્યક્ત્વ સાંપડયું એમ સમજવું. અને ત્યારે માનવું કે તમારી અનંતાનુબંધીની ચોકડી ગઈ-ખતમ થઈ.

બાકીની ત્રણ ચોકડી કયારે જાય ?

આશ્રવને રોકવા યોગ્ય ગણી અંશે પણ રોકવા તૈયાર થાઓ ત્યારે માનવું કે અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયની બીજી ચોકડી ખસી. એ બીજી ચોકડી ખસે ત્યારે એવી બુદ્ધિ જાગે. સર્વ આશ્રવોને રોકવા તૈયાર થશો ત્યારે માનવું કે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયની ચોકડી નાઠી, અને જ્યારે પરિણામ મેરુ જેવા અવિચળ બને. ગમે તેવા પરિસહ કે ઉપસર્ગમાં, ગમે તેવા હર્ષમાં કે શોકમાં, મનથી લેશ પણ અર્થાત્ રૂંવાડે પણ તેની અસર થાય નહિ, ત્યારે માનો કે સંજ્વલન નામની ચોકડી દૂર થઈ. પ્રથમ અનંતાનુબંધીની ચોકડી માટે તો પ્રથમ જ જોઈ ગયા કે તે શુદ્ધ મન્તવ્યને–સમ્યક્ત્વને રોકે છે. સમ્યક્ત્વ, શ્રદ્ધા, શુદ્ધ મન્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય, એટલે માનો કે અનંતાનુબંધીની ચોકડી ગઈ.

સરહદો ઓળંગવાથી થતા લાભો

મોક્ષમાર્ગમાં જતાં આ ચાર કષાયો સરહદ રૂપ ખીલા છે. આ ખીલાઓ પરિસ્થિતિની માહિતગારી આપે છે.

(૧) અનંતાનુબંધી ચોકડીના ખીલાની સરહદનું ઉલ્લંઘન કરો એટલે શુદ્ધ માન્યતામાં પ્રવેશ કર્યો એમ મનાય.

(૨) અપ્રત્યાખ્યાની ચોકડીના ખીલાની સરહદનું ઉલ્લંઘન કરો એટલે દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય.

(૩) પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચોકડીના ખીલાની હદનું ઉલ્લંઘન કરો એટલે સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય.

(૪) સંજ્વલન ચોકડીના ખીલાની હદનું ઉલ્લંઘન કરો એટલે પરિણામ મેરુ જેવા અડગ બને અને વીતરાગપણું પ્રાપ્ત થાય.

આ ખીલાઓ તે સરહદઉલ્લંઘનની પરિસ્થિતિને જાહેર કરે છે.

હવે મૂળ વિષય પર આવો. સર્વથા વિષયોનો ત્યાગ કરવા પરિગ્રહ ત્યાગ કરવા આત્મા તૈયાર થાય, ત્યારે પચ્ચક્ખાણ પ્રાપ્ત થાય. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય જાય ત્યારે તેનો લાભ થાય. કારણ કાર્ય સંબંધ સમજી લ્યો.

સંવત્સરીઆદિ પર્વનો હેતુ તથા પર્વ સામુદાયિક શા માટે?

હવે ચોકડીની ઓળખાણ સ્થિતિથી સમજો. અનંતાનુબંધી

કષાય યાવજ્જીવ રહે, પણ જો એ ચોકડી બસી હોય તો તે થયેલો કષાય વર્ષથી વધારે ટકે નહિ. હવે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણનો હેતુ સમજાશે. અનંતાનુબંધીમાં ન જવાય માટે આ પ્રતિક્રમણ છે. પ્રશ્ન થશે કે તો પછી બધાને માટે એક જ દિવસ નક્કી કેમ રાખ્યો? દરેક મનુષ્ય જેમ પોતપોતાની જન્મગાંઠ જુદે જુદે દિવસે ઉજવે છે, તેમ પ્રતિક્રમણમાં કેમ ન રાખ્યું? સમાધાન એ જ છે કે વ્યક્તિગત દિવસ જુદો જુદો રહી શકે, પણ સમુદાય માટે તો એક જ દિવસ હોય. ત્યાં સુધી કહેવામાં આવેલું છે કે જો આ દિવસે સંવત્સરી ન કરે તો તેને કોહેલા પાનની જેમ સમુદાયથી કાઢી મૂકવો. માનો કે સંઘે સમજનો દિવસ નક્કી કર્યો છે. 'अज्जेव कक्खडे०' (कल्प० सामा० सू० ૬૧)

પર્યુષણાથી, બાર મહિના આગળના જૂના કલેશો–કષાયો તે દિવસે બસેડવા માટેની મર્યાદાનો છેલ્લો સામુદાયિક દિવસ સંવત્સરી નક્કી કરવામાં આવ્યો. અનંતાનુબંધી ચોકડીથી બચવા માટે સંવત્સરી પર્વ છે.

સંવત્સરી પર્વ માત્ર કષાયની શાંતિ માટે જ છે એમ નહિ, પરંતુ તદુપરાંત અઠ્ઠમતપ, કલ્પસૂત્ર શ્રવણ, ચૈત્યપરિપાટી, ખામણા વગેરે આવશ્યકો પણ તેમાં કરવાનાં છે તે સામુદાયિક જ સુંદર બને, કે એકાકી તે સમજી શકાય તેમ છે.

ચોમાસી પખ્ખી પર્વનો હેતુ

એ જ રીતિએ હવે ચોમાસીપર્વ માટે પણ સમજવું. ચાર મહિનાથી વધારે કષાયો ન ટકે. એ સ્થિતિ અપ્રત્યાખ્યાનીય ચોકડી જવાથી થાય ફરી તેમાં ન પેસાય માટે ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણમાં ખમાવવું વગેરે છે.

પર્વ આરાધના ન કરનારને શિક્ષા.

નક્કી કરાયેલી રીતિએ તે દિવસે પર્વારાધન નહિ કરનારા પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર છે, દુનિયામાં જેને દંડ કે શિક્ષા કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રકારે, ગુરુએ પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાનું અને ધર્મીએ તે આચરવાનું.

ચૌમાસી ત્રણ છેઃ કાર્તિકી, ફાલ્ગુની, તથા અષાઢી. ત્રણેય

ચાતુર્માસિક પર્વ આત્માને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયથી રોકવા માટે છે. પ્રત્યાખ્યાની કષાયથી રોકવા પક્ખી પ્રતિક્રમણની યોજના તથા સંજ્વલનથી રોકવા દૈવસિક–રાઇ પ્રતિક્રમણની યોજના સમજી લેવી.

આષાઢી ચાતુર્માસિક પર્વમાં વિશેષતા કઇ ?

જ્યારે કાર્તિકી, ફાલ્ગુની તથા આષાઢી ત્રણેય ચોમાસી પર્વ, એક જ હેતુ એટલે કે અપ્રત્યાખ્યાનીય ચોકડીથી બચાવવા માટે છે, આષાઢી ચોમાસીનું મહત્ત્વ વધારે કર્યું તે સમજો. જૈનશાસ્ત્રકારોએ કાળનો વ્યવહાર ચોમાસીથી જ રાખ્યો છે. એ તો પ્રતિવર્ષ કલ્પસૂત્ર શ્રવણ કરનારના ખ્યાલમાં હશે જ.

એમ તો ઋતુ છ છે. અયન બે છે. શાસ્ત્રકારે વાર્ષિક–સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ પછી આયનિક–ષાણ્માસિક પછી છ ઋતુના હિસાબે ઋતુ સંબંધી દ્વિમાસિક, એમ પ્રતિક્રમણ ન રાખતાં ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ કેમ રાખ્યાં ? કારણ કે શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસું એવા ત્રણ વિભાગની જ શાસ્ત્રકારની યોજના છે. સંવત્સરી પર્વ પ્રસંગે જેમ તપમાં અટ્ઠમનું વિધાન છે, તેમ જ ચાતુર્માસિક પ્રસંગે છટ્ઠનું વિધાન છે. અને તે ન કરે તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

આષાઢી ચોમાસીનું મહત્ત્વ શાથી એ વિચારીએ. જૈનો હંમેશાં વિરાધનાથી ડરે, સમ્યક્ત્વ પામ્યો કે એ આત્મા પ્રથમ જ વિરાધનાથી ડરતો થાય. જીવની હિંસાથી, જીવની વિરાધનાથી ડરવું એ જ સમકિતીનું–જૈનનું લક્ષણ.

મહાવ્રતો તો પાંચેય સરખા છે છતાં પ્રથમ મહાવ્રત અહિંસાનું છે. **धम्मो मंगलमुक्किट्ठं** (દશવૈકા૦ ગા૦ ૧)ની ગાથામાં પણ **वयाणि संजमो तवो** ન કહેતાં **अहिंसा संजमो तवो** કહ્યું છે. પક્ખીસૂત્ર વિષે ધર્મના લક્ષણમાં અહિંસાને જણાવી. સમ્યક્ત્વના લક્ષણમાં અનુકંપા છે. આથી સમજાશે કે જૈનોનું ધ્યેય જ અહિંસા છે. જીવની વિરાધનાનો ડર એ જ જૈનોને પ્રથમ ધર્મસ્થાન છે. જીવવિરાધનાનો ત્યાગ મુખ્ય છે. એ જીવવિરાધના આષાઢી ચોમાસામાં કેવી અને કેટલા પ્રમાણમાં સાચવવી મુશ્કેલ થાય તે સમજાય તેમ છે. અન્ય ઋતુમાં પણ સામયિક બે ઘડીનું અને આ ઋતુમાં પણ બે ઘડીનું, તે જ રીતે પૌષધાદિ

છે. તેમાં સમય મર્યાદામાં ફરક નથી, પણ એટલા જ સમયમાં–કાળમાં ચોમાસા વિષે કેટલી વિરાધનાથી બચાય તે પોતે જ વિચારી લ્યો. જ્યાં જોશો ત્યાં લીલ–ફુલ–અનંતકાય–અનંતી જીવાત. આ બધાની વિરાધનાથી આ પર્વમાં વધારે બચવા યોગ્ય કાળ છે. અને અન્ય ચોમાસી પર્વની ક્રિયા, એય ધર્મક્રિયા હોવા છતાં આષાઢી ચોમાસામાં તે ધર્મક્રિયા વિરાધનાથી વધારે પ્રમાણમાં બચાવે છે.

કર્મોદયે જો વ્રત ન લઇ શકો તોપણ વિરાધનાથી તો ડરો. જીવવિરાધનાથી ન ડરે તે જૈન શાનો ? અને ચોમાસામાં તો વિરાધના પાર વિનાની થાય તેમ છે, માટે આષાઢી ચોમાસી પર્વની મહત્તા વધારે વિરાધનાથી બચાવવામાં છે,

દેવ પોઢયાની વ્યાખ્યા

શ્રીકૃષ્ણજી માટે જૈનદર્શન શું કહે છે ? એ વાસુદેવ હતા, અવિરતિ, અપચ્ચક્ખાણી હતા. એમને જેઓ પરમાત્મા માને છે, તેવા ઇતરે શું કહે છે તે સમજો. એટલે આ ચોમાસી પર્વનું ધ્યેય આપોઆપ સમજાશે, ઇતરોમાં કોઈએ કૃષ્ણજીને અવિરતિ વગેરે તરીકે ઓળખાવ્યા નથી. વિરતિ, અવિરતિ, અપચ્ચક્ખાણી વગેરે શબ્દો તો જૈનોની પરિભાષાના છે. ઇતરો કૃષ્ણજીને લીલાવાળા માને છે, મનાવે છે. લીલામાં જ લીન ગણાવે છે. કોઇ ગોસાઈજી કાળ કરે તો તેઓ શું કહે છે ? ત્યાગ વિસ્તારી ગયા કહે છે ? ના, ત્યાગ હોય તો કહે ને, ત્યારે કહે છે શું ? 'લીલા વિસ્તારી ગયા' આષાઢ શુદિ અગિયારસને દેવપોઢી એકાદશી કહે છે, તેનું રહસ્ય સમજો.

ભલે શ્રીકૃષ્ણજી અવિરતિ હતા, અપચ્ચક્ખાણી હતા, છતાં પણ વિરાધનાથી ડરનારા તો હતા જ, તેથી આ ચોમાસાના ચાર માસ માટે તેમણે એક નિયમ રાખેલો કે 'દરબાર ભરવો નહિ.' 'ઓલામાં પગ અને ચૂલામાં માથાવાળી' આજની વ્યક્તિ પોતાની ઉપાધિને પારાવાર ગણાવે છે, તો ત્રણ ખંડના સ્વામી સોળ હજાર મુકુટબદ્ધ-રાજાના અધિપતિને ઉપાધિનો પાર હશે ? છતાં આ ચોમાસામાં થતી વિરાધનાની પરાકાષ્ઠાથી બચવા દરબાર ભરવાનો પ્રતિબંધ મૂકયો. આ વાતને આડકતરી રીતે ઇતરોએ કબૂલ કરી છે કે "દેવ પોઢી ગયા."

શું દેવને ચાર માસ સુધી પોઢવાનું ઉંઘવાનું હોય? પણ 'લીલા' માનનારથી બીજું બોલાય તેમ નથી એટલે 'દેવ પોઢ્યા' કહી દીધું. જેઓને રાજસ્થાનનો પરિચય હશે તેઓને માલૂમ હશે કે, રાત્રે ભરાયેલા દરબારમાં દશ વાગે નિયમિત સમયે રાજા રાણીવાસમાં જાય, એટલે દરબાર પોઢી ગયા એમ કહેવાય છે. ભાષાનો પ્રયોગ આવો થાય છે. આથી દરબાર કાંઈ તરત સૂતેલા કે ઉંઘેલા હોતા નથી. દરબાર ભલે રાત્રિના બે વાગ્યા પર્યંત જાગતા હોય, પણ દરબારમાંથી ઉઠીને રાણીવાસમાં એટલે કે જનાનામાં પેઠા કે 'દરબાર પોઢ્યા' એમ જ કહેવાય છે. અને ઉઠવાના ટાઇમે ભલે ન પણ ઉઠ્યા હોય તોયે, 'ઉઠ્યા' કહેવાય છે, સવારે ચોઘડીઆ વાગે એટલે 'ઉઠ્યા'. કૃષ્ણજી માટે પણ એ જ રીતિએ અષાડ શુદિ ૧૧ ના દિવસે 'દેવ પોઢી ગયા' કહેવામાં આવે છે અને કારતક શુદિ ૧૧ ના દિવસે 'દેવ ઉઠ્યા' કહેવામાં આવે છે. વિચારશો તો સમજશો કે વિરાધનાના ડરથી શ્રી કૃષ્ણજીએ દરબાર પર મૂકેલો પ્રતિબંધ, ચાતુર્માસિક પ્રતિબંધને આડકતરી રીતિએ ઇતરોએ પણ કબૂલ્યો છે.

ચૌદશને બદલે અગિયારશ કેમ?

આપણે જોઈ ગયા કે શ્રી કૃષ્ણજી અવિરતિ, અપચ્ચક્ખાણી હતા. નિયમ ન હતો છતાં પણ વિરાધનાનો ડર હતો. ત્રણ દિવસ પહેલાં વિરાધના વર્જવાનો હેતુ તેમ યાત્રાગમન શાસનપ્રભાવનાદિ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ આદિનો હેતુ પણ એમાં હોય.

આપણો મુદ્દો એ છે કે શ્રી કૃષ્ણજી વાસુદેવ હતા, પારાવાર ઉપાધિથી યુક્ત હતા. અવિરતિ, અપચ્ચક્ખાણી હતા. છતાં વિરાધનાના ડરથી જરૂર ડરતા. આ ચોમાસામાં અનિવાર્ય પારાવાર વિરાધનાથી બચવા માટે ચારે માસ દરબાર ભરવાનું એમણે મોકૂફ રાખ્યું હતું, આમ આપણે પણ કરી શકીએ તેમ હોવા છતાં વ્રતપચ્ચક્ખાણ ન કરીએ, નિયત કાર્યો ન કરીએ, વિરાધનાથી ન અટકીએ તો આપણી સ્થિતિ કઈ?

અષાઢી ચોમાસીનો મુખ્ય હેતુ 'વિરાધનાનો પરિહાર.'

'वासावासाणं०' (कल्प० सामा० सू० १) વગેરે કહીને શાસ્ત્રકારોએ

આષાઢી ચતુર્દશીને મહત્ત્વ આપ્યું છે, સાધુઓને શાસ્ત્રકારે માસકલ્પ, અપ્રતિબદ્ધ વિહારી કહ્યા છે, છતાં પણ આષાઢી ચૌદશ પછી તેમને માટે પણ ચાર માસ ઉપવાસાદિતયુક્ત રહીને એક જ સ્થળે રહેવાનો નિયમ કેવળ વિરાધનાના પરિહાર માટે છે. સાધુઓ તો જેમ વિહાર કરે તેમ તેમ અધિક ધર્મોદ્યોત થાય તેના ભોગે પણ માસકલ્પ છોડી ચાર માસ એક જ સ્થળે નિયત રહે. એમાં મુખ્ય હેતુ વિરાધનાના પરિહારનો જ છે. જ્યારે સાધુ માટે આ નિયમ તો તમારે માટે શું ? તમારે અધર્મને છોડવા તૈયાર થવું છે કે નહિ ? વિરાધનાના પરિહાર માટે જ આ આષાઢી ચાતુર્માસિક પર્વનું મહત્ત્વ વિશેષથી છે.

સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, શ્રી જિનેશ્વરદેવનું નિત્ય પૂજન વિલેપન. બ્રહ્મચર્ય, દાન, શીલ, તપ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ ચાતુર્માસમાં કરવાથી વિરાધનાથી થતા બચાવના પ્રમાણમાં અધિક લાભ આપે છે. એ જ રીતિએ વિષયકષાયનો ત્યાગ એ પણ કર્ત્તવ્ય છે. અપ્રત્યાખ્યાની ચોકડીમાંથી બચવા માટે ચાતુર્માસિક પર્વની આરાધના છે અને તેમાં વિશેષતઃ વિરાધનાથી બચવા માટે આષાઢી ચાતુર્માસિક પર્વની આરાધના છે.

અર્થ કામ ત્યાજ્ય, મોક્ષ સાધ્યધર્મ કે સાધન ?

આત્મા જ્યાં સુધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચોકડીના ઉદયવાળો છે, ત્યાંસુધી અર્થ, કામની જપમાળા જપ્યા જ કરે છે. દુન્યવી બોલીમાં કહીએ તો રમા, રામાનો જ જાપ જપ્યા કરે છે. એ ચોકડી ખસે એટલે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ખસે, પછી એ જાપ ન હોય.

જ્યાં સુધી રમા રામાને માને ત્યાં સુધી તે મેળવવા, તેની વૃદ્ધિ કરવા પુરુષાર્થ કરે, માટે દુનિયાદારીને માનનારાઓ તેને પુરુષાર્થ કહે છે.

અર્થ, કામ, ધર્મ અને મોક્ષને કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પુરુષાર્થ નહિ ગણાવતાં વર્ગમાં ગણાવે છે. તે આપણે જોઈ ગયા. અર્થ કામ કર્મવિકારના ઘરના છે. આ વિભાવ દશા છે. અને ધર્મ અને મોક્ષ આત્માના છે. આ સ્વભાવ દશાના છે. તેથી ધર્મ, મોક્ષ તે જ ઉપાદેય છે. વિવેકીએ કદી નહિ તજવા યોગ્ય છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાને યોગશાસ્ત્રમાં **चतुर्वर्ग** કહ્યું છે. પણ **चतुरर्थे** નથી કહ્યું. આ ચાર વર્ગમાં સાધ્ય મોક્ષ છે. પ્રશ્ન થશે કે 'ધર્મ' સાધ્ય કેમ નહિ? 'અર્થ' તથા 'કામ' તો કર્મના વિપાકને આપનાર હોય, વિભાવ દશારૂપે હોઈ સાધ્ય નહિ, તે તો બરાબર, પણ 'ધર્મ' કેમ સાધ્ય નહિ? આગળ, સભામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે-ધર્મ ત્રણ પ્રકારે છે: ૧. સ્વરૂપ ધર્મ ૨. અનુષ્ઠાન ધર્મ ૩. વિચાર ધર્મ. અનુષ્ઠાનધર્મ તથા વિચાર ધર્મ સાધન રૂપે છે. હોડી, નાવડી, ગાડીનો ખપ કયાં સુધી? ગામ કે ધારેલા સ્થળે પહોંચાય ત્યાં સુધી. ત્યાં પહોંચ્યા પછી હોડી, નાવડી કે ગાડીને કોઈ બ્લે વળગાડે ખરો? નહિ જ. ત્યારે તે સાધન છે પણ સાધ્ય મોક્ષ, માટે અનુષ્ઠાન ધર્મ તથા વિચારધર્મ એ મોક્ષ પામવા માટે સાધન છે. ચાર વર્ગમાં સાધ્ય વર્ગ માત્ર મોક્ષ જ છે. સ્વરૂપ ધર્મ તો ઉપાદન છે. ઘડામાં, મુકુટમાં સુવર્ણ એક જ સ્વરૂપવાળું છે. સ્વરૂપ ધર્મ એટલે આત્માની નિર્મલતા.

શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકજી કહે છે કે—

सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गः (तत्त्वा० सू० १)

મોક્ષમાર્ગના સાધન તરીકે, મોક્ષે જવાના માર્ગ તરીકે, સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને સાધાન જણાવ્યાં છે.

ધર્મની બુદ્ધિ છતાં, આચરવામાં આવતો ધર્મ સમ્યગ્ ધર્મ ન હોય તો વિઘાતક છે.

કોઈ દર્શન એવું નથી, કોઇ મત એવો નથી, કોઈ શાસન એવું નથી, કોઈ ધર્મ એવો નથી, કે જેમાં અનુષ્ઠાન ધર્મ તથા વિચાર ધર્મ ન હોય-તેને સ્થાન ન હોય. અહીં આ દર્શનમાં તો એ જ વાત મુખ્ય છે કે-

'मा कार्षीत् कोऽपि पापानि मा च भूत् कोऽपि दुःखित' (योग० शा० प्रः ४, ११८) કોઈ જીવ પાપ ન કરો! સર્વ જીવ મોક્ષ પામો. તાત્પર્ય કે અનુષ્ઠાનધર્મ તથા વિચારધર્મ તો તમામ મતોમાં છે તે વિના તો મત કે સંપ્રદાય ચાલે શી રીતે? શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

सूक्ष्मबुद्ध्या सदा ज्ञेयो धर्मो धर्मार्थिभिः नरैः।
अन्यथा धर्मबुद्ध्यैव तद्विघातः प्रसज्यते ॥ (अष्ट, २१ श्लोक, १)

બુદ્ધિ ધર્મની હોવા માત્રથી ધર્મ થતો નથી. બુદ્ધિ ધર્મની છતાં, તે ધર્મ ન પણ હોય, અધર્મ હોય તેને માની આચરણ થાય તો તે ધર્મવિઘાતક છે. એ વસ્તુ સમજાવવા નીચેનું દૃષ્ટાંત ઉપયોગી છેઃ–

એક રાજા જંગલમાં ફરવા ગયો છે. ત્યાં તેણે એક ભૂલા પડેલા અંધ મુસાફરને કૂવામાં પડેલો જોયો. આ મુસાફર ભૂખ તથા તરસથી પીડાતો હતો. રાજાએ ઉપકાર કરવા માટે તેને કૂવામાંથી બહાર કાઢયો, તે, ભૂખ્યો હોવાથી તેને ખાવા આપ્યું, તે તરસ્યો હોવાથી તેને જલ આપ્યું, ઔષધિના યોગે તેને દેખતો કર્યો, અને માર્ગ પણ બતાવ્યો. પેલો મુસાફર મનમાં વિચારે છે કે લેશ પણ ઓળખાણ વગર આ રાજાએ મારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે, તેનો બદલો ન વાળું તો હું મનુષ્ય શી રીતે ગણાઉં? જૈનમાં અને જૈનેતરમાં એક બીજો ફરક પણ સમજવા જેવો છે. જૈનેતરો વાત-વાતમાં ભગવાનના ઘેર ધામા નાખે છે, દુઃખ આવે તોયે કહેઃ "ભગવાને આપ્યું" કાંઈ ઇચ્છા હોય તોય "હે ભગવન! તું આપ!" જૈનો એ રીતિએ ભગવાનને વળગતા નથી. જૈનો તો ભગવાનને મોક્ષ માટે માને છે. સુખદુઃખની પ્રાપ્તિમાં તો કારણભૂત કર્મ જ માને છે. પેલા અંધ મુસાફરે પણ આ ન્યાયે ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે "હે ભગવાન! મારે ઉપકારનો બદલો વાળવાનો છે. માટે એ રાજાને તું અંધ બનાવ, ભૂલો પાડ, કૂવામાં પાડ, ભૂખ્યો અને તરસ્યો રાખ, અને પછી મને ત્યાં પહોંચાડ એટલે હું ત્યાં પહોંચી ઉપકારનો બદલો વાળું. અને તેને દેખતો બનાવી શકું, તેને અન્ન, જલ આપી શકું તથા માર્ગે ચઢાવી શકું, એવી સ્થિતિવાળો હે ભગવાન! મને બનાવી દે." વિચારો કે આ મુસાફરની બુદ્ધિ ઉપકારની જ છે પણ પરિણામ કયું? अंगेऽवेव जरा यातु० (अष्टक० २१)

કોઈ વૃદ્ધ, યુવાને કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવા એમ ઇચ્છે કે–"તું વૃદ્ધ થા, નબળો થા. તો મને તારા ઉપકારનો બદલો વાળ-વાની તક મળે." ઉપકારની આવી ભાવનાનું પરિણામ કયું?

એ જ રીતે બુદ્ધિ ધર્મની હોય, કરાતા આચરણમાં બુદ્ધિ ધર્મની હોય, એટલે કે અનુષ્ઠાન ધર્મ તથા વિચાર ધર્મ હોય પણ તેમાં બે સ્વરૂપે ધર્મ ન હોય તો તે ધર્મવિઘાતક છે. બુદ્ધિ તો ધર્મની જ હોવા છતાં ત્યાં ધર્મનો નાશ થાય છે. જ્યાં મોક્ષ મનાય નહિ ત્યાં અનુષ્ઠાન, વિચારાદિ ધ્યેય અલગ હોઈ ખોટા છે, ઘાતક છે માટે ધર્મની વિચારણામાં સાવચેતીની આવશ્યકતા છે.

આર્ય-અનાર્યનું સામાન્ય લક્ષણ :

જગતમાં 'ધર્મ' એક એવો શબ્દ છે કે જેને તમામ આર્ય પ્રજા ઈચ્છે છે. આર્ય ગણાતી તમામ પ્રજા ધર્મને જ ઈષ્ટ ગણે છે. આર્ય પ્રજાને 'ધર્મ કરવા લાયક છે' એ માટે ઉપદેશની જરૂર હોતી નથી. આ વ્યવહારને ઉદ્દેશીને તો શ્રી નિર્યુક્તિકારે અનાર્યનું લક્ષણ જણાવતાં કહ્યું કે જેને સ્વપ્ને પણ 'ધર્મ' એવો અક્ષર કાને પડ્યો ન હોય તે અનાર્ય. પન્નવણાજીમાં, અને તત્ત્વાર્થમાં આર્ય-અનાર્યનું લક્ષણ ક્ષેત્રની, કુલની, શિલ્પની, ભાષાની, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની, શાસ્ત્રીય આચાર વિચારની અપેક્ષાએ કહ્યાં, પણ નિર્યુક્તિકાર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીએ તો ઉપરોક્ત વ્યવહારને અનુલક્ષીને અનાર્યનું લક્ષણ જણાવી દીધું કે-'જેને સ્વપ્ને પણ 'ધર્મ' એવો અક્ષર કાને પડ્યો ન હોય તે અનાર્ય.' આર્યપણું ધર્મને અંગે છે, અને અનાર્યપણું ધર્મના અભાવને અંગે છે. પ્રસંગે આટલું કહ્યા પછી મૂળ મૂદ્દે આવો. માત્ર 'આ' એમ ટૂંકે ન પતાવી 'આર્ય' કેમ કહ્યું ? શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીમહારાજા ફરમાવે છે કે **नामानिमित्तं तत्त्वं०** (ષોડ૦ ૧૨ શ્લો૦ ૮ મનુષ્યો વિચારપૂર્વક જે નામ સ્થાપે તેમાં નામ નિમિત્ત તત્ત્વ છે.

શ્રાવક એટલે ? શ્રવણનો સદુપયોગ કરે તો ફળે. દુરુપયોગ કરે તો દુર્ગતિ મળે !

શાસ્ત્રકારે જ પ્રશ્ન કર્યો છે કે શ્રાવક એટલે ? અને તેમણે જ સ્વયં ઉત્તર આપ્યો કે **'शृणोतीति श्रावकः'** સાંભળે-શ્રવણ કરે તે શ્રાવક. આ અર્થ વ્યુત્પત્ત્યર્થ છે. નિર્યુક્તિકારે તો શ્રદ્ધા, વિવેક અને ક્રિયાવાળો હોય તે શ્રાવક. વ્યુત્પત્તિ અર્થ-'સાંભળે તે શ્રાવક.' આવું કહ્યું છે. ત્યારે શું સાધુઓ બહેરા છે ? તેઓ સાંભળતા નથી ? ઠોર

ઢાંખર, અન્ય પંચેંદ્રિય પ્રાણીઓ સાંભળતા નથી ? જેને જેને કાન હોય તે બધાય સાંભળે છે, તો એના ખુલાસામાં જણાવાયું કે–

'परलोयहियं सम्मं जो जिणवयणं सुणेइ उवउत्तो ।
अइतिव्वकम्मविगमा सुक्कोसो सावगो एत्थ' ॥ पंचाशक गा. २ ॥

માત્ર સાંભળે તે શ્રાવક એમ નહિ, પણ શ્રીજિનેશ્વરદેવના વચનને ઉપયોગપૂર્વક સાંભળે–શ્રવણ કરે તે શ્રાવક. શ્રવણ કરનારના પણ પ્રકાર હોય છે, અનેક પ્રકારે શ્રવણ થાય. શ્રોતા અનેક પ્રકારના હોય છે. કયો શ્રોતા લાભ મેળવે એ દર્શાવનાર બે મિત્રોનું એક દૃષ્ટાંત.....

કેવલી મહારાજા પાસે બે મિત્રો આવ્યા. બે ય ધર્મી હતા. જે કોઈ સામાન્ય ધર્મી હોય તે એટલું તો સમજે કે જન્મ, જરા, મૃત્યુ, રોગ, શોક, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ એ તમામ જ્યાં ન હોય એવું સ્થાન ચૌદરાજલોકમાં એક જ છે. અને તે માત્ર મોક્ષ જ. તેથી સમકિતીમાત્રનું સાધ્ય શું હોય ? મોક્ષ જ.
દર્શન સૂત્રકારે કહ્યું **मोक्खे** (वि० वि० ८, गा ११)

મોક્ષ વિના બીજા કશા માટે સમકિતીની પ્રાર્થના ન હોય. કેમકે બીજે તો સર્વત્ર જન્મ, જરા, મૃત્યુ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, હર્ષ, શોક, રોગ, બધું છે જ. એટલે સમકિતીની પ્રાર્થના મોક્ષની જ હોય કેમકે તેનું મન મોક્ષમાં જ રમતું હોય.

દુનિયામાં કહેવત છે કે–'સુથારનું મન બાવળીએ' સુથાર રસ્તે ચાલ્યો જતો હોય, તે વૃક્ષ જોઈ તરત ચિંતવે કે 'આનો પાટડો સારો થાય, આનો થાંભલો સારો થાય' વગેરે. યદ્યપિ તેને ખેતરના કે વૃક્ષના કે કાષ્ઠના માલિકની પડી નથી, તથાપિ તેની ચિંતવના તેના મનમાં રમી રહેલી વસ્તુના આધારે જ છે. પેલા વૃક્ષનું શું થશે ? ખેતરનો માલિક શું કરશે, તે ન ચિંતવે પણ સુથાર તો એ જ ચિંતવે. તેમ મોક્ષ યદ્યપિ દૂર છે,તથાપિ સમકિતીનો મનોરથ મોક્ષ સિવાય બીજો કયો હોય ?

આ બેય મિત્રો હતા, સમકિતી હતા, ધર્મી હતા એટલે એમનો પ્રશ્ન પણ બીજો કયો હોય ? 'અમે મોક્ષે કયારે જઇશું' બેય મિત્રોનો આ એક જ પ્રશ્ન હતો. અતીંદ્રિય જ્ઞાની પુરુષ પાસે અન્ય પ્રશ્ન કયો હોય ? મેળવવાનું અતીંદ્રિયજ્ઞાન અર્થાત્ મોક્ષ મેળવવા વિષયક જ્ઞાન હતું, માટે આ પ્રશ્ન કર્યો કે–"અમારી મુક્તિ કયારે થશે ?" કેવલી

ભગવાને આ ને કહ્યું કે-'તારો મોક્ષ સાતમાભવે થશે' આ ને કહ્યું 'તારો મોક્ષ અસંખ્યાતભવે થશે. બન્ને ઘેર ગયા.

હવે બરાબર લક્ષ દઈ સાંભળો, અને તત્ત્વ વિચારો. પેલા સાત ભવવાળાએ વિચાર્યું કે-"યદ્યપિ મેરૂગિરિ ચલાયમાન થાય, સૂર્ય પશ્ચિમે ઉગે, ચંદ્રમાંથી અગ્નિ ઝરે, આ બધું ન બનવાનું કદાચ બને, તથાપિ કેવળીભગવાનના વચનો પલટાતાં નથી, માટે હવે મારા કાંઈ સાત ભવના આઠ ભવ થવાના નથી, તેમ છ પણ થવાના નથી, હું ભલેને ગમે તેવું પાપ કરૂં તોયે ભવ તો સાત જ છે. ગમે તેવો ધર્મ કરૂં તોયે ભવ તો સાત જ ને. તો પછી શું કામ ભોગવટો ન કરવો? પેલો ધર્મી શ્રવણના આવા ઉપયોગથી પતન પામ્યો. રસ્તે ચાલતાં પડે તેનો પગ છોલાય કે મચકોડાય પણ મોંથી પડે તેનું તો માથું ફૂટે. એ રીતે ધર્મી જ્યારે પતિત થાય ત્યારે અધર્મીને પણ વટલાવે તેવો થાય, સામાન્ય માણસ સામાન્ય પ્રકારે પતિત થાય. તે તો એવો પડ્યો, તેણે એવી તો પ્રવૃત્તિ કરી કે સાતમી નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું. મરીને સાતમી નરકે ગયો. સાતમીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કેટલું? ૩૩ સાગરોપમનું. કેવલીભગવાનનાં વચન સાંભળવા છતાં તેનો દુરૂપયોગ કરવાનું ફળ આ. એને જેવું કેવલીએ 'સાત જ ભવ કહ્યા છે' એમ વિચાર્યું, તેમ ધર્મથી જ 'સુખ, કલ્યાણ, સુગતિ છે' એ પણ કેવલીનાંજ વચન છે એ ન વિચાર્યું.

પેલા આ એ વિચાર્યું કે, 'મેરૂ ચલે, સૂર્ય પશ્ચિમે ઉગે, ચંદ્ર અગ્નિ વરસાવે, તો પણ કેવલીનાં વચન અન્યથા ન થાય' માટે મારા અસંખ્યતાભવ થવાના એ તો નક્કી, પણ સાથે તેણે એ પણ વિચાર્યું કે-"ધર્મથી સુખ, કલ્યાણ, સુગતિ, અધર્મથી દુઃખ દુર્ગતિ' એ પણ કેવલીમહારાજનાં જ વચન છે અને તે પણ અન્યથા નથી જ. પેલા સાતભવવાળા આ એ આ વિચાર ન કર્યો. ધર્મની દૃષ્ટિ સીધી જોઇએ. આ તો બારવ્રતધારી બન્યો, સંલેખણા કરી, છેલ્લે અનશન લીધું. છેવટે બન્યું શું? ખૂબ તરસ લાગી તે વખતે આંગણામાં ઉગેલી બોરડીના વૃક્ષની ડાળી પરનાં પાકાં લાલચોળ બોર પર નજર ગઈ. દુનિયામાં ઘરના આંગણે કુતરાના કરડવાની શંકાએ તથા ચોર ગણાઈ મરવાની શંકાએ બોરડી વાવવાની મનાઈ છે. બોરડીમાં પાણી ભરાય

એ દૃશ્યથી શ્વાન ભસે કે કરડે. લોકો ચોર માની મારે તેથી બોરડી આંગણે વાવવી નહિ, એવી વાત જગતમાં પ્રચલિત છે. એ જ બોરડી અહીં પેલા અનશનધારીને પણ નડી. તૃષાથી પીડાતા તેને એમ થયું કે–"આ બોર જો કોઈ મારા મોંમાં મૂકે તો, એવું સરસ છે કે તરસ છીપે." આ ભાવના સાથે મૃત્યુ પામીને, મરીને તરત તે આ નો જીવ બારવ્રતધારી છતાં, સંલેખણાધારી છતાં, અનશન આદરેલું છતાં તે જ બોરમાં કીડો થયો.

કહ્યું છે કે 'अंते या मतिः सा गतिः' જેવી મતિ તેવી ગતિ. એ કીડો થયો, ત્યાંથી ગબડ્યો, એકેંદ્રિય થયો, નિગોદમાં ગયો.

મેં એક વખત જણાવ્યું તે ધ્યાનમાં રાખો. સન્નિપાત સમયે વિદ્વાન્ અને મૂર્ખ બન્ને સરખા, કિન્તુ સન્નિપાત ખસ્યો એટલે વિદ્વાન્ તે વિદ્વાન્ અને મૂર્ખ તે મૂર્ખ. તે જ રીતે ધર્મ પામ્યા વગરનો જીવ નિગોદમાં હોય તે તથા ધર્મ પામીને પતિત થઈ નિગોદે ગયેલો જીવ બન્ને નિગોદમાં સરખા, પણ બહાર નીકળ્યા પછી ધર્મ પામીને પતિત થઈ નિગોદીઓ થયેલો જીવ નીકળીને તરત ધર્મ પામે, જ્યારે પેલાને ધર્મ પામવામાં મુશ્કેલી.

પેલો આ નિગોદમાંથી નીકળી, ધર્મ પામી, ચારિત્ર લઈ, કેવલજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયો. અસંખ્યાતા ભવ વટાવી લીધા. જ્યારે પેલો અ તો હજુ તે દરમ્યાન સાત ભવમાંનો પહેલો ભવ સાતમી નારકીના ૩૩ સાગરોપમનો; તે આયુષ્યમાંના પહેલા સાગરોપમમાંનું પહેલું પલ્યોપમ હજી પૂરૂં થયું નથી.

આથી માત્ર સાંભળે તે શ્રાવક એમ નહિ, જિનવચન સાંભળે તે શ્રાવક, પણ આગળ વધીને કહ્યું કે **परलोयहिय०** પરલોકના હિતની બુદ્ધિએ શ્રીજિનેશ્વરદેવનું વચન સાંભળે તે શ્રાવક. ફરી પ્રશ્ન થશે કે સાધુઓ પણ પરલોકહિતની બુદ્ધિએ જ શ્રવણ કરે છે. ચૂર્ણિકાર ભગવાને તેનું પણ સમાધાન કર્યું છે કે સાધુમાં શ્રોતૃત્વની સાથે વક્તૃત્વ પણ છે. શ્રાવકને શ્રમણોપાસક કહ્યા છે. શું સાધુઓ સાધુની (શ્રમણની) સેવા–ઉપાસના નથી કરતા ? કરે છે, પણ સાધુ ઉપાસ્ય તથા ઉપાસક બન્ને છે. સાધુમાં ઉપાસકપણું તથા ઉપાસ્યપણું ઉભય રહ્યું છે. તેથી સાધુમાં શ્રમણોપાસક શબ્દનો કે શ્રાવકશબ્દનો વ્યપદેશ થઈ શકે

નહિ. નામનિમિત્ત તત્ત્વ એટલે જે નામ તથા પ્રકારની બુદ્ધિથી સ્થપાયું છે, તે નામ તત્ત્વરૂપ જાણવું.

આર્ય એટલે શું ?

લાજ ડોળથી આડંબરથી નથી હોતી? હોય છે. શું ઓછી લાજ કાઢનારી સ્ત્રી કરતાં વધુ લાજ કાઢનારી સ્ત્રીઓ વધુ લાજવાળી, વધુ લજ્જાળુ માનવી? કુળની મર્યાદાની લાજ અને સ્વરૂપે લાજમાં ફરક છે. એ જ રીતિએ આર્ય શબ્દ માટે પણ સમજવું.

'आराद् हेयधर्मेभ्यो याताः-प्राप्ता उपादेयधर्मैरित्यार्याः' (પ્રજ્ઞા૦ ટી૦ પૃ૦ ૫૬) ત્યાજ્ય ધર્મોથી, રીતરિવાજોથી, રૂઢીથી, સર્વથા દૂર રહે તે આર્ય: તેવા રીતરિવાજ કે રૂઢીની છાયા પણ આર્ય લે નહિ. શાસ્ત્રકારે આથી આર્ય તથા અનાર્યનું લક્ષણ આ રીતે બાંધ્યું. અનાર્યને સ્વપ્ને પણ ધર્મ શબ્દ હોય નહિ 'धम्मोत्ति अक्खराइं जेसु ण णज्जंति सुविणेऽवि (સૂર્ય અ૦ ૬ ઉ૦ ૧, ટી૦ પૃ૦ ૧૨૩) આર્યને ધર્મ પર પ્રીતિ રહેલી જ છે માટે અભિધેય ધર્મનું જ રાખ્યું. આર્યને ધર્મનું પ્રયોજન જાણવાનું રહેતું નથી કેમકે તે ધર્મને ઈષ્ટ જ ગણે છે.

જેમ લગ્ન વખતે મંડપ સુંદર તૈયાર કરે, આભૂષણો અને વસ્ત્રો સુંદર પહેરે આ બધું શોભા કરનાર છે, તેમ ચાતુર્માસની અંદર સામાયિક, પૌષધ વગેરે કાર્યો ચોમાસાનાં આભૂષણો છે. સામાયિક-બે ઘડી સમતાપૂર્વક સામાયિક કરનાર દેવલોકનું ૯૨૫૯૨૫૯૨૫૬૬થી વધારે દેવલોકનું આયુષ્ય બાંધે છે. બે હજાર ક્રોડ ખાંડી સુવર્ણનું દાન આપવા કરતાં પણ બેઘડીના સામાયિકનું ફળ ચડી જાય છે. મન વચન કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યા વગર સામાયિક થતું નથી. આવશ્યક સૂત્રમાં પણ સામાયિક અધિકારમાં કહ્યું છે કે 'सामईयं नाम सावज्जजोगपरिवज्जणं निरवज्ज जोगं पडिसेवणं च,' સામાયિક-પાપવ્યાપારનું પરિવર્જન અને નિષ્પાપ વ્યાપારનું પ્રતિસેવન. શ્રાવકપણામાં પણ તેટલો સમય સાધુ જેવો બની જાય છે. માટે સામાયિકરૂપી આભૂષણો ચોમાસામાં જરૂર ધારણ કરવાં જોઇએ. જેમ મકાનમાંથી દરરોજ કચરો કાઢી મકાનને સ્વચ્છ-સાફ બનાવીએ છીએ અને મલિન થયેલું વસ્ત્ર પણ સાબુથી ધોઈ સાફ કરીએ છીએ, તેમ જ સવારમાં મુખશુદ્ધિ કરીએ છીએ તેમ આખા દિવસ-રાત્રિના પાપોની શુદ્ધિ કરવા માટે આવશ્યક એટલે પ્રતિક્રમણ બંને વખત

ચોમાસામાં શ્રાવકોએ અવશ્ય કરવું જ જોઇએ. એવી જ રીતે **ચોમાસીનું ત્રીજું** ભૂષણ પ્રભુની પૂજા ત્રણે ટંક કરવી. શ્રેણિક મહારાજા અવિરતિ હતા. જેઓ એક નવકારશી જેટલું પણ પચ્ચખ્ખાણ કરી શકતા ન હતા. નવકારશી પચ્ચખ્ખાણ પણ ન કરી શકનાર તે શ્રેણિક રાજા પ્રભુની ત્રિકાળપૂજા સોનાના અક્ષતનો સાથિયો કરીને પણ સમ્યક્ત્વનો મુખ્ય આચાર પ્રભુ પૂજા તો હંમેશ કરતા હતા. તેવી જ રીતે સ્નાત્ર મહોત્સવ અને ચંદન આદિ ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પ્રભુ પૂજા-વિલેપન વગેરે પણ કરતા હતા. તે પ્રમાણે ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પ્રભુપૂજા કરવી જોઈએ.

સર્વ વ્રતોમાં ચઢિયાતું, બ્રહ્મચર્ય વ્રત છે. દેવતાઓ પણ સભામાં દાખલ થતાં જે બ્રહ્મચર્ય વ્રતને ધારણ કરનારને,-વિરતિવાળાને પ્રથમ નમસ્કાર કરી, પછી પોતાના સિંહાસન પર બિરાજમાન થાય છે દેવને પણ દુર્લભ એવા બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવથી ચાહે તેવાં વિઘ્નો ચાલ્યાં જાય છે, તેવું બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ કરનારને વિરતિવાળાને પ્રથમ નમસ્કાર કરી સિંહાસન પર બિરાજમાન થાય છે. તો તે બ્રહ્મચર્ય વ્રત સર્વથા ન બની શકે તો ચોમાસામાં દરેક શ્રાવકોએ તે ધારણ કરવું જોઈએ. ગૃહસ્થપણાના આંશિક બ્રહ્મચર્યથી સીતા, સુભદ્રા, સુદર્શન શેઠ, વિજ્યા શેઠાણીના દૃષ્ટાંત સુપ્રસિદ્ધ છે. વળી ગૃહસ્થને કરી શકાય તેવો સહેલો ધર્મ હોય તો મુખ્ય દાન ધર્મ છે. તો ઉત્તમ પાત્રનો યોગ મળે ત્યારે સમયના સાધનરૂપ આહાર, પાણી ઔષધ-વસ્ત્ર-કંબલ-પાત્ર-પુસ્તક વગેરે સમયમાં ઉપકારી વસ્તુ સ્વ-કલ્યાણ માટે દાન કરવું, તેમ જ ચોમાસામાં વિશેષ પ્રકારે તપસ્યા, વ્રત, પચ્ચખ્ખાણ અને અભિગ્રહ કરવા અને આરંભની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરવી. દુશ્મનોના સામના વખતે જેમ કિલ્લો રક્ષણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે અભિગ્રહો પણ વિરાધનાથી બચવા માટે કિલ્લેબંધી રૂપ છે. પાપથી બચવા માટે જરૂર અભિગ્રહો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. અવરતિમાં આ જીવ અનાદિકાળથી રખડી રહ્યો છે. મનુષ્યપણામાં જ માત્ર વ્રત પચ્ચખ્ખાણ, તપસ્યા વગેરે બની શકે છે તો ચોમાસામાં ઉપર જણાવેલાં આભૂષણોરૂપ ધર્મ કાર્યો દરેક ભવ્યાત્માએ અવશ્ય કરવાં અને ચોમાસું દીપાવવું.

શ્રી અષાડ ચાતુર્માસિક વ્યાખ્યાન.

(સંવત. ૧૯૮૭ અષાઢ સુદિ ૧૪, વિદ્યાશાળા અમદાવાદ.)

प्राप्तः षष्ठं गुणस्थानं भवदुर्गाद्रिलङ्घनम् ।
लोकसंज्ञारतो न स्यान्मुनिर्लोकोत्तरास्थितिः ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજા ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ ભવ્યજીવોના ઉપકાર માટે ૨૩મા લોકસંજ્ઞા ત્યાગ નામના અષ્ટકમાં સમજાવી ગયા કે અનાદિથી આ જીવ આહારાદિ સંજ્ઞાવાળો છે. સંજ્ઞીપણામાં આવ્યો ત્યાં પણ લોકસંજ્ઞા હોવાથી કલ્યાણના માર્ગે આવ્યો નથી. છઠ્ઠું ગુણઠાણું સર્વ વિરતિ–સાધુપણું પામે ત્યારે જ કલ્યાણનો રસ્તો શરૂ થાય, ચોથું ગુણસ્થાનક જો કે શ્રદ્ધામય છે, પરંતુ તે ગુણઠાણે ૧૦૦ વાર ગજથી માપે, પણ તસુ પણ ફાડે નહિ તેવી સ્થિતિ છે. જાણવા–માનવા છતાં વિરતિમાં આગળ વધી શકતો નથી. દરિદ્રના મનોરથ મનમાં જ રહે, કુવાની છાયા કુવામાં રહે, તેમ ચોથા ગુણઠાણાવાળાના મનોરથો ઉત્તમ હોય છતાં વર્તનમાં મૂકી શકતો નથી. પાંચમે દેશવિરતિ ગુણઠાણે જો કે થોડાં વ્રત પચ્ચખ્ખાણ હોય છે, છતાં સગવડ પ્રમાણે દુનિયાદારીમાં હરકત ન આવે તે પ્રમાણે ધર્મ કરે છે.

ચોમાસામાં મોટા શહેરમાં જ્યાં ભાવિક શ્રાવક સમુદાય વસતો હોય, ત્યાં આગેવાન શ્રાવકો મુનિમહારાજાઓને આગ્રહપૂર્વક ચાતુર્માસ સ્થિરતા કરવા વિનંતિ કરી પધરામણી કરાવે છે. ચાર મહિના સુધી ગુરુમહારાજ ચાતુર્માસમાં વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરાવે છે; તદુપરાંત વ્રત–પચ્ચખ્ખાણ–તપસ્યામાં પ્રેરણા કરી સામુદાયિક ધર્માનુષ્ઠાનો કરાવે છે. આસન્ન મુક્તિગામી આત્માઓ સાધુ સમાગમનો સારો લાભ લે છે. ચિંતામણિરત્નાધિક દુર્લભ મનુષ્યભવમાં એક વખતનો સાધુસમાગમ કલ્યાણ કરનારો થાય, તો પછી નિરંતર સતત ચાર ચાર મહિના સુધી સાધુ–સેવા–ભક્તિ કરનારને જે આત્મિક લાભ થાય છે તે અવર્ણનીય કેમ ન હોય; ધર્મ કરવાની મોસમ હોય તો આષાઢી ચાતુર્માસ છે.

સીઝનમાં જો વેપારી આળસ કરે તો બાર મહિનાની કમાણી ગૂમાવે. તેમ શ્રાવકને ચોમાસામાં ધન કમાવા માટે સીઝન મંદી હોય,

પણ ધર્મધન કમાવા માટે તેજીવાળો સમય છે. બીજા કાળ કરતાં ચોમાસામાં કરેલો ધર્મ અધિક ફળ આપે છે. જેટલો સમય ધર્મમાં જાય તેટલો સમય છ કાયની વિરાધનાથી બચે છે. પ્રથમ આ જ મોટો લાભ.

શ્રાવકોએ મુખ્યતાએ ચોમાસાના ચાર મહિના માટે મુસાફરી ન કરવી. ચોમાસામાં અનેક જીવજંતુની ઉત્પત્તિ હોય. જ્યાં ચલે, પગ મૂકે ત્યાં જીવવિરાધના થાય. શ્રાવકને શાસ્ત્રમાં તપેલા લોઢાના ગોળાની ઉપમા આપી છે. તપેલો લોઢાનો ગોળો જ્યાં ગબડે ત્યાં બાળે, તેમ શ્રાવક જ્યાં પગ મૂકે કે સાંસારિક કાર્ય કરે ત્યાં છ કાયની વિરાધના થયા સિવાય રહે નહિ, માટે ચોમાસામાં ખાસ કેટલાક વધારે અભિગ્રહો ધારણ કરવા. અછતી વસ્તુના ત્યાગમાં પણ મોટો લાભ થાય છે. નહીંતર અવિરતિ પશુ માફક વિરતિના લાભથી ચૂકી જાય છે.

એક વખત ભોજન કરનાર પચ્ચખ્ખાણ ન લે તો એકાસણાનો લાભ ન મેળવે. ગુરૂએ આપેલા એક સામાન્ય નિયમથી વંકચૂલને કેટલો લાભ તે જ ભવમાં થયો ? અજાણ્યું ફળ ન ખાવું. કોઈના ઉપર હથિયાર ઉગામતાં પહેલાં સાત ડગલાં પાછા જવું. રાજાની રાણી ન ભોગવવી. કાગડાનું માંસ ન ખાવું. આવા અપ્રાંસગિક નિયમ લીધા તેનાં પ્રત્યક્ષ ફળ અનુભવ્યાં, આપણે વ્રત–અભિગ્રહના લાભ સમજવા-વાળાએ વિશેષ નિયમો ચાતુર્માસમાં કરવા જોઈએ.

લૌકિકગ્રંથોમાં પણ ચોમાસામાં કેટલાંક કાર્યો કરવાનો નિષેધ છે. ચોમાસામાં બે ત્રણ વખત પાણી ગાળીને જ વાપરવું. કોલસા-લાકડા વગેરે બહુ જ બારીકીથી નજર કરી, પુંજણીથી પ્રમાર્જના કરી અગર જે પ્રકારે કોઈ પણ ત્રસ કુંથુંઆદિક જીવો મરી ન જાય તેની જયણા રાખી પછી જ ઉપયોગ કરવો. જૈનોએ સાવરણી પણ કોમળ અને સુંવાળી વાપરવી જોઈએ. ઘી–તેલ–પાણી–આદિનાં ભાજનો ખૂલ્લાં ન રાખવાં, કારણ કે અંદર ઉડતા ત્રસ જીવો પડે તો તે મરી જાય. સુકવણી શાકમાં ઝીણાં ન દેખાય તેવા કુંથુજીવો થાય છે. તો ચાલે ત્યાં સુધી સુકવણીનો ઉપયોગ ન કરવો, અને કરવાની જરૂર પડે તો બરાબર નજર કરી જીવવિરાધના ન થાય તે પૂરેપૂરૂં લક્ષ રાખવું. વડી, પાપડ કે તેવી કોમળ વસ્તુમાં ચોમાસામાં હવા લાગવાથી અનંત-

કાય–સફેદ ફૂગ થઈ આવે છે, તો તેને હવા ન લાગે તેવી રીતે જાળવી રાખવા. નહીંતર અનંતકાયની વિરાધનાનો પ્રસંગ આવી જાય.

શ્રાવકે કોઈ સંયોગમાં રાત્રિભોજન કરવાનું હોય જ નહિ, કારણકે રાત્રે એવાં સૂક્ષ્મ અદૃશ્ય જંતુઓ ઉડે છે કે દેખી પણ શકવાં મુશ્કેલ પડે. ચોમાસાના કાળમાં તો ઉડતા જંતુનો પાર જ નથી, જેથી ચોમાસામાં તો કદાપિ રાત્રિભોજન ન કરવું. તેનો અભિગ્રહ ગુરુમહારાજ પાસે કરી લેવો. રાત્રિભોજન કરનાર ઘણે ભાગે હલકી તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઘુવડ, કાગડા, ગીરોલી, બિલાડી, સમડી એવી તુચ્છ અને નિંદનીય ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ ત્યાં પણ વળી ઘણા જ હિંસાદિક પાપ કરી નરકાદિકે દુર્ગતિમાં ભવપરંપરા કરે છે. અલ્પપ્રમાદથી જીવો નિરર્થક કેટલા દુર્ગતિના દુઃખો ઊભાં કરે છે, અભક્ષ્ય, અનંતકાય કંદમૂળ, બટાટા, આદુ, સૂરણ, કાંદા, ગાજર, રતાળુ વગેરેમાં સોયની અણી ઉપર રહે તેટલા માત્ર કંદમૂળના અંશમાં એક શરીરમાં અનંતાનંત જીવો કેવલજ્ઞાની ભગવંતોએ દેખ્યા–જાણ્યા–પ્રરૂપ્યા છે. તો શ્રદ્ધાળુ કોઈ પણ જૈને ક્ષણવારના સ્વાદ ખાતર તેટલા જીવોની વિરાધનાનું પાપ ન વહોરવું.

જીવને પાપકર્મ કરતી વખતે ખ્યાલ નથી આવતો, પણ બીજા જીવના પ્રાણો લઈએ તો આપણને એ હિંસાનું કર્મ ગમે ત્યારે પણ ઉદય આવવાનું છે. દરેક પાપકર્મનો જઘન્યથી દસ ગુણો વિપાકફળ તો ભોગવવો પડે. તેમાં જો ખાવાપીવામાં કે ભોગવવામાં આસક્તિ–અનુમોદના–વખાણ કર્યા તો તેના ફળનો હિસાબ જ નથી. કોઈ પણ પાપકાર્ય કરીને કદાપિ પણ વખાણવું નહિ. પાપનાં વખાણ કરવાથી નિકાચિત પાપકર્મ બંધાઈ જાય. ભોજન કરતાં જરૂર પૂરતું જ થાળીમાં લેવું. એંઠું ન છંડાવું જોઈએ. મનુષ્યના એંઠા પણી અને વધેલા ભોજનમાં પંચેન્દ્રિય સંમૂર્છિમ આપણા જેવા જ માત્ર આંખથી ન દેખી શકાય તેવા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેના વધનું પાપ આપણને લાગે, માટે શ્રાવકે પોતાના કુટુંબમાં પાણી એંઠું ન થાય તેવા સંસ્કાર પાડવા. પાણી પીધા પછી તે જ પ્યાલો ફરી ગોળીમાં ન બોળાય, તેની કાળજી રાખવા બાળકોને સંસ્કાર પાડવા.

એંઠા હાથથી બીજી રસોઈ કે ખાવાની વસ્તુને ન અડકવું. ૧૪ સ્થાનકે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો–(માતાપિતાના સંયોગ વગર જે ઉત્પન્ન થાય તે સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય મનુષ્યો) ઉત્પન્ન થાય છે.

સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યને ઉપજવાનાં ચૌદ સ્થાનકઃ ૧ વડીનિતિ (ઝાડા)માં, ૨ લઘુનિતિ (પીસાબમાં), ૩ નાકના શ્લેષ્મમાં ૪ શરીરના મેલમાં, ૫ કાનના મેલમાં, ૬ ઉલટીમાં ૭ પિત્તમાં ૮ પરૂમાં, ૯ લોહીમાં, ૧૦ શુક્ર–વીર્યમાં ૧૧ મરેલા કલેવરમાં, ૧૨ સ્ત્રી પુરૂષના મૈથુનમાં. ૧૩ નગરની ખાઈમાં, ૧૪ સર્વ અશુચિ સ્થાનમાં એટલે એંઠું પાણી–ભોજન, બળખા, થૂંક, આંખનો મેલ વગેરે વિવેકપૂર્વક કાળજી રાખવામાં આવે તો સંમૂર્ચ્છિમ જીવોની વિરાધનાથી બચી શકે છે.

કાચા દૂધ કે દહીં સાથે કઠોળ ભેગું કરી ન ખાવાં કે વાપરવાં તેમાં બેઇન્દ્રિયાદિક જીવો તરત જ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે જિનેશ્વર-પ્રભુના વચનમાં શ્રદ્ધાળુ એવા શ્રાવકવર્ગે જણાવેલા તેમજ ગુરુમહારાજ જે નિયમો લેવા માટે ઉપદેશ આપે તે જરૂરી નિયમો–અભિગ્રહો–વ્રત–પચ્ચખ્ખાણનો વિરતિનો સ્વીકાર કરે. વિરતિ કરવાથી મહાલાભ થાય છે.

અવિરતિથી પાપ ન કરવા છતાં પણ પાપકર્મ બંધાય છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને તેવાં પાપ ન કરવા છતાં અવિરતિ હોવાથી પાપકર્મ બંધાયા કરે છે. મન–વચન–કાયાથી અવિરતિનું પાપ તમને વધારે બંધાય, દાન–શીલ–તપસ્યા ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં બને, તે કદાચ પરાધીન વસ્તુ છે, પણ આ પાપો–જીવ વિરાધનાના–ટાળવા તે તો સ્વાધીનતાની વાત છે. ચોમાસાના કાળમાં જો આ લક્ષ્ય રાખવામાં આવે તો બીજા કાળ કરતાં આ અષાઢ ચોમાસાના કાળમાં વધારે લાભ થાય.

અષાઢ ચાતુર્માસી પર્વની મહત્તાનાં કારણો.

જગતમાં સામાન્ય રીતે સર્વ આર્યલોકો કાર્તિકી, ફાલ્ગુની અને આષાઢી–એમ ત્રણ ચોમાસીઓ માને જ છે, અને જૈનજનતામાં પણ જે શાસ્ત્રો મનાએલાં છે, તેમાં પણ અસલથી કાર્તિકી વગેરે ત્રણ ચોમાસીઓ મનાએલી છે, છતાં પણ સર્વ આર્યપ્રજા અને સામાન્ય રીતે જૈનજનતા કાર્તિકથી અને ફાલ્ગુનથી જ શરૂ થતા ચોમાસાને ધર્મશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તથા જ્યોતિષશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ચોમાસાં માને છે,

છતાં તે કાર્તિક મહિને અને ફાલ્ગુન મહિને 'ચોમાસાં બેઠાં' એમ બોલવાનો વ્યવહાર કરતા નથી, પણ આષાઢ મહિનાની ચોમાસાની વખતે વરસાદની શરુઆત થાય ત્યારે જ સર્વ આર્યલોક અને સામાન્ય જૈનજનતા 'ચોમાસું બેઠું' એમ વ્યવહાર કરે છે.

જો કે ચોમાસા શબ્દના અર્થથી વિચારીએ તો ચાર માસના સમૂહને ચોમાસી કહેવાય અને તેથી કાર્તિક અને ફાલ્ગુનને પણ 'ચોમાસું બેઠું' એમ કહેવામાં ચોમાસી શબ્દના અર્થની કોઈ પ્રકારે સ્ખલના થતી નથી. છતાં આષાઢ મહિને 'ચોમાસું બેઠું,' એમ જે વ્યવહાર પ્રવર્તેલો છે, તે ચોમાસી શબ્દના અર્થની અપેક્ષાએ નથી, પણ ત્રણે ચોમાસામાં આષાઢ ચોમાસું જ દુનિયાદારી અને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ તત્ત્વરૂપ હોઈ આષાઢ માસમાં જ ચોમાસાનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ કોઈ પણ મુનિમહારાજ વગેરેને પ્રશ્ન કરે છે ત્યારે પણ એમ જ કહે છે કે 'આપ ચોમાસું ક્યાં કરવાનાં છો ? અથવા ગયે વર્ષે ક્યાં ચોમાસું કર્યું હતું ?' અને વિનંતિ કરવા તરીકે પણ જ્યારે 'અમારે ત્યાં ચોમાસું પધારો, એમ કહે છે ત્યારે તે સર્વમાં અષાઢી ચોમાસીનું જ લક્ષ્ય હોય છે, અને ઉત્તર દેનાર મુનિ મહારાજ પણ તે અષાઢના ચોમાસાના વર્ષથી જ તેના ઉત્તરો અને વિનંતિનો સ્વીકાર કરે છે.

આ બધી વસ્તુને વિચારનારો મનુષ્ય સ્પષ્ટપણે સમજી શકશે કે આવા અષાઢના ચોમાસાને જ 'ચોમાસી' કહેવાના વ્યવહારમાં તે અષાઢ ચોમાસીના તાત્ત્વિકપણાની લૌકિક અને લોકોત્તર દૃષ્ટિએ છાયા છે. તેમાં લૌકિકદૃષ્ટિએ કાર્તિકી અને ફાલ્ગુની ચોમાસાની અંદર જીવનનાં સાધનો અને અન્નપાણીની જરૂરિયાત પૂરી પાડનાર જો કોઈ પણ ચોમાસું હોય તો તે અષાઢ ચોમાસું જ છે.

આ વાતને સમજવા માટે પાદશાહે બીરબલને સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો કેટલા રહે ? એવા પૂછેલા ઉત્તરમાં બીરબલે કાંઇ પણ ન રહે એમ કહ્યું હતું અર્થાત્ બારે મહિનાના સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાં નવ નક્ષત્રો વરસાદ પડવાના ગણાય છે, અને તે નવ નક્ષત્રોમાં જો વરસાદ ન આવે તો અઢાર નક્ષત્રો બાકીનાં રહ્યાં, છતાં પણ કાંઇ પણ ન રહ્યું એમ સ્પષ્ટ કર્યું. તેવી રીતે અષાઢ ચોમાસીમાં જો અન્ન અને જલનો

યથાયોગ્ય સંભવ ન થાય તો કાર્તિક અને ફાલ્ગુનના ચોમાસાં વ્યર્થ જ જાય, અને તેથી આષાઢની ચોમાસીને જ લોકોએ 'ચોમાસા' તરીકે ગણી, અને તે જ કારણથી લૌકિકદૃષ્ટિની પ્રધાનતાએ વ્યવહાર કરવાવાળા લોકોમાં આષાઢ મહિનાનો પણ ચોમાસું બેસવાનો નિયમ ન રાખતાં જેઠ મહિને પણ વરસાદની શરૂઆત થાય તો ચોમાસું બેઠું, એમ વરસાદની અપેક્ષાએ કહે છે, પણ લોકોત્તરદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો કાર્તિક મહિનાથી માંડીને આષાઢ મહિના સુધીના આઠ મહિના સમયમાં મુનિઓને એકેક મહિનો રહેવાનું હોય છે.

સાધુ મહાત્માઓને મહિનાથી અધિક રહેવાનો એ કોઈ પણ વખત હોય અને તેને લીધે શ્રમણોપાસક વર્ગને ગુરુમહારાજની લાગલાગટ ચાર માસ સુધી પર્યુપાસના સેવા કરવાનું અને જિનેશ્વર મહારાજના વચનરૂપી અમૃતનું લાગલગાટ ચાર માસ સુધી પાન કરવાનું બની શકતું હોય તો તે ફકત આષાઢ ચોમાસીમાં જ બની શકે છે, કેમકે શાસ્ત્રકારે કાર્તિક વગેરે આઠ મહિનામાં વગર કારણે મહિનાથી અધિક રહેવાની મનાઈ કરી છે, પણ આષાઢ ચોમાસીના ચાર માસમાં વગર કારણે વિહારની જ મનાઈ કરેલી છે.

આ ઉપરથી લોકોત્તરદૃષ્ટિને ધારવાવાળા જૈનો આષાઢ મહિનાથી શરૂ થતા ચોમાસાને 'ચોમાસા' તરીકે વ્યવહાર કરે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, પણ આ ઉપરથી અષાઢ ચાતુર્માસ કરનારા સાધુમહાત્માઓએ તે તે આષાઢ ચોમાસાના ક્ષેત્રોમાં વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ પુસ્તક, પંડિત વગેરેના ખર્ચોથી ક્ષેત્રને નીચોવવા જેવું નહિ કરતાં ખરેખર ચોમાસાના લાગલાગટ ચાર માસ સુધી શ્રોતા અને શ્રદ્ધાળુ શ્રમણોપાસક વર્ગને ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરપ્રભુના વચનામૃતનું પાન અખંડ રીતે કરાવવું જોઈએ.

ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે આષાઢ ચાતુર્માસ સિવાયના વખતમાં સાધુમહાત્માનો લાંબો સમાગમ ન હોવાથી જ તે શ્રદ્ધાળુ શ્રોતા એવા શ્રમણોપાસક–શ્રાવક વર્ગને પ્રકરણોના અભ્યાસનું અને સૂત્રોના રહસ્યને સાંભળવાનું બરાબર મળી શકે નહિ, તેમ બની પણ શકે નહિ, પણ ચોમાસાના લાંબા ટાઈમમાં શ્રદ્ધાળુ અને શ્રોતા એવા શ્રમણોપાસક વર્ગને મોક્ષના મુખ્યસાધનભૂત સામાયિક, પ્રતિક્રમણ પૌષધની ક્રિયામાં જોડવા

સાથે પ્રકરણોના રહસ્ય સાથે અભ્યાસ કરાવવો અને ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરના વચનામૃતનું પાન કરાવવું, અને જે શ્રમણોપાસક વર્ગ શ્રદ્ધાળુપણાની ખામીવાળો હોય તેને મધુર, શાંત અને શાસ્ત્રાનુસારી વચનોથી યથાસ્થિત તત્ત્વ સમજાવી શ્રદ્ધાળુ શ્રોતા બનાવવા જોઈએ.

મુનિમહારાજના સમાગમમાં એક દિવસ અને એક વખત પણ આવવાવાળો ભવ્યજીવ ભવોદધિના ઉદ્ધારનાં સાધનો મેળવી શકે છે એવાં અનેક શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાંતો અને અનુભવથી પણ કાંઈક અંશે સિદ્ધ થએલું છે, તોપછી ચાર મહિના જેવા લાંબા ટાઈમની સ્થિરતા છતાં શ્રમણોપાસક વર્ગમાંથી એક પણ શ્રદ્ધાળુ વ્યક્તિ અને શ્રોતાપણાથી બેનસીબ રહે તો તે સાધુમહાત્મા અને શ્રમણોપાસક વર્ગ બંનેને વિચારવા જેવું છે. જો કે શ્રમણોપાસક વર્ગે સાધુ મહાત્માઓના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનાં આરાધન અને વિકાસને માટે અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, ઔષધ, વસ્ત્ર, કંબલ, પુસ્તક, પંડિત, ઉપાશ્રયઆદિની સગવડ કરવી તે તેમની ફરજ છે, પણ ચોમાસું રહેનાર સાધુ મહાત્માઓએ જેમ બને તેમ તે શ્રમણોપાસક વર્ગના ભાવોનો ઉલ્લાસ રહે તેમ વર્તવું જોઈએ. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આષાઢ ચોમાસીના વખતમાં વરસાદના સંજોગને અંગે ઉપાશ્રયના ચોકમાં, માત્રા કે સ્થંડિલની જગ્યામાં લીલોતરી અને લીલફૂલ થવાનો ઘણો સંભવ હોય છે, અને તેમાં જો શ્રમણોપાસક વર્ગ વરસાદની શરૂઆત થવા પહેલાં જો તે લીલોતરી અને લીલફૂલ થાય નહિ, તેવો ઉપયોગ કરી લે તો શ્રમણ અને શ્રમણોપાસકના બંને વર્ગો જીવોની વિરાધનાથી બચી જાય છે.

શ્રમણોપાસક અને શ્રમણવર્ગે લીલફૂલના એક સોય જેટલા ભાગમાં પણ અનંત જીવો સ્પષ્ટપણે માનેલા જ છે, તોપછી તેવી લીલફૂલ થવાના સ્થાનકે રાખ, ચૂનો, કાંકરી કે એવી ચીજનો ઉપયોગ પહેલેથી જ કરી લીધો હોય તો લીલફૂલની વિરાધના થતી બચી જાય. શ્રમણોપાસક વર્ગ અનંતજીવની વિરાધનાના ભયે કંદમૂળને છોડવાવાળો હોય છે, છતાં ચિકટાં ભાજનો અને સ્થાનોને માટે ચૂના વગેરેનો ઉપયોગ ન કરવાથી અનંતકાયની સજ્જડ વિરાધના કરવાવાળો થાય

છે, માટે તે બાબતનો શ્રમણ અને શ્રમણોપાસક વર્ગે ખ્યાલ રાખી વિરાધનાથી બચવાની જરૂર છે.

આવી રીતે વિરાધનાનો પ્રસંગ અને વિરાધનાથી બચવાના પ્રયત્નનું સ્થાન આ આષાઢ ચાતુર્માસી હોવાથી અને ઉપર જણાવેલાં કારણોથી લોકોત્તરદૃષ્ટિએ આષાઢથી શરૂ થતી ચોમાસીને 'ચોમાસી' કહેવામાં આવે છે, અને તેમાં ધર્મ કરવાની વધારે સગવડ મળી શકે છે.

દેશવિરતિ ગુણઠાણું એટલે સગવડિયો ધર્મ.

'મને કોઇ પણ પ્રકારના શરીરની, ધનની, કુટુંબની, અગવડ પડવી ન જોઈએ.' એટલે પાંચમા ગુણઠાણામાં હિંસાનો ત્યાગ કર્યો પણ તે કેટલો?' સ્થાવરની હિંસા મારાથી છોડાય નહીં.' 'મારે દુનિયાદારી ચલાવવી છે, તે ચલાવતાં જે કંઈ પણ ધર્મ થઈ શકે તે મારે કરવો' આટલો જ ધર્મ છે. પાંચે પૃથ્વીઆદિ સ્થાવરમાં જીવ માને છે, છ કાયની શ્રદ્ધા છે, સમકિત થઈ ગયું છે. છએ કાયાના જીવો તો માનવ છે, ત્યારે પૃથ્વીકાયને જીવ માનવાનો કે નહીં? જીવ માને તો માટી ઉપર કોદાળો શી રીતે ઉપાડે છે? તમે જીવતત્ત્વ એકલા ત્રસકાયમાં વર્તન અપેક્ષાએ માન્યું. બાકીના પાંચ સ્થાવરમાં શું જીવ નથી એમ કહી શકો છો? છ કાયની શ્રદ્ધા કેવી રીતે કરી, જ્યારે હિંસામાં પાપ માનો છો તો પાપથી ડરો છો કે નહીં? જો ડરો છો તોપછી માટી ઉપર કોદાળો કેમ ઉપાડો છો? ઘર કેમ બંધાવો છે?

તો કે પાપ તો માનીએ છીએ.

પાપ માનો તો પાપ – ભીરૂ ક્યાં રહ્યા?

એમ તો પાપમાં ભીરૂ છીએ પણ અમારી સગવડતામાં ખામી ન આવે તેવી રીતે વિરતિ કરીએ છીએ. અમે પાપથી ડરવાવાળા તો છીએ, સમ્યક્ત્વવાળાને દર્શન મોહનીય ખસ્યું છે, તેથી તત્ત્વની પ્રતીતિ–શ્રદ્ધા થઈ છે. જો કે અપ્રત્યાખ્યાનવરણીયનો ઉદય હોવાથી 'મારી સાંસારિક સગવડ સાચવીને ધર્મ કરવો પણ મારે અગવડતા વેઠીને ધર્મ કરવો નથી.' 'સ્થાવર જીવોની દયાના તો પચ્ચક્ખાણ નહીં કરૂં, હાલતાં ચાલતાં ત્રસ જીવની દયા કરૂં છું. 'કામ કરતાં મરી

જાય તોપણ તે કામ છોડવું નથી, ત્રસની દયા પણ ત્યાં રહેતી નથી.' અગ્નિ સળગાવ્યા વગર મારે ચાલે નહીં, પચ્ચકખાણ તો એવું જોઇએ કે ચાલી શકે. કોઇ મારવા આવ્યો તો મારાથી સહન થાય તેમ નથી. અપરાધી ન હોય તો ન મારૂં, પણ મારી દુનિયાની સ્થિતિ અખંડિત રહેવી જોઇએ, મારા મનના આશયો પણ અખંડિત રહેવા જોઇએ. એ બધી મારે છૂટ, તેનાં પચ્ચકખાણ નહીં, અપરાધીને મારવાના પચ્ચકખાણ નહીં કરીશ, જેમાં હું ટકી શકું એવાં મારે પચ્ચકખાણ કરવાં છે. કહો, કેટલી અગવડતા જોઇએ છે? જેમ શરીરને આમવાયુ હેરાન કરે છે, તેમ આ આત્માને પણ આમવાયુ થાય છે, ત્યારે નિરપેક્ષનાં પચ્ચકખાણ અને સાપેક્ષની છૂટ રાખવી છે. 'નિરપરાધીને જાણી જોઇને મારવાનો પ્રસંગ આવે તો ન મારૂં,' સગવડતાની કેટલી સીડીઓ ગોઠવી? આવી રીતે ધર્મના રસ્તે ચડવાનું પરમ ધ્યેય કયું?

દુનિયા જાળવીને ધર્મ કરવો તે દુનિયાદારીએ પ્રથમ ધ્યેય થયું. બીજા અણુવ્રતમાં જૂઠને પાપ માનવું છે. એક પણ જૂઠ નાનું કે મોટું પાપ વગરનું નથી એમ માનવું છે. સમ્યક્ત્વ થયું એટલે માનવું તો બરાબર પડશે. અંતઃકરણથી પાપ માન્યું છતાં મારે જૂઠ વગર ચાલે કેમ? એ વારંવાર લક્ષ્ય દેવાય શી રીતે? મોટા પાપના કારણ જૂઠ તેને છોડીએ, નાના જૂઠની છૂટી એટલે શું થાય? સગવડ પ્રમાણે ધર્મ કરવાનો, ચોરી, જૂઠ, બ્રહ્મચર્ય પરિગ્રહના પચ્ચક્ખાણમાં પોતાની સગવડ કરી લીધી; સર્વથા જૂઠ ન છોડાય માટે મોટાં જૂઠ પણ કાં ન છોડો?

પાપ લીરૂતા જાગી નથી.

પરણેલી સ્ત્રીને અંગે પાપ નથી માનતા? માનો છો, પણ સગવડ પૂરતી જ. પરણેલી ત્યાગ કરવી છે. લેપાયા એટલા લેપાયા, પણ હવે અધિક ન લેપાઇએ. જેને બારબાર કોડ સોનૈયા હતા, તેઓએ છ કોડ ઉપર કોડી રાખવી નહીં. આવા પ્રકારનાં પચ્ચક્ખાણ કર્યાં, નવું ઉપાર્જન ન કરવું. બાકીની બધી રિદ્ધિ વોસિરાવી દીધી.

કેટલાક મહાનુભાવ શ્રાવકો કહે છે કે 'ખેતર રાખે તેમાં અડચણ શી? આણંદ શ્રાવકને કેટલી બધી જમીન હતી? એ જમીન જે

વખતે સમ્યક્ત્વ પામ્યા ન હતા. મહાવીર પ્રભુની દેશના સાંભળી ન હતી, તે વેપેતની વાતને ધર્મી થયા પછી લાવીને ગોઠવી દીધી. અજ્ઞાનપણામાં બનેલા વૃત્તાંતો એ કોઈ દિવસ પણ આલંબનલાયક હોતાં નથી. ચાર ક્રોડનો માલિક તેનાથી અધિકના પચ્ચક્ખાણ કરે એ કઈ સ્થિતિએ વિરતિ કરે? એ વિચાર પરિગ્રહધારીએ કરવો. આરંભમાં શૂરાઓને કદી પચ્ચક્ખાણ કરવાનો વિચાર થતો નથી.

પરિગ્રહનું પાપ પણ હજુ રૂંવાડે રૂંવાડે લાગ્યું નથી. કારણ કે અધિકનું માર્જન કેમ રખાય? પાસે પાંચ રૂપિયા હોય ત્યારે ક્રોડનો અભિગ્રહ કરે તેમાં પાપભીરૂપણું કયાં રહ્યું? ખરેખર હજુ પણ પરિગ્રહથી જીવડો ડર્યો જ નથી. આ જીવને વિદ્યમાન પરિગ્રહ શલ્ય માફક પીડા કરે, તો પછી નવો પરિગ્રહ આવે એ ગમે કેમ? આપણે સગવડપંથી ધર્મી છીએ, આ કોને માટે કહું છું? જે લોકો પરિગ્રહનું પરિણામ બિલકુલ કરતા નથી, તેનાથી તો આ સારા છે. જેઓ પચ્ચક્ખાણ નથી કરતા તેઓની તો વાત છોડો. '**असमर्थो गृहारंभे समर्थो गृहभंजने**' મારે પચ્ચક્ખાણ કરવું નથી અને બીજો કરે છે, તેને તોડવા છે, વાંદરાપણું કરવા માગે છે. જેવી રીતે વાંદરો ઘર કે માળો કરે નહીં અને બીજાએ માળા-ઘર કર્યાં હોય તેને ભાંગી નાખે, તેવી રીતે વ્રતધારી કોઈ અજ્ઞાની કદાપિ કોઈ દોષ સેવે તેને ઉતારી પાડે છે. પણ તું તો જ્ઞાની છે, અને કેમ બિલકુલ કાંઈ પણ વ્રત નથી કરતો?

બોલવાનો અધિકાર તેને છે કે જેઓ પોતે કાંઇ પણ સારૂં વ્રત પચ્ચક્ખાણ કરી બતાવે, સુગરીપક્ષીને ઠપકારવી હતી. કંઈ કરવું હતું નહિ? કરવું નહિ અને શિખામણ દેનારને ઠપકારવા જાય તે કઈ ગણતરીમાં? વાંદરાની ગણતરીમાં. પોતે કરીને પછી જ સૂચના. કરો તો બોલવું શોભે. થોડું પણ તમારું ધર્માચરણ નાશ કરવું છે. માટે તેઓથી દૂર રહેજો? જેઓ પોતે ધર્માચરણ કરવાવાળા નથી. માત્ર ધર્મ કરનારની ટીકા કરવી છે. તમો કલ્યાણને માટે કરો છો, તે બરાબર કરશો તો કલ્યાણ જ થશે.

થોડી મમતાનું મહા પરિણામ.

ગચ્છના ધોરી, શ્રુતના પારગામી, ઘણા શિષ્યોના ગુરુ આચાર્ય

છતાં પણ આસન સારું જોઇએ. શાતાગારવમાં ઉતરી ગયા. આવી સ્થિતિમાં આટલી નજીવી કુટેવથી બીજા ભવમાં અનાર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયા. અને હાથ પગ લંબાઈ ગયા. ચાલી શકાતું નથી. પૂર્વભવના અવધિજ્ઞાનવાળા, છ મહિના ઉપવાસ કરવાની તાકાતવાળા એમના ચેલા અનાર્ય દેશમાં જઇને પ્રતિબોધ કરી અહીં યુક્તિથી લાવ્યા, આર્ય જેવાની પણ શાતાગારવની કુટેવ આ દશા કરે, તો આપણી શું દશા? વિધિવાળાએ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. મૂળવિધિએ વર્તમાન પરિગ્રહથી વધારે કંઈ પણ પરિગ્રહ રાખવો ન જોઇએ. એ પણ સગવડિયો પંથ છે. હજારો માણસો પાસે લહેણી છે, તે કેમ છોડી દઉં? મારી પાસે છે, એમાંથી પૈસા ખસેડવા ન પડે, એવો સગવડિયો પંથ જોઈએ છે.

ચોમાસાનો ટાઈમ છે; જે તે જગ્યાએ લીલફૂલ-વનસ્પતિ સંમૂર્છિમ ત્રસજીવો ઉત્પન્ન થઇ જવાના, તેનો ઉપાય કર્યો? ચાર પૈસાનો ચૂનો લગાવી દીધો હોત તો લીલફૂગ ન લાગત. ઉપયોગની ખામી તેથી લીલફૂગ થઈ, ચીકટવાળા-થાંભલા-ઠામ-ભીંત-ઉપર ચૂનો લગાડ્યો? ખરચ હિસાબમાં નથી, મહેનત હિસાબમાં નથી, પણ આ જીવમાં તે સમજણ આવી નથી. શું તમારી જિંદગીમાં પહેલું ચોમાસું છે? વરસો વરસ લીલ અનંતકાયને દેખો છો; અનંતકાય ભક્ષણના પચ્ચકૂખાણ પણ કરો છો, શા માટે? કંદમૂળ કહવાં લાગે છે તે માટે કરો છો? અનંતા જીવોની, વિરાધના થાય તેથી દુર્ગતિ થાય તેથી બચવા માટે. ચોમાસામાં પાપડ વગેરેમાં લીલફૂલ થાય પછી તેને લુંછી નાંખો છો. તેનું કારણ શું? તમારા ઘરમાં ઘી, તેલની બરણીઓ ઉપર અનંતકાય મરે તેની વિરાધના ટાળી? પછી સગવડિયા પંથ સિવાય બીજું કયું નામ દેવું? આમાં સગવડતામાં ખામી આવતી નથીને? પોતાના ઘર આગળ લીલફૂલ થાય છે.

વાત એક જ, ચોમાસું આવ્યું એનો અર્થ એ જ કરે કે આ સાધુઓ ચાર મહિના સુધી સ્થિર રહેશે, બીજું કંઈ નહિ, અષાડ ચોમાસામાં મારે શું કરવાનું છે, એવું જે લક્ષ્ય પહોંચવું જોઇએ તે તો પહોંચ્યું જ નથી; ચોમાસાના અંગે ખાંડવું-દળવું-ધોવું-પીસવું

–લીંપવું વગેરે આરંભ કાર્યો બંધ કરવાં જોઈએ. ઉપાશ્રયમાં કે દહેરાસરમાં જઈએ ત્યારે કંઈક ધર્મ કરવાનું મન થાય છે.

દહેરાસર–ઉપાશ્રયના ધર્મી.

આપણે દહેરાસર–ઉપાશ્રયે જઈએ એટલે ધર્મની બુદ્ધિ થાય અને ત્યાંથી નીકળ્યા એટલે ખંખેરી નાંખીએ. આ આત્મા જો ધર્મમાં રંગાયેલો હોય તો ચાહે દહેરાસરે કે ઉપાશ્રયે કે ઘેર હોય તો ધર્મની લેશ્યા કેમ ન આવે? કેવળ ઉપાશ્રયના જ આપણે ધર્મી છીએ. બહાર માટે હતા એવાને એવા જ. નિશાળમાં છોકરો જવાબ આપે અને ઘેર ઉત્તર ન આપે. એ છોકરાને આપણે ભણેલો ગણવો કે ઠોઠ ગણવો? તેવી રીતે આ આત્મા પણ ઉપાશ્રયમાં ધર્મ કરે અને બહાર નીકળે એટલે કાંઈ પણ ધર્મની લેશ્યા નહિ; ચાર મહિના ચોમાસામાં 'ભાગતા ચોરની લંગોટી', એની રીતે તમો સાધુપણામાં ન આવો, દેશવિરતિમાં પણ ન આવો તો કંઈક ચોમાસામાં તો આરંભ પરિગ્રહ ઓછો કરો!

કૃષ્ણ મહારાજા ચોથે ગુણઠાણે છે. એ ભલે કર્મવશતઃ પચ્ચક્ખાણ ન કરી શક્યા, પણ દયા કેટલી પરિણમી હશે તે વિચારો. જેઓએ એટલી ઋદ્ધિસમૃદ્ધિમાં, એટલા બધા રાજ્યના આડંબરમાં, પોતે અગિયારસથી રાજ્યનો દરબાર ભરતા નહિ. ત્રણ ખંડના માલિકને ચોમાસામાં રાજ્યદરબાર ભરવો જીવવિરાધના થવાથી કેટલો આકરો પડયો હશે? કહો, કેવી દયાની પરિણતિ હશે? દરબાર ભરવો બંધ એટલે રાજ્યની આખી વ્યવસ્થા બંધ. જેને દયાની ખાતર રાજ્યદરબાર ચારે મહિના બંધ કર્યો, તેથી દુનિયામાં દેવપોઢી અગિયારસ કહેવાય છે.

સામાન્ય રાજાના બે નિયમ: કાંતો જનાનામાં પોઢવાનો, ને કાંતો દરબારમાં બેસવું, એટલે દરબાર બંધ થયો. દુનિયા 'પોઢી ગયા' એમ કહેવા લાગી. ધ્યાન રાખજો! તેથી મિથ્યાત્વીની સ્થિતિ પણ આ જગ્યાએ સમજી શકો છો. એ લોકો શું એમ માને છે કે દેવ સૂઈ ગયા? ત્યારે તેમના દેવ કુંભકરણના ભાઈ હતા? ત્યારે આવા દેવને તમે દેવ માનો છો? કૃષ્ણજી કાંઈ ઊંઘી ગયા નથી. આ સાચું તત્ત્વ એ લોકોથી બોલ્યું જાય નહીં, કારણ કે એ લોકો પાણીના કીડા છે. ના'વું, ધોવું એમાં જ ધર્મ માને છે. હિંસાને લીધે દરબાર બંધ રાખ્યો એમ માને તો કેટલું બધું શોધવું પડે!

જૈનોની દયા નીંદનારા જૂઠા છે.

તમો ઘણી વખત સાંભળી ચૂકયા છો કે જૈનોની દયાએ હિન્દુસ્તાન ગૂમાવ્યું છે. હવે આ જ એક વાત ધ્યાનમાં લેજો ! લુચ્ચા છોકરાઓ જ્યારે એક ચીજ ફોડી નાખે, ત્યારે તે છોકરાઓ બીજાનું નામ દઈ દે. આ લુચ્ચા છોકરાને શીખામણ પણ મોટાઓને ન શીખે. મોટાઓ સાવચેતીથી જ ચાલે, કદાચ ભૂલ થઈ જાય તો, પહેલેથી જ કહી દે કે ' મારાથી આ ભૂલ થઈ ગઈ છે. ' દુર્જન ગૂનાથી ડરે નહીં, અને ગૂનો કરે તોપણ બીજાના ઉપર ઢોળે.

મહાવીર મહારાજના સમયમાં શ્રેણિક કોણિક બીજે નંબરે, સંપ્રત્તિ મહારાજા ત્રીજે નંબરે, કુમારપાળ ચોથે નંબરે. જૈન ધર્મના રાજાઓ થઈ ગયા. એ વખતે રાજ્ય વધ્યું છે કે ઘટયું છે ? શ્રેણિક અને કોણિકના વખતમાં આખો આંધ્રદેશ–માલવા–સિંધ વગેરે દેશો તાબામાં લેવાયા હતા. મહારાજા કુમારપાળ વખતે કુરૂદેશ, મુલતાન વગેરે તાબામાં લેવામાં આવ્યા હતા. જૈનના કયા વખતમાં મ્લેચ્છનું આવવાનું થયું ? પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અને જયચંદ રાઠોડના વખતમાં જ મ્લેચ્છોનું આવવાનું થયું. પૃથ્વીરાજ અને જયચંદ રાઠોડના હાથમાંથી હિન્દનું રાજ્ય ગયું. શું પૃથ્વીરાજ અને જયચંદ રાઠોડ જૈન હતા ? તેનાથી રાજ્ય ગયું તો પછી જૈનનાં નામો ખોટી રીતે વગોવવા છે. તે સિવાય બીજું શું ? જયચંદ રાઠોડ અને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું એ વખતે રાજ્ય કયા નિમિત્તો ગયું ? વિષયઅભિલાષા માટે ગયું છે.

સાગવડિયા પંથમાં પણ રહેતા નથી

વિષયને તોડનાર જૈન ધર્મ છે, અને તમારો જ ધર્મ વિષયાનંદી છે, પરમાનંદ વિષયમાં મનાય છે. જૈનધર્મની વિરૂદ્ધ એવી રાજ્ય નીતિ છે એના બાતાણે જૈનોની હલકાશ કરે છે. રાજ્ય રહેવું અગર તો જવું અગર નાશ પામવું, એને શ્રેયસ્કર ગણ્યું કોણે ? આરંભ પરિગ્રહમાં લીન હોય એણે જ ! આ બધી વિચારણા કોને હોય ? જેઓ આત્માને સમજનારા હોય એને.

જૈનધર્મમાં પરિગ્રહ બાબતની અભિલાષા હોતી નથી, કૃષ્ણને આપણે અવતી માનીએ છીએ, એ મહાપુરુષ ચોમાસાના ચારે મહિના દરબાર બંધ રાખે તો આપણે શું કર્યું ? તમે ચોમાસામાં પણ સાવચેત

થાવ અને દયા તરફ લક્ષ્ય રાખો. જૂઠું ન બોલો. પાંચે અણુવ્રતો, બારે વ્રતો વધારે ન બને તો ચોમાસા પૂરતા પણ સ્વીકારો. ચક્રવર્તીને ધર્મનું બંધન પાલવે, વાસુદેવને બંધન પાલવે, પણ તમારા આત્માને વિરતિનું બંધન પાલવતું નથી. ચોમાસુ બેઠું છતાં કાંઈ પણ બંધણીમાં આવ્યા ? 'અમે તો સાંભળવા માટે આવ્યા છીએ, ઘેરથી ટ્રસ્ટ-નિશ્ચય કરીને આવ્યા છીએ, ઘેરથી વખાણ સાંભળવા માટે નક્કી કરીને આવ્યા છીએ, અમે અમલ કરવાની વાત રાખી જ નથી. છતાં કરીએ તો અમારું બંધારણ ખોટું કરે!'

આવી ધારણા ન હોય તો, ત્રણ ખંડનો માલિક દરબાર બંધ કરે અને તમો આરંભ બંધ ન કરો તો સગવડિયા પંથમાંથી નીચે ઉતર્યા, ચાર મહિના બંધ કરવું એમાં કઈ અગવડ આવે છે? સગવડ માટે ધર્મને ધક્કો નથી માર્યો ? સંસારની સગવડ માટે ધર્મને ધક્કો માર્યો જ છે. સગવડ રાખીને પણ ચોમાસામાં ધર્મ કરી શકો છો, તે પણ તમારે કરવો નથી, રવિવારે રજા મળે છે, તે દિવસે પૌષધ કરો તે પણ સગવડ છે, છતાં ધર્મ કરવો નથી. પાંચમા ગુણઠાણામાં માત્ર સગવડિયો પંથ પકડયો છે. પણ અંદર ધર્મ પરિણમ્યો નથી. જ્યાં સુધી છઠ્ઠું ગુણઠાણું આવ્યું નથી, ત્યાં સુધી સગવડિયા પંથમાં જ રહેવાનું છે.

કલ્યાણના રસ્તાની સડક ત્યારે જ કહેવાય કે તમે એ દશામાં જ્યારે આવો કે 'મારૂં પરમ ધ્યેય આત્મકલ્યાણ.' આત્મકલ્યાણને પરમ ધ્યેય ગણીને જ્યારે તમો ચાલવા માંડશો ત્યારથી જ સડક શરૂ થશે. કલ્યાણની પાછળ ગાંડા થશો તો જ કલ્યાણ થશે. હું તો કલ્યાણની પાછળ છું. દુનિયા બધી સુખસગવડ પાછળ ગાંડી છે. જેમ પર્યુષણમાં સાંભળો છો કે વીરશાલવીએ પોતાની સ્ત્રીની પાછળ વનમાળામય જગત બનાવ્યું હતું, તેમ આત્માને કલ્યાણમય બનાવીશ ત્યારે જ કલ્યાણને રસ્તે ચઢીશ. હવે એ કયારે બનવાનું છે ?

ધર્મઘેલા કહેનાર ધર્મ વિમુખ છે.

ધર્મવિમુખ લોકો કહે છે કે 'ધર્મઘેલા,' તો તેમને કહેજો કે ધનભાગ્ય, ભાઈ! એટલું સારૂં છે કે અમે પાપઘેલા થયા નથી. ઇચ્છીએ છીએ કે ધર્મઘેલા થઈએ. પણ હજુ ધર્મ સિવાય બીજી બધી વસ્તુને ઠોકરે મારીએ એવી રીતે અમે ધર્મઘેલા થયા નથી,

ઘેલાઓમાં જે વાતનું રટણ થઈ જાય તે વાત સિવાય તે બીજામાં લક્ષ રાખતો નથી એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.

એ તમને ધર્મઘેલા કયારે કહે છે ?

એ પાપઘેલા થયા છે ત્યારે.

તમે અકલ્યાણના માર્ગથી ખસો, વિષયોથી ખસો, અને કલ્યાણ માર્ગ પકડો ત્યારે તમે 'કલ્યાણઘેલા કહેવાઓ !' એ તો ધર્મિષ્ટોને અવળે રસ્તે ઉતારવાને માટે શબ્દ ગોઠવેલો છે. કાઠિયાવાડના છોકરાએ પોતાના હાથે ફેંટો ફાડ્યો, તેમ તમે ન ફાડશો. ધર્મઘેલા શબ્દ સાંભળી તમે ધર્મ ન છોડશો. જિનેશ્વર મહારાજનું પવિત્ર શાસન પામ્યા છો. તે દુર્જનો તમારા ધર્મને છોડાવશે, માર્ગે ચઢેલાને પાડશે અને તમે પડશો એટલે તાળીઓ પાડશે. હાડકાં સુધી ધર્મપ્રેમથી રંગાઈ ગયા હોય એ સમ્યક્ત્વનું ધર્મનું લક્ષણ છે.

કોઈ પણ પ્રકારે પાંચ આશ્રવનો ત્યાગ કરવા લાયક.

કોઈ પણ ઇચ્છાએ પાંચ આશ્રવનો ત્યાગ કરનારો થાય તો તે પૂજ્ય પદવીમાં છે. કોઈ પણ કારણથી ખૂન કરનારો ખૂન કરતો રોકાઈ ગયો તો ફાંસીથી બચ્યો. કોઈ પણે પ્રકારે આશ્રવથી હઠી ગયો તો ઉત્તમ મતિવાળો એ તો ચોક્કસ. આ જીવ રાજ્યની ઇચ્છાએ સ્ત્રી-દેવવિમાન-ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ કોઈ પણ ઇચ્છાએ સાધુ થયો તેનું ફળ પણ મળ્યું તો પણ તે સારૂં છે. તાપસો પણ સદ્ગતિ પામી ગયા છે. ગુણસેન રાજાના પંજામાંથી છૂટવા માટે અગ્નિશર્મા તાપસ થયો. આવી રીતે દેવલોક મળવાની ઈચ્છાથી થએલો તાપસ પાંચમા દેવલોક સુધી જાય છે, તો પછી જૈનક્રિયા કરનારા કેમ ચડિયાતી સ્થિતિ ન પામે ?

તમારા છોકરાને દવા શી રીતે પીવડાવો છો ? તે પીધેલી દવા શરીરને ફાયદો કરે છે, તો આ આત્માનો કર્મરોગ મટાડનાર ફાયદો કરનાર માર્ગ વિરતિ મને ફાયદો કેમ નહિ કરે ? સમ્યક્ત્વ બે ઘડી આવે અને હંમેશાં મિથ્યાત્વ રહે. એ બેમાં કાંઈ ફરક દેખો છો ? અખંડ ચારિત્રની ભાવનાવાળા ઉત્તમ છે, પણ ઉપલા બેમાં કહ્યો કે અંતરમુહૂર્ત સમ્યક્ત્વ પામ્યો, જાવજ્જીવ કેવલીએ કહેલો ધર્મ માન્યો છતાં કર્મયોગે કરેલી પ્રતિજ્ઞા કદાચ તૂટી જાય, પણ પ્રતિજ્ઞા નહિ કરવાવાળા કરતાં ઘણા સારા છે. પ્રતિજ્ઞા તૂટવાને અંગે જે બળાપો-

પસ્તાવો કરે છે, તેની આલોયણા લે છે. આ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં જરૂર મોક્ષે જશે ! એનો એકડો લખાઈ ગયો, પણ પેલાના મીંડાનો હજુ એકડો થયો નથી. મીંડું કાયમ રહ્યું છે.

પતિતાત્માએ ત્રણ સ્થાન છોડી દેવાં.

કાયાથી પ્રતિજ્ઞા સાચવે, તોપછી મન ઠેકાણે આવી જાય, તેને પુરૂષોત્તમ કહેવાય. આ વાત ઊંડી શાસ્ત્રમાં લેવા જવાની નથી. ચતુર્થવ્રતધારી, સચિત્તત્યાગી શ્રાવકને દશવૈકાલિક સૂત્રના ચાર અધ્યયન ભણવાની છૂટ છે. રહનેમિ રાજીમતીને દેખી પોતે મનથી–પરિણામથી પડ્યા હતા, અને રાજીમતીને પાડવા તૈયાર થયા હતા. પ્રથમ મનુષ્ય પડવાથી શરમાતો હોય તો બીજાને પાડવા તૈયાર ન થાય; પછાડીયું ખાતાં આવડવું જોઈએ, નહીં તો રાંડના અવતારથી પણ ભૂંડા ! જેને પછાડ્યું ખાતાં ન આવડે, તેનાં હાડકાં ભાંગી જાય. પતિત થતાં આવડવું જોઈએ, પતિતનો પણ વિધિ છે, શાસ્ત્રકાર કહે કે પહેલાં પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પરિણામ સાચવવા વિહાર કરવો, વિગઇ ત્યાગ કરવી, તપસ્યા કરવી, છતાં પતિત જ થવાનું હોય તો તેણે ત્રણ જગા છોડી દેવી. ભૂતકાળની વિહાર ભૂમિ, જન્મ અને દીક્ષાનું સ્થાન, આ જગ્યા છોડીને રહે.

ક્ષમાના પાંચ પ્રકાર.

જગતમાં થતાં દુઃખો કયા કારણથી થયાં, એ કોઈ દહાડો વિચારતા નથી. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે વિપાકક્ષમા એ મિથ્યાત્વીને પણ હોય, ક્ષમાના પાંચ પ્રકાર–ઉપકાર, અપકાર, વિપાક, આજ્ઞા અને ધર્મક્ષમા. '**खंतिमहव्व**'० દસ પ્રકારના શ્રમણધર્મમાં પહેલી ક્ષમા કેમ ? ચાર કષાયોમાં પહેલો ક્રોધ ગણ્યો છે. ક્રોધની શાન્તિનું કારણ ક્ષાંતિ–ક્ષમા છે. તેથી પહેલી ક્ષમા કહી.

સર્વે કષાયોમાં આગેવાન લોભ ગણાય છે, લોભ આધીન આત્મા ક્ષણવાર સુખ પામતો નથી. અભિમાનથી એક વિનયગુણ નાશ પામે છે. **सर्वगुणविनाशीलोभ :** પણ લોભથી સર્વગુણો નાશ પામે છે. શ્રેણીએ ચઢે તે વખતે આત્મા પહેલો ક્ષય ક્રોધનો કરે, પછી માન, પછી માયા અને પછી લોભનો ક્ષય કરે. શ્રેણીમાં જે પ્રમાણે ક્ષય થાય છે તે અનુક્રમ અહીં લીધો છે. અનુભવની રીતિમાં ક્રોધ લગીર

વાતમાં ઉત્પન્ન થવાનો, માન બીજાના કારણથી થાય. માયા ત્રીજાના કારણથી થાય, બીજા મનુષ્યની ચીજ ઉઠાવી લેવાનો લોભ થાય ત્યારે પારકી વસ્તુ ઉઠાવી લેવાની ઇચ્છા થાય. ત્રીજો મનુષ્ય અને ત્રીજી વસ્તુ માયા–પ્રપંચનું સ્થાન છે. લોભ એ પણ ત્રીજી વસ્તુનાં અંગે થાય છે.

ક્રોધ સિવાય બાકીના કષાયો વધારે સાધનની અપેક્ષા રાખે છે. પણ ક્રોધ સાધનની અપેક્ષા રાખતો નથી, બચપણથી મોટા થયા. પહેલી ઉત્પત્તિ કોની થાય? નાના છોકરાને અભિમાન ન થાય, મન માયા ન થાય, પણ ચૂંટી ભરીએ તો ક્રોધ સહેજે થઈ જાય છે. આ કારણથી પહેલા ક્ષાન્તિ કહેવી પડે, ક્ષમાના પાંચ પ્રકારમાં પહેલી ઉપકારક્ષમા. આપણા શેઠ છે, ધનથી, કુટુંબથી શરીરથી ફાયદો–હિત કરનારા છે, તેને કંઇ પણ વચન કડવું ન કહેવાય. એક વખત ક્રોધ આવ્યો હોય પણ મુખની બહાર ક્રોધના શબ્દો ન આવવા દેવા. આનું નામ ઉપકારક્ષમા. ક્રોધ આવ્યા છતાં ક્રોધનું ફળ ન ભોગવું, તે ક્રોધ ન થયા જેવો જ ગણવો.

જૈનશાસન એકલા મનને, એકલા વચનને કે એકલી કાયાને કર્મનું કારણ માનતું નથી. જો એકલું મન જ કર્મનું કારણ છે, તો પચ્ચક્ખાણના ૪૯ ભાંગાની જરૂર નથી. પચ્ચક્ખાણ કોનાં કરવાં? કર્મબંધના કારણનાં કે કર્મ રોકવાનાં કારણનાં પચ્ચક્ખાણ કરવા? સંવરનિષેધના પચ્ચક્ખાણ ન હોય પણ પચ્ચક્ખાણ આશ્રવના હોય. કર્મબંધનાં કારણનાં પચ્ચક્ખાણો હોય તો પછી મન, વચન, કાયા ત્રણથી પચ્ચક્ખાણની જરૂર શી? જો એકલા મનથી કર્મબંધ હોય તો ત્રણ પદ કેમ બોલો છો? 'मणेणं वायाएकाएणं' શા માટે? જેઓ એકલા મન ઉપર જવાવાળા છે, તેઓને ત્રણ જોગ માનવાની જરૂર નથી, કારણ કે કાયા એ મનને આધીન છે, વચન પણ મનને આધીન છે. આવું જૈનશાસ્ત્ર માનનારો કહી નહીં શકે. સજ્જડ પાપનું કારણ હોય તો કાયા કહેવાય છે. મનને તમો કાયા કેમ કહો છો? ઊંડા ઉતરશો તો તમને માલમ પડશે. મન પેદા કરે છે કોણ? કાયા મનને પેદા કરનારી ચીજ કે મન કાયને કરનારી ચીજ? આ બેમાં કોણ કોને કરે છે, કહો કે કાયા મનને કરે છે.

પર્યાપ્તિની અપેક્ષામાં કાયપર્યાપ્તિ પછી મનઃપર્યાપ્તિ. કાય-

પર્યાપ્તિવાળા મનઃપર્યાપ્તિ વગરના પણ છે. પણ મનઃપર્યાપ્તિવાળા કાયપર્યાપ્તિ વગરના કોઇ જીવ છે? મનોજોગ ન હોય અને કાયજોગ હોય એવા અનંતા છે. આ ઉપરથી નક્કી થયું કે કાયજોગ હોય એને જ મનજોગ હોય. જીવકાયાએ ગ્રહણ કરેલા મનના પુદ્ગલોને મનપણે પરિણમાવે છે. સડેલા બીજમાંથી ઝાડ ઉત્પન્ન ન થાય. એવી રીતે કાયા બગડેલી હોય તો મન કોઈ દિવસ પવિત્ર નહીં બને. સંકલ્પો કઈ ચીજના આવે? દેવલોકની દેવાંગનાઓ, નંદનવન, મેરુ પર્વત વગેરે સાંભળ્યા છે, એમાંથી રત્ન, ફળ ફૂલ લાવવાને માટે મન કોઈ દિવસ થાય છે? કહો કે નંદનવન સંસર્ગમાં આવેલું નથી.

આ પરથી માનવું પડશે કે કાયાના સંસ્કાર પછી જ મનનો સંસ્કાર છે. ધર્માસ્તિકાય વગેરે કાયાના સ્પષ્ટ સંસર્ગમાં આવેલા નથી, તેથી સ્વપ્નમાં પણ તે દેખાતા નથી. જે પ્રકારે કાયાક્રિયા કરે છે, તે પ્રમાણે જ મન પરિણમે છે. એ વાત અનુભવથી જોઈ લો. મન વશ ન પણ થાય, વચન વશ ન પણ થાય, તોપણ કાયાને વશ રાખો, ત્યાં સુધી મન વચન અંકુશમાં છે.

પાપી-મહાપાપીપણું ગણાવનાર 'શીંગડે ઘાંડા ને પૂંછડે ઘાંડા' બળદ જેવા છે.

પચ્ચક્ખાણ લેવું એ પણ પાપ, અને પચ્ચક્ખાણ લઈને ન પાળવું એ મહાપાપ, આવું માનનારાએ સમજવાનું કે, જો એવી રીતે મહાપાપ થઈ જતું હોય તો મનનું ચંચળપણું હોય ત્યાં સામાયિક લેવાનું શાસ્ત્રકારો રાખત નહીં. સામાયિકના અતિચારો તમે જાણો છો. મન, વચન, કાયા એ ત્રણને અંગે અતિચાર છે. દુષ્પ્રણિધાન એટલે ત્રણેયની ખરાબ એકાગ્રતા એ અતિચારો કહ્યા. એને ભંગાભંગ રૂપ સામાયિક કહ્યું. બે માણસ બેઠા હતા, એમાં એક સામાયિકમાં અને એક છૂટો હતો. એવામાં એક કૂતરૂં આવ્યું, એટલે સામાયિકવાળાએ ઉંઉં કર્યું. છૂટાએ કૂતરાને મારીને કાઢ્યું. ઉંઉં કર્યું એટલે કૂતરાને માર્યું ને? હા. ત્યારે! એવી રીતે સામાયિકવાળાની મન, વચન અને કાયાથી પાપ કરીશ નહીં, આ પરિણતિ ચોક્કસ હતી. સંયોગ આવે ત્યારે પરિણતિ ફરી જાય, પણ આશ્રવ કારણ કેટલામાં પલટાયું? તો કે તેટલામાં.

વ્રત લઈને ભાંગવાનો વખત આવે ત્યારે મહાપાપ વિચારવાનું. વ્રત નહીં લેનારને મહાપાપ બોલવાનો હક્ક નથી. ત્યારે બોલવાનું ક્યાં? વ્રત લીધું, કેટલુંક પાળ્યું અને ભંગનો વખત આવ્યો ત્યારે મહાપાપી એમ વિચારવાનું. શાસ્ત્રકારો આ વાક્યથી વ્રત ભંગ ન થાય, અને તેનાથી બચાય તે માટે કહે છે? કે વ્રત લઈને ભાંગવા માટે કહે છે? શાસ્ત્ર અને શસ્ત્ર–આમાં માત્ર 'આ' કારનો જ ફરક છે. એવી રીતે જે 'આ' કારે શાસ્ત્રકારોએ જે વાક્ય કહ્યું હોય તે 'આ' કારને અદલી નાખીએ તો શાસ્ત્રનો શસ્ત્ર થઈ જાય. જે વાક્ય વ્રતભંગથી બચવા માટે કહ્યું, ત્યારે તે તમે વ્રત આવતું અટકાવવા માટે વાપર્યું.

શાસ્ત્રકારો જાણે છે કે વ્રત લેનારા અતિચારમાં આવશે, ભંગમાં આવશે, એને શુદ્ધિના સ્થાનની જરૂર છે. પણ શીંગડે ખાંડો અને પૂંછડે ખાંડો હોય તે બળદને પકડવો કયાંથી? તેવી રીતે આપણે વ્રત ન લેવું તેમાં પાપ અને લઈને ભાંગવું એમાં તો મહાપાપ, આવો ખાંડો અને બાંડો તેને પકડવો કયાંથી? તમારી શિખામણે છોકરાઓ નિશાળે ન જાય તો તેને શું કહો? કલમ ન પકડે તે મૂર્ખો, ભણીને ભૂલે તો કમઅક્કલ – બેભાન વગેરે કહો છો તો છોકરાએ સમજવું જોઈએ કે ભણશું તો વળી વધારે સાંભળવી પડશે, અને નહીં ભણીએ તો માત્ર 'મૂર્ખો' સાંભળીશું માટે ભણવું જ નહીં એમ છોકરો વિચારે તો? મહાપાપીએ વ્રત ભાંગતી વખતે વિચારવાનું, વ્રત લેતાં પહેલાં ન વિચારવાનું. ભણીશ તો મોટી ગાળ સાંભળીશ અને નહીં ભણીશ તો એક જ ગાળ સાંભળીશ. આવું છોકરાને સમજાવો છો? એ સાંભળવાનું કોને? ભણેલાને, નહીં ભણનારને નહીં સાંભળવાનું. પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરનારને ખરાબ થયું એમ મનમાં આવ્યું. કેમ આવ્યું? તો કે તેને પચ્ચક્ખાણની જડ હતી તેથી.

ઉપકારક્ષમા

એવી રીતે મનથી ક્ષમા રાખી માત્ર મુખથી સામે વચન બોલ્યા નથી તેને આગળ કશું નહીં બોલવાનું. આટલી જ ક્ષમા રાખે છે. જો શેઠ ન હોત અને આ જગ્યાએ બીજો હોત તો સાંભળું ખરો કે? ઠંઈ કંઈ કરી નાખત! આને ક્ષમા કેમ કહી છે? આમાં ક્રોધની શાંતિ છે. અંદર ક્રોધ તો છૂપાઈને બેઠો છે, છતાં એને ઉપકાર-

ક્ષમા કરે છે. સળગેલું ઘર બચી જાય. સળગેલું ઘર કયારે બચે? મનથી, પાછળ વચન નથી, કાયાની ચેષ્ટા નથી. આવેશ પકડી લીધી એ જ ક્ષમા. આવેશ રોકયો એ જ ઉપકારક્ષમા. જેને ભૂતકાળના ઉપકારનો વિચાર તે જ ઉપકાર ક્ષમા. કૂતરા સરખું જાનવર પોળના છોકરા તેનું પૂંછડું પકડે છતાં કાંઈ કરડતું નથી. કેમ? એક રોટલાના ટૂકડાની ખાતર કૂતરૂં પણ ઉપકારક્ષમા રાખે છે.

અપકારક્ષમા

અપકાર ક્ષમા, ભવિષ્યના વિચારથી બને છે. ફોજદારની ભૂલથી આપણને ધક્કો વાગ્યો. જો કાંઈ તેને બોલીશ તો વધારે નુકશાન કરશે. આમ હેરાન કરશે, તેમ નુકશાન કરશે તેથી આવેશને કાબુમાં રાખે તેનું નામ પણ ક્ષમા કહે છે. અપકાર નુકશાન કરશે એટલા વિચારોથી જે ક્રોધના આવેશને દાબી દેવો તે અપકારક્ષમા. આ બે ક્ષમા મનુષ્યને અને જનાવરને પણ હોય છે. આ ઉપરથી આપણે મનુષ્ય થવા છતાં અપકાર ક્ષમામાં ન ઉતરીએ તો આપણે કઈ સ્થિતિમાં? મનુષ્યપણાની કુટેવ શી? ઉપકાર ખાઈ જવાની 'णमो अरिहंताणं' નું પદ કોણે શીખવ્યું? કક્કો શીખવનાર મહેતાજી કયો?

જયાં ઉપકાર જ ધ્યાનમાં નથી લેવો તો ઉપકારી ધ્યાનમાં કયાંથી આવે? તો પછી ઉપકારક્ષમા ધ્યાનમાં કયાંથી આવે? ઉપકાર કોઈનો પણ ન માનવો–આ દશામાં આપણે છીએ. અપકારક્ષમા દુર્જનથી ડરવા માટે કરવા તૈયાર છીએ, સજ્જનને અપકાર કરીએ તેની અડચણ નહીં. સજ્જન કાંઈ પણ શિક્ષા કરવાનો નથી, તેથી તેનો ડર નથી. દિલ્હીના રાજ્યાભિષેક વખતે દેશી રજવાડાઓથી પૂંઠ થતી ન હતી. શહેનશાહથી રાજા મહારાજાઓ ડરે. ત્રણ લોકની આગળથી પૂંઠ કરીને નીકળે છે. તીર્થંકર પરમાત્માની પૂંઠ કરવાથી આશાતના થાય છે તેનો ખ્યાલ રાખો છો? દેરાસરમાંથી નીકળતી વખતે ભગવાનને પૂંઠ થવી ન જોઈએ. અહીં પોલિસ કે સિપાઈ બેસાડે અને પૂંઠ કરે તો બે ઘોલ ઠોકે તો ક્ષમા રાખશો!

વિપાકક્ષમા.

રોગ થયો હોય તે વખતે ચરી પાળવાની સાવચેતી રહે છે. તેવી જ સાવચેતી વ્રત–પ્રતિજ્ઞા માટે પણ રાખવી જોઈએ. અહીં વ્રતમાં

દૂષણ લગાડીશ તો તેનાં માઠાં ફળો ભવાંતરમાં ભોગવવાં પડશે. વ્રત વિરાધનાનું, ક્રોધ કરવાનું ફળ ચંડકૌશિકને ભોગવવું પડયું હતું. તેમ જો હું વ્રતખંડન કરીશ તો દુર્ગતિ થશે. ક્રોધ કરીશ તો મારે પણ સર્પ-વીંછી જેવી ક્રૂરજાતિમાં જન્મ લેવો પડશે, એમ ધારી દુર્ગતિના દુઃખના ભયથી ક્રોધ ઉપર કાબુ રાખે, ક્ષમા રાખે તો તે ક્ષમાનું નામ વિપાક ક્ષમા. આ ત્રણ ક્ષમા તિર્યંચગતિમાં અને મિથ્યાત્વી મનુષ્યને પણ હોય.

આજ્ઞા ક્ષમા-વચન ક્ષમા.

તીર્થંકર પરમાત્માની આજ્ઞા છે કે ક્રોધ ન કરવો. ચાહે તેવો સામો નિષ્કારણ ક્રોધ કરે, અપશબ્દ સંભળાવે, મારે, લોહીલુહાણ કરે, છેદનભેદન કરે, બાળે યાવત્ ગજસુકુમાળ માફક માથે ધગધગતા અંગારા મૂકે તોપણ પ્રભુવચન યાદ કરી, આજ્ઞા સંભાળી, ક્રોધ નહિ પણ ક્ષમા રાખે. એમ વિચારે કે ભલે ગાળ દે છે પણ મારતો તો નથી ને? મારે છે પણ પ્રાણ તો લેતો નથી ને? પ્રાણ લેતો હોય તોપણ વિચારે કે પ્રાણ લે છે પણ મારા ભાવપ્રાણ રૂપ ધર્મથી ચૂકવતો નથી ને? સામાની ભાવદયા વિચારે કે બિચારો અજ્ઞાનતાથી પોતાના આત્માને પાપથી ભારે કરે છે, તે દુર્ગતિએ જશે. મારા તો કર્મ અપાવવામાં તે સહાયભૂત થાય છે આથી તે મારો ઉપકારી છે, તેમ વિચારે પણ લગીર પણ તીર્થંકર ભગવાનનું વચન યાદ કરી ક્રોધ ન કરે, તેનું નામ આજ્ઞા-વચનક્ષમા. આવી ક્ષમા હોય ત્યારે સમજવું કે સમ્યક્ત્વ આવ્યું છે.

ધર્મક્ષમા

ધર્મક્ષમા એટલે હવે આજ્ઞા ઉપર તત્ત્વ ન રાખતાં આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ ક્ષમાનો છે : આજ્ઞા વિપાક. અપકાર ઉપકાર કોઈ પણ ખ્યાલ રાખ્યા વગર ક્ષમા સ્વરૂપ આત્મા છે. ચાહે તેવા નિમિત્ત મળે તોપણ તેને ક્રોધ થાય જ નહિ. આવી સ્થિતિમાં જે ક્ષમા તે ધર્મક્ષમા.

આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારની ક્ષમા પ્રસંગોપાત સમજવી.

ત્રણ ક્ષમા મિથ્યાત્વી આત્મમાં પણ સંભવે, તમો શ્રાવક એટલે પાંચમે ગુણઠાણે છો. આથી વચનક્ષમા સમકિતમાં હોવી જ જોઈએ. ચાલુ વિષયમાં ઘણા આગળ વધી ગયા છીએ. વ્રતભંગના ભયથી આપણે અભિગ્રહો નથી લેતા પરંતુ ન ભાંગે તેવી સાવચેતી રાખવાની

ખરી, પરંતુ વ્રત લેતાં, ન અટકવું. શ્રાવકપણાના નાના વ્રતોથી રાજ્ય ઋદ્ધિ દેવઋદ્ધિ મળ્યાનાં ઘણાં દૃષ્ટાંત છે. તો ચોમાસીની અંદર જરૂર સામાયિક-પૌષધ-પ્રતિક્રમણ-પ્રભુપૂજા-સ્નાત્રમહોત્સવ-બ્રહ્મચર્ય-દાન-તપસ્યાદિક કરવાનાં, ઉત્તમ અભિગ્રહો ધારણ કરવા.

શ્રાવકપણામાં સગવડિયો ધર્મ માત્ર બની શકે છે. હજુ ધર્મ આત્મામાં પરિણમ્યો નથી. ધન-કુટુંબ-શરીર વગેરેમાં ખામી ન આવે તે પ્રમાણે, સગવડ પ્રમાણે ધર્મ આચરે છે, ત્યાં સુધી હજુ છૂટ્ટું ગુણઠાણું આવ્યું નથી, જ્યાંસુધી લોકસંજ્ઞા છૂટતી નથી ત્યાંસુધી મોક્ષના માર્ગમા આવેલો ન ગણાય. ભવરૂપી ભયંકર પર્વતને ઉલ્લંઘન કરવા માટે જો કોઈ પણ સમર્થ પદાર્થ હોય તો છૂટ્ટું. સર્વવિરતિ-સાધુપણાનું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરનાર એવા લોકોત્તર સ્થિતિવાળા મુનિવરો જ છે, કે જેઓ લોકસંજ્ઞાથી સર્વથા દૂર છે. આવું સમજી જે આત્માઓ ચાતુર્માસની કહેલી વિધિ મુજબ આરાધના કરશે તેઓ આ ભવ પરભવ કલ્યાણમાંગલિકમાળા પહેરી મોક્ષ સુખને વિષે બિરાજમાન થશે.

અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાન

પ્રથમ દિવસ

જામનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

વિક્રમ સં. ૧૯૯૨ પ્ર. ભાદ્રપદ વ. ૧૩ રવી

अथ सामायिक प्रमुखशिक्षाव्रतभृद्भिर्नूनं षडष्टाह्निकपर्वाण्या-सेव्यानीत्याह—

અઠ્ઠાઇપર્વોનું જરૂર આરાધન કરવું જોઈએ.

अष्टाह्निकाः षडेवोक्ताः, स्याद्वाद्यभयदोत्तमैः।
तत्स्वरूपं समाकर्ण्य, ह्यासेव्याः परमार्हतैः॥ १॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન વિજય લક્ષ્મીસૂરિજી મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકાર અર્થે અષ્ટાહ્નિકાના વ્યાખ્યાનને જણાવતાં ૨૪ સ્તંભમાં પ્રથમ બારવ્રતોનો અધિકાર કહ્યો છે. તેમાં ૫ અણુવ્રતો, ૩ ગુણવ્રતો,

જણાવ્યા બાદ ૪ શિક્ષાવ્રતો જણાવી ગયા છે સામાયિક, દેશાવગાસિક, પૌષધ, અને અતિથિસંવિભાગ. આ ચારે શિક્ષાવ્રતો આ આત્માને દોરવા માટે છે. આમાં સામાયિકમાં બે ઘડીનો સાવદ્યત્યાગ. દેશાવગાસિકમાં દશ સામાયિક જેટલો સાવદ્યત્યાગ કેળવ્યો છે, અહીં ભાવિકો જેમ બે ઘડીથી પહોર આદિમાં આવ્યા, તેમાંથી વળી આઠ પહોર રૂપ પૌષધમાં આવ્યા. અહોરાત્રથી વધારે આત્માને કેળવવા માટે અષ્ટાહ્નિકા પર્વો છે.

આઠ દિવસ લાગલાગટ સાધુપણાનો અભ્યાસ કેળવવા માટે ચાર શિક્ષાવ્રતો રાખવામાં આવ્યા છે. શિક્ષાવ્રતો ધારણ કરનારે અવશ્ય અઠ્ઠાઈની આરાધના કરવી જોઈએ.

કયો જાતનો નિયમ કરવાનો હોય, તે ન સમજે, તે ઉલટા પ્રકારના નિયમ કરી બેસે, માટે નિયમ કરવાનું જ્ઞાન જાણી લેવું જોઈએ. શિક્ષાવ્રતવાળાએ જરૂર અઠ્ઠાઇના પર્વો આરાધવા જોઈએ, સામાયિક આદિ કરનારાઓથી અઠ્ઠાઈની આરાધના તરફ દુર્લક્ષ કરાય નહીં. અઠ્ઠાઇની આરાધનામાં ઉત્સાહ આવવો જોઈએ. એક દિવસ કરેલી આરાધના કેટલો લાભ આપે છે તે તમો જાણો છો, તો આઠ દિવસની સામટી આરાધનામાં કેટલો લાભ મળે ?

કુળાચારે પણ આરાધના કયારે થાય ?

અઠ્ઠાઈમાં રસ ન આવે તેવાઓ સામાયિક આદિથી આરાધના કુળાચારે પણ કરે છે. આટલું કરવાનું કોને મલે છે ? કુળાચારે શરમથી, લાજથી–રૂઢીથી. શરમ લાજ રૂઢીથી પણ જિનેશ્વરપ્રભુના શાસનની ક્રિયા કોને મળે ? મોહનીય કર્મની ૭૦ કોડાકોડીની સ્થિતિમાંથી ૬૯ કોડાકોડીની સ્થિતિ ઉડાવી દીધી હોય તેવાને દ્રવ્યથી પણ જિનેશ્વરપ્રભુના શાસનની ધર્મક્રિયા મળે છે, આગળ વધુ ઉડાવી ન હોય તો જુદી વાત છે, આવી રીતે પણ અહીં ફાયદો છે. શાસ્ત્રકારો ધર્મક્રિયાના નિષેધવાળા નથી, તમને પાછા હઠાવવાનો મુદ્દો નથી. અઠ્ઠાઈ આરાધી ન શકે તેઓએ રસપૂર્વક સામાયિક આદિ આરાધ્યા નથી, તે કહેવાનો મુદ્દો છે. શિક્ષાવ્રત આરાધનારાઓએ અઠ્ઠાઈની આરાધના જરૂર કરવી જોઈએ, 'સામાયિકવાળાએ જરૂર અઠ્ઠાઇની આરાધના કરવી' એ નિયમ વિધિનો છે પણ નિષેધનો નથી.

અઠ્ઠાઈઓના કહેનારા કોણ ?

અઠ્ઠાઈઓ કેટલી અને કોણે કહી છે ? અઠ્ઠાઈઓ છ કહી છે. કોણે કહી ? અમુક તિથિએ અમુક જ ધર્મઆરાધન ફાયદો કરી શકે એ કોણ જાણી શકે ? અમુક દવા અમુક ફાયદો કરશે એ વૈદ્ય ડોકટર જાણે છે, તેવી રીતે ધર્મકાળના સ્વભાવને જાણે એવો મનુષ્ય અઠ્ઠાઈ કહેનારા હોય તો અઠ્ઠાઇ પર્વની આરાધના કરવા દરેક તૈયાર થાય, આથી અત્ર ખુલાસો કરે છે કે સ્યાદ્વાદ અને અભયને દેનાર ઉત્તમ પુરુષોએ આ કહેલું છે.

સ્યાદ્વાદનું રહસ્ય

स्याद्वादाभयदोत्तमैः—સ્યાદ્વાદ એટલે શું ? 'જેની ના તેની હા' 'હા તેની ના' એનું નામ સ્યાદ્વાદ નથી. એક દૃષ્ટિએ ન દેખતાં ચારે બાજુ દૃષ્ટિથી દેખો. બાપ દીકરાને દીકરા તરીકે, સાસરો જમાઇ તરીકે, મા પુત્ર તરીકે, સ્ત્રી પતિ તરીકે દેખે છે. છોકરામાં પતિપણાનો ધર્મ, જમાઇપણાનો ધર્મ, પુત્રપણાનો ધર્મ, આ બધું અપેક્ષાએ દેખીએ છીએ. તેવી રીતે અપેક્ષાએ જોઈએ તો બધી વસ્તુ માલુમ પડે. **'અપેક્ષાએ કથન કરવું તેનું નામ સ્યાદ્વાદ.'** આવા સ્યાદ્વાદની નીતિએ કહેનારા ત્રિલોકના નાથ તીર્થંકર ભગવાન છે. એકલી વાતો કરનારા નથી, અભયદાન દેવાવાળા સાધુ, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય બધાયે છે. પણ તેઓમાં અભયદાનની ઉત્પત્તિ પહેલવહેલી કરનાર તીર્થંકર ભગવાન છે. સ્વાર્થ બધાને વહાલો છે. જન્મથી માંડી મરણ સુધીની સાંસારિક દશા દેખીએ તો મારું, મારા કુટુંબનું કરું. આ જ ભાવના આ જગતમાં છે, કિન્તુ મારું થાય કે ન થાય તેની મને દરકાર નથી, પણ આખા જગતના જીવોનું હિત થવું જોઇએ. 'મારું અને મારા આશ્રિતોનું કરું' આ દશા ઉડી જવી, અને 'આખા જગતનું થવું જોઇએ'—આ દશા પ્રાપ્ત થવી—આવવી મુશ્કેલ છે. અરે ! આવી કલ્પના આવવી તે પણ મુશ્કેલ છે. તો પછી તેવી પ્રવૃત્તિ કયાં ? પહેલવહેલી કલ્પના પહેલવહેલી પ્રવૃત્તિ આ મહાપુરુષે કરી છે, તેથી તેઓને તે અંગે જ તીર્થંકર કહીએ છીએ. મારા તરફથી કોઇને અંશપણ–જરા-પણ ડર ન થાય, તેવી નિર્ભય સ્થિતિ જન્મમરણના ઉપદ્રવથી, પીડાઓથી બચે તેવું મારે કોઇ પણ ભોગે કરવું. આવી મનોદશાએ

જે કોઇ પણ પ્રવૃત્તિ કરનાર થયા હોય તો ત્રિલોકના નાથ તીર્થંકર ભગવાન, અપેક્ષામાર્ગ કહેવામાં પ્રથમ નંબરે તીર્થંકર ભગવાન છે. તેઓએ આ અઠ્ઠાઇઓ કહી છે.

અઠ્ઠાઇની આરાધના દેવો પણ કરે છે

દેવતાઓ અવિરતિ છે, વિષયોમાં રાચેલા માચેલા છે, તે પણ અસંખ્યાત કોડાકોડ જોજનથી નંદીશ્વર દ્વીપે આવે છે, અને ઓચ્છવ મહોત્સવથી અઠ્ઠાઈપર્વની આરાધના કરે છે. આથી જ કહ્યું છે કે છએ અઠ્ઠાઈઓનું સ્વરૂપ સાવધાન થઈ ધ્યાન દઈને સાંભળવું જોઈએ.

છએ અઠ્ઠાઇઓ વારંવાર આરાધવી જોઇએ

જાણવામાં બાહ્ય જગતના પદાર્થો તો પોતાની મેળે જણાય છે. કિન્તુ આત્મિક-ધાર્મિક પદાર્થો સ્વયં જાણવાનું બનતું નથી, કારણ કે તે જ્ઞાની મહાત્માના વચનથી જ જણાય છે, સાંભળીને એક કાને આવ્યું અને બીજા કાને ગયું તેમ કરવાનું નથી. સાંભળવાની જરૂર, જાણવાની જરૂર, ફળમાં તો આદરવા પર આધાર છે. અજ્ઞાની દયાને પાત્ર છે, જાણ્યા પછી ન કરે તો ઠપકાને પાત્ર. આંધળો ખાડામાં પડે તો બિચારો કહી બીજા ઊલેા કરે, પણ દેખતો પડે તો 'જોતો નથી, આંધળો થઇ ચાલે છે.' આવી રીતે બીજાઓ ઓળંભો આપે છે. તેવી રીતે જે જાણતો નથી તે ન કરે તે તો દયાપાત્ર છે, પણ જાણતા છતાંયે ન કરે તે તો ઓળંભાપાત્ર છે. 'દીવો લઈને કૂવામાં પડયો' આ કહેવતમાં તત્ત્વ શું? હાથમાં દીવો ન હોય અને પડી જાય તો તે સ્વાભાવિક ગણાય. જે જાણ્યું તેનું અરિહંત પ્રભુને માનનારાઓએ 'आसेव्यं' આરાધન કરવું જોઈએ, વારંવાર પ્રવૃત્તિ હોય તેનું નામ આસેવન, એક વખત આરાધે, પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનું નામ સેવન. દરેક અઠ્ઠાઈઓની આરાધના દર વર્ષે પ્રવૃત્તિથી જોઈએ, આરાધના કરવી જોઇએ.

છ અઠ્ઠાઇઓનું નિયતપણું અને અનિયતપણું

नवरं अष्टाह्निका षट् तास्त्रेमाः-एका चैत्रमासस्तत्का, द्वितीया आषाढमासोद्भवा तृतीया पर्युषणावासरजा, चतुर्थी आश्विनमासजाता, पञ्चमी कार्तिकमासप्रसूता, षष्ठी फाल्गुनमा ससम्मन्धिनी। અઠ્ઠાઈઓ છ છેઃ તે આ પ્રમાણે: ૧ ચૈત્રી ઓળીની, ૨ અષાઢ ચોમાસાની, ૩

પર્યુષણપર્વના દિવસોની, ૪ આસો મહિનામાં ઓળીની, ૫ કાર્તિક ચોમાસાની, ૬ ફાગણ ચોમાસાની.

અહીં પ્રશ્ન થશે કે ત્રણ ચોમાસાની અઠ્ઠાઈ અને એક પર્યુષણની અઠ્ઠાઈ આ કુલ ચાર અઠ્ઠાઈઓ બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં હતી નહીં, પ્રથમ અને ચરમ તીર્થંકર પ્રભુના શાસનમાં છ અઠ્ઠાઈઓ છે તેનું કારણ? બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં ચોમાસાઓ અને સંવત્સરી નિયમિત નથી.

પ્રશ્ન–બાવીસ તીર્થંકરોના શાસનમાં આ ચાર અઠ્ઠાઈઓ નિયમિત નથી, તેવીરીતે આસો, ચૈત્રમાં પણ અનિયમિત હશે?

ઉત્તર–ના, છ અઠ્ઠાઈઓમાં બે શાશ્વત્ છે. આથી તે બે બાવીસ તીર્થંકરોના શાસનમાં નિયમિત છે. ઉત્તરાધ્યયન બૃહદ્વૃત્તિમાં આ માટે જણાવ્યું છે કે—

'दो सासयजत्ताओ, तत्थेगा होइ चित्तमासंमि।
अट्ठाइआइमहिमा, बीआ पुण अस्सिणे मासे' ॥ १ ॥

બે શાશ્વતયાત્રાઓ છે, તેમાં એક ચૈત્ર માસમાં અને બીજી આસો માસમાં છે. આ બે શાશ્વતી અઠ્ઠાઈઓમાં દેવો યાત્રા કરે છે, દેવતાઓને અસંખ્યાત ક્રોડાક્રોડ જોજનથી આવવું પડે છે, તેમાં આઠે દિવસ જિનચૈત્યમાં મહોત્સવ કરી પ્રભુભક્તિ કરે છે.

બે શાશ્વતી અઠ્ઠાઈઓ કોણ કયાં કરે છે?

'एआओ दोवि सासयजत्ताओ करेंति सव्वदेवावि।
नंदीसरंमि खयरा, नरा य नियएसु ठाणेसु' ॥ २ ॥

આ બે શાશ્વતી જાત્રાઓ સર્વ દેવતાઓ, ખેચરો, વિદ્યાધરો અને સામાન્ય મનુષ્યો કરે છે. અઠ્ઠાઈઓ કયાં આરાધે છે? ચોમાસામાં નીકળી પડે? કૃષ્ણ સરખા અવિરતિએ ચોમાસામાં બહાર નીકળવાનું બંધ રાખ્યું, રાજદરબાર બંધ રાખ્યો. કુમારપાળ મહારાજા ચોમાસામાં લડવા નીકળતા નથી. આવી રીતે ચોમાસામાં આરાધના કરે છે.

ગિરિરાજની ચોમાસામાં યાત્રા કેમ નહીં?

ચોમાસામાં બધા યાત્રા ન કરે, તોપણ મારે તો કરવી છે. ભાગ્યશાળીઓ, કોઇને તીર્થંકર ભગવાનની ભક્તિ અળખામણી નથી.

લાગી, પણ જયણાને અંગે ચોમાસામાં જાત્રા બંધ કરી છે. ધર્મ સમજવા વાળો હોય તેનાથી એક પગથિયું ગિરિરાજનું ચોમાસામાં ચઢાય નહીં. જેને ધર્મિષ્ટપણું હોય તેને માટે વાત છે. સંઘે દીર્ઘદૃષ્ટિથી આ કરેલું છે. આવો નિર્ણય હોય તેનાથી ગિરિરાજનું એક પગથિયું પણ ચઢાય નહિ. આજે આ ટેકરી પર ગયા તો કાલે બીજી ટેકરી પર જશે, બીજી ટૂંક બંધાવી તો ત્યાં ગયો, તેમ કરતાં ઉપર ચાલ્યો જશે. બિલકુલ વરસાદ ન હોય તો ચોમાસામાં વિહાર કરશો કે ? કલ્પ કોનું નામ ? મર્યાદા કયાં હોય ? એક પગથિયું ચઢાય તો પાંચ કેમ નહિ ? લીલોતરીમાં ઠલ્લે જઈએ છીએ તો સહકે વિહાર કેમ ન કરવો ? ઠલ્લે જવું તેમાં દોષ છે, પ્રમાદથી જઈએ છીએ. ટાળવાની બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ, નહીં જવાનો ચાલુ રિવાજ છે. જવાનું કયાં શાસ્ત્રમાં છે ? દીર્ઘદૃષ્ટિથી ઠરાવ છે. કૃષ્ણાદિક ચોમાસામાં દરબાર બંધ રાખતા હતા તે પૂરાવો છે.

અઠ્ઠાઇઓ નિયત અનિયમિતપણાનો હેતુ

વિદ્યાધરો, મનુષ્યો આરાધના પોતપોતાના સ્થાનકોમાં કરે છે. ત્રણ ચોમાસી અને આ બે શાશ્વતી યાત્રા બતાવી. પ્રથમ અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનમાં પર્યુષણાકલ્પનું નિયમિતપણું હતું તેથી ચાતુર્માસિક કલ્પનું નિયમિતપણું, પણ આસો ચૈત્ર એ પ્રતિક્રમણ માટે નથી, કિન્તુ નવપદોની આરાધના માટે છે. નવપદ એટલે આખું શાસન, નવપદમાં દેવગુરુધર્મ આ ત્રણેની આરાધના માટે નવ દિવસો છે. કોઈ પણ કાળે કોઇ પણ જીવ નવપદ આરાધ્યા વગર મોક્ષે જતો નથી. ૨૨ તીર્થંકરના શાસનમાં મહાવિદેહમાં બધામાં નવપદની આરાધના કર્યા વગર છૂટકો નથી. તેથી નવપદની ઓળીના દિવસો નિયમિત છે. જેમ બે અઠ્ઠાઇઓ તેમ ત્રણ ચોમાસીઓ એક પર્યુષણાની અઠ્ઠાઇ–આમ છ અઠ્ઠાઇઓ તો એકે એક શાસનમાં રહેવાવાળી છે, પણ વ્યક્તિગત કોઈ વ્યક્તિને સંબંધ નથી, જિનેશ્વરના જન્મ–દીક્ષા–કેવલ–નિર્વાણ ઇત્યાદિકમાં જે અઠ્ઠાઇની આરધના કરાય છે તે વ્યક્તિગત હોવાથી અશાશ્વતી છે. આ તો ગ્રંથની વાત કરી, પણ સૂત્રમાં છે ? ઉ. જીવાભિગમસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

'तत्थ णं बहवे भवणवइ वाणमंतरजोइसवेमाणिआदेवा तीहिं चउम्मासिएहिं पज्जोसवणाए अ अट्ठाहिआओ महामहिमाओ करेंति' નંદીશ્વરદ્વીપમાં રતિકાર પર્વતો છે ત્યાં ઘણા ભવનપતિઓ, વ્યંતરો,

વૈમાનિકો અને જ્યોતિષી દેવો ત્રણ ચોમાસીમાં અને પર્યુષણમાં–આમ ચારે અઠ્ઠાઈ વખતે ત્યાં આગળ આવે છે. અને અઠ્ઠાઈ મહોચ્છવ કરે છે.

વૃદ્ધિમાસમાં પર્યુષણા કયાં કરવી ?

શ્રાવણ અગર ભાદરવા બે હોય, એટલે તેની વૃદ્ધિ હોય, ત્યારે પ્રથમ શ્રાવણ કે ભાદરવામાં જેઓ પર્યુષણ કરે છે, તેઓ એમ કહે છે કે ચોમાસાથી ૫૦ દિવસે પર્યુષણા કરવી જોઈએ. **वासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते'** ક૦ સૂ૦ ૧ ૨૦ રાત્રિદિવસ સહિત એક માસ ગયે પર્યુષણ કરવા જોઈએ. ઇતિહાસમાં વિકટોરિયા શબ્દ આવ્યો તે ગાડી માટે કે મહારાણી માટે ? તેમ 'પર્યુષણ' શબ્દ રહેવા માટે, કે સંવચ્છરી પડિક્કમણ માટે? પહેલું સૂત્ર એ છે કે મહાવીર મહારાજા પડિકકમણું કરતા હતા એમ કબૂલ કરજો. તેને લાગુ કરવું હોય તો છેલ્લી હદ, પહેલી હદ એ નથી. અષાડ સુદમાં પર્યુષણ કરવા એટલે સાધુએ સ્થિરતા કરી રહેવું તે પર્યુષણ. બીજો અર્થ સંવચ્છરી પર્વ છેલ્લે દહાડે આવે તેવી આઠ દિવસની આરાધના. તે પર્યુષણા શ્રમણ ભગવાને કહી તે 'રહેવા' લક્ષણ છે. તેનાં જોડે લખે છે કે– **कणट्ठेणं भंते ! 'एव वुच्चइ'** ૨૦ રાત્રિ દિવસ સહિત એક મહિના પછી તેનું કારણ ? **जओ णं पावणं अगारीणं अगाराइं कडिआइं उक्कंबियाइं छन्नाइं लित्ताइं गुत्ताइं०' (કલ્પસૂ૦ ૧)** ગૃહસ્થોનાં ઘરો સાદડીયુક્ત કરેલાં હોય, ધોળેલાં હોય, ઘાસ આદિથી ઢાંકેલાં હોય, છાણ આદિથી લીંપેલાં હોય, વાડ આદિ કરેલાં હોય છે, પોતા માટે તૈયાર કરેલાં ઘરો હોય છે. આ હેતુ 'રહેવામાં' છે કે 'સંવચ્છરી પડિક્કમણામાં' ? હેતુ શેમાં ? મહાવીર ભગવાન પડિક્કમણું કરતા ન હતા, કેવલજ્ઞાની હતા, અહીં હેતુ ચોક્ખો છે. અહીં 'પર્યુષણ' શબ્દ 'સ્થિરતા' માટે છે. સંવચ્છરીમાં સૂત્ર લાગતું નથી.

મુખ્યતાએ અષાડ ચોમાસીએ સ્થિરતારૂપ પર્યુષણા કરવાની છે. ક્ષેત્ર ન મળે તો છેલ્લે ઝાડના મૂળમાં પર્યુષણા કરે. આ સ્થિરતાને કે સંવચ્છરી પડિક્કમણાને જણાવે છે ? હજારો સાધુના સમુદાયમાં પછી ક્ષેત્ર મળે તો પાંચમે, દસમે દિવસે પણ સ્થિરતા કરી લે. દેવતાએ પર્યુષણાનો અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ ક્યારે કરવો ? તે અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ સંવચ્છરીનો મહોત્સવ છે. મુસલમાનો અધિકને આગળ લાવે છે અધિકમાં

આરનો હિસાબ, અધિક નહીં ત્યાં તેર કયાંથી કરીશ ? પ્ર. શ્રાવણમાં કે પ્ર. ભાદરવામાં સંવચ્છરી કરનારને બીજા વર્ષે તેર માસ આવે. ભાદરવે જ સંવચ્છરી છે તો શ્રાવણમાં કયાંથી કરી ? સ્થિરતાલક્ષણ સંવચ્છરી નિયમિત છે. સંવચ્છરીની રાતે પડિક્કમણું કર્યા પછી ગૂનો કર્યો તેની શરૂઆત કયા હિસાબે થાય ? પ્રાયશ્ચિત્તની સંવચ્છરી છે. પર્યુષણ મેળવીશ શી રીતે ? પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, ગૂનેા-લડાઈ કરી પંદર દિવસમાં ન ખમાવે તેા સૂત્રમાંડલી બંધ કરે, પછી ન ખમાવે તેા ભેાજન, તેમ પંદર પંદર દહાડે અનુક્રમે આલાપ બંધ કરે. આવી રીતે આચાર્ય પણ બંધ કરતા જાય, આમ પ્રાયશ્ચિત્તનેા ક્રમ સ્થિરતા જોડે શી રીતે જોડીશ ? સંવચ્છરી એ છેડે છે, સંવચ્છરીએ ગૂનાનેા છેડેા ન આવે તેા મૂળ પ્રાયશ્ચિત્ત. જ્યારે અધિક મહિનેા હેાય ત્યારે ચેામાસાથી ૨૦ દિવસ અધિક ૧ મહિને પર્યુષણા કરવાની કહી છે. વિકટેારીઆ ગાદીએ બેઠી, તે જગ્યાએ 'વિકટેારીઆ ગાડી ગાદીએ બેઠી,' એવેા અર્થ કરે તેનું શું ? આપણે ૫૦ દિવસેા ચેામાસીથી થાય, પણ પકડવાની તેા ભાદરવા સુદ ૪. તિથિ વધી જાય તેા બાવન સુધી થાય, તિથિઓ ફરી જતી નથી. પંદર તિથિઓનાં નામ છે, પણ ૧૬ મી તિથિનું નામ નથી, સંજ્ઞા અપેક્ષાએ ૧૭ ઉપર કેાઈ જતું નથી. ૧૫ દિવસે પખ્ખી પડીક્કમણું કરવા બેસીએ છીએ, ચઉદશની વાટ જોઈએ છીએ. ચેામાસાને અંગે ચેામાસી ચઉદશની વાટ જોવી છે, તેા ભાદરવાની વાટ જોવામાં અડચણ શી ? '૧૫ રાયદિયાણું'માં બીજી કે ૧૬મી તિથિ વધતી નથી, તેથી 'પંદરસ રાઇદિયાણું' કહેવાય છે. પ્રશ્નઃ—દેવતા નંદીશ્વરદ્વિપમાં પર્યુષણ મહેાચ્છવ કરે તે કયા પર્યુષણા ? ઉત્તરઃ—રહેવા રૂપ સંવત્સરી નહિ, પણ વાર્ષિકપર્વ રૂપ સંવચ્છરી પર્યુષણા.

નવપદજીની આરાધનામાં રંગેાની આવશ્યકતા કેમ ?

'अत्र चैत्राश्विनाष्टाह्निकयोः'—આરાધના કયા જગ્યાએ કરવી ? ચૈત્ર આસેામાં શ્રીપાળ મયણાસુંદરી વગેરેએ જેમ સિદ્ધચક્રની આરાધના કરી, યંત્રમાં સફેદ રંગ નિર્વિકાર-સ્વાભાવિક છે, તેથી યંત્રની બધી જમીન સફેદ લઈ તેના નવ ભાગ પાડવા. તેમાં બીજા ચાર રંગેા ગેાઠવવા જ પડશે, ચારે દિશાએ ભાગ ગેાઠવેા તેા જ નવભાગ પડે.

ઉપર લાલ, જમણે પડખે પીળો, નીચે લીલો, ડાબે પડખે કાળો, ચાર ખૂણાના ચાર ધોળા, ચાર દિશાએ ચાર રંગ પૂરવા પડશે જ. ચાર રંગ વિદિશાએ કેમ ન ગોઠવવા ? દર્શનાદિ લાલ, લીલા, પીળા કેમ ન કરવા ? પહેલી સ્થાપના પરમેષ્ઠીની છે તે ગુણીની છે. સ્થાપનાએ ચાર ભાગ પાડો, પછી ગુણની સ્થાપના છે માટે એ રંગ પ્રથમ કરવો પડે છે. સિદ્ધ-આચાર્યની વચમાં દર્શન પદ છે. જમીન નિર્વિકાર કરવી. આ રંગો ખરેખરા નથી. અરિહંતાદિકનો લાલ-લીલો રંગ નથી. નવ વિભાગ કરવા માટે, ભિન્નતા માલમ પડે તે માટે રંગની કલ્પના છે. ધ્યાનની સુગમતા માટે રંગો છે, વાસ્તવિક નથી. એ શરીરના રંગો છે, હોય રાતા એમ કહેત તો પાંચે રંગ જિનેશ્વરમાં આવી જાય. કહેવાનું તત્ત્વ એ કે નવ પદની ઓળીમાં નવ પદની આરાધના ક્રમસર છે.

યંત્રમાં એકી સાથે આરાધના.

પ્રથમ દિવસે અરિહંત, બીજે દિવસે સિદ્ધ, અનુક્રમે અનુક્રમે આરાધન. યંત્રની આરાધનામાં અરિહંતનું ગણણું ગણો, પણ પૂજન વખતે નવે પદની આરાધના છે. પદની જોડે યંત્રનું આરાધન છે.

'बाह्यतो यन्त्रस्वरुपं निर्धार्य मनसा ललाटादिषु दशसु स्थानेषु यन्त्राकृतिं संस्थाप्य ध्यानं चिन्त्यं भावत :'।

બાહ્યથી યંત્રનું સ્વરૂપ મનમાં ચોકસ રાખીને લલાટ વગેરે સ્થાનકોએ એ જ યંત્રોના આકારને કલ્પવો, અને ભાવથી ધ્યાન કરવું.

અમારિ પડહો.

સામાન્યથી બધી અઠ્ઠાઈમાં અમારિ પડહાની ઉદ્‌ઘોષણા કરવી કે કરાવવી જોઈએ. અમારિ પડહામાં ના કહેવી ન હોય તે ઢોંગ કરવા બેસે, પૈસા દઈને બચાવવા તે મહાપાપ !' એમ કહી દે. 'એને ગુંજું સીવી રાખવું છે.' 'બમણાં ઢોર લાવશે', આવું આવું બોલે. જે જીવને અભયદાન આપીએ છીએ તેનું અભયદાનનું ફળ લેવાનું છે. બચાવશે તે અઢારપાપસ્થાનક સેવશે તેનું શું ? તેરાપંથિ સરખા બોલે છે કે બચાવવો પણ નહીં, કારણ કે બચાવશો તો તેના પાપનું અનુમોદન લાગશે.

મેઘકુમારને પહેલા ભવની સ્થિતિ કહી, સસલાને બચાવવા પગ ઊંચો રાખ્યો, સસલાએ સર્વવિરતિ લીધી નથી, તો હાથીને પાપ લાગ્યું ને ? નરકે જવો જોઈએ ને ? મેઘકુમાર કેમ થયો ? ન માર્યો

એ લાભ, બચાવ્યો એ લાભ નહીં, એવાં કુવિકલ્પો કરે છે, જંગલમાં બીજા ઘણાને નથી માર્યા, તો બધાની દયા થઈ, એકલા સસલાની દયા કેમ કહી ? બચાવવારૂપે દયા છે, ન માર્યારૂપે બધાને નથી માર્યા, તેથી તો કસાઈ મોટો દયાળુ ! કસાઈ હજારને મારશે ને અમળોને નહીં મારે, તો તેને બચાવ્યા ગણે તો મોટો લાભ થશે ને ? જેઓ જૈનશાસ્ત્ર, યુક્તિ, પરંપરા અને વસ્તુ ન જુએ તેની સાથે વાતમાં શું વળે ? પ્રભુ મહાવીરના સમયમાં, મહાશતકના વખતમાં અમારિ પડહો રાજગૃહીમાં હતો. સૂત્રસિદ્ધ અમારિ પડહો છે, છતાં તેઓને માનવું નથી.

વિસ્તારથી આડંબર સાથે જિનેશ્વરના ચૈત્યમાં અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ કરવા જોઇએ. જીવોની ભાવદયા હોય તો આજ છે, કોઇને કંઈ આપવું તે દ્રવ્યદયા–અનુકંપા, જ્યારે ધર્મનું કાર્ય ભાવદયા, જિનેશ્વરના બિંબોની પ્રતિષ્ઠા–પૂજા–મહોત્સવો એ ભાવદયા છે, આ દયા મોક્ષમાર્ગે જોડનાર છે. અમારિ પડહો અઠ્ઠાઇ મહોચ્છવ પારકાને, તમારે કંઈ નહીંને ? જરા વિચારો !

પર્યુષણનાં કૃત્યો

'खण्डन–दलन–पेषण–भूमिखनन–वस्त्रधावन–स्त्रीसेवनादकं–करण कारणादिना निषेध्यं तत्र आधं सर्वत्रामारिप्रवर्त्तनं' સ્વયં પોતે પણ ખાંડવું–દળવું–પીસવું–ખોદવું નહિ–લુગડાં. ધોવા નહીં, મૈથુન સેવવું નહીં, તેમ બીજા પાસે કરાવવું પણ નહી આરાધના તો દરેક અઠ્ઠાઇ-ઓમાં કરવી જોઈએ. વધારામાં પર્યુષણમાં કરવાનું શું ? પર્યુષણા-અઠ્ઠાઇ તો આગળ જે પાંચ વસ્તુઓ કહી તે દ્વારાએ વિશેષથી આરાધવાની છે. પ્રથમ બધે અમારિ પડહો વગડાવવો.

'द्वितीयं कृत्यं साधर्मिकवात्सल्यं બીજું સાધર્મિક વાત્સલ્ય બારે મહિના નહિ અને પર્યુષણમાં કેમ ? પર્યુષણમાં જરૂર કરવું જ જોઇએ.

નિરારંભના દહાડામાં આરંભ કરવાનું કહો છો, તેથી તે તત્ત્વ નથી લાગતું. ભાગ્યશાળીઓ ! ભક્તિ ધર્મીઓની કરવી તેમાં તત્ત્વ છે. પર્યુષણમાં દરેક ઉપવાસ આદિ તપ કરે છે, જૈનોનું પ્રસિદ્ધ પર્વ દુનિયામાં હોય તો આ એક જ છે, દુનિયામાં છાયા શ્રાવકોના પર્યુ-ષણની છે. શ્રાવકની જ્ઞાનપંચમી મૌનએકાદશીને કોઇ જાણતું નથી.

'तृतीयं परस्पर खामणं' આરાધવા તરીકે ત્રીજું કૃત્ય માંહો-

માંહે ખમાવવું જોઈએ. કોઈ પણ જીવ સાથે વૈર, વિરોધ, કંકાશ કર્યા હોય તે બધાને ખમાવવાં જોઈએ, કારણ કે તે તમોને ભવાંતરે વૈર વિરોધ ન નડે. જુઓ! કુટુંબના વિરોધીએ મહાવીર ભગવાન જેવાને પણ ભયંકર ઉપસર્ગ પરિષહો કર્યા. પ્રભુએ વાસુદેવના ભવમાં રાણીનું અપમાન કર્યું હતું, તે રાણીના જીવે મહા મહિનામાં શીતનો દુસ્સહ ઉપસર્ગ કર્યો. વૈર-વિરોધ કષાય ઘરનો બાકી રહેલો તેણે પણ આ દશા કરી. ખીલા ઠોકનાર નોકર તો ઘરનોને? પરભવનો નોકરને? ખીલાના ઉપદ્રવો, શીતનો ઉપદ્રવ આ બધી ઘરની ઉઠેલી આગ છે. નાવડી ડૂબાડવા સિંહના જીવે પ્રયત્ન કર્યો. એ બધી પીડા ઘરની કે બહારની? આગ બાળશે માટે આગ ઓલવતા રહો.

ભાદરવા સુદિ ૪ એ ભવોભવની હોળીઓ ઓલવવાનો દહાડો. દુનિયામાં હોળી સળગાવવાનો દહાડો, આપણે ઓલવવાનો દહાડો. ખીલા ઘરની આગના છે, શીત ઉપસર્ગ એ ઘરની આગ છે, નાવડી ડૂબાવવી તે બહારની આગ છે. માટે ભાદરવા સુદિ ૪નો દહાડો હોળી ઓલવવાનો દહાડો છે. એક દહાડો તો ઓલવવાનો રાખો. બારે મહિના સળગે છે. માટે માંહોમાંહે સામસામા ખમાવી દો, જેથી વૈર વિરોધો આગળ ન ચાલે. નહીં ખમાવો તો ભવાંતરે પણ તે હેરાન કરશે, જેના વેર વિરોધ નહીં વોસરાવો તે ભવાંતરે ધર્મમાં ડખલ કરશે. પ્રભુ મહાવીરને સહન કરવાથી લોકાવધિ થયું.

'चतुर्थमष्टमतप आराध्यं' કર્મ તોડવા માટે ચોથા કૃત્યમાં અઠ્ઠમની તપશ્ચર્યા કહી. ચાહે તેવા અપ્રમત્તસાધુ હોય, આત્મકલ્યાણની બુદ્ધિએ રહેવાવાળો હોય, તો પણ તેને સાંજ પડયા ૧૦૦ શ્વાસોશ્વાસ કાઉસ્સગ્ગનું પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે. તેમ અપ્રમત્તને એક પક્ષે એક ઉપવાસ, ચાર મહિને એક છઠ્ઠનું, સંવચ્છરીપર્વ અંગે અઠ્ઠમનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. આજનું ચારિત્ર કોહેલી ઠંડી ઘેંસ-કાંજી જેવું છે. એવા ચારિત્રમાં પ્રાયશ્ચિત્તનો પત્તો શો? તપસ્યાથી દૂર ભાગે તો શુદ્ધિનું સ્થાન કયું? આ અપ્રમત્તદશાવાળાને પણ વાર્ષિક અઠ્ઠમનું તપ કરવું જ જોઈએ. ચોથા આરામાં દોષ સાથે રોકડું પડિક્કમણું હતું, અહીં ઉધાર છે. આપણા ચારિત્રનાં ઠેકાણાં ન હોવાથી અવશ્ય તપ કરવું જ જોઈએ.

'पञ्चमं चैत्यपरिपाटिकरणं' પાંચમું ચૈત્યપરિપાટી. તમામ

ચૈત્યોને ચતુર્વિધસંઘ સાથે આડંબરપૂર્વક જુહારવાં. પહેલાં અમારિ પડહાનું વર્ણન આગળ પૂ૦ આ૦ હીરસૂરિજીમ૦ના વર્ણનમાં વિસ્તારથી કહેવાશે.

સાધર્મિક વાત્સલ્ય

સાધર્મિક વાત્સલ્યમાં–તમામ સાધર્મિકનું અગર શક્તિ ન હોય તો કેટલાકનું પણ વાત્સલ્ય કરવું જોઇએ. બધા ભવમાં છોકરાં છૈયાં મળ્યાં છે, એનું મળવું તેમાં નવાઈની વાત નથી. નવાઈ તો ધર્મીભાઇ મળવા એમાં છે. આપણે ધર્મ પામ્યા, એ ધર્મ પામ્યો, તો ધર્મીભાઈ તરીકે મળવાના તે ઘણું મુશ્કેલ છે.

'सर्वैः सर्वैर्मिथः सर्वे सम्बन्धा लब्धपूर्विणः।
साधर्मिकादिसम्बन्धःलब्धारस्तु मिताः क्वचित्' ॥

સૂત્રકાર કહે છે કે કોઈ પણ જીવની અપેક્ષાએ માતા પિતા, શત્રુ, મિત્ર, તરીકે સંબંધ અનંતી વખતે થયો છે, અનંતી વખત ઓઘા મુહપત્તિ કર્યા? એવું બોલનારા માટે કહેવું કે તારી બાયડી મા કેટલી વખત થઈ છે? વધારે વખત બેમાં કયું બન્યું છે? મા વધારે વખત બની છે કે ઓઘા મુહપત્તિ વધારે બન્યા છે? જેણે અનંતી વખતે બીજા સંસર્ગમાં આવી સંસારમાં રખડાવ્યા તેને તું ગણે છે અને જેણે અનંતી વખત દેવલોકનાં સુખ દેવડાવ્યાં તેની તું ગણતરી ગણતો નથી: તારૂં કહેવું શું છે? એ સંબંધ અનંતી વખત મળ્યો જ નથી, એમને સાધર્મિકપણાનો સંબંધ હજુ મળ્યો નથી. તે સંબંધ મેળવવાવાળા પ્રમાણોપેત મળ્યા છે, તે મળ્યો એટલે બસ, 'महते पुण्याय, મહાપુણ્ય માટે, તો તેને લાયકની સાધર્મિકલાયકની સેવા ભક્તી એ મહાભાગ્યનો ઉદય.

'एगत्थ सव्वधम्मा, साहम्मिअवच्छलं तु एगत्थ।
बुद्धितुलाए तुलिया, दोवि अतुल्लाइ भणिआइं ॥१॥

એક બાજુ બધા ધર્મો, શીલ સંપૂર્ણ, તપસ્યા, ભાવના સંપૂર્ણ એક બાજુ આ બધા સંપૂર્ણ હોય, પણ સાધર્મિક આદર વગરના. એક બાજુ ધનભાગ્ય કે આ જીવને ધર્મપ્રાપ્તિ થઈ છે, ને સાધર્મિકનો સમાગમ થયો છે. તે બેનો યોગ થાય. એ બેને બુદ્ધિરૂપી ત્રાજવાથી તોલીએ તો સાધર્મિકનું ત્રાજવું જમીનથી ઊંચું થતું નથી. કારણ?

ધર્મની પ્રાપ્તિ કેટલી દુર્લભ છે, તે અહીં જણાશે. કોઈ જીવ ધર્મમાં જોડાય તો આપણા આત્માને સંતોષ થાય શિક્ષણના રાગવાળા નાના બચ્ચાને સાકરીઆ ચણા આપી ખેંચે છે. બારીસ્ટરપણું–ન્યાયાધીશપણું શિક્ષણમાં છે. માટે આ પગથિયા ઉપર ઊંચે ચઢાવવા. અહીં અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ગીતાર્થપણું સારું એ ખરું. પણ બધાની શ્રીડી સાધર્મિકપણામાં છે. અહીં ભરતચક્રિ, કુમારપાળ, પુણીયા શ્રાવક વગેરેના દૃષ્ટાંત પોતાની મેળે સમજી લેવા.

પરસ્પર ખામણાંથી ફાયદો

પર્યુષણમાં ખામણાં કરવા જોઈએ, ચંડપ્રદ્યોતન રાજા, ચોર-ધાડપાડુ, અધમવાસનાવાળો, એવા આક્ષેપવાળો છતાં, એને અંગે ઉદાયન રાજા વસ્તુનો સાચો માલિક, જીતેલો, ન્યાયસ્તાવાળો છતાં દુશ્મનને ખમાવે છે. કર્યું તે કર્મોદયથી, એમ ખમાવવું જોઈએ, 'માફી લેવી એ ફરજ નથી, આપવી એ ફરજ છે.' બેમાંથી એક ખમાવે બીજો ન ખમાવે તો પણ ખમાવનારનું 'तस्याराधकत्वं' આરાધકપણું છે. આપણે આપણા આત્માથી ખમાવવાનું ખામાવવાના પરિણામ થાય તે લાગેલાં કર્મને તોડી નાખે. 'सव्वस्सजीवरासीस्स' પાંચમને દહાડે ચોથનો ગૂંતો ન બોલાય. ફારગતિ થયા પછી દાવો ન કરાય, જૂનું ખાતું માંડી માપ્યું, ફારગતિની ફરીયાદી નહીં, માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ધર્માર્થીએ 'आत्मनोपशमितव्यं' સ્વયં શાંત થવું. કેટલીક વખત બીજાને શાંત થવાની ફરજ પડે છે.

પ્રાચીન તીર્થો અંગે હિતશિક્ષા

કૌસંબીનગરી અલ્હાબાદ નજીક છે. અત્યારે નવાં મંદિરો કરવાં છે. ને જૂનાં વિચ્છેદ થાય છે તેનું ભાન નથી. નવાં કરે તેનો વિરોધ નથી કરતો, જ્યાં તીર્થંકરના પાંચ પાંચ દસ દસ કલ્યાણકો છે, ત્યાં મંડિમા દૂર થતો જાય છે, ફરસના પણ ઉડી ગઈ છે, કોસંબી કયાં છે, તે જાણતા પણ નહીં હોય. શ્રાવસ્તિ, મિથિલાનગરી આપણી જિંદગીમાં વિચ્છેદ થયાં છે, તીર્થના વિચ્છેદો થાય છે, ભાગલપુરમાંથી પ્રભુજીનાં પગલાં હતાં તે ઉડાવી આવ્યા, ફરસનાનું સ્થાન પણ ન રહ્યું. હવે સ્થાપના તરીકે સ્થાપના પણ ન રહી. કૌસંબીમાં શ્રી પદ્મપ્રભુના

કલ્યાણુકો, સૂર્યચંદ્રનું આવવું, મૃગાવતીનું કેવલજ્ઞાનનું સ્થાન; મૂળ વિમાને ચંદ્રસૂર્ય વંદન કરવા આવ્યા હતા. તે કલ્યાણુક સ્થાનો વિચ્છેદ ગયાં.

ચંદનબાળા અને મૃગાવતીનું પરસ્પર ખમાવવું.

સિદ્ધાચલની યાત્રાના મેળા વખતની વાત ધ્યાનમાં લેજો. મેળામાં મા દિકરી બાપ દીકરા પણ જુદા પડી જાય છે. અહીં ચંદનાએ સમય-ટાઈમ થયો, તે ઉપયોગથી દેખ્યું, કે સૂર્ય આથમી ગયો છે, આ જાણી ઉપાશ્રયે આવી. મૃગાવતી સૂર્યના તેજના ભરોસે રહી, 'આટલું બધું અજવાળું છે. જઉં છું,' વખત છે પણ બરાબર ટાઈમનો ઉપયોગ ન રહ્યો, અજવાળાના ભરોસે રહી. ગુરૂણી અને ચેલી મેળામાં બને છે, તેની માફક જુદી પડી ગઈ હોવી જોઈએ. સૂર્ય જવાથી અંધકાર ફેલાઈ ગયો, અને રાત્રિ પડી ગઈ, આ જાણી ભય પામી અને ધ્રાસ્કો પડ્યો, ત્યાંથી ઉપાશ્રયે આવી ઈરિયાવહી પડિક્કમિને ઉંઘતી ગુરૂણી ચંદનબાળા જે પડિક્કમણું કરીને સૂઈ ગયાં છે. અહીં 'સવારે પૂછશે ત્યારે વાત' એમ નહીં. ધર્મસ્થાન છે. પોતાનો અપરાધ પોતાને જ જણાવવાનો છે. મારો અપરાધ થયો, ચૂકી ગઈ, માફ કરો.

ચંદનબાળા પણ કહે છે કે 'કુલીન સ્ત્રીએ સાવચેતી રાખવી જોઇએ. જન્મની સાવચેતીની ટેવ કેમ ભૂલી ?'

મૃગાવતી કહે છે કે આવી ગફલત ફેર નહીં થાય. ખમાવવા માટે ચરણમાં પડી. ગુરૂણી મૂળમાં તો ઉંઘમાં હતી, ફેર જોકું આવ્યું તેથી મૌન છે, આથી શુદ્ધિ ન થઈ. ગુરૂ ખમે, માફ કરે ત્યારે શુદ્ધિ થાય. વારંવાર ખમાવ્યે જ જાય છે, મારું ધ્યાન ન રહ્યું, ભૂલી ગઈ, આમ ખમાવતાં કેવલજ્ઞાન મેળવ્યું. એવામાં ચંદનબાળાને નિદ્રા આવી ગઈ છે. મૃગાવતીને તો ખમાવતાં કેવલજ્ઞાન થઇ ગયું છે. આ સમયમાં ત્યાં સર્પ આવે છે, સાધ્વી ચંદનાનો હાથ નીચે છે, આથી હાથ ઊંચો કર્યો. એટલે ચંદના સાધ્વી જાગી અને પૂછયું, 'કેમ ?'

સાપ જાય છે માટે હાથ ખસેડ્યો ? મૃગાવતીએ કેવલજ્ઞાનથી હું, ઊંચકીશ એટલે નહીં કરડે,' એમ જાણ્યું હતું. પ્રવર્ત્તિનીએ પૂછયું, 'સાપ ક્યાં છે ?'

આ રહ્યો, આ જાય.

મને નથી દેખાતો અને તને દેખાયો શી રીતે ?

જ્ઞાનથી.

કયું ? અપ્રતિપાતિ.

કેવલજ્ઞાન થયેલું માલુમ પડયું, કે તુરત જ ચંદના ગુરૂણી મૃગાવતી શિષ્યાને ખમાવવા લાગી. ખમાવતાં કેવલજ્ઞાન પામી. પરિણામે બન્નેનું આરાધકપણું થયું.

કુંભકાર જેવો મિચ્છામિ દુક્કડં ન દેવો જોઈએ.

કોઈ નાનો શિષ્ય કુંભારના માટીનાં વાસણો કાંકરા મારી કાણાં કરે છે. કુંભારે તેને રોકયો, મિથ્યા દુષ્કૃત આપતો જાય છે. પણ કાંકરા મારતો બંધ થતો નથી. કુંભારે કાંકરો લીધો ને આંગળીમાં કાંકરો પકડી કાનમાં મરડવા માંડયો. ચેલો કહે છે કે 'અરર ! પીડા થાય છે.' પેલો કુંભાર પણ મિચ્છામિ દુક્કડં દીધે જાય છે. એમ કુંભાર અને ઉલ્લંડ ચેલા જેવો મિચ્છામિ દુક્કડં ન દેવો.

અઠ્ઠમનો તપ.

હવે અઠ્ઠમતપનું કૃત્ય કહે છે. પર્યુષણમાં અઠ્ઠમ જરૂર કરવો જોઈએ. પખ્ખીમાં એક ઉપવાસ, ચાતુર્માસમાં છઠ્ઠ. વાર્ષિક તપમાં અઠ્ઠમ કરવો જોઈએ એમ જિનેશ્વરોએ કહેલું છે. તે 'રહેવા રૂપ,' 'પર્યુષણા'ના અર્થમાં નહિ. અઠ્ઠમ ન થાય, તો ત્રણ ઉપવાસ. નહીં તો છ આયંબિલ, નવ નીવી, બાર એકાસણાં, સોળ બેસણાં અગર છ હજાર સ્વાધ્યાય ધ્યાન, અગર ૬૦ નવકારવાળી. **'अनया रीत्याऽपि तपः पूर्तिः कार्या'** આ રીતે પણ જેમ બને તેમ વહેલો તપ પૂરો કરવો જોઈએ. આ રીતે પણ તપ વાળી આપવાનું. ન કરે તો જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થાય.

તપનું ફળ.

એકસો વરસ નારકીનો જીવ નરકનાં દુઃખ ભોગવીને અકામ નિર્જરાથી જે પાપકર્મ ખપાવે, તેટલાં કર્મ નવકારસીનું પચ્ચખ્ખાણ કરવાથી તૂટી જાય. પોરિસીના પચ્ચખ્ખાણથી એક હજાર વરસનાં, સાઢ પોરિસીએ દસ હજાર વર્ષનાં પાપો. પુરિમુઢ્ઢમાં એક લાખ વર્ષનાં, એકાસણાથી દસ લાખ, નીવીથી ક્રોડ, એકલ ઠાણાથી દસક્રોડ વરસનું, એકલ દત્તિથી સો ક્રોડ વરસનું, આયંબિલ કરવાથી હજાર ક્રોડનું, ઉપવાસથી દસ હજાર ક્રોડનું, છઠ્ઠથી એક લાખ ક્રોડનું અને દસ લાખ ક્રોડ

વરસ જેટલું પાપ અઠ્ઠમથી ક્ષય જાય છે, તે પછી આગળ એક એક ઉપવાસની વૃદ્ધિએ દસ દસ ગુણા આંક ચઢાવ્યે જવા.

અઠ્ઠમથી નાગકેતુએ આ ભવમાં જ ફળ મેળવ્યું છે, આલોયણ ચીજને સમજો. અહીં અઠ્ઠમ કહ્યો, ત્રણ ઉપવાસ કહ્યા. એક ઉપવાસ ઉપર બીજા ઉપવાસે અનુક્રમે ઉપવાસ દસ થયા, તેવી રીતે અઠ્ઠમથી સો ઉપવાસ થયા, સો ઉપવાસ જેટલું ફળ મળે. કર્મની નિર્જરાનું ફળએ જૂદી જ ચીજ છે. આલોયણ એ જૂદું વિધાન છે. તેમાં દસ ગુણાંક કરાય નહીં. છઠ્ઠેણું બે ઉપવાસ વગેરે તપ કાળજીથી શુદ્ધિ પૂર્વક કરવું જોઈએ. **શલ્યસહિત તપ નિરર્થક થાય છે. તે પર લક્ષ્મણા સાધ્વીનું દૃષ્ટાન્ત.**

શલ્યવાળું તપ નિરર્થક જાય છે. આજથી ચોંશીમી ચોવીશી પહેલાં કોઈ રાજાને ઘણા છોકરા છે, કુંવરી એકે નથી. સેંકડો માનતાએ એક લક્ષ્મણા નામની પુત્રી જન્મી છે, તે ઉપર ઘણો સ્નેહ રહે છે. સ્વયંવરમંડપમાં જ વરેલી, પણ કોઈ પાપોદયથી ચોરીમાં જ ભર્તાર મરી ગયો. આજે મૂછો ધરાવનાર નામદારો બાયડીઓની મોટી દલીલ કરે છે, બાયડીઓના કહ્યા વગર દલાલી કરે છે. ઉલટી બાયડીઓ ના કહે છે, છતાં સુધારો પુનર્લગ્નની વાતો કરે છે, તે સામા ઠરાવ કરે છે, તમને દુષ્ટબુદ્ધિ થઈ છે. રાજીમતીને વચને દીધેલો ઘણી હતો, ચોરીમાં પણ વર આવ્યો નથી લક્ષ્મણા પતિના ઘરે પણ ગઈ નથી. છતાં અત્યંત પવિત્ર શીલને પાળનારી સતીઓમાં શિરોમણિ ગણાય છે. સદાચારવાળી શ્રાવકને લાયક વ્રત પચ્ચક્ખાણમાં જોડાએલી છે. જે ગર્ભહત્યાઓ થાય છે, તે તો કરાવનારા તમે પુરૂષો જ છો. છેલ્લા તીર્થંકરની દેશનાથી લક્ષ્મણાએ દીક્ષા લીધી છે. તે એક વખત ચકલા ચકલીનો સમાગમ જોઈ વિચારે છે, કે અરિહંતે કેમ આ આજ્ઞા ન આપી ? તેઓ તો વેદ રહિત છે, માટે વેદીનું દુઃખ અવેદીને ખબર ન પડે. ક્ષણમાં વિચાર પલટાયો, પશ્ચાત્તાપ થયો, આગળ સાંભળશો તો તમને એમ લાગશે કે ઉગ્ર તપથી પણ શુદ્ધ થતી નથી. મારે સતીપણાને અંગે વિચાર અહીં કરવાનો નથી, અરિહંતને અંગે કેવો જુલમ થયો. અરિહંતને આમાં એણે અજ્ઞાની બનાવી દીધા, સર્વજ્ઞને અજ્ઞાની બનાવ્યા એનું શું ? લક્ષ્મણાસાધ્વીએ આ વિચાર્યું : 'હું

આલોયણ કેવી રીતે લઉં ? મારું મન આમ વિષયસુખમાં ગયું હતું તે શી રીતે જણાવવું ?' સતીપણાની વિચારણા ચાલે છે, લજ્જા થઈ છે, એ ચેષ્ટાને અંગે શલ્ય રહેશે તો શુદ્ધિ નહીં થાય. જરૂર આલોચના તો લેવી, લેવા જતાં ઓચિંતો કાંટો વાગ્યો. અપશુકનથી ક્ષોભ પામી, પડવામાં શુકન આગળ ન કરવા, આલોચના લેવી છે અને લાજ રાખવી છે. છાશ લેવી છે ને દોણી સંતાડવી છે તે કેમ બને?

લક્ષ્મણા આર્યાએ પૂછયું કે 'આવું ખ-ાબ ચિંતવન કરે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત શું ?' આવું બીજાના બહાને પ્રભુને પૂછયું. ૫૦ વરસ સુધી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરી ! બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઉપવાસો કરે અને પારણે નીવી કરે, તેમ દસ વરસ લાગલગાટ તપસ્યા કરી. એકાંતરે ઉપવાસ બે વરસ, આયંબિલ, એકાસણું, નીવી બે વરસ, લાગલગાટ માસખમણ ૧૬ વર્ષ લગી. એકલાં આયંબિલ ૨૦ વર્ષ સુધી કર્યાં. એમ લક્ષ્મણાએ ૫૦ વર્ષ સુધી ઘોર તપ કર્યું. દુષ્કર તપસ્યા કરી છતાં શુદ્ધિ ન થઈ, ઉલટી આર્ત્તધ્યાનમાં મરી ગુલામ વગેરેના અસંખ્યાત ભવોમાં તીવ્રદુઃખ વેઠયાં. આવતી ચોવીશીમાં પ્રથમ તીર્થંકર પદ્મનાથ પ્રભુના સમયમાં તે મોક્ષે જશે.

ससल्लो जइवि कट्ठुग्गं, घोरं वीरं तवं चरे ।
दिव्वं वाससहस्सं तु, तओ तं तस्स निष्फलं ॥ १ ॥

શલ્યવાળો મનુષ્ય ઉગ્ર ઘોર એવી મહા તપસ્યા દેવતાઈ હજાર વરસ સુધી કરે તો પણ તે નિષ્ફળ જાય છે.

સંવચ્છરી-આદિના પ્રતિક્રમણમાં આવતા કાઉસ્સગ્ગથી થતો લાભ

સંવચ્છરી પ્રતિક્રમણમાં ૧૦૦૮ શ્વાસોશ્વાસ પ્રમાણ કાઉસ્સગ્ગ કરવો જોઈએ. દરેક લોગસ્સમાં ૨૫ શ્વાસોશ્વાસ આવે. અને એક નવકારના ૮ શ્વાસોશ્વાસ, 'पायसमा उसासा' પાદ એટલા શ્વાસોશ્વાસ થાય. તેમાં ૪૦ લોગસ્સ ઉપર એક નવકાર અધિક. ચૌમાસી પડિક્કમણામાં ૫૦૦, પખ્ખીમાં ૩૦૦ શ્વાસોશ્વાસનો કાઉ૦ થાય. એક શ્વાસોશ્વાસ ભગવાનના ધ્યાનમાં જાય તો દેવતાનું આયુષ્ય કેટલું બંધાય? ૨૪૫૪૦૮ પલ્યોપમથી કંઈક અધિક પ્રમાણ એક શ્વાસોશ્વાસમાં દેવતાનું આયુષ્ય બંધાય, ૨૪૫૪૦૮ પલ્યોપમ, કંઈક ઓછા નવના ચાર

ભાગ. સંપૂર્ણ નવકાર મન્ત્રમાં ૧૯૬૩૨૬૭ પલ્યોપમ પ્રણામ દેવતાનું આયુષ્ય બંધાય. ૧ લોગસ્સના ૨૫ શ્વાસોશ્વાસમાં દેવલોકમાં ૬૧૩૫૨૧૦ પલ્યોપમ જેટલું આયુષ્ય હોય તે દેવતાના સ્થાનકે ઉપજે.

ચૈત્ય પરિપાટી

પર્યુષણામાં ચૈત્ય પરિપાટી કરવી જોઈએ. શ્રાવકોએ આ અંગે ચૈત્યપૂજા મહોચ્છવ કરી શાસનની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ, વજ્રસ્વામીજી દુષ્કાળમાં સંઘને પટ ઉપર સ્થાપના કરી સુકાળવાળી ભૂમિમાં લઈ ગયા. ત્યાં બૌદ્ધરાજાએ જિનેશ્વરના ચૈત્યમાં ફૂલ બંધ કર્યાં છે, પર્યુષણ આવ્યાં, શ્રાવકોએ કહ્યું કે પર્યુષણમાં અમારાથી ફૂલપૂજા થતી નથી. જેથી વજ્રસ્વામીજી આકાશગામિની વિદ્યાથી માહેશ્વરી નગરીમાં પિતાનો મિત્ર બાગવાન હતો, વજ્રસ્વામીએ તેને ફૂલ તૈયાર કરવા કહ્યું, અને પોતે હિમવંત પર્વત પર ગયા, ત્યાં શ્રીદેવીએ દીધેલું મોટું કમળ અને હુતાશનવનમાંથી બાગવાન પાસેથી ૨૦ લાખ ફૂલો લઈ, જૃંભક નામના દેવતાએ વિકુર્વેલા વિમાનમાં મહોચ્છવપૂર્વક આવી, જૈનશાસનની ઉન્નતિ કરી, બૌદ્ધરાજાને પણ શ્રાવક બનાવ્યો.

અઠ્ઠાઈમાં અમારિ પડહો.

અઠ્ઠાઈનો અમારી પડહો કુમારપાળ, સંપ્રતિરાજા માફક કરવો જોઈએ. આચાર્યશ્રી હીરસૂરિજીના ઉપદેશથી છ મહિનાનો અમારિ પડહો વગાડયો છે, તે સંક્ષેપથી કહીએ છીએ.

કોઈક વખત રાજદરબારની અંદર પ્રધાન પાસેથી શ્રી હીરસૂરિજીની હકીકત સાંભળી અકબર બાદશાહે સ્વહસ્તાક્ષરનો હુકમ મોકલીને બહુમાનપૂર્વક શ્રી હીરસૂરિજીને બોલાવ્યા ઠેઠ ગંધારથી વિહાર કરી સં. ૧૬૩૯ જેઠ વદ ૧૩ના દિવસે દીલ્હીમાં પ્રવેશ કર્યો, શાહી માણે મળ્યા. રાજાએ આદરપૂર્વક આચાર્યને સુખશાતા પૂછી, તેમણે એવો ધર્મોપદેશ આપ્યો કે તે બાદશાહે આગ્રાથી અજમેર સુધી એક એક ગાઉએ મિનારા ઊભા કરેલા, પોતાની શિકારકળામાં બહાદુરી જણાવવા દરેક મિનારે સેંકડો હરણીઆનાં શીંગડાં આરોપણ કર્યાં હતાં. પૂર્વે આવો હિંસક હતો, તેને ઉપદેશથી દયાબુદ્ધિવાળો કર્યો. બાદશાહ કહે છે કે તમને દર્શનાર્થે દૂર દેશથી બોલાવ્યા છતાં અમારૂં તો કંઈ

પણ તમે લેતા જ નથી, માટે અમારી પાસેથી આપને જે યોગ્ય લાગે તે લેવું જોઈએ. મુસલમાન બાદશાહ છે. તેના સર્વ દેશ વિષે પર્યુષણમાં અમારિ પડહો વગડાવવો. બંદિવાનોને છોડી મૂકવા જોઈએ.

સ્વાર્થ છોડી પરમાર્થની વાત સાંભળી, તેના ગુણોથી ચમત્કાર પામેલા અકબર બાદશાહને વિચાર થયો, કે તેમાં સૂરિજીને મળવાનું શું? તેમના અંતઃકરણમાં પરહિત કેટલું વસેલું હોવું જોઈએ? જગતનું હિત વસેલું છે. દુનિયામાં પણ એવો વ્યવહાર કરે કે સંપેતરું મોકલે તો તેમાં વધારો કરી–ઉમેરીને મોકલાય છે. અમારિના અમારા ચાર દિવસ વધારે. શ્રાવણ વદિ દસમથી માંડી ભાદરવા સુદ ૬ સુધીના બાર દિવસ માટેના છ હુકમપત્રો સોંપી દીધા. એક ગુજરાત દેશનું, બીજું મારવાડ, મેવાડ, માલવાનું; ત્રીજું અજમેર દેશ, પાલનપુરથી માંડી જયપુર સુધીનું; ચોથું યુ.પી. નું; પાંચમું પંજાબનું, અને ગુરૂ પાસે રાખવા માટે છટ્ઠું સામાન્ય, તે પાંચે દેશનો ઓર્ડર જેમાં છે, તેથી તે સાધારણ. આવી રીતે તે દેશમાં પર્યુષણનો અમારિ પડહો વાગેલો છે, કેટલાક ગાઉના વિસ્તારવાળું ડામર નામનું સરોવર છે, ત્યાં જઈને સાધુ સમક્ષ પોતાના હાથે અનેક દેશના લોકોએ ભેટ કરેલા પંખીઓને છોડી દીધાં. બંદિખાનામાં બધા કેદીઓની બેડીઓ તોડી નાખી તથા શ્રી હીરસૂરિજીને પાદશાહે જણાવ્યું કે 'મહારાજ! ઉપદેશ સાંભળવામાં નહીં આવે તો તૈયાર થયેલ ધર્મબગીચો સૂકાઈ જશે. માટે ધર્મ સંભળાવનાર મારે જોઈએ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકા કરનાર, વરૂણદેવે વરદાન જેને દીધું છે તેવા ઉ૦ શાંતિચંદ્રજીને ત્યાં ઉપદેશ સંભળાવવા રાખ્યા. મૂળમાં દયારૂપ વેલડી વાવી હતી. **કૃપારસ** કોષ નામનો નવો ગ્રંથ રચ્યો, તે બાદશાહને સંભળાવ્યો. તે ગ્રંથરૂપી જળથી દયાવેલડી સીંચાઈ. આવી રીતે દયાવેલડી વૃદ્ધિ પામી,

એક દહાડો એક શેઠે બાદશાહને બે મોતીનું ભેટણું કર્યું. ચામર વિંજનારને બાદશાહે બે મોતી રક્ષણ કરવા આપ્યા. તેણે ઘેરે જઈને પોતાની સ્ત્રીને આપ્યા. તેણે પણ ન્હાવાની ઉતાવળથી લુગડાને છેડે બન્ને મોતી બાંધ્યાં અને સ્નાન કરવા ગઈ. બાદશાહે આપેલા છે, તેથી ગુપ્તસ્થાને મૂકી દીધાં. પેલી સ્ત્રી રોગથી મરી ગઈ. એક વખતે રાજાએ તે બે મોતી પાછાં માગ્યાં. પેલો શું કરે?

'હે સ્વામી ! મારા ઘેરથી લાવું,' પછી મુન્સફે આખા મકાનમાં મોતી ખોળ્યાં, પણ ન મલ્યાં. ચિંતાથી દુઃખી થયેલો મુન્સફ દરબાર તરફ તેજ વગરનો જતો હતો, મોગલાઇ રાજ્ય છે, 'ચઢા દો શૂળી પર' રાજા પાસે નિસ્તેજ ચહેરે પાછો આવે છે. વચમાં જ પુન્યોદયથી શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાયજી મળ્યા. મુખની છાયાથી ઉદાસીનપણું માલમ પડ્યું. 'ખાનગી રાખવામાં ફાયદો નથી. કહેવા દો,' ત્યારે ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું: 'પાછો ઘેર જા, જેને આપ્યા છે તેની પાસે તું માગ.' ઘેર ગયો. શ્રદ્ધાળુ છે, ઘેર જાય છે, અત્યારે સ્ત્રી સ્નાન કરવા તૈયાર થયેલી છે, મોતી માગ્યાં, તેણે પણ વસ્ત્રનો છેડો ખોલી બન્ને મોતી આપી દીધાં. બાદશાહ પાસે આવ્યો, બાદશાહ આગળ મૂકયાં અને ચામર વિંજવા લાગ્યો. કાયાથી વિંજે છે પણ મન તો શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાયજીની કળામાં છે. આશ્ચર્યમાં ડૂબ્યો, સ્તબ્ધ બની જાય છે, બાદશાહે અત્યંત આગ્રહથી પૂછ્યું: 'આજ કેમ આમ છે ?'

જે બનેલું તે કહ્યું. શાંતિચંદ્રજીની હકીકત કહી, ત્યારે બાદશાહે કહ્યું : 'આમાં આશ્ચર્ય શું છે ! એ તો બીજો ખુદા છે.' હવે બીજી સવારે ધર્મ સંભળાવવા માટે સોનાના બાજોઠ પર ઉપાધ્યાયજી બેઠા છે, રાજાએ નમસ્કાર કરી વિનંતી કરી, 'મને કંઇ આશ્ચર્ય દેખાડો.' 'તમારે કાલે ગુલાબ બાગમાં આવવું.' સવારે બાદશાહ ત્યાં ગયો. શાંતિચંદ્રજી પણ ત્યાં આવ્યા. બન્ને ધર્મ સંબંધી વાતો કરે છે, તેટલામાં અકસ્માત બાદશાહી નોબત વાગવા લાગી, બાદશાહ આશ્ચર્ય પામ્યો. નોકરોને પૂછ્યું: 'મારી આજ્ઞા વગર ૧૨ ગાઉમાં નોબત વાગી શકે નહિ, તપાસો !' તપાસનારા તપાસ કરી કહેવા લાગ્યા: 'હે સાધિપ ! તમારા પિતા હુમાયુ મોટા લશ્કરની સાથે તમને મળવા આવે છે.' કહેતાંની સાથે અકબરને આલિંગન આપીને હુમાયુ ઊભો રહ્યો. અકબર બાદશાહના લશ્કરીઓને મેવા મીઠાઇની ભરેલી ચાંદીના થાળો આપી. બાદશાહને સિંહાસન આપ્યું. અને આવ્યો તેવો હુમાયુ તો ગયો. બાદશાહ વિચારે છે, 'ઇંદ્રજાળ નથી. મને અને નોકરને આપેલ મેવા મીઠાઇ એમને એમ છે. માટે શાંતિચંદ્રજીએ જ ચમત્કાર કર્યો છે, પછી નમસ્કાર કરી ગુરુસ્તુતિ કરી.

એક વખત અટકદેશના રાજાને જીતવા સૈન્ય લઈ દીલ્હીથી

નિકળ્યા. તે વખતે એક દિવસમાં બત્રીસ ગાઉ દૂર પડાવ કર્યો. બાદશાહે સાથે આવનારની નામાવલી મંગાવીને તપાસી, તેમાં વાચક શાંતિચંદ્રજીનું નામ સાંભળી વિચાર્યું, 'જુલમ થયો. વાહન જોડા વગરના એમને તો મોટી અડચણ થઈ હશે. તેમને બોલાવવા માટે ખુદ પોતાના સેવકોને જ મોકલ્યા. 'તમોને બાદશાહ યાદ કરે છે. માટે પધારો.' તે વખતે શાંતિચંદ્રજીને પગે સોજા આવેલા છે, કાચલીમાં ફાસુક પાણીથી લુગડાનો છેડો ભીંજવી છાતી પર મૂકેલો છે, બે શિષ્ય વૈય્યાવચ્ચ કરી રહ્યા છે, આ દશા જોઈ સેવકો પાછા ગયા. રાજાને જણાવ્યું. બાદશાહે પાલખી મોકલી ત્યારે ઉપાધ્યાયજીએ એક લાકડાની વળી મંગાવીને તે ઉપર બેઠા, બે ચેલા પાલખી બલા ઉપર લઈ ચાલ્યા, શાહે તેને આમ આવતાં જોઇ વિચાર્યું :

'અહો! ગુરુવચનના કેવા ભક્ત છે! ધન્ય છે! ભાગ્યશાલી છે. મારી પાસેથી એમને શું મળવાનું છે? અહો ક્ષમાશાલી! સામો બાદશાહ પોતે આવ્યો. ચરણકમલને આંખથી ફરસ્યા અને કહ્યું કે 'હે સ્વામી! આજથી મારા માટે તમારે લાંબું પ્રયાણ ન કરવું, ધીમે ધીમે પાછળ જરૂર પધારો.'

બાદશાહે રાજધાનીને ઘેરો ઘાલ્યાને બાર વરસ થયા પણ કિલ્લો હાથ આવતો નથી. મ્લેચ્છો બાદશાહને કહે છે, મુસલમાનોને દયા બટકે છે. તેઓએ વરાળ કાઢીઃ 'તમે લુચ્ચા કાફરની સોબત કરો છો તેથી કિલ્લો તાબે થવાનો નથી.' તે વાત બાદશાહે ઉપાધ્યાયજીને કહી. શાંતિચંદ્રજીએ કહ્યું કે 'જે દિવસે કિલ્લો લેવા ઇચ્છા થાય તે દિવસે કહેજો, એક પણ સિપાઈ જોડે ન જોઈએ. આપણે બેએ જ માત્ર જવું.' શત્રુના મુલકમાં બાર વરસના ઘેરામાં એકલા રાજાને જવું, કયો ભરોસો? શાન્તિચંદ્રજીના કહેવાથી નગરની અંદર કે બહાર કોઇએ કોઇને મારવો નહીં, હિંસાનો નિષેધ કર્યો. પ્રભાતે બન્ને કિલ્લા પાસે આવ્યા, બધા કહેવા લાગ્યા કે 'લુચ્ચો શાંતિચંદ્ર શત્રુના હાથમાં અકબરને આપી દેશે આવી. ટીકા કરી રહ્યા છે. વાચક શાન્તિ-ચન્દ્રજીએ એક ફૂંકથી આખી ખાઈ પૂરી દીધી, બીજી ફૂંકે શત્રુનું સૈન્ય સ્તંભિત કર્યું. ત્રીજી ફૂંકે નગરના દરવાજા ઉઘાડી અકબરે આશ્ચર્યપૂર્વક પોતાની આણ પ્રવર્તાવી,

હવે અકબરે કહે છેઃ હે પૂજ્ય! મારી ઉપર મહેરબાની કરી કંઈ હુકમ કરો!'

જે જીજીયાવેરો હિંદુને ભરવાનો હતો, તેમાં ૧૪ કરોડની જેની આવક હતી તે વાચકે બંધ કરાવી. અકબર ચકલાની ૧૧ શેર જીભ રોજ ખાય છે તે બંધ કરાવી, શત્રુંજયનો સોનૈયો કર હતો તે છોડાવ્યો. આપણે યાત્રા મફત નથી કરતા, મુડકું દઈએ છીએ. જે લોકો જાત્રા કરે તે બે રૂપિયા પણ ભરી ન જાય, તે આણંદજી કલ્યાણની પેઢીનો દેવાદાર છે. તીર્થનું ખર્ચ કયાંથી ચાલે છે, તેમાં હું આપું, આવું વિચારતા નથી. 'લાણું લે, લાગો ન ભરે તે રાંડીરાંડ' તેમ લાભ લે ને ફરજ ન બજાવે તે રાંડીરાંડ. તીર્થને અંગે વહીવટ કરતાં નોકર ચાકરમાં ખરચ થતાં હશે તેના લાભ લેવો, અને લાગો નથી દેવો. રાંડીરાંડ પણ છોકરા માટે ખર્ચે છે. આ માટે વિચાર સરખો પણ કેટલા ગામવાળાએ કર્યો નથી, ૬૦ હજારના ૪૦ કરી આવવા હતા ને? જે રજવાડામાં સિદ્ધાચળ નથી, તે રજવાડા નિભાવ કરે છે કે નહિ? તમારે આકલા વરસ યાત્રા બંધ રહી તે જમાવટ હજુ થઈ નથી. દુષ્કાળના મરકીના વરસોમાં હતી, તે જમાવટ અત્યારે નથી. બે વરસ વધારે બંધ કહ્યું હોત તો શું થાત? સરવાઈ કરવામાં ભૂલ્યા છે. આપણામાં આળસથી સરવાઈ ન થઈ જે સિદ્ધાચળ અંગે એક સોનૈયો લે ત્યારે યાત્રા ચઢવા દેતા, તે કર છોડાવ્યો. છ મહીનાનો અમારિ પડહો પ્રવર્તાવ્યો, મૂળ અધિકાર છ મહિનાનો અમારિ પડહો વજડાવ્યો તે છેઃ બાદશાહનો જન્મ મહિનો, સર્વે રવિવાર, ૧૨ દિવસ પર્યુષણના સંક્રાન્તિ તિથિઓ, નવરોજનો મહિનો, સર્વે ઈદ મીહીરના દિવસો, તેમ છ મહિનાના અમારિ ઝુકમો ગુરૂ પાસે લાવી ભેટ કર્યા. ધર્મની વૃદ્ધિ માટે અનેક પ્રકારની શાસનની ઉન્નતિ પર્યુષણની અઠ્ઠાઈ વખતે પૂર્વે કહેલા પ્રકારો પ્રમાણે હે શ્રાવકો, તમારે કરવી જોઈએ. જો સૌભાગ્ય લક્ષ્મીની ઈચ્છા હોય તો પર્યુષણના કર્તવ્ય કરવામાં તત્પર રહેશો.

અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાન–૨

જામનગર પ્ર. ભાદ્રપદ. વ. ૧૪ સોમ. દ્વિતીય દિવસ

संघार्चादिसुकृत्यानि प्रतिवर्षं विवेकिना ।
यथाविधि विधेयानि एकादशमितानि वै ॥ १ ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રી વિજય લક્ષ્મીસૂરીશ્વરજી મહારાજે ભવ્ય-પ્રાણીઓના ઉપકાર માટે ધર્મોપદેશ કરતાં થકાં પ્રથમ બારવ્રતોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. તેમાં ચારે શિક્ષાવ્રત ધારણ કરનારાઓએ આ પર્વની આરાધના બરાબર કરવી જોઈએ તે જણાવ્યું.

વાર્ષિક પર્વ માટે હિતશિક્ષા.

જેમ છ અઠ્ઠાઈ આરાધનીય જણાવી છે, તેમ પર્વો પણ આરાધવા જોઈએ. પર્વોમાં કયાં કાર્યો કરવાં કે જેથી આરાધના થઈ ગણાય ? 'પર્વ છે, પર્વ છે' એવો જાપ કરવાથી પર્વની આરાધના થતી નથી. તે માટે અમુક ધર્મકાર્યો કરવાનાં છે. જેઓ છ અઠ્ઠાઈના પર્વો આરાધે છે તે આરાધન કરનારાઓએ જેમ ઓળીનું અને પર્યુષણનું કાર્ય કરી બતાવ્યું, તેમ વાર્ષિક પર્વનાં કાર્યો પણ ધર્મિષ્ઠોએ કરવાં જોઈએ. સંવત્સરીપર્વ એટલે વાર્ષિકપર્વ. તે દિવસે પડિક્કમણું કરી આવ્યા તેથી વાર્ષિક કાર્ય પુરૂં થયું છે એમ ન જાણવું. પાઘડી ને બોતાણા–પાલવમાં ફરક કેટલો ? આગળ પાછળ પલ્લો હોય તો પાઘડી, ને બોતાણું ન હોય તો ? બોતાણા પર એકલો છૂટો પલ્લો ન નંખાય. પાઘડી સાથે જોડાએલો પલ્લો શોભે, બોતાણા વગર એકલો પલ્લો ન શોભે, જોડે પાઘડીનું બોતાણું જોઈએ. પણ સંવચ્છરી પડિક્કમણું કરવા સાથે બીજાં કાર્યો પણ કરવાં જોઈએ. કાર્યો કેટલાં ને કયાં કયાં તે તો જણાવો ! સંઘપૂજા વગેરે અગિયાર કૃત્યો કયારે કરવાં ? જીવન એ કાર્ય નથી, જીવન અને કાર્ય જુદાં જુદાં છે. આ વિષય શ્રાદ્ધવિધિમાં છે. તીર્થોદ્ધાર અને તીર્થયાત્રાદિ જણાવ્યા તે જુદા છે. દરેક વર્ષે કરવાનાં કાર્યો, એ આપણી પાસે બાતાં છે. તે બાતાઓમાં ક્રિયા રૂપી રકમ પડી કે નહિ ? દરેક વર્ષે સંઘપૂજા વગેરે શુભ કાર્યો કરવાં જોઈએ.

યથાવિધિ ધર્મકાર્યો એ તો ભવરોગી માટે રસાયણ છે

સજ્જનો સજ્જનતા બતાવે, સાધુઓ સાધુતા બતાવે. સૂર્યે

અજવાળું કર્યા છતાં દેખે કોણ ? આંખ ઉઘાડી રાખે તે. ધર્મિષ્ઠોએ ધર્મ બતાવ્યો, છતાં આદરે કોણ ? વિવેકરૂપી આંખ હોય તે શાસ્ત્રકારે કહેલો ધર્મ આદરે. સંઘપૂજા વગેરે કાર્ય કરવા કમુલ થાય. યથાવિધિ ધર્મનાં કાર્યો એ તો ભવરોગી માટે રસાયણ છે. ભયંકર રોગો રસાયણ વગર જતા નથી, તો પછી કર્મનો અનાદિકાળનો ભયંકર રોગ ધર્મરસાયણ વગર કેવી રીતે જાય ? ન જાય. જેમ રસાયણ ભયંકર રોગો મટાડે છે, તેમ ધર્મરસાયણ કર્મનો અનાદિકાળનો ભયંકર રોગ મટાડનાર અપૂર્વ રસાયણ છે. ભયંકર રોગવાળો ચરીથી ડરે નહિ. રસાયણ લેવું ને ચરી પાળવી જોઈએ. યથાવિધ કરવું તે ચરી છે. જેમ દરિદ્રના મનોરથો ફળે નહિ, તેમ ધર્મધન વિનાના મનોરથ ફળે નહીં. વિવેકીઓએ જણાવેલ વિધિ પર આદર કરવો. સંઘપૂજા વગેરે અગીઆર કાર્યો વિવેકીઓએ દરેક વર્ષે કરવાં જોઈએ, વર્ષ ચાલે તેટલી ડાયરીઓ રાખો છો તેમાં અગીઆર પાનાં વધુ રાખો. તેમાં કઈ રકમ આ અગીઆર કાર્યોના ખાતામાં જમે પડી છે, તે વર્ષનો સરવૈયો જુઓ. કોઈ પ્રશ્ન કરે કે અગીઆર સુકૃત્યોમાં સંઘપૂજા કહી છે. બીજાં કૃત્યો કહ્યાં નથી. ભાગ્યશાળી ! પૂર્વસૂરિએ કહેલી ગણામાં અગીઆર કૃત્યો જણાવ્યાં છે. આ અમારી કલ્પનાથી અગીઆર કાર્યો નથી કહેતા.

पइवरिसं संघच्चण साहम्मिअभत्ति तइय जत्ततिगं।
जिणगिहिण्हवणं जिणधणवुड्ढि महपूअ धम्मजागरिआ ॥

सुअपूआ उज्जवणं तहेव तित्थस्स पभावणा सेाहि । (શ્રાદ્ધ વિ. પૃ. ૨૬૧) અગીઆર કૃત્યો સામાન્ય નામથી બતાવી, પછી વિસ્તારથી જણાવાશે, દરેક વર્ષે ૧૧ કાર્યો કરવાનાં છે.

(૧) **સંઘનું પૂજન.** વારંવાર સંઘનું પૂજન સાંભળી શંકા થાય કે; દેવગુરુનું પૂજન વ્યાજબી પણ સંઘનું પૂજન કયાંથી કાઢયું ? **'नमो अरिहंताणं' 'नमो सिद्धाणं'** થી દેવપૂજન હોય **'आयरियाणं'** વગેરેથી ગુરુપૂજન હોય પણ આ સંઘનું પૂજન કયાંથી કાઢયું ? **'नमो तित्थस्स'** એ પદ જૈનોમાં અજાણ્યું નથી. તો પછી સંઘની પૂજા કયાંથી લાવ્યા ? આવો સવાલ કયાંથી થાય છે? તીર્થમાં ચતુર્વિધ સંઘ આવી ગયો. દેવપૂજા, ગુરુપૂજા તથા સંઘની પૂજામાં ફરક છે.

દેવની પૂજામાં દેવને રાગ ઉત્પન્ન ન થાય, કારણકે તેમાં વીતરાગપણું છે. રાગ વિનાના હોવાથી તેમને કર્મબંધ નહિ થવાનો. ગુરુને સરાગપણું હોવાથી કર્મબંધ થાય. સમવસરણમાં એક જોજન સુધી નકામા કાંકરા; ઘાસ કે લાકડું હોય તે બધું વાયરાથી ઘસડાઈ દૂર જાય, સમવસરણ માટે કહો વાયુની વિરાધનામાં શી બાકી રહી ? એવો વાયરો વાય છે, કે ઘાસ, કાંકરો ટકે નહીં, એવી જ રીતે એક જોજનના ભાગમાં વરસાદ પડે છે. અપ્કાયના એક બિન્દુમાં અસંખ્યાત જીવ છે, તો આખા જોજનમાં કેટલા જીવ હોય ? કેવળ તીર્થંકરો માટે કરેલું સમવસરણ છે, તેમાં તીર્થંકરો કેમ બેસે ? દેવતાની એ કરણી છે. તીર્થંકર તેમાં બેસે શું કરવા ? વિરાધનાથી તૈયાર થએલા સમવસરણમાં બેસે, આ તેમની રીતિ ગણાય ? દેવતાએ જે કર્યું તે પર બેસવાથી સહી થઈ ગઈ, નહિતર તીર્થંકરે બેસવું નહતું ? તીર્થંકર વીતરાગ હોવાથી તેમને નિમિત્તે થએલી સ્વરૂપહિંસા હોય તો તેમને કર્મબંધ ન નહિ. ગુરુ માટે મકાન કર્યું હોય તો ગુરુથી ન રહેવાય, કારણ કે તેઓ સરાગી છે.

(૨) શ્રાવક શ્રાવિકાની ભક્તિ.

શ્રાવક શ્રાવિકા સંઘ તરીકે પૂજ્ય છે, છતાં દેવગુરુ માફક શ્રાવક શ્રાવિકાની પૂજા ન થાય, કારણ કે તેમાં ફરક છે. જગતમાં રિવાજને અંગે કેટલીક વખત કાર્યો થાય છે, અંદર ઉલ્લાસ થતો નથી. શ્રીમંતો કેટલીકવાર જમણ કરી દે છે, બાકી ભક્તિ નહિ. તેવું સંઘપૂજનના કાર્યમાં ન થાય, આ માટે સાધર્મિકવાત્સલ્ય-ભક્તિ કહી છે. તમારે ધર્મની પ્રાપ્તિ હજુ કરવી છે આ માટે એક જ રસ્તો છે. ધર્મીઓની ભક્તિ-રાગ-બહુમાન અને હિતબુદ્ધિ-આ તમને ધર્મ પમાડનાર છે. દેવગુરુને માનો તે પણ ધર્મને અંગે માનો છો. આપણે મોક્ષમાર્ગના મુસાફર છીએ. સંઘ નીકળ્યો ત્યારથી આખાય માર્ગમાં સંઘ તરીકે ગણાય છે. અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થયો, ત્યારથી મોક્ષનો યાત્રિક થયો છે. દેવ મોક્ષે પહોંચી ગયા. ગુરુ વચમાં છે, દેશવિરતિ શ્રાવક મોક્ષ તરફ પ્રયાણ કરતો, સમ્યક્ત્વીઓ પ્રયાણની ઇચ્છાવાળા છે, માટે સાધર્મિકની ભક્તિ કહી છે. સાધર્મિકભક્તિ કરવાથી ભવિષ્યના ગુણો પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો નકકી થયો છે.

(૩) યાત્રાત્રિક (૪) સ્નાત્રપૂજા

કયા ગુણો મેળવવા તે નક્કી કરવાનું સ્થાન તીર્થયાત્રામાં છે. યાત્રાઓ ત્રણ કહી છે. કેટલીક વખત રૂઢિમાં હોવાથી યાત્રા કરવા જાય છે. સેંકડો હજારો રૂપીઆ જાત્રામાં ખરચે છે, અને પોતાના ગામના દેરાની દરકાર નથી કરતા. માટે જિનેશ્વરના ચૈત્યોમાં સ્નાત્રપૂજાઓ થવી જોઈએ. આથી 'जिणगिहि पहवणं' ચોથું કાર્ય કહ્યું.

(૫) દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ :

'जिणधणवुड्ढी' જિનેશ્વર મહારાજનું ધન વધારવું. સસરો છોકરાની વહુને વહુ કહે છે, આથી તેને તેની સાથે પરણેલો ગણવી ? દેવદ્રવ્યને જિનદ્રવ્ય કહેવાથી જિનેશ્વરનું દ્રવ્ય.આવો સંબંધ વિકલ્પ કલ્પી સમજી વહુ કહેવા જેવો અર્થ કહે છે, દુનિયાદારીના શબ્દોમાં 'દૃષ્ટિ રાખવી પડે છે,' તોપછી અહીં દૃષ્ટિ કેમ મીંચાઈ જાય છે ? જગતનું ધન વ્યવહારમાં માલિકીનું ગણાય છે, અહીં જિનેશ્વરની માલિકીનું દ્રવ્ય નથી. પછી દેવદ્રવ્યને જિનદ્રવ્ય શાથી કહેવાય ? જિનેશ્વરની ભક્તિમાં ઉપયોગ આવે છે તે માટે નિયત થયેલું 'દ્રવ્ય' તે દેવદ્રવ્ય.

દેવદ્રવ્યના લુંટારૂ પ્રત્યે હિતશિક્ષા.

દેવદ્રવ્ય ખાનારે ભક્તિ લુંટાવી. જિનેશ્વર મહારાજની ભક્તિ લુંટાવવાનું કાર્ય દેવદ્રવ્ય લુંટાવનારો કરે છે.

દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ મંદિરોમાં. ઓચ્છવ મહોચ્છવ તે બધું ઉપયોગમાં છે કે નહિ ? છે. દેવદ્રવ્ય અનુપયોગી છે જ નહિ. દેવદ્રવ્ય ભક્તિ માટે પુરેપુરૂં ઉપયોગી છે.

લોકોપયોગી–સમાજઉપયોગી બોલવાવાળા તેની બૂમો પાડવાવાળાઓ બે પૈસાના રામ જેટલોય પૈસો ધરાવે છે કે નહિ ? કે દરિદ્રશેખરો છે ? જે દેવદ્રવ્ય તરફ હાથ લંબાવનારા છે તે જ તમારી સંસ્થા તરફ હાથ લંબાવે છે. કેળવાએલા કેળવણીની કદર કરતા નથી અને બીન કેળવાએલાને કહેવા આવે છે, જે જે વકીલો, બેરિસ્ટરો, સોલિસિટરો થયા, તેઓ શું કરે છે ? તેઓને તો એક કાંકરીએ બે પંખી મારવા છે; દેવદ્રવ્ય બસેડી ધર્મીઓને ધર્મ કરતા બંધ કરવા છે; તમારા ધાર્મિક ખર્ચનો સંકોચ કરી કેળવણીમાં આપો, અશિક્ષિતોના નાણાંએ સંસ્થા ચલાવવી છે. અને કેળવાએલાએ પોતે કંઈ આપવું નથી.

આ તો કેવળ બ્રાહ્મણના આશીર્વાદ જેવું છે. મનસુખભાઈ કહેતા હતા કે એક બ્રાહ્મણને મણ લોટ સંક્રાંતિમાં મળ્યો છે, તેને એક બ્રાહ્મણે જંગલમાંથી આવી આશીર્વાદ આપ્યો. પેલો શેર લોટ તે બ્રાહ્મણને આપતો નથી. કહો ! બ્રાહ્મણના આશીર્વાદમાં બ્રાહ્મણને કદર નથી. પોતાને કદર કરવી નથી, અને બીજાને કદર કરવા કહે છે. કેળવાએલા લોગ આપવા તૈયાર થાય તો જ કેળવણીની કદર થઈ ગણાય. વકીલ સોલિસિટરોને સજ્જડ આવક છે, વેપારીઓને ભાવોની ઊંચા નીચા થાય ત્યારે આવક છે. કેળવણીવાળાને કેળવણીનો રસ નથી. માત્ર ધર્મીઓને ધૂતવા માટે કેળવણીનો શબ્દ આગળ કરાય છે. ત્રીસ વર્ષ થયાં છતાં પગભર ન થયા. ધર્મોને ધક્કા મારી, દેવગુરુને ધક્કા મારી કેળવણીમાં વાપરવા છે. બાયડી છોકરાના દાગીના ઉતારી આપ ! તેવું અહીં નથી કહેતા.

જિનેશ્વરની ભક્તિ માટે જે દ્રવ્ય એકઠું થયું છે તે વધારવાનું છે. આજકાલ દેરાસરોના ત્રસ્ટીઓ શાબાશી શામાં ગણે ? એકલા ધન ભેગું કરવામાં. એકલા ધન ઉપર ધ્યાન ન રાખી ભક્તિ વસ્તુ ખ્યાલ બહાર જાય તે ન પાલવે.

(૬-૭) 'મહપૂઆ' 'ધમ્મજાગરિઆ' મોટા ઓચ્છવો અને પૂજાઓ વાર્ષિકકૃત્ય તરીકે કરવાં જોઈએ, કેટલીક વખત બાહ્ય દેખાવ તરીકે પૂજાઓ પણ થઈ જાય, તે માટે રાત્રિજાગરણ. સમ્યક્ત્વ કૌમુદીમાં જણાવેલ સાતે સ્ત્રીઓ સાથે રાત્રિજાગરણ કરે છે, તેમાં તેને ધર્મ કેમ પ્રાપ્ત થયો, ધર્મના સંસ્કાર કેમ દ્રઢ થયા, તે વિચારો; 'સંસ્કારની દ્રઢતા થાય તે ધર્મજાગરણ' તેનો આધાર શ્રુતજ્ઞાન છે.

(૮) 'સુઅપૂઆ' શ્રુતપૂજા એટલે શ્રુતજ્ઞાનની પૂજા કરવી, શ્રુતજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી, શ્રુતજ્ઞાનનું રક્ષણ કરવું.

(૯) 'ઉજ્જાવણં' શ્રુતની પૂજામાં, જે જે તપસ્યાઓ કરી હોય તેનું ઉદ્યાપન કરવું જોઈએ. માટે અહીં સામાન્યથી ઉજમણું કહીએ છીએ, તે વાર્ષિક કૃત્ય છે. જેને ધર્મનું તત્ત્વ ધ્યાનમાં ન આવે, તેને ધુમાડો લાગે. જેઓને ધર્મારાધન કરવું છે, લોકોમાં ધર્મના સંસ્કાર નાખવા છે, તપસ્યા દ્વારા જ્ઞાનાદ્ધિકની આરાધનામાં જોડવા છે, તેવાઓ માટે ઉજમણું એ વાર્ષિકકૃત્ય છે. ઉજમણાનું પર્યવસાન

અભિમાનમાં ન આવતાં શાસનની ઉન્નતિમાં આવવું જોઈએ.

(૧૦) 'तित्थप्पभावणा' તીર્થ પ્રભાવનાનું ધ્યેય રાખે. શાસનની ઉન્નતિ દેખીને જેઓ ધર્મ ન સમજતા હોય તેવાઓ પણ ધર્મ પામનારા થાય; આ ધર્મ સારો છે. આટલું માત્ર અન્યના મનમાં આવે તો ભવાંતરે ધર્મ પ્રાપ્ત કરનાર થાય. શાસનોન્નતિની અનુમોદનાદ્વારા એ ગુણાનુરાગી જીવને ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવે છે. ધર્મની પ્રશંસા દ્વારાએ ભવાંતરમાં ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તા બતાવી દે છે.

(૧૧) 'सोही' આટલાં કૃત્યો કર્યાં છતાં આત્મા શુદ્ધ કરવો જોઈએ. ખેડૂતે જમીન સાફ કરી હોય તો પછી જ્યારે વરસાદ સારો વરસે ત્યારે તેનું સારૂં જમીનનું ફળ લે. આત્મા એ જમીન-ધર્મ વાવવાની જગ્યા, તે ધર્મ વાવવાની ભૂમિ સ્વચ્છ કયારે રહે ? ખેડૂતો નકામું ખડ, ઝાંખરા, ઘાસ પ્રથમથી જ ઉખેડી નાખે, નહીંતર સારી ખેતીને પાણી ન મળે, અને ખડ પાણી પી જાય, તેમ ધર્મારાધન કરનારે પોતાના પરિણામમાં અયોગ્ય પદાર્થો રહેલા હોય તે પ્રથમ ખસેડવા જોઈએ; આ ખસેડવાનું કૃત્ય તે પાયશ્ચિત્ત-આલોયણ-શુદ્ધિ કહેવાય છે.

અગીઆરે કૃત્યોનું વિવેચન—

દરેક વર્ષે એકેકવાર-એક જ વખત, આવું બોલનારે ધ્યાન રાખવું કે અહીં જઘન્યથી એક વાર, ઓછામાં ઓછી એક વાર ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની પૂજા કહી છે. હવે અહીં ગુણવાન પુરૂષો છે, તેનું પૂજન અને પૂજનની રીતિ બતાવે છે. સાધુસાધ્વીનું પૂજન; નિર્દોષ આહાર-પુસ્તક-કંબલ વગેરે તથા ઔષધ વગેરે આપવું, અને શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓનું શક્તિપ્રમાણે પૂજન કરવું જોઈએ.

દુનિયાદારીમાં 'લાલા લાખ તો સવા લાખ' 'લીટી ભેળો લહરકો' અને ધર્મની વાતમાં 'શક્તિ નથી' એમ બોલાય છે, ધર્મની વાત છે, ત્યાં શક્તિ ઊડી ગઈ! આજકાલનાઓને ધર્મના સ્થાનકો શક્તિ રહિત ભાસે, અને દુનિયાનાં કાર્યોમાં શક્તિ આવી જાય છે. શક્તિને ઓળંગ્યા સિવાય ભક્તિ કરવી, અંતઃકરણના ઉલ્લાસપૂર્વક સાધર્મિક ભાઈબહેનની પહેરામણી કરવી.

શ્રાવકસંઘના દરેક શ્રાવકને માથાથી પગ સુધીના તમામ પહેરવેશ-

પાઘડી, અંગરખું, ધોતિયું, બધું આપે, તેમ શ્રાવિકાને પણ પહેરાવે. તે પહેરામણી પોતાને ઘેર આમંત્રણ કરી કરે તેનું નામ સંઘપૂજા :

તે સંઘપૂજા ત્રણ પ્રકારે છે : ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય સંઘપૂજા. આ ત્રણે પ્રકારની પૂજા સર્વ આદરથી કરવી.

સૂરતમાં માંડવામુહૂર્ત્ત આવે છે, ત્યારે તો જેટલા આવે છે તેટલાને બેસવાને ખુરશી આપે છે, બધા સ્વજનોને બોલાવી ખુરશી પર બેસાડી પહેરામણી આપે છે. તેમ તમે સાધર્મિક ભાઈને આદરપૂર્વક બોલાવો; સંઘના જમણમાં ગોર નોતરાં દેવા જાય છે, ઘરના લગ્નમાં ઘરનાં બૈરાંઓ જાતે નીકળી નોતરાં આપે છે, તેમ સવાદરથી નોતરાં આપો. 'મહેરબાની કરી પધારજો.' તે આવે ત્યારે દરેકને બેસવાના જુદાં આસન આપી મુરબ્બી તરીકે બેસાડો. વિસર્જનમાં પણ આદર સહ બોલાવી સંઘને પહેરામણી આપો. તે ઉત્કૃષ્ટિ સંઘપૂજા સુતરની કોકડી છેવટે આપે તો તે જઘન્ય પૂજા થઈ. અને બાકીની બધી મધ્યમપૂજા ગણાય.

જગતમાં અંતરાયકર્મ સર્વના સરખા વટેલાં નથી હોતાં; અહીં દ્વાર બંધ નથી, તે માટે રસ્તો બતાવે છે. જે ઘણું ખરચ ન કરી શકે, અધિક ન ખરચી શકે તેઓ ગુરુમહારાજને મુહપત્તિ પણ વહેરાવે, અને શ્રાવક શ્રાવિકાને બેચાર સોપારી આપીને પણ પ્રતિવર્ષ ભક્તિથી સંઘપૂજાનું કાર્ય સાચવે.

લૂખો રોટલો ખાતી વખતે જો આપનાની ટેવ પડી હશે, તો દૂધપાક ખાતી વખતે તે ટેવ આવશે, આપવાની ટેવ પડી હોય તે દૂધપાકનાં કડાયાં આપશે.

ટેવ નથી પડી તેને શક્તિ હશે છતાં પણ તેનું આપવા તરફ લક્ષ્ય નહિ જાય તેમાં નિર્ધન હોય એણે આપેલું–દીધેલું સામાન્ય દાન મહાફળ આપનારું થાય છે. કેટલીક વખત ગોળ નાખેલો લોટ ગળ્યો લાગે છે. ગોળ નાખે તેટલું ગળ્યું થાય. લોટની ઢેફી પણ ગળી લાગે છે. તેમ પુણિયો શ્રાવક થોડું દાન દેતો હતો, છતાં શાસ્ત્રકારે તેનું દાન વખાણ્યું છે.

संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं, यौवने व्रतं ।
दारिद्र्ये दानमप्यल्पं, महालाभाय जायते ॥ १ ॥

સંપત્તિ–ઋદ્ધિ–સમૃદ્ધિ હોય તેવા વખતમાં પૌષધ પ્રતિક્રમણનો નિયમ મહાફળ દેનાર થાય છે. શક્તિ હોય ને સહન કરવું ઘણું કઠીન છે. અસામર્થ્ય હોય તો બધા સહન કરે પણ તે દયાણ છે. શક્તિમાં સહન કરીએ તો સહન કર્યું ગણાય. વૃદ્ધાવસ્થા હોય ત્યારે, શક્તિ ન હોય ત્યારે, સંપત્તિ ન હોય ત્યારે નિયમ કરે, તે કરતાં યૌવન અવસ્થા વગેરે હોય ત્યારે વ્રત વધુ ફળ આપે છે. વગર દારૂના છાકવાળી જુવાનીમાં ધર્મ–વ્રત–નિયમ સૂઝવા તે ભાગ્યશાળીને સૂઝે છે. કેટલાક એવા હોય કે પોતાનામાં દરિદ્રતા હોય છતાં પણ તેવા અલ્પદાન આપે છે. તેઓ મહાન ફળ પામે છે, પાંચ કોડીના ફૂલમાં કુમારપાળને ૧૮ દેશનું રાજ્ય મળ્યું. દરિદ્રતામાં શાલિભદ્રને ખીરના દાનથી દેવતાઈ ૯૯ પેટીઓ દરરોજ મળે છે. દરિદ્રસમયમાં દીધેલું દાન, મોટા લાભ માટે થાય છે. તેથી જ છેવટે મુડપત્તિ વહોરાવાય છે. અગર બે ત્રણ સોપરી અપાય તોપણ ઓછું ફળદાયી નથી.

હવે સાધર્મિકભક્તિ માટે કહે છે. શ્રેષ્ઠ આસન પર બેસાડી વસ્ત્રો વગેરે પહેરામણીમાં આપે. એટલું જ નહિ, 'आपन्निमग्नानां स्वधनव्ययेनाप्युद्धरणं' પણ આપત્તિમાં ડૂબી ગએલા હોય તેવા સાધર્મિકોને બચાવી લે. જુદા રહેલ ભાઈઓ પણ આપત્તિ વખતે સાથે ઊભા રહે છે, ભાઈ સમજી દુઃખમાં સહાય છે. અનંતા ભવચક્રમાં ભમતા જે ભાઈઓ થાય છે તેના કરતાં સાધર્મિકભાઈઓ જે અનંતા-ભવોમાં નથી મળ્યા, તેવાને અંગે સંકોચમાં આવીએ તો ખરેખર હૃદયમાં સાધર્મિકભક્તિ વસી નથી, છતી મિલકતે પણ કેટલીક વખત આપત્તિમાં આવવાનું થાય છે, એના ધનથી એની આબરૂ વચમાં પડીને રાખી શકાય છે. આવું જો ન હોય તો પોતાનું ધન ખરચીને પણ તેનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. કારણ ? મનુષ્યે ધ્યાનમાં રાખવું કે આ જન્મ દાવમાં મૂકયો છે, જવાનો તો છે જ, જતાં જતાં જન્મનું ફળ મેળવી ગયો તો ગયો ન ગણવો, પણ સફળ ગણવો.

કયું ફળ મેળવવું ? જમીન પાસે છે, છતાં ચોમાસામાં ખેતી કરે તો ફળ મેળવે, ન કરે તો ચોમાસાનો વરસાદ નકામો જાય,

न कयं दीणुद्धरणं. न कयं साहम्मिआण वच्छलं
हिअयंमि वीयराओ, न धारिओ हरिओ जंम्मो ॥१॥

તેમાં દીન દુઃખી સાધર્મિકોનો ઉદ્ધાર કરે તો જન્મ સફળ ! સાધર્મિકનું વાત્સલ્ય ભક્તિ પ્રીતિથી કરે તો જન્મ સફળ ! હૃદય વિષે વીતરાગ પ્રભુ ધારણ કર્યા તો જન્મ સફળ ! નહીંતર જન્મ હારી ગયો.

સાધર્મિક બહેનોનું પૂજન.

'વઢકણી વહુએ દીકરો જણ્યો' વહુ માથે ચઢે તેમ છે. શ્રાવિકાના માનસન્માન કરશું તો માથે ચઢશે. તમે તો બધા સીધા અને સરળ હશો કેમ ? જે ધર્મી તરીકે આરાધ્ય છે તે તો શ્રાવક માફક શ્રાવિકામાં ન્યૂનાધિકતા વગરનું વાત્સલ્ય કરવું. માર્ગે પ્રવર્ત્તેલી શ્રાવિકા છે, તેમાં ધર્મની કિંમત કરવાની છે. આજકાલનાઓને આખલાનો ધર્મ છે. વધારે બોલે, વધારે ફરે, અને જરૂર વગરના બાઈ જાય, માટે આખલાના ધર્મો ન જોઈએ. જે બાઈઓ પવિત્ર વર્તાવવાળી સામાયિકાદિ કરે છે તે સધર્મિક તરીકે પૂજ્ય છે, પછી સધવા હોય કે વિધવા હોય તો પણ અહીં શ્રાવિકા ક્ષેત્ર તરીકે સર્વ સરખી આરાધના કરવા લાયક છે.

સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક દોષો.

શિષ્ય પૂછે છે કે 'હે સ્વામી ! સ્ત્રીઓ લોકમાં દુષ્ટ જાતની કહી છે. તે માટે શાસ્ત્રમાં પણ આ પ્રમાણે કહેલું છે.'

अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता ।
अशौचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥

અસત્ય, સાહસ, માયા, કપટ, મૂર્ખપણું, અતિલોભીપણું; અશૌચપણું ને નિર્દયપણું સ્ત્રીઓમાં આ સ્વાભાવિક દોષો છે. પ્રથમ તો જૂઠું, ડગલેને પગલે જૂઠું, સાચાનું સ્થાન નહિ. સાસરે જાય ત્યાં સાસુ સસરાથી છાની રમત રમે, ત્યારથી જૂઠું, તે છતાં તેનું પણ ઔષધ થાય, જો વિચારદૃષ્ટિ હોય તો. સાહસ, ધૃષ્ટતા, ધિઠ્ઠાઈ; શરમનું તો નામ નહિ. લાજ કાઢે, નાક વીંધેલું, દાંત રંગેલાં હોવાથી શરમ જ નહિ, અને કપટનું સ્થાન. આ છતાંયે જો ભણવા ગણવાનો ધંધો હોય તો તો ઠેકાણે આવે, પણ નવરી થઈ કે એકડી થાય ને આખા ગામની કથલી કરે. 'ચાર મળે ચોટલા તો આખા ગામનાં ભાંગે ઓટલા' ભણવા ગણવાનું ન સૂઝે. સ્ત્રીઓને મૂર્ખપણું જ ગમે છે.

આ બધું છતાં ઉદારતા ગુણ હોય તોય સારૂં. મનુષ્યોના સમાગમથી શિખામણ મળે પણ ઉદારના હોય તો ને ? અતિલોભતા, જૂઠું, ધિઠ્ઠાઈ, કપટ, મૂર્ખપણું તે સાથે અત્યંત લોભ. આ બધું છતાં દાનત પવિત્ર હોય તો સૂઝે કે આત્માનું શું થશે ? પવિત્ર દાનત હોય તો બધા દુર્ગુણ કાઢી શકે. એ બધું છતાં દયાળુ હોય તો બધા અવગુણો નાશ પામે, નિર્દયતા–આઠ આનાના પાપડ બગડતા હોય અને ઉપર લીલ કુગ લાગેલી દેખે, તો લૂછી સાફ કરી પાપડ શેકે, આ રીતે પણ તેનું નિર્દયપણું છે. આ બધા દોષો શિખવેલ નથી, પણ સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક દોષો છે. એ તો કવિ કહ્યા કરે, એવું આ નથી. અત્ર સુકુમાલિકા (ઉપ૦ પ્રા૦ વ્યા૦ ૯૩) સૂરિકાન્તા (ઉ૦ વ્યા૦ ૫૩) કપિલા, અભયા, નુપુરપંડિતા (ઉ૦ વ્યા૦ ૧૦૩) નાગશ્રી (ઉ૦ વ્યા૦ ૧૪૯) પ્રમુખનાં દૃષ્ટાંતો–વૃત્તાંતો શ્રોતાએ સ્વયં સમજી લેવા. આગમમાં પણ સ્ત્રીઓની નિંદા કહી છે.

'अणंताओ पावरासीओ, जया उदयमागया ।
तया इत्थित्तणं पत्तं, सम्मं जाणाहि गोयमा ! ॥१॥

અનંતી પાપરાશીઓ એકઠી થાય છે ત્યારે સ્ત્રીપણું ઉદયમાં આવે છે. આ વાત ગૌતમસ્વામીને મહાવીર મહારાજ જણાવે છે. શાસ્ત્રમાં રજ્જુઆર્યા (ઉ૦ વ્યા૦ ૨૭૯) આદિનાં દૃષ્ટાંતો છે, આ બધું કથન શિષ્યનું છે. બધી જગ્યાએ સ્ત્રીઓની નિંદા છે. માટે તેની ભક્તિ–દાન–સન્માન કરવું તે વ્યાજબી શી રીતે ગણાય ? પાત્રતા જોઈએ ને ? આમ શિષ્યે શ્રાવિકાને ઉડાવવા પ્રશ્ન કર્યો.

સ્ત્રીઓના દોષારોપણનું સમાધાન.

ગુરુમહારાજ ઉત્તરમાં જણાવે છે કે આ વાકયો ખોટાં જ છે એમ નહિ; ભલે ખરાં છે, પણ બધી સ્ત્રીઓ આવી હોય તેમ તું કહી શકે છે ? એક ખૂનીના ગુનાએ તેની નાત કે તેના ગામને ફાંસીએ ન દેવાય. એક બાઈ આવી હોય તેથી આખી જાતિ દૂષિત ન ગણાય. એવો કોઈ એકાંત નિયમ નથી કે સ્ત્રીઓ જ આવી દોષવાળી છે, પુરુષોમાં અલ્લાઉદ્દીનખૂની, અબ્બાઈ રાઠોડ (પુષ્પમાલા. પાનું ૫૮) જેવા, વિનયરત્ન, પાલક, અને મહાક્રૂર આશયવાળા, નાસ્તિક દેવગુરુને ઠગવાવાળાનાં દૃષ્ટાન્તો ઘણાએ દેખાય છે.

પુનર્વિવાહ માટે સ્ત્રીઓએ એક પણ ઠરાવ નથી કર્યો, આવા ઠરાવ કરવા કોણ તૈયાર થાય છે ? ઉદ્ધતો. ઉદ્ધતોને સ્ત્રીઓની પવિત્રતાનો નાશ કરવો છે. શિયળ તોડવા માટે, ધર્મનો નાશ કરવા માટે ઊભા થએલા સુધારકવર્ગે આ તૂત ચલાવ્યું છે. ધર્મની હેલણા કરનારા લોકો ધર્મની હેલણા કરે છે. છાપામાં પોતે પ્રકાશિત કરે છે. કદાચ કોઈ સ્ત્રી તેવી હોય ખરી પણ તેનું પ્રમાણ કેટલું ?

સ્ત્રીઓમાં ગુણની અધિકતા

કેટલી સ્ત્રીઓ ગુણવતી એવી હોય છે કે તે ગુણો પુરુષોમાં પણ નથી હોતા, સુલસા (ઉ. પ્ર. વ્યા. ૩૬) રેવતી-(વ્યા. ૨) કલાવતી (વ્યા. ૯૮) મદનરેખા વગેરે શ્રાવિકાઓની શ્રી તીર્થનાથે પણ અનેકવાર પ્રશંસા કરી છે, માટે તે શ્રાવિકા શ્રાવક સમાન જ છે. માતા, બ્હેન, ભાઈ છે. ભાઈ! પુત્રી સ્ત્રીજાત છે તો કાઢી મૂક! કોઈ કાઢી મૂકતું નથી, પણ ભ્રાતૃપ્રેમ રાખે છે, મોટી શ્રાવિકાનું માતા માફક, સરખી વયનીને બ્હેન તરીકેની ઉપમા કહી છે. અને નાની હોય તો પોતાની પુત્રી માફક દેખો, આથી તેઓનું વાત્સલ્ય કરવું, ભક્તિ-સત્કાર-સન્માન કરવા તે યોગ્ય જ છે.

પ્ર૦ મોક્ષે ગયા તે જીવોમાં સ્ત્રીલિંગમાં વધારે ગયેલા કે પુલ્લિંગે વધારે ગયેલા ? ઉ૦ ભગવાનના ૭૦૦ કેવલિ પુરુષો તો ૧૪૦૦ કેવલિ સાધ્વીઓ, શ્રાવિકાઓ બમણી ત્રણ ગણી છે. અત્યારે પણ દાન તપ શિયળ ભાવમાં ચારે પ્રકારના ધર્મમાં સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં અધિક છે.

(૩) ત્રણ પ્રકારની યાત્રા

હવે દરેક વર્ષે જઘન્યથી પણ એક યાત્રા કરવી જોઇએ, ત્રણ પ્રકારની યાત્રા છે. ' अष्टाह्निकाऽभिधामेकां, रथयात्रामथापराँ तृतीयां तीर्थयात्रां चैत्याहुर्यात्रा त्रिधा बुधा : (શ્રા. પૃ. ૧૩૬) એક અઠ્ઠાઈમહોત્સવ, બીજી રથયાત્રા અને ત્રીજી તીર્થયાત્રા. બધી અઠ્ઠાઈમાં ચૈત્યપૂજા મહોત્સવ કરવાના છે.

રથયાત્રા કુમારપાળ મહારાજે આવી રીતે કરી છે. ચૈત્ર મહિનામાં સુદિ આઠમને દિવસે ચોથા પહોરે મહાવિભૂતિથી રથ નીકળ્યો, નગરના લોકો હર્ષપૂર્વક એકઠા થઈ રહ્યા છે. માંગલિક જય શબ્દો જેમાં થઈ રહ્યા છે, 'सोवण्ण जिणवररहो' સોનાનો જિનેશ્વર મહારાજનો રથ

જાણે ચાલતો મેરુપર્વત હોય તેવો ઊંચો, મોટા દંડવાળો ધ્વજ તેમજ ચામરની શ્રેણીથી શોભતો દેદીપ્યમાન રથ નીકળે છે પાર્શ્વનાથપ્રભુની પ્રતિમાજીને પ્રક્ષાલ વિલેપન કરી મહાજન મહાઠાઠથી પ્રભુને રથમાં સ્થાપન કરે છે. વાજિંત્રના શબ્દોથી આકાશ ભરી દીધું છે. જુવાન સ્ત્રીઓ નાચી રહી છે. પ્રધાનમંત્રી જોડે છે. સોનાનો રથ રાજાના મહેલ તરફ જાય છે. મહારાજા કુમારપાળ પણ પ્રતિમાને ચીનદેશના વસ્ત્ર અને સોનાનાં ઘરેણાંથી પોતે પૂજન કરે છે. અને અનેક પ્રકારનાં નાટકો કરે છે. આવી રીતે રાત્રિ પૂરી કરી રાજાના દરબારનું સિંહદ્વાર છે, ત્યાં આગળ સમિયાણામાં રથસ્થાપન કરે છે, ત્યાં પ્રભાતે કુમારપાળ રાજા ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ પોતે આરતી ઉતારે છે. પછી આખા નગરમાં રથ ફરે છે, હાથીઓ રથે જોડેલા છે. સ્થાને સ્થાને સમિયાણા ખડા કરેલા છે, દરેક પોળવાળા ઓચ્છવ મહોત્સવ કરે છે.

તીર્થયાત્રામાં શત્રુંજ્ય, ગિરનારજી વગેરે તીર્થો, તીર્થંકરના જન્મ, દીક્ષા, કેવલ મોક્ષ, વિહાર થયા હોય તે ભૂમિ પણ તીર્થ છે, ઘણા ભવ્યજીવોને દર્શનશુદ્ધિ સાથે શુભ ભાવ કરાવનારી એ ભૂમિઓ છે. તેથી સંસાર સમુદ્રથી તારનાર છે માટે તીર્થ કહેવાય છે, તે પવિત્ર ભૂમિની સમ્યક્ત્વાદિની શુદ્ધિ માટે યાત્રા કરવી.

આ. શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિએ પ્રતિબોધ કરેલા વિક્રમરાજાના શત્રુંજય સંઘમાં સોનાનાં ૧૮૯ ચૈત્યો, ૫૦૦ હાથીદાંતનાં, તથા ચંદનનાં મંદિરો હતાં તથા શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી વગેરે ૫૦૦૦ પાંચહજાર તો આચાર્યો હતા. ચૌદ મુગટબદ્ધ રાજા, સીત્તેર લાખ શ્રાવકનાં કુટુંબો, એક કરોડ, દશ લાખ, નવ હજાર ગાડાં, અઢાર લાખ ઘોડા, ૭૬૦૦ હાથી, એમ ઊંટ ને પોઠીયા પણ જાણવા.

(૪) સ્નાત્રમહોત્સવ

અવશ્ય કરવા યોગ્ય વાર્ષિક કૃત્યમાં સ્નાત્રમહોત્સવ ચોથું કૃત્ય છે. વાર્ષિક કૃત્યનો અર્થ વર્ષમાં એક વાર નક્કિ લેતાં જણાવવામાં આવેલ અગીઆરે કૃત્યો સમસ્ત વર્ષો દરમ્યાન કરવા યોગ્ય છે, પરન્તુ શક્તિના અભાવે વર્ષમાં એક વાર તો કરવાં જ જોઈએ, દેરાસરમાં મોટો સ્નાત્રમહોત્સવ કાયમ કરવો જોઈએ, પ્રતિવર્ષે જઘન્યથી એકવાર જરૂર કરવો જોઇએ. સાધુ પેથડશાહે છપ્પન ઘડી સુવર્ણની બોલી બોલીને ઈન્દ્રમાળા પહેરી હતી.

(૫) દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ

દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ માટે દર વર્ષે જઘન્યથી પણ માળા પહેરવાનું કૃત્ય જરૂરી છે, કેટલાકને આ વાત ગમતી નથી. આથી બોલે છે કે ભગવાનને વળી આ શું ? હું પૂછું છું કે શોભા વિનાના દેરાસરોમાં ભાવના કેવી રહેશે? દેવદ્રવ્ય વિના શોભા થાય ? આખાયે સંઘમાં પરિણામની વૃદ્ધિ કરનાર દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ છે, આથી તે અત્યન્ત આવશ્યક કર્તવ્ય તરીકે છે, ઇન્દ્રમાળા કે બીજી માળાની ઉછામણીથી દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

શ્રી રૈવતાચલજી ઉપર શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરનો સંઘ ભેગો થયો હતો, તીર્થ અંગે વિવાદ થયો. તે વખતે વૃદ્ધોએ કહ્યું કે બોલી બોલો. તેમાં જે વધે તેનું આ તીર્થ. નિર્ણય પણ બોલીના આધારે થયો, બોલીનો રિવાજ કેવો તે વખતે પણ પ્રબલ હતો, તે અત્ર વિચારો ! આ સમયે સાધુ પેથડશાહે પદ ઘડી સુવર્ણ બોલી ઇન્દ્રમાળા પહેરી, ઘડી સોનું એટલે દશ શેર સોનું. તે સમયે તેઓએ ચાર ઘડી સોનું તો યાચકોને આપ્યું હતું.

એક વાત ખ્યાલમાં રાખજો કે પહેલાં દેવદ્રવ્યની બોલી બોલતા, તેનાં નાણાં તુરત જ આપી દેતા, બેંકમાં પણ નાણાં મૂકાય તેની સાથે તુરત વ્યાજ શરૂ થાય છે, પેથડશાહ છપ્પન ઘડી સોનું બોલ્યા અને માળ પણ પહેરી. સોનું આપવું જોઈએ તે માટે તુરત ઉંટડી-સાંઢણી દોડાવી, એ સોનું આવે નહિ, દેવાય નહિ ત્યાં સુધી અન્ન પાણી લેવાં નહિ, આવો સંકલ્પ કર્યો હતો, આથી છઠ્ઠ કર્યો, બીજે દિવસે જ્યારે બે ઘડી દિવસ બાકી રહ્યો, ત્યારે સોનું આવ્યું, સૂર્યાસ્તની છેલ્લી બે ઘડી પાણી પીવાય નહિ. રાજ્યના મન્ત્રી હતા. કહો કેવી શ્રદ્ધા ! આ બધાનાં નામો શાસ્ત્રને પાને બોલાં નથી ચઢયાં. શાસ્ત્રનો વિધિ છે કે બોલવું તે તુરત ચૂકવી દેવું. આ માટે નામે ચઢાવવું પડે, નોકર રાખવા પડે, ઊઘરાણીઓ કરવી પડે છે તે રીત વ્યાજબી નથી. તુરત તે નાણું ન આપે તો વ્યાજભક્ષણનો દોષ લાગે છે તે સમજો! બોલાય છે કે પડતી કેમ આવી? પણ તમારાથી દરેક કાર્યમાં પુન્ય-પાપનો વિચાર કેટલો કરાય છે તે વિચારાતું નથી.

(૬) મહાપૂજા

મહાપૂજા દર વર્ષે વિસ્તારપૂર્વક જિનાલયોમાં ભણાવવી.

(૭) રાત્રિ જાગરણ

તીર્થદર્શન વખતે, કલ્યાણકોના દિવસોએ, ગુરુ નિર્વાણાદિના પ્રસંગોએ વીતરાગ દેવનાં ગુણગાન કરવાં. નૃત્ય કરવા વગેરેથી રાત્રિ-જાગરણ કરવું, ભક્તિ માટે રાત્રિજાગરણ કરવાનું છે.

(૮) શ્રુતપૂજા

શ્રુત એટલે આગમાદિજ્ઞાનના પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર કરવો. સાધુ ભગવંતોને ભણાવવા માટે પુસ્તકો આપવાં, આગમની પૂજા દરરોજ કરવી જોઈએ, શક્તિના અભાવે દર માસે દર વર્ષે યથાશક્તિ જરૂર ભક્તિ કરવી. તથા જૂના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો લખાવવા, તેમનો ઉદ્ધાર કરવો.

(૯) ઉદ્યાપન

ઉદ્યાપન એટલે ઉજમણું, જેમ દેરાસર કળશ વગરનું બાંડું લાગે તેમ ઉદ્યાપન વગરનું તપ બાંડું સમજવું. ઉજમણું એ તપગુણને દીપાવનાર છે, વીશ સ્થાનક, શ્રી સિદ્ધચક્રની આરાધનાને અંગે, એકાદશી, પંચમી, રોહિણી વગેરેના તપને અંગે, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વગેરેના વિવિધ પ્રકારના તપોને અંગે દર વર્ષે જઘન્યથી એક એક ઉજમણું વિધિપૂર્વક કરવું જોઈએ, અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અંગે તથા સાધર્મિક અંગે સરખા ભાગે વસ્તુઓ મૂકવી.

બધા શ્રાવકો ધર્મના રસિયા હોય તો એક દિવસ પણ એવો ન હોય કે જે દિવસે ધર્મપ્રભાવક કાર્ય થતું ન હોય. આજે તો દશા જુદી છે, 'ભાદરવો રળિયામણો' 'સંવત્સરીના પારણાં ને મૂકયા ઉપાશ્રયના બારણાં' ભાગ્યશાળીઓ, કલ્યાણના દરવાજા તો હંમેશાં ખૂલ્લાં જ હોય.

(૧૦) ગુરુપ્રવેશ મહોત્સવ

તીર્થપ્રભાવના એ સ્થાવરતીર્થની પ્રભાવના છે, સ્થાવરતીર્થની પ્રભાવનાની જેમ જંગમ તીર્થની પ્રભાવના કરવી જોઈએ. વર્ષમાં એકવાર જઘન્યથી તો આ કાર્ય અવશ્ય કરવું જોઈએ. ગુરુમહારાજ એ જંગમ તીર્થ છે. ગુરુમહારાજનો પ્રવેશમહોત્સવ પણ તીર્થ પ્રભાવનાનું કારણ છે, ગુરુમહારાજનો પ્રવેશઉત્સવ ઘણો જ આડમ્બરથી કરવો જોઈએ, 'શ્રી સંઘે ગુરુમહારાજ સન્મુખ જઈને યથાશક્તિ સત્કાર કરવો

જોઇએ, ઔપપાતિકસૂત્રમાં (સૂત્ર ૩૦ થી ૩૩ માં) પ્રવેશમહોત્સવ અંગે કોણિકરાજાનો અધિકાર આવે છે. પ્રદેશી રાજાએ, ઉદાયનરાજાએ, દશાર્ણભદ્ર રાજાએ પણ શ્રી વીર પરમાત્માનો પ્રવેશમહોત્સવ અપૂર્વ આડમ્બરપૂર્વક કરાવ્યો છે, પ્રદેશીરાજાએ કેશીગણધરનો પ્રવેશમહોત્સવ કરાવ્યો હતો.

દશાર્ણભદ્ર રાજાએ 'કોઇએ વંદન ન કર્યું હોય તેવું વંદન કરૂં' એવી ભાવના કરી, આખા નગરમાં ઢાંડી પીટાવી, આખા નગરને શણગારવામાં જરાયે કમીના રાખી નહીં. સવારે હાથી પર બેસી મોટા આડમ્બરથી ભગવાનને વંદન કરવા જાય છે. અને વિચારે છે કે, 'આજે મારો જન્મ સફળ ! આજે મ્હારી ઋદ્ધિ–સિદ્ધિ કર્મક્ષય માટે વપરાણી.'

વરરાજા જાય ત્યાંસુધી કર્મબન્ધનની વાતો થાય અને કર્મ બાંધતો જાય, જ્યારે ભગવાનને વંદન કરવા જાય, ત્યાં કર્મબન્ધનોને તોડતો તોડતો જાય. સાધુમહાત્માનો વરઘોડો–સામૈયું હોય તેમાં આટલી બધી ભક્તિ શાની ? સાધુ મહાત્માઓ કેવળ ત્યાગી છે. ભાવિકો મહાત્માઓનાં દર્શન કરે; અહાહા ! ધન્ય છે ! આ બધામાં કાર્ય શું થાય ? કર્મબન્ધનોને તોડવાનું અને પુન્યાનુબંધી પુન્યનું કર્મ થાય છે.

સૌધર્મ ઇન્દ્રને દશાર્ણભદ્ર રાજાની ભક્તિ જોઈ વિચાર થયો કે, 'ભક્તિ તો આની શ્રેષ્ઠ છે, પણ સાથે ભક્તિનું અભિમાન થાય છે, આ ઠીક નથી.' સૌધર્મ ઇન્દ્રે ઋદ્ધિ વિકુર્વી, તે જોઈ દશાર્ણભદ્રને થયું કે 'હું કયાં અને આ કયાં ? આની ઋદ્ધિ કયાં અને મારી ઋદ્ધિ કયાં ?' અભિમાન ઉતરી ગયું. 'આ ત્રણે લોકના નાથને મસ્તક ઝુકાવનારા મારા કરતાં કંઈક અધિક ભક્તો પડયા છે.' ભાવના લૂખી ન હતી પણ હૈયાની ભાવના હતી, દશાર્ણભદ્રે રાજમુગટ ઉતાર્યો અને દીક્ષા લીધી. અધિક ઋદ્ધિ બતાવનાર સૌધર્મ ઇન્દ્રે વિચાર કર્યો, 'ઋદ્ધિથી તો હરાવ્યો પણ મારાથી આ થાય તેવું નથી, માટે હું હાર્યો.' આથી દશાર્ણભદ્રમુનીશ્વરને ઇન્દ્રમહારાજા કહેવા લાગ્યા કે 'હવે હું હાર્યો ને તમે જીત્યા. હું તો પુદ્ગલનો સંગી ને તમે તો આત્માના રંગી !' આવા પ્રવેશમહોત્સવો શાસનની ઉન્નતિ કરનારા છે. અનેક આત્માઓ તેની અનુમોદના કરવાથી બોધી બીજને પમાડનારા હોવાથી તીર્થંકર પદની પ્રાપ્તિના ફળને આપનારા બને છે.

(૧૧) આલોચના કૃત્ય

'गुरुयोगं जघन्यतोऽपि प्रतिवर्षं आलोचना गुरुभ्यो आदेया' આ આત્માને જે પાપરૂપી કીચડ લાગ્યો હોય તે કીચડ ધોઈ નાખવો જોઇએ. આ કીચડ ધોવાનો–શુદ્ધ કરવાનો ઉપાય? કરેલા પાપનું આલોચન–નિન્દન–ગર્હણ ગુરુ પાસે કરવું, પાપની નિંદા કરવી અને ગુરુમહારાજ આલોચન–પ્રાયશ્ચિત્ત આપે તે તપાદિ કરવું. વંદિત્તામાં પણ તમે હંમેશાં બોલો છો. 'आलोइय निंदिय गुरुसगासे' પાપને ધોવાનો, પાપથી શુદ્ધ થવાનો ઉપાય આ જ છે. દાન વગેરેથી પાપ ન ધોવાય. આલોચનામાં એક વાત ખ્યાલમાં રાખવાની, તે કઈ? બાલકની જેમ કપટરહિત આલોચના કરવી. તેમ કરે તો શુદ્ધ થાય, આ માટે શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'सोहि उज्जुभूअस्स'– સરલ આત્માની શુદ્ધિ થાય.

લક્ષ્મણા સાધ્વીજીએ જે આલોચના કરી તે પોતાનાં પાપ ધોવા માટે કરી હતી. આલોચના ગુરુ પાસે લેવી પરંતુ પાપ કર્યા પછી પાપની પ્રશંસા ન કરવી. પ્રશંસા કરવામાં આવે તો રેશમની ગાંઠ પર મૂકેલા તેલનાં ટીપાંની જેમ નિકાચિત કર્મનો બંધ પડી જાય છે.

ખંધકમુનિ પૂર્વભવમાં કોઠાની (કોઠમડાની) છાલ ઉતારીને પ્રશંસા કરીને રાચ્યા, 'હું કેવો હોંશિયાર?' આથી નિકાચિત કર્મ બાંધ્યું. તથી તેમને છેલ્લા ભવમાં ચામડી ઉતરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. શ્રેણિકરાજાએ ગર્ભવાળી મૃગલીને બાણ વડે મારી નાખી અને પ્રશંસા કરી કે 'કેવો બહાદુર કે એક બાણથી બે જીવને માર્યા!' આથી નરકનો નિકાચિત બંધ પડયો.

કોર્ટમાં ખૂની લાંચ આપી છૂટી જાય, પણ અહીં ન છૂટી જવાય, કર્મ ભોગવવું જ પડે. માટે પાપની પ્રશંસા ન કરવી, કિન્તુ પાપની નિંદા–ગર્હા કરીને તેનું ગુરુમહારાજ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ પાપને ધોઈ નાંખી શુદ્ધ થવું.

વિવેકી શ્રાવકોએ–વ્રતધારીઓએ અઠ્ઠાઇઓ આરાધવાની છે, તેમાં પર્યુષણપર્વની અઠ્ઠાઈ પણ વિધિપૂર્વક આરાધવાની છે.

પર્યુષણ પર્વ એ વાર્ષિક પર્વ છે.

આઠમ, ચૌદશ, પાંચમ વગેરે તિથિઓ માસિક પર્વો છે, તે પર્વોની ગણના માસિક પર્વ તરીકેની છે. જ્યારે પર્યુષણ પર્વની ગણના વાર્ષિક પર્વ તરીકે છે. વર્ષમાં એક જ વાર થાય. અનેક વખત થાય તો તે વાર્ષિકપણામાંથી ઉડી જાય ઓળીનું પર્વ છમાસિક છે. આથી ઓળી વર્ષમાં બે વાર આવે છે, પર્વનો છેલ્લો દિવસ ભા૦ સુદ ૪ છે, તે વાર્ષિક-પર્વનો દિવસ છે. આથી તે દિવસનું નામ સંવત્સરી છે. તે દિવસના પ્રતિક્રમણને પણ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કહેવામાં આવ્યું છે. દુન્યવી વ્યવહારમાં પણ ખાતાં ફેરવવાનો દિવસ એક જ હોય છે. ખાતાં વારંવાર ફેરવાય નહિ, દિવાળીએ જ ફેરવાય, અર્થાત્ કારતક સુદી ૧ થી આસો વદિ ૦)) સુધીનાં ખાતાં બીજા વર્ષના કા. સુ. ૧ મે ફરે, એવી રીતે અહીં પણ વાર્ષિક પર્વનો હિસાબ વર્ષમાં એક જ વાર હોય. ગયા ભાદ્ર. સુ૦ પંચમીથી ભા૦ સુ૦ ૪ના પ્રતિક્રમણ પર્યન્ત સુધીનો હિસાબ. સંવત્સરી પ્રતિક્રમણનો અવસર વર્ષમાં એક જ વાર હોય. આખા વર્ષ દરમ્યાન જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર, આ પાંચે આચારમાં જે કંઇ અતિચાર આદિ ગુન્હાઓ કર્યા હોય તેમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ પૂર્વે લેવાનું છે, માટે ચોક્કસ એ શુદ્ધિ (સેવાદિ) કરવાનો દિવસ છે. જે આત્મા તે દિવસે શુદ્ધિ ન કરે તે શ્રી સંઘથી દૂર કરવા યોગ્ય છે. **જૈનશાસનમાં આત્મશુદ્ધિ માટે વાર્ષિક પર્વ રૂપ આ એક જ દિવસ નિયત કરેલો છે.** સાધુનો દીક્ષાપર્યાય પણ જેટલા પર્યુષણ પર્વ જાય તેટલા વર્ષનો નિશિથભાષ્યમાં ગણવાનું કહ્યું છે.

આ પ્રમાણે બીજા દિવસના વ્યાખ્યાનમાં ૧૧ કૃત્યોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. તે સાંભળી–સમજી જેઓ તેનો આદર કરશે તે આત્મા આ ભવ પરભવ કલ્યાણ મંગલિક માળા પહેરી મોક્ષસુખને વિષે બિરાજમાન થશે.

★ ★ ★

અઠ્ઠાઈ વ્યાખ્યાન તૃતીય દિવસ

પ્ર ભાદ્રપદ ૦)) ને મંગળવાર જામનગર.

ये पौषधोपवासेन तिष्ठन्ति पर्ववासरे
अंतिम इव राजर्षिर्धन्यास्ते गृहिणोपि हि ॥१॥

પૌષધની આવશ્યકતા.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરીશ્વરજી મહારાજા ભવ્ય પ્રાણીઓના ઉપકાર માટે અષ્ટાહ્નિકા સમ્બન્ધી તૃતીય દિનનું વ્યાખ્યાન કરતાં પહેલાં બે વ્યાખ્યાનોમાં બાર વ્રતોનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું, તેમાં પાંચ અણુવ્રતોથી દુર્ગતિનાં બારણાં બંધ કરાયાં, છતાં જે પાપો હજુ આત્માની મલીનતા કરવાવાળા બાકી રહ્યાં હતાં, તે નિવારવા તૈયાર છતાં સંસારની આસક્તિ ન છૂટેલી હોવાથી સર્વથા સંસારત્યાગ ન કરી શકે, તેઓ એ સૂક્ષ્મ પાપો છોડવા માટે જે પ્રયત્ન કરે તેનું નામ ગુણવ્રત સૂક્ષ્મ પાપોથી પરેજ રહેવું. મોટા અને સૂક્ષ્મ પાપોની પરેજી કરે.

ક્ષેત્રથી પરિમાણ ૫૦૦ ગાઉથી બહાર ન જવું એમ પચ્ચક્ખાણ કરે, એટલે ૫૦૦ ગ ઉ બહારનું પાપ છૂટયું, પણ અંદરનું પાપ રહ્યું. અનર્થદંડ બંધ કર્યો પણ અર્થદંડ એમને એમ રહ્યો છે, સૂક્ષ્મ પાપોની પરેજી માટે ત્રણ ગુણવ્રતો લીધા છતાં તેમાં સૂક્ષ્મ પાપો ન જ લાગે તેમ થઈ શકયું નહિ. મર્યાદિત કરેલાં પાપો ઉપભોગમાં છૂટાં રાખેલાં પાપો, અર્થદંડનાં પાપો હજુ એમ ને એમ રહે, તેનું નિવારણ પણ વચમાં વચમાં કરતાં રહેવું જોઈએ. આ માટે શિક્ષાવ્રતમાં સાવદ્ય કાર્ય કરવું, કરાવવું નહીં તેવી વ્યવસ્થા શિક્ષાવ્રતોમાં છે,

સામાન્યથી શ્રાવકમાત્રને એ ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ કે ઘરમાં, કોથળીમાં, ગલ્લામાં રહેલી, કે હાટેની મિલ્કતને તેઓ તત્ત્વરૂપ ગણે છે. આકસ્મિક જરૂર પડે તેવે વખતે કામ લાગે. આનું વ્યાજ નથી ઉપજતું, વૃદ્ધિ નથી થતી, છતાં ખરી વખતે તે મિલ્કત કામ દેનારી ગણે છે. પહેલાના સમયમાં ટોપલે ઘર હતા. ત્યારે ખરી મિલ્કત એ જ હતી, ગુજરાતમાં કાઠી લોકનો હલ્લો આવે ત્યારે તેઓ ભાગી જાય, આવા વખતે એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ જવું પડતું, નાશી જવું પડતું. આવા વખતે મિલ્કત કઈ? જે મિલ્કત પાસે હોય તે જ. ઘરેણું-હીરા

એ જ મિલ્કત. ટોપલે ઘર જેવા વખતે મિલ્કત પાસે હોય તે જ ખરેખરી સ્વાધીન મિલ્કત ગણાય. તેમ મનુષ્યજિંદગી મેળવી. તેમાં પાસે રહેવાવાળો વખત કયો ? જે પરભવમાં આપણને જવાબ દે, સમયે સમીપમાં રહેવાવાળો વખત તેનું નામ પરભવ માટે સફળતા કરાવનારૂં જીવન.

સામાયિક પૌષધ વિનાનો વખત એ લુંટારૂની લૂંટ જેવો છે.

તુંગીયાનગરીના શ્રાવકો આયુષ્ય માપતા. આજ પાંચ સામાયિક કર્યાં તો દસ ઘડી સફળ ગણે. જિન્દગીને અંતે ધર્મ કરેલા સમયનો સરવાળો થાય, જેટલા વરસ–મહિના–દિવસ–ઘડીનો સરવાળો થયો, તેટલું જીવ્યો ગણે, બાકીનું જીવતર એળે ગયું ગણે.

એળે જાય તે સારું. ધરેણું જાય ને ઉપર મોત પણ થાય. જંગલના ભીલો માર્યા પછી જ લે, સીધે સીધું ન લે. તેમ સામાયિક પૌષધ વગરનો જન્મારો એળે શું નથી ગયો ? ગયો છે તો પણ બીજું નુકશાન નહિ. જેમ લુંટારૂ લૂંટે ને મારે છે, તેમ સામાયિક પૌષધ વગરનો વખત તે લુંટારૂની લૂંટ.

લુંટારૂની લૂંટ કેવી રીતે ? તે વિનાના સમયમાં કર્મ બંધાય, મનુષ્યભવ હારી જાય ને ઉલટાં પાપો બંધાય. એ તુંગીયાનગરીના શ્રાવકોના ધ્યાનમાં રહેતું હતું, તેથી સામાયિક પૌષધમાં રહેતા થકાં જે કાળ જાય તેટલું જ જીવતર સફળ ગણતા, બાકીનો નિષ્ફળ નહીં, પણ સંસારનાં કડવાં ફળો વધારનાર ગણતા. એ તો સંસાર વધારનાર છે, આ બુદ્ધિ હતી, આથી સામાયિકાદિ શિક્ષાવ્રતો કરવામાં આવતા હતા.

બારે મહિનાની છએ અટ્ઠાઈઓ આરાધવાવાળા થાય. પહેલા દિવસના વ્યાખ્યાનમાં સામાન્યથી પર્યુષણની અટ્ઠાઈનું સ્વરૂપ જણાવ્યું, હવે બીજામાં જે છએ અટ્ઠાઈઓ આરાધે તે વર્ષનો સરવાળો કરતાં ન ચૂકવું. વર્ષમાં મારે શું શું કરવા લાયક કામો છે, તે ધ્યાનમાં રાખી કયા કાર્યો થયાં ને કયાં ન થયાં, તેનો સરવાળો કરવો. તે માટે અગિયાર વાર્ષિક કૃત્યો બતાવ્યાં. અગિયારમાંથી કયાં થયાં ને કયાં બાકી રહ્યાં, તે તપાસી, બાકી રહ્યાં હોય તો તે કરી લેવાં. લેણાદેણાની મુદત ત્રણ વરસની હોય છે. તેમ અગિયાર કૃત્યોની મુદત એક વરસની.

વારની ગણતરી અસલની નથી.

જેઓ બાર વ્રત ધારણ કરનારા અટ્ઠાઈપર્વ આરાધનારા છે

તેવાઓએ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ. ક્રીશ્ચિયન–મુસલમાન હિન્દુની રીતિ જાણો છો ? અને તમારી રીતિ જાણો છો ? ક્રીશ્ચિયનો રવિવારે ધંધા બંધ કરે છે. પરમેશ્વરે જગત કરતાં કરતાં રવિવારે વિસામો લીધો હતો, તે બહાને તેઓ રવિવારની રજા રાખે છે. મુસલમાનો શુક્રવારે, હિન્દુઓ સોમવારે રજા રાખે છે. બાર મહિને તેઓને ૫૨, ૫૪ દહાડા રજાના આવે છે. તમારે રજાના કેટલા દહાડા છે ? તમો કેટલા દહાડા રજા રાખો છો ? તમે કયા વર્ણમાં ? તમે શામાં ? વર્ણમાં જ નહિ. એ લોકોને વાર પર તત્ત્વ છે. જે લોકો ઇતિહાસ અને જ્યોતિષ જાણનારા છે, તેઓ કબુલ કરશે કે વારની ગણતરી અસલથી નથી. મહિના–તિથિ–વર્ષ આ જૂના શીલાલેખમાં છે. વારની કલ્પના પાછળની છે. તેની રજાઓ પાછળથી છે. તિથિની રજાવાળાઓની રજા દેખી પોતાને વારની રજા રાખવી પડી છે. આઠમ, ચૌદશ એટલે દરેક પખવાડિયાની આઠમ, ચૌદશ. તે પ્રમાણે મહિનાની બે આઠમ, બે ચૌદશ તે તમારી તિથિઓ મુકરર હતી.

ચતુષ્પર્વીમાં જરૂર પૌષધ કરવો.

'ચતુષ્પર્વ્યાં'' ચારપર્વીમાં ઉપવાસ વગેરે સંસારથી તરવા માટે કરવાના છે. સાંસારિક વ્યાપાર બધા રોકી દેવા જોઈએ, તિથિની કલ્પનાથી કલ્પના કરી. આઠમ, ચૌદશથી એ નિર્વ્યાપારની સ્થિતિ માટે નિયમિત થયેલી છે. તિથિઓ નિયમિત નથી. તે માટે જણાવે છે કે જેઓ બારવ્રત આરાધે. અટ્ઠાઇ આરાધે, અગિયાર કૃત્યો કરે, તેણે પર્વ દિવસે પૌષધ ન છોડવો. જૈનોથી આઠમ, ચૌદશ પૌષધ ન છોડાય.

કેટલાક 'કુરસદ નથી' એમ કહે છે, અર્થાત્ હૈયે હોય તે હોઠે આવે, 'કુરસદ નથી' એ શબ્દ હોઠે આવ્યો. હૈયામાં હતું, તે હોઠે આવ્યું. મનુષ્ય ઊંડો વિચાર ન કરે કે અંગોપાંગ શૂન્ય છે, અર્થાત્ ઠંડાં પડયાં છે. શરીરમાં તાવ નથી, ફક્ત શ્વાસ નથી ચાલતો, હાથીને અંગે કહ્યું. ફક્ત શ્વાસ નથી ચાલતો એવું કહ્યું તેની કિંમત નહિ, ફક્ત શબ્દ લગાડવાથી શ્વાસની કિંમત ઘટી જતી નથી, બોલવાથી વસ્તુની કિંમત ઘટી નથી પણ હૈયે હતું તે હોઠે આવ્યું. સગામાં નજીકનું સગું હોય તે વધારે બિમાર

હોય તો ત્યાં જોવા જવાની વખતે 'ફુરસદ નથી' એમ કહો છો ખરા? તે વખતે તમારા કાળજામાં ફુરસદ નથી, એમ કેમ નથી આવતું? ફુરસદ નથી એમ બોલીએ તો મૂર્ખા ગણાવું પડે, ત્યાં જ્યારે જરૂરી કામ છે ત્યારે વગર જરૂરી આ ધર્મનું કામને? આ ફુરસદીયાનું કામને? દુનિયાદારીની ચીજ જરૂરી લાગે છે, અને ધર્મનું કાર્ય તે ફુરસદ મળે તો કરીએ.

ઘેર રકમ લેવા આવ્યો હોય તે વખતે ગલ્લામાં નથી એમ બોલાય કે? લેણદાર આવે ત્યારે એમ ન બોલો. કોઈ પણ લેણદારને દેણદાર એમ જવાબ ન દઈ શકે કે ગલ્લામાં નથી; ગલ્લામાં ન હોય તો બહારથી લાવી સગવડ કરવી જ જોઈએ; 'નથી' તેવો જવાબ ન દેવાય તોપછી ધર્મનાં કાર્યોમાં 'ફુરસદ નથી' એ શબ્દ કેમ બોલાય છે? ફૂટકલીયો બાવો માગવા આવે તો ગજવામાં નથી બોલાય, પણ લેણદાર માગવા આવે ત્યારે ગલ્લામાં કે ગુંજમાં નથી એમ ન બોલાય. અહીં શા રૂપે કહો છો? તમે ધર્મની કેટલી કિંમત કરી છે? ફુરસદ-ખાતા જેટલી કિંમત ધર્મની ગણી છે, ભાગ્યશાળીઓ! ધર્મ લટકસલામીય ચીજ નથી, બહુમાનની ચીજ ધર્મ છે. 'સલામ કરી તો યે ઠીક, ન કરી તો યે ઠીક.' તેવું ન થાય માટે અહીં કહેવું પડે છેઃ ફુરસદનો સવાલ ધર્મિષ્ઠના મોંઢે ન હોય! નિયમિત આઠમ ચૌદશના દિવસો પૌષધથી આરાધવા જોઇએ. જંજાળ વગરના કરી શકે, પણ જંજાળવાળા શી રીતે કરી શકે? પૌષધ અને ઉપવાસ કરી, પર્વ દિવસે રહેનારા જે હોય તે સામાન્ય નહિ.

પૌષધ કરનાર ભાગ્યશાળીઓ છે.

ઉદાયન રાજર્ષિએ કેવા વખતે પૌષધ કર્યો છે તે વિચારો! શત્રુના ઘરમાં-જંગલમાં વસવું પડેલું છે. તેવા વખતે પણ પર્વનો પૌષધ ન છોડ્યો. સિંધ સૌવીર દેશના ઉદાયન રાજા માળવામાં સપડાઈને રહ્યા છે, તે વખતે પણ પૌષધ છોડ્યો નથી. તેઓને ધન્ય છે. એ ગૃહસ્થ છે, માયા મમતામાં ફસાએલા છે છતાં પૌષધ કર્યો છે.

ઉંટના અઢારે વાંકાં, છતાં ઉંટ મુસાફરીમાં કામ લાગે છે, રણમાં ઉંટ કિંમતી છે. અઢારે અંગ વાંકાં છે, છતાં એક ગુણ જબરજસ્ત છે,

કે જેથી એ કિંમતી ગણાય છે; તેમ સંસારી આરંભાદિકમાં ખૂંચી ગયેલા છતાં તે ગૃહસ્થો ભાગ્યશાળી છે કે જે પર્વ દિવસે, ઉદાયન રાજાની માફક જંગલમાં પણ પૌષધ કરે છે. તેઓ ગૃહસ્થ છતાં ભાગ્યશાળીઓ છે, તે કોણ ? અને કઈ રીતિએ ધર્મ પામ્યા; કઈ રીતે પૌષધનો વખત આવ્યો તે જણાવે છે. શ્લોકમાં સૂચવેલો સમય 'अंतिम इव राजर्षि-र्धन्यास्ते गृहिणोऽपि' કહી જણાવે છે. સિંધુ સૌવીર દેશમાં વીતભયાદિક ૩૬૩ નગરના માલિક ઉદાયન રાજા છે, તેને કેશી નામનો ભાણેજ છે. અહીં તે વાત ચાલુમાં બાજુ રાખી સંબંધ આગળ કહીશું.

જીવત સ્વામિની પ્રતિમાનો પ્રબંધ

જીવતસ્વામિની પ્રતિમાની પૂજા કરનારી પ્રભાવતી રાણી કેવી રીતે થઈ, તે માટે જીવત સ્વામીનો અધિકાર લે છે.

કામાન્ધ સોનાર.

ચંપાનગરીમાં જન્મથી લંપટી એવો કુમારનંદી નામનો સોની રહે છે. તે જે જે સારા રૂપવાળી કન્યાને જુએ છે, તેના પિતાને ૫૦૦ સુવર્ણમહોરો આપી તેને પરણે છે. આમ કરતાં ૫૦૦ સ્ત્રીઓ એકઠી કરી છે. આ બધી સ્ત્રીઓને એક થંભીયા મહેલમાં રાખી છે. આ સોનીને નાગિલ નામનો શ્રાવક દોસ્ત છે.

કોઈક વખતે પંચશૈલનો માલિક વિદ્યુન્માલીદેવ દેવીઓ સાથે નંદીશ્વરે જાત્રા કરવા જાય છે, દેવ જે વિદ્યુન્માલી હતો તે માર્ગમાં ચવી ગયો. તે પછી હાસા-પ્રહાસા નામની બે દેવીઓ આ સોનીને કામાન્ધ સમજી ત્યાં આવી. તે બેને દેખીને "कामांध नैव पश्यति" તે દેવીને આલિંગન કરવાની બુદ્ધિવાળો સોની કહેવા લાગ્યો કે 'તમે કોણ છો ? અહીં કેમ આવી છો ?' તે કહેવા લાગી કે 'તમારે માટે !' સોની લંપટ હતો, દેવાંગના પોતા માટે આવેલી છે, તેમ જાણ્યું ત્યારે સોનીએ તેની પાસે પ્રાર્થના કરી, તે વખતે 'હાસા-પ્રહાસા' કહે છે કે 'તું પંચશૈલ દ્વિપ આવજે, ત્યાં આપણો સમાગમ થશે.' તેમ કહી તે દેવીઓ તો ઉડી ગઈ.

હવે સોનીને તો ભરે ભાણે ભૂખ્યા જ રહેવાનું થયું. લંપટીને વાત કરીને તે તો ચાલી ગઈ. તેથી વિહ્વલ દશા થઈ, કેવી રીતે પંચશૈલે જવું ? સોનીએ રાજાને સોનૈયા ભેટ આપી પડહો વગડાવ્યો,

કે જે કોઈ મને પંચશૈલદ્વિપે લઈ જશે તેને એક ક્રોડ સોનૈયા આપીશ !" એટલા માટે 'પુત્ર સારો હોય તો ધન સંચે, કુપુત્ર હોય તો તે ધન ખર્ચે; પાછળથી પુત્ર સાફ કરનારો હોય તો લાખો સોનૈયા મૂકી જાવ, તો પણ બધા ધનને ગૂમાવવાનો છે.'

પંચશૈલ દ્વિપ પહોંચવાનો પ્રયત્ન,

એક બુઢ્ઢો ખલાસી હતો. તેણે દરિયાઈ મુસાફરી ઘણી કરી હતી. તેણે ક્રોડ સોનૈયા પ્રથમ લેવાનું કબુલ કરી પડહો ઝીલ્યો અને વહાણ તૈયાર કરી હંકાર્યું. ઘણે લાંબે આવી સોનીને કહે છે કે 'કુમારનંદી ! દૂર પેલું શું દેખાય છે ? માલુમ પડે છે ?' ત્યારે સોની કહે છે : 'હા, એક ઝાડ દેખાય છે.!'

જુઓ ત્યારે, એ ઝાડ છે, તે દરિયાના કાંઠે એક વડ છે. વડનું ઝાડ પંચશૈલ દ્વિપના બેટના મૂળમાં છે. તે વૃક્ષ નીચે જ્યારે વહાણ આવે, ત્યારે વહાણ છોડી વૃક્ષની ડાળ પકડી લેજે.' 'હાસા-પ્રહાસા મળી નહિ ને ઘરની સ્ત્રી ગૂમાવી.' જો ડાળીએ વળગીશ, તો રાત્રે ભારંડ પંખી આવશે તે તને પંચશૈલ દ્વિપ લઈ જશે; "બોલી પ્રમાણે પંચશૈલ દ્વિપે હું તને મૂકું છું, કામાંધોની દશા શી ? અધવચમાં મૂકે છે; જો સાંભળ ! ભારંડ પક્ષી સૂઈ જાય ત્યારે તારૂં શરીર તેને શરીરે બાંધજે. સજ્જડ મુઠ્ઠીથી તેનો પગ પકડજે. સવારે તે ભારંડ પંખી ઉડશે, તે વખતે ત્યાં તને લઈ જશે.' 'ઘરનો નહીં ને ઘાટનો નહીં' આ દશા થઈ. 'જો વડલે નહિ વળગે તો આ વહાણ મોટા આવર્તના વમળમાં પડી ભાંગી જશે ને તું મરી જઈશ.'

સોની ભાઇ સપડાયા. હવે પંચશૈલ હોય કે સાતશૈલ હોય, પણ કુમારનંદીને તો એમ ફરજિયાત કરવું પડયું, વહાણવટીઆએ કહ્યા પ્રમાણે કરતાં ભારંડ પંખીઓ તેને ત્યાં લઈ પણ ગયા. હાસા-પ્રહાસાને દેખી કુમારનદીએ ભોગ માટે તેમની પાસે માગણી કરી.

નિયાણાનું ફળ.

બન્ને દેવીએ સાફ કહ્યું, 'મર્યા વગર માળવો ન મળે' આ શરીરે અમારી સાથે સમાગમ ન થાય. ચોખ્ખું પરખાવ્યું; રોકડું પરખાવી દીધું. ચિતા સળગાવીને તેમાં પ્રવેશ કર ! તેમાં પહેલેથી વિચાર કર કે

'હાસા-પ્રહાસાનો હું ભર્તાર થઉં, તો પંચશૈલનો માલિક થઈશ;' હવે સોનીએ શું કરવું ? 'ઘરના ગયા વનમાં, તો વનમાં ઊડી આગ' બન્નેથી રવડયો, પણ હાસા-પ્રહાસાને ભરિપરે ઉપજવવા હતો, તેથી તેના મૂળ ચંપાગામમાં મૂકી દીધો; 'સ્વપ્નું ચાલ્યું જાય પણ સ્વપ્નાની સુરકી ન જાય' એમ હાસા-પ્રહાસાએ અડી મૂકી દીધો. પણ હાસા-પ્રહાસાનો ચટકો ન ગયો; નિયાણું કરી બળી મરવા તૈયાર થયો. કામાંધોની દશા આ.

તે વખતે નાગિલ શ્રાવક મિત્રે જાણ્યું. મિત્ર હોય તે કુટુંબ કામ ન આવે તે વખતે કામ આવે. દોસ્તે આ વાત જાણી. કુટુંબીઓએ અંતે કંટાળી 'પડ ખાડમાં' કહી છોડી દીધો. પણ એનો દોસ્ત શ્રાવક છે તેને ભાવ દયા આવી. 'મરે તોપણ મરણને સુધારવું.' આ મૂર્ખતાનું મરણ લે છે, તે લાયક નથી એમ મને લાગે છે, મને બીજા પૂછશે ત્યારે મારે શું કહેવું ? 'બાયડી માટે મિત્ર મર્યો' તે મારાથી શી રીતે સહેવાય ? બીજાઓ મને ઠપકો આપશે. ઘણું નિવારણ કર્યું. છતાં 'અંધને સ્યોદય નકામો,' કામાંધને મિત્રનો ઉપદેશ કાર્ય કરનારો ન થયો; નિયાણું કરી અગ્નિપાત કરી કુમારનંદી સોનાર પંચશૈલનો માલિક થયો. એ તો બળી ગયો, પણ મિત્રને વૈરાગ્યનું સાધન થયું.

બીજાને ઘેર ચોરી થાય તો આપણે સાવચેત થઈએ છીએ. કુમારનંદીને ત્યાં ધાડ પડી ને સાવચેત નાગિલ શ્રાવક થયો. અહો, આ કામની આ દશા ! તેના પંજામાં રહેવું કામનું નથી, વૈરાગી થઈ દીક્ષા લીધી, નાગિલ શ્રાવક બારમે દેવલોકે દેવતા થયો. 'કુમારનંદીની દુર્ગતિ અને નાગિલની સુગતિ થઈ,' કોઈ વખત નંદીશ્વરદ્વીપે દેવતાઓ જાય છે, તે વખતે હાસા-પ્રહાસા વ્યંતર દેવીઓ દેવતાના હુકમથી આગળ આવી પોતાના ભર્તાર વિદ્યુન્માલીને પડહો વગાડવાનું કહે છે. 'એકાદશી સારી લાગે છે, શીવરાત્રી ખરાબ લાગે;' દેવતાપણું મળી ગયું, એટલે ન્યાલ થયો, પણ ઉપરી દેવતાનો તો ગુલામ જ. પડહો વગાડવાની વાત આવી, તે ન પાલવે, હું ઢોલી થઉં ? અહંકારથી તે વગાડતો નથી, પણ દુષ્કર્મને લીધે ગળે ઢોલ લાગી ગયો. લોકો એને 'હાસાપ્રહાસાના માદળીયા' કહે છે તે વખતે હાસાપ્રહાસાએ કહ્યું : 'હે સ્વામી ! આપણા કુળને લાયક

કાર્ય કરો. તેમાં શરમાવાનું નહિ વિદ્યુન્માલી દેવતા હાસાપ્રહાસા સાથે ગાય છે, ને પોતે પડહો વગાડે છે દેવતાઓની આગળ ચાલે છે.

દેવલોકમાં બંને મિત્રનો મેળાપ.

આ વખતે નાગિલ જે તેનો મિત્ર હતો તે બારમે દેવલોકે ઉપજેલો હતો, તે આ યાત્રામાં આવેલો છે, તેણે અવધિજ્ઞાનથી 'આ કોણ છે' તે વિચાર્યું, ધમાલ થવાથી વિચાર કર્યો, અહો, આ તો પહેલા ભવનો મારો દોસ્ત સોની ! ત્યાં આગળ આવી વિદ્યુન્માલીને કહ્યું : 'તું મને ઓળખે છે ?'

હે તેજસ્વી ! તમને કોણ ન જાણે ? વીજળી આવે ત્યારે આંખ મીંચાઇ જાય તેમ બારમા દેવલોકના દેવતાનું તેજ સહન ન થવાથી 'તને હું નથી ઓળખતો' તેમ કહ્યું. નાગિલે દેવતાનું રૂપ સંહરી શ્રાવકપણાનું રૂપ કર્યું. 'હે વ્યંતર ! તું સ્પષ્ટ અવધિજ્ઞાનથી જો ! પહેલા ભવે તું અહીં મારો મિત્ર હતો, નહીંતર તારી હાસા-પ્રહાસાને પૂછ ! મરીને અહીં ઉપન્યો, પેલી બે કબૂલ કરે છે. ભાઈસાહેબ કયાં જાય ? તેને જ્યારે જાતિસ્મરણજ્ઞાનથી ખ્યાલ આવ્યો, ત્યારે પૂર્વભવનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, જો તેં ધરમ કર્યો તેનો પ્રતાપ આ. તું બળી મર્યો તેનો પ્રતાપ આ. એ સાંભળી તે વ્યંતરદેવને પશ્ચાત્તાપ થયો. શેર વેચી નાખ્યા પછી ભાવ વધે તો કેમ થાય ?' તેમ વિદ્યુન્માલીને એવો વખત આવ્યો. એક ભવમાં આણે આટલું મેળવ્યું ને હું નોકરદેવ થયો, મનુષ્યભવ હારી ગયો !

બારમા દેવલોકના દેવતાએ કહ્યું : 'હજુ ગયું નથી, મિત્ર ! ગૃહસ્થપણામાં રહેલા વીરત્રિભૂની મૂર્તિ કરાવી પૂજન કર. કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને શ્રી મહાવીર ચિત્રશાળામાં રહેલા છે, તેની મૂર્તિ ભરાવ ! આવતા ભવે તને તેનાથી સમ્યક્ત્વ થશે.'

જિનેશ્વરની મૂર્તિ સમ્યક્ત્વનું કારણ, વધારે હશે તો જ રાજ્યસંક્રાંતિનાં વખતે થોડી રહેશે. લાખો કરોડો પ્રતિમા સંપ્રતિરાજાએ ભરાવી હતી, તેમાં અત્યારે નામની પ્રતિમાઓ દેખાય છે. એક રાજા સવા કોડ ભરાવે તેમાં ખડકલા ન લાગ્યા. તેઓ પોતાને

ન કરવું અને બીજાની નિંદા કરે છે. આવો કામાંધ સોની દેવતા, બાયડી માટે બળી જવાવાળો તેણે જિનેશ્વરની મૂર્તિ કરાવી, તે સમ્યક્ત્વ આપનાર થાય છે. તે કબુલ કરી વિદ્યુન્માલી દેવ ક્ષત્રિયકુંડમાં આવી, વીર પરમાત્માને દેખી હિમવાન પર્વત પર જઈ બાવનાચંદન લાવીને વીર ભગવાનની ઘરેણાંગાંઠાવાળી મૂર્તિ કોતરી અને મૂર્તિ માટે સુખડની એક પેટી કરી, કપિલ કેવળી પાસે પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી ઉજ્જયની નગરીમાં નવા બિંબની પ્રતિષ્ઠા પણ કપિલ કેવળીએ કરી છે.

મારવાડ-મેવાડને અનાર્ય કહેનારાઓ વિચારે ! શાસ્ત્રકાર કહે છે કે કેવળી શુદ્ધાં ત્યાં વિચરતા હતા, પેલા દેવે મૂર્તિને પેટીમાં પધરાવી. એક વડાણુવટીનું જેને ઘુમતા ઘુમતા દરિયામાં છ મહિના ગયા પણ ઠેકાણું પડતું નથી. દેવતાએ તેને દેખ્યો, લે આ પેટી, તું પેટીના પ્રતાપે સહિસલામત પહોંચી જશે. વીતભય નગર જઈને તુ આમ ઉદ્‌ઘોષણા કરજે, જાનમાલ બન્નેનો બચાવ કરી તેના પર ઉપકાર કર્યો. દેવ કહે છે કે વીતભય નગરમાં જઈ આમ ઉદ્‌ઘોષણા કરવી કે 'આ પરમાત્માની મૂર્તિ છે જેને લેવી હોય તે લ્યો.' એ પ્રતિમાના પ્રભાવથી વીતભયે પહોંચ્યો, પ્રતિમા લઈ ગયો, ઉદ્‌ઘોષણા કરી. બ્રાહ્મણ-તાપસો-રાજા વગેરે ઘણા લોકો આવ્યા, પોતપોતાના ઈષ્ટદેવને યાદ કરી પેટી ઉઘાડે છે, પણ પેટી ઉઘડતી નથી. મધ્યાહ્ન સમયે રાણીએ રાજાને બોલાવવા દાસી મોકલી, ભોજન કરવા પધારો કહેવડાવ્યું, રાજાએ કહ્યું કે તને ખાવાપીવાનું સૂઝે છે, આનો નિકાલ ન થાય તો ખસવું વ્યાજબી નથી. પ્રભાવતી ત્યાં આવી, પરિસ્થિતિ જાણી વિચાર્યું-પરમાત્મા શબ્દ બીજાને લાગુ પડતો નથી. આવીને તે કહે છે કે દેવાધિદેવ કેવળ અરિહંત મહારાજ છે. બ્રહ્માદિ દેવાધિદેવ ન બની શકે. ચંદનાદિકના છાંટણાં દઈને તે બોલે છે.

प्रतिहार्याष्टकोपेतः, प्रास्तरागादिदूषणः ।
देयान्मे दर्शनं देवाधिदेवोऽर्हंस्त्रिकालवित् ॥ १ ॥

દેવાધિદેવ તરીકે સંબોધી જનાનાની બાઈઓ પણ આટલું ધરમમાં સમજે છે. તમારી બાઇઓ શીતલા સાતમ વગેરે મિથ્યાત્વી પર્વો કરે. મિથ્યાત્વનો ડર ન હોય ત્યાં ધર્મનો સંસ્કાર કેવી રીતે થાય ?

'આઠ પ્રતિહાર્ય સહિત, રાગાદિદોષો નાશ કરનારા, ત્રણ કાળનું જ્ઞાન ધરાવનાર, હે પરમાત્મા ! મને દર્શન આપો.' આમ જ્યાં બોલી કે તુરત પેટીમાંથી પોતાની મેળે મૂર્તિ બહાર આવી.

વીરપ્રભુની મૂર્તિનું ત્રણે કાળ પ્રભાવતીદેવી પૂજન કરે છે, કેટલીક બાઈઓ પૂજા કરતાં શરમાય છે, શરમાવું ન જોઈએ ! રાજાની રાણી ત્રિકાલ પૂજા કરે છે તે વિચારો, કોઈ વખત દ્રવ્ય-પૂજા કર્યા પછી ખુશ થએલી, રાણી પ્રભુ આગળ નાટક કરે છે, અને રાજા વીણા વગાડે છે. રાજાના દેખવામાં ડોક વગરની પ્રભાવતી દેખાઈ. તે દેખી ક્ષોભિત થએલા રાજાના હાથમાંથી વીણા પડી ગઈ. આ દેખી ક્ષોભ પામેલી રાણીએ કહ્યું : 'હે સ્વામી ! વીણા કેમ પડી ?' સ્ત્રી કદાગ્રહથી સાચી વાત કહી. રાણીએ વિચાર્યું : 'આ અનિષ્ટ દેખાવાથી મારું આયુષ્ય ઓછું જણાય છે; એક દિવસ સ્નાન કરી, દેવપૂજાને લાયક વસ્ત્ર દાસીદ્વારા મંગાવે છે, વસ્ત્રો સફેદ મંગાવ્યાં છે, પણ ભવિષ્યમાં વિઘ્ન થવાનું છે તેથી વસ્ત્ર લાલ દેખાયાં. અયોગ્ય વસ્ત્રો દેખી કોપથી અરિસો દાસી પર ફેંકયો, પછી સફેદ વસ્ત્ર દેખ્યાં.

પાપનો નાશ કરનાર દીક્ષા.

રાણી અફસોસ કરે છે, ધિક્કાર હો મને ! વ્રત તૂટી ગયું. આ મારા પાપનો ક્ષય કેમ થાય ? પાપનો નાશ તે જ પ્રવજ્યા. વસ્ત્રો અવળા રંગે દેખાવાથી મારું આયુષ્ય થોડું છે. ઉદાયન રાજાને પૂછી પ્રભાવતી રાણી સાધુપણું લેવા તૈયાર થઈ છે. રાજા કહે છેઃ 'દેવત્વ પામે તો તારે મને પ્રતિબોધ કરવો.' સમજેલાને ધર્મની લાગણી છે. રાણીનો જીવ ચારિત્ર પાળી સૌધર્મ દેવલોકે દેવ થયો,

વીર પ્રભુની પૂજા કુમડીદાસી કરે છે, પ્રભાવતી દેવલોકે ઉપજી પણ વચનથી બંધાયેલ દેવતા વચન પાળવામાં વચનના બંધનવાળા રહી શકે છે, પ્રભાવતીદેવને પોતાનું પ્રતિબોધ કરવાનું વચન યાદ આવ્યું. પ્રતિબોધ કેમ કરવો ? કારણ કે રાજા તાપસ ભક્ત બની ગયો છે. આથી તાપસનું રૂપ કર્યું. જ્યાં રાજા ફળના સ્વાદથી મોહ પામ્યો. અરે, આવાં સ્વાદિષ્ટ ફળ ! રાજા મુનિને પૂછે કે 'આ ફળ કયાં નિપજે છે તે બતાવો.' મુનિએ કહ્યું : મારા આશ્રમના બાગમાં આવો ! ત્યાં ઘણાં ફળ છે.' તેથી વેગથી તાપસ સાથે રાજા ગયો; ૩૬૩ નગરનો

માલિક, એક ફળ માટે તાપસ સાથે ગયેા. તે દેવતાએ દેવમાયાથી આગળ જઈ આખેા બગીચો તેવાં ફળવાળેા બનાવ્યેા–વિકુર્વ્યેા. રાજાએ બગીચેા દેખ્યેા, હું તેા આ તાપસેાનેા ભક્ત છું, આ પ્રજા ગણાય પણ તેનેા બગીચેા પેાતાની માલેકીનેા નહિ, કિન્તુ હું તેમનેા ભગત છું. માટે જેટલાં ફળ ખાવાં હશે તેટલાં ખવાશે, તેઓ મારી ઇચ્છા પૂરી કરશે,' તેમ વિચારી વાંદરા માફક તે ફળ ખાવા દોડયેા.

એટલામાં દેવમાયાથી વિકુર્વિત બીજા તાપસેા લાકડાં લઈ નિકળ્યા રાજાને પડકાર્યેા. ત્યાંથી જીવ લઇ ચેારની માફક ભાગી જવું પડયું, નાશીને જતાં માર્ગમાં સાધુ દેખ્યા; સાધુએ આશ્વાસન આપ્યું. હવે રાજા વિચારે છેઃ 'અરે! ક્રોધી તાપસેાએ મને ઠગ્યેા. પ્રભાવતી રાણીનેા જીવ તે દેવ આ વખતે હાજર થાય છે; 'તપેલા લેાઢાનેા ઘાટ ઘડી શકાય.' રાજા તાપસ ઉપર ધમધમ્યેા છે, પ્રભાવતીદેવ પ્રત્યક્ષ થયેા, પ્રભાવતીદેવે પ્રતિબેાધ કરવા આમ કર્યું છે, એમ કહી પ્રબેાધ્યેા અને પ્રભાવતી દેવ સ્વર્ગમાં ગયેા. રાજા પણ જૈનધર્મમાં દ્રઢ થયેા અને રાજા પેાતાને સભામાં બેઠેલેા દેખે છે.

કુબ્જિકા સુવર્ણગુલિકા

ગાંધાર નામનેા શ્રાવક શાશ્વતી પ્રતિમાના દર્શન કરવા વૈતાઢય પર્વતમાં તપસ્યા કરી રહ્યો છે. પ્રસન્ન થએલી દેવીએ તેને ૧૦૮ દિવ્ય ગુટિકાએા આપી. એક ગુટિકા મેાંમાં નાખી શ્રાવક ચિંતવે છે કે 'હું વીતભયમાં દર્શન કરવા જઉં,' ચિંતવવા માત્રમાં મૂર્તિ પાસે દેવીએ લાવી મૂક્યેા. જિવતસ્વામીની મૂર્તિનું પૂજન કરી ત્યાં રહ્યો. બુદ્ધિશાળી પેાતાનું મરણ નજીક જાણી સાધર્મિક દેવદત્તા જે કુબ્જદાસી છે, તેને ગુલિકાએા આપીને ગંધાર શ્રાવકે દીક્ષા લીધી.

રૂપની ઇચ્છાવાળી કુબ્જદાસીએ તેા એક ગુટિકા મુખમાં નાખી, રૂપ ચિંતવ્યું ને દેવતાઈ કાન્તિવાળી થઈ. રાજાએ તેણીનું 'સુવર્ણગુલિકા' નામ રાખ્યું,

પ્રશ્નવ્યાકરણ વિષે મૂળમાં આ દૃષ્ટાંત છે. સૂત્રને ન માનનારાને સુવર્ણગુલિકા માને તેા ગાંધારશ્રાવક–ગુટિકા–પ્રતિમા, બધું માનવું પડે તેથી કેટલાક છપાવવાવાળાએ 'ગાંધાર જોગીએ ૧૦૦ ગુટિકા આપી' આવું ખેાટું લખ્યું છે. ભગવાનની ભક્તિને અંગે આપેલી શ્રાવકની

જગ્યાએ જોગી તેઓએ ગોઠવી દીધો. ફરી એક બીજી ગુટિકા મુખમાં મૂકી દાસી વિચારે છે; કે 'યોગ્ય વર ન મળે તો રૂપ શા કામનું? આ રાજા તો મારા પિતા જેવા છે, માટે ચંડપ્રદ્યોતન રાજા મારો પતિ હો.' 'માલવપતિ મારો ભર્તાવ થાવ!'

મૂર્તિ અને દાસીની ચોરી.

આથી દેવીએ જઈ ચંડપ્રદ્યોતનને સ્વપ્નું આપ્યું અને સ્વપ્નમાં આ દાસીના રૂપનું વર્ણન કર્યું. રાજાએ દાસીની માગણી કરવા દૂતને મોકલ્યો, દૂત ત્યાં જઈ જ્યારે માગણી કરે છે ત્યારે રાજકુળમાં કેળવાએલી અને ચકોર દાસી હોવાથી સુવર્ણગુલિકા દૂતને કહે છે: 'રાજાને એક વખત દેખું પછી બધું ઠીક થશે.' સુવર્ણગુલિકાએ કહ્યું: શત્રુનાશુલકમાં ઉજ્જયનીથી અહીં આવવું. એટલી તાકાત હોય તો મારો ધણી થાય, તેમાં વળી મરજી થશે તો કાર્ય થશે.' કોઈ જાતની સ્પષ્ટ કબૂલાત આમાં કરતી નથી, પેલા દૂતે જઈ કહ્યું કે આમ કહે છે. સમૃદ્ધિવાળો તેમ કામાંધ વધારે. રાતોરાત અનિલવેગ હાથી જે પવનવેગ હાથી હતો તે ઉપર બેસી ત્યાં આવ્યો. બન્ને જણ જંગલમાં મળ્યાં. ચંડપ્રદ્યોતને કહ્યું કે 'હે પ્રિયે! ચાલ મારી નગરીએ!' દાસી કહે છે કે 'હું આ જિનમૂર્તિ વગર નહિ જીવું, માટે જો આના જેવી બીજી મૂર્તિ કરાવી અહીં પધરાવો.' તો તે મૂર્તિને અહીં મૂકી, આ વીરપ્રભુની મૂર્તિને સાથે લઇને આપણે જઈએ.' ચંડપ્રદ્યોતન રાજા કબૂલાત કરીને ગયો. અવંતિમાં જઈ જાત્યચંદનની જિનેશ્વર વીર ભગવાનની મૂર્તિ બનાવડાવી, ૫૦૦ મુનિથી પરિવરેલ કપિલકેવલી મુનિ પાસે વાસનિક્ષેપ કરવાપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તે પછી વિધિપૂર્વક તે મૂર્તિ લઈને અનિલવેગ હાથી પર બેસી વીતભયે આવી તે દાસીને આપી. તે દાસીએ પણ મૂળ મૂર્તિ લઈ ને પેલી નવી મૂર્તિ ત્યાં મૂકી, ચંડપ્રદ્યોતન સાથે અવન્તિનગરીએ સુખે આવી.

ચંડપ્રદ્યોતનને પ્રચંડ શિક્ષા

અહીં ઉદાયન રાજા સવારે સ્નાન કરી જિનમન્દિરમાં આવ્યો. જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરી મૂર્તિ દેખી અને ફૂલની માળા કરમાયેલી જોઈ. કરમાયેલી માળા જોતાં જ 'આ મૂર્તિ બીજી જણાય છે. માળા

કરમાયેલી છે. તેમ થાંભલે લાગેલી પુતળી જેવો અહીં રહેવાવાળી દેવદત્તા દાસી જે સુવર્ણગુલિકા છે તે પણ દેખાતી નથી. ગ્રીષ્મઋતુમાં મારવાડનું પાણી સુકાય તેની માફક હાથીઓનો મદ ઝરી ગયો છે. માટે અનિલવેગ હાથી લઈને ચંડપ્રદ્યોતન રાજા અહીં આવ્યો હોવો જોઈએ. તે મૂર્તિ અને દાસી લઈને ચાલ્યો ગયો હોવો જોઈએ. અરે! રાજા ચોર બને અને તે મારા ઠેઠ જનાના સુધી પહોંચે!' દશ મુગટબદ્ધ રાજાઓ સાથે લશ્કર લઈ અવંતી પર ચઢી આવ્યો. બન્ને વચ્ચે અંદરોઅંદર યુદ્ધ થયું. ઉદાયન રાજાએ બાણોથી હાથી પરથી ચંડપ્રદ્યોતન રાજાને નીચે પાડયો, બાંધ્યો ને કપાળે 'મારો દાસીપતિ'–ગુલામડીનો ધણી, એટલે મારો ગુલામ, આવી અક્ષરની શ્રેણિ તપેલી લોઢાની સળીથી કપાળમાં છાપીને કેદમાં નાખ્યો.

ચંડપ્રદ્યોતનના દેરાસરમાં જઈ જિનેશ્વરને નમી સ્તુતિ કરી મૂર્તિને ઉપાડવા લાગ્યો. પણ મૂર્તિ ચલાયમાન થઈ નહિ. 'હે નાથ! મેં શો ગૂનો કર્યો? આપ મારી સાથે પધારતા કેમ નથી?' 'હે રાજા! તારું નગર ધૂળથી દટાઈ જવાનું છે, માટે ત્યાં નહીં આવું! અફસોસ ન કરીશ.'

અવંતીદેશથી ઉદાયન રાજા પાછો ફર્યો, વચમાં ચોમાસું બેઠું. આથી જંગલમાં જ્યાં ચોમાસું બેઠું, ત્યાં જ પડાવ કર્યો, ત્યાં જ નગર વસાવ્યું. દશ રાજા સાથે હોવાથી દશપુર નામ પાડયું. અત્યારે તે દશપુરને મંદસોર કહેવાય છે.

શત્રુને ક્ષમાપના

પર્યુષણમાં ઉદાયન રાજાએ પૌષધ કર્યો છે. પર્વ દિવસે જરૂર પૌષધ કરવો તે ઉપર આ દૃષ્ટાંત છે. હવે રસોયાએ ચંડપ્રદ્યોતન રાજાને પૂછયું કે 'હે રાજન્! આજે શું જમશો?' ચંડપ્રદ્યોતનને વિચાર આવ્યો કે,' 'અરે, આટલા દહાડામાં કોઈ દિવસ ન પૂછયું ને આજે પૂછે છે તો પૂછવાનું કારણ શું? ' વિચારીને રસોયાને પૂછે છે કે, 'આજે પૂછવાનું કારણ શું છે?' ત્યારે રસોયો કહે કે, 'આજે પર્યુષણ પર્વ છે, ઓચ્છવ છે. મારા માલિકને આજે ઉપવાસ છે, તેથી તમારા એકલા માટે રસોઈ કરવાની છે!' ' પર્વ સંભાર્યું તે ઠીક કર્યું. મારે પણ આજ ઉપવાસ હો!' રસોયાએ ઉદાયન રાજાને આ કહ્યું, ત્યારે ઉદાયન

રાજા વિચારે છે કે 'મારો સાધર્મિક કેદમાં હોય તો મારા પર્યુષણ ન શોભે!' એમ ધારી કેદમાંથી બહાર કાઢી ખમાવ્યો. ચોરટો, લુંટારૂ, ધાડપાડુ કહીએ તો ચાલે, છતાં ઉદાયન રાજા ચંડપ્રદ્યોતનને ખમાવે છે. પણ ભાલ કપાલના ડાઘાનું શું? તે ઢાંકવા માટે રત્ન અને મણિથી જડેલો સુવર્ણ પટ પોતે તેના કપાળે બંધાવ્યો. ચોમાસું પુરૂં થયું એટલે પોતાને નગરે ગયો. ઉદાયન રાજાએ મૂળ પ્રતિમાની પૂજા માટે બાર હજાર ગામ ચંડપ્રદ્યોતનને આપ્યા.

તરતી અને ડૂબતી સ્ટીમરના વાવટા.

પ્રભાવતી દેવના હુકમથી ઉદાયન નવી મૂર્તિની પૂજા કરે છે. ઉદાયન રાજા પૌષધ કરે છે. પોતાના બળતા મકાનમાં, ડૂબતી સ્ટીમરમાં બેસીને શું કરવું? લાલ વાવટો મુસાફરની સ્ટીમરમાં હોય. કાળોવાવટો ચઢે તો સ્ટીમર ડૂબતી જાણવી. તેવી રીતે ઘરમાં ટ્રેરાસર હોય તો લાલ-વાવટો, અને ધુમાડા નીકળે તો ડૂબતી સ્ટીમર.

પૌષધમાં મધ્યરાત્રે શુભ ધ્યાનમાં ઉદાયન રાજા બેઠેલા છે. પૌષધને અંગે મધ્ય રાત્રિએ આત્મચિંતવન કરે છે, 'તે રાજાઓ ધન્ય અને વંદ્ય છે, કયા? જેઓએ વીર ભગવાનની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. જો સ્વામી વીરપ્રભુજી મને પવિત્ર કરે, તો હું પણ તેમના ચરણકમલમાં દીક્ષા લઈ પવિત્ર થાઉં.' રાજાના આ વિચાર જાણી ભગવાન સોળસો માઈલથી વિહાર કરીને આવ્યા. ભાગલપુરથી મુલતાન ભેરા સુધી ગયા! ચોમાસું રાજગૃહી નગરીમાં કર્યું.

એક ચેલા ખાતર કેટલું ગયા? આવું અત્યારનાને ન સૂઝે. તારવા માટે આટલો પરિશ્રમ કર્યો તે ન સમજે. આંખમાં કમળો થયો હોય તે ધોળું ન દેખે. અધર્મીપણાની ચક્ષુ થઈ હોય તેને ધર્મ સ્વરૂપે દેખાય નહિ. ઉદાયન રાજા કોણિક માફક ઠાઠમાઠથી પ્રભુની દેશના સાંભળી ઘેર જઈને વિચાર કરે છે: 'અહો! 'નરકાંત રાજ્ય' અભિચિ પુત્રને ન આપવું, ઝેર આપણે ન ખાવું, તો છોકરાને કેમ ખવડાવાય? નરકના ડરથી હું રાજ્ય છોડું તો તે કુંવરને કેમ આપું? તો શું કરવું? રાજ્યને વહેતું મૂકવું નથી, રખડતું મૂકાય નહીં. કેશી ભાણેજ છે, ભાણેજ પણ એના પોતાના રાજ્યનો માલિક છે, આથી તેણે રાજ્ય કરવાનું

છે ૪. તો સાથે સાથે આ પણ રાજ્ય તે કરશે જ. કેશી ભાણેજને રાજ્ય સોંપ્યું, કેશી મહારાજાએ ઉદાયન રાજાની દીક્ષાનો મોટો મહોત્સવ કર્યો.

ઉદાયન રાજાએ દીક્ષા અંગીકાર કરી, માથે વાસક્ષેપની મુઠી પડી, એટલે જગત તણખલા સમાન. અહીં સાધુપણામાં હથિયાર બાંધ્યામાં સુભટતા નથી, સાધુપણામાં તો પરિષહો સામે ઝઝૂમવાનું છે. જ્ઞાનાદિકમાં આગળ વધો તો મોક્ષના મુસાફર. દીક્ષાના દિવસથી તીવ્ર તપસ્યા આદિ કરવામાં મને નહીં ફાવે, તેમ નહિ. પોતાના શરીરને સુકવી નાખ્યું. શરીર કેમ સુકાય ? પોતાના શરીરને તીવ્ર તપસ્યા પરિષહોથી સુકવી નાખ્યું, એક વખત નિરસ આહારથી વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો, રાજર્ષિ તપસ્યા કરનારા શરીરે સુકાઈ ગયેલા. તેમાં પાછો આગળ રોગ આવ્યો. તેમને એની ચિંતા નથી, તેમ આ રોગને કાઢવો છે તેવો વિચાર પણ નથી. મુનિને વૈદ્યે દેખ્યા, ને કહ્યું કે 'મહારાજ, વાતપિત્ત થયેલ છે, આ શરીરનું દવાથી રક્ષણ કરો !' સ્પૃહા વગરના મુનિ ગોકુળમાં જાય છે. પૃથ્વીપર વિહાર કરતાં વેરાનગરે પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યા. અધિકારી અમાત્ય કેશી રાજાને ભરમાવે છે; પ્રધાનો રાજાની મુરાદ સમજી યુક્તિથી કાર્ય બર લાવે, કર્મચારી લાખ આપવાના હોય છતાં ન આપવા એમ ન કહે. ભંડારીને કહે : 'દસ હજાર રૂપીઆ ભરી થાળમાં લાવ' ભંડારી લાવે એટલે અમાત્ય કહે : ખોબાથી દો ! હાથે તે સાથે કહે, લાખની જગ્યાએ હજાર બે હજારમાં બસ કરાવે તેનું નામ કર્મચારી. રાજા પ્રજાને ભેટો ન મળવા દે. કેશીકુમાર રાજ કરે છે, ઉદાયન રાજર્ષિ પધાર્યા છે.

કર્મચંડાળ પ્રધાન.

પ્રધાન કેશી રાજાની પાસે આવી કહે છે. 'એ તમારા મામા ઉદાયન રાજર્ષિ તપસ્યાથી કંટાળેલા છે. તમારું રાજ્ય પાછું લઈ લેશે.' કેશીને રાજ્ય દેવામાં વાંધો નથી, પણ કર્મચારીએ કર્મચંડાળપણું જણાવ્યું, તમારું રાજ્ય લઈ લેશે માટે તેનો વિશ્વાસ ન કરીશ. અધિકારીઓ પોતાનો પગદંડો કરવાના હોય. તેને બીજો કુશળ ખટકે. ભૂલેચૂકે તેનો વિશ્વાસ ન કરીશ. ઉદાયન આવ્યો છે. મહાત્મા–તપસ્વી છે, એમ જાણી ભરોસો ન કરીશ,' કેશીકુમાર ભાણેજ છે, રાજબીજ

છે. આથી પ્રધાનને કહે છેઃ 'તેમનું રાજ્ય છે, ભલે સુખેથી લે, મને માલુમ પડે તો હું પ્રથમ નંબરે દઈ દઉં !' કર્મચારીઓ કાચા ન હોય. 'રાજન્ ! વસ્તુ લેવીદેવી એમાં કિંમત નથી. મોટાઓ માનની કિંમત ગણે. બેવકૂફ બને તે કામનું નહિ. રાજ્ય તો પુન્યાઈથી મળે છે. કેમ, સગા છોકરાને રાજ્ય ન આપતાં તમને આપ્યું ? તમારા ભાગ્યે રાજ્ય મળ્યું છે. તે ઉદાયન શું આપતો હતો ? આપ્યું ભલે એણે, પણ ભાગ્યોદય કોનો ? એમની જિંદગીમાં કોઈને શહેર કે ગામ આપ્યું છે ? આ તો 'કાગડાના મોંમાં રામ થયા' તમારા ભાગ્યથી તમને મળ્યું છે, રાજ્ય દો કે લો તેનું કંઈ નથી, પણ નાલાયક બનશો ! મૂર્ખાઈ ગણાવે, નાલાયકી ગણાવે તેવી મૂર્ખાઈ કરવી રાજવીને ન શોભે.' પાપી કર્મચારીઓને કોઈ બાહોશ આવે ત્યારે મોત. લગીર જો ગફલત થઈ તો જીવી શકવાના નથી, રાજન્ ! રસોયા તેના છે. સરદારો ઠાકોરો શું બોલ્યા હતા ? કે અમારા અન્નદાતા છે, તે બધાયે તેના છે, માટે પહેલાંથી ચેતો, લાંબીચોડી થવા ન દેવી, ઝેરનું પડીકું આપી દો. બીજું કંઈ નહિ; મહત્તાની ખાતર ઝેર ખાનગીમાં અપાવી દેવું.

મંત્રીથી પ્રેરિત કેશીરાજાએ ગોવાલણ પાસે દહીંમાં ઝેર અપાવ્યું, 'રવૈયો ફરે ત્યારે ઘી અને છાશ જુદા પાડી નાંખે.' ચીકાશ નામ રહેવા ન પામે, તેમ કર્મની બુદ્ધિ રૂપી રવૈયો ફરી ગયો, મામા ભાણેજના સ્નેહની ચીકાશ તોડી પાડી. ઝેર કેમ દેવું ? ઉદાયન રાજર્ષિ ગોવાળીઆના ઘરોમાં દહીં લેવા જાય છે. પ્રધાન કહે છે કે 'તે દહીંમાં ઝેર ખાઈ જશે. ગોવાલણોએ દહીં ઝેરવાળું દીધું, છતાં નશીબ બે ડગલાં આગળ. એ ઝેર દેવતાએ લઈ લીધું–હરી લીધું. રાજર્ષિને દેવીએ સાવચેતી આપી કે ઝેરવાળું દહીં ન ખાય, દહીંની પંચાત છોડી દો. દહીં ન ખાવાથી રોગ વધવા લાગ્યો. ફરી દહીં લેવા માંડ્યું. દેવીએ ત્રણ વખત ઝેર દૂર કર્યું.

એક વખત દેવના પ્રમાદથી ઝેરવાળું દહીં ખાવામાં આવ્યું. ઝેરનું વ્યાપકપણું શરીરમાં દેખ્યું, મરવાનો, હવે સાવચેત થઉં ! મરતાં શીખવું જોઈએ. 'ટાંટીયા ઢસડતાં મરે તે કૂતરા. ટાંટીયા ઢસડતાં મરે જનવર.' મનુષ્યપણે મરો તો સમાધિથી મરો. 'नमो अरिहंताणं' 'खामेमि सव्व जीवे' બોલતાં ઝેર વ્યાપી ગયું. આથી અનશન અંગીકાર

કર્યું. ત્રીશ દિવસ અનશનમાં ગયા અને રાજર્ષિને કેવલજ્ઞાન થયું, કાળધર્મ પામી મોક્ષે ગયા. પેલા દેવતાને ખ્યાલ આવ્યો કે 'મુનિએ ઝેર ખાધું અને મરી ગયા,' દેવને ગુસ્સો ચઢયો. આથી તેણે આખું નગર ધૂળના ડુંગરવાળું કર્યું.

ઉદાયન રાજર્ષિના દીકરા અભિચિએ વિચાર્યું કે, 'મારા બાપે મને છોડી ભાણેજને રાજ્ય આપ્યું, માટે તેમના વિવેકને ધિક્કાર છે. પોતાની બુદ્ધિનો આવો ઉપયોગ કર્યો ! 'ભાઈની સેવા છોડી, કોણિક રાજા પાસે ગયો. ત્યાં મહાવીરપ્રભુના વચનથી બોધ પામીને તે શ્રાવકધર્મ પાળે છે, પણ ઉદાયન પરનું વેર જતું નથી. વેર આલોચ્યા વગર મરી એ ભવનપતિમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહમાં અભિચિનો જીવ મોક્ષે જશે.

મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણ પછીથી ૧૬૩૯ વરસ પછી ધૂળના ઢગલામાંથી કુમારપાળ મહારાજા આ પ્રતિમાને બહાર કાઢશે, અને પહેલાની માફક તેને પૂજશે ! જેમ આ ઉદાયન રાજાએ પર્વના દિવસે સાવદ્યનો ત્યાગ કરીને નિરવદ્ય અનુષ્ઠાન કર્યું, તેમ ગૃહસ્થોએ પણ સાવદ્ય વ્યાપારને તજી નિરવદ્ય વ્યાપાર રૂપ ધર્માનુષ્ઠાન અવશ્ય કરવું જોઈએ; એવું જાણી જે કોઈ પણ નિરવદ્ય અનુષ્ઠાન કરશે, પાળશે, આરાધશે તે જીવો આ ભવ તથા પરભવને વિષે માંગલિકમાળાને પામી મોક્ષ સુખને વિષે બિરાજમાન થશે.

★ ★ ★

:— અષ્ટાહ્નિકા માહાત્મ્ય :—

....પ્રથમ-દિન-દેશના....

अथ सामायिकप्रमुखशिक्षाव्रतभृद्भिर्नं षडष्टाह्निकापर्वाण्या सेव्यानीत्याह

છેલ્લાં ચારવ્રતોને શિક્ષાવ્રત શાથી કહ્યાં ?

પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ વિજયલક્ષ્મી સૂરીશ્વરજી મહારાજા ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાનની રચના કરતાં થકાં તેનો સંબંધ જણાવે છે. પૂર્વાચાર્યોનો એ નિયમ કે કોઈ

પણ ગ્રંથની રચના કરતાં પહેલાં, કારણ તથા સંબંધ જ્ઞેય જરૂર જણાવવાં જોઈએ. એ નિયમાનુસાર અહીં પણ પ્રથમ સંબંધ જણાવે છે, કારણ આગળ જણાવવાના છે. કારણ જણાવતાં પહેલાં સંબંધ જણાવે છે. પ્રથમના અધિકારમાં સામાન્યથી ચાર શિક્ષાવ્રતો જણાવવામાં આવ્યાં છે. તેની સાથે હવેના વ્યાખ્યાનનો સંબંધ છે.

સામાયિક, દેશાવગાશિક, પૌષધ તથા અતિથિસંવિભાગ વ્રત એ ચાર શિક્ષાવ્રતો છે. એ ચાર વ્રતોને શિક્ષાવ્રતો કહેવામાં આવ્યા છે. એ ચારને શિક્ષાવ્રત શાથી કહ્યાં તે સમજવાનું છે. દુનિયામાં કારીગર જેમ જેમ કારીગરી કરતો જાય તેમ તેમ તે સિદ્ધહસ્ત થતો જાય છે. છોકરો પ્રથમ તો એકડો વાંકોચૂંકો કરે છે, પણ અભ્યાસે તે જ છોકરો સીધો એકડો કરી શકે છે. સામાયિકાદિને શિક્ષાવ્રતો એટલા જ માટે કહ્યા કે એ વ્રતો શિક્ષાથી વારંવાર અભ્યાસથી, ટેવથી સાધી શકાય તેવાં છે.

'शिक्षा नाम यथा शैक्षकः पुनः पुनर्विद्यामभ्यसति एवमिमाणि चत्तारि सिक्खावयाणि पुणो पुणो अब्भसिज्जंति (आव. चू. पृ. २९८. भा. २)

ગૃહસ્થ આરંભ, સમારંભ, પરિગ્રહમાં ચોવીશે કલાક એવો તો રાચેલો માચેલો છે, એવો તો તલ્લીન છે કે પહેલવહેલું સામાયિક કરે ત્યારે શરીર તો સામાયિક કરે પણ ચિત્ત તો બીજે દોડયા જ કરે છે. અહીં શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે દોડતા ચિત્તને રોકવાનો ઉદ્યમ કરવો, પણ તેટલા માત્રથી દોડતા ચિત્તને કારણે તમારે વ્રતથી દોડી ભાગવું નહિ. 'મારું મન ઠેકાણે રહેતું નથી' એમ કહી સામાયિક છોડવું નહિ.

સામાયિકાદિ વ્રતો શિક્ષાથી જ, ટેવથી જ સાધ્ય છે.

આચાર્ય શ્રી દેવેંદ્રસૂરિજી મહારાજ સામાયિકનાં છ પચ્ચક્ખાણ જણાવે છે કે 'मनसा न करोमीत्यादिषट् पत्याख्यानानि (श्राद्धदिन० पृ० ११६) મનથી કરવું નહિ, મનથી કરાવવું નહિ, વચનથી કરવું કરાવવું નહિ, કાયાથી કરવું નહિ, કાયાથી કરાવવું નહિ.

मनोवयणकायहि पच्चक्खामि એમ એક જ વિભક્તિથી ન જણાવતાં **मणेण०** વગેરે શબ્દપ્રયોગથી ભિન્ન ભિન્ન વિભક્તિઓ દ્વારા કેમ વિધાન કર્યું ? પચ્ચક્ખાણ છ છે, તે છ પ્રકાર જણાવવા માટે એ

રીતે કહેવામાં આવ્યું. એમ કરવાથી કાંઈ લાભ છે ? તેમાં ગ્રંથકારોનો આશય એ છે કે છ પ્રકારના પચ્ચક્ખાણમાં ચિત્ત દૂર ગયું તો પણ પાંચ પ્રકારનાં પચ્ચક્ખાણ તો રહ્યાં ને ! મન વશ ન રહે એ ખરૂં પણ મનને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મન વશ ન રહે એવા મિષથી ક્રિયા માત્ર છોડાય નહિ. શિક્ષાવ્રતનો અર્થ જ એ છે કે ધીમે ધીમે અભ્યાસથી એટલે શિક્ષાથી એ વ્રતો સાધ્ય છે. છોકરો એકડો ઘૂંટે કે તરત હોંશિયાર થાય ખરો ? વર્ષો સુધી શિક્ષણ લે ત્યારે તે હોંશિયાર થાય છે. જો આ નિયમ છે તો અનાદિકાલના મોહને ખસેડવો શું સહેલો છે ? તેમાં કેટલો સમય જોઈએ ? માટે એ ચારે વ્રતોને અંગે ઊંચી કોટિમાં આવવા વારંવાર તે વ્રતો લાંબાકાળ સુધી કરવાં જોઈએ.

દુનિયામાં પણ 'જેવો રોગ તેવી દવા'ના સમયની મર્યાદા છે. રોગ મહિનાનો, બે મહિનાનો, વર્ષનો જૂનો હોય તો કાંઈ એક બે દિવસની દવાથી ચાલ્યો જાય ? વૈદ્ય, ડોકટરો કે હકીમ, ગમે તેવા નિષ્ણાત હોય પણ કહી જ દે કે રોગ જૂનો છે માટે અમુક સમય પર્યંત દવા લેવી પડશે. આ જીવને પણ અનાદિકાલથી અવિરતિનો રોગ લાગુ થયો છે તે સંકલ્પમાત્રથી દૂર થાય ? એ અનાદિકાળના રોગને ટાળવા માટે વારંવાર સામાયિકાદિ શિક્ષાવ્રતો કરવાં જોઈએ એમ ઉપકારી શાસ્ત્રકારો જણાવે છે. **जत्थ वा वीसमति अच्छति वा णिव्वावारो सव्वत्थ करेति सव्वं** (આવ૦ ચૂ૦ પૃ૦ ૨૯૯ ભાગ ૨), **एएण कारणेण बहुसो सामाइयं कुज्जा** (આવ૦ નિ૦ ગા૦ ૮૦૧) એમાં જેમ જેમ પરોવાઓ, એનું રટણ થાય તેમ તેમ તેમાં સરલતા પ્રાપ્ત થાય.

ગૃહસ્થ જ્યારે પ્રથમ પૌષધ કરે ત્યારે તેને વેપાર વગેરેનો વિચાર આવે પણ તમે જોશો કે બે, ચાર પૌષધ થયા પછી એ વિચારો ઘટતા જાય છે, બંધ થાય છે. પૌષધની ટેવ, પેલા વિચારોની ટેવને ટાળે છે. આ વ્રતો ટેવથી, આદતથી, અભ્યાસથી સાધ્ય છે માટે જ એનું નામ શિક્ષાવ્રત છે.

હવે અહીં કોઈને એમ પ્રશ્ન થાય કે, સામાયિક, દેશાવગાશિક તથા પૌષધમાં તો શિક્ષાની જરૂરિયાત માની પણ અતિથિ સંવિભાગવ્રતમાં શિક્ષાની શી જરૂર ? એમાં તો રોટલી, રોટલીનો ટૂકડો કે પાણીની

ટોયલી આપવાની છે ને! એમાંય શિક્ષાની આવશ્યકતા ગણી? અતિથિસંવિભાગ વ્રતમાં છે તો દાનઃ એ દાનધર્મ તો મૂળનો છે, સમ્યક્ત્વથીયે પહેલાં પ્રાપ્ત થનારો છે. દાનધર્મ તો મિથ્યાત્વીમાં પણ છે ને! છતાં એ વ્રતને છેક છેલ્લે કેમ ગણ્યું? આ વાત સમજવા લગીર ઊંડા ઉતરવું પડશે.

દાન બે પ્રકારે છે: ૧. સાધુ જાણીને આપવું, ૨. સાધુ થવાને આપવું. બીજાં બધાં દાનો સાધુ જાણીને આપવાનાં છે પણ અતિથિ સંવિભાગવ્રતમાં જે દાન છે તે સાધુ થવાને આપવાનું છે. આ વાત સમજશો તો શ્રી ભગવતીજીમાં કહેલી એક વાત બરાબર સમજાશે. તેમાં પ્રશ્ન છે કેઃ "દાન દેનાર શું કરે છે? શું છોડે છે?" ઉત્તરમાં જણાવાયું છે કે " गोयमा! जीविय चयति दुच्चयं चयति दुक्करं करेति० ' [भग० सू० २६३] દાન દેનાર દુષ્કર કરે છે. દુસ્ત્યજ તજે છે."

આમાં પ્રશ્ન થશે કે રોટલીનો ટૂકડો દેવામાં દુષ્કર શું અને એટલા ત્યાગમાં દુસ્ત્યજ શું? એ સમજવા દુન્યવી દૃષ્ટાંત વિચારવું પડશે. દસ્તાવેજની નીચે સહી કરતાં કેટલો વિચાર કરો છો? શા માટે? કલમ કેટલી ઘસવાની છે? શાહી કેટલી વપરાવાની છે? ત્યાં કિંમત, જવાબદારી, શાહી કે કલમ નથી, પણ દસ્તાવેજ આખાની છે, દસ્તાવેજમાં સમાયેલી હકીકતની છે. અતિથિસંવિભાગ વ્રત મુજબ દાન દેનારો સાધુપણાનો સોદો કરે છે, સાધુ થવાને આપે છે. તેની ભાવના એવી છે કે સાધુપણા વિના આ જીવનો મોક્ષ નથી, નથી, તે નથી જ: "હું જોકે સાધુપણું લઈ શકતો નથી, તોપણ સાધુપણાનો ઉમેદવાર છું, તેથી આ દાનથી સાધુપણાનો (સોદો) કરું છું કે મને ભવાંતરમાં સાધુપણું પ્રાપ્ત થાઓ." પુણ્ય માટે, સામાન્ય દાન માટે, સંયમીને સહાય માટે દાન એ વાત અલગ, પણ સાધુપણાના સોદાની દૃષ્ટિએ જે દાન દેવાય તે અતિથિસંવિભાગ વ્રત. એવી પરિણતિ કેટલી મુશ્કેલ છે? આથી સમજાશે કે એનું સ્થાન છેલ્લે શાથી છે.

સ્યાદ્વાદની વ્યાખ્યા

શિક્ષાવ્રતોનો આગલો સંબંધ જણાવી શાસ્ત્રકાર મહારાજા હવે અષ્ટાહ્નિકા સંબંધી વિવેચન કરે છે. જેઓ શિક્ષાવ્રતોને ધારણ કરનારા

હોય તેઓએ અઠ્ઠાઈનાં છ પર્વો જરૂર આરાધના કરવા યોગ્ય છે. જે મનુષ્ય સર્વવિરતિ આચરવા તૈયાર હોય તે મનુષ્ય આવાં પર્વોની આરાધના કેમ છોડે? હવે એ અઠ્ઠાઈ કેટલી, ક્યી, વગેરેનું વર્ણન ગ્રંથકાર કરે છે.

अष्टाह्निकाः षडेवोक्ता :. स्याद्वादभयदोत्तमैः ।
तत्स्वरूपं समाकर्ण्य, ह्यासेव्याः परमार्हतैः ॥ १ ॥

સ્યાદ્વાદની આજના આપણા કેટલાકો તરફથી થતી વ્યાખ્યા તદ્દન મૂર્ખાઈ ભરેલી છે, અજ્ઞાનમય છે. એ ક્યી વ્યાખ્યા જણાવવામાં આવે છે? "હા તેની ના, અને ના તેની હા એટલે સ્યાદ્વાદ!" "ધર્મ કરવો તે કરવો તે નિશ્ચય અને દુનિયા જાળવવી તે વ્યવહાર એ સ્યાદ્વાદ!" આવો અર્થ અજ્ઞાનતાભર્યો છે. સ્યાદ્વાદનો અર્થ એવો નથી. જે વસ્તુ જે અપેક્ષાએ જે રીતિએ રહેલી હોય તે વસ્તુને તે અપેક્ષાએ તે રીતિએ જોવી, કહેવી તેનું નામ સ્યાદ્વાદ. તે સ્યાદ્વાદની આ વ્યાખ્યા : ત્રણ આંગળી ઊંચી કરેલી છે. એમાંનો આજુબાજુની વચ્ચે રહેલી આ આંગળી નાની કે મોટી? આ આંગળી એકાન્તે નાની પણ નથી, એકાન્તે મોટી પણ નથી: નાની પણ છે અને મોટી પણ છે. નાની આંગળીથી તે મોટી છે અને મોટી આંગળીથી તે નાની છે. તેનામાં નાનાપણું તથા મોટાપણું બન્ને રહેલાં છે.

સ્યાદ્વાદની વ્યાખ્યા સ્યાદ્વાદી જ કરી શકે?

સ્યાદ્વાદ કોણ કહી શકે? સ્યાદ્વાદની વ્યાખ્યા કોણ કરી શકે? આ સમજવા જરા ઊંડા જવું પડશે. જેઓ અનંતકાલ, અનંતક્ષેત્ર, અનંતદ્રવ્ય અને અનંતભાવને દેખી શકે, તેમજ પરિણામ, તેના પલટા થયેલા, થતા અને થવાના જોઈ શકે, દ્રવ્યપર્યાય, તેનું ભેદાભેદપણું વગેરે જાણી શકે તે જ સંપૂર્ણતયા સ્યાદ્વાદને જાણી શકે, તે જ કહી શકે અને તે જ વ્યાખ્યા કરી શકે. સીધી આંગળીને વાંકી કરાય ત્યારે શું થાય? આંગળીમાંનું સીધાપણું દૂર થયું, વાંકાપણું દેખાયું: ફરી સીધી કરી ત્યારે વાંકાપણું દૂર થયું, સીધાપણું દેખાયું. સીધાપણામાં તથા વાંકાપણામાં, ઉભય પરિસ્થિતિમાં આંગળી તો તેની તે જ કાયમ

છે. અવસ્થા ફરે, ફરતી જાય પણ વસ્તુ ટકે. સર્વ દ્રવ્યના, સર્વકાળના, સર્વ પર્યાય વ્યાપકપણે ભેદાભેદ સાથે જાણી શકે તે જ તેને કહી શકે. કોઈ પણ અવસ્થામાં દ્રવ્ય જૂદું નથી. આવો સ્યાદ્વાદ કહેવાને હકદાર છે. આવું જ્ઞાન ધરાવનાર સ્યાદ્વાદી છે. આવું કોણ જાણી શકે ? સર્વજ્ઞ ! સર્વજ્ઞ ભગવાન્ સ્યાદ્વાદને યથાસ્વરૂપ કહી શકે. જૈનશાસનમાં એકલા જ્ઞાનની, માત્ર વિદ્વતાની કે વકતૃત્વની કિંમત નથી. દુન્યવી વ્યવહારમાં ભલે એ કિંમતી હોય. જૈનશાસનના પગથિયામાં તો અમલની, આચરણની અને ચારિત્રની કિંમત છે, અને એ જ સંયમનું મૂલ્ય છે. તેને જે જાણે, જે નિરૂપણ કરે, જે આચરે તે સ્યાદ્વાદી કહેવાય.

જૈનના ત્રણ નિશ્ચય

છ કાયાના જીવોને કાયમી અભયદાન દેનારા શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ આ છ અટ્ઠાઈ કહી છે. શ્રાવકપણું સમજનારામાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની માન્યતા સુદૃઢ હોય. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને અંગે જ જૈનમાં ત્રણ નિશ્ચય આવ્યા હોય, સુદૃઢ થયા હોય. તે ત્રણ નિશ્ચય કયા ? **इणमेव निग्गंथं०** (उवा० पृ० २) આ નિર્ગ્રંથપ્રવચન એ જ અર્થ, એ જ પરમાર્થ; એટલું જ નહિ, પણ આગળ વધીને એના વિનાના તમામ બીજા પદાર્થો અનર્થ જ છે. આ ત્રણ નિશ્ચયવાળો જ જૈન હોય. જૈનને આ ત્રણ નિશ્ચય હોય જ. પ્રાચીનકાળમાં ગુરુ પાસે વ્રત લે, ગણધર પાસે વ્રત લે કે તીર્થંકર પાસે વ્રત લે ત્યારે આ ત્રણ એ કરાર કરવામાં આવતા (૧) નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની શ્રદ્ધા કરું છું. (૨) નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની પ્રતીતિ કરું છું. અને (૩) નિર્ગ્રંથપ્રવચનની રૂચિ કરું છું.

અટ્ઠાઇનું વર્ણન

આવા ત્રણ નિશ્ચયવાળા પરમાર્હતોએ, પરમશ્રાવકોએ, પરમજૈનોએ આ અટ્ઠાઇઓ આસેવ્ય છે. અહીં **'सेव्यं'** નહિ કહેતાં **आसेव्यं** કેમ કહ્યું ? સેવવું એટલે તો 'એક પણ સેવવું, આરાધવું' એવો અર્થ થાય. પણ અહીં એ અર્થ સમર્થ નથી. અહીં **'आसेव्यं'** દરેક વખતે સેવવાના અર્થમાં છે. પ્રતિ વર્ષ છએ અટ્ઠાઇઓ આરાધવી જોઈએ. તે અટ્ઠાઈ છ છે :– (૧) ચૈત્રમાસની (૨) અષાઢ માસની (૩) પર્યુષણાપર્વની

(૪) આસો માસની (૫) કાર્તિક માસની અને (૬) ફાલ્ગુન માસની. ત્રણ અટ્ઠાઈ ત્રણ ચોમાસાને લગતી, એક અટ્ઠાઈ પર્યુષણપર્વની, અને બે અટ્ઠાઈ આયંબિલની ઓળીની.

ચૈત્ર તથા આસોની બે અટ્ઠાઇ શાશ્વતી છે; બાકીની ચાર અટ્ઠાઈ અશાશ્વતી છે. પ્રશ્ન થશે કે આરાધવાનું તો સરખી રીતે કહ્યું, છતાં શાશ્વતી, અશાશ્વતીનો ભેદ શાથી ? ગ્રંથકાર કહે છે કે એ ભેદ અમે નથી કહેતા પણ શ્રી ઉત્તરાધ્યનની બૃહદ્વૃત્તિમાં કહેલું છે કે **दो सासयजत्ताओ, तत्थेगा होइ चित्तमासंमि। अट्ठाइआइमहिमा, बीजा पुण अस्सिणे मासे ॥ १ ॥**

અહીં **'यात्रा'** શબ્દનો પ્રયોગ કેમ કરવામાં આવ્યો ? ચૈત્રની તથા આસોની ઓળીની અટ્ઠાઈ દેવતાઓ પણ આરાધે છે અને તે પણ દેવલોકે રહીને નહિ, પરંતુ નન્દીશ્વર દ્વિપે જઇને તેઓ ત્યાં રહેલા જિનચૈત્યોમાં મહોત્સવપૂર્વક આ ઓળી ઉજવે છે. આથી 'यात्रा' શબ્દનો પ્રયોગ સમુચિત છે. ચૈત્ર તથા આસોની અટ્ઠાઇમાં ચૈત્રની ઓળીની ગણના પ્રથમ એટલા માટે છે કે એ અટ્ઠાઇનું આરાધન ક્ષેત્રાન્તર જઇને સર્વ સંઘ, સર્વ ક્ષેત્રની જનતા કરી શકે. આસો માસની ઓળીમાં તો પ્રાયઃ પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં આરાધન થાય. ચૈત્ર-માસ યાત્રાને અનુકૂળ છે. એ અનુકૂળતા આસો માસમાં નથી. ચાતુર્માસમાં આલેય (સ્થાન)માં શ્રાવકને રહેવાનું હોય ને બહાર જવાનો પ્રતિબંધ હોય તેથી ગામ બહાર જાય નહિ. તો પછી યાત્રા શી રીતે શક્ય બને ? સર્વ શ્રદ્ધાળુઓ સ્થાનાંતરે જઈને આરાધી શકે, માટે ચૈત્રમાસની ઓળીની ગણના પ્રથમ રાખવામાં આવી છે. 'यात्रा' એટલે યાત્રાએ ગયા એટલે પત્યું, એમ નહિ, પણ સ્થાનાંતર તીર્થક્ષેત્રે જઇને અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવપૂર્વક અટ્ઠાઈનો મહિમા કરવો. પઆઓ दोवि सासय जत्ताओ **करेंति सव्वदेवावि । नंदीसरंमि खयरा, नरा य निअएसु ठाणेसु ॥२ ॥** દેવતાઓ નંદીશ્વરદ્વીપે જાય છે, ખેચરો (વિદ્યાધરો), મનુષ્યો પોતાના સ્થાનમાં બેય અટ્ઠાઈની આરાધના કરે છે. આરાધના છએ અટ્ઠાઈની તેમાં બે શાશ્વતીના વર્ણનમાં બેની વાત કહી.

અટ્ઠાઈ બે શાશ્વતી, ચાર અશાશ્વતી–એ શી રીતે ?

આ બે અટ્ઠાઇ દેવતાઓ પણ ઉજવે છે, નંદીશ્વરદ્વીપે જઈને

ઉજવાય છે, કાયમ ઉજવાય છે. હવે આ લોકની દૃષ્ટિએ જોઇએ. પર્યુષણમાં પ્રતિવર્ષ કલ્પસૂત્ર સાંભળો છો, એ શ્રવણ ધ્યાનપૂર્વકનું હોય તો લક્ષ્યમાં હશે કે બાવીશ તીર્થંકરના શાસનમાં પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક તથા સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ હોતું નથી. માત્ર દેવસિ તથા રાઇ બે જ પ્રતિક્રમણ હોય છે. હવે જ્યાં ચાતુર્માસિક તથા સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ જ ન હોય ત્યાં અટ્ઠાઇઓ શાની હોય? આ રીતે સિદ્ધ છે કે ચાર અટ્ઠાઇઓ અનિયમિત છે. આયંબિલની ઓળીની બે અટ્ઠાઇ તો ચોવિશે જિનેશ્વર દેવોના શાસનમાં હોય છે જ, આરાધાય છે જ.

અનુકૂળ વેપાર રોકડિયો કે ઉધારિયો?

કોઇને એમ થાય કે ત્યારે તો બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં ધર્મ રહેલો અને આજે મુશ્કેલ! પણ જરા ઊંડા ઊતરો તો સમજાય કે એ શાસનમાં ધર્મ મુશ્કેલ, આ શાસનમાં રહેલો છે. દુનિયામાં રોકડિયો વ્યાપાર અનુકૂળ કે લેવડદેવડનો ઉધારિયો? કેવળ રોકડાથી જ ધંધો ચાલતો હોય તો તેટલો ન ચાલે કે જેટલો લેવડદેવડની યોજનાથી (ઉધારિયાથી) ચાલે.

બાવીશ તીર્થંકરના સાધુઓનો ધર્મ રોકડિયા વેપાર જેવો છે. એમને માટે રાઇ અને દેવસિ પ્રતિક્રમણ; પણ બે જ વખત બે પ્રતિક્રમણ એમ નહિ. દિવસના મધ્ય ભાગથી રાત્રિના મધ્યભાગ સુધી રાઇ, એમ ખરું, પણ જ્યારે જ્યારે દોષ લાગે, દોષ લાગ્યો દેખાય કે તરત તે જ વખતે તે કાળને લગતું દેવસિ કે રાઇ પ્રાતિક્રમણ કરી જ લે. એનો વાયદો નહિ. એક વાર પ્રતિક્રમણ કર્યું, વળી ઘડી પછી દોષ લાગે તો ઘડી પછી પણ પ્રતિક્રમણ કરે. જેટલીવાર દોષ લાગ્યો દેખાય તેટલી વાર પ્રતિક્રમણ કરે.

પ્રથમ તથા ચરમ જિનેશ્વરના સાધુઓ તો ગમે તેટલી વખત દોષ લાગે પણ સવારે તથા સાંજે જ પ્રતિક્રમણ કરે, એટલે એમનો વપાર ઉધારિયા જેવો અનુકૂળ, વળી પંદર દિવસના દોષોના અંગે પાક્ષિક તેમજ ચાતુર્માસિક દોષ અંગે ચાતુર્માસિક તથા વર્ષના દોષ અંગે સાંવત્સરિક. બાવીશ તીર્થંકરના સાધુઓ એવા પ્રાજ્ઞ તથા સરળ કે દોષ તરત સમજી જાય, દોષનું પ્રમાણ તરત લક્ષ્યમાં લે, તરત

પ્રતિક્રમણ કરે, તરત ગુરુ પાસે આવે અને આલોવે. તેથી એમના માટે પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક, સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની જરુર રહેતી નથી.

આપણી હાલત કઈ ?

આપણે તો પ્રમાદના પોટલા છીએ, પૌષધવાળાને માતુ કરવા જવું પડે ત્યારે આવીને તેણે ઈરિયાવહિ કરવી જોઈએ. હવે જેને પાંચ સાત વાર માતુ જવું પડે તેને પૂછી જૂઓ કે તે કેટલો કંટાળે છે ?ત્યારે આ સાધુઓ દોષ દેખે કે તરત પ્રતિક્રમણ કરે ! તરત આલોવે ! કયું આકરૂં ?

પ્રશ્ન–એ સાધુઓને દોષ ન લાગે તો ?

દોષ ન લાગે એ કેમ બને ? દોષ તો લાગ્યા કરે. પ્રમાદ તો ત્યારેય પણ ખરો, કારણ કે બાવીશ તીર્થંકરના સાધુઓ માટે ય પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત જેય ગુણસ્થાનક રહેલાં છે.

પ્રશ્ન–આ પ્રતિક્રમણનો નિયમ સાધુઓ માટે કે શ્રાવકો માટે પણ ખરો ?

શ્રાવકોને તો પાંચ જ પ્રતિક્રમણ. બાવીશ તીર્થંકરના શાસનમાં મહાવ્રતો ચાર. એ નિયમ પણ સાધુઓ માટે છે, પરંતુ શ્રાવકો માટે તો અણુવ્રત પાંચ જ છે.

આપણો મુદ્દો એ છે કે બાવીશ તીર્થંકરના વખતમાં સાધુઓને પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ન હોવાથી એ અટ્ઠાઈઓ નિયમિત કહી. ચૈત્ર, આસોની અટ્ઠાઈ દરેક કાળે, દરેક તીર્થંકરના શાસનમાં ઉજવાય છે, માટે શાશ્વતી કહે છે. શ્રાવકોમાં દરેક કાળે આ બે અટ્ઠાઇઓ તો હોય જ, ઉજવાય જ. બાવીશ તીર્થંકરના શાસનમાં નિયમિત છે. શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન તથા મોક્ષને અંગે પણ અટ્ઠાઈ ઓ નિયમિત છે. ચૈત્ર તથા આસોની અટ્ઠાઇ તો દેવો અને મનુષ્યો પણ ઉજવે છે.

'तह चउमासिअतिअगं, पज्जोसवणा य तहय इअ छक्कं ।
जिणजम्मदिक्खकेवल–निव्वाणाइसुअसासइआ ' ॥ ३॥

સૂત્રમાં છે !

ચૈત્ર તથા આસોમાં દેવતાઓ પણ નંદીશ્વરદ્વીપે જઈને જિનાલયોમાં

મહોત્સવપૂર્વક પૂજા, મહાપૂજા કરી એ અષ્ટાહ્નિકા ઉજવે છે એ સાંભળીને પ્રતિમાના દુશ્મનો વમળતાં પડશે. તેવાઓ કહે છે કે: "સૂતરમાં ક્યાં છે?" બિચારાઓમે '**સૂત્ર**'માં એમ પણ બોલતાં આવડતું નથી એથી '**સૂતર**'માં હોય તો લાવો' એમ કહેનારાઓને, અહીં જણાવી દેવામાં આવે છે કે, આ વાત '**જિવાભિગમ**' સૂત્રમાં છે.

જીવાભિગમ સૂત્રમાં શું કહે છે?

જીવાભિગમ મૂલ સૂત્રમાં નંદીશ્વર દ્વિપના અધિકારમાં શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે, ત્રણ ચતુર્માસિક, પર્યુષણની, ચૈત્ર તથા આસોની લગતી અઠ્ઠાઈના દિવસોમાં, પવિત્ર તહેવારોમાં ઘણા ચારે પ્રકારના દેવો ભવનપતિઓ, વ્યંતરો, જ્યોતિષીઓ, અને વૈમાનિકો નંદીશ્વરદ્વિપે જઈને ત્યાંના જિનચૈત્યોમાં મહાન્ ઉત્સવપૂર્વક જિનબિંબનું પૂજન કરે છે, મહાપૂજા કરે છે, ગીતનૃત્યાદિ ઉત્સવ કરે છે. '**तत्थ णं बहवे भवण-वइवाणमंतर०**' (પૃ૦ ૨૬૭)

ચૈત્ર, આસોની અઠ્ઠાઇને અંગે

ચૈત્ર તથા આસોની અઠ્ઠાઇ શાશ્વતી છે. એ અઠ્ઠાઈમાં શ્રીસિદ્ધચક્રનું આરાધન થાય છે. આયંબિલ તપ વડે એ અઠ્ઠાઈની આરાધના થાય છે. એ અઠ્ઠાઈમાં જિનચૈત્યોમાં પૂજા, મહાપૂજા, અંગરચના વગેરે મહોત્સવો કરવાના છે. પ્રથમ જોઈ ગયા કે સૂત્રમાં ક્ષેત્રાન્તરે (તીર્થે) જઈને ઉજવાય છે યાને એ અઠ્ઠાઈ યાત્રાપૂર્વક ઉજવાય છે. તે અઠ્ઠાઈમાં શ્રીપાલ મહારાજ તથા મયણાસુંદરીની જેમ શ્રી સિદ્ધચક્રયંત્રનું આરાધન કરવું આવશ્યક છે. માત્ર બાહ્યથી એમ નહિ પરન્તુ લલાટ વગેરે દશ સ્થળોએ આકૃતિ સ્થાપી ધ્યાન ધરવાનું છે.

છ અઠ્ઠાઈ માટેનું વિધાન

ચૈત્ર તથા આસોની અઠ્ઠાઈને અંગે આટલું જણાવ્યા પછી હવે શ્રીવિજયલક્ષ્મીસૂરીશ્વરજી મહારાજ છ અઠ્ઠાઈને અંગે સામાન્યથી શું કરવું જોઈએ તે જણાવે છે. અમરિ પડહો વગાડવાનો, વિસ્તારથી પ્રત્યેક જિનમંદિરે અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરવો તથા ખાંડવું, પીસવું, દળવું, ન્હાવું ધોવું, આરંભ, સમારંભ, વિષય, કષાય અને સેવનાદિનો પોતાએ ત્યાગ કરવો અને બીજા પાસે તે કરાવવું નહિ; આ ક્રિયાઓનો નિષેધ થવો જોઈએ.

પર્યુષણની અટ્ઠાઈમાં આરાધનાનું વિધાન.

પર્યુષણા એ પર્વાધિરાજ છે. સર્વ પર્વમાં શિરોમણિ છે. એ પર્વ અંગેની અટ્ઠાઈ પાંચ પ્રકારે આરાધવી જોઈએ.

(૧) સર્વત્ર અમારિ પડહો વગડાવવો. (૨) સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરવું. (૩) પરસ્પર ખામણાં કરવાં (૪) અટ્ઠમ તપ કરવો અને (૫) ચૈત્યપરિપાટી કરવી.

આ પાંચે પ્રકારે પર્યુષણા પર્વની અટ્ઠાઈમાં આરાધના કરવાની છે.

અમારિ પડહ

(૧) **પહેલું આવશ્યક કૃત્ય-સર્વત્ર અમારિ પડહ** વગડાવવો. યાદ રાખો કે જૈનોમાં ધર્મ કેવલ દયા ઉપર જ નિર્ભર છે. છ કાયના જીવોની દયા બને એટલી પોતે જ કરવી, એમ નહિ, બીજાઓ પાસે પણ કરાવવી. તેનું નામ અમારિ પડહ-અમારિ ઉદ્ઘોષણા. દયાના દુશ્મનોને અમારિની ઉદ્ઘોષણાની વાત પણ ખટકશે પણ ખાસ ઉપાસકદશાંગમાં પણ શ્રેણિક મહારાજાએ કેટલીય વાર અમારિની ઉદ્ઘોષણા કર્યાના ઉલ્લેખો છે.

સાધર્મિક વાત્સલ્ય.

(૨) **બીજું આવશ્યક કૃત્ય-સાધર્મિક વાત્સલ્ય.** અમારિ પડહને અંગે આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજની કથા અને તેમની પ્રવૃત્તિ આગળ જણાવવામાં આવશે. હવે સાધર્મિક વાત્સલ્ય કૃત્યને અંગે 'અર્ચન' શબ્દનો પ્રયોગ છે. સાધર્મિકની ભક્તિ માત્ર નહિ પણ પૂજન કરવાનું અત્ર લખે છે. બધા સાધર્મિકોનું પૂજન કરવું જોઈએ. બધાનું ન બને તો કેટલાકોનું પણ પૂજન આવશ્યક કાર્ય છે. આ કૃત્ય ઉપર ગ્રંથકારે કેટલો ભાર મૂક્યો એ લક્ષ્યમાં લો ! જરા વિચારો તો સહેજે સમજાય કે ધર્મ પામ્યા કોના પ્રતાપે ? સાધર્મિકનો સંસર્ગ ન હોય તો ધર્મ પમાય કયાંથી ? સધાય કયાંથી ? સાધર્મિકની વસ્તિમાં, સહવાસમાં રહેતા હો તો ધર્મનું, આચારવિચારનું ભાન થાય. સાધુમહાત્માઓ આવે, ત્યાં દર્શને જવાય, વ્યાખ્યાન વાણી સંભળાય અને તેથી સહેજે ધર્મ પમાય, સધાય, સાધી શકાય. સાધર્મિકની વસ્તિમાં ન રહેતા હો, અરે, જંગલમાં રહેતા હો, એકાકી

રહેતા હો તો ગુરુનો જોગ મળે ? પર્વદિવસે 'કેમ ભાઈ; પૌષધ કરવો છે ? સામાયિક કર્યું ? પ્રતિક્રમણ કર્યું ? પૂજા કરી ? વગેરે સાધર્મિક વિના કોણ પૂછે ? અન્ય કોણ યાદ આપે ? કોણ પ્રેરણા કરે ? ધર્મવ્યવસાયમાં પૃચ્છક, પ્રેરક સાધર્મિક જ છે. સમાનધર્મી એટલે સાધર્મિક. તેનો સંબંધ સાંપડવો ઘણો જ મુશ્કેલ છે.

सर्वे: सर्वैर्मिथः सर्वे सम्बन्धा लब्धपूर्विणः ।
साधर्मिकादिसम्बन्धलब्धारस्तु मिताः क्वचित् ॥१॥

જગતમાં સર્વજીવોએ સર્વજીવોની સાથે સર્વપ્રકારના સંબંધ અનંતી વખત મેળવ્યા છે. પિતા, પુત્ર, ભાઇ, ભગિની આદિ સંબંધો સંધાયામાં બાકી રહી નથી પણ સાધર્મિકપણાનો સંબંધ તો પ્રમાણોપેત જ હોય છે. એ સંબંધ મર્યાદિત, અલ્પ જ સાંપડે છે. સાધર્મિકનો સમાગમ મોટા પુણ્યે મળે છે. દૂર બંગલામાં રહેતો માણસ, પર્વદિવસે વ્હેલી સવારે મોંમાં દાતણનો ઘોદો ઘાલે તો એને શરમ આવે ? નહિ, કેમકે પાસે સાધર્મિક નથી. સાધર્મિકની શેરીમાં રહેતા હો તો હરગીજ એ ન બને. અધર્મથી બચાવનાર, પ્રતિકાર કરનાર સાધર્મિક છે, સાધર્મિકનો સંસર્ગ છે. સાધર્મિકનો સમાગમ પુણ્યોદયે, મોટા પુણ્યે મળે તો પછી એની સેવા, એની અનુકૂળ સેવા, પૂજા મહાપુણ્યોદયથી જ મળે એમાં આશ્ચર્ય શું ? **'एगत्थ सव्वधम्मा साहम्मिअवच्छलं तु एगत्थ । बुद्धितुलाए तुलिया दोवि अतुल्लाइं भणिआइं ॥ १ ॥** બુદ્ધિના ત્રાજવાના એક પલ્લામાં સર્વધર્મ મૂકાય, બીજા પલ્લામાં સાધર્મિક વાત્સલ્ય મૂકાય તો બે સરખાં નથી. સાધર્મિક વાત્સલ્ય કર્યાને અંગે શ્રી ભરત મહારાજા, નરદેવ, દંડવીર્ય, કુમારપાલ મહારાજાનાં વૃત્તાંતો (દૃષ્ટાંતો) પ્રસિદ્ધ છે.

પરસ્પર ખામણાં.

(૩) **ત્રીજું આવશ્યક કૃત્ય–પરસ્પર ખામણાં છે.** પર્યુષણામાં જો પરસ્પર ખામણાં ન થાય તો અનંતાનુબંધિની હદમાં જવાય કે જે સમ્યક્ત્વગુણનાશક છે. ચંડપ્રદ્યોતન રાજાને જેમ ઉદાયન રાજાએ ખમાવ્યા તેમ દરેકે પરસ્પર ક્ષમા, ક્ષમાપના કરવાં જોઈએ. એક જ ખમે અને સામો ન ખમે તો ? શાસ્ત્રકાર કહે છે કે– **जो उवसमइ**

तस्य अत्थि आराहणा, जो न उवसमइ तस्स नत्थि आराहणा, तम्हा अप्पणा चेव उवसमियव्वं से किमाहु भंते ?, उवसमसारं खु सामण्णं ॥ (कल्प० सू० ५९) સામો ન ખમે, ન ખમાવે તોપણ ખમાવનાર પોતે તો આરાધક જ છે. જો એમ ન માનીએ તો સાધુનું સાધુપણું નહિ મનાય. જે સાધુ થાય છે, તેને અંગે સંસારીઓની મનોવૃત્તિ કેવી હોય છે તેથી શું તે સાધુનો મોક્ષ અટકે છે ? બીજાઓ ખમે કે ન ખમે; ખમાવે કે ન ખમાવે પણ મોક્ષે જનાર તો મોક્ષે જાય છે. કોઈ વખત ક્ષામણા ક્રિયાથી પોતાનું, તેમજ સામનું, ઉભયનું હિત થાય છે. તે ઉપર દૃષ્ટાંત :-

ચંદનબાલા મૃગાવતીનું દૃષ્ટાંત.

(ઠા૦ પૃ૦ ૫૨૪ મહા૦ ચ૦ ગુણ૦ પૃ૦ ૨૭૬, ગા૦ ૭ થી ૧૮, પર્વ ૧૦ સ૦ ૮ શ્લોક ૩૩૧ થી ૩૪૯)

એક વખત શ્રી મહાવીર દેવ કૌશાંબી નગરીમાં સમવસર્યા. આમ તો જ્યારે સૂર્યચંદ્ર વંદન કરવા આવે છે ત્યારે વિકુર્વેલા વિમાનમાં આવે, પણ આ જે પ્રસંગની વાત છે તે પ્રસંગે તેઓ વિકુર્વેલા વિમાનને ત્યાં રાખી મૂળ વિમાને વંદના કરવા આવ્યા. ચંદનાસાધ્વી તો ડાહી છે, અનુભવી છે, જ્ઞાનના અનુભવથી સમયની જાણ છે. (ચંદનાસાધ્વી તે મૃગાવતી સાધ્વીનાં ગુરુણીજી) તેથી તેઓ તો જવાનો સમય જાણીને ઉપાશ્રયે ગયાં. મૃગાવતી પણ આવશે; એમ તો સહેજે ધરાય જને ! મૂળ-વિમાનના પ્રકાશના સંભ્રમે મૃગાવતીને સમયનો ખ્યાલ ન રહ્યો. જ્યારે સૂર્યચંદ્ર ગયા, ત્યારે એકદમ અંધકાર વ્યાપી ગયો, તે જોઈ મૃગાવતી ભય પામી અને દોડાદોડ ઉપાશ્રયે આવી, ઈરિયાવહિ કરી, પોતાની ગુરુણીને કહ્યું: 'મારો અપરાધ ક્ષમા કરો.' તે વખતે સામાન્ય કહેવાય તે રીતિએ ચંદના સાધ્વીએ કહ્યું: " હે ભદ્ર ! તું તો કુલીન છે. વખતનું ભાન રાખવું જોઇએ વગેરે," મૃગાવતીએ પણ કહ્યું: "ગુરુણીજી ! ફરીથી હું એવી ભૂલ નહિ કરું, મને ક્ષમા કરો !" એટલામાં ચંદના સાધ્વીને નિદ્રા આવી ગઈ. મૃગાવતી આવ્યા ત્યારે જ તેઓએ નિદ્રા લેવાને શયન તો કર્યું જ હતું. હવે ચંદના ગુરુણીજી નિદ્રાધીન થયા એટલે મૃગાવતીએ માન્યું કે: "ગુરુણીજી અપરાધની ક્ષમા આપે નહિ ત્યાં સુધી કેમ ચાલે ?" એટલે તેણીએ તો વારંવાર ખમાવ્યા જ કર્યું.

વારંવાર ક્ષમાપનાના કાર્ય રૂપ પશ્ચાત્તાપ આદિથી તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. એ વખતે એક સર્પ ત્યાંથી પસાર થતો હતો. મૃગાવતીએ ચંદના ગુરુણીજીનો હાથ તે સર્પથી બચાવવા ઊંચો કર્યો, આથી ગુરુણીજી ચંદના જાગી ગયાં અને હાથ ઊંચકવાનું કારણ પૂછયું. મૃગાવતીએ જણાવ્યું : 'અત્રેથી સર્પ જતો હતો માટે મેં તમારો હાથ ઊંચો કર્યો.'' ચંદના સાધ્વીઃ "આવા ગાઢ અંધકારમાં તેં સર્પ જોયો શી રીતે ?" મૃગાવતીઃ–"જ્ઞાનથી ?" ચંદના– "જ્ઞાનથી ? પ્રતિપાતિ જ્ઞાનથી કે અપ્રતિપાતિ ?" મૃગાવતીઃ–"અપ્રતિપાતિ જ્ઞાનથી." આ જાણીને ચંદના-સાધ્વીએ પણ મૃગાવતી કેવલિને ખમાવવા માંડયું. ચંદનબાલાને પણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. ક્ષમાપના આવી જોઈએ. ખામણાં આવાં જોઈએ. મિચ્છામિ દુક્કડં આવો જોઈએ.

ક્ષુલ્લક તથા કુંભારના મિચ્છામિ દુક્કડં જેવો મિચ્છામિ દુક્કડં નકામો છે.

કોઈ એક ક્ષુલ્લક સાધુ એક વખત કુંભારની શાલમાં છે. કુંભારના ઘડાઓને કાંકરીઓથી કાણાં કરતો હતો. કુંભાર જ્યારે ઠપકો આપતો ત્યારે તે 'મિચ્છામિ દુક્કડં'' કહેતો પણ ફરીને એ જ આચરણ કરતો. કુંભારે વિચાર્યું, આ 'મિચ્છામિ દુક્કડં'' કેવો ? તેણે પણ કાંકરીઓ લઈને તે ચેલકના કાન મરોડવા માંડયા. કાંકરીઓના સ્પર્શપૂર્વક કાન મરોડવાથી થતી ખંજવાળથી તે ખૂબ પાડતો જાય અને પેલો કુંભાર પણ 'મિચ્છામિ દુક્કડં'' બોલતોજાય અને કાન મરોડતો જાય.

તાત્પર્ય કે આવો મિચ્છામિ દુક્કડં નિષ્ફળ છે, મિચ્છામિ દુક્કડં કહો, ખામણાં કહો, ક્ષમા–ક્ષમાપના કહો, જે કહો તે હૃદયથી હોવું જોઈએ.

અટ્ઠમ તપ.

(૪) **ચોથું આવશ્યક કૃત્ય અટ્ઠમની તપશ્ચર્યાનું છે.** પક્ખીને અંગે એક ઉપવાસ, ચાતુર્માસિકને અંગે છટ્ઠ તથા સાંવત્સરિક પર્વને અંગે અટ્ઠમતપનું વિધાન શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ કહ્યું છે. થાય તેણે અટ્ઠમ અવશ્ય કરવો જોઈએ. જેનાથી એકી સાથે અટ્ઠમ ન થઈ શકે તેણે તે તપ આ રીતે પૂરો કરી આપવો જોઈએ. અટ્ઠમ ન થાય તો તે છ આયંબિલ અગર નવ નીવી અગર બાર એકાસણાં, અગર ચોવીશ

બેઆસણાં કરે અગર છ હજાર સ્વાધ્યાય કરે અગર આઠ હજાર નવકારવાળી ગણે. આ પ્રમાણે જે ન કરે તેને શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનનો દોષ લાગે છે.

તપનાં ફળ.

પ્રસંગે શાસ્ત્રકાર તપનાં ફળ જણાવે છે કે એકસોવર્ષ સુધી નરકીના જીવો અકામ નિર્જરા વડે કરીને જેટલાં પાપકર્મો ખપાવે છે, તેટલાં પાપથી જ ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો નવકારશીના પચ્ચક્ખાણથી દૂર થાય છે; પોરસિના પચ્ચક્ખાણથી એક હજાર વર્ષ, સાર્ધપોરસિથી દશહજાર વર્ષ, પુરિમુઢથી એક લાખ વર્ષ, અચિત્ત જલના એકાસણાથી દશ લાખ વર્ષ, નીવીથી એક ક્રોડ વર્ષ, એકલ ઠાણાથી દશ ક્રોડ વર્ષ, એકલ દત્તીથી સાત ક્રોડ (અબજ)વર્ષ, આચામ્લ(આયંબિલ)થી એક હજાર ક્રોડ વર્ષ, ઉપવાસથી દશ હજાર ક્રોડ વર્ષ, છટ્ઠથી એક લાખ ક્રોડ વર્ષ, અટ્ઠમથી દશ લાખ ક્રોડ વર્ષ સુધીનાં પાપો (તેટલો સમય સુધી નારકીના જીવો જે દુઃખ ભોગવે તે દુઃખો આપનાર જે પાપો તે પાપો) દૂર થાય છે. આથી આગળની તપશ્ચર્યામાં ક્રમે ક્રમે દશ ગણા ગણતા જવું. કલ્પસૂત્રમાં સાંભળો છો કે અટ્ઠમતપના પ્રભાવે નાગકેતુ આ જ ભવમાં પ્રત્યક્ષ ફળ પામ્યો.

તપ નિઃશલ્ય જાઇએ.

તપ તો કરવું પણ કેવું કરવું ? માયાશલ્ય, નિયાણુશલ્ય તથા મિથ્યાત્વશલ્ય રહિત તપ કરવું જોઈએ. દુશ્ચરિત્રની આલોચના ન થાય તેવું અર્થાત્ શલ્યવાળું તપ દુષ્કર છતાં ફળ ન આપે.

આજથી એંશીમી ચોવીશી ઉપર, તેટલા સમય અગાઉ એક રાજાને રાજ્યઋદ્ધિ ઘણી હતી, પણ કુંવરી એક નથી. ઘણી માન્યતાથી એક કુંવરી થઈ, બહુમાન્ય ગણાઈ. તેથી ઘણી લાડકવાઈ થાય એ સ્પષ્ટ છે. સ્વયંવરથી વરને વરી, પરન્તુ પાપનો ઉદય એવો કે ચોરીમાં રંડાણી, વિધવા થઈ, ત્યાં જ ભર્તાર મરણ પામ્યો. હવે શું થાય ? પણ હતી સુશીલા ! આજના મનુષ્યો આવાં ઓઠાં લે છે ? દૃષ્ટાંતો કયાં લે છે ? પડતાનાં ! જેને પડવું હોય તે નીચું જૂએ. ચઢવું હોય તે નીચું ન જૂએ. નીચે જોઈને ચઢી શકાય જ નહિ. ચઢનાર ઊંધે મોંએ ચઢી શકે જ નહિ. હજી ઊતરનાર ગમે તે પ્રકારે ઊતરે. પણ ચઢનારે તો

સીધું જ મેં, ઊંચું જ મેં, સન્મુખ જ મેં રાખવું જોઈએ, આત્માને ઊર્ધ્વગતિ ઇચ્છનારાએ ઊંચા આત્માનાં દૃષ્ટાંતો લેવાં જોઈએ, પડતાનાં કદાપિ લેવાં નહિ. આજકાલના મનુષ્યો પડતાનાં દૃષ્ટાંતો જ વારંવાર આગળ કરે છે.

લક્ષ્મણા સાધ્વીનું દૃષ્ટાંત.

કુંવરી ચોરીમાં વિધવા થઈ, છતાં તેણીએ પવિત્ર શીલ પાળ્યું. તેણીની ગણના સતીમાં થઈ. તેણીએ બ્રહ્મચર્યવ્રત લીધું, કમસર શ્રાવિકાનાં વ્રતો લીધાં અને ધર્મકાર્યમાં જ જીવન ગાળવા માંડ્યું. છેલ્લે છેલ્લા તીર્થંકરની દેશના શ્રવણ કરી, વૈરાગ્યવાસિત થઈ, તેમની પાસે તેણીએ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી. તેનું નામ લક્ષ્મણા સાધ્વી.

આ દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. તેણીથી એક વખત ચકલાચકલીનું મૈથુન-કાર્ય જોવાઈ ગયું. આ જોઈ તેણીને મનમાં વિચાર આવ્યોઃ– "અહો ! અરિહંત ભગવાને મૈથુનની આજ્ઞા કેમ નહિ આપી હોય ? સમજાયું, તેમને વેદ નહિ એટલે અવેદી એવા તેઓ વેદવાળાની વેદના કયાંથી જાણે?" કેમ જાણે ? અરિહંત જન્મથી જ અવેદી ન હોય. એક ક્ષણ પસાર થઈ, ફરી તેણીને ભૂલ સમજાઈ, હૃદયમાં વિચાર આવ્યોઃ "અહો ! મેં કેવું અસત્ય ચિંતવ્યું ? જેઓ સર્વ કાલ, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ ભાવને જાણે, તેમનાથી વળી અજાણ્યું શું હોય ?"

"હવે મારે આલોયણા શી રીતે લેવી ?" તેણીને વિચાર થયો કેઃ "હું આલોચના લેવા જઈશ એટલે ગુરુ સ્હેજ ઠપકો આપશે કે તારી આવી દૃષ્ટિ ? તિર્યંચ, પશુપક્ષી કે નાનામોટા જનાવરની તો આવી દૃષ્ટિ હોય પણ તારી, કુલીનની, સાધ્વીની આ દૃષ્ટિ ?" આ વિચારના વમળે તેણી અટવાઈ. આલોચના લેવી એ તો નક્કી જ ! વળી વિચાર્યું: "વાંધો શો ? ઉપાલંભ આપશે તો પણ ગુરુ છે ને ! ગુરુમહારાજ ઠપકો આપવા યોગ્ય છે, એ જો ઉપાલંભ ન આપે તો અન્ય કોણ આપે ? અને મારાથી ગૂનો થયો છે, માટે હું સાંભળવા યોગ્ય છું, મારે સાંભળવું જ જોઈએ," આવું વિચારી તેણીએ ગુરુ પાસે જવા ગમન આદર્યું. થયું શું ? ઓચિંતો પગમાં કાંટો વાગ્યો. તેથી આ અપશુકન થયા એમ માન્યું અને ક્ષોભ પામી પણ ગુરુ પાસે ગઈ.

પણ તેણીએ આલોયણા બીજાના નામે પૂછી કેઃ "હે ભગવાન્! જે આવો ખરાબ વિચાર કરે તેને શી આલોયણા આવે?"

ગુરુએ તો રીતિ અનુસાર આલોયણા કહી દીધી. લક્ષ્મણાએ તેનો અમલ પણ કર્યો. આલોયણામાં તપશ્ચર્યા સામાન્ય નહોતી. એક બે વર્ષ નહિ પણ પચાશ વર્ષ સુધી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરી. 'छट्ठट्ठमदसमदुवालसेहिं निव्विगइएहिं दस वरिसे! तहय खमणएहिं दुन्नि अ, दो चेव य भुंजिएहिं च ॥१॥ मासक्खमणेहिं सोलस, वीसं वासाइं अंबिलेहिं च। लक्खण अज्जा एवं कुणइ तव चरित्तं पन्नासं ॥२॥ દશવર્ષ સુધી છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ, દશમ, દુવાલસ કર્યા, વીશ વર્ષ આયંબિલ કર્યા, સોળવર્ષ માસક્ષમણ કર્યા, પારણે કંઈ અભિગ્રહઃ કર્યા, અંતરે બે વર્ષ એકાસણાં, બે વર્ષ બેસણાં વગેરે અન્ય તપશ્ચર્યાઓ કરી. એવી રીતે પચાસ વર્ષ સુધી તીવ્ર તપ કર્યો, છતાં શલ્ય હોવાથી, દુશ્ચરિત્ર જાહેર ન કરવાથી અને ગુરુ પાસે આલોયણા બીજાના નામે લેવાથી તે લક્ષ્મણા સાધ્વી આત્માની શુદ્ધિને મેળવી શકી નહિ. છેલ્લે પણ આર્ત્તધ્યાને મરણ પામી, દુર્ગતિએ ગઇ. આવતી ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થેશ શ્રીપદ્મનાભજીના શાસનમાં તેણીનો આત્મા મોક્ષે જશે.

તપ નિઃશલ્ય જોઇએ એ તાત્પર્ય છે. જો તપથી કર્મનો નાશ થતો હોય તો લક્ષ્મણા સાધ્વીનાં કર્મોનો નાશ કેમ ન થયો? 'પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાથી કર્મોનો નાશ થાય છે' એ સર્વજ્ઞનું વચન છે. સર્વજ્ઞવચનાનુસાર આલોયણા આપનાર, ગુરુ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ. શલ્યવાળું તપ તેટલું ફળ ન દે. કહ્યું છે કે—

'ससल्लो जइवि कट्ठुग्गं, घोरं वीरं तवं चरे।
दिव्वं वाससहस्सं तु, तओ तं तस्स निष्फलं ॥

શલ્યવાળો મનુષ્ય ઉગ્ર કષ્ટવાળી એવી હજાર વર્ષ સુધી દેવતાઈ તપશ્ચર્યા કરે છતાં તે શુદ્ધ ન થાય, કેમકે તે પોતાનું પાપ ગુરુ પાસે ખુલ્લું કરતો નથી; એથી એ શલ્યતાવાળો જ છે અને તેથી તેનું તે તપ નિષ્ફળ જાય છે. (લક્ષ્મણા આર્યા અધિકાર મહાનિશીથ અ૦૬ ગા૦ ૨૧૧થી)

ઠાયેાત્સર્ગનું ફળ

तिन्नेव सया हवंति पक्खमिं।
पंच य चाउम्मासेअट्ठसहस्सं च वारिसए ॥

१६२७ पायसमा ऊसासा कालपमाणेण हुंति नायव्या ।
एयं कालपमाण उस्सग्गेणं तु नायव्व १६३६ (आव० नि०)

સંવત્સરિ પ્રતિક્રમણમાં એક હજાર આઠ શ્વાસોશ્વાસનો કાયોત્સર્ગ આવે છે. 'चंदेसु निम्मलयरा' સુધી પચીશ શ્વાસોશ્વાસ થાય એમ નિર્યુક્તિકાર જણાવે છે અને તે શ્વાસોશ્વાસ પદ દીઠ ગણવો. ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણમાં પાંચસેં શ્વાસોશ્વાસનો, પાક્ષિકમાં ત્રણસેં શ્વાસોશ્વાસનો કાઉસ્સગ્ગ આવે છે. હવે તે પ્રસંગને અનુસરીને કાયોત્સર્ગથી શ્વાસોશ્વાસના હિસાબે દેવતાનું આયુષ્ય કેટલું બંધાય છે તે શાસ્ત્રકાર જણાવે છેઃ

'लक्खदुगसट्ठिसहस्सपणचत्तचउसया अट्ठ चेव पलियाइ ।
किंचूणा चउभागा सुराउबंधो इगुस्सासे ॥ १ ॥

૨૪૫૪૦૮ (બે લાખ, પીસ્તાલીશ હજાર, ચારસેં સાઠ) પલ્યોપમ + (ઉપરાંત) કંઈક ચાર નવમાંશ પલ્યોપમ. (એક પલ્યોપમના નવ ભાગ કરાય તેમાંથી ચાર ભાગ) જેટલું દેવાયુષ્ય એક શ્વાસોશ્વાસના કાઉસ્સગ્ગથી બંધાય છે. સમસ્ત નવકારના એટલે આઠ શ્વાસોશ્વાસના કાઉસ્સગ્ગથી ૧૯૬૩૨૬૭ (ઓગણીશ લાખ, ત્રેશઠ હજાર, બસેં સડસઠ) પલ્યોપમનું દેવાયુષ્ય બંધાય છે. પચીશ શ્વાસોશ્વાસના લોગસ્સના કાઉસ્સગ્ગથી ૬૧૩૫૨૧૦ (એકસઠ લાખ, પાંત્રીશહજાર, બસેં દશ) પલ્યોપમનું દેવાયુષ્ય બંધાય છે. અહીં પ્રશ્ન થશે કે શું દરેક કાયોત્સર્ગે આટલું આટલું આયુષ્ય બંધાય ? ના, એમ નહિ પણ જે કાયોત્સર્ગ વખતે આયુષ્ય બંધાય તો અહીં જણાવેલું આયુષ્ય જે દેવલોકનું હોય, ત્યાં તે ઉત્પન્ન થાય. આખી જિંદગીના સરવૈયે આ વાત છે.

चैत्य परिपाटीः शासनोन्नतिने अंगे वज्रस्वामीनुं दृष्टांत.

(૫) **પાંચમું આવશ્યક કૃત્ય-ચૈત્યપરિપાટી છે.** દરેક ચૈત્યમાં પૂજા કરવી, કરાવવી અને એ રીતે શાસનોન્નતિ કરવી.

વજ્રસ્વામીનું નામ જૈન જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. દુષ્કાલના સમયમાં તેઓ આખા સંઘને પટ ઉપર બેસાડી, આકાશગામિની વિદ્યાવડે સુકાલવાળા સ્થળે લઇ ગયા છે. ત્યાંનો રાજા બૌદ્ધ છે. તે રાજાએ માન્યતાના કેફે જિનચૈત્યોને પુષ્પો વેચાતાં નહિ આપવાનો હુકમ કર્યો.

આથી જૈનોએ પોતાને ઘેર આવતાં પુષ્પો જિનાલયમાં આપવા માંડયા. રાજાએ પોતાના ફરમાનથી જૈનોને ઘર માટે પણ ફૂલો આપવાં બંધ કરાવ્યાં. કેટલી હદે જૂલમ ! પર્યુષણા પર્વ આવ્યું તેથી શ્રીસંઘે વજ્રસ્વામીને, શ્રીજિનેશ્વરદેવની અંગપૂજાને અંગે ફૂલો સંબંધી પરિસ્થિતિ જણાવી, ઘટતું કરવા વિનંતી કરી. વજ્રસ્વામીજી વિદ્યાના જ્ઞાતા છે. એ તો શ્રી સકલસંઘના અનુભવની વાત તો હતી જ. શ્રી વજ્રસ્વામીજી આકાશગામિની વિદ્યાના યોગે માહેશ્વરી નગરીએ ગયા, ત્યાં હુન્યવી સંબંધે પોતાના પિતાનો મિત્ર બાગવાન રહેતો હતો. ત્યાં જઈને ફૂલો તૈયાર કરવાનું જણાવ્યું. ત્યાંથી પોતે હિમવાન્ પર્વતે શ્રીદેવી પાસે ગયા. પોતાની પૂજા માટે તોડેલું મોટું ફૂલ શ્રીદેવીએ એમની આગળ ધર્યું ત્યાંથી તે ફૂલ લઈ, પાછા માહેશ્વરી આવી ત્યાંથી ફૂલો લઈને જૃંભકદેવકૃત વિમાનમાં પાછા આવી, શ્રીસંઘને ફૂલો આપ્યાં અને જિનાલયોમાં ભારે અંગપૂજા-પૂર્વક મહોત્સવો થયા. સુંદર અંગરચના થઈ. શાસનની પ્રભાવના થઈ, ઉન્નતિ થઈ. આ જોઈને રાજા પણ પ્રતિબોધ પામીને શ્રાવક થયો.

અમારિ પડહ! શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી અકબર બાદશાહનો હૃદય પલટો !

આપણે જોઈ ગયા કે પર્યુષણા પર્વમાં પાંચ કૃત્યો આવશ્યક કહ્યાં: ૧. અમારિ પડહ, ૨, સાધર્મિક વાત્સલ્ય ૩. પરસ્પર ક્ષામણાં ૪. અટ્ઠમ તપ અને ૫. ચૈત્યપરિપાટી.

અમારિ પડહ અટ્ઠાઈ પર્વ આદિ પ્રસંગે શ્રી કુમારપાલ મહારાજાએ, સંપ્રતિમહારાજાએ વગડાવ્યો છે. યાદ રાખજો કે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, મારવાડ, મેવાડ, માળવા, કચ્છ વગેરેમાં જે ધર્મની છાયા છે, જે દયાની છાયા છે, જૈનેતરોમાં પણ જે તે છાયા છે, માંસાહાર પરિહાર જે દેખાય છે તે પ્રભાવ કુમારપાલ મહારાજાનો છે. આગળ કહેવામાં આવ્યું હતું કે અમારિ પડહને અંગે શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ શું કર્યું ? બાદશાહ પાસે કેવી રીતે, કેટલા સમયનો અમારિ પડહ પળાવ્યો ? વગેરે વૃત્તાંત આગળ કહેવામાં આવશે. એમ જે કહ્યું હતું તે વૃત્તાંત હવે કહેવામાં આવે છે.

ગ્રંથકાર શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિ કહે છે કે વર્ત્તમાનકાલે પણ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજે અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધી, તેના આખા

દેશમાં છ માસ સુધીનો અમારિ પડહ કાયમી બનાવ્યો હતો, અર્થાત્ કાયમને માટે પ્રતિવર્ષ છ માસ અમારિ પળાવવાનાં ફરમાનો મેળવ્યાં હતાં. ગ્રંથકાર કહે છે કે આ ચરિત્ર તો મોટું છે, પણ અમારિ તત્ત્વ પૂરતું અત્ર કહેવામાં આવે છે. સ્વપ્રધાનો પાસે શ્રી હીરવિજયજી-સૂરિજીની પ્રશંસા શ્રવણ કરી, દિલ્હીપતિ યવનશાહ, મોગલવંશનો બાદશાહ તે મહાત્માનાં દર્શન કરવા ઉદ્યુક્ત થાય છે અને તરત પોતાનો રૂક્કો મોકલી બાદશાહ નિમંત્રણ મોકલે છે. બહુમાનપૂર્વક બાદશાહ આમંત્રણ આપે છે. મેના, પાલખી બધું મહાત્માને આપવાનો પોતાના અધિકારીઓને હુકમ કરે છે પણ આ ત્યાગીઓને એવું ક્યાં કલ્પે છે ?

આચાર્યશ્રી ગંધારબંદરથી વિહાર કરતાં કરતાં દિલ્હીનગરે સંવત્ (વિક્રમાર્ક) ૧૬૩૯ ના જેઠ વદી ૧૩ (તેરશે) આવી પહોંચે છે. બાદશાહે તેમનો અપૂર્વ સત્કાર કર્યો. સૂરિજી શાહને મળ્યા. બાદશાહના મનોરથ ફળ્યા. સૂરિજીનો, અને તેમના સાધુઓનો સંયમ જોઈ બાદશાહ તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો.

હવે અકબરની ઓળખ આપવામાં આવે છે. દુન્યવી ઓળખ તો જગતના ઇતિહાસે આપી છે કે તે મોગલવંશનો મહાન્ બાદશાહ હતો. આ ગ્રંથકાર, તેની આત્મપરિણતિની ઓળખ એ જ દુન્યવી ઇતિહાસના આધારે આપે છે. એની હિંસકવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિની આથી પીછાણ થાય છે. આગ્રાથી અજમેર સુધી તેણે જે સડક કરી હતી ત્યાં એક એક ગાઉએ, એક એક માઈલે, એક એક મોટો મિનારો બનાવ્યો હતો અને તે તમામ મિનારા ઉપર હરણિયાનાં પોતે શિકાર કરેલાં શીંગડાં ટાંગ્યાં હતાં દુનિયાને પોતાનું શિકારીપણું જણાવવા માટે આ દેખાવ હતો. આજનું જગત્ પણ પોતાને શિકારી મનાવવામાં બહાદુરી માને છે ને ! વિચારો, હિંસાની કઈ હદ સુધીની પરિણતિમાં તે લીન હતો ! આચાર્યશ્રીએ તેના હૃદયને આખું ય પલટાવી નાંખ્યું. બાદશાહને દયાદ્ર બુદ્ધિવાળો બનાવી દીધો. આચાર્યશ્રીએ એવો ઉપદેશ આપ્યો કે એ બાદશાહની દૃષ્ટિ જ બદલાઈ ગઈ.

બાદશાહ પાસે સૂરિજીએ શું માગ્યું ?

બાદશાહે સૂરિજીને કહ્યું : " મહાત્મા ! મહારાજ ! ! દુનિયામાં તો એવો નિયમ છે કે યાત્રિક પોતે ચાલી ચલાવીને ગંગા-યમુનાના

તીરે જાય છે પણ મેં તો તેથી ઉલટી આચરણા કરી છે. આપનાં દર્શનનો ઉમેદવાર હું હતો; મારે આપ હો ત્યાં આવવું જોઈએ, તેને બદલે મેં આપને અહીં બોલાવ્યા. દર્શનનો હેતુ મને હતો અને મુસાફરીનો પરિશ્રમ આપને આપ્યો! આટલું છતાં મહાત્મન્! તમે તો જબરા ત્યાગી છો, અમારી પાસેથી કાંઈ લેતા પણ નથી. આપ કાંઈ પણ માગો એવી મારી ઉમેદ છે.

સૂરિજીએ કહ્યું–સાધુઓ સર્વથા પરિગ્રહથી વિરમેલા છે. વ્રતવાળા માગે શું? દિલ્હીનો બાદશાહ જ્યારે આગ્રહપૂર્વક વિનવે છે ત્યારે આચાર્યશ્રી કહે છે: "હે શાહ! બાદશાહ! તારી ઇચ્છા જ છે તો અમારી માગણી છે કે તમારા અખિલ રાજ્યમાં દરેક પર્યુષણા-પર્વના આઠ દિવસોમાં અમારિ પડહથી અમારિ પળાવો. હે બાદશાહ! આ પવિત્ર દિવસોમાં તમારા ફરમાનથી જીવોને અભયદાન મળો. બંદીવાનોને પણ છોડી મૂકો." આચાર્યની આવી માગણીથી બાદશાહ ઓર ખુશ થયો.

આમાં આચાર્યે પોતા માટે તો કાંઈ માંગ્યું જ નહોતું. બાદશાહના હૃદયમાં થયું: "ઐ મહાપુરુષ અપને લીયે તો કુછ બાતો હી કરતે નહિ. યે ભી જો ભોલે વો ઓરો હીં કે લીયે!" બાદશાહે પ્રસન્ન થઈને હાથ જોડી કબૂલી લીધું. બંદીવાન્ એટલે ગુન્હેગાર–એને છોડાય? છોડાવાય? હા? છોડાવાય. બાદશાહે તરત કેટલાય બંદીવાનોને છોડવાનો હુકમ કરી દીધો. દાબર સરોવર પર પોતે ભેગાં કરેલાં તથા ભેટણામાં આવેલા દેશદેશાવરનાં આવેલાં પક્ષીઓ કે જે પીંજરામાં હતાં તે બધાંને મુક્ત કર્યાં, ઉડાવી દીધાં. પોતે જાતે જઈને તે કર્યું.

બંદીવાનો છોડવા, છોડાવવા, પક્ષીઓ છોડવા, છોડાવવા વગેરે દયાની વાતો દયાના દુશ્મનોને ખટકે પણ જેને બચાવવાના તે બચીને શું કરશે? એ દયા કરનારાએ જોવાનું નથી. જો એમ મનાય તો સાધુ થાય.

કોઈ મનુષ્ય પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરે તેનો તમામ લાભ, તેના ઉત્પાદક માતાપિતાને થવો જોઈએ: થાય છે? દયાના દુશ્મનો એ લાભ માને છે? ના! ના! શ્રી તીર્થંકર મહારાજા પ્રવ્રજ્યા લે છે, છેલ્લે તીર્થ સ્થાપે છે. એ બધાનો લાભ માતાપિતાને મળે એમ કેમ માનતા

નથી? જ્યાં દુશ્મનોને સીધી દૃષ્ટિએ જોવું નથી; માત્ર જેમ આવે તેમ બકવું છે!

બાદશાહે કરેલો અમલ!

અમારિ પાલનને અંગે, અમારિ પડહના ફરમાનને અંગે બાદશાહે કેવો અમલ કર્યો? તેણે વિચાર્યું કે 'દુનિયામાં પણ એવો નિયમ છે કે કોઈનો કાંઈ વ્યવહાર આવે, સંપેતરું આવે તો તેમાં કાંઈક ઉમેરીને પાછું વળાય છે તો આ તો પરમાર્થે (પોતાના લેશ પણ સ્વાર્થ વિનાની) મહારાજશ્રીની માગણી અને હું બાદશાહ, એટલે મારે એમની ઇચ્છાને માન આપવા ઉપરાંત કાંઈક કરવું એ જ સમુચિત છે' તેણે તે જ વખતે મહારાજશ્રીને કહ્યું: "આપના આઠ દિવસ તથા મારા ચાર દિવસ એમ બાર દિવસ હું આપને અમારિ પડહના આપું છું. શ્રાવણ વદી દશમથી ભાદરવા સુદી છઠ્ઠ સુધી (બાદશાહના ચાર દિવસમાં બે દિવસ આગળ બે દિવસ પાછળ તેણે રાખ્યા) અમારિ પડહપૂર્વક અમારિ પાલનનું મારા આખા રાજ્યમાં ફરમાન કરું છું."

બાદશાહે પોતાની સહીવાળાં છ ફરમાનપત્રો તૈયાર કરીને ગુરુશ્રીને આપ્યાં અને પ્રાંતવાર સૂબાઓને પણ મોકલી અપાયાં. છ ફરમાનપત્રો જે સૂરિજીને અપાયાં, તે આ મુજબ (૧) ગુજરાત પ્રાંતનું (૨) માળવાનું (૩) અજમેર (મારવાડ)નું (૪) દિલ્હી ફત્તેહપુર (રજપૂતાના)નું (૫) લાહોર–મુલતાનનું (પંજાબનું), (૬) સામાન્ય કે જેમાં પાંચે પ્રાંતોનો હુકમ હોય તેવું.

વાચક શ્રીશાંતિચંદ્રજીના ચમત્કારો

(૧) મોતી કઈ રીતે મળ્યાં?

સૂરિજીના સમાગમથી બાદશાહને તો ધર્મશ્રવણનો રસ લાગ્યો. વિહારનો સમય નજીક આવતાં બાદશાહે વિનંતી કરી: "મહારાજ! આપને વિહાર કરતાં તો હું રોકી શકું નહિ પરન્તુ અમને ધર્મ સંભળાવવા માટે આપ અત્રે એક સમર્થ શિષ્યને મૂકી જવાની કૃપા કરો. બાદશાહની પ્રાર્થનાથી સૂરિજીએ પોતે વિહાર કર્યો ત્યારે બાદશાહને ધર્મ સંભળાવવા જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના ટીકાકાર તથા પશ્ચિમ દિશાના માલિક વરુણદેવે જેમને વરદાન આપ્યું છે એવા સમર્થ વિદ્વાન, ગીતાર્થ ધર્મોપદેષ્ટા વાચક શ્રી શાંતિચંદ્રજી ઉપાધ્યાયને ત્યાં રાખ્યા.

બાદશાહને શ્રવણ કરાવવા જ વાચકજી મહારાજે ટીકા સહિત કૃપા રસકોષની રચના કરી. બાદશાહના હૃદયમાં શ્રી હીરવિજયસૂરિજીએ વાવેલી દયારૂપ વેલડીને શ્રી ઉપાધ્યાયજી શાંતિચંદ્રજી મહારાજે નવપલ્લવિત કરી.

એક વખત કોઈ શેઠે બાદશાહને શ્રેષ્ઠ એવાં બે મોટાં મોતી નજરાણાં તરીકે આપ્યાં. તે લઈ બાદશાહે તે શેઠનો સત્કાર કર્યો. બાદશાહે તે વખતે તે મોતી પોતાના ચામર વીંઝનાર સેવક બારહજારી મુનસફ બિરૂદને રાખવા આપ્યા. 'બાર હજારી' એવું બિરૂદ છે. બાદશાહને એ વખતે એમ જ થયું કે ભલે એ મોતી હાલ બારહજારી સાચવે. એ કાંઇ ખજાનચી નહોતો કે ત્યાં પટારો ઉઘાડી મૂકે. એ બારહજારી તો મોતી પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને તે વખતે સ્નાન કરવા તૈયાર થએલી પોતાની સ્ત્રીને વ્યતિકર (બનેલો બનાવ) કહેવાપૂર્વક તેણે સાચવવા આપ્યાં.

પુરુષ ફરતો અને સાચવનાર સ્ત્રી હોય, તેથી એનું નામ ગૃહિણી છે. તે વખતે તો તેણીએ લુગડાના છેડે બાંધ્યાં, પછી ઠેકાણે મૂક્યાં. તેણીએ વિચાર્યું કે બાદશાહ મોતી કયારે માગે એનો પત્તો શો? આથી જ્યાં ત્યાં ન મૂકતાં કોઈ ગૃહસ્થાને મૂક્યાં. બાદશાહે તરતમાં કાંઈ માગ્યાં નહિ, કાળ પસાર થયો, બારહજારીની સ્ત્રી માંદી પણ પડી અને મરી પણ ગઈ. તેણીએ પેલાં મોતી કયાં મૂક્યાં છે તે તેણીએ કહ્યું નહિ, બારહજારી તો એ ભૂલી જ ગયો હતો.

એક વખતે બાદશાહે પેલાં મોતી માગ્યાં. બારહજારીને પણ એ જ વખતે મોતી યાદ આવ્યાં. હવે શું કહેવું? બાદશાહે પોતાને મોતી આપેલાં એમાં તો કાંઇ ના કહેવાય તેમ નથી. બનાવ કેવો બની ગયો છે! પણ એ વાત બાદશાહને કહે તો તે માને? વાણીઓ વાયદે જીતે 'લઈ આવું' એમ કહીને તે ઘેર ગયો. બધે જોયું પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. પેટી-પટારામાં હોય તો જડે ને! પેલી સ્ત્રીએ એવે ઠેકાણે મૂકેલાં કે ચોરને, કે જોનારને જડે જ નહિ, કેમકે બાદશાહની અનામત હતી ને! પછી તો એ વાત વિસારે પડી હતી. બનવાનું બની ગયું! પીઠીઆમાં કે મોભમાં એમ કયાંય ખૂણે ખાંચરે મૂકેલી વસ્તુ જડે કયાંથી? હવે શું કરવું? બાદશાહ પાસે ગયા વગર કેમ ચાલે? પ્રથમ જ જો, "સ્ત્રી મરી ગઈ અને તેણે કયાં મૂક્યાં છે તે

ખબર નથી" એમ કહે તો તેની દાનત માટે શંકા જાય, એ જવાબ ઉડાઉ ગણાય પરંતુ હવે તો કહી શકે કે "આમ બન્યું છે, હાલ તરત મોતી કયાંય જડતાં નથી, છતાં શોધીશ." તો બાદશાહ પણ માની શકે (સ્ત્રી મરી ગઈ એ વાત તો પ્રત્યક્ષ જ છે ને!) અને પોતે એમ ધારે કે નિરાંતે શોધીશ.

તે બાદશાહ પાસે આવવા ઘેરથી નીકળ્યો. પુણ્યના ઉદયે માર્ગમાં શાંતિચંદ્રજી ઉપાધ્યાય મળ્યા. રોજનો પરિચય તો છે, કેમકે ઉપાધ્યાયજી રોજ બાદશાહને ધર્મશ્રવણ કરાવવા જાય છે, અને આ છે ચામર વીંઝનાર એટલે એ પરિચય સ્વાભાવિક છે. ઉપાધ્યાયજીએ આને ઉદાસ જોઈને, શીયા-વીયા જોઈને પૂછયું: "કેમ હોશકોશ ઉડી ગયા છે?" તે બારહજારીએ વંદન કરવાપૂર્વક તમામ વ્યતિકર કહ્યો અને ઉદાસીનપણાનું કારણ જણાવ્યું. વાત પણ બરી. રાજા બાદશાહનો શો ભરોસો! અવળી ઘાણીએ પીલે, પોતાને તો પીલે પણ કુટુંબનેય પીલે. સીધા ઉતર્યા તો ઠીક અને વિફર્યા તો બાર જ વગાડે!

ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું: "ભદ્રા બારહમી! ઉદાસ ન થા! જા, પાછો ઘેર જા, અને જેણીને તેં મોતી આપ્યાં છે તેની પાસે માગી લે, તેણી મોતી તને આપશે, જા, જલ્દી જા!" મનાય? સ્ત્રી મરી ગઈ છે, પોતે ભસ્મીભૂત કરી આવેલ, છતાં ઉપાધ્યાયજીના કહ્યા પછી જરાય ચર્ચા નહિ! શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ કોઈ અજબ ચીજ છે. તરત ઉલ્લાસમાં આવી, ઉત્સાહભેર ઘેર દોડયો. શ્રદ્ધા તો એવી હતી કે જેને બાદશાહ માને તે કાંઈ જેવા તેવા હોય?

નહિ કલ્પેલું જોવું

પોતે ઘેર ગયો ત્યાં શું જોયું? પ્રથમ મોતી આપ્યા ત્યારે સ્ત્રીને જે રૂપે જોઈ હતી તે જ રૂપે સ્નાન કરવા તૈયાર થયેલી જોઈ. તેણે મોતી માંગ્યાં અને તે સ્ત્રીએ લુગડાના છેડેથી છોડીને આપ્યાં. એ તો આ સ્ત્રીનું શું થાય છે, અલોપ થાય છે કે કેમ એ જોવાય ઊભો ન રહ્યો કેમકે ઝટપટ મોતી બાદશાહને આપવામાં જ જીવનની સલામતી છે ને! હાથમાં મજબુતપણે મોતીના યુગલને પકડી તે બાદશાહ પાસે દોડી ગયો અને બાદશાહને મોતી આપ્યાં પછી ચામર

વીંઝવા લાગ્યો, પણ રોજની જેમ એ આજે ચામર વીંઝી શકતો નહિ, એના હૃદયમાં પેલા આશ્ચર્યની ગડમથલ હતી. એની દૃષ્ટિ સમક્ષ ચમત્કાર ખડો થતો હતો. એ દશામાં ઘડીમાં ચામર વીંઝે, ઘડીમાં તેમાં સ્ખલના થાય, વિચારમાં ગરકાવ થવાથી શરીરની ક્રિયામાં સ્તબ્ધ બને, વળી ફરી વીંઝે, વળી સ્તબ્ધ થાય. જેને વારંવાર ઝોકાં આવતાં હોય તેની હાલત કેવી હોય? વારંવાર આવી સ્ખલના થવાથી બાદશાહે તેને પૂછ્યું: "આજે તું ચિત્રામણમાં ચિત્રિત જેવો કેમ દેખાય છે?" યવન બાદશાહની ભાષામાં પણ અહીં કેવા શબ્દો છે? "મરી ગયા જેવો કે મુડદાલ જેવો કેમ દેખાય છે? એમ નહિ પરન્તુ ચિત્રામણમાં ચિત્રિત કેમ છે?" એમ બોલાય છે.

સંસ્કારનું ફળ.

સંસ્કારનું,—સત્સંસર્ગનું આ પરિણામ છે. શબ્દ મધુર જોઈએ. બાદશાહના હૃદયમાં દયારૂપી વેલડી નવપલ્લવિત થઈ છે એટલે એના શબ્દોમાં અનુપયોગ સ્વાભાવિક રીતિએ ન હોય. એક બે વાર બારહજારીએ કહ્યું: "કાંઇ નહિ; સ્હેજે" પણ આશ્ચર્યની અસરમાંથી એ મુક્ત થઈ શકયો નહિ. એ આશ્ચર્ય કાંઈ જેવું તેવું હતું? મરેલી સ્ત્રી, બાળી નંખાયેલી સ્ત્રી, જાતે જ જેનું શસ્ત્ર ભસ્મીભૂત કરવામાં આવ્યું છે એવી સ્ત્રી લુગડાનાં છેડેથી છોડીને (તે પણ પ્રથમની જેમ સ્નાન માટે ઉદ્યુક્ત થયેલા રૂપે) મોતી આપે એ આશ્ચર્ય કાંઇ જેવું તેવું ગણાય? અભૂતપૂર્વ આ આશ્ચર્યની અસરથી સ્હેજે છૂટાય શી રીતે?

આથી બાદશાહે માન્યું કે: "મેં મોતી માગ્યાં તેથી આજે આટલા લાંબા કાલે મોતી પાછાં આપવાં પડે છે, તેની શું આ અસર છે?" આથી બાદશાહે સ્વમન્તવ્યાનુસાર કહ્યું:—"શું તેં એમ માન્યું હતું કે એ મોતી મેં તને આપી દીધાં હતાં? મેં તો તને રાખવાં આપ્યાં હતાં." જ્યારે બાદશાહે આ રીતે કહ્યું ત્યારે આક્ષેપનું નિરાકરણ કર્યા વિના ચાલે? તેણે કહ્યું: "જહાંપનાહ! મેં એવું માનેલું નથી." આમ કહી બનેલો તમામ બનાવ કહી સંભળાવ્યો.

તેણે કહ્યું: ઉપાધ્યાય શ્રી શાંતિચંદ્રજીના આ ચમત્કારથી હું

ગરકાવ થયો છું તેથી વારંવાર ચામર વીંઝવામાં સ્ખલના થાય છેઃ ક્ષમા કરો ! બાદશાહ સલામત !!"

બાદશાહ બોલ્યોઃ "આટલા આશ્ચર્યમાં તું નવાઈ પામે છે ! એ તો બીજો પરમેશ્વર છે ! !"

બાદશાહને બાધ બતાવ્યો ! ! ચમત્કાર બીજો ! !

બારબ્રહ્મારીને અંગેના ચમત્કારનો વ્યતિકર જાણી બાદશાહને પણ ચમત્કાર જોવાની તાલાવેલી લાગી. રોજ ઉપાધ્યાયજી ધર્મોપદેશ આપવા તો મંડલે જાય છે, સુવર્ણ સિંહાસન પર બેસીને દેશના આપે છે. એક દિવસ પ્રસંગ જોઈને બાદશાહે કહ્યું: "પૂજ્ય ! અમને પણ કાંઈ ચમત્કાર બતાવવાની કૃપા કરો, કૃપાનાથ ! !" વિચારો, એક ચમત્કાર બતાવ્યો તો બીજો બતાવવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો. એ પણ ખ્યાલ રાખવાનું છે કે ગીતાર્થ ઘટતું બધું જ કરે. ગીતાર્થનો દાખલો સામાન્યથી લેવાય નહિ. પૂર્વાચાર્યોએ જૈન શાસ્ત્રમાંથી જ્યોતિષ, વૈદક વગેરેને કેમ વિદાય કર્યાં તે આથી સમજાશે. જો એ રાખ્યું હોત તે તમારાં બૈરાં, છોકરાં માટે ટીપણાં રાખવાં પડત અને દવાઓ રાખવા પેઢી પટારા રોખવા પડત. સાધુ એટલે વાણીઆના ગુરુ ! વાણીઓ દેતાંય લાભ જોવે, લેતાંય લાભ જોવેઃ ખરીદીમાં, વિક્રયમાં બેયમાં લાભે લોટે તે વાણીઓ ! ઉપાધ્યાયજીથી બાદશાહને ના કહેવાય ? ભલે થઈ જાય ! લાભદૃષ્ટિની દોરી તો પોતાના જ હાથમાં જ છે ને ! પોતે ગીતાર્થ છે !

બાદશાહને કહ્યું: "જો એવી જ ઇચ્છા હોય તો કાલે ધર્મચર્ચાનો પ્રસંગ ગુલાબબાગમાં રાખોઃ સવારે ગુલાબબાગમાં આવવું." બીજે દિવસે સવારે ઉપાધ્યાયજી ગુલાબબાગે પધાર્યા. બાદશાહ પણ પરિવાર સાથે ત્યાં ગયેલ છે. આજે ચમત્કાર જોવાનો છે એ વાત ફેલાતાં સાથેના પરિવારમાં કાંઈ કમીના હોય ? નગરલોકની મેદનીનો પણ પાર નથી. ઉપાધ્યાયજી તથા બાદશાહ પરસ્પર ધર્મચર્ચા કરી રહ્યા છે એટલામાં બાદશાહી નોબતની ગર્જના થઈ. બાદશાહી નોબત બે જ પ્રકારે, બે જ પ્રસંગે વાગે. કાં તો શાહી હુકમથી વાગે, કાંતો શત્રુને હરાવી વગડાવે ત્યારે વાગે. બાદશાહે વગાડવાનું ફરમાન તો કર્યું નથીઃ એવે-

કોઈ ખાસ પ્રસંગ નથી કે તેવું ફરમાન હોય. 'અમારી આજ્ઞા વિના બાર બાર ગાઉમાં આવો ડંકો વગાડવાનો કોઈને હુકમ નથી તો આ કોણે નોબતનો ગડગડાટ કર્યો ?"

બાદશાહે "શી ધાંધલ છે, ? કોણ ચડી આવ્યું છે ? કયો દુશ્મન દળ લઈને દિલ્હી ઉપર આક્રમણ લઈને આવ્યો છે ?" એ જાણવા સેવકોને તપાસ કરી લાવવા ફરમાવ્યું. નોકરો તપાસ કરી આવીને હાજર થઈને કહે છેઃ "જહાંપનાહ ! આ તો આપના પિતાજી, હૂમાયું બાદશાહ પોતાના લાવલશ્કર સાથે તમને મળવા આવે છે." હૂમાયું તો મરી ગયો હતો ! પણ આ તો ચમત્કાર છે ને ! હજી તો આ વાત થઈ રહી છે ત્યાં તો ખૂદબખૂદ (પોતે આપોઆપ) હૂમાયું આવીને ઊભો રહ્યો. પોતાના પુત્ર અકબરને વહાલથી ભેટયો. પિતાપુત્ર પરસ્પર ખૂબ ખૂબ ભેટયા. હૂમાયુંએ પરિવાર તમામને મેવા, મિઠાઈથી ભરેલ થાળ વગેરે આપ્યા અને જોતજોતામાં તો જેવો આવ્યો હતો તેવો તે ચાલ્યો.

બાદશાહે વિચાર્યું કે "શું આ ઈંદ્રજાલ છે ? નહિ, નહિ ! ઈન્દ્રજાલ નથી કેમકે આપવામાં આવેલી ચીજો મેવા, મિઠાઈ, ભાજનાદિ તો વિદ્યમાન છે. જાણ્યું, જાણ્યું. આ ચેષ્ટિત ગુરુમહારાજનું છે, એમણે જ આ ચમત્કાર બતાવી દીધો !" બાદશાહે નમન કરી ગુરુમહારાજની સ્તુતિ કરી.

ચમત્કાર ત્રીજો ! ઇચ્છા માત્રમાં કિલ્લો સર !

એક વખત બાદશાહ અટક જીતવા સૈન્ય લઈને દિલ્હીથી નીકળ્યો. સાથે ઉપાધ્યાયજીને પણ લીધા છે. નાના મોટા પ્રયાણે લશ્કરની સાથે ઉપાધ્યાયજી પણ પદવિહાર કરે છે, પરિશ્રમને ગણકારતા નથી. આ વખતે ધર્મોપદેશ નથી. એક વખત લશ્કરે બત્રીસ કોશનું મોટું પ્રયાણ કર્યું. ઘોડા, હાથી, ઊંટ, બળદ, ગાડાં વગેરેનો ઉપયોગ કરનારને તો વાંધો નહિ પણ ઉપાધ્યાયજીની શી દશા ! એમને પગે એવા તો સોજા આવી ગયા છે કે પગલું પણ ઉપાડવા તે સમર્થ નથી. મુકામ થયા પછી બાદશાહે જ્યારે સાથે આવનારની નામાવલિ તપાસી, ત્યારે છેલ્લે ઉપાધ્યાયજીનું નામ પણ જોયું. તે વખતે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે :

"જેઓ વાહનમાં બેસતા નથી તેમણે આવું મોટું પ્રયાણ શી રીતે કર્યું હશે ! એ મહાત્માને મોટું દુઃખ થયું હશે, પોતાના સિપાઈને ઉપાધ્યાયજી પાસે, ખબર પૂછવા તથા "બાદશાહ બોલાવે છે" એમ કહેવા મોકલ્યો.

ઉપાધ્યાયજીની પગલું પણ ન ભરી શકવાની હાલત એને કલ્પનાય હોય તો આમ સિપાઈને મોકલે ? સિપાઈએ આવીને શું જોયું ? પગ સૂઝીને થાંભલા થઈ ગયા છે, ઉણ જલથી શિષ્યો સિંચન કરી રહ્યા છે, ગળામાં પણ પાણી સીધું જતું નથી, પી શકાતું નથી, બીનાં વસ્ત્રને ગળે તથા છાતીએ મૂકાઈ રહેલ છે, 'બે શિષ્યો ખડે પગે વૈય્યાવચ્ચ કરી રહ્યા છે; આવી શિષ્યોની ગુરુભક્તિ જોઇ સિપાઈએ પણ મસ્તક ડોલાવ્યું, બાદશાહની વતી ખબર પૂછી, 'હજૂર બુલાતા હય' એવો સંદેશો કહ્યો. શિષ્યોએ હાલત કહી, જે હાલત નજરોનજર નિહાળાતી હતી. સિપાઈએ આવીને બાદશાહને હાલત કહી બતાવી. બાદશાહે મેનો મોકલ્યો.

ઉપાધ્યાયજીએ હવે જવાનું નક્કી કર્યું પણ વાહનમાં બેસવું નથી. એક લાકડાની વળી મંગાવી. વચ્ચે પોતે બેઠા અને બે છેડેથી બે શિષ્યોએ વહનકાર્ય કર્યું. તેમને આ રીતે આવતાં જોઈ, જ્યારે નજર પડયા ત્યારે બાદશાહ સામે આવ્યો અને નમી પડયો, ક્ષમા માગી. બાદશાહના દિલમાં થયું : "કેવી ગુરુભક્તિ ! શિષ્યો વળી ઉપર બેસાડીને લાવે એ તો પ્રત્યક્ષ છે જ : પરંતુ ઉપાધ્યાયજી કાયમ આ કષ્ટ સહન કરે છે. મારી સાથે આવવું, તેને અંગે સહન કરવું પડતું સહન કરવું—એ પણ પોતાના ગુરુના આદેશપાલન ખાતર જ છે એ મહાત્માને કયો સ્વાર્થ છે ? કયા પૈસા ટકા લેવા છે ?

બાદશાહે કહ્યું: "મહારાજ ! આપને અતિ કષ્ટ થયું, ક્ષમા કરો, આપે આવું ઉતાવળે આવવાની જરૂર નથી, આવા પ્રસંગે ધીમે ધીમે આવો એ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે." ક્રમસર પ્રયાણે લશ્કર અટક જઈ પહોંચ્યું. ત્યાંના રાજાએ નગરનાં દ્વારને બંધ કર્યાં. કિલ્લો મજબુત હતો, બાદશાહે કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. એ ઘેરો બાર વર્ષ રહ્યો. બાર બાર વર્ષ પસાર થયા છતાં પાસા પોબાર પડતા નથી અર્થાત્ કિલ્લો સર થતો નથી.

આજકાલ કેટલાક જૈનેતરો જૈનોને હલકા પાડવા કહે છે કે, જૈનોના અમલમાં રાજ્ય ગયું પણ પણ એ સહંતર ખોટું છે. કુમારપાલ મહારાજા જૈન હતા, તેમના સમયમાં રાજ્ય વધ્યું કે ઘટયું ! સંપ્રતિ-મહારાજા જૈન હતા, તેમના સમયમાં રાજ્ય વધ્યું કે ઘટયું ! કહો કે વધ્યું ! હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય કોના હાથમાથી ગયું ? દિલ્હીની ગાદી મુસ્લિમોને હસ્તગત કયારે થઈ? કયા રાજાએ ખોઈ? પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ તથા જયચંદ રાઠોડ એ બે જ હિંદના રાજ્યની પતનનાં નિમિત્ત મુખ્ય કારણો છે. એ જૈન કે ઇતર ? શા કારણે રાજ્ય ગયું ? સંયુક્તાના કારણેજને ? વિષયલાલસાના કારણે રાજ્ય જાય એમાં નવાઈ શી ? કારણ વિષયાદિનું, દોષ વિષયના લાલચુઓનો અને એ દોષ ઢોળવો જૈનોને માથે ?"

હવે અકબરના પ્રસંગમાં રાજ્ય જાય છે કે શું થાય છે તે જૂઓ. બાદશાહને ધર્મદ્વેષી મુસલમાનો કહેવા લાગ્યા: "હે શાહ ! જ્યાં સુધી તમારી પાસે આ લુચ્ચો શ્વેતાંબર શેવડો છે ત્યાં સુધી તારા હાથમાં કિલ્લો નહિ આવે.તને કોઈની સોબત ન જડી તે આની જડી ? તારા બાપે, દાદાએ કોઈએ આવાની સોબત કરી હતી ?" ધર્મદ્વેષી કાયમ ધર્મપ્રેમીઓના દીલમાં આ રીતે જ અવળું ભૂત ભરાવે છે.

બાદશાહનો અડગ વિશ્વાસ.

બાદશાહનું ધૈર્ય પણ કેવું ? બાર બાર વર્ષ વીતવા છતાં ધર્મ-દ્વેષીઓના આવા પ્રયત્નો છતાં ઉપાધ્યાયજી પરત્વે અડગ વિશ્વાસ ! કાયમ ધર્મશ્રમણ ! બાદશાહ સરલપણુ કેવો બન્યો છે ! એક વખત ધર્મશ્રવણ પ્રસંગે તેણે ઉપાધ્યાયજીને કહ્યું: "પૂજ્ય ! ધર્મહીન મનુષ્યો, સ્વેચ્છિત પ્રજલ્પવાદથી આ રીતે જેમ તેમ બોલી કદર્થના કરે છે. કિલ્લો સર પણ થતો નથી, પાછા પણ વળાય કેમ ?"

ઉપાધ્યાયજીની તાકાત.

ઉપાધ્યાયજીની પણ કેવી સમતા ! પોતે ધારે ત્યારે જે કાર્ય કરવા સમર્થ હતા, છતાં પ્રસંગ વિના બાર બાર વર્ષ મૌન જ ધારી રહ્યા ! જ્યારે પ્રસંગે બાદશાહે આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેમણે કહ્યું: "હે મોગલ ! જે દિવસે તારી ઇચ્છા હોય તે દિવસે કહેજે, કિલ્લો

ઇચ્છામાત્રમાં સર થઈ જશે !' 'હું !' બાદશાહ તો ખુશ થયો. ચમત્કારનોતો અનુભવ હતો જ. પોતે ઉપાધ્યાયજીને બીજા પરમેશ્વર તો માનતો જ હતો.

કાર્ય કરનારનું ધ્યેય.

'न गणस्याग्रतो गच्छेत्, सिद्धे कार्ये समं फलं ।
यदि कार्यविपत्तिः स्यान् मुखरस्तत्र हन्यते ॥ १ ॥

એક નિયમ છે કે ટોળાના આગેવાન બનવું નહિ, કારણ કે જો વિજય થાય, યશ મળે તો મૂછે હાથ ટોળું દે, અને અપયશ, પરાજય થાય તો દોષ કોને ? આગેવાનને ! ઉપાધ્યાયજી જો આગેવાન (ટોળાના) થાય તો વિજયમાં મૂછે હાથ મુસલમાનો દે અને પરાજયમાં વાંક શેવડાનો !

બાદશાહે અરજી કરી કહ્યું કે "પૂજ્ય ! એમાં ઢીલ શા માટે ?"

ઉપાધ્યાયજીએ પોતાની શરત રજુ કરી. અકબરની શ્રદ્ધા કેવી છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. ઉપાધ્યાયજીની શરત :– "આખી છાવણીએ અહીં જ રહેજું. કિલ્લે તમારે તથા મારે, બે જ વ્યક્તિએ જવાનું. નગરમાં કે છાવણીમાં કોઈએ કોઈને મારવો નહિ. કોઈએ કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કરવી નહિ." ઉપાધ્યાયજીએ અહિંસા પણ પ્રથમ કબૂલ કરાવી. અહિંસાનો અધિષ્ઠાતા એ જ કરે ! બાદશાહે તેવી ટેલ છાવણીમાં ફેરવી અર્થાત્ તેનો હુકમ કર્યો.

બીજે દિવસે બાદશાહ તથા ઉપાધ્યાયજી બન્ને સાથે, એકલા કિલ્લા પાસે આવ્યા. તે વખતે પેલા છિદ્રવેષી, ધર્મદ્વેષી મલેચ્છો પરસ્પર એ જ પીંજણ પીંજવા લાગ્યા, એ જ પ્રજલ્પવાદ કરવા લાગ્યા કે : "અહો ! આમાં જરુર ભેદ છે; આ ઉપાધ્યાય શ્રી શાંતિચંદ્રજી જરૂર દુશ્મનને મળેલો છે, ફૂટેલો છે, બાદશાહને આ રીતે એકાકી લઈ જાય છે તો જરૂર તે દુશ્મનને હાથોહાથ સોંપી દેશે." આવા વિષમ વાતાવરણમાં પણ બાદશાહનો વિશ્વાસ અડગ છે, તથા ઉપાધ્યાયજી પોતે પણ પોતાના કાર્યમાં અડગ જ છે. કાર્યકરોએ લબાડોની લવરી સામે જોવાનું હોય નહિ. જેઓ લવરી સામે જોયા કરે તેઓ કાર્ય કરી શકતા નથી.

હવે ઉપાધ્યાયજીએ પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું. એક ફૂંક મારી ને કિલ્લાની આસપાસની ખાઈને જળથી ભરી દીધી. બીજી ફૂંકથી શત્રુના સૈન્યને સ્તંભિત કરી નાંખ્યું કે જેથી તે ઘા કરી શકે નહિ અને ત્રીજી ફૂંકથી બધાંય દુશ્મનો તોડી ફોડી નાખ્યા.

બાદશાહે નગરપ્રવેશ કર્યો. નગરમાં પોતાની આજ્ઞા પ્રવર્ત્તાવી. એ ત્રીજો ચમત્કાર! ઇચ્છામાત્રમાં કિલ્લો સર! અકબરે જોયું એ નજરોનજર!!!

ગુરુથી ચેલા વધ્યા

હવે દિલ્હીપતિ મોગલસમ્રાટ અકબરે અંજલિ જોડી અરજ કરી :– "ગુરુદેવ! કોઈથી ન થાય એવું કાર્ય આપે ક્ષણમાત્રમાં સિદ્ધ કર્યું. આ રાજ્ય ખરી રીતે આપનું છે, ઇન્સાફની સાફ વાત તો એ જ છે. આપ તો મોટા ફકીર છો. આવી ફકીરી આખી જહાનમાં દીઠી નથી. કૃપાનાથ! મને કૃતાર્થ કરો! હુકમ ફરમાવો. હું આપને પ્રિય એવું શું કરું?

દુનિયામાં નિયમ છે કે નાત જમાડાય ત્યારે વસવૈયાને ખાસ સંતોષવા જોઇએ. નાતીલાઓ વખાણે કે વખોડે તેનું મૂલ્ય નહિ, તેનું કોઈ સાંભળે નહિ. કોઈ વખાણે તો પણ પ્રત્યુત્તર મળે કે 'કરેજને!' વખોડે તોય જવાબ મળે; "નાત છે! કોઈ વખત જરૂ ઝગડે પણ ખરું! એમાં શું થઈ ગયું?" આથી નાતીલાઓ બોલે જ નહિ. પણ વસવૈયા! એ તો સંતોષાયા વખાણ પણ ખૂબ કરે અને અસંતોષથી જ્યાં ત્યાં વગોવે પણ ખૂબ. આથી જ વસવૈયાને પ્રથમ ધ્યાનમાં રાખવા પડે છે. ઉપાધ્યાયજીએ પણ વિચાર્યું કે દુર્જનને ના બોલ્યા સામું જોવાય નહિ, દુર્જનો પરત્વે પણ ઉપકાર કરવો એ જ સાધુનું કર્તવ્ય છે. કહ્યું છે:—

उपकारिषु यः साधुः, साधुत्वे तस्य को गुण :।
अपकारिषु यः साधुः, स साधुः सद्भिरुच्यते॥ १॥

જે મુસલમાનો પ્રજલ્પવાદ કરતા હતા તેમને ક્ષમા કરવાનું પ્રથમ માગ્યું. પછી જજીઆવેરો બંધ કરવાનું માગ્યું. જજીઆવેરો એટલે? હિંદુઓ પાસે માથા દીઠ લેવાતો વેરો. હિંદુપણું ટકાવવા માટેનો વેરો. જે હિંદુએ હિંદુપણું ટકાવવવું હોય તેણે પ્રતિવર્ષ માથા દીઠ એક સોનૈયો આપવો, એ વેરાનું નામ હતું જજીયા (જીજીયા) વેરો. આ વેરાની આવક બાદશાહને પ્રતિવર્ષ ચૌદક્રોડ સોનૈયાની હતી. આ બે માગણીથી ઉપાધ્યાયજીએ શું કર્યું? અપકારી મુસલમાનોને પણ ક્ષમા અપાવી, તેમના ઉપર ઉપકાર કર્યો. જજીઆવેરો બંધ કરાવી હિંદુઓને પણ બોજતા બંધ કર્યા. બાદશાહે એ તો કબૂલ્યું પણ ફરી અરજ કરી :—"अय महात्मन्!!

આતો મારી રૈયત માટે જ આપે માગ્યું ! આપ હજી કાંઇ માંગો !!" બાદશાહની પ્રાર્થનાથી ઉપાધ્યાયજીએ માંગ્યું: "બાદશાહ ! તેં શિકાર તો બંધ કર્યો પણ એક ભયંકર કૃત્ય બંધ કર એવી અમારી ઈચ્છા છે. ચકલાની સવા શેર જીભનો રોજનો તારો ખોરાક તજી દે ! (વિચારો સવાશેર જીભ કરવામાં કેટલાં ચકલાં મરાતાં હશે ! માંસાહારનો આવો જિહ્વાનો સ્વાદ ઉપાધ્યાયજી એકદમ છોડાવે છે.) તથા શત્રુંજયના યાત્રિકો પાસેથી લેવામાં આવતો વેરો જતો કર ! (સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરવા જતાં સોનૈયાનો કર હતો તે બંધ કરાવ્યો) તથા તારા આખા રાજ્યમાં છ માસ અમારિ પડહ વગાડવાપૂર્વક અમારિનું પાલન કરાવ, અમારિ પળાય તેવો પ્રબંધ કર ! શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ બાર દિવસ પળાવ્યા, વાચકજીએ છ માસ !

અમારિના છ માસ.

બાદશાહે તરત બધું કબૂલ્યું. હવે છ માસ કયા તે ગણાવે છે. કયા છ માસ એ પ્રશ્ન સાથે જ ઉપાધ્યાયજીએ આરંભમાં જ કહ્યું "શાહ ! પ્રથમ તો તમારો જન્મ માસ !" દેખાય પણ સારૂં અને અર્થ પણ સરે. હવે ગણના આગળ ચાલી. બાદશાહનો જન્મમાસ, પર્યુષણપર્વ સંબંધી બાર દિવસ, (એ દિવસો તો પ્રથમ અપાયેલા જ હતા પણ એને અહીં ફરી પાકા કરવામાં આવ્યા), બધા રવિવાર, તમામ સંક્રાંતિના દિવસો, નવરોજનો મહિનો, ઈદના તમામ દિવસો, મહોરમના તમામ દિવસો અને સોફીયાનના દિવસો. એ રીતે કુલ છ માસ અમારિપાલન માટે નક્કી કરવામાં આવ્યા.

બાદશાહે તરત ફરમાનપત્રો આપ્યાં. તે લઇને ઉપાધ્યાય શ્રી શાંતિચંદ્રજી ગુરુ મહારાજ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીને સોંપે છે.

ગુરુ કરતાં ચેલા વધ્યા ! શાંતિચંદ્રજી ઉપાધ્યાયે કેટલી હદે શાસનપ્રભાવના કરી ! આ સાંભળીને પ્રથમ કર્તવ્ય અમારિ પાલન કરવા કરાવવાને અંગે, અમારિ ઉદ્ઘોષણા એ દરેક શ્રાવક સંઘ માટે પર્યુષણમાં પ્રથમ આવશ્યક કૃત્ય છે.

અમારિ પડહો.

(આ જગ્યાએ અમારિ પડહનો પ્રસંગ હોવાથી શાસ્ત્રના પાઠો આપવાપૂર્વક તે જણાવીએ છીએ.)

અમારિ પડહાથી નરકનિવારણ.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ ત્રિષષ્ટિ-પર્વમાં ભગવાન મહાવીર મહારાજાના ચરિત્રમાં આગળ વર્ણન કરતાં જણાવી ગયા કે શ્રેણિક મહારાજે નરકે નહિ જવા માટે ઉપાયો પૂછતાં ભગવાને આ પ્રમાણે પણ જણાવ્યું કે "હે શ્રેણિક! કાળિયો કસાઇ જો કસાઇખાનું બૂંધ દે તો તારી નરકથી મુક્તિ થાય, જો તેમ ન થાય તો તારી નરકથી મુક્તિ ન થાય."

શ્રેણિકનો ઉદ્યમ.

कालसौकरिकेणाथ सूना मोचयसे यदि। तदा ते नरकान्मोक्षो राजन्नायेत नान्यथा॥ (त्रि० प० १० सर्ग ९ श्लो० १४५)

આ સાંભળીને શ્રેણિક મહારાજ બેસી ન રહ્યા, પરંતુ તે કરવાનો ઉદ્યમ કર્યો. કાળિયા કસાઇ પાસે ગયા અને શ્રેણિક રાજાએ કહ્યું કે "જો તું કસાઇખાનું છોડી દે (જીવોને મારવું બંધ કરે) તો હું તને ઘણું દ્રવ્ય આપું, કારણકે અર્થના લોભથી તું કસાઇ છે." આ કહેવાથી શ્રેણિક મહારાજાએ દ્રવ્યથી પણ કસાઇખાનું બંધ કરાવવું એ શ્રેયસ્કર છે એમ માન્યું અથવા રાજસત્તાના જોરે અને પૈસાના જોરે પણ કસાઇખાનું સદ્ધ કરાવવું જોઇએ તેથી શ્રેણિક મહારાજાએ તે ઉદ્યમ કર્યો, પરંતુ કાળિયો કસાઇ તો બોલ્યો કે "કસાઇખાનામાં શું દોષ છે? કારણ કે જેનાથી મનુષ્યો જીવે છે તે કારણથી તેને હું કોઇ દિવસ છોડવાનો નથી." એમ તે બોલ્યો ત્યારે શ્રેણિક મહારાજે કોઇ રીતે પણ કસાઇખાનું રોકવા માટે વિચાર્યું કે "અંધારાકૂવાની અંદર તે કસાઇપણું કેવી રીતે કરી શકશે?" એમ વિચારી અંધારાકૂવામાં લટકાવીને રાતદિવસ તેને ત્યાં રાખ્યો."

कालसौकरिकोऽप्यूचे, राज्ञा सूनां विमुञ्च यत्। दास्येऽर्थं बहुमर्थस्य, लोभात्त्वमसि शैनिकः॥ १६१॥ सूनायां ननु को दोषो, यया जीवन्ति मानवाः। तां न जातु त्यजामीति कालसौकरिकोऽवदत्॥ १६२॥

सूनाव्यापारमेषोऽत्र, करिष्यति कथं न्विति।

नृपः क्षिप्त्वान्धकूपे तमहोरात्रमधारयत् ॥१६२॥
(पर्व १० स० ९)

याकिनीमहत्तरासूनुवचन.

શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની કરેલી **આવશ્યકની ટીકામાં** પણ અમારિ ઉદ્ઘોષણાની વાત જણાવી છે.

जिब्भिंदिए उदाहरणं–सोदासो राया मंसप्पिओ, अमाघाओ (आव० हरि०पृ० ५०१)

यात्रापंचाशकमां अमारिनुं विधान.

તે જ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ **યાત્રાપંચાશકમાં** આગળ જણાવતાં જણાવે છે કે યાત્રાના આરંભમાં ગરીબ વગેરેને મનનો સંતોષ કરવા માટે દાન આપવું અને ગુરુમહારાજે પોતાની દેશના-શક્તિથી રાજા પાસે નિર્દોષ **आमघाय**–(अमाघाय) અમારિ પ્રવર્ત્તાવવી એમ જણાવે છે.

आरंभे च्चिय दाणं दीणादीण मणतुट्ठिजणणत्थं । रण्णामाघाय-कारणमणहं गुरुणा ससत्तीए (पं० गा० ४०६)

તેની ટીકામાં ટીકાકાર મહારાજ પણ **आमघाय** નો અર્થ કરતાં જણાવે છે કે मा એટલે લક્ષ્મી. તે લક્ષ્મી ધનલક્ષ્મી ને પ્રાણલક્ષ્મી એમ બે પ્રકારે છે, તેનો નાશ કરવો તે 'घात' કહેવાય. તેનો જે અભાવ તે अमाघातः એટલે અમારિ એમ જણાવે છે.

(टीका–मा लक्ष्मीः सा च द्वेधा, धनलक्ष्मीः प्राणलक्ष्मी-श्चातस्तस्या घातो हननं, तस्याभावोऽमाघातोऽमारिः)

द्रव्यव्ययथी पण अमारिनी जरूर.

તે જ ગ્રંથમાં આગળ જતાં ગ્રંથકાર મહારાજા જણાવે છે કે પ્રવચન ગુરુએ અર્થાત્ આચાર્યમહારાજાએ રાજાને જોયો અને વિધિ-પૂર્વક શિખામણ આપી, અને કહ્યું કે " એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે જે અમારિ પડહો આપવામાં સમર્થ ન થાય અર્થાત્ સર્વ આપે છે,

તેથી યાત્રાના પ્રસંગમાં અમારિ પડહો વિસ્તારવો જોઈએ.” એમ અહીં આગળ શિખામણની વિધિમાં સામાન્યગુણની પ્રશંસાથી ભાવથી પ્રધાન એવાં ગંભીર દૃષ્ટાંતો રાજાને કહ્યાં અને આગળ જતાં જણાવે છે કે “ઘણા પ્રાણીઓને સરખું એવું આ મનુષ્યપણું મળવા છતાં ધર્મથી અર્થાત્ પુન્યથી રાજાપણું થાય છે.” એમ જાણીને “હે સુંદર ! રાજન્ ! આ ધર્મની અંદર યત્ન કરવો જોઈએ. ધર્મ જ સર્વસિદ્ધિનું મૂળ કારણ છે. બધાઓના મનનું હરણ કરનાર પણ તે જ છે અર્થાત્ ખુશ કરનાર છે. એટલું જ નહિ પણ આ સંસારરૂપી સાગરની અંદર **ધર્મ જ યાનપાત્ર (નાવ) સમાન છે.**”

તે ધર્મ કેવી રીતે થાય છે તે જણાવતાં જણાવે છે કે “આ ધર્મ બધાના ઉચિતઅર્થને સંપાદન કરવા વડે કરીને શુભ અનુબંધવાળો થાય છે. વળી તે ધર્મ વીતરાગ પરમાત્માનું પ્રધાનપણું હોવાથી તેમની જાત્રામાં ઉચિત અર્થ સંપાદન કરવાથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ થાય છે.” આવી રીતે રાજાને શિખામણ આપવામાં જે ભાવ છે તે પ્રગટ કરતાં જણાવે છે કે “આમાં એટલે વીતરાગ પરમાત્માની યાત્રામાં જેમ ભગવાનના જન્મકલ્યાણકાદિમાં તે તે કાળે બધા પ્રાણીઓ સુખી થયા તેમ હમણાં પણ બધા પ્રાણીઓને અભયદાન દેવા વડે (અમારિ પડહ વડે) કરીને તે કર અર્થાત્ સુખી કર,” આવી રીતે રાજા પાસે અભયદાન દેવડાવવાનું અર્થાત્ અમારિ પડહ વગડાવવાનું જણાવે છે.

દ્રવ્યથી પણ અમારિ પડહની કર્તવ્યતા.

પ્રવચન ગુરુમહારાજ ન હોય તો શ્રાવકોએ ક્રમે કરીને અર્થાત્ રાજકુળને યોગ્ય એવી નીતિથી રાજાને મળવું જોઈએ અને તેવી રીતે રાજાને પૈસા આપીને પણ અમારિ પડહ વગડાવવો જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ જે તે પ્રાણીઓના ઘાત કરનારા છે તેનો પ્રેમ ઉત્પાદન કરવા દાન આપવું જોઈએ. અને યાત્રાના દિવસના પ્રમાણ સુધી યોગ્ય કરવું જોઈએ અને નિરવદ્ય એવી દેશના કરવી.” આ ઉપરથી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પણ તે વાત જણાવે છે કે દ્રવ્ય દેવાપૂર્વક પણ અમારિ પડહો વગડાવવો જોઈએ.

दिट्ठो पवयणगुरूणा राया अणुसासिओ य विहिणा उ। तं नत्थि जण्ण वियरइ कित्तियमिह आमघाउत्ति। ४०९ ॥ एत्थमणुसासणविही भणिओ सामण्णगुणपसंसाए। गंभीराहरणेहिं उत्तीहिं य भावसाराहिं ॥४१०॥ सामण्णे मणुयत्ते धम्माओ णरीसरत्तणं णेयं इय मुणिऊणं सुंदर! जत्तो एयम्मि कायव्वो ॥ ४११ ॥ इट्ठीण मूलमेसो सव्वासिं जणमणोहराणंति। एसो य जाणवत्तं णेओ संसारजलहिम्मि ॥४१२ ॥ जायइ य सुहो एसो उचियत्थापायणेण सव्वस्स। जत्ताए वीयरागाण विसयसारत्तओ पवरो ॥ ४१३॥ पतोए सव्वसत्ता सुहिया खु अहेसि तंमि कालंमि। एण्हिंपि आमघाएण कुणसु तं चेव एतेसिं ॥४१४॥ तम्मि असंते राया दट्ठव्वो सावगेहिवि कमेणं। कारेयव्वो य तहा दाणेणवि आमघाउत्ति ॥४१५॥ तेसिंपि घायगाणं दायव्वं सामपुव्वगं दाणं। तत्तियदिणाण उचिय कायव्वा देसणा य सुहा ॥ ४१६ ॥ पंचा०)

ચૂર્ણિકાર મહારાજનું કથન.

ચૂર્ણિકાર મહારાજ પણ આવશ્યકની ચૂર્ણિમાં જણાવે છે કે શ્રેણિક મહારાજ ભગવાનને પૂછે છે કે "હે ભગવન, મને કહો. હું (કયા કારણથી) નરકમાં જઈશ અથવા કયા ઉપાયથી નરકે ન જાઉં? ત્યારે ભગવાન ઉત્તરમાં જણાવે છે કે "જો કાળિયો કસાઈ કસાઈખાનું બંધ કરે અને જો કપિલા માહણી પાસે ભિક્ષા દેવડાવે. એવું જો તું કરી શકે તો તું નરકે ન જાય." ત્યારે શ્રેણિક મહારાજ તે કરવાને માટે તેઓની પાસે ગયા. સર્વ પ્રકારે વડે કરીને તેમને સમજાવ્યા. सेणिओ सामिं भणति भगवं! आणाहि, अह कीस नरकं जामि?, केण वा उवाएणं नरकं न गच्छेज्जा?, सामी भणति-जदि कालसोयरियं सूण मोएहि, जदि य कविल माहणि भिक्खं दवावेहि तो तुमंपि न गच्छेज्जासि नरकं, सो तेसिं मूलं गतो, थीमंसिता य णं सव्वपगारेहिं, (आव० चू० पृ० १३९) આ ઉપરથી તે વાત સાબિત થાય છે કે ચૂર્ણિકાર મહારાજે જણાવ્યું કે પૈસા આપીને પણ અભયદાન કરવું જોઈએ એમ ભગવાન જણાવે છે.

અમારિ પડહનું સૂત્રમાં વિધાન.

આવી જ રીતે ઉપાશકદશાંગમાં પણ આ જ વાત જણાવે છે કે ત્યારપછી રાજગૃહનગરની અંદર કોઈ એક દિવસ અમારિપડહ વગડાવ્યો હતો.

'तए णं रायगिहे नयरे अन्नया कयाइ अमाघाए घुट्टे यावि होत्था' (उपा० सू० ४९)

આ રીતે કલિકાલ સર્વજ્ઞના વચનથી તેમજ તે પૂર્વેના ચૂર્ણિકાર મહારાજ અને તેથી આગળ ગણધર ભગવાનના વચનથી તે વાત સાબિત કરી ગયા કે અમારિ પડહ વગાડાવવો જ જોઈએ, ચાહે તો પછી સ્વશક્તિ હોય, ચાહે રાજશક્તિ હોય, ચાહે દ્રવ્યશક્તિ હોય, યા ગમે તે પ્રકારે પણ અમારિ પડહો વગડાવવો જ જોઈએ. દયા અને દાનના દુશ્મન કે જેઓને સૂત્ર બોલતાયે નથી આવડતું, પણ સૂતર બોલે છે, તેવાઓને માટે પણ ગણધર મહારાજના વચનથી તે વાત સાબિત થાય છે કે અમારિ પડહ વગડાવવો જ જોઈયે. શાસનની શ્રદ્ધાવાળા માટે તો ચાહે પંચાંગીનું કે ચાહે પ્રકરણનું કે ચાહે ચરિત્રનું વચન પણ માન્ય જ છે. અર્થાત્ શ્રદ્ધાવાળાને માટે તો અમારિ પડહો દ્રવ્ય ખરચીને પણ કરવાની જરૂર જ છે.)

अष्टाह्निकापर्वसु शासनोन्नतिं, नानाविधां धर्मविवृद्धिहेतवे । पूर्वोक्तयुक्तया विदधतु भावुकाः (वितनुध्वमार्हताः !,) सौभाग्यलक्ष्म्यञ्चितपुण्यसंस्पृहाः ॥१॥

સૌભાગ્ય રૂપ લક્ષ્મીથી ઓતપ્રોત એવા ઉત્તમપુણ્યની ઈચ્છાવાળા હે ભવ્યજનો ! આ પર્યુષણાપર્વ સંબંધીના આઠેય પર્વ દિવસોમાં–ધર્મની વિશેષપ્રકારે વૃદ્ધિ કરવા માટે પૂર્વે કહી ગયા તે યુક્તિવડે વિવિધપ્રકારે તમો શાસનની ઉન્નતિનાં કાર્યો કરો.

★ ★ ★

અઠ્ઠાઈ–વ્યાખ્યાન

દ્વિતીય–દિન–દેશના

વાર્ષિકપર્વનું મહત્ત્વ.

ભવ્યજીવોના ઉપકારને માટે આચાર્ય ભગવાન શ્રીમાન્ વિજય-લક્ષ્મીસૂરીશ્વરજીમહારાજાએ રચેલા અષ્ટાહ્નિકાના પ્રથમ દિવસના વ્યાખ્યાનનાં વિવેકી શ્રાવકોએ, વ્રતધારીઓએ છ અઠ્ઠાઈઓ આરાધવાની છે અને તેમાં પણ આ પર્યુષણાપર્વની અઠ્ઠાઈ પણ વિધિપૂર્વક આરાધવાની છે એમ જણાવી ગયા.

તેમાં આ પર્યુષણાપર્વ એ વાર્ષિકપર્વ છે. અને આઠમ, ચૌદશ-વગેરે તિથિ માસિકપર્વ છે. (ઠા૦ પૃ૦ ૩૬૧ જીવા૦ પૃ૦ ૩૦૪, સૂર્ય૦ પૃ૦ ૪૦૮) એ પર્વની ગણના માસિકપર્વ તરીકે છે, જ્યારે પર્યુષણાપર્વની ગણના વાર્ષિકપર્વ તરીકે છે. વર્ષમાં એકજ વાર આવે અને એક જ વાર આરાધાય તે વાર્ષિકપર્વ. अधिकस्य अधिकं फलं એમ કહે છે તેથી શ્રાવણ ભાદરવામાં, વળી ભાદરવા આસોમાં એમ બે વાર આરાધવામાં ખોટું શું ? એ પ્રશ્ન જ અસ્થાને છે, કેમકે જો એમ થાય તો એ વાર્ષિક ગણાતા પર્વનું વાર્ષિકપણું જ ઊડી જાય છે. વાર્ષિકપર્વ તેનું જ નામ કે જે વર્ષમાં એક જ વાર આવે.

પેલા સાર્થવાહના મૂછના વાળની વાત યાદ છે ? 'વાંકો પણ મારો !' એમ કહેનાર ને વટના આધારે, વળના આધારે વસ્તુના આધારે, તત્ત્વના આધારે તરત નાણાં મળ્યાં અને પેલા બીજાએ, 'આ એ વાંકો છે તો લે આ બીજો' એમ કહી મૂછનો બીજો વાળ તોડી આપ્યો, તેની શી વલે થઈ? જેને પોતાના મૂછના વાળની કિંમત નથી તેના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખે કોણ ? તેવી જ રીતે 'પર્યુષણા પર્વ પણ બીજી વખત કરીએ' એમ કહેનારની એ જ વલે સમજવી.

વાર્ષિક પર્વની ઉજવણી વર્ષમાં એક જ વખત થાય, અનેક વખત થાય તો તેનું વાર્ષિકપણું જ ઊડી જાય. જેમ ઓળીનું પર્વ ષાણ્માસિક છે એટલે વર્ષમાં બે જ વાર આરાધના થાય, તેમ પર્યુષણાપર્વ એ વાર્ષિક પર્વ છે,તે વર્ષમાં એક જ વાર થાય; અન્યથા તેનું વાર્ષિકપણું વાર્ષિકપણાનું મહત્ત્વ જ ન રહે. અઠ્ઠાઇઓની જેમ પણ આ અઠ્ઠાઈ

પણ આરાધવી જોઈએ. છ અષ્ટાહ્નિકામાં આ પણ આવી જાય છે, છતાં માત્ર અષ્ટાહ્નિકા નહિ કહેતાં પર્યુષણાપર્વ કર્યું, કારણકે પર્યુષણાપર્વ એ વાર્ષિકપર્વ છે. પર્યુષણાના પર્વનો છેલ્લો દિવસ, ભાદરવા શુદી ૪ ચોથનો દિવસ એ વાર્ષિક પર્વનો દિવસ છે. એ દિવસનું નામ જ સંવત્સરી છે. એ પ્રતિક્રમણને પણ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કહેવામાં આવ્યું છે.

દુન્યવી વ્યવહારમાં ખાતાં ફેરવવાનો દિવસ એક જ હોય છે. ખાતાં વારંવાર ફેરવાય નહિ. દીવાળીએ જ અર્થાત્ કાર્ત્તિક શુદી ૧થી આસોવદી અમાસ સુધીનાં ખાતાં બીજા કાર્ત્તિક શુદી એકમે જ ફરે. અહીં પણ વાર્ષિક પર્વનો હિસાબ વર્ષમાં એક જ વાર હોય છે. ગયા વર્ષના ભાદ્રપદ શુદી પંચમીથી પ્રતિક્રમણના સમય પર્યંત ભાદરવા શુદી ચોથ સુધીનો હિસાબ ચોથના સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણાવસરે વર્ષમાં એક જ વાર હોય છે. ગયા ભાદરવા શુદી પાંચમે કે આખા વર્ષ દરમ્યાન જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર, અને વીર્યાચારમાં જે અતિચારાદિ ગુન્હો કર્યો હોય, તેમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તે પ્રાયશ્ચિત્ત છેલ્લે દિવસે એટલે ભાદરવા શુદી ત્રીજ અગર પ્રતિક્રમણ પહેલાં ભાદરવા શુદી ચોથને દિવસે લેવાનું છે માટે ભાદરવા શુદી ચોથ એ શુદ્ધિ કરવાનો દિવસ છે. જે તે દિવસે શુદ્ધિ ન કરે તે સદ્યથી ફર કરવા યોગ્ય છે. (**કલ્પ૦ સા૦ સૂ૦ ૬૮**) જૈનશાસનમાં આત્મશુદ્ધિ માટે વાર્ષિક પર્વરૂપ આ એક જ દિવસ નિયત કરેલો છે. સાધુનો દીક્ષા પર્યાય પણ જેટલાં પર્યુષણા પર્વ જાય, તેટલાં વર્ષનો ગણાય છે. **जम्हा पज्जोसवणादिवसे पव्वज्जापरियागो व्यपदिश्यते व्यवस्थाप्यते संखा एत्तिया वरिसा मम उवट्ठाविस्सत्ति तम्हा परियागबन्धवण्णा भण्णति । (नि० भा० ३१२६ चु०)**

વાર્ષિક કૃત્યો.

વાર્ષિક પર્વને અંગે, ગત ભાદ્રપદ શુકલ પંચમીથી આ ચતુર્થી સુધીનાં આવશ્યક કૃત્યો ન થાય તો તેની આલોયણા લેવી જોઈએ.

વાર્ષિક કૃત્યોની સંખ્યા અગિયારની છે. તે હવે શાસ્ત્રકાર-મહારાજા ક્રમસર જણાવે છે. પ્રથમ સામાન્યતઃ કહે છે કે સંઘપૂજા વગેરે અગિયાર કૃત્યો પ્રતિવર્ષ વિવેકી શ્રાવકોએ વિધિપૂર્વક કરવાં જોઈએ.

बइअरिसं संघच्चण १, साहम्मिअभत्ति २, तहय जत्ततिगं ३, जिणगिहिण्हवणं ४, जिणधणवुड्ढी ५, महपूअ ६, धम्मजागरिआ ७, सुअपूआ ८, उज्जवणं ९, तहेव तित्थप्पभावणा १०, सोही ११, (श्रा०वि०पृ. १६१)

પૂર્વાચાર્ય કૃત ગાથાથી ગ્રંથકાર અગિયાર વાર્ષિકપર્વકૃત્યો જણાવે છે.

તે અગિયાર કૃત્યોનાં નામ

૧. સંઘપૂજા ૨. સાધર્મિકવાત્સલ્ય ૩. યાત્રા ૪. સ્નાત્રમહોત્સવ ૫. દેવ-દ્રવ્ય-વૃદ્ધિ ૬. મહાપૂજા ૭. રાત્રિજાગરણ ૮. શ્રુતપૂજા ૯. ઉદ્યાપન (ઉજમણું) ૧, તીર્થપ્રભાવના અને ૧૧. આલોચના.

પ્રથમ કૃત્ય : શ્રી સંઘાર્ચન.

શક્તિ હોય તો શ્રીસંઘની પૂજા રોજ કરવા યોગ્ય છે. તેવી શક્તિ ન હોય તો જઘન્યથી પ્રતિવર્ષ એક વખત તો શ્રીસંઘનું પૂજન કરવું જ જોઈએ. શ્રીસંઘ એટલે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા. દરેક પોતાને સંઘમાં ગણાવવા તૈયાર છે. શ્રીસંઘની આણ દેવામાં તૈયાર, પણ કાર્ય કરવા કોઈ તૈયાર નથી. હક્ક કોને ? જે તથાવિધ કાર્ય કરવા તૈયાર થાય તેને. સાધુ, સાધ્વીને નિર્દોષ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, ઔષધ, પુસ્તક, પત્રાદિ સંયમસામગ્રી આપી તેમની ભક્તિ કરવી જોઈએ. શ્રાવક, શ્રાવિકાની પણ યથાશક્તિ ભક્તિ કરવી જોઈએ. સાધર્મિકવાત્સલ્ય કોનું નામ ? 'આવશે એ તો, ઘણાય જમી જશે, જમે તો ભલે, નહિ તો એમની મરજી; આપણે શું કરીએ ?' આ દશા સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં ઉચિત નથી. ત્યાં તો અપૂર્વ ભક્તિ જોઈએ. ત્યાં કયી ભાવના જોઈએ ? ધન્યભાગ્ય ! સાધર્મિકનાં મારે ઘેર પગલાં કયાંથી ?' આવી ભાવના જોઈએ. સાધર્મિકને અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ આપ્યા પછી દરેકને તેને યોગ્ય, પુરુષ, સ્ત્રી, બાલક, બાલિકા, સધવા, વિધવા, કુમારિકાને યોગ્ય વસ્ત્રાલંકારની પહેરામણી કરવી જોઈએ. ત્યારે શું આવું જે ન કરે તેની ગણના શ્રાવકમાં નહિ ? ના. એવો બલાત્કાર, એવો જુલમ જૈનશાસનમાં નથી. શક્તિપૂર્વક કરવાનું વિધાન છે, પણ એક વાત તો ખરી, કે શક્તિ મુજબ જે કરો ત્યાં ભક્તિ વિશુદ્ધ જોઈએ.

સંઘપૂજાના પ્રકાર.

શ્રીસંઘપૂજા ત્રણ પ્રકારે કરી શકાય : (૧) ઉત્કૃષ્ટ (૨) મધ્યમ અને (૩) જઘન્ય. સર્વપ્રકારે સંપૂર્ણ આદરથી થતી પૂજા તે ઉત્કૃષ્ટપૂજા છે, યાદ રાખો કે લગ્નમાં, અમુક જ્ઞાતિઆદિ પ્રાસંગિક જમણોમાં ઘરનો સ્ત્રી વર્ગ, વાજતે ગાજતે નોતરાં દેવા જાય છે. સંઘ પ્રસંગે એમ કોઈ ગયું ? કરો તુલના ! ત્યાં પેલા જેટલો આદર નથી એ સ્પષ્ટ છે ! લગ્નાદિ પ્રસંગે ઘરનાં જ બેન, બેટી, વહુઓ કહેવા જાય છે ને ! અને માંડવે બેસાડી, ખોળે ખોળે લહાણી અને જરાય ઓછું ન દેખાય તેવી પહેરામણી કરો છો ને ! સંઘપૂજા પણ તે જ પ્રકારે કરવી જોઈએ. સંઘને અંગે ઘરથી કોઈ બોલાવવા ગયું ? કોઈ રહી ગયું ? કયા ગુણવાન્ ભાઈ-બહેન નથી આવ્યાં ? નથી આવ્યાં તો શાથી ? આ કદી જોયું ? તપાસ કરી ? શ્રીસંઘને માટે પણ મનોહર મંડપની રચના કરવી જોઈએ. આવનાર ભાઈ બહેનોને બેસવાનાં સુખાસન જોઈએ. પછી અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમપૂર્વક, પૂર્ણ ઉલ્લાસથી જમાડી ત્યારબાદ પહેરામણી (વસ્ત્રાલંકારની) કરવી જોઈએ. આનું નામ ઉત્કૃષ્ટપૂજા, અને એકેક સૂતરની કોકડી આપવાથી થતી પૂજા તે જઘન્ય સંઘપૂજા સમજવી. ભલે સૂતરની કોકડી અપાય પણ ત્યાં હૃદય ભક્તિથી ઉછળતું જોઈએ. આ બે પ્રકારની વચ્ચેની તમામ પ્રકારની પૂજા તે મધ્યમ પ્રકારમાં ગણાય.

શક્તિના અભાવે, વિવેકી શ્રાવક સાધુ, સાધ્વીને સૂતરની મુહપત્તી માત્ર આપીને ભક્તિ કરી શકે છે. શ્રાવક, શ્રાવિકાને અંગે, સંખ્યામાં શક્તિ સુજબ, નહિ તો છેવટે એક. એક શ્રાવક શ્રાવિકાને પણ નોતરી, કાંઈ નહિ તો સોપારી વગેરે આપી, તેટલા સન્માનથી પણ ભક્તિ કરી શકે છે. પ્રતિવર્ષ શ્રીસંઘપૂજાનું આ કર્તવ્ય ઠરવું જોઈએ. જે આજે સૂતરની કોકડી તથા સોપારી દેશે તે કાલે શ્રીફળ પણ આપશે અને પરમદિવસે પહેરામણી પણ કરશે. જે કાંઈ નહિ કરે તેનામાં અધિક ભાવનાની કલ્પના પણ કયાંથી આવવાની ? જેને ટેવ જ નથી પડી તે શું કરવાનો ? ક્ષેત્ર વિના ખેતી થવાની ? ક્ષેત્ર હશે ત્યાં ખેતીનો પ્રસંગ આવવાનો. અહીં **દ્રવ્યનું મૂલ્ય નહિ, મૂલ્ય હૃદયોલ્લાસનું** છે. નિર્ધન પણ મુહપત્તી તથા સોપારી માત્રથી મહાફળ મેળવી શકે છે. કહ્યું છે કે :-

મહાલાભ !

संपत्तौ नियमः, शक्तौ सहनं, यौवने व्रतम् ।
दारिद्र्ये दानमप्यल्पं, महालाभाय जायते ॥१॥

(અર્થ : સંપત્તિ છતાં નિયમ કરવો, શક્તિ છતાં સહન કરવું, યુવાવસ્થામાં વ્રત લેવું, તેમજ દારિદ્રપણાની અવસ્થામાં અલ્પદાન દેવું તે મહાલાભને માટે થાય છે.)

એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. પૌષધ બધા માટે સરખો છે. સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સંઘપૂજન, કોઇ પણ અનુષ્ઠાન તમામ માટે સમાન છે, પણ એ સમાનપણું ક્રિયાની અપેક્ષાએ છે. પરંતુ કરનારની સ્થિતિની અપેક્ષાએ, ભાવની અપેક્ષાએ ફળમાં જરૂર ફરક પડશે. સત્તર જંજાળીને એક દિવસ પણ જંજાળ છોડવી કેટલી આકરી લાગે ? એવાને બે ઘડી સુધીનું સામાયિક કરવું પણ મુશ્કેલ પડે છે. આવી સ્થિતિમાં પણ તે કરે કયારે ? આત્માની પરિણતિ તીવ્ર થાય ત્યારેને ! જંજાળવાળાને જેટલી તીવ્ર વૃત્તિ કરવી પડે તેટલી તીવ્ર વૃત્તિ જંજાળ વિનાને કરવી પડતી નથી. તીવ્ર વૃત્તિવાળાને તીવ્ર ફળ થાય. નિયમરૂપે અનુષ્ઠાન સમાન છતાં પણ કરનારની વૃત્તિ અનુસાર ફળ થવાનું.

મનોજ્ઞ, પ્રીતિકારક ભોગોને પામીને છોડી દેવા, તેનો ત્યાગ કરવો એ મુશ્કેલ છે. સંપત્તિમાં નિયમ સહેલો નથી, ઘણો મુશ્કેલ છે. સંપત્તિ વખતે જો નિયમ કરાય તો તે ઘણા ફળને આપે, એમાં નવાઈ નથી, કેમકે એ વખતે નિયમ કરવો મુશ્કેલ છે.

क्षमा वीरस्य भूषणम् ।

સંપત્તિમાં નિયમ કરનાર નીકળે તેના કરતાં શક્તિ છતાં સહન કરનાર થોડા સમજવા. **क्षमा वीरस्य भूषणं** એ વાકયનું રહસ્ય શું ? શૂરવીર હોય, ઘાત કરતાં, ઘર ફાડતાં, કશું કરતાં કશો વિચાર સરખોય ન કરે, તેનામાં ક્ષમા કેટલી મુશ્કેલ ? સૈનિક કયારે થાય ? સામાનું શું થશે એ વિચાર એને હોય ખરો ? મનુષ્ય જાતની દયા વગરના સૈનિકોમાં સહનશક્તિ કયાંથી હોય ? ઘા સહન કરે પણ ક્ષમા કયાંથી લાવે ? **क्षमा वीरस्य भूषणम्** એને અવળું લેવાથી અનર્થ થાય. 'ક્ષમા એ તો વીરનું ભૂષણ, માટે વીર થવું જોઈએ' આ માન્યતા અનર્થકારી

છે. વીરમાં, શૂરવીરમાં ક્ષમા મુશ્કેલ છે માટે એનું ભૂષણ ગણાયું. નાનું બાળક ફેરકૂદરડી ફરે, ચક્કરમાં દોડે એ જરા થાકતાં ભલે બેસી જાય તો પણ એને ચક્કાવો મટે નહિ, થોડો વખત સુધી તો એને બધું ચક્કર લાગે. સૈનિકો, લડવૈયાઓમાંથી, યુદ્ધ બંધ થયા પછી પણ ઘાતકીપણું, અવિચારીપણું જતું નથી. **क्षमा वीरस्य भूषणम्** આ સૂત્રને અવળું લેવું એ કેવળ અવિચારીપણું છે. "ક્ષમા એ કાંઈ કાયરો માટે નથી, વીર માટે છે, માટે શૂરવીર થવું" એવો અર્થ વિવેક બહારનો છે, અવિચારી છે. ઘાતકીને ક્ષમા મુશ્કેલ છે માટે તેને ક્ષમા ભૂષણ રૂપ છે. એ સૂત્રનું તાત્પર્ય એ છે કે સામર્થ્ય ધરાવનારમાં સહન કરવું તે મુશ્કેલ છે.

યૌવનમાં વ્રત

યૌવન વ્રત એથી પણ મુશ્કેલ છે. દેખાદેખીથી, વિવેક બીજાની પ્રેરણાથી, રોગાદિક કારણે, વૈદ્યાદિના કહેવાથી વ્રત લેવું જેટલા મુશ્કેલ છે. આ બધું કહ્યું તે જ પ્રમાણે દારિદ્રપણાની અવસ્થામાં અલ્પદાન દેવું તે પણ મહા મુશ્કેલ છે. દુનિયા એને અગિયારમો પ્રાણ કહે છે, પણ ખરી રીતે એને પહેલો પ્રાણ કહેવો જોઈએ. એને માટે તો બધા પ્રાણને જતા કરાય છે. દશપ્રાણની ધામધૂમ ધન માટે છે. બધા પ્રાણના ભોગે ધન સાચવવામાં આવે છે. પ્રાણ તો એકનો, દ્રવ્યપ્રાણ તો આખા કુટુંબના પ્રાણ. એમાંથી દેવું, ખર્ચવું, અને તે પણ દરિદ્રાવસ્થામાં કેટલું મુશ્કેલ? તે માટે આત્માની તૈયારી કેટલી જોઈએ? સંપત્તિમાં નિયમ, સામર્થ્ય છતાં સહનશક્તિ, યૌવનવયે વ્રત અંગીકાર કરવું તે, તથા દારિદ્રપણાની અવસ્થામાં અલ્પ પણ દાન મુશ્કેલ હોવાથી, તેને માટે આત્માની અભૂતપૂર્વ તૈયારી જરૂરની હોવાથી તે **'महालाभाय जायते'** મહાલાભને માટે થાય છે. જે કાર્યો આટલાં મુશ્કેલ હોય તે કાર્ય કરવાથી મહાલાભ થાય તેમાં નવાઈ શી? અર્થાત્ તેમાં લેશ પણ આશ્ચર્ય નથી. આ પહેલું કૃત્ય.

બીજું કૃત્ય: સાધર્મિક વાત્સલ્ય:

साहम्मियवच्छल्लंमि उज्जुयाo (**आवo चूo पृo३९६**) હવે બીજું કૃત્ય સાધર્મિકભક્તિ, સાધર્મિકવાત્સલ્યનું છે. આજ કાલ સાધર્મિકવાત્સલ્યને

અંગે આપણી રૂઢી એવી છે કે જ્યાં ત્યાં જમાડી દેવા. પ્રથમ કહેવાયું છે: 'કોણ જમ્યું, ન જમ્યું એ પણ જોવાતું નથી. ગુણવાન્ આવ્યું, ન આવ્યું, કેમ ન આવ્યું ? એ પણ જોવાતું નથી. વાત્સલ્ય માત્ર જમાડવાથી જ પર્યાપ્ત છે એમ નથી.' મહાલાભદાયક સાધર્મિક વાત્સલ્ય કેવું હોય ? પોતે રીતસર, ઉલ્લાસપૂર્વક, વિનયપૂર્વક નિમંત્રણ કરે, આવેલાને આવો ભાઈ, આવો બેન એમ બહુમાનપૂર્વક બોલાવી, વિશિષ્ટાસન ઉપર બેસાડે. ત્યાર પછી અશન, પાન,ખાદિમ, સ્વાદિમ ભક્તિપૂર્વક આપી જમાડે અને પછી વસ્ત્રાલંકારથી પહેરામણી કરે. શું આટલે પત્યું ? ના! વિપત્તિમાં પડેલા સાધર્મિકને સ્વધનવ્યયથી પણ વિપત્તિથી મુક્ત કરે. તેના ખાતે લખીને કરે એમ નહિ, એમ કરે એ વાત અલગ, આ તો પોતાના દ્રવ્યથી પણ સાધર્મિકને આપત્તિથી મુક્ત કરે. આવી રીતે સાધર્મિકનો ઉદ્ધાર કરવો જ જોઈએ.

न कयं दीणुद्धरणं, न कयं साहम्मिआण वच्छलं ।
हिअयंमि वीयराओ न धारिओ, हारिओ जम्मो ॥१॥

જેણે દીનોનો ઉદ્ધાર કર્યો નથી, જેણે સાધર્મિકવાત્સલ્ય કર્યું નથી, જેણે હૃદયમાં શ્રી વીતરાગદેવને ધારણ કર્યા નથી, તે પોતાનો જન્મ હારી ગયો છે.

જુગારમાં જુગારી જેમ જીતવા કે હારવાની હોડમાં મૂકાયો છે. તેમ જ મનુષ્ય પણ આ જીવનમાં જીતવા હારવાની હોડમાં મૂકાયો છે. સર્વને જીતવું છે. તમામ નિયમો જીતવા માટેના છે. જીતવા માટેની જે આચરણા ન કરે તે હારેલો જ છે ને! શાસ્ત્રકાર જીતવાની ખબર દે, જીતવાની વાત કરે; હાર્યાની, હારવાની વાતો ન કરે. મરણની ખબર તો કાળોતરીઓ જ દે, ગોર તો જન્મની વાત કરે. શાસ્ત્રકાર તો કહે છે કે શ્રાવિકાનું પણ વાત્સલ્ય શ્રાવકની માફક જ કરવાનું છે. પછી તે વિધવા હોય કે સધવા હોય, સાધ્વી તથા શ્રાવિકાને અંગે 'સુશીલા' એવું વિશેષણ વાપરવામાં આવ્યું છે.

અહીં જેને નથી પાલવતું તેવાઓ એમ પૂછે છે કે: "મહારાજ! સાધુ તથા શ્રાવકને બહુમાન આપીએ, તેમની ભક્તિ કરીએ, પણ સાધ્વી તથા શ્રાવિકા (સ્ત્રીજાતિ)ની ભક્તિ કરવી, બહુમાન કરવું એ કેમ પાલવે ?

શાસ્ત્રકાર કહે છે કે લેશ પણ ભેદ વિના જ, અન્યૂનાધિકપણે જ એ કરવાનું છે.

श्राविकास्वपि वात्सल्य श्रावकवदन्यूनाधिकं विस्तार्यम्, ता अपि रत्नत्रयीवत्यः सुशीलाः सधवा विधवा वा साधर्मिकत्वेन ध्येयाः

શ્રાવિકાની ભક્તિમાં પણ ન્યૂનતા ન જોઈએ.

'શાસ્ત્રકાર શું કહે છે? વાત્સલ્ય અન્યૂનાધિકપણે કરવું. વાત્સલ્ય ન્યૂન પણ થઈ શકે, અધિક પણ થઈ શકે. અહીં કહેવામાં આવે છે કે અન્યૂનાધિક પણે (નહિ ન્યૂન, નહિ અધિક) વાત્સલ્ય કરવું. શ્રાવિકાનું વાત્સલ્ય કરવું જ જોઈએ. અહીં સ્ત્રી પક્ષની વાત નથી. ता अपि रत्नत्रयीवत्यः અહીં આદર્શ આ છે. મોક્ષના રસ્તા ત્રણ છે: દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર. દર્શનને અંગે વિચારો કે ધર્મની શ્રદ્ધા કોનામાં વધારે? પુરુષમાં કે સ્ત્રીવર્ગમાં? કહેવું જ પડશે કે શ્રાવિકાવર્ગમાં. આમ શ્રાવિકાને, સ્ત્રીને ન માનો અને કોઈ હલકા કૂળની સ્ત્રી લાવે તેના ચાંલ્લાનો વાંધો છે? આથી એમ ન સમજવું કે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં સ્ત્રીવર્ગ વધારે છે. એ વગેરે કહીને પુરુષવર્ગને હલકા પાડવાનો હેતુ નથી પણ બાઈઓ તરફના કટાક્ષના નિવારણ પૂરતો આ ઉત્તર છે.

જ્ઞાનને અંગે વિચારો. પરીક્ષામાં ગમે તે કેન્દ્ર, મુંબઈ કે અમદાવાદમાં, સંખ્યા કોની વધારે? હાજરી છોકરાઓની શાળામાં વધારે કે છોકરીઓની શાળામાં? ચારિત્રને અંગે વિચારો તો સાધુ કરતાં સાધ્વીની સંખ્યા વધારે છે ને! ચોથાવ્રતને અંગે, બારવ્રતને અંગે, પૌષધ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણને અંગે સંખ્યા કોની વધારે છે તે જોઈ લ્યો! આ રીતિએ બધામાં એની સંખ્યા વધારે છતાં સ્ત્રી વેદ છે અને ઉપરથી આટલું છતાં અપમાનની લાત મારવી શાસ્ત્રકારને પાલવે? 'સુશીલા' વિશેષણ પણ સાર્થક છે. ગમે તે ભોગે શીલ સાચવનાર સ્ત્રીઓ છે. વર્તમાનકાળે પણ શીલ માટે ગમે તેવા ભોગો આપે છે. બોલનારનું કોઈ મોં બાંધી શકે નહિ પણ ગ્રંથકારની નજર બહાર કશું હોતું નથી એટલે ગ્રંથકારે જોયું કે કહેનાર તો કહી દે કે–"વિધવા તો હાથે પગે હળવી થઈ એટલે એને તો દે'રું ઉપાશ્રય જ સૂઝેને!" તેથી ગ્રંથકારે વિધવા, સધવા બન્ને ભેદને 'સુશીલા' વિશેષણ લગાડીને કહે

છે કે બન્નેની ભક્તિ કરવી જોઇએ. અહીં સ્ત્રી પુરુષ એવા વેદના ભેદ નથી પણ સાધર્મિક ભક્તિ કરવી એટલો જ ઉદ્દેશ છે.

પેટમાં આવેલાને પાડતાં વાર ન કરે!

શિષ્યને એમ થાય છે કે બાઈઓને આટલી હદે ચઢાવી દીધી! ગુરુમહારાજે કોનો પક્ષ લીધો? ખૂબી તો જુઓ, સ્ત્રીઓ માથે આક્ષેપ મૂકનાર પુરુષમાં સુધારણા થઈ? કેટલાક ભાઇઓ કહે છે કે દેવતા કેમ નથી આવતા? નથી આવતા તે સારૂં છે! આવતા હોત તે તમારે તો ગાયો દોવરાવવી, છોકરાં રખાવવાં, કુતરા હંકાવવા એ જ કામ સોંપવાં હતાં ને! વિચારી લો! દેવતા હોય તોયે ખસી જાય! કેડબગાડુ કોણ છે? પુરુષ કે સ્ત્રી? જિંદગીનો નાશ થાય તોયે પારકી મદદ વગર જીવવું એ ગુણ કોનામાં?

શિષ્ય કહે છે: "હે સ્વામિન્! લોકોમાં તથા લોકોત્તરમાં સ્ત્રીઓ તો દોષથી ભરેલી પ્રસિદ્ધ છે. એનો પક્ષ આટલી હદે!"

यतः—अनृतं साहसं माया, मूर्खत्वमतिलोभता।
अशौचं निर्दयत्वं च, स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥१॥

અનૃત (જૂઠું), સાહસ (ખોટું સાહસ), માયા (છલ પ્રપંચ), અવિચારીપણું, અતિલોભ, અશૌચ તથા નિર્દયપણું આ દોષો સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક રહેલા છે."

પહેલો દોષ જૂઠું બોલવું તે છતાં સ્ત્રીમાં જૂઠું તો ડગલે ને પગલે! યાદ રાખજો કે આ બધું કોણ કહે છે!

શિષ્ય—કઈ વાતને કેમ પલટાવવી એ કલામાં સ્ત્રી પાવરધી! શું જુઠાપણું જ છે?

ના! તો તો વાંધો નહિ કેમકે રંગિયાપંગિયાનું જુઠ્ઠાણું નુકશાન ન કરે. એવા જુઠાણાથી પોતાના આત્માને હાનિ થાય તે વાત જુદી છે. બાકી જગતને લાભ હાનિ નથી.

બીજું દૂષણ-સાહસ છે. જૂઠામાં સાહસ ભળે, ત્યારે જગતને ભારે પડે. અહીં 'સાહસ' સારા અર્થમાં નથી. સારા અર્થનું 'સાહસ' તો લાભપ્રદ છે કેમકે ચક્રવર્તી દીક્ષા લે એ કાંઈ જેવું તેવું સાહસ છે? **क्षमा वीरस्य भूषणं** વીરમાં ક્ષમા આવવી એ સાહસ તો ભૂષણ રૂપ છે.

સદ્‌ગૃહસ્થ જિંદગીના છેડા સુધી પરિગ્રહ ધરાવે છે. પરિગ્રહ છોડવો એ સાહસમાં વાંધો નથી. આમ ડચકાં આવતાં હોય તોય "ઘરબાર સાચવજો, છોકરાને કે છોકરીને સંભાળજો" વગેરે કહે છે. આ પરિગ્રહ જેવો તેવો છે? તેવો પરિગ્રહ તજવાનું સાહસ તો ક્રોડ છે. અત્ર 'સાહસ' એ અર્થમાં નથી. અહીં તો અનર્થકર સાહસ સમજવું. સાહસ દ્વપણ વડે સ્ત્રી કંઈનું કંઈ કરી નાંખે. માટે સાહસયુક્ત જુઠ્ઠાણાવાળી સ્ત્રી ભયંકર.

ત્રીજું દૂષણ-માયા. ક્ષણુક્ષણમાં રંગઢંગ પલટતાં સ્ત્રીને વાર નહિ. નજીકના સગાને ક્ષણમાં વેરી માને, કટ્ટર વેરીને જીવનનો આધાર માનવાનો દેખાવ કરે. એવો દેખાવ કરવાની માયાવાળી સ્ત્રીની ભયંકરતામાં શું પૂછવું? માયા ન હોય, સરલતા હોય, તો પ્રથમના બે દોષોથી થતા નુકશાનમાં ઓછાશ હોઈ શકે. માયા ભળી એટલે સલામતી ટળી. આ ત્રણ દોષ છતાં, 'વિચાર' હોય-'સારા નરસાનો વિચાર' હોય તો તો વાંધો ન આવે.

ચોથું દૂષણ-મૂર્ખપણું છે. મૂર્ખને પહોંચાય? અરે, માનો કે આ ચારેય દોષોથી બચાય પણ **પાંચમું દૂષણ-'અતિલોભ'** છે. **વગોઢ૦** ભાવના હોય, નિર્લોભ દશા હોય તો પ્રથમનાં દૂષણો શું કરે? પણ આ તો લોભનો છેડો જ નહિ. સ્ત્રી એટલે ઘરમાંથી ઘી, માવો વગેરે વેચીને પૈસા ગાંઠે બાંધે! આગળ વધો! દ્રવ્યથી તથા ભાવથી અપવિત્રપણું! **છેલ્લું દૂષણ-નિર્દયપણું.** જો મહેર નજર હોય, હૃદયમાં દયા હોય તો પ્રથમના દોષો દબાઈ જાય. **નિર્દયપણું એ દોષોનો શિરોમણિ દોષ.** સ્ત્રી કેવી નિર્દય? પેટમાં આવેલાને પાડતાં વાર ન કરે!

લોકે, લોકોત્તરે સ્ત્રીઓ નિંદ્ય!

શિષ્ય કહે છેઃ હે સ્વામિન્! દુનિયામાં પણ કહેવાય છે કે:- સ્ત્રીઓ દોષની ખાણ છે, 'નારી નરકની ખાણ છે,' આપ કયાં નથી જાણતા? કાંઈ હું જ કહું છું એમ નથી. શાસ્ત્રકારોએ દૃષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે, જે પ્રસિદ્ધ છે. સુકુમાલિકા, સૂર્યકાંતા કપિલા, અભયા, નૂપુરપંડિતા તથા નાગશ્રીનાં દૃષ્ટાંતોથી નારી કેટલી હદે નીચ છે તે જણાવે છે.

એટલું જ નહિ, પણ આગમેઽપિ-"अणंताओ पावरासीओ, जया उदयमागया। तया इत्थितणं पत्तं, सव्वं जाणाहि गोयमा! ॥१॥ (મહાનિ૦ અ૦ ૧ ગા૦૧૧૬) હે ગૌતમ! અનંતપાપની રાશિ એકઠી થાય છે ત્યારે સ્ત્રીવેદ ઉદયમાં આવે છે. સ્ત્રી ભલે નવ માસ ગર્ભ ધારણ કરે પણ નામ બાપનું! લીલામાં પોતે સૂએ, અને બાળકને સૂકામાં સૂવાડે પણ નામ બાપનું! અને બાળક મોટું થઈને કાંઇ અવિચારી કૃત્ય કરે તો 'કયી મા ભારે મઈ હતી' એમ કહેવાય. જેમ હિંદી લશ્કર ગમે તેટલું પરાક્રમ કરે, અરે, મરે ભલે પણ જીત અમુકની કહેવાય. તેમ અહીં પણ નામ બાપનું. જશ બાપને, દોષનો ટોપલો માને શિર! આવી સ્ત્રીને માટે 'હે સ્વામિન્! આ તમે શું કહો છો?' દુનિયાની કહેવતમાં 'વઢકણી વહુએ દીકરો જણ્યો' કહેવાય છે, વઢકણા ભાઈએ દીકરો જણ્યો' એમ બોલાય છે? 'જમવામાં જગલો, માર ખાવામાં ભગલો!' જશ ભાઈને, અપજશ બાઈને. આ રીતે લોક-લોકોત્તરથી નિંદિત સ્ત્રીને માનાદિ જણાવો તે ઉચિત કઈ રીતે માનવું? દાન, વાત્સલ્ય વગેરે તેને માટે કેમ મનાય?

એકાંતે સ્ત્રીઓ નિંદ્ય જ હોત તો એકેય સ્ત્રી મોક્ષે ન જાત.

હવે ગુરુ મહારાજ કહે છેઃ-ભાઈ! જો તારે આગમનાં વચનો માનવાં હોય તો શાંતિથી સાંભળ. પ્રથમ તો એક જ પ્રશ્ન કે સ્ત્રીસિદ્ધ વધારે કે પુરુષસિદ્ધ વધારે? જો સ્ત્રીસિદ્ધ વધારે તો પુરુષથી સ્ત્રી ચઢિયાતી માનવી પડશે. હે શિષ્ય! તું જેમ કહે છે તેમ એકાંતે જ હોત તો તો કોઈ સ્ત્રી મોક્ષે જાત જ નહિ. તેં જે સ્ત્રીના દોષ કહ્યા તે વાત ઠીક છે પણ એકાન્તે એમ નથી. પુરુષોમાં દોષયુક્ત કયાં ઓછા છે? માત્ર દૂંકી નજરે શા માટે જુએ છે? જરા દૂર દૂર નજર કર!

ઇતિહાસ શું કહે છે? બલિરાજાને મારનાર કોણ? દેરાંઓ, મંદિરો તોડનાર કોણ? અલાઉદ્દીન ખૂની, ઔરંગઝેબ એ બધા કોણ? વર્તમાનની આ બધી ધાંધલ, વિગ્રહ પુરુષને આભારી કે સ્ત્રીને? અફ્ઘાઈ રાઠોડ જેવા મહાક્રૂર, નાસ્તિક, દેવગુરુને ઠગનારા પુરુષો પણ કયાં નથી? ઘણાય છે. દોષવાળા તેમજ ગુણવાળા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ ઉભય છે.

જે શાસ્ત્રમાં દૂષિત નારીઓનાં દૃષ્ટાંતો છે, તે જ શાસ્ત્રમાં ગુણવતી નારીઓનાં ઉદાહરણો કયાં નથી? સુલસા, રેવતી, કલાવતી, મદનરેખા

વગેરે શ્રાવિકાઓ કે જેને અનેક વખત શ્રી તીર્થંકરે સ્વયં વખાણી છે. તેનાં દૃષ્ટાંતો કેમ જોતો નથી ? માટે એકાંત નથી. પોતાની માતા, બેન કે પુત્રીની જેમ શ્રાવિકાનું પણ બહુમાનપૂર્વક વાત્સલ્ય કરવું જોઈએ. મોટીને માતા, મધ્યમવયવાળીને બેન, નાનીને પુત્રી જેમ ગણી, તેવા વર્તનપૂર્વક સન્માન કરવું સમુચિત છે. ઘરમાં જેમ માતાદિના ત્રણ પ્રકાર છે તેમ અહીં પણ ત્રણ પ્રકારે શ્રાવિકાનું વાત્સલ્ય કરવું જોઈએ. આ રીતે બીજું કૃત્ય કરવું જોઈએ.

ત્રીજું કૃત્યઃ યાત્રા.

अष्टाह्निकाभिधामेकां, रथयात्रामथापराम् ।
तृतीयां तीर्थयात्रां चेत्याहुर्यात्रां त्रिधा बुधाः ॥१॥ (श्रा०वि०पृ०१६३)

૧ અષ્ટાહ્નિકામહોત્સવ રૂપ યાત્રા. ૨ રથયાત્રા. અને ૩ તીર્થયાત્રા. પ્રથમ પ્રકારની યાત્રામાં સર્વ ચૈત્યોમાં અષ્ટાહ્નિકામહોત્સવ કરવો જોઈએ. સર્વ ચૈત્યોમાં પૂજા, મહાપૂજા ભણાવવી જોઇએ. ચમકશો નહિ. પથ્થર દેવ, પથ્થર ગુરુ, પથ્થર ધર્મ થઈ ગયો છે. નહિ તો એક દેરાસરે ઝગઝગાટ અને બીજે દેરાસરે ભીંતોમાં ફાટ, પાણી ગળે આ બધું નભે ? જિનેશ્વરદેવ માન્યા હોય તો આમ બને ? તો તો ભક્તિ સમાન હોય. એ જ રીતે ગુરુમાં પણ સમજવું. અમુક ઉપાશ્રયમાં આવે તે જ ગુરુ, અન્યથા નહિ. એમ માનો તો પછી પથ્થર દેવ, પથ્થર ગુરુ એમ જ ને ? પંચમહાવ્રતધારી સાધુ જ્યાં હોય ત્યાં ગુરુ માનવા જ જોઈએ. આ ઉપાશ્રયમાં જ પૌષધાદિ ધર્મ કરવા, બીજે નહિ એનો અર્થ ? તાત્પર્ય કે પ્રથમ યાત્રામાં સર્વ ચૈત્યોમાં ધામધૂમપૂર્વક અષ્ટાહ્નિકામહોત્સવ કરવો જોઇએ.

બીજી યાત્રા રથયાત્રા છે. તે કુમારપાળ મહારાજાએ જે રીતે કરી, તે રીતે કરવી જોઈએ. એ પરમાર્હત્ મહારાજાએ કેવી રીતે કરી તે ગ્રંથકાર જણાવે છે. ચૈત્ર શુદી આઠમે, ચોથે પહોરે, મહા ઠકુરાઇથી, પ્રથમથી એકઠા થયેલા નાગરિક લોકોથી થતા 'જય જય' ઘોષણા પૂર્વક, કેવળ સોનાનો રથ, જેમાં શ્રીજિનેશ્વરદેવ બિરાજમાન છે તે મહારાજાના મહેલથી કાઢવામાં આવ્યો. જેઓના હૃદયમાં ભક્તિ નથી અથવા જેઓ ભક્તિ ઉઠાવવા માગે છે, તેવાઓ તો કહે છે ને કેઃ 'ભગવાનને શી શોભા ?" પણ અહીં તો કહે છેઃ **सोवण्ण जिणयररहो** ! બરી રીતે

તો આ છે. પણ અત્યારે થાય છે તેમાં તો ન્યૂનતા છે.

ભગવાનના અલંકારો કેવા છે? અંદર ચાંદી ઉપર સોનું! અલંકાર એવા તો પછી રથની શી વાત! પંડમાં આવા અલંકાર પહેરાય છે?

હવે એ રથ કેવો છે? મેરૂગિરિસદૃશ, સોનાના મોટા દંડ, ધજા, છત્ર, ચામરયુક્ત એ રથ અત્યંત શોભાયમાન દેખાય છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ-ભગવાનની પ્રતિમા, પુષ્પાદિકથી પૂજન થયેલી. પ્રભુજીની પ્રતિમાથી અલંકૃત, ઉપર જણાવ્યો તેવો રથ મહાજનો (શ્રીસંઘના અગ્રગણ્યો) શ્રીકુમારપાળ મહારાજને ત્યાં લાવે છે કે જ્યાંથી યાત્રા નીકળે છે.

રથ શી રીતે ચાલે છે? વાજિંત્રોથી દિશાઓ શબ્દાયમાન થઈ છે, સ્ત્રીઓ જ્યાં નૃત્યાદિ કરે છે, અને મંત્રી, સામંતો આગળ ચાલી રહ્યા છે એવો રથ પ્રથમ તો રાજાના મહેલે જાય છે. પરમાર્હત્ મહારાજા કુમારપાલ રથની અંદર બિરાજમાન થયેલી પ્રતિમાને સુવર્ણાલંકારાદિથી પૂજે છે, પોતે પૂજા કરે છે, કરાવે છે. વિવિધ પ્રકારે નાટકાદિ કરે છે અને કરાવે છે. આ રીતે આખી રાત્રિએ રાત્રિજાગરણ કરવામાં આવે છે. સવારે ત્યાંથી રથ આગળ ચાલે છે, સિંહદ્વારે મંડપમાં રથને રાખવામાં આવે છે. ત્યાં રથ રહે છે. ત્યાં પણ મહારાજા પૂજા કરી પોતે જ વિધિપૂર્વક સંઘ સમક્ષ આરતી ઉતારે છે. પછી હાથીઓથી જોડાએલો તે રથ આખા નગરમાં આગળ આગળ ચાલે છે, જુદા જુદા મંડપે પૂજનાદિ થાય છે. 'રથ હાથે જ ખેંચાય' એવું એકાન્ત નહિ. હાથે પણ ખેંચાય, હાથી, વૃષભાદિથી પણ વહન થાય. જે જે પ્રકારે શાસનની ઉન્નતિ દેખાય, તે પ્રકારે તમામ થાય. દુનિયામાં પણ કોંગ્રેસના નેતાની ગાડી હાથે પણ ખેંચાય છે, વૃષભ, ઘોડા પણ વધારે સંખ્યામાં જોડવામાં આવે છે, (મંડપો પણ જેવા તેવા નહિ, વિશાળ કે જેથી મનુષ્યો સારી સંખ્યામાં ભક્તિ કરી શકે) એટલે તે રથ દરેક મંડપે જાય છે, આથી દરેક શેરીના રહેનારાઓને દર્શન, પૂજનાદિનો પરમ લાભ મળે છે. આનું નામ રથયાત્રા!

ત્રીજી યાત્રા તે તીર્થ યાત્રા! શ્રીશત્રુંજય, શ્રીરૈવતગિરિ, તેમજ જ્યાં જ્યાં તીર્થંકરદેવનાં જન્મ દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ થયાં હોય તથા વિહારભૂમિ હોય તે સ્થળો અતિ શુભભાવોત્પાદક હોઈ,

ભવોદધિતારક હોઈ તીર્થ કહેવાય છે. અને તે દર્શનાદિ વિશુદ્ધિનું કારણ છે. **जम्मणनिक्खमणेसु य, तित्थयराण महाणुभावाणं। इत्थ किर जिनवराण आगाढं, दंसणं होइ ॥** (बृ० क० गा० १२२६) એ કારણથી વિધિપૂર્વક તીર્થયાત્રા અવશ્ય કર્તવ્ય છે. આજે કેટલાકની દૃષ્ટિએ તો તીર્થયાત્રા તથા સંઘ નકામાં જણાય છે, પરંતુ એવા સંઘના શત્રુઓ વિચાર કરે તો ખબર પડે કે સંઘ કાઢવાપૂર્વકની તીર્થયાત્રાથી ગામે ગામનાં દેરાસરનાં દર્શન થાય, ત્યાંના ચૈત્યોની, ત્યાંના સંઘની, ત્યાંના અન્ય સામાજિક ક્ષેત્રોની સ્થિતિ જણાય, તે સંબંધી ઘટતું તરત થાય. જો સંઘની પ્રવૃત્તિ ન હોય તો આ કોઈ પણ પ્રકારે બની શકે નહિ.

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજાના પ્રતિબોધથી શ્રી વિક્રમરાજાએ કાઢેલા શ્રી શત્રુંજયના સંઘનું ગ્રંથકાર વર્ણન કરે છે. તેમાં (તે સંઘમાં ૧૬૬ સોનાનાં દેરાસરો હતાં, ૫૦૦ હાથીદાંત તથા ચંદન (સુખડ) વગેરેનાં દેરાસરો હતાં, ચૌદ મુકુટબદ્ધ રાજાઓ હતા, શ્રીસિદ્ધસેનજી જેમાં મુખ્ય છે તે સહિત પાંચ હજાર આચાર્યો હતા, (વચ્ચે સભામાંથી 'આજે તો આશરે અડસઠ આચાર્યો છે.') આચાર્ય મહારાજે જણાવ્યું કે :-"એટલી કમનશીબી છે કે ઓછા છે." સીત્તેર લાખ શ્રાવક કુટુંબો હતા, એક ક્રોડ, દશ લાખ, નવ હજાર ગાડાં હતાં, અઢાર લાખ ઘોડાઓ હતા, ૭૬૦૦ હાથીઓ હતા, એ જ રીતિએ ઊંટ, પોડીઆ વગેરે જાણી લેવું.

શ્રી કુમારપાલ મહારાજાના સંઘમાં ૧૮૭૪ સુવર્ણરત્નમય દેરાસરો હતાં, આબૂ સંઘપતિના સંઘમાં ૭૦૦ દેરાસરો હતાં, એ સંઘપતિની યાત્રામાં બાર ક્રોડ સોનૈયાનો વ્યય થયો છે. પેથડશાના સંઘમાં માત્ર પ્રથમ તીર્થદર્શન વખતે અગિયાર લાખ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવ્યા છે. સાધુ પેથડશાના સંઘમાં બાવન દેરાસરો હતાં, સાતલાખ મનુષ્યો હતા, તથા મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલની સાડી બાર (૧૨॥) યાત્રા પ્રસિદ્ધ છે. આ ત્રીજું કૃત્ય.

ચોથું કૃત્ય-સ્નાત્રમહોત્સવ.

ચોથું આવશ્યક વાર્ષિક કૃત્ય સ્નાત્ર મહોત્સવનું છે. વાર્ષિક કૃત્યનો અર્થ 'વર્ષમાં એક વાર' એમ અડી લેતા નહિ. જણાવવામાં આવતાં અગિયારેય કૃત્યો સમસ્ત વર્ષ દરમ્યાન કરવા યોગ્ય છે, પરન્તુ

શક્તિના અભાવે વર્ષમાં એક વાર તો કરવું જ જોઇએ. દેરાસરમાં મોટો સ્નાત્રમહોત્સવ, (જે કાયમ કરવા જોઈએ) પ્રતિવર્ષે જઘન્યે એકવાર જરૂર કરવો જોઇએ. ઇતિહાસની વાત સંભળાય છે કે સાધુ પેથડશાહે શ્રી ગિરનાથજી તીર્થના સ્નાત્ર મહોત્સવ પ્રસંગે ૫૬ (છપ્પન) ઘડી સોનું બોલી ઇન્દ્રમાળા પહેરી હતી. ધ્યાનમાં રાખજો કે બોલીનો રિવાજ નવો નથી. શ્રી શત્રુંજય તથા શ્રી ગિરનારજી વચ્ચે એક મોટો સુવર્ણધ્વજ સાધુ પેથડશાહે આપ્યો હતો તેમના પુત્ર ઝાંઝણશાહે જરીયાનનો ધ્વજ આપ્યો હતો. આ ચોથું કૃત્ય.

પાંચમું કૃત્ય : દેવ-દ્રવ્ય-વૃદ્ધિ.

દેવ-દ્રવ્ય-વૃદ્ધિ એ પાચમું કૃત્ય છે. દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ માટે પ્રતિવર્ષ જઘન્યે એક વાર પણ માળા પહેરવાનું કૃત્ય આવશ્યક છે. કેટલાકોને આ વાત નડિ ગમે. ભગવાનને આ શું ? પણ શોભા વિનાના દેરામાં ભાવના કેવી રહેશે ? દેવ-દ્રવ્ય વિના શોભા થાય ? આખા સંઘના પરિણામને વધારનાર દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ એ પરમ આવશ્યક કર્તવ્ય છે. ઇન્દ્રમાળા અગર બીજી માળાની ઉછામણીથી દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

એક વખત શ્રી રવતગિરિએ શ્વેતાંબરોનો તથા દિગમ્બરોનો સંઘ એક સાથે ભેગો થઇ ગયો, તીર્થને અંગે વિવાદ થયો. તે વખતે વૃદ્ધોનો નિર્ણય થયો કે જે બોલીમાં વધે તેનું તીર્થ ! નિર્ણય પણ બોલીને આધારે ! આથી બોલીના રિવાજનો કેવો પ્રભાવ હતો તે સ્પષ્ટ છે. તે વખતે સાધુ પેથડશા શેડે ૫૬ (છપ્પન) ઘડી સોનું બોલી તીર્થ પોતાનું કર્યું હતું. પોતાનું એટલે શ્વેતાંબર સંઘનું કર્યું હતું. ઘડી એટલે દશ શેર. ચાર ઘડી સોનું તો સાધુ પેથડશાહે યાચકોને તીર્થપ્રાપ્તિની ખુશાલીમાં વહેચ્યું. આ રીતે વિધિપૂર્વક દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી. (સુકૃતસા૦ પૃ૦ ૬૦ ગા૦ ૩૭-૩૮). (અહીં આગળ પ્રસંગને અનુસરીને શ્વેતાંબર અને દિગંબરોમાં જ્યારે દિગંબરોએ 'આ તીર્થ અમારું છે.' એમ કર્યું, ત્યારે બપ્પભટ્ટસૂરિથી પ્રતિબોધેલા આમરાજાએ ગિરનારજીનો સંઘ કાઢયો અને ત્યાં આવ્યા. ત્યાર પછી રાજાએ અભિગ્રહ લીધો. મહિના સુધી દિગંબરો સાથે વાદ ચાલ્યો. પછીથી 'उज्जिंतसेलसिहरेति'

એ ગાથા વડે વાદ પૂર્ણ થયો અને તીર્થ શ્વેતાંબરોનું ઠર્યું. ત્યારપછી તીર્થને લઈને દિગંબર અને શ્વેતાંબરની જિનપૂજનો દિગંબરોના દેવ નગ્નઅવસ્થાવાળા અને શ્વેતાંબરોના દેવ અંચલિકાવાળા આવી રીતે ભેદ કર્યો. **तीर्थं लात्वा दिगम्बर-श्वेताम्बरजिनार्चानां नग्नाद्यवस्थाञ्चलिकाकरणेन विभेदः कृतः**' (उप० त० पृ० २४८) એ પાંચમું કૃત્ય છે.

છઠ્ઠું કૃત્ય–મહાપૂજા.

પ્રતિવર્ષ ચૈત્યોમાં, જિનાલયોમાં મહાપૂજા ભણાવવી (જઘન્યે એક) એ છઠું કૃત્ય છે.

સાતમું કૃત્ય : રાત્રિજાગરણ

રાત્રિજાગરણ એ સાતમું કૃત્ય છે. તે તીર્થદર્શન પ્રસંગે સંઘમાં પ્રથમ તીર્થદર્શને, કલ્યાણક દિવસે, ગુરુનિર્વાણાદિ પ્રસંગે શ્રી વીતરાગદેવના ગુણગાન ગાવાપૂર્વક, નૃત્યાદિ કરવાપૂર્વક ભક્તિઅર્થે રાત્રિજાગરણ કરવું એ સાતમું કૃત્ય છે.

આઠમું કૃત્ય–શ્રુતપૂજા

શ્રુતભક્તિ, શ્રુતપૂજા એ આઠમું કૃત્ય છે, શ્રુતપૂજા રોજ કરવી જોઈએ, શક્તિના અભાવે પ્રતિમાસે, પ્રતિવર્ષે જઘન્યથી યથાશક્તિએ એક વખત પણ જરૂર કરવી જોઇએ.

નવમું કૃત્ય–ઉદ્યાપન.

ઉદ્યાપન (ઉજમણું) એ નવમું આવશ્યક કર્તવ્ય છે. તે શ્રી સિદ્ધચક્રજીની આરાધના અંગે, એકાદશી, પંચમી, રોહિણી વગેરેના તપને અંગે, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વગેરેના વિવિધ પ્રકારના તપને અંગે વર્ષે વર્ષે જઘન્યથી એક એક ઉદ્યાપન અવશ્ય યથાવિધિપૂર્વક કરવું જોઈએ.

तथा—नवपद–सिद्धचक्रैकादशीपंचमीरोहिणीज्ञानदर्शनचारित्रादिविविधतत्तत्तपःसंबंधिषु उद्यापनेषु जघन्यतोऽपि एकैकमुद्यापनं वर्षे वर्षे यथाविधि कार्यं,

यतः उद्यापनं यत्तपसः समर्थने, तच्चैत्यमौलौ कलशाधिरोपणम् ।
फलोपरोपोऽक्षतपात्रमस्तके, तांबुलदानं कृतभोजने परि ॥१॥

सर्वत्र शुक्लपंचम्यादिविविधतपसामपि तत्तदुपवासादिसंख्यया

नाणकवर्त्तुलिकानालिकेरमोदकादिनानाविधवस्तुढौकनादिना यथाश्रुत-संप्रदायमुद्यापनानि विधेयानीति नवम कृत्यम् ॥९॥

પરંપરાને નહિ માનનારને જૈનશાસનમાં સ્થાન જ નથી.

તાત્પર્ય કે તપ પૂરું થયા પછી ઉજમણું કરવું જોઈએ. દેરાસર કળશ વગર બાંડું લાગે, તેમ ઉદ્યાપન વગરનું તપ બાંડું સમજવું. શાસ્ત્ર મુજબ, પરંપરા મુજબ, તપ પ્રમાણે વિધાનાનુસાર સંખ્યામાં ચંદરવા વગેરે કરવા, નાણું, વાડકા, થાળી મૂકવાં, નાળિયેર, મોદક વગેરે વિવિધ પ્રકારે વસ્તુઓ મૂકવી.

યાદ રાખજો કે પરંપરા તો સ્થળે સ્થળે વર્ણવાયેલ છે. પરંપરાને નહિ માનનારને જૈનશાસનમાં સ્થાન જ નથી.

દશમું કૃત્યઃ તીર્થપ્રભાવના.

તીર્થપ્રભાવના દશમું કૃત્ય છે. વર્ષમાં જઘન્યથી એકવાર તો તે અવશ્ય કરવું જોઈએ. શ્રી ગુરુપ્રવેશમહોત્સવ ઘણા જ આડંબરથી કરવો જોઈએ, શ્રી સંઘે ગુરુમહારાજની સન્મુખ જઈને યથાશક્તિએ સત્કાર કરવો જોઈએ. શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રમાં પ્રવેશમહોત્સવને અંગે કોણિક રાજાનો અધિકાર છે, (ઔપ૦ સૂ૦ ૩૦ થી ૩૩), વળી પરદેશી રાજાએ, ઉદાયનરાજાએ, દશાર્ણભદ્ર રાજાએ શ્રીવીરપરમાત્માનો પ્રવેશ-મહોત્સવ આડંબરથી કર્યો છે, તેવી રીતે ગુરુપ્રવેશમહોત્સવ, તીર્થ-પ્રભાવનાદિ કરવાં જોઈએ. શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજીના પ્રવેશોત્સવમાં સાધુ પેથડશાહે બહોંતેર હજાર રૂપિયાનો વ્યય કર્યો હતો (સુકૃતસાગર પૃ૦ ૨૦).

કોઈ કહે કે "શ્રી પૂજ્યાદિ તો એવા ઠાઠમાઠ કરાવે પણ સંવિગ્ન સાધુને અંગે આવો પ્રવેશોત્સવ ઉચિત છે?" એને અંગે વ્યવહાર-ભાષ્યમાં (ઉ૦ ૬ ગા૦ ૮૦૯) **तीरिअ उब्भामनिओअहरिसणं संन्नि साहुमप्पाहे । दंडिअभोइअ अस्सई, साचगसंघो व सक्कारं ॥ १ ॥** પ્રતિ-માધિકારમાં જણાવે છે કે જ્યારે સાધુ પ્રતિમા વહનકરી પૂરી કરે, એ વાતની જો કોઈને ખબર ન પડે તો પોતે જ્યાં ઘણા યાચકો ભમતા હોય તે ગામ કહેવાય, ત્યાં આવીને પણ પોતાનાં દર્શન દે. આટલાથી જો કોઈ સત્કાર ન કરે તો તે 'પોતે પ્રતિમા પૂર્ણ કરીને આવ્યા છે' એવો સંદેશો સાધુ અથવા શ્રાવક સંઘને કહેવરાવે અને સંઘ ત્યાંના રાજા વગેરે અધિકારી મારફત પ્રવેશમહોત્સવ કરાવે. વળી જો તેમ થવું

પણ શક્ય ન હોય તો શ્રીસંઘ પ્રવેશમહોત્સવ કરે. એ શાસનોન્નતિને અંગે આ દશમું કૃત્ય છે.

અગિયારમું કૃત્યઃ આલોયણા.

આલોયણા એ અગિયારમું કૃત્ય છે. આલોયણા પ્રસંગે પ્રસંગે લેવી જોઈએ. તેમ ન બને તો પ્રતિવર્ષે એકવાર અવશ્ય લેવી જોઈએ. ગુરુમહારાજ પાસે આલોયણા અવશ્ય લેવી જોઈએ (आव०भा०गा० २३६) અન્યત્ર કહ્યું છે કેઃ-

जंबूदीवे जे हुंति पव्वया ते चेव हुंति हेमस्सं।
दिज्जंति सत्तखित्ते, न छुट्टए दिवसपच्छित्तं ॥ १ ॥
जंबूदीवे जा हुज्ज वालुआ ताउ हुंति रयणाइं।
दिज्जंति सत्तखित्ते, न छुट्टए दिवसपच्छित्तं ॥ २ ॥

જંબૂદ્વીપમાં જે પર્વતો છે, તે તમામ સોનાના થઈ જાય અને તે સાતે ક્ષેત્રમાં દાનમાં દેવામાં આવે તો તેટલા પુણ્યથી પણ એક દિવસના પ્રાયશ્ચિત્તથી છૂટાતું નથી. જંબૂદ્વીપમાં જે રેતી છે તે રત્નમય થાય અને તે સાતે ક્ષેત્રમાં દાનમાં દેવાય તો તેટલા પુણ્યથી પણ, એક દિવસના પ્રાયશ્ચિત્તથી છૂટાતું નથી. તેથી આલોચના વિના ઘણા દિવસોનાં પાપથી શી રીતે છૂટાય ? આટલા માટે ગુરુદત્તપ્રાયશ્ચિત્તને વિધિપૂર્વક કરવાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે, ભાવનાની શુદ્ધિ થાય છે ને તેથી દૃઢપ્રહારીની જેમ તદ્ભવ મોક્ષ પણ મેળવી શકાય છે. દૃઢપ્રહારી ચાર ચાર ભયંકર હત્યાનો કરનાર હતો છતાં પ્રાયશ્ચિત્ત યોગે શુદ્ધ થઇ, તદ્ભવ મુક્તિ ગયેલ છે.

આ અગિયાર કૃત્યો વાર્ષિક કૃત્યો છે. તે કરવા યોગ્ય છે. જઘન્યથી પ્રત્યેક કાર્ય વર્ષમાં એક વાર તો અવશ્યકરણીય છે. એક વર્ષ થઈ ગયું માટે પત્યું એમ નહિ પણ પ્રતિવર્ષ કરવાનાં છે.

कृत्यान्यमूनि प्रतिवत्सरं हि ये, श्राद्धा वितन्वंति विवेकसंभृताः।
तत्पुण्यपुष्ट्या कृतिनः कृतार्थिनः, ते द्यां लभंते प्रभुधर्मरागिणः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ :-વિવેકવાળા એવા જે શ્રાવકો આ અગિયાર કૃત્યોને દરેક વર્ષે કરે છે, તે પ્રભુધર્મના રાગી, કૃત્યને જાણનારા અને કૃતાર્થ થએલા શ્રાવકો તે કૃત્યોના પુણ્યની પુષ્ટિથી સ્વર્ગ મેળવે છે.

અષ્ટાહ્નિકા પ્રવચન–૩

તૃતીય દિન–દેશના

પૌષધોપવાસ

અથ પર્વદિનેષુ પૌષધો ન હેય ઇત્યાદ્ય–શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ વિજયલક્ષ્મીસૂરિ મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે **ઉપદેશપ્રાસાદ** નામના ગ્રન્થને રચતાં થકાં શ્રાવકોના બારવ્રતને અંગે કથન કર્યા પછી હવે જણાવે છે કે સામાયિકાદિ શિક્ષાવ્રતો ધારણ કર્યાં હોય તેમણે અંતર્મુહૂર્ત, કે એક પહોર આદિ રાત્રિ દિવસની પ્રવૃત્તિ તો હોય પણ લાગલાગટ આરાધવા માટે અષ્ટાહ્નિકાપર્વ છે. દુઃષમકાલ છે! પ્રતિમાવહન કર્યા વિના દીક્ષિત ન થઈ શકે તેવો નિયમ નથી. જો એવો નિયમ માનીએ તો જરા વિચારી જુઓ, જેટલો ભાગ સિદ્ધ થયો છે તેનો અસંખ્યાતમો ભાગ દેશવિરતિ વિનાનો જ હોય છે. **'असंख्येयभागेन तुन स्पृष्टा'** (आव० हरि० पृ० ३६३)તો તે મેળ કેમ મળે?

દેશવિરતિ વિના સર્વવિરતિ હોય નહિ એવો નિયમ કરાય નહિ. ચારિત્ર સાથે પણ સમ્યક્ત્વ હોય તો કેટલીક વખત ચારિત્ર પહેલાં પણ સમ્યક્ત્વ હોય; તો કહો, પેલા નિયમે દેશવિરતિ ક્યાંથી હોય? ગણધરાદિકોની સ્થિતિ જોઈએ તો તેમને સમ્યક્ત્વ સાથે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું છે. વચ્ચે દેશવિરતિ લીધી નથી. આથી દેશવિરતિ વિના ચારિત્ર લેવું તેવો નિયમ નથી.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે:– 'દુઃષમકાલ છે, તેમાં પ્રથમ દેશવિરતિ પછી પ્રતિમાવહન કરીને સાધુપણું લેવું જોઇએ.' આથી કેટલાક કલ્પનાના ઘોડા દોડાવનારાઓ એવી વાતો કરે છે કે સાધુપણાના અભ્યાસ માટે પ્રથમ દેશવિરતિની જરૂર છે. આગળ-પાછળનો વિચાર કરે નહિ, ફાવતું માનવું, ન ફાવતું ન માનવું ત્યાં શું થાય? શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજને પોતાના કહેવા છતાં તેઓ શું કહે છે, તે કેમ જોતા નથી? પ્રતિમાઓ વિચ્છેદ થઈ છે. એમ કહેવા તૈયાર થવાય છે? અભ્યાસ એટલે વારંવાર તીવ્રપણે કરવાની ક્રિયા. પ્રતિમા વહેવાની હોય કે ભાવના ભાવવાની હોય, શું હોય?

વારંવાર થતી પ્રવૃત્તિને અભ્યાસ કહેલ છે. એવું સ્પષ્ટતયા કથન છે. પણ જે શીંગડે ખાંડો અને પૂંછડે ખાંડો હોય તેને પકડવો ક્યાંથી?

શ્રી વિજયસેનસૂરિજી કહે છે કે બધી પ્રતિમાવહન કરવાની છે. પ્રતિમાને વહન કરવાનો નિયમ (વિધાન) સાંભળી, 'પ્રતિમા વિના સાધુપણું જ ન હોય' એવું અવળું લેનારા હોય તેનો શો ઉપાય? જો એ મહર્ષિઓને પ્રતિમાનો આ રીતે નિયમ માન્ય હોત તો તો આઠ વર્ષની દીક્ષા (૧) **पढमदसाए अट्ठवरिसोवरि नवमदसमेसु दिक्खा (નિ૦ ચૂ૦ ઉ૦ ૧૧ ગા૦ ૨૬૭)**, (૨) **जन्मत आरभ्य अष्टौ वर्षाणि यावद्बालोऽभिधीयते, स किल गर्भस्थो नवमासान् सातिरेकान् गमयति, जातोऽप्यष्टौ वर्षाणि यावद्दीक्षां न प्रतिपद्यते (પ્ર૦ સા૦ પૃ૦૨૨૯)** (૩) **पण्णत्ति वयपमाणं अट्ठ समाउत्ति वीयरागेहिं। भणिअं जहन्नगं खलु (પં૦ વ૦ પૃ૦૮)**, (૪) **सत्तट्ठगमुक्को सो (પં ક૦ ભા૦ ૫ ૮)** તેમને મતે માન્ય હોત જ નહિ. પ્રતિમાની મુદત સમજી લ્યો. પ્રથમ પ્રતિમા વહનની મુદત એક માસની, બીજી પ્રતિમા વહનની મુદત બે માસની, ત્રીજીની મુદત ત્રણ માસની, એમ અગિયારમીની મુદત અગિયાર માસની છે. દરેકની આ મુદત ઉત્કૃષ્ટ છે, જઘન્યથી દરેકની મુદત અંતર્મુહૂર્તની છે. **(दशमं पंचाशकं)**

આઠ વર્ષની મુદત કોના માટે?

અટ્ઠાઈના પર્વદિવસોની આરાધના કરનારા ખુશીથી પ્રતિમાની આરાધનાના અભ્યાસમાં આવી જાય છે. સમ્યક્ત્વ, વ્રત, કાયોત્સર્ગ, અને પૌષધધારણ કરવા તે જ પ્રતિમા અંતર્મુહૂર્તની છે અને સમ્યક્ત્વ આદિ દૃઢ રાખવા પહેલા માસમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વમાં જે આગરો હતા તે બંધ. ચાહે તે થાઓ! તેવી રીતે બીજી પ્રતિમાવહનમાં વ્રતના આગરો બંધ. અંતર્મુહૂર્તની જઘન્ય મુદતની પ્રતિમા હોવાથી પ્રતિમા વહન નામે બાલદીક્ષા રોકનારાઓ ગ્રન્થના રહસ્યને સમજ્યા જ નથી, અગર કથનમાં રહેલું રહસ્ય જાણ્યું હોય તો પ્રમાણ્યું નથી. મનમાં લીધું જ નથી.

અન્ય ધર્મી હોય, જેનામાં શ્રાવક કુળના સંસ્કાર ન હોય, પૂર્વભવનું જેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન ન હોય તેવાને માટે આઠ વર્ષે દેશવિરતિ

કે સર્વવિરતિનો નિયમ છે, यत-देशतःसर्वतो वा ॥ તે સિવાયના માટે આ નિયમ નથી. જો એમ ન હોય તો તો આઠવર્ષ પહેલાં સામાયિક નહિ ઉચ્ચરાવાય. કેવળ ઉપદેશથી પોતાની મેળે ધર્મ પામવાનો હોય તેવાને આઠ વર્ષની અંદર દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ન હોય. જેને ભવાંતરના કુળસંસ્કાર હોય તેવાને આઠ વર્ષની અંદર પણ દેશવિરતિ-આદિ હોય. આઠ વર્ષની મુદત તો ઉપદેશની અસરના પરિણામને અંગે છે. नागकेतोर्विरक्तौ जातिस्मृतेरेव कारणता, तत एव तिरश्चामपि देशविरति:, यच्च कर्म्मग्रन्थवृत्त्यादौ वर्षाष्टकादुपरि विरतिसम्भवस्तद्धर्मोपदेशादिसामग्र्याः प्राधान्यख्यापको बाहुल्यात्तथैव प्रवृत्तेः, अन्यथाऽतिमुक्तकादीनां वर्षषट्के सर्वविरतिर्न घटते (युक्तिप्र० पृ० २१६) [1]જો એમ ન માનવામાં આવે તો તો આઠ વર્ષની અંદરના છોકરાને એકાસણું, અને સામાયિકની અવિધિ થઈ જાય. પાંચ છ વર્ષના છોકરાને પ્રતિક્રમણ, આયંબિલ અને એકાસણું કરાવીએ તેને વ્રતાદિ શી રીતે મનાય? આહારત્યાગ રૂપ પૌષધ માનવો પડશે. બેસણું ખૂદ પૌષધ છે.

---

१ नत्वा नतेन्द्रनागेन्द्रमौलिद्योतितपत्कजम्। वर्धमानं जिनं वक्ष्ये, प्रव्रज्यायां वयोगतम् ॥१॥ विहाय पापयोगानां, व्यापारं गृहियेधिनः। हिंसापरिग्रहोद्भूतं, संसारादर्त्तसारकम् ॥२॥ प्रकर्षेणात्मशर्मैधं, शाश्वतं ज्ञानदङ्मयम्। जन्मव्याध्यन्तकास्पृष्टं प्रव्रज्या व्रजनं शुभम् ॥३॥ युग्मम् ॥ तद्योग्यं तु वयोद्वेधा, जघन्योत्कृष्टभेदतः। आद्य मतत्रयं सूत्रे, मतद्वितयमन्तिमे ॥४॥ जन्मतो नवमे केचिद्वर्षे जन्माष्टमे पुनः। अन्ये गर्भाष्टमे, दीक्षां, जघन्यान्मेनिरे बुधाः ॥५॥ मतत्रयं सामाम्नाय, हरिभद्रो मुनीश्वरः। वयोमानं जघन्येनाष्टवर्षाणि जगौ स्फुटम् ॥६॥ निशीथे पंचकल्पे च सारोद्धारे मुनीश्वराः। वर्षाष्टकादधोबालं दीक्षायां मेनिरेऽनलम् ॥७॥ ऊनाष्टे नास्ति चारित्रमित्युक्त्वा मनकस्य तु। दीक्षां मेनेऽपवादेन, दत्ता शय्यम्भवेन या ॥८॥ त्रिचतुर्हायणो हीनो, मध्यः पञ्चष-

वार्षिकः । सप्ताष्टाब्दिक उत्कृष्ट, एवं बालस्त्रिधा मतः ॥९॥
(આ૦ આ૦ સૂ૦)

હવે પેલી માન્યતાવાળાથી આઠ દિવસે તો થશે નહિ! પર્વ સિવાય જો ઉપવાસ કરશે તો તેમના હિસાબે તે ડૂબી જશે. (બરતરો!) સામાયિક વગેરે શિક્ષાવ્રતો ધારણ કરનારાએ આટલા માટે લાંબી મુદ્દતનો આહાર, વ્યાપાર, શરીરસંસ્કારનો ત્યાગ અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન, આ બધું કરવારૂપ પૌષધ કરી અટ્ઠાઈપર્વ આરાધવું જોઈએ.

પૌષધ શું પર્વ દિવસે જ થાય? એ અર્થ ઉચિત નથી.
રોજ કરાય, પર્વે અવશ્ય!

પર્યુષણની અટ્ઠાઈને અંગે પાંચ કૃત્યો જણાવ્યાં. તેનું આરાધન કરનારે વરસનું સરવૈયું કાઢવું જોઈએ. તે સરવૈયું કાઢવા માટે આખા વર્ષમાં ક્યાં ક્યાં કાર્યો કરવાં જોઈએ, ક્યાં વર્જવાં જોઈએ, તેમાં શું થયું અને શું ન થયું તે વિચારવું જોઈએ, તેથી ગઈ કાલે વાર્ષિક ૧૧ કૃત્યો જણાવ્યાં. ત્યારબાદ પૌષધનો અધિકાર બારવ્રતના અધિકારમાં આવે તેથી પર્યુષણા પર્વમાં પૌષધ કરી વિશેષથી આરાધના કરવાની જરૂરી છે. પર્વદિવસે પૌષધ કરવો એમ કહેવાને બદલે 'પર્વદિવસમાં પૌષધ છોડવો નહિ' એમ શાથી કહેવામાં આવે છે? શાસ્ત્રના વાક્યોનો અવળો અર્થ કરનારાઓને અંગે શાસ્ત્રકારોને સાવચેતી રાખવી પડે છે. 'પર્વ દિવસે પૌષધ કરવો' એમ કહે તો જેને ધર્મક્રિયા ઉડાવવી હોય તે તરત કહી દે 'પર્વ વિનાના દિવસે પૌષધ કરવો નહિ.' આટલા માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, 'પર્વ દિવસે પૌષધ છોડશો નહિ.' એનો અર્થ એમ કે 'પૌષધ કરજો તો રોજ પણ પર્વ દિવસે તો કર્યા વિના ન જ રહેતા.' આ પ્રમાણે સાવચેતીપૂર્વકના કથનથી પેલાને બોલાવવાનો વખત નથી.

એવા બિચારાઓને પ્રકરણનો પણ ખ્યાલ નથી. શાસ્ત્રોમાં વ્રતોનું નિરૂપણ ચાલ્યું, પછી કયારે ગ્રહણ કરેલાં ક્યાં સુધી રહે તે જણાવ્યું. એક વખત ગ્રહણ કર્યાં હોય તો અણુવ્રતો યાવજ્જીવ આવે તે સાધારણ મર્યાદા છે, તેનો અધિકાર ન સમજતાં ગ્રહણ મર્યાદામાં ગયા!

કયાં સુધી ધારણ કરાય તે પ્રકરણ છોડી ગ્રહણ કયાં સુધી થાય તેમ લીધું ! ગુણવ્રતો યાવજ્જીવ પણ હોય.

(पंचाणुव्वयाइं तिन्नि गुणव्वयाइं आवक्कहियाइं टी० –पंचाणुव्रतानि प्रतिपादितस्वरूपाणि त्रीणि गुणव्रतानि उक्तलक्षणान्येव 'यावत्कथिकानी'ति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि भावनीयानि, आव० हरि पृ० ८३८–८३९).

શિક્ષાવ્રતોમાં બે ભાગ પાડયા : સામાયિક તથા દેશાવગાશિક એ એક ભાગ તથા પૌષધ અને અતિથિસંવિભાગ એ બીજો ભાગ. સામાયિક રોજ વારંવાર ઉચ્ચારાય, એક દિવસમાં અનેકવાર, વારંવાર તેનું ઉચ્ચારણ થાય. પૌષધ અને અતિથિસંવિભાગ તો આખો દિવસ નિયમિત. પૌષધ પહોર કે બે પહોરનો લેવા ભાગે તો ન લેવાય. બે ઘડીનો પૌષધ ન ઉચ્ચરાવાય. સામાયિક બે ઘડીનું હોય. ઉપવાસ, આયંબિલ, નીવી, એકાસણું, બેસણું ઘડી બે ઘડીનાં નહિ થાય. દેશાવગાશિકમાં જેટલું પચ્ચક્ખાણ કરવું હશે, તેટલું થશે. પૌષધ તો આખા દિવસનો નિયમિત જ હોય चत्तारि सिक्खावयाइं इत्तरियाइं, टी०चत्वारीति संख्या 'शिक्षापदव्रतानी'तिशिक्षा-अभ्यासस्तस्य पदानि-स्थानानि तान्येवव्रतानि शिक्षापदव्रतानि, 'इत्वराणीति तत्र प्रतिदिवसानुष्ठेये सामायिकदेशावकाशिके पुनः पुनरुच्चार्ये इति भावना पौषधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिनियतदिवसानुष्ठेयौ न प्रतिदिवसाचरणीयाविति।

અતિથિસંવિભાગવાળાથી, 'બે ઘડીમાં સાધુ આવે તો ભલે, નહિ તો ખાઈ લઈશ,' એમ ન ધરાય. ક્રિયા વિમુખો 'પ્રતિનિયત'નો અર્થ 'પર્વ' કરી નાખે છે ! તેઓ તેનો અર્થ 'પર્વનું (પર્વનું જ) અનુષ્ઠાન' એમ કરે છે. એવાઓના મતે પર્વ સિવાયના દિવસે વહોરાવનારા દુર્ગતિએ જશે એમ ખરું ? એવાઓના મતે તો પર્વદિવસ સિવાય અતિથિસંવિભાગ ન કરાય. પર્વદિવસે પૌષધ લે અને સાંજના પારતી વખતે 'પૌષધ પારૂં' એમ પૂછે તો પેલાઓના મતે તો 'પુનોવિ કાયવ્વો' ન કહેવાય. કેમકે પછી પર્વદિવસ કયાં છે? આ કારણથી શાસ્ત્રકારો સાવચેતીપૂર્વક 'पर्वदिनेषु पौषधं न हेयं': 'પર્વ દિવસે પૌષધ ન છોડવો,' એમ કહે છે :–

ये पौषधोपवासेन, तिष्ठति पर्ववासरे। अंतिम इव (यथो दायन) राजर्षिर्धन्यास्ते गृहिणेऽपि हि ॥१॥ (જેઓ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પર્વના દિવસોમાં પૌષધ અંગીકાર કરવા વડે કરીને રહે છે તેઓ ગૃહસ્થ છતાં પણ અંતિમ રાજર્ષિ ઉદાયનની માફક ધન્ય છે.)

ઉદાયન રાજાનું અંતિમરાજર્ષિપણું:

ઉદાયન રાજા અંતિમ રાજર્ષિ છે તે વાત ચૂર્ણિકાર મહારાજ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે. અભયકુમાર ભગવાનને પૂછે છે કે 'હે ભગવન્! છેલ્લા રાજર્ષિ કોણ? ત્યારે ભગવાન ઉત્તર આપે છે કે 'ઉદાયન' આટલો જ ઉત્તર આપીને ભગવાને તે વાત બંધ ન કરી પણ પાછું જણાવી દીધું કે આનાથી આગળ અર્થાત્ ઉદાયન રાજાના પછી મુકુટબદ્ધ રાજા કોઈ પ્રવ્રજિત નહિ થાય, **'अभओ किर सामी पुच्छति-को अपच्छिमो रायरिसित्ति? सामिणा भणितं-उदायणो, अतो परं बद्धमउडो न पव्वयति'** (આવ૦ ચુ૦ ભા૦ ૨ પૃ૦ ૧૭૧). આવી રીતે અભયકુમાર પૂછે છે તેનું કારણ એ જ કે રાજ મળો યા ન મળો પણ સંયમ તો લેવું જ જોઈએ. જો હું રાજ લઉં તો દીક્ષા લઈ શકીશ કે નહિ એ નિર્ણય કરવાનો તેમને જરૂરી હતો, તેથી ભગવાનની પાસે પ્રશ્ન કરીને નિર્ણય કર્યો કે અંતિમ રાજર્ષિ ઉદાયન જ છે. તે ઉદાયન રાજા અંતિમ રાજર્ષિ કેવી રીતે થયા તે શ્લોકમાં જણાવેલો સંબંધ આ પ્રમાણે :-

આરાધે તે આરાધક!

ઉદાયન રાજર્ષિ શત્રુના દેશમાં પડાવ નાખીને પડેલા, (મંદસોરમાં પડેલા) પણ પર્વદિવસે પૌષધમાં રહીને આરાધન કરે તો તેની આગળ તમારી ઉપાધિ કઈ ગણતરીમાં! ચોથો આરો કે પાંચમો આરો: આરાધે તે આરાધક અને તે જ ભાગ્યશાળી! અનુમોદન કરવા લાયકમાં બીજા દોષો છતાં અનુમોદનીય પ્રવૃત્તિની અનુમોદના થાય છે. એમ ગૃહસ્થો તો વિષયાદિકમાં ડૂબેલા જ છીએ ને! છતાં ધન્યવાદ અપાય છે ને! દુન્યવી વ્યવહારમાં એક રકમ જૂદી લખેલી હોય તેવાને ધન્યવાદ નથી મળતો, તો પર્વદિવસ વિના બધા દિવસો કર્મબંધનમાં રહે છતાં તેવાઓને ધન્યવાદ? મહાનુભાવ! જે ડિસાણની વાત કરી તે સાધુપણાની વાત છે. એમાં અઢારહજારઅંગમાં એક પણ

તૂટવું ન જોઇએ. ધૂળીયા વિદ્યાર્થીઓ એકડો સીધો કરે એટલે માબાપને દોઢ શેર લોહી ચઢી જાય. અહીં પણ પર્વ આરાધવાની, મોક્ષ મેળવવાની, કર્મ રોકવાની બુદ્ધિ થાય તે ધન્યભાગ્યની નિશાની છે. મૂર્ખાઇ માટે માબાપને લોહી નથી ચઢતું પણ શિક્ષણને અંગે લોહી ચઢે છે.

જ્યારે જીવને ધર્મ પર્વ આરાધવાની બુદ્ધિ થઇ, કર્મો રોકવાની તથા મોક્ષ મેળવવાની જે બુદ્ધિ થઇ, તે ધન્યભાગ્યની નિશાની. મૂર્ખતાને અંગે બાળક માટે માબાપને લોહી નથી ચઢતું પણ આવડતને અંગે ચઢે છે. આંકડામાં મીંડાં કે લીટા કાઢયા કરે તેથી માબાપ ખુશી નથી થતા, પરંતુ એકડો જ્યારે બાળકને આવડે કે માબાપ ખુશખુશ! કેમકે પછી માબાપને ખાત્રી થાય કે હવે છોકરો આગળ વધશે. શાસ્ત્રકારની પણ એ જ દૃષ્ટિ છે કે જીવ અંશે પણ આરાધતો થાય તો તેનો માર્ગ ખુલ્લો, અને તેથી શાસ્ત્રકારોને દોઢ શેર લોહી ચઢે અર્થાત્ પ્રમોદભાવના થાય. એ પ્રમોદભાવનાનો વિષય થયો. એક પણ વ્રત આરાધનાર પણ આઠ ભવમાં મોક્ષ પામી શકે; ગૃહસ્થ (આવ૦ નિ૦ ૮૬૬) તે ગૃહસ્થાશ્રમને અંગે આરંભ, સમારંભ તથા વિષયકષાયમાં ફસેલો છે છતાં પર્વનું સાધ્ય થયું તેથી ભાગ્યશાળી ગણાય.

ઉદાયનરાજર્ષિનું વૃતાન્ત

કુમારનંદિ તથા નાગિલનું વૃતાન્ત.

चंपा अंगसेणो, पंचच्छर थेर णयण दुभ वल्लते ।
विह पास णयण सावग, इंगिणि उवघाय णंदिसरे ॥५७३॥
बोहण पडिमोदायण, पभाव उप्पाद देवदत्तदे ।
मरणुघघाते तावस, णयणं तह भीसणा समणा ॥५७४॥
गंधारगिरी देवय, पडिमागुलियागिलाणपडियरणं ।
पज्जोयहरण पुक्खर, रणं गहणेणामओ सवणा ॥५७५॥
(निशी० उ० १०)

સિંધુ સૌવીરદેશે વીતભય (ભેરા) મોટું શહેર છે. ત્યાં ઉદાયનરાજા છે, તેને પ્રભાવતી નામે પટરાણી છે. તેમને અભીચિ કુંવર છે. કેશી નામનો ભાણેજ પણ છે. આ વાત અહીં રાખીએ. બીજો સંબંધ શ્રી જીવિતસ્વામીની પ્રતિમાનો છે, જેની સાથે રાજા ચંડપ્રદ્યોતની વાતનો સંબંધ સંકળાયેલો છે. વળી ચંપાનગરીમાં (ભાગલપુર) કુમારનંદિ નામનો

એક સોની છે. જે જન્મથી જ સ્ત્રીલંપટ છે. કોઇ કૃપાળી કન્યા તેના શ્રવણમાં, તેની જાણમાં આવે કે તે તેણીના બાપને ૫૦૦ સોનૈયા આપતો અને ગ્રહણ કરતો. આ રીતે તેને ૫૦૦ સ્ત્રીઓ છે. તે તમામ સ્ત્રીઓને તે એક થંભીયા મહેલમાં રાખે છે. એક થંભીઓ મહેલ એટલે એક સ્તંભ, એક દ્વાર ત્યાં બીજો ફરકી શકે નહિ, આવી જઇ શકે નહિ. અને સ્તંભના અન્દરના પગથિયામાંથી ઉતરવાનું.

કુમારનંદિને નાગિલ નામનો એક શ્રાવક મિત્ર છે. પંચશૈલ દ્વીપનો અધિપતિ વ્યંતરદેવ હતો. દેવને હાસાપ્રહાસા નામે બે દેવીઓ હતી. તે દેવ ચ્યવ્યો. દેવતામાં વ્યંતરોની જાતિ હલકી ગણાય. એ દેવીઓએ વિચાર્યું, અક્કલના આંધળા વગર આપણા પંજામાં કોઈ નહિ આવે! હાસાપ્રહાસાને હવે કોઈ દેવ ઉત્પન્ન થાય તેની જરૂર હતી. કામાંધો સર્વકાલમાં અંધ હોય છે. તેઓ કદી કંઈ જ જોઈ શકતા નથી. 'આ કોણ છે, મારૂં શું થશે' એવો કંઈ પણ વિચાર કામાંધને આવતો નથી. તેવા કામાંધ સોનીને જોઇને દેવીઓ ત્યાં આવી. સોની તે દેવીઓને વળગવા દોડ્યો. પૂળાની લાલચે લાકડે બંધાયેલા પૂળાની પાછળ વાછરડું, પૂળાને નહિ પામવા છતાં સામે ગામ સુધી જાય છે ને!

હાસાપ્રહાસા મેળવવાની સોનીને લાગેલી તાલાવેલી!

સ્ત્રીઓને ચાર ઘણું કામ ભલે હોય છતાં મુખે પ્રાર્થના સ્ત્રીને ન હોય. લાકડાનો અગ્નિ જબરો પણ સળગતાં વાર લાગે. ઘાસના અગ્નિને સળગતાં વાર લાગે નહિ, અને જલ્દી ઓલવાઈ પણ જાય. પેલી હાસાપ્રહાસા તો નથી બોલતી ત્યારે સોની બોલ્યો: "તેમ કોણ છો? અહીં શા માટે આવી છો?" જો કે તે વ્યંતરીઓને ગરજ હતી તે માટે તે છતાં, ઘાસ પ્રથમ સળગે. કામશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર, પ્રથમ પુરુષ પ્રાર્થે તે મુજબ, સોની બોલ્યો. જ્યારે સોનીએ પૂછ્યું ત્યારે હાસાપ્રહાસા ઉત્તર આપે છે, સૂચક શબ્દો બોલે છે. સોનીએ સ્પષ્ટતયા કામની માગણી કરી એટલે પેલી વ્યંતરીઓ તો ટોચે ચડી, અને ઉપરથી ઉપર હાથ રાખવાની ઢબે બોલીઃ 'અમારે ક્યાં ના છે! તમારા માટે તો અમે આવ્યાં છીએ. અહીં કાંઇ ન વળે. તારી ઇચ્છા હોય તો પંચશૈલે આવજે. ત્યાં આપણો સમાગમ થશે.' હાસાપ્રહાસાએ સંકેત આપ્યો. હવે કામીને કાંઈ બાકી રહે?

હિંસાદિકને પડખે ચઢતાં હજી બચાય પણ
કામને પડખે ચઢતાં ન બચાય.

સોનીને મનથી પ્રશ્નો તો થયા કે, અહીં કેમ નહીં ? ત્યાં કેમ આવવું ? વગેરે કામીઓને આતુર કરનારી સ્ત્રીઓ અધી વાતે ઉઠી જાય એવી રતિનિપુણરામાઓની કલા છે. કામીઓ પોતાની કામેચ્છા પરિતૃપ્ત કરવા શરીરને, કુટુંબને, ધનને, કહો કે સર્વસ્વને હોમે છે, કશા તરફ જોતા નથી. રાજા રાવણનું દૃષ્ટાંત જગપ્રસિદ્ધ છે. તેથી શાસ્ત્રકારો કામને પડખે પણ ચઢવાનો ના કહે છે. તેઓ કહે છે કે હિંસાદિકને પડખે ચઢશો તો બચશો પણ કામને પડખે ચઢેલા નહિ બચો.

ક્રોડ સોનૈયા !

સોનીને તો હવે પંચશૈલદ્વીપે જવાની તાલાવેલી લાગી, પણ ત્યાં જવું શી રીતે ? તેણે રાજાને સોનૈયાના થાળનું ભેટણું કરી પોતાની ઇચ્છા જણાવી કે 'મારે પંચશૈલદ્વીપે જવું છે, આપ પ્રજાને જાણ કરો કે જે કોઈ મને ત્યાં લઈ જશે તેને હું ક્રોડસોનૈયા આપીશ.' ગામમાં રાજાએ તેવો પડહો વગડાવ્યો, તેવી ઉદ્‌ઘોષણા કરાવી કે 'કુમારનંદિ સોનીને જે કોઈ પંચશૈલદ્વીપે લઈ જશે તેને તે સોની ક્રોડ સોનૈયા આપશે.' એક બુઢ્ઢા અનુભવી તથા ભોમિયા ખલાસી–વહાણવટીએ તે પડહો ઝીલ્યો. આવી બાબતમાં ભરોસે જાય તે ભાન ભૂલેલો ગણાય, એટલે તેણે ક્રોડસોનૈયા પ્રથમ જ માગ્યા. વેપારી હોય તો આગળ પાછળનો વિચાર કરે કે 'ક્રોડ સોનૈયા આપું તો ખરો પણ આ મને પહોંચાડશે કે નહિ ?' સોની તો કામાંધ હતો. '**कामांधो नैव पश्यति**' તેને કશો વિચાર હોય જ નહિ. તેણે તો તુરત ક્રોડ સોનૈયા ગણી દીધા. વૃદ્ધ ખલાસીએ વહાણ તૈયાર કર્યું. કુમારનંદિ તે વહાણમાં બેઠા.

'નવી' લાવનારા 'જૂની'નો વિચાર કરે છે ?

પેલી પાંચસેં સ્ત્રીઓને તો ઘેર રોતી રાખી, તેનું શું થશે તેનો વિચાર તેણે ન કર્યો. આજે પણ 'નવી' લાવનારા જૂનીનો વિચાર પણ નથી કરતા.

સોનીભાઈ તો સપડાયા !

વહાણ ચાલ્યું. દરિયામાં જેમ વહાણ નાચતું તેમ કામાંધ કુમારનંદિ પણ મનથી વિવિધ વિવિધ કામેચ્છામાં નૃત્ય કરતો હતો. દરિયામાં ઘણે દૂર ગયા પછી એક વૃક્ષ તરફ આંગળી કરી ખલાસી

બોલ્યો : 'સમુદ્રના કાંઠે જે વડ દેખાય છે, તે બેટ (દ્વીપ)ના પહાડમાં થયેલ વડ છે, જ્યારે આ વહાણ તે વટવૃક્ષ તળેથી પસાર થાય તે વખતે તેને પકડી લેજે, વળગજે અને રાત્રે અહીં ભારંડપક્ષી આવશે, સૂઈ જશે, તેના પગ સાથે તારા દેહને બાંધજે : તેની સાથે તું પણ સવારે પંચશૈલ જઈ શકીશ.' કેવો ધંધો! ક્રોડ સોનૈયા લેનારો વડને વળગવાનું કહે છે અને ભારંડનો હવાલો આપે છે! કામાંધને શું! એને તો સ્વર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે! પેલા ખલાસીએ સાથે સાથે ભયનું ભૂંગળું પણ વગાડયું કે 'જો તું વડલે નહિ વળગે તો આ વહાણ મોટા આવર્તમાં ભાંગી જવાનું છે, તેથી તારા બાર વાગી જવાના છે.' સોની ભાઈ તો સપડાયા!

સળગી મરવું પડશે!

એ કુમારનંદિ સોની, પાંચસેં, પાંચસેં સ્ત્રીઓ ઘેર વિદ્યમાન છતાં હાસાપ્રહાસાને મેળવવા ખાતર વડલે વળગ્યો! ખલાસી ખોટો નહોતો એ વાત ખરી પણ કામાંધની દશા કઈ તે વિચારો! તે સોની રાત્રે ભારંડપંખીના પગે બંધાયો, તેના ઉડ્ડયન સાથે તે પણ ઉડ્યો અને ત્યાં પહોંચ્યો. એ દ્વીપ હતો મોટો : હવે કયાં જવું એમ તે મૂંઝાવા લાગ્યો પણ હાસાપ્રહાસાએ તેને જોયો અને પ્રત્યક્ષ થઇ. સોનીએ નફટપણે ભોગની પ્રાર્થના કરી. પેલી હાસાપ્રહાસાએ તો સાફ સંભળાવ્યું: "આ શરીરથી અમારી સાથે સમાગમ ન થાય. તારે કામભોગની ઇચ્છા હોય તો સળગી મરવું પડશે. અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો, મરતી વખતે અમારું ધ્યાન ધરવું, અમારા સ્વામી થવાનું નિયાણું કરવું. જેથી પંચશૈલનો માલિક થઈશ તેથી અમે તારી સાથે કામ ભોગ ભોગવીશું. અમારા માલિકના સ્થાને જે આવે તે અમારો સ્વામી!' હવે શું થાય? બળવું પાલવે?

શ્રાવક મિત્રનો ઉપદેશ.

સોનીની શી દશા? ખલાસી અહીં લાવ્યો પણ અહીંથી ચંપાએ કોણ લઈ જાય? હાસાપ્રહાસાએ તેને ઉપાડીને ચંપામાં મૂક્યો. સોનીના ક્રોડ સોનૈયા ગયા, શહેરમાં આબરૂ ગુમાવી, પાંચસો સ્ત્રીઓની પ્રતીતિ ખોઈ! કામથી વિડંબિત હોય તે ક્રોડોમાં ફજેત થાય તેમાં નવાઇ નથી? વીજળીના ઝબકારાની અસર આંખને કેવી થાય છે? સોની પણ હાસાપ્રહાસાના શરીરને જોઇને મૂંઝાયો હતો. હવે તેણે અગ્નિમાં બળી મરવાનું નક્કી કર્યું. ગધેડો દ્રાક્ષ ખાઈ જાય તેમાં વટેમાર્ગુનું કાંઈ

જતું નથી પણ ઉચિત ન લાગે, તેમ આ કુમારનંદિ અગ્નિમાં બળી મરે, નિયાણું કરે, પંચશૈલે જાય તેમાં કોઇને હરકત નથી, પણ દયાળુ શ્રાવકને તે રૂચતું નથી. શ્રાવકોનો તો એકાંત સિદ્ધાંત છે કે:

मा कार्षीत् कोऽपि पापानि, मा च भूत् कोऽपि दुःखित : । मुच्यतां जगदप्येषा मतिर्मैत्री निगद्यते ॥९॥ (યો૦ શા૦ પ્ર૦ ૪ શ્લે૦ ૧૨૮)

('કોઈ પાપ ન કરો, કોઈ જીવ દુઃખી ન થાઓ' આવી જ ભાવના શ્રાવકોની હોય.) કુમારનંદિના નાગિલ નામના શ્રાવક મિત્રને એની દયા આવી, તેથી તે તેને કહેવા લાગ્યો, 'કામ વિકાર વશ થઈ, સ્ત્રી માટે બળી મરવું તે તને શોભતું નથી, તારે લીધે મને લાંછન લાગે છે, હું તારો મિત્ર, તું મારો મિત્ર, તેથી મિત્રો અને બીજાઓ મને ઉપાલંભ આપશે માટે તારે આમ કરવું નહિ.' ઉંદર પ્રત્યે દોડતી બિલાડીને રોકવા કદી દ્વાર બંધ કરીએ તો તેથી બિલાડી ન જાય? તે તો બીજે દ્વારથી જવાની! ચોર કોટવાલને જોઈને પાછો ફરે પણ લમ્પટો તો દુનિયાને તણખલા સમાન ગણે છે. તે સોનીએ મિત્રનું કહ્યું માન્યું નહિ અને તેણે અગ્નિનું શરણ કર્યું, પણ શ્રાવકની સોબતની કાંઇક અસર તો થાયને! અગ્નિમાં બળી મુઓ પણ ચિત્તસ્થૈર્યના કારણે તે નિયાણું કરીને પંચશૈલદ્વીપનો માલિક થયો.

નાગિલે કરેલી આરાધના.

જે મનુષ્ય દેખતો હોય તેને વસ્તુનું સ્વરૂપ ખ્યાલમાં આવે, અંધને તેનો ખ્યાલ આવતો નથી. પોતાના સોની મિત્રની આ દશા જોઈ, જગતની વિચિત્રતા વિચારી, કામના કોરડાનું કાતીલપણું લક્ષમાં લઇ નાગિલ શ્રાવક પોતાના આત્માને અંગે વિચારવા લાગ્યો: 'મારી પણ આ દશા કાં ન થાય? જે બકરો કસાઇને ઘેર બંધાયેલો છે તેનો વારો બે દિવસ વહેલો કે મોડો આવવાનો તો ખરો જ! કસાઈવાડેથી છટકવું જોઇએ. કુમારનંદિનો વૃતાન્ત દેખી તેને વૈરાગ્ય આવ્યો અને તેણે દીક્ષા લીધી, આરાધી અને પોતે બારમા દેવલોકે દેવતા થયો.

હાસામડાસાનાં માદળીયાં કોટે વળગ્યાં!

બે મિત્રની આ રીતે ભિન્નભિન્ન ગતિ થઇ. શ્રાવક બારમે દેવલોકે દેવતા થયો અને સોની વિષયની વિડંબનામાં અથડાયો: બારમા દેવલોકે પહોંચેલો જીવ, તે દેવ નંદીશ્વરદ્વીપ યાત્રા કરવા જાય છે. તેમનાં

આગળ હાસાપ્રહાસા ગાવા ચાલી, તે વ્યંતરદેવીઓ પોતાના સ્વામીને, પંચશૈલના માલિકને, નવીન થયેલા દેવને, સોનીના જીવને, કહેવા લાગીઃ 'હે સ્વામિન્' પડહ (ઢોલ) વગાડો! સોનીના જીવને અભિમાન આવ્યું કે 'હું વળી ઢોલ વગાડું!' અલબત્ત! પંચશૈલદ્વીપનો તે માલિક ખરો, પરન્તુ ઉપરી દેવતા પાસે તો ગુલામ જ! તે ઢોલ વગાડવાની આનાકાની કરવા લાગ્યો પણ પાપનો ઉદય કોને છોડે? એ ઢોલ જ એને ગળે જઈને વળગ્યો! ઢોલ ગળામાં જઈને ભરાયો પછી હાસા-પ્રહાસા બોલીઃ "સ્વામિન્! આ તો કુલનો રિવાજ છે, તેમાં શરમાવાનું શાનું! વગાડો! વગાડો! ઢોલ ગળે વળગ્યો અને દેવીઓનો હુકમ થયો પછી કાંઈ છૂટકો થાય? હાસાપ્રહાસા ગાવા લાગી, નૃત્ય કરવા લાગી અને વિદ્યુન્માલી દેવ (કામાંધ સોનીનો જીવ) ઢોલકી બજાવવા લાગ્યો. આ રીતે એને ઉપરી દેવતાની આગળ ઢોલ વગાડતાં ચાલવું પડે છે.

દુનિયામાં કહેવાય છે કે મિયાં મહાદેવનો મેળ ન મળે પણ રેલ્વેની મુસાફરીમાં તો ભેટો થાય છે અને મેળ મળે છે! તે રીતે નંદીશ્વરની યાત્રા પ્રસંગે વૈમાનિકદેવનો તથા વિદ્યુન્માલીનો મેળ મળી ગયો. તીર્થયાત્રામાં પંજાબના, ગુજરાતના બધાય મળેને! બારમા દેવલોકે ઉત્પન્ન થયેલો દેવ તો યાત્રાએ જતો હતોઃ તમાશાને તેડું હોય? નહિ! જો તેણે ઢોલની આનાકાની ન કરી હોત અને સીધે સીધો વર્ત્યો હોત તો તો કોઈને કંઈ જાણ ન થાત પણ પોતે જ ચોળીને ચીકણું કર્યું. ભીંડામાં પાણી પડે તો જેમ હલાવો તેમ ચીકાશ વધે. વિદ્યુન્માલીએ પણ ચોળીને ચીકણું કર્યું. 'ના! ના!' કહેતો ગયો એટલે નગારૂં વગાડવા માટેના 'ના' ના નગારાએ બધા દેવોને જગાડયા. દેવોને થયું, છે શું! નાગિલના જીવ (દેવ)ને પણ એમ થયું, તેણે ઉપયોગ મૂક્યો તો તેને જણાયું કે 'અહો! આ તો કુમારનંદિ!'

સોનું સૌને જોઇએ છે પણ લાલચોળ તપાવેલી લગડી લેવા કોઈ તૈયાર નથી.

તેણે પરિચય આપી વિદ્યુન્માલીને તે વૈમાનિકદેવતાએ વસ્તુ-સ્થિતિ જણાવી. દયાનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવું જોઈએ. દયામાંથી દાસ ઊભો ન થવો જોઈએ. ભસ્મરોગથી દરદી ખાવા માગે ત્યાં ભૂખ નથી, પણ વ્યાધિ છે. છોકરાના હિત માટે, સ્નાનાદિ કરાવતાં છોકરો આડો

થાય તો તેને બે ચાર ધોલ મારતાં બલૈયાંનો કોર વાગી જાય, છોકરો રૂએ, તે ધ્યાનમાં મૂર્ખ માતા લે. નાગિલ શ્રાવકનો જીવ વૈમાનિક દેવતા તેવી કોટિનો નથી. સોનું બધાને જોઇએ છે પણ લાલચોળ તપાવેલી લગડી લેવા કોઈ તૈયાર નથી, ત્યાં હાથ ધરવા કોઈ તૈયાર નથી તેમ કલ્યાણનાં વાકયો દુનિયાને જોઇએ છે પણ વચનના અગ્નિથી તપાવીને આપવા માગો તો કોઈ તે ગ્રહણ કરવા તૈયાર નથી. સ્વયં ભગવાને તીવ્રધર્માનુરાગી કોણિકને કહ્યું તેની અસર થઈ ?

હાથકંકણને આરસીની શી જરૂર ?

વિજળી ચમકે કે ધારણા ધૂળમાં મળે–તે વખતે આંખ ઉઘાડી રહેવા ન પામે. બારમા દેવલોકનો દેવતા આવીને ઊભો રહે ત્યાં બિચારા વિદ્યુન્માલીની શી ગુંજાશ ! વૈમાનિકદેવે તો પરિચય આપ્યો, હિત વચન કહ્યાં છતાં જ્યાં સન્નિપાત થયો હોય ત્યાં પાછલી વાતને કે હિતવચનને કોણ સાંભળે ? તે વૈમાનિક દેવ વસ્તુને પ્રત્યક્ષ કરીને કહે છે કે:–'હે ભદ્ર ! તું સોનીના ભવમાં કામાન્ધ થયો તો જોઈ લે તારી દશા, અને તે ભવની તારી કામવિવશ હાલત જોઇને મને વૈરાગ્ય થયો, મેં દીક્ષા લીધી તો મને જે ફળ મળ્યું તે પણ તારી સામે પ્રત્યક્ષ છે. ધર્મનું ફળ નિહાળી લે ! હાથ કંકણને આરસીની જરૂર હોતી નથી.'

દાનો દુશ્મન સારો તો દાના દોસ્તની શી વાત !

વેપારની ખોટ વિચક્ષણ વેપારી જાણે તો સળગી જાય ! વિદ્યુન્માલીને તો આખા શરીરે વિજળીનો આંચકો લાગ્યો. એ કહેવા લાગ્યો : 'હે મિત્ર ! હવે હું શું કરું ? મારું શું થાય ?' દુનિયામાં કહેવત છે કે, દાનો દુશ્મન સારો ! દાનો દુશ્મન સારો ગણાય તો આ તો દાનો દોસ્ત પછી પૂછવું શું ! હવે નાગિલનો જીવ (તે દેવ)આના હિતાર્થે શું બતાવવું તે વિચારવા લાગ્યો. 'વહુને સાસુ થવાનું ગમે પણ રોજ સાસુની જેમ માંચે બેસાડે તો ન ગમે. એમ એક દિવસ ન ગમે.' સોનીના જીવની આ સ્થિતિ ! આ સ્થિતિએ પણ ગૂંચમાંથી ગાડું તો કાઢવું જોઈએ.

જીવિતસ્વામિની મૂર્તિની ઉત્પત્તિ.

આ સમય દરમ્યાન દેવાધિદેવ ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવ ચિત્રશાળામાં

કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહેલા હતા. વૈમાનિકદેવ તે વિદ્યુન્માલીને ભગવાનની (ગૃહસ્થપણામાં) મૂર્તિ કરવાનું કહે છે અને કહે છે કે' તેથી તને બોધિ ઉત્પન્ન થશે.' નાગિલના જીવનું તે પ્રત્યક્ષ ચમત્કારવાળું, હિતકર, સુંદર વચન વિદ્યુન્માલીએ અંગીકાર કર્યું. ચિત્રશાળામાં કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહેલા ભગવાનને તેણે જોયા: જોઈને ગોશીર્ષચંદન લાવી અલંકારયુક્ત એક મૂર્તિ કરી, કપિલકેવલી પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને પ્રતિમા પેટીમાં સ્થાપન કરી.

પ્રતિમાનો પ્રભાવ.

તે વખતે વહાણનો વેપારી દરિયામાં ઉત્પાતના કારણે અટવાયો હતો અને વાત કરતાં છ માસ નીકળી ગયા હતા. દેવે તેણે જોયો, અને તેની પીડા સંહરીને પેટી આપી, અને કહ્યું કે તું ભેરા નગરે લઈ જજે, ઉદ્‌ઘોષણા કરજે કે, 'આ પરમાત્માની પ્રતિમા જેને લેવી હોય તે લો.' પ્રતિમાના પ્રભાવે દરિયો શાંત થયો અને તે વેપારી ભેરાનગરે પહોંચ્યો. ઉદ્‌ઘોષણા સાંભળીને ઘણા બ્રાહ્મણો. તાપસો વગેરે આવ્યા અને સૌ પોતપોતાના ઈષ્ટદેવોને યાદ કરી પેટી ઉઘાડવા મથે છે પરન્તુ પેટી ઉઘડતી નથી. એમ કરતાં કરતાં મધ્યાહ્ન થયો.

પ્રભાવતી રાણીએ પેટી ઉઘાડી, પ્રતિમાને રાજમહાલયના ચૈત્યમાં સ્થાપે છે.

લોકોની મેદની પારાવાર છે. રાજા પણ ત્યાં જ સ્થિત થયેલ છે. બાર વાગ્યા, મહેલમાં રાજા પધાર્યા નહિ, ભોજનનો સમય ઉલ્લંઘન થવા લાગ્યો એટલે રાણીએ થાકીને દાસીને તેડવા મોકલી. રાજા કહે છેઃ 'રાણીને અત્યારે આવાનું સૂઝે છે પણ અહીં તો આ હાલત છે. જો અહીંથી જરાક ખસું તો ધડાધડ થઈ જાય ! અત્યારે મારાથી અહીંથી ખસી શકાય તેમ નથી.' દાસીએ જઈને રાણીને વાત કરી. રાણી પ્રભાવતી, તે પરમ શ્રાદ્ધવર્ય ચેડામહારાજાની કુંવરી હતી. તે પોતાના મનથી વિચારવા લાગી, ' આ લોકો પરમાત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતા નથી અને તેવાઓથી બાર બાર કલાક તો શું પણ તેટલા દિવસો વીતી જાય તો પણ પેટી ઉઘડવાની નથી. ' પ્રભાવતી રાણી પોતે જાતે ત્યાં આવી સિંધસૌવીર એ દેશો જ્યાં એકઠાં થાય છે એવા ભેરાનગરના રાજા કે જેના તાબામાં (રાજ્યમાં) ૩૬૩ શહેરો છે, તેવા રાજાની પટરાણી આ પ્રસંગે, દેવાધિદેવની આ મૂર્તિના પ્રસંગે જનાનામાંથી પોતે જાતે

બહાર નીકળીને ત્યાં આવે છે. ત્યાં આવવામાં તે લેશ પણ સંકોચ પામતી નથી. પોતે તે પેટીને ચંદન વગેરેથી પૂજીને સ્તુતિ કરતાં બોલે છેઃ-

प्रातिहार्याष्टकोपेत, प्रास्तरागादिदूषण : ।
देयान्मे दर्शनं देवाधिदेवोऽर्हंस्त्रिकालवित् ॥ १ ॥

(આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય સહિત, રાગાદિ દૂષણોનો નાશ કરનારા, ત્રણ કાલને જાણનારા દેવાધિદેવ શ્રી અરિહંતભગવાન અમને દર્શન આપો !) પેટીમાંથી ભગવાનની મૂર્તિ સ્વયમ્ બહાર આવી. રાણીએ એ જ મૂર્તિને રાજદરબારના ચૈત્યમાં સ્થાપન કરી. રાણી ત્રણેય કાલ ભગવાનની પૂજા કરે છે. મૂર્ત્તિપૂજાને અંગે શાસ્ત્રમાં આવાં સ્પષ્ટ વૃત્તાન્તો છે. તે ન માને તેને કોણ મનાવી શકે ?

દ્રવ્યપૂજાનો નિષેધ કરનારા શાસનથી વિરૂદ્ધ છે.

દ્રવ્યપૂજાનો નિષેધ કરનારાઓ શાસનથી વિરૂદ્ધ છે. ઢૂંઢીઆમાં તો શું સ્ત્રી કે પુરુષ, બને માટે મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ છે. [૧] ખરતરો સ્ત્રીને પૂજાનો વિષેધ કરે છે.[૨] દિગમ્બરો કારણને સ્વીકારી કાર્યની (મોક્ષની) 'ના' કહે છે. [૩] તેવાઓ માટે 'દ્રવ્યપૂજા' શબ્દ વાપર્યો છે.[૪] રાણી દ્રવ્યપૂજા કરી હર્ષમાં આવીને ભગવાનની આગળ નાટક કરે છે.

(१. सत्यार्थ चंद्रार्थक नाम ग्रन्थः-में सें लिखती हैं कि मूर्तिपूजनमें, पट्कायारंभादि दोष है (पृ० ११८), और ओ ७ सें और दूसरा वडा दोष मिथ्यात्वका है। क्योंकि जडको चेतन मानकर मस्तक जूकाना, यह मिथ्या है. (पृ० १२०) ॥ २. संभवइ अकालेऽविहु कुसुमं महिलाण तेण देवाणं । पूआई अहिगारो न ओवओ सुत्तनिद्दिट्ठो ॥ १ ॥ न छिविंति जहा देहं ओसरणे भावजिणवरिंदाणं । तह तप्पडिमंपि सया पूअंति न सड्ढनारीओ ॥ २ ॥" इत्यादि जिनदत्तसूरिकृतस्य कुलकस्य जिनकुशलसूरिकृतायां वृत्तौ, २ एवं दुण्हवि दक्खो खमणो निअमेण जेण जिणपूआ। मुत्तिउवाओ भणिओ० (प्र० प० पृ० ३६६) ४ संकीर्णैषा स्वरूपेण द्रव्याद्भावप्रसक्तिकतः। (अष्ट० ३० हरि० श्लो० ८).

રાણી પ્રભાવતીની સાવચેતી.

એક વખત રાજરાણી ગીતનૃત્યાદિ કરે છે તેવામાં રાજાએ રાણીનું કબંધ મસ્તકરહિત દેખ્યું, તેથી હાથમાંથી વીણા પડી ગઈ. રાણીને ક્ષોભ થયો. શ્રીજિનેશ્વરના દરબારમાં સાધન તૂટી જાય તેનો અર્થ શો? રાણીએ કારણ પૂછયું એટલે રાજાને કહેવું પડયું કે, 'હે રાણી! તારું ધડ (શરીર) માથા વગરનું જોવામાં આવ્યું. એવું દૃશ્ય એ મો'તની નિશાની ગણાય.' મૃત્યુ જાણીને સાંભળનારને શું થાય? જેણે આગળનું ભાતું તૈયાર કર્યું હોય તેને મૂંઝવણ થતી નથી. વળી દેવપૂજા માટેનાં શ્વેતવસ્ત્રોને લાલ પણ જોયાં! અને તે વખતે દાસી સામે ચાટલું ફેંકયું તરતજ તે વસ્ત્રો સફેદ જોવામાં આવ્યા. આ દૃશ્યથી હવે મને મારૂં આયુષ્ય ઓછું જણાય છે. વળી બીજ તકસીરવાળી દાસી સામે મેં ચાટલું ફેંકયું એટલે મારૂં વ્રત ખંડિત થયું. હવે આ પાપથી કેમ છૂટાય? દીક્ષા વિના પાપથી છૂટવાનો બીજો એક પણ ઉપાય નથી માટે મને પ્રવજ્યા લેવાની રજા આપો.

શરત મુજબ પ્રતિબોધ.

રાજાએ પ્રવજ્યાની રજા તો આપી પણ તેને કહ્યું કે: 'તું જો સ્વર્ગે જાય, દેવ થાય કે દેવી થાય તો મને પ્રતિબોધ કરવા આવજે.' રાણીએ પ્રવજ્યા અંગીકાર કરી, સંયમ પાલન કરી, અંતે અનશનપૂર્વક કાલ કરી પ્રથમ દેવલોકે તેણીનો જીવ દેવ થયો. રાણીના અવસાન બાદ તે મૂર્તિનું પૂજન દેવદત્તા નામની દાસી હંમેશાં કરે છે. રાણીનો જીવ દેવ થયો. તેણે હવે રાજાને પ્રતિબોધ કરવાનો વિચાર કર્યો. બીજા ઉપાયો કર્યા બાદ દેવતા રાજસભામાં તાપસ રૂપે આવ્યો અને દિવ્યફળોનો થાળ રાજાને ભેટ કર્યો. રસનેંદ્રિય લુબ્ધ રાજા તેને કહેવા લાગ્યો: 'હે તાપસ! આ ફળ કયાં થાય છે તે બતાવ.'

તાપસ તેને પોતાના બગીચામાં આશ્રમમાં આવવાનું કહે છે. રાજા તૈયાર થાય છે. આગળ તાપસ અને પાછળ રાજા! વિષય લુબ્ધ મનુષ્ય ગમે ત્યાં જવા તૈયાર થાય છે! દેવતાએ દેવમાયાથી આખો બગીચો તેવા ફળવાળો રચ્યો. આખો બગીચો જોઈને રાજા મનથી વિચારે છે: 'હું તો આ તાપસનો ભક્ત છું એટલે મારે તો જેટલાં ફળ ખાવાં હશે

તેટલાં ખાઈ શકીશ.' આમ વિચારી તેણે વાંદરાની માફક ફળો ઉપર ત્રાપ મારી. બગીચામાંથી દેવમાયાથી વિકુર્વિત એવા તાપસો નીકળ્યા અને રાજાને ખૂબ પીટયો. રાજા તો ત્યાંથી જીવ લઈને ચોરની પેઠે નાઠો. નાસતાં નાસતાં માર્ગમાં મુનિમહારાજ દેખાયા. મુનિએ તેને આશ્વાસન આપ્યું. રાજા એ વખતે મનમાં વિચારવા લાગ્યોઃ 'અહો! ક્રૂર એવા તાપસોએ મને છેતર્યો! આ તાપસો કેવા ઘાતકી છે!' ત્યાં તો પ્રભાવતીરાણીનો જીવ, તે દેવ પ્રત્યક્ષ થયો અને પોતાનો પૂર્વભવનો પરિચય કરાવી તેણે રાજાને જણાવ્યું કેઃ 'તમને પ્રતિબોધ કરવા માટે આ તમામ માયા મેં જ રચી છે.'

દેવતા તો પોતાની ફરજ બજાવી પાછો પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો. રાજા મહેલે ગયો. સભામાં તેને વિચાર આવ્યો કે, 'દેવતાએ પ્રતિબોધ કરવા માટે આ તમામ કર્યું! જૈન ધર્મની આરાધનાના પ્રભાવથી દેવતા થવાય છે એ તો એ નક્કી થયું.'

દિવ્યગુટિકાથી કુબ્જિકા સુવર્ણગુલિકા બને છે.

ગાંધાર નામનો શ્રાવક શાશ્વતી પ્રતિમાને વંદન કરવાની ઇચ્છાએ વૈતાઢ્યપર્વતની તળેટીએ રહેલો છે શાસનદેવી તેના પ્રત્યે તુષ્ટમાન થઈ તેનું ઇષ્ટ પૂરું કરે છે. તેણીએ તેને ૧૦૮ ગુટિકાઓ આપી. ગુટિકાનો પ્રભાવ એવો છે કે મોંમાં મૂકી જ્યાં જવાનું ચિંતવવામાં આવે ત્યાં પહોંચી જવાય. તેણે એક ગુટિકા મોંમાં મૂકી અને મનમાં જીવિતસ્વામીની પ્રતિમાને વંદન કરવાની ધારણા કરી. ચિંતવતાં જ દેવતાએ તેને મૂર્તિની પાસે લાવીને મૂકયો. ત્યાં તેણે પ્રસન્નચિત્તે અતિ ભક્તિપૂર્વક પ્રભુની મૂર્તિની પૂજા કરી. તેને પોતાનું મૃત્યુ નજીક જણાતાં સાધર્મિક એવી કુબ્જિકાને તમામ ગુટિકાઓ આપી અને તેણે દીક્ષા લીધી.

દેવદત્તા દાસી કુબ્જિકા હતી તેથી ગુટિકાના પ્રભાવથી તેણીએ રૂપની ઇચ્છા કરી અને રૂપવાળી બની ગઈ. દિવ્યાકાર બનેલી તે દાસીનું નામ સુવર્ણગુલિકા પાડવામાં આવ્યું. તે દાસી બીજી ગુટિકા મોંમાં મૂકી મનથી વિચારે છે 'યોગ્ય વર વિના આ રૂપ શા કામનું? હાથી વિના અંબાડી શા કામની? તે જ રીતિએ યોગ્ય વરના અભાવથી મારું રૂપ નકામું જાય છે. હવે આ ઉદાયનરાજા તો મારા પિતા તુલ્ય છે તેથી ચંડપ્રદ્યોતન રાજા મારો ભર્તાર થાઓ!'

મૂર્તિ અને દાસી ઉપાડનાર ચંડપ્રદ્યોતન.

દેવીએ ચંડપ્રદ્યોતન રાજા પાસે જઈને સુવર્ણગુલિકાના રૂપનું વર્ણન કર્યું. રાજાઓ આમ પણ કાનના કાચા તો હોય અને તેમાં વળી કામી હોય પછી પૂછવું શું ! રાજા વર્ણન સાંભળી વ્યાકુલ થયો. તેણે દાસીની માગણી કરવા ઉદાયનરાજા પાસે દૂત મોકલ્યો. ઉદાયને કહ્યું : 'રાજાની આવી માગણી ?' પેલો દૂત તો સુવર્ણગુલિકા પાસે ગયો અને રાજાની વતી પ્રાર્થના કરી. દાસીએ કહ્યું : 'રાજાને જોયા પછી વાત.' દૂતે પણ પોતાના રાજાની પાસે જઈને બન્યું તે કહી બતાવ્યું.

કામાંધો શત્રુના ઘરમાં પણ ઘૂસે છે. રાત્રે અનિલવેગ હાથી ઉપર બેસીને તે રાજા ત્યાં આવ્યો. જંગલમાં સંકેત મુજબ તે દાસી તથા રાજા બંને મળ્યાં. ચંડપ્રદ્યોતન રાજા દાસીને કહેવા લાગ્યોઃ 'હે પ્રિયે ! મારી નગરીએ ચાલ અને સ્થાનને શોભાવ.' દાસીએ કહ્યું : 'આ મૂર્તિ વિના હું જીવી શકું તેમ નથી માટે આના સદૃશ એક બીજી મૂર્તિ બનાવો તો તે મૂર્તિને અહીં સ્થાપી, આ મૂર્તિ લઈને તમારી સાથે જરૂર આવું.' ચંડપ્રદ્યોતનરાજા પોતાના નગરે ગયો. ત્યાં તેણે ચંદનની મૂર્તિ કરાવી તથા પાંચસે મુનિના પરિવારવાળા કપિલઋષિ પાસે તે મૂર્તિની તેણે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પછી વિધિપૂર્વક તે મૂર્તિ લઈને તે રાજા અનિલવેગ હાથી ઉપર બેસીને ભેરાનગરીએ આવ્યો. ત્યાં આવીને તેણે નૂતન પ્રતિમાને સ્થાપન કરી, દાસીએ અસલ મૂર્તિ ઉપાડી. અને તેણી (સુવર્ણગુલિકા) રાજા સાથે અવંતીનગરીએ આવી.

દાસીપતિ.

(दासो दासीवतिउ छेत्तदठी जो घरे य यत्तव्वो । आणं कोवेमाणो हंतव्वो बंधियव्वो य ॥५७६॥ निशी० उ० १०)

પ્રભાતે ઉદાયનરાજા જિનમન્દિરમાં જઈને જુએ છે તો માળા કરમાયેલી દીઠી, તેથી માન્યું કે આ મૂર્તિ મૂળ મૂર્તિ નથી. થાંભલે લાગેલી પૂતળીની માફક સુવર્ણગુલિકા દાસી પણ જોવામાં ન આવી, અને હાથીઓનો ઝરતો મદ પણ બંધ થયો હતો. આ તમામ જોઈને ઉદાયન રાજાએ વિચાર્યું કે, 'નક્કી ચંડપ્રદ્યોતન રાજા કે જેણે દાસીની માગણી કરી હતી, તે કામવિવશ બની આવ્યો હોવો જોઈએ અને તે પ્રતિમા અને દાસીને લઈ ગયેલો હોવો જોઈએ. ઉદાયન ક્રોધે ભરાયો, તેણે

તેને ચોર ગણ્યો અને સજા કરવા માટે દશ મુકુટબદ્ધ રાજા સાથે તે અવંતીનગરી ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો. સંગ્રામ થયો, ઉદાયનરાજાએ બાણથી હાથી ઉપરથી તેને નીચે પાડ્યો તથા તપાવેલી લોઢાની સળીએથી તેના કપાલમાં મમ 'દાસીપતિ' અક્ષરો લખી, તેને કેદમાં નાખ્યો.

મૂર્તિ ત્યાં નહિ આવે!

પછી ઉદાયનરાજા દે'રામાં જઈ, નમન કરી, સ્તુતિ કરી શ્રી જિનેશ્વરદેવને લેવા માંડ્યા પણ મૂર્તિ સ્થાનેથી ખસી નહિ એટલે રાજા બોલે છે: 'હે નાથ! મારો કયો વાંક છે કે જેથી આપ મારી સાથે પધારતા નથી!' તે વખતે મૂર્તિનો અધિષ્ઠાયક દેવ બોલ્યોઃ 'હે રાજન્! હવે વ્યર્થ આગ્રહ ન કર. કેમકે તારૂં શહેર ધૂળથી દટાવાનું છે માટે મૂર્તિ ત્યાં નહિ આવે!'

ક્ષમાપના!

રાજા હવે આગળ ચાલ્યો. માર્ગમાં ચોમાસું આવ્યું. રાજાએ ત્યાં જ પડાવ કર્યો, ત્યાં દશપુર (મન્દસોર) વસ્યું. (**આવ૦ હા૦ પૃ૦ ૨૧૬ થી ૩૦૦ આવ૦ ચૂ૦ પૃ૦ ૪૦૧**) પર્યુષણામાં ઉદાયનરાજાએ પૌષધ કર્યો ત્યારે રસોયાએ ચંડપ્રદ્યોતનને પૂછયું: 'આજ આપ શું ભોજન લેશો?' ચંડપ્રદ્યોતન શંકાશીલ બની વિચારે છે: 'કદી નહિ અને આજે આ પ્રશ્ન કેમ પૂછવામાં આવે છે?' તે રસોયાને કહે છેઃ 'આજે આમ પૂછવાનું કાંઈ કારણ?' રસોયો બોલ્યો: 'રાજન્! પર્યુષણોત્સવના કારણે મારા સ્વામી (રાજા)ને આજે ઉપવાસ છે, તમારા માટે રસોઈ કરવાની છે.' ચંડપ્રદ્યોતને રસોયાને કહ્યુઃ 'તેં પર્વ સંભારી આપ્યું તે ઘણું સારૂં કર્યું: આજ મારે પણ ઉપવાસ છે.'

રસોયાએ આ સમાચાર ઉદાયનને આપ્યા એટલે હવે ઉદાયન વિચારે છે, 'અહો! સાધર્મિક બંદિખાનામાં હોય તો મારા પર્યુષણ શોભે નહિ.' તેણે ચંડપ્રદ્યોતનને કેદમાંથી કાઢી ખમાવ્યો. ડા'મ છૂપાવવા રત્નનો પટ્ટ આપ્યો: સોનામણિ રત્નનો પટ્ટ આપવાપૂર્વક તેને આખો અવંતિદેશ સોંપી દીધો. (**નિશીથ ચૂ૦ પ્ર૦ ખ૦ પૃ૦ ૩૪૫**) (ચૂર્ણિમાં કુમારનંદિના સ્થાનમાં અણંગસેણ નામ છે.) ચોમાસું પૂરૂં થયેથી તે વીતભય નગરે આવ્યો, મૂળપ્રતિમાની પૂજા માટે તેણે બારહજાર ગામ આપ્યાં.

હવે રાજા પ્રભાવતીદેવની આજ્ઞાથી નવી મૂર્તિની પૂજા કરે છે.

રાજા પોતાની પૌષધશાળામાં મધ્યરાત્રે વિચારે છે: 'તે રાજાઓ, શ્રેષ્ઠિવર્યો અને સાર્થવાહોને ધન્ય છે, તેઓ નમસ્કાર કરવા લાયક છે કે જેઓએ શ્રી વીર ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી છે. જો સ્વામી મને પવિત્ર કરે, પધારે તો તેમના ચરણકમલમાં પ્રવ્રજ્યા લઈ પવિત્ર થાઉં,' તેના મનોગત ભાવ જાણી ભગવાન ચંપાથી ચાતુર્માસ કરી ત્યાં આવ્યા. ફરી ત્યાંથી રાજગૃહી ચોમાસું કર્યું. 'ભગવાન સિદ્ધાચલ આવ્યા નથી' એમ કહેનારાઓએ વિચારવું જોઈએ કે સિંધુસૌવીરમાં એકેય ચોમાસું નથી એનું શું?

ઉદાયન રાજા રાજર્ષિ થયા

ઉદાયનરાજા કોણિકની માફક મહોત્સવપૂર્વક વંદના કરવા નીકળ્યા ત્યાં આવી, વંદના કરી, દેશના શ્રવણ કરી. પોતાના પુત્ર અભીચિને રાજ્ય (અનર્થકર જાણી) ન આપતાં, પિતાનું રાજ્ય છે એવા પોતાના ભાણેજે કેશિને રાજ્ય આપ્યું. ભાણેજે કરેલા મહોત્સવ પૂર્વક ઉદાયનરાજાએ દીક્ષા લીધી.

તીવ્ર તપશ્ચર્યા! વિષ અપાય છે, સંહરાય છે. આખરે વિષવ્યાપે છે, કેવલજ્ઞાન, મોક્ષ!

ઉદાયનરાજા હવે તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરે છે. રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. વૈદ્યે મુનિને નિદાન કરી કહ્યું કે, 'તમારે દહીં લેવું,' મુનિને હવે શરીરની સ્પૃહા નથી. ઉદાયનમુનિ વિહાર કરતાં ભેરા તરફ ગયા. દુનિયા કેવી વિલક્ષણ છે! કર્મચંડાળ પ્રધાનોએ પેલા કેશિ (ભાણેજ) રાજાને ભરમાવ્યું. 'આ તારો મામો દીક્ષાથી કંટાળી રાજ્ય લેવા પાછો આવે છે. માટે તેનો વિશ્વાસ કરતો ના!' અજ્ઞાનહૃદયવાળા કેશિએ કહ્યું કે: 'તેનું જ રાજ્ય છે. ભલેને લે!' મંત્રી ભોંઠો પડ્યો, ફરી બીજી યુક્તિ કરી તે બોલ્યોઃ 'હે રાજન્! રાજ્ય પુણ્યથી મળે છે. આ રાજ્ય કાંઈ તેણે તને નથી આપ્યું પરંતુ તારા પુણ્યમાં હતું તો મળ્યું, માટે પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા રાજ્યને જવા ન દેવાય.'

કર્મચંડાળે બરાબર ચાબી ચડાવી. મુનિને ઝેર આપવાનો માર્ગ બતાવ્યો. કેશિરાજા ઉત્તમકુળનો છતાં પ્રધાને પ્રેર્યો એટલે તેમ કરવા તૈયારથયો. ઢોર પાળવાવાળા પાસે રાજાએ મુનિને દહીંમાં વિષ અપાવ્યું પણ દેવતાએ સંહરી લીધું. પછી દહીં ખાવું બંધ કર્યું. રોગ

વધવા લાગ્યો. વળી દહીં ખાવા માંડયું, ફરી ઝેર અપાયું, ફરી દેવે સંહર્યું : આખરે દેવના પ્રમાદથી કોઈ વખત વિષ ન સંહરવાથી શરીરમાં ઝેર વ્યાપી ગયું. ઉદાયનમુનિએ અનશન સ્વીકાર્યું. ત્રીશ દિવસ અનશન પાળ્યું : કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને ઉદાયનરાજર્ષિ મોક્ષે ગયા : સિદ્ધિ સુંદરીના સ્વામી થયા.

વીરાનગર ધૂળથી દટાયું,

દેવતાને ક્રોધ ચઢયો. ધૂળની વૃષ્ટિ કરી, આખા નગરને ધૂળથી દાટી દીધું. ઉદાયનના પુત્ર અભિરુચિએ વિચાર્યું. 'મારા પિતાએ મને રાજ્ય નહિ આપતાં પોતાના ભાણેજને રાજ્ય આપ્યું.' આવી રીતે પોતાના પિતાને ધિક્કારતો, તે કેશિની સેવા તજી, પિતાના અપમાનથી રાજા કોણિક પાસે ગયો. કોઈ વખત ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવની વાણી સાંભળી તે બોધ પામ્યો, શ્રાવક થયો પણ ઉદાયન પરત્વેનું વેર છૂટતું નથી ! કર્મની પ્રકૃતિ વિચિત્ર છે !

અંતે તે પંદર દિવસનું અનશન કરી વેર આલોવ્યા વિના કાલ કરી ભવનપતિમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહમાં જઇ મોક્ષ પામશે. (ભ૦ સ્૦ ૪૯૦ થી ૪૯૧) (ત્રિ૦ પ૦ ૧૦ સ૦ ૧૦ શ્લોક૦ ૧૨૭ થી ૧૨ શ્લોક૦ ૨૬૧).

વીરનિર્વાણથી ૧૬૬૯ વર્ષે ધૂળના ઢગલામાંથી આ મૂર્તિને કુમારપાળરાજા કાઢશે અને પૂજશે, એવું કથન છે.

પર્વારાધનનું અવશ્યકર્તવ્ય

उत्सृज्य सावद्यमुदायनोऽसौ, श्रीपर्वसत्रेषु निरीहभक्त्या। जग्राह धर्मं शुभयोगसंयुतं, तद्वद्विधेयो व्रतिभिर्गृहस्थैः ॥१॥ श्रीपर्वपुण्यकृत्यानि, श्रीलक्ष्मीसूरिणा मुदा। श्रीप्रेमविजयार्थं, व्याख्यानाय स्तुतानि च॥

પર્યુષણાપર્વમાં પવિત્ર કર્તવ્યો અવશ્યમેવ કરવાં જોઈએ.

આ સમજી જેઓ પૌષધાદિ કરશે તેઓ મોક્ષ સુખને વિષે બિરાજમાન થશે.

ઉદાયનરાજાએ સાવદ્યનો ત્યાગ કરીને નિઃસ્પૃહ ભક્તિ વડે કરીને પર્વના દિવસોમાં શુભસંયોગસહિત ધર્મને ગ્રહણ કર્યો તેની માફક વ્રતવાળા એવા ગૃહસ્થોએ અર્થાત્ શ્રાવકોએ એ પર્વની આરાધના કરવી જોઈએ.

अनन्तलब्धिनिधानाय श्रीगौतमगणधराय नमः

દિવાળી પર્વ વ્યાખ્યાન ૧

સં. ૧૯૯૧ આસો વદ ૧૩. પાલીતાણા.

અક્ષીણ મહાનસીલબ્ધિ.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહારાજના પ્રથમ ગણધર શ્રીગૌતમસ્વામિજીએ અષ્ટાપદ પર્વત પર જઈ પંદરસો તાપસોને દીક્ષિત કરી 'अक्खीणमहाणसिलद्धिसामत्थेण य सव्वे जहिच्छाए पज्जेमिया' (म० वी० च० पृ० ३३६) અક્ષીણ મહાનસી લબ્ધિથી પારણું કરાવ્યું.

અક્ષીણ મહાનસી લબ્ધિ કોને કહેવાય ? મહાનસ્ એટલે રસોડું. તેમાં પાકવાવાળી ચીજો તે મહાનસીક તે અક્ષીણ છે જેને, એટલે જેની લબ્ધિના પ્રભાવથી રસોડામાં પાકેલી ચીજ ક્ષય ન પામે. શ્રી ગૌતમસ્વામિજી માત્ર એક પાત્ર ક્ષીર લાવ્યા છે, તેમાં અંગુઠો સ્થાપન કર્યો. જેમ ચિત્રાવેલીવાળા ભાજનમાંથી વસ્તુ કાઢવામાં આવે છતાં ભાજન ભર્યું રહે, તેમ આ પાત્રમાં લબ્ધિવંત શ્રી ગૌતમસ્વામિજીનો અંગુઠો રહે, ત્યાં સુધી પાત્ર ઉણું થાય નહિ, તેમાંથી બધાય તાપસોને પારણાં કરાવ્યાં.

વગર ઉઘરાણીએ સામેથી ભાડું આપવા જનાર કેવા ?

'जो नियसत्तिए अट्ठावयं विलग्गइ सो तेणेव भवेण सिज्झइ, इमं च सोच्चा' (म० वी० च० पृ० ३३४) 'જે સ્વલબ્ધિએ અષ્ટાપદ પર ચઢે, તે તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય.' આવું વીરપ્રભુનું વચન શ્રવણ કરી, તાપસો તપસ્યાથી શરીરે કૃશ થઈ અષ્ટાપદ પર્વત ચઢવા માટે તૈયાર થાય છે. આ બધા તાપસોને કયાંય સુધી મનુષ્યને લાયક ખોરાક મલ્યો નથી, જેથી 'सचित्तकंदमूलाइपरिसडियपंडुपत्तसुक्कसेवालभोइणो' પાંદડાં-કંદમૂળ-ફળફૂલ-સેવાલ વગેરે ખાઈને રહે છે, એવી રીતે તાપસો અષ્ટાપદ પર ચઢવા પ્રયત્ન કરે છે, સુકલકડી જેવા થઈ ગયા છે.

આપણે તપસ્યા કરીને પછી શરીર સામું જોઈએ છીએ, પણ તપસ્યા શાને માટે ? શરીર સુકવવાના સાધન તરીકે તપસ્યા લીધી છે, પછી શરીર સુકાયું એમ જોયા કરીએ તો તપસ્યાની મહત્તા કઈ ?

જો તેની મતલબ તારા મગજમાં વસી હોય તો શરીરને જેમ બને તેમ કસીને તપસ્યાને આગળ ચલાવવા દે. હજુ આ શરીર ભાડું માગતું નથી, ત્યાં તો ભાડું સામે દેવા જાય તે ભાડૂત કેવો ? શરીર ઉઘરાણી ન કરે પછી ભાડું દેવા કેમ જવાય ?

અહીં તાપસોની પણ સુકા શરીરવાળા જેવી દશા થઈ છે, એવી સ્થિતિમાં **'तरुणतरणिभासुरोदारसरीरं गोयमसामीं'** ગૌતમસ્વામિજીને તાપસો દેખે છે, અનુત્તરના દેવતા કરતાં પણ જેનું અધિક રૂપ છે, એવા ગણધરમહારાજાને દેખે છે, અને મનમાં વિચારે છે કે આટલી અમે તપસ્યા કરીએ છીએ, નિરાહાર રહીએ છીએ, નિર્જનસ્થાને પાંદડાં-ફળ-ફૂલ અને સેવાલ ઉપર નિભાવ કરી, આટલી મુદત કાઢી. શરીર ઘસાઈ ગયા છતાં અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જઈ શકતા નથી, તો આ લાલ બુંદકાયાવાળો **'पीवरसरीरो समणो'** પુષ્ટ શરીરવાળો શ્રમણ કેવી રીતે ચઢવાનો ? તેવામાં તો તેઓના તારણ એવા શ્રી ગૌતમસ્વામિજી **'जंघाचारणलद्धीए लूयातंतुरविकरमेस्संपि'** જંઘાચારણલબ્ધિએ કરી ચડી ગયા. એમની શક્તિનો ખ્યાલ ન આવવાથી, તેઓ નીચે આવે કે તુરત તેને પકડીએ તેમ કહેવા લાગ્યા.

પંદરસો તાપસોની દીક્ષા.

'રવિકર' સૂર્યનાં કિરણો પૌદ્ગલિક છે, કરોળીયા પોતાની લાળ કાઢી એ લાળના આલંબને ચડે છે, તેવી આ મહાપુરુષની શક્તિ જોઈ અત્યન્ત આશ્ચર્ય થયું, જે અમોને કૃશપણામાં શક્તિ નથી ઉપજી તે આ લાલબુંદપણામાં કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ ? હમણાં ઉતરશે, એમ અધીરતાથી રાહ જોયા કરે છે, પરંતુ શ્રીગૌતમસ્વામિજી તો **'तं रयणीवासमुवगओ'** તે રાત્રિ અષ્ટાપદ પર્વત પર રહ્યા, તેવામાં આ તાપસોની અધીરતા અને આકાંક્ષા વધુ તીવ્ર બની. **'गोयमसामी वि निसावसाणे जिणबिंबाइं नमसिऊण नगवराओ ओयरंतो'** બીજા દિવસે સવારે શ્રી ગૌતમસ્વામિ જિનબિંબોને નમસ્કાર કરીને ઉતરતા જોઈ, **तावसेहिं भयवं ! अम्हे सिस्सा तुम्हे'** ત્રણ સ્થાને રહેલા પાંચસો પાંચસો તાપસો હતા, તે પંદરસો તાપસો ગૌતમસ્વામિજીને કહેવા લાગ્યા કે અમે તમારા તાબેદાર શિષ્યો છીએ; **'समप्पियाणि तेसिं**

દેવાયાણ રયહરણાદું' દેવતાએ તે પંદરસો તાપસોને સાધુવેષ આપ્યો અને તેઓએ દીક્ષા લીધી. તે પંદરસોને શ્રી ગૌતમસ્વામિજી પારણું કરાવે છે.

અનુક્રમે પંદરસોને કેવલજ્ઞાન

પારણું કરતાં શ્રી ગૌતમસ્વામિજીની અક્ષીણ મહાનસી લબ્ધિનો અતિશય દેખ્યો, આ તો સર્વ લબ્ધિનિધાન છે! એમ માની ગણધરપદની ઉત્કૃષ્ટતા–વિચારતાં વિચારતાં, પારણું કરતાં કરતાં ૫૦૦ ને કેવલજ્ઞાન થયું, ૫૦૦ ને માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં કેવલજ્ઞાન થયું. સમોવસરણ દેખતાં દેખતાં બાકીના ૫૦૦ ને કેવલજ્ઞાન થયું. આમ ૧૫૦૦ પંદરસો કેવલિની સાથે શ્રી ગૌતમસ્વામિજી ભગવાન મહાવીર-પ્રભુના સમોવસરણમાં આવ્યા.

ભગવાન વિહાર કરી મિથિલા નગરીમાં આવ્યા. અહીં દુષમા-કાલનું વૃત્તાંત આવે છે તે કહીશ, જેથી શ્રમણભગવાન મહાવીરે કયા ક્ષેત્રમાં, કયા પ્રસંગે શું કર્યું છે તે ખ્યાલમાં આવે. તાપસોના પ્રતિબોધ પછી મિથિલા નગરીમાં આવ્યા છે, અને ત્યાં દુષમાકાળનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે. આ આપોઆપ વગર પ્રશ્ને કે પ્રશ્ન પૂછવાને અંગે વર્ણન કર્યું છે? તે જણાવે છે—

અતિપરિચયથી અવજ્ઞા થાય.

દેશના સાંભળી કોઇએ સર્વવિરતિ, કોઇએ દેશવિરતિધર્મ, સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કર્યાં. આમ દેશના અને ફળ થયા પછી શ્રીગૌતમ-સ્વામિજી શ્રી મહાવીરપ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે; સામાન્ય નિયમ છે કે– 'અતિપરિચયાદવજ્ઞા' અતિ પરિચયથી રાતદિવસ બેસવું, ઉઠવું, રહેવું થાય તો અનાદર–અવજ્ઞા થાય.' દૂરથી ડુંગરા રળીયામણા લાગે.' ગુણવાળી વસ્તુ હોય તોપણ અવજ્ઞા થઈ જાય છે. તેમ તમારું દૃષ્ટાંત લો! ગળપણમાં ફીક્કાપણું નથી. ન ખાધું હોય તો ઇચ્છા રહે, પણ પાંચ સાત દહાડા લાગલાગટ ખાવામાં આવે તો અરૂચિ થાય. ગળપણ એમનું એમ રહે છે, છતાં અરૂચિ થાય છે. વસ્તુ સદ્‌ગુણ-વાળી છતાં અત્યંત પરિચયથી અવજ્ઞા થાય છે. વિશિષ્ટ વસ્તુમાં અવજ્ઞા થાય, તો અવગુણવાળીમાં તુરત અવજ્ઞા થાય, થશે, પણ ઇન્દ્રિય કષાયનો અનંતાકાળથી પરિચય હોવા છતાં અવજ્ઞા થતી નથી

વિષય-કષાય, આરંભ પરિગ્રહ વગેરે અનંતાકાળથી પરિચયમાં આવેલા છે, છતાં તેમાં અવજ્ઞા થતી નથી. જેને અભિલાષાપૂર્વક લેવામાં આવતા નથી, કર્મના ઉદયથી આપોઆપ વિકૃત થઈ જાય છે. ઘણે ભાગે સારી અને અત્યંત પરિચયવાળી વસ્તુમાં અવજ્ઞા થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામિજીએ ત્રીસ વર્ષની સેવામાં શું મેળવ્યું?

શ્રી ગૌતમસ્વામિજી મહાવીરપ્રભુના શરણમાં કેટલા વરસોથી છે? પ્રભુના નિર્વાણના વખતની અપેક્ષાએ પ્રભુ મહાવીરની સેવા કરતાં ૩૦ વરસ ગયાં છે. ૩૦ વરસ જેટલો અત્યંત પરિચય થયો છે, આ તો પ્રતિબોધ સ્વામી ૧૨ અંગ રચવાવાળા, ૪ જ્ઞાન પામેલા, ગણધર પદવી ઉપર આરૂઢ થયેલા તે પણ તાજું નહિ. એ વસ્તુને પણ ત્રીસ ત્રીસ વરસ થઈ ગયાં છે. એવી શક્તિવાળી વ્યક્તિએ પણ ૩૦ વરસ મહાવીર ભગવાનની સેવા કરીને મેળવ્યું શું? તો કે કંઈ નહિ.

કેમ કંઈ નહિ? એમ હું કહું છું! જે મેળવવાનું હતું તે તો દીક્ષા સાથે જ મેળવી લીધું છે, ચાર જ્ઞાનથી પાંચમું જ્ઞાન નથી મેળવ્યું, દીક્ષા સમયે શ્રુતજ્ઞાન મેળવ્યું તેથી અધિક શ્રુતજ્ઞાન નથી મેળવ્યું. સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીયથી વધારે ચારિત્ર નથી મેળવ્યું. મહાવીર મહારાજાની સેવાથી નવો લાભ નથી થયો. પહેલાં મળ્યું તે મળ્યું, છતાં અખંડ સેવા!

એક વખતનો ઉપકાર જિંદગી સુધી ખસે નહિ.

સેવા લાભની અપેક્ષાએ ન હતી, બદલા તરીકે ન હતી, પણ સેવા કલ્યાણ કરનાર તરીકે હોવાથી ૩૦ વરસમાં કાંઇ ન મળ્યું તેની દરકાર નથી. પહેલાં સમોસરણમાં પ્રતિબોધ પામ્યા કે તુરત ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન, ચાર જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ ત્યાં મળી ગયા. તે પછી હકીકત પણ વધારો થયો નથી. વધારા વગરની ૩૦ વરસની સેવા છતાં, વિનય એવા જ પ્રકારનો, જરાય ખામી નહીં. એક વખતનો ઉપકાર જિંદગી સુધી ખસે નહિ અને અપકાર પણ એકે વખત ન થાય.

રાજા મહારાજાઓમાં સામંતો કે ભાયાતોને દેશ કે ભાગ કાઢી આપવામાં આવે, પછી પેઢીની પેઢીઓ ચાલી જાય પણ તે પછી જમીનનો ટુકડો નવો ન મળે, એક હક્ક પણ નવો ન મળે, તો પણ

યુદ્ધમાં પ્રાણ આપવા તૈયાર રહે છે. માનમરતબામાં વધારો ન થાય, તોપણ તે સરદારો કુલીન હોવાથી યુદ્ધમાં ઊભા રહેવા તૈયાર થાય છે. એટલે કે, ઉપકાર ભૂલતા નથી, તો શ્રી ગૌતમસ્વામીજી સરખા એક વખત ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન, ચારિત્ર, ચાર જ્ઞાન મળ્યાં, તેને અંગે કંઈ વધારો ન થાય, તોપણ ૩૦ વરસ સુધી એક સરખા વિનયમાં રહે તેમાં નવાઈ નથી.

एत्थंतरे गोयमसामी परेणं विणएण पणमिऊण जयगुरुं भणइ-भयवं! महंत मे कोऊहल्लं दूसमाए सरुवसवणविसए, कुणह अणुग्गहं, साहह जहाभाविरति, भणियं जिणेण-गोयम! भाविरमवि दूसमाए वुत्तंत साहिज्जंत पगग्गमणो निसामेसु (महा० च० पृ. ३३६)

ઉત્કૃષ્ટ વિનયવંત શ્રી ગૌતમસ્વામીજી ભગવાન સાથે રહે છે. મોક્ષ આપનારા એ જ છે. રાયણ ૧૦૦ વરસે ફળે, જ્યારે લીંબડો, આંબો, કેળનાં ઝાડ જલદી ફળે, છતાં રાયણદેવી તે તો રાયણ જ. તેમ જેને નિશ્ચય થયો કે ૩૦-૩૦૦ કે ૩૦૦૦ વરસ સેવવાં પડે તો ભલે પણ મોક્ષ એમની પાસેથી જ મળવાનો છે, બીજા પાસે મોક્ષ મેળવી શકાય તેમ નથી. તેથી અખંડ વિનયવાળા ઉત્કૃષ્ટ વિનયપૂર્વકની અંતઃકરણની ભક્તિ એ બાહ્યભક્તિને આપોઆપ ઉત્પન્ન કરનારી છે. બચ્ચાને માના તરફ પ્રેમ થાય તો માને દેખતાંની સાથે જ હાથ હાલ્યા વગર નહિ રહે. અંતઃકરણમાં પ્રેમ છતાં હાથ ઊંચા ન કરે તે બને જ નહિ.

અનુત્તરવિમાનવાસીઓની સ્થિતિ એવી છે કે બહાર જવા આવવાનું બાહ્ય પ્રતિપત્તિ-વિનય ન હોય તે ચાલી શકે, બાકી છૂટવાળા બાહ્યપ્રતિપત્તિ વગરના હોય તો અંદર મીઠું છે. બાહ્ય એ જ અંદરનું ફળ, તેથી **'परेणं विनयेण'** ઉત્કૃષ્ટ વિનયથી, બીજું **'पणमिऊण'** પ્રકર્ષપણે મન વચન કાયાની એકાગ્રતા કરવા સાથે બહુમાનપૂર્વક થતો જે નમસ્કાર તે નમસ્કાર કરીને, એકલી ભક્તિ બહુમાન નહિ પણ અંતઃકરણની ભક્તિ અને જોડે બાહ્ય ઉપચાર વિનય પણ ખરો.

તીર્થંકરની ભક્તિ કલ્યાણ કરનારી શું નથી?

શ્રી ગૌતમસ્વામીજીને શ્રમણભગવાન મહાવીર મહારાજા સિવાય વિનયનું સ્થાન બીજું કોઈ ન હતું. તીર્થંકર મહારાજની ભક્તિ

કલ્યાણ કરતી નથી, ત્યારે કલ્યાણ કોણ કરે છે? તીર્થંકર ને કલ્યાણ કરતા હોત તો જગતના સર્વજીવોનું કલ્યાણ થઈ જાત. ભક્તિને લીધે કલ્યાણ કરે તો દુનિયામાં જેમ પૈસા–માનની લાલચ, તેમ અહીં ભક્તિની લાલચ સમજવી પડશે. લાંચીયા મિથ્યાત્વી દેવ તેમની ભક્તિ કરે તો પાપનો નાશ કરવા તૈયાર અને ભક્તિ ન કરે તો દંડ દેવા પણ તૈયાર! એવું અહીં નથી. તીર્થંકર તો વીતરાગ છે. વીતરાગપણું સાદિઅનંત ભાંગાનું છે. વીતરાગપણું આવ્યું તે આવ્યું; પછી જાય નહિ, ને તીર્થંકર કે તેની ભક્તિ કલ્યાણ કરે છે એમ કહીએ તો તો ભવ્ય અભવ્યોએ અનંતી વખત ભક્તિ કરી. ને ભક્તિથી કલ્યાણ થાત, તો ભવ્યો સંસારમાં હોત જ નહિ, અને અભવ્યો પણ સંસારમાં ન રહત. એટલે કે ભગવાન પોતે નથી કલ્યાણ કરતા કે નથી ભક્તિ કલ્યાણ કરતી, ત્યારે કલ્યાણ કરે છે કોણ? તેમના ગુણોની બહુમાનપૂર્વકની ભક્તિ. તેમની ભક્તિ ત્યારે જ કલ્યાણ કરે કે તેમના ગુણો ખ્યાલમાં આવે, તેમનું બહુમાન થાય. અત્યારે નીચા નંબરે અરિહંતને બેસાડ્યા, તે કરતાં ચઢતા નંબરે ભક્તિ, અને તે કરતાં પણ ચઢતા નંબરે ગુણનું બહુમાન.

નવકારમાં અરિહંત શબ્દની પહેલાં 'નમો' કેમ?

'**नमो अरिहंताणं**' શાસ્ત્રકાર કહે છે તેમાં નવું શું? અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે, **अरिहंताणं नमो** કહો તો શો ફરક? શંકાકારે એ મુદ્દાથી શંકા કરી કે કોઈ **नमो** કહેતાં મરી ગયો તો અરિહંતાણં પદ રહી જાય ને? તો પછી અરિહંતાણં કહેતાં મરી ગયો તો નમો રહી જાય તેનું શું? નમો એ નમન કરવારૂપ અરિહંતની ભક્તિ છે, ભક્તિ અરિહંતથી ચઢતા નંબરે છે, તેથી નમનનો ઉચ્ચાર ન રહેવો જોઈએ. 'નમો' એ વિનય–ભક્તિનું ઉચ્ચારણ છે, તે બાકી રહેવું ન જોઇએ, માટે '**नमो अरिहंताणं**' કહેવું જોઈએ. **અરિહંત પોતે કલ્યાણ કરનાર નથી, પણ નમસ્કાર કલ્યાણ કરનાર છે.** સર્વજીવોનું કલ્યાણ નથી થતું તેનું કારણ એ કે ભક્તિમાં પરોવાય તેનું કલ્યાણ થાય, માટે નમસ્કાર મુખ્ય તેથી પ્રથમ 'નમો' મૂકયો છે.

સ્થાપના માન્યા વગર નમો બોલનાર મૃષાવાદી.

નમસ્કાર એટલે માથું ઝુકાવવું, હાથ જોડવા. શાસનનું સામ્રાજ્ય **'નમો અરિહંતાણં'** હોય તે મૂર્તિ એ જ નમો. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે નમોક્કારેણ પદથી સ્થાપના સિદ્ધ થઇ; નમસ્કાર એટલે હાથ જોડવા; કોની સામે હાથ જોડાય? માથું નમાવાય? સિમંધર સ્વામીને, તો એકલા ઇશાનખૂણામાં જ બોલાશે. ઇશાનખૂણે 'નમો અરિહંતાણં' બોલો તો ધારણાથી સ્થાપના, પ્રત્યક્ષમાં નહિ. દેરાસરમાં યુવકો પાછળ હાથ રાખે છે. નમસ્કાર કરનારો હાથ જોડે, શીર નમાવે ત્યારે જ નમસ્કાર કહેવાય. અરિહંત ભગવાનને આગે સ્થાપના કર્યા વગર છૂટકો નથી. અરિહંતને માને તો તેની સામે નમસ્કાર જેઓ સ્થાપનાને–મૂર્તિને નહિ માનનારાઓ છે, તેઓ નમસ્કાર તો બોલે છે. તેને પૂછો કે ભાઇ! હાથ કોને જોડ્યા? તેં નમસ્કાર કોને કર્યો? **નમો અરિહંતાણં**માં નમો શબ્દ બોલનારે સ્થાપના ન માની તો પણ ગળે વળગાડી, કોની સામે 'નમો' બોલ્યો? અહીં ભાવ–દ્રવ્ય–સ્થાપના–નામ અરિહંત છે? કોની સામે તેં માથું ઝુકાવ્યું? નામ–સ્થાપના–દ્રવ્ય–ભાવ કશું તેનાથી બોલાય તેમ નથી. એક જ રસ્તો છે, અરિહંતનો આકાર અહીં કલ્પ્યો, અને એને માથું ઝુકાવ્યું. અરિહંતની સ્થાપના કર્યા વગર 'નમો' બોલનારો મૃષાવાદી સમજવો. મનની કલ્પનાએ આકાર કલ્પ્યો તે જ આકાર સ્થાપના, અને તેથી સ્થાપના સિદ્ધ થઇ. સ્થાપના ઘડેલી ન માન તો કલ્પિત માન; નહીંતર હાથ કોને જોડીશ? કહે કે નહીંતર આકાશને હાથ જોડું છું. આખો ધર્મ કલ્પનામાં છે. સુપાત્રને સુપાત્ર કલ્પીને દઇએ તો કલ્યાણ છે.

ભક્તિ કલ્યાણકારી છે.

અરિહંત પ્રત્યે નમસ્કારની ભક્તિ જબરદસ્ત હોવાથી પહેલાં 'નમો'નું ઉચ્ચારણ કર્યું. શબ્દભેદને ઝઘડો ગણનારાએ ધ્યાનમાં રાખવું કે અહીં શબ્દભેદ નથી, અને અર્થભેદ પણ નથી. 'નમો અરિહંતાણં' કે 'અરિહંતાણં નમો' તેમાં શબ્દ કે અર્થભેદ નથી. પૂર્વાપરનો ભેદ જ્યાં થયો ત્યાં આખો પાઠ બગડી જાય. તે માટે 'નમો' પ્રથમ મૂક્યું. અરિહંત કલ્યાણ કરે છે તે ભક્તિના વિષયમાં આવી કલ્યાણ

કરે છે, ભક્તિ કરણીય છે, એવી ધારણા થાય એથી એમની ભક્તિ કરું છું. ભક્તિ કલ્યાણ કરનારી છે, ગુણ લાવનારી છે એવી માન્યતાપૂર્વક કરવા લાયક છે, એમ ધારી ભક્તિ કરે તો કલ્યાણ જરૂર કરે અને ગુણો પ્રાપ્ત કરે.

આરસી એ ભક્તિ, અને સૂર્યનું પ્રતિબિંબ એ અરિહંત.

આરસીમાં પડેલું સૂર્યનું પ્રતિબિંબ આંખમાં પાણી લાવે છે, આરસીની તાકાત આંખમાં પાણી લાવવાની નથી. છતાં આરસી દ્વારા એ પાણી આંખમાં આવે છે, તેમ આરસી એ ભક્તિ અને સૂર્ય એ અરિહંત, અરિહંત લાવ્યા આવે, પોતે ન આવે. અહીં સૂર્ય ખસી ગયો નથી, છાયાદ્વારા એ કાચમાં પેઠો, એટલે કે સૂર્ય ત્યાં ને ત્યાં જ છે, પણ સૂર્યનો આકાર આવે, તેનું તેજ આવે, છાયાદ્વારાએ પેઠેલો સૂર્ય આંખમાં ઝળઝળીયાં લાવે છે. ભગવાન એક જ સ્વરૂપે છતાં ભક્તિદ્વારાએ કલ્યાણ કરે.

આરસી તેજસ્વીપણાની છાયા છે, તેમ ભક્તિ ભગવાનના વિષયની છે તો કલ્યાણ કરે, કુદેવની હોય તો ન કરે. સુદેવ વિષયક ભક્તિ હોય તો કલ્યાણ કરે. ભક્તિમાં ગુણીનો વિષય કરવો જ પડ્યો. હવે ભગવાન અને ભક્તિ એ બેમાં **ભક્તિની જ તીવ્રતા છે.** ભગવાન કલ્યાણ ન કરે પણ ભગવાનની ભક્તિ કલ્યાણ કરે છે. તે છતાં ભક્તપણાની બુદ્ધિ ન હોય તો શું થાય ? ઈન્દ્રમહારાજના હુકમથી હરિણૈગમેષીદેવ શ્રમણભગવાન મહાવીરને દેવાનંદાની કૂખમાંથી ત્રિશલાદેવીની કૂખમાં લઈ જાય, તે અતિતાદિ ત્રણકાળના ઇન્દ્રનો આચાર છે. ગર્ભ ફેરવે હરિણૈગમેષી, છતાં આચાર ઇન્દ્રનો કહેવાય. ઇન્દ્રનું કાર્ય કરનારા હરિણૈગમેષી, જેના અંતઃકરણમાં 'આવા કુળમાં તીર્થંકર આવે તે આશ્ચર્ય જણાય અને તેથી રાજકુળમાં ગોઠવું' એ વિચાર કરનાર આચારવાળો તે જ ભક્ત.

તીર્થંકરને દેવાનંદાની કૂખમાંથી ત્રિશલાની કૂખમાં લઈ જવાનો આચાર ઇન્દ્રનો,ને કાર્ય કર્યું હરિણૈગમેષીએ, બધી ગોઠવણ પણ કરી તેણે; છતાં આચાર ઇન્દ્રનો. અરે ! કરે તોએ, ન કરે તોએ આચાર ઇન્દ્રનો કહેવાય, કલ્યાણકોના મહોત્સવ પોતે જ કરે. દીક્ષા, કેવલ મોક્ષ, જન્મ વખતે પોતે અહીં હરિણૈગમેષીને મોકલે છે તે આ જીત (કલ્પ)

પ્રત્યે મહોત્સવ છે, કલ્યાણક પ્રત્યે મહોત્સવ નથી. જીતપણું ઈન્દ્રનું તેમ એ બુદ્ધિ થાય કે ત્રણ જગતને પૂજ્ય કેવળજ્ઞાન, દર્શનવાળા માટે પૂજવા લાયક એ ભક્તિ વસે, તેના વિષયવાળી ભક્તિ કલ્યાણ કરે.

શ્રુતકેવળી ગણધરોને પ્રશ્ન કરવાનું પ્રયોજન.

અરિહંત પૂજ્ય છે, અરિહંતની પૂજા ભક્તિ વગર થાય તો તેમાં કલ્યાણનો રસ્તો નથી, અરિહંતપણાની બુદ્ધિ જોઈએ. આટલા માટે શ્રીગૌતમસ્વામિજી વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે. અરિહંતપણાની બુદ્ધિ હોય તો જ ફળ થાય, માટે કહે છે કે 'जय गुरु' જગતગુરુને પોતે નમસ્કાર કરીને કહે છે. તો 'જયગુરુ' પ્રથમ કહેવું હતું એ પ્રશ્નને અંગે દેહલીદીપક ન્યાયે ઉમરામાં દીવો પડેલો હોય તો બહાર અને અંદર બંને બાજુ અજવાળું કરે, તેમ બન્ને બાજુ જયગુરુ પદ જાય. તેમ જવાથી 'જગતગુરુ' ધારીને નમસ્કાર કર્યો, અને પ્રશ્ન કર્યા તે એટલા માટે કે પોતે ૧૪ પૂર્વધર, ૪ જ્ઞાનના ધણી અને બાર અંગના જાણકાર છે, છતાં કેવળજ્ઞાનથી જે તેઓ જાણે છે, તેવી તાકાત મારી પાસે નથી, માટે તેમને પ્રશ્ન કરી જાણવું જોઈએ, તથા પ્રશ્ન કરતાં કહે છેઃ—' **भयवं ! महन्तं मे कोऊहल्लं दूसमाए सरुवणथविसए, कुणह अणुग्गह साहहजहा भाविरंति** ' હે ભગવાન ! પહેલાં સંબોધન કરે છે. પણ ભગવાન તો પૂછવાની ઈચ્છા પહેલાં જ જાણી બેઠા છે. સન્મુખ કરવામાં હે ! શબ્દ સંબોધનમાં વપરાય છે. પણ કેવળજ્ઞાનવાળાને સન્મુખ કરવાનું શું ?

કેવળજ્ઞાનીને કેવળજ્ઞાનના બળથી ત્રણ જગત દરેક સમયે ઉપયોગમાં હોય છે, પણ ભક્તે સન્મુખતા કરવી જોઈએ. તેથી બધે ભન્તે ! શબ્દ વાપરેલો છે. 'दुसमाए' દુષમાકાળ એટલે કે પાંચમો આરો, અહીં શ્રી ગૌતમસ્વામીજી કહે છે કે દુષમાઆરાનું સ્વરૂપ સાંભળવાના વિષયમાં મને કુતૂહલનો અર્થ અપૂર્વ ઉલ્લાસ થાય છે, માટે મહેરબાની કરી ભવિષ્યકાળમાં દુષમાકાળને લીધે જે બનવાનું છે તે જણાવો ! આટલો પ્રશ્ન કરી બોલવું બંધ કર્યું. પછી જિનેશ્વરે કહ્યું—ગમે તેવા સમર્થ જણાવનારાએ પ્રશ્ન પૂરો થયા પહેલાં બોલવું નહિ, વર્તમાનની સમીપનો ભૂત હોય તો વર્તમાનકાળ વપરાય, તેમ અતિતની પાસેનો ભૂત હોય તો ભૂત કથન હોવાથી **'भणितं'** કહ્યું, **'गोयमा'** હે ગૌતમ !

ભાવિ દુષમાકાળનું સ્વરૂપ ભવિષ્યમાં થવાનું છે, અત્યારે કાંઈ નથી માટે એકાગ્ર મન રાખી, તું સાંભળ !' ઉપદેશ આપતા ગુરુએ શિષ્યને સાવચેત કરવાની જરુર છે, સૂત્રની શરૂઆતમાં અનુક્રમ કહેતાં કહે છે કે સાવચેત રહે, અપ્રમત રાખવા માટે સાંભળવાની આજ્ઞા કરવામાં આવે છે,

'जइ निव्वाणमुवगए पंचमअरओ उ वूसमा होही।
तीए वसा भव्वोऽविहु न जणो धम्मुज्जमं काही'॥ १॥

પૃ. ૩૩૭

દિવાળી પ્રવર્ત્તવાનું કારણ

"हुं निर्वाण पामीश," 'निर्वाण' શબ્દ દીવાળીની જડ છે. મહાત્માના મોક્ષમાં કે કાં તો અગ્નિના ઓલવવામાં, એ બેમાં જ નિર્વાણ શબ્દ વપરાય છે. મહાવીરનું નિર્વાણ ખટકયું કોને? શ્રમણસંઘને, સકળદેશના ભક્તોને, અને હાજર રહેલા ગણરાજાને, તેમજ નવમલ્લકી, નવલેચ્છકી, કાશી અને કોશળના જે રાજાઓ છે તેમને ખટકયું. અત્યારે જે પાવાપુરીમાં જળમંદિર છે, ત્યાં ચિતા કરેલી અને પ્રભુ ત્યાં મોક્ષે ગયેલા. જેમ દીવો ગૂલ થયો હોય, મોટા શહેરમાં ઈલેકિટ્રક એચિંતી બંધ પડી હોય, ત્યારે બીજા દીવાનાં સાધનો તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ, તેમ ભાવદીપક નિવૃત્ત થયે દ્રવ્યઉદ્યોત પ્રવર્તાવ્યો. જે મનુષ્યને જે ચીજનો અર્થ યથાસ્થિત રૂપમાં ન મળે તો તેને બનાવટી રૂપમાં પણ દાખલ કરી દે, શૂરા સરદારને સાચી તલવાર ન મળે તો લાકડાની તલવાર બનાવીને મ્યાનમાં રાખવી પડે, તેમ ભાવઉદ્યોતનું સર્વત્ર અજવાળું હોય તેવું તે ગયે થકે સર્વત્ર તેવો ઉદ્યોત કરવા માટે દીપકની આવલી, આવલી એટલે શ્રેણી, એટલે કે સંખ્યાબંધ દીવા કરવા પડે, તેથી જગ્યાએ, જગ્યાએ દીવા કરવાની પ્રવૃત્તિ થઈ. ધર્મ-કેન્દ્રનું જે સ્થાન હોય, અને તે જગ્યા પર જે પ્રવૃત્તિ બધે જાય તેમાં નવાઈ શું? ભક્તે કરેલું કાર્ય બીજો ભક્ત પોતાના રાજ્યમાં કરે તો તે આશ્ચર્ય નથી. શ્રમણ ભગવાન નિર્વાણ પામી ગયા, તે વખતે અઢાર દેશના રાજાઓનું અનુકરણ કરી માલવાધિપતિ ચંડપ્રદ્યોત પણ પોતાના દેશમાં દિવાળી પ્રવર્તાવે છે. કેશીરાજા પણ દિવાળી પ્રવર્તાવે છે એવી રીતે ઉત્તર, પૂર્વ, મધ્ય હિન્દુસ્તાનમાં બધે દિવાળી પ્રવર્તે અને બધે દિવાળીનું માહાત્મ્ય થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

અહીં પૌષધોપવાસ અને દિવાળી બંને કર્યાં છે, તે જ વાત અહીં 'નિર્વાણુ' શબ્દમાં જણાવીએ છીએ. ૨૪ તીર્થંકરની વાત સાંભળીએ છીએ ત્યાં 'પરિનિબ્બુડે' કહ્યું છે તે એ જ કે નિર્વાણને અંગે ભાવઉદ્યોત ગયો તેને અંગે દ્રવ્યઉદ્યોતની પ્રવૃત્તિ થઈ. 'હું નિર્વાણુ પામીશ ત્યાર પછી ત્રણ વરસ ને સાડા આઠ મહિને પાંચમો આરો બેસશે. જેનું નામ **દુષમા** છે. દુષ્ટવરસો–દુઃખદેવાવાળા વરસો જેની અંદર છે તે દુષમા.

દુષમા કાળની કેહેરતા.

એ કાળમાં બીજી વિચિત્રતા એ છે કે મનુષ્ય સંયોગને પ્રતિકૂળ રહી ભાવના ચડાવનારા હોય છે, પણ ઘણા સંયોગ ઉપર ભાવના ચડાવનારા હોય છે. દુષમાકાળની એવી ખરાબી છે. અભવ્ય ઘણા હોય, ભવ્ય પણ ધર્મની લાગણીવાળો ધર્મ કરવા તૈયાર થયેલો હોય છતાં સંયોગની ખામીને લીધે ધર્મમાં જે ઉદ્યમ; અપ્રમત્તપણું કટીબદ્ધપણું તે કદી લેવાનો નહિ. ભવ્ય પણ દુષમા આરાને લીધે ધર્મમાં ઉદ્યમ કરવાવાળો નહિ થાય, આથી ધર્મનો ઉદ્યમ થશે નહિ. પાંચમા આરા વિષે ધર્મમાં ઉદ્યમ કરવો તે જ્ઞાનીના વચનને લોપવાનો અર્થ ન કરશો.

આંખ માફેક મુનિઓ અસહનશીલ બનવાના.

જે છ કાયના કુટામાં માચી રહ્યા છે, તેવાઓ ધર્મનો ઉદ્યમ ન કરે, પણ આરંભાદિકનો ત્યાગ કરી મોક્ષનું નિશાન લઈ નીકળી પડયા છે તે સાધુઓ તો ધર્મનો ઉદ્યમ કરશે ને? અહીં સામાન્ય શબ્દ સર્વને લાગુ થાય, છતાં વિશેષને લાગુ કરવા મુનિરાજોની સ્થિતિ દર્શાવે છે.

मुणिणोऽवि परोप्पर कलहकारिणो बहुपरिग्गहासत्ता।'
'बट्टिस्संति न सम्मं बाहुल्लेण सधम्मंमि' ॥ २ ॥

ગૃહસ્થ જે આરંભાદિકમાં આસક્ત થયેલા હોય તેની વાત દૂર રહી; તે તો નદીના ઘાટ જેવો ધર્મ ગણે છે. નાહીને ઘેર ચાલ્યા આવવું, તેમ થોડો વખત દેહરે ઉપાશ્રયે ધર્મ કરી ઘેર ચાલ્યા જવું. બે ઘડી વિસામાનું સ્થાન, પણ મુનિમહારાજાઓ મોક્ષનું નિશાન લઈ બહાર પડેલા છે પણ પરસ્પરના કલેશને કારણે જેમ કાંટો–કણિયો–સુતરનો તાંતણો પણ આંખ ન ખમે, પણ નાક છોડાનાં છોડાં ખમે, જીભ છારીઓ ખમે, શરીર મેલ ખમે બધું ખમે, પણ આંખથી કંઈ ન ખમાય; તેમ

જેનાથી કંઈ ખમાય જ નહિ ન પડિક્કમણામાં, ન પડિલેહણમાં, ન સ્વાધ્યાય કે બેસવામાં કશામાં ન ખમાય.

આંખ જેવી નાજુક સ્થિતિવાળા મુનિ છે. આંખમાં કણિયો પડે તોપણ આંસુ, તણખલું, સુતર પડે તો પણ આંસુ; આંખે અસહનશીલતા રાખી છે, તેથી જરી જરીમાં આંસુ પાડવા પડે છે, તેવી રીતે મુનિઓએ સહનશક્તિ રાખી છે, તેથી જરી જરીમાં આંસુ પાડવા પડે છે, તેવી રીતે મુનિઓએ સહનશક્તિ નેવે મેલી છે તેથી ટંટો કરે છે. મિત્રતા શત્રુતા સંબંધવાળા સાથે જ હોય છે. દુષમાકાળને લીધે સાધુ માંહોમાંહે કલેશ કરનાર વાડના કાંટા પહેલાં પગનો કાંટો પ્રથમ કાઢે.

શ્રમણસંઘ એટલે ચાલવાનો રસ્તો–શ્રાવક શ્રાવિકા એટલે વાડો. પાંચમાઆરાના પ્રભાવને લીધે પરસ્પર કલેશ કરનારા મુનિઓ થશે. કલેશ ક્ષંતવ્ય છે, કલેશનું કારણ કુટિ કઢાય તો આપોઆપ કલેશ સમી જાય છે. પરસ્પર કલેશ કરવાવાળા સાધન વગરના હોય તો આપોઆપ કલેશ દૂર જાય. જેમ ઘણું પરિગ્રહ વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તક, શિષ્ય, શ્રાવક, શ્રાવિકા મારા; જેમ ગૃહસ્થ મકાન, પોતાના કરવા મહેનત કરે, તેમ સાધુઓ 'આ શ્રાવક મારો કેમ કરૂં ?' સાધુ બીજાને શિષ્ય થયા સાંભળી, દેખી બળે. અપ્રાપ્તની ઇચ્છા, ને પ્રાપ્તની મૂર્છા. અહીં પરિગ્રહમાં ધનમાલ હવેલી નથી, મુનિપણું છે, તે છતાં પરસ્પર કલેશ કુથલી. 'પારકું તપાસવામાં પહોર ગયા, મારું તપાસવામાં મિનિટ પણ નથી ગઈ,' બહુપરિગ્રહ એટલે પાત્રાદિકમાં મૂર્છાની સ્થિતિ. દુષમાકાળના પ્રભાવને લીધે કલેશ કરવાવાળા અને પરિગ્રહમાં આસકત થશે.

ભાવિ સાધુ કેવા હશે ?

જગતમાં ભલે રાત હોય, પણ હાથમાં દિવીવાળાને દહાડો છે, તેમ કલેશવાળા–પરિગ્રહવાળા હોય, છતાં કલ્યાણનું કામ કરનારા હોય તો સારૂં ! પણ ઘણે ભાગે સ્વધર્મમાં તો સાધુઓ વર્તશે જ નહિ ઘણો ભાગ એટલે ૫૦ ટકાથી વધવો જ જોઈએ તો જ ઘણો ભાગ શ્રમણધર્મ ૧૦ પ્રકારનો ક્ષાંતિ આદિ છે. તેમાં ૨૪ કલાકમાં કેટલો કયો ધર્મ કર્યો ? સરવાળો કાઢી જોયો ? ક્રાંતિવાળાને સાધન મળે તો તરત ક્રાન્તિ થઈ જાય. વાયરો આવી પાનું ઉડાવે તો વાયરા સામે

લડવા તૈયાર છીએ; આપણી સ્થિતિ કઇ છે? ડેસ વાગે તો પથ્થરા ફોડવા તૈયાર છીએ. ક્ષમાધર્મ કયાં રહ્યો છે તે તપાસો! ક્ષાંતિની જગ્યાએ આપણે ક્રાન્તિમાં પડ્યા. આપણને પલટાવવા એ લોકોની રમત છે.

પાડોશીનું ઘર બળતું હોય તો બેડાં ચડાવીએ કે ઉંબાડીયા મૂકાય?

ક્ષાંતિ ધર્મવાળાને ઇન્દ્ર પણ ન પલટાવે, ક્રાન્તિવાળાને વાયરો ય પલટાવે. ક્રોધનો કણિયો હોય જ નહિ. શ્રમણ ભગવાન, ત્રણ લોકના નાથ, જેને ઇંદ્રાદિક સેવામાં હાજર છે એવાને, દેવદેવેન્દ્રોથી પરિવરેલ તેવા ભગવાનનો એક વખતનો શિષ્ય ગોશાળો કાશ્યપ કહી જાય છે કાશ્યપ એ હજામનું રૂઢ નામ છે. તમને આવી રીતે કહેનારા મળે તો શું કહો? 'મને કેમ કહ્યું?' ભગવાન કહે છે કે 'એને અજ્ઞાનતાનો ઉદય છે, એની ઝુંપડી બળી રહી છે.' પાડોશીનું ઘર બળતું દેખીએ તો બેડાં ચડાવીએ કે ઉંબાડીયા મૂકાય? તે વખતે બેડાં ભરીને નંખાય, ઉંબાડીયાં ન નંખાય. સમતાનાં બેડાં તૈયાર રાખ! તેનું ઘર સળગ્યું ને મારે ઘેર આગ ન લાગે તે ઠીક ન કહેવાય.

ત્રિલોકનાથ ઇન્દ્રાદિકને પણ પૂજ્ય એવાને ગોશાળો તું તાં કરી જાય છે. બીજા સાધુઓને બોલતા બંધ કરે છે, તે અહીં સમતાની સેર વહેવડાવે છે. કોઈ સાધુએ ક્રોધ કર્યો હોય અને પૂછે કે 'ક્રોધ કેમ કર્યો?' તો શું કહે? 'ભાઈ! હું તો ભણતો હતો, એણે મને નકામો કલેશ કરાવ્યો, બીજાનું ખાનું નકામું કાઢે છે. તારે શું કરવા આંખ ઊંચી કરવી પડી? જો શ્રમણધર્મમાં લીન હોય તો તારે આંખ ઊંચી કરવાની જરૂર નથી.

કોઈ ગામમાં આપણી માલમિલકત હોય, અને ત્યાં આગ લગી સાંભળીએ, ત્યારે 'જે બચ્યું એ બાપનું' એમ માનીએ છીએ. તેમ જગતમાં અજ્ઞાની જીવો તો ક્રોધ માનાદિએ ભરેલા જીવો છે, જગતમાં આગ લગાડી રહ્યા છે, તેમાંથી બળ્યાની બળતરા ન ગણ, પણ બચ્યાનો ફાયદો ગણ! અજ્ઞાની જીવો શું ન કરે! ગાળ દીધી તેથી કંઈ ગૂમડાં થતાં નથી, તે બોલતો હતો અને તને ગાળ દીધી, તો તને ગૂમડું થઈ ગયું? ના. જ્યારે ગૂમડું નથી થયું, તો પછી ચકમક કેમ ઝરી? વગર

આગે ફેલ્હો થયો એમ માનવું ? એ તો વગર જ્ઞાને બોલ્યો, પણ તેં તો જિંદગીથી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું તે બોળ્યું. બીજો આક્રોશ કરે તે વખતે થૂંક ન ઉરાડ્યા કરો ! મારવા આવે તે વખતે વિચારવું કે 'મારી નાખતો તો નથી ને ?' અથવા મારી નાંખે છે, 'પણ મારો ધર્મ તો નથી જતો ને !' આક્રોશ કરવો, મારવું, વધ કરવો, જીવથી મારી નાખવો, ધર્મથી નાશ કરવો,આ બધું બાળજીવો હોય ત્યાં બને, ત્યાં આ ચીજ બનવી અસંભવિત નથી.

સમતા કઇ રીતે આવે ?

આખા શહેરમાં આગ હોય ત્યાં બચ્યું તેની બોલબોલા. આ સ્થિતિ ક્યારે આવે ? શાંતિ મારો ધર્મ છે; ક્રોધ મારા આત્માના ધર્મને ચુકવનારો છે, તેમ માર્દવ–નમ્રતા મારો ધર્મ છે. કોણિક સરખાને શ્રી મહાવીરપ્રભુ ' મહાનુભાવ ! ' કહે છે આપને બેડીમાં નાખનાર, કેદમાં પુરનાર, ૧૦૦ બાબા મારનાર, મોસાળનું નખ્ખોદ કાઢનાર એવો કોણિક છે, છતાં મહાવીર 'મહારાજા, મહાનુભાવ !' કહે છે.

સુગંધ લેનારો ભમરો થડ–ડાળ પર ન બેસે બોળી બોળી ફૂલ પર બેસે. માટે ભમરો બન અને ગુણ તરફ જા ! દોષ પર નજર ન કર ! દસ પ્રકારના શ્રમણધર્મના નામથી આપણું વર્તન સારૂં કેમ નથી થતું પરતું તેના કારણ વગેરેનો વિચાર આપણને સૂઝતો નથી. અહીં દુષમાકાળનું ફળ જણાવ્યું. પ્રાયે પોતાના ધર્મમાં સાધુ વર્તવાના નહિ, તેમ સર્વથા ધર્મનો અભાવ પણ નહિ, પરંતુ સમ્યગ્ પ્રકારે વર્તવાના નહિ. હવે આગળ પાંચમા આરાનું સ્વરૂપ કેવું છે તે અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

દિવાળી પર્વ વ્યાખ્યાન–૨

વિ. સં. ૧૯૯૧ આસો વદ ૧૪. પાલીતાણા.

पासंडिणोऽवि नियनियगंथत्थपरंमुहा मयणमूढा ।
पम्मुक्कधम्मकम्मा ओलग्गिस्संति राइणं ॥ ३ ॥

પાંચમા આરામાં પ્રથમ ધક્કો ધર્મને.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા ગુણચંદ્રસૂરિજી મહારાજ ભવ્યજીવોના ઉપકાર માટે મહાવીર ચરિત્રમાં જણાવે છે કે ૧૫૦૦ તાપસોને પ્રતિબોધી યાવત્ પારણું કરાવે છે, કેવલજ્ઞાન થયું છે, તે પરિવાર સાથે મહાવીર પ્રભુ મિથિલામાં સમોસર્યા છે, ત્યાં મિથિલામાં શ્રીગૌતમસ્વામીજી મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કરી પૂછે છે કે– હે ભગવાન ! ભવિષ્યના દુષમાકાળનું સ્વરૂપ સાંભળવાનું કુતૂહલ થયું છે. તો તે સંભળાવો !

હંમેશાં જગતમાં ધર્મને બાધા થાય તે કોઇને નડતી નથી, એમ કહીએ તો ચાલે, પરંતુ પરસ્પરના દુનિયાદારીના કલેશ શમાવ્યા સિવાય છૂટકો થતો નથી, કારણ એની ગરજ એને ને એની ગરજ એને, એમ પરસ્પર ગરજ હોવાથી પતાવવા જ પડે છે. કોઈ વખત રિદ્ધિ વધારે હોય તો અભિમાનવશ થયો તેથી કલેશ કરે છે, પણ ધર્મનો કલેશ એવો કે પતવાનું કારણ નહિ. ધર્મમાં કલેશ પડે તો કશું અટકતું નથી, મોક્ષાર્થીને અટકે તો તે ધર્મને ખસેડતો નથી. ભવાભિનંદીને ધર્મ વગર કશું અટકતું નથી, તેથી ભગવાન મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે પાંચમો આરો પ્રથમ ધક્કો ધર્મ ઉપર લગાડશે !

જે ભવ્ય ત્રસપણું પામ્યો તે ચોક્કસ મોક્ષે જવાનો જ.

ધર્મ એ ઉદ્યમથી થવાવાળી ચીજ છે. ધર્મનો ઉદ્યમ તીવ્ર તો ધર્મ તીવ્ર, ઉદ્યમ કરવાવાળાના ઉપર ધર્મની તીવ્રતા–મંદતા હોય છે. દુષમાકાળ મોક્ષે જવા લાયક હોય એવા ભવ્ય પુરુષ ઉપર અડ્ડો જમાવે છે. જે ભવ્ય ત્રસમાં આવ્યો તે ચોક્કસ મોક્ષે જવાનો, ચાહે જેટલી મુદતે, ચાહે તેટલા પુદ્ગલપરાવર્તે ત્રસ ભવ્ય હોય તો કોઈપણ દિવસ તે મોક્ષે જવાનો, ત્રસાદિ પરિણામ પામ્યો હોય તે જાતિભવ્ય ન હોય; નિગોદમાં જ જાતિભવ્ય હોય. ત્રસાદિપણાને પામ્યા

હોય તે જીવો ભવ્ય હોય તો તેણે ધર્મનો ઉદ્યમ કરવાનો ને કરવાનો જ. સીધો ખરચ ન આપે તો કોર્ટથી ખરચ સાથે ભરપાઈ કરવો પડે, તેમ સીધેસીધા ધર્મ ન કરીએ તો પાપ ભોગવી પછી પાછા અહીં આવી ધર્મ કર્યે જ છૂટકો છે. ત્રસાદિ ભવ્યને મોક્ષે જવાનું ને જવાનું જ.

નકામી કોર્ટની ફી સાથે દેવું આપવું પડે. તેના કરતાં વગર ફીએ દેવું આપવું પડે તો વાંધો શો? પણ દુષમાકાળના જીવોને ઘણેભાગે એ સૂઝવાનું નહિ. ભવ્ય છતાં તે ઉદ્યમ નહિ કરે. તેમાં દુષમાકાળ હેતુ છે. તેમાં મોક્ષનું નિશાન લઈ નીકળેલા મુનિઓ ને ગૃહસ્થોનાં નિશાન જુદાં જુદાં હોય છે.

રાત્રિ માફક દુષમાકાળની અસર સર્વને સરખી.

અર્થ, કામ, કુટુંબ છોડી નીકળેલા, હાથમાં મોક્ષનો વાવટો લઈ નીકળેલા મુનિઓ ધર્મનો ઉદ્યમ કરશેને?

ભાઈ, રાત પડે ત્યારે બધાને સરખી, બીજા જીવો ઉપર જેમ પંચમઆરો અસર કરશે, તેમ મુનિ ઉપર પણ અસર કરશે. મહાવ્રતની જડ વાવશે, છતાં બિલાડી જેવડા હોલમાં પૂરીએ તેટલા હોલમાં દોડાદોડી કરશે. મુનિઓ પંચ મહાવ્રતમાં રહેશે, માંહોમાંહે કલેશ કરશે, બહુપરિગ્રહ રાખશે. સંયમના સાધન તરીકે છૂટ મળી છે, પણ તેનો ઉપયોગ, સાફસુફી, વસ્ત્ર, પાત્રાં, ઓઘા વગેરે સુંદર રાખવામાં બહુ કાળજી રાખશે. તમારો પાટો અંદર ગમે તેવો હોય, બીજાને શું? આપણા મમતાભાવે આપણે ભરીએ છીએ, ધર્મોપકરણોમાં મમતાનું નાટક કરવાવાળા મમતાને દોષ માને છે.

પેલા નાગા (દિગંબર) રહી એક પણ મહાવ્રત નથી પાળતા, કારણ કે રજોહરણ–ઓઘો, પાત્રાં વગેરે સંયમનાં સાધનો નહિ હોવાથી સમિતિ પણ પાળી શકે નહિ, તેથી એકે મહાવ્રત રહેતું નથી. તે કરતાં તો જનવર નાગા જ છે, ત્યાં ત્યાગપણું નહિ હોવાથી મહાવ્રત કોઈ ગણતું નથી. મહાવ્રત ત્યાગપણામાં આવે છે. દેવ નાગા, ગુરુ નાગા, નાગાના દર્શન કરનારને વિકાર થવાનો, તો તેમની સ્ત્રીઓ મોક્ષે શી રીતે જાય? એકબાજુ કલેશ, મમતા, બીજી બાજુ ધર્મકર્મમાં ઉદ્યમ કરી શકે નહિ. જે મનુષ્ય જે લાઈને ચાલે તે લાઈને વધ્યા કરે. સૂવાથી ઉઠવા સુધી ને

ઉઠવાથી સૂવા સુધી તો ઉપકરણ, શરીરની મમતા, તેમજ શ્રમણધર્મ સંબંધી વિચાર બહુ ઓછો કરે છે. શ્રમણધર્મમાં ઘણે ભાગે તેઓ વર્તશે નહિ.

પરધર્મ ઉપર અસર.

દુષમાકાળ અહીં જ છાયા પાડશે તેમ નહિ, પરધર્મમાં પણ છાયા પાડશે. જૈનધર્મથી ઇતરધર્મવાળા પાખંડીઓ પણ પોતપોતાના શાસ્ત્રમાં જે આચારો હશે તેથી પરાંગમુખ થશે. સંન્યાસીના આચારમાં પોતે નહિ રહે, એટલું જ નહિ પણ હજુ જૈન સાધુ ક્લેશ મમત્વમાં રહેશે, પણ બીજાના સાધુઓ તો કામથી મુંઝાવાના, બાયડીઓ રાખશે, ધર્મનાં કાર્યો છેટાં જ મૂકી દેશે, અને ધર્મ કર્મ સર્વથા છોડી રાજા-મહારાજાની સેવામાં ધર્મ ધુસાડશે. રાજા પાસે ધર્મ સંભળાવવો કરાવવો ને તેથી પોતાનો નિર્વાહ કરવો. સામાન્ય લોકો પર તેની અસર થવાની કે નહિ ? તારાનું ગ્રહણ ન હોય, સૂર્ય ચન્દ્રનું ગ્રહણ હોય.

જનસમુદાય ઉપર અસર.

पागयलोगो मोत्तुं कुलमेरं तेसु तेसु कज्जेसु ।
अच्चंतगरहिएसुवि वट्टिस्सइ जीविगाहेउं ॥ ४ ॥

પ્રાકૃતલોક, સામાન્યજનસમુદાય એને આજીવિકાની પડશે. પેટ કેમ ભરવું ? પેટ ભરવાની પંચાતમાં–પાપી પેટ ભરવા માટે એમને હલ્કરો પાપ કરવાં પડશે. માત્ર આજીવિકા માટે આખી જિંદગીનું ધ્યેય રહેશે. જીવનના છેડે જિંદગીના છેડે માણસ તપાસે તો નિરાંતે ખાધું, પીધું, જીવિકા માટે જ જન્મ પૂરો કરવાના. ધ્યેય બદલાયું પણ ધંધો તો નથી બદલાયોને ? ના, અત્યંત નીંદવાલાયક ધંધા કરશે. જે ધંધો કલ્પે નહિ તે પ્રાકૃતલોકો પેટ માટે કરશે. કુળની મર્યાદા પણ નહિ ગણે. કુળની મર્યાદા તદ્દન છોડીને તે નીંદવાલાયક ધંધો રોજગાર કરશે અત્યંત ગર્હિત કાર્યો માત્ર પેટ ભરવા માટે કરશે, કુળમર્યાદા છોડી ધંધો કરશે. ચાલો ! એ ભલે કરે, પણ રાજા ધર્મપરાયણ હોય તો રાજા લોકોને–મુનિને–શ્રાવકોને–પાખંડીઓને ફરજ પાડે તો આપોઆપ ધર્મની પ્રવૃત્તિ થાય, પણ રાજા પૈસાના લોભી થવાના.

રાજાઓ ઉપર અસર.

अत्थप्पिया य अइदप्पिया य परछिद्दपेच्छणपरा य ।
पीडिस्संति जणोहं पयंडदंडेहिं नरवइणो ॥ ५ ॥

રાજાઓ શું કરવાના ? અર્થ એ જ વહાલો, આબરૂ કરતાં પણ અર્થ વહાલો. અત્યારે મોટા મોટા સામ્રાજ્યો ને શહેનશાહતો ગણુતરી શાની ગણે છે ? કેવળ પૈસાની. ભયંકર ૧૪ની લડાઇ તે પણ પૈસાની. ઐશ્વર્ય માન પૈસાની પાછળ ગણે, પૈસામાં નુકસાન દેખે તો આબરૂમાં બાંધો નથી. ફ્રાન્સ સરખી શહેનશાહત દેવાળીયામાં નામ નોંધાવે. અમેરિકાના દેવાના અંગે જર્મન શહેનશાહત 'અમે પહોંચીએ તેમ નથી.' બ્રિટિશને કહેવું પડયું કે 'વ્યાજ આપી શકીએ તેમ નથી.' એટલે કે માન-આબરૂ કરતાં મિલકત કિંમતી ગણાઈ છે, તેથી કળજુગમાં-દુષમાકાળમાં કેવળ પૈસાના પૂજારી છતાં, એ અહંકાર તો ચક્રવર્તીને પણ કયાં ન હતો ? દેશાભિમાનને નામે અહંકાર એટલો રેડાયો કે જેનો પાર નહિ.

૧૪ ની લડાઈના સાહિત્યનો અભ્યાસ કરો તો માલમ પડે કે અભિમાન ખૂબ ચડાવી દેવાયું હતું. ઘડીમાં મિત્ર બને. ઘડીમાં છિદ્ર દેખતો જાય. તે દેખી ઉતારતો જાય, અને છેવટે ગુલામીમાં લાવે. પ્રથમ દરેક ઘુસ્યા. ઘુસીને તેઓએ પહેલાં ભરોસા દઈ, પછી છિદ્રો ખોળી, અનર્થો ખોળી ગુલામ બનાવ્યા છે. કેવળ પૈસાના જ પૂજારીના માનમાં માતા હાથી જેવા, બીજાના છિદ્ર દેખવા માટે કાળા નાગ જેવા, આ ત્રણ છતાં એક વસ્તુ વિચારમાં રહે તો આ ત્રણનું નુકશાન ન થાય. 'મનુષ્યને હેરાનગતિ હોવી જ ન જોઈએ,' આ ધારણા દૃઢ હોય તો, સ્વર્થપ્રિય હોય તો નવા ઉદ્યોગ ખોલે, પણ લોકોને હેરાન કરવાનું ન હોય. પારકા છિદ્ર દેખે તેમાં છિદ્ર કાઢનારને કદાચ રોકે, પણ વાડ ચીભડાં ચોરે ત્યાં ખેડૂત ખાય શું ? આખા જનસમુદાયને રાજાઓ પીડશે !, શાથી ? પ્રચંડ દંડોએ કરીને. વિચારશો ? ગુન્હાની પાછળ દંડ અને કેદ. દંડ શા માટે ? ગુન્હાની પાછળ કાયદાએ દંડ શા માટે રાખ્યો ? કહો, ધન હરવા માટે. કાયદાના દંડ જુદી વસ્તુ, પણ રાજકીય દંડના કરોડ અબજોના પણ છેડા નથી. ૧૮-૧૯ ની સુલેહમાં જર્મની પાસેનો દંડ જે લીધો છે, તેના આંકડા તપાસશો તો ખબર પડશે. ભયંકર દંડોથી પ્રજાને રાજાઓ પીડવાના. મુનિ ઉપર, પાખંડી-પ્રાકૃતજન,-રાજા પર અસર દુષમાકાળની થાય, પણ કુટુંબીઓ માંહોમાંહે સંપી રહે તો એટલી અસર નહિ થાય.

કુટુંબીઓ ઉપર અસર.

इक्कजणणी पसूयावि भाइणो जणगदव्वलोभेण ।
अन्नोन्नजीवघायं काउं दढमिलसिस्संति ॥ ३ ॥

ભાઈઓ છતાં પણ અન્યોન્ય એક બીજાને મારવા માટે અભિલાષા કરવાના. એક જ માતાના જણેલા ભાઈઓ પણ માંહોમાંહે જીવથી મારવાના દૃઢ વિચારવાળા હોવાના. વચમાં કોઇ આવે તો તે પણ કુટાઇ જાય. વધારે મિલકત મેળવવા માટે, વધારે હિસ્સો મેળવવા માટે પરસ્પર જીવ-જાન ઘાત કરવાના, દૃઢ અધ્યવસાયવાળા થવાના, ઘરમાં આગ, બજારમાં આગ, રાજ્ય-ધર્મગુરુ માં આગ, બહાર પ્રાકૃતલોક તરીકે આગ, રાજાના ક્રૂરપણાની આગ, પાખંડી ગુરુઓની આગ. આગ વગરનું સ્થાન કયું ? દુષમાકાળમાં હરકોઈ કોઈ જગ્યા પર આગ, આગ ને આગ જ દેખાવાની.

धम्मच्छलेण पावं विमूढमईणो समायरिस्संति ।
पसुमेहकूरवखणणाइसु कम्मेसु वट्टंता ॥ ७ ॥

લોહીથી ખરડાયેલું કપડું લોહીથી ધોઈએ તો સાફ ન થાય.

જેમ કાયદો ચોરીની સજા કરે, પણ આગ લગાડી ચોરી કરનારો હોય તો આગ સળગાવી તેના બહાને ચોરી કરનારને વધુ સખત સજા છે, તેમ અહીં જગતમાં આગ સળગાવી છે, તેનો લાભ લઈ મિથ્યાત્વમોહે મૂંઝાયેલા, મૂઢમતિવાળા શું કરશે ? લોકો ધર્મ કરે યા ન કરે, પણ લોકો ધર્મની કિંમત ગણે તેથી ધર્મના જ બહાને વાસ્તવિક ધર્મ નહિ કરે, પણ ધર્મના બહાને પાપ કરવાના. ધર્મનો આશ્રય પાપથી બચવા માટે લેવાય છે, ધર્મના બહાને પાપો કરાય છે, તો પાપથી બચવાનું સ્થાન કયું ? શ્રાવકને ધર્મ કરતાં શ્રાવકપણાને અનુચિત પ્રવૃત્તિ ન હોવી જોઈએ. મૂર્તિ દહેરૂં બાંધવાનું, તેના અધિકારમાં લાયક બનવાનું પ્રથમ જણાવ્યું છે, પ્રથમ ચોપડા ચોકખા કરે.

દિવાળીએ સરવૈયું કાઢયું, એટલે ચોપડાઓ ચોકખા નહિ, પણ માંરે ત્યાં અન્યાયની-વગર હક્કની કઇ કઈ રકમ આવી છે, તે તારવી તે રકમ પાછી આપી દે, મૂર્તિ ભરાવવા કે મંદિર બંધાવવા તરફ જિનઆજ્ઞાની કિંમત હોય તેની પ્રથમ આ ફરજ છે. અનધિકારીને

લાયકવાળાનાં ફળ નહિ મળે. મહુડાના પાણીએ શીરામાં મીઠાશ આવે, લોટમાં મહુડાનું પાણી નાખી શીરો બનાવીએ તો સાકર જેવી મીઠાશ ન આવે. મોર નાગો થઈ કળા કરે, નાટક બતાવે, શાસ્ત્રકાર શું કરે? શાસ્ત્રવિધિ બતાવે છે. સૂર્યનું કામ અજવાળું કરવાનું, તેમ પ્રથમ હિસાબ ચોકખા કરે, અન્યાયની રકમ લાગે તે માલિકને સોંપી દે, તે પહોંચાડે એટલેથી પણ ચોપડા ચોકખા થતા નથી, પણ સંઘને ભેળો કરી જણાવે, અને કહે કે 'મને માલમ પડેલ છે, ત્યાં સુધી મારી મિલકત મેં ચોકખી કરી છે, પણ મારી ધ્યાન બહાર કંઈ હોય ને તે લક્ષ્મી આ ધર્મકાર્યમાં ખરચાય તો તેનું ફળ તે રકમવાળાને. તેનું ફળ હું લેવા માગતો નથી. તો ધર્મ કરતી વખતે દુનિયાદારીમાં થતાં પાપો ધોવાનાં છે ધર્મ કરતી વખતે જો પાપો કરે તો? લોહીથી ખરડાયેલું કપડું લોહીથી ધોઇએ તો કેટલું સાફ થાય?

ધર્મનાં બહાને પાપ કરનારા અત્યંત મૂઢમતિ

દુષમાકાળમાં મૂઢમતિઓ એવા થશે કે ધર્મના બહાના નીચે ધર્મના નામે પાપ કરશે. ભાઈ હોય, ડચકાં ખાતી હોય, મિલકત હોય, કાયદેસર વારસો બીજાનો થવાનો હોય, તો વીલ ઊભું કરે, ધર્માદામાં નાખી દેવરાવે, પણ તે ધર્મના નામે પાપ છે, શાહુકારી ચોરી છે. જેસીને ભાન ન હોય પછી વીલ કરે તો, ભાઇ વારસ વગરનો હોય, મરતો હોય ત્યારે દસ્તાવેજ જેસો કરે. ભાઈ-ભાઈને ભાન પણ ન હોય, તેનો અંગૂઠો શાહીમાં બોળાવી વીલ કરાવે. સદુપયોગ ભાવ ચીજ છે. આને ધર્મ ન ગણો! પાપને પાપ રૂપ માનો! ધર્મના બહાને પાપ કરવામાં આવે તેને મૂઢ ન કહેતાં અત્યન્ત મૂઢમતિ કહેવાય. 'કરશે પાપ માનશે ધર્મ' તેને અંગે રાજી થઈ અનુમોદન કરશે. કાકી પાસે કાળું કરાવ્યું, ભત્રીજા લડવા આવે, વીલ વંચાવી દે તો ભત્રીજાનું કંઈ પણ ન ચાલે, કાકી જાણતી યે નથી, તેમ પ્રશ્ન અંગત સ્વાર્થનો પણ નથી, ધર્મ ચોરીપાટ વહાણો ચલાવવા માટે પણ નથી, જુઠી સાક્ષી પુરવા માટે યે નથી—'તારી સાક્ષી તો પુરું પણ જો પાંજરાપોળમાં ૧૦૦ રૂા. આપે તો આમ કરું,' ધર્મના બહાને પાપ કરનારા અત્યંત મૂઢ મતિવાળા છે.

જૈનશાસનમાં એક વસ્તુ ચોક્કસ રાખી કહે છે કે હિંસામાં નહિ માનો, ધર્મના બ્હાને હિંસામાં નહિ ઉતરો. અન્યમતિઓ જનવરને હોમવાને બ્હાને આટલા જનવર મારો, સ્વર્ગ મળશે, એમ કહી ધર્મનાં બ્હાને પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરાવશે. કૂવાઓ બણાવશે, તળાવો બણાવશે, અન્ય મતના ધર્મગુરુઓ કૂવા તળાવની ટીપો લઇ ફરશે અને 'મારી જિંદગીમાં મેં એક ધર્મનું કાર્ય કર્યું' એમ વિચારી જિંદગી સફળ માનશે. માંસ બવડાવે તો ધર્મ ગણુવો કે નહિ? ગીધડો ધરાય છે તો કસાઇને ધર્મ બરો કે નહિ? માટે વ્યવહારને વ્યવહાર રૂપ ગણો પણ ધર્મરૂપ ન ગણો. ધર્મનું રૂપક અપાય તે પાપ છે. સાધુ તો મૌન રહે, કહે કે દુનિયાદારીથી તું જાણે.

भूयभविस्सत्थेसु य विन्नाणं देवयाबयारो वा।
विज्जा सिद्धी य धरा बाहुल्लेणं न होहिंति ॥ ८॥

મનુષ્યની પ્રવૃત્તિની ઉથલપાથલને અંગે જણાવ્યું. એ બધા યે સામાન્ય પ્રવૃત્તિમાં રહેલાને અંગે જણાવ્યું. સાધકો જણાવ્યા પછી સિધ્ધિની સ્થિતિ ચોથામાં હતી, પાંચમામાં કયું આંતરૂં છે? ઘણા ભાગે આ ચીજ બનશે જ નહિ.

કઈ ચીજ? ભૂતકાળના અને ભવિષ્યકાળના અર્થોનું જ્ઞાન. લડાઈમાં જોષીનાં ટીપણાં તળાવમાં ધોવાઈ ગયાં. ૧૩ની સાલમાં કોઈએ લડાઇનું નામ પણ લખ્યું નથી આવા ગ્રહ ભેળા થયા છે, એમ લડાઈ શરૂ થયા પછી બધાયે કહ્યું છે. ૧૮-૧૯ની સાલ પછી ફલાણે મહિને આમ ફલાણે મહિને આમ થશે, એમ ચાલ્યા કરે છે, વર્તારાઓ મોટા મોટાએ કાઢયા. તિલકની ને ગાંધીની બાબતમાં, લડાઈની બાબતમાં વર્તારો કાઢયો, એકે સાચા ન પડયા. મૂર્બા મળે ત્યાં બંદા શું કરવા ચૂકે? ભૂત-ભવિષ્યના અર્થોનું જ્ઞાન ઘણે ભાગે નહિ, કોઇકને જ થાય.

દેવતા સિદ્ધ થાય તો ધર્મનાં કાર્યો કેટલાં થાય?

દેવતાનું આવવું થવાનું નહિ, દેવતાને પ્રમત્ત દશા છે, માટે વિષયમાં જ પ્રવર્તે. છ કાયનો કુટો છોડીને નીકળેલા અણગારો કયાં ઊંધી ગયા? અણગારો જાગ્યા હોત તો બસ છે. સિદ્ધાચલ બંધ થવાનો [illegible] ત્યારે બધા એકઠા કેમ ન થયા? **તીર્થને અંગે સાંપ નહિ**

કરે તો સાધુ બીજું શું કરશે ? કુસંપ કરી શું કરશો ? અરીસો તૈયાર કરી નાકકટ્ટાના હાથમાં આપવાનો ? દેવતા તમને તીર્થ સ્વાધીન કરી આપે પછી સ્વાધીન તો તમને જ કરવાનો. એ તો ચોક્કસ છે કે 'નિર્માલ્યના હાથમાં આવેલો નેકલેસ–મોતીનો હાર નિર્માલ્યનું નખોદ વાળે.' જો દેવતા સિદ્ધ હોય તો ધર્મનું એક કાર્ય ન થાય પણ કર્મના ક્રોડો કામ થાય. ધર્મના માટે કષાય કરવાની મનાઇ છે, પણ ધર્મની કિંમત હોય તેનાથી રહેવાય નહિ. **માનું અડપલું કર્યું** હોય, તો મા બેટાને જવા દે–કહે, **પણ દીકરાથી રહેવાય નહિ. ધર્મની કિંમત હોય તેનાથી ઝળકયા વગર રહેવાય નહિ.** શિવજી લાલનને સંઘ બહાર મૂકયા, અમુક સાધુઓએ નિર્દોષ જાહેર કર્યા. મને પૂછયું નહિ ? તારા સરખા ભાડૂતને પૂછવાનું ? તે વખતે ચેલેંજ તેં કેમ ન કરી ? તારા મતે જ તું શાસનનો ભાડૂત છે.

માથામાં ટીપણું ઘાલી આવ્યો તો બાઇઓ તો બેઠી જ છે, ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે કે ભૂત–ભવિષ્યના જ્ઞાનથી જો દોરવાયા છો તો ખત્તા ખાશો. કોઈ આમુના, તો કોઈ ઠાણાના ભવિષ્યવાદી થાય છે, પેલો કહે :મારે અંબાજી હાજર થાય છે. તો કોઇ કહેઃ મને ચક્રેશ્વરી હાજર થાય છે. પણ દેવતાનું આવવું ઘણે ભાગે થવાનું જ નહિ. ભલે દેવતા ન આવે, પણ વિદ્યા તો હશેને ? એવી વિદ્યા પણ ઘણે ભાગે થવાની નહિ. ફલાણા મહારાજ વચન સિદ્ધિવાળા છે. તો તે ધૂતી ખાનારા છે. વિદ્યાસિદ્ધિ, દેવતા સાક્ષાત્ ન આવે, ભૂત ભવિષ્યનું જ્ઞાન ન હોય, પણ માંહોમાંહે પ્રીતિવાળા હોય, તે સાક્ષાત્ ન આવે પણ વરદાન તો આપે ને ? દેવતાના વરદાન પણ ઘણે ભાગે નહિ હોય. હવે સાધુ આચારમાં વર્તશે કેવી રીતે ? શાસન ૨૫ હજાર વર્ષ રહેવાનું તે શાસનમાં વર્તવાવાળા કઈ સ્થિતિએ વર્તશે ? તે સ્થિતિ તેમ જ સૂર્ય–ચંદ્ર, ધરતી વગેરેને અંગેનો અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.....

卐

દિવાળી પર્વ વ્યાખ્યાન–૩

સં. ૧૯૯૧ આસો વદિ અમાવાસ્યા, પાલીતાણા.

उम्मग्गदेसणमग्गनासणावंचणाभिरयचित्ता ।
गुरूणोऽवि जहिच्छाए धम्मायारं चरिस्संति ॥९॥

ઉન્માર્ગની દેશના

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ ગુણચંદ્રસૂરિજી ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે મહાવીર ચરિત્રની અંદર યાવત્ ૧૫૦૦ તાપસોને પ્રતિબોધી મહાવીરસ્વામી પાસે શ્રીગૌતમસ્વામીજી લાવ્યા, અને ભગવાન મિથિલામાં સમોસર્યા. ત્યાં દુષમાકાળના ભાવો સંબંધી શ્રી ગૌતમસ્વામીજીએ પ્રશ્ન કર્યો કે દુષમાકાળ સંબંધી વૃત્તાંત સાંભળવાની મારી જિજ્ઞાસા છે. તેને તૃપ્ત કરવાને અંગે ભગવાને જે વૃત્તાંત કહેવાનું શરૂ કર્યું, તેમાં સાધુ, પાખંડી, સામાન્ય લોકો, રાજા, કુટુંબીઓની અને મૂઢમતિની સ્થિતિ ગણાવી. ભૂત અને ભવિષ્યકાળના વૃત્તાંતની સામાન્ય સ્થિતિ જણાવ્યા પછી, દુષમા કાળમાં ગુરુ કેવી સ્થિતિમાં હશે?

સમ્યક્ત્વ પામે ત્યાર પછીથી માર્ગ વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા પાલવે નહીં. 'इत्थंपि इहयंपि' નો વિકાર કેટલો થયો! નિન્હવોનો અધિકાર સાંભળીએ છીએ કે એક વિરુદ્ધ વચનમાં છેડો કયાં આવે છે? સમ્યક્ત્વવાળાને પ્રરૂપણામાં એકરૂપતા હોય, તેમાં ભેદ ન પાલવે. રાજ્યમાં વફાદારીની ન્યૂનતા ન પાલવે, તેમ આ શાસનમાં પ્રરૂપણાનો ભેદ ન પાલવે. દુષમાકાળ પ્રભાવ કયાં નાખશે? ઉન્માર્ગની દેશનામાં.

ચૈત્યવાસીની કુયુક્તિ.

ઉન્માર્ગ દેશના એટલે જિનેશ્વર ભગવાનનો માર્ગ છે તેનાથી વિરુદ્ધ દેશના. દુષમાકાળમાં જીવો પ્રમાદી થાય તેમાં નવાઈનથી. પણ પોતે પ્રમાદથી આચરે, તેને માર્ગરૂપ બનાવી દે. તેને જ માટે ભગવાન સુધર્માસ્વામીએ આચારાંગસૂત્રમાં શિથિલાચારી શિથિલ આચાર કરે, એટલું જ નહીં પણ તેને મુખ્યમાર્ગ બતાવવાની ઉદ્ઘોષણા કરે. ચૈત્યવાસીઓએ ચૈત્યવાસ પ્રમાદથી ચલાવ્યો, પણ એ ચૈત્યમાં વાસ કરવો ઉચિત નથી. જેની જે બાજુ બુદ્ધિ થાય તેને તે તરફ યુક્તિ ખેંચી જાય. તેથી જ નીતિકારો કહે છે કે–

आग्रही बत निनीषति युक्तिं तत्र, यत्र, मतिरस्य निविष्टा ॥
पक्षपातरहितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥

આગ્રહવાળો યુક્તિને બુદ્ધિ તરફ ખેંચી જાય છે, ખોટો મત હોય તો પણ દુનિયા યુક્તિને અંગે માનવા તૈયાર થાય છે, તેથી યુક્તિને ત્યાં લઈ જાય છે, જ્યાં પોતાની બુદ્ધિ-ઈચ્છા-મતલબ હોય ત્યાં યુક્તિ લઈ જાય છે, હવે પક્ષપાત વગરનો હોય તે તો મધ્યસ્થ હોય, તે પોતાની બુદ્ધિ ગતિ કરવાવાળો ન હોય. આગ્રહવાળાને યુક્તિ ગતિ હોય, પક્ષપાત રહિતને યુક્તિ હોય ત્યાં બુદ્ધિ લઇ જાય, એટલે બુદ્ધિમાં ગતિ હોય એમ ચૈત્યવાસીઓ જુલ્મી વર્તાવ કરવા નીકળ્યા.

ભગવાનને અંગે સમોસરણ થતું હતું, તેમાં સાધુને રહેવામાં, બેસવાનો, ભોગવટો કરવાનું કોઈ જાતનું દૂષણ ન હતું. સકળસંઘને અંગે થયેલું હોય ત્યાં યાવન્તયદૂષણ એટલે ગૃહસ્થ કે સાધુ કોઈ પણ અર્થી માટે તૈયાર થયેલું હોય તે દૂષણ લાગે, પણ ભગવાનને અંગે થયેલામાં દૂષણ નથી. સમવસરણ ભગવાનની ભક્તિને અંગે ઊભું થયું છે. ભગવાન માટે તૈયાર થયું તો ભગવાન કેમ વાપરે ? તો કે ભગવાન ક્ષીણમોહી છે, તેથી ખુદ જિનેશ્વર મહારાજ માટે હોય તે સાધુને અંગે આધાકર્મી નથી, તો બીજી વસ્તિમાં રહેવું તે કરતાં જિનમંદિરમાં રહેવાથી કોઈ જાતનું દૂષણ નથી. વનવાસ વસ્તિવાસ છોડાયો અને મંદિરવાસ કલ્પ્યો, તેના બચાવમાં આધાકર્મીની વાત આગળ કરી.

જિનમંદિરમાં દેવવંદનથી વધારે ટાઇમ સાધુ રહે તો આશાતના લાગે, તે શબ્દ આગળ ન કરતાં તેણે યુક્તિ આગળ કરી, તીર્થંકરની આશાતનાનો ખ્યાલ ન કર્યો. પછી માસકલ્પ વિહાર કરવો, નિયમિત-વિહાર કરવો તે ઉઠાવવો પડ્યો, પછી આખી પંચાતમાં પડ્યા. ગીતાજીને બદલે ઘેટાજી લાવે તેમ તેનો બધો ખટલો વધાર્યો. દુષમાએ મુખ્યતાએ બકુશ કુશીલ ચારિત્રમાં પ્રમાદના પોટલા હોય, તેમાં પ્રરૂપણા ચોકખી થવી મુશ્કેલ છે, તેથી વિહારમાં ઢીલો હોય. સાધુપણામાં ઢીલો હોય પણ પ્રરૂપણા સીધી હોય તોપણ બોધિ સુલભ કરે, અસંખ્યાત ભવનાં કર્મ તોડે ને શુદ્ધમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે તો.

કમલપ્રભાચાર્યની ઉન્માર્ગપ્રરૂપણાથી સંસારમાં રખડપટ્ટી

કમલપ્રભાચાર્ય સ્ત્રીના આકસ્મિક થએલા સંઘટ્ટાના બચાવમાં

'જૈનશાસન સ્યાદ્વાદ છે' આટલો જ શબ્દ વાપર્યો હતો, છતાં કમલપ્રભાચાર્યે 'સ્યાદ્વાદ' શબ્દ સ્વબચાવમાં વાપરવાથી તેના પ્રતાપે ૮૦ ચોવીસી સુધી તેમને દુઃખમય રીતે સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવી પડશે. તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું હતું તેવો જબ્બરદસ્ત આત્મા પોતાના પ્રમાદના બચાવમાં ઉતર્યો, તેમાં શબ્દ તો ફકત 'સ્યાદ્વાદ' જ કહ્યો છે. સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામાં સ્યાદ્વાદ શબ્દ આગળ કરીએ તો ખોટી-ઉલટી પ્રરૂપણા છે. અયોગ્ય સ્થિતિએ એ શબ્દ શિખરે ચડાવાય તો ઘાણ વળી જાય, તે માટે કમલપ્રભાચાર્યનું દૃષ્ટાંત ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. આપણે કામ પડે તો આપણું કામ કાઢવા સ્યાદ્વાદ તરત સંભારી દઈએ. પોતાનું કામ કાઢવા 'સ્યાદ્વાદ' શબ્દ શિખરે ચડાવે તેનું શું થાય? આજથી ૮૦ મી ચોવીશી પહેલાં થયા છે, અને આવતી ચોવીશીમાં મોક્ષે જશે. આ સ્થિતિ વિચારીશું તો આજકાલ પોતાની ખોટી પ્રવૃત્તિ થાપવા માટે જેઓ મથે છે તેનું શું થાય? એનો શો અર્થ થાય? મહારાજ, આમ કેમ? શાસ્ત્રમાં આમ છે. પોતાનો પ્રમાદ ન છૂપાવો, સીધી આજ્ઞા જણાવો. પોતે જે રસ્તે જાય તે રસ્તો પોષવા માટે અનર્થો જોયા વગર પ્રરૂપણા થાય તે ઉન્માર્ગદેશના. સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષ મેળવી દેનારો માર્ગ તેથી વિરુદ્ધ સંસારમાં રખડાવનારો માર્ગ.

પોતાના પ્રમાદને શાસ્ત્રની છાપ ન મારો!

સાધુથી રાત્રે જવાય તે વાત આવી. લાંબી અટવી ઉલ્લંઘન કરવાની હોય, મોટા સાર્થ સાથે જતા હોઈએ, સાર્થ રાત્રે નીકળી પડે તેમ હોય, ભયાનક જંગલ ઓળંગવાનું હોય, તે વખતની વાત હોય તો વસ્તુ જુદી, પણ આ તો તળેટી, ધર્મશાળાની વચ્ચે જંગલ માની લો, સવારના વહેલા નીકળી પડો, એ રાત્રિવિહારની છૂટ આગળ કરો તે વ્યાજબી નથી. તળાટીએ જવા માટે રાતના ન નીકળાય, તેથી આ દૃષ્ટાંત દઉં છું. બાકી દરેકમાં પ્રમાદની જગ્યાએ શાસ્ત્રકારની છાપ ન મારો, દુષમાકાળની સ્થિતિ કે પોતાના પ્રમાદને શાસ્ત્રની છાપ મારી દો છો.

ઉન્માર્ગ દેશના સાથે શુદ્ધ માર્ગનું ખંડન કરશે

ક્રોધ કરે પછી કોઈ કહે કે દયા કયાં રહી? ચક્રવર્તીની સેના ચૂરે તોપણ દયા ન જાય. પણ એ સ્થિતિ ક્યારે? તમે સ્વાર્થને અંગે કષાય કરો, અને તે પુલાકલબ્ધિમાં ગોઠવો તે બરાબર છે. ઉન્માર્ગની

દેશના થવાથી જો કે માર્ગનો નાશ થયો ગણાય, છતાં કેટલાક એવી સ્થિતિમાં ગુરુ થશે કે ઉન્માર્ગદેશના કરે અને માર્ગ દૂષિત કરે. ચૈત્યવાસી ચૈત્યવાસ પોષીને બેસી ન રહે, પણ વનવાસનું ખંડન કરે. સન્માર્ગનો નાશ કરે અને ઉન્માર્ગનું પોષણ કરે. જિનેશ્વરની પૂજાને પૂરા નથી પાડી શકયા. મારી કંજૂસાઈ, ઉદારતાની ખામી છે. એક પણ દીવો ઉઘાડો કેમ રહે? પણ દીવાને જોવા જશો તો ફૂલ પણ નહિ ચડાવાય. હિંસા તરફ ધ્યાન રાખશો તો પાણી પણ નહિ વપરાય, વિધિએ કરાતી પૂજા તેમાં પાણી ફૂલ વપરાય તેને આગળ લવાય છે મહાનુભાવ! જે મનુષ્યને માર્ગ ઉપર ધ્યાન રાખવું નથી અને બોલવું છે તેને જીભ છૂટી જ છે. ઉન્માર્ગની દેશના શરૂ થાય ત્યાં માર્ગ રહેવો મુશ્કેલ પડે. માર્ગનો નાશ થાય જ. આમ છતાં પણ હજુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે બચવાનું સ્થાન છે. ચમકશો નહિ! વાત લક્ષમાં ઉતારશો વિપરીત પદાર્થની પ્રરૂપણા કરે, સત્ય પદાર્થ ન માને, સત્ય પદાર્થનું ખંડન કરે. આટલી સ્થિતિ છતાં સમ્યક્ત્વ રહે, તે કયારે રહે? શાસ્ત્રકાર તે વાત કહે છે.

सम्मद्दिट्ठि जीवो उवइट्ठं पवयणं तु सद्दहइ।
सद्दहइ असब्भावं, अणाभोगा गुरुनिओगा वा॥

॥उत्तरा० नि युं० गा. १६५॥

અર્થ :-સમકિતદૃષ્ટિ આત્મા ઉપદેશથી મેળવેલ શાસ્ત્રના અર્થને યથાર્થસ્વરૂપ માને, અને તેમાં અનાભોગ-અનુપયોગથી કે ગુરુ પરતંત્રતાથી અસત્ય પદાર્થને સત્યસ્વરૂપે સદ્દહણા કરે તેટલા માત્રથી મિથ્યાત્વી ન કહેવાય.

અજ્ઞાન અને અનુપયોગનો ફરક

જીવ સમકિતિ હોય, જિનેશ્વર મહારાજના જ સિદ્ધાંતને માનનારો હોય, શુદ્ધ દેવાદિને માનનારો હોય, તેને શાસ્ત્ર જણાવી જે અર્થ કહેવામાં આવે તેની બરાબર શ્રદ્ધા થઈ જાય, સમ્યગ્દૃષ્ટિ શાસ્ત્રકારોએ કહેલાં વચનો ઉપર શ્રદ્ધા કરે, તેમાં બે મત નથી, પણ અસદ્ભાવ-ખોટા પદાર્થની શ્રદ્ધા થઈ જાય, ઉપયોગની ખામીથી પ્રથમ નરકમાં ત્રણ સાગરોપમનું આયુષ્ય કોઈને ધ્યાનમાં રહ્યું પણ એક સાગરોપમ ખોટી વાત છે, ત્રણ સાગરોપમ છે, એમ એકની વાતને ખોટી કહેવા લાગ્યો,

પણ એને હજુ શાસ્ત્રમાંથી કાઢી બતાવો. એક લખ્યું છે, તો મિચ્છામિ દુક્કડં દે છે. હવે મિથ્યાત્વી માનવો ? ઉન્માર્ગની દેશના માર્ગ ખંડન કરે છે. છતાં અણાભોગથી અનુપયોગથી જૂઠાની શ્રદ્ધા થાય તેટલા માત્રથી મિથ્યાત્વ કહી શકાય નહિ. એકજ શબ્દમાં કહ્યું.

અનુપયોગ અને અજ્ઞાનમાં ફરક શો ?

અજ્ઞાનમાં જાણ્યું ન હોય અને અનુપયોગમાં પ્રથમ જાણ્યું હોય, પછી ભૂલી ગયો હોય. અજ્ઞાનમાં બોલવાનો હક્ક નથી, અનાભોગ કરતાં પણ અજ્ઞાન વધારે ખરાબ છે. અજ્ઞાન હોય ત્યાં બોલવાનો હક્ક નથી, પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય, શાસ્ત્ર માનતો હોય, શાસ્ત્રની વાત સત્ય માનતો હોય, તે અનુપયોગમાં જાય તો ?

આનંદશ્રાવકે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી જણાવ્યું, શ્રી ગૌતમસ્વામિજીએ તેને ખોટું કહ્યું, તો શ્રી ગૌતમસ્વામિજીએ ખોટાનો મિચ્છામિ દુક્કડં દીધો, તો તેમને શામાં મૂકવાં ? આનંદને કહ્યું, તારું જુદ્દું છે, માફી માગ.' પણ આનંદનું સર્વાંશે સાચું હતું, ત્યાં ગૌતમ સ્વામિજીને મિચ્છામિ દુક્કડં દેવો પડયો. તો અનુપયોગે સાચાથી જૂદ્દું કહેવાઇ જાય, ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વની છાપ આપી શકાય નહિ.

આ ઉપરથી આપણા મુખમાં મિથ્યાત્વ શબ્દ બહુ ભરેલો હોય છે, લગીર આવ્યું કે મિથ્યાત્વી, પણ તે છાપ દેતાં બહુ વિચારવાનું છે, ભવ્ય અભવ્યની છાપ દેવાની તાકાત સર્વજ્ઞની છે, તો મિથ્યાત્વની કે સમ્યક્ત્વની છાપ આપણાથી કેમ અપાય ? અવધિજ્ઞાનવાળા, ભક્તિમાં લીન એવા ઈન્દ્રો પણ પોતાના આત્માના નિર્ણય માટે ભગવાન પાસે આવી છે પૂછે. આત્માની પરિણતિ અવધિજ્ઞાનથી ન જણાય. આપણા અધ્યવસાયનો આપણે નિર્ણય કરાવાની તાકાતવાળા નથી, મિથ્યાત્વની છાપ મારવી તે આત્માને ભારે પડનારી ચીજ છે.

આનંદશ્રાવક તમારા જેવા ન થયા કે જેથી શ્રી ગૌતમસ્વામિજીને મિથ્યાત્વી વગેરે બિરૂદ ન આપ્યાં. પોતે જે પ્રત્યક્ષ જોયું તેની શ્રી ગૌતમસ્વામિજી ના પાડે છે. તે વખતે આનંદ શ્રાવકનો પારો કેટલો ચડવો જોઈએ ? કદાચ કહેશો કે આ હકીકતની તકરાર છે, પણ હકીકતની તકરાર નથી. ગૃહસ્થને થાય જ નહિ, એમ શ્રી ગૌતમ સ્વામિજીએ કહ્યું. મુદ્દાની તકરાર થઈ, તેને નથી થયું એમ નથી કહ્યું, ગૃહસ્થની જાતને તેટલું જ્ઞાન ન થાય, શ્રાવકને આવું અવધિજ્ઞાન

થાય જ નહિ, હકીકતથી મુદ્દાથી વિરૂદ્ધ પડયા, તે વખતે કઈ સ્થિતિમાં ? જો આ વાત ધ્યાનમાં રાખશું કે અણાભોગથી, અનુપયોગથી, અસદ્‌ભાવથી, અપદાર્થની શ્રદ્ધા થઈ જાય તો સમ્યક્‌ત્વ ગયું ન ગણાય.

ગુરુના નિયોગથી જે વખતે જે સૂત્રો વિદ્યમાન નથી, પરંપરાએ કોઈ વાત આવી. પૂર્વમાંથી શ્રી હરિભદ્રસૂરીજીએ સ્તવ પરીજ્ઞા જ્ઞાનપરીજ્ઞા ઉદ્ધરી. તેની વ્યાખ્યા કરતાં સ્તવપરીજ્ઞા જ્ઞાનપરીજ્ઞામાં ફરક હોય તો, આપણી માન્યતા ખોટી થઈ કે નહિ ? પુસ્તક કોઈ લહિયાએ અવળારૂપે લખ્યું તે રહ્યું, ને બીજા પુસ્તકોનો નાશ થયો. તો બધા તે માનનારા મિથ્યાત્વી ગણવાને ? સાચું મળવાનો માર્ગ ન રહ્યો અને ગુરુપરંપરાએ અવળું આવી જાય, તેટલાથી મિથ્યાત્વી થઈ જાય નહિ.

લાખ મનુષ્યના વચન કરતાં એક શાસ્ત્રવચન બળવાન છે.

સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ વચનનો ઉદ્દેશ દેખે ત્યાં જરૂર શ્રદ્ધા કરે. શાસ્ત્રનાં વચનો નીકળે ત્યાં લાખ મનુષ્ય આમ કહે છે, ત્યાં લાખના વચનને સ્થાન નહિ પણ શાસ્ત્રલખાણ કહે તે ખરૂં, પણ જે જગ્યાએ અનુપયોગ હોય; અગર પ્રવચન–ઉપદેશ ન હોય, તેવામાં ગુરુપરંપરાનાં વચન આવે તેમાં અસદ્‌ભાવની શ્રદ્ધા થઈ જાય. અનુપયોગથી કે ગુરુ નિયોગથી અસદ્‌ પદાર્થની શ્રદ્ધા થાય તો સમ્યક્‌ત્વ ગયું ગણાય નહિ, કારણ અંદર કુટીલતા નથી, તેથી બચાવ થઈ ગયો, પણ દુષમાકાળમાં ઉન્માર્ગની દેશનામાં, માર્ગનો નાશ કરવામાં પ્રથમ નંબર અને ઠગવામાં જ રાત દહાડો તૈયાર. માર્ગ શું કહે છે એ સ્થિતિ વિચારતો નથી.

ત્રણ વાતો ડગલે ને પગલે આગળ આવશેઃ ૧ ઉન્માર્ગની પ્રરૂપણા, ૨ માર્ગ નાશ અને ૩ ઠગારાપણું. મારે કંઈ લુચ્ચાઈ કરી તેની પાસેથી લેવાનું છે ? પણ બીજા તરફનો રાગ ખસેડી આપણી તરફ રાગ ભક્તિ કરવી તે ઠગારાપણું છે. આ સ્થિતિ માટે જે કંઈ કહેવાય તે માટે શાસ્ત્રકાર 'મૃષાવાદ' કહે છે. વિરુદ્ધમાર્ગ પ્રરૂપણા હોય તો પણ તેનું નામ 'મૃષાવાદ' છે. જ્યારે અધ્યાત્મભાષા ક્રોધ નિશ્રિત વચન સાચું બોલે તો પણ જૂઠું અભિમાનમાં, માયામાં,લોભમાં ઉતરી સાચું બોલે તો પણ જૂઠ્ઠું છે.

ગુરુ પર પણ કાળની અસર

શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું કે 'વિચારી લો કે તારું વચન ક્રોધ–માન માયા–લોભથી લીંપાયેલું તો નથી ને ? ક્રોધાદિકનો જે લેપ લાગ્યો

હોય તે ખસેડ, પછી બોલ, તે ન ખસેડે તો સત્ય છતાં અસત્ય છે. જે મહાવ્રતની પાંચ ભાવનામાં ક્રોધ–લોભ–ભય–હાસ્ય ટાળવાના રાખ્યા એથી દૂર હોય તો સત્યવ્રતમાં આવી શકીશ. દ્રવ્યથી સત્ય હોય તો પણ ભાવથી સાચું નથી. ક્રોધ–લોભ–ભય હાસ્યને ઉદ્દેશીને બોલાયું હોય તો તે દ્રવ્યથી સાચું, ભાવથી સાચું નથી. લેવાની બુદ્ધિએ જ્યાં લથડીયાં મારીશ, ત્યાં તારું બોઈશ. તેથી દુષમાકાળમાં ગુરુઓ પણ એટલે કે સાધુપણામાં જે રહ્યા તેવા પણ ઉન્માર્ગની દેશના, દેશના માર્ગનો નાશ અને ડગાઈ કરશે. ગુરુ સિવાયના શિથિલોની વાત દૂર રહી.

એ ત્રણનો હજુ ઉદ્ધાર થાય, પણ મનસ્વીપણું ન હોય તો શાસ્ત્ર-સાપેક્ષ રહેલો હજુ બચી શકે, પણ દુષમાકાળના ગુરુઓ પોતાની મરજી મુજબ મગજમાં ઝોકો આવ્યો તે થવું જ જોઈએ. એ લોકો ઉન્માર્ગની દેશના કરે ત્યાં શું બાકી રહે ? શિથિલતા આચરે છે છતાં બચાવ છે. પોતાની શિથિલતા અધર્મ છે એમ જાહેર કરે તો બચાવ છે. શ્રાવકો આરંભ–પરિગ્રહ–વિષય–કષાયનો ધંધો કરે, શ્રાવક માર્ગથી દૂર રહે છે 'કોઈકનું પડે ને મને જડે' એ બુદ્ધિ રાખે. પણ 'तं निंदे तं च गरिहामि' એમ બોલે છે. પ્રરૂપણા તો ૪થે ૧૩ સુધી એક સરખી હોય. શ્રાવકો પ્રરૂપણા તો પોતે ગમે તેમ આચરે છતાં માર્ગની જ કરે, ધર્માચારને બતાવે. આ શાસનની સ્થિતિ બતાવી. હવે જગતની સ્થિતિ બતાવે છે.

સૂર્યનો સખત તાપ, અનિયમિત વરસાદ અને રોગોનો ઉપદ્રવ

तविहिंति खरं रविणो, नो वरिसिस्संति समुचियं मेहा ।
रागायंकारी य, विहविस्संति जणनिवहं ॥ १० ॥

સર્વઋતુનો આધાર સૂર્યના કિરણો ઉપર. સૂર્ય પણ સખ્ત તાપ કરનારા થશે, જેટલું તપે તેટલું જ ઢળે, જેટલા પ્રમાણમાં તીવ્ર તાપ થાય, તેટલા પ્રમાણમાં વૃષ્ટિ હોય, પણ તેટલી વૃષ્ટિ વરસશે નહિ. સમુચિત નહિ વરસે. તપાવે અહીં ને વરસાવે દરિયામાં. વરસે એવે વખતે કે અનાજ પાકીને તૈયાર થયું હોય વખતે ઘોઈ નાખવા વરસે. અનાજમાં દૂધ થવા વખતે વરસે નહિ. અગવડ ઉદ્યમને ઓલો કરે છે. વરસાદની પૂરી સ્થિતિ ન હોય ત્યાં કૂવા, તળાવ, નહેર ઉપર આધાર રાખે છે. મેવાડને આધાર નહેર ઉપર છે. વરસાદ આવે તે વખતે પાણી ભરી લે, ગાઉ ગાઉના તળાવો ભરી રાખે. જયસમુદ્ર–સરોવરોને સાગર નામ આપેલાં છે. પર્વતના ભાગો ભરી દીધા છે. અગવડ ન હોત તો ઉદ્યમ ન કરત. રોગ

આતંક થયો ને ઝટ તરત જીવનો અંત લાવે. રોગ લાંબો કાળ ચાલે, આતંક જલ્દી જીવનો નાશ કરે, તે ઘર ઘાલે તેમ તેની દવા દાકતરખર્ચ વધારે થશે. મારી, મરકીઓ કે જેના ઉપાય કરવાનો વખત જ નહિ, તે મનુષ્યના સમુદાયને ઉપદ્રવ કરી ખલાસ કરશે.

उस्सिंखलखलजणढोलणाहिं, अभिमिस्सठंठथघडणाहिं ।
पाविस्सइ खणमेत्तंपि, नेव सोक्खं विसिदृठजणो ॥ ११॥

દુષ્કાળ પડે ત્યારે મનુષ્યને પંચાત હોય, ગીધડાને પંચાત ન હોય. ગીધડાને તો વધારે મરે તો વધારે આવાનું મળે. તેમ સારા મનુષ્યો દુષમાકાળમાં ક્ષણ પણ સુખ નહિ પામે. ઉચ્છૃંખલ એટલે સાંકળ તોડીને નીકળેલો હાથી ઉચ્છૃંખલ કહેવાય, તેમ મર્યાદા છોડનારા લોકો ઉછૃંખલ કહેવાય. ખલ એટલે દુષ્ટ, સાંકળમાં નહિ, તેવાઓ આખો દહાડો કુથલી કરશે. બકીને બેસી નહિ રહે, પણ અનર્થ ઉત્પન્ન કરવા, ઉપતાપના રસ્તા કરવા, પીડાઓ કરે. પ્રમાદમાં આપણે આવીએ તો પીડા કરે જ ને? અનર્થની ઘટના આપણા માટે શા માટે કરે? અનિમિત્તે પીડા કરે, ખલ પુરુષો વગર કારણે અનર્થકારી વર્તનો કરે તેને લઈને શ્રેષ્ઠ પુરુષોને ક્ષણમાત્ર સુખ નહિ મળે.

वाससहस्सा इह पक्कवीसइं जाव दोसपरिहीणं ।
दुप्पसहंतं चरणं, पवित्तिहि भरहखेत्तंमि ॥ १२ ॥

મારવાડનો પ્રદેશ નિર્જળ કહેવાય. સારૂં ઝાડ ન ઉગે છતાં કૂવામાં ઊંડી પણ પાણીની સેર વહે. મારવાડમાં સેર નથી હોતી તેમ સમજે તો ભૂલ થાય છે. તેમજ રસાળ જમીનો નથી, તેમ કહો તો કામ ન લાગે. તેમ ગુરુની આવી સ્થિતિ દેખી શાસન નથી, એમ કહે તો ચાલે નહિ, પણ ૨૧ હજાર વરસ સુધી દુપ્પહસૂરિ સુધી ભાવચરિત્ર રહેશે. તેમ જૈનશાસન ત્યાં સુધી રહેવાનું છે. ઉપર જણાવેલ દોષો, આ જ ભરતક્ષેત્રમાં દોષહીન ચારિત્ર શ્રીદુપ્પસહસૂરિજી સુધી સંપૂર્ણપણે રહેવાનું. આમ પાંચમા આરાની સ્થિતિ જણાવી. આવો પંચમઆરો અનેક દુઃખ સ્વરૂપ હોવા છતાં પણ ભગવાનનું શાસન તે પાંચમા આરાના છેડા સુધી જયવંતુ વર્તશે. શાસનના છેડા સુધી નજીક મોક્ષગામી આત્માઓ હશે. જે શાસનની આજ્ઞા આરાધી ત્રીજે ભવે મોક્ષે જશે. તો આપણે પણ સંસારનું દુષમાકાળનું સ્વરૂપ સમજી ધર્મારાધન વિશેષ પ્રકારે કરવા ઉદ્યમવંત બનવું.

ચરમ-શાસનપતિ-શ્રી મહાવીર-દેવની
અંતિમ-દેશના

(દીપાલિકાપર્વ)

જીવ સુખને ઇચ્છે છે.

पुमर्था इह चत्वार:, कामार्थौ तत्र जन्मिनाम्। अर्थभूतौ नामधेयादनर्थौ परमार्थत:॥ (ત્રિ૦ ૫૦ ૧૦ સ૦ ૧૩ શ્લો૦ ૨૯)

કાલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, શ્રીત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્રમાં ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવની છેલ્લી દેશના જણાવતાં પુરુષાર્થોનું વર્ણન કરે છે. અંતિમદેશના કયી? પંચાવન પુણ્યવિપાકને જણાવનારાં અધ્યયનો, પંચાવન પાપવિપાકને જણાવનારાં અધ્યયનો તથા છત્રીશ નહિ પૂછાયેલા પ્રશ્નો (**पच्चूसकाल समयंसिसंपलिअंकनिसण्णे पणपन्नं अज्झयणाइं कल्लाणाफलविवागाइं पणपन्नं अज्झयणाइं पावफलविवागाइं छत्तीसं च अपुट्ठवागरणाइ वागरित्ता** (કલ્પ૦ સૂ૦ ૧૪૭) એ છેલ્લી દેશના કે શ્રીકલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન અત્રે કહે છે તે? એવી શંકાના સમાધાનમાં જાણી લેવું કે આ કહેવાય છે તે દેશના અને અધ્યયનાદિ જે કહેવાય તે નિરૂપણ, કથન વગેરે. વ્યાખ્યાન અને કથનમાં અત્યારે પણ ભેદ તો ખરો જને? સભામાં થાય તે વ્યાખ્યાન અને સામાન્યથી વગર સભાએ ભેગા થયેલાઓને કહેવાય તે કથન. તેવી રીતે ભગવાન પણ સમવસરણમાં, પરિષદમાં દે તે દેશના: તે વિના કહ્યું તે નિરૂપણ-કથન. શ્રીકલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન જે ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવની છેલ્લી દેશના કહે છે તે માનો કે સમવસરણમાંનો ભગવાનનો છેલ્લો સંદેશો, છેલ્લો ઢંઢેરો છે.

છેલ્લો ઢંઢેરો

એ છેલ્લો ઢંઢેરો જાહેર કરતાં પહેલાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જણાવે છે કે **मुण्डे मुण्डे मतिर्भिन्ना** મસ્તકે મસ્તકે જુદી જુદી મતિ હોય છે કે તેથી દરેક બાબતમાં મતભેદ હોય છે. પણ એક બાબત એવી છે કે જેમાં કોઈની મતિમાં ભેદ નથી, એમાં મતભેદ કે વિચારને અવકાશ જ નથી ચાહે તો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જીવ હોય, ચાહે પંચેન્દ્રિયનો જીવ હોય, ચાહે

તો નારકીનો જીવ હોય, ચાહે તો દેવતાનો જીવ હોય પણ જીવ માત્રને ઇચ્છા સુખની છે. (**सव्वे पाणा पियाउया सुहसाया दुक्खपडिकूला अप्पियवहा पियजीविणो जीविउकामा, आचा०, उत्त० नेमि० पृ० १२८ सव्वे वि०**) એમાં લેશ પણ મતભેદ નથી, કોઈ જીવ દુઃખની ઇચ્છા કરતો નથી, સૌ સુખ જ વાંછે છે. દરેકના પ્રયત્ન, ધર્માધર્મ, વૃત્તિપ્રવૃત્તિ જે કહો તે સુખને જ માટે છે. સુખ મળો, ન મળો તે વાત જુદી છે પણ ઇચ્છા અને આચરણા સુખની, સુખ માટેની છે. આ એક મતિ માત્ર શબ્દમાં દૃશ્યમાન છે.

પદાર્થની વાત એટલે કે સ્વરૂપની વાત આવે ત્યાં મતિમાં ભેદો પડી જાય છે. દેશને આઝાદી મળે, આબાદી મળે એમાં તમામ નેતાઓ એક મત છે પણ આઝાદી કોને કહેવી ત્યાં મતભેદ. તે જ રીતે જીવમાત્રને સુખની ઇચ્છા છે એ વાત ભેદ વિનાની છે, પણ સુખ કોને કહેવું ત્યાં મતભેદ, કેટલાક જીવો આત્માના સ્વાભાવિક સુખને ઇચ્છે છે, જ્યારે કેટલાક જીવો પૌદ્ગલિક સુખને ઇચ્છે છે. જીવોનો એક વર્ગ પૌદ્ગલિક સુખને ઇચ્છે છે એટલે કે કામને ઇચ્છે છે. ઇંદ્રિયોનાં સુખને ઇચ્છે છે, તેને અંગે સ્વર્ગાદિ ઇચ્છે છે. જીવોનો એક વર્ગ આત્માના સુખને એટલે કે મોક્ષને ઇચ્છે છે. આ પ્રકારે ઇચ્છા જેમ ભિન્ન છે તેમ તેના રસ્તાઓ પણ ભિન્ન છે. રસ્તો જુદો તેમ તેની ગાડી પણ જૂદી, એક માર્ગની ગાડી બીજા માર્ગને કામ ન લાગે. સાધ્યના જૂદાપણાને અંગે સાધનો પણ જૂદાં જ હોય.

અર્થ કઈ ધારણાએ પેદા કરાય છે?

મોક્ષનું સાધન ધર્મ છે, જ્યારે કામનું સાધન અર્થ છે. કદાચ કોઈ કહે કે 'અર્થને માત્ર કામનું સાધન કેમ કહો છો? ધર્મનું પણ સાધન છે કેમકે દેરાસરો, પૂજા, પ્રતિષ્ઠા, પ્રભાવના, તીર્થયાત્રા, સંઘ ભક્તિ, સ્વામિવાત્સલ્ય, ધર્મમહોત્સવો વગેરે અર્થથી જ થાય છે. અર્થથી ધર્મનાં કાર્યો થાય એ વાત ખરી, પણ અર્થ પેદા કરતી વખતે ધારણા કઈ છે? તમે શાક લેવા જાઓ છો ત્યારે દીંટાં, છોતરાં પણ સાથે જ આવે છે ને! તમે કાંઈ દીંટાં, છોતરાં લેવા ગયા નથી પણ એ સાથે આવે જ, પરંતુ મુખ્ય મુદ્દો તો શાક લેવાનો છે; તેમ અર્થ પેદા કરતી વખતે લાગણી કયી છે તે તપાસો! પૂજા, પ્રભાવનાદિની

મનોવૃત્તિ છે કે સંગ્રહની, લોભની, પરિગ્રહની તીવ્રવૃત્તિ છે. અર્થોપાર્જનની પ્રવૃત્તિ વખતે વૃત્તિ કઈ છે.

જો પોતાને દ્રવ્યની જરૂર ન હોય અને ધર્મ માટે જ કમાતા હો તો તો ધર્મ તેમ કરવાની ના કહે છે, કેમકે ધર્મ એટલે ઇચ્છાનો ત્યાગ. ધર્મ માટે પૈસા પેદા કરવા એટલે તો જાણી જોઈને કચરામાં પગ મૂકવો અને પછી પગ ધોવા બેસવું તેના જેવું છે. પૈસો શું ધર્મ સંસ્થાને આપી દેવા મેળવો છો? પૈસો કમાવાનો હેતુ ધન, ઇજ્જત, સાહ્યબી વગેરે વધારવા તથા વારસદારોને આપી જવાનો છે ને! પેદા કરેલા, સંચય કરેલા અર્થમાંથી સદુપયોગ કરી શકાય એ ખરૂં પણ ત્યાગના પરિણામ હોય તો દ્રવ્યનો સદુપયોગ થઈ શકે.

ધર્મનો વારો કયારે રાખ્યો?

જો ત્યાગના પરિણામ ન હોય તો ત્યાંય દેવોત્તરમંદિર જેવું થાય. કલકત્તા તરફ એવો રિવાજ છે. ત્યાં દેવાલય કરાવે તો તેની આવકમાંથી કુટુંબ નભે એવું ધારણ પણ છે. દેવોત્તર એટલા માટે કે ઘરધણીને વેચવાનો કે લેણદારને ટાંચની સત્તા નહિ. આપણે ત્યાં એ છે કે ધન ધર્મ માટે કમાવાનું નથી. ધર્મ એમ પણ કરવાની ના કહે છે.

કમાયેલા ધનમાંથી ધર્મ થઈ શકે જરૂર, પણ ઘરમાં ચૂલો સળગાવવાનું કાર્ય કાંઈ ભિખારી, માગણ વગેરે માટે થતું નથી. ચૂલો તો ઘરનાને ભોજન માટે રસોઈ કરવા સળગાવાય છે. રસોઇ થાય, ખવાય, ઢોળાતાં ફેંકતાં બચે અને સૂઝે તો ભિખારીના ભાગ્યમાં સમજવું, તેમ અહીં પણ કમાવાય, ઘરના ખાનપાન ભોજશોખના ખરચા કઢાય, વસ્ત્રપાત્ર, ફર્નીચર, અલંકારાદિ વસાવાય, ફેશનનની ફીશીઆરીને પહોંચી વળાય અને બચે અને સૂઝે તો 'ધર્મમાં પણ આપવું પડશે' એમ થાય, એમ થાય તો અપાય. રસોઈમાં ભિખારીનો વારો છેલ્લો રાખ્યો, તેમ અહીં પણ છેલ્લે જ રાખ્યો છે! ધર્મને અંગે વિચાર કયારે થાય છે? શરીર, કુટુંબ, નાત, જાત, ઇજ્જત વગેરે તમામને અંગે વિચારો પ્રથમ; સૌ છેલ્લો વિચાર ધર્મને માટેનો?

મેડહાઉસના દરદીના બોલ્યા સામે ડોકટરો જુએ નહિ.

ધર્મ અમૂર્ત છે, મૂર્તિમાન નથી તથા મહેર ધરાવનારો છે એટલે તમે જે શબ્દો, ધર્મને અંગે દરેક પ્રસંગે વાપરો છો તે તે ખમે છે; નહિ તો તમારા શબ્દો જોતાં તો ઉંબરે અને ઘરમાં તો શું

પણ તે આંગણેય ન આવે. એ કયા શબ્દો? 'ફુરસદ નથી!' દુનિયાના દરેક કામમાં તમને ફુરસદ મળે પછી તે ધંધાનું હોય, લગ્નનું હોય, મરણનું હોય, કોઇ સાજામાંદાને જોવાનું હોય: વ્યવસાય વધારે હોય, તો પણ ફુરસદ મેળવાય અને સામાયિકની વાત આવે, તો 'ફુરસદ નથી!' પૂજાની વાત આવેતો, 'ફુરસદ નથી!' પ્રતિક્રમણની કે દર્શનની કે કોઇપણ ધર્મકાર્યની વાત આવેતો તમે ગોખી રાખ્યું છે કે 'ફુરસદ નથી!' તમે ધર્મને ફુરસદીઓ રાખ્યો! આવો નાગો જવાબ સાંભળી ધર્મ આંગણેય આવે ખરો?

ફુરસદ નથી.

મહાનુભાવો! પણ ધર્મ સમજે છે કે મેડહાઉસમાંના દરદીના બોલ્યા સામે ડોકટરથી જોવાય નહિ. અને જુએ તો તે ડોકટર નહિ. ડોકટર સમજે છે કે બિચારો વાયુગ્રસ્ત છે એટલે દરદી કહે કે 'ખબરદાર! અંદર આવવું નહિ!' તો પણ ડોકટર એની લવરીને લક્ષ્યમાં લે નહિ તેથી એની ઓરડીમાં જાય અને ઉપચાર પણ કરે.

ધર્મ પણ સમજે છે કે આ જીવો બિચારા મોહમદિરાના નશાથી છાકટા બનેલા છે તેથી આવો ભામટો જવાબ આપે છે. 'ફુરસદ નથી' એમ કોઇને કહેવાય ખરૂં? કેટલું અપમાન! અને તમે તો વારંવાર એ જ કહો એ ધર્મનું ઓછું અપમાન? પણ ધન્વંતરિધર્મ તમારા બકવાદને લક્ષમાં લેતો નથી. જો એ એવું લક્ષમાં લે તો જેમ પેલો દીવાનાના બકવાદને લક્ષમાં લે તો તે ડોકટર જ નહિ તેમ અહીં પણ મોહમદિરાથી ઉન્માદવશ બનેલાના પ્રજલ્પવાદને લક્ષમાં લે તો તે ધર્મ જ નહિ.

શિક્ષકનું રાજીનામું સ્વીકારાયું.

પેલા શિક્ષકનું દૃષ્ટાંત મનનીય છે. એક કોટ્યાધિપતિ શેઠે પોતાના પુત્રને કેળવવા ઘેર એક શિક્ષક રાખ્યો. શિક્ષક માટેનો તમામ પ્રબંધ શેઠે પોતાના ખર્ચે જ કરી દીધો. રહેવાને સ્થાનમાં બંગલો આપ્યો, ખાનપાન પણ ત્યાં, વસ્ત્રાદિની ફીકર પણ શેઠને, તબિયત બગડે તો ઔષધની વ્યવસ્થા પણ ત્યાં જ: તાત્પર્ય કે શિક્ષકના જીવનને એટલું નિશ્ચિંત બનાવ્યું કે જેથી તે પોતાના પુત્રને સારી રીતે કેળવી શકે, જેથી પોતાનો પુત્ર વાસ્તવિક કેળવણી સહેલાઇથી મેળવી શકે.

શિક્ષકની તહેનાતમાં નોકર, ચાકર, ગાડી તમામ હાજર રાખ્યું. શા માટે? પુત્રને બરોબર કેળવવા. પાંચેક વર્ષ પસાર થયાં.

એક વખતે તે છોકરાને પાનની જરૂર પડી એટલે એકાદ રૂપિયો આપી તે શિક્ષકને કહે છે: "માસ્તર! તમે જ્યારે આવો ત્યારે પાન લેતા આવજો." પેલા શિક્ષકને માઠું લાગ્યું: એને એમ થયું કે "શું આ મને નોકર સમજે છે?' તરત તેણે રાજીનામું લખી શેઠને આપ્યું. શેઠે રાજીનામું વાંચ્યું. તેમાં કારણ જણાવ્યું ન હોતું. શેઠને નવાઈ લાગી કે આટઆટલી સગવડ છતાં, પાંચે વર્ષે આજે અચાનક આ શિક્ષક રાજીનામું આપે છે એવું કયું કારણ ઊભું થયું છે?

તેણે શિક્ષકને બોલાવી કારણ પૂછ્યું: શિક્ષકે કારણ જણાવ્યું: શેઠે તરત જ પગાર ચૂકવી રજા દીધી. કેમકે શેઠને લાગ્યું કે 'હવે તો રહે તોય આ શિક્ષક રાખવા યોગ્ય નથી.' વાત પણ ખરી, પાંચ વર્ષમાં એ શિક્ષકે શીખવ્યું શું? 'આ શિક્ષક છે કે નોકર છે' એટલો ભેદ પણ જે ન સમજાવી શકે તે શિક્ષક કામનો શું? જેનામાં અક્કલ નથી એને અક્કલ આપવા તો શિક્ષક રખાય છે ને! એ છોકરાએ 'પાન લાવવાનું બતાવ્યું.' એ ખામી ટાળવાની ફરજ શિક્ષકની હતી. નહિ કે રાજીનામું આપવાની.

બે કાંટા, બે ત્રાજવાં રાખે તે કેવો ગણાય?

ધર્મ પણ સમજે છે કે, 'મારે આ જીવોને તૈયાર કરવાના છે એટલે 'કુરસદ નથી' એવું બોલે છે એવી ફરિયાદ હોય? એ જીવો એવા છે માટે તો મારી જરૂર છે' ને દુનિયા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, રાગદ્વેષ વિનાની હોત તો તો ધર્મની જરૂર જ શી હતી?

કોર્ટમાં જવું પડે, દવાખાને જવું પડે, મરણમાં જવું પડે, કયાંક અકસ્માત થાય ત્યાં જવું પડે એ તમામ પ્રસંગોમાં દુકાને તાળું મારીને પણ જવાય; પણ પૂજા, વ્યાખ્યાન, સામાયિક, પૌષધ, જાત્રા વગેરેમાં 'કુરસદ નથી' એમ કહેવાય! ધર્મને તમે કુરસદના કાંટે રાખ્યો છે અને દુન્યવી કાર્યોને જરૂરના કાંટે રાખ્યાં છે. દુનિયામાં જે વેપારી બે જાતનાં કાટલાં, બે ત્રાજવાં રાખે તે કેવો ગણાય? પણ ધર્મ તમારી દયા ખાવા યોગ્ય હાલત સમજે છે. થોડા સમયથી ગાંડા બનેલાના બોલ્યા સામે ડોકટર ન જુએ તો અનાદિકાલથી મોહમાયાની

મદિરાથી ઉન્મત્ત બનેલાના બખાળા સામે ધર્મ ન જુએ. માટે તો તમે 'કુરસદ નથી' કહો, ધક્કા મારો તો પણ ધર્મ તો પોતાનું કાર્ય કરવાનો, કરવાનો, કરવાનો.

ધણીધોરી વગરની હાલતમાં આધારભૂત કોણ?

આ તો થઈ ધર્મના સ્વરૂપની વાત, પણ તમારે વિચારવાનું બરૂં કે નહિ? તમારે ધર્મની કિંમત સમજવાની જરૂર છે. દુનિયાદારીનો નિયમ છે કે બેઠેલા રહેલાને ઢોડવું ભાગવું તેવા પ્રસંગે કેમ બને તેનો ખ્યાલ ન આવે. રોજ માલમલીદા ખાનારને ભૂખ કેમ વેઠાય તેનું ધ્યાન ન આવે: નીરોગીને વૈદ્યની જરૂરિયાતની કલ્પના ન આવે. તેવી રીતે કંચનથી તમે ભરેલા છો, કુટુંબથી પરવરેલા છો, સ્ત્રીઓની સેવાથી પોતાને ખુશ-ખુશાલ માનો છો, કાયાથી જોરદાર છો એટલે તમને ભવિષ્યનો ખ્યાલ આવતો નથી.

આ ચારે ચીજો (કુટુંબ, કંચન, કાયા, કામિની)માંથી એક પણ ચીજ આગળ જવાબ દેનારી છે કે કેમ તેનો કદી વિચાર સરખો કર્યો? આ ચારેય ચીજ નિકાસના પ્રતિબંધવાળી છે. દેશાંતરે જનાર માટે નિકાસના પ્રતિબંધવાળી મિલ્કત શા કામની? જે વખતે ભવાંતર કરવો પડે ત્યારે દુર્ગતિથી કોણ બચાવશે? નિરાધારપણામાં ધણી-ધોરી વગરની પરિસ્થિતિમાં આધારભૂત કોણ? એક માત્ર ધર્મ જ.

છેલ્લે જે મોક્ષ આપે તે ધર્મ.

દુનિયામાં આ રીતે ધર્મ જરૂરી છે. ધર્મ કહેવો કોને? **જેના છેડે મોક્ષ હોય તે ધર્મ**: તદ્ભવે, એક, બે ચાર ભવે કે કેટલાક ભવે પણ જેના છેડે મોક્ષ જરૂર હોય તે ધર્મ. જેના છેડે મોક્ષ ન હોય તે ધર્મ જ નથી. આટલું લક્ષ્યમાં લેશો તો સહેલાઈથી સમજી શકશો કે **આત્મીય સુખ એટલે મોક્ષ, તેનું સાધન ધર્મ** તથા **પૌદ્ગલિક સુખ એટલે કામ, તેનું સાધન અર્થ**. મોક્ષ તથા કામ એ સાધ્ય છે જેનાં ધર્મ તથા અર્થ એ સાધન છે. મોક્ષનું સાધન ધર્મ છે, ધર્મનું સાધ્ય મોક્ષ છે: કામનું સાધન અર્થ છે: અર્થનું સાધ્ય કામ છે. અર્થ, કામ, ધર્મ અને મોક્ષ આ ચાર પદાર્થો જગતમાં જાણીતા છે. જગત્ માત્ર શબ્દ સમજે છે અર્થાત્ શબ્દમાં

તમામ એક મત છે. સ્વરૂપની વાત આવે ત્યાં મતભેદ, કેમકે સ્વરૂપની સમજણમાં સ્ખલના રહેલી છે.

પુરુષાર્થનો અર્થ.

દુનિયાના વ્યવહારમાં વપરાતા શબ્દો તરફ નજર કરશો તો આ વાત તરત સમજાશે. શરીરમાં લાહ્ય લાહ્ય સળગતી હોય છતાં પણ તેને 'શીતળા' કહેવામાં આવે છે. સ્વાદમાં ખારૂં છે છતાં 'મીઠું' કહેવાય છે, અને જે કશાય કામમાં નથી આવતો છતાં તેને મંગળવાર કહેવામાં આવે છે. આ તો જાણો છો ને! તે જ રીતે કોઈ કહે કે અર્થ, કામ, ધર્મ, તથા મોક્ષ એ ચારેય પુરુષાર્થ છે. તેમાં બે, ચાર, પાંચ લાખ કમાણા તો અર્થ નામનો પુરુષાર્થ સાધ્યોને! ચોરી લૂંટ કરી ભલે પણ પૈસો મેળવ્યો એય પુરુષાર્થ તો ખરોને! રંડીબાજી કરી એય 'કામ' નામનો પુરુષાર્થ સાધ્યોને! આવું વિચારનારે પુરુષાર્થનો અર્થ સમજવાની જરૂર છે. અહીં પુરુષ એટલે 'મનુષ્ય' નથી, 'નર' કે 'નારી' નથી પણ 'જીવ' છે. જીવ માત્ર, આ ચારને સાધ્ય ગણે છે. ચાહે તો એકેન્દ્રિયનો જીવ હોય કે ચાહે તો પંચેન્દ્રિય જીવ હોય, ચાહે તો દેવતાનો જીવ હોય કે ચાહે તો નારકીનો જીવ હોય, તેઓનાં સાધ્યનું વર્ગીકરણ, અર્થ, કામ, ધર્મ તથા મોક્ષ એ ચાર છે.

અર્થ નામથી અર્થ : પર્યવસાને અનર્થ છે.

દેવાધિદેવ શ્રી મહાવીર ભગવાન્ પોતાની છેલ્લી દેશનામાં, છેલ્લા ઢંઢેરામાં જણાવે છે કે જગતના જીવોના ચાર સાધ્ય છેઃ અર્થ, કામ, ધર્મ તથા મોક્ષ. આથી જીવોના બે વર્ગ પડી શકે. એક વર્ગ આત્મીય સુખ માટે પ્રયત્ન કરનારો, જ્યારે એક વર્ગ પૌદ્ગલિક સુખ માટે પ્રયત્ન કરનારો. આત્મીય સુખ તે મોક્ષ : તેનું સાધન ધર્મ; પૌદ્ગલિક સુખ તે કામ : તેનું સાધન અર્થ.

દુનિયા આ ચારેયને પુરુષાર્થ કહે છે. સંસ્કૃતમાં શિયાળાને શિવ કહે છે. શિવ એટલે ઉપદ્રવરહિતપણું. શિયાળો તો ઉપદ્રવથી ભરેલી અને ઉપદ્રવ કરનારી જાત છે. એ જ રીતે અર્થ પુરુષાર્થ ફક્ત નામથી અર્થ છે પણ પર્યવસાને તો અનર્થ છે : અનર્થરૂપ છે.

સોનું શું સ્વાસ્થ્યનું ચિહ્ન છે?

સોનું ચડે ત્યારે શરીર જાડું દેખાય, લાલ સુરખ સરખું અને

ચકચકતું દેખાય પણ તેથી એ સોનું શરીરની તંદુરસ્તી રૂપ ગણાશે? એ સોનું જો ન ખેસાડાય તો સડો જ થાય; તેવી રીતે અર્થ તથા કામ નામના પુરુષાર્થો જો ન અટકાવાય તો તેઓ અનર્થરૂપ જ છે.

ન વિરમવા યોગ્ય એક મોક્ષ જ છે.

ત્યારે જેને છેડે અનર્થ ન હોય, જે સ્વતંત્ર અર્થમાં સમર્થ હોય એવો પુરુષાર્થ કયો? એવો પુરુષાર્થ મોક્ષ છે. મોક્ષ મેળવી આપનાર સાધના ધર્મ છે. તે ધર્મના સંયમાદિ દશભેદ છે.

खंती अ महवऽज्जव मुत्ती तवसंजमे अ बोद्धव्वे। सच्चं सोचं आकिंचणं च बंभं च जइ धम्मो॥ (द० नि० गा० २५०)

દુનિયા જેને અર્થ માની (પુરુષાર્થ માની) તેની પાછળ દોડે છે તેનાથી તો વિરમવું જ જોઈએ. **सव्वाओ परिग्गहाओ वरेमणं, सव्वाओ मेहुणाओ वरेमणं** પરિગ્રહથી તથા મૈથુનથી સર્વથા વિરમવું તે વ્રત છે. એટલે અર્થ તથા કામ તો હોય છે; તેથી તેનાથી વિરમવાનું છે. બૂરી વસ્તુ, સાચો પદાર્થ, વાસ્તવિક તત્ત્વ તે જ ગણાય કે જેનાથી વિરમવાનું હોય નહિ. ધર્મ એ મોક્ષનું સાધન જરૂર, મોક્ષ માટે તે આદરવા યોગ્ય, બાકી એ પણ છેવટે તો છોડવાનો છે. હોડીનો ઉપયોગ નદી પાર ઉતરવા પૂરતો છે. સામે કાંઠે ગયા પછી હોડીને ગળે બાંધીને કોઈ ઘેર લઈ ગયું? રેલ, વાહનનો ઉપયોગ સામા પાદર સુધી, પછી? પછી તેમાંથી ઉતરવાનું જ. મોક્ષ જ સાચો પુરુષાર્થ છે કેમકે તેનાથી વિરમવાનું નથી. મોક્ષ એટલે આત્મીય પ્રાપ્તિનું સુખ જ્યાં છે તે પરમધામ. એ સુખ પાછું ન જાય, ન પલટાય, બગડે પામે ન તેમાં કોઈ પણ ફેરફાર થાય.

આ ત્રિવિધ રૂપ સામે ઘડોંચાડે, માટે ધર્મ એ દૃષ્ટિએ પુરુષાર્થ અને ત્યાં સુધી તે ઉપાદેય.

ધર્મ ના માટે દશ પ્રકારે છે, હવે વધુ વર્ણન અગ્રે વર્તમાન.

● ● ●

ચરમ-શાસનપતિ-શ્રીમહાવીર-દેવની

(૨) અન્તિમ દેશના

(દીપાલિકાપર્વ)

અર્થસ્તુ મોક્ષ પર્યેકો ધર્મસ્તસ્ય ચ કારણમ્ । સંયમાદિર્દશવિધઃ,
સંસારાબ્ધેસ્તિતારણઃ ॥ ૧ ॥ (ત્રિ૦ ૫૦ સ૦ ૧૩ શ્લો૦ ૨૬)

સુખની ઇચ્છાને અંગે મતભેદાદને અવકાશ જ નથી.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ભવ્ય-જીવોના ઉપકારને માટે ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્રની રચના કરતાં દશમા પર્વમાં ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવની રચનામાં તેમની છેલ્લી દેશનાનું નિરૂપણ કરે છે. શ્રી મહાવીરદેવે કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું: પોતાની મોક્ષની સ્થિતિ નિયત કરી. 'મોક્ષ જ શાશ્વત્ સુખનું ધામ છે અને તે ધર્મથી સાધ્ય છે. એવો છેલ્લો ઢંઢેરો, છેલ્લો આદેશ, છેલ્લી શિખામણ' જે કહો તે, એ તારક દેવાધિદેવે સકલ સંઘને જણાવ્યું. પંચાવન કલ્યાણવિપાકના અધ્યયનો, પંચાવન પાપવિપાકના અધ્યયનો, છત્રીશ અપૃષ્ટપ્રશ્નો જે કહ્યાં તે દેશના નહિ, પણ તે નિરૂપણ કહેવાય. બારે પર્ષદા વચ્ચે, સમવસરણમાં બિરાજમાન થઈને જે કહેવાય તે દેશના અને સામાન્યથી સમુદાય સમક્ષ જે કહેવાય તે કથન. એ દેશનામાં ભગવાને જે કહ્યું, જે આદેશ કર્યો, જે ઢંઢેરો જાહેર કર્યો તેને કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ ભવ્યાત્માઓના હિતાર્થે પ્રકાશે છે.

દરેક જીવોની ઇચ્છા, ધારણા, મનોરથ, પ્રાર્થના ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. ઇચ્છાદિકમાં દરેક જીવોની મતિ વહેંચાઈ ગઈ છે. એક વસ્તુ મતભેદ વગરની છે અને તે 'સુખ'. એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિયપર્યંત, નારકીથી દેવતાપર્યંત કોઈ જીવ એવો નથી કે જેને સુખની કામના (ઇચ્છા) ન હોય. દરેક ગતિમાંના જીવને, દરેક જાતિમાંના જીવને, જીવ માત્રને, ઇચ્છા માત્ર સુખની જ છે. સુખની ઇચ્છાને અંગે મતભેદ કે સાધ્યભેદને અવકાશ જ નથી.

આત્મીયસુખ તથા પૌદ્ગલિકસુખ વચ્ચે આકાશ જમીનનું અંતર છે.

દરેક જીવ સુખ ઇચ્છે છે એ વાત ખરી પણ એ શબ્દ માત્રથી. જ્યાં

સુખના સ્વરૂપની વાત આવે ત્યાં ભેદ પડી જાય છે. શબ્દથી તો જેમ ઝવેરી હીરો ઇચ્છે છે, તેમ બાળક પણ હીરો ઇચ્છે છે, પણ ઝવેરી જે હીરો ઇચ્છે છે તેમાં તથા બાળક જે હીરાની ઇચ્છા રાખે તેમાં મહાન્ અંતર છે. બાળકની પાસે વીંટીમાંનું નંગ રાખો (હીરો રાખો) અને ઝુમરના કાચનું લોલક રાખો તો તે બાળક હીરો માનીને કોને લેશે ? પેલા નંગને નહિ અડે પણ કાચના લોલકને જ પકડશે. જેમ ઝવેરી હીરાનો ગરજુ છે, તેમ બાળક પણ છે, પરન્તુ તે બાલ્યવયવશાત્ હીરાના સ્વરૂપને જાણતો નથી, સમજતો નથી, તે જ રીતિએ તમામ જીવો સુખના અર્થી છે, દુઃખના અર્થી કોઇ નથી, આટલું છતાં સુખના સ્વરૂપને સમજનાર વર્ગ અલ્પ છે. સુખ બે પ્રકારનું છે : એક આત્માનું સ્વાભાવિક (ઘરનું) સુખ અને બીજું પૌદ્ગલિક (બહારથી મેળવેલું કૃત્રિમ,) સુખ. જેમ કાચના લોલક તથા ખાણના હીરા વચ્ચે રાતદિવસનો ફરક છે, તેમ આત્મીય સુખ એટલે સ્વાભાવિક સુખ તથા પૌદ્ગલિકસુખ એટલે કૃત્રિમ સુખ વચ્ચે આકાશ જમીનનું અંતર છે.

સિદ્ધોનું સુખ.

કયું સુખ ઇચ્છવું એ જ પ્રશ્ન મહત્ત્વનો છે. એક વખત અલ્પ હોય તો પણ પ્રાજ્ઞ મનુષ્ય તો સ્વાભાવિક સુખની જ ઇચ્છા કરે; કૃત્રિમ સુખની ઇચ્છા કરે નહિ. મોક્ષનું સુખ તો કેટલું છે ? શાસ્ત્રકારે એનું પ્રમાણ આ રીતે બતાવે છે કે : આ જગતમાં વધારેમાં વધારે સુખ અનુત્તર વિમાનમાં ગણાય છે. અનાદિ કાલના અતીત કાલમાં અનુત્તર વિમાનના અનંત દેવાએ જે સુખ ભોગવ્યું, વર્તમાનમાં જે ભોગવે છે, અનાગતકાળે દેવો જે સુખ ભોગવશે તે બધાને એકઠું કરીએ અને તેનો અનંતી વખત વર્ગ કરીએ તે, અને સિદ્ધ પરમાત્માના એક સમયના સુખને અર્ધા ભાગે કરતા જઇએ તો તે સુખથી પણ પેલું અનંતાવર્ગવાળું સુખ અનંતમા ભાગે છે. (णत्थि अत्थि माणुसाणं त सोक्खंणवि य सव्वदेवाणं । जं सिद्धाणं सोक्खं अव्वाबाहं उवगयाण ॥१३॥ जं देवाणं सोक्खं सव्वध्दापिंडियं अणंतगुणं । ण य पावइ मुत्तिसुहं णंताहिं वग्गवग्गूहिं ॥१४॥ सिद्धस्स सुहो रासी सव्व ध्दापिंडिओ जइ हवेज्जा । सोऽणंतवग्गभइओ सव्वागासे ण माएज्जा ॥१५॥ ઔપ૦ પૃ૦ ૧૯૬)

ચડતો ચોખો.

એક બ્રાહ્મણ ઉપર એક રાજા પ્રસન્ન થયો અને 'માગ, માગ, માગે તે આપું !' એમ કહ્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું: "રાજન્! અમે તો ભિક્ષુક, અમારે ગામ, નગર, ખેતર, પાદર ન જોઈએ: જો આપ પ્રસન્ન થયા હો ચડતો ચોખો આપો.' ચડતો ચોખો એટલે આજે ચોખાનો એક દાણો, કાલે બે દાણા, પછી ચાર, પછી આઠ, પછી સોળ એમ બમણા દાણા સમજી લેવા. હવે પ્રથમ આરંભમાં તો ન જણાય પણ આગળ વધતાં એ ચડતો ચોખો આપવામાં તો રાજ પણ ડૂલ થઈ જાય!

મનુષ્ય સંખ્યા.

અઢીદ્વીપમાં ગર્ભજ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા જણાવવા શાસ્ત્રકારે છન્નુ વખત બેવડા અંકો કરવાનું કહ્યું છે અર્થાત્ છન્નુ વખત જેને ભાગી શકાય તેવી સંખ્યા (अ-सर्वस्तोका मनुष्याः, षण्णवति च्छेदनकच्छेदराशिप्रमाणत्वात् (प्रज्ञा० पृ० ११९), आ-अथवा एकं रूपं स्थापयित्वा ततः षण्णवतिवारान् द्विगुणद्विगुणीक्रियते कृतं च सद्यदि तावत्प्रमाणो राशिर्भवति ततोऽवसातव्यमेष षण्णवतिच्छेदनकदायी राशिरिति। विचा० र० पृ० ९८) એમ કરવાથી બત્રીશ અંક આવે. ઉદાહરણ તરીકે દશ હજારના પાંચ અંક, દશ લાખના સાત અંક તેમ બત્રીશ અંક આવે (?) જ્યારે ચડતે ચોખે કે બેવડું કરે આ સ્થિતિ, તો અનંતી વખત વર્ગનું તો પૂછવું જ શું! વર્ગ તો જાણો છો ને! ૪ × ૪=૧૬, ૧૬ × ૧૬=૨૫૬ પાછા ૨૫૬ ને ૨૫૬ ગુણવા પડે. હવે વિચારી જુઓ કે સિદ્ધનું સુખ કેટલું! જીવનું સ્વાભાવિક શાશ્વત્ સુખ મોક્ષમાં છે.

'ભવ્ય' એવો ચાંદ કોને મળે ?

પૌદ્ગલિક સુખથી ટેવાયલાઓ કેટલીક વખત કહે છે : 'મોક્ષમાં સુખ શું ? નહિ ખાવાનું, નહિ પીવાનું, નહિ પહેરવા ઓઢવાનું, નહિ હરવા ફરવાનું, કોઈ કહેશે કે ત્યાં સુખ શું ?' એ બિચારાઓને સુખ કેવલ ખાનપાનાદિમાં જ દેખાય છે. નાનાં બચ્ચાંને આબરૂની સમજણ હોતી નથી એટલે એ તો એમ જ કહેવાના કે 'આબરૂના શું ફાકડા ભરાય છે, તે શું ઢીંચાય છે, કે શું પહેરાય ઓઢાય છે!' એ બચ્ચું 'આબરૂ એ અપૂર્વ ચીજ છે' એમ જાણતું નથી, તેની

કિંમત ખાવાપીવાના હિસાબે આંકે છે. તે જ રીતે અહીં પણ પુદ્ગલાનંદીઓ મોક્ષનું સુખે સમજવાનું પણ સામર્થ્ય ધરાવતા નથી. અનાદિકાલથી જીવી કર્મની ગુલામીથી અને પુદ્ગલની પરાધીનતાથી ટેવાઇ ગયા છે, અને તેથી તેવાઓની દૃષ્ટિ તેવી જ રહે છે.

બકરાંનાં ટોળામાં ઉછરેલો સિંહ, બકરાંનાં ટોળાંને જ પોતાનું કુટુંબ માને છે. તે જ રીતે અનાદિ કાલથી કર્મની જંજિરોથી જકડાયેલાઓને, પુદ્ગલની પરાધીનતાથી પલોટાયેલાઓને મોક્ષની ઇચ્છા થવી, મોક્ષ મેળવવાનો અમલ થવો તો દૂર રહ્યો, પણ મોક્ષનું નામ સાંભળવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડયું છે. આટલી વાત ધ્યાનમાં લેવાથી, શ્રી તીર્થંકરદેવે પ્રથમ પરીક્ષામાં પસાર થનાર માટે જે પ્રમાણપત્ર (સર્ટિફિકેટ) રાખ્યું તેનું મૂલ્ય સમજશે. એ પ્રમાણપત્ર કયું ? એ ચાંદ કયો ? ભવ્ય !

એ ચાંદ કોને મળે, શાથી મળે ? 'મોક્ષ છે' એમ માનવું એથી એ ચાંદ મળે. 'મોક્ષ' અસ્તિત્વને માનનાર એ ચાંદનો અધિકારી થઈ ચૂકયો. છોકરો જ્યાં સુધી તદ્દન નાદાન હોય ત્યાં સુધી 'આબરૂ'ની કલ્પના પણ એને હોય નહિ : જરા સમજણો થાય એટલે એને કાંઈક એમ થાય કે 'આબરૂ છે.' 'આબરૂ છે' એમ માનતો થાય એટલે એ સમજણો ગણાય, તેમ અહીં પણ હજી કરતો કરાવતો કાંઇ નથી પણ 'મોક્ષ છે' એટલું માને તે ભવ્ય ગણાય.

જૈન શાસનની પ્રથમ પરીક્ષા જ એ છે. 'મોક્ષ' માત્ર શબ્દાર્થ પૂરતો સમજવો નહિ, જેમકે કીડી, મંકોડી કે કોઇ પણ ત્રસ જીવ જરા દબાણમાં આવે કે છૂટકારો ઇચ્છે એવા મોક્ષની અહીં વાત નથી. સકલ કર્મ રહિત થઈને આત્માએ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રહેવું તેનું નામ મોક્ષ. આવું પણ ધામ છે કે જ્યાં આત્મા શાશ્વત્ અનંતસુખમય સ્થિતિમાં રહે છે અને તેનું જ નામ મોક્ષ (આવ૦ નિ૦ ગા૦ ૯૨૮ થી ૯૩૦), **निस्सेसकम्मविगमो मुक्खो जीवस्स सुद्धरूवस्स । साइ अपज्जवसाणं अव्वाबाहं अवत्थाणं** (ઓ૦ પ્ર૦ ગા૦ ૮૩) એ 'મોક્ષ' છે એટલું માને તે ભવ્ય !

ભવ્યત્વ, શુક્લપાક્ષિક, સમકિતી, એ ચાંદોનું ફળ.

હવે પ્રશ્ન થશે કે ભવ્યત્વનો ચાંદ મળ્યાથી ફાયદો શો ? કેમકે રાજદરબારી ચાંદ, ઇલ્કાબ મળે છે, એટલે તો ચાંદું પડયા જેવી હાલત

થાય છે. જેમ ચાંદું પડે એટલે એમાંથી રસી વહ્યા જ કરે: તેમ સરકારી ચાંદ મળે એટલે દરેક નાના મોટા પ્રસંગે તેણે પૈસા ભરવામાં અને કામ કરવામાં ઊભું જ રહેવું પડે, આગળ થવું જ પડે. આ ચાંદ એવો નથી. અહીં તો જેને એ ચાંદ મળ્યો એને માટે મોક્ષ નક્કી થઈ ગયો. એ જીવને, 'ભવ્ય' ઈદ્રિકાબધારી જીવને મોક્ષ મળવાનો, મળવાનો અને મળવાનો જ!

હવે એ જીવ આગળ વધે, મોક્ષ માન્યા પછી, મોક્ષ માટે ક્રિયા કરે, એ ક્રિયા ભલે સરખી કરે કે અવળી કરે પણ મોક્ષ માટે કરે તેને બીજો ચાંદ 'શુક્લપાક્ષિક' નામનો મળે. 'चरमे पुद्गलावर्त्ते यतो यः शुक्लपाक्षिकः। (योग० बि श्लो० ७२) જેમ શાસનમાંનો આ બીજો ચાંદ મેળવનારને એક પુદ્ગલપરાવર્ત્ત સમયની અંદર જ મોક્ષ મળે, મોક્ષ મળે જ. પછી આગળ વધે, મોક્ષ માટે જ બધી ક્રિયા કરે, બીજી બધી ક્રિયાને નકામી માને, મોક્ષને પરમ તત્ત્વ માને, તેના જ માટે તમામ પ્રવૃત્તિ કરે, તે જ હેતુએ શુદ્ધ ગુરુ, શુદ્ધ ધર્મને માને એટલે ત્રીજો ચાંદ 'સમકિતી' એ નામનો મળે.

'સમ્યક્ત્વધારી' ચાંદ મેળવવાનું ફળ અર્દ્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત સમયની અંદર મોક્ષ નક્કી જ. अंतोमुहुत्तमित्तंपि फासिअं हुज्ज जेहिं सम्मत्तं। तेसिं अवड्ढपुग्गल, परिअट्टो चेव संसारो॥ (नवत० गा०५३)॥ દુનિયાની વાત તરફ નજર કરીએ, કલ્પવૃક્ષ કે ચિંતામણિ સાંપડે અગર કોઈ દેવ પ્રસન્ન થાય તો મળવામાં બાકી રહે? માગનાર ચૂકે એ વાત જુદી. તેમ જૈનશાસન પણ એવું છે કે માગનાર ચૂકે તો ચુકયો! એ તો કહે છે: 'તું મોક્ષ માગ! મોક્ષનો મનોરથ કરે તો મોક્ષ પણ મારે મેળવી દેવો! મોક્ષ માટેના પ્રયત્નમાં તન્મય થા તો અર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્ત જેટલા સમયની અંદર મોક્ષ મેળવી દેવો.

તમે સુખને ભોગવો છે કે સુખ તમને ભોગવે છે?

આવો મોક્ષ મેળવે કોણ? ઇચ્છે અને તેના માટે પ્રયત્ન કરે તે. મોક્ષ ઇચ્છે કોણ? દુનિયાદારીમાં જોઇએ છીએ કે ભાગ્યશાળી જો ઉંઘમાંથી ભડકીને ઉઠે તો તેના મોંમાંથી ઇંદ્રાસન શબ્દ નીકળે અને બદભાગીઓ જો ઉંઘમાંથી ભડકીને ઉઠે તો તેના મોંમાંથી 'નિદ્રાસન' શબ્દ નીકળે; તે જ રીતિએ અહીં પણ ભાગ્યવાન જીવો આત્માના જ

સુખને માગે અને ભાગ્યહીન જીવો પૌદ્ગલિક સુખને માગે.

આથી જીવોના બે વર્ગ : એક આત્માના સુખને વાંચ્છનારો વર્ગ અને બીજો પૌદ્ગલિક સુખને વાંચ્છનારો વર્ગ. આત્મીય સુખ (મોક્ષ) મેળવવાના સાધ્યનું સાધન ધર્મ છે : પૌદ્ગલિક સુખ (કામ) મેળવવાના સાધ્યનું સાધન અર્થ છે. આ રીતે અર્થ, કામ, ધર્મ, અને મોક્ષ એ ચારને પુરુષાર્થ જગતમાં કહેવામાં આવે છે. કોઈ પણ જીવ, આ ચાર સિવાયના સાધ્યવાળો નથી. પુરુષ એટલે જીવ. આ ચાર (અર્થકામાદિ) સાધે છે માટે તેને પુરુષાર્થ કહેવામાં આવે છે. જગત્ આખાની સાધના ચાર પ્રકારની છે.

શ્રીમહાવીરદેવ છેલ્લા ઢંઢેરામાં ભવ્યાત્માઓના ઉપકાર માટે ફરમાવે છે કે સાધના તે જ કહેવાય કે જેનું ફલ સારૂં હોય. તમારા દુનિયાના વ્યવહારને તપાસો ! કોઈ છોકરાએ આંગળી કાપી, માથું અફાળ્યું કે ટાંટીઆ ઘસ્યા એ પણ ઉદ્યમ તો ખરો જ ને? પણ પરિણામ શું ? પૌદ્ગલિક સુખો એટલે પરાધીનતાની બેડીમાં જકડાવું તે. પ્રાચીન કાળના લોકો હજી તેવા સુખને ભોગવતા હતા આજે તો તમે સુખને નથી ભોગવતા, પણ સુખ તમને ભોગવે છે. તમે કહેશો કે જીવ સુખને કે સુખ જીવને મળે તેમાં ફેર શો ? 'ફલાણા શેઠની નાતના અમે' તથા 'અમારી નાતના એ શેઠ' આ બેમાં ફરક ખરો કે નહિ ? પ્રથમના વાકયમાં મહત્તા શેઠની છે, પછીના વાકયમાં મહત્તા નાતની છે. પ્રાચીન કાળના મનુષ્યો સુખને ભોગવતા હતા.

શ્રેણિકાદિ દૃષ્ટાંત.

શ્રેણિક જેવા રાજકુમારને ગાંધીઆણાનો ધંધો પણ આવડતો હતોને ? અભયકુમાર જેવો રાજકુમાર શ્રેણિકનો મુખ્યમંત્રી, પાંચસેં પ્રધાનોનો અધિપતિ, રાજ્યધુરા વહન કરનારો, તે વિશાલાનગરીમાં, ચેડા મહારાજાના મહેલની પાસે, એક નહિ પણ સર્વ ચીજ વેચવાની દુકાન ખોલે, તેવો વેપાર મહિનાઓ સુધી ખેલે છતાં કોઈથી ઓળખાય નહિ. વિચારો કે સંયોગ ઉપર એમનો કેટલો અને કેવો કાબૂ ! એવા ટેવાયેલા કે સુખ ભોગવવાના પ્રસંગે ભોગવે પણ વિષમ વખતે સુખને એક બાજુ ધકેલી પણ દે.

શાલિભદ્ર સરખા કે જેમને શ્રેણિકના ખોળામાં બેસતાં, જરા-

વારમાં પ્રસ્વેદ છૂટી જાય અને એ જ શાલિભદ્ર અગ્નિથી ધખધખતી શિલા ઉપર અનશન કરે! આ જીવો સુખને લાત પણ મારી શકતા હતા. તેઓ સુખના સ્વામી હતા, સેવક નહોતા. ધન્નાજી જેવાએ વાત માત્રમાં 'કહેવું તો સહેલું, કરનારને ખબર પડે કે કેટલું મુશ્કેલ!' આટલું પોતાની પ્રિયતમાના (શાલિભદ્રની બહેનના) મુખે સાંભળવા માત્રમાં સંસારનો પરિત્યાગ કર્યો, સંયમ લીધું, પાળ્યું, અને અનશન કરી સદ્ગતિ સાધી. તાત્પર્ય કે તેઓ સુખને ભોગવતા હતા. આજે તમને સુખ ભોગવે છે.

રોજ શાક ખાવાને ટેવાયલા તમને દશ તિથિ શાકનો ત્યાગ કરવો પડે તેમાં મોટી મૂંઝવણ! ખાવું ન ભાવે! શાક વિના ગળે ન ઉતરે, લૂખું ગળે અટકે, આયંબિલ ન થાય, આ દશા! કહો, ખોરાકને તમે ખાઓ છો કે ખોરાક તમને ખાય છે? જે ખોરાકને ખાય તેને આ ન ભાવે, આ ભાવે, આયંબિલ ન થાય, એવું ન હોય. એવું જેને થાય તેની ગણતરી ખોરાકથી બંધાયેલામાં ગણાય. હવે પોતાની સ્થિતિ પોતે જ વિચારી લો કે, પૌદ્ગલિક સુખને અંગે પણ તમે સુખ ભોગવો છો કે સુખ તમને ભોગવે છે? તમે ખોરાક ખાઓ છો કે ખોરાક તમને ખાય છે?

જેઓ સુખને ભોગવનારા છે, તેઓ સુખ આવે ત્યારે વિવેક-પૂર્વક ભોગવી શકે છે, પોતાની ઇચ્છાઅનુસાર એને બાજુએ બેસેડી પણ શકે છે. અને સુખ ચાલ્યું જાય કે ન્યૂન થાય તો તેને તે માટે ઓરતો થતો નથી: જેઓ ખોરાકને પોતે ખાનારા છે, તેને કદી 'આ ન ભાવે' એવું થતું નથી, જે પ્રસંગે જે મળ્યું તે ગળે ઉતરે જ, પછી તે ચોપડ્યું હોય કે લૂખ્ખું હોય, એવો આત્મા ષડ્રસ ભોજન જેવા આનંદથી જમે તેથી અધિક આનંદથી આયંબિલ પણ કરી શકે. જે બિચારાઓ સુખથી ભોગવાય છે, તેઓ સામાન્ય સુખમાં પણ છટકી જાય છે, અને જરા ઓછું થતાં હાયવોય કરવા મંડી પડે છે અને દુઃખ આવે ત્યારે તો માથાં ફોડે છે! જે પામરો 'આ તો નથી ભાવતું, લૂખું ખાતાં ગળે અટકે છે' એવું કહે છે, તેવાઓ ખોરાકથી બંધાયેલા સમજવા.

કયો ચાંલ્લો વલ્લભ છે ?

પુરુષાર્થ ચાર કહેવામાં આવ્યા પણ વાસ્તવિક પુરુષાર્થ કયો ? શબ્દથી તો કેસર, કંકુનો પણ ચાંલ્લો કહેવાય અને કાળી મેંશનો પણ ચાંલ્લો કહેવાય, પણ કોઈને ચાંલ્લો કરવા જાઓ તો તે કયો પસંદ કરશે ? કયો સમજશે ? કેશર, કંકુનો કે કાજલનો ? કાજલનો પણ કહેવાય તો ચાંલ્લો જ, છતાં તે ગણાય અનિચ્છનીય. ત્યારે શબ્દમાત્ર ઉપયોગી ગણાય નહિ પણ રહસ્ય તરફ જોવું જોઈએ. સાચું સુખ આત્મીય છેઃ પૌદ્ગલિક સુખ, સુખ કહેવાય ભલે પણ તે કૂતરા મારવામાં વપરાતી ઝેર મિશ્રિત બરફી જેવું છે. પૌદ્ગલિક સુખો લાગે ગળ્યાં, મીઠાં પણ વિપાકે ભયંકર છે, દારૂણ છે, દુર્ગતિમાં તથા દુર્ગતિની પરંપરામાં જીવને જકડી રાખનારાં છે.

ધર્મ આવશ્યક, અવશ્યમેવ પણ કયાં સુધી ?

આત્મીય સુખ સર્વાંશે કયાં છે? મોક્ષમાં. આત્માનું સંપૂર્ણ, સર્વદા રહેનારૂં સુખ મોક્ષમાં જ છે. માટે મોક્ષ જ સાચો પુરુષાર્થ છે. મોક્ષ જ એક જ પુરુષાર્થ છે. રહેજે તર્ક થઇ શકે કે 'અર્થ તો અનર્થરૂપ તથા કામ વિપાકે ભયંકર છે' એટલે એને તો હેય ગણી પુરુષાર્થની ગણનામાં વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ ન લેવાય તે સમજ્યા. પરન્તુ ધર્મ તો મોક્ષનું સાધન હોવા છતાં એનેય એ ગણનામાં નહિ ? ધર્મ માટે કહેવાય છે કે તે ધન પણ દે, કામ પણ દે અને મોક્ષ પણ દે તો પછી એ તો ઉપાદેયની કોટિમાં ખરોને ?" જરૂર.

ધર્મ મોક્ષનું સાધન અને આદરણીય, પણ તે કયાં સુધી? ગોળનો રવો લાવો તેમાં તો બારદાન કાપી અપાય છે પણ શાકમાં દીટાં, છોતરાં તો તોલમાં સાથે જ આવે છે, શાકની કિંમતમાં જ તોલાય છે છતાં તેને ગળે ઉતરાય છે ? કેળાં કે મોસંબી છોલીને કોઇ વેચે છે ? એની છાલ એનું રક્ષણ છે. તમે ખાતી વખતે તો કાઢી જ નાખોને ? તેમ ધર્મ ઉપાદેય ખરો, છતાં ગળે બાંધવાનો નહિ ! ચમકતા ના ! ખુલાસો આવે છે. શાસ્ત્ર જેમ ધર્મ કરવાનું કહે છે તેમ છોડવાનું પણ કહે છે. ધર્મ છોડવો ? હા ! ક્યારે ? ઘોડા ઉપર બેસીને તમે ગ્રાહકને ઘેર જાઓ પણ આંગણે ઘોડો છોડી દો કે ઘરમાં ય લઇ જાઓ ? ઘોડાનું કામ હોય ત્યાં સુધી તે રખાય.

ધર્મની જરૂર કયાં સુધી ?

ધર્મ પણ કુટુંબના, અર્થના, સંયોગના, શરીરના ભોગે પણ કરવાનો, આચરવાનો જરૂર પણ સર્વ કર્મથી મુક્ત થવાય ત્યાં સુધી જ એની આવશ્યકતા. ધર્મનું કામ કર્મમાત્રથી મુક્તિ મેળવી આપવાનું. મુક્તિ મળે પછી ધર્મની જરૂરિયાત નથી. મોક્ષમાં ધર્મની જરૂર નથી. જ્યાં અધર્મ નથી, ત્યાં ધર્મની જરૂર હોય જ નહિ. સંસારમાં અધર્મ છે તેથી ધર્મ કરવાની આવશ્યકતા છે. જો કે ધર્મ પુરુષાર્થ છે પણ આટલી હદે એટલે મોક્ષના પગથિયાં સુધી. સ્ત્રી ચૂલો સળગાવેલો રાખે પણ રસોઈ થાય, થઈ રહે ત્યાં સુધી : પછી લાકડાં ભર્યે જાય તો રંધાયેલું દાઝે અને એ રસવતી કરનારી મૂર્ખી ગણાય. રસોઇ થાય ત્યાં સુધી લાકડાની જરૂર, પણ રસોઈ થઈ ગઇ. ભાણામાં રસોઈ આવે પણ લાકડાં નહિ.

જૈનદર્શન ને ઇતરદર્શનમાં ધર્મના લક્ષણમાં ભેદ.

ધર્મ મોક્ષનું સાધન છે. (**चतुर्वर्गे ऽग्रणीर्मोक्षो. यो० शा०**) માટે તે પુરુષાર્થ જરૂર અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ સુધી આચરવાની પણ જરૂર છે. અહીં જરા ઝીણવટમાં પણ ઉતરવું પડશે. અન્ય દર્શનીઓ કહે છે કે 'જેનાથી સંસારમાં ઉદય મળે અને સિદ્ધિ પણ મળે તે ધર્મ. જૈનદર્શન કહે છે કે, 'જેનાથી સ્વર્ગ મળે તથા અપવર્ગ (મોક્ષ) મળે તે ધર્મ. (યોગ૦) તર્ક થશે કે આ બે માન્યતામાં ફરક શો ? ભાઈ પણ માનો જણ્યો અને બ્હેન પણ માની જણી. ફરક ખરો કે નહિ ? માસી તથા ફોઇમાં ફરક ખરો કે નહિ ? ઇતર દર્શનીઓ દેવલોક માટે પણ ધર્મ કરવાનો કહે છે એટલે કે મોક્ષની જેમ દેવલોકને (સ્વર્ગને) પણ સાધ્ય માને છે, જ્યારે જૈનદર્શન દેવલોકને પ્રાપ્ય માને છે; પણ સાધ્ય તો મોક્ષને જ માને છે. ખેડૂત ખેતી કરે છે તેમાં ઉદ્દેશ અનાજ મેળવવાનો છે, ઘાસ મેળવવાનો નથી, ઘાસ ઉગે છે ખરું : તે જ રીતિએ ધર્મ કરવામાં ઉદ્દેશ મોક્ષનો છે પણ સ્વર્ગાદિ પ્રાપ્ય છે. ઇતર મન્તવ્યમાં સ્વર્ગ પણ ઉદ્દેશ તરીકે છે. ઇતરમન્તવ્ય તથા જૈનમન્તવ્યમાં ફરક આ છે. **દૃષ્ટિ ફેરવો ! દિશા બદલો !! ભાન થયું હોય તો ગુલાંટ મારો !!!**

જૈનદર્શન ધર્મને સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ નથી માનતું પણ સ્વતંત્ર

પુરુષાર્થ મોક્ષ મેળવવાના સાધનરૂપ પુરુષાર્થને અવશ્યમેવ માને છે. મોક્ષપુરુષાર્થ તો એવો કે ફળ્યો તે ફળ્યો, મળ્યો તે મળ્યો પછી કદી ટળે નહિ, તેમાં લેશ પણ ઉણપ આવે નહિ. ચાંલ્લા બે પ્રકારના–કેશર કંકુના તથા કાજલના. તેમ અર્થ, કામ પણ કહેવાય પુરુષાર્થ. અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ કાજલના ચાંલ્લા જેવા છે; જેને વ્હાલા હોય તે ગડબડ કરે, પણ શાસ્ત્રકાર તો એ બેને હેય જ કહે છે. અરે, ત્યાં સુધી કહે છે કે તે નામ માત્ર 'અર્થ' છે કિન્તુ 'અનર્થ' છે. પરમ અર્થ તો મોક્ષ જ છે, અને તેના સાધન સ્વરૂપે અર્થ ધર્મ જ છે.

એક વકીલ જરા ભાંગ વગેરે પીને આવેલો. તે ન્યાયાધીશ પાસે દલીલ કરતાં પોતાના અસીલને બદલે પ્રતિપક્ષના લાભની દલીલબાજી કરવા લાગ્યો. ઢોઢ કલાક વાણી પ્રવાહ ચાલુ રહ્યો. વકીલ જરા પંકાતો હતો, એટલે આશ્ચર્ય વચ્ચે ન્યાયાધીશે પણ ધૈર્યથી શ્રવણ કર્યું. એના અસીલે એક ચીઠ્ઠી લખી મોકલી, તે વાંચતાં વકીલને ભાન આવ્યું અને તેણે બાજી પલટી. તેણે એવી ગુલાંટ મારી, 'માઈ લોર્ડ, આટલો લાંબો વખત મેં આપનો લીધો છે તે મારા અસીલના લાભ માટે જરૂરી છે, કેમકે પ્રતિપક્ષનો વકીલ આ બધી દલીલો આપની પાસે રજુ કરવાનો જ, પણ તે ઉચિત નથી, કેમકે 'એમ કહીને તેના પ્રતિકાર રૂપ પાછું અસીલના લાભમાં પોતાનું વક્તવ્ય શરૂ કર્યું. આચાર્યમહારાજ ભવ્યાત્માઓને આ રીતિએ ગુલાંટ મારવાનું, દૃષ્ટિ ફેરવવાનું ફરમાવે છે.

મોક્ષ જોઈએ તો સાધન ધર્મ આચરે જ છૂટકો!

મોક્ષ પુરુષાર્થ કાંઈ ઘાટવાળો નથી. તમે તેના માટે ઉદ્યમ કરો કે ન કરો, તોપણ તે તો જે સ્વરૂપે છે તે જ સ્વરૂપે છે અને રહેવાનો. મોક્ષ એ ક્રિયાનો વિષય નથી, મનનો, કેવલ મનનો વિષય છે. અજવાળું સારૂં છે, પ્રકાશ આપે છે, હીરો તથા પથ્થર અલગ રૂપે બતાવે છે, સાપ કે વીંછી બતાવે છે, ખાડો, ટેકરો કે સીધી જમીન દેખાડે છે, પણ તે અજવાળું કોથળે, ઘડે કે ગાડવે લેવાય? નહિ. અજવાળું જેઓને સારૂં લાગતું હોય તેઓએ અજવાળાનાં સાધનો મેળવવાં જોઈએ. મોક્ષની પણ ઈચ્છા હોય તો તેના સાધનોને હસ્તગત કર્યે જ છૂટકો. મોક્ષ પ્રાપ્તિનું પરમ સાધન ધર્મ છે, અને મોક્ષ એ આત્માનું સ્વીય સ્વરૂપ–સદંત્તર વિશુદ્ધ સ્વરૂપ માત્ર છે. એ ધર્મ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે

મોક્ષને સાધી શકાય. ધર્મ પોતાને જ્યાં સુધી વહાલો ન લાગે ત્યાં સુધી મોક્ષ થાય નહિ.

સંસારથી તારનાર ધર્મના સંયમાદિ દશ પ્રકાર.

આ મગનભાઈ, આ છગનભાઈ, આ મણિભાઈ એ બરૂં, પણ મનુષ્યત્વ બધામાં વ્યાપક છે, તેમ ધર્મ પોતે જુદો જુદો પદાર્થ નથી, પણ પ્રકારે પ્રકારે વ્યાપક છે. મોક્ષના સાધનરૂપ ધર્મના સંયમાદિ દશ ભેદો છે.

કોઈ કહેશે કે 'અનુકંપા' તથા' માર્ગાનુસારિપણાથી પણ ધર્મ તો કહેવાય છે ને? વાત બરી, પણ અહીં પગથિયા રૂપ ધર્મની વાતનો પ્રસંગ નથી. પુણ્ય લક્ષણ ધર્મની, સ્વર્ગ આપનાર ધર્મની અહીં વાત નથી, પણ સંસાર સમુદ્રથી તારનાર, મોક્ષ આપનાર ધર્મની આ દેશના, ભગવાનની છેલ્લી દેશના શ્રીમહાવીર દેવ શ્રીમુખે, શ્રીસકલ સંઘને, તેવા ધર્મના દશ ભેદ જણાવે છે.

જે ભવ્યાત્મા પુરુષ કે સ્ત્રી, બાલક કે યુવાન્ આ પ્રકારે સમજી સંયમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મને આરાધશે, તે ઉત્તરોત્તર આ ભવ પરભવ કલ્યાણ મંગલિકની માળાને ધારણ કરી પ્રાંતે શિવરમણીની વરમાળા, એ શાશ્વત મંગલમાળાને ધારણ કરશે, એટલે કે મોક્ષ સુખમાં બિરાજમાન થશે.

● ● ●

દિવાળી મહાત્મ્ય અને સ્વપ્નોનો ફલાદેશ.

स्वामिन् स्वप्ना मयाद्याष्टौ दृष्टास्तत्र गजः कपिः।
क्षीरद्रुः काकसिंहाब्जकुम्भा इमे क्रमात ॥ ३० ॥
तदाख्याहि फलं तेषां भीतोऽस्मि भगवन्नहं।
इदि पृष्टो जगन्नाथो व्याचकारेति तत्फलम् ॥ ३१ ॥
विवेकवन्तो भूत्वापि हस्तितुल्या अतः परं।
वत्स्यन्ति श्रावका लुब्धाः क्षणिकर्द्धिसुखे गृहे ॥ ३२ ॥
(त्रि. पर्व १०, सर्ग १३)

હજારો વર્ષ પૂર્વે કહેવાયેલું સ્વપ્નફળ આજે સાચું પડે છે. દુષમાકાળનો દુષ્ટ પ્રભાવ. પરિણામોની ચંચળતા. સુક્ષેત્રે આપેલું દાન ઉત્તમ છે. પાખંડી પૂજાશે અને ગીતાર્થો વિસારાશે, છતાંએ અન્યદર્શનોને મુકાબલે જૈનમત સિંહ સમાન છે અને રહેશે.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ભવ્યજીવોના કલ્યાણને માટે ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષચરિત્ર નામના ગ્રંથની રચના કરતા થકાં તીર્થંકરદેવ, શ્રીમહાવીર ભગવાનના ચારિત્રના લગભગ છેલ્લા ભાગમાં જણાવે છે, કે ભગવાન મહાવીરદેવનું નિર્વાણ જે સમયે સાંભળવામાં આવ્યું હતું, તે સમયે જનતામાં હાહાકાર વર્તાયો ન હતો કે રડારોળ મચી જવા પામી ન હતી. વિચાર કરજો કે "મહાવીર" એટલે નામના જ મહાવીર નહિ, પરંતુ અપૂર્વ આત્મબળવાળા ખરેખરા મહાવીર. તે ભગવાન મહાવીર જેમનો શબ્દ ઝીલી લેવાની લાખો લોકોની તૈયારી હતી, જેમની દયાવર્ષાથી સંસારસાગરના પશુ પક્ષીઓને અભયતા મળી હતી. પરંતુ તે છતાં જે સમયે તેમના નિર્વાણનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે લોકો ચતુર્વિધસંઘ પૌષધ કરે છે, ઉપવાસ કરે છે, અને ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવના અમૃત વરસતી દેશના શ્રવણ કરે છે. જૈનેતર આર્યોના પૂજ્ય પુરુષોના મૃત્યુને માટે તેમના સાહિત્યમાં જુઓ તો જોઈએ તેટલાં શોકનાં વચનો મળી આવે છે. ખ્રિસ્તિ પેગંબરના મરણ માટે ખ્રિસ્તિઓએ પણ આનંદ નથી માન્યો, મુસલમાનોના પેગંબરનું મોત એને પણ મુસલમાનો આનંદનો અવસર માનતા નથી, ત્યારે જૈનદર્શન આરાધનાવાળું મૃત્યુ એને પરમાનંદ ગણે છે.

મૃત્યુનો એ આનંદ કોને ?

મરણપુરુષોનું મૃત્યુ એને પરમાનંદ ગણવાનું કારણ શું ! અને બીજાઓ એ પ્રસંગે શોક કરે છે એનું કારણ શું ? આ પ્રશ્ન તમારા હૃદયમાં વિચારી જુઓ ! એટલે તમોને માલમ પડી આવશે કે અન્યદર્શનોમાં અને જૈનદર્શનમાં શો તફાવત છે ?

બીજાં શાસ્ત્રો એમ માને છે કે ભવસંબંધ સારો છે, માટે ત્યાં જ્યારે તેમના માન્યપુરુષોના ભવસંબંધનો ત્યાગ થાય છે. ત્યારે રડારોળ

ફરી વળે છે, જૈનશાસને ભવસંબંધ સારો માન્યો જ નથી. ભવસંબંધને તજવા યોગ્ય માન્યો છે. માટે જૈનશાસનના માન્યપુરુષો જ્યારે જ્યારે સંસારત્યાગ કરે છે, ત્યારે ત્યારે આનંદ માનવામાં આવે છે.

તીર્થંકર ભગવાનને આલંબન તરીકે સ્વીકારીએ છીએ, તે પણ એટલા જ કારણથી કે એથી આત્માનું હિત થાય છે. જૈનશાસને જણાવેલું એવું ગમે તે પ્રકારનું આલંબન લો, પરંતુ તે સઘળાનો હેતુ આત્મિકકલ્યાણ છે. બીજા કોઈપણ પણ પ્રકારનું આલંબન યોગ્ય માનવામાં આવ્યું જ નથી. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા–એ ચારે પ્રકારનો સંઘ એક એ જ મુદ્દા ઉપર તદ્રુપ છે. આત્માનું સાધન પ્રાપ્ત કરવું એ જ સઘળાનું ધ્યેય છે. જો એ ધ્યેય ચૂકી ગયા તો ધ્યેય ચૂકનારને સંઘમાં ઊભા રહેવાનો કશો અધિકાર જ નથી. શાસનની આ તદ્રુપતા જોવી હોય તો હસ્તિપાળ (પુણ્યપાળ) રાજાને આવેલા સ્વપ્નોની શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલી સંપૂર્ણ સત્ય ઘટના આપણે જોઈ એ.

શાસન સાથે પુણ્યપાળ રાજાની અભેદતા.

શ્રેયાંસકુમારનો ઇતિહાસ તમારા સ્મૃતિપટ ઉપર જરા જાગૃત કરજો! શ્રેયાંસકુમારને અંગે સુબુદ્ધિ નગરશેઠને તથા એક રાજાને સ્વપ્નાં આવ્યાં હતાં, પરંતુ એ સ્વપ્નાંનો માત્ર શ્રેયાંસકુમાર સાથે સંબંધ જોડાયો હતો. તેનો સંબંધ શાસન સાથે જોડવામાં આવ્યો ન હતો, આ વસ્તુ તદ્દન સ્વભાવિક લાગે છે, કારણ કે બીજી વ્યકતિને જે સ્વપ્નાં આવ્યાં હતાં, તે સ્વપ્નાં શ્રેયાંસકુમારને અંગે આવ્યાં હોવાથી તેનો સંબંધ શ્રેયાંસકુમાર સાથે જોડવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે વજ્રસ્વામી, ભદ્રગુપ્તસ્વામી, પુણ્યપાળ રાજાને અંગે જે સ્વપ્નાં આવ્યાં છે, એના પરથી શાસ્ત્રકારોએ તેનો ફલાદેશ આખા શાસનને લાગુ પાડી દીધા છે.

વિચાર કરજો કે સ્વપ્ન રાજાને આવ્યું, સ્વપ્નાનો વિષય પુણ્યપાળનો હતો. છતાં તેનો ફળાદેશનો સંબંધ શાસન સાથે શા માટે જોડાયો છે?

આમ થવાનું કારણ એક જ છે કે પુણ્યપાળરાજા અને શાસન બંને એકરૂપ છે. શાસન અને પુણ્યપાળ રાજા એ બંને ભિન્ન હોઈ

શકતા નથી. સૂર્ય અને સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ ભિન્ન હોઇ શકે નહિ, તે જ પ્રમાણે પુણ્યપાળ અને શાસન પણ જુદા હોઇ શકે નહિ. જે શાસનની સ્થિતિ છે તે જ સ્થિતિ પુણ્યપાળની છે, અને પુણ્યપાળની જે સ્થિતિ છે તે જ સ્થિતિ શાસનની છે. એટલા જ માટે શાસનાધીશ વજ્રસ્વામી, ભદ્રગુપ્તસ્વામી જે શાસનના માલિક છે, તેમને સ્વપ્નાં આવ્યાં છે તેને ફલાદેશ શાસનને લાગુ પડયો છે, શાસનાધીશ, શાસન અને ચતુર્વિધસંઘ કેવા એકતાર છે, એકબીજામાં કેવા તદ્રૂપ છે, એ સઘળું આ ઉદાહરણ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

હવે તમે વિચાર કરો કે આપણે 'શાસન શાસન' બોલીએ છીએ પરંતુ શાસન એ શું છે? શાસન એ કાંઈ દૃશ્યમાન વસ્તુ નથી, એનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખજો.

શાસન મારું, હું શાસનનો

શાસન એ તો એક અવ્યકત–ન દેખાય એવી વસ્તુ છે. શાસનનું જે સ્વરૂપ વ્યકત છે, તે આચાર્ય ભગવાનો દ્વારા સમજી શકાય છે અન્ય રીતે નહિ. તે જ પ્રમાણે પુણ્યપાળ રાજાની પણ એવી જ સ્થિતિ હોવી જોઈએ કે જે પુણ્યપાળનાં સ્વપ્નાં છે તે શાસનનાં સ્વપ્નાં છે. ભગવાન્ શ્રીભદ્રગુપ્તનું જીવનસર્વસ્વ શું હતું તે પહેલાં સમજી લેવું જોઈએ. ઘર, રાજ્ય, રિદ્ધિ, સિદ્ધિ, એમાંનું કાંઈ પણ એમના અંતરમાં વસેલું ન હતું, એમના અંતરમાં એટલું જ વસેલું હતું કે 'શાસન મારું છે, અને હું શાસનનો છું.' એટલા જ માટે તેમને આવેલા સ્વપ્નનો ફલાદેશ શાસનને લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે. ત્યારે હવે વિચારો કે એ રીતે આજના જૈનોનાં સ્વપ્નાં પણ માટે શાસનને લાગુ પાડી શકતાં નથી, કારણ એ છે કે આજે આપણે શાસન સાથે તેટલી એકલતાનતા સાધી શકયા નથી, એનો અર્થ એવો નથી કે આજે દેવગુરુની આરાધના નથી થતી, આજે પણ દેવ, ગુરુ અને ધર્મની આરાધના તો થાય છે, પરંતુ એ સઘળું કુરસદના કામ તરીકે થાય છે. અહીં તમારી દશા પેલા હઠીલા કણબી જેવી છે.

મહાજન મારા માબાપ, પણ મારી ખીંટી તો ન ખસે.

એક કણબી હતો. તેણે પોતાના ખેતરની હદ નક્કી કરતાં

પાડોશીનું પણ અડધું ખેતર પોતાનામાં સમાવી દીધું, અને ત્યાં ખીંટી મારી દીધી. પાડોશીએ જાણ્યું કે આ ભલા સહેલાઈથી ટળી શકે એમ નથી, એટલે પાડોશી મહાજન પાસે ગયો, મહાજનને ફરિયાદ આપી અને પોતાને ન્યાય આપવા વિનંતી કરવા લાગ્યો. મહાજને પેલા કણબીને બોલાવ્યો અને પહેલાં તો ગામની રીત પ્રમાણે ઠપકો આપ્યો કે 'ભલા માણસ! ગામનો વતની થઈને આવી રીતે આડાઈ કરીને પાડોશીઓને હેરાન કરે છે!' પેલા કણબીએ તો જવાબ આપી દીધો કે 'મહાજન મારા માબાપ છે, પણ મારી ખીંટી નહિ ખસે' આજના જગતની સ્થિતિ એવી છે કે પારકાના ખેતરમાં પોતે મારેલી ખીંટી અસેડવી નથી, અને મહાજનને માથે રાખવું છે.

પૌદ્ગલિક શિક્ષણ, પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિ, પૌદ્ગલિક હેતુ આ બધું કાયમ રાખવું છે, અને ધર્મને માથે રાખવો છે, એનું નામ આપણી અને અને શાસનની તન્મયતા જ નથી, અને તેથી જ તમારાં સ્વપ્નાનો સંબંધ શાસન સાથે જોડી શકાતો નથી. શ્રીમાન્ ભદ્રગુપ્તસૂરિજીની શાસન સાથે તન્મયતા અદ્ભુત હતી. શાસન અને શ્રીભદ્રગુપ્તસૂરિજી જુદા હતા જ નહિ. એથી પુણ્યપાળરાજાને જે સ્વપ્નાં આવ્યાં છે તેનો ફળાદેશ ક. સ. શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ મહાવીરચરિત્રમાં જણાવ્યો છે. હવે એમને કયા કયા સ્વપ્નાં આવ્યાં હતાં. ફળાદેશ કેવા પ્રકારનો હતો, તે ફળાદેશ ભગવાન સ્વયં જણાવે છે.

न दौस्थ्ये परचक्रे वा प्रव्रजिष्यन्त्युपस्थिते।
आत्तामपि परिव्रज्यां त्यक्ष्यन्ति च कुसङ्गतः ॥ ३३ ॥

विरलाः पालयिष्यन्ति कुसङ्गेऽपि व्रतं खलु।
इदं गजस्वप्नफलं कपिस्वप्नफलं त्वदः ॥ ३४ ॥

પહેલું સ્વપ્ન હાથીનું આવ્યું હતું અને તે એવા પ્રકારનું હતું, કે હાથીને જ્યાં ત્રણે ઋતુની મજા છે એવી નવી શાળામાં લઈ જાય છે, પરંતુ હાથી એવી નવી શાળામાં જતા નથી, અને જે જાય છે તે પણ નીકળી જૂની શાળામાં પાછા આવે છે. આ હાથીના સ્વપ્નનો ફળાદેશ અહીં શ્રાવકોને લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે, આને તમે સમજી શકશો કે એ સંબંધ કેવળ વ્યાજબી અને વાસ્તવિક પણ છે.

સાધુની આવશ્યકતા શું ?

હાથી મહાબુદ્ધિશાળી હોય છે, તેમ શ્રાવકસંઘ પણ મહાબુદ્ધિશાળી હોય છે. હાથી બુદ્ધિશાળી હોવા છતાં તેને દોરવાને મહાવતની આવશ્યકતા રહે છે, તે જ પ્રમાણે શ્રાવકો પણ મહાબુદ્ધિવાન હોવા છતાં, તેમને ધર્મમાર્ગે દોરવાને માટે મહાવત સમાન એટલે જેમ મહાવત હાથીને માર્ગમાં રાખે છે, તે જ પ્રમાણે શ્રાવકોને માર્ગમાં રાખનાર મહાવ્રતધારી સાધુઓ છે; હાથીને નવી હસ્તિશાળામાં દાખલ કરે છે પરંતુ તેઓ જતા નથી, અને જે જાય છે તે બહાર નીકળી જાય છે, એનો સંબંધ અહીં ગૃહવાસ અને સાધુપણા સાથે છે. હાથીઓ જૂની શાળામાંથી નીકળતા નથી, તેનો સંબંધ શ્રાવકો સાથે એ રીતે સંયોજાયેલો છે કે શ્રાવકો પણ ધન, સમ્પતિ, પરિવાર ઇત્યાદિના લોભથી જૂની શાળારુપી ઘરમાંથી બહાર નીકળતા નથી, અર્થાત્ ચારિત્ર ગ્રહણ કરતા નથી. માણસો સત્તા સમૃદ્ધિ ઉપર મોહ રાખી મૂકે છે, અને એ ઘર ઉપરનો મોહ લોકોથી છોડાતો નથી.

પ્રાચીન કાળની સ્થિતિનો વિચાર કરો, પ્રાચીન કાળમાં દેવતાઓ મનુષ્યો પર પ્રસન્ન થતા, અનેક ઉપભોગનીય વસ્તુઓ શ્રાવકોને આપતા હતા. હજારો દેવતાઓ ચક્રવર્ત્તિની સેવામાં હાજર રહેતા હતા. આ અવસર્પિણની પ્રાચીનકાળની અપૂર્વ રિદ્ધિ હતી.

રિદ્ધિ માત્ર ક્ષણિક છે.

પરંતુ એ રિદ્ધિ પણ સદા સર્વદા ટકવાવાળી તો નથી. જ રિદ્ધિઓ સઘળી જ ક્ષણિક છે, તે પાર્થિવ અને નાશ પામવાના સ્વભાવવાળી છે. આજની દશા તો એનાથીએ વધારે બૂરી છે ! સોનું એ પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિએ મહામૂલ્યવતી વસ્તુ છે, પરંતુ આજે તો તે પણ પડ્યું પડ્યું ધૂળ ખાય છે. સોનાનો ભાવ પણ સટ્ટો રમનારાઓના હાથમાં છે, અને ખેલ કેવો છે તે જુઓ. સટોડીયાઓ ભાવની તેજી કરે જાય અને ભાવ નીચા પાડે; તે ભાવે શરાફો અને વેપારીઓને વેપાર કરવો પડે છે. ચાંદીનો ભાવ ૧૦૭ રૂપીઆ પણ થયો હતો અને ત્યાંથી ઘટીને ૯૩ પણ થયો હતો !

આ બધા દૃષ્ટાંતો ઉપરથી તમે આજની સમૃધ્ધિ કેવી ચંચળ છે તે સારી રીતે જાણી શકશો. ક્ષણિક રિધ્ધિ એ જ એનું લક્ષ્ય છે, રાજ્યનો

કારભાર પણ તેવો જ જુલ્મી હોય તેમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. તેઓ મોટી યોજનાઓ ઊભી કરશે અને પૈસા ઘટશે તો પ્રજા પર કર નાખશે. યુદ્ધો થશે અને દ્રવ્યહાની થાય તો પણ પરિણામ એ જ રીતનું. ક્ષણિક રિદ્ધિસિદ્ધિનો મોહ આમ ખોટો છે, તે છતાં સ્વપ્નમાં દર્શાવેલા હાથીઓ જેમ જૂની હસ્તિશાળામાંથી બહાર નીકળતા નથી, તે જ રીતે બુદ્ધિમાન શ્રાવકો રિદ્ધિસિદ્ધિના ખોટા મોહને વળગી રહી તેઓ જૂની શાળારૂપ ગૃહનો ત્યાગ કરીને ચારિત્ર ગ્રહણ કરતાં નથી.

દુઃષમાકાળનો દુષ્ટ પ્રભાવ.

હાથીઓ જૂની હસ્તિશાળામાંથી બહાર નીકળતા નથી એનો ફળાદેશ આપણે જોઇ લીધો છે. હવે હાથીઓ નવી શાળામાં પ્રવેશે છે તે પણ બહાર નીકળી જાય છે. એનો ફળાદેશ જોઇએ. નવી શાળા તે સાધુપણું છે. પ્રાચીન કાળમાં સત્ય અને જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગમાર્ગ લેનારા હતા, અને તે જ રીતે ત્યાગની ભાવના આરંભમાં ન હોય છતાં, આફતને અંગે સંસારનો ત્યાગ કરી દઇને ચારિત્ર લેનારા પણ નીકળતા હતા. દારિદ્ય આવતું, પત્ની પુત્રો ગુજરી જતા, સંકટ આવી પડતું હતું એટલે દુઃખીને એવી ભાવના થતી કે "અહા! આ સંસાર અસાર છે! હવે તેનો ત્યાગ કરીને ચારિત્ર લેવું એ જ હિતાવહ છે."

શત્રુનું સૈન્ય ચઢી આવતું હતું એટલે એવી ચિંતા રાજાઓને અને તેમના સૈનિકોને પણ થતી હતી કે લડાઈમાં હાર્યા કે જીત્યા જીવ્યા કે મરણ પામ્યા, તેના કરતાં આ સંસાર જ છોડી દઇએ તો કેવું સારૂં? આવા પ્રસંગે પણ ચારિત્ર ગ્રહણ થતું જ હતું. આ પ્રાચીન કાળની વાત કરી, પરંતુ આ તો દુઃષમાકાળ છે. દુઃષમાકાળનો પ્રભાવ જ એવો છે કે તેણે માણસોને દુષ્ટ બનાવી દીધા છે. પત્ની મરી જાય છે તો આ સંસાર પર તેથી ત્યાગભાવના આવતી નથી, પરંતુ તરત જ તે જ ક્ષણે એક પત્ની ચિતા ઉપર બળતી હોય, ત્યાં જ બીજી સાથે સગપણ થાય છે! આ કાળમાં તો માથે ભય આવી પડે છે તેઓથી પણ સંસાર છોડતો નથી, પરંતુ બહુજ વહાલો લાગે છે, કોઇ ચારિત્ર ગ્રહણ કરે તો બીજો જોઇએ એટલા હાથીની પાછળ ભસતા કૂતરા મળી આવે છે, જેઓ એમ બોલતા હોય કે "હવે સાધુ થયા? દુનિયાનું શું ભલું કરવાના હતા, કપાળ! આજના સાધુઓ

તો ભારરૂપ છે!" અને આટલું છતાં હાથીઓ નવી શાળામાં પ્રવેશે છે, પરંતુ પાછા નીકળી જાય છે; એનો ફળાદેશ એ છે કે શ્રાવકો નવી શાળારૂપી ચારિત્રમંદિરમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ દુષ્ટસંસર્ગથી પાછા ત્યાંથી ચાલી જાય છે. વીરલા જ નવી શાળામાં રહી આનંદ ભોગવે છે.

વીરપુરુષોની હસ્તિ તો ખરી જ.

હાથીઓ જૂની શાળામાંથી બહાર નીકળતા ન હતા અને નવી શાળામાં પેસીને બહાર નીકળી જતા હતા, એનો ફળાદેશ આપણે જોઈ લીધો છે. હવે કેટલાક હાથીઓ નવી શાળામાં રહ્યા છે, એવું જે સ્વપ્નમાં દેખાયું છે, તેનો ફળાદેશ તપાસીએ. એનો ફળાદેશ એ છે કે જેમ થોડા હાથીઓ શાળામા રહ્યા છે, તેમ દુઃષમાકાળ હોવાં છતાં પણ એવા વીરપુરુષો પાકશે, કે જેઓ ભગવતી દીક્ષાને અંગીકાર કરશે અને આખો જન્મ પૂરો થતાં સુધી અખંડ ચારિત્ર પાળશે અર્થાત્ લીધેલું ચારિત્ર સંપૂર્ણ રીતે પાળશે. આજે ચારિત્રની સામે આટલા આટલા હુમલાઓ થાય છે. દીક્ષા છોડનારાઓને માટે પૈસા, નોકરી, ધંધો, સ્ત્રી, ગૃહસ્થાશ્રમ બધું દીક્ષાદ્રોહીઓએ તૈયાર રાખ્યું છે, છતાં આવા દુષ્ટમાં દુષ્ટકાળમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે સેંકડો વીરપુરુષો એવા નીકળે છે કે જેઓ એકાંત કલ્યાણકારી દીક્ષા અંગીકાર કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તે આજન્મ પાળીને પોતાને અને જૈનશાસનને શોભાયમાન બનાવી રહ્યા છે.

પારકું દેખાય છે, પોતાનું નહિ?

प्रायः कपिसमा लोलपरिणामाऽल्पसत्त्वकाः ।
आचार्यमुख्या गच्छस्थाः प्रमादं गामिनो व्रते ॥१५॥
ते विपर्यासयिष्यन्ति धर्मस्था इतरामपि ।
भाविनो विरला एव धर्मोद्योगपराः पुनः ॥१६॥
धर्मग्रन्थेषु ये शिक्षां प्रदास्यन्त्यप्रमादिनः ।
ते तैरुपहसिष्यन्ते ग्राम्यैर्ग्रामस्थवौरवत ॥१७॥
इत्थं प्रवचनाज्ञातः परं हि भविष्यति ।
प्लवंगमस्वप्नफलमिदं जानीहि पार्थिव ! ॥१८॥

બીજા સ્વપ્નમાં વાંદરો દેખાય છે. તેનો ફળાદેશ શું છે તે સમજો. એનો ફળાદેશ એ છે કે માણસો વાંદરો જેમ ચંચળ છે, તેના જેવા ચંચળ પરિણામવાળા થવા પામશે,

હવે આજની જનતા સામે જુઓ. કોઈનું દુઃખ જોઈને "અરેરે! બિચારો મરી જાય છે!" એમ કરતાં એ લોકોને વાર લાગતી નથી અને બીજી બાજુએ તે જ માણસ 'પાંચસો રૂપિયા રોકડા આપી સાતસો આપ્યા છે.' એમ લખાવી વઈ વ્યાજ સાથે હજારનો દાવો માંડે છે. અને હુકમનામું થાય કે બીજે જ દહાડે જપ્તીઓ કરીને દેણદારને હેરાન-પરેશાન પણ કરી મૂકે છે. જનતા બીજાની નિંદા કરવામાં આજે તો પ્રવીણ બની ગઈ છે. "અરે ફલાણો! તદ્દન દેશદ્રોહી. ચુંટણીમાં ફલાણાને મત આપી દીધો. હડહડતો દેશદ્રોહ કર્યો!" એવાં વચનો ઉચ્ચારી પારકાની નિંદા કરવામાં કરવામાં જગત તૈયાર છે. આ રીતે નિંદા કરીને નિંદાખોર સામાને સમાજમાં હલકો પાડી શકે છે.

બીજી બાજુએ પોતાનો ભાઈબંધ કે મિત્ર હોય તો તેની ખોટી પ્રશંસા કરતાં પણ વાર લાગતી નથી, "ઓહ! ફલાણાલાલ! પહેલા નંબરના દેશભક્ત! ગાંધીજીના તો જાણે દાસ, દેશની હાકલ થઈ કે લડવાને તૈયાર!" આમ બોલીને પોતાના મિત્રોને વખાણનારા પણ છે. વખોડીને તમે બીજાને સમાજમાં હલકા પાડો છો, અને વખાણીને બીજા આત્માને પ્રસંશાપાત્ર બનાવો છો, પરંતુ એ સઘળામાં તમે શું કર્યું છે, તમારા પોતાના આત્માનું સ્થાન કયાં રાખ્યું છે, તમે તમારૂં કેટલું સુધાર્યું છે; એનો તો કોઇ વિચાર જ કરતું નથી! "ફલાણો માણસ મારે માટે આમ બોલતો હતો. એ મારા પ્રત્યે રાગદ્વેષ રાખે છે અને ફલાણો આમ કરતો હતો." એવું પીંજણ તમે જ્યાં જુઓ ત્યાં સમાજમાં ચાલ્યા જ કરે છે.

ચંચળતા કેવી રીતે ટળે?

હવે આ પરિસ્થિતિનો બચાવ શું છે તે જુઓ. આ બધો ચંચળ-વૃત્તિનો પ્રભાવ છે, પરંતુ એ ચંચળવૃત્તિ સ્થિર કેવી રીતે થાય તેની કોઈપણ શોધ કરવાની તકલીફ લેતું નથી. ધૈર્ય હોય, ધીરતાથી બીજાનું કથન સાંભળવાની વૃત્તિ હોય, સાધુઓનો સદુપદેશ શાંતિથી સાંભળવા જેટલી ધીરજ હોય, તો તેનું પરિણામ એવું આવી શકે છે, કે જેથી ચંચળતાનો અંત આવે.

પરંતુ પહેલી વાત એ છે કે આજે કોઈને ઉપદેશ સાંભળવાનો

અવકાશ નથી. જો કોઈ ને સાંભળવાનો અવકાશ હોય તો તે સાંભળેલું ત્યાંને ત્યાં જ મૂકી જાય છે, જીવનમાં ઉતારતા જ નથી. એટલે એવાઓનો ઉપદેશશ્રવણનું કાંઈ મૂલ્ય નિષ્પન્ન થતું નથી. ધૈર્યવાન હોય તો તે પોતાની સ્તુતિ અથવા નિંદા પણ ચંચળ પરિણામે સાંભળે છે, અથવા તેમ ન થાય તો નિંદા કે પ્રશંસા એક પણ સાંભળતા જ નથી. અને સાંભળવાનો સમય આવી જ પહોંચે કે અનાયાસે ઉત્પન્ન થાય છે, તો પોતાની સ્તુતિ કિંવા નિંદા સાંભળતી વખતે ધૈર્ય રાખે છે.

આજના જનસમુદાયનું માનસ આથી ઉલટું ઉપર દર્શાવ્યું તે પ્રમાણેનું ચંચળ છે, અને આ ચંચળતા એકલા શ્રાવક શ્રાવિકાઓમાં જ હશે એમ ન માનશો. એ જ ચંચળતાથી આચાર્યાદિક પણ ઘેરાએલા હશે દુઃષમાકાળ. ચાલતો હોવાથી અને સંઘયણની ખામી હોવાથી શાસનના માલિક આચાર્યભગવાનો તે પણ વ્રતમાં પ્રમાદવાળા થવાના, સ્વપ્નમાં વાંદરો દેખાયો તેનો આ રીતે ફળાદેશ છે. જેમ વાંદરો ચંચળ છે, તે જ પ્રમાણે જનતા પણ ચંચળ પ્રકૃતિવાળી–ચપળ પ્રભાવવાળી થશે, અને તેમના જીવનમાં પણ ચંચળતાની જ છાપ જણાશે. આજે પ્રત્યક્ષ રીતે આપણે આ પરિણામ જોઈ રહ્યા છીએ, એટલે આ સ્વપ્નનો ફળાદેશ કેવો સત્ય છે એની આપણને ખાતરી થશે.

પ્રવૃત્તિ અને પદ્ધતિ.

સ્વપ્નમાં બીજું એ દૃશ્ય જણાય છે કે વાંદરાઓ કે જે ચંચળ-વૃત્તિના છે તેઓ બીજાઓને અડપલાં કરે છે, એનો ફળાદેશ એ છે કહેવાતા જૈનઆચાર્યો પણ ધર્મમાં રહેલા શ્રાવકોને વિપર્યાસ–વિપરીત કરી નાખશે ! જૈનશાસનમાં પ્રવૃત્તિ નથી પરંતુ પદ્ધતિ છે. ઢુંઢીયાઓના સંપ્રદાયમાં શાસ્ત્રોથી નહિ કહેવાએલા એવા સમકિતોનો સ્વીકાર થએલો છે. તેઓ ચોથમલનું સમકિત, છોગમલનું સમકિત એવું કહે છે. એ જ પ્રમાણે આ પતિતપાવન જૈનશાસનમાં પણ એવા આચાર્યાદિક થશે કે જેઓ બીજા દર્શનોમાં રહેલા ભદ્રિક ભવ્યજીવોનો વિપર્યાસ કરી નાખશે. શાસ્ત્રે આ એક સામાન્ય લક્ષણ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ તે તમોને જણાવતાં, તેની સાથે જ બીજી એક મહત્ત્વની વાત તમોને સ્મરણમાં રખાવવાની જરૂર છે. બધા જ આચાર્યાદિકો એવા થશે અથવા એવા છે એમ માની

લેવાનું નથી. કોઈ કોઈ એવા પણ થશે કે જેઓ ધર્મમાં અને ધર્મકાર્યોમાં જ દૃઢ ઉદ્યમવાળા હશે. અને અપ્રમાદપણે શાસનસેવા એ જ તેમનું ધ્યેય હશે; છતાં ઉપરનું જે લક્ષણ કહ્યું છે તે સામાન્યપણે સમજવાનું છે.

શાસ્ત્રકારોએ તો 'जिनपन्नत तत्त' એવું સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે. શાસ્ત્રકારોએ ચોથમલનું સમકિત એમ કહ્યું જ નથી છતાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય ચોથમલનું સમકિત સ્વીકારે છે! શાસ્ત્રોના શબ્દે શબ્દને વફાદાર રહેવાનો જૈનસાધુનો ધર્મ છે. જૈનશાસનનો રક્ષણહાર તે જૈનસાધુ છે. આટલું છતાં જૈનસાધુ થઈને શાસ્ત્રે ન કહેલા શાસ્ત્રના અર્થો કરવા, એ તો મહાભયાનક પાપ છે; એટલું જ નહિ પરંતુ ચારિત્ર અંગીકાર કરતી વખતે શાસનને વફાદાર રહેવાની પ્રતિજ્ઞાનો તેથી લોપ થાય છે. પણ તેઓ તેનીએ દરકાર રાખતા નથી એ મહાખેદજનક છે. આ સ્થિતિમાં કોઈ સુધારનારા અથવા કોઇ શિખામણ દેવાવાળા પણ સાંપડશે નહીં. આ સઘળો સ્વપ્નમાં દેખાએલી વાંદરાની ચંચળતાનો ફળાદેશ છે.

વ્યવહારમાં કબૂલ પણ ધર્મમાં કબૂલ છે?

વળી વાંદરાની ચંચળતા ઉપરાંત તેની અડપલાં કરવાની વૃત્તિનો ફળાદેશ એ છે, કે એવી જ ચંચળતા માણસો પણ ધારણ કરશે. કેટલાક જીવો અનાદિના સંસ્કારને લીધે-કર્મસંયોગોને લીધે ધર્મકાર્ય પરત્વે પ્રમાદવાળા હોય છે. આવા પ્રમાદવાળાને જેમનામાં ધર્મના સંસ્કારો જાગૃત હોય છે તેઓ શિખામણ આપે છે, કે "ભાઈ! અત્યારે ગમે તેટલું સુખ હોય પણ જગત તો અસાર છે. સંસાર આજે છે પણ કાલે નથી. ધન, પુત્ર, કલત્ર, યૌવન, આખરૂ સાગરની ભરતી ને ઓટ જેવા છે. મળે છે ને ચાલ્યા જાય છે! પ્રાપ્ત થાય છે અને નષ્ટ પણ થાય છે, માટે સઘળું છોડીને ધર્મપ્રવૃત્તિમાં દૃઢ થાઓ તો ઠીક!"

આવી શિખામણ કાંઈ એકલા ધર્મકાર્યમાં જ દેવાય છે એવું નથી, પરંતુ વ્યવહારમાં પણ એમ જ થાય છે. એક સ્થળે મૃત્યુ થયું હોય તો પાડોશની બાઈ જઇને જ્યાં મૃત્યુ થયું હોય તેમને શિખામણ આપશે. આશ્વાસનના બે શબ્દો કહેશે અને ધીરજ આપશે. વળી એ ધીરજ આપનારીને ત્યાં મરણ થશે તો વળી પેલી બાઈ આવીને એને

શિખામણ આપશે. બંને બાઈઓ સારી રીતે જાણે છે કે આવી રીતે આશ્વાસન આપવામાં કશી જ નવીનતા નથી. માત્ર એક સામાન્ય વસ્તુ છે છતાં પરસ્પર બંને એક બીજાની શિખામણને સાંભળી રહે છે. ત્યારે ધર્મમાં પરાંગમુખ થએલાને કોઈ શિખામણ દેવા જાય કે "અલ્યા! આઠ દહાડામાં એક દહાડો તો સામાયિક ઉપસાસ કર!" તો પેલો પ્રમાદી સામો ગાળો દેતો આવશે! "બેસ! બેસ! હવે તું મોટો ભગતડો થઇ ગયો છે. જોયો! પારકા છોકરાને જતિ બનાવવા આવે છે!"

હવે ખ્યાલ કરો કે ધર્મમાં દૃઢ રહેવાની શિખામણ પણ ન સાંભળી શકનારો પ્રમાદી વધારે બુદ્ધિશીલ છે, કે પેલી દુઃખ બાયડીઓ કે જે પરસ્પરનું આશ્વાસન સાંભળી લે છે તે સ્ત્રીઓ વધારે બુદ્ધિશાળી છે? શહેરનો મનુષ્ય શીખેલો ભણેલો જ્ઞાનવાળો હોય, અને તે ગામડામાં જઈને અભણ ગામડીઆઓને શહેરની સમૃદ્ધિની કિંવા વૈજ્ઞાનિક ચમત્કારોની વાત કરશે તો તે વાતનું હાર્દ જાણવાનું તો બાજુ રહ્યું, પરંતુ ઉલટા ગામડીઆઓ પેલા શહેરીને જ હસવા મંડી જાય છે, એ જ રીતે અપ્રમાદી પ્રમાદીને શિખામણ આપવા જશે તો પ્રમાદી અપ્રમાદીની જ મશ્કરી કરવા નીકળશે.

આપણું એટલું સોનું અને પારકું એટલું પિત્તળ.

શ્રીમાન્ ભદ્રગુપ્તસૂરિજીને સ્વપ્નું આવ્યું હતું ત્યારની સંઘની સ્થિતિ પ્રવચન જેવી હતી, તે પલટાઈ જવાની, તેથી ફળાદેશ જણાવવામાં આવ્યો છે. પહેલાં શાસનમાં સઘળાની સ્થિતિ પરમ પવિત્ર-પ્રવચન જેવી હતી. દરેકના અંતરમાં ભાવના એ હતી કે "શાસન મારું છે અને હું શાસનનો છું. શાસનની ઉન્નતિ કરવી એ મારો ધર્મ છે, મારી ફરજ છે." તે સ્થિતિ હવેથી પલટાશે. એ સ્થિતિ ગૌણતાને ધારણ કરશે, એ વ્યક્તિ પોતે પોતાને મહત્તા આપી પોતાની સ્થિતિને આગળ કરશે.

અત્યાર સુધી મહત્તા શાસનની હતી, અને પોતે તેના એક સોગટા જેવો હતો. હવે મહત્તા પોતાની આગળ કરશે અને શાસનને એક સોગટા માફક રાખશે. "શાસન? શાસન? શાસનસેવા" એવા શબ્દોચ્ચાર મોઢેથી કાઢશે ખરા, પણ મહત્ત્વ તો પોતાને જ આપશે!

"મારે લીધે આમ થયું. મારે લીધે ફલાણો જિર્ણોદ્ધાર થયો! મારે લીધે શાસનસેવાના ક્ષેત્રમાં આટલા રૂપીઆનો ફાયદો થયો!" વાત શાસનની કરે છે પણ બધું થયું તે કોને લીધે? તો કહેશે કે "મારે લીધે!" પોતે આવે, તે સમયે જો હજારો ગામડાંઓમાંથી માણસો ભેગા થઈને આવે, લાખો રૂપિયાનો ખર્ચ થાય, અને પોતાનું સામૈયું થાય તો કહેશે કે "અહો! શાસનની કેટલી ઉન્નતિ થાય છે. ખરેખર શ્રાવકોને ધન્યવાદ ઘટે છે કે તેઓ શાસનસેવાના કાર્યમાં આવા ઉદ્યમવંતા છે." પરંતુ પંદર દિવસ પછી એવો જ બીજો બનાવ બને તો કહેશે કે "અરે! આ પૈસાનો કેટલો ધુમાડો!"

એમ કલ્પી લો કે એક ગામમાં નગરશેઠને ત્યાં લગ્ન છે. ગામડામાંથી હજારો માણસો આવ્યા છે. એવામાં મુનિ કીર્તિસાગર કે મુનિ હેમસાગર એ નામના જૈનસાધુ આવી ચઢે, અને પેલા લગ્નનિમિત્તે ભેગા થએલા માણસો મહારાજનું ભવ્ય સ્વાગત કરે તો કહેશે કે "અહોહો! કેવા મૂર્ખા જૈનો! આમ સામૈયામાં આટલો બધો ખરચ કરી નંખાય? એના કરતા આટલી રકમ સમાજ સેવામાં અથવા કેળવણીમાં આપી હોત તો હજારો વિદ્યાર્થીઓનું કલ્યાણ થઈ જાતને."

હવે આ સ્થિતિ વિચારો પોતાને અંગે સામૈયું થયું અને હજારોનો ખર્ચ થયો તે છતાં એ સ્થિતિ ચાલતી નથી! ત્યારે તો એમ કહેવામાં આવે છે કે "કેવો આ ભાવિક જૈનોનો ગુરુ પરત્વે અપાર પ્રેમ!" "અને બીજાને અંગે અન્યનિમિત્ત હોવાથી ભવ્ય સામૈયું થાય છે, અને પૈસાનો પણ ખર્ચ ન થયો હોય તોપણ કહેશે કે "જૈનો તો જાણે તેરમા સૈકામાં જ જીવે છે! છે એ લોકોને પૈસાની કિંમત! મહાનુભાવો! આ આપણું એટલું સોનું અને પારકું એટલું પિત્તળ!

આ સડેલી મનોદશાનો જરા વિચાર સરખો પણ કરશો તો તમારા હૈયાં કંપવા લાગશે, બીજાને અંગે ખર્ચ ન થયો હોય તો પણ કહેવું છે કે હજારોનું પાણી થઈ ગયું છે અને પોતાને અંગે ખરેખર ખર્ચાયા હોય તો પણ એવું કહી દેવાને જીભ તૈયાર જ છે કે "કેવી શાસનોન્નતિ થઈ!" અફસોસ! બીજાને અંગે 'પાણી અને ધુમાડો' શબ્દો વપરાય છે. અને પોતાને અંગે ખર્ચ થયો હોય તો કહે 'શાસનઉન્નતિ' થાય છે.

શાસનને પડદા તરીકે જ રાખે છે.

આવી મનોવૃત્તિવાળાઓનું માનસ તમે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકશો કે તેઓ માત્ર શાસનને પડદા તરીકે જ વાપરે છે, મદારી જેમ પ્રેક્ષકોને ભૂલાવામાં નાંખવા માટે પડદો વાપરે છે, પરંતુ અંદર-પડદામાં જાતજાતની નવીનતા, કૃત્રિમતા અને વિચિત્રતાને રચીને જ્યારે પડદો ખોલે છે, ત્યારે સમાજને ચકિત બનાવી દે છે, તે જ પ્રમાણે શાસનને પડદા તરીકે વાપરવું છે પરંતુ મહત્ત્વ પોતાને આપી શાસનને નામે પોતાની કાંઈ કાંઈ વાતો, વિરોધ વગેરે રજુ કરવું છે. પોતાની ભૂલ પોતે ભૂલી જાય છે અને બીજાની ભૂલ શોધી શોધી આગળ કરવામાં આવે છે. પોતાની ભૂલ પર્વત જેટલી હોય તોપણ તે દેખાતી નથી, પરંતુ બીજાની ભૂલ રાઈ જેટલી હોય તો પણ તે પર્વત જેટલી લાંબી પહોળી કરીને દેખાડવામાં આવે છે. મદારીની માફક એ બધી માયા લીલાની આગળ પડદો રાખેલો હોય છે શાસનનો !

શાસનના પડદાની નીચે સ્વાર્થ સધાય છે. આ સઘળું શા માટે થાય છે તેનો હવે જરા વિચાર કરી લેજો. સઘળાનું કારણ એ જ છે કે પહેલાં શાસનની સેવાનું ધ્યેય હતું, શાસનની ઉન્નતિનું જ ધ્યેય હતું, પછી એ કાર્ય ગમે તેને હાથે થાઓ, પણ શાસનઉન્નતિ થવી જોઇએ એ વાત હતી. હવે એ ધ્યેય જ પલટાયું છે. શાસનની ઉન્નતિની વાત નથી રહી, અને પોતાની જ પ્રશંસા-કીર્તિની વાતને આગળ કરવામાં આવે છે. આ રીતે શાસનની સેવા થાય છે એવો કોઈને ખ્યાલ હોય તો તે ખોટો છે.

આ રીતે તો સાફ સાફ આત્માની અને શાસનની અવજ્ઞા જ થાય છે. વાંદરો, તેની ચપળતા અને તેનું અડપલાપણું એ બધાનો ફળાદેશ એ કહેવાયા છે કે હવેથી મોટે ભાગે શાસનની અવજ્ઞાનું કાર્ય થયા કરશે.

क्षीरद्रुतुल्याः सुक्षेत्रे दातारः शासनार्चकाः ।
श्रावकास्ते तु रोत्स्यन्ते लिङ्गिभिर्वचनापरैः ॥३९॥
तेषां च प्रतिभास्यन्ति सिंहसत्त्वभृतोऽपि हि ।
महर्षयः सारमेया इवासारमतिस्पृशाम् ॥४०॥
आदास्यन्ते सुविहितविहारक्षेत्रपत्तिं ।
लिङ्गिनो बब्बूलसमाः क्षीरद्रुफलमीदृशम् ॥४१॥

(૩) સુક્ષેત્રનો મહિમા.

હવે ત્રીજા સ્વપ્નમાં જે **ક્ષીરવૃક્ષ** દેખાયું છે અને **તેની આસપાસ ચારે બાજુએ** કાંટા દેખાયા છે. તેનો ફળાદેશ જુઓ.

ક્ષીરવૃક્ષનો ફળાદેશ એ છે કે ક્ષીરવૃક્ષ સમાન સુક્ષેત્ર છે. આ સુક્ષેત્રોને વિષે જે દાન દેવાય છે તે દાન મોક્ષને અંગે છે. ત્યારે હવે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરશે કે એ સાત ક્ષેત્રોને વિષે દેવાયેલું દાન તે જ જો મોક્ષને અંગે હોય તો શું અનુકંપા દયાથી દેવાય છે તે દાન દેવાયું હોય તો શું તે પણ મિથ્યા માની લેવાનું છે ?

નહિ જ ! દયાથી દાન આપવાની મનાઈ તો છે જ નહિ, દયાથી પણ દાન દેવાનું કાર્ય કરણીય છે, પરંતુ દયાથી દાન દેવું, અને સાત ક્ષેત્રોને વિષે દાન દેવું; એના ફળમાં ભારે ફરક છે. સાત ક્ષેત્રોમાં જે દાન દેવાય છે તે દાનમાં ભક્તિ પ્રધાનપણે છે, અને દયાથી જે દાન દેવાય છે તે દાનમાં દયા પ્રધાનપણે છે. સાત ક્ષેત્રોમાં અપાએલું દાન મોક્ષને માર્ગે લઈ જાય છે, જ્યારે દયાથી દેવાએલું દાન લાગણીઓને દબાવીને દઈ શકે છે. એટલા જ માટે કલિકાલસર્વજ્ઞ, ગુર્જરરત્ન શિરોમણિ ભગવાન હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજ ફરમાવે છે કેઃ-

इत्थं व्रतस्थितो भक्त्या, सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् ।
दयया चातिदीनेषु महाश्रावकमुध्यते ' ॥

અર્થાત્ સાત ક્ષેત્રોમાં અપાએલું દાન મોક્ષમાર્ગ સાથે જોડાણ કરે છે. અને ગરીબો માટે જે દાન દેવાય છે તે દાન લાગણીઓને દબાવે છે, લાગણીઓને વશ રાખે છે. આજ કાલ આ બાબતમાં પણ ઉલટી જ મનોદશા પ્રવર્તેલી હોય એવું જણાયા સિવાય રહેતું નથી.

આજે ભક્તિને પાછળ કરવામાં આવે છે. અને દયાને આગળ કરવામાં આવે છે. ઉત્સવો–મહોત્સવો ઈત્યાદિ થાય છે ત્યારે વિરોધીઓ તરફથી વારંવાર એવા પ્રહારો થતા આપણે સાંભળીએ છીએ, કે શ્રાવકોને જે વખતે રોટલાને અંગે પણ સાંસા છે, તેવા વખતમાં ઓચ્છવો શોભતા નથી. આવા શબ્દો કેમ ઉચ્ચારાય છે તેનો વિચાર કરજો ! આવા શબ્દો ઉચ્ચારવાનું કારણ એટલું જ છે, કે દેવપૂજા વગેરે ભક્તિક્ષેત્રો અને તેના મર્મોને આપણે હજુ સમજી શકયા નથી.

જો એ મર્મોને આપણે સમજી શકયા હોત તો આપણા મુખમાંથી આવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર સરખો પણ નીકળી શકત નહિ. દયાથી દાન આપવાનું કોઈ અસ્વીકાર કરતું નથી. દયાથી દાનનું કાર્ય પણ કરણીય છે એમ તો બધા માને છે. પરંતુ ભક્તિક્ષેત્રના ભોગે દયાથી દાન કરણીય છે એવું શાસ્ત્રકારોએ કદીપણ માન્યું નથી અને એવું તેઓ માની શકે એમ પણ નથી.

શાસ્ત્રકારો તો સ્પષ્ટરીતિએ એમ જણાવે છે કે સુક્ષેત્રે એટલે સાત ક્ષેત્રોમાં જે દાન દેવાય છે તે દાન પરંપરાએ મોક્ષદેવાવાળું છે, ત્યારે હવે દયાનો શો પ્રભાવ છે તે વાત વિચારી જોઈએ. દયા નિષ્ફળ નથી, દયાથી જે દાન થાય છે તે દાન ભવાંતરમાં રિદ્ધિ સિદ્ધિ આપનાર છે, એટલે ભવાંતરોમાં જ એ દયાનો છેડો આવી જાય, ત્યારે ભક્તિની સ્થિતિ એવી છે કે તે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી ટકી શકે છે.

દયાના ભાવથી જે દાન થાય તેના પ્રભાવે બીજા ભવમાં રિદ્ધિ સિદ્ધિ મળે છે, પરંતુ તે રિદ્ધિ ભોગવાઈ જાય છે એટલે દયાનો પ્રભાવ ખલાસ થાય છે. ત્યારે બીજી બાજુએ મોક્ષ ભક્તિક્ષેત્રથી છે, હવે ભક્તિ કેવી હોઇ શકે છે તેનો જરા ખ્યાલ કરજો. એક સાધારણ રમુજી ઉદાહરણ લો. સાધર્મિકવાત્સલ્ય એટલે સમાનધર્મીભાઇની–જૈનધર્મ-પાળનારની ભક્તિ કરવી. કોઇપણ જૈનધર્મ પાળનારને દાન આપવું એ સાધર્મિકભક્તિ છે. હવે કોઈ શ્રાવક એવી દલીલ કરે કે, 'મારી પત્ની પણ શ્રાવિકા છે, અને હું તેને પાળું છું એટલે સાધર્મિકભક્તિ થઈ ગઈ. હવે મારે બીજાની ભક્તિની શી આવશ્યકતા છે?' મહાનુભાવો! હવે વિચાર કરો કે દલીલ કેટલી યોગ્ય છે?

સાધર્મિક ભક્તિ એટલે શું?

જેઓ આવું વચન બોલે છે તેઓ સ્વામિવાત્સલ્ય એટલે શું? તેની કશી કિંમત સમજતા નથી. જૈનધર્મીની સેવા ભક્તિ કરવી એટલે જ સ્વામિવાત્સલ્ય હોય, તો પછી સ્ત્રી અને પુત્રોને પોષવા એ સ્વામિ-વાત્સલ્ય શા માટે ન ગણી શકાય? એવું પૂછનારાને પણ સંતોષકારક ખુલાસો તો આપવો જ રહ્યો. સાધર્મિકવાત્સલ્ય તો તેને કહી શકાય કે પોતાનો સ્વાર્થ ન હોય એ રીતે નિઃસ્વાર્થપણે અને મોક્ષમાર્ગની

બુદ્ધિથી સાધર્મિકની જે કાંઈ સેવા થાય છે તે જ સાધર્મિકવાત્સલ્ય છે. અન્ય રીતે જૈનોને પોષવા તે સાધર્મિક વાત્સલ્ય નથી જ. શેઠ જૈન નોકર રાખી તેને બાર રૂપિયાનો પગાર આપી, સવાર સાંજ દાળ, ભાત, શાક આપતો હોય તો શેઠ સ્વામિવાત્સલ્ય કરે છે એમ નહિ જ કહી શકાય. વ્રતધારીઓમાં તીવ્રતા મંદતા ભલે હોય, પરંતુ ભક્તિ કરનારાઓએ તો માત્ર એટલું જ જોવાનું છે કે જેની તે સેવા કરે છે તે પોતાને જૈન કહેવડાવતો હોય એટલે બસ છે. જેને ગણધરભગવાનોને વંદના કરવી હોય તે ગણધર ભગવાનોને પણ વંદના કરી શકે છે.

જે આત્માને જે બાજુએ ધર્મસેવા કરનારનો ઉલ્લાસ થાય તેને તે માર્ગે ધર્મસેવા કરવાની છૂટ છે. શાસન આવી છૂટ આપે છે, પરંતુ જગતમાં દ્રવદ્રવ્યને ભોગે જેને પોતાની પેટપૂજા કરવી છે, તેઓ તો સાધર્મિકવાત્સલ્ય ઉપર પણ પિકેટિંગ કરવા તૈયાર થાય છે. પૈસો ખરચનારનો પોતાનો છે, તેને એ પૈસા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ધર્મ-માર્ગે વાળવો છે, પરંતુ તે છતાં ત્રીજા માણસને એમાં દખલગીરી કરવાનો પોતાનો હક્ક જણાવે છે. આવા શઠાનંદોને એટલું જ કહેવું કે "મહાનુભાવો! તમે જરા ધર્મમાં રહી તો બતાવો! ધર્મ એ શી ચીજ છે તે જરા સમજો તો ખરા! પણ એ પેકેટિંગની પાઘડી પહેરી ફરનારા કોણ છે તેનો તમે કદી ખ્યાલ કર્યો છે?

આ ભાઇઓ આપણી બેદરકારીને પરિણામે સંસ્કારહીન થયેલા નામધારી જૈનો છે કે જેમને વિદ્યા આપીને તમે જ તૈયાર કર્યા છે. વિદ્યાલયો પાછળ છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષ સુધી સતત પરિશ્રમ કરનારા કોણ હતા? એ સંસ્થાને ધનથી પોષનારા કોણ હતા? ત્યાં ભણનારાઓ માટે બોર્ડિંગો બંધાવી દેનારા કોણ હતા? તમે તમારા છોકરાને માટે પૈસા ખર્ચ્યા ન હતા. તેમનો કપડાં લત્તાનું ઠેકાણું ન હતું, પરંતુ તે છતાં પણ તમે તમારી ફરજ વિચારીને, તમારો ધર્મ સમજીને એ સંસ્થાઓને હજારો રૂપિયા આપ્યા હતા, પરંતુ એ સઘળી સંસ્થાઓનું આજ ચાળીસ વર્ષે સરવૈયું તપાસશો તો જણાઈ આવશે કે તમારા એ વિદ્યાલયો શાસનની સામાં પડ્યાં છે. ચાળીસ વર્ષનો સતત પરિશ્રમ અને પૈસો સંઘનો વપરાયો હતો, સંઘના જ્ઞાનનો

પ્રવાહ એ રસ્તા પાછળ વહ્યો હતો, છતાં આજે એ દશા આવી છે કે તેમાંથી કેટલીક સંસ્થાઓ શાંતિ અને સેવા આપવાને બદલે અશાંતિ આપે છે.

દીક્ષાની આખી હિલચાલનો પ્રશ્ન આ સંસ્થાઓ સાથે જોડી દો અને પછી ફળનો વિચાર કરો. આ વિદ્યાલયોના પરિપાકરૂપ જેઓ નીવડ્યા હતા, તેમણે જ વડોદરા રાજ્યને એમ સ્પષ્ટ લખી દીધું હતું કે 'દીક્ષા બંધ કરવાના સંબંધમાં અમે કાંઈ કરી શકતા નથી. અમે અશક્ત છીએ, માટે તમે વચ્ચે પડો અને દીક્ષા બંધ કરાવો.' શાસનસેવકોએ એવા ઉન્માદીઓને કહ્યું કે "ભાઈઓ! તમે મોટે સ્વરાજ અને સ્વતંત્રતાની તો વાતો કરો છો, તો પછી જૈનધર્મની જે રહી સહી સ્વતંત્રતા છે તેને પણ રાજ્યને વચ્ચે નાખીને શા માટે લૂંટાવી દો છો? તેના કરતાં તો આપણા વચ્ચે ધર્મના સિદ્ધાંતોની વિચારણા-પૂર્વકની સમાધાની માટે વધારે અવકાશ છે!" તો કહે, "ના! અમારે ધર્મનું એક બિંદુ પણ ન જોઈએ, અમારે તો રાજ્યને વચ્ચે નાખીને જ કાર્ય કરવું છે." સાધુઓને છ મહિનાની જેલ થાય એ વાતને પણ તેમણે જ અપનાવી લીધી હતી. આ છે જૈનોએ આપેલા ભોગનું ફળ.

દેવદ્રોહીઓનો પડછાયો પણ નકામો છે.

હવે દયાથી દાન અથવા સુક્ષેત્રે દાન આપવાનું હોય તેમાં પણ આવી સંસ્થાઓને દાન આપી શકાય કે કેમ તે વિચારજો! આવી સંસ્થાને પોષવી એનો અર્થ અનુભવે તો એ જ જણાવી દીધું છે કે શાસનના શત્રુઓ જ પેદા કરવા. આટલું જાણ્યા પછી કયો બુદ્ધિમાન માણસ હશે કે જે આવી સંસ્થાઓને દાન આપવાને પ્રેરાશે?

યાદ રાખજો કે ઓછી ક્રિયા કરવાવાળા હોય, ક્રિયા ન કરનારા હોય, તેવા આ શાસનને પાલવે છે, પરંતુ શાસનની વિરુધ્ધ બોલનારા, શાસનની જડ બોદનારા તેવા આ શાસનને પાલવે એમ નથી. મનુષ્ય પોતે પોતાના પૈસાનો સ્વામી છે. તેમાંથી કોઈને સાધુને વહોરાવવાના કાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય કરવાનો ઉલ્લાસ થાય છે, તો કોઈને સાધર્મિક વાત્સલ્યમાં દ્રવ્યવ્યય કરવાથી આનંદ-ઉલ્લાસ થાય છે! છતાં આવી રીતે

ધર્મમાર્ગે પૈસા ખર્ચનારને પણ હેરાન કરનારા પેલી સંસ્થાઓએ જન્માવ્યા છે, તો હવે વિચાર કરો. એમણે ધર્મને માટે કમ્મર બાંધીને લડનારી કેટલી સંસ્થા ઊભી કરી છે? અરે! અમે જેને શાસનની ઉન્નતિ કહીએ છીએ તેવાં કાર્યો તમે ન કર્યાં તો ભલે ન કર્યાં તમે પણ તમારી જ દૃષ્ટિએ જૈનસમાજનું શું ભલું કર્યું છે તે તો બતાવો! જવાબ કાંઈ જ નથી. આવી સંસ્થાઓને પૈસા આપવા એ નથી તો દયાવાળું દાન અથવા નથી તો સુપાત્રે દીન.

દાનનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર

દાનનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર તે પંચમહાવ્રતધારી સાધુઓ છે અને મધ્યમપાત્ર તે શાસનમાં શ્રદ્ધા રાખનારા શ્રાવકો છે. શ્રાવકોની અપેક્ષાએ સાધુઓ અનંતગણા પાત્ર છે, અને તે જ રીતે સાધુની અપેક્ષાએ જિનેશ્વરો અનંતાગણા પાત્ર છે. છતાં યાદ રાખવાની જરૂર છે કે કોઈકવાર સાધર્મિકની ભક્તિ કરનારો હોય તે તીર્થંકરની ભક્તિ કરનાર કરતાં પણ વધારે મેળવી જવામાં કૃતોદ્યમ થાય છે. તરવાની બુદ્ધિથી જે ક્ષેત્રનું પોષણ થાય છે એવા ક્ષેત્રમાં પૈસા આપે છે તે પૈસા પગ લઈને આવે છે. લક્ષ્મી તો ચંચળ છે. એ કોઇ દિવસ સ્થિર રહી નથી અને રહેવાની પણ નથી જ.

જે માણસને જેવો શોખ હોય છે તેવા ક્ષેત્રમાં તે પોતાને મળેલા પૈસા ખરચે છે. જેને ધર્મ ઉપર રૂચિ હશે તે પોતાને મળેલા પૈસા ધર્મમાર્ગે વાપરશે. વ્યભિચારી હશે તે પોતાને મળેલા પૈસા તેવે જ માર્ગે વાપરશે, અનાર્યો પણ પોતાને યોગ્ય લાગે ત્યાં પૈસા ખરચે છે. પૈસો એનું નામ જ સમજી લ્યો કે ખરચવાની વસ્તુ. એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે તે દાતાર છે કે જે સારા ક્ષેત્રમાં દ્રવ્ય વાવે છે. જેઓ પારકા ખેતરનું અનાજ લાવીને વાવે છે, તે વાવનારા આત્માના ગુણથી શૂન્ય છે એમ જ સમજી લેવાનું છે. ગુણવાળાને જ હંમેશાં સહાય કરવાની છે અને તેણે પણ ગુણને અંગે જ સહાય લેવાની છે; મોક્ષાભિલાષી એવી જ ઈચ્છાથી સારા ક્ષેત્રમાં દાન કરે છે. શાસનના પૂજારીઓ હોય છે તેમની નિઃસ્વાર્થવૃત્તિએ, મોક્ષની ભાવનાથી, સેવા કરવી એ કરણીય છે, પણ શાસનનો વિરોધી હોય તેને તો બારણામાં પણ ઊભો રાખવાનો નથી.

જમાલિ રાજપુત્ર હતા. ૫૦૦ રાજપુત્રો સહિત ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી હતી, પરંતુ જ્યાં તેમનો શાસનવિરોધ પૂહ્લો થયો કે તરત જ તેમને શાસન ત્યાગી દે છે. આ ઉપરથી જૈનશાસનમાં વફાદારીનું કેવું મહત્ત્વ છે તે જાણી શકાશે. ચાહે રાજપુત્ર હોય, ચાહે તે હોય પણ જે સમયે ત્યાંથી શાસનવિરોધી સૂર નીકળે છે કે બધા સંબંધો ખલાસ થાય છે! આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે ભક્તિથી સુક્ષેત્રમાં જે દાન આપવાનું છે તે સઘળું જૈનશાસનની પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાળાઓને જ આપવું જોઈએ, કે જેઓ શાસનમાં અનુરક્ત હોય!

આ પ્રકારે વિવેકપૂર્વક દાન દેવાવાળા શાસનના વફાદાર પૂજારી અને ધર્મમાં અનુરક્ત એવા શ્રાવકો હશે, તે છતાં તેઓ તુચ્છ બુદ્ધિવાળા હોવાથી સિંહસમાન ધૈર્યશીલ એવા મહર્ષિઓ પણ તેમને કૂતરા જેવા ભાસમાન થશે. મહર્ષિઓ પોતે જો કે અપાર સત્ત્વવાળા છે, તેઓ શાસનની શોભારૂપ છે અને સત્યના શણગાર જેવા છે, તે છતાં પણ તુચ્છ બુદ્ધિવાળા શ્રાવકોને કૂતરા માફક સત્ત્વ વગરના, સિંહસરખા પરાક્રમવાળા મહર્ષિઓ ભાસશે. જ્યાં સારા સાધુઓ વિહાર કરી શકે, પંચ મહાવ્રતો પાળનારા સાધુ મહારાજો જ્યાં વિહાર કરી શકે એવા સારા ક્ષેત્રોને નામધારી સાધુઓ રોકી દેશે. સારા સારા ક્ષેત્રો સાધુ લિંગધારી છતાં વર્તને અસાધુ જેવા હશે તે લઈ લેશે. આ સઘળું સ્વપ્નામાં ક્ષીરવૃક્ષ દેખાયું હતું તેનો ફળાદેશ જણાવ્યો.

धृष्टस्वभावा मुनयः प्रायो धर्मार्थिनोऽपि हि ।
रंस्यन्ते नहि गच्छेषु दीर्घिकाम्भःस्विव द्विकाः ॥ ४२ ॥
ततोऽन्यगच्छिकैः सूरिप्रमुखैर्वंचनापरैः ।
मृगतृष्णानिभैः सार्धं चलिष्यन्ति जडाशयाः ॥ ४३ ॥
न युक्तमेभिर्गमनमिति तत्रोपदेशकान् ।
बाधिष्यन्ते नितान्तं ते काकस्वप्नफलं ह्यदः ॥ ४४ ॥

(૪) કાક સ્વપ્નનું ફળ.

ચોથા સ્વપ્નમાં કાગડાઓ દેખાય છે. તેનો ફળાદેશ એ છે કે કાગડાઓ પાણીથી ભરેલું સુંદર જળવાળું તળાવ હોય, અંદર મનોહર કમળનાં ફૂલો હોય અને શીતલ સમીરથી જળ ડોલી રહેલું

હોય છતાં તેવા મધુર જળનો ત્યાગ કરે છે, અને પાણીથી ભરેલું બેડું હોય તેમાં થાંચ મારે છે. તે જ પ્રમાણે ધર્મના અર્થી ધર્મનેજ અર્થ રૂપ જાણનારા મુનિઓ પણ સ્વભાવે હઠિલાઈ ધારણ કરશે, અને એક ગચ્છમાંથી બીજા ગચ્છમાં ભટકવામાં આનંદ પામશે. પરોપકારની દૃષ્ટિ દૂર કરશે અને પેટસેવા એને જ પરોપકાર માનતા થશે! પોતાના ગચ્છમાં તેઓ સંતોષ ન પામતાં સઘળે ભટકવામાં જ પોતાના જીવનનો આનંદ માનશે.

હવે બીજા ગચ્છના આચાર્યો પાસે તેઓ જશે. તે આચાર્યો કેવા હશે, તે વિષે કહેવામાં આવે છે. એ આચાર્યોનો ધંધો ઠગવાનો હશે અને તેમની વૃત્તિઓ પણ એવી ક્ષુદ્ર હશે કે 'કોઇનું પડે અને મને તે જડે.' આવા આચાર્યો પારકાની વંચનામાં નિરંતર તત્પર રહેશે અને તેઓ ઝાંઝવાના જળ જેવા પોતે વંચવામાં તત્પર હશે. ઝાંઝવાનું જળ માત્ર દેખવા પૂરતું જ હોય છે. તે કશા કામમાં આવતું જ જ નથી. તે જ પ્રમાણે એ આચાર્યો પણ માત્ર દેખવા જેટલા કામના હશે, તેમના દ્વારા બીજો કોઈ અર્થ સરવા પામે એવા તેઓ હશે નહિ. તે છતાં જડ આશયવાળા પોતાના ગચ્છથી કંટાળેલા મુનિઓ એવા આચાર્યોની પાછળ પાછળ ભમતા ફરશે, અને આચાર્યો પણ "કોઈનું પડે અને અમને જડે!" એવી વૃત્તિવાળા હશે. તેઓ તેનો સંગ્રહ પણ કરતા થશે.

આવા કઠણ અને વિપરીત કાળમાં પણ કેટલાક સાચા ઉપદેશકો હશે. જેઓ એવો ઉપદેશ આપવાવાળા પણ હશે, કે "મહાનુભાવ! એક નારીજાત કે જે જ્ઞાન ઇત્યાદિમાં તદ્દન નીચે પગથીએ છે, તે પણ પોતાના સ્વીકારેલા ધણીને જિંદગી સુધી છોડતી નથી, તો પછી તમે પુરુષ જાત અને તે પણ ત્યાગી થઇને ગચ્છ છોડી દો છો એ વ્યાજબી નથી." આવો ઉપદેશ આપવાવાળા સજ્જનો હોવા છતાં દુષ્ટો તેમનો તિરસ્કાર કરશે અને તેમને અત્યંત પીડા આપશે. સ્વપ્નમાં જે કાગડા દેખાયા હતા તેનો આ ફળાદેશ છે. અર્થાત્ નિર્મળજળથી ભરપુર સુગંધી કમળોથી શોભાયમાન વાવડીના જળને છોડીને કાગડો ગંધાતા ખાબોચિયામાં ચાંચ મારવા જાય, તેમ

પોતાના નિર્મળ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રસંપન્ન સમુદાયને છોડીને શિથિલ આચારવાળા સ્વચ્છંદી સાધુઓના સમુદાયમાં જશે.

सिंहतुल्यं जिनमत जातिस्मृत्याद्यवर्जितं
विपत्स्यतेऽस्मिन् भरतवने धर्मज्ञवर्जिते ॥४५॥
न कुतीर्थिकतिर्यंचोऽभिभविष्यन्ति जातु तत्।
स्वोत्पन्नाः कृमिवत् किंतु लिङ्गिनोऽशुद्धबुद्धयः ॥४६॥
लिङ्गिनोऽपि प्राक् प्रभावात् प्रवापदाभैः कुतीर्थिकैः।
न जात्वभिभविष्यन्ते सिंहस्वप्नफलं ह्यदः ॥४७॥

જૈનમતની મહત્તા.

(૫) પાંચમા સ્વપ્નમાં સિંહ દેખાયો છે. તેનું સ્વપ્નફળ કહેવામાં આવે છે. સ્વપ્નમાં સિંહ દેખાયો તેનો ફળાદેશ જૈનમત સાથે કેવા પ્રકારે છે તે જુઓ. જૈનમત–શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનોનો મત એને સિંહના સરખો કહ્યો છે, અર્થાત્ શ્રીજિનેશ્વરના મતને સિંહ કહ્યો છે. એનો અર્થ એ છે, કે બીજા મતો બધા શિયાળ, વૃષભ જેવા છે અને શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનનો મત એ સર્વસ્વ હોવાથી તેને સિંહના જેવો કહ્યો છે. પરંતુ આગળ ચાલતાં શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનના મતને સિંહના શબ્દ સરખો કહ્યો છે અર્થાત્ આ રીતે શ્રીજિનેશ્વરના મતને શબ્દ કહ્યું છે, તેનું કારણ હવે તપાસીએ.

જૈનશાસન પ્રાણવંતુ છે, તેનું કારણ જાતિસ્મરણ, અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ વિશિષ્ટ જ્ઞાનો નષ્ટ થએલાં હશે, તેથી જૈનશાસનને સિંહનું શબ્દ કહેવામાં આવ્યું છે. આ રીતે સિંહનું શબ્દ જંગલમાં પડેલું છે. એનો અર્થ એ છે કે અતિશય જ્ઞાની વગરનું આ ભરતક્ષેત્ર જંગલ જેવું બની જશે. ભરતક્ષેત્રને વિષે ધર્મને જાણનારો કોઈ વીર પુરુષ રહેશે નહિ. આવો ધર્મનિષ્ઠ પુરુષ કોઈ રહેશે નહિ. એથી આ ભરતક્ષેત્ર અરણ્યના જેવું થશે. અરણ્યમાં માણસ મળવો જેમ દુર્લભ છે, તે જ પ્રમાણે આ ભરતક્ષેત્રમાં પણ ધર્મ જાણવાવાળા પુરુષો મળવા મુશ્કેલ થશે.

આજે તમે શાસનની સ્થિતિ જુઓ તો ખરેખર કાંઇ પણ સંશય વિના બરાબર એ જ પ્રમાણેની છે, શ્રોતાઓ કથાભાગમાં રસબોળ થઇ જાય છે, પરંતુ જ્યાં તત્ત્વવિભાગ આવે છે, કે તે તરફ

થોડા જ ખેંચાવા પામે છે. કથા કહેવાતી હોય ત્યારે અહીં માણસો ટોળે મળીને ભેગા થશે, પરંતુ જો નિગોદનું સ્વરૂપ અહીં વર્ણવવામાં આવતું હશે તો જરૂર અહીંથી નાસભાગ થઈ રહેશે! સભા ખાલી દેખાશે!

ભરતક્ષેત્રને જંગલ કહ્યું છે તેનો અર્થ એ છે કે જંગલમાં મનુષ્યને ધર્મપ્રાપ્તિ જેમ અશક્ય છે, તે જ પ્રમાણે આ ભરતક્ષેત્રમાં પણ ધર્મને જાણવાવાળો એવો મનુષ્ય કોઇ વીરલ હશે. આ રીતે ભરતક્ષેત્ર શૂન્ય થઇ જશે, એટલા જ માટે ભરતક્ષેત્રને જંગલ કહ્યું છે, અને જેમ જંગલમાં સિંહનું મડદું પડેલું હોય છે, તે જ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્ર રૂપી જંગલમાં વિશેષજ્ઞાની મહાત્માઓ વિનાનું જૈનશાસન શબરૂપે પડેલું હશે.

હવે આગળ એમ કહેવામાં આવે છે કે આરણ્યમાં સિંહનું શબ પડેલું છે. પરંતુ બીજા પશુઓ એ શબને જોઇ શકતા નથી, એને દેખી દૂરથી ભાગી જાય છે. પરંતુ એ શબમાં જ ઉત્પન્ન થએલા કીડાઓ એ શબને ખાઈ જશે અને તેની બરાબી કરશે.

એનો ફળાદેશ એ છે કે જૈનશાસન એ સિંહ સમાન છે અને બીજા શાસનો અન્ય પશુઓ સમાન છે. બીજા પશુઓ જેમ સત્ત્વહીન હોવાથી સિંહના શબને નીહાળી શકતા નથી, તે જ પ્રમાણે અન્ય મતો પણ પશુઓ જેવા બળહીન હોવાથી તેઓ જૈનમત રૂપ સિંહના શબને જોઇ પણ શકવાના નથી, બીજા દર્શનો તરફ દૃષ્ટિપાત કરશો તો ખરેખર તેમની એવી જ દશા દેખાય છે. બીજા શાસનોના ગુરુઓ જોશો તો પરિગ્રહધારી, ભોગી અને બાયડી છોકરાંવાળા, તેમના તેમના દેવો જોશો તો તે પણ પરણેલા અને છૈયાં છોકરાવાળાં, એક ધર્મના ઈશ્વરને ચાર સ્ત્રીઓ હતી, તો કોઈનો ઈશ્વર ભીલડીને જોઇને તેને જ પરણવા તૈયાર થઈ ગયો હતો, તો કોઈનો ધર્મ ચાર બાયડી પરણવાની રજા આપે છે, અને સ્વર્ગમાં પણ દારૂ, તાડી અને સ્વર્ગમાં બૈરીઓ જ આપે છે!

આવા બધા મતો એ નિર્બળ બળહીન પશુઓ છે, અર્થાત્ આવા પશુઓ જૈનધર્મરૂપી સિંહના શબને તો પોતાની સત્ત્વહીનતાને લીધે

જોઈ પણ શકવાના નથી જ, પરંતુ જૈનમતરૂપી સિંહના શરીરમાં અંદર પાકેલા જીવડાઓ એટલે જૈનલિંગધારીઓ અને લેખધારીઓ શાસનની ખાનાખરાબી કરી નાખશે. લેખધારીઓ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા નહિ હશે, છતાં પણ પહેલાંનો સારો પ્રભાવ પડેલો હોવાથી અન્ય મતવાળાઓ તેમની સામે પણ જોઈ શકવાના નથી.

अडज्ञाकरेष्वम्बुजानि सुगन्धीनीव देहिनः ।
धार्मिका न भविष्यन्ति सज्ञाताः सुकुलेष्वपि ॥४८॥
अपि धर्मपरा भूत्वा भविष्यन्ति कुसङ्गतः ।
ग्रामावकरकोत्पन्नगर्दभाऽजवदन्यथा ॥४९॥
कुदेशे कुकुले जाता धर्मस्था अपि भाविनः ।
हीना इत्यनुपादेयाः पद्मस्वप्नफलं ह्यदः ॥५०॥

(૬) હવે આગળ ચાલતાં છઠ્ઠા **સ્વપ્નમાં કમળનું વન દેખાય છે, પરંતુ તેમાં કમળ દેખાતું નથી.** એનો ફળાદેશ જોઈએ. એનો ફળાદેશ એ છે કે ઊંચા કુળમાં જન્મવા છતાં પણ જીવો ધર્મથી શૂન્ય થવાના છે. બાપ ધર્મનિષ્ઠ હશે તો છોકરાં ધર્મમાં શૂન્ય જેવા પાકશે. જેમ દેવતાના બાળકો ધગધગતા અંગારા છે તેમ પોતાના પિતાના જેવા ધર્મનિષ્ઠ બાળકો થશે નહિ. પેઢી ઉતાર ધર્મ પ્રાયે નહિ રહે. લાલચોળ દેવતાના છોકરા કાળા કોયલા જેવા ધર્મીના દીકરાઓ થશે.

સુસંગતિ છોડવાનું દુષ્પરિણામ.

કેટલીક વખત ભવ્ય આત્માઓ સારા કુળમાં જન્મશે તે છતાં પણ તેમને સારી સોબત, સારો ઉપદેશ, શ્રવણ કરવાની ઉત્કંઠા અને સારા સંસ્કારો પડેલા ન હોવાથી તેઓ પણ અધર્મને માર્ગે પ્રેરાશે. પહેલાં સ્થિતિ એ હતી કે ભવ્ય આત્માઓ તીર્થને માટે પોતે છે એમ માનતા હતા. તીર્થની સેવામાં જીવ આપવો હોય તો તે પણ કબુલ. પોતાના મરણથી જો તીર્થની રક્ષા થતી હોય તો સર્વસ્વના ભોગે પણ તીર્થરક્ષાની તમન્ના હતી. એ સ્થિતિ હવે રહી નથી રહેવાની નથી. લાલભાઈ શેઠ શિખરજી પરથી સરી પડ્યા ને પગ ભાંગ્યો, પણ પાછળ સંસર્ગ નથી તો કહેઃ "જોયું, આ શિખરજી

ઉપર જવાનું ફળ, ટાંટીયો ભાંગી બેઠા !" આવી સ્થિતિ સમાજની થઈ છે. આ સ્થિતિ શા કારણથી થઈ છે ?

તે વિચારીએ છીએ ત્યારે સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે કે આપણા જ પાપે આ દશા આવવા પામી છે. આજે તો સારા ધર્મી કુળનાને પણ જ્યાં જિનમંદિરો પણ ન હોય કે ઉપાશ્રય કે સાધર્મિક ન હોય એવા જંગલો કે પર્વતો પર બંગલા બાંધીને ત્યાં રહેવાની ટેવ પડી છે. ગામમાં ઘર હોય તો છેવટે કાંઈ નહિ તો પણ શરમને ખાતર વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા આવવું જ પડે, અને વ્યાખ્યાનમાં અવાય અને ત્યાં પચાસ વાત સાંભળવાની મળી, તો તેમાંથી એક વાત તો અવશ્ય યાદ રહી જાય છે, પણ આજે તો એ સ્થિતિના દર્શન થવા પણ દુર્લભ છે. બંગલાઓ અરણ્યમાં કિંવા પર્વતોના શિખર ઉપર હોય છે. હવે તે જ બંગલાઓમાંથી એક બંગલામાં જૈન રહેતો હોય તો એની પાસે જ મુસલમાનનો બંગલો હોય, અને બીજી બાજુએ ખ્રિસ્તિનો બંગલો હોય.

આવી સ્થિતિમાં સારા કુળમાં જન્મ્યા છતાં, શ્રાવકકુળ મળવા છતાં, ધર્મના સારા સંસ્કાર નહિ જ પડવાના અને પછી પરિણામ વિપરિત અવશ્ય આવવાનું. ધાર્મિક જગતનો જે સંસ્કાર હોય, ગામનું ધર્મી વાતાવરણ જે હોય તેની છાપ બહાર બંગલાવાસીઓ ઉપર પડવાની નથી. તેઓ તો દહેરે જવાની વૃત્તિવાળા થવા કરતાં કલબમાં જવાની જ પ્રબળ વૃત્તિવાળા થશે, અને પરિણામે શાસનને અપાર હાનિ થવા પામશે. હવે જેઓ ધર્મિષ્ઠ હશે તેઓ ગામ છોડીને ચાલ્યા જશે એટલે પછી પાછળ રહેલાની દશા ઉકરડામાં ઉગેલા કમલકૂલ જેવી થશે. ગામમાં રહેલાઓ ધર્મમાં તત્પર હશે, છતાં સંગતિદોષથી તેઓ ઉકરડાના કમળ કરતાં વધારે મહત્ત્વ મેળવી શકવાના નથી.

ઉકરડામાં ઉગેલાં પદ્મકમળ.

(૭) **સાતમા સ્વપ્નમાં ખરાબ સ્થાને ઉગેલું કમળ દેખાય છે.** તેનો ફળાદેશ એ છે, કે દેશમાં-ક્ષેત્રને વિષે કેટલાક અધર્મી આત્માઓ પણ અવશ્ય થવાના જ, પરંતુ દેશ સારો ન હોવાથી

તેમની કિંમત થવાની નથી. જેમ ઉકરડામાં ઉગેલા કમળની કશી કિંમત થવાની નથી, તે જ પ્રમાણે ધર્મીઓ હોવા છતાં તેઓ હલકા કુળમાં જન્મેલા હોવાથી તેમની પણ કશી કિંમત થવાની નથી. સ્વપ્નમાં ઉકરડો દેખાયો છે તેનું ફળ તે ખરાબ કુળ, અને સ્વપ્નમાં ઉકરડામાં કમળ ઉગેલાં દેખાય છે, તેનું ફળ તે ઉકરડારૂપી ખરાબ કુળમાં જન્મેલા કમળરૂપ ધર્મી જીવો એમ સમજવાનું છે. હવે જેમ ઉકરડાના કમળો મૂલ્યવિહીન છે, તે જ પ્રમાણે ખરાબ કુળમાં જન્મેલા પદ્મકમલરૂપ માણસોની પણ તેઓ ઉકરડાના કમળરૂપ ખરાબ કુળમાં જન્મેલા હોવાથી કશી પણ કિંમત નથી, એવું જ અહીં કહેવાનો આશય છે. કમળનું ફૂલ સારૂં છે, તે લેવા યોગ્ય છે. એમાં સંશય નથી, પરંતુ જો તે ખરાબ ક્ષેત્રમાં ઉગેલું હોય, તો તેનું કશું મૂલ્ય થવા પામતું નથી. તે જ રીતે ખરાબ કુળમાં જન્મેલાની પણ કિંમત થવાની નથી.

यथा फलायाबीजानि बीजबुद्ध्योखरे वपेत् ।
तथा वप्स्यन्त्यकल्पानि कुपात्रे कल्पबुद्धितः ॥५१॥
यद्वा घुणाक्षरन्यायाद्यथा कोपि कृषी बलः ।
अबीजान्तर्गतं बीजं वपेत् क्षेत्रे निराशयः ॥५२॥
अकल्पान्तर्गतं कल्पमज्ञानाः श्रीवकास्तथा ।
पात्रे दानं करिष्यन्ति बीजस्वप्नफलं ह्यदः ॥५३॥

હવે સાતમા સ્વપ્નનો ફળાદેશ વિસ્તારપૂર્વક કહે છે. સ્વપ્નમાં કહે એવું દેખાય છે કે એક ખેડૂત બુદ્ધિશૂન્ય હોઈ તે સડી ગએલા ધાન્યને સુબીજ સમજીને ઉખર એટલે અપાત્રભૂમિમાં વાવતો જાય છે. જેમ ઉખર ભૂમિમાં સડી ગએલું ધાન્ય વાવવાથી તેમાંથી કાંઈ જ નિપજવાનો સંભવ નથી, તે જ પ્રમાણે અહીં પણ એવી દશા થશે કે જૈનો કોઈપણ જાતની ફળની કલ્પના કર્યા વિના, પાત્રાપાત્ર જોયા વિના દાન કરતા જશે. અસલ એ દશા હતી કે ભક્તિ એ જ દાન આપવામાં પ્રધાનપદે સ્થાપિત થઈ રહેતી હતી. નવકારવાળીમાં મોતીની માળા ફેરવનારો પોતે એવું વિચારનારો થતો હતો કે જો મને નવકારવાળી મોતીની જોઈએ છે તો શા માટે ગુરુને પણ મારે તેવી જ નવકારવાળી ન વહોરાવવી જોઈએ ? આ મધ્યકાળની ભાવના

હતી. આ ક્રમ હવે પલટાયો છે.

આજે એવી દશા છે કે સુપાત્રે દાન કરવાનું તો બાજુએ રહે, પણ ગમે ત્યાં ગમે તેવા ક્ષેત્રોમાં દાનને નામે લક્ષ્મીનો વ્યય થાય છે. ખેડૂત જેમ સડી ગએલું બીજ ઉખર ભૂમિમાં વાવે છે, તે પ્રમાણે શ્રાવકો પાપભૃત્યોથી મેળવેલો પૈસો ઉખર ભૂમિરૂપ અપાત્ર ક્ષેત્રમાં દાન ગણીને વાપરતા જશે. બુદ્ધિહીન ખેડૂત જેમ ઉખર ભૂમિમાં સડી ગએલું ધાન્ય બીજ સમજીને વાવે છે, અને તે વાવેલું નિષ્ફળ જાય છે, તે રીતે શ્રાવકોએ પણ અપાત્ર સ્થાને આપેલું દાન નિષ્ફળ જાય છે. હવે ઉખરમાં વાવતાં ધાન્યનો એકાદ સારો દાણો સારા ક્ષેત્રને વિષે પડી જાય છે અને તેમાંથી રોપો ફૂટે છે. તે જ પ્રમાણે ધાન્યના દાણારૂપ કોઈ સુદ્રવ્ય સારા ક્ષેત્રને વિષે પડી જશે, અર્થાત્ અપાત્રે દાન આપવાવાળા શ્રાવકો કોઈ વખત સુપાત્રે પણ દાન આપશે એવો એનો ફળાદેશ છે.

શિથિલાચારીઓ સત્કાર પામશે.

(૮) આઠમા સ્વપ્નમાં આગળ એવું જોવામાં આવેછે કે **સારા અને સુશોભિત દેખાતા કુંભો–ઘડાઓ** ખૂણામાં મૂકી રાખવામાં આવ્યા છે. આ ઘડાઓમાં સુંદર સ્વચ્છ અને શીતળ પાણી ભરેલું છે. તેનો કશો વપરાશ થતો નથી, જ્યારે પેલા ભાંગ્યા તૂટ્યા ઘડાઓ વ્યવહારમાં વપરાય છે. આ સ્વપ્નનો ફળાદેશ એવો વર્ણવવામાં આવ્યો છે કે મનોહર ચારિત્ર અને અખૂટ પવિત્રતાથી યુક્ત એવા પરમર્ષિઓ હશે જ; તેઓ સારા ઘડાનું પરિણામ પામશે. અર્થાત્ સારા અને સ્વચ્છ જળવાળા ઘડાઓ જેમ ખૂણામાં મૂકી રાખવામાં આવ્યા છે અને જેમ તેનો કોઈ ભાવ નથી પૂછતું, તે જ રીતે સુચારિત્રવાળા સાધુઓનો કોઈ ભાવ પૂછશે નહિ.

મતલબ કે જનતાને તેવા સૌભાગી આત્માઓની કશી જ પીછાણ થવાની નથી. ત્યારે બીજી બાજુએ જેમ ભાંગેલા ઘડાઓ વ્યવહારમાં વપરાય છે, તે રીતે જેમનું ચારિત્ર કલંકરહિત નથી એવા અર્થાત્ શિથિલાચારી સાધુઓ જ્યાં ત્યાં માન મેળવતા થશે. શિથિલાચારી સાધુઓ એ ભાંગેલા ઘડાનો ફળાદેશ છે, એમ અહીં

ગ્રહણ કરવાનું છે. જેમ ભાંગેલા ઘડાઓ સ્થળે સ્થળે વ્યવહારમાં વપરાતા દેખાયા છે તેવી જ રીતે શિથિલાચારી સાધુઓ પણ સ્થળે સ્થળે ફરતા દેખાવા પામશે. લોકો પણ તેમનો મોટો આડંબર કરશે. ક્ષમાદિગુણવાન્ મહર્ષિઓનો કોઈ ભાવ નહીં પૂછે.

ઝઘડાખોર કોણ ગણી શકાય ?

હવે શિથિલાચારી–સાધુલિંગધારીઓ કેવા કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરશે તેનો ફળાદેશ જણાવવામાં આવ્યો છે. શિથિલાચારીઓ સ્વાર્થવૃત્તિ, અજ્ઞાનતા, પ્રમાદિપણું એ સઘળાને પોષનારા થશે અને તેઓ વારંવાર મહર્ષિઓ સાથે કલહ કરશે. આ સ્થિતિમાં લોકો પ્રમાદી-સાધુ અને મહર્ષિઓ ઉભયને ઝઘડાખોર કહી દેશે, અને તેમની નિંદા આદરશે. તમે જગતના વ્યવહારમાં જુઓ તો પણ સઘળે આવી જ દશા તમારી નજરે આવવા પામે છે.

રસ્તામાં એક સોનીની દુકાન છે. તેની પાસે બીજો માણસ ઉઘરાણીએ જાય છે. સોની પૈસા આપવાના વારંવાર ખોટા વાયદાઓ કરે છે. ત્યારે કંટાળીને પેલો ઉઘરાણીવાળો ગમે તેવા અપશબ્દો બોલવા લાગે છે, અને પરિણામ એ આવે છે કે બંને માણસો લડી પડે છે. આ બે લડે છે તેમાં દોષ કોનો છે ? લડાઈનું મૂળ શું છે ? તે કોઈ જોતું જ નથી. તેમના કલહમાં હેતુ શો છે તેની પણ કોઈ તપાસ કરતું નથી, પરંતુ રસ્તે જનારા લોકો તો એમ કહી દે છે કે "બન્નો લડી પડ્યા. બંને ટંટાખોર છે અને વારંવાર લડે છે."

એ જ સ્થિતિ અહીં પણ ઉત્પન્ન થવા પામી છે. મહર્ષિઓ સાથે શિથિલાચારી ખોટાખોટા કજીયા કરશે, તેમનાં દૂષણો શોધશે, અને તેમને વગોવશે. દૂરથી તમાસો જોનારાઓ આ ઝઘડાનું મૂળ શું છે, તેમાં દોષ શો છે ? કોણ ગુનેગાર છે ? શાને અંગે વાગ્યુદ્ધ થાય છે ? તે કાંઈ જોશે નહિ, પરંતુ એવો અભિપ્રાય તરત જ ઉચ્ચારી દેશે કે; "આ તો બંને લડાઈખોર અને ઝઘડો કરનારા છે."

ગીતાર્થો કેવી રીતે વર્તશે ?

હવે જ્યારે શાસનક્ષેત્રમાં આવી ખોટી લડાલડી વ્યાપેલી હશે તે

વખતે ગીતાર્થ સાધુઓ શું કરશે તે જણાવવામાં આવ્યું છે. ગીતાર્થ-સાધુઓ આવી દશા જોઈને વિચારમાં પડી જશે કે હવે શું કરવું જોઇએ. ગીતાર્થો આવા સંયોગોમાં એવું વર્તન રાખશે કે તેઓ પણ બીજા અવલોકનારાને ભેખધારી જેવા લાગશે અને હૃદયમાં જૈનશાસન પરત્વે અપૂર્વ પ્રેમ અને જૈનાચાર પરત્વે અખંડ પ્રીતિ હોવા છતાં તેઓ પર પણ સમાનતાએ વર્તન કરતા થશે. ગીતાર્થો આવી રીતે વર્તનારા થશે એ વાત ખરી, પરંતુ તે છતાં તેઓ હૃદયને ઠેકાણે રાખશે, અર્થાત્ સત્યમાર્ગને તેઓ વિસારી દેશે નહિ. આ વસ્તુ નીચેના ઉદાહરણ પરથી વધારે સારી રીતે સમજવામાં આવશે.

એક નગરમાં એક ડાહ્યો રાજા હતો, પરંતુ તેની પ્રજા સઘળી ગાંડીતુર બનેલી હતી. સઘળા લોકો ગાંડાના જેવા વિવિધ ચાળા કરતા હતા. રાજાને બધું જોઈને મનમાંને મનમાં ક્ષોભ થવા લાગ્યો ! છેવટે બધા જ લોકો ગાંડાતુર જેવા બનેલા હતા અને બધા જ ગમે તેવા ચાળા કરતા હતા. એટલે રાજા ડાહ્યો હતો તે પણ ગાંડાના જેવા જ ચાળા કરનારો બની ગયો !

જેમ રાજા ડાહ્યો છતાં ગાંડાના જેવા ચાળા કરવા લાગ્યો, તે જ રીતે પરમગીતાર્થો પણ હૃદયને ઠેકાણે રાખીને બીજાઓની માફક જ વર્તન કરવાવાળા થશે પરંતુ તેમનામાં અને બીજાઓમાં ફેરફાર એટલો હશે કે તેઓ સત્યને જાણવાવાળા અને જૈનમાર્ગને પીછાણવા-વાળા જ હશે.

"જેમ કુવૃષ્ટિથી નગરલોકને ઘેલા દેખી રાજા રે,
મંત્રી સહિત ઘેલા થઈ બેઠા, પણ મનમાંહે તાજા રે"

પૃથ્વીપુરી નામક કોઇ એક શહેરમાં પૂર્ણ નામનો રાજા હતો અને સુબુદ્ધિ નામનો તેનો પ્રધાન હતો. પ્રધાન બુદ્ધિનિધાન હોય છે. પરંતુ તે છતાં તે રાજાને આધીન છે અને જાતે પરાધીન છે. આજે તમે જોશો તો આપણા આ પરમ પવિત્ર ભરતક્ષેત્રની આર્યોની આ સુંદર ભૂમિની-હિન્દુસ્તાનની પણ એવી જ દુર્દશા છે, હિન્દુસ્તાનમાં સમૃદ્ધિ અપાર છે, પરંતુ તે પરાધીન છે જ્યારે જગતના અન્ય રાજ્યો —અન્ય દેશો રિદ્ધિવાળા તેમ જ બુદ્ધિશાળી હોવાથી તેઓ સ્વતંત્ર છે.

એક સમયે એવું બને છે કે પૂર્ણનામના રાજા દરબાર ભરીને બેઠા છે. દરબાર પૂર બહારમાં ખીલી રહ્યો છે. રાજકાજની વાતો થાય છે અને અનેક પ્રકારના ઉહાપોહ થઈ રહ્યા છે, એવા સંયોગોમાં ત્યાં લોકદેવ નામનો જ્યોતિષી આવે છે. રાજા જ્યોતિષીને પૂછે છે કે; "ભાઈ ! ભવિષ્યમાં શું થશે તે કહી આપો."

જ્યોતિષની સત્યતા

જ્યોતિષી જણાવે છે કે 'એક માસ પછી વરસાદ આવવાનો છે. એ વરસાદ બહુ પ્રચંડ છે. અને એનું જળ જે કોઈ પી જશે તે લોકો ગાંડા ઉન્માદવાળા બની જવાના છે.' જ્યોતિષવિદ્યાનું જ્ઞાન કેટલું ચોક્કસ છે તે જુઓ ! પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશમાં જ્યોતિષશાસ્ત્ર સંપૂર્ણ રીતે ખીલ્યું હતું. ભવિષ્યો એટલા બધા ચોક્કસપણે દર્શાવાતા હતા કે જેમાં એક સેકંડનો પણ ફેર પડતો ન હતો.

શ્રીપાળ મહારાજાના ચરિત્રમાં જોશો તો ત્યાં પણ જ્યોતિષ શાસ્ત્રની એવી જ મહત્તા તમારી દૃષ્ટિએ પડશે. શ્રીપાળમહારાજાને ઝાડ નીચે ફલાણે સ્થળે અમુક માણસ મળશે, એવું ભવિષ્ય જણાવવામાં આવ્યું છે. ૧૪ પૂર્વધર ભદ્રબાહુસ્વામીના સંબંધમાં એક સ્થળે ભવિષ્ય દર્શાવતા પર પળો નહિ, પરંતુ ૫૧૧/૨ પળવાળો મત્સ્ય જણાવવામાં આવ્યો છે. જ્યાં અડધી પળનો પણ હિસાબ રાખવામાં આવ્યો છે. ત્યાં જ્યોતિષ વિદ્યાનો કેવો ચમત્કાર હશે, અને તે કેવી રીતે ખીલેલી હશે તેની સહજ કલ્પના થવા પામે છે.

હવે આજે આપણી સ્થિતિ એ છે કે આપણી પાસે સાચું જ્યોતિષ રહ્યું નથી. જો સંપૂર્ણ જ્યોતિષદ્વારા ભવિષ્ય જાણીને જ કાર્યો કરવા પ્રવૃત્તિ લઈએ તો પછી ધર્મનું કાર્ય રહેવા પામતું નથી. એટલા માટે જૂઠું જ્યોતિષ જાણીને તે આપણે વ્યવહારમાં લેવાનું રાખ્યું છે. પ્રાચીન કાળમાં એવું હતું કે અધિક માસ તરીકે પોષ અને અષાઢ બે જ મહીનાઓ વધતા હતા. પાંચ વડે ભાગવાથી જો ત્રણ વધતા હોય તો પોષ માસ વધેલો છે એમ માનવામાં આવતું હતું. પ્રાચીન સમયનો ઇતિહાસ સાક્ષી પુરે છે કે તે કાળે રાજ્યનો

નિયમ પણ તેવા પ્રકારનો હતો અને જૈનશાસનની માન્યતા પણ એ જ પ્રકારની હતી.

જૈનશાસનની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પોષ અને અને આષાઢ એ બે જ મહીનાઓને વધારાના અધિક મહિના તરીકે માનવા પડે છે, અને તેમ ન માનીએ તો જ્યોતિષ ખોટું ઠરે છે! હવે વ્યવહારમાં જુઓઃ વ્યવહારમાં આપણે જોઈએ છીએ કે દરેક ત્રીજે ત્રીજે વરસે કોઈ બીજા જ મહીનાઓ વધેલા જોવામાં આવે છે. જૈન ટીપણું આજે અસ્તિત્વમાં નથી તેથી જ અન્ય દર્શનીઓના પંચાંગો આપણે આજે વ્યવહારમાં લઈએ છીએ, અને તે દ્વારા વ્યવહાર ચાલે છે.

અહીં લૌકિક ટીપણાનો જરાક ઇતિહાસ જોઈ લો. આશરે છસો સાતશો વર્ષ પહેલાં જૈનશાસનમાં ખરતર ગચ્છનો ભેદ ન હતો. ખરતર ગચ્છનો ભેદ આશરે છસો–સાતસો વર્ષથી પડયો છે, અને ત્યારથી જ આ લૌકિક ટીપણાઓ જૈનોએ વ્યવહારમાં વાપરવા માંડયાં છે. વ્યવહાર માટે જૈન ટીપણા પ્રમાણે બે શ્રાવણ કે બે ભાદરવા ન હોત તો તકરકાર ન થાત. ખરતરગચ્છનો ભેદ પડયો ત્યારથી લૌકિક ટીપણું છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજ જ્યોતિષ શાસ્ત્રને પૂર્ણપણે જાણતા હતા. ઇતિહાસ શિખનારાઓને યાદ હશે કે પરમાર્હત્ કુમારપાળ જે ગુજરાતનો મહાન્ જૈન રાજા હતો તેની ગાદી મળવાના અને બીજાં ભવિષ્યો આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રસૂરિએ જાણ્યા હતા. અને તે સઘળા પૂર્ણ રૂપે સાચા પડયા હતા, છતાં ભગવાન્ હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે જગતની દુરૂપયોગ કરનારી સ્થિતિને પારખી લઈને જ્યોતિષ વિદ્યાનો પ્રચાર કર્યો ન હતો.

પ્રથાને સૂચવેલો સુમાર્ગ.

હવે જરા પેલી આગલી વાતનું તમોને સ્મરણ કરાવવાનું છે. પૂર્ણ રાજાના દરબારમાં જ્યોતિષીએ કહ્યું હતું, કે એક માસ પછી ભયંકર વરસાદ થશે અને તેનું પાણી જેમના પીવામાં આવશે, તેઓ ગાંડા બની જશે. એ જે જ્યોતિષીએ આગળ ચાલતાં જણાવ્યું હતું કે કેટલાક કાળ પછી વળી પર્જન્યની સારી વૃષ્ટિ થશે અને તે જળ લોકો

પીશે એટલે તરતજ ગાંડા બનેલા લોકો પાછા પૂર્વવત્ ડાહ્યા બની બની જશે. જ્યોતિષીનું આવું ભવિષ્ય પેલા રાજા અને તેના પ્રધાન બંનેએ સાંભળી લીધું. પ્રધાન મહા બુદ્ધિશાળી હતો. રાજા કરતાં પ્રધાન વધારે બુદ્ધિશીલ હોય છે એ તો સામાન્ય વાત છે.

વારંવાર આપણે રાજ્યવ્યવહારમાં એ જ ઘટના જોઈ છે, કે રાજાની અનેક ભૂલો થતી હોય તો પણ તે ભૂલો સુદ્ધાં વજીરો સુધારી લે છે. એ જ પ્રમાણે આ ડાહ્યા પ્રધાને રાજાને કહ્યું કે 'તમે લોકોને એવી આજ્ઞા કરી દો કે એક મહિના પછી જે પર્જન્ય કુવૃષ્ટિ થશે, તેનું જળ કોઈએ પીવાનું નથી. એ જળ પીવાથી ઉન્માદ થશે માટે પ્રમાણમાં સંગ્રહ કરી લેવાનો છે.' રાજાની આજ્ઞા લોકોએ તરત જ માની લીધી, અને તેમણે યથાકાળે જે વરસાદ વરસે તે વરસાદનું જળ પીવું ન પડે તે માટે તે માટે સારૂં જળ પાત્રોમાં ભરી લીધું, અને કુવૃષ્ટિનો છાંટો પણ પીવાના કાર્યમાં લીધો નહિ.

રાજનીતિની મહત્તા.

જે જળથી ગાંડા થવાવાનું એવું ભવિષ્ય જણાવવામાં આવ્યું હતું તે જળ પીવું ન પડે એટલા માટે લોકોએ જળ સંગ્રહી લીધું હતું, પરંતુ આગળ જતાં એવું થયું કે સંગ્રહેલું પાણી ખૂટી ગયું. રાજા અને પ્રધાને સારા પાણીનો સંગ્રહ પુષ્કળ કરી રાખેલો હતો, એટલે તેમને પાણીની તાણ ભાસે એમ ન હતું, પરંતુ બીજા સામંતો, સરદારો એમણે વીસ, પચ્ચીસ દહાડા જેટલો પાણીનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હતો. અને સામાન્ય પ્રજાએ તો દશ બાર દિવસ ચાલે તેટલું જળ સંઘરી રાખેલું હતું; એટલે જેમ જેમ તેમનું સંઘરી રાખેલું પાણી ખૂટતું ગયું તેમ નવું પાણી પીતા ગયા. પરિણામ એ આવ્યું કે પહેલાં પ્રજા ગાંડી થઈ. પછી સામંતો ગાંડા થયા, અને છેવટે તેઓ બધા ગાંડા-ઘેલાના ચાળા કરવા લાગ્યા. અને તોફાન મચાવવા લાગી ગયા. આખા રાજની દશા જુઓ તો અત્યંત કરુણ બનેલી છે. પ્રજા ગાંડી છે, સરદારો સેનાપતિઓ ગાંડાતુર બનેલા છે. બધા નાચકૂદ કરે છે, ગમે તેવા ચાળા ચસકા કરે છે અને નગરની દશા શોકપાત્ર બની રહી છે.

હવે દશા એવી આવી પહોંચે છે કે સુકા સાથે લીલું બળી

જવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે. બધા લોકો ગાંડા થયા છે. પુરેપુરૂં મૂર્ખાંરાજ પ્રવર્તે છે, માત્ર રાજા અને પ્રધાન બે જ ડાહ્યા છે! દરબારીઓ નાચે છે, કૂદે છે, ગાયનો ગાય છે અને ઉન્માદવાળાઓના જેવાં તોફાનો પણ કરે છે અને તે છતાં પોતાને તેઓ ડાહ્યા માને છે. અને રાજા તથા પ્રધાન એવો ઉન્માદ નથી દર્શાવતા, ઉલટા તેઓ તેમને ગાંડા માને છે. હવે આ ગાંડપણનો ઉન્માદ જેને વરેલો છે એવું મૂર્ખમંડળ પોતાને ડાહ્યાઓનો સંઘ માની લે છે, અને ઠાવકા થઈને વિચાર કરે છે કે, "આપણે ડાહ્યા, આપણું રાજતંત્ર ડાહ્યું અને પ્રધાન અને રાજા ગાંડા તે શા કામના છે? એટલા માટે આ ગાંડા રાજા તથા પ્રધાનને દૂર કરી આપણે રાજા અને પ્રધાન આપણા જેવા જ ડાહ્યા હોય એવા રાજા અને વજીરને તેમને સ્થાને સ્થાપવાની જરુર છે." મૂર્ખમંડળના આવા વિચારની રાજાના પ્રધાનને ખબર પડી. પ્રધાન ઉતાવળો ઉતાવળો રાજા પાસે ગયો, અને રાજાને કહે છે કેઃ "મહારાજ! આ તો ગજબ થયો છે, ચોર કોટવાળાને દંડતો હોય તેમ લાગે છે. બધાઓ પોતાને ડાહ્યા સમજે છે અને મને તથા તમને મૂર્ખા માની આપણને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવાની યોજના ઘડે છે, પ્રધાનના આ વચનો સાંભળીને રાજા ગભરાયો.

રાજનીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ગુનો ભલે ગમે તેવો ભયંકર હોય પરંતુ હોય પરંતુ એક જ જાતનો ગુનો કરનાર સો મનુષ્યો એકી સાથે નીકળી આવે તો તેમને દંડ ન કરવો. અને હજાર ગુનેગારો હોય તો તેમને દેહાંતની શિક્ષા ન કરવી, પરંતુ આટલી મોટી સંખ્યામાં માણસોએ જો ગુનાઓ કર્યા છે તો ગુનો ગુનો શા માટે થયો છે, તેનું કારણ શોધી કાઢીને તે કારણનું જ નિવારણ કરી નાખવું એ રાજનીતિ છે. જ્યાં સો કે હજાર માણસોના ગુના સાથે સંબંધ હોય ત્યાં શિક્ષા ન કરવાનો આદેશ છે. ત્યારે અહીં તો આખું તો આખું ગામ ગાંડાતુર બની ગએલું છે અને રાજદ્રોહનો વિચાર કરે છે તો તેને શિક્ષા શી રીતે કરી શકાય, એવા વિચારે રાજા અત્યંત શોકમાં પડે છે.

રાજાને એવો વિચાર થાય છે કે જો પોતે આખા શહેરને શિક્ષા કરવા જાય છે તો સંભવ છે કે કદાચ પોતાનો પણ વધ થઈ જાય,

અને જો તેમ નથી કરતો તો એ વાત પણ તેટલી જ સંભવિત છે કે જનતા પોતાને રાજગાદી ઉપરથી હાંકી કાઢવા પણ તૈયાર થાય. હવે ઉપાય શો કરવો ?

બ્હાનું કયાં ચાલી શકે ?

રાજા પ્રજાજનોને દંડ અથવા સજા આપવા જાય છે તે તો સંભવિત છે, અહીં તો રાજાનો પોતાનો જ વધ થવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. રાજાની આત્મરક્ષાનો પ્રસંગ હવે રહેવા પામ્યો નથી. "જેમ ચાલે છે તેમ ચાલવા દો," એવું કહીને સ્થિર રહેવાનો પણ આ પ્રસંગ નથી. રાજાનું રાજત્વ આ પ્રસંગે નિર્ભય નથી. આત્મરક્ષાની ખરેખરી મુશ્કેલીનો આ પ્રસંગ છે. જે સ્થળે સમુદાય રાજા હોય એટલે ટોળામાંથી પસંદ કરાયેલો રાજા હોય; ત્યાં આગળ લોકોની પસંદગીનો જે રાજા હોય તે જ રાજા ગણાય છે. લોકો જેને રાજા નથી માનતા તેને તેઓ ધક્કો મારીને ઉઠાડી મૂકી શકે છે. જ્યાં આવી સ્થિતિ હોય, પ્રાણ જોખમમાં હોય, જીવતા રહી શકવાનો સંભવ જ ન હોય ત્યાં કુવૃષ્ટિનું દૃષ્ટાંત દેવું એ ઉચિત છે.

વ્યવહારની સ્થિતિમાં આવા સંયોગોમાં જોઈએ તો રાજા એ રાજા નથી, પરંતુ જનસમુદાયનું ટોળું એ જ રાજા છે. જીવન પર આવી પડેલી આપત્તિના આ પ્રસંગનું બ્હાનું કરીને રાજા અને મંત્રી કૃત્રિમ ઉન્માદ ધારણ કરે છે. પરિસ્થિતિને બ્હાના તરીકે કયાં આગળ ધરવામાં આવી છે, તેનો શાંત ચિત્તે વિચાર કરજો. જ્યાં પોતાની નબળાઈ હોય ત્યાં પરિસ્થિતિનું બ્હાનું આગળ કરે દહાડો વળતો નથી. એ પ્રસંગે પરિસ્થિતિનું બ્હાનું આગળ કરીએ તો તે જરાય ઉચિત નથી. જ્યાં પોતાની નબળાઈ ન હોય, સામાનો જ પૂર્ણ રીતે દોષ હોય અને જ્યાં આત્મનાશ થવાનો જ પ્રસંગ હોય, તેવે જ પ્રસંગે પરિસ્થિતિનું બ્હાનું આગળ કરી શકાય છે. આ પ્રસંગે મંત્રી રાજાને ઉપાય બતાવે છે :—

હેતુ માત્ર આત્મકલ્યાણ અને શાસનોદ્ધારનો જ છે.

પ્રસંગ વિકટ છે, માટે જો આ પરિસ્થિતિમાં બચી જવું હોય

તો તેનો એક જ માર્ગ છે કે આપણે પણ ગાંડાની માફક કૃત્રિમ ઉન્માદવશ બની જવું અને ગાંડાના ખોટેખોટા ચાળા કરી ગાંડામાં જ ખપી જવું. એ જ વસ્તુ હાલ સમયોચિત છે. રાજા ને મંત્રી કૃત્રિમ ઉન્માદધારી–ગાંડા બની ગયા. તેઓ પણ ગાંડા ગામલોકો સાથે નાચવા કૂદવા અને ધમાધમી કરવા મંડી પડયા! આ રીતિએ કૃત્રિમ ગાંડપણ ધારણ કરીને પણ રાજાએ પોતાની સંપત્તિની સંરક્ષા કરી લીધી હતી. પછી સારો વરસાદ થયો અને જનતાએ જ્યારે એ વરસાદનું જળ પીવાના કામમાં લીધું, ત્યારે પ્રજાનો ઉન્માદ શાંત થયો, અને દેશનો વ્યવહાર પાછો પૂર્વવત્ ચાલવા લાગ્યો.

આ દૃષ્ટાંત પરથી આપણે વિચારવાનું શું છે તે જોઈએ. આપણે કુવૃષ્ટિનું ખ્હાનું કાઢીએ છીએ પરંતુ રાજાએ જેમ ઉન્માદ ધારણ કરી પોતાની સંપત્તિની રક્ષા કરી હતી, તેવી શાસનની રક્ષા આપણે કરતાં નથી. ગાંડાના જૂથને જોઈ પરિસ્થિતિ વિચારી રાજાને વજીર જેમ ગાંડાં બની ગયા હતા, તે જ રીતે ગીતાર્થ આચાર્યો પેણ વેષધારીઓ જેવા જ થઈ રહેશે પણ જેમ સુસ્થિતિ આવતાં રાજા ને વજીર ડાહ્યા બની ગયા હતા, તે રીતિએ ગીતાર્થો પણ શાસનોન્નતિનો સમય કયારે આવે છે એવી ઈચ્છાથી જ તેવા બની રહેશે અને એમ બની રહેવામાં તેમનો હેતુ આત્મકલ્યાણ અને શાસનોદ્ધારનો જ હશે. રાજા ને વજીર કૃત્રિમ ગાંડપણ ધારણ કરે છે અને કૃત્રિમ ગાંડપણનો ઢોંગ કરે છે, પરંતુ તે સઘળુ કરવામાં તેમનો હેતુ તો પોતાના રાજત્વના અને પોતાની સંપત્તિની રક્ષા કરવાનો જ છે, તે જ રીતિએ આચાર્યો વેષધારીઓ સમાન થઇ રહેશે તેમાં પણ તેમનો હેતુ તો આત્મરક્ષા–સંયમરક્ષા કરવાનો છે. આવી રીતે ભગવાન શ્રીમહાવીર સ્વામીએ આપેલી દેશનામાં પૂણ્યપાળ રાજાને આવેલા આઠ સ્વપ્નોનું ફળ આ રીતે શાસનના ભવિષ્ય તરીકે જણાવેલું છે.

દિપાલિકા અને પ્રભુ મહાવીર

આર્ય પ્રજાનો કોઈપણ મનુષ્ય એવો નહિ હોય કે જે દિવાળીના પર્વથી અજાણ્યો હોય, છતાં દિવાળી શબ્દ લોકભાષાનો હોઇ એનું સંસ્કૃત સ્વરૂપ ઘણા ઓછા જ જાણતા હોય છે. દિવાળીનું સંસ્કૃત

સ્વરૂપ દીપાવલી છે. અને તેનો અર્થ દિવાઓની શ્રેણી એવો થાય છે, જો કે સામાન્ય રીતે પ્રતિદિન સદ્‌ગૃહસ્થોના ઘરમાં અનેક દિવાઓ થાય છે, પણ તેને દિવાની શ્રેણી તો કહેવાય જ નહિ. દિવાની શ્રેણી તો દિવાળીને દિવસે લાઇનબંધ જે દિવાઓ થાય છે તેને જ કહી શકાય. પરંતુ આ દિવાઓ લાઇનબંધ જે કરવામાં આવે છે તે એક બાહ્ય ચિન્હ છે, જો આપણે એકલા બાહ્ય ચિન્હને વળગીએ તો ખરેખર આપણે સાપ અને લીસોટાનો ભેદ નથી સમજ્યા એમ ગણાય.

વિચાર કરવાની જરૂર છે કે હંમેશાં દીપક અંધકારનો નાશ કરવા માટે વપરાય છે, તો પછી આ દિવાઓની શ્રેણીથી કયા અંધારાના નાશને લક્ષ્યમાં કર્યું હશે? વિચક્ષણ પુરુષ સમજી શકશે કે કોઈ એવા અખંડ ઉદ્યોતના અભાવને લીધે અગર તેના અસ્તને લીધે આ દીપાવલિકા શરૂ થયેલી હોવી જોઈએ, આ દીપાવલિકા માટે જૈનસૂત્રોમાં શિરોમણિ તરીકે ગણાતું શ્રી પર્યુષણાકલ્પસૂત્ર છે જેની રચના ભગવાન મહાવીર મહારાજ પછી એકસોસિત્તેર વર્ષે શ્રુતકેવલિ શ્રી ભદ્રબાહુ-સ્વામિજીએ કરેલી છે. તેમાં દીપાવલિકાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. અને તેનાથી પ્રાચીન કોઈપણ ઉલ્લેખ દીપાવલિકા માટે જૈનશાસ્ત્ર કે અન્ય દર્શનશાસ્ત્રોમાં નથી.

શ્રી કલ્પસૂત્રના ફરમાન પ્રમાણે ભગવાન મહાવીર મહારાજ રૂપી અખંડ ઉદ્યોતકારક કેવલજ્ઞાની જિનેશ્વર ભગવાનના અસ્તસમયથી જ થયેલા ભાવ અંધકારને ટાળવાના ઉપલક્ષણમાં જ આ દીપાવલિકા પ્રવર્ત્તેલી છે. ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કે અઢારે દેશના મહારાજાઓએ એકત્રિત થઈને આ દીપાવલિકા પ્રવર્ત્તાવેલી છે. અને તેથી જ આ દીપાવલિકા સમગ્ર ભરતક્ષેત્રમાં વ્યાપક થઈ ગઈ છે. એમાં કોઈપણ જાતનું આશ્ચર્ય નથી.

આ દીપાવલિકાના બાહ્યસ્વરૂપ દીપની શ્રેણીને જેટલું વળગવું જોઈએ તેના કરતાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહારાજે પોતાની હૈયાતિમાં અન્ત્ય અવસ્થાએ જે સોળ પહોર સુધી અખંડ ધારાએ દેશના આપી હતી અને તેમાં પંચાવન અધ્યયનો–પાપફળને જણાવનારાં, પંચાવન

અધ્યયનો–પુણ્યફલને જણાવનારાં અને પ્રશ્ન પૂછયા વગરનાં છત્રીશ વ્યાખ્યાનો જે બારપર્ષદાને સંભળાવ્યાં હતાં અને બારપર્ષદાએ પણ તે છેલ્લો લહાવો અખંડપણે સાંભળીને લીધો હતો, તેનું અનુકરણ દરેક ભવ્યાત્માઓએ કરવાની જરૂર છે. એટલે દિવાળીને દિવસે ભગવાનના નિર્વાણ પછી કરાયેલી દિવાની પ્રવૃત્તિમાં જવા કરતાં હૈયાતિની વખતે થયેલો અખંડપણે સોળ પહોર દેશનાશ્રવણનો લાભ-વિશેષે અનુકરણીય હોય.

છટ્ઠની તપસ્યા કરવાપૂર્વક સોળપહોરનો પૌષધ દરેક ભવ્યાત્માએ કરવો જોઈએ, અને દિવાળીને દિવસે પહેલી રાતે **'श्री महावीरस्वामि सर्वज्ञाय नमः'** એવો બે હજારનો જાપ એટલે વીસ નવકારવાળી અને પાછલી રાતે **'श्री महावीरस्वामि पारगताय नमः'**ની વીસ નવકાર-વાળી તથા તે બન્ને વખતે દેવવંદન આદિ આરાધનાને માટે કરવું જ જોઈએ. **'श्री गौतमस्वामि सर्वज्ञाय नमः'** એ પદનો જાપ અને દેવવંદન સૂર્ય ઉદય પહેલાં શ્રીગૌતમસ્વામિજી ભગવાનના કેવલજ્ઞાનને અંગે કરવું એ ભવ્યાત્માઓની ધ્યાન બહાર તો ન જ હોય.

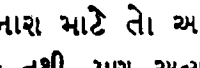
ધ્યાન રાખવું કે આ દીપાવલિકા પર્વ એટલું બધું રાજા મહારાજા અને સામાન્યવર્ગમાં પ્રચલિત થયેલું હતું અને છે કે જેને અંગે ભગવાન ઉમાસ્વાતિવાચકજીને એમ જણાવવું પડયું કે દિવાળીના તહેવારમાં ઇતરલોકોથી જૈનોએ જુદા પડવું નહિ. અને તેને માટે 'श्रीमद् वीरस्यनिर्वाणं, कार्यं लोकानुगैरिह' એવા પ્રઘોષને અગ્રસ્થાન મળ્યું. અર્થાત્ લોકો જે દિવસે દિવાળી કરે તે દિવસે છટ્ઠના બીજા ઉપવાસનો હોય તેવી રીતે જૈનોએ પણ દિવાળી કરવી એ શાસ્ત્રાજ્ઞાથી સિદ્ધ છે.

પાંચમા આરાની ઉત્તમતા

ભગવાન જિનેશ્વરોની મહેરબાનીથી ત્રીજા ચોથા આરારૂપી સુષમાકાલમાં જે ફળ થયું હતું તેના કરતાં આ દુષમા નામના પાંચમા આરામાં ભગવાનના શાસનનું ફળ ઘણું જ વખાણવા લાયક છે. જો કે મોક્ષમાર્ગની આરાધના બન્ને તે આરામાં અને આ પાંચમા

પણ સરખી જ છે, છતાં ત્રીજે અને ચોથે આરે અન્ય કેવલજ્ઞાનીઓ અને મનઃપર્યાય આદિ જ્ઞાનવાળાના સમાગમને લીધે મેરુ સમાન હતો, પણ આ પાંચમો આરો તો અન્ય કેવલજ્ઞાની આદિના અભાવવાળો હોવાથી મરુભૂમિ જેવો છે, માટે તે પાંચમા આરારૂપ મરુભૂમિમાં આપની (ભગવાન જિનેશ્વરોની) મહેરબાનીરૂપ શાસનપ્રણાલિકારૂપ જે કલ્પવૃક્ષ તે અત્યંત વખાણવાલાયક છે, એટલે શાસનની આરાધના કરી મોક્ષપંથે પ્રયાણ કરનારા માટે તો આ પાંચમો આરો કોઈ પણ પ્રકારે ઉપેક્ષા કરવા લાયક નથી, પણ અત્યંત અનુમોદવા લાયક છે. મેરૂમાં રહેલાં કલ્પવૃક્ષો કરતાં મારવાડમાં રહેલ કલ્પવૃક્ષ અત્યંત પ્રશંસાને પામે છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞશ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી

દીપાવલિકા પર્વનો દિવ્ય મહિમા

વર્તમાન શાસનમાં વર્તતા વિચારવંત વિચક્ષણોને થએલી માર્ગપ્રાપ્તિની ખાતર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના મોક્ષકલ્યાણકનો દીપાવલિકા પર્વનો દિવસ આરાધવા લાયક છે, અને વળી તે મહાપુરુષના ગુણગણની ઝળકતી કારકિર્દી વિચારનાર કોઈપણ મનુષ્યને દીપાવલિકા પર્વનો દિવસ સજ્જનતાની ખાતર પણ આરાધવા લાયક જ છે. તેમના ગુણગણની અનંતતાને એક બાજુએ રાખી સામાન્ય દૃષ્ટિએ તેમના ચારિત્ર તરફ નજર કરીએ તો પણ તે મહોપકારી મહાવીર ભગવાનની આરાધના કરવા માટે દીપાવલિકા પર્વની આરાધનાની જરૂરીઆત ઝળકશે.

૧. જગતમાં પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી જણાય એમ કહી પુત્રના ભાવિ જીવનનું ભવિષ્ય પારણામાં જણાવવાનું ગણાય છે ત્યારે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજાનું ભાવિજીવન તેઓશ્રી માતાની કૂખે પધાર્યા

તે જ વખતે સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું, કેમકે જે રાત્રિએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજા માતાની કૂખે આવ્યા તે જ રાત્રિએ એક જ વખતે ચૌદ મહા સ્વપ્નો તેઓશ્રીની ભાગ્યવત્તાને સૂચવનારાં તેઓશ્રીની માતાએ દેખ્યાં.

૨. કોઈપણ ભાગ્યશાળી પુરુષ માતાની કૂખે આવે ત્યારે તે ભાગ્યવાનની માતા એકાદું ગજાદિકનું સ્વપ્ન દેખે છે; જ્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર મહારાજની માતાએ તે જ રાત્રિએ એકી વખતે સિંહ, ગજ વગેરે ચૌદ મોટાં સ્વપ્ન દેખેલાં છે.

૩. જગતની વિચિત્રતાઓ અનેક પ્રકારની આપણે સાંભળીએ અને દેખીએ છીએ, છતાં ગર્ભવતી માતાના ઉદરમાં ગર્ભને અંગે લોહી વગેરેનો બીજો જમાવ ન થાય તેવું સાંભળવામાં કે દેખવામાં આવ્યું નથી, છતાં ત્રિલોકનાથ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજાની માતાના ગર્ભાશયમાં ત્રિલોકનાથ આવે ત્યારે સમગ્ર ગર્ભકાળ સુધી બીજો કોઇ રૂધિરનો જમાવ વગેરે બનાવ હોતો નથી.

૪. જગતના કોઈ પણ મનુષ્યનાં શરીર લાલ રૂધિર અને માંસ સિવાયનાં હોતાં નથી, છતાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજાનું શરીર નિર્મળ અને નીરોગી છતાં સફેદ લોહી અને માંસવાળું હતું (જો કે શ્રદ્ધાહીનોને લોહી અને માંસોની સફેદાઈ માનવી અસંભવિત લાગે પણ તેઓ કે બીજાઓ ચિંતવી પણ ન શકે તેવો બનાવ હોવાથી જ તીર્થંકરના અતિશય તરીકે ગણાય છે. જો તેવો સફેદાઈનો બનાવ સાહજિક હોત તો તે અતિશય તરીકે ગણાત જ નહિ.)

૫. ગર્ભચલનથી માતાને થતા દુઃખને વિચારવું અને તેથી ગર્ભમાં જ પોતાના અંગોપાંગોને સમાધિસ્થ મહાત્માઓના અંગોપાંગોની જેમ સ્થિર કરી રાખવા એ કાર્ય કરનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૬. પોતે ગર્ભમાં રહેલા તે વખતે ગર્ભને જાળવવા માટે માતાપિતાએ કરેલા હદ બહારના પ્રયત્નોથી માતાપિતાના સ્નેહને જાણીને પોતાની દીક્ષા થાય તો તેઓ જીવી શકશે નહિ એવું ધારી

માતાપિતાના જીવન સુધી દીક્ષા નહિ અંગીકાર કરવાનું નિયમિત કરનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૭. બાલ્યાવસ્થામાં પણ ભયંકર કાળા નાગના પ્રસંગે તથા તાડ જેવા ઊંચા વેતાલે ઉઠાવી લેવાના પ્રસંગે ધૈર્ય રાખનાર હોય તો તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૮. પૂર્વ ભવથી અપ્રતિપાતી નિર્મળ, શુદ્ધ એવા મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનને સાથે લાવેલા હોઈ સર્વ સામાન્ય પદાર્થોને જાણવાવાળા છતાં પાઠશાળામાં પંડિત પાસે ભણવા મેલવાના પ્રસંગ સુધી ગાંભીર્ય ધરાવનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૯. દીક્ષિત થયા છતાં પિતાના મિત્ર વિપ્રની દયા લાવી દેવદુષ્ય કે જેની કિંમત લાખ સોનૈયાની થાય છે તેમાંથી અર્ધું આપનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૦. કાંટામાં પડી ગયેલા શેષ અર્ધ દેવદુષ્યની દરકાર નહિ કરનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૧. ગોવાળીયા, જોષી, ચોર, વ્યંતરના ઉપસર્ગો, શૂલપાણિ યક્ષ અને સંગમદેવના ઉપસર્ગો, ક્રોધ વગર ક્ષમાથી નિશ્ચલપણે સહન કરનારા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૨. સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા રાણીના કલ્પાંતથી, દેવાંગનાઓના નાટયારંભથી અને સંગમ દેવતાના વિભ્રમ ઉપજાવનારા વાકયોથી ચલાયમાન નહિ થનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૩. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ એ ચારે પ્રકારના પ્રતિબંધોથી દૂર રહી ઈર્યાસમિતિ આદિ સાધુ આચારમાં સાવધાન થઈ છ મહિનાના ઉપવાસે દાસી થએલી રાજપુત્રીના હાથે અડદના બાકળાથી પારણું થવાવાળા અભિગ્રહને કરનારા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૪. વાસુદેવના ભવમાં અને પછીના બીજા દેવલોકાદિક ભવોમાં ગૌતમસ્વામીજીના જીવની સાથે સ્નેહ સંબંધે જોડાએલો જીવ તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૫. અહંકારવાળાને ગણધરપદ આપનાર, રાગે રંગાએલાને ગુરુભક્તની પદવીએ પહોંચાડનાર અને વિષ્ણવાદના વમળમાં વહેતા ગૌતમને વિમળ કેવલાલોક અર્પણ કરનાર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૬. જેમના નિર્વાણને દિવસે ચેડા મહારાજાના સામંત એવા અઢાર ગણરાજાઓએ પૌષધોપવાસ કર્યો હતો. તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

૧૭. જેમના નિર્વાણના દિવસને સમસ્ત જગતે દીપાવલિકા પર્વ તરીકે આરાધ્યું, આરાધે છે અને આરાધશે તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર.

આ વગેરે અનેક નવનવા વૃત્તાંતોથી જેમનું જીવન ભરપૂર હતું એવા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોએ યુક્ત શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના નિર્વાણ દિવસરૂપી દીપાવલિકા પર્વનું આરાધન કરતાં દરેક ભવ્ય આત્માઓએ પોતાના જીવનને કૃતાર્થ ગણી જન્મને સફળ ગણવો જોઈએ.

તા. ક. : મહાવીર મહારાજના જીવનની ગર્ભાપહાર, મેરુચલન વગેરે હકીકતોને કર્મવીર કૃષ્ણના લેખકે જે અનુકરણ તરીકે જણાવી છે, તે તે ભગવંતનું ઘણા જ પાછલા સમયમાં બનવું અને મહાભારતમાં સમય સમય પર જુદા જુદા વધારા થવા એ વગેરે હકીકત ખ્યાલમાં લીધા સિવાય જૈન આગમ અને જૈન શાસ્ત્રોને અન્યાય કરનારું લખાણ થયું છે, તે કોઈપણ ભવ્યો ખમી શકે નહિ તેવું છે.

● ● ●

ભગવાન ગૌતમસ્વામીજીનું કેવલજ્ઞાન

જૈન જનતામાં ભગવાન્ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરોનાં કેવલજ્ઞાનનો દિવસ કેવલજ્ઞાનકલ્યાણક તરીકે આરાધાય છે તેથી તે તે તીર્થંકરોનાં તે તે કેવલજ્ઞાનનાં દિવસો શાસ્ત્રદ્વારાએ નિર્મંત કરેલા છે, અને તે જ પ્રમાણે આરાધવામાં પણ આવે છે, પરંતુ ભગવાન્ તીર્થંકરોની માફક

પહેલાનાં ભવમાં ગણધરનામકર્મનો બંધ કરીને ગણધર તરીકે થયેલા મહાપુરુષોનાં કેવલજ્ઞાનના દિવસોને કલ્યાણક તરીકે નહિ, પરંતુ મહોત્સવ તરીકે પણ આરાધવાનું જૈન જનતામાં ઘણું ઓછું જ બને છે.

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના અગિયાર ગણધરો થયા છે, અને તેઓ સર્વે કેવલજ્ઞાન મેળવીને મોક્ષને જ પામ્યા છે, છતાં ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીજી સિવાય બીજા કોઈ પણ ગણધરના કેવલજ્ઞાનનો દિવસ ઉપલબ્ધ થતો નથી, અને તે શાસ્ત્રને કરનારાઓએ જણાવ્યો પણ નથી, તેમ જૈન જનતામાં તે તે કેવલજ્ઞાનનાં દિવસો પર્વ તરીકે આરાધવામાં રૂઢ થયેલા પણ નથી, જો કે શ્રમણભગવાન્ મહાવીર મહારાજે ગણધરપદની સ્થાપના કરતી વખતે જ ગણની અનુજ્ઞા એટલે શાસન ધારવાની આજ્ઞા ભગવાન્ સુધર્માસ્વામીને જ આપી હતી, અને તેથી જ ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના નિર્વાણ પછી શ્રી સુધર્માસ્વામી જ શાસનધારક થયા, અને એ જ કારણથી કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલીમાં પટ્ટપરંપરાના મૂળ તરીકે શ્રી સુધર્માસ્વામીને જ લેવામાં આવ્યા છે. તેવા શાસનના મૂળ પુરુષ સુધર્માસ્વામીજીનો પણ કેવલજ્ઞાનનો દિવસ ઉપલબ્ધ થાય તેમ શાસ્ત્રકારોએ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, અને જૈન જનતામાં પર્વ તરીકે આરાધાતો નથી, પરંતુ સર્વ લબ્ધિનિધાન એવા ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના કેવલજ્ઞાનનો દિવસ જે કાર્તિક સુદિ એકમનો છે એનો શાસ્ત્રકારોએ ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને સમગ્ર જૈન જનતા તે દિવસને પર્વતરીકે આરાધે પણ છે.

વાંચકે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે ૧૯૮૯ની સાલ પહેલાં સમસ્ત જૈનજનતા શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના કેવલજ્ઞાનને અંગે કાર્તિક સુદિ એકમના દિવસે જ મહિમા કરતી હતી. પરંતુ આ થોડા વર્ષોમાં શાસનને ખેદાનમેદાન કરી નાખવા તૈયાર થયેલ ક્રૂર દૃષ્ટિનાં કુટિલ પ્રવર્ત્તનથી તે આરાધનામાં ભેદનો પ્રયત્ન તેની ટોળી તરફથી થવા લાગ્યો છે, જો કે તે જ ટોળીનાં વાજીંત્રોમાં ૧૯૮૯ પહેલાં તો શું ? પરંતુ બે ત્રણ વર્ષ પહેલાં પણ ચૌદશની દિવાળી લખાતી હતી તો પણ ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીજીનાં કેવલજ્ઞાનનો

મહિમા કાર્તિક સુદી એકમના દિવસે જ લખવામાં આવતો હતો, પરંતુ શાસનભેદના જ માટે અવતરેલાની અવળી પ્રવૃત્તિથી હમણાં ભગવાન ગૌતમસ્વામીજીનાં કેવલજ્ઞાનના મહિમાને પણ કાર્તિક સુદિ એકમે ન રાખતાં આસો વદિ અમાવાસ્યાએ લાવવામાં આવે છે.

જૈન જનતા સારી રીતે સમજે છે કે નવ મલ્લકી અને નવ લેચ્છકી રાજાઓ વગેરેએ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર મહારાજના નિર્વાણના કલ્યાણકને અપનાવેલ હોવા વગેરે કારણથી શાસ્ત્રકારોએ શ્રી વીર ભગવાનના નિર્વાણનું કલ્યાણક જે દિવાળીરૂપી પર્વ તેને લોકને અનુસરીને કરવાનું જણાવ્યું છે, એટલે દિવાળીનું પર્વ લોકને અનુસરતું કરવાથી કોઇક વખતે આસો વદિ ચૌદશ તથા અમાવાસ્યાએ પણ તે આવે, પરંતુ સર્વ–લબ્ધિનિધાન શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના કલ્યાણકનો તહેવાર પણ લોકને અનુસારે કરવો એમ કોઈ પણ શાસ્ત્રકારોએ કહેલું નથી, તેમ આ શાસન વિરોધી એવી ટોળી સિવાય કોઈએ તેમ કહ્યું કે કર્યું પણ નથી, માટે શાસ્ત્ર અને પરંપરાને માનનારા મહાનુભાવો તો દિવાળી આસો વદિ ચૌદશની હોય, અથવા તો આસો વદિ અમાવાસ્યાની હોય, પરંતુ ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીજીના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા ગણ્યું ગણ્યાથી, દેવવાંદવાથી અને યાવત્ સ્મરણ શ્રવણથી કાર્તિક સુદિ એકમના દિવસે જ કરીને તેને આરાધવા યોગ્ય ગણે છે અને આરાધે છે. ચાલુ વર્ષમાં જો કે દિવાળી આસો વદિ ચૌદશ અને શુક્રવારની છે, અને તેથી તેરશ અને ચૌદશ એ બે દિવસ ભાગ્યશાળીઓને દિવાળીના છટ્ઠની તપસ્યા કરવાનું થશે અને ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીજીનાં કેવલજ્ઞાનનો મહિમા ૧૯૯૬ના કાર્તિક સુદિ એકમને રવિવારે થશે. સોળ પહોરના પૌષધ અને સોળ પહોરની દેશના, એ બન્ને ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના નિર્વાણ કલ્યાણકને ઉદ્દેશીને અથવા એના અંત્યભાગને અનુલક્ષીને કરવામાં આવે છે, તેથી તે છટ્ઠ અને સોળ પહોરનાં પોસહ આસો વદિ તેરશ અને ગુરૂવાર તથા આસો વદ ચૌદસ અને શુક્રવારનાં થાય તેમાં શાસ્ત્રાનુસારીઓને અને શાસનપ્રેમીઓને તો બોલવાનું રહે જ નહિ.

● ● ●

પર્વ મહિમા દર્શન

વિભાગ–૨

પ્રવચનકાર

આગમોદ્ધારક આચાર્ય દેવેશ

શ્રી આનન્દસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશક

શ્રી આગમોદ્ધારક પ્રવચન

પ્રકાશન સમિતિ–મુંબઈ

પર્વ પ્રકાશ

- જ્ઞાન પંચમી
- કાર્તિકી પૂર્ણિમા
- મૌન એકાદશી
- પૌષી દશમી
- જન્મ કલ્યાણક
- અક્ષય તૃતીયા

પર્વ મહિમા દર્શન

વિભાગ–૨

જ્ઞાનપંચમી વ્યાખ્યાન. ૧.

સં. ૧૯૯૨ જ્ઞાનપંચમી પાલીતાણા.

अप्रयत्नप्रदीपोयमादित्यनित्योद्गतः
तृतीयं लोचनं ज्ञानमचौर्यहरणं धनम् ॥ आचारप्रदीप० ॥

વીર્યાચાર વગર જ્ઞાનાદિ આચાર બની શકે નહિ.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી ભવ્યજીવોના ઉપકાર માટે આચારપ્રદીપ નામના ગ્રંથમાં પાંચ આચારોની વ્યાખ્યા કરતાં, પ્રથમ જ્ઞાનાચારની વ્યાખ્યા જરૂરી ધારી જણાવે છે કે પાંચે આચારમાં પ્રથમ જ્ઞાનાચાર કેમ લીધો ? તો કહે છે કે દર્શનાચાર એટલે સમ્યક્ત્વનો આચાર, મોક્ષની જડ; ચારિત્રાચાર એ નિસરણી; ખુદ મોક્ષની મુસાફરી તપાચાર. મોક્ષ માર્ગમાં આડા આવતાં વિઘ્નોને હઠાવનારૂં પરાક્રમ તે વીર્યાચાર. જે શક્તિ કહીએ છીએ તે આત્માનું વીર્ય.

સામાન્ય રીતે દુનિયામાં જે શક્તિ પદાર્થ ગણાય છે, તે શક્તિ સામાન્ય શરીર સાથે સંબંધ રાખે છે, પણ આત્માની જે તાકાત તેનું વિશેષનામ હોય તો તેનું વીર્ય છે. હવે વીર્યાચાર બધામાં લાગુ થએલો છે. જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર અને તપ વગેરે આચારમાં વીર્યાચાર જોઈએ. આત્માની શક્તિને ફોરવ્યા સિવાય આઠ પ્રકારના જ્ઞાન, આઠ પ્રકારના દર્શન, આઠ પ્રકારનું ચારિત્રપાલન, બાર પ્રકારની તપસ્યા એ છત્રીસમાંથી વીર્યાચાર વગર કંઈ વળે નહિ. વીર્યાચારના છત્રીસ ભેદો ન હોય તો જ્ઞાનાચારાદિના ભેદોમાં છબરડો વળી જાય.

ભાષ્યકારોએ વીર્યાચારના છત્રીસ ભેદો માન્યા છે. જ્ઞાના૦ ૮, દર્શના૦ ૮, ચારિત્રા૦ ૮, તપા૦ ૧૨ તે બધા વીર્યાચારને જ આભારી છે. આત્માનું વીર્ય ન પ્રવર્ત્તે તો જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર અને તપના મળી ૩૬ માંથી એકે પ્રવર્તિ ન શકે. એકલા આચાર માટે વીર્યની

જરૂર પડે છે તેમ નહિ, પણ જ્ઞાનને પોતા માટે વીર્યની જરૂર પડે છે. શ્રીદેવસૂરિજી, ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ વગેરે કહે છે કે જ્ઞાનને રોકનાર કોણ ? જ્ઞાનવરણીય અને વીર્યાન્તરાય, બેય જ્ઞાનને રોકનાર છે. કારણ ? જ્ઞાનાવરણીનો સ્વભાવ જ્ઞાનને રોકવાનો અને વીર્યાંતરાયનો સ્વભાવ વીર્યને રોકવાનો છે; વીર્યાંતરાયનો ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થયા વગર જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થાય જ નહિ. જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ વીર્યાંતરાયનો ક્ષય કે ક્ષયોપશમ થવાથી થાય. ૧૨માના છેડે જ્ઞાનાવરણીય સર્વથા ક્ષય થાય તેની સાથે વીર્યાન્તરાયનો ક્ષય જરૂરી માન્યો. જે સમયે કેવળ-જ્ઞાનાવરણીનો ક્ષય તે જ સમયે વીર્યાન્તરાયનો ક્ષય થાય છે. તેથી જ સિદ્ધ મહારાજને કશું કરવું કારવવું નથી, એક પણ પ્રદેશ આત્માનો હલાવવો પડતો નથી. અનંતોકાળ થયો અને થશે તો પણ સિદ્ધ આત્માનો એક પ્રદેશ હાલવાનો નથી. આખો આત્મા તો ન ખસે પણ તેનો એક પ્રદેશ પણ ન ખસે.

સિદ્ધોને પણ વીર્યની જરૂર.

દીપક વચમાં ધર્યો, તેણે ચારે બાજુ ઉદ્યોત કર્યો. દિવાને ફેરવો. દિવાની અવગાહના ફરી નથી, એની એ જ રહી, પણ ઉદ્યોત ફર્યો. દિવો ત્યાં ને ત્યાં ગોળ ફેરવ્યો તો અવગાહના એની એ જ રહી, પણ ઉદ્યોત ફર્યો. દિવાની અવગાહના ન ફરે તો પણ ઉદ્યોતનું ફરવું થાય, તેમ સિદ્ધોની અવગાહના ન ફરે. દિવાના ઉદ્યોતના પ્રદેશો ફરે, એમ માનીએ તો પણ આત્માના પ્રદેશો ન ફરે. જે આકાશપ્રદેશ પર સિદ્ધના આત્માના પ્રદેશો છે, તે અનંતોકાળ ગયો ને જશે તો પણ ખસવાના જ નથી. એક આકાશપ્રદેશથી ખસેડવો એટલું પણ તેમને કામ નથી, તો પછી તેમને વીર્યાન્તરાયના ક્ષયની જરૂર શી ? લોકાલોક પ્રકાશક-દર્શક-કેવલ-જ્ઞાન તેનો ઉપયોગ અનંતાવીર્ય વગર થઈ શકે નહિ.

વીર્યના સ્વભેદે ત્રણ ભેદો, વિષયભેદે છત્રીશ ભેદો.

છાદ્મસ્થિક ઉપયોગમાં જોર આવે છે, તેમ સિદ્ધને આખા લોકાલોકના જ્ઞાનદર્શનના સતત ઉપયોગ જારી રહે. તેમાં જોરની વીર્યની જરૂર પડે, માટે તેમને વીર્યાંતરાયનો ક્ષય માનવો પડે. આ ઉપરથી

જ્ઞાનની અંદર વીર્ય મદદ કરનારી ચીજ છે. જ્ઞાન થવા પહેલાં વીર્ય જરૂરી છે, અને વીર્યનો અભાવ જ્ઞાનને રોકનારી ચીજ છે. તેવીજ રીતે દર્શન-ચારિત્ર-તપને અંગે વીર્યની જરૂર, માટે છત્રીસ ભેદોમાં વીર્યાચારની જરૂર છે. તે હોવાથી ભાષ્યકારે વીર્યાચારના ૩૬ ભેદો આપ્યા. જ્ઞાના૦૮, દર્શના૦૮, ચારિ૦૮, તપા૦૧૨ ભેદ અને વીર્યાચારના શારીરિક વીર્યની અપેક્ષાએ મન-વચન-કાયાના ત્રણ ભેદ લઈએ, પણ વિષયની અપેક્ષાએ ૩૬ ભેદો લેવા પડે. પાંચે આચારના ભેદો જણાવ્યા, તેમાં પ્રથમ જ્ઞાનાચાર કેમ જણાવ્યો ?

દર્શનાચાર મોક્ષની જડ, ચારિત્રાચાર મોક્ષની મુસાફરી અને તપાચાર મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવવા મુખ્ય છે, તેમાં પ્રથમ જ્ઞાનાચારને અવકાશ કેમ આપ્યો ? सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः । એમાં કેટલીક જગ્યાએ સમ્યક્ત્વ પ્રથમ અને કેટલીક જગ્યાએ જ્ઞાન પ્રથમ લેવામાં આવ્યું છે, આમ મોક્ષમાર્ગ જણાવતાં કેટલાકે પ્રથમ દર્શન અને કેટલાકે પ્રથમ જ્ઞાન લીધું છે. પણ પાંચ પ્રકારના આચારમાં દર્શનાચાર પ્રથમ કોઈ પણ જગ્યાએ મૂકાયો નથી. પ્રથમ જ્ઞાનાચાર જ મૂકવામાં આવ્યો છે. કારણ ? શાસ્ત્રકાર એ વસ્તુ ઉપરથી ધ્વનિત કરે છે કે દરેકે દર્શનના આઠ ભેદ, ચારિત્રના આઠ ભેદ અને તપસ્યાના બાર ભેદ આચરવા હોય યાવત્ વીર્યાચારના સ્વભેદ ત્રણ, વિષય ભેદ છત્રીશ આચરવા હોય તો પ્રથમ જ્ઞાન તરફ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

દરેક આચારો જ્ઞાન વગર જાણી શકાય નહિ.

દર્શનાચારના આઠ ભેદ. પ્રથમ ભેદમાં શંકારહિતપણું થવાનું તે કોના પ્રતાપે થવાનું ? જ્ઞાનના જ પ્રતાપે. જો જ્ઞાન ન હોય તો દુનિયામાંથી આવતો શંકાનો ઝપાટો ઠેલી શકાય જ નહિ. એ ઝપાટાને હડસેલી દેવો હોય તો જ્ઞાનનું હથિયાર જોઈશે. તેમ કાંક્ષાનું પુરાવર્તન કોણ રોકશે ? જ્ઞાન. એમ દર્શનાચારના આઠ અતિચારો તપાસીશું તો જ્ઞાનદ્વારા પ્રવર્ત્તનારા છે. જ્ઞાન સિવાય બીજા આચારની પ્રવૃત્તિ થઈ શકવાની નથી. પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ એમાં પણ જ્ઞાન વગર પ્રવૃત્તિ કરી શકાય નહિ. જીવ જાણ્યો નહિ, જીવની

હિંસામાં કર્મ છે તે જાણે નહિ, કર્મ ભોગવવા પડે છે તે જાણે નહિ, તો ઇર્યાસમિતિ વગેરેના અધિકારનો અવકાશ ક્યાં રહ્યો ? જ્ઞાનની નિશ્રાએ કરેલો તપ સમ્યગ્‌તપ છે.

દર્શનાચાર-ચારિત્રાચાર જ્ઞાન વગર પાંગળા, પણ તપસ્યા કરવી, ન ખાવું, ઉણોદરી કરવી, વિષયત્યાગ કરવો ત્યાં વાંધો શો આવે છે? તપસ્યા કરવામાં જ્ઞાન નહિ હોય તો અડચણ નહિ આવે, પણ અજ્ઞાનતપ અને સમ્યગ્‌તપ પણ તપાચાર એ અજ્ઞાનતપનો ભેદ કે સમ્યગ્‌તપનો ભેદ છે? બે સૂત્રકારો, ટીકાકારો सम्यग्योगनिग्रहो गुप्तिः ગુપ્તિ એ અહીં લગાડે છે, તેથી જૈનદર્શનના ૧૨ પ્રકારના તપને અંગે જ્ઞાનજડ હોવી જોઇએ. જ્ઞાન વગરની તપસ્યા સમ્યગ્‌તપ કહી શકાય નહિ.

ગીતાર્થઆધિન તપસ્યા, એટલે ગીતાર્થનું જ્ઞાન તેમાં આવી ગયું. જ્ઞાન વગરનું તપ તે અજ્ઞાનતપ, તેથી તપસ્યા કરનારે જ્ઞાનીની નિશ્રા લેવી પડે છે. બાકી નિશ્રા વગર છ માસ તપસ્યા કરે તે અજ્ઞાન તપસ્યા છે, પચ્ચક્ખાણ લે એટલે જ્ઞાનીની આધિનતા છે. આધિનતા વગર અજ્ઞાન તપસ્યા છે. તપાચાર બાર પ્રકારનો છે, પણ બારે પ્રકારનો તપાચાર ગુરુની પરતંત્રવાળો છે. આ કારણથી પચ્ચક્ખાણ લેવાની જરૂરિયાત ગણી. પચ્ચક્ખાણ ગુરુ સાક્ષીએ લેવું. અનુવાદ કરવો : આ પંચાત શા માટે ? તો કે સમ્યગ્‌તપની રીતિ જ એ છે, માટે સમ્યગ્‌તપાચાર કરવો હોય તો જ્ઞાનની જરૂર.

વીર્યાચાર એ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ સિવાય ચીજ જ નથી. એટલે દર્શનાચાર-ચારિત્રાચાર અને તપાચારની જડ વીર્યાચાર, અને એની જડ પણ જ્ઞાનાચાર. આ માટે શાસ્ત્રકારોએ આચારમાં પ્રથમ પગથિયું જ્ઞાનાચારનું જણાવ્યું. સમ્યગ્‌દર્શન તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા, જાણ્યા વગર ન થાય. પ્રતીતિએ જેટલું જાણે તેટલું પ્રતીતિ વિના ન જાણે તો શ્રદ્ધા ન થાય. संतपयपरुवणया० આદિ પદો-દ્વારોથી દરેક તત્ત્વને જાણે તેટલી શ્રદ્ધા તેમજ जीवाइ नव पयत्थे० આદિથી દર્શન કરાવનાર મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ દર્શનથી છે.

દર્શન અને જ્ઞાનમાં પ્રથમ કોણ ?

અહીં કેટલાક આચાર્ય પ્રથમ દર્શન, કેટલાક પ્રથમ જ્ઞાન માને છે. અપેક્ષાઃ ભેદ છે પણ વિરૂદ્ધ કોઈ નથી. અભ્યંતરતપ બધાએ ગુરુ પાસે જ કરવાના છે, તેમજ બાહ્યના પચ્ચક્ખાણ પણ ગુરુને આધીન થઈ કરવાના છે. તમે વૃત્તિસંક્ષેપ નિયમ કરી ૨૦ ચીજ ખાવ છો, બીજો અભિગ્રહ કર્યા વગર એક રોટલો ને મરચું બે જ ચીજ ખાય તો વૃત્તિસંક્ષેપ કહેવાશે ? ના. મૂળ વસ્તુ પર આવો.

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः । તેમજ **सम्यग्ज्ञान-दर्शनचारित्राणि मोक्षमार्गः** । કઈ અપેક્ષાએ કહ્યું છે ? બંને સાચા છે, પણ અપેક્ષા સમજવી જોઈએ. બન્નેની વ્યવસ્થા થઈ જશે. સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારનાં છેઃ નિસર્ગ અને અધિગમ. નિસર્ગ સમ્યક્ત્વદર્શનમાં માત્ર પોતાના આત્માથી પદાર્થો અનુભવે અને તે જાણે તે નિસર્ગ-સમ્યક્ત્વ, અને ગુરુ જીવાદિક પદાર્થો સમજાવે, તે જાણ્યા પછી શ્રદ્ધા થાય તે અધિગમ સમ્યક્ત્વ. નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ થયા છતાં અધિગમ સમ્યક્ત્વ થવાની જરૂર ગુરુઓ જણાવે છે.

કહેવું જ પડશે કે નિસર્ગની અપેક્ષાએ પ્રથમ દર્શન **सम्यग्दर्शन** તે જ અધિગમની અપેક્ષા **सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्गः** । ગુરુ દ્વારા, જ્ઞાનદ્વારાએ અધિગમ સમ્યગ્દર્શનની જરૂર શી ? જેમ ક્ષાયોપશમિક થયા પછી ક્ષાયિકની જરૂર, તેમ નિસર્ગ પછી અધિગમની જરૂર છે. નિસર્ગમાં જોઈએ તેવી શુદ્ધિ નથી, અધિગમમાં તેથી વધારે શુદ્ધિ છે. માટે અધિગમ સમ્યક્દર્શનની અપેક્ષાએ **सम्यग्ज्ञान० मार्गः** । કહી શકાય. આવી રીતે મોક્ષમાર્ગના અધિકારને અંગે કેટલાકે પ્રથમ દર્શન, અને કેટલાકે પ્રથમ જ્ઞાન માન્યું, પણ પાંચ આચારની વક્તવ્યતામાં કોઈ જગ્યાએ પાઠ ભેદ નથી. એક સરખો જ પાઠ છે, જ્યાં જ્યાં આચાર દેખીએ ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ અને વીર્યાચાર એમ જ અનુક્રમ છે.

સમ્યક્ત્વ પહેલાં જ્ઞાનની જરૂર.

મોક્ષમાર્ગ માટે આમ ભેદો છે તો આચારમાં કેમ ભેદ નથી? આ પ્રવૃત્તિભેદ છે પણ ઉત્પત્તિક્રમ નથી. સમ્યગ્દર્શનાદિ એ ઉત્પત્તિક્રમ છે અને આ પ્રવૃત્તિક્રમ છે. પ્રથમ જ્ઞાનીની જ પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ. જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ નથી, તેને દર્શનની પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી, કરે તો આગમાનુસારી નથી. ગણવા જાય તો માર્ગમાં સ્થિતિ નથી, શાસને પ્રથમ જ્ઞાન મેળવ્યું કે પ્રથમ દર્શન મેળવ્યું? શાસને તીર્થંકર મહારાજ પાસેથી પ્રથમ દેશના, પછી શ્રદ્ધા મેળવી છે. એવી રીતે જગતમાં પ્રથમ શું મેળવાય? પ્રથમ જ્ઞાન મેળવાય, પછી જ શ્રદ્ધાનો વખત આવે.

પ્રવૃત્તિક્રમની અપેક્ષાએ જ્ઞાનને પ્રથમ સ્થાન આપવું જ જોઈએ. જેમ ઉત્પત્તિ અને આચારને અંગે ભેદ કહ્યો, તેવી રીતે બીજી બાજુ મોક્ષમાર્ગ જે નૈશ્ચયિક કલ્યાણનો હેતુ, બીજો વ્યવહાર માર્ગ. નૈશ્ચયિક હેતુમાં સમ્યગ્દર્શનને અગ્રપદ હોય, જ્યારે વ્યાવહારિક ભેદમાં જ્ઞાનને અગ્રપદ હોય. આથી જ્ઞાન આપવા લેવા પહેલાં દર્શનનો આગ્રહ ન હોય, પણ દર્શન લેવા પહેલાં જ્ઞાનનો આગ્રહ જરૂર હોય. મને દર્શન નથી થયું માટે મારે જ્ઞાન ન વાંચવું. આવું કરે તો દર્શન ઉત્પત્તિનો વખત ક્યારે આવે? શ્રદ્ધા થયા પછી સાંભળવું, તો શ્રદ્ધાનો વખત ક્યારે આવે? માટે વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ માટે પ્રથમ જ્ઞાનની જરૂર છે. વાત સમજવી જોઈએ, પછી શ્રદ્ધા થાય. 'વાત માને તો સમજાવીએ', એમ કોઈ કોઈને કહેતા નથી, 'સમજાવીએ તો માનશે', એમ કહીએ છીએ.

અજ્ઞાનપણામાં પણ સમ્યક્ત્વ નવતત્ત્વકારે કેમ જણાવ્યું છે?

શ્રીમહાવીર ભગવંતે પ્રથમ ગૌતમસ્વામીજીને સમજાવ્યું કે મનાવ્યું? પ્રથમ સમજાવ્યું પછી માન્યું. નૈસર્ગિક સમ્યગ્દર્શન થયા પછી અજ્ઞાન ન હોય. જિનેશ્વરે જે તત્ત્વ કહ્યું તે મારે માન્ય છે. શું કહ્યું છે તે મારે સાંભળવું છે. તેવા કેટલાક હોય છે. શાસ્ત્રકાર કહે તે 'તહત્તિ.' 'अयाणमाणेवि सम्मत्तं.' અજાણ પણે તત્ત્વની શ્રદ્ધા ન આવે પણ

તત્ત્વના ભેદની શ્રદ્ધા આવે. મોક્ષતત્ત્વના પ્રકરણમાં કોના ઉપસંહારમાં એ ગાથા છે? 'लोगस्स असंखिज्जे' કહી ભાગદ્વાર પૂરો કરે, પછી અલ્પબહુત્વદ્વાર લાવે છે, એ જગ્યાએ વચમાં શો સંબંધ આવ્યો? 'वज्जाइं नवपयाइं जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं०' એમ ગાથા છે, જીવાદિ પદ છે જ નહિ. નવપદ પ્રકરણ જાણવા માટે કર્યું તો अयाणमाणेवि सम्मत्तं, તેમ કહ્યું તો કહેલું પ્રકરણ નકામું ગયું.

જીવાદિક નવતત્ત્વ વિષયક નવપદાર્થો સંતપદાદિક દ્વારો સાથે જોડે, તેને સમ્યક્ત્વ હોય, અને બુદ્ધિ ન હોય ને ન જોડે, તો પણ ભાવથી સમ્યક્ત્વ છે. નવતત્ત્વના ભેદાનુભેદમાં ન ઉતરે, અહીં તો નવપદના હેયાદિક વિભાગ કરે તો જ સમકિત છે. અભવિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ આજના પંડિતો એ નવપદાર્થો જાણે છે કે નહિ? બધા સમકિતવાળા ગણવા? જીવાદિ તત્ત્વ સંબંધી નવપદાર્થો सत्प्ररूपणादिक દ્વારો જાણે, તેને સમ્યક્ત્વ હોય, તેથી તત્ત્વાર્થકારને–'निर्देशास्वामित्वसाधनाधिकरण-स्थिति विधानतः।' सत्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालान्तरभावाल्पबहुत्वैश्च' એમ અધિગમ ત્યાં જણાવ્યું તે મૂકી અધિગમ સમ્યક્ત્વ લીધું.

જ્ઞાનાચારને સર્વ આચાર્યોએ પ્રથમ આચાર તરીકે ગણાવ્યો છે, શાસને પ્રથમ મેળવ્યું હોય તો જ્ઞાન મેળવેલું છે, એ જ્ઞાન આધારે શાસન શ્રદ્ધા કરતાં શીખ્યું છે. જીવાદિક તત્ત્વોની શ્રદ્ધા જ્ઞાન મેળવીને જ કરેલી છે, માટે જ્ઞાનાચારને શાસનની અપેક્ષાએ પ્રથમ રાખવું પડે છે. શાસનપ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ દર્શન કરતાં પણ જ્ઞાનાચારની પ્રવૃત્તિ પ્રથમ કરવાની હોય છે. જ્યાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ત્યાં શાસનમાં પ્રતિબોધ પામનારા, શાસનમાં દાખલ થનારા તે જ્ઞાનની દોરીએ જ શાસનમાં આવેલા છે. જ્ઞાનની દોરી વગર શ્રદ્ધાના માર્ગમાં કોઈ આવેલું નથી. વ્યવહારની અપેક્ષાએ પ્રથમ જ્ઞાન લેવાની જરૂર પડે છે.

દર્શન-ચારિત્ર આરાધના માટે નહિ અને જ્ઞાન માટે સ્વતંત્ર તિથિ કેમ?

જગતમાં હીરે ભરેલું, અને સુંદર રચનાવાળું મકાન હોય તોપણ તેમાં પેસતાં પહેલાં દીવો કરવો પડે છે. જગતો મનુષ્ય કંઈ પણ પદાર્થ દેખવાની ઇચ્છા કરે છે, પણ આંખને જોર આપતો નથી. કયાં

સુધી ? ઉદ્યોત થયો ન હોય ત્યાં સુધી. ઉદ્યોત થયા પછી આંખને જોર આપે છે. જાગતો છે, હીરાથી ભરેલું મનોહર મકાન છે, પણ હીરો છે કે પથરો છે તે તપાસવાનું દીપક થયા પછી. આંખને ઉઘાડી જોર દેવું તે દીપક થયા પછી. ત્યારબાદ બરાબ અને સારી વસ્તુ જોવાય છે. આંખને જોર અપાય છે, તેમ શાસનમાં પાપ તોડવાનાં, પાપ બંધ કરવાના રસ્તા લેવા તે બધું જ્ઞાનદીપકનો ઉદ્યોત કરવામાં આવે પછી જ બને છે.

તેથી આપણે આપણા વ્યવહારમાં આવો. બાર મહિનાનો હિસાબ કરીએ. કલ્યાણકની, પર્યુષણની કે ઓળીની તિથિઓ છે, પણ આ ચોકખા નામ ધરાવનારી એકે તિથિ નથી. જ્ઞાનપંચમી માફક દર્શન-ચોથ, કે ચારિત્રની ચૌદશ એવી તિથિ કાઢો. બાર મહિનામાં બધી તિથિઓ આપણે આરાધીએ છીએ, પણ એકે મોક્ષમાર્ગની મુખ્ય નામ સાથેની તિથિ નથી. કોઈપણ પર્વ લો તો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધના વગરનું એકે પર્વ નથી, પણ રૂઢિમાં શબ્દનો જે પ્રવેશ તે કહું છું. મોક્ષમાર્ગને દર્શાવનારા શબ્દોનો સીધો પ્રવેશ માત્ર જ્ઞાનપંચમીમાં છે. દર્શન-ચારિત્રના સીધા પ્રવેશવાળી એકે તિથિ નથી. જ્યારે જ્ઞાન માટે જ્ઞાનપંચમી ખાસ કહી છે.

કારતક મહિનાની પંચમા જ કેમ જ્ઞાનપંચમી ?

જ્ઞાનપંચમી એ મોક્ષમાર્ગના અંશના નામે આરાધવા માટે રૂઢ થયેલી કારતક સુદ પાંચમ છે. એ જ જ્ઞાનપંચમી કેમ ? માગસર પોષ વગેરે બીજા મહિનાઓની સુદ પાંચમને ન રાખી, અને કારતક મહિનાની સુદ પાંચમને જ્ઞાનપંચમી કેમ કહી ? આ વાત સમજતાં પહેલાં એક લક્ષમાં લઈ લો. જ્ઞાનાચાર એટલે મતિ-અવિધિ-મનઃપર્યવ કે કેવળ-જ્ઞાનનો આચાર નહિ, એ ચાર જ્ઞાનમાંથી એકેનો આચાર જણાવનારો નથી. ત્યારે કોના આચારોને જણાવે છે ? શ્રુતજ્ઞાનના આચારને જણાવે 'काले विणए बहुमाणे'....એ આઠે આચાર શ્રુતજ્ઞાનનાં છે. વ્યંજન-અર્થ અને તદુભય તેને બીજા ચાર જ્ઞાન સાથે સંબંધ સરખોય નથી. આઠે પ્રકારનો જે જ્ઞાનાચાર, તે જ્ઞાનાચાર નહિ, પણ શ્રુતાચાર. જ્ઞાનપંચમી

કહેવા કરતાં શ્રુતપંચમી કહેવી જોઇએ. ત્યાં જ્ઞાનાચારને બદલે શ્રુતાચાર કહેવા જોઇએ. આ જ્ઞાનપંચમીને શ્રુતપંચમી તો કહો, પણ મતિજ્ઞાન એ પણ કયારે ? શ્રુતને અનુસરતું મતિજ્ઞાન હોય ત્યારે. અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ શ્રુતજ્ઞાન થાય પછી શ્રુતાનુસારી હોય ત્યારે આ જ્ઞાન થાય, શ્રુતવગર બીજા જ્ઞાનમાં સમ્યગ્પણું નથી.

ચારે જ્ઞાનમાં શ્રુતની વ્યાપકતા

મતિ, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળનું સ્વરૂપ દેખાડનાર કોણ ? શ્રુતજ્ઞાન. પાંચે જ્ઞાનના સ્વરૂપને ઓળખાવનાર શ્રુતજ્ઞાન, એટલું જ નહિ, પણ બાકીના ચાર જ્ઞાનોમાં સમ્યગ્પણું અને ઉત્પત્તિ પણ શ્રુતના આધારે છે. જો શ્રુતના આધારે ઉત્પત્તિ તો **श्रुतं मतिपूर्वं** ન બોલે પણ **श्रुतं पूर्वं मतिः** બોલો. કઈ અપેક્ષાએ મતિપૂર્વ શ્રુત કહ્યું છે તે ધ્યાનમાં લીધું છે ? લોકોત્તર આગમનો બોધ, અને જિનેશ્વરના ઉપદેશથી થતો બોધ, મતિ હોય તો જ થાય, એ અપેક્ષાએ ત્યાં કહેવાયું. પણ સ્વાભાવિક જ્ઞાનમાં જાવ તો પ્રથમ શ્રુતને અગ્રપદ આપવું જ પડશે.

લોકોત્તર જ્ઞાન મેળવવું હોય, મોક્ષમાર્ગ માટે શ્રુતોપદેશ મેળવવો હોય તો મતિની પ્રથમ જરૂર, પણ સ્વાભાવિક જ્ઞાન મેળવવું હોય, જેને સંકેતો ધ્યાનમાં હોય, પાંચ વિષયોને સુખદુઃખ તરીકે કોણ જાણે ? જેને શબ્દોનો ખ્યાલ આવ્યો હોય તે જાણે. શબ્દો જાણવા, અર્થ જાણવો તે શ્રુતજ્ઞાન. શ્રુત સિવાય મતિજ્ઞાન હોતું જ નથી, આ જ વાત લક્ષમાં રાખીશું, ત્યારે નંદિસૂત્રકારે મતિના ૨૮ ભેદો કહ્યા. ૨૮ ભેદો શ્રુત નિશ્રાવાળા ગણ્યા. વ્યાહારિક સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખપૂર્વકનું મતિ શ્રુત સિવાય થતું નથી. **स्पर्शोऽयं रसोऽयं** આ સ્પર્શ, આ રસ, આ જોતું, આ ખાટું, આવા ઉલ્લેખ રૂપ મતિજ્ઞાન શ્રુતવગર થતું નથી, માટે શાસ્ત્રકારોને શ્રુતનિશ્રિત કહેવું પડે છે. અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન તે શ્રુતવગરનું જ. શ્રુત વિના બુદ્ધિ આદિ ચાર થતા નથી, પણ અવગ્રહ–ઇહા–અપાય–ધારણા તો ચાલ્યા જ કરે. શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન કહેવાથી, સામાન્ય શબ્દોલ્લેખ વાચી મતિને શ્રુતજ્ઞાનનો આભાર છે. શ્રુતજ્ઞાન પોતાના આધારભૂત, તેમજ બાકીના ચાર જ્ઞાનમાં પણ

શ્રુતજ્ઞાનની જરૂર છે. પાંચે જ્ઞાનોમાં જો ખરેખર જ્ઞાનની જડ તપાસીએ તો શ્રુતજ્ઞાન. આ અપેક્ષાએ વિચારીએ તો જ્ઞાનથી વ્યાપકતા શ્રુતમાં આવી જાય, તેથી જ શ્રુતપંચમી ન કહેતાં જ્ઞાનપંચમી કહી.

અહીં આચાર વિષય તરીકે જ્ઞાન કહેવું છે, જ્ઞાનાચાર એટલે જેનો આચાર થઈ શકે તેવું જ્ઞાન. શ્રુતના પ્રતિપાદ્ય તરીકે પાંચ જ્ઞાન આવી જશે. આચાર શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન લેવાનું છે. આચાર શબ્દની સહચરિતતા લેવાથી, જ્ઞાન શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન લેવાય. ફરસુરામ, ભૃગુરામ, દાશરથી રામ કહ્યા, તેને રામ શબ્દથી બોલાવાય પણ સીતારામથી તો દાશરથી રામ આવે. જ્ઞાનશબ્દથી પાંચે જ્ઞાન આવી શકે, છતાં અહીં શ્રુતજ્ઞાન લેવું. તેથી જ્ઞાનાચારને અંગે પણ શ્રુતજ્ઞાન લેવું.

કહેવાય જ્ઞાનપંચમી, પણ છે શ્રુતપંચમી. તેથી મતિજ્ઞાનને બહાર કાઢવાનું, કે પધરાવવાનું બનવાનું નથી, ત્યારે કોનું બનવાનું ? શ્રુત જ્ઞાનનું પધરાવવું, ભક્તિ કરવી, દર્શન નમસ્કાર વગેરે કોના અંગે બનાવવાનું ? મતિજ્ઞાનને અંગે ? ના, આ ચારનું આરાધન ભક્તિ બનવાનું નહિ, પણ શ્રુતજ્ઞાનનું જ બનવાનું. આરાધના શ્રુતની છે એ હિસાબે જ્ઞાનપંચમી શબ્દથી સંબોધી.

દેવર્દ્ધિગણિ પછી પુસ્તકો ન્યાયાધીશ તરીકે પુસ્તકારૂઢ થયા.

હવે કારતક સુદ પાંચમને જ્ઞાનપંચમી કેમ ગણી ? જ્યારથી શ્રુતની ઉત્પત્તિ થઈ, દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાસમણ વખતે જજ–ન્યાયાધીશ તરીકે પુસ્તક થયા, તેથી પહેલાં પુસ્તક ન હતાં તેમ નહિ. તેમ અહીં પુસ્તક દેવર્દ્ધિગણિ પછી ન્યાયાધીશની પદવીએ આવ્યું છે. જજ ચુકાદો આપે. લેણદાર સો હોય, દેણદાર એક છે, એ ન્યાયાધીશને જોવાનું ન હોય. સૌને દુઃખ લાગે, એકને હર્ષ થાય તે ન જોવાનું હોય. ન્યાય જોવાનો હોય. પછી ભલેને એકને કે સોને લાભ–નુકશાન થાય, તેને તો ન્યાય જ જોવાનો હોય. આ શાસ્ત્ર લખેલાં પુસ્તકો જજની પદવીમાં છે. ભાખેલાની વાત અત્યારે નથી કરતો. ૧૮૦ માણસ એમ કહે કે ૨૫ તીર્થંકર અને એક કહે કે ૨૪ તીર્થંકર, પણ લખેલાં પુસ્તક ૨૪ કહે તો ૨૫ કહેવાની વાત ખોટી. એકની વાત સાચી.

પુસ્તકમાં તેમ હોવાથી. દેવર્દ્ધિગણિ પછી લખાયાં, એથી ન્યાયાધીશની જગ્યાએ પુસ્તક વિવાદ પડે તો ત્રીજો કહે તે કબુલ કરે, છતાં વિવાદ ન ભાંગે, ત્યારે કોરટનું શરણું લેવું પડે છે. દેવર્દ્ધિગણિ ખમાસમણ વખતે જ્ઞાનીનાં વચનો ન્યાયાધીશ તરીકે હતાં, પણ પછી સ્મરણની ખામી, કષાયની બહુલતા, અજ્ઞાનની પ્રચુરતા, તેમજ હિસાબ વિનાનો કદાગ્રહ-તેથી કરીને ન્યાયાધીશની ખુરશી નક્કી કરી, આ કાયદાથી જે ચુકાદો આવે તે કબૂલ. તેથી કરીને સિદ્ધાંત-પુસ્તકની પ્રતિનું લખાણ કહે તે કબૂલ.

પુસ્તક લખતાં બાઈઓએ શીખવું જ જોઈએ.

લિપિબદ્ધ પુસ્તક તો તે પહેલાં પણ હતાં, આથી જ્ઞાનપંચમીપર્વ દેવર્દ્ધિગણિ પછી પ્રવર્ત્યું છે, એમ કહેવા કોઈ તૈયાર થાય નહિ. ભગવાન ઋષભદેવજીએ બ્રાહ્મી સુંદરીને લિપિનું જ્ઞાન આપ્યું છે, લખવાનું કામ બાઈઓને સોંપ્યું છે. પુસ્તક લખતાં બાઈએ શીખવું જ જોઈએ, તેથી શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં શરૂઆતમાં બ્રાહ્મીના ઉપલક્ષણથી લિપિને નમસ્કાર કર્યો છે. ત્રણ લાખ શ્લોક બાઈએ મેડતામાં લખ્યા છે, અર્થાત્ લિપિ લખાણની પદ્ધતિ દેવર્દ્ધિગણિ ખમાસમણ વખતે ઉત્પન્ન થએલી નથી, પણ શ્રીઋષભદેવજી ભગવાન વખતે ઉત્પન્ન થએલી છે. એટલે પુસ્તક નિર્ણય આપે તે બધાએ કબુલ કરવો, તેથી પુસ્તકારુઢ સિદ્ધાંત થયો.

હવે કારતક સુદ પાંચમે જ્ઞાનપંચમી કેમ ? આરાધના, આચાર જો કે મુખપાઠના જ્ઞાનને હોય, આરાધના એ લિખિત જ્ઞાન સિવાય બને જ નહિ. પંચમી આચરણાને અંગે નથી, પણ આરાધનાને અંગે છે. તેથી પંચમી શબ્દ જોડે મૂકીએ છીએ. આરાધ્યતિથિ જોડે પંચમી લીધી, તેથી આરાધનાનો દિવસ નક્કી થાય, તો જ્ઞાન કયું લેવું પડે ? આરાધ્યજ્ઞાન એ જ જ્ઞાન. પંચમી શબ્દ જોડે આરાધ્ય એવું જ્ઞાન લેવું પડે. તે કયાં બને ? પુસ્તક સ્થિતજ્ઞાન સિવાય આરાધ્ય જ્ઞાન બની શકે નહિ, તેથી જ્ઞાનના આધારભૂત પુસ્તક જ લેવાય.

જ્ઞાનપંચમી એટલે જ્ઞાનના-શ્રુતના આધારભૂત એટલે શ્રુતપંચમી. શ્રુતજ્ઞાનના આધારભૂત પુસ્તકોને ચોમાસાની શરદી વખતે બહાર કાઢવાનો પ્રચાર હોય નહિ, જરૂર પૂરતાં એકાદ બે પુસ્તક બહાર કાઢો તે ઠીક, પણ બાકીનાં પુસ્તકોને ચાર મહિના કાઢવાનાં ન હોય, જેમ શ્રી સિદ્ધાચલની જાત્રા ચાર મહિના બંધ રહેલી હોય અને કાર્તિકી પુનમે ખુલે, તે વખતે કેટલો આનંદ હોય ? તેમ ચાર મહિના બંધ થએલી જ્ઞાનઆરાધના, તે કારતક સુદ પાંચમે ખોલાય, તે વખતે કેટલો આનંદ હોય ? પુસ્તક કે ભંડારને બહાર લાવવાની સ્થિતિ તે ઉપયોગની શરૂઆત કરવાની સ્થિતિ. આથી કા. સુ. ૫ પહેલાં પુસ્તક ખોલવાનો વખત જ નહીં આવે. ચોમાસું હોવાથી સાધુઓનો પણ યોગ હોય. પહેલ વહેલો મહિમા ઓર જ હોય. શ્રુતજ્ઞાનના આધારભૂત કારતક સુદ પંચમી એ પૂર્ણાતિથિ પાંચજ્ઞાન હોવાથી એ જ્ઞાન તિથિ પંચમી લીધી.

પાંચ આચારમાં, મોક્ષના રસ્તામાં, જ્ઞાનચારમાં જ્ઞાનને આગળ ખેંચી લાવ્યા, જ્ઞાનને નામે પુસ્તકો પૂજ્ય બનાવ્યાં, આ તિથિને આરાધ્ય બનાવી તો એટલું બધું શું મહત્ત્વ છે ? જગતમાં કુલદીપક કહે તો હરખાય અને કુલઅંગારો કહે તો ખીજાય. દીપક અને અંગારો બન્ને તેજ અને જ્યોત સ્વરૂપ છે, છતાં દીપક કહેવાથી પ્રશંસા કેમ ગણી ? દીપક ઉદ્યોતનું કામ કરે છે, અંગારો ઉદ્યોતનું કામ નથી કરતો. તેમ જગતમાં દીવો સારામાં સારી ચીજ ગણાય છે, દીવો સર્વમાં જરૂરી ગણાયો. સૂર્ય અસ્ત થયો, તે પહેલાં દીપકનું કામ કરવા માંડે, આથમવા પહેલાં હિવેટ વણવા માંડે, ધારણ કે એ પ્રથમ જોઇશે. જગતમાં આ દીવો સારો જરૂરી ગણાય, છતાં તે બાહ્ય પ્રયત્નોથી બનાવેલો. બનાવટ વગર બનાવેલો દીવો કયો ?

આત્માનું જ્ઞાન એ દીવો છે. આત્માનું જ્ઞાન થાય એટલે જડનું આશ્રવ-સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષનું તથા હેયાદિકનું જ્ઞાન થાય, પણ જ્ઞાન દીપક પ્રગટે ત્યારે. જેને જ્ઞાન ન હોય તેને પાપ, પુન્ય, આશ્રવ, સંવર, બંધ નિર્જરા, સંસાર અને મોક્ષની બધી પ્રવૃત્તિ સરખી લાગે.

હીરાકાંકરામાં ફરક ખરો પણ દીવા વગર ફેર ન લાગે. હાથમાં લીધેલા હીરાકાંકરાનો ફરક દીવો હોય ત્યારે જ માલૂમ પડે. અહીં હંમેશાં આત્મા સંયોગી છે, અયોગી નથી. સંયોગીપણામાં મોક્ષમાર્ગનું જ્ઞાન, તે દીવારૂપ જ્ઞાન વગર ન થાય. દીવો પોતે દીવાને પણ જણાવે. દીવો ન હોય તો દીવાને કોણ જણાવે ? પોતાના આત્માને પણ જ્ઞાન વિના આત્મા ન જણાય. દીપક ઉપયોગી તેમ જ્ઞાન ઉપયોગી, આ બનાવટી નહિ, કુદરતી. માટે પદાર્થ સમજાવનાર શ્રુતજ્ઞાન દીવો છે.

દીવાને દોઢસો ડફણાં

દીવાને ૧૫૦ ડફણાં છે, જો તેલ ખૂટયું તો પંચાત, વાયરો આવ્યો તો પંચાત, દીવી હલાવી તો પંચાત, માટે જ્ઞાનને દીપકની ઉપમા, સ્વપરનો પ્રકાશક, માંગલિક આદ્યકર્તવ્ય તરીકે ઉપમા આપી છે. જગતમાં સૂર્ય આથમ્યો એટલે દીવો કરો, પણ દીવો ઓલવાયો એટલે સૂર્ય લાવો એમ કહેતો નથી. દીવો અપવાદનું તેજ. સૂર્ય ઉત્સર્ગિક તેજ. આ જ્ઞાન સૂર્ય તરીકે ઉત્સર્ગિક તેજ. સૂર્ય જગતને પ્રકાશિત કરે, તેમ જ્ઞાન લોકાલોકને પ્રકાશ કરે. બિલાડી દૂધ દેખે, ડાંગ ન દેખે; તેમ સૂર્ય ચાર પહોર પણ ચોંટી ન રહે, રખડયા કરે એવું આ જ્ઞાન કે ? ચંચલ સૂર્ય ચોવીશ કલાક ચંચલતા ધારણ કરે. પણ જ્ઞાન હંમેશાં ઉદયાચલ પર રહેવાવાળું છે. એને ન વળગે વાદળાં, ન વળગે રાહુ, ચલાયમાન નહિ, વાદળાં આડાં નહિ. રાહુ નડે નહીં. હંમેશાં ઉદયાચલ પર રહેવાવાળું. સૂર્યરૂપી શ્રુતજ્ઞાન દીવો હોય કે સૂર્ય હોય, પણ ચક્ષુ ન હોય તો બે કરે શું ? ચક્ષુ ક્ષણે ક્ષણે પલકારા માર્યા કરે, પણ મહાદેવને લલાટમાં નેત્ર છે, ત્યાં પાંપણો નથી, પલકારો નહિ 'तृतीयं लोचनं ज्ञानं' માટે જ્ઞાન દીપક સમાન નહિ, સૂર્ય સમાન તેમ નહિ, પણ ત્રીજા નેત્ર સમાન છે.

દરિદ્રને ઘેર દીવો થાય તો દેખવાનાં હાંલ્લાં. દરિદ્રને ઘેર સૂર્ય કે ત્રીજું નેત્ર મળે તો પણ દેખવાનાં હાંલ્લાં. બે તો ધના શાહ (ધનિકોમાં) હોય ત્યાં ત્રીજું નેત્ર શોભે, અહીં આ જ્ઞાન તો કઇ

સ્થિતિનું છે? જ્ઞાન એ જ અપૂર્વ ધન. ધોકા આવાના ધનને લીધે જ હોય. ધન ન હોય તેને ધોકા કોઇ મારવા ન આવે. તેને ચોર-લૂંટ-ધાડનો ભય નથી. ધન જ્ઞાન ગણ્યું કે ધોકો પેસવાનો. કોઇ ચોરી કરી શકે નહિ, હરી શકે નહિ તેવું ધન જ્ઞાન છે. વગર યત્નનો દીવો, હંમેશાં ઉગતો સૂર્ય, ત્રીજું નેત્ર, ચોરીથી ન જાય ને હર્યું પણ ન જાય, તેવા જ્ઞાનને આરાધન કરનારો આરાધક બને.

જ્ઞાનની વિરાધના કરવાથી મૂંગા-બહેરા-બોબડા-લૂલા-લંગડા-રોગી-દરિદ્રી મૂર્ખ-અલ્પાયુષી-દુર્ભાગી આદિ અનેક દુષ્કર્મો ઉદયમાં આવે છે. તેવા દુષ્કર્મનો ક્ષય કરવા માટે તેમજ અધિક જ્ઞાન મેળવવા માટે જ્ઞાન-જ્ઞાનીનો વિનય કરવો, સેવાભક્તિ કરવી, તેમજ આ શ્રુત-પંચમી પાંચ વરસ અને પાંચ મહિના. દરેક શુકલપંચમીએ વિધિ સહિત ઉપવાસ કરી આરાધના કરવી. યથાશક્તિ દરરોજ નવીન ધાર્મિક અભ્યાસ કરવો. ન ચડે તો પણ જેટલો સમય ભણવામાં ઉદ્યમ કર્યો હશે તેટલો સમય જ્ઞાનાવરણીકર્મનો જરૂર નાશ થશે માષતુષમુનિ સરખા પણ જ્ઞાની ગુરુના વચન પ્રમાણે દરરોજ ભણવાનો ઉદ્યમ કરતા હતા, છતાં એક પદ ન આવડતું હતું. પૂર્વભવની તેવી જ્ઞાન વિરાધના હતા, પરંતુ જ્ઞાન આરાધનાના યોગે તેવો જ ક્ષયોપશમ છતાં કેવલજ્ઞાન મેળવ્યું. જેટલી જિનમંદિરના જિર્ણોદ્ધારની જરૂર છે, તેવી જ રીતે જૂના સમયના પૂર્વાચાર્યોએ આગમ સૂત્રો, તેની ટીકાઓ-ચૂર્ણીઓ બીજા પણ ધર્મગ્રંથો સુવિહિત ગીતાર્થ આચાર્યોએ રચેલા હોય અને પ્રસિદ્ધ ન થયા હોય તેવા પણ જિર્ણ પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર કરવો, કરાવવો, છપાવવા પ્રચાર કરવો, ભણનારાઓને સહેલાઇથી મળી શકે તેવો પ્રબંધ કરવો. આ પણ જ્ઞાનભક્તિ છે. અજ્ઞાની આત્મા કોડો પૂર્વ સુધી તપ જપ આદિ કષ્ટમય ક્રિયા કરી જે કર્મ ન ખપાવી શકે તે જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસ જેટલા અલ્પ કાળમાં તેટલાં કર્મ ખપાવી શકે. આ પ્રભાવ હોય તો તે જ્ઞાનનો છે.

જ્ઞાનપંચમી વ્યાખ્યાન ન. ૨.

(સં. ૧૯૯૯ કારતક સુદ પાંચમ પાલીતાણા.)

श्रुतमयमात्रापोहाच्चिन्तामयभावनामये भवतः ।
ज्ञाने परे यथार्हं गुरुभक्तिविधानसद्विज्ञे ॥ શ્લો૦ ૧૨ ષોડશકે ॥

સર્વ દર્શનોમાં જ્ઞાનની હૈયાતિ.

શાસ્ત્રકાર મહારાજ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી ભવ્યજીવોના ઉપકારને માટે જ્ઞાનાધિકારને જણાવતાં ફરમાવે છે કે, સંસારભરમાં બૌદ્ધાદિકથી લઈને ઠેઠ નાસ્તિકદર્શન સુધીમાં કોઈ પણ એવું દર્શન નથી કે જે જ્ઞાનનો સ્વીકાર કરતું ન હોય. નાસ્તિકદર્શન કદાચ જીવને પૂન્ય કે પાપને, સદ્ગતિ કે દુર્ગતિને, મોક્ષ કે પરલોકને નહિ માને, પણ જ્ઞાનને તો સ્વીકારે જ છે. કોઈ પણ દર્શન જ્ઞાનની જડ વગર સ્થાપી શકાતું નથી, વધી શકતું નથી, ટકી શકતું નથી. ટૂંકમાં એટલું કે સર્વ દર્શનોમાં જ્ઞાન એ મુખ્ય વસ્તુ છે.

અન્ય દર્શનકારોના મતે જ્ઞાન.

આ પ્રમાણે સર્વ દર્શનો જ્ઞાનની હૈયાતિ સ્વીકારે છે, પરન્તુ 'જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ-ધર્મ-સ્વભાવ છે, અને જ્ઞાનમય જ આત્મા છે' એવી માન્યતાવાળું જો કોઈ પણ દર્શન હોય તો કેવળ એક જૈનદર્શન જ છે. બીજા દર્શનવાળા જ્ઞાનના પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, શબ્દ, અર્થાપત્તિ આદિ ભેદો માને છે, પણ તે જ્ઞાન થવાની રીતને આભારી છે. ચક્ષુદ્વારા પ્રત્યક્ષ જોવાથી જે જ્ઞાન થાય, અને શબ્દ સાંભળવાથી જે જ્ઞાન થાય, તે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે. મૂળ વસ્તુનું તેની કોઈ પણ નિશાની દ્વારા જ્ઞાન થાય તે અનુમાનજ્ઞાન કહેવાય. ધુમાડા પરથી અગ્નિનું જ્ઞાન તે અનુમાનજ્ઞાન. 'અગ્નિ' એવો શબ્દ સાંભળવાથી જે જ્ઞાન થાય તે શાબ્દિક જ્ઞાન કહેવાય. તે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાની રીતિઓ જુદી જુદી હોવાથી લોકોએ તેનાં જુદાં જુદાં નામ રાખેલાં છે. આમ અન્ય દર્શનકારોએ જ્ઞાન થવાની રીતિને અનુસારે જ્ઞાનના ભેદ માન્યા છે. પરન્તુ 'જ્ઞાન એ આત્માનું સ્વરૂપ છે.' એ અપેક્ષાએ તેઓને જ્ઞાનના ભેદ સૂઝયા નથી, સમજાયા નથી, માટે તેઓએ જૈન દર્શન પ્રમાણે જ્ઞાનના ભેદ માન્યા નથી.

જૈન દર્શનના મતે જ્ઞાન

મતિજ્ઞાન : જૈનદર્શન પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠું મન, તે દ્વારા જે જ્ઞાન થાય તેને મતિજ્ઞાન માને છે. સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રુપ અને શબ્દ એ પાંચ વિષયનું પાંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ્ઞાન થાય છે. મન એ જ્ઞાન થવામાં પાંચ ઇન્દ્રિયો સાથે સંલગ્ન છે. મન એ સર્વેન્દ્રિયમાં સાધારણ છે. મનની જ્ઞાન થવામાં પૃથુકૃતા નથી, એમ કોઇ માને તો તેને સુધારવાની જરૂર છે. કેમકે, શાસ્ત્રમાં જણાવે છે કે સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ, રુપ અને શબ્દ જાણે, અનુભવે, પણ મન ન હોય એવા જીવોના ભેદો હોય છે: જેમ કે એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય તથા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય. આ જીવોને અનુક્રમે પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે તેનાથી તેમને જ્ઞાન થાય પણ તેઓ મન વગરના હોય છે, તેથી તે જીવોને મનથી જ્ઞાન થતું જ નથી. મનથી જ જ્ઞાન થાય એમ આપણે માનીએ તો અસંજ્ઞીજીવોને જ્ઞાન વગરના માનવા પડે. માટે ઇન્દ્રિયો હોય અને મન ન હોય એવા જીવોના ભેદ છે. પણ મન હોય અને ઇન્દ્રિયો ન હોય એવા જીવોના ભેદ નથી.

કદાચ કોઈ એમ માને કે, ઇન્દ્રિયો હોય છે તેને જ મન હોય છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું જ્ઞાન મન દ્વારા થાય છે, માટે મનનું પૃથક્ જ્ઞાન નથી. તો તેણે વિચારવું જોઈએ કે સ્વપ્નમાં જે સ્પર્શ રુપાદિનું જ્ઞાન થયું તે કઇ ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન ? તે વખતે તો ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ બંધ છે. તો તે વખતે જે જ્ઞાન થયું તે મનનું જ્ઞાન, અને બેઠા બેઠા સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા અને તેનાથી જે જ્ઞાન થયું તે પણ મનનું જ્ઞાન છે. માટે જેમ ઇન્દ્રિયો જ્ઞાન કરનારી ચીજ છે, તેમ મન પણ જ્ઞાન કરનારી ચીજ છે. એકલી ઇન્દ્રિયોથી પણ જ્ઞાન થાય છે. ઇન્દ્રિયો અને મનથી પણ જ્ઞાન થાય છે. અને માત્ર મન વડે પણ જ્ઞાન થાય છે. આ બધા જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન કહેવાય છે. આત્માને કર્મના હલકાપણાથી ઓછામાં ઓછી હદનું જ્ઞાન તે "મતિજ્ઞાન" કહેવાય છે.

શ્રુતજ્ઞાન

આ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનને ઓળખાવ્યા પછી શ્રુતજ્ઞાનને ઓળખાવાય છે. શબ્દોના અર્થોનો ખ્યાલ આવે, મતિજ્ઞાન વખતે જે ક્ષયોપશમ

હતો તેના કરતાં ક્ષયોપશમ વધે અને ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થતાં જે કર્મો તૂટતાં હતાં તેનાથી વધારે કર્મો તૂટે ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન થાય. મતિજ્ઞાન થયા પછી શબ્દોના અર્થોનો વિચાર કરાય છે. તેનાથી ક્ષયોપશમ વધવાપૂર્વક કર્મો તૂટી આત્મા હલકો થાય અને કેવલીપ્રરૂપિત શાસ્ત્ર દ્વારા અતીન્દ્રિય પદાર્થો સમજવામાં આવે તેનું નામ "શ્રુતજ્ઞાન" કહેવાય.

અવધિજ્ઞાન

જે વિષયો પ્રત્યક્ષ હોય, જે વિષયોનો અનુભવ કર્યો હોય અને જે વિષયોની કલ્પના કરી શકતા હોય તેનું જ્ઞાન થાય, પણ જે પદાર્થો પ્રત્યક્ષ ન હોય; અનુભવમાં ન હોય અને જેની આપણે કલ્પના પણ કરી શકતા ન હોઈએ, તેવા રૂપી પદાર્થોનું ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વગર મર્યાદિત પ્રમાણમાં આત્માને જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય તે "અવધિજ્ઞાન" કહેવાય.

મનઃપર્યવજ્ઞાન

જગતમાં રહેલા પદાર્થોનું વર્ગીકરણ કરીએ ત્યારે શરીર, ભાષા અને શ્વાસોશ્વાસ આદિ આઠ વર્ગણામાં સૌથી બારીકમાં બારીક પુદ્ગલો મનોવર્ગણાના હોય છે, માત્ર કાર્મણ વર્ગણા સિવાય. એક આંગળ જાડો, પહોળો, લાંબો એવો લાકડાનો, ઇંટનો, લોઢાનો, ચાંદીનો, સીસાનો અને સોનાનો કટકો લઈએ. બધા માપમાં એક સરખા છે. તેનું તોલ સરખું થશે ? ના. કેમ નહિ ? એકેમાં પોલાણ નથી. નક્કર બધા છે. પરંતુ તેના પુદ્ગલોનું ગાઢપણું ઉત્તરોઉત્તર વધતું જાય છે. જેટલું ગાઢપણું સોનાના પુદ્ગલોમાં હોય છે, તેટલું ગાઢપણું તેનાથી ઉતરતા ચાંદી, લોઢું, પત્થર, ઇંટ કે લાકડાના ટૂકડામાં હોતું નથી. એટલે કે લાકડાના ટૂકડા કરતાં પત્થરના એમ ઉત્તરોઉત્તર સોનાના ટૂકડામાં પુદ્ગલો વધારે છે. તેવી રીતે ઔદારિકાદિ આઠ વર્ગણામાં પણ મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો ઘણા બારીક છે.

કેટલાક પદાર્થોમાં માટીની જાત પોતે પારદર્શક નથી, પરન્તુ તેમાંથી કાચ બનાવીએ ત્યારે તે જાત પારદર્શક બને છે. તે પારદર્શકગુણ સંયોગ ફરી જવાથી થાય છે. તેમ કર્મની ઔદારિકાદિ-વર્ગણામાં પણ ઉત્તરોઉત્તર પુદ્ગલો વધવા સાથે સૂક્ષ્મતા આવતી

જાય છે. એમ મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો અતિસૂક્ષ્મ છે. આવા છેલ્લામાં છેલ્લી કોટીના બારીક પુદ્ગલો જાણવાની આત્માની તાકાત તે મનઃપર્યવજ્ઞાન. સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયે કાયયોગદ્વારા ગ્રહણ કરેલા અને મનપણે પરિણમાવેલા એવા પુદ્ગલોને જાણવાની શક્તિ તે 'મનઃપર્યવજ્ઞાન'. અવધિજ્ઞાની ચૌદરાજ જેવા અસંખ્યાતા બંડક અલોકમાં જોઇ શકે છે, આના કરતાં પણ ક્ષયોપશમ આગળ વધતાં મનઃપર્યવજ્ઞાની અઢી દ્વીપમાં રહેલ સંજ્ઞીપ્રાણીઓના મનોગત ભાવો જાણી શકે છે. આત્મા સાથે લોહાગ્નિન્યાયે સંલગ્ન થઈ કર્મરૂપે પરિણમતી અતિસૂક્ષ્મ કાર્મણ વર્ગણાની વાત અત્રે અપ્રાસંગિક હોવાથી છોડી દઇએ.

કેવળજ્ઞાન

આનાથી પણ ક્ષયોપશય આગળ વધે છે ત્યારે સમગ્ર રૂપી–અરૂપી પદાર્થોનું સર્વ પર્યાયો યુક્ત ત્રણે કાળનું જ્ઞાન એક સમયમાં થાય તેને 'કેવળજ્ઞાન' કહેવાય છે. જ્ઞાનના ક્ષય ક્ષયોપશમની તરતમતાને લીધે તેના જુદા જુદા ભેદો માનેલા છે. તે ભેદને આવરનાર કર્મોને તે ભેદના આવરણીય કર્મ તરીકે ઓળખાય છે. જેમકે મતિજ્ઞાનને આવરનાર–રોકનાર મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનને આવરનાર–રોકનાર શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્યવજ્ઞાનને આવરનાર, મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય અવધિજ્ઞાનને આવરનાર, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, કેવળજ્ઞાનને આવરનાર કેવલજ્ઞાનાવરણીય. આ બધા જ્ઞાનને રોકનારાં આવરણો દૂર થઈ જાય તે જ કેવળજ્ઞાન. સૂર્યની આડે આવતાં વાદળાં જેમ વીખરાઈ જાય અને સૂર્યનું સ્પષ્ટ દેખાવું થાય તેવી રીતે કેવળજ્ઞાનાવરણીય ખસી જાય, ક્ષય પામે ત્યારે કાયમ માટેનું કેવળજ્ઞાન થાય. જે પાંચે પ્રકારના જ્ઞાનનો આત્મામાં કર્મનાક્ષય ક્ષયોપશમને આશ્રયી થતાં હોવાથી તેનાં પાંચેના આવરણો હોય છે.

પાંચજ્ઞાનમાં શ્રુતજ્ઞાનની મહદ્ધિકતા.

આ પ્રમાણે આત્માના ગુણોનું ધ્યાન રાખી જ્ઞાનના ભેદો પાડેલા છે. હીરો, સોનું, ચાંદી વગેરે અંધારામાં હોય તો તેને માણસ સ્પર્શ કરે પણ તે તેનું કિંમતીપણું જાણી શકતો નથી તથા હીરો, સોનું, ચાંદી પોતે કિંમતી હોવા છતાં તે પોતે પોતાનું કિંમતીપણું જાણી

શકતાં નથી. પરન્તુ પ્રકાશ–અજવાળું આપણને હીરા વગેરેનું કિંમતીપણું જણાવે છે; તેવી રીતે મતિ, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાન કિંમતી છે, પરન્તુ તેઓ પોતે પોતાનું કિંમતીપણું જણાવી શકતા નથી, પરન્તુ શ્રુતજ્ઞાન એ ઉપરોક્ત ભેદોનું કિંમતીપણું જણાવે છે અને પોતાને પણ ઓળખાવે છે માટે શ્રુતજ્ઞાન સ્વ–પર પ્રકાશક છે.

આથી ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે હું કેવળજ્ઞાનનું અપમાન કરવા નથી માંગતો, પણ એક અપેક્ષાએ પાંચે જ્ઞાનમાં ખરેખરી તાકાતવાળું હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન છે. 'सुयनाणं महड्ढियं' મોટામાં મોટું મહર્દ્ધિક હોય તો શ્રુતજ્ઞાન છે. જ્યારે ગણધર ભગવંતો કેવળજ્ઞાની બને છે, ત્યારે ઇન્દ્રો તેમનો મહોત્સવ કરતા નથી. જેટલા કેવળી થાય તેટલાનો મહોત્સવ કરવો જ એવો નિયમ નથી, મહોત્સવ થાય પણ ખરો અને ન પણ થાય. જ્યારે તીર્થંકર ભગવાન તીર્થની સ્થાપના કરે ત્યારે દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતજ્ઞાનની રચના થાય, તે વખતે ઇન્દ્રાદિક નિયમા મહોત્સવ કરે. ભગવાન પોતે દ્વાદશાંગી રચનાર ગણધરમહારાજ પર વાસક્ષેપ નાંખે, ત્યારે ઇન્દ્રો પણ વાસક્ષેપ નાંખે ને તેનાથી પૂજા કરે. પણ કેવળજ્ઞાન વખતે ભગવાન વાસક્ષેપ નાખે તેવો નિયમ નથી.

સમવસરણમાં કેવળી ભગવંતો ગણધર મહારાજ છદ્મસ્થ હોય, કેવળજ્ઞાનવાળા ન હોય, છતાં તેમની પાછળ બેસે, આગળ ન બેસે. શ્રુતજ્ઞાન જો કે કેવળજ્ઞાનના અનંતામા ભાગે છે, છતાં એ જગતનો દીવો છે. પરંતુ મત્યાદિ ચારેમાંથી એકે નહિ. મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાન એ મોટું છે, એ કબુલ, પરન્તુ ભાષ્યકાર ભગવાન ખૂલ્લું કહે છે કે, શ્રુતજ્ઞાનથી અમુક અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાન પણ નાનું છે અને શ્રુતજ્ઞાન મોટું છે. હીરા મોતી કિંમતી ખરાં, પરંતુ તેઓ પોતે પોતાનું કિંમતીપણું નહિ બોલે, પણ તેનો વેપારી દલાલ ગ્રાહક બોલશે, તેવી રીતે મતિ, અવધિ અને મનઃપર્યવ તથા કેવળજ્ઞાન એ કિંમતી હોવા છતાં તેઓ પોતે પોતાનું કિંમતીપણું જણાવતા નથી, પરન્તુ શ્રુતજ્ઞાન તેમની કિંમત બોલશે. શ્રુતજ્ઞાન એ ચારે જ્ઞાનનો વેપારી દલાલ ગ્રાહક છે. આથી પાંચે જ્ઞાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એ મહર્દ્ધિક જ્ઞાન છે. શાસન અંગે શ્રુતજ્ઞાનની મહર્દ્ધિકતા છે.

શ્રુત માટે આરાધના તિથિ નિયત કેમ કરી ?

જૈનોએ બારે માસના પર્વોમાં તહેવારોમાં ચારિત્રની તિથિ, દર્શનની તિથિ, કેવળજ્ઞાનની તિથિ કે મતિજ્ઞાનની તિથિ ન રાખતાં શ્રુતપંચમી કેમ રાખી ?

આ પંચમી–જ્ઞાનપંચમી કેમ કહેવાય છે ? જ્ઞાન વહેવારથી કહીએ છીએ. જ્ઞાનના આઠ આચારો કહીએ છીએ એ શું ? મતિજ્ઞાનના આચારો છે ? ના. એ આચારો શ્રુતજ્ઞાનના છે, છતાં તેને શ્રુતાચાર ન કહ્યા, પણ જ્ઞાનાચાર કહ્યા, તેનું કારણ ? શ્રુતજ્ઞાનને અંગે એ આઠે આચારો છે. છતાં જ્ઞાનાચાર કહ્યા છે. તેવી રીતે પાંચમનું પર્વ શ્રુતજ્ઞાનને અંગે છે. છતાં તેને 'જ્ઞાન પંચમી' કહેવાય છે. વ્યવહારમાં આચારમાં લેવા દેવા તરીકેના તે પદાર્થ હોય તો પાંચ જ્ઞાનમાં એક શ્રુતજ્ઞાન જ છે. તે આરાધવા માટે જ્ઞાનપંચમી પર્વ શાસને નિયમિત કર્યું. બારે માસમાં આ એક દિવસ મુકરર કરવાનું કારણ શ્રુતજ્ઞાન અને તેની આરાધના છે. જ્ઞાન શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન લેવું. શાસન શ્રુતજ્ઞાન સાથે ઉત્પન્ન થનારૂં વધનારૂં અને ટકનારૂં છે. શ્રુતજ્ઞાનનો વિચ્છેદ થયે શાસન વિચ્છેદ થનારૂં છે. જ્યારથી ગણધર મહારાજે શ્રુતજ્ઞાનની રચના કરી ત્યારથી શાસન શરૂ થયું. આ શાસનની મૂળ જડ સાધુ છે. શ્રાવક શ્રાવિકા શાસનની જડ નહિ, પરંતુ તેના ઉમેદવાર છે.

આ જ્ઞાનપંચમીનો મહિમા સર્વ તીર્થમાં પ્રવર્તવાને લાયકનો હોઈ ચોવીસે તીર્થંકરોમાંથી કોઈના પણ જ્ઞાનઉત્પત્તિનો દિવસ લીધો નહિ, કોઈ પણ ગણધરમહારાજની દ્વાદશાંગી રચનાનો દિવસ લીધો નહિ, કોઈ પણ શ્રુતકેવલી મહારાજાઓએ કરેલા શાસ્ત્રોદ્ધારનો દિવસ લીધો નહિ, કોઈ પણ અંત્ય દશપૂર્વીએ કરેલા આગમસંક્ષેપનો દિવસ લીધો નહિ. દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાશ્રમણજી વગેરેએ સિદ્ધાંત-પુસ્તકારૂઢ કર્યાં તેની આદિનો કે અંતનો દિવસ લીધો નહિ, તેનું કારણ સ્પષ્ટ સમજાશે કે આ જ્ઞાનપંચમીને દિવસે વર્તમાનમાં શ્રુતજ્ઞાનની મુખ્યતાપૂર્વક પાંચ જ્ઞાનની આરાધના અને ઈતર કાળમાં સમગ્ર રીતિએ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનની આરાધના થઈ શકે.

જો કે કેટલાકો અમુક આચાર્યે, અમુક દિવસે, અમુક ગ્રંથનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી તે દિવસ શ્રુતપંચમી તરીકે માનવો એમ કહે છે, પણ તેઓ જૈનસંઘના વાસ્તવિક પર્વોનું અનુકરણ કરતાં જ્ઞાનપંચમીનું અનુકરણ કરવા ગયા, પણ તેમાં મયૂરનૃત્ય જેવું જ અનુકરણ થયું, કેમકે એટલું તો ચોક્કસ થાય કે તેઓની જ્ઞાનની આરાધનામય પર્વ તરીકે જ્ઞાનપંચમી આરાધવાની નથી. ગણધર મહારાજા સરખાની કરેલી દ્વાદશાંગીને અંગે કોઈ તિથિ આરાધવી નથી, એટલે એમ નક્કી થાય કે તેઓ મૂળ શાસનથી જુદા પડયા અને તેમના મતની જડ તરીકે જે ગ્રંથ જે આચાર્યે જે દિવસે પૂર્ણ કર્યો તે ગ્રંથની પૂર્ણાહુતિના દિવસ અંગે પર્વ તરીકે આરાધવાની ફરજ પડી, અર્થાત્ એવી કૃત્રિમ પર્વ આરાધના જ તેઓનું કૃત્રિમપણું જણાવવા માટે બસ છે. વળી કાર્તિક શુકલ પંચમીનો દિવસ વર્તમાન લખેલા શાસ્ત્રના જમાનાને વધારે વધારે અનુકૂળ થઈ શકે છે, કેમકે દીવાળી પછીનો વખત વરસાદ વગરનો અને શુદ્ધ તાપયુક્ત હોઈ પુસ્તકપરિવર્તન માટે ઘણો જ ઉપયોગી છે.

જ્ઞાનવંતોની આરાધનાનું સ્થાન.

આ જ્ઞાનપંચમીનું આરાધન કરનારે શ્રુતજ્ઞાનની મુખ્યતાપૂર્વક સર્વ જ્ઞાનોની ભક્તિ–સેવા દ્વારાએ આરાધના કરવાની જેવી જરૂર છે, તેવી જ જરૂર જ્ઞાનવંતોની આરાધના માટે છે, કેમકે જ્ઞાની, જ્ઞાન, કે જ્ઞાનનાં સાધન ત્રણેના પ્રદ્વેષ, નિહ્નવ, માત્સર્ય, અંતરાય અને અતિઆશાતાના જો વર્જાય નહિ, તો આત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મને બાંધે ને નિકાચિત પણ કરે, માટે આ પર્વની તપ, જપ, પૂજા ભક્તિથી આરાધના કરનારે જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનો તરફ ઘણું જ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. જેમ કોઈ મનુષ્ય 'નમો અરિહંતાણં' પદનો જાપ બારેમાસ, ત્રીસે દિવસ અને ચોવીસે કલાક કરે અને મહાભાગ્યના યોગે ખુદ અરિહંતપણાવાળા ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરનો યોગ મળ્યો, છતાં તે ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરની અવજ્ઞા કરે તો તે જાપના શુભ ફળ કરતાં અવજ્ઞાનું અશુભ ફળ ઘણું જ તીવ્ર મળે છે અને તેથી કટુક ફળ ભોગવવાં પડે છે.

તેવી રીતે વર્તમાનમાં પણ કોઈ મનુષ્ય માત્ર જ્ઞાન કે જ્ઞાનના સાધનોની ભક્તિ, સેવાથી પોતાના આત્માને વાસિત કરે છતાં પણ જો તે જ્ઞાનીના ભક્તિ, સત્કારથી વંચિત રહી તેમની આશાતના કરનાર થાય તો તેમાં પણ અશુભ ફળની તીવ્રતાને સ્થાન મળે, માટે દરેક ધર્માર્થીઓએ જ્ઞાનની આરાધના દ્વારા એ જ્ઞાન મેળવવા માટે જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનોની ભક્તિ માટે તત્પર થવું. તે તત્ત્વાર્થ આદિના જણાવેલા આશ્રવકારણોને સમજનાર માટે નવું નથી. જ્ઞાની અને જ્ઞાનનું જેમ ભક્તિ, સત્કારઆદિ દ્વારાએ આરાધન કરવું જરૂરી છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનના સાધનરૂપ પુસ્તકોનું લખાવવું, રક્ષણ કરવું, પ્રસાર કરવો, તે પણ જ્ઞાનઆરાધનાની ધગશવાળાને માટે જરૂરી છે.

અસ્વાધ્યાય અને સૂતક ન માનનારને

ઉત્થાપકો-ઢેડવાડાના માણસોને આભડછેટ જેવું લાગતું નથી, તેવી રીતે જન્મમરણના સૂતકોને નહિ માનનારા પણ ઢેડવાડાના માણસની માફક આભડછેટ માનતા નથી. તેઓ સૂતકોને શાસ્ત્રમર્યાદા મુજબ પાળતા નથી. ઢેડવાડાથી માંડીને દરેક હિન્દુ જન્મ-મરણના સૂતકોને માને છે, પણ ઉત્થાપકો સૂતકો પાળતા નથી, તેઓ દેરાસર વગેરે પવિત્ર સ્થાનોને અભડાવે છે. તેમને કોઈ પ્રતિબંધ કરતું નથી. સૂતકોને અંગે તેઓએ જૈનસમાજમાં ગોટાળો વાળ્યો છે. જ્યાં આગળ સુવાવડનો પ્રસંગ હોય તેની આજુબાજુમાં ૧૦૦ ડગલાં સુધી શ્રુત વાંચવા ભણવાનો નિષેધ છે. એમાં એટલી અપવિત્રતા માની છે. સો ડગલામાં કાળ ગ્રહણ વગેરેની ક્રિયાઓ-અનુષ્ઠાનો થાય નહિ. શ્રી દશવૈકાલિક-સૂત્રમાં સૂતકને અંગે આખું કુળ વર્જવાનું જણાવેલ છે. જ્યાં એવા પ્રકારનો સૂતકાદિનો પ્રસંગ હોય ત્યાંના ૧૦૦ ડગલાં સુધીમાં સ્વાધ્યાય તથા કાલગ્રહણ સરખી ક્રિયા થાય નહિ. કલ્પસૂત્રમાં અશુચિકર્મના ૧૧ દિવસ મહાવીર પ્રભુના જન્મ અંગે કહેલા છે. તે દિવસો ગયા પછી જ પવિત્રતા થઇ. સૂત્રકાર કહે તે માનવું નહિ. સુવાવડવાળાને દેરાસરમાં જવાની છૂટ, મડદાં બાળીને આવે તો પણ પૂજા કરાય. આવી છૂટો પ્રરૂપે છે, પ્રચારે છે. જ્યારે શાસ્ત્રમાં તો સુવાવડની અપવિત્રતાને અંગે આખું કુળ આહાર-પાણી ગ્રહણને અંગે અપવિત્ર-વર્જ્ય કહ્યું છે. તેની આજુબાજુના ૧૦૦ ડગલાંનો ભાગ પણ અપવિત્ર ગણ્યો છે.

'પડિકુટ્ઠ કૂલ ન પવિસે' એ આગમના શબ્દો છે. પણ આ બધું ન સમજે તેને શું કહેવું ? કદાચ દેશવિરાજ થઈ જાય તેમાં આપણો ઉપાય નહિ. દેશ કદાચ ઢેડીયાને બ્રાહ્મણ કરી દેતો થાય તે જુદી વાત છે.

શ્રાવક શ્રાવિકા, ધર્મતત્ત્વને માનવાવાળા છે. પણ આચરતી વખતે દુનિયા તરફ જોવાવાળા છે. ધર્મ આચરતાં આર્થિકબાધ, કૌટુમ્બિક બાધ જોવાવાળા છે. તે બાધ ન હોય તો ધર્મ કરવા તૈયાર છે. દુનિયા પણ સાચવવી છે અને ધર્મ પણ કરવો છે એ બંને બને નહિ. આખો ચોકી કરે છે ત્યાં એમનું ધ્યેય શું ? માર્ગ એક જ. જીવના ભોગે પણ ચોકી કરવી. બાયડી, છોકરાં ટળવળશે, મરી જશે, એ ધ્યેય ચોકી વખતે નહીં, તેવી રીતે જેને માત્ર શાસન એ જ ધ્યેય છે; નથી ધ્યેય જેને શરીરનું, ધનનું, કુટુંબનું કે સમાજનું, તેવા જ સાધુ કહેવાય.

આ સાધુવેશરૂપી પટ્ટો કોને અપાય ? શાસનની આવી ચોકીમાં દાખલ થાય તેને જ આ સાધુવેશરૂપી પટ્ટો અપાય. તે પટ્ટો ધારણ કરનારને માત્ર શાસન જ જોવાનું. જીવનના ભોગે પણ શાસનની ચોકી કરવાની, તેમાં શરીર, આર્થિકતા કે કૌટુંમ્બિકતા જોવાની નહિ. શાસનના ચલાવનાર સાધુ હોય તો જ તીર્થ. સાધુ ન હોય તો તીર્થ નહિ.

ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવંતની પ્રથમ દેશનામાં સમ્યક્ત્વ તથા જ્ઞાન ઘણાને થયા, પણ કોઇ સાધુ ન થયા, તેથી દેશના નિષ્ફળ ગણાઈ. સાધુપણું સ્વીકારે તો જ દેશના સફળ. શાસનની એક સરખી દોરી રાખનારા, શાસનના આધારે જ જેનું જીવન છે એવા શ્રમણ નિર્ગ્રંથો તે કોને ગણવા ? તો ગીતાર્થને, કાં તો તેને તાબે હોય તેને સાધુ ગણવા. ગીતાર્થ હોય કાં તો ગીતાર્થની નિશ્રામાં–તાબેદારીમાં હોય તેમનામાં જ સાધુપણું માન્યું છે. તે સિવાયનામાં સાધુપણું માન્યું નથી. આથી જ્ઞાનને કેટલી ઊંચ કોટીનું માન્યું છે તે માલૂમ પડશે. તથા શ્રુતજ્ઞાનના મહિમા માટે વરસમાં એક દિવસ કેમ રાખ્યો તે સમજાશે.

ચિંતા, કાકપદું અને ભાવના જ્ઞાન :

આ પ્રમાણે જ્ઞાનની મહત્તા જણાવ્યા છતાં તે જ્ઞાન જો કાકપદું

હોય તો તે નકામું છે. હીરો એ કિંમતી વસ્તુ છે, પરન્તુ તેમાં જો કાગડાના પગ જેવા ડાઘા પડયા હોય તો તે હીરો કાકપદો કહેવાય છે. તેને ધર્માદામાં આપો કે મફત આપો તો પણ તેને કોઇ લેશે નહિ. કેમકે તે ધન-કુટુંબ-શરીર-આબરૂ સર્વસ્વનો સત્યાનાશ કરનારો છે. તેવી રીતે શ્રુતજ્ઞાન પણ એ હીરાની માફક કિંમતી છે, પરન્તુ તે જો કાકપદા હીરાની પેઠે અપલક્ષણીયું હોય તો તે કાકપદું શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે.

જ્ઞાન એ એવી ચીજ છે કે તે સમુદ્ર વગરના અમૃત તુલ્ય, હરકાર વગરના ઐશ્વર્ય તુલ્ય અને રસાયણ સમાન છે. જ્ઞાન સારું, ઊંચું છતાં (૧) કાકપદું-અપલક્ષણીયું (૨) ચિંતા-સદૃલક્ષણીયું, (૩) ભાવના-મહાલક્ષણીયું. એ ત્રણ જ્ઞાનના ભેદ સાંભળ્યા પણ કાકપદું જ્ઞાન કેવું હોય ? તેમ બીજાં જ્ઞાન કેવાં હોય તે સમજાવતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ જણાવે છે કે જે આગળ પાછળના વાકયોનો સંબંધ સમજે નહિ. આગળ પાછળનો વિચાર ન કરે તે કાકપદું શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. તે ઉપર દૃષ્ટાંત છે.

કાકપદા શ્રુતજ્ઞાન માટે દૃષ્ટાંતો.

એક મહાત્મા વ્યાખ્યાન વાંચતાં હતા. તેમાં તેઓએ જણાવ્યું કે, જીવોના બે ભેદ છે : (૧) મુક્ત એટલે કર્મથી રહિત અને (૨) સંસારી એટલે કર્મસહિત. આમાં સંસારી જીવોના બે ભેદ છે : (૧) ભવ્ય. (૨) અભવ્ય. મોક્ષે જવા લાયક તે ભવ્ય, મોક્ષે જવા નાલાયક તે અભવ્ય. આ પ્રમાણે મહાત્માએ જીવોના ભેદો જણાવ્યા. પરન્તુ શ્રોતામાંથી એક જણે 'મોક્ષે જવા લાયક'એ પદ ન સાંભળ્યું. પછી તે બીજા શ્રોતાઓ સમક્ષ કહેવા લાગ્યો કે "મહારાજ ભવ્ય મોક્ષે જવા નાલાયક તે અને અભવ્ય મોક્ષે જવા લાયક. આ બે વાકયો બોલ્યા છે માટે મોક્ષે જવા લાયક અભવ્ય છે." આ શ્રોતા જે બોલે છે એ સાંભળેલું બોલે છે. નવું કલ્પીને બોલતો નથી. પરન્તુ શબ્દો આડા અવળા કરી નાંખે છે. પૂર્વાપરનો સંબંધ સમજતો નથી તેથી એ જ્ઞાન કાકપદું શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે.

આ જ કાકપદા શ્રુતજ્ઞાન ઉપર એક બીજું દૃષ્ટાંત છે. એક પંડિતજી હતા. તે પોતાના પુત્રને શિખવવા માંડયા કે 'मातृवत् परदारेषु'

પારકી સ્ત્રીઓની સાથે માતાની માફક વર્તવું. પુત્રે પણ આ પ્રમાણે શીખી લીધું. ત્યાર પછી તે પંડિતનો છોકરો પડોશમાં ગયો. ત્યાં એક સ્ત્રી બેઠેલી હતી. તેને જોઈ છોકરો તેના ખોળામાં બેસી ગયો અને તેને જેમ છોકરો પોતાની માને ધાવે તેમ ધાવવા માંડયો. આથી તે સ્ત્રીએ તેને માર્યો અને તેના બાપને બોલાવી આ ચેષ્ટા કરવા બદલ ઠપકો આપ્યો. આ સાંભળી તેના પિતાએ કહ્યું: મૂર્ખા ! આ શું કર્યું ? ત્યારે છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે જેવી રીતે તમે કહ્યું તેવી રીતે મેં કર્યું. તમે કહ્યું હતું કે 'પરસ્ત્રીને માતા સમાન ગણવી.' 'આ સ્ત્રીને પણ હું માતા સમાન ગણી પુત્રની માફક ધાવવા મંડયો.' પિતાએ આ કઈ દૃષ્ટિએ કહેલું ? નિર્વિકારદૃષ્ટિ માટે. પણ પુત્રે માત્ર શબ્દાર્થ સમજી તેનો અમલ કર્યો, પણ તેના રહસ્યાર્થ–ગૂઢાર્થને ન સમજ્યો.

બીજા દિવસે પંડિતજી પુત્રને ભણાવે છે, કે 'परद्रव्येषु लोष्टवत् પારકા દ્રવ્યમાં, મિલકતમાં પથ્થર જેવી દૃષ્ટિ રાખવી. બીજા દિવસે પુત્ર બજારમાં ગયો. ત્યાં ચોકસી બજારમાં દુકાનમાં રહેલી સોના ચાંદીની વસ્તુઓ રસ્તામાં ફેંકી દેવા માંડયો. આથી બજારના લોકોએ ભેગા થઈ તેને માર માર્યો. અને તેના પિતાને બોલાવી પુત્રનું કરેલું નુકશાન બતાવ્યું. આ જોઈ પિતાએ પુત્રને ઠપકો આપ્યો અને જણાવ્યું કે 'મૂર્ખા; 'આ શું કર્યું ?' ત્યારે પુત્રે જણાવ્યું કે મેં આપના કહ્યા પ્રમાણે કર્યું છે, કારણ કે પારકાનું દ્રવ્ય–મિલકત પથ્થર સમજવાનું આપે કહેલું છે. તેથી આ બધી મિલકત હું પથ્થર સમાન ગણી ફેંકી દઉં છું." પિતાએ આ કઈ દૃષ્ટિએ કહેલું ? નિર્લોભતાની દ્રષ્ટિએ. જેમ પથ્થર ઉપર મોહ હોતો નથી, તેમ તેને ચોરવા પ્રયત્ન કરવો નહિ. પુત્ર આ પદના રહસ્યને ન સમજ્યો, તેમ જેઓ શાસ્ત્રમાં કહેલા પદોના રહસ્યને ન સમજે, આજુબાજુના સંબંધને ન સમજે, અને માત્ર શબ્દાર્થને સમજે તે કાકપડું જ્ઞાન કહેવાય.

ત્રીજું દૃષ્ટાંત.

આ પર એક સાધુનું દૃષ્ટાંત છે. એક સાધુએ આયંબિલનું પચ્ચક્ખાણ કર્યું. ત્યાર પછી તે બધી વિગઇ વાપરવા લાગ્યો. આથી કોઈએ પૂછયું કે 'તમે આંયબિલ કર્યું છે ને આ બધી વિગઇ કેમ વાપરો છો ?' સાધુએ કહ્યું, 'મારે આયંબિલના પચ્ચક્ખાણ છે. પચ્ચક્ખાણનો

અર્થ 'ત્યાગ કરવો' થાય છે. આયંબિલના પચ્ચક્ખાણ એટલે આયંબિલનો ત્યાગ. આવું સમજણ વગરનું જ્ઞાન તે કાકપદું જ્ઞાન. પચ્ચક્ખાણ એટલે ત્યાગ બરોબર, પણ શાનો ? આયંબિલનો નહિ, પણ આયંબિલમાં નહિ કલ્પતી-ખપતી વસ્તુઓનો ત્યાગ, અને તેના પચ્ચક્ખાણ તે આયંબિલના પચ્ચક્ખાણ.

'सव्वे पाणा न हंतव्वा' કોઇ પણ જીવને મારવો નહિ. કિલામણા ન કરવી, એ શાસ્ત્રવચન પકડી કોઇ એમ કહે કે 'હું ઉપવાસનું પચ્ચક્ખાણ આપીશ તો બિચારો દુઃખી થશે. તેનું નિમિત્ત હું બનું ને ? માટે કોઇને પચ્ચક્ખાણ ન આપવું. જો હું તેનો લોચ કરીશ તો બિચારો દુઃખી થશે, આવા પ્રકારનું જે જ્ઞાન તે અપલક્ષણીયું કાકપદું શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય.

જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા વખતે 'अहिंसा संजमो तवो' એ પદ આગળ લાવી જિનપૂજાનો વિરોધ કરે કે પાણીમાં જીવ છે, માટે તેના જીવો જિનપૂજા દરમિયાન હણાય છે. દીપક પૂજાથી અગ્નિકાયની વિરાધના થાય છે, માટે જિનપૂજા એ ધર્મ નથી. આ પ્રમાણેનું પદમાત્રના શબ્દાર્થનું પૂર્વાપરના સંબંધ કે અધિકાર વગરનું જ્ઞાન તે કાકપદું શ્રુતજ્ઞાન.

ગુરુ મહારાજ ગામમાં પધારતા હોય અને સામાયિક લઈને બેસી જાય, અને માને કે સામે જવાથી વિરાધના થાય અને તે વિરાધનાથી હું બચ્યો; અને આરાધક બન્યો. તો એ આરાધક નથી, પણ વિરાધક છે. અને ગુરુ મહારાજની સામે જવામાં તૈયાર થનારો જનારો આરાધક છે, અને ગુરુભક્તિ કરનાર છે. આ પ્રમાણે બધા કાકપદા જ્ઞાનનાં દૃષ્ટાંતો છે.

ચિંતાજ્ઞાન

ચિંતાજ્ઞાન હોય તો સુંદર વિચાર આવે કે "કર્મનો બંધ ન થાય માટે કોઈ પણ જીવને મારવા નહિ, તપસ્યા તથા લોચ એ કર્મના નાશ માટે છે અને આવતાં કર્મો રોકવા માટે છે. મારા ઘરના કામકાજ અંગે ષટ્કાય જીવોની વિરાધના થાય છે અને આત્મા પાપથી ભારે થાય છે. પરન્તુ જિનપૂજા કરતી વખતે હિંસા થાય, છતાં હિંસાની

બુદ્ધિ નથી, પણ જિનપૂજનની ભાવના છે, તેથી પાપ કદાચ થોડું લાગે, પરન્તુ પુણ્ય અને નિર્જરા તેનાથી અનેક ગુણાં વધારે થાય છે.

હું ગામેગામ ધંધા માટે પરદેશમાં રખડું છું, પાપથી લેપાઉં છું, તો ગુરુમહારાજ સન્મુખ જવામાં વિરાધના શાની ? થાક શાનો ? ગુરુ મહારાજ ગાઉના ગાઉ વિહાર કરે છે અને એમને વિરાધના ન થતાં નિર્જરા થાય છે, તો મને પણ શાની વિરાધના થાય ? ધન્ય છે આવો અવસર.

આ પ્રમાણેના યુક્તિપૂર્વક તર્કથી શાસ્ત્રના પદોનો અર્થ કરી સમજે તથા સમજાવે તે સત્‌લક્ષણવાળું જ્ઞાન કહેવાય છે. તે જ્ઞાન સમકિતદૃષ્ટિ આત્માને હોય છે. આ સમકિતના પડીકાં હોતા નથી. જેનામાં સત્‌લક્ષણવાળું જ્ઞાન નથી તેવા તો અનંતા ડૂબ્યા છે. શાસ્ત્રનો એક અક્ષર પણ આડો બોલનારો સમકિતના નામે ડૂબે છે. આ ચિંતાજ્ઞાન ચોથે પાંચમે ગુણઠાણે હોય છે.

ભાવના જ્ઞાન

આખા જગતના હિતવાળું વર્તન કરે, માને તે પ્રમાણે આચરે જેને આપણે કારકસસમ્યક્‌ત્વ કહીએ છીએ, તે મહા લક્ષણવાળું ભાવનાજ્ઞાન કહેવાય છે. આપણા આત્મામાં ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાન નહીં તેની નિશાની શી ? મનુષ્યને પોતાનું મુખ જોવું હોય તો અરીસાની મદદથી જોઇ શકાય છે. અરીસા વિના મુખ સારૂં કે નરસું જોઈ શકાતું નથી. તેવી રીતે આત્મામાં ભાવના તથા ચિંતાજ્ઞાન જોવા માટે સંસારતારક ગુરુઓની ભક્તિ એ અરીસો છે, નિશાની છે. આત્મામાં જો સંસારતારક ગુરુઓની ભક્તિ માલુમ પડે તો સમજવું કે આત્મામાં ભાવનાજ્ઞાન અને ચિંતાજ્ઞાન તથા સમ્યક્‌ત્વ છે. ગુરુભક્તિ એ ચિંતાજ્ઞાન–ભાવનાજ્ઞાનની નિશાની છે. લીંગ છે, ચિન્હ છે, તેના વડે ચિંતાજ્ઞાન–ભાવનાજ્ઞાનવાળા ઓળખી શકાય. જ્યારે ચિંતાજ્ઞાનમાંથી આગળ વધી આપણે ભાવનાજ્ઞાનમાં જઇશું ત્યારે મોક્ષમાર્ગે આગળ વધીશું એવું સમજે. આ જ્ઞાનપંચમી પર્વનું આરાધન કરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાનનો અધિકારી બનશે.

જ્ઞાનપંચમી વ્યાખ્યાન ૩.

સં ૧૯૯૫ કારતક સુદ ૫. પાલીતાણા.

नाणं पंचविहं पन्नत्तं, तं जहा, आभिणिबोहिय नाणं ।
सुयनाणं ओहिनाणं मणपज्जवनाणं केवलनाणं ॥ नन्दीसूत्र १ ॥

ત્રણ પ્રકારની પર્ષદા.

સૂત્રકાર મહારાજા ભગવાન દેવવાચકજી શ્રીનંદીસૂત્રની રચના કરતાં થકાં પ્રથમ તીર્થંકરપ્રભુની, પછીના ગણધર પછી સ્થવિરોની આવલિકા એટલે પરંપરા જણાવી. પછી શ્રી નંદીસૂત્રની વ્યાખ્યા દરેક સૂત્રની વ્યાખ્યાની આદિમાં કરવી પડે છે માટે દરેક સૂત્ર ભણવાની યોગ્યાયોગ્યની તપાસ કરવાની છે, તે શ્રીનંદીસૂત્રની શરૂઆતમાં કરી લેવી. હજામ પણ પલાળ્યા પછી જાત નથી પૂછતો. આપણે નંદીની વ્યાખ્યા કરી, પછી યોગ્યાયોગ્યની તપાસ કરવા જેવું થાય, માટે પરીક્ષા પ્રથમ ગુરુઓ અને પછી શિષ્યો બન્નેની વ્યક્તિગત પરીક્ષા જણાવી. પછી સામાન્ય સમુદાયરૂપે નંદીની વ્યાખ્યા હોય.

શ્રી નંદીસૂત્ર એકલાએ જ વાંચવું ને વંચાવવું, સમુદાયને પણ સમજાવવું માટે તેમાં વ્યક્તિગત પરીક્ષા અને સમુદાયગત પરીક્ષા જણાવવા માટે ત્રણ પ્રકારની પર્ષદા જણાવે છે: જાણકાર, અજાણ્યા અને દાધારંગી-અર્ધદગ્ધ. શ્રી નંદીસૂત્ર સાંભળનાર જાણકાર કે અજાણકારની પર્ષદા હોય. સૂત્ર સાંભળી જ્ઞાનારાધનમાં તત્પર થવું જોઈએ. જ્ઞાનના બહુમાનવાળા થવું જોઈએ. જ્ઞાનમાં દિનપ્રતિદિન વધવાવાળા થવું જોઈએ. તે ફળ દાધારંગીને ન મળે. લાયક પર્ષદા કઈ? એવી રીતે શ્રી નંદીસૂત્રના કર્તા દેવવાચકગણિ એક પૂર્વધર છે.

દેવવાચકજી સૂત્રકાર નથી.

શંકા થશે કે સૂત્રો ગણધરો રચે, આ તો એક પૂર્વધર હતા. એમણે શ્રીનંદીસૂત્ર કેમ રચ્યું? ગણધર, પ્રત્યેકબુદ્ધ કે ૧૪ પૂર્વીએ સૂત્રો રચેલા હોય. દેવવાચકજી ત્રણેમાંથી એકેમાં નથી, છતાં એમના રચેલાને સૂત્ર કેમ કહેવું? દેવવાચકજી નવી રચના કરતા નથી, પૂર્વની અંદર જે ફકરા જ્ઞાનના છે, તે ફકરા લઈને નવી સંકલના-ગોઠવણી કરે છે. ગણધરની નવી રચના પ્રમાણભૂત, પ્રત્યેક બુદ્ધ અને ૧૦થી ૧૪ પૂર્વીની નવી રચના પ્રમાણભૂત, તેમ નવી રચના કરે તો સૂત્ર

ન મનાય, પણ દેવવાચકજીએ શ્રીનંદીસૂત્ર કર્યું છે તે સ્વતંત્ર રચનાનું નથી, પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરેલા ફકરા છે.

આ જ કારણથી મનઃપર્યવના પ્રશ્નોત્તરમાં પૂછવામાં આવ્યું છે, તેમાં મનુષ્યને કે અમનુષ્યને થાય ? હે ગોયમા ! મનુષ્યને થાય, અમનુષ્યને ન થાય. 'હે ગૌતમ' ! એ પદ વચમાં ક્યાંથી આવ્યું ? એ જ કહી આપે છે કે પૂર્વમાં જેવો ફકરો હતો તેવો જ ફકરો મૂકયો છે. જે જે ફકરા મૂકયા છે તે પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરી મૂકયા છે. દેવવાચકજી સંકલના કરનાર છે, પણ રચના કરનાર નથી. દેવવાચક ગણિજીએ સ્વતંત્ર આ સૂત્ર રચેલ નથી, પણ પૂર્વના ફકરા લઇ આ ઉદ્ધરેલું છે અને સૂત્ર તરીકે રચ્યું છે. ગણધરો જેટલું રચે તે બધું સૂત્ર હોય તે નિયમ નહિ, ૧૪-૧૦ પૂર્વી રચના કરે તે બધું સૂત્ર તરીકે હોય તે નિયમ નહીં, તેવો નિયમ કરવા જઇએ તો નિર્યુક્તિ કહેવાનો વખત ન રહે. સૂત્ર તરીકે રચે તે જ સૂત્ર, નિર્યુક્તિ તરીકે નિર્યુક્તિ રચે.

દેવવાચક ગણિએ ઉદ્ધાર કર્યો તે નંદીસૂત્ર તરીકે ઉદ્ધાર કર્યો, માટે શ્રીનંદીસૂત્ર કહીએ છીએ. દેવવાચકજી પછી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ, પ્રશંસા, વ્યવસ્થા થઇ, તે પહેલાં તેમ ન હતું ? ના. પહેલેથી આ સૂત્રો છે. આમણે તો સંકલના કરી. ગણધર મહારાજા ૧૨ અંગની રચના કરે છે. પ્રથમ આયારાંગ સૂત્ર, તેનું પ્રથમ અધ્યયન, પ્રથમ ઉદ્દેશો, પ્રથમ સૂત્રમાં આ સંજ્ઞા કેટલાને નથી હોતી ? હું પહેલા ભવથી આવ્યો છું; આગલા ભવે જવાનો છું, જીવ સર્વ માને છે, પણ સમ્યક્ત્વવાળો જીવને જે માને, મિથ્યાત્વવાળો જે જીવને માને તે માન્યતામાં ફરક છે.

ભાડૂતી પ્લોટની વિચિત્ર શરતો.

મિથ્યાત્વવાળો ચેતનાવાળો જીવ માની બેસી ગયો, સમકિતિ ક્યાં જાય ? અહીં જીવો ભાડૂતી ઘરમાં આવીને રહેલા છે, ઘરધણી નથી. આ શરીર ઘર પોતે બાંધે છે, પોતે રહે છે, બાંધ્યું ભાડાથી, પટાથી જગા મળે તેમાં આપણે ઘર બાંધીએ. દરેક વર્ષે ભાડું ભરવું પડે છે. આવું ઘર, આવી જગા મફત આપે તોપણ કોઈ ન લે.

એક રાજાએ રાજ્યમાંથી જગ્યા વેચવા કાઢી, જાહેરખબર દીધી કે નીચેની શરતે જગા લેવી હોય તો આવજો. અમે કહીએ તેવા પ્લાન પ્રમાણે મકાન બાંધવાં, જેટલા વર્ષના પટે લેવી હોય તેનું ભાડું પ્રથમથી ભરી દેવું. ઘરનું રીપેર, વધારો ઘરધણીએ કરવું. દરેક વર્ષે વધારો કરવો જ જોઈએ. જે ખામી આવશે તેનો રાજ દંડ કરશે, ને રકમમાંથી વસુલ કરશે, આગળથી ખબર નહીં આપવામાં આવશે. રકમ પૂરી થશે ત્યારે બધું મેલી નાગા થઈ નીકળી જવું પડશે. કુટુંબ કબીલા વસાવ્યા હશે, તે બધું છોડી નાગા નીકળવું પડશે, આ શરતે જગા ભાડે આપે તો કેટલા લેવા તૈયાર થાય?

એવી રીતે કર્મરાજાએ મનુષ્યગતિમાં મૂક્યા, આ શરીર રૂપી જગ્યા ભાડે આપી છે, આ શરીર રૂપી ઘર બાંધ્યો, ક્ષણે ક્ષણે એની માવજત કરો, વધારો કરો, રોગ શોક થાય તેમાં આયુષ્યરૂપ ભાડું પહેલાં વસુલ કર્યું છે. તેમાંથી દંડ પેટે પુણ્ય રૂપી રકમ વસુલ થાય તેની ખબર નહીં દેવાય, તેમ કરતાં આયુષ્ય પુરૂં થાય ત્યારે નોટીસ વગર બહાર કાઢે. કુટુંબ ધન વગેરેમાં ચાહે તેટલો વધારો કર્યો, તે બધુ મૂકી કૃષ્ણજી બલદેવને દ્વારિકામાંથી નીકળવું પડ્યું, તેમ સર્વ મૂકી દઈ બહાર નીકળી છોડી દેવાનું. આવી ભાડૂતી જગ્યા કોણ લે? તેમાં ઢેડવાડાની જગ્યા કરતાં ખરાબ જગ્યા.

શરીર એટલે અશુચિકરણ યંત્ર.

ખાવા ત્યારે પકવાન્ન, કરવી ત્યારે વિષ્ટા. મેવા મીઠાઈ કિંમતી ચીજ ખાય તો પણ વિષ્ટા થાય. નઠારી વસ્તુને સારી કરવાના યંત્રો હોય. આ શરીર સારી વસ્તુને નઠારી કરનાર યંત્ર છે. પાણી અમૃત જેવી ચીજ, તેનો પિસાબ, ચોખ્ખી હવાને ઝેરી કરી નાખે, પવિત્ર ચીજોની વિષ્ઠા કરે, કસ્તુરી ચંદનનો કચરો કરે. કેવી શરતે લીધું છે? તેમાં ન્યુનિસિપાલિટીની મેલાની ગાડીઓ જાય છે તેમાં ઉપર પતરૂં ચકચકતું ઢાંકણું ખુલે તો ભાગાભાગી થાય, શરીર ઉપર ચામડીનું ચકચકતું પતરૂં છે, આ ખુલી જાય તો મા કે બાપ પણ જોઈને ચકરી ખાય. ઓપરેશન કરતાં જોડે નથી રાખતા, કારણ? ચકરી ખાય છે. અંદરનું છે કે બીજું કંઈ છે?

શરીર એટલે અશુચીકરણયંત્ર, દેખતાં ચીતરી આવે તેવું ઘર આપણે ભાડે લીધું છે, આવી શરતે લીધું છે. એમાં મેળવવાનું શું ? મેળવવાનું એવું બને છે કે બીજી કોઈ ગતિમાં જે ન બની શકે. મોક્ષ મેળવવો હોય તો આ જ શરીરે, ઢેડવાડાનું અશુચીકરણયંત્ર ગણ્યું, તે જ શરીર મોક્ષપદ પણ આપી શકે.

મહેલ અને જેલ

સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિચારવાળો એમ ગણે કે હું શરીરમાં ભાડૂત તરીકે રહેલ છું, જેટલો વેપાર થાય તેટલો કરી લઉં. હું કેદી નથી. મહેલમાં ને કેદમાં ફરક એટલો જ. મહેલમાં ચારે બાજુ બારીઓ હોય, કેદમાં જાળીયો. સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ મહેલમાં છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ એ કેદમાં છે. ભૂતકાળનો જન્મ, ગતિ દેખાતી બંધ થઈ, ભવિષ્યનો જન્મ, ગતિ દેખાતી બંધ થઈ તે કેદ છે. જેને જન્મ મરણ વચ્ચે કેદ થવાનું છે; ગયેલ કે આવતા ભવનો વિચાર નથી તેને કેદખાનું છે. જીવ માનેલો છે છતાં તેને મિથ્યાત્વ છે. આચારાંગ સૂત્રમાં પ્રથમ સૂત્ર ગણધરોએ કહ્યું કે 'સમ્યગ્દૃષ્ટિને આ, આવતા કે ગયા ભવનો વિચાર થાય.'

ઈષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અનિષ્ટમાં નિવૃત્તિ કરવા માટે જ્ઞાન છે.

સમજો પછી જ્ઞાનને માટે જ્ઞાન નથી. જગતમાં દેખવું દેખવા માટે નથી, કાંટો દેખો પછી તે ઉપર પગ દો છો ? સર્પ, વીંછી દેખી લો, પછી ખસો છો કેમ ? જગતમાં જ્ઞાન ઈષ્ટની પ્રવૃત્તિ માટે અને અનિષ્ટની નિવૃત્તિ માટે છે. તેવી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ન કરે તો તેને આંધળો કહીએ છીએ. જગતમાં છોડવા લાયક ન છોડે તો દેખ્યું તે નકામું ગણાય. જનશાસ્ત્રના હિસાબે આશ્રવ સંવરના વિવેકવાળા ન થાય, તેઓના જ્ઞાનની અહીં કિંમતી ગણવાનો વખત નથી. કર્મો બાંધો ને કર્મો તોડો. 'પઢમં નાણં તઓ દયા.' પરમાર્થ નહિ સમજનારા પ્રથમ જ્ઞાન આગળ કરે છે.

ચૂલો સળગાવવો પહેલો, પણ શા માટે ? પછી રસોઈ કરવા માટે. ઝાડ વાવવું પ્રથમ, ફળ પછી છે. રસોઈ કરવાના મુદ્દાએ પ્રથમ ચૂલો સળગાવ્યો, ઝાડ વાવ્યું, આંબો વાવ્યો, ઉછેર્યો, વેડવા–કેરી તૈયાર થઈ તે વખતે ઘેર ગયો કે દેશાંતર ગયો તો ? અહીં પણ જ્ઞાન પ્રથમ કહે

છે પણ કોનાથી ? શા માટે ? 'तओ दया' જ્ઞાન પછી. દયા એટલે સંયમ. જ્ઞાનની સફળતા સંયમમાં ઉતરે છે એ જાણી, સંયમમાં ન ઉતરે તો જ્ઞાનની સફળતા નથી. જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ. વિરતિ ન થઈ તો એ જ્ઞાન નિષ્ફળ. મિથ્યાદૃષ્ટિના જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહ્યું. મિથ્યાદૃષ્ટિ ઘડાને ઘડો કહે છે, જાણે છે, માને છે, છતાં તેના જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહો છો, કારણ કે એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ વિરતિમાં ફળતો નથી. તે જ્ઞાનનું ફળ તેને નથી, તેથી તેનું જ્ઞાન અજ્ઞાન છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને જ્ઞાનનો વિવેક ન હોવાથી અજ્ઞાન કહેવાય છે. સંયમ માટે કટિબદ્ધ થાય તે માટે પ્રથમ જ્ઞાન મેળવો. પ્રથમ જ્ઞાન પછી દયા–સંયમ મેળવી શકશો.

સંયમના અર્થીપણે જે જ્ઞાન તે જ જ્ઞાન.

વિરતિ–સંયમના અર્થીપણા વગરનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી. વ્રત, સંયમને ફળ ન માનનારો અજ્ઞાની છે. વિરતિસન્મુખ કરનાર જે જ્ઞાન તે જ જ્ઞાન છે. 'पढं चिट्ठइ सव्वसंजये,' એને બદલે પઢં ચિટ્ઠઇ નાણી કહેવું હતું ને ? જ્ઞાનની પ્રધાનતા હોય તો ઉપસંહારમાં શું કહેવું જોઇએ ? અજ્ઞાન ખોટું શાથી ? 'अन्नाणि किं काही' ? અજ્ઞાની કરશે શું ? કલ્યાણની શ્રદ્ધા સંવર નિર્જરાને આદરવાના કારણભૂત જ્ઞાન. લાયબલકેસ આખા પ્રકરણ ઉપરથી થાય છે, એક શબ્દથી ન થાય. તેમ અહીં આખું પ્રકરણ લો. સર્વસંયમમાં એવી રીતે રહેલા છે. અવિરતિ નથી લબ્યા. જ્ઞાન લઈ, અજ્ઞાની કરશે શું ? એ લબ્યું.

જૈનશાસનમાં જ્ઞાન સંયમ–વિરતિના સાધન તરીકે ઉપયોગી છે. જ્ઞાન જરૂરી છે, ઉપયોગી છે તેમાં બે મત નથી. જ્ઞાને વિસામો લેવા માંગો તો એ અહીં નથી, એ વાત ઉપધાન કર્યા તેને બસ છે. 'नमो लोए सव्वसाहूणं' રાખ્યું. વિરતિ વગરના જ્ઞાનવાળા ન લીધા, મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરવી છે, તેઓને જ્ઞાનમાત્ર સાધન છે, સાધ્ય વિરતિ છે. સાધ્યને પામેલાને પંચપરમેષ્ઠિમાં દાખલ કર્યા. ભરતમહારાજને કેવળજ્ઞાન થયું છે. ઇન્દ્રમહારાજ કેવળજ્ઞાન જાણી આવ્યા છતાં વંદન કરતા નથી. કહો જ્ઞાન ને વીતરાગપણું છતાં ગૃહસ્થવેશ છે. દિક્ષા લો એટલે વંદન કરું. વીતરાગતા અને કેવળજ્ઞાન પામેલા છે, છતાં સાધુપણાના વેષ સિવાય વંદન નહિ. સાધુપણું વંદન લાયક, તેથી 'नमो

लोए सव्वसाहूणं' રાખ્યું જ્ઞાન સાધન તરીકે જરૂરી, તેથી શ્રીનંદી-સૂત્રમાં શરૂઆતમાં જ્ઞાનના વિભાગો જણાવે છે.

જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર.

જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું કહેલું છે 'आभिनिबोधिकज्ञान' આભિનિબોધિકજ્ઞાન પદાર્થની સન્મુખતાએ સંશય વિપર્યય વગરનું જ્ઞાન. બીજું શ્રુતજ્ઞાન–શબ્દ, અર્થ, વાચ્ય, વાચકના સંબંધવાળું જ્ઞાન. અવધિજ્ઞાન મર્યાદાએ એટલે રૂપી જ પદાર્થો જણાય. રૂપીના છેડા સુધી જે જ્ઞાન જઈ શકે તો મર્યાદાજ્ઞાન કહોને ? અવધિનો સ્વભાવ એવો છે કે નીચે નીચે વધારે દેખાય. ચક્ષુમાં સરખું દેખાય. બધી ઇન્દ્રિયો સરખી રીતે વિષયો ગ્રહણ કરી શકે. અવધિમાં વિચિત્ર મર્યાદા છે. ઊંચે દેખે ઓછું, નીચે દેખે વધારે. સૌધર્મના દેવતા દોઢ રાજ નીચે દેખે, ઉપર પોતાના વિમાનની એકલી ધજા યાવત્ નીચે शर्कराप्रभा, કોઈ તમઃપ્રભા કોઈ તમઃતમાપ્રભા નરક સુધી દેખે, પણ ઉપર પોતાના વિમાનની ધજા સુધી જ દેખે, માટે એનું નામ અવધિજ્ઞાન. अधो अधो विस्तृतम् એવું જે જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન.

આ વાત ખ્યાલમાં લેશો તો ગૌતમ અને આણંદ શ્રાવકના વિવાદનો ખુલાસો થશે. ગૌતમને થયેલું અવધિ નીચે હજાર જોજન, ઉપર દોઢ રાજ; આણંદ શ્રાવકને થયેલું અવધિ નીચે હજાર જોજન, ઉપર સૌધર્મ દેવલોક–દોઢ રાજ સુધીનું અવધિજ્ઞાન થયું હતું. અવધિજ્ઞાન રૂપી દ્રવ્ય માત્રની મર્યાદા હોવા સાથે નીચે નીચે વિસ્તારવાળું જ્ઞાન.

મનની જે અવસ્થા તે મનઃપર્યવ, તે મનના પુદ્ગલો જાણે. સંપૂર્ણજ્ઞાન જેમાં કશી ન્યૂનતા નથી તે કેવળ. આમ સામાન્ય સૂત્રની વ્યાખ્યા કરી; જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું તે કેમ ? નવતત્ત્વ દંડક જાણનારા માર્ગણા લે તો આઠ ભેદ છે. આઠ પ્રકારનું કહેવું જોઈએ. જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપે લઈએ છીએ. મિથ્યાજ્ઞાનને અહીં સંબંધ નથી. શ્રુત-જ્ઞાનમાં સમ્યગ્શ્રુત ને મિથ્યાશ્રુત એ બે ભેદ ન હોવા જોઈએ. પાંચ જ્ઞાનના (૫૧) એકાવન ભેદમાં ત્રણ અજ્ઞાન ગ્રહણ કરેલા નથી. અવધિમાં વિભંગજ્ઞાન ન લીધું. શ્રુતમાં મિથ્યાશ્રુત લીધું નથી. માર્ગણામાં બાર ભેદ પાડ્યા. અહીં મિથ્યાશ્રુત લીધું નથી. સમાધાનમાં પાંચ પ્રકારનું કહેવું છે.

હવે અવધિજ્ઞાનના બાર ભેદ કહેવાનો વખત ન રહ્યો. વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનના છ ભેદ સાથે લઈએ તો (૧૨) બારભેદ થાય તો સમ્યગ્‌જ્ઞાન ન રહે, માટે સમ્યગ્‌જ્ઞાન લેવાનું હોવાથી અવધિજ્ઞાનના છ ભેદ લીધા. તો મિથ્યાશ્રુત કેમ ગણાવ્યું ? ૧૪ ભેદ સમ્યગ્‌જ્ઞાનના હતા. **पज्जय अक्खय०** તે સમ્યગ્‌જ્ઞાનના (૧૪) ચૌદ ભેદ ન લીધા **'अक्खर-सन्नी०'** એ સાત પ્રતિપક્ષી લીધા. મિથ્યાશ્રુત એ ભેગું આવી ગયું. માટે સમ્યગ્‌જ્ઞાનના ભેદ ન રહ્યા. એકાવન ભેદ શી રીતે ? અને પાંચ શી રીતે ? મિથ્યાજ્ઞાન જોડે લેવું હોય તો સત્તાવન ભેદ લેવા જોઈએ સમ્યગ્‌જ્ઞાન લેવું હોય તો એકાવન ભેદ લેવા જોઈએ.

ભારત રામાયણાદિ સમકિત દૃષ્ટિએ ગ્રહણ કરેલું તે સમ્યગ્‌જ્ઞાન છે.

અહીં મિથ્યાશ્રુત એટલા જ માટે કે સમ્યગ્‌શ્રુતપણે પરિણમે. એ જ મિથ્યાશ્રુત સમ્યગ્‌દૃષ્ટિએ ગ્રહણ કર્યું હોય તો સમ્યક્‌શ્રુત કહેવાય. સમ્યક્‌શ્રુતની જગ્યાએ વિપર્યાસ ન જણાવ્યો. મિથ્યાશ્રુતમાં ગ્રાહકની અપેક્ષાએ સુંદરપણું જણાવ્યું. સમ્યગ્‌પણે પરિણમે તે અપેક્ષાએ મિથ્યાશ્રુત ગ્રહણ કર્યું છે. 'પાંચ જૂઠમાં પાપ નથી.' આ વાકય સ્મૃતિનું લીધું. આ વાકય આપણે સાંભળ્યું. બ્રાહ્મણે પણ સાંભળ્યું. આપણે હવે બોલતા અટકાવાનું નથી. સમકિતવાળાને આ પાંચે જૂઠ પાપ લક્ષણ છે, તેમ સમજાય એ જ વાકય મિથ્યાત્વીને અવળું પ્રવર્તાવે. સમ્યગ્‌દૃષ્ટિને સમ્યગ્‌પણે પરિણમવાનું છે.

અવધિ મનઃપર્યવમાં દ્રવ્યથી વિભંગ, ભાવથી અવધિ થાય તેમ નહિ બને. સમ્યગ્‌જ્ઞાન જ અહીં લીધા, પાંચ જ્ઞાનમાં વિભંગના છ ભેદ નાખવાની જરૂર નથી. અહીં મંગળ માટે હોવાથી અજ્ઞાન ગ્રહણ ન કરાય. જ્ઞાનને સુજ્ઞાન કે સમ્યગ્‌દૃષ્ટિનું મતિજ્ઞાન કહેવાય. જ્ઞાન શબ્દ સામાન્ય હોય ત્યાં સમ્યગ્‌જ્ઞાન લેવું. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે જ્ઞાન જ સમ્યગ્‌જ્ઞાન છે એ અસમ્યગ્‌ હોય જ નહીં. આથી મતિજ્ઞાન શબ્દ રાખ્યો, શ્રુત સમ્યગ્‌જ્ઞાન ન બોલ્યા. જ્ઞાનને માટે વિશેષણની જરૂર નથી. **'सम्मनाणं पंचविहं पन्नत्तं'** એમ કહેવાની જરૂર નથી.

જ્યારે જ્ઞાનને વિશેષણની જરૂર નથી તો ભાષ્યકાર કેમ બોલ્યા ? તત્ત્વાર્થકાર **'त्रिविधो मोक्षमार्गः'** એમ કેમ બોલ્યા ? એક છોકરો

એકડીયામાં હતો ત્યારે પલાખા પૂછાય, આંકના પાડા પૂછાય. મતિ શ્રુત અવધિમાં ભાષ્યકારને સમ્યગ્શબ્દ જોડવાની જરુર ન હતી, તો ભૂલ્યા ? ના, ભૂલ્યા નથી. એ જ્ઞાન દર્શનથી જુદું જણાવવા માટે, જુદું જ્ઞાન સમ્યગ્ હોવું જોઇએ. સૂત્રકાર દર્શન-જ્ઞાન પૂર્વકનું ચારિત્ર જણાવે છે. પૂર્વાનુપૂર્વી પ્રદર્શનાર્થ સમ્યગ્દર્શન વગર સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ. તે બે વગર ચારિત્ર નહિ. પણ કેવળ એકલા જ્ઞાન શબ્દથી સમ્યગ્જ્ઞાન, તેમાં પાંચ જાતનું જ્ઞાન.

ઇંદ્રિય મન દ્વારા જે જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન. શબ્દ અને અર્થ, એ બેના વાચ્ય વાચક દ્વારા થતાં જે જ્ઞાન તે શ્રુત. દૂર રહેલાં કાળાંતરના રૂપી પદાર્થોને જણાવનાર જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન. આ શબ્દનો આ અર્થ છે તેનું જ્ઞાન થાય તે શ્રુતજ્ઞાન. સાંભળ્યાથી થાય તે શ્રુત, તો મતિના ભેદો પાણીમાં જાય ? દૂર રહેલા પદાર્થો ઇન્દ્રિયોના વિષયો હોય છતાં ઇન્દ્રિયના સંબંધ વિના જ્ઞાન થાય તે અવધિજ્ઞાન. બારકા વિચારો જાણવાનું જ્ઞાન મનઃપર્યવ, સર્વજ્ઞાન તે કેવળ. પંચવિધાઃ અસ્ય પાંચ પ્રકાર છે જેના, છટ્ઠો પ્રકાર નથી જેનો.

આકીના જ્ઞાનો કેવળ જ્ઞાનના ભેદો નથી.

જે કેટલાક કહેતા હતા કે જ્ઞાન એક જ પ્રકારનું. સંયોગે જુદા ભેદ પડે છે. સૂર્યમાંથી નીકળતો તડકો એક સરખો, ચાંદનીમાં જેવા આકાર તેવા આકાર તડકાના પડે. સૂર્યનો તડકો ગોળ નથી. છાપરાનાં કાણાં જેવા જેવડાં કાણાં તેમ જ્ઞાન એક પ્રકારનું. ઇંદ્રિયો મનથી થાય તે મતિ, શબ્દથી થાય તે શ્રુતજ્ઞાન રૂપે. ઇંદ્રિયો મન વગર અવધિ રૂપે, બીજાના મન જાણવા રૂપે થાય તે મનઃપર્યવ, દીવો પીળા રંગે, લાલ કાચ મૂકયો તો આખા મકાનમાં લાલ રંગ, કાચમાં ફરક પડે તેનો ફરક છે. જ્ઞાનમાં ફરક નથી. અહીં રંગમાં જ્યોતમાં પાંચ પ્રકાર થયા છતાં દીવામાં ફરક નથી. મતિ આદિ પાંચમાં ફરક ભલે પડે, પણ જ્ઞાનમાં ફરક નથી. મહાનુભાવ ! સ્વતંત્ર પોતે જ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. એક જ પ્રકારનું જ્ઞાન, પાંચ પ્રકાર શા ? પાંચ પ્રકાર હોય તો સિદ્ધના પાંચ પ્રકાર માનવા જોઈએ. એક પ્રકારનું કેવળ કહીને ચાર પ્રકારનું કહેવું જોઈએ.

ચાર જ્ઞાનો વાસુદેવ પ્રતિવાસુદેવ જેવા છે.

અંશમાં કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ જોઈએ કે ? આ મતિજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમી ઉપયોગ છે, તો પછી ક્ષાયિક ભાવો મતિઆદિ જ્ઞાનના માનવા પડશે. કેવળજ્ઞાનના ચાર ભેદ લઈએ તો દરેકમાં કેવળજ્ઞાનપણું તો જોઈએને ? આ ચારમાં પરસ્પર અભાવ છે. આ ચાર જ્ઞાનો વાસુદેવ પ્રતિવાસુદેવ છે. વાસુદેવનું રાજ્ય હોય ત્યારે પ્રતિવાસુદેવનું ન હોય. મતિજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય ત્યારે શ્રુતનો ઉપયોગ નહિ, અવધિનો હોય ત્યારે મતિશ્રુતનો ન હોય, અવધિ વખતે મનઃપર્યવનો ઉપયોગ ન હોય. સ્વતંત્ર ચારે જુદા છે. કેવળજ્ઞાન સર્વવ્યાપક જુદું છે.

પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનો છે. સ્વભાવે જ્ઞાનો છે તો તેને રોકનારા કર્મો પાંચ પ્રકારના છે. મતિજ્ઞાનાવરણી આદિ પાંચ પ્રકારના છે. પાંચ પ્રકારના જ્ઞાન જુદા છે, તો આવરણ પણ પાંચ છે. નહિતર પાંચ પ્રકારના આવરણ હોય જ નહિ. જ્ઞાનને અંગે આવરણ છે, આવરણને લીધે પાંચ જ્ઞાન નથી થયા. સ્વતંત્ર જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. તીર્થંકર મહારાજા, જંબુસ્વામી પણ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન કહે છે. તીર્થંકર મહારાજા એમ બોલે, અનંતા તીર્થંકરોએ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું કહેલું છે. જેમ અનંતા તીર્થંકરે કહ્યું તેમ હું કહું છું. કોઈ પણ ચોવીશી કે વીશીમાં જ્ઞાનમાં ફરક નથી પડયો. બીજા તીર્થંકરોએ પાંચ ભેદ કહ્યા.

તમામ તીર્થંકરોની એક સરખી પ્રરૂપણા જણાવવા માટે 'पन्नत्तं' કહેવું પડે. 'मया प्रज्ञप्तम्' કહેતા હું કેવળજ્ઞાનથી લોકાલોકને દેખું છું, તેથી પાંચ પ્રકારનું કહું છું, જ્ઞાનનો છટ્ઠો પ્રકાર જ નથી. કેવળજ્ઞાનથી મેં પદાર્થો જાણ્યા છે. તેથી પાંચ પ્રકારે કહેલું છે. મેં જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર કોઈ પાસે સાંભળ્યા નથી, મને કોઈએ સંભળાવ્યા નથી, કેવલ જ્ઞાનીની પ્રજ્ઞાથી મેં જગતમાં દેખ્યા છે. સર્વ તીર્થંકરની પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞપ્તિથી જણાવી. જ્યારે સૂત્રની રચના પોતે કરે, તે વખતે આત્મગમ સ્વતંત્ર સિદ્ધાંત રચવાના માલિક ગણધર, જે મનુષ્યો તે પદ ન સમજે તેને તે પદો નકામા લાગે, તે પદો ઘણા જ જરૂરી છે. અનંતરાગમપણું, પરંપરાગમપણું જણાવવા માટે છે. આખો હવાલો નાખી દીધો, ફલાણા ખાતે ઉધાર, રોકડા આપવાના નહિ. હવાલો નાખી દીધો.

'समणेण भगवया महावीरेणेवमक्खायं' શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે આવી રીતે કહ્યું છે, તેમ હું કહું છું. અનુવાદકપણું પોતાનું માત્ર જણાવે છે. હવે અનંતરાગમ કે પરંપરાગમપણું હતું તે નક્કી જણાવવું છે, માટે त्ति बेमि એમ હું કહું છું. ભગવાને આમ કહ્યું છે માટે હું કહું છું. તીર્થંકર ત્રણ જ પદ બોલે છે. नाणं पंचविहं पन्नत्तं નથી બોલતા. પ્રજ્ઞપ્તમ્ કોષ્ટ બુદ્ધિના પ્રભાવે તીર્થંકરનું વક્તવ્ય સાંભળી હું ધારી શકયો. બીજ બુદ્ધિથી કોષ્ટ બુદ્ધિથી મેં મેળવ્યું છે. બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલું લેવું.

જંબુ સ્વામીજીની અપેક્ષાએ, તર્કાનુસારી અપેક્ષાએ બુદ્ધિથી પાંચ પ્રકારનું જ મળે. प्रज्ञया – स्वतंत्रबुध्या पंचविहमेव णाण છટ્ઠા પ્રકારનું જ્ઞાન મળવાનું નહિ. જ્ઞાનમાં મતિજ્ઞાન સાંભળીએ છીએ. આભિનિબોધિક જ્ઞાન નવો જ શબ્દ સાંભળીએ છીએ. નવું કેમ કર્યું ? મતિ, શ્રુત અવધિ, મનઃપર્યવ એ ચારેમાં પ્રથમ થવાવાળું સમ્યગ્મતિ લેવું છે, તેથી આભિનિબોધિક માને.

પદાર્થની જેવી દશા હોય તેનો ચોકખો સાચો યથાર્થ બોધ થાય તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન.

આ પ્રમાણે નંદીસૂત્રમાં શરૂઆતના સૂત્રમાં મંગળરૂપે પાંચ જ્ઞાનો વિશે ઉદ્યમ કરશે, તેઓ આ ભવ પરભવ કલ્યાણ પામી પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણતા કરશે.

જ્ઞાન પંચમી દશના A

સૌભાગ્ય પંચમી

ज्ञान श्रेष्ठगुणो जीवे, मोक्षमार्गप्रवर्तकः ।
भवाब्ध्युत्तारणे पोतः, शृङ्गारः सिद्धिसद्मनः ॥ ९ ॥

જીવનો ગુણ મુખ્ય જ્ઞાન

શાસ્ત્રકાર મહારાજા ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે જીવના ગુણની મહત્તા વર્ણવતાં જણાવે છે કે જીવનો મુખ્યગુણ જ્ઞાન ગુણ છે जीवो उवओगलक्खणो, उत्त० अ० २८ गा० १०). જીવને માત્ર એકલું જ્ઞાન હોય છે એમ સમજવાનું નથી. દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, દુઃખ, આયુષ્ય ધારણ, નામકર્મ, ગોત્રકર્મ અને અંતરાયવેદન ઇત્યાદિ સઘળા ગુણો જીવને છે. जीवाणमट्ठकम्म पगडीतो चिणिसु वा चिणंति वा चिणिस्संति वा, तं०-णाणावरणिज्जं दरिसणावरणिज्जं वेयणिज्जं मोहणिज्जं आउयं नामं गोत्तं अंतरातितं० १ × वेय० ५ ठा० पृ० ४१६) સુખ, દુઃખ વેદના એ સઘળાં લક્ષણો જીવનાં છે. (पुण्णे पुण्णे, पावे पावे, ठा० पृ० ३८, सुहेण य दुहेण य, उत्त० अ० २८ गा० १०). સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વ એ લક્ષણો પણ જીવોનાં જ છે. (जीवकिरिया दुविहा पन्नत्ता, तं० सम्मत्तकिरिया चेव, मिच्छत्तकिरिया चेव, ठा० पृ० ३९). આ સઘળાં લક્ષણો અજીવનો આશ્રય કરીને રહેલાં છે એમ કોઈ માનતું નથી, છતાં "उपयोगो लक्षणं" (त० अ० २ सू० ८) એ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રકાર-મહારાજાઓએ જ્ઞાનગુણને જ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ ગણેલું છે.

જીવના ગુણ અંગે શંકાઓ.

હવે એ પ્રશ્ન થાય છે કે આત્માના આઠ ગુણ છતાં શાસ્ત્રકાર જ્ઞાનગુણને જ આત્માનું લક્ષણ શા માટે જણાવે છે ? બીજી શંકા એવી પણ થવાનો સંભવ છે કે જો આપણે આત્માના બીજા બધા ગુણો છતાં એકલો જ્ઞાનગુણ જ માનીએ છીએ, તો પછી બીજી બાજુએ બીજા કર્મોને પણ બાજુએ રાખીને આપણે એકલા જ્ઞાનાવરણીકર્મને જ માનીએ અને બીજા કર્મોને ન માનીએ તો શું વાંધો છે ?

જીવનાં જો આઠ કર્મો માનીએ છીએ તો જીવ પણ આઠ સ્વભાવથી યુક્ત છે એવું માનવું પડે; કારણ કે જીવનાં કર્મ અને જીવનાં લક્ષણ એ બેની વચ્ચે આવાર્યઆવરક ભાવ રહેલો છે. વળી જીવનાં જ આઠ લક્ષણ હોય, અર્થાત્ જો જીવ પોતે જ આઠ સ્વભાવોથી યુક્ત

હોય, તો તો જીવ જ્યારે કૈવલ્યપદને પામીને મોક્ષનો અધિકારી થઈ સિદ્ધપદે જાય છે, ત્યાં પણ એની સાથે જીવના સ્વભાવસિદ્ધ આઠ લક્ષણો રહેવાનાં છે. (अनन्तं केवलज्ञानं, ज्ञानावरणसंक्षयात्। अनन्तं दर्शनं चैव दर्शनावरणक्षयात् ॥१२९॥ शुद्धसम्यक्त्वचारित्रे, क्षायिके मोहनिग्रहात् अनन्ते सुखवीर्यं च वेद्य विघ्न क्षया क्रमात् ॥१३०॥ आयुषः क्षाणभावत्वात्, सिद्धानामक्षया स्थितिः। नामगोत्रक्षयादेवा-मूर्त्तानन्ताऽवगाहना ॥ १३१॥गुण० क्र० पृ० ६७).

અને જીવનાં આઠ લક્ષણ છે તો પછી "अष्टगुणलक्षणु जीव" કહેવાવો જોઈએ, પરંતુ આમ ન થતાં જીવનું લક્ષણ માત્ર જ્ઞાન જ માનવામાં આવ્યું છે, તો મોક્ષમાં માત્ર જ્ઞાન જ સાથે રહે છે ? અને બીજા સઘળાનો નાશ થઈ જાય છે શું ?

આઠ કર્મો કેમ કહ્યાં છે ?

વળી કર્મનો જ જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે એવો પણ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે શાસ્ત્રકાર મહારાજાઓએ જો આઠ કર્મો કહ્યાં છે તો પછી પ્રતિક્ષણે ઉપયોગી લાગતું એવું અંતરાય કર્મ પહેલું શા માટે કહ્યું નથી ? દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય ઇત્યાદિ ચીજો દરેક ક્ષણે પ્રવર્તનારી છે. વળી નામકર્મ પણ જન્મ પહેલાંથી જ છે. આત્મા આયુષ્ય લઈને આવે છે તે પણ આગલા ભવથી લઈને જ આવે છે.

જ્યાં એક ભવ પૂરો થાય છે કે ત્યાં જ બીજા ભવના આયુષ્યનો આરંભ થાય છે, અને તે જ દૃષ્ટિએ જગતનો સઘળો વ્યવહાર ચાલે છે, છતાં આવા કોઈ પણ ગુણને શાસ્ત્રકારોએ આત્માનું લક્ષણ કહી દીધું નથી. આયુષ્ય કે જેના ઉપર દેખીતી રીતે જીવનો મુખ્ય આધાર છે, તેને આત્માનું લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું નથી. આયુષ્યને જીવના લક્ષણની કોટીમાં નાંખ્યું નથી, અને માત્ર "ઉપયોગો લક્ષણમ્" એને અનુસરીને જ્ઞાનગુણને જ આત્માનું લક્ષણ માની લીધું છે એનું કારણ શું હોવું જોઈએ ?

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પહેલું કેમ ?

ઉપરની સઘળી શંકાઓ શાંતપણે વિચારી જોઈએ છીએ ત્યારે તેના કથનમાં શાસ્ત્રકારોનો રહેલો આશય અને તેમની સર્વોત્કૃષ્ટ તત્ત્વદૃષ્ટિની સમજ પડે છે. શાસ્ત્રકારોએ જ્ઞાનાવરણી કર્મને સૌથી

પહેલાં કહ્યું છે. તેનો અર્થ એ છે કે જ્ઞાન આત્માનું પ્રધાન લક્ષણ છે, અને જ્ઞાનાવરણી કર્મ એ પ્રધાન ગુણનું જ આવરણ કરતું હોવાથી જ્ઞાનવરણી કર્મની ગણના સૌથી પહેલી કરવામાં આવી છે. જો નામગોત્રાદિ આત્માનો મુખ્ય ગુણ હોત તો તો નામગોત્રાદિ કર્મોને જ પહેલાં કહેવાં પડ્યાં હોત, પરંતુ નામગોત્રાદિ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ નથી માટે નામગોત્રાદિ કર્મો પણ જ્ઞાનવરણી કર્મને સ્થાને પ્રથમ સ્થાનને પામતાં નથી.

જ્ઞાનાવરણીય પાંગળું.

જ્ઞાનાવરણી કર્મ સ્વયં તો જો કે પાંગળું છે, તેનો સઘળો આધાર મોહ ઉપર રહેલો છે. મોહનું અસ્તિત્વ હોય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણી કર્મનું પણ અસ્તિત્વ હોય છે, અને જ્યાં મોહ નાશ પામે છે, ત્યાં જ્ઞાનાવરણી કર્મને પણ તરત જ વિદાયગીરી લેવી પડે છે. મોહના નાશ સાથે જ્ઞાનાવરણી કર્મનો પણ નાશ થઈ જવા પામે છે. દશમા ગુણ-સ્થાનકને છેડે મોહ બંધ થવા પામે છે. (आरोहति मुनिः सूक्ष्म संपरायं गुणास्पदम् ॥७२॥ गु०) અને જ્યાં દશમા ગુણસ્થાનકને છેડે મોહ બંધ થાય (किंतु स सूक्ष्मलोभांशान् क्षयपन् द्वादशं व्रजेत् ॥ गु०) કે બારમા ગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને બંધ થવું જ પડે છે अन्त्ये दृष्टिचतुष्कंच, दशकं ज्ञानविघ्नयोः । क्षपयित्वा मुनिः क्षीणमोहः स्यात्केवलात्मकः ॥८१॥ गुण०क्र०) તે પછી જ્ઞાનવરણી કર્મ બંધાવા પામતું જ નથી. જ્ઞાનાવરણી કર્મ જ્ઞાનનું આવરણ કરનારૂં છે, અને મોહ એ તેના પગ છે. મોહ જ્યાં હોતો નથી ત્યાં જ્ઞાનાવરણીનું અસ્તિત્વ પણ હોતું નથી, આટલું છતાં શાસ્ત્રકારોએ મોહની કર્મને જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પહેલાં મૂકી દીધું નથી. (ઉ૦ ટી પૃ૦ ૬૪૧ લી ૧૭ થી ૨૪).

જ્ઞાન આગળ મોહ રંક

આપણે આગળ કહી આવ્યા છીએ કે જ્ઞાનાવરણી કર્મ એકલું તો પાંગળું જ છે, તેનો મુખ્ય આધાર મોહની કર્મ ઉપર જ છે. જ્ઞાનાવરણી કર્મને શરીરના મધ્યભાગને સ્થાને રાખીએ અર્થાત્ શરીરના મધ્યભાગ સાથે તેને સરખાવીએ તો મોહની કર્મ પગ સમાન છે. મોહ

ત્યાં સુધી જ ટકી શકે છે કે જ્યાં સુધી જ્ઞાનનો ઉદય થવા પામેલો હોતો નથી. જ્યાં જ્ઞાનનો ઉદય થવા પામે છે, જ્ઞાનની જ્યોતિ નીકળે છે, ત્યાં મોહ અંધકારનો વિનાશ થાય છે. જ્યાં જ્ઞાનની ઝાંખી સરખી પણ થવા પામે છે કે ત્યાંથી મોહ નાશવા માંડે છે, અને જ્યાં મોહનો નાશ થયો કે તે પછી જ્ઞાનાવરણીનો પણ અંત આવે છે.

તેરમે ગુણસ્થાનકે કેવલજ્ઞાન થાય છે, ત્યારે મોહનો અંત દશમે ગુણસ્થાનકે જ આવી જાય છે. જ્ઞાનાવરણીકર્મના આધારભૂત, તેને ટકાવી રાખનાર, તેને સ્થંભાવી રાખનાર મોહની છે; પરંતુ મોહ એટલો બધો બાયલો અને ડરકણ છે અર્થાત્ શક્તિહીન છે કે જ્યાં જ્ઞાનની છાયા પડે છે કે ત્યાંથી મોહ નાશવા માંડે છે. જ્ઞાનની રશ્મિઓ જોયા પછી ઊભા રહેવાની મોહમાં તાકાત રહેવા પામતી નથી. જ્ઞાનાવરણીયકર્મને લાવનાર, તેને સ્થંભાવનાર, તેનું પોષણ કરનાર મોહ છે, પરંતુ જ્ઞાનગુણ આગળ મોહ રંક છે. જ્યાં જ્ઞાનગુણથી શરૂઆત થઈ કે ત્યાં જ મોહ નાશવા માંડે છે, એટલે જ આત્માનો મુખ્ય ગુણ "જ્ઞાન" ગણેલો છે.

આત્માના ગુણોમાં અન્ય દર્શન અણજાણ.

હવે આત્માના મુખ્ય ગુણ તરીકે જો આપણે જ્ઞાનને સાબિત કર્યું છે, તો આ સ્થળે જ્ઞાનાવરણીને પણ પ્રથમ સ્થાને બેસાડવું જ પડે છે, કારણ કે આત્માના ગુણ તરીકે આપણે જ્ઞાનગુણ માનીએ છીએ, તે જ્ઞાનગુણને જ્ઞાનાવરણી કર્મ રોકે છે. એટલા જ માટે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પહેલું માનવામાં આવ્યું છે.

જૈનદર્શન અને અન્ય દર્શનોમાં કર્મ સંબંધી એટલો તફાવત છે કે અન્ય દર્શનકારો કર્મ અને કર્મના ભેદો સુધી ગયા જ નથી. જૈનદર્શને તત્ત્વવેત્તાની દૃષ્ટિએ કર્મોનું પૃથક્કરણ કરીને તેના આઠ ભેદો–આઠ સ્વરૂપો છે તેથી કર્મનાં આઠ ભેદો કહ્યા છે. અન્યદર્શનીઓ કર્મના ભેદો સુધી નથી ગયા તેનું કારણ એ છે કે તેઓએ આત્માના આઠ ગુણો પણ શોધી કાઢયા નથી. આત્મા આઠ ગુણથી યુક્ત છે એવું ઊંડું તત્ત્વજ્ઞાન તેમની બુદ્ધિમાં વસી શકયું નથી. અને આત્માના આઠ ગુણો તેમના સમજવામાં ન આવ્યા હોવાથી તેઓ આઠ કર્મ સુધી ન પહોંચી શકે એ તો તદ્દન સ્વાભાવિક વસ્તુ છે.

જ્ઞાનાવરણી પહેલું.

જૈનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને મુખ્ય કહ્યું છે, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની મુખ્યતાએ તેને પ્રથમ કહ્યું નથી. કેટલેક સ્થળે જન્મ પ્રમાણે અનુક્રમ રખાય છે, તો કેટલેક સ્થળે વસ્તુનો ક્ષય કેવી રીતે થાય છે તે પ્રમાણે પણ અનુક્રમ રાખવામાં આવે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું પ્રથમ સ્થાન એમાંની એકે ય દૃષ્ટિએ રાખવામાં આવેલું નથી. અનંતાનુબંધી કષાયની (सप्तकोत्तरमोहस्य, प्रशमाय क्षयायवा। गुण० क्र० गा० ३४॥) માફક પહેલાં જ્ઞાનાવરણી કર્મ જાય, અને તે પછી દર્શનાવરણીય કર્મ જાય તેમ પણ થવા પામતું નથી તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સૌથી પહેલાં બંધાતું પણ નથી, તે જ પ્રમાણે તે સૌથી પહેલાં ક્ષય પણ પામતું જ નથી, તે છતાં તેની ગણના પહેલી કરવામાં આવી છે. તેમાં એ જ વસ્તુ હેતુ રૂપે છે કે જ્ઞાન એ આત્માનું લક્ષણ છે, અને તે લક્ષણનો અંતરાય કરનારું જ્ઞાનાવરણી કર્મ છે, એ જ દૃષ્ટિએ જ્ઞાનાવરણી કર્મને સૌથી પહેલું સ્થાન મળ્યું છે. (उ० शां० पृ० ६४१)

દર્શનાદિ ચેતનને અંગ જ છે.

જેમ જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે, તે જ પ્રમાણે દર્શન એ પણ આત્માનો ગુણ છે, પણ દર્શન એ આત્માના ચૈતન્ય ગુણને અંગે જ રહેલો ગુણ છે. જે શરીરમાં ચૈતન્ય નથી, જે શરીર ચેતનાથી રહિત બનેલું છે તેવા શરીરની આંખો કાંઈ પણ જોઈ શકવાની નથી. વળી સુખનો આનંદ, દુઃખનો શોક એ સઘળું જેને ચેતના છે તેને જ હોય છે. ચેતના રહિત શબને તમે મિઠાઈ આપશો તો પણ તેથી તેને આનંદની પ્રાપ્તિ થતી નથી, કિંવા તમે શબને માર મારશો તો પણ તેથી તેને દુઃખ થવાનું નથી.

સાચી કિંવા ખોટી શ્રદ્ધા હોવી, આયુષ્યનો ઉદય, નામકર્મના ઉદયથી શરીર બાંધવું, ગોત્રમાં ઊંચા નીચાનો વ્યપદેશ અને દાનાદિનો અંતરાય એ સઘળું ચેતનાને અનુસરીને જ છે. જે આત્મામાં અર્થાત્ કે જે શરીરમાં ચેતના નથી, તે શરીરને આ સઘળા સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ હોઈ શકતો જ નથી. અર્થાત્ આત્માના દર્શન, ચેતનાદિ બીજા અનેક ગુણો છે, પરંતુ તે જ્ઞાનગુણની અપેક્ષાએ

ગૌણ છે. જ્ઞાનગુણની આવી મહત્તા હોવાથી જ શાસ્ત્રકારોએ જ્ઞાન એને જ આત્માનું લક્ષણ કહ્યું છે. આ વસ્તુ વધારે સમજવાને માટે ઉદાહરણ લઈ, તે દ્વારા વિસ્તારપૂર્વક સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

સોનાનો મુખ્ય ગુણ—કસ.

ઉદાહરણ તરીકે સોનાનું દૃષ્ટાંત લો ! સોનામાં જડત્વ છે, અગ્નિમાં નાંખીએ તો તે બળી જતું નથી. તેમાં પીળાશ રહેલી છે. આટલું છતાં આ સઘળા ગુણો તે સોનાના લક્ષણ કહેવાતા નથી, પરંતુ કસ એ જ એક સોનાનો ગુણ અથવા લક્ષણ કહેવાય છે. સોનામાં જેવા ગુણો રહેલા છે, તેવા જ ગુણો બીજી ધાતુઓમાં પણ રહેલા છે. જડત્વ, ન બળવાપણું, પીત્તવર્ણ, ઇત્યાદિ ગુણો જેમ સોનામાં છે તે જ પ્રમાણે તે ગુણો બીજી ધાતુઓમાં પણ છે. પરંતુ બીજી ધાતુઓમાં ન હોય એવો એક ગુણ સોનામાં રહેલો છે. પરંતુ સોનાના ગુણ તરીકે એક માત્ર કસ જ ગુણ ગણાવવામાં આવે છે. કસમાં આવે છે તે જ સોનું કહેવાય છે બીજા સઘળા ગુણો પણ સોનાના લક્ષણ ગણાય છે, પરંતુ મુખ્ય લક્ષણ તો માત્ર સોનાનું કસ જ છે. સોનાની જ્યારે કિંમત આંકવાની હોય ત્યારે તે કિંમત વજનને આધારે આંકવામાં આવતી નથી, પરંતુ તેની કિંમત કસ ઉપર જ થાય છે, એ માટે જ કસ એ જ સોનાનું મુખ્ય લક્ષણ ગણાય છે.

જીવનો મુખ્ય ગુણ : ચેતના.

જેમ સોનાનો મુખ્ય ગુણ કસ છે, તે જ પ્રમાણે આત્માનો મુખ્ય ગુણ ચેતના છે. કસની સાથે સોનાના જે બીજા ગુણો છે તે સઘળાં ઉપલક્ષણો છે, તે જ પ્રમાણે આત્માના ચેતના સિવાયના જે ગુણો છે તે ચેતનાની સાથે રહેલા હોઈ તે સઘળાં ઉપલક્ષણો સમાન છે.

પૌદ્ગલિક ઉન્માદ દેખાડનાર–પ્રભુ શાસન.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જીવનું મુખ્ય લક્ષણ ચેતના છે. જેમ કસ વિનાનું સોનું હોઈ શકતું નથી, તે જ પ્રમાણે ચેતના વિનાનો કોઈપણ જીવ હોઈ શકતો નથી. પરંતુ જીવ પોતાના એ મહાન ગુણને ઓળખી શકતો નથી. પોતાનો ચેતના ગુણ છોડીને તે જડતા તરફ ધસી જાય છે, માટે જ તે જીવને પોતાના ચેતના ગુણનું સંસ્મરણ કરાવવાને માટે જ નિરંતર ધર્મોપદેશની જરૂર છે, અને એ ધર્મોપદેશ માત્ર શ્રીજિનેશ્વરદેવનું શાસન જ પૂરું પાડે છે. ચક્રવર્ત્તિની રિદ્ધિ

પામેલો, રિદ્ધિ કબજે કરવાની જગ્યાએ બેભાન બનેલા ચક્રવર્ત્તિના છોકરાને મૂળાનું અને પોતાની રિદ્ધિનું ભાન હોતું નથી, અને મૂળાના ખાંદામાં મ્હાલી રહ્યો છે, તેમ આત્મા પોતાના ચેતના ગુણને ઓળખી શકાતો નથી, કારણ કે મિથ્યાત્વાદિ ગાંડપણના થરો તેની ઉપર બાઝેલાં છે. अनाद्यव्यक्तमिथ्यात्व, जीवेऽस्त्येष सदा परम् । व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्ति र्गुणस्थानतयोच्यते ॥ ७ ॥गु०) આ મિથ્યાત્વ, આ મહાભયાનક ઉન્માદ, આ ગાંડપણ જીવાત્મા પોતે ખસેડી શકતો નથી. मद्यमोहाद्यथा जीवो, न जानाति हिताहितम् । धर्माधर्मौ न जानाति, तथा मिथ्यात्वमोहितः ॥८॥गु०) તે આ ઉન્માદને ખસેડવાની સ્થિતિમાં ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે તે શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનના દર્શનરૂપી પ્રતાપી ઔષધાલયમાં દાખલ થાય છે. આ આખા જગતમાં શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનનું એક જ એવું ઔષધાલય છે કે જેમાં દાખલ થયા પછી દાખલ થનારને પોતાનામાં ઉન્માદ રહેલો છે એની ખબર પડે છે, અને તત્પશ્ચાત્ તે પોતાના ગાંડપણને છોડવાને રસ્તે જ વળે છે. (सुबैद्यवचना०, ॥ १ ॥ अ० हा श्लो० ७ ॥)

ઉપદેશની જરૂર.

ચક્રવર્ત્તિ મહારાજા હોય, પોતાની પાસે અખંડ રિદ્ધિ સિદ્ધિ ભરેલી હોય, અને ઇંદ્રના જેવો વૈભવ હોય, તો પણ ઉન્માદથી જો એ ચક્રવર્ત્તિ મહારાજા પણ બેભાન બનેલો હોય તો તેને તેની સંપત્તિનો ખ્યાલ આવી શકતો જ નથી, તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ મિથ્યાત્વાદિ ઉન્માદને વશ બનેલો હોવાથી ચેતના રૂપ પોતાની અપાર સમૃદ્ધિને તે ઓળખી શકતો નથી. આત્માનો જે અવ્યાબાધ કૈવલ્ય ગુણ છે, તે ગુણ મોહરૂપી તંદ્રાથી ઘેરાએલો આત્મા ઓળખી શકતો નથી, માટે જ એ આત્માની તંદ્રા ટાળવા અને તેના ચેતના ગુણનું ભાન કરાવવા જ તેને સતત ઉપદેશ આપવાની જરૂર રહે છે.

દેવ, ગુરુ અને ધર્મની મહત્તા.

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે (या देवे देवतावुद्धिर्गुरौ च गुरुतामतिः । धर्म्मे च धर्म्मधीः शुद्धा सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ २ ॥ यो० शा० प्र० २). તે એક મહત્તા છે, પરંતુ દેવ ગુરુ અને ધર્મમાં મહત્તા છે તે જ્ઞાને અંગે રહેલી છે તે

વિચારવાનું છે. દેવની મહત્તા તે દેવ છે એટલા જ માટે માની લીધી નથી, તે જ પ્રમાણે ગુરુ અને ધર્મની મહત્તા પણ તે ગુરુ અને ધર્મ છે તેને અંગે જ રહેલી નથી; પરંતુ તે સઘળાની મહત્તા માત્ર એટલાને જ અંગે છે કે તેઓ આત્માને તેના ભૂલી જવાએલા કૈવલ્યગુણની યાદ આપે છે, અને તે ગુણના સંસ્કારો તેનામાં જાગૃત કરવાનું કાર્ય કરે છે, આને જ અંગે ગુરુ અને ધર્મની મહત્તા કહેલી છે.

તીર્થંકર દેવોની મહત્તા શાથી ?

કૈવલ્યરૂપી જે મહાન્ રિદ્ધિ આત્માએ વિસારી દીધી છે, જેને આત્મા ભૂલી ગયો છે તે રિદ્ધિને તીર્થંકર ભગવાનોએ શોધી કાઢી છે, અને તેમણે દર્શાવી આપ્યું છે કે આ જ આત્માની સાચી સમૃદ્ધિ છે. તીર્થંકરદેવોની આ જ મહાન્ શોધને અંગે તેમનું મહત્ત્વ રહેલું છે. એ મહાપુરુષોએ એ આત્માની અખંડ રિદ્ધિ દર્શાવી છે, અને એ અખંડ રિદ્ધિ તેમના આલંબન દ્વારા જ મેળવી શકાય છે, એ જ દૃષ્ટિએ શ્રી તીર્થંકરદેવોની મહત્તા છે. (सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः। यथास्थितार्थवादी च, देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥૪॥ યો૦ શા૦ પ્ર૦ ૨)

આત્માને સાચા રૂપે દેખવાનાં સાધન

તીર્થંકરદેવોએ તો આત્માની અખંડ રિદ્ધિ બતાવી છે. પરંતુ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનો જે ધોરી રસ્તો છે, તે ધર્મ છે. ધર્મનું પણ મૂલ્ય એ જ દૃષ્ટિએ છે કે તે આત્માનું કૈવલ્યપણું મેળવી આપે છે. આત્માનું કૈવલ્યપણું, જેનો પ્રકાશ શ્રીતીર્થંકરદેવોથી થાય છે, તે કેવળપણાની પ્રાપ્તિ ધર્મદ્વારાએ થાય છે, માટે જ અહીં ધર્મની મહત્તા ગણવામાં આવી છે (दुर्गतिप्रपतत्प्राणिधारणाद्धर्म उच्यते। सयमा दिर्दशविधः सर्वज्ञोक्तो विमुक्तये ॥૧॥ યો૦ શા૦ પ્ર૦ ૨). શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મને મુકાબલે મહત્તા રહેલી છે. એ સઘળી મહત્તા કૈવલ્યપણાને અંગે છે. જો કૈવલ્યપણાનું ધ્યેય જ ન હોય તો પછી શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મ હોય તોયે શું ? અને અશુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ હોય તોયે શું ? અને દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સમૂળ હસ્તિ જ ન માનવામાં આવતી હોય તો પણ શું ? કૈવલ્ય પ્રાપ્તિનો મહાન્ ઉદ્દેશ જ જો કાઢી

નાંખીએ, તો તો શુદ્ધ દેવાદિક કરતાં અશુદ્ધ દેવાદિક જ વધારે સારા ઠરે છે કે જેઓ આત્માને મળતા લૌકિક સુખો તેને ભોગવવા દે છે ! તીર્થંકરદેવો અને સુગુરુઓ આત્માને તેના લૌકિક સુખમાંથી ખસેડી નાંખે છે, અને ગુરુઓ તે પ્રકારનો બોધ આપે છે, (महाव्रत धरा धीरा भैक्षमात्रोपजीविनः । सामायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो मताः ॥८॥ यो० प्र० २) અને તીર્થંકર ભગવાનો તે પ્રકારનું આલંબન પૂરું પાડે છે; છતાં એ લૌકિક સુખમાંથી ખસેડી નાખનારા તત્ત્વોની પણ આપણે મહત્તા માનીએ છીએ તેનું એક જ કારણ છે કે તે સઘળાં આત્માને તેના સાચા સ્વરૂપ પરત્વે દોરી જવામાં કારણભૂત છે.

હિતબુદ્ધિથી તીર્થંકરનું કથન

કૈવલ્યપણારૂપી આત્માના એ મહાપવિત્ર અને સાચા ગુણને જ જો છોડી દઈએ તો તો પછી આત્માના લૌકિક સુખો છોડાવી દેવા તેનો કશો અર્થ જ રહેતો નથી. તીર્થંકર ભગવાનો, સુગુરુ અને અને સુધર્મ આત્માના લૌકિક સુખો છોડાવી દે છે, છતાં આપણે તેમના પરત્વે પ્રીતિ રાખીએ છીએ. તેનું કારણ એ છે કે તેમણે જે કાંઈ કહેલું છે તે સઘળું આપણા આત્માની હિતબુદ્ધિએ જ કહેલું છે, (केवलमधिगम्य विभुः स्वयमेव ज्ञानदर्शनमनन्तम् । लोकहिताय कृतार्थोऽपिदेशयामास तीर्थमिदम् ॥१८॥ तत्त्वा० का०) ॥ એમ આપણે માનીએ છીએ.

ચંદ્રગુપ્ત અને ચાણક્યનું દૃષ્ટાંત.

ચાણક્ય અને ચંદ્રગુપ્ત એ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના જાણીતા વજીર અને રાજા હતા. ચંદ્રગુપ્ત એક દાસીનો પુત્ર હતો, અને ચાણક્ય તેનો પ્રધાન હતો. ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને રાજગાદી અપાવવા અપાર મહેનત કરી હતી, અને છેવટે તેમાં સફળતા મેળવીને ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને ગાદી અપાવી હતી. એક વાર ચાણક્ય અને ચંદ્રગુપ્ત એક સરોવરને તીરે પાટલીપુત્રને પાદરે ઊભા હતા, તેવામાં મહારાજા નંદનો એક સરદાર ઘોડા ઉપર બેસીને ચંદ્રગુપ્તને પકડી લઈ જવાને ઇરાદે ત્યાં અચાનક પહોંચ્યો. ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને તળાવમાં ધોસ્સી દીધો, છતાં પણ ચંદ્રગુપ્ત ચાણક્યને પોતાનો સર્વોત્તમ સંરક્ષક સમજતો હતો.

કારણ કે તેને ચારિત્રમાં જ દૃઢ ભરોસો હતો. અને તે જ પોતાનો તારણહાર છે એવું તે સમજતો હતો.

દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી જ જોઈએ.

જીવ આત્માએ પણ આવી જ દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી જરૂરી છે. તેણે પણ ચુસ્તપણે એવી શ્રદ્ધા રાખવાની જરૂર છે કે તીર્થંકરદેવો પોતાનાં વર્તમાન સુખો છોડાવે છે, અને દેખીતી રીતે પોતાને દુઃખમાં નાંખે છે, પરંતુ એકાંતે આત્માનું હિત કરનારા જો કોઈપણ હોય તો તે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ જ ત્રણ તત્ત્વો છે. આત્મામાં જ્યારે આવી દૃઢ શ્રદ્ધા થાય છે, ત્યારે જ શુદ્ધ દેવને દેવ તરીકે સ્વીકાર્યા પ્રમાણ છે, તે સિવાય શુદ્ધ દેવને માનો કિંવા અશુદ્ધ દેવને માનો તેનો કશો અર્થ જ નથી !

દેવ, ગુરુ અને ધર્મ આત્માનો અમર ખજાનો, કે જે ખોવાએલો છે અર્થાત્ કે જેને આપણે ભૂલી ગયા છીએ તેને તેઓ કૈવલ્યરત્નને પાછો મેળવી આપે છે એ તેમની મહત્તા છે. જેણે જૈનદર્શન સ્વીકાર્યું છે તે આત્મા જો આ કૈવલ્યરત્નને સ્વીકારે છે, તો જ તેનું એ દર્શન સ્વીકારેલું પ્રમાણ છે. જેણે કૈવલ્ય જ કબૂલ્યું નથી, જેણે આત્માના એ અમોઘ ખજાનાને જ ઓળખ્યો નથી, તેવા આત્માઓએ દર્શનનો સ્વીકાર કર્યો હોય-દર્શન માન્યું હોય-અર્થાત્ કે જૈન ધર્મ પાળતા હોય તો તેનો કાંઈ અર્થ જ નથી, અને તેમણે જીવનો સ્વભાવ અથવા જીવનું લક્ષણ પણ જાણ્યું જ નથી.

જૈનધર્મની બીજા દર્શનોને મુકાબલે શાસ્ત્રોમાં સ્થળે સ્થળે મહત્તા ગાવામાં આવી છે. જૈનશાસ્ત્રની સ્થળે સ્થળે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે, અને મુક્ત કંઠે જૈનત્વનાં કીર્તિગાન ગાવામાં આવ્યા છે. (इणमेव निग्गंथं पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवलियं पडिपुण्णं नेआउयं संसुद्धं सल्लगत्तणं सिद्धिमग्गं०, आव० सू० २२). તે સઘળું એ જ વસ્તુને અંગે છે કે જૈન શાસન આત્માનું ખોવાએલું કૈવલ્યરૂપી ધન તેને દર્શાવે છે, તે તેને મેળવી લેવાની પ્રેરણા કરે છે, અને એ કાર્યમાં આ શાસન આત્માને અપૂર્વ અવલંબન પૂરું પાડે છે.

ધારણા વિના ધર્મની પ્રવૃત્તિ નકામી છે.

ધર્મને નામે આપણે જે કાંઇ પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ તેમાં કાંઈક ચોક્કસપણે ધારણા હોવી જોઈએ, જો એવી કંઈ ધારણા ન હોય તો આપણી પ્રવૃત્તિ કન્યા શોધી રાખ્યા વિના વરઘોડો કાઢવા જેવી જ લેખાવા પામે ! જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે તે પછી નવકારમંત્ર ભણીએ તો તે કાર્યમાં પણ મુક્તિની ધારણા હોવી જોઇએ. (इत्थ य पओअणमिणं कम्मक्खओ० आव० नि० १०२२) અને એવી ધારણા હોય તો જ ક્રિયાઓ કરેલી પ્રમાણ છે. જૈનદર્શનને પામીએ પણ તે પામ્યા પછી આત્માનો ગુણ કૈવલ્ય ન જોઇએ તો આપણે ધારણા કઈ રાખી શકવાના હતા વારૂ ? કૈવલ્યજ્ઞાનને ન જોઈ એ તો ધારણા કયી થાય ? ધારણા થાય જ નહિ.

આત્માના કૈવલ્યગુણના ઉત્પાદક તરીકે તીર્થંકર ભગવાનોને ન માનીએ તો પૌરાણિકોએ વિનાયક બનાવતાં વાંદરો બનાવી દીધો છે. 'विनायक प्रकुर्वाणो रचयामास वानरः' તેવી જ દશા આપણી પણ થાય ! પૌરાણિકોએ પોતાના અધિષ્ઠાતા દેવને તૈયાર કર્યો, માણસમાંથી ઉપજાવી કાઢયો, પરંતુ તેમને સૂંઢ બનાવી. તે સૂંઢ આગળ ન લગાડતાં પાછળ લગાવી દીધી. આથી દેવને સ્થાને પશુ બનાવી દીધો. આવી રીતે જો કોઇ પણ જાતની ધારણા વિના કાંઇ પણ કાર્ય કરવા નીકળીએ તો તેનું પરિણામ એવું વિપરીત જ આવે. ધર્મ જે ઇચ્છીએ તે આપે છે, પરંતુ ધર્મ પાળતી વખતે તેના પરિણામે શું મેળવવાનું છે તેની કાંઇક પણ કલ્પના હોય તો અવશ્ય હોવી જ જોઈ એ, અને એવી કાંઈ પણ કલ્પના હોય તો જ તે કલ્પનાની આશાએ કરેલી ક્રિયા સફળ છે.

કલ્પવૃક્ષ પણ માગવાથી જ આપે.

ધારો કે તમારી સામે કોઈએ ચમત્કાર ઘડયો અને એક સુંદર કલ્પવૃક્ષની તમારી આગળ ઉત્પત્તિ થઈ ચૂકી. આ કલ્પવૃક્ષમાં તમે જે કાંઈ માંગો તે આપવાની શક્તિ રહેલી છે. ('कप्परुक्ख'त्ति उक्तव्यतिरिक्त सामान्यकल्पितफलदायिकत्वेन कल्पना कल्पास्तत्प्रधाना वृक्षाः कल्पवृक्षा इति । टा० पृ० ३९९) પરંતુ એ શક્તિનો ઉપયોગ તમોને તો ત્યારે જ થવા પામશે કે તમે જ્યારે તેની પાસે કોઇપણ વસ્તુની યાચના

કરો અગર તમે કાંઈપણ વસ્તુની યાચના જ ન કરો તો તમારી સન્મુખ એ કલ્પવૃક્ષની જે ઉત્પત્તિ થઈ છે, તે પણ તમારે હિસાબે તો વૃથા જ છે ! કલ્પવૃક્ષની પાસે રત્ન ન માંગતા તમે કોલસા માગશો તો તે તમોને કોલસા જ આપશે, અર્થાત તમો શું માંગો છો તે તમારી ક્રિયાના આરંભની સાથે જ તમારા ખ્યાલમાં હોવાની અતિશય જરૂરિયાત છે.

તમારૂં ધ્યેય.

ધાર્મિક ક્રિયાઓ ઉત્તમ છે અને તે અખંડ સુખને આપનારી છે (दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून्, यस्माद्धारयते ततः। धत्ते चैतान् शुभे स्थाने तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ ९ ॥ योग० शा० पृ० ६२) પરંતુ તમારી જો કાંઈપણ માગણી જ ન હોય તો ક્રિયાઓ દ્વારા પણ તમે કશું જ મેળવી શકવાના નથી એની ખાતરી રાખજો. તમે જ્યાં સુધી 'आत्मा कैवल्य स्वरूप छे,' (अत एवाह–अनन्तज्ञानोऽनन्तदर्शनः ज्ञेयानन्तत्वात्, पंचसू० पृ० २४) એવી ધારણા જ ન કરો ત્યાં સુધી તમારી બધી મહેનત વૃથા છે. તમારા આત્મામાં પહેલી ચોક્કસ ધારણા હોવી જ જોઈએ. આત્મા કૈવલ્ય સ્વરૂપ છે એ તમારા ધ્યાનમાં હોવું જ જોઇએ. જ્યારે એ વાત તમારા ધ્યાનમાં આવશે ત્યારે જ તમે કૈવલ્ય પ્રાપ્તિની ધારણા રાખતા થશો ત્યારે જ કૈવલ્ય સ્વરૂપને પામી શકશો; અન્યથા કૈવલ્ય સ્વરૂપને તમે મેળવી શકવાના નથી.

ઉદ્દેશ વગરનો ક્રિયા લૂંટારા જેવી.

કોઈપણ પ્રકારની ધારણા રાખ્યા વિના જ જો તમે કાંઇ પણ મેળવવાની ઈચ્છા રાખતા હો તો તમારી એ ઈચ્છા કેવળ લૂંટવાની વાત જેવી છે. લૂંટારાઓને વેપારની કોઈ ધારણા કે યોજના કરવી પડતી નથી. પોતાને શું ઉપયોગી છે અને પોતે શું મેળવવાનું છે તે કશું તે વિચારતો નથી, પરંતુ બહાર નીકળ્યો અને જે કાંઇ હાથમાં આવે છે તે તે ઝડપી લે છે. કોઇપણ પ્રકારની કલ્પના અથવા ધારણા રાખ્યા વિના ધર્મ ક્રિયાઓ કરીને લાભ મેળવવાની મનોવૃત્તિ સેવનારો પણ લૂંટારા જેવો જ છે, તેથી તે તેવો લાભ મેળવી શકતો નથી.

જૈન શાસનની મહત્તા કયી ?

જ્યાં સુધી તમે આત્માના કૈવલ્ય સ્વરૂપને અંતરમાં ધારણ કરતા નથી ત્યાં સુધી તમારી સ્થિતિ કયાંકથી ઉપાડી લેવાની ઇચ્છા સેવનારા લૂંટારા જેવી જ છે. તમોને જ્યારે એવી ધારણા થાય કે મારો આત્મા એ તો કૈવલ્ય સ્વરૂપ છે, ત્યારે જ તમે લૂંટારાની કક્ષામાંથી બહાર આવેલા ગણાવા પામો છો.

આત્માને તેના કૈવલ્ય સ્વરૂપની ધારણા કોણ કરાવે છે તેનો વિચાર કરો. જગતમાં એવું એક પણ શાસન નથી, એવો એક પણ સંપ્રદાય નથી કે જે આત્માને તેના કૈવલ્ય સ્વરૂપની ધારણા કરાવી શકે. ત્રિલોકમાં માત્ર જૈન શાસન એ એક જ એવું શાસન છે કે જે આત્માને તેના કૈવલ્યપણાની ધારણા કરાવી શકે છે. અને જૈન શાસનમાં આવી દિવ્ય શક્તિ રહેલી છે તેથી જ જૈન શાસન પ્રશંસાને યોગ્ય છે; અન્યથા નહિ. પરંતુ જૈનો જિનશાસનને જ શા માટે વખાણે છે તેના આપણે અન્ય દર્શનીઓને સંતોષકારક ખુલાસો આપી જ છૂટકો છે. જો તેવો ખુલાસો આપણે ન આપી શકીએ તો જૈન શાસનની મહત્તા તેમના ખ્યાલમાં આવી શકવાની નથી. ખૂદ જૈનોએ પણ એ મહત્તા જાણવી જ રહી. જો જૈનો પણ એ મહત્તા ન જાણે તો એનો અર્થ એટલો જ કે મોટી મોટી વાતો કરવા છતાં આપણે આપણા ઘરને જ જાણતા–પીછાણતા નથી.

જૈન શાસન એ દેખતાનો માર્ગ છે.

પીરને ખોજા વખાણે છે. ખોજા સિવાય પીરને બીજું કોઈ વખાણતું નથી, માતા ડાકણ હોય તો પણ છોકરાઓ તો માતાને અન્નપૂર્ણા જેવી જ માને છે. શિવને શૈવો માને છે. વિષ્ણુને વૈષ્ણવો ભજે છે, બુદ્ધને બૌદ્ધો ભજે છે; એ જ રીતે પરમ પ્રતાપી શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનને જો આપણે ભજતા રહીએ તો પછી બીજાની અને આપણી માન્યતામાં ફેર પણ શો ?

ત્યારે હવે વિચાર કરો કે અન્ય દર્શનીઓ પોત પોતાના ઇષ્ટદેવને વખાણે છે તેમાં અને જૈનો પોતાના તીર્થંકરદેવોને વખાણે છે તેમાં કશો તફાવત રહેલો છે કે નહિ ? ઉપદેશકને તે ઉપદેશક છે એટલા જ માટે જેઓ મહત્તા આપે છે તેઓ સાચા તત્ત્વ પરીક્ષકો

નથી. ઉપદેશકની મહત્તાનો વિચાર કરતાં પહેલાં એ વાત જાણવી જરૂરી છે કે ઉપદેશક પોતે જે કાંઈ કહેવા માગે છે, તે તેણે પોતે બરાબર પીછાણેલું અને અનુભવેલું છે કે નહિ ?

જે ઉપદેશક કોઈપણ તત્ત્વને પોતે પહેલાં જાણે છે, પછી તેને વર્તનમાં મૂકે છે અને તત્પશ્ચાત્ તેનો ઉપદેશ કરે છે, તે જ ઉપદેશક મહત્તાની પ્રાપ્તિને માટે યોગ્ય છે, અને તેવા ઉપદેશકના મુખમાંથી જે કાંઈ શબ્દો નીકળે છે–તે જે કોઈ માર્ગ દર્શાવે છે; તે માર્ગ અને તેનો તે ઉપદેશ આધારભૂત તથા વિશ્વાસપાત્ર ગણાય છે.

ત્યારે હવે વિચાર કરો કે કેવલજ્ઞાનનો ઉપદેશ કોનો આધારભૂત ગણી શકાય ? શું કોઈ પણ માણસ ગમે ત્યાંથી આવીને તમોને ગમે તે ઉપદેશ આપવા મંડી જશે તો તે ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તન કરવાને તમે કદી પણ તૈયાર થશો ખરા ? નહિ. ત્યારે એ જ સ્થિતિ અહીં પણ સમજવાની છે.

આંધળાની લાકડીનો માર્ગ.

જેણે પોતે કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું છે, જે પોતે યથાસ્થિત રીતે કેવળજ્ઞાનને જાણે છે, તે જ વ્યક્તિ કેવળજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપી શકે છે. જેણે કેવળજ્ઞાનને જાણ્યું નથી, કેવળજ્ઞાનનો જેણે સ્વાત્માનુભવ લીધો નથી, તેનો કેવળજ્ઞાનનો ઉપદેશ કાંઈ પણ અર્થ સાધી શકતો નથી. કેવળજ્ઞાનના અનુભવપૂર્વકના જ્ઞાનની અહીં જરૂર છે. (केवलणाणित्ति अहं अरहा सामाइयं परिकहेई। तेसिंपि पच्चओ खलु सव्वण्णू तेा निसामिति ॥ १ ॥ आव० नि० गा० ७२०): જો કેવળજ્ઞાનનું અનુભવપૂર્વકનું જ્ઞાન ન હોય તો તેવાને મોઢે કેવળજ્ઞાનનો ઉપદેશ સાંભળવો નકામો છે. અહીં અનુભવપૂર્વકના જ્ઞાનની મહત્તાનો સ્વીકાર કેમ કરવામાં આવ્યો તેનો વિચાર કરજો. અનુભવપૂર્વકનું જ્ઞાન એ દેખતાનો માર્ગ છે, જ્યારે અનુભવ વિનાનું જ્ઞાન તે આંધળાનો માર્ગ છે.

પોતે જે માર્ગને દેખે છે એ માર્ગને પોતે અનુભવે છે, પછી એ માર્ગ જગતને દર્શાવે છે, અને પોતે એ માર્ગે ચાલે છે. તેને આપણે દેખતાનો માર્ગ કહી શકીએ. તીર્થની જેમનાથી શોભા છે એવા ગણધર ભગવાનો અને દશપૂર્વી આદિ સઘળાઓ આ દૃષ્ટિએ

અંધાના માર્ગવાળા જ ગણી શકાય છે. ગણધર ભગવાનોને માટે આવા શબ્દો વાપરવા એથી તેમની આશાતના થાય છે, અથવા તેમની મહત્તા ઘટાડવામાં આવે છે, એવું સમજવાનું નથી. પરંતુ આ કથન માત્ર કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ જ છે. ગણધર ભગવાનો, દશપૂર્વીઓ વગેરે સઘળા કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અંધાની લાકડીએ ચાલનારા જ છે. જ્ઞાન એક અવ્યક્ત ચીજ છે.

કેવળી ભગવાનો આંધળાની લાકડીએ ચાલનારા નથી. તેઓ સ્વયં માર્ગને દેખીને ચાલનારા છે. તેઓ પ્રથમ પોતે કેવળજ્ઞાન પામે છે, આત્માના કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ઓળખે છે, અને સઘળા આત્મામાં પોતે કેવળજ્ઞાનનો સ્વભાવ દેખે છે. આ રીતે કેવળી ભગવાનો પોતે સ્વયં કેવળજ્ઞાનને અનુભવતા હોવાથી તેમનો માર્ગ એ અંધાની લાકડીનો માર્ગ કહેવાતો નથી, પરંતુ તેમનો માર્ગ એ સ્વયં દેખીને પછી તે રસ્તે જવાનો માર્ગ છે.

પારકાને થએલું જ્ઞાન જાણવું એ સાધારણ વાત છે એમ સમજવાનું નથી. જગતના સામાન્ય જ્ઞાનનો પણ અમુક વ્યક્તિમાં કેટલો સંચય છે તે બીજા માણસો જાણી શકતા નથી. અમુક માણસમાં સાધારણ લૌકિક જ્ઞાન કેટલું છે તે બીજો માણસ પોતાના સ્વભાવથી જાણી શકતો નથી. સામાની વાણી, વર્તન અને વિચાર એ ત્રણ દ્વારા તેનું જ્ઞાન જાણી શકાય છે અને એ જ રીતે આપણે સામાના જ્ઞાનને પારખી શકીએ છીએ. સામાના જ્ઞાનને સ્વભાવથી જ પારખી લેવાની આ જગતના આજના ગમે તેવા ભણેલા ગણેલા મનુષ્યમાં પણ શક્તિ નથી.

અહીં પ્રભુના દશ શ્રાવકોમાંના એક શ્રાવક આનંદને યાદ કરો. આનંદને જ્યારે અવધિજ્ઞાન થયું હતું, ત્યારે તેણે ભગવાન્ શ્રીગૌતમસ્વામીને કહ્યું, "હે ભગવન્! હું પ્રથમ દેવલોક દેખી રહ્યો છું!" આનંદ પહેલો દેવલોક દેખી રહ્યો છે એ વાતને ભગવાન્ શ્રીગૌતમસ્વામીએ માન્ય રાખી ન હતી, કારણ અવધિજ્ઞાન અરૂપી હોવાથી તેનો સ્વયં નિર્ણય કરી શકતા નથી. તેઓએ એ વસ્તુ પરત્વે હા ના કરી હતી, અને તેઓ તીર્થંકર ભગવાનને એ બાબત પૂછવા ગયા હતા. ભગવાન્ શ્રીમહાવીર દેવે ગૌતમસ્વામીને 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' દેવાનું કહીને (**गोयमा ! तुमं चेव णं तस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जाहि,**

आणंदं च समणोवासयं एयमट्ठं खामेहि। (उपा० पृ० १८) આનંદને અવધિજ્ઞાન થયું હોવાની સત્યતાને પોતાની અનુમતિથી જાહેર કરી હતી, ત્યારે જ ગૌતમસ્વામી પણ આનંદને અવધિજ્ઞાન આટલું થયું છે એ સત્ય જાણી શક્યા હતા.

સર્વજ્ઞ કોણ હોઈ શકે ?

ભગવન્ શ્રીગૌતમસ્વામી જૈનશાસનના એક ઝળકતા જવાહિર સમા છે, રત્ન છે, સંપૂર્ણ શ્રુતકેવળી છે, છતાં આનંદને થએલા અવધિ-જ્ઞાનને આ મહાત્મા પણ પારખી શક્યા ન હતા. જ્ઞાન એ કોઈ દૃશ્ય થાય એવી વસ્તુ નથી, તે અરૂપી ચીજ છે. (यतो ज्ञानममूर्तं चिद्रूपं सद्वेन्द्रियगोचरातीतत्वादिधर्मोपेतम्, अनु० पृ० ७५) આવી ચીજને નિહાળવામાં ગૌતમસ્વામી જેવા પણ અનધિકારી છે, અરૂપી જ્ઞાનને સ્વભાવથી દેખવાની શક્તિ તો માત્ર ત્રણ જગતના નાથ એવા એકલા કેવળી, તીર્થંકર ભગવાનોમાં જ રહેલી છે. એ મહાન્ શક્તિ કેવળી સિવાય અન્યત્ર કોઈપણ સ્થળે રહેલી નથી.

ભગવાન્ શ્રીગૌતમસ્વામીજી જ્યારે દીક્ષિત થયા ન હતા, ત્યારે તેઓ જૈનધર્મના મહાન્ દ્વેષી હતા. (सोऊण खीरमाणी महिमं देवेहिं जिणवरिंदस्स। अह पइ अहम्माणी अमरिसिओ इंदभूइत्ति ॥६९८॥ आव० नि०) જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને ઉખેડી નાંખવાનો દ્વેષ તેમણે ધારણ કરેલો હતો, અને એ જ કાર્યમાં મથ્યા રહીને તેઓ પોતાનો વ્યવસાય ચલાવે જતા હતા, છતાં એ સમયે આ પરમ મિથ્યાત્વીના અંતરમાં પણ એટલી વાત તો માન્ય થએલી જ હતી કે આત્માના જ્ઞાનને અને અજ્ઞાનને જો સ્વભાવથી જ કોઈ જાણી શકતું હોય તો તે માત્ર એક સર્વજ્ઞ જ જાણી શકે છે.

સર્વજ્ઞ સિવાય અન્ય કોઈપણ મનુષ્ય જ્ઞાનને દેખી શકતો નથી એ વાત ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમસ્વામીને પણ માન્ય હતી કે જે સમયે બીજા મિથ્યાત્વીઓની માફક જ ભગવાન્ શ્રીગૌતમસ્વામી પણ એક મિથ્યાત્વી જ હતા. બીજાના આત્મામાં રહેલું જ્ઞાન કિંવા અજ્ઞાન સર્વજ્ઞ સિવાય બીજા કોઈ જાણી શકતા નથી, એમ આપણે માનીએ છીએ તે જ પ્રમાણે મિથ્યાત્વીઓની પણ એવી જ માન્યતા છે કે બીજાના જ્ઞાન

કિંવા અજ્ઞાનને જાણવું એ માત્ર સર્વજ્ઞનું જ કામ છે. બીજાનું તે કામ નથી. (सर्वज्ञोऽसाविति ह्येतत् तत्कालैरपि बोद्धुभिः। तज्ज्ञानज्ञेय विज्ञानशून्यैर्ज्ञातुं न शक्यते ॥१॥ अष्ट ० हारि० टी० पृ० ५)

સંશયજ્ઞાન જાણે તો સર્વજ્ઞ ખરા !

ઇંદ્રભૂતિએ માન્યું હતું કે મારા મનમાં જે સંશય છે તે જાણી લઈને જો તે કહી આપે તો જ હું તેમને સર્વજ્ઞ તરીકે માનવાને તૈયાર છું. ततो सो चिंतेति जदि मज्झ एत संसयं जाणेज्ज छिंदेज्ज वा तो मे विम्हओ होज्जा, आव० चू० पृ० ३३६) સંશયનું જ્ઞાન તે પણ બીજા જ્ઞાનોની પેઠે જ અરૂપી જ્ઞાન છે, અને તેથી તે જ્ઞાન જાણવું એ પણ સામાન્ય માણસોના હાથની વાત નથી. એ જ્ઞાન પણ શ્રીસર્વજ્ઞ ભગવાનો પોતે જ જાણી શકે છે. મનના જે પુદ્ગલો છે તે પુદ્ગલોને જાણવાની શક્તિ મનઃપર્યવજ્ઞાનની જેને પ્રાપ્તિ થઈ હોય તે વ્યક્તિ મનના પુદ્ગલોને જાણી શકે છે (मणपज्जवनाणं पुण जणमणपरिचिन्तियत्थपायडणं, आव० नि० गा० ७६), પરંતુ તેનાથી આત્માને, આત્માના સ્વભાવને અથવા આત્માના જ્ઞાનને જાણી શકાતું નથી, કારણ કે મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં આત્માનો સ્વભાવ જાણવાની શક્તિ રહેલી નથી. મિથ્યાદર્શનમાં માન્યતા રાખતી વખતે પણ શ્રીમાન્ ગૌતમસ્વામીએ એમ કહ્યું હતું કે જો મહાવીર ભગવાન મારો સંશય જાણી શકે, તો હું તેમને સર્વજ્ઞ માનવા તૈયાર છું.

આ કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અન્યદર્શનીઓ પણ એ વાત સ્વીકારે છે કે બીજાના આત્માનું જ્ઞાન જાણવાની તાકાત સર્વજ્ઞ સિવાય બીજા કોઈનામાં રહેવા પામી નથી. આ કથન ઉપરથી એક વાત સાબિત થાય છે કે આત્માનો શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે કોઈ પણ ગુણ હોય તો તે જ્ઞાન છે, અને એ જ્ઞાન ગુણ આત્મામાં અનાદિ કાળથી રહેલો છે. આ ગુણ આત્માની આ દિવ્ય રિદ્ધિ આપણે હજી જાણી શક્યા નથી. તીર્થંકર ભગવાનોએ આત્માની આ અનંત રિદ્ધિને દેખી છે, અને તેમણે એ રિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને તત્પશ્ચાત્ જગતને એ વાત જાહેર કરી છે કે કૈવલ્ય એ જ આત્માની સાચી રિદ્ધિ છે. આ રિદ્ધિની અપેક્ષાએ આપણે બધા હજી મૂળાના કાંદામાં મડાલી રહ્યા છીએ.

જૈનોની દેવપૂજાને મહત્ત્વ કેમ ?

ભગવાન્ શ્રીતીર્થંકરદેવો જ આત્માના આ જ્ઞાનગુણને જાણી શકે છે, પારખી શકે છે, અનુભવી શકે છે, અને એ વાત સર્વજ્ઞ હોય તે જ આ જગતને જણાવી શકે છે. તીર્થંકર ભગવાનોનું એ કહ્યું, જે માન્ય રાખવું તેનું નામ સમકિત છે. (तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं, आचा० सू० १६३) જૈનો સર્વજ્ઞ ભગવાનોને જ ભજે છે, તેની મહત્તા શું એનો ખ્યાલ પણ હવે તમોને આવવા પામશે. બોલે પીરને પૂજે છે તેમ બીજા શાસનવાળા પોતપોતાના દેવદેવીઓની પૂજા કરે તે જ પ્રમાણે જૈનો પણ જો તીર્થંકર ભગવાનોને પૂજતા રહે, તો પછી બીજાની દેવપૂજા અને જૈનોની દેવપૂજામાં કાંઈ ફરક રહેવા પામતો નથી !

તીર્થંકરો જન્મથી જ્ઞાનવાન છે.

તીર્થંકર પોતે જન્મથી ત્રણ જ્ઞાનના અને દીક્ષાથી ચાર જ્ઞાનના ધણી છે. (तिहिं नाणेहिं सम्मग्गा तित्थयरा जाव हुंति निहिवासे। पडिवन्नमि चरित्ते चउनाणी जाव छउमत्था ॥ वि० भ० गा० १६२). તેમણે એ જ્ઞાન મેળવ્યું છે અને તેને પૂર્ણ રીતિએ અનુભવ્યું છે, છતાં કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાં ઉપદેશ આપતા નથી. (अत एव जिना दीक्षा कालादावेवलोद्भवम्। अवधादिभिया ब्रूयुर्ज्ञानत्रयभृतोऽपि न ।९॥ अध्या० क० श्लो० २४७) કેવળ જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ અનુભવનારાઓનું કહ્યું માન્ય રાખીને જૈનો ચોક્કસ એ જ પ્રકારની ધારણાપૂર્વક તીર્થંકરદેવોને ભજે છે, માટે જ બીજાની દેવપૂજા કરતાં જૈનોની દેવ પૂજાને વિશેષ મહત્ત્વ છે.

આત્માની અપૂર્વ રિદ્ધિ.

ભગવાન્ શ્રી તીર્થંકર દેવોએ પોતે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવીને (अह सव्वदव्वपरिणामभावविण्णत्तिकारणमणंतं। सासयमप्पडिवाइ एगविहं केवलन्नाणं ॥ ९ ॥ आव० नि० गा० ७७) તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવીને જગતને માટે એ વાત જાહેર કરી છે કે આ આત્માનો પ્રધાન ગુણ કેવલ્યજ્ઞાન છે. આત્મા કેવલ્યનો માલિક છે, અને કેવલ્યજ્ઞાન એ આત્માની અપૂર્વ રિદ્ધિ છે. હવે આ વાત જ્યારથી તમારા ધ્યાનમાં આવી છે, ત્યારથી એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તરફ તમારી સતત જાગૃતિ રહેવી જ જોઇએ.

ચોવીસે કલાક એક જ વિચાર.

યુદ્ધનો સેનાપતિ જ્યારથી સમરાંગણના સમાચાર સાંભળે છે, ત્યારથી તેની સ્થિતિ યુદ્ધમય બની જાય છે. ચાલુ યુદ્ધે પણ સેનાપતિ કાંઈ ઉપવાસ કરવા માંડતો નથી. તે ખાય છે, પીએ છે, સૂએ છે, ઓઢે છે, પહેરે છે, શરીર સંચાલનની સઘળી ક્રિયાઓ કરે છે, પરંતુ તે છતાં તેનું ધ્યાન તો હંમેશાં યુદ્ધમાં ને યુદ્ધમાં જ રહે છે. અન્યત્ર તેનું ચિત્ત જતું નથી. સમરાંગણ સેનાપતિથી; ચાહે તો પાંચ ગાઉ દૂર હો, તદ્દન નજીકમાં હો, અથવા પાંચ હજાર ગાઉ દૂર હો, પરંતુ દરેક સમયે સેનાપતિનું લક્ષમાત્ર તો યુદ્ધ તરફ જ રહે છે, તે જ પ્રમાણે આત્માની સ્થિતિ પણ હોવી જોઈએ.

આત્માનું લક્ષ્ય.

શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન્ દ્વારા આત્માની રિદ્ધિ કેવળજ્ઞાન છે એ વાત જીવ જાણે ત્યારથી તેની વૃત્તિ સતત એ રિદ્ધિ મેળવવા તરફ જ રહેવી જોઈએ. ભલે એ માણસ ખાય, પીએ, સૂએ, ફરે, ઊઠે, બેસે, ધંધોરોજગાર કરે કે ચાહે તે કાર્ય કરે, પરંતુ તેની વૃત્તિ આત્માની એ અપૂર્વ રિદ્ધિ તરફ તો હોવી જ જોઈએ, અને તેના મનમાં એવી ભાવના તો રહેવી જ જોઈએ કે હું કેવલજ્ઞાનનો માલિક છું, અને તે જ્ઞાન મેળવવાનો જ મારો પ્રયાસ હોવો જ જોઈએ. એ જ્ઞાન મેળવવું એ મારી પહેલી ફરજ છે. આત્માની રિદ્ધિ શ્રવણ કરી ચૂકેલી વ્યક્તિને હાથે જે કાંઈ ધર્મક્રિયા થાય તે સઘળામાં આત્માનો એ હેતુ તો હોવો જ જોઈએ કે હું કૈવલ્યજ્ઞાન મેળવવાનો અધિકારી છું.

આવી ધારણા તેની દરેક ક્રિયાઓમાં અવશ્ય હોવી જ જોઈએ, અરે, તેવી ધારણા હોય તો જ તેણે તીર્થંકર ભગવાનોનું કથન આચાર્યમહારાજાઓ દ્વારા સાંભળેલું પ્રમાણ છે. યુદ્ધનો સેનાપતિ જ્યાં સુધી જીત નથી મળતી ત્યાં સુધી પોતાનું લક્ષ જેમ રણસંગ્રામમાં જ રોકી રાખે છે તે જ પ્રમાણે આત્માએ પણ કૈવલ્યજ્ઞાન એ આત્માનું લક્ષ્ય છે એ જાણ્યા પછી, તેની જ્યાં સુધી પ્રાપ્તિ નથી થઈ, ત્યાં સુધી દરેક ક્રિયા વખતે કૈવલ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય તો રાખે જ [illegible] છે.

સમ્યક્ત્વ કોનું નામ.

સર્વજ્ઞ ભગવાનો પોતે આત્માની રિદ્ધિ મેળવીને અનુભવ સિદ્ધ વાત તરીકે જગતને એમ જાહેર કરે છે કે આત્માનો અપૂર્વ ગુણ આત્માની અપૂર્વ રિદ્ધિ તે કૈવલ્યજ્ઞાન છે. એ વાત જાણી લીધા પછી દરેક જાણી લેનારાએ પોતાની ક્રિયાઓમાં પોતે કૈવલ્યજ્ઞાનની ધારણા રાખવી જ કહી છે. આત્માને કૈવલ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી તેની એકેય ક્રિયામાંથી કૈવલ્યની પ્રાપ્તિનો ઉદ્દેશ ન ખસે તેનું નામ સમકિતની કરણી છે. અત્થિ જિઓ તહ નિચ્ચો કત્તા ભુત્તા ય પુણ્ણ-પાવાણં । અત્થિ ધુવ નિવ્વાણં તસ્સોવાઓ ય છટ્ઠાણા ॥ સમ્ય૦ સ૦ ગા૦ ૬૯) તેનું જ નામ સમ્યક્ત્વ. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ કહો કે સમકિતની કરણી કહો. આ સઘળા કથન ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્ઞાનને એક-માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનો જ જાણી શકે છે બીજા કોઈ પણ જાણી શકતા જ નથી, અને તેઓ જ એ જ્ઞાનને જાણીને તેને–ત્રણ જગતને દર્શાવે છે.

આંધળો ન જ જોઈ શકે.

તેઓ આ રીતે આપણા દર્શક હોવા છતાં પણ તેમનું દર્શાવેલું કોણ જોઈ શકે છે તેનો વિચાર કરો. ટંકશાળનો અધિકારી નવા પાડેલા, ઘસેલા, મુદ્રાંકિત, સોનાના સિક્કાઓ લઈ આવે અને તે સઘળાને બતાવે, તો પણ જેને આંખો છે તે જ માણસ એ સિક્કાઓને જોઈ શકશે. આંધળો સિક્કાઓને જોઈ શકતો નથી, તે જ પ્રમાણે જેને સમ્યક્ત્વ રૂપી આંખો છે, તે જ મનુષ્ય સુવર્ણના સિક્કાઓ રૂપી કૈવલ્યજ્ઞાનને જોઈ શકે છે. આંખો વિનાનો આંધળો અર્થાત્ કે સમ્યક્ત્વ વિનાનો સુવર્ણના સિક્કાઓ રૂપી કૈવલ્યજ્ઞાનને જોઈ શકતો નથી.

સમ્યગ્દર્શન એ આંખો છે.

જેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ જ નથી થઈ તેવાને માટે તો સઘળું જ નકામું છે. સમ્યગ્દર્શન એ આંખો છે, તે જ આત્મા કૈવલ્યજ્ઞાનને જોઈ શકે છે. નેત્ર વિનાનાને સૂર્ય પણ નકામો છે! અરે! સાક્ષાત્ જિનેશ્વર ભગવાન્ આવીને તેની સામે હાજર થાય તો તે પણ સમ્યગ્-દર્શન વિનાનાને માટે નકામા છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન્ એ કૈવલ્યરૂપી સુવર્ણના માલિક છે. કૈવલ્યજ્ઞાન એ સુવર્ણના વિશુદ્ધ સિક્કાઓ છે,

પરંતુ એ સઘળું સામે પડેલું હોય; ત્રિલોકના નાથ સામે આવીને ઊભા રહેલા હોય, તો પણ જેને સમ્યગ્દર્શન રૂપી આંખો જ નથી, તેને એ સઘળી સમૃદ્ધિ નકામી જ છે. જેને આંખો છે તેને તો પ્રત્યક્ષ સૂર્યની પણ જરૂર જ નથી.

પાણીમાં, કાચમાં, ઘડામાં કોઈપણ ચીજમાં સૂર્યનું માત્ર પ્રતિબિંબ પડે છે, તે પ્રતિબિંબ પણ નેત્રવાળાને માટે તો બસ છે. એકલા પ્રતિબિંબ ઉપરથી પણ તે સૂર્યને પારખી લે છે, તે જ પ્રમાણે જેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થયેલી છે, તે આત્માઓને માટે તો ભગવાન્ શ્રીજિનેશ્વરદેવોનું જેમાં પ્રતિબિંબ છે એવા આગમો જ બસ છે. પ્રતિબિંબ ઉપરથી મૂળ વસ્તુનો ખ્યાલ આવી શકે છે, પરંતુ તેવો ખ્યાલ પણ નેત્રોવાળાને માટે જ છે. આંધળો તો એવો ખ્યાલ પણ કરી શકવાનો નથી; કોઈ વ્યક્તિને આંખો હોય, પતરામાં, કાચમાં કે પાણીમાં પડેલું સૂર્યનું પ્રતિબિંબ તે દેખી શકે, અને તે છતાં પણ એવી શંકા કરે કે, "સૂર્ય ઉગ્યો હશે કે નહિ ઉગ્યો હોય?" તો તેવાઓને "દેખતા આંધળા જ" કહેવા પડે છે. તે જ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર મહારાજનું જેઓ શાસન પામ્યા છે, તેઓ પણ જો એ વિષયમાં આ શંકા કરવા જાય તો તેઓ દેખતા આંધળા જ છે.

દેખતા આંધળા.

સમ્યગ્દર્શનની અપેક્ષાએ અન્ય દર્શનીઓ આંધળા છે, નેત્ર વિનાના છે, અને તેઓ આત્માના કૈવલ્ય શુદ્ધ વગેરેમાં શંકા કરે તો તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જેઓ જૈન દર્શનને પામ્યા છે; જૈનદર્શનરૂપ આંખોને પામ્યા છે, તેઓ આગમ રૂપી સ્વચ્છ પાણીમાં જિનેશ્વરો રૂપી સૂર્યનું સ્વચ્છ પ્રતિબિંબ જોયા પછી પણ તેમાં શંકા કરે, તો તેઓ પણ દેખતા આંધળા જ છે.

જૈન શાસન એટલે વૈજ્ઞાનિક ધર્મ.

જૈન શાસનમાં આત્માનું સ્વરૂપ, કર્મનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનનું સ્વરૂપ એ સઘળાનું સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ નિરૂપણ કરેલું છે. એ નિરૂપણ મિથ્યા દર્શનીઓ ન સમજી શકે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, પરંતુ જો જૈન દર્શનના અનુયાયીઓ પણ એ વિવેચનમાં શંકા કરે તો તેઓ બેશક દેખતા આંધળા જ છે. જેઓ આત્માના કૈવલ્ય સ્વરૂપને માનતા જ

નથી, તેમાં જ જેઓ શંકા કરે છે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે આત્માના કૈવલ્ય સ્વરૂપને મેળવી શકવાના નથી.

જેઓ કૈવલ્ય સ્વરૂપને માને છે, તેઓ જ યથા સમયે તે જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાના યા પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગે ચઢી શકે છે; આપણે હિંસાઆદિ સઘળા દુર્ગુણોનો પરિત્યાગ કરીએ છીએ, ક્રોધાદિકને દૂર રાખીએ છીએ (**કેવલિયનાણલભો નન્નત્થ ખય કસાયાણ ॥** આવ૦ નિ૦ ગા૦ ૮૦૬), તે સઘળું આત્માના કૈવળજ્ઞાનને અંગે કરીએ છીએ. જો આપણું એવું ધ્યેય જ ન હોય તો આપણે જે કાંઈ ઉદ્યમ કરીએ છીએ તે સઘળો મિથ્યા–અર્થ વિનાનો જ ગણી શકાય ! જે આત્માને આત્માના કૈવલ્યસ્વરૂપની શ્રદ્ધા નથી, એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો જેને ઉદ્દેશ કિંવા ઉલ્લાસ નથી, તે આત્મા ક્રિયા વગેરે જે કાંઈ કરતો રહે છે તે સઘળું ઘાંચીના બળદના પરિશ્રમ જેવું છે.

ઘાંચીની ઘાણીનો બળદ.

ઘાંચીનો બળદ ખૂબ ફરે છે, આંટા પર આંટા મારે છે, પરંતુ પાછો ત્યાંનો ત્યાં જ ! તે જ પ્રમાણે ઉપરના ઉદ્દેશ વિનાનો જીવ ગમે એટલા પ્રબળ પ્રયત્નો કરે, ગમે એવાં દાન વગેરે કરે, પરંતુ તે સંસારમાં ને સંસારમાં જ ! તેવો આત્મા મોક્ષે જાય એવો કદી પણ સંભવ જ નથી.

જૈન શાસનમાં કાન અને સાન.

મોક્ષની પ્રાપ્તિ તો તેને જ માટે શક્ય છે કે જેણે સઘળી ક્રિયાઓમાં કૈવલ્ય પ્રાપ્તિનો જ એક ઉદ્દેશ રાખ્યો છે ! આવી કૈવલ્ય જ્યોતિ આત્માને ક્યારે મળે છે તેનો હવે વિચાર કરો ! જીવ અનાદિ કાળથી હેતુ વિનાની રખડપટ્ટી પર ચઢેલો છે ! તે અનાદિ કાળથી સંસાર ચક્રમાં ફર્યા જ કરે છે. (**स एव जन्मजरामरणजलधारणाज्जलधिः, तस्मिन्ननादिनिधनतया "अपारे" पर्यन्तविकले बम्भ्रम्यमाणानामिति शेषः ।** ધર્મ૦ પ્ર૦ ગા૦ ૨ ટી૦)

જીવ એકેન્દ્રિયાદિમાં ફર્યો. આંખો મળી, કાન મળ્યા, પરંતુ તે છતાં તેનો કાંઈ છેડો વળ્યો નથી. તેણે અનેક ભવોમાં જન્મ જેટલા મેળવ્યા હશે, તેનાથી વધારે કાન મેળવ્યા હશે: (**दुमपत्तयं अज्झयणं**), પરંતુ તેણે એક જન્મમાં સાન મેળવી નથી. સાન તો ત્યારે જ મળે છે

કે આત્મા જ્યારે પરમ પ્રતાપી જૈન શાસનને પામે છે. જૈન શાસનમાં જેણે સ્થાન મેળવ્યું છે એવાઓને એકલા કાન હોતા નથી, પરંતુ કાનની સાથે સાન પણ હોય છે. જૈન શાસન પામીને તમે કાન અને સાન બંને મેળવો છો. અને તે બંને મળ્યા છતાં જ્યારે તમે હવે આત્મકલ્યાણને માર્ગે નહિ ચાલશો તો પછી આત્મકલ્યાણને માર્ગે ચાલશો કયારે તેનો વિચાર કરો ?

જ્ઞાનપંચમી.

ભવ્ય જીવો પોતાની ફરજ વિચારી શકે, આત્મકલ્યાણને પંથે ચાલી શકે, તેટલા જ માટે આ જ્ઞાનપંચમીનું પર્વ રાખ્યું છે. વર્ષના બાર મહિના છે. આ બાર મહિનામાં દર્શન પંચમી કે દર્શન અષ્ટમીનો તહેવાર આવતો નથી. ચારિત્ર ચતુર્દશી કિંવા ચારિત્ર ચતુર્થીનું પર્વ આવતું નથી, પરંતુ એક માત્ર "જ્ઞાનપંચમી" (आगमरत्नमंजूषा शिला० २९१ फा० २, संते बलवीरियपुरिसयारपरक्कमे अट्ठमीचउद्दसीनाणपंचमी-पज्जोसवणाचाउमासीए चउत्थछट्ठमछट्ठ न करेइ पच्छित्त, महानि० अ० ७ सू० ८) નામક પર્વ આવે છે એનો ઉદ્દેશ બરાબર સમજો. જ્ઞાનપંચમીનું પર્વ આવે છે અને ચારિત્ર કે દર્શનનાં પર્વો આવતાં નથી. એથી એમ ન સમજશો કે ચારિત્ર અથવા દર્શન એ સામાન્ય વસ્તુ છે. તે પણ કાંઈ સામાન્ય વસ્તુઓ નથી, પરંતુ જ્ઞાનપંચમીનું પર્વ રાખ્યું છે, એ ઉપરથી કેટલું મહત્ત્વ છે તે જ માત્ર સમજવાનું છે.

વીતરાગપણાથી સર્વજ્ઞત્વ નથી.

ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવનું સર્વજ્ઞપણું તે તેમના વીતરાગપણાને લીધે નથી, કારણ કે વીતરાગપણું ૧૨મે ગુ૦ ને खीणमोहो नाम जेण निरवसेसमिह कम्मणायकं मोहणिज्जं खवितं. आव० चू० भा० २ पृ० १३५, અને સર્વજ્ઞપણું ૧૩મે ગુ૦ને છે, (जोगा जस्स अत्थि केवलिस्स सो सजोगिकेवली, आव० चू० भा० २पृ० १३५), તેથી વીતરાગપણાને લીધે ભગવાન્ શ્રીગૌતમસ્વામીએ તેમનું સર્વજ્ઞપણું કબૂલ રાખ્યું ન હતું પરંતુ મહાત્મા ગૌતમસ્વામીજીએ સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે આત્માનું સંશયજ્ઞાન જો તેઓ દૂર કરી શકે, તો જ તેઓ સર્વજ્ઞ છે, તે સિવાય હું તેમને સર્વજ્ઞ માનવાનો નથી. તે જ પ્રમાણે અહીં જ્ઞાનપંચમીનું પર્વ છે એ પણ બીજા તત્ત્વોની મહત્તા ઓછી

કરવાને માટે નથી, પરંતુ આત્માના જ્ઞાનગુણને આરાધવાને અંગે જ છે. ત્યારે જ્ઞાનપંચમીનું પર્વ શા માટે છે એ વાત ધ્યાનમાં લેજો. આત્માના જ્ઞાનગુણને આરાધવા માડે જ્ઞાનપંચમીનું પર્વ છે. હવે એ જ્ઞાનપંચમીની ખરેખરી આરાધના કેવી રીતે થાય છે તેનો વિચાર કરો. તમે જ્ઞાનપંચમીનો ઉત્સવ કરો એટલે કે જ્ઞાનપંચમીનો ઉપવાસ વગેરે કરો. ખમાસમણા દો, કાઉસ્સગ્ગ કરો, તે સઘળાનો અને જ્ઞાન-ગુણનો શો સંબંધ રહેલો છે તે વિચારો.

આત્માને ધર્મક્રિયામાં કેમ પરોવવો ?

કોઈ એવી શંકા કરશે કે આત્માનો ગુણ કૈવલ્યજ્ઞાન છે એ વાત કબૂલ છે, પરંતુ એ કૈવલ્યજ્ઞાનને રોકનાર તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે. તો પછી જ્ઞાનપંચમીનું પર્વ કરવાના નિમિત્તે સામાયિકાદિ કરતાં, વાંચતાં કે ગાથાઓ ભણતાં હાથ કે માથું ઝુકાવવું, ઉપવાસ કરવો એ સઘળાનો શો સંબંધ હોઈ શકે ? એ શંકાનો જવાબ તદ્દન સીધો છે.

ગાય બાંધવાના દૃષ્ટાંતથી ક્રિયા.

ગાય દૂધ ઓછું આપતી હોય તો તમે જરૂર એમ કહો કે "છોકરા ! ગાયને વધારે જાડા ખીલા સાથે બાંધી દે એટલે તે દૂધ વધારે આપશે !" શું આ કહેવાનો કાંઈ અર્થ છે ? દેખીતી રીતે એમ લાગે છે કે જે વડીલ છોકરાને આવો વિચિત્ર હુકમ કરે છે તે વડીલ મૂર્ખ હોવો જોઈએ, પરંતુ તમે જ્યારે વડીલે આપેલા હુકમની પરિસ્થિતિ વિચારશો, ત્યારે તમને ખાત્રી થશે કે વડીલે જે આજ્ઞા આપી છે તે આજ્ઞા કેવળ વાસ્તવિક છે. ખીલો પાતળો હોવાથી ગાય, તે ખીલો કાઢી નાંખતી હોય, અને અન્યત્ર ભટકવા ચાલી જતી હોય, ત્યાં લોકો ગાયને દોહી લેતા હોય અને તેથી ઓછું દૂધ આપતી હોય; તો 'ગાયને જાડે ખીલે બાંધવાનો' અર્થ એ છે કે તેથી તે છૂટીને નાસી જઈ શકે નહિ, અને તેને બીજા માણસો દોહી લઈ દૂધની ચોરી કરી શકે નહિ. આવી રીતે આત્માને ધર્મ ક્રિયાઓમાં પરોવવો એ ગાયને જાડા ખીલા સાથે બાંધવા બરાબર જ છે. આત્માનો ગુણ કૈવલ્યપણું છે એ આત્મા જાણે છે.

આત્માને આ ગુણ મેળવવાની દૃઢ તમન્ના છે, છતાં આત્માને તેની પોતાની માલિકીની એ વસ્તુ નથી મળી શકતી તેનું કારણ વિચારજો. કોઈ માણસ પાસે તમે પાંચ હજાર રૂપિયા માંગો છો, તમારા અને તેના બંનેના ચોપડામાંથી આ વાત સાબિત થાય છે. તમે કોર્ટમાં દાવો કરો છો ન્યાયાધીશ તમારું લેણું સાચું છે એ ઠરાવી આપે છે, અને હુકમનામું કરી આપે છે, છતાં એ પૈસા તમો સીધી રીતે મેળવી શકતા નથી.

ધર્મ ક્રિયા આત્માને પડતો બચાવે છે.

તમારું લેણું છે, તમે પૈસા માંગો છો, તમારું માંગણું વ્યાજબી છે, એ સઘળી વાત કબૂલ છે, પરંતુ તે છતાં તમારું એવું કાંઈ બળ નથી કે જેથી તમે ઘરમાં પેસી જઈને તેની પાસેથી તમારા પૈસા વસુલ કરી શકો. તમારા પૈસા લેણા છે, તમે માગો છો એ વાત સાચી છે. સરકારે તે વાત કબૂલ રાખી છે, પરંતુ તે છતાં તમારું લેણું વસુલ કરવા અહીં તમોને બેલીફની જરૂર પડે છે, અને તમારું જે લેણું હોય તે માત્ર બેલીફની મારફત જ વસુલ કરી શકાય છે.

બેલીફથી લેણું વસૂલ કરાય.

એ જ પ્રમાણે આત્માને કરવી પડતી ક્રિયાઓનું પણ સમજવાનું છે. આત્માને જે કેવળ જ્ઞાન થવાનું છે તે જ્ઞાન બહારથી લાવવાનું નથી, અથવા તે જ્ઞાન કોઈની પાસેથી ઉછીનું પણ લેવા જવાનું નથી. પરંતુ એ જ્ઞાન તમે ક્રિયાઓ દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરી શકો છો. ગાયનું ઉદાહરણ આપણે આગળ જોયું છે. ગાયને જાડે ખીલે બાંધીએ તો તેનાથી તે છૂટી થઈને ગમે તેમ રખડી શકતી નથી, અને તે ગમે ત્યાં રખડવા જતી ન હોવાથી તેનું દૂધ પણ ચોરાવા પામતું નથી, પરિણામે ગાય વધારે દૂધ આપે છે. ગાયને ખીલે બાંધવામાં જેમ તેને રખડતી બંધ કરવાનો ઉદ્દેશ રહેલો છે, તે જ પ્રમાણે આત્માને ક્રિયામાં જોડવામાં પણ તેને વિવિધ વિષયો તરફ ભમતો અટકાવવાનો જ હેતુ છે. આત્માને ક્રિયાઓ વડે વિષયોમાં વહી જતો રોકી રાખવાનો જ ઉદ્દેશ છે અને એ જ ઉદ્દેશપૂર્વક જૈન શાસનની સઘળી ધર્મ ક્રિયાઓને અવકાશ છે.

ગાયને જાડે ખીલે ન બાંધી રાખો તો પરિણામ એ આવે છે કે તે છૂટી જાય છે, અને ગમે ત્યાં રખડવા મંડી પડે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ જો ક્રિયાઓમાં પરોવાયેલો ન રહે, તો આત્માનું અધ્યવસાયરૂપી દૂધ, સ્ત્રી, પુત્રો, પૈસો અને બીજી પૌદ્ગલિક ઉપાધિઓમાં વહેંચાઈ જાય છે, આત્મા વિષયોરૂપી કાદવ તરફ વહી જાય છે, અને સંસારના વિચારોમાં જ તે સદા, સર્વદા પરોવાયેલો રહે છે. આ સઘળામાંથી તેને બચાવી લઈને આત્મકલ્યાણને માર્ગે વાળવા અર્થે ખીલારૂપી ધર્મ ક્રિયાઓમાં તેને રોકી રાખવામાં આવે છે. આ રીતે ધર્મક્રિયાથી આત્મા સંસારના વિચારોમાં વહી જતો રોકી શકાય છે અર્થાત્ કૈવલ્યજ્ઞાનથી વિમુખ થવાનો તેનો તે માર્ગ બંધ થાય છે, પરંતુ હવે તેને કૈવલ્યપણું મેળવવાનું તો બાકી જ રહે છે.

કૈવલ્ય ક્યારે મળી શકે ?

એ કૈવલ્યપણું શી રીતે મેળવવું તે સમજવાને માટે આત્માએ બેલિફનું ઉદાહરણ લેવાની જરૂર છે. તમારી મિલકત પ્રતિવાદી પાસે છે, સરકારે તમારી વાત માન્ય રાખી છે, તમારી મિલકત ઉપર તમારો અધિકાર સ્વીકારાયો છે, પરંતુ તે છતાં જો તમે જાતે જ હુકમનામું બજાવવા જાઓ; તો પ્રતિવાદી એવો જબરો છે કે તમારાં પાઘડી લૂગડાં પણ તે આંચકી લે છે. તમારી પાઘડી લૂગડાં ન જાય અને તમોને તમારી ચીજ પાછી મળે તે જોવાનું કામ બેલિફનું છે.

તે જ પ્રમાણે તમારા આત્માનો જે કૈવલ્યગુણ છે એ તમારી માલિકીનો છે એવું શ્રીજિનેશ્વર ભગવાને હુકમનામું કરી આપ્યા છતાં, તે હુકમનામાની બજવણી માટે તમારે "મોહક્ષય" રૂપી બેલિફની જરૂર પડે છે. મોહક્ષયરૂપી બેલિફ જો તમારી સાથે આવતો નથી, અને તમે તમારી ડીગ્રીના પૈસા વસુલ કરવા જાઓ અર્થાત્ કે આત્માનો કૈવલ્યગુણ લેવા જાઓ તો પરિણામ એ જ આવશે કે તમારે લીલે તોરણે જ માંડવા આગળથી પાછા ફરવું પડશે !

મોહક્ષયરૂપ બેલિફ.

કૈવલ્યગુણ એ તમારા આત્માનો પ્રધાન ગુણ છે, પરંતુ એ તમારી ખોવાએલી મિલકત છે. તે તમારી ખોવાએલી મિલકતનો

કબજો મેળવવા તમારે મોહક્ષયરૂપી બેલિફને સાથે રાખ્યા વિના છૂટકો જ નથી. જો તમે મોહ ઉપર કબજો મેળવી ન શકો તો ખાતરીથી માની લેજો કે તમારી આત્મસિદ્ધિ તમે કદી પણ મેળવી શકવાના જ નથી, અને તમારા કૈવલ્યાભિલાષી આત્માને ઠોકરો જ ખાવી પડવાની છે. વ્રત, ઉપવાસ, પૌષધ એ સઘળાં મોહની મંદતા કરનારા હોવાથી તેઓ સઘળા બેલિફને સ્થાને છે.

હુકમનામું ચોકખું જોઈએ.

હવે તમે એવો પ્રશ્ન કરી શકો છો કે, પૌષધાદિ કરવાથી મોહમંદતાની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે પૌષધાદિની આવશ્યકતા તો સ્પષ્ટ છે, પરંતુ ખમાસમણ દેવાથી શો લાભ થાય છે? 'નમો નાણસ્સ' એ ગયણાની કૈવલ્યની પ્રાપ્તિમાં શી આવશ્યકતા રહેલી છે? ઠીક, તમારી મિલકત પારકાની પાસે છે એમાં કાંઈ સંશય નથી. ન્યાયની કોર્ટે તમારો વાત માન્ય રાખી છે, અને તમોને હુકમનામું કરી આપ્યું છે. હુકમનામું બજાવવા માટે તમે બેલિફને પણ તમારી સાથે રાખ્યો છે. કોઈ રીતે તમે અપૂર્ણતા રાખી નથી, પરંતુ તમારા હુકમનામામાં કોર્ટની સહી છે તે ઉપર જ તમે શાહી ઢોળી દો અથવા છેકા પાડી દો તો? જો એમ થાય તો તમે તમારૂં લેણું એ હુકમનામાની રુએ વસુલ કરી શકવાના નથી. તમારૂં હુકમનામું સ્પષ્ટ, શંકા વગરનું અને ચોકખું જ હોવું જોઈએ. તમે વિચાર કરો કે તમારી જ્ઞાનરૂપી મિલકત તમે પાછી મેળવવાને માટે જે હુકમનામું મેળવ્યું છે, તે હુકમનામું શુદ્ધ, અપવાદ રહિત અને ચોકખું છે ખરું કે?

ગીરો હુકમનામું ન બજવાય.

તમારા લાભનું હુકમનામું તમે મેળવી દીધું છે એ વાત સર્વથા સાચી છે, પરંતુ એ હુકમનામું તમે ગીરે મૂકી દીધું છે દેવું કરીને તમે દાટ વાળ્યો છે, દેવું કરતાં કરતાં નથી ધરાયા! દેવું કરી કરીને એવી દશા આણી મૂકી છે કે તમારી આંટ પર તમોને કોઈ પૈસો પણ ધીરવા તૈયાર નથી. આ સ્થિતિમાં તમે હુકમનામું જ ગીરવે મૂકીને પૈસા લાવી ખાઈ ગયા છો. તમારૂં આ રીતે ગીરે મૂકાએલું હુકમનામું તમારો બેલિફ બજાવી શકવાનો નથી, ત્યારે તમારે જો તમારૂં લેણું પકવવું હોય તો સૌથી પહેલાં તમારી એ ફરજ છે કે

તમારે તમારા હુકમનામા પરનો ગીરાનો બોજો ચૂકવી દેવો જોઇએ. જ્ઞાનરૂપી અમરપટ્ટો ગીરો મૂકાયો છે,

હવે તમારૂં જ્ઞાનનું હુકમનામું ક્યાં અને કેવી રીતે ગીરવે મૂકાયું છે તેનો વિચાર કરો. કેવલ્યજ્ઞાન તમારી મિલકત છે, એનો અમરપટો તમે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ત્યાં ગીરવે મૂકેલો છે, ત્યાંથી તમારે ગીરે મૂકેલી મિલકત પાછી છોડાવવાની જરૂર છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું જે આવરણ બંધાયેલું છે તે શી રીતે તૂટે છે તેનો વિચાર કરો. જે પ્રકારે કર્મો બંધાય છે તેનાથી ઉલટા પ્રકારે બંધાએલા આવરણોનો અંત પણ આવે છે. ગીરે મૂકેલી મિલકત છોડાવવી હોય તો તેનો સૌથી સહેલો રસ્તો એ છે કે જેટલા પૈસા આપણે લીધા હોય, તેટલા પૈસા પાછા ભરી દેવા જોઈએ. તમારો જ્ઞાન ઉપરનો તમારી માલિકીનો અમરપટો શી રીતે ગીરો મૂકાએલો છે, તે તમારે તપાસવાનું છે. જ્ઞાન પ્રત્યેની અરુચિ, જ્ઞાની પરત્વેની અરુચિ અને જ્ઞાનનાં સાધનો પ્રત્યેની અરુચિ, એ ત્રણે વસ્તુઓની અરુચિ દ્વારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે, ત્યારે જો એ કર્મને તોડવું જ હોય તો પહેલા કરતાં ઉલટો માર્ગ તમારે હાથે ગ્રહણ થવો જ જોઇએ, તે સિવાય જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખસવા પામતું નથી.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શી રીતે જાય ?

જ્ઞાન પરત્વેની અરુચિ, જ્ઞાની પરત્વેની અરુચિ અને જ્ઞાનનાં સાધનો પરત્વેની અરુચિ એથી જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. (तत्प्रदोषनिह्नवमात्सर्यान्तरायासादनोपघाता ज्ञानदर्शनावरणयोः । तत्त्वा० अ० ६ सू० ११), તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનનાં સાધન પરત્વેની ભક્તિ, જ્ઞાન તરફ બહુમાન અને જ્ઞાની તરફ બહુમાન; એ ત્રણથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય પણ થવા પામે છે. જ્ઞાનદાન તમારા કૈવલ્ય-જ્ઞાન ઉપરની તમારી માલિકીનો અમરપટો જે ગીરો મૂકાએલો છે તેને છોડાવવાનો માર્ગ એ છે કે તમારે જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનો એ ત્રણેની આરાધના સંપૂર્ણપણે કરવી જોઈએ. એ ત્રણેની આરાધના ન કરતાં જો ગમે તે એકની વિરાધના થાય અને બાકીના બેની આરાધના થાય, તો પણ તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાનો નથી જ, ઉલટું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાવા જ પામશે.

જ્ઞાન ઉપર અથવા જ્ઞાની ઉપર અથવા તેનાં સાધનો ઉપર જો તમે જરા પણ રોષ દર્શાવશો, ત્રણમાંથી ગમે તે એક પરત્વે પણ જો તમારા હૃદયમાંથી દ્વેષ બહાર પડશે, તો તેથી તમારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોમાં ઘટાડો થવાનો નથી, પરંતુ વધારો જ થવા પામશે. તમારે જો તમારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોને ખપાવવાં જ હોય, તેનો નાશ કરવો જ હોય, તેનો અંત લાવવો જ હોય, તો તેનો ઘોરી માર્ગ એક જ છે કે ઉપર કહેલાં ત્રણે તત્ત્વોની આરાધના કરો ! જેમ અડપલું કરવાથી સામાનો જે ગુનો થએલો છે, તે ગુનો ત્યારે જ મિથ્યા થાય છે કે જ્યારે આપણે તેની માફી માંગીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનો, એનો દ્વેષ કરીને જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું છે, તે ત્યારે જ છૂટે છે કે એ ત્રણેનો જ્યારે આદર કરવામાં આવે છે.

વરદત્ત અને ગુણમંજરીનો સંબંધ.

અહીં વરદત્ત (वरदत्तादिसम्बन्धाः सन्ति, भवि० अ० १ श्लो०८) અને ગુણમંજરીની કથાની યાદ તાજી કરવાની જરૂર છે (उपदेश प्रासाद व्या० २१५). વરદત્ત અને ગુણમંજરી પૈકી ગુણમંજરી પૂર્વભવમાં એક વ્યવહારી જિનદેવની સ્ત્રી હતી. ગુણમંજરીના પુત્રોને પંડિતે જ્ઞાન ન આવડવાને માટે શિક્ષા કરી હતી. ગુણમંજરી પોતાના પુત્રોને ઉપાધ્યાયથી થએલી શિક્ષાથી ઉશ્કેરાઈ ગઇ હતી અને તેણીએ પોતાના પુત્રોના પંડિતને ગાળો દીધી હતી. છેવટે પોતાના પુત્રોને એવી શિખામણ આપી હતી કે, પંડિત તમને શિક્ષા કરે તો પોથી પાટી તમે તેમને સામી મારજો, અને પાટી આદિ બાળી નાંખીને ઘેર ચાલ્યા આવજો', આ રીતે જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનોની વિરાધના થાય છે. પંડિતને ગુણમંજરીએ જે બિભત્સ શબ્દો કહ્યા હતા, તે જ્ઞાનીની વિરાધના છે. અને પાટીપોથી ઇત્યાદિ બાળી નાંખવાનું જે કથન કર્યું હતું, તેના દ્વારા જ્ઞાનનાં સાધનોની વિરાધના કરી. ગુણમંજરીના આ કાર્યને તિરસ્કારીને પતિએ તેણીને કહ્યું હતું કે-

પતિનો સ્ત્રીને જવાબ

" આચાર્ય બાળકને શિક્ષા કરે છે, તેથી રોષ પામવાનું કે કલહ કરવાનું કારણ નથી, પરંતુ આચાર્યે કરેલું કામ શા હેતુથી કરેલું છે તે વિચારવાનું છે. આ કાર્ય બાળકના આત્માની હિતબુદ્ધિ રાખીને કરવામાં આવ્યું છે અને તેથી તેમને માટે આપણે રોષ કરવો એ કર્તવ્ય નથી !"

ગુણમંજરીએ જવાબ આપ્યો હતો કે–

"ભલે છોકરો ભણ્યા વિનાનો મૂર્ખો રહે, તેથી કાંઇ છોકરાને શિક્ષા થશે, તે હું સહન કરીશ નહિ."

જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સંચય કેવી રીતે થાય ?

ગુણમંજરીના આ વર્તનથી જ્ઞાનની વિરાધના થઇ હતી. આ રીતે જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનોની વિરાધના થાય છે, આવી રીતે ત્રણેની યા ત્રણેમાંથી ગમે તે એકની પણ વિરાધના થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે.

વળી જેમ જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનો એ ત્રણની વિરાધના દ્વારાએ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે, તે જ પ્રમાણે બીજા પણ કેટલાક કારણોથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. જ્ઞાનની રૂચિ હોય છતાં જ્ઞાનનાં સાધનો કોઇને ત્યાં હોય અને તે ઉપાડી લાવવાં, ગ્રંથો વાંચવા માગી લાવ્યા હોય તે ઓળવી જવાં, જ્ઞાનનો ગ્રંથ હોય અને તે કોઈ માંગે તો " નથી " એવો જવાબ આપવો, પોતાને જ્ઞાન હોય અને કોઇ પૂછવા આવે તો કહેવાની અરૂચિ આતર કિંવા બીજા કોઇ વિચારથી તે વસ્તુ 'મને આવડતી નથી' એમ કહી દેવું આ સઘળો જ્ઞાનનો નિહ્નવ છે.

જેમ ત્રિતત્ત્વોની (જ્ઞાન, જ્ઞાની, અને જ્ઞાનનાં સાધન) વિરાધના દ્વારા જ્ઞાનવરણીય કર્મ બંધાય છે, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનનો મત્સર કરવાથી પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. કોઈ સમર્થ વિદ્વાન્ અને મહાન્ જ્ઞાનીની ઇર્ષા કરવી, તેના વ્યાખ્યાનો, ભાષણો, ઉપદેશો ઇત્યાદિ દ્વારા જે કીર્તિ તેને મળતી હોય તેનો તિરસ્કાર કરવો, કોઈ ગ્રંથ પ્રકાશકે જ્ઞાનનો સારો, શોભિતો અને આકર્ષક ગ્રંથ બહાર પાડયો હોય, તો પણ ડાહ્યા ડમરા થઈને તે ગ્રંથ સારો અને શોભિતો થવા

માટે તેની ઇર્ષા કરવી; એ સઘળાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધવા પામે છે. (आश्रवो ज्ञानस्य ज्ञानवतां ज्ञानसाधनानां च प्रदोषो निह्नवो मात्सर्यमन्तराय आसादनं उपघात इति ज्ञानावरणाश्रवा भवन्ति। एतैर्हि ज्ञानावरण कर्म बध्यते, एषमेव दर्शनावरणस्येति, तत्त्वा० भा० अ० छट्ठ० ११).

ત્રિતત્ત્વોની વિરાધનાથી તથા ઉપર જણાવ્યું તે દ્વારાએ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. આ સઘળાં કર્મો તોડવાં કેવી રીતે તેનો વિચાર કરજો. લાખની જગ્યાએ કોડી કશી જ વિશાતમાં નથી, તે જ પ્રમાણે આ સઘળાં કર્મોના પ્રચંડ ભાર નીચે દબાએલા આત્મા માટે દેવવંદન, ખમાસમણ અને વીશ નવકારવાળી એની તો કશી કિંમત જ નથી?

ઉપવાસાદિ એકલાથી કાર્યસિદ્ધિ ન થાય.

દેવવંદન, ખમાસમણ, નવકારવાળી એની કશી કિંમત જ નથી, એથી એમ ન સમજશો કે તે સઘળાં કરવાની જ જરૂર નથી. તે સઘળું આવશ્યક છે, પરંતુ મહિને વ્યાજનો જ હપ્તો હજાર રૂપિયાનો થતો હોય, તે માણસ વ્યાજમુદ્દલ પેટે પાંચ રૂપિયા ભરવા જાય તેનો જેમ કશો અર્થ નથી, તે જ પ્રમાણે અહીં ઉપરોક્ત કથનનો પણ હેતુ છે. હવે જે પ્રચંડ કર્મબંધનો ઊભાં છે તેની અપેક્ષાએ માત્ર જ્ઞાનપંચમીને દિવસે જ ડાહ્યા બની જઈએ, તે દિવસ માટે જ વ્રત, ઉપવાસ કરીએ અને બાકીનું કાંઈ ન કરીએ તો તેથી આપણો દહાડો વળવાનો નથી, તે યાદ રાખજો.

કઇ તિથિ જ્ઞાનપંચમી?

આપણે કાર્તિક માસની શુકલ પંચમીને જ્ઞાનપંચમી માનીને (श्रुतपञ्चमीकाऽऽराद्धाऽऽराद्धन्तोक्तपेाजपैः। भवि० अ० ९ श्लो० ४४) તેનો આદર કરીએ છીએ, તે દિવસે જ્ઞાનનાં પુસ્તકો બહાર કાઢીએ છીએ અને જ્ઞાન માંડીએ છીએ.

ચંદરવાપુંઠીયાના શણગારથી કાર્ય નહિ થાય.

ચંદરવાપુંઠીયા વગેરે બહાર જનતાના દર્શનાર્થે મૂકીએ છીએ, પરંતુ આ સઘળાની સાથે એક વસ્તુ તમારે ખાસ તપાસવાની છે. જ્ઞાન માંડનાર અને જ્ઞાનનું દર્શન કરનાર, એ સઘળાએ પોતાની કાર્યવાહી લક્ષમાં રાખવાની છે. એક તો એકલા ચંદરવાપુંઠીયા કાઢીને

તે ગ્રંથો સહુ બહાર મૂકયાં અને તેના દર્શન કર્યાં એટલે જ તમે કાર્યની પૂર્ણ કક્ષાએ પહોંચી ગયા છો એમ માની લેશો નહિ. જ્ઞાનની પૂર્ણ આરાધના તો હજી બાકી જ છે. ચંદરવાપુંઠીયાની સુશોભિતતા અને ઉપયોગીતા સાથે તમારે અંદરના પુસ્તકોની પણ સંભાળ રાખવાની છે, તેવી દરકાર કેટલા રાખે છે અને કેવી રીતે રાખે છે તેનો વિચાર કરો !

પુસ્તકોની રાખવી જોઈતી કાળજી.

ચંદરવાપુંઠીયાની દરકાર સાથે અંદરના પુસ્તકોની પણ કાળજી રાખી તે સુધર્યાં છે કે બગડયાં છે, તે પણ તમારે જોવાની જરૂર છે. જે જ્ઞાનને પ્રતાપે જૈન શાસન ઉજ્જવલ છે, તે જ્ઞાનના પ્રતિબિંબ સમા ગ્રંથોની પૂરેપૂરી કાળજી તમારે રાખવાની છે.

વરને (જ્ઞાનને) વિસરી જાઓ છો અને
જાનૈયા (ચંદરવાદિ) જમાડો છો !

ગ્રંથો અને ચંદરવાપુંઠીયાની કાળજી સાથે એક ડગલું આગળ વધો. લગ્નને દહાડે તમારી ટેવ છે કે તમે વરરાજાને ભૂખે મારો છો અને સાથે આવેલા જાનૈયાઓ માલમલિદા ઝાપટી જાય છે. અહીં પણ તમે તે જ સ્થિતિનું દર્શન કરાવો છો. અહીં જ્ઞાન એ વર છે અને ચંદરવાપુંઠીયા એ તેના જાનૈયા છે. તમે જાનૈયાને જમાડો છો અને વરને વિસરી જાઓ છો ! ચંદરવાપુંઠીયાની સંભાળ લીધી, પરંતુ જ્ઞાનના ફેલાવા માટે તમે શું કર્યું ?

એથી એમ ન સમજશો કે ચંદરવાપુંઠીયા જોવાની જરૂર જ નથી. અલબત્ત એની પૂરતી સંભાળ રાખવી, જૂની અને નષ્ટ થતી પ્રતોની નવી પ્રતો તૈયાર કરાવવી, જ્ઞાનના પુસ્તકોનો પ્રચાર કરવો, પુસ્તક પ્રચારની શાસનાનુકૂળ સઘળી પ્રવૃત્તિ કરવી એ ઇષ્ટ છે અને તે તમારી ફરજ પણ છે, પરંતુ એ સઘળો જાનૈયાને જમાડવાનો વ્યાપાર છે. વરરૂપી જ્ઞાનની સંભાળ પણ તમારે રાખવાની છે, તે તમે શી રીતે રાખો છો તે વિચારી જુઓ.

જ્ઞાનનો ફેલાવો, ઉદ્ધાર અને વધારાના પ્રશ્નો.

તમે જ્ઞાનના ફેલાવા માટે શું કર્યું ? જ્ઞાનનો ઉદ્ધાર કેટલો કર્યો ? જ્ઞાનમાં વધારો કેટલો કર્યો ? આ ત્રણ પ્રશ્ન વિચારો. પહેલાં તો

તમારે પોતે તમારો હિસાબ જોવાનો છે કે ગયા વર્ષમાં તમે નવું જ્ઞાન મેળવીને તમારા પોતાના આત્માને કેટલો સુધાર્યો, તેને કેટલો સંસ્કારી બનાવ્યો અને તેને મોક્ષની સમીપમાં કેટલે અંશે લઈ ગયા? અથવા તો તમે તમારા આત્માને કેટલે અંશે અજ્ઞાની બનીને બગડવા દીધો અથવા તમે કેટલા બગડ્યા? પછી તમારે આ વાત પણ વિચારવાની છે કે તમે જ્ઞાનનો ઉદ્ધાર કેટલો કર્યો? જ્ઞાનનો સમાજમાં પ્રચાર કરવા માટે તમે શું શું પ્રયત્નો કર્યા? તમારા શરીરની શક્તિનો કેટલામો ભાગ તમે જ્ઞાનોદ્ધારમાં વાપર્યો અને તમારી વાર્ષિક આવકનો કેટલામો ભાગ તમે જ્ઞાન પ્રચારમાં આપી દીધો?

વ્રતોપવાસાદિ સાથે તમે જ્યારે આ સઘળા પ્રશ્નો વિચારી જોશો અને તેને શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ અમલમાં મૂકશો, ત્યારે જ તમે સાચી જ્ઞાનપંચમી ઉજવી એમ ગણાશે, તે સિવાય તમે જ્ઞાનપંચમી પૂરેપૂરી રીતે ઉજવી છે એવું તમે ન કહી શકો!

હવે સરવૈયું તો બેસાડો.

હવે આગળ વધો! દીવાળીમાં અમુક દિવસે તમે શારદાપૂજન કરો છો. બીજા બધા આર્યો કરતાં જૈન આર્યોને શારદાપૂજન સાથે વધારે સંબંધ છે, કારણ કે જૈનેતર આર્યોનો વ્યવસાય બધાનો જ વ્યાપાર રોજગાર ન હોવાથી તેમને ત્યાં નિયમિત શારદાપૂજન કરવામાં આવતું નથી, ત્યારે જૈનોનો સંબંધ માત્ર વ્યાપાર સાથે જ હોવાથી તેમને ત્યાં શારદાપૂજન વધારે નિયમિત રીતે થાય છે. એ શારદાપૂજનને દિવસે પૂજનમાં તમે જે દ્રવ્ય મૂકો છો, તે દ્રવ્યપૂજનની સમાપ્તિ થયા પછી તમે ક્યાં મૂકો છો, તેનો વિચાર કરો. એ દ્રવ્ય પાછું કોથળીમાં મૂકો છો કે શારદાની સેવામાં સમર્પણ કરી દો છો તે તપાસો.

શારદાપૂજા કે લક્ષ્મીપૂજા

શારદાપૂજનમાં મૂકેલું દ્રવ્ય તમે ધીમે રહીને કોથળીમાં સેરવી દો છો! ખરી રીતે શારદા પૂજનમાં મૂકેલા દ્રવ્યને કોથળીમાં સેરવી દેવાનો તમોને જરા ય અધિકાર નથી જ! શારદાપૂજનનું દ્રવ્ય એ તમારે શારદાની પૂજામાં જ વાપરવાની જરૂર છે. શારદાપૂજન વેળાએ તમે જે કાંઇ દ્રવ્ય પૂજનમાં વાપરો છો, તે દ્રવ્ય તમે જ્ઞાનખાતામાં લઈ જઈ શકો છો! તમારાથી જ્ઞાનપૂજામાં મૂકાએલું એ દ્રવ્ય કોથળીમાં

તો ન જ મૂકી શકાય ! એ તમારું દ્રવ્ય તમારે જ્ઞાનખાતામાં જ જ આપી દેવાની જરુર છે. જ્યાં સુધી તમે એ દ્રવ્ય જ્ઞાનખાતામાં ન વાપરો, ત્યાં સુધી તમારી એ શારદાપૂજા માની લેજો કે અધુરી છે !

અન્યદર્શનના ધરાવવા જેવી તમારી સ્થિતિ.

વૈષ્ણવો જેવી જ તમારી સ્થિતિ ન થવી જોઈએ, દેવોને નૈવેદ્ય થાળ, દ્રવ્ય ઇત્યાદિ ધરાવીને પછી ગોસ્વામીઓ તે લઈ લે છે. તેઓ એમ કહી શકે કે, "હે ભગવન્ ! આરતી ઉતારું, ઘંટ બજાઉં, તમને ધરાવું, તો હું શું ખાઉં !" પરંતુ એવી દશા તમારી ન જ હોઇ શકે એનો ખ્યાલ રાખજો. શારદાપૂજન વખતે તમે જે કાંઈ મૂકો છો તે તમારાથી કોથળીમાં ન જ મૂકી શકાય એનો ખ્યાલ રાખજો ! શારદા એટલે સરસ્વતી અર્થાત્ જ્ઞાન છે, તો પછી જ્ઞાનપૂજનને નામે બહાર નીકળેલું દ્રવ્ય તે જ્ઞાનખાતામાં જ જવું જોઈએ, તે પાછું કોથળીખાતામાં જઈ જ ન શકે, આ વાત તમો ધ્યાનપૂર્વક વિચારશો તો તમોને જણાઈ આવશે કે તમે જે કરો છો તે વ્યાજબી નથી.

લક્ષ્ય લક્ષ્મીપૂજનમાં જ છે.

ખરી વાત એ છે કે શારદાપૂજનને દિવસે નામ છે "શારદાપૂજન" પણ લક્ષ્ય છે લક્ષ્મીપૂજનનું ! તમે ધ્યેય લક્ષ્મીપૂજનનું રાખો છો અને શારદાપૂજન કરો છો માટે જ તમારી શારદાપૂજા સફળ થવા પામતી નથી- સરસ્વતી એ તો આર્યોની સામાન્ય દેવી છે. સરસ્વતી તો વૈદિક આર્યો પણ માને છે અને આપણે જૈન આર્યો પણ સરસ્વતીને માનીએ છીએ. દિગમ્બરો પણ માને છે. (**જયઉ સુય દેવદા શ્રુતદેવતાકી જય હો. મહાબન્ધ પ્રસ્તાવના પૃ૦ ૨૩**). જૈનોને શારદાપૂજન સમ્યગ્જ્ઞાન માટે. જૈન આર્યોનું શારદાપૂજન એ સમ્યગ્જ્ઞાન શા માટે કહી શકાય છે કે તે વખતે તમે એનો આદર સત્કાર કરો છો. મુહૂર્ત વગેરે જોવડાવો છો અને ધર્માનુકૂળ થઈ ને એ કાર્ય કરો છો ત્યારે વિચાર કરો કે સમ્યગ્જ્ઞાનની પૂજા તેનીસંભાળ, તેનો પ્રચાર વગેરે શા માટે કરતા નથી ? વારુ ! તમે એમ સમજતા હશો કે 'અમે તો દેવવંદન કરીએ છીએ, નવકારવાળી ગણીએ છીએ એટલે હવે અમારે બીજું કાંઇ પણ કરવાપણું બાકી નથી', તો તેવી માન્યતા ધરાવનારાઓએ યાદ રાખવાની જરુર છે કે એ રીતે તમારી જ્ઞાનપૂજા અધુરી છે. તમારી કૈવલ્યરુપી મિલકતનું થએલું

હુકમનામું બજાવવા માટે બેલિફ તરીકે જ તમારા પચ્ચક્ખાણ અને બીજી ક્રિયાઓને સ્થાન છે, પરંતુ તમે ત્રિતત્વોની વિરાધના, નિહ્નવ ઇત્યાદિ દ્વારા તમારું હુકમનામું ગીરે મૂકયું છે; તે છોડાવવા માટે જ્ઞાનની સંપૂર્ણ આરાધના તમારે કરવાની બાકી જ છે, અને તે આરાધના રૂપે જ ત્રિતત્વોની આરાધના સાથે તમે પોતે કેટલું જ્ઞાન પામ્યા, જ્ઞાનોત્તેજક કાર્યોમાં તમે તમારું ધન અને શરીર કેટલું વાપર્યું એ સઘળું તમારે જોવાનું છે. જ્ઞાનની આરાધનામાં આ બધા જ કાર્યોનો સમાવેશ થાય છે, એ સત્ય સમજવાનું છે.

"જ્ઞાન દશા જે આકરી....."

હવે એક વાત ઉપર તમારે ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે, તે વસ્તુ એ છે કે જૈન શાસન એ જ્ઞાનક્રિયાત્મક શાસન હોવા છતાં તેણે જ્ઞાનની આરાધના ઉપર જ આટલું બધું જોર કેમ આપ્યું છે? શાસનનો રથ એ કાંઈ એકલા જ્ઞાનના ચક્કર ઉપર જ ચાલનારો રથ નથી, પરંતુ તે જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ બંને ચક્રો ઉપર ચાલનારો છે, તો પછી ચારિત્રને વધારે મહત્તા ન આપતાં જૈનશાસને જ્ઞાનને જ શા માટે આટલી બધી મહત્તા આપી છે વારૂ? જ્ઞાનને આટલું બધું મહત્વ આપીને જ્ઞાનપંચમીને પર્વરૂપે સ્થાપન કરવાનું કારણ એ છે કે જ્ઞાન એ મોક્ષના અત્યંત સમીપવર્તી પ્રદેશમાં હોવા સાથે જ્ઞાનના અંશમાંથી ચારિત્રના ચક્રની ઉત્પત્તિ થાય છે. ચારિત્રના ચક્રમાંથી જ્ઞાનના ચક્રની ઉત્પત્તિ થવા પામતી નથી.

જ્ઞાન પહેલું કેમ?

જ્ઞાનના ચક્રમાંથી જ ચારિત્રના ચક્રની ઉત્પત્તિ થાય છે (सवणे णाणे य विण्णाणे पच्चक्खाणे य संजमे । अणण्हए तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥२१॥ भग० पृ. १४१, सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे । अणण्हते तवे चेव वोदाणे अकिरिय निव्वाणे ॥१॥ ठाणां० पृ० १५६, ज्ञानस्य फलं विरतिः, प्रशम० श्लो० ७२), તેથી જ જ્ઞાનને વિશેષ મહત્તા આપેલી જોવામાં આવે છે. શાસ્ત્રકારોએ તો સ્પષ્ટ રીતે કહી જ દીધું છે કે "જ્ઞાન દશા જે આકરી, તેહ ચરણ વિચારો" (सीम० विज० स्त० ढा० ३ गा० २४) એટલે કે જ્ઞાનની જે વિશેષ દશા છે તે જ ચારિત્ર દશા છે.

આથી એમ સમજવાનું નથી કે ચારિત્રની કાંઈ મહત્તા જ નથી, અને સઘળી મહત્તા જ્ઞાનની જ છે. જ્ઞાન ગમે એટલું હોય તો પણ જો ચારિત્ર નથી હોતું, તો ત્યાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી, એ સ્પષ્ટ છે (जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी न हु चंदणस्स । एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी न हु सोग्गईए ॥१॥ आव० नि० गा० १००) છતાં જ્ઞાન અંશમાંથી ચારિત્ર જન્મ પામતું હોવાથી ચારિત્ર પંચમીનું પર્વ ન રાખતાં જ્ઞાનપંચમીનું જ પર્વ રાખવામાં આવ્યું છે.

જ્ઞાનથી ચારિત્રની ઉત્પત્તિ.

શાસ્ત્રકાર મહારાજા સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે 'पढमं नाणं तओ दया (દ૦ અ૦ ૪). અર્થાત્ પહેલું જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાન થયા પછી દયા (સંજમ) એટલે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ છે. "पढमं नाणं तओ दया" એમાં તઓ કડી વાકયનો ભેદ પાડયો છે. એ ભેદ શાસ્ત્રકારોએ શા માટે પાડયો છે, તે તમારે ખૂબ ધ્યાન રાખીને વિચારવાનું છે. આ વાકયભેદ કાંઈ અમથો પાડી દેવામાં આવ્યો જ નથી. શાસ્ત્રકારોએ અહીં વાકયભેદ ન પાડયો હોત તો તેઓ એમ પણ કહી શકત કે, 'જ્ઞાન લાભ થાય એટલે દયાનો લાભ થાય नाणाओ दया' એવું એક વાકય અહીં કહી શકત, પરંતુ તેવું ન કહેતાં શાસ્ત્રકારો અહીં વાકયભેદ પાડે છે, અને બે વાકયો કહે છે એમાં જરૂર કાંઇ ભેદ રહેલો હોવો જ જોઇએ.

પઢમં નાણંતું ગૂઢ તત્ત્વ.

અહીં કાંઇપણ ગૂઢ તત્ત્વ હોવું જ જોઇએ. એ ગૂઢ તત્ત્વ એ છે કે જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ બંનેમાં જ્ઞાનનું ચક્ર પહેલું ગણાવ્યું છે, અને તેની જરૂરિયાત પહેલી માની છે. એ ચક્રમાંથી જ ચારિત્રના ચક્રની ઉત્પત્તિ થતી હોવાથી અહીં ચારિત્ર કરતાં જ્ઞાનને પહેલું લેવામાં આવ્યું છે, અને તેને લગતું વાકય આગળ મૂકવામાં આવ્યું છે. આ રીતે અહીં ચારિત્ર ચક્રની પહેલાં જ્ઞાનચક્રની આવશ્યકતા જ દર્શાવી છે.

હવે "एवं चिट्ठइ सव्वसंजये (દ૦અ૦ ૪)" એ બીજું વાકય શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો વિચાર કરો. જો ચારિત્રચક્રની મુખ્યતા ન હોત તો અત્રે એકલું પહેલું વાકય જ બસ હતું "एवं चिट्ठइ

"सव्वसंजये" એ વાકયની અહીં કાંઇ જરૂર જ ન હતી, એ વાકય અસંગત અને અપ્રકરણી જ લેખાત; પરંતુ આગલું વાકય જૂદું કરી દયાની (ચારિત્રની) મુખ્યતા કરી છે, તેથી જ ત્રીજું વાકય વ્યાજબી ઠરે છે. હવે એનો વિચાર કરો કે "अन्नाणी किं काही" (દ૦ ગા૦ ૪૨) અજ્ઞાનને શાસ્ત્રકારોએ ખરાબ શા માટે કહ્યું છે, અને જ્ઞાન સારૂં શા માટે જણાવ્યું છે?

જ્ઞાન સારૂં કેમ ?

જ્ઞાનને સારૂં કહીએ છીએ અને અજ્ઞાનને ખરાબ કહીએ છીએ, પરંતુ અજ્ઞાન ખરાબ શા માટે છે અને જ્ઞાન સારૂં શા માટે છે, તેનો વિચાર કરો. અજ્ઞાન એ અજ્ઞાન તરીકે ખરાબ નથી. તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન એ જ્ઞાન તરીકે પણ સારૂં નથી, પરંતુ જ્ઞાન આત્માનું કલ્યાણ કરી શકે છે (દ૦ ગા૦ ૪૪, ૫૩, ૫૪), માટે તે સારૂં છે અને અજ્ઞાન આત્માનું કલ્યાણ કરી શકતું નથી, તે માટે જ તે નઠારૂં અથવા ખરાબ છે.

ખરી રીતે કહીએ તો જે આત્માનું હિત કરી શકે છે તે જ જ્ઞાન છે અને જે આત્માનું અહિત કરે છે તે જ અજ્ઞાન છે. આ જ હેતુથી આચાર્યદેવ શ્રીશય્યંભવસૂરીશ્વરજી મહારાજ અજ્ઞાનને ખરાબ બનાવે છે અને તેમણે 'अन्नाणी किं काही' એ વાકય લખ્યું છે. અર્થાત્ અજ્ઞાન આત્માના હિતનું કાર્ય કરવા દેતું નથી, માટે તે ખરાબ છે. જ્યારે જ્ઞાન આત્માના હિતનું કાર્ય કરવા દે છે માટે તે સારૂં છે.

ચૌદપૂર્વીના પ્રશ્ન

ચૌદપૂર્વી શ્રુતકેવળીઓને તો કાંઈ પ્રશ્ન કરવાપણું હોતું જ નથી. તેઓ ત્રણે કાળને અને સઘળા પદાર્થોને તેના પર્યાયો સહિત જાણે છે, પરંતુ તે છતાં તેઓ પ્રશ્ન કરે છે તેનું કારણ શું તે વિચારો. એ જ કારણથી તેઓ પ્રશ્ન કરે છે કે જેથી જ્ઞાનની મહત્તા જણાય છે. અને બીજાઓ પણ જ્ઞાન પામી શકે છે.

અજ્ઞાન ખરાબ કેમ ?

જ્ઞાનને સારૂં ગણ્યું છે અને અજ્ઞાનને ખરાબ ગણ્યું છે. અજ્ઞાની દયા (ચરણ) કરતો નથી, માટે અજ્ઞાન ખરાબ ગણવામાં આવ્યું છે.

અજ્ઞાનીની ક્રિયા ફળમાં શૂન્યરૂપે છે. અજ્ઞાની ક્રિયા કરે છે પરંતુ તેની ક્રિયા અહેતુકત્વે છે. જ્ઞાનીની ક્રિયામાં મોક્ષનો હેતુ રહેલો છે, ત્યારે અજ્ઞાનીની ક્રિયામાં હેતુ જ નથી. અથવા હેતુ હોય તોપણ તે પૌદ્ગલિકતાનો છે, તેથી જ અજ્ઞાની દયા કરી શકતો નથી. આ જ કારણથી અજ્ઞાનને ખરાબ ગણવામાં આવ્યું છે, અર્થાત્ કે અજ્ઞાની, તેના અજ્ઞાનને લીધે દયા નથી કરી શકતો, માટે જ અજ્ઞાન ખરાબ છે. અજ્ઞાનથી પ્રેરાયેલો આત્મકલ્યાણનાં કાર્યો પણ ન જ કરી શકે.

સંવર, નિર્જરા, આશ્રવ, બંધ એમાંનું કાંઇ પણ અજ્ઞાની સમજતો નથી, તે બિચારો આ વસ્તુઓને સમજી ન શકે, તો પછી તે તેને આચરણમાં તો ઉતારી જ ક્યાંથી શકવાનો હતો વારૂ ? ચારિત્ર વગરનો હોય અને જ્ઞાનને માર્ગે ન આવેલો હોય તે દયા પણ ન જ કરી શકે, અજ્ઞાની સર્વસંયત એટલે સર્વવિરતિને સમજી શકતો નથી, અને તે ન સમજી શકવામાં તેને કારણભૂત અજ્ઞાન છે, માટે જ અજ્ઞાનને ખરાબ માનવામાં આવ્યું છે.

જ્ઞાન માટે જ્ઞાનપંચમી

જ્ઞાનની કેટલી મહત્તા છે તે આથી સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાન એ આત્મકલ્યાણને સાધનારૂં છે; તે સર્વસંયતને સમજી શકે છે, અને દયા કરી શકે છે, એને જ અંગે જ્ઞાનની મહત્તા છે અને તેથી જ શાસ્ત્રમાં ચારિત્રચોથ કે દર્શનદશમ જેવાં પર્વો ન રાખતાં જ્ઞાનપંચમીનું જ પર્વ રાખ્યું છે.

શ્રીમહાનિશીથ સૂત્રમાં જ્ઞાનપંચમી.

હવે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરશે કે કર્મનો બંધ તો પાંચે જ્ઞાનથી મટી જનારો છે, તો પછી પાંચે જ્ઞાનની આરાધના માટે જ્ઞાનપંચમી ન રાખતાં શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના માટે જ પંચમીનું મહાપર્વ કેમ ઠરાવવામાં આવ્યું છે ? આવી શંકા કરવી એ સર્વથા અર્થ વિનાનું કાર્ય છે. "જ્ઞાનપંચમી"ને આપણે મુખ્યતાએ 'જ્ઞાનપંચમી' જ કહીએ છીએ. "મહાનિશીથ સૂત્ર" માં (અ૦ ૭ સ૦) પણ જ્ઞાનપંચમીને "જ્ઞાનપંચમી" જ કહેવામાં આવી છે.

શ્રુત જ્ઞાનની મહત્તા.

જ્ઞાનપંચમીને શ્રુતપંચમી (श्रुतपञ्चमीकाऽऽराद्धाऽऽराद्धान्तोक्ततपो जपैः । भविष्य० पृ० ६६ श्लो० ४४) કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ એટલું જ છે કે એક દૃષ્ટિએ શ્રુતજ્ઞાન સઘળા જ્ઞાનનું સર્વોપરી જ્ઞાન છે. પાંચે જ્ઞાનનો પ્રકાશ શ્રુતજ્ઞાનથી જ થાય છે, માટે જ જ્ઞાનપંચમીનો શ્રુતપંચમી તરીકે પણ ઉલ્લેખ કરી શકાય છે. *ભાષ્યકાર મહારાજા શ્રીમાન્ જિનભદ્રગણીક્ષમાશ્રમણજીએ કહ્યું છે કે "અર્થાત્ શ્રુત જ્ઞાન એ એક જ એવું જ્ઞાન છે કે જે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એપાંચે જ્ઞાનને જાણી શકાય છે (सो महनाणाईणं कयरस्स,? सुयस्स, जं न सेसाइं होंति पराहीणाइ न य परबोहे समत्थाइं ॥८३८॥ पाएण पराहीणं दीवोव्व परप्पबोहयं जं च । सुयनाणं तेण परप्पबोहणत्थं तदणुओगो ॥ ८३९ वि. आ०), અને તેનો જગતમાં પ્રકાશ કરી શકે છે. સઘળા જ્ઞાનોના સ્વરૂપને જાણનારું શ્રુતજ્ઞાન હોવાથી જ જ્ઞાનપંચમી એ શ્રુતપંચમી પણ કહેવાય છે. તમે એવી પણ શંકા કરી શકશો કે શ્રુતજ્ઞાનની જ આટલી બધી મહત્તા છે, તો પછી એ પંચમીને એકલી જ્ઞાનપંચમી કિંવા શ્રુતપંચમી ન કહેતાં "શ્રુતજ્ઞાનપંચમી" કહેવામાં કેમ નથી આવતી ?

આવ પ્રશ્નોના ઉત્તરો તો સ્પષ્ટ રીતે વ્યવહારમાં પણ સમાએલા છે. ટૂંકી પુંજીવાળાને આપણે ટૂંક ભાંડોળીયા કહીએ છીએ, એ શબ્દો ભલે સાચા અર્થનો પ્રકાશક હોય; તે છતાં તે એક રીતે નહિ ઇચ્છવા જોગ શબ્દ છે, અને તેથી સભ્યતા તરીકે તેવા શબ્દો વાપરવાથી દૂર રહેવું એમાં કાંઈ ખોટું નથી. તે જ પ્રમાણે શ્રુતપંચમીને શ્રુતજ્ઞાનપંચમી કહેવું એ પણ બહુ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી !

---

*मतिश्रुतावधिज्ञानमनः पर्यायकेवलैः । भेदा ज्ञानस्य पञ्चैते मान्या मनीषिसत्तमैः ॥१॥ ज्ञानं सर्वमतैर्मतं गुणतया ग्राह्यं तथैतन्मतं, दाता तद्गुरु आदिमो गुणवतां नम्यः सदा सत्तमैः । आराध्यश्च सुसेवनीयचरणो नाशातनीयः सदा, धन्यः सद्गुणवर्णनेन विदुषां वार्या च निन्दाबुधैः ॥२॥ गणधरा गुणगौरवशालिनो, दधुरखंडमतिश्रुतसंपदं । प्रतिपदं श्रुतस्थिर

જ્ઞાન માટે પંચમી જ કેમ ?

હવે જ્ઞાન માટે પંચમી જ કેમ ? જ્ઞાનપંચમી કયારે માનવી યોગ્ય છે ? કાર્તિક માસમાં કે જેઠ માસમાં ? અને જ્ઞાનની આરાધના માટે પર્વ તરીકે પંચમી જ કેમ માનવી ? સાતમ, આઠમ કે પુનમ એને માટે કેમ યોગ્ય નથી માની તેનો વિચારો કરો. જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનાં છે, તેથી જ જ્ઞાનની આરાધના માટે પંચમીનો દિવસ ઠરાવાએલો છે. એમાં જ મહત્તા અને બુદ્ધિપૂર્વકતા રહેલી છે.

દિગંબરોની જ્ઞાનપંચમી.

આપણે કાર્તિક માસમાં પંચમીનું પર્વ કરીએ છીએ. ત્યારે દિગંબરો જેઠ મહિનામાં જ્ઞાનપંચમી કરે છે ? (ज्येष्ठसितपक्षपञ्चम्यां, चातुर्वर्ण्यसंघसमवेतः। तत्पुस्तकोपकरणैर्व्यधात् क्रियापूर्वक पूजाम ॥१८३॥ श्रुतपंचमीति तेन प्रख्यातिं तिथिरियं परामाप । अद्यापि येन तस्यां श्रुतपूजां कुर्वते जैनाः ॥ १८४ ॥ इन्द्रनन्दिकृतश्रुतावतार ॥ આ લોકો આ જ્ઞાનપંચમી કરવાનું જે કારણ બતાવે છે તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે. તેઓ કહે છે કે તેમના સંપ્રદાયમાં પુષ્પદંત અને ભૂતબલી નામના બે સાધુઓ થઈ ગયા હતા. (अहिबल्लि माघनंदि य धरसेण पुप्फयंत भूदबली ॥१६॥ दिग०पट्टवली, भूदबलियाइदियां सुत्तमाह, धवलाटीका दिग० पट्टा वली, भूदबलिया इंद्रियो सुत्तमाह धवलाटीका वीरसेन०). તેમણે કોઈ ગ્રંથ બનાવ્યો તે ગ્રંથ તેમણે જેઠ શુદ પાંચમને દિવસે પૂર્ણ કર્યો હતો, માટે તે દિવસને દિગંબરોએ જ્ઞાન-પંચમી તરીકે પર્વ ગણીને પળાવવા માંડયો છે. આ ભાઈઓને આપણે વ્યાજબી રીતે એમ પૂછી શકીએ છીએ કે: "મહાનુભાવ ! ઉપરોક્ત નામના સાધુએ ગ્રંથ રચ્યો, તેની પૂર્ણાહુતિ થઇ તે દિવસને તમે

ईश्वरं, प्रकटकेवलमुत्तममानतः ॥३॥ त्रिदितवस्तु विवेचनतत्परा, जगति दृश्यत विज्ञपरंपरा। परमतानि ततो द्विकमानगं, प्रणिगदन्ति तदक्षसमाश्रित ॥४॥ निखिलवेदनचित्तजगत्त्रया जिनवरा जगुरात्मजमक्षगं । परनिमित्तमिहास्ति न किंचन, न हि वदेदिदमात्मानि निष्ठुरः ॥५॥ बोधो भविनामक्षसमुत्थो नो यावतीन्द्रियान, वेत्तु विबुधास्तेऽपरज्ञाः कायोत्थविदाश्रिताः। ज्ञानो ब्रह्मनः स्पर्शनयुक्तस्तन्माद्यधिदीश्वरो, ज्ञात्याकृतितो जगनिवेशो नो यावतु बहिर्गतः ॥६॥

જ્ઞાનપંચમી કહેા છેા, અને તે દિવસે ચતુર્વિધ સંઘે મહેાત્સવ કર્યો, માટે તેને જ્ઞાનપંચમી કહેા છેા, તેા પછી ભગવાન્ શ્રીગૌતમસ્વામીના જ્ઞાનનું પર્વ તમે શું રાખ્યું છે?" આ પ્રશ્નનેા તેમની પાસે કશેા જ જવાબ નથી.

દિગંબરેાને પ્રશ્નેા.

ગણધર ભગવાન્ શ્રીગૌતમસ્વામીના જ્ઞાનનું પર્વ તેઓ ઉજવતા નથી અને કેાઈ બે સાધારણ સાધુઓ, તેમના જ્ઞાનનું પર્વ પાળે છે!

બીજી વાત એ છે કે ગૌતમસ્વામીના જ્ઞાનનું પર્વ નથી રાખ્યું તેનું કારણ શું? અને કેાઈ બે સાધુઓએ ગ્રંથ પૂરેા કર્યો ત્યારથી જ પર્વનેા આરંભ કરી દીધેા તેનું કારણ શું?

આ સઘળા પ્રશ્નોના કાંઈ જવાબેા તેમની પાસે નથી

દિગંબરેાની વાત વિશ્વાસનીય નથી,

કેાર્ટમાં તમારે ચેાપડા રજુ કરવાના હેાય, તેા ચેાપડા અસલ હેાવા જોઈએ. તે બનાવટી અથવા બે દિવસના તાજા લખેલા હેાય, તેા તેના ઉપર કેાર્ટ વિશ્વાસ રાખતી નથી, કારણ કે તે લખાણ નવું છે. આ જ પ્રકારે દિગંબરેાની વાતેા પણ વિશ્વાસનીય નથી! શ્રીજિનેશ્વર મહારાજાઓ અને ગણધર ભગવાનેા, તેમના જ્ઞાનનું એમને ત્યાં કાંઇ લાગતું વળગતું નથી! તેમના જ્ઞાનના સ્મારકના સંભારણાનું તેમણે એક પર્વ પણ રાખ્યું નથી, પરંતુ ચાર દિવસ ઉપર થઇ ગએલા નવા સાધુઓના જ્ઞાનનું પર્વ તેમણે પકડી રાખ્યું છે. કેાર્ટની દૃષ્ટિએ દિગંબરેાના ચેાપડા નવા લખાએલા છે અને તેથી તે વિશ્વાસપાત્ર ઠરતા નથી. દિગંબરેાને ત્યાં આ રીતે ભગવાન શ્રીજિનેશ્વરેાનું કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. ગણધર મહારાજો સાથે કાંઇ સંબંધ નથી, પરંતુ પુષ્પદંત, ભૂતબલી સાથે એમનેા સંબંધ છે!

દિગંબરેાને કેાનું શાસન?

દિગંબરેાનું શાસન એ ભગવાન્ શ્રીજિનેશ્વરેાનું શાસન છે કે પુષ્પદંત ભૂતબલીનું શાસન છે? તેનેા વિચાર કરેા! વળી પુષ્પદંત, ભૂતબલીએ ગ્રંથ રચ્યેા અને તે પૂર્ણ થયેા, તે જ દિવસથી તેમણે પર્વ ઉજવવા માંડયું કે પર્વનેા મહેાત્સવ પાછળથી શરૂ કર્યો તે બીજો પ્રશ્ન છે.

દિગંબર શાખામાં ગ્રંથો જ ન હતા

પુષ્પદંત ભૂતબલીએ ગ્રંથ રચ્યો. એ દિગંબરોના જાણવામાં કેવી રીતે આવ્યું છે એનો પણ તેમની પાસે કાંઈ જવાબ નથી ! ગણધર મહારાજાઓએ આગમોની રચના કરી એ વાતો તો સર્વને સાધારણ રીતે જાણવામાં આવી હતી, કારણ કે ગણધરમહારાજાઓ જ્યારે દીક્ષા લે છે, ત્યારે સમવસરણ હોય છે, ઇન્દ્રો હોય છે, વાસક્ષેપ કરાય છે. પૂર્વો હોય છે; (जदा य गणहरा सव्वे पव्वजिता ताहे किर एगनिरोज्जाए एगारस अंगाणि चोद्दसहिं चोद्दस पुव्वाणि. एवं ता भगवता अत्थो कहितो, ताहे भगवंतो एगपासे सुत्त करेंति, तं अक्खरेहिं पदेहिं वंजणेहिं सम्मं, पच्छा सामी जस्स जत्तिओ गणो तस्स तत्तियं अणुजाणति, एत्तो तित्थं होहितित्ति । आव० चू० पृ० ३३७) આ સઘળાથી ભગવાન્ શ્રી ગણધરદેવોની પ્રતિભા અને કીર્તિ માલુમ પડે છે; પરંતુ પુષ્પદંતે ગ્રંથ તૈયાર કરી દીધો એની દિગંબર સમાજને ખબર કેવી રીતે પડી હશે તે શંકાનો ઉત્તર જોઇએ છે ! ખરી વાત એ છે કે દિગંબર શાખામાં ગ્રંથો જ ન હતા.

ગ્રંથ વિના શાસનનું સંચાલન શક્ય જ નથી, એટલે તેઓ અકળાઈ ઊઠ્યા હતા અને કોઈ પણ પ્રકારે ગ્રંથોત્પત્તિ ચાહતા હતા ! ત્યાં આ બે પુષ્પદંત, ભૂતબલી નીકળી આવ્યા, અને તેમણે ચોપડાં લખી આપ્યાં એટલે સંઘ ઉત્સવ કર્યો,

સંતાન વગરનાને છોકરાની જેમ દિગંબરોને બે બલીનો ગ્રંથ.

સાધારણ રીતે વ્યવહાર દૃષ્ટિએ પણ સંતાન વિનાના માબાપોને એકાએક છોકરો જન્મે છે, ત્યારે આનંદ આનંદ થઈ રહે છે અને સઘળે હર્ષનાં મંગળ ગીતો ગવાય છે, તેજ પ્રમાણે અહીં પણ બનેલું માલૂમ પડે છે. એક તો શાસ્ત્રો જ નહિ તેમાં આ બે સાધુઓએ શાસ્ત્રો બનાવી આપ્યાં, એટલે સમાજે તેના જ્ઞાનને વધાવી લીધું છે, અને તેનો ઉત્સવ પણ આદરી દીધો ! પરંતુ આ ધમાલમાં જિનેશ્વર ભગવાનો જે કાંઇ કહી ગએલા છે, તે બાજુએ રહી ગયું છે અને શાસ્ત્રોમાં નવું જ તુત દાખલ થઈ ગયું છે, તેનો વિચાર સરખો

કરવાની કોઇએ તસ્દી લીધી જ નથી ! આગમોના અસ્તિત્વ વિના સમાજમાં કેવી ગરબડ અને સ્ખલના થાય છે, તે સમજવાને માટે આ એક સારામાં સારો ઐતિહાસિક પ્રસંગ છે અને તે ઐતિહાસિક પ્રસંગ આજના કહેવાતા સુધારકોએ પણ આગમોની આવશ્યકતા સમજવા માટે ખ્યાલમાં લેવો જરૂરી છે.

દિગંબરોને પહેલાં શાસ્ત્રો હતાં કે નહિ ?

દિગંબર જૈનો જ્ઞાનપંચમીના ઉત્સવવેળાએ તે પુસ્તકનો વરઘોડો કાઢે છે. એ વસ્તુનો ખાસ વિચાર ન કરીએ તો પણ એવો પ્રશ્ન તો સ્વાભાવિક રીતે જ જન્મે છે કે સઘળા જ્ઞાનમાત્રની આરાધનાનો આ ઉત્સવ છે, તો પછી તે સઘળું મૂકીને પુષ્પદંત, ભૂતબલીએ રચેલા માત્ર એક જ પુસ્તકને સ્વીકારી લેવું અને એ એક જ શાસ્ત્રના રચનારાના માનમાં ઉત્સવ પણ યોજી દેવો એ શું વાસ્તવિક છે ?

કોઈ પણ સજ્જન એ વાત તો સ્વીકારવા તૈયાર જ નથી થવાનો કે સઘળા જ્ઞાનનો ઉત્સવ કરવાનું તજી દઈને તેમ જ ગણધર ભગવાન વગેરેના ચૌદ પૂર્વોનો મહોત્સવ તજી દઈને, અને બીજા આચાર્યોના ગ્રન્થોનો મહોત્સવ તજી દઈને અથવા તેમના ઉત્સવો ન કરીને બે સાધુઓનો જ કરવો ! વળી સઘળા જ્ઞાનને ઉઠાવીને એક જ શાસ્ત્રમાં બેસી જવું એ પણ વિચારવા જેવું છે. બીજો પ્રશ્ન એ છે કે પુષ્પદંત ભૂતબલી તો લગભગ વીરથી ૧૦મા સૈકામાં થયા હતા, ત્યારે શું તે પહેલાં દિગંબરોના શાસ્ત્રો હતાં કે નહિ ? આ સઘળા સવાલો એવા છે કે જેનો કોઈ જવાબ જ નથી ! !

વૈશાખ શુદ ૧૧ એ પણ જ્ઞાનની આરાધનાનો દિવસ છે, કારણ કે વૈશાખ શુદ ૧૦મે ભગવાનને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને અગ્યારસે તીર્થસ્થાપના થઈ છે. પરંતુ પાંચે જ્ઞાનની બહુમાનપૂર્વક આરાધના કરવાને માટે તો શાસ્ત્રોએ યોજેલો કાર્તિક શુદ પંચમીનો દિવસ એ જ વધારે યોગ્ય અને અનુકૂળ છે.

જ્ઞાનપંચમી માટે કાર્તિક માસ કેમ ?

હવે જ્ઞાનનો મહોત્સવ કરવા માટે કાર્તિક માસની જ પંચમીનો દિવસ કેમ વ્યાજબી માન્યો છે તેનો વિચાર કરો. આગળ વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો છે, તે માટે જ પંચમીનો

દિવસ પર્વ તરીકે રાખ્યો છે. આ વાત ઠીક છે. પરંતુ કાર્તિક શુદ પાંચમને બદલે માગશર, પોષ કિંવા મહા માસમાં આ પર્વ રાખવામાં આવ્યું હોત તો તેથી શું ગેરલાભ થાત ? અનુકૂળતાની દૃષ્ટિએ કાર્તિક માસ જેવો જ્ઞાનની આરાધનાને માટે બીજો કોઈ મહિનો નથી.

બીજો મહિનો ન હોવાનું કારણ ધ્યાનપૂર્વક સમજવા અને સાંભળવા જેવું છે !

જ્ઞાનની આરાધના માટે કાર્તિક માસ.

જ્ઞાનની આરાધના એટલે જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનો, એ ત્રણેની ભક્તિ તેને જ્ઞાનની આરાધના કહે છે. હવે પોષ કે વૈશાખ માસમાં તમે જ્ઞાનીને ક્યાં શોધવા જશો તેનો વિચાર કરો. સાધુઓની સ્થિરતા કાર્તિક માસ સુધી જ હોય છે. અને જ્ઞાનીઓની કાર્તિક માસમાં સ્થિરતા હોવાથી જ્ઞાની સાધુઓની આરાધના માટે કાર્તિક માસ સૌથી વધારે અનુકૂળ છે. ચાતુર્માસ પૂરો થયા પછી સાધુ-મહારાજાઓની સ્થિરતા હોતી નથી અને તેની આરાધના કરવાનું પણ દરેકને માટે અનુકૂળ થઈ પડતું નથી. કાર્તિક માસમાં સાધુઓની સ્થિરતા હોય છે. પ્રકૃતિનાં તોફાનો સમી ગએલાં હોય છે, એટલે જે ગામમાં જ્ઞાનીઓ હોય તે ગામના લોકોને તો આરાધના માટે યોગ્ય તક મળે જ છે. એટલું જ નહિ પણ જેમને જ્ઞાનની આરાધના કરવી જ છે, તેઓ પણ અનુકૂળ પડે તે સ્થળે જઈ જ્ઞાનની આરાધના કરી શકે છે. આ રીતે જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનું સાધન એ ત્રણેના આરાધન માટે કાર્તિક માસ; અને જ્ઞાન પાંચ હોવાથી પંચમી; એ જ દિવસ જ્ઞાનપંચમી થવાને માટે પૂરી રીતે લાયક છે.

જ્ઞાનની મહત્તા

જ્ઞાનની મહત્તા સર્વશ્રેષ્ઠ, સર્વોત્કૃષ્ટ અને સર્વોપરી હોવાથી જ જ્ઞાનની આ મહત્તા જૈન દર્શનમાં સ્વીકારવામાં આવી છે. તત્ત્વદર્શનમાં જ્ઞાન દીપક સમાન છે. બીજા અનેક તત્ત્વોમાં જ્ઞાન તત્ત્વ સુંદર છે અને પ્રકાશ સમાન ભળવાન છે. આ ભયંકર ભવ સંસારને તરવાને માટે જ્ઞાન એ અત્યંત ઉપયોગી નૌકા છે અને તેથી જ જ્ઞાનની મહત્તા વધારે છે. નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર, પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર, દાન, ક્રિયા બધી પ્રવૃત્તિઓ ક્ષાયિકતાને અર્પણ કરનારી છે, છતાં તે સઘળી

પ્રવૃત્તિઓનો છેવટે ત્યાગ કરવો જ પડે છે. એકલો જ્ઞાનગુણ જ એવો છે કે અંત સુધી તેનો ત્યાગ કરવો પડતો જ નથી, પરંતુ તે સાથેનું સાથે જ રહે છે. ભવનો જ્યાં અંત છે એવા સિદ્ધપણામાં પણ જ્ઞાનનો પ્રકાશ કાયમ રહે છે. સિદ્ધપણાને પ્રાપ્ત કરેલા આત્માઓ પણ જ્ઞાનનો ત્યાગ કરતા નથી, એથી સમજાય છે કે જ્ઞાન એ મોક્ષરૂપી મહાલયનો કીર્તિવંતો શણગાર છે.

વૈશેષિકો, નૈયાયિકો, બૌદ્ધો એ સઘળા મોક્ષ અને જ્ઞાન બંનેને માને છે. બીજા સંખ્યાબંધ આર્યતત્ત્વજ્ઞો કે જેઓ જૈન દર્શનને માનતા નથી, તેઓ પણ જ્ઞાન અને મોક્ષને સ્વીકારે છે, પરંતુ તેમના અને જૈનોના મોક્ષમાં ફેર એટલો જ છે કે તેમનું મોક્ષ સ્થાન એ પાંજરાપોળ જેવું છે. આત્મા ભવતાપથી ઘરડો થએલો, થાકેલો, કાંઈ ન જાણી શકે, ન સમજી શકે, એવી દશામાં અમુક સ્થાને પડી રહેતો હોય; તો પછી એ સ્થાનમાં અને ખોડાં ઢોરોની પાંજરાપોળમાં કાંઈ પણ તફાવત રહેવા પામતો જ નથી, મોક્ષમાં પણ ચેતના રહે છે, એવું તેઓ માનતા નથી.

જૈન શાસન તો સ્પષ્ટ કહે છે કે મોક્ષમાં પણ ચેતના અખંડ રીતે રહે છે. ખોડાં ઢોરો જ્યારે શક્તિહીન થાય છે, ત્યારે તેમને તેમના ધણીઓ પાંજરાપોળને હવાલે કરે છે. તેવી રીતે તેમનો માનેલો મોક્ષ જ્ઞાન રહિત આત્માઓનો સંઘ છે. જૈનો કહે છે તેમ મોક્ષમાં જ્ઞાનરહિત પણ રહેતો હોય તો તો આવા મોક્ષને મોક્ષ ન કહેતાં પાંજળપોળ કહીએ, તો તેમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ કરવા જેવું નથી. જૈનોના મોક્ષમાં અને જૈનેતરોના મોક્ષમાં જે મોટો તફાવત રહેલો છે તે અહીં જ રહેલો છે.

સર્વજ્ઞ ભગવાનોએ જ્ઞાન પામીને તે જ્ઞાન વડે સિદ્ધ ભગવાનોનાં દર્શન કર્યાં છે અને તેમણે જગતને સિદ્ધ ભગવાનોની માહિતી આપી છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનો જણાવે છે કે એ સિદ્ધો સદા, સર્વદા જ્ઞાનગુણ દ્વારા પ્રકાશતા હોય છે અને જ્ઞાનગુણ વડે જ તેઓ જે કાંઇ થયું છે, થાય છે અને થશે તે સઘળાને જાણે છે. આ રીતે મોક્ષને સ્થાને પણ જ્યારે બીજા ગુણો છૂટી જાય છે, ત્યારે જ્ઞાનગુણ એ એક જ

ગુણ એવો છે કે જે અનંતકાળ સુધી કાયમ છે. આત્મા જેમ અનાદિ છે, તેમ જ્ઞાન ગુણ પણ અનાદિ છે અને તે જ્ઞાન અનંતકાળ સુધી રહે છે. (ભવ૦ ભા૦ ગા૦૬૦૨ થી ૬૦૭)

આ ધાર્મિક જ્ઞાનનો અને આજના પૈશાચિક જ્ઞાનનો કોઇએ સંબંધ જોડવાનો નથી. જે જ્ઞાન સંસારના બંધનોને વધારે છે, સંસારના પાપતાપને વિસ્તારે છે, દુર્ગતિને માર્ગે આત્માને ધકેલીને તેને પુદ્ગલોના શૃંગો પર પણ બિરાજતો કરે તેવા જ્ઞાનને જૈન શાસન જ્ઞાન કહેતું જ નથી. એ જ્ઞાન તો મહાભયંકર અજ્ઞાન છે. જે જ્ઞાન મોક્ષ અપાવે તે જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાનની, આવા જ્ઞાનથી યુક્ત એવા જ્ઞાનીની અને એ જ્ઞાનનાં સાધનોની જે કોઈ સમજપૂર્વક ભક્તિ કરે છે, તે ભવ્યાત્મા આ ભયંકર સંસારને તરી જઈને ઉત્તમ આનંદને આપનારો એવો મોક્ષ મેળવી શકે છે. (इय भावणाहिं सम्मं णाणी जिणवयणबद्धम-इरहवो । जरमोच्च पवगवहिओ सनूरुजाल दहइ कम्मं ॥ भव० भा० गा० ६०१)

ભાદરવા શુદ ૫ નું પર્વતિથિપણું.

એ નહિ પર્વે પંચમીનો ખુલાસો.

કેટલાક ભદ્રિક લોકો આચાર્ય ભગવાન યુગપ્રધાન શ્રી કાલિકા-સૂરિજીએ, ભાદરવા શુદ ૫ ની સંવત્સરી થતી હતી, તે પલટાવીને ભાદરવા શુદ ૪ ને દિવસે સંવત્સરી પ્રવર્તાવી. એ વાતને સંવત્સરીના પરિવર્તનમાં નહિ લેતાં ભાદરવા શુદ ૫નું પર્વતિથિપણું કેટલાકો ઉડાવી દે છે, અને તેમાં 'એ પર્વે નહિ પંચમી, સર્વસમાણી ચોથ' એ પંડિત શ્રીવીરવિજયજીએ ચૈત્યવંદનમાં કહેલું વચન આગળ કરે છે. પણ તે ધારણા શાસ્ત્રને અનુસરનારી નથી. માત્ર સ્વચ્છંદ કલ્પના છે.

પૂર્ણિમાના પ્રશ્નથી પંચમીની ઘટના.

જેમ પુનમની ચોમાસી પલટાવીને ચૌદશની કરી અને તે પુનમોને અટ્ઠાઈમાં ન ગણી, છતાં તે પુનમોનું પર્વપણું તો શાસ્ત્રકારે માનેલું છે—चतुर्मासाष्टाह्निका चतुर्दशी यावत्पूर्णिमां यावद्वा गणनियेति ? प्रश्नोत्तरं-चतुर्मासाष्टाह्निका साम्प्रत चतुर्दशी यावद्गणनीया, पूर्णिमा तु पञ्चैतिथित्वेनाराध्या एवेति ॥२६९॥ सेन प्रश्न उ.३. આ ઉપરથી ચોમાસીની બધી પુનમો ચોમાસી તરીકે પલટીને ચૌદશે ચોમાસી થઈ, અને તેથી ગ્રંથકાર હાલ એવો શબ્દ વાપરે છે. પરંતુ તે સાથે પુનમને પર્વતિથિ તરીકે માનવાનું તો કાયમ રાખે છે. તેવી રીતે ભાદરવા શુદ્ધ પંચમી પણ શાસ્ત્રકારોએ પર્વતિથિ તરીકે કાયમ રાખી છે.

અટ્ઠમના પ્રશ્નથી પંચમીનું પર્વપણું.

હીરપ્રશ્ન પ્રકાશ ૪માં નીચે પ્રમાણે લખે છે— येन शुक्लपञ्चम्युच्चरिता भवति स यदि पर्युषणायां द्वितीयातोऽष्टमं करोति तदैकान्तेन पञ्चम्यामेकाशनकं करोति उत यथारुच्या ? इति प्रश्नोऽत्रोत्तरम्-येन शुक्लपञ्चम्युच्चरिता भवति तेन मुख्यवृत्त्या तृतीयातोऽष्टमः कार्यः। अथ कदाचितीदृशः करोति तदा पञ्चम्यामेकाशनकरणप्रतिबन्धः नास्ति, करोति तदा भव्यमिति ॥१४॥ એટલે પંચમીની આરાધના કરવાવાળાઓએ મુખ્યત્વે ત્રીજથી અટ્ઠમ કરવો જોઈએ એમ કહી પાંચમનું અજવાળીપાંચમ તરીકે પર્વતિથિપણું જણાવે છે.

હીરસૂરિના છટ્ઠતપના વચનથી પંચમીનું પર્વપણું.

તેવી જ રીતે હીરપ્રશ્ન પ્રશ્ન ૭માં पर्युषणोपवासः पञ्चमीमध्ये गण्यते न वा ? इति प्रश्नोऽत्रोत्तरम् पर्युषणोपवासः षष्ठकरणसामर्थ्याभावे पञ्चमीमध्ये गण्यते, नान्यथेति ॥७॥, અને षष्ठकरणमशक्त्यभावे पञ्चम्युपवासः पञ्चम्यां विधीयतेऽथवा पर्युषणाचतुर्थ्यामिति प्रश्नोऽत्रोत्तरं पर्युषणायामुपवासे कृतेऽपि शुध्यति, श्रीहीरविजयसूरिप्रसादितप्रश्नसमुच्चयेऽपि तथैवोक्तत्वादिति ॥८॥ સેનપ્રશ્ન ઉ૦ ૨માં છટ્ઠ કરવાની શક્તિ ન હોય તેને જ પંચમી (ભાદરવા શુદ્ધ ૫)નો ઉપવાસ સંવચ્છરીના ચોથના ઉપવાસની અંદર ગણી લેવાનું જણાવે છે.

સંવચ્છરીના પલટાથી પંચમીનું પર્વપણું ન જાય.

આ બધા ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે ભાદરવા શુદ પાંચમની સંવચ્છરી પલટ્યા છતાં પણ તેનું પર્વતિથિપણું પલટ્યું નથી. અને ભાદરવા શુદ પાંચમનું પર્વતિથિપણું સાબિત રહેલું હોવાથી જ શ્રીતત્ત્વતરંગિણી પૃ. ૫ ક્વિચ-પર્યુષણાચતુર્થ્યાઃ ક્ષયે પઞ્ચમીસ્વીકારપ્રસઙ્ગેન ત્વં વ્યાકુલો ભવિષ્યસીત્યપિ જ્ઞેયમ્ । એ વાક્ય કહીને ઉપાધ્યાયજી શ્રીધર્મસાગરજી-મહારાજ પર્યુષણાની ચોથના ક્ષય બરતરોને ભાદરવા શુદ પાંચમનું પર્વતિથિપણું ગણીને સંવચ્છરી કરવાનો પ્રસંગ જણાવે છે.

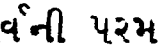
ઉપર જણાવેલા મુદ્દા પામીને શાસ્ત્ર અને પરંપરાને માનનારા મનુષ્યો તો ભાદરવા શુદ પંચમીનું પર્વતિથિપણું તો માન્યા સિવાય રહેશે જ નહિ. તેથી તેનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ માનવા તૈયાર થશે નહીં.

જ્ઞાનપંચમી દેશના

પંડિત વીરવિજયજીનું વચન.

પંડિત શ્રીવીરવિજયજી મહારાજશ્રીએ તો શ્રી કલ્પસૂત્રવાચન-શ્રવણ અંગે જ પાંચમનો સમાવેશ ચતુર્થીમાં જણાવેલો છે. તેથી પહેલાં લખે છે કે "પંચમી દિને વાંચે સુણે, હોય વિરોધી નિયમા." એ પંડિત વીર વિજયજીનાં બન્ને વચનો ચોથની સંવચ્છરીના પ્રતિપાદનનાં અને પંચમીએ કલ્પ નહિ વાંચવાનાં છે, તેથી વીર વિજયજીના નામે ભાદરવા સુદ પંચમીનું પર્વ તિથિપણું ઉડાવ્યું તે અજ્ઞાનતા અને મહાપુરુષોના વચનની અવજ્ઞા કરનારું છે.

જ્ઞાનપંચમીપર્વની પરમ ઉપયોગીતા

શાસનનો શણગાર સૌભાગ્યપંચમી

જ્ઞાનનો અદ્વિતીયપ્રભાવ.

જગતમાત્રના જીવો સ્વાભાવિક રીતે સુખની ઇચ્છા કરે છે એ હકીકત સર્વ જનને અનુભવસિદ્ધ છે, પણ તે સુખની સિદ્ધિનો ઉપાય બીજો કોઇજ નહિ પણ જ્ઞાન.

એકેંદ્રિયથી માંડીને પંચેંદ્રિય સુધીના અને ચારે ગતિના જીવો વાસ્તવિક રીતે ડરતા હોય તો બીજા કશાથી નહિ પણ માત્ર દુઃખનો

પ્રાપ્તિથી અને તે દુઃખસમાગમથી સદાને માટે દૂર રહેવાનો રસ્તો માત્ર એકજ કે જ્ઞાન.

આ જીવ અનાદિકાલથી ભવચક્રમાં ભમ્યા કરે છે એવું જો કોઇ બીજાંકુર ન્યાયની માફક જન્મમરણની પરંપરાથી સમજાવી શકે તો તે માત્ર જ્ઞાન.

અનાદિકાલથી આત્મ જ્ઞાનની જઘન્યતમ હદમાં સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયપણે પડી રહ્યો, અને ભવિતવ્યતાના યોગે અને કોઇક પુણ્યસંયોગે જ્ઞાનનાં સાધનો ચઢિયાતાં મળ્યાં અને વર્તમાનમાં પુણ્યદ્વારાએ મળતાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનસાધનો પ્રાપ્ત થયાં છે તો હવે આત્માના સ્વાભાવિક સુખોને પ્રાપ્ત કરવાનો અપૂર્વ અવસર છે એવું જો આત્માને કોઈ સમજાવી શકે તો તે માત્ર જ્ઞાન.

અનાદિકાલથી આ આત્મા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાયના કર્મવિકારના થયેલા રોગોઓ ઘેરાએલો છે, અને તે રોગોને દૂર કરી આત્માના સ્વાભાવિક સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર રૂપી ગુણોને પ્રગટ કરી ખીલવવાની જરૂર છે એવું સમજાવનાર એ જ્ઞાન.

આશ્રવ અને સંવર, બંધ અને નિર્જરા, એઓનું અનુક્રમે છોડવાલાયક અને આદરવાલાયકપણું જણાવનાર હોય તો તે માત્ર જ્ઞાન.

અનાદિકાલથી કાયિક, વાચિક ને માનસિક કોઈપણ જાતના પુદ્ગલના બંધનમાં જ આ આત્મા સપડાએલો છે એમ જણાવનાર તે જ્ઞાન જ.

જન્મ, જરા, મરણ; રોગ, શોક; આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ; સંયોગ અને વિયોગના વમળોમાં અનંત વ્યથા આ આત્મા અનુભવી રહ્યો છે એમ સમજાવનાર જો કોઇ પણ હોય તો તે જ્ઞાન જ.

જડ અને ચેતનનો વિભાગ સમજાવી આ આત્મા જડદ્વારાએ સાહેબી માને છે એવું સમજાવી આત્માને સ્વસ્વરૂપમાં લાવી સ્થિર કરનાર જો કોઇપણ હોય તો તે જ્ઞાન જ.

આત્માના એકએક પ્રદેશો ઉપર કર્મરાજાએ જ્ઞાનાવરણીય આદિ-કપણે પરિણમાવેલા અનંત પુદ્ગલોની ચોકી રાખી આત્માનો વિકાસ અટકાવ્યો છે એવું સમજાવનાર કોઇપણ હોય તો તે જ્ઞાન.

આત્માને જ્યાં સુધી કૈવલ્ય પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી મળેલું જ્ઞાન એ ચક્રવર્ત્તીની ઋદ્ધિની આગળ એક બદામના હિસાબ કરતાં પણ ઓછું છે એવું સમજાવનાર પણ જ્ઞાન જ છે.

શુદ્ધ અને અશુદ્ધ દેવ, ગુરુ તથા ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવી રાગી દ્વેષી દેવોના સારંભ, સપરિગ્રહી ગુરુનો અને આત્માને દુર્ગતિથી, આરંભ-પરિગ્રહમય હોવાને લીધે નહિ બચાવનાર એવા ધર્મનો ત્યાગ કરાવી સર્વજ્ઞ વીતરાગ એવા દેવ, નિરારંભ, નિષ્પરિગ્રહ ગુરુ અને દુર્ગતિથી બચાવી મોક્ષ સુધીની સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરાવનાર જો કોઇ હોય તો તે જ્ઞાન જ.

ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર અનેક ભવોમાં ઉત્તમ વાસનાએ વાસિત થએલા છતાં તીર્થંકરનામગોત્ર પાછલા ત્રીજા ભવે જે બાંધે છે તેમાં પ્રયોજન ભવ્યોને દેવાલાયક હોય તો તે જ્ઞાન.

શાસનસામ્રાજ્યમાં શ્રુતજ્ઞાનનું અદ્વિતીય સ્થાન

સર્વજ્ઞ કેવલી મહારાજ કરતાં પણ છદ્મસ્થ એવા ગણધર મહારાજાઓને જે અગ્રપદ મળે છે તેનું કારણ શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ.

પાંચે જ્ઞાનોમાં પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાવાળું કોઈ પણ જો જ્ઞાન હોય તો તે માત્ર શ્રુતજ્ઞાન જ છે.

કેવળજ્ઞાન કરતાં પણ કોઈ મહર્ધિકપદને પામી શકવાને લાયક હોય તે માત્ર શ્રુતજ્ઞાન જ છે.

બીજાના ઉપદેશથી જો કોઇપણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી હોય તો તે માત્ર શ્રુતજ્ઞાન જ છે.

તીર્થંકર મહારાજા અને ઇંદ્રાદિ દેવો પણ જો કોઇની ઉપર સુગંધી ચૂર્ણની મુષ્ટિ નાખતા હોય તો તે પ્રભાવ માત્ર શ્રુતજ્ઞાનનો જ છે.

લિખિત આગમોની આરાધના જો કે ભગવાન દેવર્ધિગણિક્ષમાશ્રમણજીએ પુરાવા તરીકે લખાએલાં પુસ્તકને જ ગણવા માટે સિદ્ધાંત પુસ્તકારૂઢ કર્યાં ત્યારથી થએલી હોય, પણ શબ્દદ્વારાએ થતા વાચ્યપદાર્થોના જ્ઞાનરૂપી શ્રુતજ્ઞાન તો સર્વદા આરાધ્ય જ છે.

પ્રતિદિન કરાતા આવશ્યકમાં જો કોઇપણ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ શ્રુતસ્તવદ્વારાએ કરાતી હોય તો તે માત્ર શ્રુતજ્ઞાન જ છે.

ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરોની નમનીયતામાં કારણ હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન.

જાતિ, જરા, મરણ, રોગ, શોકને નાશ કરનાર કોઇપણ જ્ઞાન હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન.

મોક્ષની નીસરણી તરીકે પ્રાપ્ત થએલા મનુષ્યભવને સફળ કરાવી અવ્યાબાધ, અનંત, શાશ્વત સુખને આપનાર એ શ્રુતજ્ઞાન.

કેવલજ્ઞાનરૂપી આત્માના સ્વાભાવિક જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ અને તેની શુદ્ધિને કરાવનાર જો કોઇપણ જ્ઞાન હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન.

શાસનની સર્વદા પ્રવૃત્તિરૂપી સૌધનો કોઇપણ સ્તંભ હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન.

ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા અને અનુયોગની વિધિઓ જેને માટે પ્રવર્તે છે તે શ્રુતજ્ઞાન.

પ્રમાદનો પરિહાર કરીને ચારિત્રરૂપી ચિંતામણિની આરાધના માટે ઉત્સાહિત કરનાર એ શ્રુતજ્ઞાન.

મોક્ષના અવ્યાબાધ સુખોને પ્રાપ્ત કરાવનાર ચારિત્રની કોઇપણ જડ હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાન.

આવા શ્રુતજ્ઞાનને આરાધન કરવાનો ત્રિલોકનાથે નિયમિત કરેલો દિવસ તે જ શ્રુતપંચમી; જ્ઞાનપંચમી કે સૌભાગ્યપંચમી.

કાર્તિક ચાતુર્માસી વ્યાખ્યાન.

સં. ૧૯૯૧ કારતક શુદિ ૧૪, મંગળવાર, મેસાણા.

ધર્મઘોષસૂરિની ક્ષમા અને પરોપકારિતા.

चतुर्धा तदयं धर्मो, निःसीमफलसाधनं ।
साधनीयः सावधानैर्भवभ्रमणभीरुभिः ॥२०॥ त्रि. श. प. ९ ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજા કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ ભવ્યપ્રાણીઓના ઉપકારને માટે ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર નામનો ગ્રંથ રચતાં થકાં ભગવાન ઋષભદેવજીનો પ્રથમ ભવ બતાવતાં ફરમાવે છે કે, ધનાસાર્થવાહ જે વખતે ચોમાસામાં જંગલ વિષે પડાવ

કરીને રહ્યા છે, સાર્થ બધો તેવી રીતે જંગલમાં પડાવ કરીને રહેલો છે, કારણ ? ચોમાસું આવી ગયું છે. તેમના સાર્થમાં આચાર્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી આવેલા છે. ધનાસાર્થવાહ પોતે કંઇ પણ મુસાફરીમાં આચાર્યની સંભાળ લઈ શકયા નથી. પોતાને અન્યોક્તિથી માલુમ પડયું કે મેં ફરજ અંગીકાર કરેલી તે બજાવી નથી, તે પોતાની ભૂલની ક્ષમા યાચવા માટે ધનાસાર્થવાહ શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી પાસે આવે છે.

આ વખતે શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજીની ઉદારતા તરફ અને ધનાસાર્થવાહની શુદ્ધદૃષ્ટ અને નિખાલસતા તરફ વિચાર કરીએ. જેણે જંગલમાં પણ ખબર લેવાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી નહિ, તે મનુષ્ય ઉપર પરમાર્થ દૃષ્ટિ જો ન હોય, એટલે શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજીની સ્થિતિ એ હોય કે એ ભક્તિ કરે તો એના આત્મા માટે, મારો આત્મા તો ભક્તિ કરી તરે તેમાં આલંબન માત્ર હતો, ભક્તિ ન કરી તો તે હાર્યો. આચાર્યની આવી દૃષ્ટિ ન હોય તો મારી ભક્તિ ન કરી. કબૂલાત છતાં ભરોસે આણી જંગલમાં રઝળતો મેલ્યો. આ વિચારો શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજીને આવ્યા હોત તો શું થાત ?

પહેલાં તો ધનાસાર્થવાહને ધુતકારવા સિવાય બીજું કરત નહિ, એમ જ કહે કે 'ચાલ ! ચાલ ! શું જોઇને મોં બતાવે છે ?' તો તેથી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કયાંથી થાત ? ધુતકારત તો ધનાસાર્થવાહ ધર્મ પામી જાત ? આચાર્યની ક્ષમાએ આપણને તીર્થંકર સોંપ્યા. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિની ક્ષમા એને અંગે કંઇ બન્યું જ નથી, તેમ ગણી ક્ષમા માગવા આવેલ ધનાસાર્થવાહને બિલકુલ ઠપકો ન આપતાં કેવળ ધર્મોપદેશ જ આપે છે, ને કહે છે કે 'દુર્ગતિથી બચવું હોય ને સદ્ગતિએ જવું હોય તો તે જીવે ધર્મ કરવાની જરૂર છે,' આવા કપરા પ્રસંગે આ વાકય શી રીતે નીકળ્યું હશે ? આપણા આત્માને એ રીતે બન્યું હોય તો શું થાય ? આપણે બીજા ગામોમાં શ્રાવકોનાં ઘર હોય તો પણ ઓછું આવી જાય, પણ આ સાર્થ કંઇકાદિ ખાઈ પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. એવામાં આખો ગચ્છ જંગલમાં કેવી સ્થિતિએ રહેતો હશે ?

ભિક્ષાવૃત્તિ સમયે સાધુનો આશય.

આ ઉપરથી શાસ્ત્રકારો જે કહે કે-સાધુ ભિક્ષાવૃત્તિ કરે, ત્યાં 'ગૃહિદેહોપકારાય' દેહઉપકાર પણ પછી, ગૃહસ્થ ઉપકાર પ્રથમ. શ્રી

ધર્મઘોષસૂરિજી સરખાને ગૃહિઉપકાર એ જ ધ્યેય હતું, જ્યાં ઉપકારનો વખત આવ્યો ત્યાં દેહઉપકારની વાત જ ન હતી. ગૃહસ્થને ઉપકાર થાય તેથી ધર્મોપદેશ થઇ શકયો, નહિતર આ વખતે તડાતડી થાય. ઉપાલંભના સ્થાનમાં ધર્મોપદેશ શી રીતે ? આખા આત્માનું પ્રતિબિંબ ઉતારનાર આંખ છે, આત્માનું પ્રતિબિંબ વર્તમાનકાળ પૂરતું પ્રતિબિંબ ઉતારે, પણ વચન ત્રણે કાળનું પ્રતિબિંબ ઉતારે. એ જગ્યાએ ધનાસાર્થવાહ આગળ શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી ધર્મોપદેશ સિવાય બીજી કોઇ વાત નથી કરતા. આચાર્યમહારાજ એ સ્થિતિના હતા, તો જ ધનાસાર્થવાહ પ્રતિબોધ પામ્યા, અને તીર્થંકર તરીકે આપણને સાંપડયા.

ધનાસાર્થવાહનો પશ્ચાત્તાપ.

હવે ધનાસાર્થવાહને પણ આજકાલની માફક દુનિયાની ખોટી શરમ ન હતી. મારો પગ ભારે થઈ ગયો. જે જગ્યાએ ન જવાયું તેમાં નુકશાન થયું, તો પગ ભારે તેમાં સવાલ શો ? ગુનો કરી, પાપ કરી, દૂર રહી પાપ પોષીએ છીએ. હવે એ પાપ છોડવું નહિ અને એ ગુનાને બંધ કરવો નથી. ત્યાં શરમ આવે છે, પણ શાની ? થએલું ખોટું માનતો હોય તો થએલાને ખાડામાં નાખી આલોવ ! પણ દેખીએ છીએ કે તે બનતું નથી. તે શરમ રખડાવનારી છે; તેવી શરમ ધનાજીએ ન રાખી, નહીંતર 'શું મોં લઇ જઉં,' તેમ વિચાર આવત. ગુનેગારે ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ગુનાના બદલામાં જે થયું હોય તે થાય, ગુનો લઈ હાજર થવું જોઈએ. આ દૃષ્ટિ હોવાથી ધનાસાર્થવાહ આચાર્ય પાસે આવી શકયા ને તીર્થંકર પદવીને લાયક થયા.

ગુનો ન થવા દેવો તે પ્રથમ કર્તવ્ય. છતાં ગુનો થવાથી મુરબ્બીથી દૂર રહેવું તે સજ્જનનું કામ નથી, તેથી ધનાજીને સ્મરણ થયું. કાલનિવેદકે સૂર્ય ઉદય થવા વખતે અન્યોક્તિથી કહ્યું કે 'સૂર્ય પોતાના આશ્રિતોને સંભાળતો ન હતો. સજીવન થઈ પાછો સંભાળી લે છે.' આ વાત સૂર્યવિકાસી કમલને જે સૂર્ય વિકસ્વર કરે છે તે સૂર્યને અંગે જણાવ્યું. તે વાત ધનાજીએ પોતા ઉપર લઈ લીધી. મારે પણ આશ્રિતોને સંભાળી લેવા જોઈએ. ઓહો ! શ્રીધર્મઘોષસૂરિજીને આશ્રય આપી તેમને મેં સંભાળ્યા નથી.

ભવિતવ્યતા પાધરી હોય ત્યારે અન્ય માટે કહેલું વચન આત્માને લાભદાયી થાય છે. કાલનિવેદક આ વાત લક્ષ્યમાં લઈ બોલ્યો જ નથી. તેમ શ્લોકમાં ગચ્છના આચાર્યના આશ્રયની વાત નથી. આનું નામ ભવિતવ્યતા. સૂર્યને આશ્રીને કહેલો શ્લોક આત્માને સીધો પડ્યો. કાલનિવેદક સ્વાભાવિક બોલતો હતો, સાર્થવાહ સાંભળતો હતો, પણ ભવિતવ્યતા અનુકૂળ હોવાથી સીધો અર્થ કર્યો. આ વિચાર કોણે ઉપસ્થિત કર્યો ? ભવિતવ્યતાએ. જ્યાં વચન સાંભળ્યું ત્યાં સ્મરણ થયું. ત્યાં ખોટી લજ્જાએ લપટાયો નહિ. ઠપકો દેશે એમ ધારતી ન રાખી. ભૂલ કરવા તૈયાર રહેવું ને સાંભળવા તૈયાર ન રહેવું તે કેમ બને ?

ઉત્તમનું વચન પ્રાણાન્તે ન ફરે.

ઉત્તમ પુરુષનું વાકય પ્રાણાન્તે પણ ન ફરે. ખબર બોજ લેવા માટે મારા પ્રાણ જાય તોપણ ગચ્છની ખબર લેવાની હતી, તેમાં હું ચૂકયો. 'જીવન અમૂક વર્ષોનું પણ વચનજીવન યા વચ્ચંદ્ર દીવાકરૌ.' હરિશ્ચંદ્ર કયારે થયા ? મહાવીરપ્રભુ કયારે થયા ? બ ને શાથી જીવતા છે ? વચન દ્વારાએ. એમાં પલટો થાય તો સોની બચી ને હજારોનો ગઇ. શરીર માટે જૂઠું બોલીએ તો ૧૦૦ની જિંદગી બચાવી, જેનું વચનજીવન ગયું તેની શાશ્વતીજિંદગી ગઇ. બેવચની એટલે ખલાસ ! સજ્જન પુરુષોએ આળસમાં-પ્રમાદમાં સાવચેતીની વાત દૂર રહી, 'ઉપયોગ ન હતો', 'ખ્યાલ ન હતો', તે સજ્જન ખાતું નહિ.

સાંબ પ્રદ્યુમ્નકુમાર વખતે જ્યારે સાગરચંદ્રે પાછળથી આવી આંખ મીંચી, નાની ઉમ્મર છે. કારણ ? બીજાની આંખ મીંચવાની નાની ઉમ્મર હોય, સાગરચંદ્ર કમલામેલાને અંગે વિચાર કરી રહ્યો છે. વિચાર ધૂનમાં જાણ્યું: કમલામેલા છે. શાંબથી બોલાયું કે 'કમલા-મેલો !' કમલામેલા નહિ પણ કમલામેલો કહ્યું, જો બોલ્યા હો તો કમલામેલાને મેળવી આપો. વાસુદેવની વિરુદ્ધ થઇ કમલામેલા એની સાથે પરણાવી દેવી પડી. શાંબ સાથે વાસુદેવ તેની જાનમાં ગયા છે. એ જાનમાંથી કમલા મેલાને ઉપાડી સાગરચંદ્ર સાથે પરણાવી દેવી પડી છે. વચન ખાતર છોકરમતમાં કહેવાયું છે. તેની અંદર વાસુદેવની

સામા પડી લશ્કરને હઠાવવું પડયું. કૃષ્ણ સામે લડવા આવવું પડયું, ત્યારે બાણની સાથે લખી મોકલ્યું કે પ્રદ્યુમ્ન તમને નમસ્કાર કરે છે.

જે અક્ષરો કહ્યા તે પત્થરમાં ટાંકણાએ કોર્યા જાણવા. તે થૂંકે પાણીએ, ઘીએ કે તેલે કે માટીએ પણ તે અક્ષરો ભૂંસાતા નથી. સજ્જન પુરુષ આળસ-પ્રમાદમાં પણ બોલે તે અક્ષર ન પલટે. તે તે જગ્યાએ હું કબૂલાત કરી આવ્યો કે 'અમારી સાથે આપ પધારો, આપની બધી ખબર-સંભાળ લઈશ,' પણ ખબર ન લેવાઈ, પોતાની બાબી દેખાઈ, પણ તેનું ફળ તેથી દૂર રહેવામાં નહિ, દૂર રહે તો બમણા ગુનામાં ગયા, એ સ્થિતિ હતી. એનું ઓસડ પણ ત્યાં છે. વચનથી ચૂકયો છું, ગુનો થયો, તે રોગનું ઓસડ તે મહાત્મા પાસે જ છે. ગુમડું થયું પછી લેપ લગાડવો તે ડાહ્યાની ફરજ છે. આટલી ઉત્તમતા હતી, આટલું ધૈર્ય હતું, ત્યારે જ ધનાજી શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી પાસે જઈ શકયા.

ચન્દન સરખા સૂરિ.

હવે ધનાસાર્થવાહ સૂરિ પાસે આવ્યા, ચંદનનું વૃક્ષ પોષ્યાથી સુગંધ; છેદ્યા, કાપ્યા, બાળ્યા, ઘસ્યા પણ સુગંધ દે, તેનું નામ ચંદન. કોઈ દિવસ તેમાંથી દુર્ગંધ ન નીકળે, તેમ શ્રીધર્મઘોષસૂરિજીના ચંદન સમાન સ્વભાવને અંગે આપત્તિમાં, સંપત્તિમાં સૂર્ય ઉદયમાં ને સૂર્ય આથમતાં બન્ને વખત લાલ હોય, મહાપુરુષો પણ તેવી જ રીતે ઉદયમાં એટલે ચઢતીમાં ને અસ્તમાં એટલે આપત્તિમાં—પડતીમાં એક રૂપે જ હોય છે. તેમ શ્રીધર્મઘોષસૂરિજી પાસે ફાયદો કરનાર આવે, કે નુકસાન કરનાર આવે, છતાં એક રૂપપણું.

સાધુ પાસે ધર્મ સિવાય બીજું ન હોય.

સાધુના બીસ્સામાં એ સિવાય બીજું છે જ નહિ. પોતાની પાસે જે હોય તે આપે. ઝવેરી પાસે જઈ કારેલાં માગો તો ન મળે. આપવા ધારે તો પણ ન મળે. તેમ સાધુ પાસે બાસડાં માગ્યાં પણ ન મળે. હોય જ નહિ. એમની પાસે ધર્મ ભરેલો છે. પહેલાંના કાળમાં વસ્તુ સાટે વસ્તુ લેવાતી. જેને ઘેર ગામડામાં ૫૦૦ મણ બાજરી કોઠારમાં નાખી હોય, તેને બોરાં, શાઠ, ગોળ કે કોઈ વસ્તુ લેની હોય તો બાજરી પેટે ખરીદ કરતા

હતા, તેમ ધર્મઘોષ સૂરિજીએ એક જ ધર્મનો ડોઠાર ભર્યો છે. ઉપકારી અપકારી કે અનુભય આવે તો પણ ધર્મ જ આપવાનો. તેમ અહીં ધર્મ સિવાય બીજું ભરેલું જ નથી. તેથી વિશ્વાસઘાત કરનારા કહો, કે ગચ્છને જંગલમાં સંડોવનાર કહો, એવાની આગળ પોતાનો ગંઠેવાડો છોડતાં ધર્મ જ નીકળે.

ઝવેરીના ગંઠેવાલામાં ફટકીયું મોતી ન હોય. જો તેવું નીકળે તો સજા પાત્ર થાય. કલ્પચર મોતી રાખે તો પણ સજાપાત્ર, તો ધર્મના ધોરી થઇ બીજો માલ રાખે તો શું ન થાય ? ધર્મના ધોરીના ગંઠેવાલામાં કલ્પચર કે ફટકીયું મોતી રાખવું પાલવે નહિ. શ્રુતકેવલીની સ્થિતિવાળા શ્રુતકેવલી સરખી દેશના આપે છે. આવા મહાપુરુષના ગંઠેવાલામાં જીવન (મોતીની ઉત્તમ જાતિ) કે ગોલવા જ હોય, તેમ અહીં એક અપેક્ષાએ ગુનેગાર ધનાસાર્થવાહ સરખો આવ્યો છે તોપણ ત્યાં અમૃત-વાણીનો વરસાદ થયો.

તીર્થંકરની સભાનું આંતરૂં

તીર્થંકરની સભાનું આંતરૂં વધારે. અમારા તમારા વચ્ચે તણખલાભર આંતરૂં. તીર્થંકરપ્રભુની સભામાં ચોથા ગુણઠાણાવાળા ને તેરમા ગુણઠાણાવાલા શ્રોતા હોય, ચોથા ગુણઠાણાવાળાના અવગુણ પર તેરમાવાળો વિચાર કરે તો છેડો કયાં આવે ? તે જગ્યાએ ઉપકારની દશા.

મહાશતક શ્રાવક પોતાની બાયડી ઉલ્લંઠ થઇ છે, મર્યાદા બહાર ગઈ છે. ધર્મનો લોપ કરવા તૈયાર થઈ, તે તે વખતે મહાશતક શ્રાવક ખોટી નહિ, પણ વાસ્તવિક હકીકત કહે છે કે 'તું અળસીયાના રોગથી મરીને નરકે જવાની છે'. બાયડી રાજનિષેધ છતાં વાછરડા અને અને ગોહત્યા કરી માંસ ખાનારી છે, દારૂ પણ પીનારી છે. જે પૌષધ ભંગાવવા આવે છે. તેને હકીકત સાચી કકીકત કહી, 'નાહક ઉન્માદ ન કર! અળસક વ્યાધિથી સાતમે દહાડે મરી નરકે જઇશ !'

આણે તે સાચી હકીકત કહી છે. તેમાં મહાવીર ભગવાને શ્રી ગૌતમસ્વામીજીને મોકલી આલોયણ-નિંદન-ગર્હણ કરાવ્યું એવી પાપિણી પોતાની બાયડી છે તેમાં પણ મર્મનું વચન નહિ. ભવિષ્યમાં આમ

થવાનું છે, એટલા પૂરતું વચન; છતાં ગૌતમને મોકલી ભગવાન આલોચનાદિક કરાવે છે.

આ સ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો આચાર્યની ખલેચીમાં બીજું ભરેલું જ નથી. શ્રાવકની ધર્મપૌષધની આવી ખલેચી હોય તો મહાવ્રતધારી, ગચ્છાધીશ તેમની ખલેચીમાં બીજું હોય જ કેમ ? તે ન હોવાથી ધનાજીને ચાર પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો. ઓલંભો દેવાનું સ્વપ્ને પણ ન હતું. એ બાજુએ ધર્મઘોષસૂરિજીનું ચિત્ત જ નથી. એક જ લક્ષ્ય કે કોઈ પણ જીવનો ઉપકાર કેમ થાય ? ઘોડાગાડી ખાડામાં નાખે તો ગાડા વહેવાર કોણ કરે ? શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી સરખા શ્રુતકેવલીના સમોવડીયા જ્યારે ઉપકારનું ગાડું ખસેડે તો ઉપકારનું ગાડું વહે કયાં ?

જગતની ક્રિયાનાં ફળો ને કાળમર્યાદા.

દરેક જીવો કંઇ પણ ક્રિયા કરે તે ફળ મેળવવા કરે છે. ખાય તો ભૂખ ભાંગવા માટે ? પીએ તો તરસ સમાવવા. જેમ કેટલાંક ફળ વિજળીના ચમકારા જેવાં, ઘાસના ભડકા જેવા, કેટલાક દીવા જેવા, કેટલાક મણિ જેવાં હોય છે, તેમ આ જગતમાં ફળની ઇચ્છા કરે તો ફળો પણ વિજળીના ચમકારા જેવાં હોય છે. જમ્યા તો વિષ્ટા એ જમવાનું ફળ થયું. પણ ગળેથી ઉતર્યા પછી મળ, રોટલા રોટલીના જ મળ થાય તેમ નહિ, દૂધપાકનો પણ મળ જ થાય છે. જે જે વસ્તુ આપણા શરીરમાં નાખીએ છીએ, તેના સાત ભાગ પડી જાય છે. માંસ-મેદ-અસ્થિ-મજ્જા-શુક્ર ને વીર્ય રૂપે પરિણમે છે. સાત્વિક પદાર્થોનું વીર્ય બને છે. બીજા પદાર્થોમાંથી ચરબી, મેદ, શોણિત (લોહી) આદિ થાય છે, ને નકામો ભંગાડ હોય તે પચી ઝાડા-પેશાબ રૂપે બહાર નીકળી જાય છે.

જઠરાગ્નિ એ શરીરનું એંજિન-બોયલર છે. જેમ એંજિનમાં કોલસા જોઇએ જ, તે વિના ચાલી શકે નહિ. કે કામ આપે નહિ, તેમ આ જઠરાગ્નિને પણ ખોરાકપાણી જોઇએ જ; તેના વિના શરીર ટકી શકે જ નહિ. ને શરીર વિના ધર્મ સાધન થાય નહિ. મહાપુરુષો જે શરીરને ટકાવતા નથી. તેના ઉપર નિર્મમત્વ ભાવ જ રાખે છે,

કારણ કે તેઓએ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણેલું છે, કે વહેલું મોડું તે શરીર ક્ષય થવાનું જ છે, શરીર ઉપર આ જીવ જે મોહ રાખે છે, તે નકામો છે. બસ શરીરમાં થઇ તેની ચળ સારી લાગે છે, તેથી ખણવાથી સુખ થયું. પણ તે સુખ કયાં સુધી ? તો કે, ખણે એટલો ટાઇમ, તેમ દુનિયારીએ જે ફળો ધ્યાનમાં લીધાં તે હદ-મર્યાદાવાળાં ફળો છે. એવું ફળ કર્યું કે જેનો છેડો નથી ? જિંદગીના છેડા સાથે તમારૂં ફળ પૂરૂં થવાનું છે ?

નિઃસીમફળનું કારણ ?

ધર્મકાર્ય, અનુકંપા, ગરીબોને દાન કર્યું તે બધું જે આ હવે કર્યું તેનું ફળ આ જીવને આવતે ભવે મળવાનું છે ને તેનો પણ છેડો આવે છે. નિઃસીમ એટલે જેની કાળમર્યાદા જ નહિ; સીમાડો જ નહિ; છેડો નહિ એવું ફળ કયાં મળે ? એક જ જગ્યા પર. કઇ જગ્ય પર ? તો ધર્મની જગ્યા પર. દાન, શિયળ, તપ અને ભાવ એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ. એ ધર્મ કેવી ચીજ ? તો કે એનું ફળ એવું કે તેનો સીમાડો નથી.

બીજાં જે કાર્યો તેના ફળનો સીમાડો-હદ રહેલ છે. જેમકે બાજરીનો એક દાણો વાવ્યો, તો હજારો દાણા થાય એટલે હજારો દાણાએ પણ તેનો સીમાડો આવી રહે. હજાર દાણા વાવ્યા હોય તો કરોડો દાણા થાય. એટલે કરોડો દાણાએ પણ તેનો સીમાડો આવી રહે; પણ ધર્મ એક એવી બીજ સમાન ચીજ છે, કે એકે એક વખત વધવાવાળી જ ચીજ છે. તેનો સીમાડો નથી. જેમ જેમ ધર્મ કરો, જેટલું જેટલું ધર્મકાર્ય કરો, તેમ તેમ તેટલું તેટલું ફળ વધતું જ રહે, તેનો ફળમાં ઘટાડો થાય નહિ. તેમ ફળ તદ્દન ચાલ્યું જાય નહિ પણ ઉત્તરોત્તર તેનું ફળ વધતું જ રહે. જો ધર્મનું ફળ વધતું ન રહે તો મોક્ષનું કારણ ધર્મ બનત જ નહિ.

હાથીના ભવની અનુકંપાનું ફળ.

જંગલી હાથી આખી જિંદગીમાં પાપ કરવામાં કાંઇ બાકી રાખે ખરો ? પ્રથમ જાનવરને વિવેક તો હોય નહિ. તેના પાપનો

કરાર શાસ્ત્રકારે લીધો. દરેક ચોમાસે તે હાથી જોજન પ્રમાણ એટલે ચાર ગાઉ જેટલું માંડવું કરે, તેટલી ભૂમિમાં ઝાંખરા ઝાડ, ઘાસ ઇત્યાદિ પદાર્થ વગેરે જે હોય તે ઉખેડીને દૂર ફેંકી દે છે, એમ તે જગ્યા સાફ કરે છે. જંગલમાં ઝાડબીડનો શો પાર ? અર્થાત્ ગામમાં તો વસ્તી હોવાથી પ્રમાણુસર જ ઝાડ હોય, પણ જંગલમાં વસ્તીની અવરજવર નથી, તેથી ત્યાં ઠેર ઠેર ઝાડબીડ જોવામાં આવે છે. દરેક ચોમાસે ત્રણ ત્રણ વખત ભૂમિ સાફ કરે છે. તેમાં હાથીનું ઉખેડવું થાય છે, માણસ ઉખેડે તો વિવેકથી ઉખેડે, તેમાં પાપનો પાર નહિ. તમારા આંગણે ઘાસ ઉગ્યું હોય તો તોડતાં ત્રાસ છૂટે તો જંગલમાં એક જોજન ત્રણ ત્રણ વખત સાફ કરે તેમાં તો પાપનો પાર નથી. તેમાં પણ પાંચસો સાતસો હાથણીનો માલિક; અબ્રહ્મ, હિંસા ને ને પરિગ્રહનો પાર નથી.

આવી સ્થિતિમાં રહેલો હાથી એક ચીજ પામ્યો. તે વખતે કોઈ કારણે દાવાનળ જંગલમાં સળગ્યો. દાવાનળથી બચવા સઘળા જાનવરો આ જોજન પ્રમાણ માંડલામાં આવેલા છે. ઘણાં જનવરો આવવાથી સંકડામણ થઈ ગઈ, તેથી એક સસલો સંકડામણમાંથી નીકળી હાથીના પગની નીચે આવીને રહ્યો. તેને બચાવવો જોઇએ, એવો વિચાર હાથીને આવ્યો, કે 'પગ જે ઊંચો કરેલો છે તે મૂકી દઉં તો સસલો દબાઈ મરી જાય' પણ આ વાત સાંભળેલી છે, હવે વગર સાંભળેલી વાત ધ્યાનમાં રાખો. તે કઈ ? તો કે તે હાથીએ આવી જ રીતે અઢી દિવસ સુધી પગ અદ્ધર જ રાખ્યો, કારણ ત્યાં સુધી દાવાનળ સળગતો જ રહ્યો. જ્યારે દાવાનળ બંધ થયો ને બધાં જાનવરો ચાલ્યાં ગયાં, ત્યારે હાથીએ પોતાનો પગ નીચે મૂકયો.

વિચાર કરો કે એક હાથી તિર્યંચના ભવમાં એક સસલાના જીવના બચાવની ખાતર અઢી દિવસ પગ અદ્ધર રાખે છે, તો કઈ દયા માટે ? જીવો ઉપર કેવી દયા વસેલી હશે ? હાથીને પગ અદ્ધર રાખવો એ કાંઇ નાની સૂની વાત નથી, આપણને પગ અદ્ધર રાખતાં પાણી ઉતરે છે. અઢી દિવસ સુધી હાથીએ પગ અદ્ધર રાખ્યો. જ્યારે બધાં પ્રાણીઓ ચાલ્યાં ગયાં, ત્યારે સસલો પણ ચાલ્યો ગયો.

"ધર્મીના ઘેર ધાડ' એ નાસ્તિકના શબ્દો છે.

તે પછી ખાલી ભૂમિ પર પગ મૂકવા જાય છે તો પગ ઝલાઈ જવાથી અને થાકથી તે હાથી ઢળી ગયો, અને નીચે પડી ગયો, મૂર્છા આઇ ગયો. આવે સ્થળે આપણે શું બોલીએ છીએ, તે વિચારો કે 'ધર્મીને ઘેર ધાડ આવી.' આ આસ્તિકના શબ્દો નથી, આ શબ્દો નાસ્તિકના છે, એટલે ધર્મની શ્રદ્ધા જેને નથી તેના છે. કેટલાકોએ નાસ્તિકના આવા શબ્દો ગોખી રાખ્યા છે.

ધર્મ કરતાં હેરાન થઇએ અગર બીજા કોઇને હેરાન થએલો જોઇએ તો કહીએ, કે 'ભાઈ, ધર્મીને ઘેર ધાડ હોય, આજ ધર્મનો વખત ક્યાં છે?' આમ બોલી ઉઠીએ છીએ. આ કેટલું મૂર્ખાઈભરેલું છે તે બોલનારા પોતે જ વિચાર કરી લે તો બસ છે. કારણ જે નુકસાન થયું કે થવાનું છે, તે તો પૂર્વકર્મના ઉદયે, પાપના ઉદયે છે. ધર્મના ઉદયે નુકસાન થતું નથી. કોઇ પૂર્વનાં પાપ ભોગવવાં બાકી રહી ગયાં હોય તો જીવને દુઃખ આવી પડે, પણ તે દુઃખ ધર્મથી આવ્યું, ધર્મ કરનારને દુઃખ આવે છે, એવું જે માનવું કે બોલવું તે કેવળ આત્માની અજ્ઞાન દશા જ સૂચવે છે. ધર્મને અંગે કદાચ જિંદગીનું નુકસાન થાય તો પણ જે ખરો ધર્મી હોય, ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાવાળો હોય, તેને તો ધર્મની અનુમોદના બિલકુલ ખસે જ નહિ.

છોકરો દેરાસરે જતાં પડી ગયો, ને કદાચ વાગી ગયું તો તેને કહી નાખો છો કે બેટા! હવે દેરાસરે નથી જવું. તો આ સ્થળે વિચાર કરો કે જંગલી હાથી સારો કે તમે સારા? પાસત્થા કે ઉસન્ના જેવા ગુરુ મળ્યા નથી. ફક્ત પોતાના આત્માથી જ આ પ્રમાણે કહી નાખો છો, કોઇના ઉપદેશથી આમ બોલતા નથી. આને બચાવ્યો તે મને ધર્મ થયો એવી ભાવના જેના રૂંવાડાંમાં રમી રહેલી છે, એવો હાથી પગ જકડાવાથી પડી જાય, તેના પરિણામની દશા ક્યાં? આવી સ્થિતિમાં પણ ધર્મનું અનુમોદન બસ્યું નહિ, તો કેવા જીવહત્યાના પરિણામ હશે તે વિચારો!

સુકૃતની અનુમોદનાનું પારંપારિક ફળ.

કરેલા સુકૃતની અનુમોદના હોવી જોઇએ. કોઈ પણ સારૂં કામ

–પુણ્ય આપણે કરીએ અગર બીજો કોઈ પણ કરે, તેની અનુમોદના તો જરૂર આવવી જોઈએ. પ્રસંગ આવ્યો તેથી આ વાત અહીં જણાવું છું. તમે વિચાર કરો કે તમારી આખી જિંદગીમાં તમો જ્ઞાન કેટલું ભણ્યો છો ? કે ભણાવો છો ? વિનય કેટલો ને કેવો કરો છો ? વૈયાવચ્ચ કેટલી કરી ? પૌષધ કેટલા કર્યા ? જૈનશાસનની પ્રભાવના આખી જિંદગીમાં કેટલીવાર કરી ? તથા પૂજા આખી જિંદગીમાં કેટલીવાર કરી ? મહોચ્છવ તે પણ આખી જિંદગીમાં કેટલા કર્યા ? તેનો વિચાર કર્યો છે ? તેનું સરવૈયું કાઢયું છે ? કહો કે નહિ, તો તે ભૂલ છે. તેની અનુમોદના થવી જોઇએ.

ધર્મકાર્ય તે દાણો છે, જેમ એક દાણાથી કોઠાર ન ભરાય તેમ જૈન શાસ્ત્રકાર એ જ વાત કહે છે, કે પુણ્ય કરો તે એક દાણો છે, અને તેને અનુમોદના રૂપી પાણીથી સિંચો, તો જ કોઠાર ભરાય. તેથી સુકૃતની અનુમોદના કરવી જોઈએ. અનુમોદના વગર એ સુકૃતનો દાણો ક્યાંય વટાઇ જશે. એ જ વાત અહીં ધ્યાનમાં લ્યો. હાથીએ સસલાને બચાવ્યો, ત્યાં અનુમોદન કયાં પહોંચ્યું ? હાથી મરણ જાનવરનો પગ વળગી જાય, ત્યાં સુધી સસલાને બચાવવાના પરિણામ રહે. જે આપણે જૈન કુળમાં ઉછર્યા છતાં, મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય થયા છતાં, કામ પડે તો એવા ગોટાળા ચલાવીએ કે, હિંસાના ગોટાળામાં અનુમોદનાને ખલાસ કરી નાખીએ.

'સસલો જીવતો રહ્યો તેથી અઢાર પાપસ્થાનકમાં પ્રવર્તશે, માટે એને બચાવવાની જરૂર ન હતી, એવી માન્યતાવાળા તેરાપંથીઓએ આ સ્થળે વિચારવાની જરૂર છે, કે પરિણામ કયાં છે તે જોવાનું છે. પરિણામ જીવ બચાવવાના છે, વળી સસલો જે કાંઈ કરશે તે તેના જીવને ભોગવવાનું છે. તેવી રીતે જીવ બચાવવામાં કોઇ જીવ પુણ્ય કરનાર નીકળે તો તેની પણ શી ખબર પડે ? માટે ત્યાં તો જીવદયાના પરિણામ હોવાથી એકાંતે બચાવનારને લાભ જ છે, તેમાં શંકા કરવા જેવું નથી. પછી પોતાનું ખોટું પણ પકડી રાખવું હોય તેને કોઇ કહેતુ નથી. તેવાઓને સમ્યક્ત્વ રત્ન હજુ મળ્યું નથી તેમ સમજવું ત્યાં તો સાફ એવા જ પરિણામ છે કે સસલો કોઈ રીતિએ કેમ

બચે ? તેને બચાવવા ખાતર જ હાથીના જીવે અહી દહાડા સુધી પગ અદ્ધર રાખ્યો. દાવાનળ શાંત થયા પછી સર્વ જીવો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. હાથી પગ નીચે મૂકતો નથી, અને પોતે પડી ગયો, તો પણ તેને મનમાં કાંઇ ન આવ્યું.

આપણે તે હાથી પાસેથી એક જ વસ્તુ સમજવાની છે, કે મરવાનું તો દરેક ભવમાં જીવને રહેલું છે, પણ આવું જીવદયાના પુણ્ય કાર્યના હેતુએ જો તે ન મર્યો હોત તો તેની પાસે અમરપટ્ટો ન હતો, આ દુનિયામાં કોઇ અમરપટ્ટો લઇને આવ્યું નથી, આવતો નથી ને આવશે પણ નહિ. જન્મ્યો તે અંતે મરવાનો જ છે. તો સુકૃત કરતાં મરણ થાય તેના જેવું મરણ બીજું કોઇ નહિ. તેવું આરાધનાવાળું મરણ તે મરણ નથી, પણ પોતા માટે ઓચ્છવરુપ છે. મરવાનું છે એ તો ચોક્કસ છે. નાક કપાઇને જવાનું છે. પણ ધી ચાટીને નાક કપાય તો સારૂં. સુકૃત થઇને મરાય તે પ્રથમ નંબરે મરણ જાણવું. આ હાથી આ સ્થિતિમાં આવે છે, પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ બીજાના જીવને કેમ બચાવવો તે જ લક્ષ્ય હાથીના જીવને હતું, દરેક ઉત્તમ જીવોને એવું જ લક્ષ્ય હોય છે. તેથી આ હાથી મરતાં મરતાં પણ એવું વિચારે છે કે, 'મારો જન્મારો સફળ થયો, કે સસલાને બચાવતાં મારું મોત થયું.' એમ મરતો હાથી કરેલ સુકૃતની અનુમોદના કરે છે.

એવામાં એકદી પગની આ વેદના જ છે તેમ નહિ, પણ બીજા હાથીઓ આવીને તેને દંતૂશળથી મારે છે. તે વખતે પણ એમ વિચારતો નથી કે 'આ સસલાને બચાવવાની ભૂલ કરી, તેથી આ પરિણામ આવ્યું.' તે ભૂલ છે જ નહિ. તેને ભૂલ ગણનાર અજ્ઞાની છે. એમ સમ્યક્ત્વ વાસિત જીવો વિચારે છે, જેને શત્રુના ઉપસર્ગ વખતે, મરણ વખતે પગ જકડાઈ ગયો તે વખતે પણ સસલાની દયા હાથીએ પાળી અને તેની પોતે અનુમોદના કરે છે. એક સસલાને બચાવ્યો તેમાં બીજે ભવે મેઘકુમાર રૂપે થઈ, ચારિત્ર પામી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થયા; તેવા સુખ ભોગવવાને લાયક તે જીવ થયો. તિર્યંચમાંથી મનુષ્યરૂપે થયો, વળી શ્રેણિક તથા ધારિણીનો પુત્ર થયો. આ જીવ બચાવ્યાનું ફળ જાણવું.

સિંચનથી જેમ ફળવૃદ્ધિ થાય તેમ અનુમોદનથી પુણ્યવૃદ્ધિ થાય.

આપણે એવા જીવ ઘણા બચાવીએ છીએ, છતાં કેમ ઊંચે આવતા નથી ? કોઠારમાં નાખેલા પાંચ દાણા પડ્યા પડ્યા જેટલા વધે નહિ, તેટલો એક જ દાણો સિંચવાથી વધે છે. માટે સુકૃતની અનુમોદના રૂપ પાણીથી પુણ્યરૂપી દાણાને સિંચવો જોઇએ. તો જિંદગીની સાર્થકતા. જન્મ કૃતાર્થ માનવા તરીકે દયાને પોષણ મળતું નથી. હાથીનો જીવ એક જ દયા રૂપી બીજ સિંચી સિંચી ફળ તૈયાર કરે છે. તે મરણ વખતે ભાવના ભાવી આત્માને સમજાવે છે. આપણે તો ધર્મના ઢીંગલા, શરીર જરા નરમ પડયું તો કબાટ દવાથી ભરાઇ જાય. ધાર્મિક ચોપડી પણ તે વખતે હોલ બહાર કઢાય. આ શું ધર્મનું સિંચન ! વિલાયતી દવાદારૂના બાટલાથી સિંચન કરે. અરે ! તમને આલંબન છતાં અનુમોદન કેમ થતું નથી ? હાથી પગે વળગી જવાથી પડી ગયો ને મોત નીપજ્યું તેવે ટાઇમે પણ સુકૃતની અનુમોદના કેવી કરે છે, કે 'મારો જન્મ કૃતાર્થ કે મેં જીવનમાં એક સસલાના જીવને બચાવ્યો' તે ભાવના મરણોદશા વખતે આવવી મુશ્કેલ છે.

દ્રવ્યદયા એટલે માફી નહિ પણ શિક્ષાની મેતલ.

વિચારવાનું છે કે એક જાનવરની દ્રવ્યદયા તે શિક્ષાની મેતલ. શિક્ષા તો નક્કી જ. અમુક દિવસે શિક્ષા થશે. હાથીએ સસલાને બચાવ્યો પણ તેથી સસલો કાંઇ અમર ન રહ્યો, પછી પણ મર્યો. તેથી સમજવાનું કે આ મેતલ છે. તેથી દરેકે ચેતવું જોઇએ કે એક દિવસ મરવાનું તો છે જ, જે બચાવ્યો તે વખતે દ્રવ્યદયા પાળી તેનું ફળ તેને જરૂર સારામાં સારૂ મળી રહે છે. તો સસલાને બચાવવામાં આટલું જ કે દ્રવ્યદયાએ રોગીનો રોગ મટાડ્યો, પણ અંદરના કર્મ મટાડ્યા નથી. બીજી વખત હુલ્લો કરશે. દ્રવ્યદયા એટલે મેતલ. માફી નહિ પણ મુદત. એક મુદત આપવાનું કામ આટલું લાભદાયી થાય છે.

મુદત મળ્યાનો લાભ.

જગત માત્ર જીવ્યું મુદતમાં. અમેરિકાનું દેવું જર્મનીને ભરવાનું હતું, ઇંગ્લાંડ ને ફ્રાંસનું દેવું ભરવાનું હતું. એમાં મારામારી ફક્ત

મુદ્દતની. મુદ્દતનો હુમો રાખ્યો તેથી ટકી રહ્યા. હપ્તા માફ-નથી થયા, મુદ્દત વધારી, તેમાં દેશોના દેશો જીવતા થયા. મુદ્દત ન થઇ હોત તો દેશો પાયમાલ થાત. તેથી હપ્તાની કિંમત ઓછી નથી, પણ છે. હપ્તો માફ નથી.

માફ કરાવનાર ભાવદયા.

માફ કરાવનાર ભાવદયા છે. એ ભાવદયા કર્મના હલ્લાને ઉડાવી દેનાર છે, કર્મના દેવાનો નાશ કરનાર છે. દરેક જીવ આ જગતમાં કર્મના દેવાદાર છે. તે દેવું દીધા સિવાય કોઇનો છૂટકો જ નથી. આ ભવ નહિ તો પરભવ, પરભવ નહિ તો તેના આગલે ભવે; પણ તે દેવું તો વ્યાજ સહિત આ જીવને દીધા સિવાય છૂટકો નથી. જગતના વ્યવહારના દેવાથી નાદારી લઇ કે ચોરી છૂપીથી નાસભાગ કરી, કપટ કરી અત્યારે છૂટી જાય છે, પણ કર્મનું દેવું તો ચૂકવવું જ પડશે. તેની આગળ ચક્રવર્ત્તી પણ ટકી શકયો નથી.

અહીં તો હજુ હાથી સસલાની દ્રવ્યદયા હપ્તાની કરે છે. માફીની દ્રવ્યદયા નથી. જ્યારે ભાવદયાવાળો કર્મોથી બચાવી લે છે. સમ્યગ્-દર્શનાદિ આપવામાં આવે છે, તે કર્મના કાઠિયાનો નાશ કરે છે. આ જીવને કર્મના કાઠિયા જ નડતરરૂપ છે. પણ તે નડતર જો આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય તો ચાલી જાય છે. સસલાની કરેલી દ્રવ્યદયા રૂપ કાર્ય પણ અનુમોદનથી સિંચાયું તો મેઘકુમાર થઇ ચારિત્ર પામી અનુત્તરવિમાન દેવલોકમાં ગયા, જ્યાં એકાવતારી પુરુષો જ જાય છે, ત્યાંથી ચ્યવી મોક્ષમાં જશે, મેઘકુમારે સસલાની દયા પાળી તેનું ફળ બતાવ્યું.

તેવી જ રીતે હરિણળ માછીએ પણ એક વખત માછલીની દયા પાળી તો સંસારમાં તે જ ભવમાં સુખ પામ્યો. શાલિભદ્રના જીવે એક વખત પણ મુનિને ભાવથી દાન દીધું તો બીજા ભવમાં શાલિભદ્રજી દેવતાઇ રિદ્ધિ પામ્યા. આવી રીતે દાન, જીવદયા કે કોઇ પણ ધર્મ તે સુખને દેનાર થાય છે, માટે ધર્મ એવી ચીજ છે કે તેનો સીમાડો નથી. દુનિયામાં બીજી બધી વસ્તુઓના સીમાડા છે,

હદ છે, મર્યાદા છે. જેમ હીરાની કિંમત લાખની હોય તો લાખ રૂપિયે તેનો સીમાડો આવી રહ્યો, વળી તે ઝવેરી આગળ તેટલો સીમાડો આવ્યો કહેવાય. તે જ હીરો ભીલ કે કોળી પાસે આવ્યો હોય તો તેની નજીવી કિંમત કરે ત્યાં તેનો સીમાડો. તેવી રીતે અહીં ધર્મ એ અનંત ફળનું સ્થાન છે.

કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, વીતરાગપણું તે બધા સાદિઅનંતવાળું નિઃસીમ એટલે મર્યાદારહિત અનંતસુખ આપનાર છે. જે ધર્મમાં સાવધાન હોય તેને માટે નિઃસીમ સુખ અંકાય છે, પણ જેઓને આત્મકલ્યાણની બુદ્ધિ થઇ નથી, તેવાને માટે તેવું સુખ હજુ ઘણું દૂર છે ! આ જીવ ધર્મથી ખસે છે શાથી ? શાલિભદ્રજીએ સાધુ મુનિરાજને ખીરનું દાન દીધું. તેવે ટાઇમે દુનિયાના નાસ્તિકો તેને શું કહે ? 'બેવકૂફ ! ખાવા જેટલું તો રાખવું હતું ? ઘર બાળીને તીર્થ કરવાનું હોય ?'

વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણીને એક વખત જમાડયાનું ફળ.

તેવી જ રીતે વિજયશેઠ ને વિજયા શેઠાણીનો દાખલો લો. શુકલપક્ષ ને કૃષ્ણપક્ષના બ્રહ્મચર્યના નિયમવાળાને બંનેનો પરસ્પર લગ્ન સંબંધ જોડાયો; ને પાછળથી ખબર પડી તો પથારીમાં તલવાર રાખી બંનેએ ત્રિકરણશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું પણ નિયમ તોડયો નહિ અને વિચાર કર્યો કે 'આ નિયમ આપણે માબાપને જણાવવો નહિ, જ્યારે તેઓને ખબર પડશે ત્યારે આપણે બંને જણ દીક્ષા અંગીકાર કરીશું તે ટાઇમે ચંપાનગરીમાં વિમલકેવલી આચાર્ય મહારાજ સાધુ મુનિરાજના પરિવાર સહિત પધાર્યા છે. એક જિનદાસ નામના શ્રાવક આચાર્ય મહારાજને વિનંતિ કરે છે કે 'મારે ચોર્યાસી હજાર મુનિરાજને વહોરાવવું છે. મારે ઘેર સાધુઓ ગોચરી લેવા પધારે તેમ આદેશ આપો, ત્યારે આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે 'હે શ્રાવક ! એક ઘેરથી ૮૪૦૦૦ સાધુને આહાર લેવાનું બને નહિ. કયાં એટલો સૂઝતો આહાર અને કયાં એટલાં ઘર ?' જ્યારે તે બહુજ વિનંતિ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તેને કહ્યું કે 'કચ્છ દેશમાં, અમુક નગરમાં

વિજયશેઠ ને વિજ્યા શેઠાણી છે, તેને તું જમાડ, ભોજન કરાવ, એટલે તને ૮૪૦૦૦ સાધુઓને આહાર વહોરાવ્યાનું ફળ મળશે,' શ્રાવક તો આશ્ચર્ય પામી ગયો. 'સાહેબ ! એવા તે એ બંને જીવો કેવા પુણ્યશાળી છે કે આપ કહો છો કે ચોર્યાસી હજાર સાધુને આહાર વહોરાવ્યાનું પૂણ્ય, ગૃહસ્થ એવા તેમને માત્ર જમાડવાથી થાય ?' જ્યારે તેણે પૂછ્યું ત્યારે તેનો સઘળો વૃત્તાંત ગુરુ મહારાજે કહી દીધો, તે સાંભળી તે બહુ ખુશ થયો અને વિજય શેઠ ને વિજ્યા શેઠાણીને જમાડીને ચોર્યાસી હજાર સાધુઓને વહોરાવ્યા જેટલું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું.

ધર્મના અધિકારી કોણ ?

આ વાત જાણીને આજના નાસ્તિકો શું કહેશે કે દુનિયા તરફ જોવું હતું ને ? દુનિયા શું કહેશે ? તેનો પણ વિચાર ન કર્યો, તો પરણ્યો શું કામ ? પરણીને એક બાઇને લાવ્યા ને પછી તરછોડવી તે કોઇ રીતે ઠીક નહિ. આમ આજના નાસ્તિકો તેવે ટાઇમે બોલી નાખે. પણ દુનિયા તરફ લક્ષ્ય રાખે તો ધર્મ કરી શકે નહિ. ધર્મનો સમર્થ અધિકારી કોણ ? જે માતપિતાથી પણ ધર્મ કરવામાં ડરે નહિ, ધર્મ વિરુદ્ધ બાબત સાંભળે નહિ, તો જ ધર્મના અધિકારી, આપણે કાનના કાચા પૂરેપૂરા રહેવું છે. તાડના ઝાડ ઉપરની સોય નાશ પામે તો આખું ઝાડ નાશ પામી જાય, તાડના ઝાડની ટીસી નાશ પામી તો આખું ઝાડ નાશ પામે. આંખો કે આંખુડો નથી, તેનું ઉપરનું કાપે તો કંઇ નુકશાન નહિ, આપણને સોંય ભોંકાઇ તો મર્યા. આપણે તાડ જેવા છીએ, આંબાની ડાળ જેવા નથી. 'લોકો આમ કહે છે, તેમ કહે છે, તે ધ્યાન કરવાની જરૂર છે,' એમ કહેનારાએ પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિનું વચન દૃષ્ટાંત તરીકે વિચારવું.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ રાજ્ય છોડીને પ્રભુ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરે છે. તેને કેટલાય વરસો થઇ ગયા છે, અનુક્રમે પ્રભુ મહાવીરની છત્રછાયામાં કાઉસ્સગ્ગ કરે છે. ત્યાં દુર્મુખ દૂત કહે છે કે 'આનું મોં જોઇએ તો આપણને પાપ લાગે, કારણ કે એકના એક નાના પુત્રને રાજગાદી સોંપી પોતે તપ તપવા નીકળી પડ્યા છે !' તે સાંભળી

ધ્યાનમાં રહેલ પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ મનમાં અનેક પ્રકારના આર્ત્તધ્યાનના વિચાર કરવા લાગ્યા. આ આર્ત્તધ્યાનના વિચારમાં તેઓ કેમ પેઠા? તો કે લોકોના વચન પર ધ્યાન રાખ્યું તેથી. પોતે ધ્યાનારૂઢ છે તે વખતે ત્યાંથી શ્રેણિક રાજાની આખી સવારી નીકળી છે. શ્રેણિકે તેમને વંદન કર્યું પણ શ્રેણિકના ખ્યાલમાં નથી કે આવા ખરાબ વિચારમાં તેઓ વર્તે છે, તેવા ટાઈમે લોકવાયકામાં પેઠા તો સાતમી નારકીમાં જઈને પ્રસન્નચંદ્ર બેઠા.

ધર્મ કરનાર લોકવાયકા પર ધ્યાન ન આપવું:

લોકવાયકા સાંભળીને તેમાં દુર્જનોના વચનોથી દોરવાવાળો પોતાના આત્માને ધર્મથી દૂર જ કરે છે. ધર્મ કરવો હોય તેણે તો ત્રિલોકના નાથનું વચન જોવાનું, ફાટેલબોળ જેવા લોકના કથન ઉપર ધ્યાન રાખવાનું નહિ પાલવે. જેઓ લોકની ગવેષણા તરફ ધ્યાન ન દે, જેમ ભરવાડ બકરીને પાળે, વાડામાં રાખવી, ચરાવી લાવવી ને દૂધ લઈ લેવું, તે તેનું કામ! ભરવાડ બકરીને ઘરમાં ન રાખે, વાડામાં રાખે; તેમ ગૃહસ્થો પાસેથી ગોચરી પાણી લઈ લે. બાકી બીજો કશો સંબંધ ન રાખે! ભરવાડ દોહવાની વખતે જ વાડે જાય, તેમ સાધુઓ આહાર પાણીની જરૂર હોય તે વખતે ગૃહસ્થોને મળે.

લોકવાયકામાં મહાવીર મહારાજા છ મહિનામાં મરી જવાના છે. આવી વાયકાથી ચેતે હોરાયા હોત તો ધર્મી લોકો ધર્મથી બચી જાત પણ સર્વે એક જ વાત રાખી કે લોક તે ફાટેલી બોળ સમાન છે, તેમાં લાંબો વખત પાણી ન ટકે; તત્ત્વદૃષ્ટિ રહિત લોકોને અનુસારે આત્માને દોરવવા જશો તો પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની માફક આ આત્મા સાતમી નારકીએ ચાલ્યો જશે.

આ ઉપરથી એ સમજો કે લોકવાયકા પર ધ્યાન રાખવા ગયા, તો મરી ગયા; લોકો બધા એક જાતના હોતા નથી, કોઈ વિવેકી, કોઈ અવિવેકી. કુથળીમાં પડે તે અવિવેકી જાણવા, તેની વાયકા પર ધ્યાન રાખવાનું હોય નહિ. જો તેમાં ધ્યાન રાખવા જાય તો ઉલટો

પોતાનો આત્મા પાપથી ભારે થાય છે. માટે આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખી ધર્મને ચૂકવો નહિ અવિવેકીઓના વચન પર દોરાવાવાળા સાત પુંછડીયા ઉંદરના ભાઇ કે બીજા કોઇ ?

લાલીયો લાભ વગર લોટે નહીં :

ધર્મ અનંત ફળનું સ્થાન છે, તે સાવધાન હોય તેને માટે, ગફલતમાં હોય તેને માટે નહિ. શરીરથી પણ સાવધાન રહેવાનું, શરીરની કે લોકોની ચાલે ન ચાલો. જો ચાલ્યા તો જુતિયા ખવડાવશે. હાથી જંગલી હતો છતાં પણ જુતા ખવડાવનાર જોડિયા શરીરની દરકાર ન કરી તો ઊંચી સ્થિતિ પામ્યો. પાંચ ઇંદ્રિયોને શરણે ન જશો ! લોકોના લબડધબડમાં શરીર ઇંદ્રિયોના આકર્ષણમાં ન જાવ તો સાવધાન છો. સાધન દેખાડનાર સાધનના શરણે જાઓ. તેમાં સાવધાનીનો એક રસ્તો રહેવાનો નહિ. 'મારો લાલિયો ખાતરમાં લોટે તોપણ લાભ હોવો જોઇએ.' છોકરા લાલીયાને ગાંડો થયાનું કહે, ઘી ઢોળી દીધું કહે, તેની દરકાર લાલિયો ન રાખે, લાલિયાએ ઉકરડામાં આળોટવાનું કર્યું. તે વખતે છોકરા તરફ કે ઉકરડા તરફ ન જોયું, પણ લાભ તરફ જ જોયું, તેમ ધર્મીઆત્મા કેવળ પરમાત્માના વચન પર જ નજર રાખે.

ભવભ્રમણ ચૌદમું રતન :

અનંતજ્ઞાનીના વચનોની દરકાર કરવી કે ભટકતા ભૂતની દરકાર કરવી ? સાવધાન થાય તે જ ધર્મ કરી શકે. શેરડીનું ખેતર તૈયાર કર્યું, કણુંથી ભૂર્ણ હતો. શેરડી કાપવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે કોઇએ કહ્યું કે તુંબડા આમાં વવાય, તો તુંબડા વાવવા માટે તૈયાર શેરડી ખોદી નાખી. ખોદી નાખનાર જેમ મૂર્ખ છે તેમ આપણે અજ્ઞાની ભટકતાના વચન ખાતર સર્વજ્ઞનાં વચનો કોરાણે મૂકીએ તો શી દશા થાય ? ડગલે ને પગલે વિઘ્ન આવશે. 'सावधानैः' લોકો, કુટુંબ, શરીર, ઇંદ્રિયોથી વિઘ્ન આવશે, પણ તેથી સાવધાન રહેશો તો ધર્મ સાધી શકશો. શરીર સંસ્કાર કોરી ન નાખે તે ધ્યાનમાં રાખજો. દુનિયામાં ચૌદમું રતન કહેવાય છે. તે ભીલ કોળી સરખા ને સીધા

દોર કરી દે છે. તો પછી અહીં ભવભ્રમણ કરીશ ! ચારે ગતિમાં રખડી મરીશ ! તે ૧૪મું રતન ધ્યાનમાં લીધું ? ભવભ્રમણ ચૌદમું રતન ! લોકોની ચાલે ચાલીશ તો તારે ખત્તા ખાવા પડશે ! આગળ આમાંથી કોઇ ખત્તા ખાવા આવવાનું નથી; ફાંસીના લાકડે તારે લટકવાનું. અહીં અનંત જ્ઞાનીના વચનથી સંસારભ્રમણનો ખ્યાલ જેને આવ્યો હોય, તેને લોકવાયકા તરફ નજર કર્યા વગર ધર્મ કરવા સાવધાન થવાની જરૂર છે.

ચાતુર્માસ પરિવર્તન વ્યાખ્યાન.

મેસાણા સં. ૧૯૯૧ કારતક શુદિ ૧૫.૨૧-૧૧-૩૪ ચોમાસું બદલ્યું

दुर्गतिप्रसृतान् जंतून यस्मात् धारयते ततः ।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજા ભવ્ય પ્રાણીઓના ઉપકાર માટે ધર્મોપદેશ કરતાં આગળ સૂચવી ગયા કે આ સંસારમાં મનુષ્યગતિ પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ હતી, જે વસ્તુ જાણવામાં આવી હોય, તેનાં કારણ મળ્યાં હોય તો તે વસ્તુની સ્થિતિ કરવી આકરી નથી, પણ જેનાં કારણો આપણે આપણી મરજી થવાથી મેળવી શકતા નથી, તેવું કાર્ય સિદ્ધ થવું, જગતના ન્યાયથી દૂર રહેલું છે. કારણ કે આ જીવ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, અસંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય કે ઠોરઢાંખરપણામાં હતો, તે મનુષ્યપણું કેવી ચીજ છે તે જાણવાની તાકાત ન હતી, સમજવાની પણ તે જીવમાં તાકાત ન હતી. તો પછી મનુષ્યપણાની સુંદરતાનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલમાં આવે કયાંથી ? સુંદર કે અસુંદર વસ્તુ જાણ્યા પછી જ જાણી શકાય, આ વસ્તુ અત્યારે જગતને અંગે આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આપણે ઘેર ગાય, ભેંસ, કૂતરા, ચકલાં, કબુતર, હોય તેને આ કોણ છે ?

મનુષ્ય છે. તે વિચાર કરવાનો વખત નથી, મનુષ્યના સમાગમમાં આવવાવાળી જાત તે સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયની જાત મનુષ્યપણાની સુંદરતા જાણી ન શકે તો પછી તેની અભિલાષા કયાંથી થાય ? તે ન જાણે તો તેને અભિલાષા ન થાય, તો તેના કારણ ખોળે કોણ ? જે ગામ જવું હોય તે ગામનો જ રસ્તો પૂછાય. કારણો જાણવાની દરકાર નહિ, તો કારણો મેળવે કયાંથી ? મનુષ્યપણાના સમાગમમાં આવવાવાળી જાત મનુષ્યપણાને અંગે તદ્દન વિચાર વગરની છે. તેને તો ઝાડના જીવો, ઘરમાં ફરતી કીડીઓ, માખીઓ તેને તમે કોણ ? કેવા છો ? તમારી જાતિ કયા ઉત્તમ કાર્યો કરે છે, તેનો વિચાર કરવાનો અવકાશ કયાંથી હોય ?

એક મનુષ્યગતિ સિવાય બીજી જાતિમાં મનુષ્યપણાનું જ્ઞાન, ઉત્તમતાનું જ્ઞાન, તેનાં કારણો વિચારવાની દિશા પણ નથી, જ્યાં દિશા નથી ત્યાં વસ્તુ મળે જ શાની ? ન મળે. એક જ જગતમાં હજુ નહિ જાણેલી, ઇષ્ટ નહિ લાગેલી એવી વસ્તુ કારણો નહિ મેળવેલાં છતાં પણ મળી જાય છે. માબાપની મહેરબાની હોય તો છોકરો ભલે ફાગીનાને સોનાને રૂપાને જાણતો નથી, ઇષ્ટ નથી જાણતો, છતાં માબાપ પરાણે લાવીને પણ આપે છે. છોકરાએ સોનું રૂપું જાણ્યું નથી, તેની સુંદરતાનાં કારણો મેળવ્યાં નથી; પણ માબાપ મમતાથી છોકરાને મેળવી દે છે. પણ આ જીવ પર કોઇ મહેરબાની કરનાર નથી, અને આ જીવને મહેરબાનીની રાહે કોઈ મનુષ્યભવ દેતું પણ નથી.

ભવિતવ્યતા :

શંકા થશે કે તો મનુષ્યભવ મળ્યો શી રીતે ? મળ્યો છે એ ચોક્કસ, તો શી રીતે મળ્યો ? તો ભવિતવ્યતાએ. કોઇ કહેશે પણ તેના માથે શીંગડું છે ? ભવિતવ્યતા બધાની કેમ નહિ ? આપણી જ કેમ ? મનુષ્યપણું મળ્યું તે આપણા સત્કર્મથી જ મળ્યું છે. સત્કર્મ વગર મળે તો ભવિતવ્યતા કહી શકાય. આ કાળમાં ૫-૫૦-૧૦૦ વરસે છૂટી જનાર એવો મનુષ્યભવ છે. ભવિતવ્યતાએ શુભ કર્મ વગર મનુષ્યભવ આપી દીધો હોય તેમ બનતું નથી. શુભકર્મ બાંધ્યા વગર કોઇ મનુષ્ય થતો નથી. તો ભવિતવ્યતા કામની નહિ ને ? પણ શુભ કર્મ જે થયું તેમાં આપણો વિચાર ન હતો, પણ ભવિતવ્યતાના જોગે થયું છે તેથી ત્યાં ભવિતવ્યતા ગોઠવી. અન્ય ગતિમાં મનુષ્યપણાનું ફળ વગેરે જાણ્યા ન હતા. શુભકર્મ માટે આમ પ્રયત્ન કરાય તેમ જાણ્યું ન હતું, છતાં તે થઈ ગયો તેનું નામ ભવિતવ્યતા.

સીધા શબ્દમાં કહીએ તો ધૂળમાં રમનાર છોકરા જમીન ખોદે તે રમવા માટે, પણ રમતાં રમતાં નીચેથી રતન નીકળી પડયું. છોકરાએ રતન જાણ્યું ન હતું. તે માટે જમીન ખોદવા માંડી ન હતી, પણ ભાગ્યથી જમીન ખોદતાં રતન મળી ગયું. આપણે એકેન્દ્રિમાં રખડતા હતા, ભવિતવ્યતાના યોગે અકામ નિર્જરા થઇ ગઈ. તેથી ભાગ્ય ખૂલ્યું અને મનુષ્ય થઇ ગયા. એક છોકરાને રત્ન મળી ગયું. તે જોયા

પછી બધા છોકરા બોદવા મંડયા, પણ દરેકમે રત્નો ન મળ્યાં, તેમ આપણી પેઠે અનંતા જીવો ભવચક્રમાં રખડી રહ્યા છે. અનંતા જીવો આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિના દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે, છતાં તેમાંથી આપણે ભવિતવ્યતાના યોગે ઊંચે આવી ગયા છીએ. બધા અકામ નિર્જરા કરનારા મનુષ્યપણાને લાયકના કર્મ બાંધી દે તેમ બનતું નથી.

બોર માટે રત્ન વેચતા કેવો ગણાય ?

જેમ છોકરો રત્ન લઇ બોરાંવાળાની દુકાને જઈ રત્ન આપી ચાર બોરાં ખાવા માટે લે, તેવાને ભવિતવ્યતાએ હીરા મેળવી દીધા એમાં વળ્યું શું ? ચાર બોરાં પેટે હીરો આપી આવ્યો, તેમ આ જીવ પણ મનુષ્યપણા રૂપી હીરો જે ભવિતવ્યતાના યોગે મળી ગયો છે એ ચિંતામણિ રત્ન સમાન છે, તે જાનવરને ખાવા ભોગવવા લાયક વિષયોને પેટે ગુમાવીએ તો મનુષ્ય ભવરૂપી હીરો સોંપી દઇએ છીએ. આ મનુષ્યભવમાં વિચાર રાખવો જોઈએ.

રાંડેલી સ્ત્રી મળેલી મિલકતમાંથી ઓછું થવા ન દે.

રાંડેલી બાઈ હોય તે પણ મળેલી મિલકત જળવાય કેમ તે ધ્યાન રાખે. નવી મિલકત ન મેળવે પણ જૂની મિલકત બરાબર સાચવી રાખે છે. તો આપણને ચિંતામણિ રત્નાધિક મનુષ્ય ભવની મિલકત મળી તે ખોવાય તે કેમ ચાલે ? તત્ત્વ એ છે કે આપણે મળેલી મિલકતનું રક્ષણ કરવા માટે કટિબદ્ધ થવાની જરૂર છે, નવી મેળવવી તે મરદનું કામ છે, આદમી-મરદ તે નવું કમાવા જાય, પણ મળેલી મિલકતનું વ્યાજ ખાઇ, મિલકત સાચવવી તે વિધવા બાઈઓ પણ કરે છે. તેમ જગતની અપેક્ષાએ મનુષ્યપણું, મળેલી મિલકતને ભોગવો પણ તે મિલકત ઓછી ન થાય તે માટે કટિબદ્ધ રહેવું જોઇએ. મળેલી મિલકત ગઇ તો બાઇ જાત હશે તો એ છાતી કૂટશે. બાઇ જાત જેટલી તમો અક્કલ ધરાવો છો કે નહિ ? આપણી આ મનુષ્યભવની મિલકત જરૂર ટકી રહેવી જોઇએ ? દેવપણું અને મોક્ષ કેરૂટકા મેળવવાની વાત છે.

જીનીઢએશા એ છે કે તેને મનુષ્યપણાના કારણોનો અમલ હું ધરાવેલું છું તેનો વિચાર આવતો નથી. જેમ મૂળીએ વિશ્વના

એકલી મિલકત ઉપર મમતા રાખે, પણ ભવિષ્ય ઉપર કે વ્યાજ ઉપર ધ્યાન ન રાખે, તેમ આપણે મિલકતની મમતામાં જન્મારો ગુમાવીએ છીએ. ચાહે સ્પર્શ–રસન–ઘ્રાણ–શ્રોત્ર કે ચક્ષુ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં જિંદગી ગુમાવીએ છીએ.

સદ્ધર શરાફને ત્યાં મિલકત વ્યાજે મૂકો.

વિધવાબાઈ સમજે, તેના કુટુંબીઓ સારા હોય તો તેને સમજાવે, વ્યાજે મૂકે તો મૂળ રકમ ઊભી રહે અને નિભાવ થાય; તેમ આ જીવ ઇન્દ્રિયોના વિષયકષાયોમાં આરંભાદિકમાં રાચી રહ્યો છે, તેમાં હિતૈષી મળે તો સમજાવે ને ? હા. સમજે તો ધર્મને રસ્તે ચઢે, તેમાં જ મનુષ્યપણાની સુંદરતા સમજે, ને મનુષ્યપણાની સુંદરતા સમજે, ને મનુષ્યપણાની મિલકત સાચવી રાખે, સ્પર્શાદિક ઇન્દ્રિયોની આસક્તિમાં રહે તેમાં મનુષ્યપણાની મિલકત સાચવી રાખે, સ્પર્શાદિક ઇન્દ્રિયોની આસક્તિમાં રહે તેમાં મનુષ્યપણું ન ટકે અને નવું મળે નહિ. શરાફને ત્યાં વ્યાજે એને ન મૂકે તો વિધવા ને મિલકત બંને નાશ પામે. આ પાંચે ઇન્દ્રિય અને ત્રણ યોગરૂપ આઠ મિલકત આપણને મળેલી છે, પણ આપણે પકડી રાખી તો આપણે મર્યા તો મિલકત મરેલી છે, માટે શરાફને ત્યાં મૂકો મિલકત ને આપણો નિભાવ થાય. શરાફ કયો અને તે કેવો જોઇએ ? જે દુકાનમાં ખોટ ન હોય તેવો શરાફ શોધો. સદ્ધર શરાફ જોઇએ તો વ્યાજ આપે, નિભાવ થાય ને મિલકત ઊભી રહે.

સદ્ધર શરાફ પુણ્યકાર્ય :

અહીં એવો શરાફ કયો ? પુણ્ય એ જ શરાફ. પુણ્યને રસ્તે ઇન્દ્રિયોનો તથા ત્રણ યોગનો ઉપયોગ કરો તો પુણ્ય એવું સદ્ધર છે કે ચક્રવર્ત્તીનો ચૂરો ન થાય. પુણ્ય કર્મની ઢીલાશ થઇ નથી. સદ્ધર શરાફ પુણ્ય કર્મ, પણ એ શરાફ તાબેદાર છે. કોનો ? ધર્મનો તાબેદાર છે. ધર્મના હુકમ બહાર પુણ્ય શરાફથી ચસકાતું નથી, શરાફ ઘેર આવતાને ધક્કો નહિ મારે, દૂર નહિ કરે, પણ પુણ્ય શરાફ ને ધર્મ મહારાજા હિસાબમાં–મર્યાદામાં રાખે છે અને તમારા ઉપર આવતા ધક્કાને પણ હઠાવી દે છે. શરાફો માત્ર મિલકત રાખી

આજ જ આપે. જાવ, પુણ્ય જમે રાખ્યું, તો દુર્ગતિએ ન જાવ, તેના રસ્તે પણ ન જાવ, પુણ્ય રૂપી શરાફમાં દુર્ગતિમાં મોકલે તેવી તાકાત નથી. શરાફથી એમ ન બોલાય કે કલાલખાનામાં વેશ્યાવાડે જાય છે, માટે વ્યાજ નહિ આપું! મારે ત્યાં રકમ મૂકનારો વ્યાજ લઈ શું કરશે, તે શરાફને જોવાનું નથી. શરાફને માત્ર રકમ માગે ત્યારે આપી દેવી, પછી માલિક ચાહે તે કરે. મહારાજા હોય તેને તો પોતાની પ્રજાની મિલકત રહે ને પ્રજા ગબડી ન પડે તે બંને જોવાનું હોય. એમ આત્મા ધર્મ મહારાજાની રૈયત બને.

ધર્મ મહારાજાની વફાદારીનું અને દ્રોહીપણાનું ફળ

રાજા રક્ષણ કયાં સુધી કરે? તેની રૈયત બનો ત્યાં સુધી. રૈયતમાંથી નીકળી જાવ તો રાજાના શીરે જોખમ નથી, તેમ ધર્મના શરણમાં રહે તેના પાપનો હલ્લો દૂર કરવાની જોખમદારી ધર્મ મહારાજા રાખે છે. સદ્ગતિ મેળવી આપવાની ને દુર્ગતિથી દૂર રાખવાની જોખમદારી ધર્મ મહારાજાની છે. ધર્મ મહારાજા કોને કહેવા? મહારાણી વિકટોરિયા કહેવાતી, અને ઘોડા પરાણે જોંચે તે ગાડીનું નામ પણ વિકટોરિયા કહેવાય છે. વાહન વિકટોરિયા કે ક્વીન વિકટોરિયા? તેમ તેનું નામ ધરાવ્યું ને ગુણો ન આવ્યા તો વિકટોરિયા વાહન છે તેમ અહીં જોને આપણે મહારાજા કહીએ છીએ તે ગાયકવાડ–ગ્વાલિયર –સિંધિયા–હોલકર નથી, પણ ચૌદરાજલોકમાં જેનું રાજ્ય પ્રવર્તે છે, જેની આણ ચૌદ રાજલોકમાં ચાલે છે, જેમની સત્તા નીચે ચૌદ રાજલોક છે એવો ધર્મ મહારાજા છે.

રાજ્યમાં રહેનારા બે પ્રકારના હોય છે: વફાદાર અને દ્રોહી. રાજા જગતનું ભલું કરવા પ્રવર્તેલો હોય, તેમાં તેનું તથા તેમના ભક્તનું ભલું થાય. ધર્મરાજાની સત્તા ચૌદ રાજલોકમાં, પણ ભલું તો ભક્તનું થાય. તેમ દ્રોહી નીકળે તેના માટે જેલખાના હોય છે. જેલખાના તરીકે અહીં તિર્યંચગતિ ને નરકગતિ છે. ધર્મદ્રોહીને ત્યાં રાખ્યે જ છૂટકો. છૂટા ફરતા અને સમૃદ્ધિવાળા કોને રખાય? વફાદારને. તેમ મનુષ્યપણામાં અને દેવપણામાં કોને રખાય? તો કે

જેઓ ધર્મને અંગે વફાદાર હોય તેને. રાજ્યની વફાદારી પ્રજાને ઉન્નત દશામાં રાખે છે. ધર્મની વફાદારી બે કાર્ય જરૂર કરે છે; નરક તિર્યંચ ગતિમાં જવું ન પડે; અને મનુષ્ય ને દેવગતિના સ્થાનમાં મોજથી ફરે. આથી જેમ જીવો જન્મે અજ્ઞાન, છતાં પણ મહારાજાઓની ફરજ હોય કે તેમને સજ્ઞાન બનાવવા. તેમ જીવો જન્મે દુર્ગતિ તરફના મોં વાળા હોય, પણ જન્મે અજ્ઞાન જીવોને કેવલીપણા સુધીની ઊંચી સ્થિતિએ લાવવા પડે છે. તેમ દુર્ગતિ તરફ ધસી રહેલાને કેવલી મહારાજા સદ્ગતિ તરફ દોરે છે. કેવલી ભગવાન તેવા જીવને દુર્ગતિ તરફ જતાં રોકી રાખે છે, એટલે ધર્મોપદેશ આપી ધર્મમાં જોડે, તેથી તેની ઉત્તમ ગતિ થાય છે, તેમ સમજવું. રોકી રાખ્યા તો ત્રિશંકુ જેવી દશા થઇ જાય પણ ધર્મ તેવી દશા નથી કરતો. દુર્ગતિથી રોકે એટલું જ નહિ પણ સદ્ગતિમાં સ્થાપન-ધારણ કરે છે, જ્ઞાનની દશામાં પણ લાવી મૂકે છે, મનુષ્યગતિ અને દેવતાની ગતિ તે રૂપ સદ્ગતિઓમાં જીવને સ્થાપન કરે છે. જેઓએ દુર્ગતિનાં ખાતાં બાંધ્યાં હતાં, તેમને જ્ઞાનદશામાં વાળી એને શુભસ્થાનકે ધારણ કરે છે. માટે એનું નામ ધર્મ.

ધર્મ એ પાડેલી સંજ્ઞા નથી. અ. બ. ક જેવું આ નામ નથી. પણ સાર્થક નામ છે. હવે આપણે મૂળ વાતમાં આવીએ. તો અહીં ધર્મ એવી સંજ્ઞા તરીકેનો શબ્દ નથી, મન ફાવે તે સંજ્ઞા કરી લેવાય, તેવી સંજ્ઞા ધર્મની નથી. દુર્ગતિથી જીવોને જે બચાવે અને સદ્ગતિમાં ધારણ કરે તે ધર્મ છે. એટલા માટે ધર્મ સંજ્ઞા છે. જેવા ગુણો તેવું નામ છે. તે માટે ધર્મ એવું યથાર્થ નામ છે. ધર્મિષ્ટ આત્માઓને ધર્મકાર્યોના પવિત્ર દિવસો આવે ત્યારે અપૂર્વ ઉલ્લાસ પ્રગટે છે. આજે મુનિમહારાજાઓને ચાતુર્માસ પરિવર્તન કરવાનો પ્રથમ દિવસ હોવા સાથે કાર્તિકી પૂર્ણિમા અને શ્રીસિદ્ધગિરિ યાત્રાનો શરૂઆતનો દિવસ પણ છે.

શ્રી સિદ્ધગિરિનો મહિમા અને કાર્તિકી પૂર્ણિમા

સામાન્ય રીતે વર્ષની ત્રણ ચોમાસીઓ કહેવાય છે. તેમાં પણ અતિશય પવિત્રતાને ધારણ કરનારી જો કોઇ પણ ચોમાસી તિથિ ગણાતી હોય તો માત્ર કાર્તિકી પૂર્ણિમા છે. આ કાર્તિકી પૂર્ણિમાને ઉદ્દેશીને જૈનસમુદાયની વસતિવાળા દરેક સ્થાનો પવિત્રધામરૂપ એવા શ્રીસિદ્ધગિરિજીને યાદ કર્યા સિવાય રહેતા નથી. જે જે જૈનભાવિકો શક્તિ અને સાધનસંપન્ન હોવા સાથે સિદ્ધગિરિજીની યાત્રા કરવાના ઉલ્લાસવાળા હોય છે, તેઓ તો વેપારરોજગાર, આરંભસમારંભ વગેરે છોડી તીર્થયાત્રાથી આત્માને પવિત્ર કરવા માટે પુંડરિકગિરિ તરફ પ્રયાણ કરે છે. દેશ પરદેશમાંથી આવનાર હજારોની સંખ્યામાં ઉતરી પડે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ સિદ્ધગિરિજીની ચારે દિશામાં રહેતા જૈનેતરો બીજા લોકો પણ ત્યાં મેળામાં આવી ઉલ્લાસમાં વૃદ્ધિ કરે છે. આ દિવસની આદિ કોઇપણ રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાંથી નીકળી શકે તેમ નથી. આ ભરતક્ષેત્રમાં જ્યાં સુધી ધર્મનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તશે ત્યાં સુધી દરેક ભવ્યાત્મા આ સિદ્ધાચળજીની યાત્રાથી આત્માને પવિત્ર કરતા રહેશે.

ગિરિરાજની યાત્રાનું અનુકરણ પટદર્શન

જૈનસંઘનો કેટલોક ભાગ કોઇપણ કારણસર જ્યારે સાક્ષાત્ શ્રી સિદ્ધગિરિજીની યાત્રાનો લાભ લઈ શકતો નથી, ત્યારે પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં ગામમાં શ્રી સિદ્ધગિરિજીને જુહારવા માટે શ્રી સિદ્ધાચળજીનો વિશાળ ચિત્રપટ શ્રીસિદ્ધગિરિજીની દિશા તરફ બંધાવી કાર્તિકી પૂર્ણિમાની યાત્રાનો લાભ ભાવપૂર્વક લઈ સુકૃતનું સિંચન કરે છે. આ પવિત્ર દિવસે સ્થાનિક ચોક્કસ સ્થળની યાત્રા કર્યા સિવાય ભાગ્યે જ કોઇ બાકી રહેતું હશે.

આ તીર્થનો પ્રભાવ

આ સિદ્ધગિરિ એ જ છે કે જે જગતમાં સર્વતીર્થ કરતાં અતિશય ઉત્તમતાને ધારણ કરનારું તીર્થ છે. આ ગિરિરાજને ઘોર પાપી અને અભવી આત્માઓ દ્રવ્ય થકી પણ દેખી શકતા નથી. આ ગિરિરાજ સર્વકાળ માટે પ્રાયઃ શાશ્વતો ગણાય છે. શ્રી ૨૪ તીર્થંકરો પૈકી શ્રી નેમીનાથ પ્રભુ સિવાય ત્રેવીશ તીર્થંકરનું અહીં સમવસરણ

થયેલું છે. આ તીર્થક્ષેત્ર એટલું પ્રભાવશાળી છે કે ત્યાં ઉપર ચઢતાં ચઢતાં પણ નવીન અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ ક્ષણે ક્ષણે આત્મામાં ઉત્પન્ન કરે છે. ભગવંતની પ્રતિમા અગર ખુદ ભાવ અરિહંત કેવલી અવસ્થામાં રહેલા અરિહંત-તીર્થંકર ભગવાન હોય તે કરતાં પણ આ ગિરિરાજ અત્યંત પ્રભાવશાળી છે. આ વાત તળેટીએ કરાતા ચૈત્યવંદન વખતે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. તળેટીએ કરાતાં ચૈત્યવંદનમાં ને સ્તવનમાં સિદ્ધાચળગિરિ વિમલાચલગિરિ-કંચનગિરિ- શાશ્વતગિરિ—ઉજ્જવલગિરિ- પુંડરિકગિરિ વગેરે ગિરિરાજનાં નામો બોલતી વખતે અનેરો આનંદ આવે છે

કૌમુદિ મહોત્સવ

જૈન જનતા તેમજ જૈનેતરો પણ ધર્મની અપેક્ષાએ કાર્તિકી પૂર્ણિમાને જેમ પવિત્ર માને છે, તેવી જ રીતે પૂર્વકાળમાં સમગ્ર લોકો પણ તે દિવસને ઘણા મોટા તહેવાર તરીકે માનતા હતા અને તેથી કાર્તિકી પૂર્ણિમાના તહેવારને કૌમુદિ મહોત્સવ કહેતા હતા. જેમ સામાન્ય લોકો રંક કે રાજા, દરિદ્ર કે શ્રીમાન, તે કૌમુદિના દિવસે એક મહોત્સવના દિન તરીકે માનતા હતા, તેમ તે લોકોને મહોત્સવ તરીકે માનવાના મૂળભૂત ભગવાન આદીશ્વરના વખતથી જૈનોમાં કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો દિવસ મહાપર્વ તરીકે મનાતો આવેલો છે.

શુશ્રૂષમાણસ્તં કૃષ્ણો,બભાષે ભગવન્ ! કથમ્ ।
વિહરધ્વે ન વર્ષાસુ, યુયમન્યેઽપિ સાધવઃ ॥૨૦૧ ॥
સ્વામી બભાષે વર્ષાસુ, નાનાજીવાઽકુલ મહી
જીવાઽભયપ્રદાસ્તત્ર, સઞ્ચરન્તિ ન સાધવઃ ॥ ૨૦૨ ॥

(ત્રિ. પર્વ ૧)

પ્રથમ યાત્રાનો દિવસ શાથી ?

એ કાર્તિકી પૂર્ણિમા જેમ ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણને અંગે પંચાચારની પવિત્રતા કરાવનારી છે. તેવી જ રીતે એ જ કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો દિવસ ભવ્યજીવોના ભાવિભદ્રને ભેટાવનાર એવા સિદ્ધાચલ-ગિરિજીની યાત્રાનો દિવસ હોઈ ભરતક્ષેત્રને માટે તીર્થયાત્રાનો આદિ દિવસ અને પરમ પવિત્ર દિવસ છે; આદિ દિવસ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે-શ્રાવકપણાના સામાન્ય ધર્મને ઉદ્દેશીને અષાઢ શુક્લ ૧૫ થી વર્ષાઋતુના ચોમાસાના દિવસોમાં ગ્રામાંતર કરવાનું હોય નહિ

૧૦૮ ફૂટના વિરાટ શ્રી આદિનાથ દાદા

ભગવાન
૧૦૮ ફૂટ ની
શ્રીદાદા
આદિનાથ
ભગવાન

આગમમંદિર - પાલીતાણા

JAMBOODWEEP PRINTE
9879896170, 9016245